

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

A KAROSI HONFOGLALÁS KORI TEMETŐK

RÉGÉSZETI ADATOK

A FELSŐ-TISZA-VIDÉK X. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ

MISKOLC, 1996

130675

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD-KORI SÍRLELETEI 1.

Sorozatszerkesztő:
Kovács László és Révész László

ISBN 963 7421 93 9
ISSN 1219-79-71

[10.62150/HONF.1.1996](https://doi.org/10.62150/HONF.1.1996)

Szerkesztette:

FODOR ISTVÁN–VERES LÁSZLÓ–VIGA GYULA

Technikai szerkesztő:

FEKETÉNÉ BÍRÓ EDIT

Lektorálta:

KOVÁCS LÁSZLÓ–MESTERHÁZY KÁROLY

A karosi temetők képtábláit rajzolta:

Józsáné Homola Krisztina

Ásatási felvételek:

Révész László

139–163 táblák fotói:

Hapák József

164–168 táblák fotói:

Kádas Tibor

Rekonstrukciós rajzok:

Dunai Imre

Borítóterv:

Sz. Bodnár Éva

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

A KAROSI HONFOGLALÁS KORI TEMETŐK

Régészeti adatok
a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez

MTAK

0 00048 76400 1

Miskolc, 1996

08003

A Herman Ottó Múzeum és
a Magyar Nemzeti Múzeum közös kiadványa

Felelős kiadó: Dr. Veres László

Szedte és tördelte:

Herman Ottó Múzeum

Borító színbontása:

Állami Nyomda Rt.

Nyomtatta és kötötte:

Gyomai Kner Nyomda Rt.

Felelős vezető:

Papp Lajos vezérigazgató

ISBN 963 7221 74 3

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 2757/19 96... sz

TARTALOM

I. A KAROSI TEMETŐK FÖLDRAJZI ÉS TÖRTÉNETI KÖRNYEZETE	7
II. A KAROSI HONFOGLALÁS KORI TEMETŐK SÍRLELETEI	13
III. A KAROSI TEMETŐK LELETANYAGA	39
1. Lovas sírok, lószerszámok	39
– Zablák	41
– Kengyelek	43
– Nyerges	46
– Lószerszámdíszek a női sírokból	54
– Lószerszámdíszek a férfi sírokból	67
2. Ékszerek, ruhadíszek	79
• – Hajkarikák	79
• – Fülbevalók	79
– Gyöngyök	80
• – Hajfonatkorongok	82
• – Karperecek	89
– Gyűrűk	93
– A ruházatra varrt díszítmények	94
• – Veretes csizmák	98
3. Veretes övek, veretes és lemezekkel díszített tarsolyok	103
– Veretes övek	103
– Veretes tarsolyok	133
– Tarsolylemezek	144
4. Fegyverzet	153
– Íjak	153
– Íjtegezsek	154
– Nyílcsúcsok	168
– Nyíltartó tegezsek	169
– Balták	175
– Szablyák	178
5. Használati eszközök, kerámia	185
6. Érmék	187
7. Temetkezési szokások, hitvilág	189
IV. A KAROSI TEMETŐK ÉS A FELSŐ-TISZA-VIDÉK X. SZÁZADI LELETANYAGA	193
IRODALOM	211
Képtáblák	223
Határon túli helységnevek	392
 FÜGGELÉK	
Kustár Ágnes: A Karos-eperjesszögi I.–II.–III. honfoglalás kori temetők embertani vizsgálata	395
Skultéty Gyula: A Karos-eperjesszögi ásatás II. temetőjének 52. sírjából származó férfi koponyán végzett arcrekonstrukciók	457
Vörös István: A karosi honfoglalás kori temetők állatsontmaradványai	461
Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit (Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im X. Jahrhundert)	494

I. A KAROSI TEMETŐK FÖLDRAJZI ÉS TÖRTÉNETI KÖRNYEZETE

A Bodrogköz hazánk északkeleti részén helyezkedik el. A Bodrog, a Latorca és a Tisza által határolt 945 km² kiterjedésű területnek ma alig több mint a fele (556 km²) tartozik Magyarországhoz, a Karcsa-pataktól délre fekvő rész. Nagyjából e tájegység közepén helyezkedik el Karos község, melynek Eperjesszög nevű határrészében 1899-ben s 1936-ban egy gazdag honfoglalás kori temető sírjait feldúlták, illetve részben megmentették.¹ E lelőhelytől délre 200–200 méterre tártuk fel 1986–1990 között a 73 síros II. és a 19 síros III. temetőt² (1. kép).

Kutatásunkban szerencsés módon egyre inkább teret nyernek a komplex vizsgálati módszerek, s ezek közül nélkülözhetetlen az egyes régészeti lelőhelyek földrajzi környezetének pontos ismerete.³ Ennek jegyében tekintjük át az alábbiakban röviden a Bodrogköz természetföldrajzi jellemzőit (2. kép).

A pliocén korszakban a Bodrogköz területe süllyedni kezdett, s rövidesen elborította a Pannon-tó.⁴ Ennek feltöltésében főként a Tapoly, Ondava, Laborc és Ung folyók munkája volt jelentős, s durvaszemű homokból álló rétegsort eredményezett. A Würm időszakban, mintegy 20 000 évvel ezelőtt az Ér-mellék és a Nyírség délkeleti része megemelkedett, a Beregi síkság és a Bodrogköz tovább süllyedt, s ennek következtében a Tisza megváltoztatta folyásirányát: ÉNy-nak fordult Záhony felé, s innen a Bodrogközön át a Tokaji kapu irányába vágott magának utat. Ugyanakkor a korábnál jóval szárazabb és hidegebb lett az éghajlat, s így a felszínen megindult a korábbi üledékből a futóhomok képződése.

A Bodrogközben látható sok elhagyott meder, mederszakasz főként a Tisza mederváltozásait jelzi. 9–10 000 évvel ezelőtt a Tisza már Királyhelmectől délre folyt, elhagyott medre megfigyelhető Becsked és Karos között is. A mai értelemben vett Bodrogközről a szubboreális fázistól (5000–2500 évvel ezelőtt) beszélhetünk, amikor a folyó elhagyta ezt a medrét is, s kialakította mai, végleges folyását. Korábbi medrei mentén – akárcsak a Bodrog – mindenütt vastag folyóhátakat épített, majd ezeket elhagyva rossz lefolyású területeket hagyott maga után, nagyban hozzájárulván a terjedelmes mocsárvilág kialakulásához. Ugyanakkor mindkét folyó oldalazó cróziójával a koráb-

bi homokbuckák nagy részét letarolta, így a Bodrogköz felszínének ma csupán a 10%-án fordul elő futóhomok, főként Viss–Zalkod–Kenézlő között és a tájegység ÉK-i részén, Karostól Zemplénagárdig. A folyóhátak közötti terület nagy részét, a Bodrogköz felszínének mintegy 50%-át réti agyag fedi. Áradások után e területeken még hónapokig megmarad a víz, lehetővé téve üde mocsári növényzet kialakulását. A növénytermesztés számára a legkedvezőbbek a Tisza és a Karcsa-patak melletti folyóhátak. A Bodrogköz homokbuckáit főként tölgyerdők borították, a felszínen barna erdőtalajt képezve. A Bodrog, a Karcsa és a Tisza folyását is végig galériaerdők kísérték. Megtelepedésre főként ezek a részek voltak alkalmasak. A Kenézlő–Luka (Bodroghalom)–Karcsa–Riccse–Cigánd–Tiszakarád közötti Hosszúrét a múlt század végéig lefolyástalan, mocsaras terület volt, csakúgy mint a morotvaktól szabdalt Bodrogzug. A Hosszúrét fölött számtalan ágra szakadozva kanyargott a Bodrogköznek a Bodrog és a Tisza melletti legjelentősebb folyóvize, a Karcsa. Valaha Tárkánynál lépett ki a Tiszából, s Tokajnál egyesült vele újból. Egy másik ága Bodrogszerdahely mellett ömlött a Bodrogba. Fontosságát mutatja, hogy a XVII. században jelentős, hajózható sószállító út volt.⁵

A földművelésnek – a rendelkezésre álló, viszonylag kis mennyiségű állandóan szárazon álló terület mellett – az éghajlati viszonyok is korlátokat szabtak. A Bodrogköz a mérsékelt meleg, mérsékeltlen száraz, hideg télű területek közé tartozik. Tavasz elején hazánk legszárazabb területei közé sorolható. A késő tavaszi és a korai őszi fagyok miatt csak rövid tenyészidejű növények termesztésére van lehetőség.

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy állandó emberi élet, megtelepedés és temetkezés csak az állandóan vízmentes részeken volt lehetséges. Bizonyítják ezt a különböző korok régészeti leletei is, az őskortól egészen a középkorig.⁶ A neolitikum és a rézkor idején főként a Kenézlő–Viss–Zalkod alkotta sziget, valamint Sárospatak tágabb környéke települt be sűrűbben. Gyökeres változás a bronzkorban történt, amikor e tájegység szinte minden lakható pontját elfoglalták a zóki, majd a füzes-

1 Dókus Gy., 1900. 47–50; Fettich N., 1937. 134–136.

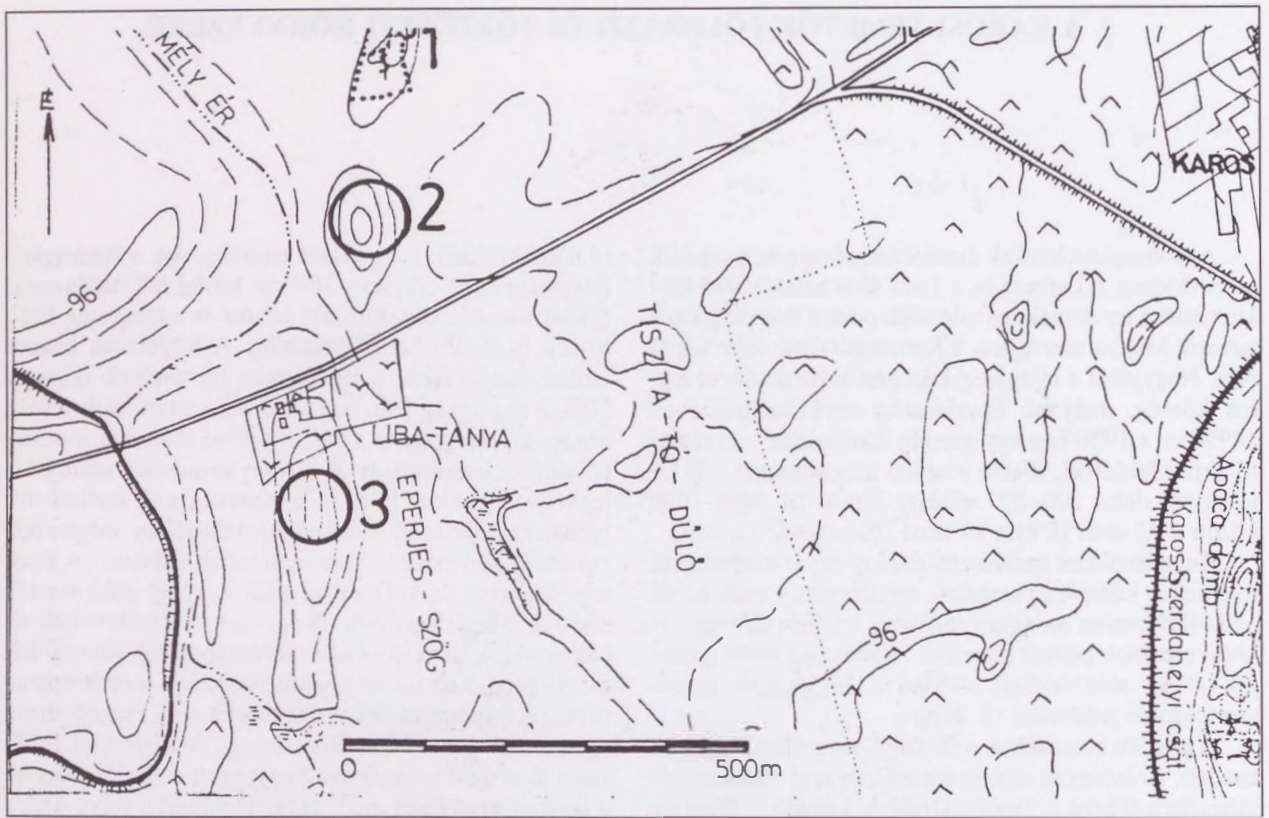
2 Révész L., 1989. 22–51.; Révész L., 1990. 2–18.

3 A korábbi kutatásokról összefoglalóan Bálint Cs., 1980. 35–52.; Bálint Cs., 1991. 194–205.; egyes tételeinek kritikájáról Kürti B., 1983. 238–239.; Dienes I., 1986. 106–114.; a Nyírségről Németh P., 1973. 67–69.; a Kárpát-medence egészét áttekintve Somogyi S., A magyar honfoglalás földrajzi környezete. Magyar Tudomány 1988. 863–869.; a Bodrogközről Valter I., Régészeti adatok a Bodrogköz honfoglalás kori településtörténetéhez. HOMÉ 1964. 131–141.; Valter I., 1974. 1–55, további részletes irodalommal.

4 A Bodrogköz fejlődéstörténeti összefoglalását Borsi Z.–Félegyházi E.–Jáki J., A Bodrogköz természetföldrajzi viszonyai. In: Bodrogköz. Ember–táj–mezőgazdaság. Miskolc 1988. 1–89. c. dolgozata alapján készítettem.

5 Valter I., 1974. 5.

6 Valter I., 1974. 9–33.

1. kép. Honfoglalás kori temetők Karos határában.
1. Karos-Eperjesszög I. temető, 2. Karos-Eperjesszög II. temető, 3. Karos-Eperjesszög III. temető

bonyi, pilinyi, gávai népcsoportok. A régészeti leletek szerint mind a kelta időszakban, mind a császárkorban jelentős számú népesség élt itt.

A témánk szempontjából fontosabb népvándorlás korban azt tapasztaljuk, hogy a Bodrogszög egyértelműen kívül maradt az avar szállásterületen. Egyedül Bodrogszerdahely-Malomhomokról kerültek elő bizonyosan avarnak mondott leletek,⁷ magam azonban ezek etnikai meghatározását erős kételkedéssel fogadom. Avar jellegüket egyedül a faragott csonttárgyakon – László Gy. szerint iga – látható pontkörös díszítés igazolná, ez azonban önmagában aligha bizonyító erejű. Az elmúlt évtizedekben ilyesfajta motívumot számos honfoglalás kori csontfaragványon is felfedeztek⁸, így e bizonytalan körülmények között előkerült tárgy akár X. századi, akár még későbbi is lehet. Mindezek alapján egyértelműen kijelenthetjük: az avarok nem telepedtek meg a Bodrogszög területén.

Az elmúlt évtizedek régészeti kutatásai egyre jelentősebb számban eredményeztek viszont VII–IX–X. századi szláv telepeket és temetőket. Előbbiek főként Valter Ilona,⁹ valamint újabban a miskolci és kassai múzeumok régészeteinek közös terepbejárásai nyomán váltak ismertté. Az elmúlt években Karos-Mókahomokon és Karos-Tobojkán olyan teleprészleteket tárt fel Erdélyi István, majd jóval nagyobb felületen Wolf Mária, amelyeknek bizonyosan IX. századi periódusai is voltak.¹⁰ Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a terepbejárások alkalmával talált durva, szemcsés anyagú, hullámvonalas díszű kerámiát véleményem szerint elsietett dolog valamiféle kizárólagos szláv etnikumjelzőnek tartani, s az ezzel fémjelzett lelőhelyeket kivétel nélkül szlávnak tekinteni. Márcsak azért is, mert éppen ilyenek a karosi, kétségkívül honfoglalás kori sírokból is előkerültek.

Bizonyosan szláv szórthamvas, halomsíros VIII–IX. századi temető egy részletét tárt fel V. Budínsky-Krička

7 László Gy., 1942. 334–340.

8 Legújabbán Sándorfalva-Eperjesszög X. századi temető 114. sírjából tegezddíszítő csontlemezként: Fodor I., 1985. 25., 5. kép 2.

9 Valter I., 1974. 10–13, 35. 37–38.

10 Erdélyi I., Forschungen auf Avarzeitlichen Siedlungen. Mied. vorordnung Kongres Arch. Stowiansky III. 1970. 163–171.; Wolf M., 1984–85. 581–614.

**A BODROGKÖZ VÍZRAJZA
XIX. SZ. ELEJEI ÁLLAPOT**

0 1 2 3 4 5 km

- HONOS TERLETT
- ▨ HOSZÁRÉ, ALG. MELEGESŐ TERLETT
- ▧ RÉT
- ▩ HOSZAPAS RÉT
- ▤ FELDŐZŐ TŐ
- MŰRÉS
- ▨ AZ ÉRŐMŰVÉSEN FELTUNTETTI ERŐS
- UTAK

2. kép. A Bodrogköz földrajzi viszonyai és honfoglalás kori temetői (Váttér I. nyomán)

Királyhelmece–Erősön, s újabban magunk is egy hasonló lelőhely feltárását folytatjuk 1991 óta Zemplénagárd határában.¹¹ A Bodrogszerdahely–Bakhegyen és a Kisgéresen talált, szlávnak tartott halomsírokat ásatással még nem vallatták meg.¹² Ugyancsak egy, a mezőgazdasági munkákkal már teljesen elpusztított kisebb szláv temető lehetett Karos–Eperjesszőgön, a II. honfoglalás kori temető területén is. Erről tanúskodik a szántott rétegben talált három prágai típusú urna. A fentiek nyomán úgy vélem, valójában temető volt a Karcsa–Somoson feltárt, s teleprészletként értékelt lelet is. Az ásatási beszámoló alapján itt pontosan ugyanolyan szórthamvas sírt tártak fel, mint amilyenek a zemplénagárdiak voltak.¹³

E szláv temetők, s a hozzájuk sorolt telepanyag a Karos–Karcsa–Nagygéres–Zemplénagárd vonaltól északra, a Bodrognagy köz északkeleti felében található. Nyilvánvalóan annak a korai szláv településterületnek a része volt ez a terület, amely Kassa környékétől a Bodrognagy köz észak-északkeleti részén át a szatmári síkságig és a Kárpátaljáig terjedt.¹⁴ Mivel egyetlen, teljesen feltárt lelőhellyel sem rendelkezünk, ma még jó néhány felmerülő kérdésre aligha adhatunk kielégítő választ.

Noha több mint valószínű, hogy e népesség megérte a magyar honfoglalást, ezt nem tudjuk kétséget kizáróan bizonyítani. Kérdéses az is, mi lett 895 után e népességgel: A terület új urai széttelepítették, vagy falvaikban meghagyva, saját szolgálataikra rendelték-e őket? Ez utóbbit látszik valószínűsíteni a jelzett területen már a legkorábbi oklevelekben feltűnő nagyszámú szláv helységnev.¹⁵ A rendelkezésünkre álló leletanyag egy – legalábbis fémanyagban – rendkívül szerény anyagi kultúrával rendelkező népességet tár elénk. A hatalmas erdők, mocsarak közé zárt szláv törzs(ek) településterülete távol esett minden korabeli jelentős birodalomtól vagy fejedelemségtől, Bizánctól és a Frank Birodalomtól csakúgy, mint a Morva Fejedelemségtől. Még az Avar Kaganátusból is – melynek peremterülete volt – csak néhány szerény viseleti tárgy jutott el erre a területre. Ugyanakkor semmivel sem bizonyítható az a – szlo-

vák történetírásban makacsul visszatérő – hipotézis, hogy e régió Nagymorávia része lett volna.¹⁶ A kisszámú bronztárgy, de a kerámia egy része is inkább keleti szláv kapcsolatokra utal (zemplénagárdi maszkos fibula!), párhuzamaik nem mutathatók ki a morva törzsterület temetőiből, ugyanakkor azok jellemző leletei hiányoznak a Bodrognagy köz és a szomszédos területek leletanyagából. Nagymorávia határait e szigetszerű szláv településterületek hozzákapcsolásával szinte a végtelenségig tovább lehetne tágítani. Ugyanakkor azt is nehezen elképzelhetőnek tartom, hogy ez az elmaradott, szerény anyagi kultúrával rendelkező népesség tanította volna meg a bejövő magyarságot az istálló állattartásra, a takarmányozásra vagy a talajváltó földművelésre, s az eke-vassal felszerelt eke használatára.¹⁷

A Bodrognagy köz fentiekben ismertetett X. századi földrajzi és etnikai viszonyainak fényében korántsem meglepő, hogy a honfoglaló magyarok nem szállták meg egyenletesen az egész területet, hanem temetőik (és nyilván szállásaik) három jól elkülöníthető csoportra oszlottak. Az egyik ezek közül a Tisza, a Bodrognagy köz és a Hosszúrét mocsarai, ártéri legelői által körülvevett Sziget, a mai Kenézlő, Viss és Zalkod községek határa. Honfoglalás kori temetőről Zalkod–Szegefarkáról, Zalkod–Heiszman K. telkéről, Kenézlő–Fazekaszugból és szörványleletként Kenézlő közelebről meg nem jelölt határrészéről van tudomásunk.¹⁸

A következő csoport a Bodrognagy köz és a Karcsa közötti homokháton, illetve buckákon temetkezett, Sárospatakól Szinyérig tartó sávban. Sárospatak határából két temetőről is tudomásunk van, melyek közül a Baksa-homok részben, az Apró-homoki teljesen elpusztult.¹⁹ Alsóberecki határában négy körte alakú kengyelt és egy csikóablát találtak.²⁰

A vele szomszédos karosi leletekről az alábbiakban bőven lesz szó. Karostól északra néhány kilométerre fekszik Bodrogszerdahely–Bálványhegy, melyen rangos X. századi temető 11 sírját tárták fel.²¹ A nagykövesdi lelőhely pusztulásáról a földön heverő ember- és lócson-

11 Budinsky–Kricka, V., Královsky Chlmec. MAS. 1980.; Révész L.–Wolf M., Előzetes jelentés a zemplénagárdi VII–IX. századi szláv hamvasztásos temető ásatásáról. Az Alföld a 9. században. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged. 1993. 101–124.

12 Budinsky–Kricka, V., Slovanské mohyly na vychodnom Slovensku. SA. 1958. 174.

13 Kazacsayné Gnant P., Szörványos szláv leletek Karcáról. HOM Közl. I. 1955. 24–25.

14 Bóna I., Szabolcs–Szatmár megye régészeti emlékei I. Szabolcs–Szatmár megye műemlékei I. Bp. 1986. 82–83.; Németh P., Borsova határvármegye kialakulása. Kisvárdai Vármúzeum Kiadványai 5. Kisvárdai 1975. 18., 83., 6. kép. E térség szláv leleteinek legújabb összefoglalása: Wolf M., A Felső-Tisza-vidék IX. századi szláv leletei. Honfoglalók–honfoglalás kor. Szerk. Györfly Gy. (sajtó alatt)

15 Kniezsa I., Charakteristik der slawischen Ortnamen in Ungarn. Studia Slavica 1963. 27–45.

16 A Bihorbanszületett Konstantin által említett 12 vár(körzet) egyike lett volna a bodrognagy köz is, erről legutóbb összefoglalóan Šalkovský, P., Zur Makrostruktur der Besiedlung der Slowakei in grossmährischer Zeit. In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen ethnika im 6–10. Jahrhundert. Nitra 1984. 209–216.

17 Mór E., Die Ausbildung der Betriebsformen der ungarischen Landwirtschaft im Lichte der slawischen Lehnwörter. Studia Slavica 1956. 54–117.; E kérdés másfajta megközelítése: Fodor I., Bolgár–török jövevényszavaink és a régészet. MÓT 1977. 79–114.

18 Jóna A., 1914. 178., 303–344.; Kiss L., 1933–34. 217–218.; Valter I., 1974. 35.; Fettich N., 1931. 78–119.; A kenézlői temetők nagyszaladiként való értelmezéséről László Gy., 1944. 138–149.; Ugyanerről más megközelítésben Révész L., 1984–85. 622–623.

19 Szendrei J., 1903. 303–304.; Kalicz N., 1957. 167–169.

20 Fehér–Éry–Kralovszky, 1962. No. 16. E leleteket Berecz Kálmán alsóberecki tanító mentette meg, ugyanaz, aki az Alsóberecki és Karos határában lévő eperjesszőgi I. temető 1899-ben kiforgatott tárgyait összegyűjtötte. Berecz minden egyes általa talált régészeti lelet pontos lelőhelyéről beszámolt az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez c. folyóirat hasábjain, egyedül az alsóberecki lelet esetében nem tette ezt meg. Éppen ezért valószínűnek tartom, hogy e lócszarmok valójában a karosi temetőből származnak.

21 Erdélyi I., 1961–62. 17–30.

tok, lószerszám, szablya(?) és verettöredékek tanúskodtak.²² Szőlőtelepítés során teljesen feldúlták a bodrogvécsi temetőt is. A megmentett leletek – köztük egy pompás tarsolylemez – több tucat gazdag sír megsemmisítéséről tanúskodnak. Feltételezhetően egy, a karosi II. temetőhöz hasonló lelőhelyet pusztítottak itt el.²³ A szomszédos Szomotor–Hegyilegelőn köznépi temető 35 sírját tárták fel, a leletanyag a XI. század második felére keltezhető.²⁴

Visszakanyarodva Karos környékéhez: néhány szórvány lelet újabb honfoglalás kori temetőket sejtet. Karostól délre néhány kilométerre, Bodroghalom határában Richwin strasbourg-i püspök átfúrt denárját találták. Karcsa–Tégláskán, az Árpád u. 2. sz. ház előtt Ny–K-i tájolású, vasnyílhegy melléklettel ellátott, feltehetőleg honfoglalás kori sír került elő. Nagyrovágy–Futóhomokon 1850-ben lovas sírt találtak, mellette kengyellel, nyereggel, karddal(?), lóherelevelű ezüstmoglóakkal.²⁵ Rangos temető hírnöke lehet e csoport legnyugatibb lelőhelye, a szőlőrigolozás során napvilágot látott szinyéri sír (rozettás lószerszámveretek, pántkarperec, zablá) környékének átkutatása a mai napig nem történt meg.²⁶ Mindössze két lelőhely található a Bodrog jobb partján: a hatalmas X. századi földvár mellett feltárt zempléni vezéri sír,²⁷ valamint a szárazsádon XI. századi temetőtöredék.²⁸

A honfoglalás kori temetők harmadik csoportja a Bodrogköz keleti sarkában található, a Tisza és a Latorca által közrefogott területen. Mindössze 8 sír maradt ránk a Kisdobra–Ligahomokon homokbányászással tönkretett temetőből.²⁹ A temetőrészlet központi helyén veretes övvel, tegezsel, lóval elhantolt férfi nyugodott. Tőle nyugatra 4 szerényebb mellékletű, ló nélküli sír látott napvilágot (3 férfi, 1 nő), keletre egy szablyás, balta, lovas férfi, egy felékszerezett nő (hajkarikák, 2 db kisméretű kettős csüngő, 2 db huzalkarperec, 9 db dirhem, ló, lószerszám) s egy magányos koponya edénnyel

és sodrott nyakperccel. Hogy e temető is több sírt tartalmazott eredetileg, arról a szórványként elkerült kengyelpár és szablyatöredék tanúskodnak. E lelőhelytől keletre kb. 500 méternyire, de már Bély község határába esik az a – homokhordással ugyancsak elpusztított – temető, melynek leletei közül egy bordás nyakú palackot mentettek meg.³⁰ Bélytől mindössze néhány kilométerre délnyugatra, Zemplénagárd–Terebeshomokon találtak a századfordulón – ugyancsak mezőgazdasági munkák során – néhány sírt, köztük egy szablyás, lovas férfi sírt.³¹ 1991 tavaszán e lelőhelyen hitelesítő ásatást végeztem. Ennek során kiderült, hogy egymástól alig 100 méterre, két szomszédos homokdombon legalább két honfoglalás kori temetőt pusztított el az intenzív mezőgazdasági művelés. Egy szétronsolt síron kívül csupán apró darabokra tört ember- és lócsontokat, vastöredékeket és egy hevedercsatot találtunk. A Karcsa-patak mentén, Ágcsernyő–Nagyréti dombon feltárt sírokból szablya, kétélű kard, bordásnyakú, kétfülvű agyagedény és lószerszámok, nyílcsúcsok láttak napvilágot. A kétélű kard alapján valószínű, hogy e temetőt a X. század második felében használták.³² Ugyanez mondható el a Bodrogköz legszélén, Salamon határában megmentett két sírről (kétélű kard, lószerszám) is.³³

Végül meg kell említenem néhány, a szakirodalomban, illetve *Valter Ilona* bodrogközi leletkatasztrében³⁴ említett bizonytalan, valamint honfoglalás koriként kezelt, de valójában más korszakba tartozó leletet. Tiszakarád–Inasadúlóben az újabb ásatások szerint nem X. századi, hanem császárkori temető volt.³⁵ Semjén–Istvánmező nem azonos a bodrogközi Semjénnel, hanem a szabolcsi Kállósemjénről van szó!³⁶ Bodrogszerdahely belterületén 1885-ben Basilius–Konstantinus (869–880) arany solidusát találták. Ennek a közelében hamus, faszenes réteget és edénytöredékeket, valamint ezüstpénzeket említenek. E leletek elvesztek, közelebbitőlük nem tudunk.³⁷ Két XI. századi temetőt is említe-

22 Dókus Gy., 1900. 50–52.

23 Szendrei J., 1898. 7–14.; Dókus Gy., 1900. 39–46.

24 Pásztor J., Belobrdské pohrebište v Somotore SA. 3. 1955. 276–285. Itt jegyezném meg, hogy szakirodalmunkban újabban feltűnt egy „Somotor–Vec”-nek nevezett, nyilvánvalóan Bodrogvécsként értelmezett lelőhely. A valóságban ilyen nem létezik, mert Bodrogvéc_s (Vec)–Lec_e kocsmával szemközt domb a X. századi gazdag temető. Szomotor (Somotor)–Hegyilegelő pedig XI. századi lelőhely!

25 Bodroghalom: Kovács L., 1989. 20.; Karcsa–Tégláska: Valter I., 1974. 36.; Nagyrovágy–Futóhomok: *Peszy Frigyes*, Helységnévtár. 1864. II. 212.

26 Hampel J., 1907. 144–145.

27 Budínsky–Kricka, V.–Fetich N., 1973.

28 Kalicz N., Régészeti leletek és kutatások Bosod–Abaúj–Zemplén megyében 1958-ban. HOMÉ 2. 1958. 129–132.

29 Dókus Gy., 1900. 52–60.; Révész L., 1984–85. 624., 10. kép.

30 Eisner, J., Slované a madjari v archeologii. SAn. 7. 1960. 192.

31 Hampel J., 1907. 100.

32 Pastor, J., Jezdecké hroby v Ciernej nad Tisou. Arch. Rozl. 4. 1952. 485–487.

33 Hampel J., 1905. II. 682–685.

34 Valter I., 1974. 35–37.

35 Lovász E., A tiszakarádi gerinán temetőről. HOM Közl. 24. 1986. 10–14.

36 Jása A., Szabolcs vármegyei múzeum ős- és középkori tárgyainak ismertetése. Nyfregyháza 1899. 19.

37 Fehér–Éry–Kralovszky, 1962. No. 96.

nek Karosról: a Tsz–Major és a Templomdomb területén állítólag köznépi temető maradványait figyelték meg. Utóbbi valószínűleg egy templom körüli temető maradványa, az előbbi lelőhelyre a legnagyobb igyekezettel sem tudtam ráakadni.³⁸

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a fent ismertetett leletek közül mindössze kettő volt bizonyosan köznépi temető (Szomotor, Sárzasadány), s a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok szerint azok is a XI. század második felére keltezhetők. Mindkettő a terület északi részén, a Bodrog mentén (egyik annak jobb partján) helyezkedett el. A X. század második felére keltezhető (vagy akkor is használatban volt) az ágcsernyői és a salamoni temető. Az összes többi lelet a X. század első felére datálható, s a vezető- és középréteg hagyatékának tekinthető. Mint látni fogjuk, ezek közé illeszthetők a karosi temetők is. A három, jól elkülöníthető lelőhelycsoport azonban nem fedi le a Bodrogköz meglepedésre alkalmas területeinek egészét. Üresen maradtak a Karcsa-patak mentén Nagykövesdtől Kisdobráig húzódó homokhátak, és Szinyér kivételével az e vonaltól ÉK-re lévő részek is. Mindez aligha írható a véletlen számlájára, s nem tudható be kizárólag a kutatás hiányosságainak sem. Éppen ez az a terület ugyanis, amelyen a korábbi, szláv emlékek (helynevek, telepek és temetők) elhelyezkednek. Úgy vélem, e tény közvetett módon megerősíti azt a feltevésünket, hogy a korábbi szláv népesség a magyar honfoglalás után is helyén maradt, s szolgálataival immár új urainak adózott. A X. századi köznépi temetők hiányában még az a hipotézis is megkockáztatható, hogy e területek ők jelentették a köznépi alapot.

A bodrogközi honfoglaló magyar temetők nagy többsége homokos talajon található. Nyilvánvaló persze, hogy a hajdani közösségek életkörülményeit kutatva, nem a temető pontos helye, hanem az azt körülvevő táj a lényeges.³⁹ Akárhogy forgatjuk azonban a dolgot, az állandóan szárazon maradó kiemelkedések, buckák meglehetősen sovány termőtalajt jelentettek, s jelentenek ma is, még a tölgyerdők által létrehozott barna erdőtalaj fgyeembevételeivel is. E földek messze nem versenyez-

hetnek a Kárpát-medence más területeinek löszös termőtalajával.⁴⁰ Ahhoz persze elegendőnek bizonyulhatnak, hogy az itt megtelepedő közösségek megtermeljék rajtuk a legszükségesebb haszonnövényeket, bár e rangos csoportok aligha lehettek kizárólag a saját maguk által helyben termesztett gabonára utalva. Egészen kitűnő feltételei voltak viszont az állattenyésztésnek. A kora nyári zöldár által öntözött ártéri legelők, a morotvák, tocsogók, tavak partján tenyésző rendkívül gazdag vegetáció hatalmas mennyiségű állatállomány legeltetését tette lehetővé e viszonylag kis területen. Mindezek mellett nyilván kihasználták a lápi szigetek által nyújtott lehetőségeket is. Az évente többször újrasarjadó legelők szükségtelessé tették a hosszú szállásváltó utak megtételét, hiszen az állatok télen–nyáron egyaránt elegendő táplálékhoz juthattak. E feltételek főként a ló, juh és a szarvasmarha tartásának kedveztek. Bizonyára nem véletlen, hogy – mint látni fogjuk – a karosi temetők sírjaiból elsősorban ezen állatfajták csontjai kerültek elő. Ugyanezeket tenyésztették azonban e vidék lakói egészen a lecsapolásokig és a folyószabályozásokig.⁴¹ Feltehetőleg a honfoglalás korában is pontosan meghatározott sorrendben engedték a méneseket, gulyákat és nyájakat pásztoraik az egyes legelőkre, s a nedves ártéri legelők még a legforróbb nyarakon is elegendő táplálékot nyújtottak ezeknek, amikor a homokon már kisült a fű.⁴² E környezet szabta meg a Karos határában élt egykori honfoglalók életét és mindennapjait. A X. századi magyar társadalomban elfoglalt helyükről azonban csak hagyatéuk részletes elemzése révén nyerhetünk új adatokat, pontosabb képet.

38 Karos–Templomdomb: *Nemeskéri J.* egyik kiszállásán értesült a helybeliektől arról, hogy a Templomdombon a mai templom mellett gyakran kerülnek elő csontvázak. Az ellenőrizhetetlen szóbeszéd alapján, úgy vélem, nehezen következtethetünk XI. századi köznépi temetőre. Terepbejárásaim alkalmával jómagam nem találtam csontokat a kérdése helyen: MNM Adattár K. IV. 402. Karos–TSz–Major: *Erdélyi István* 1967-ben végzett leletmentő ásatást Karos–Tobojkán, a IX–XII. századi település területén. Ekkor értesült arról, hogy a TSz–Major területén földmunkáknál négy csontvázat találtak, közülük 3 melléklet nélküli volt, a negyedik koponyája mellett egy agyagedény került elő. Ez utóbbit a TSz Sátoraljaújhelyen lakó agronómusa magához vette és nem volt hajlandó a múzeumnak átadni. *Erdélyi I.* szóban arról tájékoztatott, hogy ő maga a lelőhelyen nem járt, csak egyik ásatási munkást küldte ki oda. Jómagam az említett major területén (mely a honfoglalás kori temetőktől keletre mintegy 500 méterre van) semmiféle domb nyomát nem láttam. Sem ásatási munkáim, sem a major dolgozói nem emlékeztek arra, hogy a major építése során csontok vagy régészeti leletek kerültek volna elő. A III. temetőt magába fogadó domb mellett lévő tanya tulajdonosa, id. Nagypál Sándor viszont említette, hogy a 60-as években a régészek rövid ideig ástak az említett dombon. Illymódon nem lehetetlen, hogy az említett sírok a III. temető területén (annak északi vagy déli végén) kerültek elő! A leletekről: HOM Rég. Adattár 192–68.

39 *Bálint Cs.*, 1980. 37.

40 Löszképződmény a Bodrogköz két területén található: az egyik Boly községtől Bodrogzardahelyig, a másik Viss–Kenézlő–Zalkod környékén van: *Trenkó Gy.*, A Bodrogköz vízrajzához. Földr. Közl. 1909. 299.

41 A bodrogközi lótenyésztésről: *Mailáth J.*, Zemplén vármegye lótenyésztése. Gazdasági Egyesületek Monográfiája Bp. 1896.; *Mailáth J.*, Mezőgazdaság és állattenyésztés. in: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely R.T. Város Magyarországi Vármegyei és Városai, szerk. *Borovszky S.*, Bp. 1905. 172–187.; A szarvasmarhatartás történeti előzményeiről: *Bodó S.*, A bodrogközi állattartás kutatásának problémái. Múzeumi Kurír 5. (Debrecen 1971) 17–21.; A lápi legelők használatáról: *Ébner S.*, A Bodrogköz lápi községeinek településföldrajzi vázlata. Föld és Ember 5. 1925. 65–102.

42 *Szabadfalvi J.*, A magyar takarmánygazdálkodás honfoglalás előtti rétegéhez. *Ethnographia* 79. 1968. 338–349.; *Szabadfalvi J.*, Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. *Műveltség és Hagomány* 12. 1970. 144–153.

II. A KAROSI HONFOGLALÁS KORI TEMETŐK SÍRLELETEI

1. Karos–Eperjesszög 1. temető

A Sennyei Miklós báró tulajdonában lévő Eperjesszög tanya szénarakodójában, amely kb. 4 m magas homokdomb, 1899 őszén répavermelés során találták a munkások az első sírokat⁴³ (1. kép). A leleteket szét-hordták, csak néhányat tudott megmenteni *Berecz Károly* alsóberecki tanító, aki eljuttatta azokat *Dókus Gyulához* (1–3. tábla):

8 ép és egy törött *kengyel*. Egyik vállába kovácsolt fülű, a többi körte alakú (2. tábla 3; 3. tábla). Feltehetően női lábhoz való a feltűnően kisméretű (M: 13 cm, Sz: 9 cm) példány. A három *zabla* közül az egyik csikózabla (szájvas hossza: 24 cm, a karika átmérője 5 cm), a másik kettő oldalpálcás. Utóbbiak közül az épen maradt példány hossza 29 cm, az oldalpálca hossza 13 cm (2. tábla 1–2).

A szíj- és a ruhaveretek közt található 2 db öntött, négyzet alakú, palmettamintás áttört *övveret*, valamint egy sima felületű, középen ékkő- vagy üvegbetét foglaltat ellátott veret (1. tábla 19–21). Veretes öv része lehetett a két *nagyszíjvég* (1. tábla 24–25), egyikük előlapján gyöngyözött keretben félkörre támaszkodó vonalminta látható (H: 5,5 cm, Sz: 2,2 cm), hátlapja vörösrézből készült. A másik palmettadíszű, hossza 4,5 cm, szélessége 2 cm. A két bimbódíszes *kisszíjvég* (H: 3,0 cm, Sz: 1,5 cm) egyaránt tartozhatott a veretes övről lecsüngő függesztőszíjak valamelyikéhez, vagy díszes férfi lószerszámhoz is (1. tábla 22–23). Ugyancsak lószerszámdísz lehetett a 7 db *levél alakú ezüst kisszíjvég* (1. tábla 27–33). Díszes férfi lószerszám létre mutat ugyanis a kerek, palmettamintás *kantárrózsa* (1. tábla 12).

A rombusz alakú *ingnyakdíszeket* a női ruházat szegélyére varrhatták (1. tábla 1–11). A lelethez két ép és egy töredékes *pántkarperec* (1. tábla 26), egy sodrott ezüst *nyakperec* és két *hajkarika* is tartozik (1. tábla 17–18). *Dókus* szerint ez utóbbiakra voltak fűzve a *fülesgombok* (1. tábla 13–16).

A fegyverek közül mindössze egy 65 cm hosszú, 3,5 cm széles pengéjű *szablya* maradt ránk (2. tábla 4). A leletek közzététele után sikerült még megszerezni a találoktól egy *ezüst köves gyűrűt*. Ennek lapos karikája úgy

mutat, mintha finom zsinórszálakból volna egygyé róva. A gyűrű feje karomszerű, hatszögletes, tetején ezüst fogcskak között kékszínű kő. Fejét körül szögletes ezüst gömböcskék ékesítik, ugyanilyenek, 3–3 darab, két oldalt, a karika csatlakozásánál.⁴⁴

A dombon tárolt takarmány miatt a lelőhelyen ásatást nem lehetett végezni, s valamilyen ok miatt *Dókus* ez irányú tervei a későbbiekben is meghiúsultak. Nagy kár, mert a fontos lelőhely 36 év múltán újabb, a fentivel jóval nagyobb mértékű rombolásnak esett áldozatul. 1935 őszén az akkori tulajdonos *Gecse József* szőlőültetés során nagy darab földet forgatott meg a domb középső és déli részén. Nagyszámú sírt semmisítettek meg, amire azon állításból is következtethetünk, hogy 20 párnál is több *kengyelt* talált. A rombolásról tudomást szerzvéen, a megye leállította a munkát, és *Horváth Tibort*, a Magyar Nemzeti Múzeum gyakornokát bízta meg a leletmentéssel. *Horváth* 1936. február 2–10. és március 17–24. között összesen 13 sírt tárt fel. A feldúlt temetkezések leletei közül csak néhány *kengyelt*, *nyílhegyeket*, *zablákat*, párhuzamos- és hullámvonallal díszített *agyagedényt*, valamint több koponyát (közülük az egyik trepanált) tudott előkeríteni.⁴⁵

A *Horváth Tibor* által feltárt sírok:

1. sír⁴⁶ (4–5. tábla; 142. tábla)

Mélység: 0,50 m. Iránya: K–Ny, a halott fejjel nyugatnak feküdt. Hanyatt fekvő váz. A bal alsókar behajlik a medencére. A váz felett *kengyel*, (5. tábla 11) *füles bronzkarikák* (14. tábla 41–43) és *vascsat* (5. tábla 10). A térdcsontok közt keresztben fekvő az *ij* kettős véglemeze (5. tábla 1). *Tegez* a bal mellkason, egy *függesztő horoggal* és sok *nyílhegygel*. (Ez utóbbiak a váll alatt fekvőtek.) (5. tábla 2–9). A medence fölött az első csigolyánál egy irányban, felül és alul különböző típusú *bronzpitykék* (4. tábla 1–27, 29–31, 35–37). A töredékes *nagyszíjvég* a bal karon kívül fekvő, hosszirányban. A jobb oldalon *füles veret* (= függesztő veret – R. L.), hosszirányban (4. tábla 28). *Pitykéket* és egy *szíjvéget* találtunk a bal combcsont belső oldalánál is, szövetmaradványba és szíjmaradványba ágyazva. A két *sasos veret* a többi pitykék közt került elő (4. tábla 29–30). A meden-

43 *Dókus Gy.*, 1900. 47–50.; *Hampel J.*, 1900. 631–633.; *Hampel J.*, 1905. 633–634 (téves megnevezéssel). A leletek *Dókus Gy.* sátoraljai helyi magángyűjteményébe kerültek, az alábbiakban az ő leírása alapján mutatjuk be azokat.

44 *Dongó Gy. G.*, 1899. 158–159.

45 *Horváth T.*, jelentései és ásatási naplója: MNM AD 107. K. III., MNM AD 5. K. I. A sírleírásokat *Horváth T.* ásatási naplója alapján, szó szerint közöljük, kéziratos feljegyzései és a gépelt változat között csak stilisztikai eltérések vannak.

46 A sír anyagát közölte *Fettich N.*, 1937. 134–136. Az 1. sír leletanyaga a MNM-be került: Népv. Napló 5/1936. 1–20. A többi sír anyaga Sátoraljai helyre, a Vármegeház gyűjteményébe vándorolt. Innen 1943-ban a *Dókus-féle* leletekkel és más bodrogközi honfoglalás kori leletekkel együtt Borsiba vitték. A *Dókus* által közölt leletek ma a keleti-Szlovákiai Múzeum gyűjteményében találhatóak, a *Horváth T.* ásatásán talált 2–13. sírok anyaga ismeretlen helyen van, feltehetőleg szintén valamelyik szlovákiai múzeumban.

cén találtam még két *bronzgombot* is (4. tábla 32–34). Férfi. A koponya töredékes.

2. sír

Mélység: 0,60 m. Hanyatt fekvő, bolygatatlan váz. A lábak végében egy *kengyel* és *bronzkarika*. A mellkas felső részén, baloldalt *szablya*, markolattal lefelé. Ugyanott néhány *nyílhegy*. Férfi. Koponya- és váz jó fenntartású.

3. sír

Mélység: 0,40 m. Az összedobált vázról nem lehetett megállapítani, hogy egykor vagy újabban, a földmunkák során reáakadva dobálták-e össze. Egyetlen leletként egy lapos *nyílhegy* került elő, erősen töredékes fenntartásban.

4. sír

Mélység: 0,6 m. Hanyatt fekvő, bolygatatlan váz. A koponya hiányzott, mezei munkák teheték tönkre. Melléklet nélkül.

5. sír

Mélység: 0,70 m. Gyermekek, kis *vaskéssel*, *ezüstlánc* töredékekkel. A koponya szétesett, csak néhány darabját vihetjük a váz maradványaival magunkkal.

6. sír

Mélység: 0,60 m. Földmunkáknál találhatták meg, majd a csontokat visszatemették. A koponyából az arcrészt hiányzik. *Lólábszárcsontok* is kerültek elő.

7. sír

Mélység: 0,75 m. Javakorabeli nő nagyon töredékes váza, *mellékletek* nélkül.

8. sír

Mélység: 1,0 m. Öreg nő csontváza, nagyon töredékes állapotban. (Az alsó állkapocsban a legtöbb fognak már a helye is benőtt.) A mellkas jobb felső részében két kis *füles bronzgomb*. A bal alsó karszár mellett hosszirányban kis *vaskés* (elporladt). A füleknél egyszerű, sima kis *bronzkarikák*.

9. sír

Mélység 1,20 m. A bal láb végében alapjában állva *lókoponya* (töredékes) és a mellső lábak, kissé balra két *kengyel*, fülekkel ellentett irányban. Jó fenntartásúak. A ló szájában *zabla*, töredékes. Egyéb leletek a jobb mellkason, a medencecsont felől kerültek elő: *ezüstcsat*, nagy *ezüstveretek*, a *tarsoly tűzkövel* és *csiholóval*, valamint a *lezáró keskeny szalag veretei*.

10. sír

Mélység: 0,60 m. Hanyatt fekvő, jó fenntartású váz. A jobb mellkasról kis rövid *vaskés* került elő, mely szétporladt. Egyéb lelet nem volt.

11. sír

Mélység: 0,60 m. Földmunkáknál már részben megbolygatott sír. A koponya és a váz erősen töredékes volt. A bal láb végében *kengyelpár* (az egyik töredékes) és a *csikózábla*. A bal combcsont külső oldalánál hosszúságú *vasrud*, a végén két kerek gombbal (a szára tönkre roszdásodott). A töltött földből még néhány összerozsdásodott *nyílhegy* került elő.

12. sír (7. tábla 1–3, 5–7, 10–17)

Mélység: 0,65 m. Rendben fekvő női váz. A bal alsó kar a medencén belül fekszik. A koponyán nagy *lékelés*, szegélyén bronz patinanyom. A koponya bal oldalánál *agyagedény*. A mellen egy nagy sötétkék, továbbá három kék és sárga színű *gyöngyök*. Mindkét alsókaron, közel a könyökhöz, lapos *karperec*. A jobb kéz egyik ujján nagy *ezüstgyűrű*. Az alsó lábszárak mentén és végében *lószerszámdíszek*: kerek darabok, ötszögűek és kis háromlevelűek, továbbá *ezüstlemezek*. A *kengyelpár* és *zabla* a sír végében feküdt. A mellkas jobb oldalán, közel a medencéhez két *bronzgomb*. A gyöngysor két szélén *ezüsttörmelék* (fülbevaló?). A váz töredékes.

13. sír

Mélység: 0,70 m. Rendben fekvő férfi váz. A koponya bal oldalán álló helyzetben nagy *agyagedény*. A jobb oldalán *malaccsont*. Lapos *nyílhegyek* egy csomóban és egy darab nagy *tűzkő*. Jó fenntartású váz.

A fentiekén kívül még a következő szórvány leleteket közli *Fettich N.* a temető területéről:⁴⁷

7. tábla 20–21. Finom ezüstlemezzel taufírozott vas *kengyelpár*. Mindkét oldal díszítésc ugyanaz. A kengyel-szárak laposak, hátukon éllel. A kengyel talpa közepe felé erősen kiszélesedő.⁴⁸

4. tábla 38. Iszmail ibn Ahmed szamanida emír (279–295 H = 892–907) el Sas-ban 293 H (= 905–906)-ban vert *érméje*.⁴⁹ Négy lukkal átfúrva.

4. tábla 39. Abul-Abbasz Ahmed al-Musztain (248–252 H = 862–866) ezüst *érméje*, a pontos verési hely ismeretlen. Négy lukkal átfúrva.

4. tábla 40. Szétkalapált ezüst *dirhem*, meghatározhatatlan, négy lukkal átfúrva.

7. tábla 13. Levél alakú ezüst *szíjvég*, hátul a hossz-tengely végénél 1–1 szegecs. E tárgy feltehetőleg az 1900-ban megmentettek közül való, vagy az akkor szét-dúlt férfi *lószerszámgarnitúra* újabb darabja.

7. tábla 4. Ezüstcsat, szíjszorítóján csillag alakú dísz, hátlapján három karomszerű szeg.

47 *Fettich N.*, 1937. 135., CXXXII–CXXXIII. t.

48 A kengyellel *Dienes I.* foglalkozott a „Honfoglalók–honfoglalás kor” e. konferencián. 1988. áprilisában szegeden elhangzott előadásában.

49 *Kovács L.*, 1989. 33., további irodalommal.

7. tábla 8–9. Zárt bronzkarikák, erős kopásnyomokkal. Valószínűleg eredetileg függesztőkarikák voltak.

7. tábla 1–3, 5–7, 10–17. E leletek *Fettichnél* szórványként szerepelnek, de több mint valószínű, hogy valójában a 12. sír mellékletei voltak. E rozettás lószerszámgarbitúra összetételében pontosan megfelel a *Horváth T.* által az ásatási naplóban leírtaknak.⁵⁰ A kis lapos, kerek bronzveretekből, melyek közül *Fettich* 28 db-ot közölt, a kassai múzeumban 88 db található (6. tábla 1–88).

Az ásatási napló kéziratosa változatában *Horváth T.* megjegyzi, hogy „az 5. és 7. sírok között szórványosan 3 koponya is találtatott. Valamint gyöngyök, fonott *karperectőredékek* és *pitykék*. Földmunkánál találhattak rájuk.”

A nagyméretű bolygatás miatt a Karos–Eperjesszög I. temetőben elhantoltak lélekszámát csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani. Közvetett módon ebben segítségünkre vannak a II. és III. temető feltárása során tapasztaltak is: Ezek szerint a lovas, lószerszámú sírok a temetkezések közel 50%-át teszik ki. Ezt alátámasztja, hogy az 1936-ban feltárt 13 sír közül 6 tartalmazott ló, vagy lószerszám mellékletet. Ennek alapján *Horváth T.* feltárt 13, a koponyák alapján valószínűsített további 3 sírt. A terület tulajdonosának azon adatából, hogy 20 párnál is több kengyelt forgatott ki, kb. 50 általa feldúlt temetkezést feltételezhetünk.

A 9 kengyel alapján a századfordulón is legalább 5 lovas sírra akadtak, s feldúlhattak ugyanennyi szerényebb mellékletű sírt. Ez összesen 74 sírt jelent, s ez majdnem pontosan megegyezik a II. temetőben feltárt sírok (73) számával. Mivel az utóbbi kb. 15%-át szántással elpusztíthatták az évek során, s bizonyára ugyanez lehetett a helyzet az I. temetőnél is (főként a domb gerincén, valamint az egyébként is magasabban fekvő gyermeksírok esetében), feltételezhetjük, hogy a temető eredetileg 80–100 sírből állhatott.⁵¹ A sírok – *Horváth T.* térképvázlata alapján – több sorba rendeződhetnek – az 1–10. sírok két sort alkottak –, de a három különböző lapon közölt vázlat nem illeszthető össze, így csak sejtethetjük, hogy a 11–13. sírok az előzőektől É-ra fekhettek.

2. Karos–Eperjesszög II. temető

Mintegy fél évszázad múltán ismét honfoglalás kori leleteket vetett ki az eke a karosi Eperjesszög homokjából. 1985 novemberében *Nagypál Sándor* karosi lakos arról értesítette a nyíregyházi *Jósa András Múzeum*

munkatársait, hogy a jelzett dűlőben övveretek, lószerszámok, arab dirhemek, ember- és lócsontok kerültek elő.⁵² Az azt követő leletmentő ásatások során, 1986–1990 között e temető 73 sírját tártuk fel. Már az első napokban kiderült azonban, hogy lelőhelyünk nem azonos a fent bemutatott, két alkalommal is megbolygatott temetővel (1. kép). Ásatási munkásaim olyan élményszerűen emlékeztek mind a Sennyey-birtok gazdasági épületének helyére, mind az 1936-os ásatások helyszínére, hogy kétség sem férhet hozzá: az általam feltárt temető nem azonos a már korábban ismert leletek előkerülési helyével.⁵³ A sírok egy 200 m hosszú, 90 m széles homokdombon fekdtek, mely környezetéből mintegy 3 m-re magasodik ki. E dombtól É-ra újabb 200 m-re húzódik az a másik, az előzőnél jóval kisebb domb, amelyen 1899-ben és 1936-ban előkerültek a másik honfoglaló közösség emlékei (1. kép). Mindkét domb gerince É–D-i irányú, vonulatukat Ny-ról a Karcsa egyik holtága kíséri. E homokdombokat agyagos sík terület fogja közre, melynek legelőit hajdan a Karcsa és a közeli Bodog áradásai öntözték. A látóhatárt északon a sátoraljúj helyi, bodrogszerdahelyi, kövesdi hegyek zárja le.

A sírokat a homokos talajba ásták, a sírfoltot sajnos egyetlen esetben sem tudtuk megfigyelni. A domb északi szegélyén néhány váz már az agyagos öntéstalajban nyugodott, mely a csontokat nagyrészt elpusztította (3. kép).

1. sír (8. tábla 1–9; 164. tábla 4)

A sír mélysége: 68 cm, a csontváz hossza: 151 cm, tájolása: Ny–K 260°–80°. A sírban senilis korú nő hátán fekvő, közepes megtartású vázát találtuk. Jobb karját enyhén behajlították, ujjpercei a medencelapát mellett fekszenek. Bal felkarja hasonló helyzetű, alkarját a rágcsálók elmozdították. Bal lába nyújtott helyzetű, a jobb lábat térdben behajlították.

Mellékletek: 1. A koponyától K-re 15 cm-re sötét-szürke, szemcsés homokkal soványított, érdes felületű, kézzel formált edény (8. tábla 9). Pereme enyhén kihajló, tagolatlan. 2. A koponyától D-re 13 cm-re *szarvasmarha* femur.⁵⁴ 3. A bal kulcsont mellett három átfúrt *kauricsiga* (8. tábla 3–5). 4. A koponyától K-re 61 cm-re lilás színű, gerezdelt *üveggyöngy* (8. tábla 7). 5. A jobb oldali lapockacsont mellett tömör fejű bronz *filesgomb* (8. tábla 6). 6. A jobb oldali bordák és a jobb könyök közt átfúrtatlan, szétkalapált ezüst *dirhem*.⁵⁵ (8. tábla 8)

⁵⁰ Több adat is utal arra, hogy *Fettich N.* valószínűleg lefotóztatta idézett könyve összeállításán során a sátoraljúj helyi gyűjtemény honfoglalás kori leleteit. *Mesterházy K.* hívta fel a figyelmemet arra, hogy a MNM adattárában található egy olyan fotótábla, amelyen karosi (1899-ben előkerült), bodrogszerdahelyi és kisdobrai veretek és hajkarikák láthatók. Másutt az ezen lelőhelyekről előkerült szabályák fényképeit is közölte: *Budinsky Kricka. V. Fettich N., 1973. Abb. 64–65. Horváth T.* jelentésében az szerepel, hogy „... a leletanyagot a Magyar Történelmi Múzeumban tisztítjuk meg és dolgozzuk fel, egy része pedig az alispán kérésére a Zemplén megyei múzeumnak lesz átadva” – Habár a MNM Adattárában nyomát nem találtam, nem zárható ki, hogy ekkor nemcsak az I., hanem a Sátoraljúj helyre visszatartott többi sír anyagát is lefotózták, s e dokumentáció még elő fog kerülni valahonnan.

⁵¹ Mivel a területet ma is szőlő borítja, hitelesítő ásatás végzéseire nem nyílt lehetőség.

⁵² *Révész L., 1989. 22–51., 3. j.*

⁵³ *Révész L., 1989. 22., 4. j.*

⁵⁴ Az állatcsontok meghatározásáért *Vörös Istvánnak* tartozom köszönettel.

⁵⁵ A temetőben előkerült nyugat-európai érméket *Gedai István*, a dirhemeket *Kovács László* közreműködésével *A. V. Fomin* határozta meg. Valamennyiük segítségét ezúton is köszönöm. Az érméket közölte *Kovács L., 1989. 170–171.*

7. A jobb kéz gyűrűsujján nyitott végű ezüst *huzalgűrű* (8. tábla 1). 8. A bal oldali bordák közt az előzőhöz hasonló ezüst *huzalkarika* (8. tábla 2).

2. sír (8. tábla 10–17; 164. tábla 3)

A sír mélysége 69 cm, a csontváz hossza 148 cm, tájolása Ny–K 280°–100°. A sírban juvenilis korú férfi háton fekvő jó megtartású váza feküdt. Jobb felkarcsontja hiányzik, bal alkarja enyhén behajlítva, ujjpercei a bal oldali szeméremcsonton nyugszanak. Mindkét lábát térdben enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. A lábszárak felett *ló* koponyája, alatta egymással párhuzamosan a négy lábszárcsont. 2. A jobb felkar helyén *kovakő* (8. tábla 10–13). 3. A kulcsontok találkozásánál negyedbe vágott szamanida *dirhem*, átfúratlan (8. tábla 16). 4. Az utolsó bordák és a gerincszlop között vas *csat* (8. tábla 19). 5. A bal medencelapát mellett vas *kés* (8. tábla 17). 6. A bal alkar és a bal medencelapát találkozásánál *csiholó* acél töredékei és *kovakő* (8. tábla 15). 7. A csiholó acél és a kés közt bronzból öntött, *palmettamintás veret*, hátlapján két szegeccsel (8. tábla 14). 8. A lókoponya tarkója alatt töredékes *csikó-zabla* (8. tábla 18). 9. A váztól É-ra 35 cm-re róka és házityúk csontokat találtunk, a sírhoz tartozásuk kérdéses.

3. sír (9. tábla 1–9)

A sír mélysége 46 cm, a csontváz hossza 116 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Infans II. korú lányka háton fekvő, nyújtott helyzetű váza. Mindkét alkarját enyhén behajlították, lábai nyújtott helyzetűek.

Mellékletek: 1. A váz jobb oldalán, a lábszárcsont mellett *összehajtott lóboros temetkezés* szántás által megbolygatott maradványai. 2. A koponya körül 9 db kettős, 1 db négyes tagolású és 7 db különálló sárga, kék és zöld *gyöngyszem* (9. tábla 3). 3. A koponya alatt és bal oldalánál 1–1 nyitott ezüst *hajkarika* (9. tábla 1–2). 4. A koponya bal oldalánál *ezüstlemez* töredéke (9. tábla 5). 5. A bal könyöknél ezüstlemezről kivágott, ötszög végződésű *pántkarperce* (9. tábla 6). 6. A bal combcsont külső oldalánál szimmetrikus szájvasú *csikó-zabla* (9. tábla 8). 7. A bal térd mellett 1 db összesodrott és 1 db szívalakú, négy lukkal átfúrt *ezüstlemez* (9. tábla 4). 8. A bal bokacsont mellett sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, kézzel formált *agyagedény* (9. tábla 7). Pereme enyhén kihajlik, tagolatlan. Nyakát és hasát fésűsen bekarcolt hullám- és egyenes vonalkötegek díszítik. M: 11 cm, Szá: 9 cm, Fá: 7,2 cm. Ugyanitt durva, kézzel formált, rosszul kiégetett világosbarna színű kis *edényke* (9. tábla 9). 9. A lócsontok között *sértés caninus* és *házityúk* törzsrész.

4. sír (9. tábla 10–15; 140. tábla 11)

A sír mélysége 36 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Szántással teljesen feldúlt női sír maradványai.

Mellékletek: 1. Szív alakú, préselt, *palmettamintás ezüstlemez*, három lukkal átfúrva (9. tábla 10). Felső harmada töredékes. 2. 4 db kéregöntéssel készült, aranyozott ezüst *rombusz alakú ingnyakdísz* (9. tábla 12–15). A

négy sarkukat félgömbök, szegélyüket gyöngyözött minta díszíti. Közepükön rombusz alakú keretből kiemelkedő aranyozott félgömb látható. Hátlapjukon 2–2, felvarrásra szolgáló fülecske található. Egyik kopott, a másik három kevésbé használt. 3. Bronz huzalból készült *gömborscsüngős fülbevaló*, a csüngőrész üreges gömbjei rosszezüstből készültek (9. tábla 11).

5. sír (10. tábla 1–2)

A sír mélysége 32 cm, a csontváz hossza 164 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. A sírban szántás által erősen roncsolt senilis korú férfivázat találtunk. Arckoponyáját, jobb alkarcsontjait az eke elhurcolta. Jobb lábát enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. A koponya bal oldalánál nyitott ezüst *hajkarika* (10. tábla 1). 2. A bal bordáktól a lábujjpercekig terjedő sávban apró vastöredékek. Egy gömbös végű ellenző töredéke alapján az eke által szétroncsolt *szablyához* tartozhattak (10. tábla 2). 3. A bal lábszár külső oldalánál *lócsont* töredékek.

6. sír (11. tábla 1–7; 12. tábla 1–8)

A sír mélysége 57 cm, a csontváz hossza 170 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. A nyújtott helyzetű senilis korú férfiváz jobb lábát enyhén behajlították. Az erősen a törzshöz simuló karcsontok és a V alakban álló kulcsontok alapján a testet a temetés során lepelbe csavarhatták.

Mellékletek: 1. A bal lábcsontok mellett szántás közben roncsolt *lócsontok* feküdtek. 2. A koponya jobb oldalán nyitott arany *hajkarika* (11. tábla 1). 3. A jobb medencelapát alatt lant alakú *csiholóacél* (11. tábla 3). 4. Ugyanott *vaskés* (12. tábla 8). 5. A bal karcsontokra fektetve, hegyével a koponya felé irányítva *vasszablya* (11. tábla 6). H: 82,5 cm, Sz: 2,8 cm, keresztvasa hiányzik, markolattüskéje töredékes. A fokél hossza 24 cm. Hegyénél vas *hivelyvég* töredékei, belső felületükön farostokkal, kívül durva szövésű vászon maradványok (11. tábla 8). 6. A bal alkarcsonton töredékes *ezüstlemezke* (11. tábla 2). 7. A térdek közt szorosan egymás mellett 2 db *íjmarkolat csont* (11. tábla 4–5). 8. A bal combcsont mellett, egymáshoz tapadva 3, a lókoponya alatt és mellett másodlagos helyzetben további 4 *nyílhegy* (12. tábla 1–7). Kettő közülük szokatlanul nagyméretű. 9. A lábak körül *tegezvasalások* (11. tábla 7). Közülük felismerhető néhány oldalpálca-végződés, egy függesztő fül, s a nyakpánt alatti mandula alakú lemez. Néhány *vaslemez* a tegez fedelét boríthatta. 10. A jobb lábfejtől DK-re talált töredékek egy *kengyel* talpallójához tartozhattak (11. tábla 9).

7. sír (13. tábla 1–13; 14. tábla 1–4; 164. tábla 5–8)

A sír mélysége 90 cm, a csontváz mérhető hossza 142 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Bolygatott férfi váz. Felőtestéből csak bal kulcsontja, felkarcsontja és néhány bordája maradt eredeti helyzetében. Medencétől lefelé a váz ép. Lábai nyújtott helyzetűek.

Mellékletek: 1. A lábaktól DK-re, a váztól 18 cm-rel mélyebben *összehajtott lóboros temetkezés* maradványai. A lábszárcsontok párhuzamosan egymás mellett, s mellet-

tük fekszik a lókoponya. 2. A bordák közt *csiholó acél* töredéke (13. tábla 13). 3. Ugyanott töredékes *tegezvasalások* (13. tábla 10–12). 4. Ugyanott két deltoid alakú *nyílhegy* és egy harmadiknak a tüskéje (13. tábla 5–7). 5. A jobb lábszár mellett alsó *íjvégcsontpár* töredékei (13. tábla 8–9). 6. A térdek közt 1 db, a ló lábszárcsontjai közt 3 db két-két lukkal átfúrt ezüst *dirhem* (13. tábla 1–4): a) Naszr ibn Ahmad szamanida emír (301–331 H = 914–943) Andaraba-ban 305 H = 917–918-ban vert érméje. b) szamanida emír Andaraba-ban 299–307 H = 911–20 között vert érméje.⁵⁶ c) Iszmail ibn Ahmad szamanida emír 279–295 H = 892–907 veretének utánzata. d) Iszmail ibn Ahmad 285 H = 897–898-ban El-Sas-ban vert dirheme. 7. A ló koponyája alatt *vascsat* (14. tábla 1). 8. A ló lábszárcsontjai felett nagykarikás, igen töredékes *csikózábla* (14. tábla 2). 9. A ló koponyája mellett aszimmetrikus, körte alakú *kengyelpár* (14. tábla 3–4). 10. A sír töltelékföldjében aranyozott bronzcsatot találtunk (13. tábla 14).

8. sír (10. tábla 3)

A sír mélysége 63 cm, mérhető csontvázhossz: 35 cm, tájolása: Ny–K 260°–80°. Infans II. korú, szántás által ronsolt sírja. A vázból csak az alsó állkapocs, a gerincoszlop egy része és néhány jobb oldali borda maradt ránk.

Melléklet: 1. A koponya helyén két db háromtagú sárga gyöngy (10. tábla 3).

9. sír (15. tábla 1–10; 16. tábla 1–8)

A sír mélysége 48 cm, a csontváz hossza 162 cm, tájolása Ny–K 280°–100°. Jó megtartású, senilis korú, háton fekvő férfi váz. Karjai és lábai nyújtott helyzetűek.

Mellékletek: 1. Szorosan a bal láb mellett *lókoponya*, mögötte egymás mellett a négy lábszárcsont. 2. A koponya jobb oldalánál nyitott bronz *hajkarika* (15. tábla 1). 3. A koponya bal oldalától 17 cm-re aranyozott bronz *nyeregkápát díszítő lemez* (16. tábla 3). 4. A jobb felkarcsontokon szorosan egymás mellett az *új két markolatcsontja* (16. tábla 1–2). A bal medencelapát alatt találtuk a következő tárgyakat: 5. *Vasszalu*. H: 8,7 cm, Sz: 3,0 cm (15. tábla 8). 6. *Vaskés* töredéke (15. tábla 2). 7. Téglalap átmetszetű *vas tárgy*, H: 14,2 cm, Sz: 1,4 cm. Éle nincs, egyik végén a fa nyél rostjai, a másik vége töredékes (16. tábla 5). Talán véső lehetett. 8. *Csiholó acél és kovakő* (15. tábla 9–10). 9. *Négyzet átmetszetű fenőkő* (16. tábla 4). 10. A jobb combcsont felett egymáshoz tapadt *nyílcsúcs-köteg* (15. tábla 3–7). Három ép, és feltehetőleg további kettőhöz tartozó töredékek. 11. A lábszárcsontok közt töredékes *csikózábla* (16. tábla 6). 12. A térdek közt, valamint a bal válltól É-ra 60 cm-re körte alakú *kengyelpár* (16. tábla 7–8).

10. sír (10. tábla 4–5)

A sír mélysége 50 cm, a csontváz hossza 153 cm, tájolása Ny–K 240°–60°. Maturus korú férfi háton fekvő jó megtartású váza. Karjai, lábai nyújtott helyzetűek.

Mellékletek: 1. A koponya jobb oldalánál *juh humerus*. 2. Jobb könyökénél *vaskés* (10. tábla 5). 3. A jobb combnyakon *bronzcsat, vastüskével* (10. tábla 4).

11. sír (17–20 tábla; 21. tábla 1–3; 150. tábla;)

A sír mélysége 125 cm, a csontváz hossza 161 cm, tájolása Ny–K 280°–100°. Senilis korú férfi nyújtott helyzetű vázából csak a koponya és a hosszúcsontok maradtak meg, a többi csont elporladt.

Mellékletek: 1. A jobb láb mellett *lócsontok*: elől a koponya, aztán a két mellső, majd a két hátsó lábszárcsont. 2. A koponya jobb oldalánál *juh humerus*. 3. A koponya jobb és bal oldalánál egy-egy nyitott bronz *hajkarika* (17. tábla 1–2). 4. A ruhára varrt átlukasztott *ezüstlemezek* az állkapocs alól (spirálszerűen összecsavarva), a jobb alkar, a jobb combnyak és a jobb térd mellől (17. tábla 4–5, 7). 5. A jobb és a bal alkaron egy-egy ezüstlemezről kivágott, végein átfúrt *karpánt*, egyik két darabból összeszegezelve (17. tábla 6, 8). 6. A bal combnyakon ékköbetéses *aranygyűrű* (17. tábla 3). Karikáját még a temetés során törhették el, a masszív pánton ugyanis világosan felismerhető az erőszakos beavatkozás nyoma. A foglalatból kihajló négy karom ún. csillagrubint tartott.⁵⁷ 7. A jobb alkar alatt *tarsoly* bőrrmaradványai és ezüstveretei feküdtek 12 cm hosszúságban és 6 cm szélességben (18. tábla). Részben e tény, másrészt az, hogy a bal oldali veretek díszített oldalukkal a sír alja felé fordultak, arra enged következtetni, hogy a temetés során élén álló tarsolyt a föld súlya meggyűrte, hossz tengelye mentén felébe hajtotta. Összesen 16 db veret díszítette, négyféle változatban. 8. A tarsolyból *csiholó acél* és *kovakő* került elő (20. tábla 7). 9. A jobb combcsont és a lókoponya közt *vaskés* feküdt (17. tábla 11). 10. Ugyanott 5 db *nyílcsúcsot* találtunk, a rágcsálók bolygatása miatt másodlagos helyzetben (20. tábla 1–5). 11. A lábszárcsontok körül, szintén másodlagos helyzetben feküdtek a *tegez* oldalpálcátöredékei, valamint egy felül hurkos végűre hajlított, alul gombban végződő vas *függesztőhorog* (20. tábla 6, 8–15). 12. A bal láb mellett feküdt a *vasszablya*, H: 90,1 cm, Sz: 2,8 cm, a markolat H: 14,7 cm, a fokél H: 17,5 cm. A markolat végére palmettamintás aranyozott ezüstlemez szereltek, melynek háttere aranyozott és körponcokkal díszített (19. tábla). A keresztvas gömbös végű, elülső oldalának közepén rombusz alakú kiemelkedő dísszel. Közvetlenül a keresztvas mellett találtuk a félkör alakú felő, ettől 2,5 cm-re az alsó függesztőt, H: 4,8 cm, M: 2,9 cm. Mindkettő bronzból készült, ezüstlemezzel fedett, közepükből öntött bronzfüll emelkedik ki. A szablya hegyénél találtuk a töredékes, ezüst, ellipszis átmetszetű hüvelyvégborító lemezt. 13. A szablya keresztvasa felett,

⁵⁶ Gedai I. szerint utánzat, Fomin A. V. Naszr ibn Ahmed veretének tartja.

⁵⁷ A meghatározásért Szakáll Sándor mineralógus kollégámnak tartozom köszönettel.

a markolatra merőlegesen feküdt egy vas harci *balta*, H: 17,0 cm, penge él felőli Sz: 8,3 cm (17. tábla 10). 14. A lókoponya orr-része felett és a jobb lábszárcsont mellett feküdt egy-egy 4,7 cm hosszú, 2,3 cm széles, U alakban visszahajlított *bronzlemez*, közte famaradvánnyal. Restaurálás során töredékeire esett. A nyereghez tartozhatott. 15. A ló tarkójára téve nagykarikás, aszimmetrikus szájasú *csikózábla* (21. tábla 1). 16. A jobb térd és a lábszárcsontok között aszimmetrikus körte alakú *kengyelpár* (21. tábla 2–3). 17. A ló lábszárcsontjai közt kerek *hevedercsat* (17. tábla 9).

12. sír (26. tábla 11–12)

A sír mélysége: 35 cm, a csontváz hossza nem mérhető, tájolása Ny–K 275°–95°. Szántás során teljesen feldúlt infans II. korú női sír. Egyetlen csontja sem maradt eredeti helyzetében.

Mellékletek: 1. Enyhén kiszélesedő végű bronz *pántkarperec* (26. tábla 11). 2. *Vaskés* (26. tábla 12).

13. sír (22. tábla 1–23)

A sír mélysége 65 cm, a csontváz hossza 149 cm, tájolása: Ny–K 250°–70°. Juvenilis korú nő háton fekvő, nyújtott helyzetű váza. Jobb lábszárcsontja hiányzik.

Mellékletek: 1. A koponya mellett világoskék gerezdelt *pasztagyöngy* töredéke (22. tábla 1). 2. A koponya jobb oldalán bronz *lunulára* hasonlító veret, bronz hát-lappal (22. tábla 2). A tárgy másodlagos felhasználású, egy félbevágott és végein meghajlított övveretből készülhetett. 3. A koponya bal oldalán *gömborsüngős fülbevaló* (22. tábla 5). Eredetileg teljes felülete aranyozott volt, anyaga bronz, a gömböcskék két-két rosszezüst, összeforrasztott üreges félgömbből állnak. 4. A gerincoszlop két oldalán, az utolsó bordáknál 1–1 db két félből összeillesztett, rovátkolt felületű bronz *fülesgomb* (22. tábla 3–4). 5. A térdek és a lábszár körül *rozettás lószerszámveretek* (22. tábla 6–19): 11 db kerek bronz kantárveret, a háromágú levelek felülete ónozott; 1 db ötszögletű, négyágú levéllel díszített szíjvég; 2 db nyelvalakú kisszíjvég, felületük díszítetlen, egyikük javított, az új szegecs átüti az előlapot. 6. A bal bokacsonttól K-re 41 cm-re négyzet alakú, közepén áttört aranyozott bronz *nyeregveret* (lyukvédő veret), ezüstlemezes hát-lappal, két átellenes sarkán 1–1 szeggel (22. tábla 21). 7. A bal bokától K-re 38 cm-re, attól 19 cm-rel mélyebben 3 db félgömb fejű és egy rozettás fejű *szegecs*. Láb-beli- és kantárveretek egyaránt lehettek (22. tábla 20). 8. A térdek felett kisméretű, aszimmetrikus *kengyelpár* (22. tábla 22–23).

14. sír (23–25. tábla; 26. tábla 1–10; 144. tábla 1–26)

A sír mélysége 98 cm, a csontváz hossza 172 cm, tájolása Ny–K 290°–110°. Hátán fekvő, gyenge megtartású juvenilis korú férfiváz. Jobb karja a test mellett kinyújtva fekszik, bal karját enyhén behajlították. Lábai

szorosan egymás mellett helyezkednek el, kulcsontjai V alakban állnak, feltehetőleg lepelbe csavarva temették el.

Mellékletei: 1. A lábaktól 93 cm-re K-re *lókoponya*, alatta egymás mellett a négy *lábszárcsont*. 2. A koponyától DNy-ra 35 cm-re *kecske humerus*. 3. A koponya jobb oldalánál téglalap alakú átfúratlan *aranylemezke* (23. tábla 7). 4. A nyakcsigolyákon kerek, egyik szélén átfúrt *aranylemez* (23. tábla 8). 5. A jobb alkaron vékony, elhegyesedő végű bronz *huzalkarperec* (23. tábla 18). 6. A bal alkarcsontok körül, másodlagos felhasználásban (karperecként) ezüst *bizánci függő*, csüngődíszre letört (23. tábla 17). 7. Tömör fejű bronz *fülesgombok* a keresztcsont és az utolsó bordák közt a gerincoszlop mentén, párosával, a 3 csoport egymástól 10–10 cm-re (23. tábla 10–16). 8. A medence körül aranyozott ezüst palmettamintás *övveretek*:⁵⁸ (24. tábla) 7 szélesebb, 14 keskenyebb. Egy *csat*, szíjszorító lemezén vésett indás minta. Gyöngyözött kerete, a pecektartóhoz támaszkodó háromszög alakú áttört része és a csatkarika aranyozott. A kapcsolósíj három *szívalakú verete*, egy *kisszíjvég* szintén aranyozott ezüst. A kisszíjvégen gyöngyözött keretben egymásra támaszkodó ékalakú levélminta látható, e tárgy a többinél jóval kopottabb. 9. A jobb medencelapát felett szorosan egymás mellett két 22,8 cm hosszú *íjvégsont*. A húr beakasztására szolgáló vájat délre néz. Ezen íjvégsonttól 39 cm-re a bal térd mellett eredeti helyén feküdt az egyik *íjmarkolatcsont*, párja a bal combcsont mellett, másodlagos helyzetben. Az in situ fekvő markolatától 37 cm-re a váz bokacsontjai felett feküdt a két 24 cm hosszú alsó *íjvégsont*, a húr beakasztására szolgáló vájat itt is délre néz. Az íjat tehát nyugalmi helyzetében helyezték a sírba. Az íjcsontok felső végeinek egymástól mért távolsága 112 cm (23. tábla 1–6). 10. A jobb combcsont felett, a térd felett, a jobb térd alatt, a jobb lábszárcsont mellett az elhunyt ruházatára varrt, átfúratlan *ezüstlemezkék* feküdtek (23. tábla 9). 11. A jobb könyöknél kezdődően *tegezvasalások* találhatók (25. tábla 1–5). Ezek maradványait 84 cm hosszan figyelhettük meg. A tegez fedelét csontlemez borította, amely 46°-os szöveget zárt be az ugyanitt előkerült, 6 *nyílcsúcsból* álló *nyílhegyköteggel* (25. tábla 6–11). A tegez szája 8 cm széles volt, s azt kétoldalt vékony csontlemezek és vaspálca merevítette. Az egyik vaspálca ráhajlott a csont fedéllemezre, s hozzá volt szegezve. A bal oldali tegezszájmerevítőpálca felett 11 cm hosszú, másodlagos helyzetben lévő tegezvasalás. A tegezfedéltől 25 cm-re, a jobb medencelapát mellett 8 cm hosszú vaspálca. A tegezfedéltől 37 cm-re egy 3,2 cm hosszú, 41 cm-re egy 6 cm hosszú pálcátöredék, végei szegecslettek. Ezek valamennyien a tegez jobb oldali merevítői voltak. A tegez bal oldalához tartozó pálcátöredékek közül a fedéltől 2,2 cm-re egy 3 cm hosszú, 36 cm-re 2,8 cm hosszú szegecs, 49 cm-re egy 4 cm hosszú pálcátöredék került elő. A jobb térd felett keresztben, a tegez szájától 80 cm-re fe-

⁵⁸ A veretek nagy része a rágcásalók bolygatása miatt másodlagos helyzetben feküdt, egyiküket csak a következő ásatási időnyben lemélyített szelvényben, a sírtól mintegy 3,5 méternyire találtuk meg egy ürgejárathán.

küdtek a fenékpánt darabjai. 12. A tegez függesztőszíjához tartozhatott a jobb medencelapát mellett talált bronz *lira alakú csat* (25. tábla 14). 13. A lókoponya két oldalán körte alakú *kengyelpár* (26. tábla 9–10). 14. A ló orrára téve oldalpálcás *zabla* (26. tábla 4). 15. A lócsontoktól Ny-ra 3 db ismeretlen rendeltetésű lapos *vaspálca* (26. tábla 1–3). 16. A ló lábszárcsontjai közt, valamint koponyája mellett a lószerszám szíjzatarára varrt átlukasztott *ezüstlemezek* (26. tábla 6–8). 17. Vas kés.

15. sír (27. tábla 1–24; 164. tábla 9–11; 165. tábla 1–10; 166. tábla 1–8)

A sír mélysége 93 cm, a csontváz hossza 137 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Infans II. korú nő igen rossz megtartású, nyújtott helyzetű váza.

Mellékletek: 1. Az emberi váz koponyájának bal oldalánál ló mellső lábszárcsontjai, rajtuk a koponya, a váz lábszárcsontjai mellett a ló két hátsó lábszárcsontja. 2. A ló orrára téve *csikózabla* (27. tábla 22). 3. A térdek és a hátsó ló lábszárcsontok közt két, eredetileg tausírozott körte alakú *kengyel* (27. tábla 23–24). 4. Az emberi váz koponyájának jobb oldalán Berengár rex (888–915) Milánóban vert átfúratlan *denára*, CNI. V.44. 5. A lócsontok teljes hosszában 19 db, 2–2 lukkal átfúrt, az emberi váz 3. gerincsigolyája mellett 1 db negyedbe vágott *ezüstérme*, valamennyi Berengár imperátor (915–924) Páviában vert *denára*, CNI. IV. 9. (27. tábla 1–21) E pénzeket tulajdonosuk a lószerszám szíjzatarára varrhatta.⁵⁹

16. sír (28–30. tábla; 31. tábla 1–4; 154. tábla 1–2)

A sír mélysége 79 cm, a csontváz hossza nem mérhető, tájolása Ny–K 260°–80°. Csak a combcsontoktól lefelé bolygatott a sír, a felsőtestet rablás során feldúlták, csak a bal felkarcsont, a bal kulcsont, valamint a jobb és bal alkarcsontok egy-egy darabja maradt meg. Az egész arckoponya patinától zöldellt, feltételezhető, hogy eredetileg szecmfedőlemezek borították. Maturus–senilis korú férfi.

Mellékletek: 1. A bal lábszárcsont mellett *lókoponya*, alatta a két mellső, mögötte a két hátsó lábszárcsont. 2. A jobb combcsonton keresztbe *vasbalta* feküdt (30. tábla 8). A penge H: 20,1 cm, Sz: 2,2 cm. A fegyver teljes szélessége: 15,8 cm, foka négyzetes átmetszetű, gömbben végződik. 3. A jobb combcsont alatt és mellett, valamint a jobb lábszár alatt téglalap alakú, átfúratlan *ezüstlemezek* és egy visszahajlított végű *lemezcs bronz bújtató* feküdt (28. tábla 5–8). 4. A bal lábszárcsont felett *tegez* maradványai (29. tábla 1–3): nyakpántja 9,2 cm hosszú, jobb oldalt ehhez egy 11,8 cm hosszú, füllel ellátott, töredékes *vaspálca* csatlakozott. A lábujjpercek felett, másodlagos helyzetben feküdt egy 9 cm hosszú pálcátöredék. Fenékpánt nyomait nem találtuk, s a tegez száját és fedelét sem erősítették meg vas merevítőkkal. A tegezszáj jobb oldalánál találtunk viszont egy hajlított, szabálytalan téglalap alakú, az előzőekhez hasonló, 6,8 cm hosszú *ezüstle-*

mezt (29. tábla 4). Nem kizárt, hogy valamiképpen a tegezhez, vagy annak függesztőszíjához tartozott. 5. A bal térd mellett, a tegez nyakpántjának É-i végénél és a vas függesztőfül mellett 1–1 öntött bronz *küllős függesztőkarika* (29. tábla 7–9). 6. A tegezben, a nyakpánt fölött, szorosan egymás mellett 7 db deltoid alakú *vas nyílhegy* feküdt (30. tábla 1–7). 7. A bal térd mellett 2 db töredékes *íjmarkolatcsont*, a bal lábujjpercek felett 2 db, szintén töredékes *íjvégsont* (28. tábla 9–12). 8. Az íjvégsontok fölött, valamint vele párhuzamosan a jobb láb végénél nyugalmi helyzetben lévő új tárolására szolgáló *íjtegez 1–1 csontborítása* (28. tábla 13–14). Mindkettő ívelt, H: 19,7 cm, Sz: 3,2 cm. Díszített lapjukkal felfelé feküdtek, tehát az íjtegez száját megoldva helyezték a sírba. Felső és alsó végüknél 2–2 lukkal átfúrták őket. Az alsó lyukpárnál mindkettő eltörött, de a törés nem friss. E tényből, valamint fekvésükből arra következtethetünk, hogy a sírba eleve sérült íjtartót helyeztek, mégpedig megfordítva azt és száját megoldva. 9. A comb- és a lábszárcsontok közt szétszóródva 4 db bronz *övreretet* találtunk (28. tábla 1–4). Valamennyit kettős borda által körülvevett szívforma díszíti, két oldalt a peremen 2–2, az alsó tengelynél 1 nyúlvánnyal. Hátlapjukon 3 szegecs látható. Közepesen kopott, javítatlan darabok. 10. A bal láb végénél felemás, körte alakú *kengyelpár* feküdt (31. tábla 2–3). 11. A kengyelek mellett négyzetalakú, töredékes *hevedercsat* (31. tábla 4). 12. A jobb láb végénél nagykarikás, aszimmetrikus szájas *csikózabla* (31. tábla 1). 13. A kengyelek és a lócsontok közt 8 db *bronzszeg*, a nyereghez tartozhattak (31. tábla 5).

17. sír (14. tábla 5–8)

A sír mélysége 81 cm, a csontváz hossza 105 cm, tájolása Ny–K 280°–100°. Infans II. korú gyerek gyenge megtartású váza. Mindkét karját enyhén behajlították, lábait nyújtott helyzetűek.

Mellékletek: 1. A koponya jobb oldalánál nyitott, vékony ezüst *hajkarika* (14. tábla 5). 2. A bal combcsont mellett két vas *nyílcsúcs*, az egyik rombusz alakú, a másik négyzet átmetszetű, valamint egy harmadik tuskéjének a töredéke (14. tábla 6–8).

18. sír (32–33. tábla)

A sír mélysége 101 cm, a csontváz hossza 162 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású, scmilis korú férfiváz.

Mellékletek: 1. A váz bal oldalán *lókoponya*, mögötte egymás mellett a két mellső, majd a két hátsó lábszárcsont. 2. A bal alkar két oldalán 1–1 igen töredékes, *préselt ezüstrozetta*, a tegez függesztőszíjához tartozhattak (32. tábla 3–4). 3. A bal combnyak mellett, egy csomóban 7 *nyílcsúcs*, közülük 3 deltoid alakú, 4 pedig négyzetes átmetszetű, páncéltörő (32. tábla 6–12). 4. A bal combcsont mellett és a lábszárcsont mellett, másodlagos helyzetben lévő *tegezvasalások*: nyakpánt és pálcátöredékek, köztük egy ép, 10,0 cm hosszú függesztő fül (32. tábla 5). 5. A jobb medencelapát alatt töredékes *vaskés* (32. tábla 2). 6. A jobb

⁵⁹ Gedui I., 1988. 457–468.

combsonttól D-re 25 cm-re töredékes *csiholóacél* (32. tábla 1). 7. A ló koponyájára téve vastag, dudoros szájas *csikózabla* (33. tábla 1). 8. A lólábszárcsontok között, valamint a váz jobb térde mellett körte alakú *kengyelpár* (33. tábla 2–3). 9. A jobb lábszár mellett, valamint a ló lábszárcsontok közt 3 db *vascsat* (33. tábla 4–6).

19. sír (21. tábla 4–8)

A sír mélysége 70 cm, a csontváz hossza 147 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. Jó megtartású, nyújtott helyzetű, senilis korú női váz. Bal alkarja, medencéje és combcsontja hiányzik. A szántás nem érthető el, véleményem szerint egykori sírablás bolygatta meg.

Mellékletek: 1. Mindkét boka felett téglalap alakú átlukasztott *ezüstlemezek* (21. tábla 7–8). 2. A bal lábujjpercek alatt felemás *kengyelpár* (21. tábla 5–6): egyik kisméretű, körte alakú, a másik nagyméretű, hurkos fülű. 3. A jobb lábujjpercek mellett *csikózabla* (21. tábla 4). 4. A koponyától ÉNy-ra 33 cm-re *juh humerus*.

20. sír (34. tábla 1–11; 35. tábla 1–5)

A sír mélysége 97 cm, csontváz hossza 165 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Erőteljes, jó megtartású, nyújtott helyzetű, senilis korú férfi váz, bal karját enyhén behajlították.

Mellékletei: 1. A bal combsont mellett *lókoponya*, mögötte a lábszárcsontok felett a ló lábszárcsontjai. 2. A gerincoszlopon, egymástól 5–5 cm-re 3 db tömör fejű bronz *fülesgomb* (34. tábla 1–3). 3. A bal könyök és térd között rossz megtartású, 83,5 cm hosszú *vaszablya*, keresztvasa hiányzik. A hegyénél *vas hüvelyvég* feküdt (34. tábla 7–8). 4. A bal medencelapát mellett *vaskés* (34. tábla 4). 5. A combsontok közt szétszóródva három *vas nyílcsúcs*, egy nádlevél alakú, kettő páncéltörő (35. tábla 3). 7. A ló lábszárcsontjai közt szétszóródva, másodlagos helyzetben lévő *tegezvasalások* (34. tábla 9–11). 8. Ugyanitt *vas hevedercsat* (35. tábla 5). 9. Ugyanitt 1 db vállába kovácsolt fülű *kengyel* (35. tábla 4). 10. Íjvégcsonatok töredékei.

21. sír (38. tábla)

A sír mélysége: 73 cm, a csontváz hossza: 68 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Infans I. korú gyermek nagyon rossz megtartású, nyújtott helyzetű váza.

Melléklet: 1. A koponya bal oldalánál kis *vas karika*, resztaurálás során szétporladt.

22. sír (31. tábla 6)

A sír mélysége 92 cm, a csontváz hossza 84 cm, tájolása Ny–K 280°–100°. Infans I. korú gyermek közepes megtartású váza. Jobb karcsontjait a koponya mellett találtuk, lábait enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. A koponyától Ny-ra 28 cm-re *juh humerus*. 2. A koponyától Ny-ra, attól 13 cm-rel magasabban *agyagfazék* (31. tábla 6). Barnásszürke, szemcsés, homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított, kézikorongon készült. Tagolt pereme erősen kihajlik, nyakán és vállán bekarcolt csigavonalak futnak körbe. Fenékén deszkalenyomat látszik. M: 14,0 cm, szájátmérő: 10,6 cm, fenékátm: 7,4 cm.

23. sír (38. tábla 2, 4)

A sír mélysége 116 cm, a csontváz hossza 146 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. Jó megtartású, nyújtott helyzetű női váz. A koponyán egy tényleges és egy jelképes trepanáció, valamint kardvágás(?) beforrt nyoma.

Melléklet: 1. A koponya alatt *vas bőrlukasztó ár* (38. tábla 4). 2. Ugyanott nyitott *bronzkarika*, egyik vége bordák által közrefogott dudorban végződik (38. tábla 2).

24. sír (35. tábla 6–7)

A sír mélysége 64 cm, a többi adat nem mérhető. Egy év körüli gyermek nagyon rossz megtartású koponyatöredékei, a váz többi része elporladt.

Mellékletek: 1. Kis sárga *pasztagyöngy* (35. tábla 6). 2. *Juh femur*. 3. Sötétszürke, szemcsés, kézikorongon készült szabálytalan formájú *fazék* (35. tábla 7). Gyengén tagolt pereme kihajlik, nyakát és vállát bekarcolt csigavonal díszíti. Koncentrikus körben kereszt alakú fenékbélyege van. M: 10,5 cm, szájátm: 9,5 cm, fenékátm: 5,3 cm.

25. sír (36–37. tábla)

A sír mélysége 101 cm, a csontváz hossza 141 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. Fialat nő igen rossz megtartású, nyújtott helyzetű váza. Csak a koponya, a jobb karcsont felső harmada, néhány borda, gerinccsigolya, a medence, valamint a lábszárcsontok maradtak meg, a többi elporladt, de nem zárható ki a sírablás sem.

Mellékletek: 1. A koponya két oldalán 1–1 bronz *gömborscsüngős fülbevaló*, egyikük csüngője hiányzik, a másiké préselt, üreges gömbökből áll (36. tábla 1–2). Mindkettő teljes felületén aranyozott. 2. A koponya körül és a bordák között 40 db *pasztagyöngy* (36. tábla 3): zömük apró egy- és kéttagú, fehér és kék színű, de van négy nagyobb, gerezdelt, kék színű és egy sárga színű, dudoros gyöngy is. A gyöngyök között került elő két, nyomott félgömb alakú rózsaszín üvegbetét, valamint egy üreges, vas fülecskével ellátott bronz gömböcske is. E díszek a pártára, s annak szalagjaira lehettek varrva. 3. A bal lábszárcsont mellett két körte alakú *kengyel*, egyikük erősen töredékes (37. tábla 12–13). 4. A jobb lábszárcsont mellett vastag, dudoros szájas *csikózabla* (37. tábla 11). 5. Ugyanott *vas hevedercsat* (37. tábla 14). 6. A kengyelek közt 10 db ötszögű, öntött bronz *kantár(?)veret* (37. tábla 1–10). Valamennyit három csépp alakú, bemélyedő minta díszíti. Erősen kopott, de nem javított veretek.

26. sír (38. tábla 1, 3)

A sír mélysége 103 cm, a csontváz hossza 162 cm, tájolása Ny–K 250°–70°. Maturus korú férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű váza. Mindkét karját enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. Koponya jobb oldalánál keskeny pengéjű *vas nyílcsúcs* (38. tábla 3). 2. A bal medencelapát *fenőkő* (38. tábla 1).

27. sír (38. tábla 5–8; 141. tábla 1)

A sír mélysége 112 cm, a csontváz hossza 156 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. Senilis korú nő háton fekvő, nyújtott helyzetű váza.

Mellékletek: 1. A koponya felett 6 cm-re *szarvasmarha femur*. 2. A koponya bal oldala mellett és az utolsó jobb oldali bordák felett egy-egy *gömborscsüngős fülbevaló* (38. tábla 5–6). Csüngője préselt üreges ezüstgömböcskékből áll. Teljes felületét aranyozták. 3. A bal kulcscsont mellett 1 db tömör fejű, öntött bronz *fülesgomb* (38. tábla 7). 4. A jobb könyök felett, a csonttól 16 cm-rel magasabban 18 db félgömbfejű *ezüstszegecs* (38. tábla 8). A lábujjperceken hasonló csizmaveretek, mivel a rágszálók szétdőlték őket, az általuk alkotott minta rajzolata már nem állapítható meg. – A fentiek alapján úgy tűnik, a halott ruháját a temetés során megoldották, lehúzták egyik csizmáját, s az egyik lekapcsolt fülbevalóval együtt a jobb kar fölé tették azokat.

28. sír (45. tábla)

A sír mélysége 55 cm, a csontváz hossza 66 cm. Infans I. korú gyermek közepes megtartású, nyújtott helyzetű váza. **Melléklete** nem volt.

29. sír (39–44. tábla; 145. tábla; 147. tábla)

A sír mélysége 145 cm, a csontváz hossza 161 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. Adultus korú férfi jó megtartású, nyújtott helyzetű váza. Jobb karját enyhén behajlították. Jobb kulcscsontját rágszálók a jobb medencelapát mellé túrták.

Mellékletek: 1. A lábak végénél *lókoponya*, alatta egymás mellett a négy *lólábszárcsont*. 2. A jobb válltól D-re 18 cm-re *juh femur*. 3. A koponya jobb oldalán és alatta egy-egy nyitott ezüst *hajkarika* (39. tábla 1–2). 4. A jobb felkar-, a jobb és a bal alkarcsonton ezüstlemezről kivágott, egyik végükön átlukasztott *pántkarperce* (39. tábla 4–6). 5. A bal kulcscsont mellett kis *üveggyöngy* (39. tábla 3). 6. A jobb medencelapát mellett *vaskés* (39. tábla 14). 7. A jobb alkarcsont mellett 7 db *nyílcsúcs*, köztük három deltoid alakú, négy pedig páncéltörő (39. tábla 7–13). 8. A nyílcsúcsok és a jobb térd közt szétszóródva *tegezvasalások* töredékei, köztük egy kis *vascsat* (44. tábla 1–2). 9. Az elhunyt derekára csatolták aranyozott *ezüstveretes övét* (40–41. tábla). A veretek a medence felső végénél, kettős sorban helyezkedtek el. A kapcsolósíj négy verete és kisszíjvége a medencelapát bal oldalán került elő. Ez utóbbiak kivételével valamennyi veret szinte újnak, „verdefényesnek” tűnik. Az egész garnitúra 54 darabból áll. 10. A jobb oldali medencelapát mellett, élén állott a *tarsolylemez* (42. tábla). Hossza: 12,8 cm, szélessége: 11,3 cm. A függesztő szíjat díszítő két veret a tarsoly egyenes oldalának közepénél feküdt. Egy hasonló veret a tarsoly középtengelyének alsó végénél került elő, s ugyanitt találtunk egy kis ezüstsatocskát, mely a tarsoly zárására szolgálhatott. Ez utóbbiak a zárószíjhoz tartoztak, melyet egy öntött, vésett palmettamintás kisszíjvég zárt le. A tarsolylemez, valamint a függesztő- és a zárószíj dí-

szítményei egyaránt szinte „verdefényesek”, kopásnyom alig van rajtuk. 11. A jobb lábszárcsont és a lócsontok között 26 db aranyozott ezüst öntött *kantárveret* feküdt (43. tábla). Az öv- és tarsolykészlethez hasonlóan a kantárvereteken is alig látható valamiféle kopásnyom. 12. A kantárveretek közt feküdt egy oldalpálcás *zabla* (44. tábla 4). 13. A kantárveretek között, illetve a ló lábszárcsontjai között körte alakú *kengyel* került elő (44. tábla 5–6). 14. Ugyancsak a ló lábszárcsontjai közt egy *hevedercsat* (44. tábla 3).

30. sír (45. tábla)

A sír mélysége 42 cm, többi adata nem mérhető. Csak egy koponya töredékei, a bal felkarcsont, kulcscsont, és néhány bordatöredék maradt meg, a többit a szántás során szétroncsolták. **Melléklete** nem volt.

31. sír (45. tábla 1–3)

A sír mélysége 60 cm, a csontváz hossza 97 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. Infans I. korú gyermek nyújtott helyzetű, közepes megtartású váza. Mindkét karját és jobb lábát enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. A bal felkarcsont mellett *juh humerus*. 2. A jobb, illetve a bal vállnál egy-egy sötétszürke, dudoros *pasztyagyöngy* (45. tábla 1–2). 3. A koponya bal oldalán, enyhén a koponya felé dőlve egy *fazék*: sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított, kézikorongon készült, szabálytalan formájú. Pereme tölcseresen kiszélesedik, tagolatlan. M: 16,5 cm, szájátm: 13,0 cm, fenék átm: 7,5 cm (45. tábla 3).

32. sír (46. tábla)

A sír mélysége 85 cm, a csontváz hossza 152 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Senilis korú nő jó megtartású, háton fekvő váza. Fogmedreinek nagyrésze már felszívódott. Bal vállát erősen felhúzták, bal lábát enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. A koponya jobb oldalán *juh humerus*. 2. A bal láb mellett *lócsontok*, elöl a koponya, mögötte egymás mellett a négy lábszárcsont. 3. A jobb lapockacsont alatt nyitott végű ezüst *hajkarika* (46. tábla 1). 4. A jobb alkarcsonton, a könyökhöz közel vastag, elhegyesedő végű ezüst *huzalkarperec* (46. tábla 2). 5. A lókoponya és a ló lábszárcsontok között felemás, körte alakú *kengyel* (46. tábla 4–5). 6. A ló lábszárcsontjai mellett *csikózábla* (46. tábla 3).

33. sír (45. tábla 4–8)

A sír mélysége 110 cm, a csontváz hossza 145 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. Juvenilis korú férfi háton fekvő, jó megtartású váza. A csontok helyzete arra utal, hogy az elhunytat lepelbe csavarva temették el.

Mellékletek: 1. A koponyától D-re 1,2 m-re *juh humerust* találtunk, a sírhoz tartozása kérdéses. 2. Az állkapocs alatt kis *vaskarika* (45. tábla 4). 3. A jobb medencelapáton *vaskés* (45. tábla 5). 4. A kés mellett, a kerekszonton és a bal térd mellett egy-egy deltoid alakú *vasnyílcsúcs* (45. tábla 6–8).

34. sír (47. tábla)

A sír mélysége 105 cm, a csontváz hossza 152 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. 40 év körüli férfi háton fekvő, igen rossz megtartású váza. Hiányzik az arckoponya, és felsőtestéből csak a két felkarcsont, valamint néhány bordatöredék maradt meg.

Mellékletek: 1. A lábak végénél *lőcsontok*: lőkoponya, alatta a négy lábszárcsonttal. 2. Az egész váz körül szétszóródva, másodlagos helyzetben 5 db igen rossz megtartású vas *nyílcsúcsot* találtunk (47. tábla 4–8). 3. A jobb combnyak mellett töredékes *vaskés* (47. tábla 9). 4. A lábak körül, szintén másodlagos helyzetben feküdtek a *tegez vasalásai* (47. tábla 1–3). Annyi állapítható meg, hogy a tegeznek csontborítású fedele volt, ráhajló vaspálcával, melyen textillenymat látható. 5. A bal combcsont mellett *hevedercsat* (47. tábla 11). 6. A ló lábszárcsontjai közt töredékes *csikózabla* (47. tábla 10). 7. A lábak végénél körte alakú, töredékes *kengyelpár* (47. tábla 12–13).

35. sír (48–49. tábla)

A sír mélysége 95 cm, a csontváz hossza 120 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Infans II. korú fiú igen rossz megtartású, nyújtott helyzetű váza. Felsőtestéből csak a bal karcsontok és néhány bordatöredék maradt meg, a többi csont elporladt.

Mellékletek: 1. A lábak bal oldalánál *lőkoponya*, alatta a két mellső, majd K-re 35 cm-re a két hátsó lábszárcsont. 2. A mellkas helyén, egymás mellett két kék és egy sárga nagyméretű, dudoros *pasztagyöngy* (48. tábla 7–9). 3. A gerincoszlop vonalában, egymástól 5–5 cm-re 5 db öntött, tömör fejű bronz *fülesgombot* találtunk (48. tábla 1–5). 4. A gerincoszlop közepénél *obszidiántöredék* (48. tábla 6). 5. A jobb felkarcsont helyén *vaskés* töredéke (48. tábla 10). 6. Derekára csatolták a temetés során *bronzveretes övét* (49. tábla). A veretek egymás alatt két sorban helyezkedtek el: Alul a szélesebb, közepen bemélyített hármastestű levélmintával és gyöngyözött kerettel díszített, alul áttört veretek, összesen 19 db. Felülük feküdtek a keskenyebb, gyöngyözött keretben plasztikus életfával ékesített veretek, 17 db. A keresztcsont helyén feküdt a díszítetlen, ötszög alakú szíjszorítóval ellátott bronzcsat, karikája a bal alkar felé nézett. Valamennyi veret igen rossz állapotban van, a minta csak elmosódottan látszik rajtuk. Valószínű azonban, hogy ez nem a használat okozta kopás, hanem a rossz alkotóanyag következménye, amihez hozzájárult a rossz kivitelezésű öntés. Ennek következtében a tárgyak egyetlen felületűek, buborékosak lettek. Javítás, szecsepsótlás nincs rajtuk. 7. A lábszárcsontok mellett, a sír fenekétől 23 cm-re magasabban feküdt a két körte alakú *kengyel* (48. tábla 13–14). 8. A kengyelek mellett nagykarikás *csikózabla* (48. tábla 11). 9. A váz lábszárcsontjaitól K-re 25 cm-re, a sír alja felett 39 cm-re *hevedercsat* (48. tábla 12).

36. sír (50–52. tábla)

A sír mélysége 75 cm, a csontváz hossza 157 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású férfiváz. Bordái, ujjpercei elporladtak.

Mellékletek: 1. A koponya jobb oldalánál *szarvasmarha humerus*. 2. A lábszárcsontok végénél *lőcsontok*: koponya, mellette az egymáson keresztbe helyezett mellső és hátsó lábszárcsontok. 3. Ezüst *hajkarika* töredéke a koponya bal oldalánál (50. tábla 6). 4. A jobb kulcscsont felett *csiholóacél* (50. tábla 12). 5. A jobb felkarcsont két oldalán, a keresztcsont két oldalán, valamint a bal combnyakon 1–1 tömör fejű bronz *fülesgomb* (50. tábla 1–5). Az öt gomb elhelyezkedése alapján ferdén gombolódó kaftánra gondolhatunk. 6. A mellkas bal oldalára helyezett *vasszablya*, markolata a bal kulcscsonton nyugodott, H: 85,0 cm, Sz: 2,6 cm, a fokél hossza: 21,5 cm. Él felé hajló, gömbös végű keresztvasa a restaurálás során megsemmisült (50. tábla 14). A keresztvas helyén kis bronzlemezke látható. 7. A bal felkartól a bal combcsont közepéig húzódó sávban *tegez* maradványai (51. tábla 1–3). Mérhető hossza 74 cm. Szájának szélessége 8,0 cm, a tegez jobb oldalán a nyak alatt 11,0 cm, 28 cm-rel lejjebb 12 cm hosszú függesztő fül volt, utóbbival szemben a tegez bal oldalát 26 cm hosszú vaspálca merevítette. Nyak- és fenékpántot nem találtunk. A tegezben 4 *nyílcsúcsot* és még további kettőnek a tuskéjét találtuk (52. tábla 1–6). 8. A bal felkarcsont mellett bronz *lira* alakú csat feküdt, vaspecekkel, utóbbin hozzározsdásodott textilmaradvány (50. tábla 13). 9. A tegez szája felett 12,7 cm hosszú *aganacs bogozó*, egyik vége átfúrt (50. tábla 9). 10. A bal medencelapát felett 2 db töredékes *íjmarkolat csont*, szorosan egymás mellett (50. tábla 10–11). 11. A bal medencelapát felett egy vasból készült, kettős szíjszorító lemezzel ellátott *csat* (51. tábla 8). 12. Ugyanitt 3 db *vas szíjelosztó* (51. tábla 4–7). Karikájuk átmérője 3,1 cm, s mind-egyikből 3–3 db 6 cm hosszú kettős vas szíjszorító lemez ágazik ki. 13. A bal combcsont mellett vas *hevedercsat* (52. tábla 8). 14. A bal térd mellett és a jobb lábszárcsont alatt *kengyelpár*, egyik körte alakú, a másik vállába kovácsolt fülű (52. tábla 10–11). 15. A bal bokacsont mellett *oldalpalcás zabla* (52. tábla 9). 16. A zabla és a ló lábszárcsontjai között egyik végén átfúrt *ezüstlemezke*, a lószerszám díszje lehetett (50. tábla 7–8).

37. sír (53. tábla; 140. tábla 12–14)

A sír mélysége 100 cm, a csontváz hossza 146 cm, tájolása Ny–K 280°–100°. Senilis korú nő háton fekvő, jó megtartású váza. Mindkét karját enyhén behajlították. Csípőjét a temetés során jobbra tolták, jobb lába nyújtott, bal lábát térdben enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. A váz bal oldalán *lőcsontok*. A lőkoponya mellett egymás mellett feküdt a két mellső, majd a két hátsó lábszárcsont. 2. A jobb oldali bordákon *szarvasmarha humerus*. 3. A koponya két oldalán egy-egy *gömbörszüngős fülbevaló* feküdt (53. tábla 1–2). Mindkettő karikáját aranyhuzalból hajlították. A bal oldali csüngője aranyozott bronzhuzalra húzott gyöngyökből

áll, a másiké hiányzik. 4. A koponya bal oldala mellett egy-egy *vaskés* vagy ár töredékét találtuk (53. tábla 5, 7). 5. A jobb oldali bordák és a könyök közt két *karneolgyöngy* által közrefogott 4,5 cm-es *hattyú lábszárcsontot* találtunk, mindkét vége töredékes, megmunkálás nyomai nem fedezhetők fel rajta (53. tábla 3–4, 6). 6. A ló koponyájára téve vas *csikózabla* (53. tábla 8). 7. A váz lábszárcsontja felett, és a ló hátsó lábszárcsontjai felett körte alakú, felemás *kengyel*pár (53. tábla 9–10). 8. Az előbbi kengyel alatt vas *hevedercsat*.

38. sír (54. tábla 1–2)

A sír mélysége 55 cm, a csontváz hossza 90 cm, tájolása 260°–80°. Infans I. korú gyermek háton fekvő, gyenge megtartású váza.

Mellékletek: A jobb könyök és a bal combnyak mellett egy-egy *gerezdelte kék pasztyagöngy* (54. tábla 1–2).

39. sír (54. tábla 3–4)

A sír mélysége 25 cm, a csontváz hossza és tájolása nem mérhető. Csecsemő sír elenyésző maradványai. Csontjai közül csupán koponyájának néhány töredéke maradt meg.

Mellékletek: 1. *Bronzcsörgő*, belsejében *bronzgömböcskével* (54. tábla 4). 2. *Fazék*, barnásszürke színű, szemeses homokkal soványított, jól iszapolt, kézzel formált (54. tábla 3). Pereme enyhén kihajlik, tagolatlan, hiányos. Nyakát és vállát három sorban bekarcolt hegyes hullámvonal díszíti. M: 11,0 cm, Szá: 9,5 cm, Fá: 7,5 cm.

40. sír (54. tábla 5–9)

A sír mélysége 105 cm, a csontváz hossza és tájolása nem mérhető. Igen rossz megtartású, kirabolt sír. Csak a töredékes koponya, a két combcsont és az egyik lábszárcsont maradt meg. Juvenilis korú.

Mellékletek: 1. Az embercsontok mellett bal oldalt *lókoponya*, lábszárcsontjai hiányoznak. 2. A ló szájában nagykarikás *csikózabla* (54. tábla 9). 3. A ló koponyáján 3 db kerek vasrozsdával átütött *bronz kantárrózsa*, átm: 3,1 cm (54. tábla 5–7). Töredékes, de eredetileg kerek vas hátlapjuk négy-négy karommal illeszkedik a bronz előlaphoz. A szíjak ebből oldalt négy irányba ágazhattak el, a hátlap két kerek áttörésén keresztül pedig előre, két oldalra futottak. 4. A lókoponya mögött négyágú, öntött ezüst *nyeregkápa dísz*, hátlapján 3 szeggel, a negyedik letört. Erősen kopott (54. tábla 8).

41. sír (55–57. tábla; 58. tábla 1–3; 149. tábla)

A sír mélysége 105 cm, a csontváz hossza 174 cm, tájolása Ny–K 256°–76°. Maturus korú férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váza. A koponyatezőn jelképes trepanáció nyomai láthatók.

Mellékletek: 1. A lábak bal oldalán *lócsonatok*: elől a koponya, majd egymást követi a két mellső és a két hátsó lábszárcsont. 2. A koponyától Ny-ra 30 cm-re, a sír aljától 38 cm-re négy *juh borda* és egy *humerus*. 3. A koponya két oldalán egy-egy aranyozott ezüst nyitott *hajkarika* (55. tábla 1–2). 4. *Íjcsontok*. Az íjvégcsonatok

töredékei másodlagos helyzetben, szétszóródva az egész csontvázon, a két íjmarkolatcsont a lábszárcsontok között feküdt, közülük az egyik szintén töredékes (55. tábla 4–6). 5. A bal felkar és a bal térd mellett töredékes apró *ezüstlemezeket* találtunk, s mindkét alkarcsont közepe táján ezüstlemeztől származó 3 cm széles *oxidnyomok* voltak (55. tábla 3). 6. *Vas nyílcsúcsok*, szétszóródva, másodlagos helyzetben a bal csukló, a bal oldali szeméremcsont felett, a combcsontok között, a jobb és a bal térd mellett kerültek elő, összesen 6 db. Közülük 3 deltoid, egy nádlevél alakú, egy villásszerű és egy háromszög átmetszetű, páncéltörő volt (57. tábla 1–6). 7. A lábszárcsontok körül, apró darabokra törve, másodlagos helyzetben heverték a *tegezmerévítő vaspálcák*, a nyak és a fenékpánt töredékei (57. tábla 9–42). 8. A medence bal oldalánál feküdt a *bronzveretes tarsoly*, tekintélyes bőrradványokkal (56. tábla). A tarsoly szegélyét körben háromszög alakú, áttört bronzveretek díszítik. Előlapján bal oldalt egy sorban 3 db rozettaszűrű nagyobb méretű veret helyezkedett el. A tarsoly zárószíjának kis szív alakú díszei a középtengelyen, függőleges vonalban feküdtek, soruk áthaladt a bújtatós veretén. A tarsolyt élére állítva tehették a sírba, jobb oldala begyűrődött, az ott lévő vereteket csak az in situ kiemelt maradványok szétbontása során találtuk meg. A tarsolyban egy kovakő volt (55. tábla 8). 9. A tarsoly felett 9,5 cm hosszú *vaskés* feküdt, fatokjának maradványai (55. tábla 7). 10. Az elhunyt lábának jobb oldalán, markolatával a tarsoly felett *vasszablya*, él felé hajló markolatnyúlvánnya 7 cm hosszú volt (a restaurálás során szét-töredezett) (55. tábla 11). Csónak alakú gömbös végű keresztvasának közepén rombusz alakú gúla látható. A szablya sírban mért teljes hossza 82 cm volt, a penge szélessége 3,0 cm, fokának sérült volta miatt a fokél hossza nem állapítható meg. Vércsatornája a keresztvastól számított 50 cm-en figyelhető meg. Függesztői vasból készültek, a felső rögtön a keresztvas alatt helyezkedett el, 5,5 cm hosszú, félkör alakú, közepén egy nyúlvány két részre osztja (55. tábla 9). Ettől 26 cm-re volt a másik, hasonló függesztő. A szablya hegye elliptikus átmetszetű vaskoptatóban nyugodott (55. tábla 10). 11. A jobb lábszárcsont felett 23 cm-re *oldalpálcás vaszabla* feküdt (58. tábla 3). 12. A zabla mellett ovális vas *hevedercsat* (57. tábla 8). 13. Mindkét bokacsont felett 23 cm-re egy-egy trapéz alakú, *vállas kengyel* feküdt (58. tábla 1–2). 14. A sírfenék felett 39 cm-re, a zabla és a jobb oldali kengyel mellett félgömb alakú, közepén átfúrt, 2,8 cm átmérőjű ismeretlen rendeltetésű *csonttárgy* feküdt (57. tábla 7).

42. sír (58. tábla)

A sír mélysége 35 cm, többi adata nem mérhető. Infans I. korú gyermek igen rossz megtartású, szántás során szétroncsolt csontjai. *Melléklete* nem volt.

43. sír (58. tábla)

A sír mélysége 35 cm, egyéb adat nem mérhető. Infans I. korú gyermek koponyája. Vázát nem találtuk meg, *melléklete* nem volt.

44. sír (58. tábla 4)

A sír mélysége 65 cm, a csontváz hossza 145 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Maturus korú nő háton fekvő, nyújtott helyzetű váza.

Melléklet: 1. A jobb szemüreg felett nyitott ezüst hajkarika (58. tábla 4).

45. sír (59–61. tábla)

A sír mélysége 105 cm, a csontváz hossza 155(?) cm, tájolása Ny–K 280°–90°. Az agyagos öntéstalajban fekvő csontvázból csak koponyájának és combcsontjának töredékei maradtak meg. Az in situ fekvő mellékletek (karperec, veretes csizma) azonban megadják a váz hajdani méreteit.

Mellékletek: 1. A lábak végénél *lócsontok*: felül a koponya, alatta négy lábszárcsont. 2. A koponya körül, s a jobb váll helyén 2 db fél, kék színű *üveggyöngy*, nem összeillő töredékek (59. tábla 7, 11). Ugyanitt 3 db félgömb alakú sötétkék üvegbetét (59. tábla 8–10). Valamennyi a süveget díszíthette, bőr- vagy textilfoglalatban. 3. A mellkas táján 2 db kettőskúpos *ezüstgyöngy* (59. tábla 1–2). Mindegyiknek a két végén és a közepén sodrott, ráforrasztott ezüsthuzal fut körbe, a paláston hasonló, sodrott ezüsthuzalból ráforrasztott hurkos minta díszíti. 4. Az ezüstgyöngyök mellett két tömör fejű ezüst *fülesgomb* feküdt (59. tábla 5–6). 5. A jobb csukló helyén kiszélesedő és átfűrt, lekerékített végű ezüst *pántkarperec*et találtunk (59. tábla 12). 6. A karperec mellett *köves gyűrű*: pántkarikája ezüsből készült, ehhez forrasztották az aranyfoglalatot, melyben üvegbetét ül (59. tábla 3). 7. A bal ujjpercek helyén *ezüst köves gyűrű*: pántkarikáján, a foglalatot tövével 3–3 granulált gömböcske látható, a foglalatot álfiligrán huzal övezi, a foglalatban a fentiekhez hasonló félgömb alakú, sötétkék üvegbetét ült (59. tábla 4). 8. A lábak helyén félgömb fejű *ezüstszegecsekkel kivert csizma* bőr maradványait találtuk (60. tábla). A szegecsek a csizma két szegélyét és középtengelyét díszítették, s megállapítható, hogy a láb-beli hegyes orra felkunkorodott. Rendszerük a részletrajzon jól követhető. 9. A lókoponya alatt *ezüstlemezekkel díszített nyereg* töredékei feküdtek (59. tábla 13–17). 10. Ugyancsak a lókoponya alatt két kisméretű, körte alakú *vaskengyel* volt (61. tábla 1–2). 11. A lókoponya mellett *oldalpálcás zablát* találtunk, oldalpálcája dudoros kiképzésű volt (61. tábla 3).

46. sír (61. tábla)

A sír mélysége 56 cm, a csontváz hossza nem mérhető, tájolása Ny–K 282°–102°. Szántás során megbolygatott, senilis korú férfi sír. Bordái, gerinccsigolyái elenyésztek, mindkét lábszárcsontja hiányzik. *Melléklete* nem volt.

47. sír (62–67. tábla; 139. tábla 1–2; 141. tábla 3)

A sír mélysége 110 cm, a csontváz hossza 165 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. 40 év körüli nő háton fekvő, nyújtott helyzetű váza. Mindkét karját enyhén behajlították, lábait nyújtott helyzetűek.

Mellékletek: 1. Szorosan a váz bal oldala mellett *lócsontok*: a bal felkarcsont mellett lókoponya, mögötte 22 cm-re a mellső, majd a hátsó lábszárcsontok. 2. A jobb combnyak mellett *juh humerus*. 3. A koponya alatt, valamint a jobb felkarcsont mellett szabálytalan formájú, átfűrt, töredékes *aranylemezkék* (64. tábla 3). 4. A nyakcsigolyák mellett a bal oldalon *gömsorcsüngős fülbevaló* (64. tábla 2). Bronz karikáján a felső harmadában lévő nyúlványt és a csüngőt tartó hurkot egyaránt hajlítással alakították ki, szemben az eddigi öntött példányokkal. Csüngőjén préselt, üreges ezüstgömbök ülnek. A csüngőrész kettőtört, a két alsó gömböt a nyakcsigolyák jobb oldalán találtuk. 5. A nyakcsigolyák jobb oldalánál ovális nyitott *ezüstkarika* (64. tábla 1). 6. Lemezes, aranyozott ezüst *hajfonatkorongok és vereteik* (65–66. tábla). A mellkas jobb, illetve bal oldalán feküdtek. A korongok peremén felül elhelyezkedő három-három szegecspár a függesztőszalagokat rögzíthette, ezekhez futottak ki a pitykesorok, az alul lévő 5 lukon pedig bizonyára díszként szolgáló selyembolytokat fűztek át. A hajfonatkorongok átmérője 8,0 cm. A korongok és a veretek alatt mindenütt bőrmaradványok voltak. A korongokon kopásnyom nincs. 7. *Rombusz alakú ingnyakdíszek* (64. tábla 7). A jobb kulcscsont közepétől ív alakban induló sorban 12 db aranyozott ezüst, préselt ingnyakdísz feküdt, sarkaikon egy-egy dudorral, melyet felvarrás céljából átlukasztottak. A bal kulcscsont közepétől indítva, e sorra merőlegesen újabb 4 rombusz alakú ingnyakdísz feküdt, e sor a szegycsontnál érte el a másikat. E veretek alatt bőrszalag maradványait figyelhetjük meg, s fekvésükből egymásra hajtott szárnyú ingre következtethetünk. 8. *Fülesgombok* (64. tábla 5–6). Egyik a hosszabb ingnyakdíszsor végénél feküdt, a másik a bal oldali hajfonatkorong alsó szegélye mellett. Mindkettő üreges, két félből összeillesztett, bronz. 9. Vas *bőrlukasztó ár* volt a jobb könyök és a bordák között (62. tábla 1). 10. Mindkét alkaron, közvetlenül a könyök alatt ezüstlemezből kivágott, szabálytalan szélű *ezüst karpánt* feküdt (62. tábla 2–3). 11. *Préselt ezüstlemezes korongok* (62. tábla 5–7; 63. tábla). Szegélyüket kiemelkedő gyöngysor keretezi, közepükön hasonló gyöngysor minta övezi a kerek, hemélyedő aranyozott felületet. Tengelyükben felül rozettás, alul egyszerű félgömbfejű szegecs van, a hátoldalon ellentét lemezkékekkel. A korongok átmérője 4,4 cm. Közülük 6 db a bal felkarcsont mellett – részben egymást fedve – és a bal könyök, újabb 5 db a jobb felkarcsont két oldalán került elő, a hatodik a szegycsont felett. Körülöttük még újabb 18 db, a korongokon lévőkhöz hasonló, de különálló szegecs feküdt (62. tábla 4). 12. A jobb kéz gyűrűsujján *köbetetes aranygyűrű* volt (64. tábla 4). Foglalatában – melynek oldalán 4 dudor látható – mára színét veszített üvegpasztát ült. 13. A jobb boka mellett, a sír alja felett 25 cm-re kisméretű, körte alakú *vas kengyel*pár (67. tábla 12–13). 14. A kengyelek mellett aszimmetrikus szája vasú *csikózábla* (67. tábla 11). 15. A kengyelek és a zábla mellett 10 db öntött bronz, palmattamintás

kantárveretet találtunk (67. tábla 1–10). Hátlapjukon a minta nem látszik. 2–2 szegeccsel erősítették fel őket.

48. sír (68. tábla 1–3)

A sír mélysége 92 cm, a csontváz hossza 108 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. Infans I. korú gyermek háton fekvő, rossz megtartású, nyújtott helyzetű vázából csak a koponya és a hosszúcsontok maradtak meg.

Mellékletek: 1. A jobb felkar mellett *fazék*, sűrű, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, kézzel formált (68. tábla 3). Pereme kihajlik, tagolatlan. Vállát bekarcolt vonalak díszítik. M: 14,5 cm, Szá: 11,5 cm, Fá: 7,7 cm. 2. A jobb alkarcsontok mellett *vaskés* és egy meghatározhatatlan *vastöredék* feküdt (68. tábla 1–2).

49. sír (68. tábla 4–8; 69–72. tábla; 141. tábla 2; 143. tábla; 155. tábla)

A sír mélysége 78 cm, a csontváz hossza nem mérhető, a sír tájolása Ny–K 260°–80°. Idős nő korabeli rablásnak áldozatul esett sírja. In situ csak a koponyája maradt (a fogmedrek teljesen felszívódtak), valamint a jobb kulcscsontja, jobb felkarcsontjának felső negyede és néhány bordája.

Mellékletek: 1. A lábak helyén *lócsontok*: koponya töredékei, valamint a lábszárcsontok. 2. A koponya és a jobb váll környékén *gyöngyök*: 1 db sötétkék *dudoros üvegpasztó gyöngy* (68. tábla 5), valamint 3 *ezüstgyöngy* (68. tábla 6–8). Egyikük kettős gúla alakú, élein filigránhuzalra illesztett granulált gömböcskékkel díszített, oldallapjain granulált gömböcskékből álló háromszögekkel ékesített. A másik díszítése ugyanilyen, csak nem kettős, hanem egyszerű gúla alakú. A harmadik ovális átmetszetű, alját két, köralakban kiképzett filigránhuzal díszítette, előlapján pedig filigránhuzalra támaszkodó, granulált gömböcskékből álló háromszögek láthatók. Két oldalán a zsinór befűzésére szolgáló lyuk van, felső harmadát összenyomták, mintha egy szalag végét akarták volna belefogni. 3. A lócsontoktól K-re *rozettás lószerszámdíszek* feküdtek: kúp alakú aranyozott ezüst *homlok(?) dísz* (70. tábla). M: 10,7 cm, átm: 17,2 cm. Csúcsa alatt két bemélyített, aranyozott vonal, alatta szintén aranyozott, bemélyített tojássor-minta fut körbe, alul pedig egy borda. Alja a kúp palástjára merőleges peremben végződik, melyet 0,6 cm hosszú szegecses törnek át. A kúp csúcsát átfúrták, talán egy szegecs számára. A *rozettás garnitúra* a következő veretekből állt (69. tábla): 1 db aranyozott ezüst, négyágú levéllel díszített nagyszíjvég, 2 db palmettamintás szintén aranyozott ezüst kisszíjvég, 1 db préselt levél alakú ezüst szügyelőveret, felső szegélyén kettős szegeccsel, 5 db hatszögletű, hármass levélmintával díszített aranyozott ezüstveret, 2 db nagyméretű kerek, négyzirmú virággal díszített aranyozott ezüst füles rozetta, 3 db lapos, kerek bronz kantárveret, 12 db rozettás fejű szegecs, valamint egy nagyméretű ezüstcsörgő egyik fele. Valamennyi veret kopott, a minta rajzolata néha elmosódott. A nagyszíjvég aranyozása világosab árnyalatú, mint a többi vereté. A nagy veretek hátlapján szegecses, a többin karmok láthatók. 4. A rozettás veretek mellett feküdtek a *nye-*

reg maradványai (71. tábla). A nyeregkápának egy 14 cm széles, 8,2 cm magas maradványát rögzíthettük. A famaradványokon felül 3 szélesebb, alul 3 keskenyebb ötszögletű díszítetlen ezüstlemez volt, csúcsait félgömbfejű ezüstszegekkel rögzítették. Hasonló szegeket a lemezpárok közt is láthattunk. A kápamaradványtól 12 cm-re K-re feküdt a másik kápa ötszögletű, 5,5 cm hosszú, 4,4 cm széles, felső sarkain szintén szegekkel átütött díszlemeze. A szegekkel felerősített *lyukvédő veretek* közül az egyik íves, leveles talapatból kinövő hármass levélcsoport mintáz, a másik kettő három karélyos levélkével díszített. Valamennyi öntött, ezüsből készült, kopott. 5. A lószerszámveretek közt feküdt egy felemás, *körte alakú kengyelpár* (72. tábla 2–3), 6. és egy *oldalpálcás vaszabla* (72. tábla 1). 7. A sírhoz tartozhatott a szelvény lemélyítése során itt talált *nyitott hajkarika*, amely bronzhuzalra csavart aranyfóliából készült (68. tábla 4).

50. sír (73–75. tábla; 144 tábla 27–40)

A sír mélysége 90 cm, a csontváz hossza nem mérhető, a sír tájolása Ny–K 270°–90°. Maturus–senilis korú férfi teljesen feldült, kirabolt sírja. Csontjai csak töredékesen maradtak meg, de egyetlen darabja sem volt eredeti helyén. Mellékletei a csontok közt szétszóródva feküdtek.

Mellékletek: 1. *Lócsontok* az emberi vázmaradványok bal oldalánál. A koponya bal oldalra billent, mögötte a két mellső, majd a két hátsó lábszárcsont. A lócsontokat a rablás során nem bolygatták meg. 2. Két szabálytalan alakú, töredékes, meghajlított *arany- és egy ezüstlemezke* (73/2. tábla 1–3). 3. *Szablya* poncolt és aranyozott hátterű, palmettamintás ezüstvereteinek töredékei (73/2. tábla 4). A négy töredék közül egyik a markolatgyűrűhöz, a másik a függesztőhöz tartozik. 4. *Veretes öv darabjai* (73. tábla 1–6): az övgarnitúra négy széles és két keskeny aranyozott ezüst, palmettamintás verete. Nagyszíjvég, felületét két függőleges sorban pikelyminta díszíti (73. tábla 11). Valamennyi veret kopott, egyikük pótolta szegecsét átütötte az előlapot. 5. Az előzőeknél jóval kisebb, palmettamintás, alul áttört *bronz övveret* (73. tábla 16). 6. Három *kerek veret*, széleiken kereszt alakban négy levélcsoport-dísz. Aranyozott ezüsből készültek, kopottak (73. tábla 12–14). 7. *Függesztőszíjak veretei*: 1 db szív alakú, 1 db levél alakú veret és 1 db kisszíjvég, díszítése a nagyszíjvégével azonos (73. tábla 7–9). 8. 9 db félgömbfejű *ezüstszegecs* (73. tábla 10). 9. 1 db díszítetlen *bronzcsat* (73. tábla 15) 10. 1 db küllős bronz *szíjelosztó karika* (73. tábla 18). 11. 1 db hatszögletű, hármass levélmintával díszített aranyozott ezüst *rozettás lószerszámveret* (73. tábla 17). Pontosan olyan, mint amelyenket a 49. sírban találtunk! 12. 1 db téglalap alakú *vascsat* (74. tábla 8). 13. 4 db igen töredékes *vas nyílcsúcs* (74. tábla 3–6). 14. *Tegezvasalások* töredékei, köztük egy gombos végű vas akasztóhorog (74. tábla 1–2). 15. A ló lábszárcsontjai mellett *ezüstberakásos vas kengyelpár*, a széles ezüstlemezek a kengyelek mindkét oldalát díszítették, az épebb részletek alapján farkasfog mintát alkottak (75. tábla 2–3). 16. A kengye-

lek mellett igen rossz megtartású vas *oldalpálcás zabla* feküdt (75. tábla 1). A kengyelek és a zabla eredeti helyükön kerültek elő.

51. sír (76. tábla; 77. tábla 1–4; 166. tábla 9–10; 167. tábla 1)

A sír mélysége 55 cm, a csontváz hossza 161 cm, tájolása Ny–K 266°–86°. Maturus korú férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váza. Arckoponyáját a szántás szétroncsolta. Kulcscsontjai V alakban feküdtek, az elhunytat a temetés során halotti lepelbe göngyölhették.

Mellékletek: 1. A lábak végénél *lócsontok*: a koponya mellett feküdt egymás mellett a négy lábszárcsont. 2. *Arab ezüst dirhemek*, a három érme a jobb oldali 9. borda felett, a bal könyök és a bordák közt, valamint a bal alkarcsont alatt feküdt (76. tábla 1–3); 2/1: Ahmed ibn Iszmail (907–913) szamanida emír 298 H (=910–911)-ben, el–Sas-ban vert dirheme. 2/2: Tahir ibn Mohamed szaffarida emír 294 H (=906–907)-ben Madinat Zerendzs-ben vert érme. 2/3: Iszmail ibn Ahmed szamanida emír 285 H (=897–898)-ban el–Sas-ban vert dirheme. Valamennyi 2–2 lukkal átfúrt, erősen kopott. 3. A bal combcsont mellett 1 db, élén álló *íjmarkolat csont*, az erősen töredékes egyik alsó *íjvégcsont* a bal boka mellett 30 cm-re É-ra került elő (76. tábla 11–12). 4. A bal combcsont mellett 7 db *vasnyílcsúcs* (76. tábla 4–10): 4 deltoid alakú, 1 nádlevél formájú és kettő köpüs, páncéltörő. 5. A nyílcsúcsok mellett egy kis *vaskarika* töredéke feküdt. 6. Az íjmarkolatcsont Ny-i végénél háromszög alakú, kettős szíjszorító lemezes, felső csúcán a szíjszorítóra merőlegesen álló karikában végződő *vas függesztő veret* (76. tábla 13). 7. Az íjmarkolat K-i vége alatt kettős szíjszorítólemezü *vascsat* feküdt (76. tábla 14). 8. A lókoponya mellett *vas hevedercsat* (77. tábla 4). 9. A lócsontok között *vas csikózabla* (77. tábla 3). 10. Ugyanott *körte alakú vaskengyelt* találtunk (77. tábla 2). A szelvény lemélyítése során került elő a szántott rétegből, a lócsontok felett egy *egyenes talpú, villásszárú* nagyméretű téglalap alakú füllel felszerelt *vaskengyel* (77. tábla 1).

52. sír (78–90. tábla; 148. tábla; 151. tábla; 153. tábla; 156. tábla; 157–158. tábla; 167. tábla 2–10; 168. tábla 1–5)

A sír mélysége 53 cm, a csontváz hossza 167 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. Maturus korú férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váza. A temetés során halotti lepelbe csavarhatták.

Mellékletek: 1. A lábvégeknél *lócsontok* feküdtek. Csak a három lábszárcsontot találtuk eredeti helyzetében, a koponya töredékeit a szelvény lemélyítése során, a szántott rétegből leltük meg. 2. A jobb vállnál nyitott *arany hajkarika* feküdt (78. tábla 1). 3. Mindkét alkarcsontot *hullámosra hajlított, ezüst huzalkarperec* fogta

körül (78. tábla 3–4). 4. A jobb kéz gyűrűsujján *zöld üvegbetétes aranygyűrű* volt (78. tábla 2). A foglalaton az üvegbetétet tartó, behajlított karmok alatt négy üreges dudort képeztek ki. 5. A fogsor felett és a bal oldali bordákon 1–1 átfúratlan, közepesen kopott *arab dirhem* (84. tábla 13–14); 5/1: Iszmail ibn Ahmed szamanida emír 292 H (=904–905)-ben el–Sas-ban vert érme; 5/2: Iszmail ibn Ahmed emír 292 H (=904–905)-ben Balkh-ban vert dirheme. A medence alatt és felett, egymástól átlagban 5–5 cm-re 12 db, 2–2 lukkal átfúrt érme, Gyermek Lajos (899–911) veretei.⁶⁰ (84. tábla 1–12) 6. *Aranyozott ezüstveretes öv* (79. tábla). A szélesebb veretek (12 db indás-virágos, 3 db palmettás díszű) bőrmaradványokba ágyazva, díszített oldalukkal a sír alja felé fordulva, az utolsó bordák alatt kerültek elő, a gerincoszlopra merőlegesen (79. tábla 1–15). A 14 db indás-virágos díszű, áttört keskenyebb veret az előzőek sorából kiindulva, a bal felkarcsont alatt, egy sorban feküdt, szintén díszített oldalukkal a sírfenek felé fordulva (79. tábla 16–29). A nagyszíjvég a bal kulcscsont mellett feküdt (79. tábla 35). Valamennyi erősen kopott, némelyik töredékes, egyiküket a letört szegecs mellett átfúrták. A bal medencelapát mellett feküdt a kapcsolósíj négy szív alakú, gyöngyözött keretű, életfával díszített verete, a sort a pikkelymintás kisszíjvég zárta le (79. tábla 30–34). Az övveretek fekvése alapján arra gondoltunk, hogy a temetés során az elhunytat kikapcsolt övvel tették a sírba, s az öv lecsüngő végét felhajtották a bal vállhoz. Csatot nem találtunk, ennek oka azonban lehet a sír kismértékű bolygatottsága is. A szélesebb veretek közül kettőt ugyanis a felszínen talált a leletbejelentő, elképzelhető, hogy a csat is a szántás során tűnt el. 7. A jobb alkar alatt feküdt *ezüst tarsolylemez*. M: 10,9 cm, egyenes oldalának szélessége: 6,8 cm, legnagyobb szélessége: 9,35 cm (80. tábla). A díszítetlen felületű ezüst előlapot öntött ezüstszalag keretezi, melynek szegecsei rögzítették az előlaphoz a vörösréz hátlapot. Az ezüstszalag igen kopott, a kiöblösödő rész két oldalán hiányos. A tarsolylemez tengelyében felül a függesztő, alul a zárószíj befogása miatt kiszélesedik, elválik a hátlaptól. Függesztőszíját két szív alakú aranyozott ezüstveret díszítette. Alul a zárószíjat három, a lemez felületét átütő szegecs rögzítette, s egy pikkelymintás aranyozott ezüst kisszíjvég zárta le. 8. A tarsolylemez alatt *kovakövet* és egy töredékes, 13,5 cm hosszú *vaskést* találtunk (84. tábla 15, 21). A *kés markolatvégződését* préselt, bordákkal és félgömbökkel díszített bronzlemez zárja le. 9. A bal karcsontok mellett, hegyével a koponya mellett feküdt *vas szablyája* (82–83. tábla). H: 87,0 cm, a markolat H: 14,0 cm. A markolatot *körte alakú poncolt és aranyozott hátterű, két félből összeillesztett markolatgomb* díszíti. A gombos végű, ívelt, közepén gúlával ékesített bronz ellenzőhöz ötszög alakú, poncolt és aranyozott hátterű, palmettás markolatgyűrű támaszkodik. A két félből összeillesztett markolatgyűrűnek csak az előlapja díszített, a hátsó *egyszerű ezüstlemez*. A markolatgomb és a

60 Gedai I., 1992. (Kézirat.)

markolatgyűrű közt az él felé hajló oldalon ívelt, karélyos szélű aranyozott hátterű palmettás ezüstlemez szereltek, melyet szélein ezüstszegekkel rögzítettek. A hüvely torkolatverete az előzőekhez hasonlóan poncolt, aranyozott hátterű és palmettadíszes ezüstlemez, csakúgy, mint a hozzá szegecselt félkör alakú függesztő. A függesztő ívelt szegélyét hátoldalán U alakban visszahajlították, s az így kapott perem egy bőr betétet tartott. Ebbe szegecselték az öntött bronz függesztő karikát. Hasonló kiképzésű volt a – csak töredékesen megmaradt – alsó függesztő és a hozzá kapcsolódó lemezpánt is. Ez utóbbitól 2,3 cm-re kezdődött a hüvely alsó harmadát befedő díszítetlen ezüstlemez borítás. E fölé az indításnál még egy, ezüst és poncolt, aranyozott hátterű, palmettás pántot szegecseltek, a szegecsket a poncolt háttérből kiemelkedő 2 préselt dudor takarta. A szablya alsó függesztőszíjának hosszát egy ezüst, mindkét végén palmettacsokorral díszített kettős csattal lehetett szabályozni, végét egy, az előzőekhez hasonlóan pikkelymintás aranyozott bronz kisszíjvéggel zárták le, s három, szintén aranyozott bronz rozettás kerek verettel is díszítették. A felső, rövidebb függesztőszíjat egy ugyanilyen rozetta, 5 aranyozott ezüst szív alakú kis veret, valamint egy aranyozott bronz pikkelymintás kisszíjvég ékesítette (78. tábla 5–17). 10. A szablya pengéjének felső harmada felett *oldalpálcás vaszabla* feküdt (87. tábla 8). 11. A szablya felett, hegyétől a zabláig helyezkedtek el a *kantárveretek* (89. tábla): 28 db kis szív alakú veret, közülük négyet bronzból öntöttek, a többi aranyozott ezüst (89. tábla 4–31). További 20 kis szív alakú ezüstveretet középen bemélyedő háromágú, aranyozott levélmintával díszítették (89. tábla 32–51). A kantárveretek közt találtak a négy aranyozott ezüst kantárrózsát, valamennyit vörösréz hátlappal szerelték fel. A két nagyobb négyes levélcsokrának bemélyedő felületét csak aranyozással díszítették, középen kerek alakban áttörték, itt valaha üvegbetét lehetett (89. tábla 1–2). A két kisebb dudoros, gyöngyözött, közepéből négy virágszirom ágazik ki, ezek felületét ívelt, aranyozott árkolás tagolja, a szirmok között pedig négy, bemélyedő felületén szintén aranyozott kisebb szirm látható (89. tábla 64–65).

A homlokuszíjról csünghetett le az a sima felületű, fent áttört, alul hármás karélyban végződő veret, mely a zabla mellett feküdt (89. tábla 3). A kantárveretekhez tartozott még két ívelt, áttört aranyozott ezüst szárny alakú veret és egy pikkelymintás kisszíjvég, 10 db rozettás fejű ezüstszegecs, és két vörösréz hátlappal ellátott kettős félgömbfejű ezüstszegecs (89. tábla 52–63, 66–68). Az összesen 68 db kantárdísz erősen kopott, a bronzból készített darabok nyilván az elvesztettek pótlására készültek. 12. A szablya középső harmada felett került elő 9, a zabla és a jobb oldali bordák felett pedig további 1–1 levél alakú ezüst *szügyelőveret* (90. tábla). Közülük három öntött, vörösréz hátlappal felszerelt, félgömb alakú kiemelkedő középső részük üreges, s egy kis bronz golyócskát fogad magába (csörgős veretek) (90. tábla 1–3). Többszörösen javítottak, egyikük előlapját átüti a szegecs, mely a hátlapon levél alakú mintában végződik (egy sérült övveret darabját használták a javításnál pótlólag felszerelt szegecs-

ként). A kiemelkedő középső részt, valamint a peremet árkolással és aranyozással ékesítették. Ívelt felső végüknél a hátlap kiemelkedik, s ezáltal egy szíj befogadására vált alkalmassá. E veretek tehát a szügyhámról lecsüngő szíjakra lehettek szerelve. M: 5,2 cm, Sz: 4,9 cm. További 6 levél alakú szügyelőveret préselt ezüstlemezekből készült, közepükön a csepp alakban kiemelkedő dísz aranyozott árkolással hangsúlyozták ki (90. tábla 6–11). Ívelt felső végüknél 1–1 rozettás fejű szegecs látható. M: 5,7 cm, Sz: 4,9 cm. A készlethez még két kisebb, az előzőekhez hasonló préselt lemezes veret tartozik (90. tábla 4–5). M: 4,25 cm, Sz: 3,65 cm. 13. A zabla mellett feküdt egy csonkakúp alakú *csont tömlőszáj* (84. tábla 16). M: 3,9 cm, Sz: 1,5 cm. 14. A jobb alkar középső harmadától a jobb térdig húzódó 55 cm hosszú sávban találtak a *készlelői íjtartó tegez vereteit* (81. tábla). A tegezszeját sírban mérhető szélessége 13 cm volt, felső harmadát közvetlenül szájnyílás alatt olyan veretek ékesítik, melyek felső tagja téglalap alakú (méretei: 1,4 x 1,0 cm), s felületét csúcsukkal egymás felé forduló háromszögek törik át. A hajdani ötvös a veretek hátlapjára aranyozott bronzlemezeket illesztett, melyek így az áttört felületek csillogó hátterét alkotják. E veretek három sorban helyezkednek el: A felső kettőben egymás mellett 10–10 db, a harmadik sor közepén és két szélén kettő-kettő. Ez utóbbiak folytatásaként a negyedik sorban három, téglalap alakra támaszkodó palmettacsokorból kinövő bim-bós levélben végződő veret látható. Az egész veretsort félgömbfejű ezüstszegecs keretezik.

A feltárás folyamán a negyedik sor vereteitől 3,5 cm-re találtak a három, szintén aranyozott ezüst rozettát. Ezekből 1,5 cm-re az alábbi kompozíció díszítette az íjtegez középső harmadát: 6,2 cm átmérőjű ezüst korong, vörösréz hátlappal. A korong felületét bemélyedő, aranyozott szwasztika tölti ki, melynek szárai közt egy-egy, s közepén is egy rozettás fejű szegecs helyezkedik el. A korongot négy db aranyozott ezüst háromágú veret övezi, csúcsukkal a szwasztika irányába mutatva. Végül ezt az egész együttest hasonló veretek övezik egy 13 cm átmérőjű körben. Ez utóbbiak közül a rácsálók néhányat megbolygattak, az eredeti helyükön maradtak alapján azonban a kompozíció hitelesen rekonstruálható. A háromágú veretek mellett kis ezüstcsatocskák feküdt.

Az íjtegez alsó harmadát három karéjos veret, s két szélén és közepén futó szegeccsor díszítette. Ez utóbbiak pontos elrendezése, s így a tegez teljes hossza sem állapítható meg, mert felette volt a nyíltartó tegez, s a két veretsor részben összekeveredett. A tárgy eredeti hosszúsága 55–60 cm lehetett.

Az íjtegez két függesztő verete közül az egyik a felső harmadot díszítő veretsor jobb oldalán, a másik az alsó szegeccsor végénél került elő. 15. A bal láb *szárcsont* mellett feküdt a *nyíltartó tegez* maradványai (85. tábla). A tegez száját két oldalt és fedelénél csontlemezekkel díszítették. A tegezszeját szélessége 11,2 cm, magassága a nyakpánttól a fedeléig 12,5 cm volt. A csontlemezek közül a bal oldali csaknem teljes egészben fennmaradt. Az ívelt, középen kiszélesedő lemezt bekar-

colt, egymásból kinövő háromlevelű palmettákkal ékesítették, a mintát bekarcolt hullámvonal fogja keretbe. Alsó negyedénél megfigyelhető a nyakpánt 0,9 cm széles töredéke. A valaha élén álló lemezt a föld súlya lapjára fektette. Elülső szegélyét az ívelt oldalhoz merőlegesen illeszkedő vékony csontpálcával zárták le. Hátulsó szegélyére a szájnylást merevítő vas pálcát szegecseltek, s a pálcá derékszögben ráhajlott a tegez fedelét díszítő csontlemezre. E töredékes fedéllemez a tegez testével 47°-os szöveget zárt be, a felületén lévő vas pálcától, s a hozzá rozsdásodott textilmaradványtól nem állapítható meg, hogy ez is díszített volt-e. A fedéllemezre merőlegesen (az oldallemezhez hasonlóan) ide is egy vékony csont pálcát szereltek. A tegez száját jobb oldalon is vaspálcá merevítette, a hozzá illesztett, a bal oldalihoz hasonló csont lap azonban csak töredékeiben maradt meg. A fedéllemezhez egy nagyjából ötszög formájú bőr takarót rögzítettek, mely a harcos kezét az éles nyilaktól védte. Ennek szegélyére és felületére háromágú, karélyos vereteket illesztettek, közéjük pedig félgömbfejű ezüstszegecseket. A nyakpánt megsemmisült, de nem elképzelhetetlen, hogy ide tartozott az az ívelt, bekarcolt palmettákkal és egyik szegélyén pártadísszal ékesített csont lap, melyet másodlagos helyzetben, a tegez nyakától 42 cm-re K-re találtunk. Ennek hosszanti szegélyén 0,75 cm széles vas rozsdalenyomatot találtunk, e méret pontosan megegyezik a nyakpánttöredék szélességével, a fenékpánt töredékei viszont 1,1 cm szélesek, tehát a rozsdalenyomat nem származhatott a fenékpánttól. Jobb oldali harmadán látszik a nyakpántra merőleges oldalpálcá rozsdalenyomata is. A tegezszej bal oldalát merevítő vaspálcá összefüggő vonalban fut a tegez fenékpántja felé, a fedéltől mérve 66 cm hosszán. A jobb oldali merevítőpálcá a fedéltől 22,5 cm-re nyúlik le. Egyik függesztőfüle közvetlenül a nyakpánt helye alatt volt, a másikat másodlagos helyzetben, a bal lábujjpercek felett találtuk. A nyakpánttól mért 46 cm-re indult egy újabb, 9 cm hosszú merevítőpálcá töredék, mely eredeti helyzetében fekkett (86. tábla 21). Ennek K-i végétől 8,8 cm-re találtuk másodlagos helyzetben a két fenékpánt-töredéket, így a tegez hajdani, teljes hossza nem mérhető.

A tegez szájának bal felső sarkánál, a felső függesztőfül mellett, valamint a jobb boka mellett került elő egy-egy *küllős bronz szíjelosztó karika* (86. tábla 1–3). Az elsőtől jól megfigyelhettük a három irányban induló veretes *szíjmaradványokat* (86. tábla 4–20). Az egyik a tegez fedelével párhuzamosan húzódtott, közvetlenül a szíjelosztó mellett kerek, öntött aranyozott bronz *rozettát*, majd két szív alakú *bronzveretet*, ismét egy rozettát tartalmazott, s egy ovális szíjszorítójú *bronzcsatban* végződött. A másik szíj a tegezszej bal oldala felett feküdt, a szíjelosztótól egy kis *rozettával* indult, amit egy sorban 5 db bronz *szív alakú veret* követett. Soruk a nyakpánt előtt szakad meg, további vereteit – egy *rozettát*, egy *szív alakú veretet*, egy pikkelymintás *kisszíjvéget* és egy *ezüstcsatocskát* – a jobb lábszár körül, másodlagos helyzetben találtuk. A szíjelosztóból kiinduló harmadik szíj

díszítetlen volt. 16. A tegezben 7 *nyílcsúcs* feküdt (87. tábla 1–7). Négy közülük deltoid alakú, kettő nádleveli formájú, egy pedig páncéltörő. 17. A nyíltartó tegez szája felett találtuk a visszacsapó *íj két markolatcsontját*. Az alsó *íjvégcsonatok* a lábszárcsonatok között feküdtek, a felsőt nem találtuk a sírban, valószínűleg az eke hurcolta el (84. tábla 17–20). 18. A bal lábszárcsont felett *vas hevedercsat* feküdt (87. tábla 9). 19. A jobb térd mellett és a jobb lábujjpercek felett *körte alakú* vas kengyeleket találtunk (87. tábla 10–11). 20. A lábvégeknél feküdt egy *fa nyereg elülső és hátsó kápája* (88. tábla). Az elülső kápa legnagyobb szélessége 24,8 cm, magasság 23 cm, dőlésszöge 75°. Jobb- és bal oldali végétől egyaránt 22,7 cm-re kezdődött a hátsó, szélesebb kápa két vége. A két nyeregkápa felső peremének távolsága 45,4 cm. A hátsó kápa szélessége 32,5 cm. Oldalsó szarait a végüktől számított 10,8 cm-re egy-egy ovális, 5 x 1,8 cm-es lukkal áttörték. Mindkét kápara ezüstlemezeket szegelték. Közülük a középső öt (felülről induló 3 és alulról induló 2) préselt palmettadísszes. Az elporladt nyergszárnyak elülső oldalára egy-egy S alakú bronz lyukvédőt szegelték, s mindkét kápa két oldalán 2–2, négyzet alakú lyukvédő veret látható. A nyeregkápa alsó ívét sűrűn egymás mellett elhelyezkedő félgömb fejű ezüstszegekkel díszítették, legtöbbjük feje azonban már letört.

53. sír (91–92. tábla; 93. tábla 1–2; 141. tábla 2; 162. tábla 1–37)

A sír mélysége 57 cm, a csontváz hossza 160 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. A sírban juvenilis korú nő hátton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váza nyugodott.

Mellékletek: 1. A koponyatető mellett *sertés combcsontja*. 2. Tömör fejű *bronz fülesgombok* (91. tábla 3–7): Kettő a gerincoszlop közepén, egymás mellett feküdt, tőlük K-re 8 cm-re a gerincoszlop felett újabb kettő, az ötödiket a jobb felkarcsont közepénél találtuk. 3. A szegycsont alsó végénél, a gerincoszlop két oldalán egy-egy szabálytalan alakú, átfúratlan *ezüstlemez* feküdt (91. tábla 1–2). 4. A bal oldali bordák felett *vas bőrlukasztó ár* volt (91. tábla 9). 5. A jobb boka körül *lábperceként* funkcionáló kiszélesedő, lekerekített végű *ezüst pántkarperecet* találtunk (91. tábla 8). 6. *Ezüst lábbeliveretek* (91. tábla 10–22). A veretek által kirajzolt mintát csak a jobb oldali csizmán figyelhettük meg: A csizma szegélyét körben háromágú veretek ékesítették, az orrész díszeit azonban a szántás elmozdította. A csizma torkát közepén egy háromágú veret, mellette két oldalt 2–2 félgömbfejű ezüst szegecs díszítette. A középtengelyt szintén szegecsesek alkották, vonulatuktól jobbra és balra újabb 2–2 szegecses szereltek. A bal oldali lábujjpercek mellett csak két háromágú veretet és egy szegecses találtunk. 7. *Rozettás lószerszámveretek* a jobb lábszárcsont mellett és a lábvégeknél (92. tábla 1–37). Összesen 37 db-ot találtunk, valamennyi bronzból készült. Közülük 24 db kerek veret, nagyon kopottak, a háromágú levéldíszek némelyikén ónozás nyomai láthatók. Kettő közülük javított, az egyik az új szegecs átúti az előlapot, a másikat két helyen átfúrták. A veretek közt van egy eltérő mintájú is:

négy levéllel díszítették, peremén ívelt kettős bordákból és körökből álló dísz látható, s kisebb a többi kerek veretnél (92. tábla 37). A 11 db levél alakú veretet a kantarra szerelheték. Ezek az előzőeknél kevésbé kopottak, felületükön az ónozás jól látszik. 2 db levél alakú kiszíjvég, közéjükön kiemelkedő él fut, felületük ónozott. A rozettás veretek közt még a következő leleteket találtuk: 8. *Vas hevedercsat* (92. tábla 38). 9. *Körte alakú, felemás vas kengyel* (93. tábla 1–2). 10. *Vastag szájasvasdaldalpálcás zabl*a (92. tábla 39).

54. sír (93. tábla 3–4)

A sír mélysége 25 cm, a többi adat nem mérhető. Szántással teljesen feldúlt női sír. Eredeti helyén csak néhány csigolya és három borda maradt.

Mellékletek: 1. *Lócsontok* töredékei. 2. Szív alakú *bronzveret* (93. tábla 4). 3. Vastag ezüstlemezből kivágott *pántkarperec* (93. tábla 3).

55. sír (93. tábla 5)

A szántott rétegben fekvő sírban az embercsontokból semmi nem maradt meg.

Mellékletek: 1. In situ fekvő *lólábszárcsont* s a szántott rétegből összeszedett *lókoponya* töredékei. 2. *Vas csikózabl*a (93. tábla 5).

56. sír (94–96. tábla; 140. tábla 3–4; 163. tábla 1–28)

A sír mélysége 92 cm, a csontváz hossza 161 cm, tájolása Ny–K 296°–116°. Adultus korú nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váza. Jobb karját és lábát enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. A bal lábszárcsont mellett *lókoponya*, a lábvégeknél a két mellső, rajtuk keresztben a két hátsó lólábszárcsont. 2. A bal vállon *juh humerus*, a lábszárcsontok között *juh bordák* (5 db). 3. A koponya két oldalán 1–1 *gömborscsüngős fülbevaló* (94. tábla 1–2). A jobb oldali erősen töredékes. Karikája aranyozott bronzhuzalból, csüngője két félből összeragasztott préselt ezüst gömböcskékből áll. A bal oldali épebb, a gömbök kivételével teljes felületét aranyozták. Karikájának felső harmadára a nyulvány helyére szintén egy préselt ezüst gyöngyöt illesztettek. 4. Szabálytalan alakú, többnyire átfúrt és meghajlított *ezüstlemezek* a bal szemgödörben, az alsó állkapocs felett, a nyakcsigolyák és a felső bordák felett (94. tábla 7–8). 5. A bordák felett apró, fehér és kék színű *üveggyöngyök*, 1 db *karneolgyöngy* és 1 db zöld sávozású, pávaszemes mintájú *pasztagyöngy* (94. tábla 4). 6. A jobb-, illetve a bal oldali kulcscsonton egy-egy öntött, öt karikából álló bronz *hajfonatkorong* (94. tábla 5–6). 7. A bal lapockacsont felett aranylemezekkel díszített sötétkék üveglapra illesztett női fejet ábrázoló *gemma* (94. tábla 3). A törött ékszerhez bronzlemezöböl, illetve sodrott huzalból álló függesztőt szereltek. 8. A gerincoszlop mellett egy sorban nagyméretű, két-két félgömbből összeállított, filigránt utánzó díszítésű bronz *fülesgombok* voltak, egymástól 6–6 cm távolságra, a szegycsonttól egészen a keresztcsontig (94. tábla 9–12). 9. A bal alkar mellett *vas ár* feküdt (96. táb-

la 1) 10. A jobb alkar közepénél kiszélesedő és lekerekített végű, öntött *ezüst karperec* (94. tábla 13). 11. A lábujjpercek között 24 db *ezüst csizmaveret*, a díszítés rendszere nem rekonstruálható (94. tábla 14–37). A veretek közt van 5 db háromágú, levél alakú. Kettő töredékes, másik kettő javított, az új szegecsek átütötték a tárgy felületét. 13 db háromszög alakú, egyik oldalán három gömböcskével díszített veret. 6 db rozettás fejű szegecs. Valamennyi veret erősen kopott, aranyozás nyoma nem látszik rajtuk. Elképzelhető, hogy a csizmák már hiányos veretsorral kerültek a sírba. 12. A lókoponyán és közvetlenül mellette 9 db nagyobb és 6 db kisebb, téglalap alakú *ezüstlemez* feküdt (96. tábla 2–16). Valamennyit átfúrták, a szíjra hajlítás nyomai is felismerhetők rajtuk. A kantárszíjakat díszíthették. 13. *Rozettás lószerszámveretek* a ló lábszárcsontjai között (95. tábla 1–26). A 26 veret közül 25 db kerek, négyágú levéllel díszített rozetta. Valamennyi bronzból készült, erősen kopott, a négyágú leveleken és a szegélyen ónozás nyomai láthatók. Néhány veret a kopástól teljesen elvékonyodva átlukadt, de szegecs pótlásának nyoma nincs rajtuk. 14. A rozettás veretek közt volt 2 db két félből összeillesztett *rosszezüst csörgő* (95. tábla 27–30). 15. A bal lábszárcsont mellett vas *hevedercsat* (95. tábla 31). 16. A ló szájában *oldalalpálcás zablát* találtunk (96. tábla 17). 17. A lábszárcsontok felett és a ló lábszárcsontok között egy-egy *körte alakú vas kengyel* feküdt (96. tábla 18–19). A rossz megtartású kengyelek közül az egyik biztosan ezüstberakásos volt, de csak egy kis részen látszik a párhuzamos és zeg-zug vonalokból álló díszítés, illetve annak árkolása.

57. sír (77. tábla 5–10; 140. tábla 5–10)

A sír mélysége 54 cm, a csontváz hossza 75 cm, tájolása Ny–K 266°–86°. Infans I. korú gyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű váza. Bal karját enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. A jobb oldali bordákon egy, a medencelapáton 3 db nagyméretű, sötétszürke, *dudoros pasztagyöngy* (77. tábla 5–8). 2. A jobb-, valamint a bal oldali bordák között egy-egy nagyméretű *bronz csörgő* (77. tábla 9–10). Egyiknek a füle helyére ugyanolyan háromszög alakú ezüstveretet forrasztottak, mint amilyen az 56. sír csizmaveretei közt is volt.

58. sír (77. tábla)

A sír mélysége 60 cm, a csontváz hossza 135 cm, tájolása Ny–K 304°–124°. Senilis korú nő háton fekvő, nyújtott helyzetű váza. Már csak elülső fogai voltak meg, a hátsók helyén a fogmedrek felszívódtak.

Melléklet: 1. A koponya mellett, részben a bal váll felett *szarvasmarha femur*.

59. sír (104. tábla 3–10)

A sír mélysége 45 cm, a csontváz hossza nem mérhető, tájolása Ny–K 270°–90°. Maturus férfi szántás során szétronsolt sírja. Felsőtestéből csak néhány

csigolya, a medencelapátok és a jobb alkarcsont maradt eredeti helyén. Lábai nyújtott helyzetűek.

Mellékletek: 1. A jobb láb mellett *lőcsontok* töredékei. 2. A jobb combcsont mellett *juh femur*. 3. A bal combcsont mellett 3 db *tegezvasalás* töredék (104. tábla 6–8). 4. A bal térd mellett 3 db töredékes vas *nyílcsúcs* (104. tábla 3–5). 5. A bal lábszárcsont mellett *kengyel* töredéke (104. tábla 9). 6. A ló lábszárcsontjai felett vas *hevedercsat* (104. tábla 10).

60. sír (97–99. tábla; 100. tábla 1–3; 46–50)

A sír mélysége 86 cm, a csontváz hossza 172 cm, tájolása Ny–K 288°–108°. Senilis korú férfi nyújtott helyzetű, háton fekvő, jó megtartású váza.

Mellékletek: 1. A jobb láb mellett *lókoponya*, alatta a két mellső, mögötte a két hátsó lábszárcsont. 2. A koponya bal oldalánál *juh femur*. 3. *Íjcsontlemezei* (97. tábla 1–5): A felső íjvégcsonatok a koponya felett feküdtek, szorosan egymás mellett. Alsó végüktől 34 cm-re volt eredeti helyén az egyik íjmarkolatcsont, a jobb felkarcsont és a bordák között. A másik a jobb váll mellett, másodlagos helyzetben került elő. Mindkettő alsó végénél, már az irdalt részen téglalap alakú bevágás látható. Innen 40 cm-re, a jobb combcsont felett feküdt 1 db alsó íjvégcsonat. Az íjat felajzott állapotban helyezték a sírba. 4. A koponya jobb oldala mellett és a jobb felkarcsonton feküdtek a *tegez* maradványai (99. tábla 1–3, 6, 11–13): A tegezben lévő nyílcsúcsok hegyénél, in situ feküdt a tegez csont fedélborító lemeze, egy lapos, széles csont lap, s egy ennek az alsó ívét követő keskeny csontlemez (99. tábla 1). A szélesebb csontlap a nyílcsúcsok felé hajlik, azokkal 46,5°-os szöveget zárt be. A tegez száját nem erősítették vaspálcák. Nyakpántja sincs, csak egy nádlevél alakú, gombos végű vas lemez, mely más esetekben is a nyakpánt felett szokott elhelyezkedni. Hátlapján szegecs és farostok láthatók, a tegezfédéltől 12 cm-re helyezkedett el (99. tábla 6). A tegez jobb oldalán, a nyakpánt helyétől egy 14,3 cm hosszú, függesztőfüles vas merevítőpálca húzódik, majd ettől 10 cm-re egy újabb, 11 cm hosszú, füles kiképzésű merevítőpálca. 5. Ez utóbbi mellett vas tüskéjű *bronzcsat* feküdt, a tegez felfüggesztésére használhatták (98. tábla 7). A tegezben 13 db vas *nyílcsúcs* volt (98. tábla 9–15; 99. tábla 4–5, 7–10). Közülük 7 db nádlevél alakú, egy villásszárú, 3 nagyobb és két kisebb deltoid alakú. 7. A jobb felkarcsont mellett *vas szalu*, H: 8,1 cm, a penge Sz: 4,1 cm, a penge vége töredékes (98. tábla 6). Végén a nyél befogására szolgáló felhajló, 3,8 cm hosszú szárnyak. 8. A szegycsont felett *cziüst függesztő veret* (97. tábla 6). Aszimmetrikus, függesztője féloldalasan kopott, felületén növényi dísz látható. A függesztő mellett, egészen a koponya bal oldaláig húzódó sávban 5 db másodlagosan felhasznált, átfúrt *aranyozott bronzlemezke* és egy kis nyitott *ezüst karika* feküdt (97. tábla 7–12). E tárgyak a készenléti íjtartó tegez függesztőszíján lehettek. 9. A bal oldali medencelapát és a bordák között 3 db, a második gerinccsigolyán 1 db *ezüst palmattadisztes övveret* (97.

tábla 13–16). Az övveretek közül kettő szélesebb, alul áttört, a másik kettő keskenyebb. A veretek erősen kopottak. 10. A keresztcsont felett kis *vascsat* (98. tábla 3). 11. A jobb oldali medencecsont alatt a következő tárgyakat találtuk: 1 db az átlagosnál hosszabb (14 cm) *vaskés* (98. tábla 8). 12. *Csiholó acél és kovakő* (98. tábla 1–2). 13. U alakúra hajlított *vastárgy*, mely bőrrmaradványokat fog közre (98. tábla 5). H: 14,2 cm, egyik oldalához textílienyomat tapadt. Talán a bőr tarsoly egyenes oldalára szerelt vas merevítő lehetett. 14. *Fenőkő* (98. tábla 4). 15. A lókoponya mellett és a bal hátsó lólábszárcsont mellett egy-egy *körte alakú vas kengyel* (100. tábla 2–3). 16. A jobb oldali hátsó lólábszárcsont mellett vas *oldalpálcás zabl*a (100. tábla 1).

61. sír (101.–103. tábla; 104. tábla 1–2)

A sír mélysége 52 cm, a csontváz hossza 158 cm, tájolása Ny–K 258°–78°. Senilis korú férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, gyenge megtartású váza. Gerinccsigolyái és bordái teljesen elporladtak.

Mellékletek: 1. A jobb lábszárcsont mellett *lókoponya*, mögötte három lábszárcsont, a negyediket szántás során kimozdították. 2. A koponya bal oldalánál töredékes, meghatározhatatlan *állatcsont*. 3. A nyitott állkapcsok között téglavörös színű, *dudoros pasztagyöngy* (101. tábla 1). 4. *Íjmarkolatcsontok* (101. tábla 3–4): egyikük a jobb felkarcsont mellett, a másik a bal felkarcsont felett, arra merőlegesen feküdt. 5. A jobb alkarcsontok körül öntött ezüst, *kiszélesedő, lekerekedő végű pántkarperec*, végein 2–2 lukkal átfúrva (101. tábla 2). 6. A jobb alkarcsont mellett a medencelapát felett töredékes *vaskés* (101. tábla 5). 7. A kés mellett *csiholó acél és kovakő* (101. tábla 6–7). 8. A kés és a csiholó felett 6 db vas *nyílcsúcs* (101. tábla 8–13). Közülük négy lapos, nádlevél alakú, kettő négyzetes átmetszetű, páncéltörő. 9. *Aranyozott ezüstveretes öv* (102. tábla). Az övet a temetés során az elhunyt derekára csatolták. A 22 db szélesebb, gyöngyözött keretű, palmattamintás veretet nagyrészt eredeti helyén találtuk (102. tábla 2–23). A derék alattiak szorosan egymás mellett, díszített oldalukkal a sírfenek felé fordultak, soruk a medencelapát fölött egy indás-virágos szíjszorító lemezű aranyozott ezüstcsattal ér véget (102. tábla 1). A csat javított, sérült karikatartó fülei helyett bronzlemezzel erősítették hozzá a csatkarikat, a szegecsek durván átütik a csattest előlapját. A 18 db gyöngyözött keretű, palmattás nyúlánk veret közül hét feküdt eredeti helyén, egy függőleges sorban a jobb medencelapát mellett, a többi rágcsálók hordták szét (102. tábla 24–41). Ezt az övet is kikapcsolva helyezték tehát a sírba, mert a lecsüngőrész vereteinek az ellenkező oldalon kellene lenniük. Valamennyi övveret erősen kopott, a keskenyebbek közül 5 db javított, felületüket másodlagos szegecs üti át. 4 kisebb, aranyozott ezüstveret a kapcsoló- vagy függesztő szíjhoz tartozhatott (102. tábla 42–45). A két levél alakú, bemélyedő aranyozott hármasszélű mintával díszített a bal combnyakon, két szív alakú, felületén íves árkolással tagolt a bal alkarcsont mellett feküdt. 10. *Tarsoly zárószíját* dí-

szítő veretek (103. tábla). A hét db háromszög alakú, aranyozott ezüstveret közül négy feküdt eredeti helyén: A jobb medencelapát felett, a csiholó és kova mellett, függőleges sorban. További három a jobb combnyaknál volt. A tarsoly ívelt alsó szegélyére, tengelyének alsó végére egy kerek, aranyozott ezüst, csillagmintájú veretet szegecselték. 11. A lókoponya mellett 1 db vas *vállába kovácsolt fülű kengyelt* (104. tábla 1), és 12. egy darab vas *csikózáblát* találtunk (104. tábla 2).

62. sír (100. tábla 4–20)

A sír mélysége 95 cm, a csontváz hossza 154 cm, tájolása Ny–K 265°–85°. Idős nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású váza. Csak a koponyát és a hosszúcsontok egy részét sikerült megmenteni.

Mellékletek: 1. A mellkas helyén *vas ár* (100. tábla 4). 2. A gerincoszlop bal oldalánál 2 db üreges, ónozott bronz *fülesgomb* (100. tábla 11–12). 3. A nyakcsigolyák táján és a bordák közt 10 db igen rossz megtartású *dudoros pasztagyöngy* (100. tábla 13–20). 4. A bordák között 6 db igen rossz megtartású, töredékes *préselt kerek ezüstrozetta*. Átm: 2,3 cm. (100. tábla 5–10)

63. sír (106. tábla; 107. tábla 1–4)

A sír mélysége 110 cm. A csontváz hossza 164 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Maturus korú férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású váza. Mindkét karját enyhén behajlították, bordái és gerincsigolyái elporladtak.

Mellékletek: 1. A jobb medencelapát alatt *vaskés* (106. tábla 6). 2. A jobb combnyak felett, szorosan egymáshoz rozsdásodott, *hat nyílcsúcsból álló köteg* (106. tábla 3–5). 3. A combcsontok között *vas csat* (106. tábla 7). 4. A jobb combcsont mellett töredékes *csiholó acél* és *kova* (106. tábla 1–2). 5. *Tegez maradványai* (106. tábla 9–14). Jóllehet a fenékpánt és az abból kinyúló merevítőpálcák kivételével a tegez többi részét a rágcsálók szétdúlták, az in situ fenékpánt és nyílköteg alapján hossza megállapítható: 78 cm. A nyílcsúcsok mellett háromszög alakú, vasból készült, bronz szegeccsel átütött *függesztő veret* (106. tábla 8). A fenékvasalások alapján a tegez félkör átmetszetű volt, szélessége 10,5 cm, vastagsága 7,2 cm. A fenékpánt nem futott teljesen körbe, hanem a tegez teste felé hajló ívben végződött, két szélén és közepén merevítőpálcák ágaztak ki belőle. 6. A bal combcsont mellett *vas hevedercsat* feküdt (107. tábla 4). 7. A hevedercsat mellett és a tegezfenék felett egy-egy *körte alakú vas kengyelt* találtunk (107. tábla 1–2). 8. A bokacsontok felett *vas oldalpálcás zabla* feküdt (107. tábla 3).

64. sír (105. tábla 1)

A sír mélysége 80 cm, a csontváz hossza 130 cm, tájolása Ny–K 300°–120°. Infans I. korú gyerek háton fekvő, igen rossz megtartású váza. A koponya és a hosszúcsontok kivételével a váz többi része elenyészett. Lábaik enyhén behajlították.

Melléklet: 1. A koponya bal oldala mellett *agyag edény* (105. tábla 1). Sötétszürke, szemcsés homokkal

soványított, jól iszapolt, simított, kézi korongon formált. Pereme kihajlik, tagolatlan. Vállán és hasán bekarcolt vonalak díszítik. M: 9,5 cm, Szá: 9,5 cm, Fá: 7,1 cm.

65. sír (105. tábla 2–3)

A sír mélysége 50 cm, a csontváz hossza 73 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Infans I. korú gyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású váza. Jobb karját enyhén behajlították.

Melléklet: 1. Jobb kulcscsontja mellett és a koponya alatt egy-egy *dudoros üvepaszta gyöngy* feküdt (105. tábla 2–3).

66. sír (105. tábla 4–9)

A sír mélysége 120 cm, a csontváz hossza 138 cm, tájolása Ny–K 280°–100°. Maturus korú nő jó megtartású, háton fekvő nyújtott helyzetű váza. Bal felkarcsontja a test mellett kinyújtva feküdt, alkarcsontjai a gerincoszlopon keresztben fekvő kerületek elő. Jobb felkarja és alkarja is másodlagos helyzetben volt, az alkarcsont eredeti helye környékén. Medencéje, combcsontjai in situ feküdtek, lábszárcsontjait szintén bolygatott helyzetben találtuk. A sok másodlagos helyzetben lévő csont alapján úgy tűnik, a sírt kirabolták.

Mellékletek: 1. A lábszárcsontok között egy *szarvasmarha csont* feküdt. 2. A jobb vállnál, a jobb oldali bordák mellett, valamint a bal combcsont mellett egy-egy tömör fejű *bronz fülesgombot* találtunk (105. tábla 6–8). 3. A térdek között *vas ár* feküdt (105. tábla 9). A szelvény lemélyítése során találtunk a váz fölött egy öntött, kiszélesedő és lekerekített végű bronz pántkarperecet (105. tábla 5). 5. A lábvégeknél *szaltovói típusú agyag korsó* állt (105. tábla 4). Világosbarna, szemcsés homokkal soványított, finoman iszapolt, korongolt. Erősen hasasodó, hosszú szűk nyakán tölcseresen kiszélesedő szájú. Pereme alatt keskeny szalagfűl indul. Felülete fényezett, nyakán és hasán korom nyomai. M: 16,5 cm, Szá: 4,5 cm, Fá: 6,8 cm.

67. sír (107. tábla 5)

A sír mélysége 100 cm, a csontváz hossza 150 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Maturus korú nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váza.

Mellékletek: 1. A koponya bal oldala mellett *szarvasmarha csont*. 2. A koponya alatt sötétszürke, fehérrel sávozott, *dudoros üvepaszta gyöngy* feküdt (107. tábla 5).

68. sír (107. tábla 6–10)

A sír mélysége 95 cm, a csontváz hossza 148 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Maturus korú nő háton fekvő, jó megtartású, nyújtott helyzetű váza. Jobb karját enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. A jobb felkarcsont és a bordák között, a szegycsont alsó végénél a gerincoszlopon, a jobb oldali utolsó bordák mellett, a jobb medencelapáton, valamint a bal könyöknél összesen 5 db tömör fejű, öntött *bronz fülesgomb* került elő (107. tábla 6–10).

69. sír (108. tábla 1–2;)

A sír mélysége 110 cm, a csontváz hossza 163 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Adultus korú férfi jó megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza. Bal karját behajlították, ujjpercei a szeméremcsonton feküdtek.

Mellékletek: 1. A bal medencelapát alatt *vaskést* találtunk (108. tábla 2). 2. A jobb boka mellett, élével a sír aljába vágva *vas balta* került elő. A balta hossza 18,3 cm, a penge legnagyobb szélessége 5,2 cm (108. tábla 1).

70. sír (108. tábla)

A sír mélysége 134 cm, a csontváz hossza 160 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Maturus korú nő jó megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza.

Mellékletek: 1. A koponyatető mögött *nyitott ezüst hajkarika* (108. tábla 3). 2. A jobb váll mellett ívelt pengéjű *vaskés* (108. tábla 7). 3. A bal lapockacsonton és a bal oldali 4. bordán egy-egy préselt, töredékes, aranyozott ezüst *rombusz alakú ingnyakdísz* (108. tábla 5–6). 4. A bal oldali utolsó borda mellett tömör fejű *bronz fülesgomb* (108. tábla 4).

71. sír (108. tábla 8)

A sír mélysége 108 cm, a csontváz hossza 172 cm, tájolása Ny–K 276°–96°. Senilis korú nő jó megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza. Mindkét karját behajlították.

Mellékletek: 1. A koponya bal oldala mellett *juhcsont*. 2. A jobb oldali szeméremcsont mellett üreges bronz *fülesgomb* (108. tábla 8).

72. sír (109. tábla; 140. tábla 1–2)

A sír mélysége 95 cm, a csontváz hossza 172 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Maturus korú nő jó megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza.

Mellékletek: 1. A koponyatető mellett és a combcsontok között egy-egy nagyobb méretű, üreges, a jobb alkarcsont mellett, a keresztcsont és a bordák között a gerincoszlop két oldalán egy-egy, valamint a bal combcsont mellett egy tömör fejű, öntött bronz *fülesgomb* (109. tábla 2–6). 2. A jobb váll mellett aranyozott ezüst *gömbörszüngős fülbevaló* karikájának töredéke (109. tábla 1). 3. A gerincsigolyák alatt a kulcsontok találkozásánál két aranyozott ezüst, *lemezes hajfonatkorong* feküdt, díszített oldalukkal a sír alja felé fordulva (109. tábla 9–10). A korongok részben fedték egymást, hátlapjukhoz vastag, összefüggő textilréteg tapadt. Szegélyüket körben préselt, kiemelkedő félgömbök díszítik. Mintázatuk közepén aranyozott, kerek bemélyedésből és abból kereszt alakban kiágazó, négy, szintén bemélyedő, aranyozott cséppformából áll. Átm: 7,8 cm. 4. A jobb csuklót nyitott, kerek átmetszetű *ezüst huzalkarperec* övezte (109. tábla 7). 5. A bal combcsont mellett ép *vas ár* feküdt. H: 11,6 cm (109. tábla 8).

73. sír (110. tábla 1–3)

A sír mélysége 98 cm, a többi adat nem mérhető. Kirabolt Infans I. korú sír hiányos, másodlagos helyzetben

fekvő csontjai. Csak a koponya, egy-egy lapockacsont és medencelapát, valamint a kar- és lábcsonatok maradtak meg.

Mellékletek: 1. Két üvegpaszta *gyöngy*, egyikük dudoros, a másik hasábalakú (110. tábla 1–2). 2. *Pödrött végű bronz pántkarperec*. Mindkét szegélyét poncolt vonalakkal álló sáv ékesíti (110. tábla 3).

Szórványleletek a II. temető területéről

1985 őszén a leletbejelentő, Nagypál Sándor révén a következő tárgyak kerültek a Herman Ottó Múzeumba:

– 7 db *vas nyílhegy*. Egyikük villásszárú, a többi deltoid, illetve rombusz alakú (112. tábla 4–9)

– bronz *pántkarperec* töredék (110. tábla 23)

– ezüst *pántkarperec* töredékei (110. tábla 21)

– 2 db kerek, aranyozott ezüst *pityke* (110. tábla 5–6)

– egy ép, két lukkal átfúrt és egy negyedbe vágott *arab dirhem* (110. tábla 13–14; 164. tábla 1–2). Az ép darab Nasr ben Ahmed szamanida emír (301–331 H = 914–943) el–Sas-ban, 302 H (=914–915) vagy 305 H (=917–918)-ban vert dirheme. A negyedbe vágott érme Ahmed ben Ismail (295–301 H = 907–914) közelebről meg nem határozható helyen és időpontban vert dirheme.

– *bronzcsat*, ötszög alakú szíjszorítóval, valamint két szélesebb és két keskenyebb kisméretű *bronzveret* (110. tábla 16–20)

– különböző méretű, részben átfúrt *ezüst és bronzlemezek* töredékei (110. tábla 15, 22)

– *fülesgomb*, kettő üreges, egy tömör fejű bronz öntvény (110. tábla 10–12)

– *gömbörszüngős fülbevaló* csüngőjének huzaltöredéke (110. tábla 4)

– bronz *rozettás szíjvég*, négyágú virágmintával (111. tábla 20)

– egy négyzet alakú, egy félgömb alakú, és egy kerek *üvegbetét* (110. tábla 8–9).

– sötétszürke színű, fehérrel csíkozott *dudoros üvegpaszta gyöngy* (110. tábla 7)

– 2 db aranyozott ezüst, indás-virágos *övveret* (79. tábla 1–2)

– *vállába kovácsolt fülű vaskengyel* (112. tábla 1)

Az ásatás során előkerült szórványleletek:

– *villásszárú vas kengyel*, a domb K-i lábánál találtuk a felszínen, 1988-ban (112. tábla 2).

– *körte alakú vas kengyel*, Ilka László karosi lako szolgáltatta be az ásatás során, az 1960-as évek elején találta a domb ÉK-i lejtőjén (112. tábla 3). Elmondása szerint szántás során találta, egy fa nyereggel együtt.

– *rozettás lószerszámveret*. Hatszög alakú, aranyozott ezüst, háromágú virágmintával díszített. A domb közepén találtuk a felszínen, 1986-ban (111. tábla 8).

– *Övgarnitúra darabjai* (111. tábla 1–7; 143. tábla 40–43): aranyozott ezüst, palmettamintás *nagyszíjvég* töredéke (15. szelvény, első ásonyomból). Három ép és egy töredékes, szélesebb aranyozott ezüst, palmettadíszes *övveret* (3.

szelvény első ásónyom, 15. szelvény 50 cm mélységben, 20. szelvény É-i végében az első ásónyomban, valamint a 20. szelvény felszínén). Két keskenyebb, aranyozott ezüst övveret töredékei (20. szelvény felszínén).

– *Karperec* (111. tábla 11). Félkör átmetszetű, kihegyesedő végű bronzhuzalból készült (2. szelvény).

– Téglalap alakú vas *hevedercsat* (4. szelvény) (111. tábla 12).

– Üreges fejű bronz *fülesgomb* (6. szelvény) (111. tábla 9).

– Gerezdelt, kék színű üvegpasztá *gyöngy* (14. szelvény) (111. tábla 16).

– *Kantárrózsa* (111. tábla 18–19; 156 tábla 27–28). Aranyozott ezüst. Díszítése közepén kiemelkedő, gyöngy-sordíszes kerettel övezett dudor, melyből szív alakú minták ágaznak ki. 2 db. (14. szelvény É-i vége, 16. szelvény DK-i sarka).

– Kerek, aranyozott ezüst *pityke* (20. szelvény É-i vége) (111. tábla 10).

– Rombusz alakú vas *nyílcsúcs* (20. szelvény É-i vége) (111. tábla 13).

A felsorolt szórványleletek közül néhány a feltárás során előkerült sírokhoz köthető, mások egy-egy elpusztult sír temetőn belüli hozzátétőleges helyét jelölhetik ki. A két aranyozott ezüst, indás- virágos övveret tökéletesen illeszkedik a szántással részben bolygatott 52. sír övveretei közé. Ezt megerősíti, hogy a leletbejelentő a domb azon részén találta azokat a felszínen, ahol a sír is előkerült. Egy rangos férfi sírját semmisíthette meg a szántás a temető D-i végén, a 13. és a 16. sírok közelében. Ennek mellékletei közé sorolhatjuk a nagyszíjvéget, a négy szélesebb és a két keskenyebb övveretet, melyek a 3., a 15. és a 20. szelvényből kerültek elő. Mellékletei közé sorolható a 6. szelvényben lelt fülesgomb és a 20. szelvényben talált nyílhegy is. A leletbejelentő elmondása szerint a domb ezen részén feküdt még a negyedbe vágott dirhem, két fülesgomb, az ezüstlemezek, az üveghetétek, az ezüst karperec-töredékek, valamint a rozettás bronz szíjvég. Végül ide sorolható a 20. szelvényben talált kerek pityke. A rangos férfi mellett talán egy rozettás lószerszamos nő is feküdt, mert az említett szíjvég a feltárás során előkerült három bronz rozettás garnitúra egyikéhez sem illik igazán.

Azonos garnitúrához tartozott a 14. és a 16. szelvény két aranyozott ezüst kantárrózsája. Ilyenek eddig kizárólag előkelő férfisírokból ismeretesek. Nem zárható ki az sem, hogy eredetileg az 50. sírhoz tartoztak: Ezt ugyanis valaha a 49. sírral egyidőben rabolhatták ki. Erre utal, hogy az 50. sírban megtaláltuk a 49. sír rozettás vereteinek egyikét. A veretek tehát ekkor is szétszóródhattak, illetve a visszatemetett sírok töltelékföldjébe kerülve, később a szántás hurcolhatta el ezeket. Ezt azonban bizonyítani ma már nem tudjuk. A felszínen 1986-ban talált rozettás veret viszont minden bizonnyal a 49. sír tartozéka volt. A leletbejelentő a domb ezen részéről szedte fel a dudoros gyöngyöt és az ép dirhemet is.

A domb legmagasabb pontja napjainkban a 6. és a 8. sírok között van. A szórvány leletek tanúsága szerint a sírok sora azonban itt sem szakadhatott meg, csak a szántás teljesen megsemmisítette azokat. A feltárás során a szántásban itt mindenütt apró csonttöredékeket találtunk, illetve egy huzalkarperecet. A leletbejelentő szerint innen származnak még a következő leletek: a kis bronzcsat a négy kis verettel, a bronz karperec-töredék, két aranyozott ezüst pityke, 6 db nyílcsúcs, valamint a dudoros gyöngy. E leletekből legalább egy férfi és egy női sírra gyanakodhatunk.

Végül a domb ÉK-i részén talált és beszigeltatott kengyelek, valamint a nyeregről szóló híradás (ez utóbbi megalapozott voltát a 49. és az 52. sírban talált ép nyeregrészek is alátámasztják!) alapján a 45. sír környékén egy újabb, megsemmisült temetkezésre következtethetünk.

A szórvány leletekből tehát legalább 6 sír megsemmisülésére gondolhatunk. Ha ehhez hozzáadjuk a magasabban fekvő s bizonyára teljesen elpusztított gyereksírokat is, legszerényebb becslés szerint is a temetkezések 15–20%-ának megsemmisülésével kell számolnunk.

3. Karos–Eperjesszög III. temető

1988. május 5-én Wolf Mária kolléganőmmel terep-bejárást végeztünk a II. temetőtől D-re 200 m-re elhelyezkedő 120 m hosszú, 50 m széles homokdombon (1. kép). Ennek során a szántásban csonttöredékeket, valamint a domb gerincének D-i végén egy bronz *rozettás szíjvéget*, É-i részén pedig egy karéjos bronz *övveretet* találtunk. A II. temető feltárásának befejezése után, 1988 júniusa és 1990 májusa között tártuk fel a III. temető egyetlen hosszú sorba rendeződő 19 sírját. A sírsort minden oldalról 15–20 m-es sávban körbeástuk, s így megbizonyosodhattunk, hogy e temető valóban csak egyetlen sírsorból áll. Az előzőekhez hasonlóan, a homokos talajba ástott temetkezések helyét ezúttal sem jelölték sírfoltok, így a legmélyebben fekvő sír (100 cm) mélységének a dupláját kutattuk át minden szelvényünkben.

1. sír (113. tábla 1)

A sír mélysége 95 cm, a csontváz hossza 165 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. Maturus korú férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váza. A csontok helyzete arra utal, hogy a holttestet szorosan lepelbe csavarták a temetés során.

Mellékletek: 1. Tömör fejű bronz *fülesgomb* a szegycsont alsó végénél (113. tábla 1).

2. sír (113. tábla 2–6)

A sír mélysége 38 cm, egyéb adat nem mérhető. A szántás 360 cm hosszan széthúzta a csontokat és a leleteket. Csak a koponya töredékeit, a bal lapockacsontot és felkarvéget, valamint néhány bordát találtunk meg. Férfi.

Mellékletek: 1. Ló koponyájának és lábcsontjainak töredékei. 2. Öntött bronz *övdíszek* (113. tábla 2–6):

I db nagyszíjvég, szegélyét kettős borda által közrefogott gyöngyözött minta díszíti. E keretben három egymás alatt elhelyezkedő sematikus ökör (?) fej látható. A két szélesebb és a két keskenyebb övveretet háromágú palmetta ékesíti. A szélesebb veretek alul áttörtek. Valamennyi veret kopott, de javítás nyomai nem láthatók rajtuk.

3. sír (113. tábla 7–11)

A sír mélysége 90 cm, a csontváz hossza nem mérhető, tájolása Ny–K 260°–80°. Talajlazítás során nagyrészt elpusztított, senilis korú férfi vázából csak a mellkas környéke, gerincoszlopa, jobb oldali bordái, karcsontjai és medencelapátja maradt eredeti helyén. Karját enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. *Lócsontok:* koponya és lábszárcsontok töredékei, a váz jobb oldalán. 2. A jobb kulcsont mellett derékszögben behajlított, négyzet alakú, két lukkal átfúrt *ezüstlemezke* (113. tábla 7). 3. A jobb váll mellett *vas balta* (113. tábla 8). H: 17,2 cm, a penge legnagyobb Sz: 4,5 cm. 4. A jobb medencelapát alatt *vaskés* (113. tábla 11). 5. A jobb medencelapát mellett *ezüstlemez*ből kivágott *pántkarperec* töredékei (113. tábla 9). 6. A lócsontok mellett *csikózábla*, egyik szájvása hiányzik (113. tábla 10). 7. A jobb alkarcsontok alsó harmadán zöld patinanyom volt. 8. A lócsontok között juh humerus és szarvasmarha mandibula töredék feküdt.

4. sír (114. tábla 1–5)

A sír mélysége 60 cm, a többi adat nem mérhető. Talajlazítás által teljesen feldúlt férfisír maradványa. A vázból csak a jobb alkarcsont és a jobb combsont maradt meg. Életkora 11–20 év között volt.

Mellékletek: 1. Deltoid alakú *vas nyílcsúcs* (114. tábla 1). 2. *Íjmarkolatcsont*, alsó harmadán téglalap alakú bevágással (114. tábla 3). 3. *Tegezvasalások* (114. tábla 4–5): Oldalpálcák töredékei, köztük egy fügesztőfüllel, valamint a tegez fenékpántjának ívelt, derékszögben meghajlított, 12,7 cm hosszú töredéke. 4. *Vas hevedercsat* (114. tábla 2). 5. A csontok között fekvő *lófog* arra utal, hogy ez is lovas sír volt.

5. sír (114. tábla 6–10)

A sír mélysége 60 cm, a többi adat nem mérhető. Talajlazítás által összeroncolt sír maradványai. A maturus korú nő vázából csak a koponya töredékei és a jobb lábszárcsont, valamint néhány ujjperc maradt meg.

Mellékletek: 1. Két félből összeillesztett, üreges bronz *fülesgomb* (114. tábla 6). 2. Ezüst lemezből kivágott *pántkarperec* töredéke (114. tábla 7). 3. *Pödrött végű* bronz *pántkarperec* két töredéke (114. tábla 8). 4. *Hajfonatkorongok* töredékei (114. tábla 9–10). Préselt, lemezes, aranyozott *czüstből* készült. A milliméteres töredékekből az egyik korong harmadát sikerült csak összeállítanunk. A felcsapott farkú állatalakból a feje, nyaka, mellő lába és törzsének elülő harmada látható.

6. sír (115–116. tábla; 140. tábla 15–23)

A sír mélysége 80 cm, a csontváz hossza 159 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. Adultus korú nő háton fekvő, jó megtartású váza. Mindkét karját a medencére hajlították. A bordák és a gerincsigolyák egy része rágcsálók bolygatása miatt másodlagos helyzetben feküdt. Jobb lába nyújtott, a balt enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. Aranyozott ezüst *kaftán- vagy övveretek* (115. tábla 6–14). A 9 db, négyágú virágmintából álló veret közül hét a bordák alatt, a gerincoszlopra merőleges sorban feküdt, díszített oldalával a sír alja felé fordulva, kettő másodlagos helyzetben, a bal felkarcsont mellett volt. Hátlapjukon 4–4 szegecs látható, mérsékelten kopottak. Valamennyit bőrmaradványokba ágyazva találtuk. 2. A jobb és a bal alkarcsontok körül ezüstlemezből kivágott, átfúrt végű *pántkarperec* került elő (115. tábla 1–2). 3. Bronz *fülesgombok* (115. tábla 3–5). Egyik a bal oldali bordák közt, a kaftánveretektől 2 cm-re feküdt, a másik kettő egymás mellett, a jobb oldali bordák közt volt. 4. A lábujjpercek körül 86 db félgömbfejű ezüstszegecs, *lábbeliveretek* (115. tábla 15–100). A csizmán való elhelyezésük rendszerét nem tudtuk megállapítani. 5. *Övveret alakú lószerszámdíszek* (116. tábla 1–18). A 18 veret a jobb lábvégnél feküdt. A karéjos veretek közül négy áttört. Valamennyi bronzból öntött, kopott, felületükön ónozás nyomaival. Közülük 10 db-nak a hátoldalán bronz karmok és szegecsek együtt, kettőn csak karmok, a többin szegecsek láthatók. Feltehetőleg ehhez az együtteshez tartozott a terepbejárás során lelt karéjos veret, melynek mintája és méretei tökéletesen egyeznek a sírban találtakkal. 6. Középen áttört, téglalap alakú öntött bronz *lyukvédő veretek*, hátoldalukon 4–4 szeggel (116. tábla 19–20). A nyeregveretek közül az egyik a jobb bokacsont felett, a másik a bal lábszárcsont mellett került elő. 7. Kisméretű, *körte alakú vas kengyel-pár* (116. tábla 21–22). Egyiket a jobb lábszárcsont mellett, a másikat a bal lábszárcsont felett találtuk.

7. sír (117. tábla 10)

A sír mélysége 50 cm, a csontváz hossza 74 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. Infans I. korú gyerek közepes megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű váza. Alkarcsontjai és lábszárcsontjai hiányoznak.

Melléklet: 1. A koponya bal oldala alatt 6 db apró üvegyöngy (117. tábla 10).

8. sír (117. tábla 1–9, 11–12)

A sír mélysége 70 cm, a csontváz hossza 160 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. 40–50 év körüli férfi háton fekvő, igen rossz megtartású váza, csak a koponya és a hosszúcsontok maradtak meg. Bal felkarcsontja hiányzik, alkarját derékszögben behajlították.

Mellékletek: 1. A bal alkarcsont körül ezüstlemezből kivágott *pántkarperec* töredékei (117. tábla 7). 2. A jobb oldali bordák helyén derékszög alakban elhelyezett 6 db tömör fejű, bronz *fülesgomb* (117. tábla 1–6). Alattuk bőrmaradványokat találtunk. 3. A bal combsont mellett töredékes *vaskés* (117. tábla 8). Hüvelyének csontborítá-

sa a pengéhez rozsdásodott. 4. A jobb térd felett keresztben vas balta (117. tábla 7). H: 19,5 cm, a penge legnagyobb szélessége: 4,5 cm. Foka deltoid alakú nyúlványban végződik. 5. A bal lábszárcsontok alatt és felett körte alakú vas kengyelpár (117. tábla 11–12). 6. A lábvégeknél aszimmetrikus, vékony szájasú csikószabla (117. tábla 9). A jobb lábszárcsont alsó végét patina-nyom zöldre festette.

9. sír (118–119. tábla; 141. tábla 4)

A sír mélysége 85 cm, a csontváz hossza 160 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. A sírban maturus korú nő jó megtartású, háton fekvő, nyújtott helyzetű vázát találtuk.

Mellékletek: 1. A koponya jobb oldala mellett spirálisan meghajlított, bőrmaradványokat közrefogó *ezüst szalgok* (118. tábla 10–11) feküdtek. 2. A bal lapockacsont mellett 4 db apró kék *üveggyöngy* volt (118. tábla 6–9). 3. Tömör fejű *bronz fülesgombok* (118. tábla 1–5): Kettő a bal oldali 6. és 7. borda közt, kettő a bordák végénél a gerincoszlop mellett, egy a bal lábszárcsont mellett. 4. A jobb oldali bordák felett *vas ár* (118. tábla 17). 5. A jobb alkarcsontok körül öntött ezüst, kiszélesedő és lekerekített végű *pántkarperec* (118. tábla 12). 6. A bal combnyak mellett öntött ezüst, kiszélesedő és lekerekített végű *pántkarperec* (118. tábla 18). A két szegélyen kiemelkedő bordák közt bemélyedő felületét aranyozták. 7. A lábujjpercek között ezüst *csizmaveretek* (119. tábla 3–18). Csak a jobb oldali csizmán lévőek egy része maradt in situ: itt a lábbeli fejének középtengelyét egy sorban 5 db öntött ezüstrozetta ékesítette, mellettük, valamint a csizma szegélyén félgömb fejű ezüstszegecsek helyezkedtek el. A többi szegecset és rozettát a lábszárak közt szétszóródva találtuk. 8. A térdek közt kerek, középen áttört bronz *lyukvédőveret*, hátoldalán három szeggel (118. tábla 13). 9. A jobb lábujjpercek mellett 3 db szív alakú bronz kantárveret feküdt (118. tábla 14–16). 10. *Körte alakú vas kengyelpárt* találtunk a jobb, illetve a bal lábszárcsont mellett (119. tábla 1–2).

10. sír (129. tábla 5–10)

A sír mélysége 65 cm, a csontváz hossza nem mérhető, tájolása Ny–K 240°–70°. Szántás során feldúlt férfiváz, adults–maturus korú. Koponyája, bordái és lábszárcsontjai hiányoznak, alkarcsontjai, valamint a medencelapátok É-ra 30 cm-re feküdtek.

Mellékletek: 1. A jobb váll mellett arany fóliával bevont ezüst, nyitott *hajkarika* (129. tábla 5). 2. A jobb combcsont mellett 6 db deltoid alakú vas *nyílcsúcs*, szorosan egymáshoz rozsdásodva (129. tábla 6–8). 3. A nyílcsúcsok körül *tegezvasalások* (129. tábla 9–10): A csont fedéllemez a ráhajló vas pálcával, valamint egy vas merevítőpálca 15,2 cm hosszú töredéke függesztőfüllet.

11. sír (120–128. tábla; 129. tábla 1–4; 146. tábla 1–36; 152. tábla; 154. tábla; 159–160. tábla)

A sír mélysége 90 cm, a csontváz hossza 176 cm, tájolása Ny–K 265°–85°. A sírban maturus korú férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású vázát találtuk.

Mellékletek: 1. A koponya jobb odalától 30 cm-re *juh humerus*. 2. A lábvégeknél *lócsontok*: lókoponya, alatta a négy lábszárcsont. 3. A koponya bal oldala mellett nyitott arany *hajkarika* (120. tábla 1). A vékony karikat egy mintás aranylemezből vágták ki és hajlították meg. 4. Szabálytalan alakú, összegyűrt, átfúratlan *arany lemezek* (120. tábla 3–6): A koponya jobb- és bal oldala mellett, a jobb szemüregben, valamint a szegycsont és a bal oldali bordák között. 5. Egy lukkal átfúrt *ezüstlemez* a bal kulcscsont mellett. 6. A bal oldali utolsó borda végénél tömör fejű bronz *fülesgomb* (120. tábla 2). 7. Aranyozott ezüst *veretes öv* (121. tábla). A 17 db széles, karéjos veret a bordák és a medencelapátok közt feküdt, a derék hátulsó oldalán lévőek szorosan egymás mellett, díszített oldalukkal a sír alja felé néztek. Az elülső övveretek egy része rágcsálók bolygatása miatt másodlagos helyzetben volt. Az indás-virágos díszű, vas peccel felszerelt csatot a medencétől számított harmadik gerinccsigolyán találtuk. A 16 karéjos díszű, keskeny övveret a jobb medencelapát felső élétől induló sorban helyezkedett el, s a bal felkarcsontig húzódtak. Sorukat egy aranyozott ezüst nagyszíjvég zárta. Díszítése: A szegélyén kiemelkedő bordára támaszkodó gyöngyözött keret, mely három, szív alakú keretben lévő hármás palmettacsokrot fog közre. A csat és a nagyszíjvég kopott, előzőn már az aranyozás nyoma sem látszik. Az övveretek mérsékelten kopottak, javítás nyoma nem látható rajtuk. 8. A jobb medencelapát és a jobb kéz ujjpercei közt vas *kés* feküdt (120. tábla 26). 9. Két-két lukkal átfúrt *ezüstlemez* (120. tábla 7–12). Három a jobb oldali medencelapáton volt, egy a szeméremcsontok között, egy pedig a jobb combcsont mellett. Feltehetőleg tarsoly díszei voltak. 10. A bal combnyak és a bal váll között 83 cm hosszú vas *szablya*, hegyével a koponya felé irányítva (122–123. tábla). Markolatgombja öntött, aranyozott ezüst. Indás-virágos díszítése csak oldalain látszik, a tetején már teljesen simára kopott. Préselt, lemezes aranyozott markolatgyűrűjét a markolat elülső lapján palmettacsokor ékesíti, a hátlapon poncolt, aranyozott mező. Hasonló díszítésű és kivitelű az a lemez, mely a markolat él felé hajló oldalán, a markolatgomb és a markolatgyűrű közt húzódik. Szélein ezüstszegekkel rögzítették. A hüvely mindkét függesztője félhold alakú, öntött aranyozott ezüst, háromlevelű palmettadísszel. A hüvelyhez öntött, bordázott ezüstszalaggal kapcsolódnak. A felső függesztő esetében e szalag alá a szablya elülső oldalán egy ezüstlapot illesztettek. Az alsó függesztő ezüstszalagjától 1,0 cm-re kezdődött a hüvely alsó harmadának ezüstborítása, melyet azonban csak az elülső oldalra szereltek fel. Felső harmada fölé 8,0 cm hosszan préselt, aranyozott ezüst palmettaminálás lemezt szegecseltek. Ennek felső harmada sérült, hiányos. 11. *Szablya felső függesztőszíjának díszei* (120. tábla 13–18): öntött, aranyozott ezüst kettős csat egyik fele. Használat közben sérülhetett meg, ezért a középső, osztó rudacska hátlapjára utólag két szegecset forrasztottak. E csattól a szablya függesztőjéhez tartó vonalban 5 db ezüstveret csatlakozott. 12. *Készletli ijtartó tegez ara-*

nyozott ezüstveretei (125. tábla). A veretsor a bal medencelapát és a bal térd közötti 61 cm hosszú sávban húzódtott. A medencelapát mellett, részben a szablya alatt három sorban feküdtek a téglalap alakú, 3,5 x 2,5 cm-es aranyozott ezüstveretek. A felső két sorba hatot, a harmadik sor két szélére és közepére egyet-egyet illesztettek. A veretsort félgömbfejű, rozettás ezüst szegecsek keretezik, jobb oldalához öntött, áttört, palmettamintás függesztő veret csatlakozott. Az alsó sor verteitől 3,0 cm-re 2 db háromszög alakú, középen áttört, levélcsookban kicsúcsosodó ékítmény volt, a harmadikat rágcsálók mozdították ki. Egy-egy szegecs választotta el azokat a négylevelű, középen kör alakban áttört díszektől, melyek az előzőektől 1,2 cm-re feküdtek, kettő eredeti helyén, a harmadikat a bolygató elmozdította. E karélyos veretekből 0,7 cm-re két, csúcsára állítva felszerelt négyszög alakú, középen sötétkék üvegbetéttel áttört veret követte, a harmadik itt is másodlagos helyzetben feküdt. Közvetlen mellettük téglalap formából kinövő hármasszegecs alakú veretek alkottak egy 13 cm átmérőjű kört.

Ennek középpontjában egy, a fentiekkel megegyező, üvegbetétes, csúcsára állított négyszögletes veret helyezkedett el. Csúcsainál, a körívben belül egy-egy ugyanolyan veret feküdt, mint amilyenek a kört alkották. E köralakot képező veretsortól a bal térdig 23 cm hosszan bőrmaradványokba ágyazott szegecsek húzódtak, melyek három, 9 cm hosszú, egymástól 4 cm-re lévő sort alkottak. Az egyik veretsort a rágcsálók szétválták. Mindhárom szegecssorba egy-egy ugyanolyan gyöngyözött keretű, levél alakú aranyozott ezüstveretet illesztettek, mint amilyeneket a szablya függesztőszíján már láttunk. E három szegecssor háromszög formában csúcsosodott ki, s e csúcsától még 8 cm hosszan folytatódott a középső szegecssor, a két szélsőt a rágcsálók megbolygatták. A szegecsek egy félkör alakú, két sarkán átfúrt ezüstlemezhez futottak. Az íjtegez felső függesztő szíját két öntött, aranyozott ezüst kis karéjos veret és egy nyelv alakú kisszíjvég ékesítette. 13. *Ijcsontok* (124. tábla 4–5). A felső íjvégcsonthoz a jobb medencelapát és a jobb alkarcsont között feküdtek, az egyik íjmarkolatcsont ezektől K-re 40 cm-re a jobb combcsont mellett, a másik ettől DK-re 27 cm-re helyezkedett el másodlagos helyzetben. Az eredeti helyén lévő íjmarkolatától K-re 40 cm-re a jobb bokacsont mellett voltak az alsó íjvégcsonthoz. 14. *Tegez* (124. tábla 1–3). 86 cm hosszú maradványai a jobb láb mellett feküdtek. Fedelét a tegez teste felé lejtő töredékes csontlemez borította, a ráhajló vaspálca a tegezszáj jobb oldalát merevítette. A tegezszáj 12 cm hosszú, 9 cm széles volt. A fedéltől induló merevítőpálca 21 cm hosszú, és egy függesztőben végződik. A tegez bal oldalán a fedéltől 30 cm-re kezdődött egy 18 cm hosszú merevítőpálca. A többi vaspálca töredéke másodlagos helyzetben feküdt a jobb lábszárcsont mellett, kivéve a fenékpánttöredékhez csatlakozó 6,0 cm hosszú pálcát a jobb boka mellett. A fenékpántot vas szeg ütötte át. 15. *A tegez függesztőszíjának a veretei* a jobb térd mellett kerültek elő (120. tábla 19–25): Bronz karika (küllök nélkül), ívén három helyen erő kopásnyomok.

Bronz csat, ötszög alakú szíjszorító lemezzel. 3 db téglalap alakú, alul áttört bronzveret. 1 db kerek, felületén csillag formával és pontkörrel díszített bronzveret. Egy, az előzőnél valamivel nagyobb bronzcsat ötszög alakú szíjszorítóval a térdek közt feküdt. 16. *Nyílcsúcsok* (126. tábla). A tegezben 10 nyílcsúcs volt, a 11. az alsó íjvégcsonthoz közt feküdt. A nyílcsúcsok közül 8 deltoid alakú, 3 pedig köpüs. Ez utóbbiak egyikének alsó élét fűrészfogszerűen képezték ki, és szokatlanul nagyméretű. A köpüs nyílcsúcsok 0,7 cm átmérőjű fa nyílveszőket fogadhattak magukba. 17. *Kantárveretek* (127. tábla). A lókoponya és a lábujjpercek között 41 db aranyozott ezüst kantárveretet találtunk. Közülük 5 db kisebb, csillagmintával és gyöngyözéssel díszített, és 2 db nagyobb, kerek, középen dudort övező gyöngyözött keretből induló levélmintákkal ékesített kantárrózsza (127. tábla 1–5, 36–37). Két nyelv alakú szíjvég, és két kisebb, palmettadíszes szíjvég, utóbbiakon aranyozás nem látható (127. tábla 38–41). A pofaszíjakat 30 db levél alakú veret ékesítette (127. tábla 6–35). A veretek fekvése alapján rekonstruálható a kantáron való elhelyezésük. Valamennyi veret kopott, öt levél alakú és az egyik kisszíjvég javított, másodlagos szegecsei átütik az előlapot. 18. A kantárveretek alatt feküdtek a szív alakú szügyelőveretek (128. tábla 1–6). Mind a hat veret öntött, aranyozott ezüst. Díszítésük középen kiemelkedő, ovális dudorból áll – ennek üreges belsejében bronz golyócska helyezkedik el – ezt a szív alakú borda veszi körül, s hasonló borda ékesíti a veretek szegélyét is. Hátlapjukra bronzlemez szegecselt, közülük kettő másodlagosan felhasznált, aranyozott. A hátlap a veretek íves szegélyétől kiemelkedik, szíj befogadására alkalmas. E veretek tehát a szügyés farhám lecsüngő szíjain helyezkedtek el. A veretek közül három javított, az utólag felszerelt szegecsek átütik a díszített előlapot. 19. *Nyeregveretek* (128. tábla 11–15). A két háromágú, középen áttört, egyik csúcsán hármasszegecsben végződő bronz lyukvédő veret egymástól 25 cm-re feküdt, egyik az alsó íjvégcsonthoz mellett, másik a jobb lábujjpercektől K-re (128. tábla 14–15). Háttoldalukon három bronz szeg látható. A két négyzet alakú, sarkain hármasszegecsben végződő, középen kör alakban áttört bronzveret háttoldalán 4–4 szeg van (128. tábla 11–12). Egyikük az íjcsontoknál lévő lyukvédőtől K-re 15 cm-re feküdt, a másik a zabla mellett. Az egyetlen S alakú bronz, négy szeggel felerősített lyukvédőt a lókoponya orra mellett találtuk (128. tábla 13). 20. Átfúrt, meghajlított ezüstlemezek a lószerszámról (128. tábla 7–10). A lemezek közül három a lókoponya orra mellett került elő, a negyedik az íjvégcsonthoz mellett. Görbületük alapján arra következtethetünk, hogy 1,2 cm széles, vastag szíjra varrhatták fel valamennyit. 21. A bal boka mellett trapéz alakú vas hevedersat feküdt (129. tábla 2). 22. Vastag szájas oldalpálcás zabla (129. tábla 1): a lókoponya bal oldala mellett, a kantárveretek sorának végénél helyezkedett el. 23. Nagyméretű, körte alakú kengyel (129. tábla 3–4). Mindkettő a lábvégeknél, a kantárveretek alatt feküdt.

12. sír (130. tábla)

A sír mélysége 90 cm, a csontváz hossza 174 cm, tájolása Ny–K 290°–110°. A sírban matusus korú férfi háton fekvő, jó megtartású vázát találtuk. A koponya a nyakcsigolyáktól D-re 50 cm-re, a sír aljától 45 cm-rel magasabban feküdt. Alsó állkapcsa eredeti helyén volt. A koponyatetőn három jelképes trepanáció nyomai láthatók. Jobb alkarját a bal kulcscsontoz, bal alkarját az alsó állkapocs jobb oldala mellé hajlították.

Mellékletek: 1. A lábvégeknél *ló lábszárcsontjai*, a koponya hiányzik. 2. A lócsontok között *szarvasmarha* bal oldali *állkapocstörödéke*. 3. A bal oldali bordák alatt kis *vas tárgy* rozsdalenyomata. 4. Zöld *patinanyomok* voltak mindkét alkarcsonton, a koponya szemöldöksontjainál és a felső fogsoron.

13. sír (130–131. tábla)

A sír mélysége 100 cm, a csontváz hossza 166 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. A sírban matusus korú férfi háton fekvő nyújtott helyzetű, jó megtartású vázát találtuk. Jobb karját enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. A koponya jobb oldala mellett nyitott *ezüst hajkarika* (130. tábla 1). 2. A homlokcsonton 2 db átfúratlan *ezüstlemez* (130. tábla 2). 3. Mindkét alkarcsont körül ezüstlemezéből kivágott *pántkarperec* (130. tábla 3–4). 4. A bal oldali medencelapáton átfúratlan *ezüstlemezke*. 5. A jobb combnyak mellett két töredékes *íjmarkolatcsont* (130. tábla 8–9). 6. A jobb medencelapát alatt *vaskés* (130. tábla 10). 7. A bal combnyaktól a bal lábszárcsont közepéig *tegez vas merevítőpálcái*, nem eredeti elrendezésükben feküdtek (131. tábla 2–8). A tegez jobb oldalán két vas függesztőfüles pálcá volt, a felső mérhető hossza 10,5 cm, az alsóé 21 cm, mindkettő töredékes. A tegez bal oldali felső harmadában is töredékes vas pálcák feküdtek. A tegez gallérjának bal oldali részét díszítő ívelt, vékony 11,5 cm hosszú csontlemez másodlagos helyzetben, a bal térd mellől került elő (131. tábla 1). A fedélhez csatlakozó végét ferdén levágták. 8. A bal térd mellett bronz *lira alakú csat* feküdt, vas tüskével, csatkarikája félkör átmetszetű (131. tábla 10). 9. A tegez merevítőpálcái felett *agancs bogozó*, hossza 12,5 cm, felső vége átfúrt (130. tábla 5). 10. *Csiholó acél és kovakő* feküdt a bal combnyak mellett, a tegezvasalások alatt (130. tábla 6–7). 11. A tegezben két *nyílcsúcs* volt: Egy villásszárú, és egy nádlevél alakú (131. tábla 11–12). 12. A bal lábujjpercek végénél S alakú, ezüst *nyereg lyukvédő veret* feküdt, hátoldalán két szeggel (131. tábla 9). 13. A bal combcsont mellett vas *hevedercsat* (131. tábla 13). 14. A bal térd felett *vállába kovácsolt fiülé*, a jobb lábszárcsont mellett kisméretű *körte alakú kengyel* feküdt (131. tábla 15–16). 15. A lábvégeknél nagykarikás *csikózábla* került elő (131. tábla 14).

14. sír (132. tábla; 133. tábla 1–4)

A sír mélysége 80 cm, a csontváz hossza 172 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. A sírban matusus korú férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váza nyugodott.

Jobb karját enyhén behajlították. A koponyatetőn három jelképes trepanáció nyoma.

Mellékletek: 1. *Lócsontok töredékei*. A szántás a ló koponyáját szétroncsolta, és két lábszárcsontját elhurcolta. 2. A koponya bal oldalán, a csecsnýúlványon zöld patinanyom látható. 3. *Íjcsontok* (132. tábla 1–6). A felső íjvégsont a bal könyök felett feküdt, tőlük 38 cm-re, a bal combcsont mellett találtuk a két markolatcsontot, s ezektől 32 cm-re, a bal lábszárcsont mellett helyezkedett el az alsó íjvégsontpár. Ez utóbbiakat a rágsálók megbolygatták, de valószínű, hogy az íjat nyugalmi helyzetben helyezték a sírba. 4. A bal medencelapát alatt töredékes *vaskés* (132. tábla 7). 5. A bal térd mellett négy vas *nyílcsúcs* (132. tábla 8–11). Három szélesebb, egy keskeny pengéjű, deltooid alakú. 6. A lábvégektől 35 cm-re felemás *körte alakú, nagyméretű kengyelpárt* találtunk (133. tábla 3–4). 7. A kengyelek között ívelt, vas-tag szájas *csikózábla* feküdt (133. tábla 2).

15. sír (133. tábla 7–9)

A sír mélysége 65 cm, a csontváz hossza 129 cm, tájolása Ny–K 260°–80°. Matusus korú nő közepes megtartású, feltehetőleg kirabolt sírja. Bordái, gerincsigolyái, medencelapátja másodlagos helyzetben, szétszórva feküdtek. Lábaik térdben behajlították és jobb oldalra felhúzták.

Mellékletek: 1. A koponya bal oldala mellett tömör fejű bronz *fülesgomb* (133. tábla 9). 2. A bal könyök mellett nyitott végű ezüst *hajkarika* (133. tábla 7). 3. A bordák között sötétszürke, dudoros üvegpaszta *gyöngy* (133. tábla 8).

16. sír (133. tábla 5–6, 10)

A sír mélysége 41 cm, a csontváz hossza 71 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. A sírban infans I. korú gyermek háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású vázát találtuk. Koponyáját és jobb alkarcsontjait a szántás szétroncsolta.

Mellékletek: 1. A bordák között *kauri csiga* (133. tábla 5). 2. A bal alkarcsontok körül bronz szemekből összefűzött *karláncot* találtunk (133. tábla 6). 3. A bal alkar mellett *agyagedény* (133. tábla 10). Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, erősen kihajló peremű fazék. Vállán három bekarcolt hullámvonal, hasán bekarcolt vonalak díszítik. M: 13,0 cm, Sz: 11,7 cm, Fá: 7,4 cm.

17. sír (134. tábla)

A sír mélysége 70 cm, a csontváz hossza 146 cm, tájolása Ny–K 270°–90°. senilis korú férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váza. Lábaik enyhén felhúzták, ún. békapózban feküdt.

Mellékletek: 1. A lábak bal oldala mellett *lókoponya*, mögötte a két mellső, majd a két hátsó lábszárcsont. 2. Szabálytalan alakú, átfúratlan *ezüstlemez* két a jobb szemüregben, a fogak közt, a térd között és a keresztcsonton (134. tábla 2, 4). 3. *Vas kés* a bal alkarcsont mellett (134. tábla 3). Markolatgyűrűje bordázott bronz lemezből készült. 4. A térd között nyitott *ezüst hajkarika* (134. tábla 1). 5. A jobb lábvég mellett *körte alakú kengyelpár* (134. tábla

7–8). 6. A kengyelek mellett vas *zabla* (134. tábla 6). Szájvása aszimmetrikus, egyik végére nagyméretű karikát, a másikra vaskos oldalpálcát szereltek.

18. sír (135. tábla)

A sír mélysége 55 cm, a csontváz hossza 163 cm, tájolása 280° – 100° . Juvenilis korú nő háton fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású vázát találtuk. Koponyáját és bordáit a szántás megbolygatta. Jobb karját enyhén behajlították.

Mellékletek: 1. A koponyatető mögött nyitott ezüst *hajkarika* (135. tábla 1). 2. A jobb medencelapát mellett *vaskés* (135. tábla 3). 3. A lábvégektől 25 cm-re *agyagedény* (135. tábla 2). Foltosan világosbarna színű, szemcsés homokkal soványított, erősen kihajló peremű. Peremének egy része hiányzik. M: 9,8 cm, Szá: 8,4 cm, Fá: 5,8 cm. 4. A lábszárcsontok között és a lábvégeknél felemás *körte alakú vas kengyel* (135. tábla 6–7). 5. A jobb lábvégnél karikás végű *láncos zabla* (135. tábla 4). 6. Az egyik kengyel mellett vas *hevedercsat* (135. tábla 5).

19. sír (136. tábla 1)

A sír mélysége 55 cm, a csontváz hossza 125 cm, tájolása Ny–K 280° – 100° . Infans II. korú gyerek háton fekvő, nyújtott helyzetű váza.

Melléklet: 1. A bal lábvégnél gyenge megtartású, rosszul kiégetett *agyagedény* (136. tábla 1). Vörösesbarna színű, szemcsés homokkal soványított. Felső harmadát a szántás megsemmisítette. Fá: 9,5 cm.

Szórányleletek a III. temető területéről

- Terepbejárás során talált karéjos *bronz övveret*. Minden bizonnyal a 6. sírhoz tartozott (116. tábla 18).
- Terepbejárás során talált *rozettás bronz nagyszíjvég* (136. tábla 3). Felületét félgömb alakú dudorból kiágazó négy levél díszíti. Feltehetőleg egy teljesen elpusztult sírhoz tartozhatott, mely a temető D-i szárnyán helyezkedett el.
- Deltoid alakú *vas nyílcsúcs* a 9. szelvényből (136. tábla 2). Valószínűleg a szántással megbolygatott 2. vagy 14. sírből mozdította ki az eke.

Miután nagyon csekély számú szórányleletet találtunk, s egy kivétellel azok is sírokhoz köthetők, a temetőnek csak néhány sírja pusztulhatott el nyomtalanul, főként gyermeksírok. Ezt megerősíti az is, hogy a sírsor folyamatos, az egyes temetkezések között nincs nagy távolság. A rozettás lószerszámos sír helyét feltehetőleg az I–6. sír közötti szakaszon kereshetjük, ahol a temetkezéseket leginkább megbolygatta a szántás.

III. A KAROSI TEMETŐK LELETANYAGA

1. Lovas sírok, lószerszámok

Lovas és lószerszámok sírok. A lovas és lószerszámok sírok aránya mindhárom karosi temetőben meghaladja az 50%-ot. Az I. temető 13 feltárt sírjából kettőben találtak lócsontokat (6., 9. sír) és négyben lószerszámot (1., 2., 11., 12. sír). Nem kizárt azonban, hogy a fennmaradó temetkezések egynémelyikéből az eke hurcolta el a lovas temetkezés maradványait. Ezek magas számát a két bolygatás során talált nagy mennyiségű kengyel is alátámasztja. A lovas temetkezések típusairól a 9. sír kivételével semmit nem tudunk, ez utóbbi az ásatási napló alapján lábhoz tett lóbőrösnek tekinthető.⁶¹

A II. temető 73 sírja közül 37-ben kerültek elő a lovas, lószerszámok emlékei. 26 alkalommal – 20 férfi és 6 nő esetében – figyelhetünk meg a lábhoz tett lóbőrös temetkezést, közülük 8 az ún. összehajtott lóbőrös változat, amikor a ló koponyája mögött feküdt a két mellső, majd azokat követően a két hátsó lábszár-csont.⁶² Csupán egyetlen alkalommal, a 15. sírban találtunk a kitömött lóbőrös temetkezéssel (15. kép). Öt sírban (5., 40., 49., 54., 55. sír) a szántás olyan mértékben megbolygatta a lócsontokat, hogy azok egykori elhelyezési módját nem tudtuk megállapítani. Végül öt alkalommal (a 13., 25. és az 53. női és a 19. és a 63. férfisírban) az elhunyt mellett csak lószerszámot találtunk.

A III. temető 19 halottja közül tizenkettőt kísért el túlvilági útjára lova, vagy lószerszámok. A lovas sírokban (2., 3., 4., 11., 12., 14., 17. sír) kivétel nélkül férfiak nyugodtak, s valamennyi a lábhoz tett lóbőrös temetkezések közé sorolható, illetve a 2., 3. és 4. sírokban a bolygatás miatt nem állapítható meg pontosan, melyik változatot gyakorolták. Csak lószerszámot három nő (6., 9., 18. sír), és két férfi (8., 13. sír) esetében figyelhetünk meg.

A lócsontok, lószerszám elhelyezése mindhárom temetőben igen változatos volt: Az elhunyt lábai felett éppen olyan gyakran kerültek elő, mint a lábak jobb- vagy bal oldalánál. A II/14. sír esetében az összegöngyölt lóbőrt a lábvégektől 90 cm-re K-re, tehát viszonylag távol ásták el, a II/7. sírban (6. kép) pedig a lócsontok az emberi víz szintjétől 18 cm-rel mélyebben feküdtek.

Lócsontokat, lószerszámokat mindhárom temetőben többnyire férfiak sírjaiban találtunk:

I. temető: 4 férfi, 1 nő, 1 bizonytalan

II. temető: 23 férfi, 13 nő, 1 bizonytalan

III. temető: 9 férfi, 3 nő

Hasonlóan széles skálán mozog a fent említett mellékletekkel elhantoltak életkora is: a II/3. sírban 8–10 éves leányka, a II/35. sírban 10–12 éves (de már felövezett!) fiú is kapott lovat. Ugyanez mondható el a társadalmi különbségekről is: A legrangosabbak mellett olyan sírt is találtunk, melynek egyetlen melléklete a lovas temetkezés (III/12. sír) volt. Más régiókkal szemben, ahol a lovas temetkezés léte már önmagában is rangjelzőnek számít, a jelek szerint a Felső-Tisza-vidéken s ezen belül a karosi temetőkben is inkább ezek esetleges hiánya a feltűnő. Hasonlóan tarka képet mutat az eltemetett lovak életkora is.⁶³ Leggyakrabban a használat szempontjából teljes értékű (5–10 éves) lovakat helyeztek a sírba. Élesen elválik azonban a II. temető DK-i szárnyát alkotó sírok csoportja, ahol majdnem kivétel nélkül idős, 10–16 éves lovakat találtunk (49., 50., 51., 52., 54., 59. sírok). E jelenség annál feltűnőbb, mert ezek egyben a temető leggazdagabb sírjai. E tény semmiképpen nem indokolja azt a – szakirodalmunkban már korábban feltűnt – elgondolást, hogy takarékoságból kiöregedett lovakat áldoztak fel,⁶⁴ hiszen a halottakkal eltemetett ékszerek, ruhadíszek, méltóságjelvények értéke messze meghaladta akár a legkitűnőbb paripa árát is. Úgy vélem, a jelenség okát inkább e csoportnak a többiektől eltérő hagyományaiiban kell keresnünk. Férfiak és nők mellett egyaránt leggyakrabban méneket találtunk, a kancák csontjai (II. temető 3., 32., 37., 45. sír) kizárólag női sírokból láttak napvilágot. Jóllehet az I. temetőből csak igen kevés adat áll rendelkezésünkre, úgy tűnik, az I. és a III. temetőben a lovas- és lószerszámok temetkezések egymáshoz viszonyított aránya (2:4, illetve 7:5) jóval kiegyensúlyozottabb volt, mint a II. temetőben (35:5!). A lószerszámok temetkezések megléte is a karosi közösségek hitvilágának sokszínűségét bizonyítja.⁶⁵ A lóval való takarékoskodásra – csakúgy, mint az idős lovak esetében – már csak azért is aligha gondolhatunk, mert a 14 esetből

61 A lovas temetkezésekről Nagy G., 1893a. 105–117., Nagy G., 1893b. 223–234., Nagy G., 1893c. 313–323., Munkácsi B., 1896. 297–323., Munkácsi B., 1931. 12–20., Szendrey Á., 1928. 12–26., Móra F., 1932. 54–69. A kutatás addigi eredményeit László Gy., 1943. 46–60. összegezte. A lovas temetkezések típusairól újabban Bálint Cs., 1969. 107–114., Bálint Cs., 1971a. 85–108.

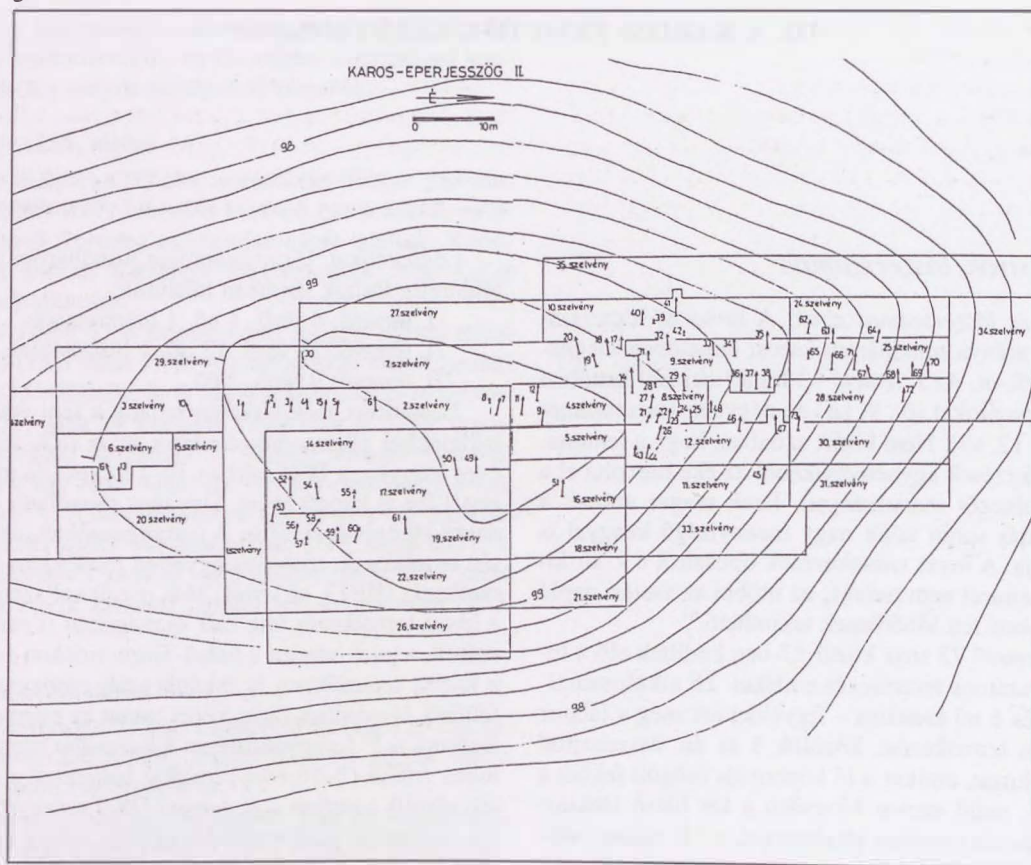
62 Bálint Cs., 1969. 107–114. Bálint a lovas temetkezéseket öt csoportra osztotta, melyeket végül két nagyobb tömbbe sorolt: az elsőbe a lószerszámok és a lábhoz tett lóbőrös temetkezéseket illesztette, a másodikba a kitömött lóbőrös, a kiterített lóbőrös és az összehajtott lóbőrös temetkezéseket: i. m. 111.; Úgy vélem azonban, hogy az utóbbi az első kategóriába kívánkozik, hiszen a lóbőrt a temetés során itt is összehajtották, mint az ún. lábhoz tett lóbőrös változat esetében, s e kettő csupán egymás változata lehet.

63 A temetőben előkerült állatcsontok feldolgozását Wörös István végezte el, az adatokért neki tartozom köszönettel.

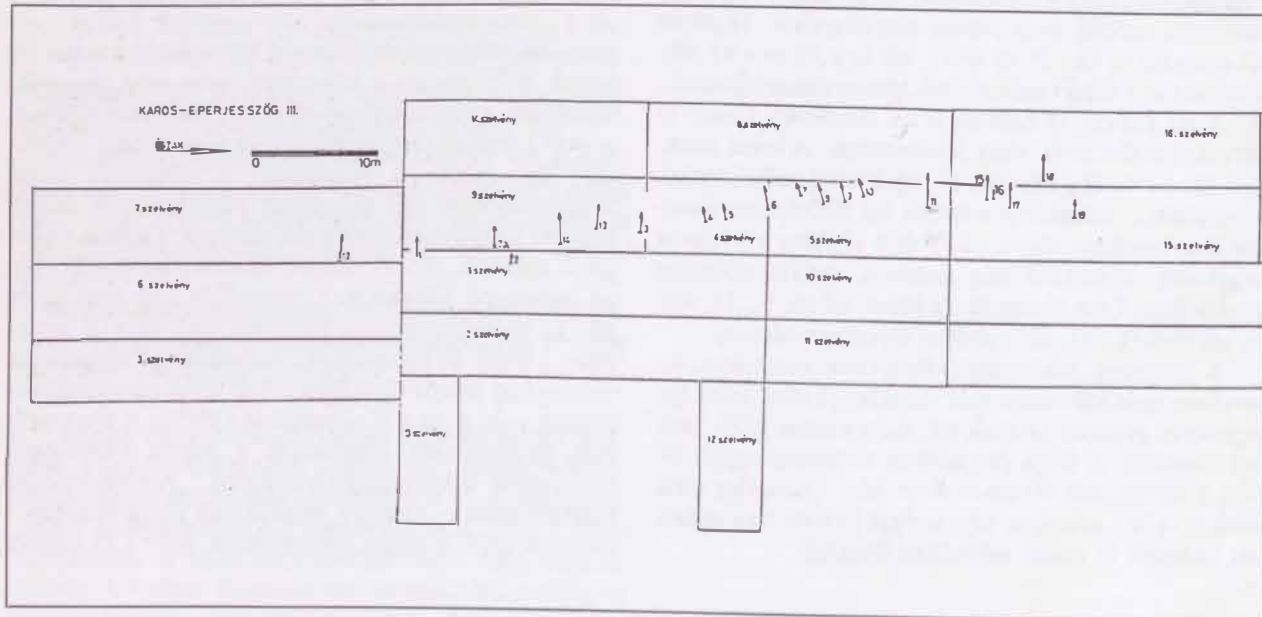
64 Dienes I., 1956a. 46–50.

65 E kérdéstről részletesen Dienes I., 1978. 109–111.

3

4

3. kép. Karos-Eperjesszög II. temető
4. kép. Karos-Eperjesszög III. temető

5 alkalommal nagy értékű rozettás vereteket, vagy kantárdíszeket tettek a sírba.

A három karosi temetőben tehát a honfoglalás kori lovas temetkezések minden lehetséges válfajával találkozunk. Ezek gyakorlásában e közösségeknél sem a nemek, sem az életkor, sem a társadalmi rétegződés közti különbségek nem figyelhetők meg. E rítus hiánya mindössze az 1–10 év közötti gyermekeknél és az egy-két szerény melléklettel elhantolt, feltehetőleg házi szolgának tartható egyénéknél mutatható ki nagyobb rendszerességgel. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a *II. temető* E-i szárnyán elhelyezkedő, viszonylag szerényebb mellékletű 62–73. sírok között mindössze egyet találtunk (63. sír), melybe lószerszámot helyeztek. Itt viszont még a leggazdagabb mellékletű (lemezes hajfonatkorongok, gömbsorcüngős fülbevaló, karperec) 72., női sír esetében sem gyakorolták e szokást. Egyébként a két, teljesen feltárt temető sírjai között ez az egyetlen, amelyben feltűnő a lovas temetkezés hiánya.

A lószerszámot többnyire a lócsontok mellett találtuk. Viszonylag kevés azon lovak száma, amelyeket felkantározva helyeztek az elhunyt mellé. E jelenséget az I/9., a II/40. és a II/56. sírokban figyelhettük meg, ahol a zabla a ló szájában volt. Ide sorolható a II/15., kitömött lóbbőrös temetkezés is: A zabla ugyan a ló orrán feküdt,⁶⁶ de a lószerszámra varrt ezüstpénzek alapján megállapítható, hogy a kantárt a ló fején hagyták, a kengyelek fekvése pedig arra utal, hogy fel is nyergelték. A felsoroltak közül valamennyi női sírban volt. E jelenség a korszak más lelőhelyein is ritka, az elhunytak mellé az esetek döntő többségében nem felkantározott, tehát „menetkész” lovat helyeztek. A honfoglalás korára feltehetőleg már elhalványult annak a szokásnak az eredete, mely szerint a ló a túlvilágra történő utazás eszköze, s csak mint a többi melléklet egyike, mint a személyi tulajdon része került a sírba.⁶⁷ Az említettekén kívül még négy alkalommal fordult elő, hogy a zabla a ló koponyáján vagy tarkóján feküdt: a II/2., 11., 18. és 37. sírban.

Zablák. A lovas ember felszerelésének nélkülözhetetlen eleme a ló irányítására szolgáló zabla.⁶⁸ E tárgy a honfoglaló magyarság legszélesebb rétegei közt elterjedt, az egyszerű közrendű pásztoroknak, harcosoknak éppúgy szolgált, mint seregeknek parancsoló vezéreknél. Köznépi temetőink közül jó néhányban épp a zabla, kengyelpar jelezheti a közösség vezetőjét vagy megkülönböztetett fontosságú tagját, olyan sírok esetében is, amikor más leletek nem utalnak egykori tulajdonosuk méltóságára. Őscink vasverő nagy leleménnyel, mester-

ségbeli tudással idomították a zablát használójuk adottságaihoz: A ló természete, fiziológiai adottságai csakúgy megszabták a megfelelő formát, mint az, hogy a lovas edzett harcos volt, a biztonságot szem előtt tartó előkelő vagy gyengébb karú asszony. Mindezek a szempontok a zablák rendkívül nagy formagazdagságát eredményezték, s ez visszatükröződik a karosi temetők leletanyagában is. A három temető 55 lovas, lószerszámos sírjából összesen 42 zablát ismerünk. Sajnos az *I. temető* a nagyfokú bolygatottság miatt ezúttal sem értékelhető. Az 1900-ban előkerült két oldalpálcás- és egy csikózablájáról nem tudjuk, férfiak vagy nők sírjai rejtették-e azokat (2. tábla 1–2). Semmivel sem jobb a helyzet az 1936-ban feltárt 6 lovas sír esetében sem: a zablák vagy még az ásatás előtt megsemmisültek a mezőgazdasági munkák során (1., 2., 6. sír), vagy feldolgozatlanul elkallódtak. Maga az ásatási napló is csak a 11. sír esetében közli, hogy a leletek között csikózabla volt.

A szántás a *II. és a III. temető* zabláinak egy részét is megsemmisítette (II/5., 6., 20., 59. sír, III/2., 4. sír). Néhány alkalommal azonban – kizárólag nők esetében – úgy tűnik, csak a nyeret helyezték az elhunyt mellé, kantárt nem (II/13. sír, III/6., 9. sír).

Szakirodalmunkban mindeddig *Dienes István* foglalkozott legrészletesebben a különféle zablák rendeltetésével imént idézett kitűnő dolgozatában. A zablák osztályozásának egyik szempontja, hogy oldalpálcával is felszerelték-e azokat, megakadályozandó, hogy hirtelen fordításnál mindenestül becsúszzanak a ló szájába. Megállapította, hogy pofarudas zablát leginkább a nők, gyermekek, idősebb férfiak és előkelők használtak.⁶⁹

E megállapítást a karosi sírok leletei is jórészt alátámasztják. A II. és a III. temetőben a csikó- és az oldalpálcás zablák aránya 19:12, illetve 5:2. *Oldalpálcás zablát* a *II. temető* 8 férfi (26. tábla 4; 44. tábla 4; 52. tábla 9; 58. tábla 3; 75. tábla 1; 87. tábla 8; 100. tábla 1; 107. tábla 3) és 4 női sírjában találtunk. A férfiak zöme méltóságjelző tárgyaik alapján a közösség vezetői közé tartozhatott: Rangjukat veretes övek (14., 29., 50., 52., 60. sír), veretes tarsoly vagy tarsolylemez (29., 41., 52. sír), aranyozott ezüstveretes szablya (50., 52. sír), veretes lószerszám (29., 52. sír) jelzi. Mindössze a 36. és a 63. sírban nyugvó harcosok tűnnek az említettekénél alacsonyabb méltóságúnak. A lószerszámukban pofarudas zablát alkalmazó nők valamennyien a karosi közösség legelőkelőbbjei közé tartoztak. Ezt jelzi, hogy többségük lószerszámát rozettás veretek ékesítették (49., 53., 56. sír),⁷⁰ a 45. sírban nyugvó nő ruházatán ezüst ékszerek csillogtak, csizmáját ezüst veretekkel díszítették, nyergét

66 Bálint Cs., 1971b. 40–46.; Bálint Cs., 1976. 136.; Kürti B., 1978–79. 341.; Révész L., 1987. 263–264.

67 Bálint Cs., 1969. 112.

68 Dienes I., 1966. 208–234.

69 Dienes I., 1966. 210.

70 A más lelőhelyeken talált rozettás lószerszámú sírok többségéhez is oldalpálcás zabla tartozott: Szőke B., 1954. 119–137.; Szőke B., 1962. 11–18.; Dienes I., 1956a. 36–54.; Dienes I., 1966. 210.

ezüstlemezekkel szerelték fel (61. tábla 3; 72. tábla 1; 92. tábla 37; 96. tábla 17).

A III. temetőből ismert hét zabla közül kettő oldalpálcás. Mindkettő férfisírhoz tartozott, egyikben előkelő vezér (11. sír) nyugodott, a másikban (17. sír) viszont egy szerény mellékletekkel ellátott javakorabeli férfi (129. tábla 1; 134. tábla 6).

Az oldalpálcás zabláknál is igen komoly eltérések vannak. A szájvasak zöme vastag, de vannak vékony, ún. „éles, kemény” zabláknak is (II/49., 60., 63. sír), melyekkel a lovat különösen gyors megtorpanásra, irányváltoztatásra lehetett rábírní. ⁷¹ Három esetben az oldalpálcás zabláknál szokatlan módon a szájvasak méretei eltérőek: a II/14. sír zablájának bal oldali szájvasa 1,5 cm-rel, a II/56. síré 0,7 cm-rel, a II/63. sírban találté 2,0 cm-rel(!), a III/17. sírből valóé 1,5 cm-rel rövidebb a jobb oldali szájvasánál! A honfoglalás kori oldalpálcás zabláknak szájvasai többnyire kettős gyűrűben végződnek, melyek közül a külső merőleges a belsőre. A belső gyűrűhöz illesztették az oldalpálcát, melynek kiugró, D alakú vagy lemezes középső tagjához kapcsolták a pofaszíjat, a külső gyűrűbe fűzött kisebb karikához pedig a fogószárat. Úgy tűnik azonban, hogy a karosi zabláknak jó része a megszokottól eltérő megformálású: a szájvasak végén lévő gyűrűk csak a legritkább esetben merőlegesek egymásra (II/52., 60. sír), zömükben azok egy síkban helyezkednek el (II/14., 29., 36., 41., 45., 49., 53., III/11. sír). Más esetekben a szájvasak végén csak egyetlen gyűrű található, s az tartja az oldalpálcát és a fogószárat tartó karikát egyaránt. Ez a változat tulajdonképpen pálcás csikózabla (II/63. sír) (107. tábla 3). Ennek egyik változatát találtuk a III/17. sírban: a felemás szájvasak közül a jobb oldali gyűrűjéhez egy nagyméretű, 7,5 cm átmérőjű karika, a bal oldalhoz pedig vastag oldalpálcát csatlakozott (134. tábla 6). Egészen egyedül a II/14. sír zablája (26. tábla 4): a rövidebb, bal oldali szájvas vékony, négyzet átmetszetű, s két, egy síkban elhelyezett gyűrűben végződik, a hosszabb jobb oldali szájvas viszont vastag, kerek átmetszetű, s egyetlen, az oldalpálcát és a gyeplőtartó karikát magába fogadó gyűrűben végződik. Egyedülálló kiképzésű zablát lelünk a

II/56. sírban: az oldalpálcát itt nem a szájvas végén lévő belső gyűrű tartotta, hanem annak helyén egy homorú vájatot alakítottak ki, s ezt övezte a pofarúd D alakú füle (96. tábla 17). Az oldalpálcát csúsztatásának a vájat belső oldalán kiképzett két dudor akadályozta meg. Az oldalpálcák formája is változatos. Legtöbbször téglalap átmetszetűek, s végüket rombusz alakúra kalapálták, vagy gomb alakúra képezték ki. Két esetben (II/45., III/17. sír) bordázott mintájúak. Az oldalpálcák szíjtartó fülei legtöbbször lemezesek, néhány sírban D alakúak (II/14., 29., 45. sír), más esetekben a D alakú fülhöz kapcsolódó nyúlvány végén külön karikát képeztek ki a fogószár számára (II/56., III/17. sír). ⁷²

A karosi temető leletei megerősítik azt a korábbi megállapítást, hogy oldalpálcás zablát leginkább előkelő férfiak és nők használtak. Egyben azok viszonylag magas száma az ide temetkező közösségeknek a honfoglaló magyar társadalmon belüli kiemelkedő szerepére, rangjára is utal. Különösen annak fényében kap komoly jelentőséget e tény, hogy még más Felső-Tisza-vidéki rangos temetőkben is jóval kisebb számban kerültek elő ilyen típusú zabláknak. ⁷³ Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a Dél-Alföldön csak elvétve találkozunk oldalpálcás zablákkal, ilyenek olykor még a legrangosabb közösségek lovasfelszerelésében sem szerepelnek. ⁷⁴

Legnagyobb számban azonban Karoson is csikózabláknak kerültek elő, az I. temetőből 2 db, a II. temetőből 19 db, a III. temetőből 5 db. Az összesen 26 csikózablán 15 férfi, 7 nő és 2 gyermek osztozott, két esetben pedig (az 1899-ben talált szőrvány és a II/55. sír esetében) nem tudjuk az elhunyt nemét meghatározni.

Az íjjal, tegezettel, olykor szablyával felszerelt harcosok többsége felemás, vékony, „éles szájvasú”, nagykarikás csikózablát használt. Erre nyilván azért volt szükség, mert harc, vadászat közben a lovat csak egy kézzel tudták irányítani, s a rövidebb bal oldali szájvas segítségével akadályozták meg, hogy a hátast önkéntelenül is balra irányítsák. ⁷⁵ E típus felbukkan azonban a rangos nők sírjaiban is (II/15., 47. sír) (27. tábla 22; 67. tábla 11). Más esetekben a zablát a szükségletnek megfelelően vastag szájvassal formázták meg, a II/11. sír

⁷¹ Dienes I., 1966. 218.

⁷² Schulze-Dörrlamm, M., 1991. 373–478. A szerző a D alakú fülel ellátott zablákat „Sesztovici típusúknak” nevezi, s úgy véli, Belső-Ázsiától a Kárpát-medencéig mindenütt elterjedtek, Honfoglalóinknál a 9. század végére datálható hagyatéknak részét képeznek. s főleg a Felső-Tisza-vidéki és kisalföldi csoportjainkra lennének jellemzők: i. m. 398–399. Azt a változatot, ahol a D alakú fülhöz egy nyúlványon ülő külön szíjtartó karika (vagy téglalap) csatlakozik, „Csornai-típusúknak” nevezi. Ezek már csak a Volga-Dnyeper vidékén ismertek. Kárpát-medencei elterjedésük megegyezik az előző típuséval, s a 10. század második felére-közepére jellemzők: i. m. 416–417. Magam úgy vélem, a 10. századon belül a zabláknak egyelőre pontosabban nem datálhatók. Ilyen zablákat az elterjedési területből „kutatási” Dél-Magyarországról (Bátmonostor, Angyal L. földje, Mindszent–Koszorús dűlő 2. sír, Madaras-Árvai halimok 4. sír, Kiskundorozsma-Vöröshomok dűlő, Borlány, Izsák, Balázspuszta) ha nem is nagy számban, de ismerünk: Bálint Cs., 1991. 212.; Csallány G., 1941. 182–192.; Köhegyi M., 1980. 205–239.; Bálint A., 1963. 91–100.; II. Tóth E., 1976. 141–184.; Dienes I., 1956a. 36–94.

⁷³ E tekintetben csak a kenézli II. temető mérhető a karosihoz a maga 6 db oldalpálcás zablájával. Ugyanakkor a kenézli I. temetőben csak 3 db, Bezdéden 1 db, Tűzacszlár-Báshalom I. temetőben 2 db, Bodrogszerdahelyen pedig egy sem került elő: Josa A., 1896. 385–412.; Jós A., 1914. 69–184.; Fettich N., 1931. 48–112.; Erdélyi I., 1961–62. 17–30.; Dienes I., 1956b. 245–273.; uaz. 1957. 24–37.

⁷⁴ A más tekintetben kiemelkedő fontosságú algyői temetőben pl. kizárólag csikózabláknak kerültek elő: Kürti B., 1978. 79. 341.

⁷⁵ Dienes I., 1966. 219–220.

esetében pedig nemcsak a két szájvas hossza, hanem a vastagsága is eltért egymástól (21. tábla 1).

Az ún. *goromba zablák* közé sorolhatók azok a dudoros szájvasú példányok, melyeket a II. temető 18. és 25. sírjában találtunk (33. tábla 1; 37. tábla 11). Ilyeneket különösen szeszélyes, makrancos lovaknál alkalmaztak, vagy ha mindenképpen meg akarták akadályozni, hogy a ló az „agyarára kapja” a zablát, s elragadja lovását. Hasonló szerepe volt a III/18. sírből előkerült *láncos zablának* is (135. tábla 4; 7. kép). E honfoglalóink körében roppant ritka változat párhuzamait Nógrádkövesdről és Kenézlőről ismerjük.⁷⁶ A karosi zabla a kenézlőihez áll közelebb, a lánc szemeit mindkét esetben ellapított és összehajlított kettős karikából alakították ki.

A csikózablák között négy olyan is felbukkan, amelyek szájvasa szimmetrikus (II/3., 19., 51., III/13. sír). A felsoroltak közül a két utóbbit fegyveres harcosok használták. Kevés számban találtunk olyanokat is, amelyeknél a szájvas kettős gyűrűben végződik. A dudoros változatokon kívül csak a II/40. női sírből ismerünk ilyeneket (54. tábla 9). A két előzőnél a külső gyűrűk merőlegesek egymásra, az utóbbinál egy síkban helyezkednek el. Sajnos csak a II/18. és a 40. sír zablájánál maradtak meg a pofaszíjakat tartó karikák, ezek azonban olyan nagyméretűek – 7,2 cm, illetve 7,0 cm átmérőjük –, hogy gyakorlatilag oldalpálcaként funkcionálhattak.

A fentiekben elmondottak – az oldalpálcásokhoz hasonlóan – a csikózablák esetében is alátámasztják *Dienes István* korábbi megállapításait. E szerint tehát csikózablát, s különösen annak felemás, éles, kemény változatát a közrendű harcosok, pásztorok használták legnagyobb számban.⁷⁷ Amennyiben nők alkalmazták, igyekeztek azokat minél biztonságosabbá tenni a dudoros vagy láncos szájvassal, nagyméretű pofaszíjtartó karikák felszerelésével, vagy a két kézzel irányított ló számára készített egyenlő méretű szájvasakkal.

Kengyelek. A pusztai emberek felszerelésének fontos elemei voltak a kengyelek. A lábát megtámasztva benűk, a lovas biztonságosabban megülhette hátasát, s segítségükkel lehetővé vált, hogy a gyeplőt eleresztve a harcosok, vadászok mindkét kezükkel íjukat használhassák, szablyájukat vagy harci baltájukat forgassák, sőt a nyeregben felállva vagy megfordulva hátrafelé is nyilazhassanak. A kengyelek formáját, méreteit – a zablákéhoz hasonlóan – erősen befolyásolta használójuk neme, életkora és társadalmi helyzete.

Kutatóink már korán felfigyeltek arra, hogy egy-egy sírban olykor eltérő méretezésű kengyelek kerülnek elő.

E jelenséget a kovácsok mesterségbeli tudásának hiányosságaival magyarázták, vagy arra gondoltak, hogy az egyik elhasználódott kengyelt cserélték ki más méretű újabbal.⁷⁸ A helyes magyarázatra ez esetben is *Dienes I.* talált rá, aki megállapította: Ilyen felemás kengyel párok többnyire közrendű harcosok sírjaiból látnak napvilágot. A méretbeli különbségeket pedig az magyarázza, hogy e harcosok gyakran kényszerülhettek arra, hogy hirtelen pattanjanak lovukra, s vágatában indítsák azt. A ló bal oldalán, a felszálló oldalon lévő kisebb kengyelbe még volt idejük beleigazítani a lábukat, a jobb oldalt azonban már vágta közben, vaktában kellett megtalálniuk, ezért méretezték azt nagyobbra.⁷⁹ A karosi sírok közül valóban zömmel a közrendű harcosokéban találtunk eltérő nagyságú kengyeleket (II/7., 11., 16., 19., 34., 36., 51., 63., III/8., 13., 14. sír), a nők közül csak három szerényebb mellékletekkel ellátott lány vagy asszony használt ilyeneket (II/32., II/37., III/18. sír).

A férfiak, nők zöme azonban azonos méretű kengyeleket alkalmazott. E tény – az oldalpálcás zablák magas számához hasonlóan – e közösségek tagjainak a X. századi magyar társadalmon belüli kiemelkedő szerepére utal. A nők feltűnően kisméretű kengyelekbe bújatták lábukat, hogy ezzel is megakadályozzák a súlyos baleseteket: lóról való bukásnál ugyanis ilyen kis kengyelen nem csúszhatott át a lábfejük, s így megakadályozták, hogy ilyen esetekben a hátasuk maga után vonszolja őket (II/13., 15., 25., 45., 47., 53., III/6. sír). Feltűnő, hogy az egész közösség vezetőjének, a II/52. sírban nyugvó rangos vezérnek – nyilván a fent említett indokból – szintén kicsi, szinte női méretű kengyelei voltak (a kengyel belmagassága 10,3 cm)⁸⁰ (87. tábla 10–11). Velük ellentétben a többi harcos, s kisebb-nagyobb rangú vezetőik kifejezetten nagyméretű kengyeleket használtak, melyek eséskor könnyedén lefordultak a lábról. Bizonyára biztonsági megfontolások is szerepet játszottak abban, hogy a II/2. sírban nyugvó 15–18 éves fiú és a II/3. sírből előkerült 8–10 éves lányka nem használt kengyeleket⁸¹ 2–4 éves csikójához.

A három karosi temetőből a honfoglalók által használt szinte valamennyi kengyel típus előkerült. Legnagyobb számban a *körte alakú kengyeleket* alkalmazták. Ezek füle négyzet vagy trapéz alakúra kiképzett, egy esetben a szaltovói típusú kengyelekhez hasonlóan, külön nyakkal csatlakozik a szárákhoz (II/37. sír) (53. tábla 9). Száraik leginkább laposak, de – főként a II. temetőben – gyakran rombusz átmetszetűek is akadnak (az I. temetőben egy 1899-ből való szórvány darab, a III. temetőben a 11. sír kengyelei ilyen kiképzésűek, a II. te-

76 *Dienes I.*, 1966. 216.; Kenézlő II. temető, 47. (női) sír: *Fettich N.*, 1931. 96., 98., 84. kép; Nógrádkövesd 3. (férfi) sír: *Patay P.*, 1957. 58., X. tábla 16.

77 *Dienes I.*, 1966. 210.

78 *Hampel J.*, 1907. 55–56.; *Szőke B.*, 1962. 33–34.

79 *Dienes I.*, 1966. 229–232.

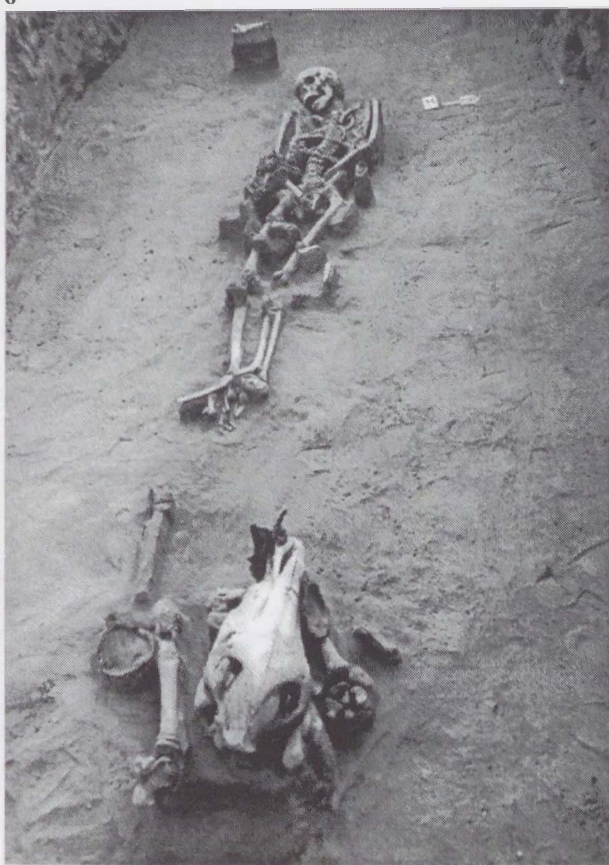
80 Legrangosabb X. századi vezéri sírjainkban mindenütt azonos nagyságú, kisméretű kengyeleket találtak! Ezek belméretei: Geszteréd: 10,7 cm, Tarcal: 10,2 cm, Zemplén: 10,8 cm. A rakamazai, bodrogszerdahelyi kengyelek közöletlenek, illetve elkallódtak.

81 Hasonló esetről tudósít *Dienes I.*, 1966. 230., a tiszánánai temető 21. sírjában nyugvó 4–5 éves gyermek kapcsán.

5

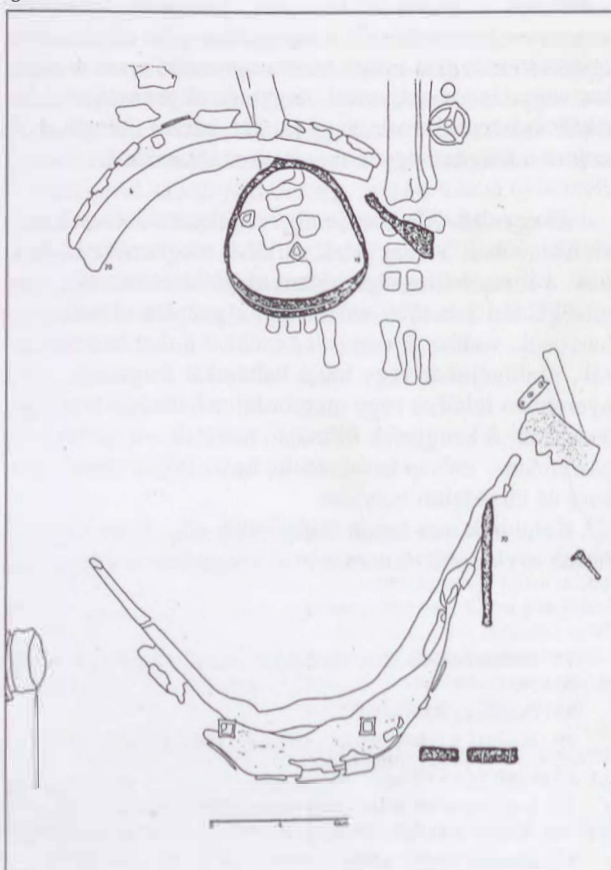
6

7

8

5. kép. Karos-Eperjesszög II/15. sír

6. kép. Karos-Eperjesszög II/14. sír

7. kép. Láncos zabla a karosi II/18. sírban

8. kép. Nyeregmaradványok a karosi II/52. sírban

metőben viszont e variáns tizenegy sírból került elő, egy kivétellel férfiak felszereléséből).⁸² Homorú, puha talpú csizmához szánt talpallóikat három-három bordával erősítették meg.

Az archaikus fakengyelek formáját őrizték meg a vállába kovácsolt fülű kengyelek.⁸³ Karoson kizárólag harcosok használtak ilyeneket (I. temető: szórvány 1899-ből, II. temető: 20., 36., 61. sír és egy szórvány lelet, III. temető: 13. sír), és sohasem párosával kerültek elő (12. tábla 3; 35. tábla 4; 52. tábla 11; 104. tábla 1; 112. tábla 1; 131. tábla 15). Minden esetben a körte alakú változattal együtt alkalmazták, s a vállába kovácsolt fülűek a nyereg jobb oldalára kerülve, a nagyméretű kengyel szerepét töltötték be.

Igen archaikus, a honfoglaló magyarok körében ritkán használt változat a II/19. sírban talált hurkos fülű kengyel (21. tábla 6). Karoson kívül csupán Pozsonyvezekényből a 3/41. feldúlt sírból, valamint Hencida-Szerdekhalm 5. sírjából ismerünk ilyeneket.⁸⁴ Keltezésükre támpontot csak az utóbbi rozettás lószerszámveretei, valamint zablájának állatfejes mintázatú oldalpálcái adnak.⁸⁵ Hasonló hurkos fülű, bár leginkább egyenes talpú kengyeleket az avarok is használtak. Mindezek az adatok megengedhetővé teszik, hogy a hurkos fülű kengyeleket a honfoglalók első generációjának hagyatékához soroljuk.

Bizonyosan nem magyar mester keze alól került ki a II/51. sírban lelt ívelt szárú, egyenes talpú kengyel, melynek széles, téglalap alakú füle a száruk síkjában helyezkedik el (77. tábla 1). E korábban villás szárúnak, újabban karoling-normann típusúnak nevezett kengyelforma idegen eredetét kutatásunk már közel száz esztendeje felismerte, normann eredetűnek meghatározva azt.⁸⁶ Újabban Mesterházy K. és Kovács L. gyűjtötte fel a lelőhelyeit, s kimutatták: Kelet-Európából e kengyeltípus hiányzik, így őseinkhez inkább bajor-német kapcsolatok révén kerülhettek.⁸⁷ Az általunk tárgyalt kengyel a gombos nyakúaknak egy változata, s azokkal együtt 23 leletegyüttesből ismert. Sajnálatos módon azonban ezek jó része sírhoz nem köthető szórványlelet, a karosival együtt összesen 7 értékelhető sírleletet vehetünk vizsgálat alá.⁸⁸ Ezek közül egy fegyvertelen, kettő fegyveres

férfi sírja volt, négy sírban pedig nő nyugodott (közülük kettőben: Koroncó-Rácdombon és Ártánd-Nagyfarkasdomb 207. sírjában rozettás lószerszámveretek is előkerültek). Mesterházy és Kovács egyaránt a X. század első kétharmadára datálta a gombos nyakú, illetőleg karoling-normann típusú kengyeleket, pontosabb keltező leletek híján. A karosi II/51. sírban lelt példány az első, mely érmék kíséretében látott napvilágot (Ismail ibn Ahmed 898/899., Tahir ibn Muhamed 906/907., Ahmed ibn Ismail 910/911-ben vert dirheme). Úgy tűnik tehát, a karosi lelet a legkorábbiak közül való, tulajdonosa akár az első kalandozó hadjáratok egyikén a birtokába juthatott. Ugyanakkor előkerülése arra is felhívja figyelmünket, hogy e kengyeltípus használatával már a honfoglalók első generációjánál is számolnunk kell.

A II/41. sírból trapéz alakú, vállas kengyelpár látott napvilágot (58. tábla 1–2). Legyező alakú fülüket rövid nyak választotta el az ovális átmetszetű száraktól. Ez utóbbiak a hármass bordázatú talpallóhoz kétoldali kisélesedéssel kapcsolódnak.⁸⁹ Legutóbb Kovács L. gyűjtötte össze e típus 91 darabját, s végezte el elemzését.⁹⁰ Véleménye szerint a dudoros szárú viking/normann kengyelekről leshették el a magyar mesterek a talpalló és a száruk találkozási helyének kialakításmódját, s alkalmazták rendszeresen a trapéz alakú kengyeleknél. Használatuk a X. század második felében vált gyakorivá, főként a harcosok körében: a 33 értékelhető sírleletből csupán egy volt női sír, 28 viszont fegyveres férfiakat rejtett. Utóbbiak közül szablya csak egy leletből került elő (Csongrád-Vendelhalom), szemben a két szablyamarkolatú kardos és hat kétélű kardos harcosal.⁹¹

Kovács L. adatgyűjtéséből – mégha nem is törekedett e tekintetben teljességre – kitűnik, hogy a Felső-Tisza-vidéki „klasszikus”, a X. század első felére keltezhető temetőkből hiányoznak a trapéz alakú kengyelek. A karosi lelet fontosságát nemcsak az adja, hogy e tárgy típus második alkalommal került elő szablya kíséretében, hanem az a tény is, hogy a sír leletei között veretes tarsoly is található. Az eddig számba vett leletegyüttesek között ugyanis méltóságjelző tárgyak (veretes öv, tarsoly, arany- vagy ezüstlemezsel díszített

82 Erről az Eurázsia-szerte elterjedt kengyeltípusról legutóbb Schulze. M., 1984. 508–510.; Schulze-Dörrlamm, M., 1991. 422–423.

83 A fakengyelekről Dienes I., 1958. 125–141.

84 Pozsonyvezekény: Tócsik A., 1968. 63.; Hencida-Szerdekhalm: Fetiich N., 1937. 95–101.

85 Fetiich N., 1937. 96–97. szkíta előzményekre utal, László Gy., 1943. 17–21. egyetérti elképzelésével, hangsúlyozza a minuszinszék-vidéki és a normann kapcsolatokat, valamint azt a tényt, hogy S alakú oldalpálcák avar sírokból is előkerültek. E kérdésről még Schulze-Dörrlamm, M., 1991. 414–416.

86 Nagy G., 1896. 265.; Hampel J., 1905. 232.; Hampel J., 1907. 58.; Ruttkay, A., 1976. 354.; Uzsoi A., 1962. 14–16.; Nevizánsky G., 1978. 386.

87 Mesterházy K., 1981. 211–222.; Kovács L., 1985a. 125–139.; Kovács L., 1986. 195–225., további bőséges szakirodalommal. Eredményeiket alátámasztja Schulze-Dörrlamm, M., 1988. 425–429., 432–438.

88 Kovács L., 1985a. 132–134.

89 E kengyeltípusról: Hampel J., 1900. 766.; Hampel J., 1905. I. 239.; Hampel J., 1907. 57–59.; Szöke B., 1962. 83.; Ruttkay, A., 1976. 354–355.; kelet-európai változatairól Kirpjenikov, A. N. 1973. 47–50.

90 Kovács L., 1986a. 93–121., 1986b. 195–225. Adatgyűjtését egy újabb lelettel is kiegészíthetjük: 1988-ban Bogács-Pázsagpusztán szőlőrigóirólás során egy bronz berakású vállas kengyel került elő. A leletet a meginduló leletmentő ásatás során az egyik munkás adta át S. Kócs J. úrnak, a helyszínen azonban csak egy bronzkori telepre bukkantak, további honfoglalás kori tárgyak nem kerültek elő.

91 Kovács L., 1986a. 112–113., 1986b. 204–223.

szablya) mindeddig nem fordultak elő. Úgy vélem, a fentiek fényében nincs arra mód, hogy a trapéz alakú kengyelek eddigi datálását alapvetően módosítsuk, legfeljebb egyes példányoknak a X. század 40-es, 50-es éveiben történő megjelenését valószínűsíthetjük. A karosi kengyelek a típus legkorábbi darabjai közé tartozhatnak, s tulajdonosukkal együtt a temető használatának utolsó fázisában kerülhettek a sírba. Erre utal az a tény is, hogy a II/41. sír a temető ÉNY-i szélének a peremén, a domb lejtőjén helyezkedett el⁹² (3. kép).

A II. temető 15., 50. és 56. sírjában kerültek elő *ezüst* vagy *bronzberakásos kengyelek* (27. tábla 23–24; 75. tábla 2–3; 96. tábla 18). Az 50. sírban lelt példányok mindkét oldalára fogazott szélű ezüstlemezeket illesztettek. A két női sír kengyelein viszont csak a szárukba mélyített zezzug vonalak láthatók, a beléjük kalapált ezüst- vagy bronzhuzalok már kihullottak. A III. temető sírjaiból nem került elő díszített kengyel, az I. temetőből viszont ismerünk egy szórványként regisztrált ezüstberakásos kengyelpárt (7. tábla 20–21). Hasonló módon díszített kengyel más sírban is lehetett, a tausírozást azonban a felületük nagymértékű korrodálása megsemmisítette. Jóllehet mindhárom esetben rangos sírokban találtak azokat, rangjelző szerepet mégsem tulajdoníthatunk nekik: legelőkelőbb vezéri sírjainkból (Zemplén, Tarcál, Geszteréd, Karos II/52., III/11.) ugyanis következetesen hiányoznak.

Nyergek. A nyergek a honfoglaló magyarság hagyatékának talán legkevésbé ismert darabjai közé tartoznak. Sírba tételükre az esetek döntő többségében csupán a kengyelpár és a hevedercsat utal, ritkábban az ezüst- vagy csontdíszítmények. Mégis, már e csekély, összefüggéseikben olykor nehezen értelmezhető töredékek is több kutató figyelmét felkeltették. Az első minden részletre kiterjedő, s egyes megállapításaival máig ható vizsgálatot és rekonstrukciós kísérletet *László Gyulának* köszönhetjük, aki főként a Koroncó-bábotai és a sőt-szentimrei leletekre támaszkodott, összevetve eredményeit az utolsó tiszafüredi nyergesmester munkáival.⁹³ Ezt követően egy szerencsés körülmények között fennmaradt, ezüstlemezekkel borított kápájú nyereg helyreállítását *Dienes István* végezte el, eredményeit azonban mindeddig csak egy rekonstrukciós rajzon ismertette.⁹⁴ Az 1970-es években két csontlemezzel díszített nyereg előkerülése adott újabb lendületet a kutatásnak: a gádoroszi lelet rekonstrukciója *Bálint Csanád*,⁹⁵ az Izsák-balázs-

pusztaié *H. Tóth Elvira*⁹⁶ érdeme. Legutóbb *Mesterházy Károly* kísérletezett az ezüstveretes ártándi nyereg egyes részleteinek a helyreállításával.⁹⁷ Az említett dolgozatok sem tudtak azonban – használható részadatok híján – minden részletkérdésre kielégítő választ adni, illetve felmerült annak a lehetősége, hogy a honfoglaló magyarok is több fajta nyeret használtak. A hiányzó adatokat kutatóink az eurázsiai steppék szerencsés talajviszonyok között, jobb állapotban fennmaradt leleteinek vizsgálatával igyekeztek pótolni.⁹⁸

A karosi I. temetőből semmilyen nyeregmaradvány nem maradt ránk, a II. és a III. temetőben viszont összesen 12 sírból került elő annak valamilyen fém- vagy faalkatrésze. Leggyakoribbak a különböző formájú lukvédő veretek. A II/13. sírban egy négyzet alakú aranyozott bronzlemezből készült, közepén kör alakban áttört veretet találtunk, melynek két átellenes sarkát egy-egy bronzszeg ütötte át (28. tábla 21). A II/40. sírban a lókoponya mögött feküdt egy öntött ezüst, négyágú díszítmény, melynek csúcsát ezüstszegek rögzítették (54. tábla 8). Mivel áttörés nem volt rajta, nyeregkapádiszként határozhatjuk meg. Hasonló lehetett a szerepe, mint a szakonyi nyereg elülső kápájának közepén elhelyezett öntött, négyzet alakú veretnek.⁹⁹ Lukvédő veretek a II/49. és az 52. sírban is voltak, ott viszont ezüstlemezzel borított kápákkal együtt találtuk azokat, s így az alábbiakban részletesebben foglalkozunk velük. A III. temető 6. sírjában két öntött bronz, téglalap alakú, közepén téglalap alakban áttört veretet leltünk, sarkaikban 4–4 szeggel (16. tábla 19–20). A lábvégeknél feküdtek, egymástól 26 cm-re. A III/9. sírban nyugvó nő nyergére egy kerek, közepén kör alakban áttört, öntött bronz lukvédőt szereltek, melyet három szeg rögzített (118. tábla 13). A III/11. sírban a veretek három különböző típusát találtuk, összesen 5 db-ot: a két háromágú, közepén ovális alakban áttört, egyik csúcsán hármass levélcsoportban végződő öntött bronzveret (hátdoldalukon 3–3 szeggel, melyek közül a középső végét visszahajlították) egymástól 25 cm-re feküdt. A két négyzet alakú, sarkain hármass levélcsoportban végződő, közepén kör alakban áttört öntött bronzveret hátdoldalán 4–4 szeg látható (az épen maradtak végét visszahajlították). Az egyetlen S alakú, négy szeggel rögzített bronzveretet a lókoponya orra előtt találtuk (128. tábla 11–15). Végeztül egy az utóbbihoz hasonló, de ezüstből készített veret került elő a III/13. sírből (131. tábla 9).

Jelentősen gyarapítja a honfoglalás kori nyergekkel kapcsolatos adataink sorát az a kivételesen szerencsés

92 Az idézett sír veretes tarsolyának feldolgozása során a kengyelpárt tévesen körte alakúnak határoztam meg, s így nem figyeltem fel a trapéz alakú kengyelek jelenlétéből levonható datálási lehetőségre. Ezek fényében a II/41. sír veretes tarsolyát az egyik legkésőbbi darabnak tarthatjuk, sírba kerülését a X. század ötvenes éveire tehetjük: *Révész L.*, 1991. 277–279.

93 *László Gy.*, 1943.

94 *Dienes I.*, 1972. 25.

95 *Bálint Cs.*, 1974. 17–44.; *Bálint Cs.*, 1991. 44–50.

96 *H. Tóth E.*, 1976. 141–184.

97 *Mesterházy K.*, 1980. 295–308.; *Mesterházy K.*, 1983. 51–67.

98 *László Gy.*, 1943. 14., 61–87.; *U. Köhalmi K.*, 1968. 347–358.; *U. Köhalmi K.*, 1972. 63–68., 86–93., 118–124., 141–145.; *Bálint Cs.*, 1979. 1–49., további részletes szakirodalommal.

99 *Dienes I.*, 1972. 25., 8. kép

9

10

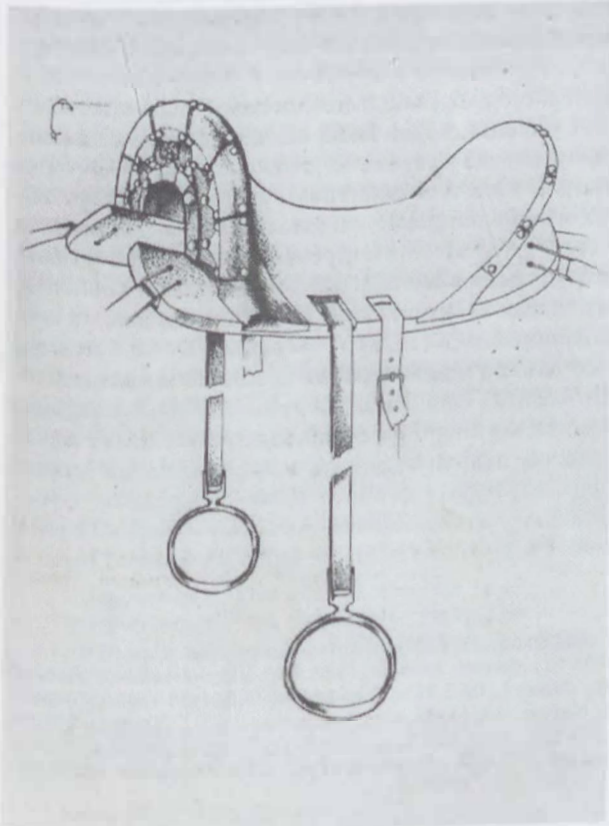
11

12

13

9. kép. Nyeregmaradványok a karosi II/52. sírban
10. kép. Nyeregmaradványok a karosi II/52. sírban
11. kép. A II/52. sírban talált nyereg elülső kápája
12. kép. A II/52. sírban talált nyereg hátsó kápája
13. kép. Ezüstveretes nyereg Szakonybél (Dienes I. nyomán)

lelet, amely a II/52. sírból látott napvilágot. A nyereg elülső és hátsó kápája feltehetőleg a rájuk szegelt ezüst lemezeknek köszönhetően, szinte teljes épségben és eredeti helyzetében megmaradt (88. tábla 1–2; 8–12. kép).

Az *elülső kápa* végeinek egymástól mért távolsága 24,8 cm, magassága 23 cm, dőlésszöge 75° (88. tábla 1., 11. kép). Végei elvékonyodnak, de aligha lehettek eredetileg is ilyen formájúak. Mind az ún. tiszafüredi nyeregek, mind az eurázsiai steppéken fennmaradt más leletek azt bizonyítják, hogy a kápák kiszélesedő, megvastagított végekkel támaszkodnak a nyeregszárnyakhoz.¹⁰⁰ Esetünkben az elvékonyodás oka az lehet, hogy csak a kápa elülső oldalát díszítették fémmel, így a többi része elenyészett. Mind a felső, mind az alsó ívét egy kiugró, 0,8 cm széles perem képezi. A felső perem ferdén levágott felülete a kápa elülső oldala felé lejt, s középtájon, egy 8,7 cm-es szakaszon csak nyomokban maradt meg. Az alsó ív egyenesen levágott kiugró peremének felülete a nyereg képzeletbeli hossz tengelyére merőleges, s pontosan megadja a kápa dőlésszögét, amely megfelelt a sírban mért, fent említett 75° -nak. Az alsó ív közepénél épségben megmaradt az abból induló 8,6 cm-es belső ív. Az elülső nyeregkápa felülete enyhén homorú volt, s a díszítményként rászögelt ötszög alakú ezüstlemezek e homorú felületet és a peremek alakját követték. E díszítő lemezek többsége (9 db) a felső ívből indult, s csúcsukkal lefelé helyezkedtek el. Sarkaiknál félgömbfejű ezüstszegekkel rögzítették valamennyit a fához. A középső hármat – melyek természetesen a legszélesebbek voltak – préselt palmattadísszel ékesítették. E három díszes lemez közé ékelődött be az a két, hasonlóképpen préselt palmattákat mintázó ezüstlemez, melyek a kápa alsó, belső ívéből indultak. Ezekon kívül a nyereg ezen részére több lemezt nem szereltek. A kápa alsó ívébe viszont, egészen a végéig, félgömbfejű ezüstszegeket vertek. A szegfejek többnyire már kihullottak, de a fában ülő szárai jól láthatóak, egymástól 0,8 cm-re helyezkednek el. Az alsó ív jobb oldalán, a belső ívtől 3,2 cm-re egy négyzet alakú, öntött bronz lukvédő található, bal oldali párját nem találtuk, s annak elhelyezésére semmilyen nyom nem utal.

A *hátsó nyeregkápa* végei az elülsőtől 22,7 cm-re helyezkedtek el (88. tábla 2; 12. kép). A két kápa felső peremének középpontja közt mért távolság 45,4 cm volt. A hátsó kápa teljes szélessége 32,5 cm. Felső ívének pereme – az előzőhöz hasonlóan – ferdén levágott, de nem ugrik ki olyan határozottan a kápa síkjából, mint az alsó ív. Az utóbbi ív középső részén itt is határozottan megfigyelhető egy 8,6 cm hosszú külön belső ív (ennek mérete tehát tökéletesen megegyezik az elülső kápa mért

adattal!). Ennek szegélyét is egyenesre gyalulták, s merőleges volt a nyereg hossz tengelyére. A két szegély közt a hátsó nyeregkápa felülete jóval homorúbb volt az elülsőnél. Oldalsó szárainál a feltárás során megfigyelhettük, hogy a végződésüktől mért 10,8 cm-nyire egy 5 cm hosszú 1,8 cm vastag ovális lukkal áttörték azokat. Sajnos a famaradványok restaurálása során csak a bal oldalnak a külső szegélyét sikerült megőrizni. A kápa felső ívétől az előzőekben már megismert módon 7 db ötszög alakú ezüstlemez nyúlik csúcsával lefelé, közülük a három középső préselt díszű. A szegnyomokból ítélve azonban kétségtelen, hogy mindkét végén még legalább egy-egy ezüstlemeznek lennie kellett. A felső, díszített lemezek közé a kápa alsó, belső ívéről indulva itt is két préselt palmattás lemez ékelődik. A belső ív két végpontjánál egy-egy ezüstszeg látható, melynek félgömb alakú feje egy kör alakú ezüstlemez közepén helyezkedik el. A kápa alsó, legyalult szegélyét végig félgömbfejű ezüstszegek ékesítik. A belső ív végpontjaitól 4,8–4,8 cm-nyire egy-egy öntött bronz, négyzet alakú lukvédő vereteket helyeztek el. A jobb oldali alatti famaradvány még megőrizte egy kerek, 0,45 cm átmérőjű lukmaradványát, mely egy szíj átfűzésére szolgált. A nyeregszárnyakból semmi nem maradt fenn, kivéve az azok elülső részeire illesztett S alakú lukvédőket. Ezek azonban elmozdultak eredeti helyükről, így sem a nyeregszárak méreteiről, sem a szügyelő pontos bekötési helyéről nem adnak tájékoztatást.

A továbbiakban, mielőtt rátérnénk a nyereg helyreállítására, áttekintjük az eddigi, más leleteken alapuló rekonstrukciós kísérletek eredményeit, különös tekintettel arra, hogy az azokból leszűrt következtetések mennyiben alkalmazhatók a karosi nyeregmaradványok esetében.

A legbiztosabb eredményeket napjainkig az elülső nyeregkápa alakjának, méreteinek meghatározásában érte el a kutatás, s ezek közül elsőként azokat vizsgáljuk, amelyeket ezüstlemezekkel díszítettek. Az ezüstveretes nyeregek zöme a századforduló táján került elő, így sajnos sem dokumentáció, sem részletes leírás nem készült róluk.¹⁰¹ A mindeddig legépebb szakonyi lelet dokumentációját, pontos méreteit az ásató még nem publikálta, így csupán az arról készült rekonstrukciós rajz áll rendelkezésünkre¹⁰² (13. kép). Néhány, a karosi nyereggel való hasonló részlet azonban az alapján is szembetűnő. Elsőként azt említhetjük, hogy a szakonyi nyeregkápa felső ívét is kiugró perem alkotja, melyet ferdén legyalultak oly módon, hogy a kápa elülső oldala felé lejtessen. Kérdéses, hogy e perem valóban olyan széles volt-e, mint ahogy a rajzon látható. Az alsó ív – melyből a jelek szerint hiányzik a finomabb, külön kis középső hajlat –

¹⁰⁰ Zmeiskaya stanitza; *Kuznetsov, V. A.*, 1959. 97–118; Khovd Šum; *U. Köhalmi K.*, 1968. 347–358.

¹⁰¹ Gyömöre: *Börzsönyi A.*, 1912. 214–219.; Bodrogvécs; *Dákus Gy.*, 1900. 42.; Mezőtúr; *Sipka G.*, 1909. 2–64.; Csorna-Sülyhegy; *Hampel J.*, 1900. 611.; Mohács; *Kiss A.*, 1983. 428.; Orosháza–Pusztai Ignácné tanyája; *Dienes I.*, 1965. 165.; Kunágota; *Móra F.*, 1926. 46–54.; Szeged–Óthalom; *Várászéji G.*, 1880. 323–326.; Üllő; *László Gy.*, 1943. 16., 14. kép; Nagyteremia; MNM. népv. kori napló 1/1938.7.; Koroncó–Bábot; *László Gy.*, 1943. 13–14. – Meg kell itt említenünk, hogy a karosi ásatások során Ilka László helyi lakos. átadván egy kengyelt, melyet az 1960-as években szántott ki a II. temető rejtő dombon, megemlítette, hogy azzal együtt egy fa nyeret is kifordított az eke. Elbeszélése a fenti adatok tükrében teljességgel hihetőnek tűnik.

¹⁰² *Dienes I.*, 1972. 25.

szegélye szintén kiemelkedik, s függőlegesre vágott. E szegélyt a karosihoz hasonló módon ezüstszegek ékesítették, közepén viszont (a karosi kettővel szemben) itt három ezüstlemez látható. A többi itt is a felső ívre támaszkodik, összesen 7 db. A kápa közepén látható öntött négyzet alakú dísz a karosi II/52. sírnál hiányzik, megvan viszont a párja a II/40. sír leletei között. A nyeregkápának a két szegély által közrefogott felületét ez esetben is homorú formájúra faragták. Vitatható, hogy mennyire tekinthetjük hitelesnek a kápvégek kialakítását, illetve a hozzájuk csatlakozó nyeregszárnyak dőlésszögét. Adatok híján egyelőre csak feltételezhetjük, hogy a szerzőt rekonstrukciója ezen részletének megalkotásánál erősen befolyásolták *László Gyulának* a soltszentimrei nyereggel kapcsolatos feltételezései. Ezek azonban mint az alábbiakban látni fogjuk, nem minden részletükben tekinthetők vitathatlannak.

A szakonyinál jóval szerényebb töredékei maradtak meg Ártánd–Nagyfarkasdombon, a 6. sírban feltárt nyeregnek. A maradványok helyének megfigyelése és rögzítése, valamint az elő- és a hátsó kápa helyreállítására történt kísérlet azonban számos részadattal gazdagította a kutatást.¹⁰³ Az előlő kápa felső végére szegezett 7 db ezüstlemezről csak a három középső maradt eredeti helyzetében, elhelyezésük azonban oly módon történtek, mint a karosi és a szakonyi nyeregeken. A töredékekből az sem derül ki egyértelműen, hogy a kápa felső szegélye domború, lekerekített élű vagy szögletes volt-e? Az alsó szegélyre két kisebb ötszög alakú ezüstlemez illesztettek, melyeknek a sírban egymástól mért távolsága 16 cm(!) volt. A két lemez közt két szeg helyezkedett el, egy sorban. E tényből az ásató – noha maga is hangsúlyozza, hogy sem a lemezek, sem a szegek nincsenek eredeti helyzetükben – a két lemez hajdani távolságát legalább 10–11 cm-re becsüli, s azt a következtetést vonja le: az ártándi nyereg előlő kápjája szélesebb volt a szakonyinál, nem volt félkörös ívű.¹⁰⁴ Úgy vélem azonban, hogy a leletek jórészenek másodlagos fekvése, valamint a szakonyi, karosi előlőkápák ismeretének fényében e feltételezés nem áll szilárd alapokon.¹⁰⁵ Semmilyen perdöntő adat nem indokolja, hogy az ártándi nyereg díszítményeit ne a két fent említett párhuzam alapján rekonstruáljuk. A részletekbe menő hasonlóságot még a kápa alsó ívét díszítő ezüst szögek is erősítik. Végszül megemlíthetjük, hogy az ártándi nyereg előlő kápjának felülete is – a domború peremek között – enyhén homorú volt.

A szakonyi és az ártándi leletekkel sajnos le is zárható azon, ezüstlemezekkel díszített nyeregek sora, melyek

részletes vizsgálatra alkalmasak. Ha az előlőkápák további részleteit szeretnénk megismerni, figyelmünket a csontlemezekkel ékesített nyeregek felé kell fordítanunk. Ezek sorában első helyre kíváncsiok a soltszentimrei lelet, melynek feldolgozásával *László Gyula* alapjaiban meghatározta a későbbi vizsgálatok módszereit¹⁰⁶ (14. kép).

László Gy. a két szélesebb, palmettamintás csontlapot illesztette az előlő káparra, melynek végeihez ferde síkban csatlakoztak a nyeregdeszkák végeit borító csontlemezek. Ily módon egy 29–30 cm széles, 18–20 cm magas kápat kapott, melyhez 10,5–10,8 cm széles nyeregdeszkák illeszkedtek. Rekonstrukciójának egyes részletei azonban, úgy vélem, módosításra szorulnak.

Már a soltszentimrei nyereg helyreállítását szemléltető rekonstrukciós rajzon is feltűnő, hogy az előlőkápa nem adja vissza azt a képet, melyet a két csontlap szoros egymásmellé illesztésénél kapunk.¹⁰⁷ A rajzon a kápa felső szegélye ugyanis erősen ívelt, az egymáshoz szorított csontlapok viszont egy szinte egyenes szélű, két végén lekerekített tetejű nyeregkápát kívánnának. Ez önmagában még nem jelentene sokat, hiszen ilyen megformálású darabokat ismerünk az eurázsiai steppékről.¹⁰⁸ Az viszont már feltűnő, hogy a kápa alsó ívének helyét egy hegyesszög foglalja el. E megoldás két okból valószínűtlen: Egyrészt, mert ehhez hasonló megoldással másutt nem találkozunk, másrészt pedig azért, mert a hátsó kápan elhelyezett csontlemezek teljes bizonyossággal rámutatnak, hogy ott viszont megvolt ez a finom belső ív. Márpedig az elképzelhetetlen, hogy ennek előlő párja hiányzott volna.

A megoldást az izsák–balázspusztai nyereg eredeti helyzetükben maradt csontborításai adják¹⁰⁹ (15. kép). Ezek pontos megfigyelése során kiderült, hogy az előlőkápa széles csontlemezeit közepén egy 5,5–6 cm-es távolság választotta el egymástól, s ez pontosan megfelelt a hátsó kápa alsó, belső íve szélességének is. A feldolgozást elvégző *H. Tóth Elvira* úgy véli, hogy a soltszentimrei és az izsáki leletek két különböző típusú nyereg utalnak (az utóbbit szélesebb változatnak tartja). Magam nem tartom azonban kizártnak, hogy a soltszentimrei kápadíszeket is az izsákihoz hasonló rendszerben szerelték fel. Ezáltal ugyanis visszaállítható az előlő kápa alsó, belső íve, a felső szegély határozottabb ívelése s egyben e nyeret is a szélesebb típusúak közé sorolhatjuk.

A fentiekben kívül azonban még más érvek is szólnak e megoldás mellett. A soltszentimrei nyeregszárnyvégek előlő csont borításai csak a rekonstrukciós rajzon illeszkednek arányosan a kápaéhoz, a valóságban azonban nem. Márpedig ha ezek alsó végét a kápvégekhez he-

¹⁰³ Mesterházy K., 1980. 295–303., *Uaz* 1983. 51–67.

¹⁰⁴ Mesterházy K., 1980. 302–304., *Uaz* 1983. 62–63.

¹⁰⁵ Óvatosan kell bánnunk a párhuzamként idézett isimbaji nyereggel is, hiszen nem ismerjük a díszítő lemezek sírban való pontos elhelyezkedését; *Mazitov, N. A.*, 1981. 89–91.

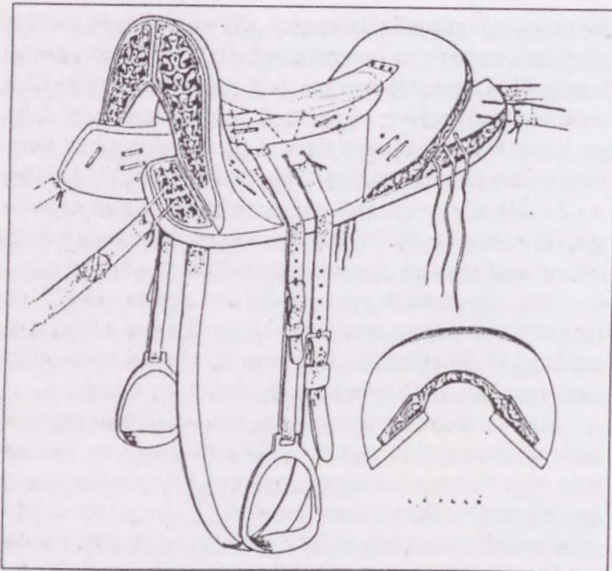
¹⁰⁶ *László Gy.*, 1943. 32–34.

¹⁰⁷ *László Gy.*, 1943. 23. kép, illetve VII. tábla

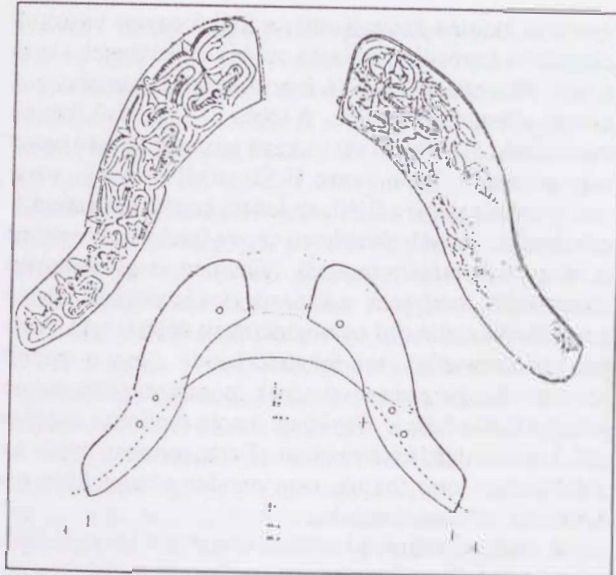
¹⁰⁸ *Khovd Šum; U. Köhalmi K.*, 1968. 347–358.; *Zmeiskaya Stanitz; Kuznetsov, V. A.* 1959. 97–118.; *Podlounjii; Fedorov-Davidov, G. A.* 1966. 17.

¹⁰⁹ *H. Tóth E.*, 1976. 141–184.

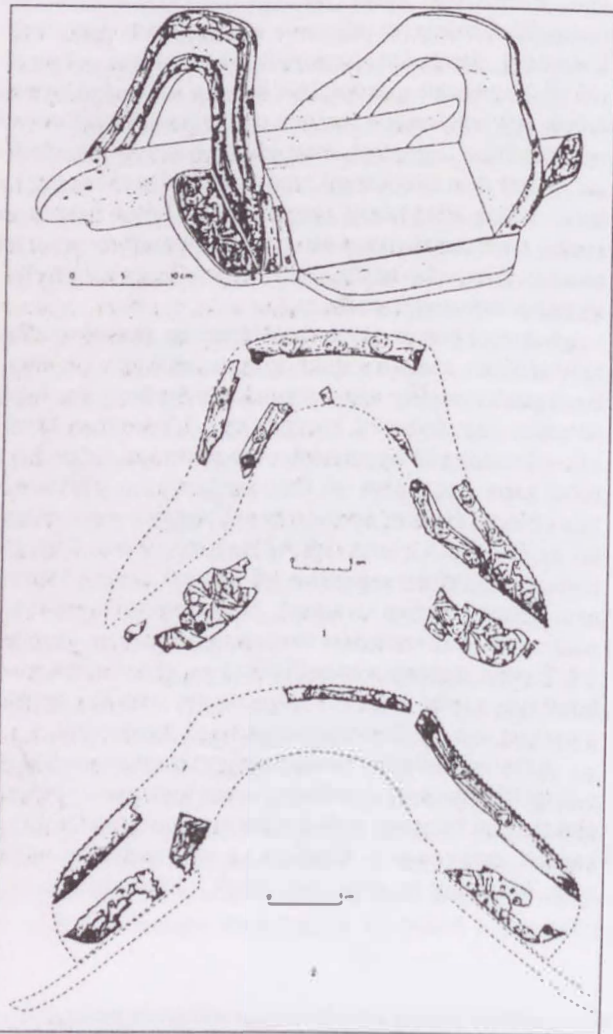
14

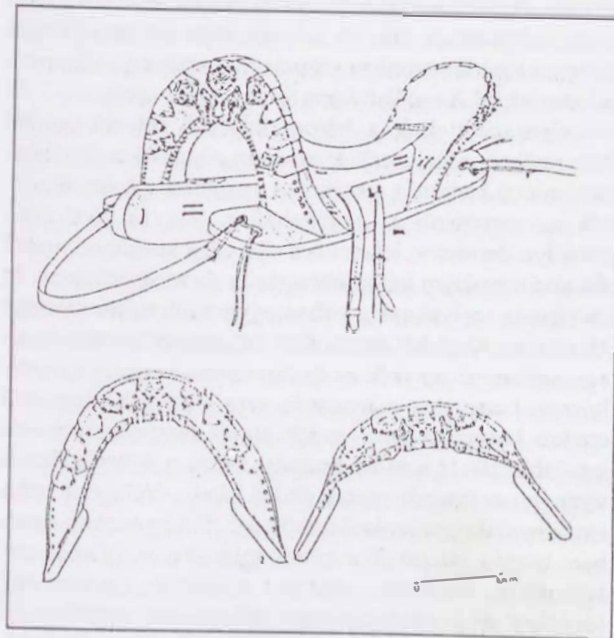
15

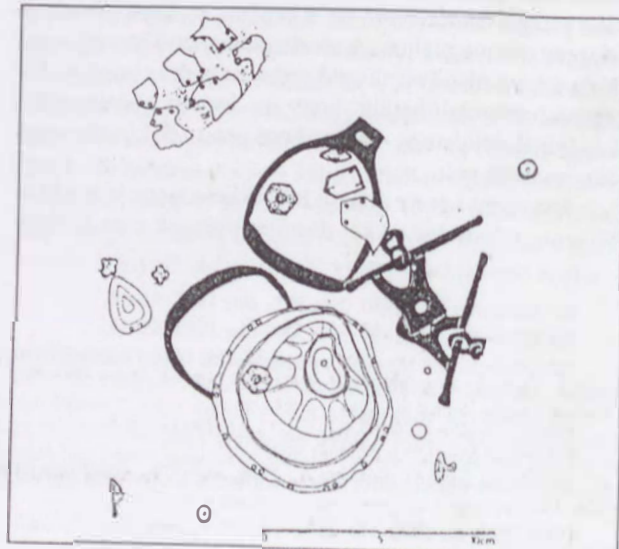
16

17

18

14. kép. Csontlapokkal felszerelt nyereg Soltisztimréról (László Gy. nyomán); 15. kép. Nyereg csontborításai Izsák-Balázspusztánól (H. Tóth E. nyomán); 16. kép. Csontlemezekkel díszített nyereg Gádorosról (Bálint Cs. nyomán); 17. kép. A karosi III/52. sírban talált nyereg, helyreállítva; 18. kép. Lászlószám és nyeregmaradványok a karosi III/49. sírban

lyezzük, akkor kitűnik, hogy eredetileg jóval magasabbra nyúltak, mint ahogy a szemléltető ábra azt elénk tárja. (Vagy azt kellene gondolnunk, hogy a kápa alsó negyedét díszítetlenül hagyták, ez esetben azonban az egész kompozíció aránytalanná, esetlenné válik.) Nemcsak magasabbra nyúltak azonban a nyeregdeszkák, hanem jóval meredekebbek is lehetnek, mint a helyreállítás alapját szolgáló tiszafüredi nyergeken. E tényre már A. A. Gavrilova is felhívta a figyelmet a kudyрге-i lelet kapcsán.¹¹⁰ Munkálkodásai nyomán világossá vált, hogy az előkápákat ékesítő csontlemezeken látható lukak nem azok felerősítését szolgálták (ezek szinte pontosan ugyanott helyezkednek el a soltszentimrei, kudyрге-i és az izsáki lemezek egyaránt!), hanem a kápa és a nyeregdeszka egymáshoz szíjazására alkalmazták. Elgondolását megerősíti, hogy a valóban felerősítésre használt lukakat a további csont rátéteken mindenütt vas szögekkel ütötték át, valamint, hogy a kápák felső íveinél ilyeneket sehol nem találunk. Magyarázatul szolgálnak ugyanakkor arra is, hogy a karosi elülső és hátsó kápan miért helyeztek el bronz lukvédőket: nyilván itt sem a far-, illetve szügyhám befűzésére alkalmazták, hanem az említett rögzítőszíjakat vezették keresztül rajtuk.

Csak méreteiben hasonló, arányaiban, díszítésmódjában eltér az eddigiektől az a nyereg, melyet *Bálint Csánád* a gádorosi 3. sírban lelt csonttörödékek alapján aprólékos munkával rekonstruált¹¹¹ (16. kép). Ez esetben csak a kápa végződéseit, valamint előlapjának két szélét ékesítették faragott csontlemezekkel, felső ívére pedig díszítetlen csontlapokat illesztettek. Kutatásai nyomán első ízben kaptunk adatokat a kápvégek oldalsó megvastagítására. Az előkápák végződéseit ugyanakkor előnézetből nem szélesek és lekerekítettek, mint a fenti csontos nyergeknél, hanem fokozatosan elkeskenyednek. Ehhez hasonló megoldást feltételezhetünk a karosi nyereg esetében is. Azt már az izsáki nyeregmaradványok is valószínűsítették, hogy a csontos nyergek esetében aligha számolhatunk a karosinál, s más ezüst veretekkel ékesített példányoknál a kápa felső ívén követhető ferdére levágott, kiugró szegéllyel, hiszen ott kizárják annak meglétét az előlap csontdíszzeihez szervesen illeszkedő, s rájuk merőlegesen elhelyezett sima csontlemezek. Amennyiben ugyanis ezek nem pontosan 90°-ban csatlakoznak, az összeillesztés megkívánta volna, hogy széleiket ferdén levágják.¹¹² Erre további bizonyítékot szolgáltatnak a gádorosi leletek is, kiegészítve az eddigieket egy újabb adattal: e szerint a kápa alsó ívének sem lehet kiugró pereme, hiszen a kápvégektől induló, s

ketté ágazó csontborítás sima, tagolatlan felületet kíván. Úgy tűnik tehát, a csontos nyergek előkápája teljesen sík felületű volt, s belül sem lehetett homorú, akkor ugyanis nem lehetett volna felragasztani a széles csontdíszeket.

Kevésbé tartható egyértelműen bizonyítottnak, hogy a gádorosi nyereg elülső kápája hátra, a hátsó kápák irányába dőlt volna. A hátast felhúzott térdekkel, kissé előre-görnyedő testtartással megülő lovasnak ugyanis egy ilyen állású kápa minden lépésnél a gyomrába vágott volna.

A hátsó kápáról nyert adataink ellenőrzésére a korábban lelt ezüstveretes nyergek esetében alig van lehetőség. A szakonyi leletről semmiféle adatunk nincs, így csekély támpontot mindössze az ártándi töredékek adnak. Annak alakja sem rajzolható meg azonban teljes bizonyossággal, mindössze annyi állapítható meg, hogy felső ívéből öt ezüstlemez nyúlt lefelé, s a kápa pereme lekerekített, domború volt, alatta pedig egy vájatot képeztek ki.¹¹³ Elképzelhető, hogy az egyik kis lemeztörödédek¹¹⁴ az alsó, belső ívre támaszkodott, melyet ezüstszegekkel is díszítettek.

Mesterházy K. a hátsó nyeregcsárákra helyezi a két kerek, áttört közepű ezüstlemez. Noha ez sem elképzelhetetlen, magam valószínűbbnek tartom, hogy valójában – csakúgy, mint Karoson – a hátsó kápa alsó, belső ívének rombusz alakúan kiszélesedő peremén voltak.¹¹⁵

A hátsó nyeregkápák kialakítására több analógiát nyújtanak a csontdíszes nyergek. A soltszentimrei és az izsáki lelet kápjának felső- és alsó peremét egyaránt csontlemezek ékesítik (14–15. kép). Ezek bármelyikét szinte pontosan ráilleszthetnénk a karosi nyeregmaradványra. Az egyezés oly méretű, hogy az alsó íven elhelyezett lécek rombusz alakú kiszélesedésének pontosan megfelelő formát mutat a karosi hátsó kápa alsó, belső ívének a végződése is. Tanulságosak a méretbeli összevetések is: *László Gy.* szerint a soltszentimrei hátsó kápa legnagyobb szélessége 32–33 cm, az alsó ív szélessége 11,5–12 cm (véleményem szerint azonban ennél kisebb lehetett), s 30–32°-os szögben hajlott a nyeregdeszkákhoz. Az izsáki nyereg hátsó kápját *H. Tóth E.* 36 cm szélesnek, 12 cm magasnak véli, az alsó belső ív szélessége pedig 5,5 cm. Hajlásszöget nem említ, csupán annyit, hogy a nyeregdeszkákhoz hosszan, hegyes szögben csatlakozhatott.¹¹⁶ Ha ezekkel összevetjük a karosi adatokat (a kápa teljes szélessége 32,5 cm, magassága 13,5 cm, dőlésszöge 33,5°, az alsó belső ív szélessége 8,6 cm), megállapíthatjuk: megformálásukban és méreteikben egyaránt jóval közelebb állnak egymáshoz, mint az elülső nyeregkápák. Ezt az egyöntetűséget csupán a gádorosi nyereg

¹¹⁰ Gavrilova, A. A. 1965. 24. 84–87.

¹¹¹ Bálint Cs., 1974. 17–44.

¹¹² Hasonló megoldással pl. a nyíltartó tegezek széles fedélborító csontlapjai, s az azok belső ívéhez csatlakozó keskeny lemezek esetében találkozhatunk: Révész L., 1985. 42–44.

¹¹³ Mesterházy K., 1983. 63–65., *Uaz* 1980. 304–305.

¹¹⁴ Mesterházy K., 1980. Abb. 4. 8.

¹¹⁵ Mesterházy K., 1983. 65–66. A hátsó kápa vereteiről készült helyszíni vázlat sem zárja ki e lehetőséget, ugyanis az egyik kerek lemez a kápa alsó ívét díszítő szegsor végénél látható: i. m. 2. kép.

¹¹⁶ László Gy., 1943. 36.; H. Tóth E., 1976. 163–168., 180–183.

javasolt helyreállítása bontaná meg (16. kép). *Bálint Cs.* a hátsó kápa felső szegélyére (s nem a perem végére) helyezte a hosszúkás, egyik végén elkeskenyedő csontlemezeket. Ezáltal egy igen meredek, 55–60°-os dőlésszögű kápát kapott, s ennek mintájára módosította a soltszentimrei rekonstrukciót is. Az újabb leletek fényében azonban korábbi elképzelését feladta, s így nem szükséges külön kiértékelni gondolatmenetének revideálására.¹¹⁷

Megoldatlan kérdések azonban továbbra is szép számban maradtak. Nem leltem magyarázatot arra, hogy mi volt a szerepe a karosi hátsó kápvégek alsó harmadába vágott 5x1,8 cm-es ovális résznek. A népvándorlás kori nyeregmaradványokon még csak hasonlót sem láthatunk. Legfeljebb arra gondolhatunk, hogy a kápát ezúttal különösen széles szíjjakkal rögzítették a nyeregdeszkákhoz.¹¹⁸ Végeredményben azt sem tudjuk pontosan, hogy a kápák alsó ívének közepén kialakított kis belső ívek milyen célt szolgáltak. Lehet, hogy valóban ezekhez erősítették a farbőrt,¹¹⁹ ennek azonban nincs maradandó nyoma. A jó megtartású karosi nyereg sima felületén semmi sem utal a rögzítő szegek elhelyezésére.

Mindezek alapján a következőképpen rekonstruálhatjuk a karosi II/52. sírban feltárt nyeret (17. kép): elülső kápája kb. 23 cm magas lehetett. A kápvégek sírban mért távolságát (24,8 cm) legfeljebb néhány cm-rel növelhetjük meg, tehát a legnagyobb szélessége 26–28 cm lehetett. Végződésai oldalt jelentősen megvastagodva ülhettek a nyeregdeszkákra, előlnézetben viszont feltehetőleg fokozatosan elkeskenyedtek, s olyan formájúak lehettek, mint a gádorosi nyeregé. Felső íve nyújtott félkörív alakú volt, szegélyét kiugró és ferdén legyalult perem képezte. Alsó íve hasonló formájú lehetett, közepén egy 8,6–9 cm-es külön belső ívvel. Alsó szegélyét is kiugró perem alkotta, melynek síkja merőleges volt a nyereg hossztengejére, s e perem a belső ív végeinél nyújtott hatszög alakúra szélesedett. A két perem között, a kápa enyhén homorú előlapjára szegelték az ezüstlemezeket, a felülről induló kilenc díszítmény közé alulról, a belső ívre támaszkodva további kettő ékelődött. Az alsó peremet a kápvégekig félgömbfejű ezüstszegek ékesítették. A kápát bőrszíjjakkal erősíthették a nyeregdeszkákhoz, s ezeket – legalábbis a jobb oldalon – négyzet alakú bronz lukvédőn vezették át. A kápa kissé előre dőlt, a sírban mért 75°-os dőlésszöget nagyjából reálisnak tarthatjuk.

A nyeregszárnyakról semmit sem tudunk, azt kivéve, hogy a szügyelő végeit mindkét oldalon egy-egy S alakú bronz lukvédőn vezették át. Csak az analógiák alapján valószínűsíthetjük, hogy szélességük 10–11 cm lehetett.¹²⁰ Annyit azonban megállapíthatunk a kápa íve alapján, hogy a nyeregdeszkák meredek, 50–55°-os szögben állhattak.

Az elülső és a hátsó kápa peremének középpontja közt a sírban 45,5 cm-es távolságot mértünk. Úgy vélem, ezt az adatot, néhány centis eltéréssel, elfogadhatjuk a nyereg hosszának. A két kápa végei a sírban 22,7 cm-re helyezkedtek el egymástól. Az előbbi adattal összevetve, már ebből is megállapíthatjuk, hogy a hátsó kápvégek hosszan, hegyes szögben ültek a nyeregdeszkákra. Reálisnak fogadhatjuk el tehát a hátsó kápa sírban mért dőlésszögét (33,5°) és magasságát (13,5 cm). Ennek végei 32,5 cm-re voltak egymástól. E méretet is legfeljebb 3–4 cm-rel növelhetjük, ha beleszámítjuk a díszítmény kápvégek kismértékű elenyészését. A nyereg tehát hátrafelé szélesedett. A hátsó kápa végei enyhén kifelé ívelődtek, alakja tehát két egymással szembeállított, nyújtott S alakhoz hasonlított. Felső ívét szintén ferdére, az alsót függőlegesen gyalult kiugró perem szegélyezi, köztük a kápa felülete erősen homorú volt. Az alsó ív közepén itt is megvolt a 8,6–9 cm-es belső ív, melynek végeinél a perem szintén nyújtott hatszög alakban kiszélesedett. Ide egy-egy kerek ezüstlemezt szegelték, s az alsó perembe végig félgömb fejű ezüstszegeket vertek. A díszítő lemezek közül 7 a felső szegélyről nyúlt lefelé, kettő az alsó, belső peremre támaszkodva ékelődött közéjük. A kápát a nyeregdeszkákhoz rögzítő szíjjakat a kápa felső harmadának két szélén elhelyezett négyzet alakú bronz lukvédőkön fűzték át. Talán a kápa rögzítésében lehejt szerepe a két ovális, 5x1,8 cm-es nyílásnak.

A karosi II/52. sírban feltárt nyereg jelentőségét főként abban látjuk, hogy a honfoglalás kori leletek között elsőként sikerült pontos adatokat nyernünk méreteiről, a kápa dőlésszögéről, egymáshoz viszonyított távolságairól. Összefüggéseiben először figyelhettünk meg ezüstlemezekkel díszített hátsó kápát, s a jó állapotban megmaradt fa részek kialakítását összevethettük a csontnyeregek szerkezeti elemeivel. Hasonlóképpen nagy a jelentősége azon ténynek, hogy az első között kaphattunk képet arról: milyen volt egy felnőtt férfi nyerge. Az eddigi leletekkel történő összevetés azért is tanulságos, mert azok jó része (Ártánd, Szakony, Soltszentimre, Gádoros) nők, vagy fiatal fiúk sírjából látott napvilágot. Noha több utalás is történt a különböző nyeregtípusok egymás mellett élésére, illetve a férfi és a női nyeregek közti nagy különbségekre, az általunk vizsgált honfoglalás kori leletek ezt nem mindenben támasztják alá.¹²¹ A nyeregek méretezése nagyon közel áll egymáshoz, de valamennyi közül a karosi első kápa a legkeskenyebb. Ebből arra következtethetünk, hogy a hosszabb távú és időtartamú lovagláshoz szokott férfiak meredekebb oldaldeszkájú nyergüket a ló nyakához közelebb helyezték. Így lovaglás közben sikerült lecsökkenteni a

117 *Bálint Cs.*, 1974. 34–37.; *Bálint Cs.*, 1989. 211. 59. j.

118 Legújabbban a barabai steppén, *Bol'sie Luki* lelőhely 1. kurgánjának 3. sírjából került elő egy fa nyereg elülső kápatüredéke, melyen a karosihoz hasonló, kb. 4,0x1,4 cm-es nagyméretű luk látható: *Derevjanko. E. J.*, 1988. 70–71., 31. kép

119 *H. Tóth E.*, 1976. 181.

120 Az analógiák felsorolása: *Bálint Cs.*, 1974. 37–38.

121 *Bálint Cs.*, 1974. 34–38.; *Gavrilova, A. A.* 1965. 84–87.

folytonos rázkódást és lábmunkát, s csak a ló 1/2 ütemű, kisebb mozgását érezték.¹²² Ezzel szemben a szélesebb női nyergeket (Soltszentimre, Szakony, de Gádoros is), melyek alacsonyabb állásúak voltak, a ló hátára helyezték.

Mint fent láttuk, a hátsó kápák szerkezete valamennyi nyereg esetében nagyon közel áll egymáshoz. Az elülső kápák felülete viszont csak az ezüstveretes nyergeknél volt erősen tagolt, a csontlapokkal borítottak esetében teljesen sima lehetett.

További karosi leletek arra világítanak rá, hogy bizonyos különbségek a férfi és a női nyergek között voltak, noha koránt sem olyan mértékben, mint azt néhány kutató feltételezte. Adataim azt mutatják, hogy a női nyergek kápaínak arányai kissé eltértek a harcosok által használtakétól.

A II/49. sírban, rozettás lószerszámveretek mellett találtunk rá egy ezüstlemezekkel díszített női nyereg hátsó kápaíjának részletére (71. tábla 1–6; 18–19. kép). A 14 cm hosszú töredék a hátsó kápa középső harmadát alkotta. Felső ívén három széles, alsó ívén ugyancsak három keskenyebb ötszög alakú ezüstlemezt helyeztek el, melyek csúcsait félgömbös fejű ezüstszegekkel rögzítették. Hasonló szögek a lemezek között is voltak. Sajnos, a nyeregrészlet koránt sem maradt fenn olyan kitűnő állapotban, mint a fentiekben részletesen tárgyalt társa, így csak bizonyos részadatok összevetésére nyílik lehetőségünk.

Még a famaradványok deformálódása ellenére is megállapíthatjuk, hogy a hátsó kápa felülete erősen homorú volt. Erre utalnak egyébként az ezüstlemezek határozott ívei is. A kápa felső ívére szegelt lemezek jóval szélesebbek voltak, mint a férfi nyereg díszítményei. (A II/49. sír középső lemezének legnagyobb szélessége: 4,1 cm, a II/52. sír hasonló lemeze: 3,1 cm). Jóval szélesebb volt a kápa ferdén legyalult felső (1,5 cm) és függőlegesen álló alsó (1,35 cm) pereme is (a II/52. sírnál mindkettő 0,9 cm). Mindezek után már nem meglepő, hogy a két kápa felületének a középtengely mentén mért szélessége is eltér egymástól: II/49.: kb. 7,2 cm; II/52.: 5,6 cm. Annak alapján, hogy a kápa alsó ívére három lemezt erősítettek (szemben a férfinyereg két lemezével), annak alsó, belső íve is szélesebb lehetett az utóbbiéénál. Az előkápáról sajnos úgyszólván semmi adatunk nincs. Mindössze egyetlen, nagyméretű ezüstlemez ékesítette, másodlagos fekvése nyomán azonban – 12 cm-re feküdt a hátsó kápatól – nem tudjuk megállapítani a nyereg hosszát (71. tábla 5). Méretei azonban (H: 5,6 cm, legnagyobb Sz: 4,1 cm) arra utalnak, hogy szintén egy széles felületű előkápa felső ívére szerelték. A II/52. sír elülső kápaíjának legnagyobb szélessége középen 5,7 cm volt, ha a lemezt arra illesztjük, peremtől peremig ért vol-

na. Tekintettel arra, hogy az eddigi ezüstveretes nyergek vizsgálatából az a következtetés vonható le, hogy a felső ívről indított lemezek a kápa felületének kb. kétharmadára nyúltak, a II/49. sír nyergének elülső kápaíja közepén legalább 7 cm széles lehetett. Alakja, ívelődése azt mutatja, hogy az előkápa is széles, ferdére gyalult felső pereme lehetett, felülete pedig enyhén homorú volt.

Végezetül megemlíthetjük, hogy a tárgyalt nyereghez három ezüst lukvédő tartozott, ezeket azonban másodlagos helyzetben leltük (71. tábla 1–3). Egyikük háromágú, középső csúcsa levélcsoportban végződik, alul ovális alakban áttört. A másik kettő négyágú, karéjos, közepén kör alakban áttört veret. Mindháromat 3–3 ezüstszeggel rögzítették. Analógiájukat mindeddig nem ismerem a karosi temetők további sírjaiból. A karéjos vereteket a karosi temetők további sírjaiból. A karéjos vereteket felfedezhetjük a II/52. sír nyílartó, valamint íjtartó tegezének díszítményei között is, csak ott szegeccsel rögzítették azokat (81. tábla; 85. tábla 14–15). Hasonlókat helyeztek el a III/11. sírban talált íjtartó tegez felső harmadán is (125. tábla). A háromágú veret párhuzamát a III/11. sír nyergét ékesítették (128. tábla 14–15). E tárgyak, ha nem is azonos öntőmintából, de mindenképpen egy műhelyből kerülhettek ki, erre utalnak apró részletekig menő hasonlóságaik. A háromágú lukvédők távolabbi, jóval mivesebb párhuzamának tekinthetjük a szakonyi életfás veretet, melyet ásatója a női lószerszám központi szügyelőveretének határozott meg.¹²³

Ezüst veretes női nyereg csekély maradványait figyelhetjük meg a II/45. sírban is (53. tábla 13–17). A nyereg azonban a lókoponya alatt feküdt, így annak súlya teljesen szétrombolta. Mindössze annyi állapítható meg róla, hogy olyan kápaéhoz tartoztak, melynek – az előzőhöz hasonlóan – rendkívül széles, 1,5 cm-es pereme volt. Az épségben maradt két lemez valamelyik kápa felső ívéhez tartozhatott. A nyereg díszítményei között ezüstszegek is voltak.

A fentiekben túl még két férfi sírban találtunk nyereg-re utaló fémdíszeket. A II/9. sírban, a koponya mellett egyetlen, aranyozott bronz ötszög alakú lemez feküdt, (16. tábla 3) a II/16. sír harcosának nyergét pedig 8 db ezüstszeggel verték ki (31. tábla 5).

Az ezüstveretes nyergek, ha nem is túl nagy számban, de az egész X. századi magyar településterületen használatosak voltak. Ilyen finom művet eszközt nyilván csak a legtehetősebbek engedhettek meg maguknak, közülük is főként az asszonyok kedvelte. Legtöbbjüket rozettás lószerszámveretek kíséretében találjuk, vagy olyan temetőkben, ahol rozettás lószerszámú sírok is előkerültek.¹²⁴ Ezeket a későbbiekben még részletesen tárgyaljuk, itt csak annyit jegyeznék meg: tipikus kísérő-

¹²² Bálint Cs., 1974. 41.

¹²³ Dienes I., 1972. 16. kép

¹²⁴ Gyömrő: Börzsönyi A., 1912. 214–219.; Csorna-Sülyhegy: Hampel J., 1900. 611.; Szeged-Négyhalomdűlő: Fehér-Éry-Kralovánszky, No. 960.; Koroncó-Bábotá: László Gy., 1943. 7–32.; Ártánd: Mesterházy K., 1980. 295–303.; Szakony: Dienes I., 1972. 25.; Fácánkert-Kajmádpusztá: Wosinsky M., 1896. 1036–1038.; Tengelic: Fehér-Éry-Kralovánszky, No. 1096.; Nagyvázsöny-Nőzsér: Éry I.-Kelemen M.-Németh P.-Torma I., 1969. 138.; Zalkod: Jása A., 1914. 178.; Tiszánána-Cseh tanya: Dienes I., 1959. 210.; továbbá Karos-Eperjeszög II. temető 45. és 49. sírja.

leleteik közé bízvást besorolhatjuk az ezüstveretes nyeregeket is. Márcsak azért is megtehetjük ezt, mert a kéttágú csüngőkkel díszített ruházatot viselő nők sírjai közül mindössze egyről tudjuk bizonyosan, hogy ezüstös nyereg is volt benne.¹²⁵

A jelek szerint ilyen díszes nyeret a legrangosabb férfiak is ritkán használtak. A vezéri, valamint a tarsolylemezes sírokban – a karosi II/52. sír kivételével – nem találjuk nyomukat, de még a veretes övvel elhantoltak mellől is csak néhány esetben kerültek elő.¹²⁶

Az ezüstveretes nyereg használata a magyarságnál minden bizonnyal még a honfoglalás előtti évszázadokra nyúlik vissza. Azokon a területeken ugyanis, melyeket őseink vándorlásaik során érintettek, megtalálhatjuk e nyereg párhuzamait. A Dél-Ural nyugati oldalán feltárt IX–X. századi temetőkből (Bekesevo, Lagerevo, Isimbaj) jól ismertek a lemezekkel ékesített nyeregek.¹²⁷ Sajnálatos módon ezek szerkezetéről alig tudunk valamit, pontos részadatokat híján. Legújabbán az Ingul folyó mentén, magyarnak tartott női sírban is felbukkant egy ezüstlemezes nyereg.¹²⁸ A jelek szerint azonban a díszítésmód ezen változata sem a szaltovói kultúra területén, sem az ázsiai steppéken nem terjedt el.

Lószerszámdíszek a női sírokból. A magyar honfoglalás kori leletanyag jellegzetes csoportját alkotják a rozettás lószerszámvetérek. Szerepüket már a századforduló táján felismerte *Hampel J.*, és megtalálta analógiáikat is a keleti steppéken.¹²⁹ Ezt követően *Fettich N.* foglalkozott részletesebben ezen emlékanyaggal. Felvetette annak lehetőségét, hogy a rozettás veterek formai gyökereit a bőr- vagy nemesfém rátétes díszítményekben kereshetjük, s mintakincsükben a kazár hatás dominál. Mindezek alapján a minuszinszk-vidéki eredet mellett tört lándzsát, és úgy vélte: még a hazai X. századi sírokban talált veresorok döntő többsége is a Kárpátoktól keletre, Nyugat-Levédiában készült.¹³⁰ A rozettás lószerszámszat rekonstruálását *László Gy.* végezte el a Koroncó-bábotai és gyömörei leletek segítségével, s módosította *Fettichnek* a hencidai veresort helyreállító munkáját.¹³¹ Már ő is felfigyelt arra, hogy a hiteles lele-

tek javarésze női sírokból való, s úgy vélte: az előkelő asszonyok hozományba kapták a díszes lószerszámszatot.¹³² E kérdést a lelőhelyek összegyűjtésével *Szöke B.* tisztázta. Megállapította, hogy Erdély és a Kisalföld északi részének a kivételével a rozettás lószerszámszat az egész Kárpát-medencében elterjedt, s az azokat használó nők ruházata, ékszer típusai meglepően egységesek. Jellemzőik az öntött, áttört hajfonatkorongok, a fejes gyűrűk, pántkarperecek és a veretes csizmák, hagyatékukat a vezető- és középréteg első csoportjába sorolta, mely élesen elválik a csüngős ruhadíszekkel jellemezhető második csoporttól.¹³³ A kutatás következő állomását *Mesterházy K.* munkája jelenti, aki *Szöke B.* nyomdokain járva megállapítja, hogy a rozettás vereteket tartalmazó temetkezések legtöbbször magányos sír. Más részük páros sírokból vagy kiscsaládi temetőkből látott napvilágot, s ismét mások köznépi temetőkből, vagy közvetlenül azok szomszédságából kerültek elő. Ezek használói véleménye szerint egy falu, vagy még nagyobb közösség élén állottak, vagy a főnök felesége(i) lehettek. Megállapítja, hogy a többnyire rendkívül kopott vereteket hosszú ideig, alkalmanként több generáción keresztül használhatták, mert rangjelző tárgyak voltak. Sírba kerülésük legkésőbbi időpontját a 960–70-es években határozza meg. Véleménye szerint az egyenletesen eloszló rozettás lószerszámszat sírok egy-egy nemzetségfői szállásra utalnak.¹³⁴ Legutóbb *Kiss A.* már 63 lelőhelyet gyűjtött össze, ezek némelyike azonban a közöletlen leletek miatt nem ellenőrizhető, néhány pedig nem női sír volt.¹³⁵ Adataikat a következő lelőhelyekkel egészíthetjük ki: Bodrogszerdahely–Bálványdomb, Borosbenedek, Szarvas–Kákapuszta, valamint az alább részletesebben tárgyalott újabb karosi leletekkel.¹³⁶

A három karosi temetőben összesen öt sírból kerültek elő rozettás lószerszámvetérek (I/12., II/13., 49., 53., 56. sír), a II. és a III. temető területén szórványként lelt egy-egy rozettás szíjvég pedig újabb két, a mezőgazdasági munkák által elpusztított sírra enged következtetni. Az öt feltárt sír közül kettőből kerültek elő löcsontok, a másik három lószerszámszat temetkezés volt, közülük a II/13. számúban csak kengyelpár feküdt, zabla nem. A

125 Mezőtúr: *Supka G.*, 1909. 264.

126 Gödöllő–Öreghegy: *Supka G.*, 1911. 180–182.; Kunágota 2. sír: *Móra F.*, 1926. 123–135.; Mohács–Téglagyár 5. sír: *Kiss A.*, 1983. 240–241.; nem volt veretes öv az üllői sírban: *László Gy.*, 1943. 16–17., 14. kép. Nem lehetetlen azonban, hogy a geszterédi sírban talált köte alakú ezüstlemezes nyereg elülső kápáját díszítette: *Kiss L.*, 1938. I. tábla 86.

127 *Mazitov, N. A.*, 1981. 61., 74., 90.

128 *Bokij, N. M.–Pletnyova, Sz. A.* 1989. 86–98.

129 *Hampel J.*, 1907. 69., 81.

130 *Fettich N.*, 1931. 72–77.; *Fettich N.*, 1937. 95–99.

131 *László Gy.*, 1943. 22–32., 21., 22. kép

132 *László Gy.*, 1944. 328.

133 *Szöke B.*, 1962. 11–19. Megállapításai nem előzmény nélküliek kutatásunkban; már *Nagy G.* 1906. 406–407. felfigyelt arra, hogy a rozettás leletek és a csüngős díszek csak a legkritikátlabb esetben találhatók együtt. Véleménye szerint ennek az a magyarázata, hogy a két ágból összetevődött magyarság egyik csoportja a kazár, a másik az altájai türk hatalmi körből szakadt ki, s azok ötvoshagyományait örököltette tovább.

134 *Mesterházy K.*, 1980. 95–131.

135 *Kiss A.*, 1985. 255–257.; A csak töredékeiben megmaradt vágvörösvári sírban nem rozettás veretek voltak, s az elhunyt neme sem határozható meg: *Tocik, A.* 1968. 17–20.; a zempléni sírban pedig férfi nyugodott, lószerszámszatek nem sorolhatók a nők által használt rozettás veretek közé: *Budinsky-Kricka, V.–Fettich N.*, 1973.

136 Bodrogszerdahely–Bálványdomb: *Erdélyi I.*, 1961–62. 17., I. tábla; Borosbenedek: *Bóna I.*, 1986. 207.; Szarvas–Kákapuszta: *Szalontai Cs.*, 1992. 303–342.

rozettákkal ékesített lószerszámot valamennyi sírban az elhunyt lábánál helyezték el. A veretsorok összetételében azonban jelentős különbségek mutatkoznak:

II/12. sír: (6. tábla, 7. tábla 1–3, 5–7, 10–17). A sírleírásnál már szót ejtettünk arról, hogy a Fettich által szórványként közölt rozetták minden bizonnyal e sír leletei közé sorolhatók.¹³⁷ Az elhunyt lábai mellett összesen 107 db lószerszámveret feküdt. Ezek közül aranyozott ezüstből készült két nagyszíjvég (egyikük töredékes), egy közepes méretű és két kisebb szíjvég, egy nagyméretű füles rozetta, valamint három kisebb rozetta. Bronzból öntötték az 5 db pajzs alakú, középen kiugró éllel ellátott kisszíjvéget és a 88 db lapos, kerek veretet. Valamennyi díszítmény erősen kopott.

II/13. sír: (22. tábla 6–19; 20. kép). A veretsor 14 db bronz díszből áll. A 11 db kis, kerek, bordázott peremű veret háromágú levéldíszzeit ónozták. A rozettás szíjvégen nem látható ónozás nyoma, csakúgy, mint a két lapos, díszítetlen, nyelv alakú kisszíjvégen sem. Ezek egyikén a szegecs utólag javították, átütve a szíjvég felületét. A veretek erősen kopottak.

II/49. sír: (69–70. tábla; 18. kép; 21. kép). A kirabolt és szántás által is bolygatott sír veretsora nem tekinthető teljesnek, a garnitúra ma 28 darabból áll. Közülük csupán a három kerek, lapos veretet és egy csörgőt készítettek bronzból, a többi ezüst: ez utóbbiak közé sorolható egy nagy- és két kisszíjvég, két nagyméretű füles rozetta, valamint öt kisebb rozettás veret. A díszítmények sorát 12 db rozettás fejű szegecs, egy nagyméretű, kúp alakú ékítmény, valamint egy préselt, ezüstlemezből kivágott levél alakú szügyelőveret zárja. Valamennyi veret kopott, sokat használt, de javítás nyomai nem fedezhetők fel rajtuk. A nagyszíjvég aranyozása azonban elüt a többiekétől, azoknál sokkal világosabb. Hátlapján – csakúgy, mint a két nagyméretű, füles rozettán – szegecsesek vannak, a többi veretet karmokkal erősítették fel.

II/53. sír: (92. tábla 1–37; 22–23. kép). Veretsora összesen 37 darabból áll, valamennyit bronzból öntötték. A 24 kerek veret rendkívül kopott, de háromágú levéldíszek némelyikén még felismerhető az ónozás nyoma. Két veret javított, az egyiket a szegecs átüti a díszített clülső oldalt, a másik pedig két helyen átfúrt. A díszek között van egy pótlás is: Ennek felületét négy levél ékezőíti, szegélyét pedig – az előzőek bordás peremével szemben – pontvonalas minta ékesíti (92. tábla 35). Kévéshé kopott a 11 db kis levél alakú veret, melyek hossz-tengelyében kiemelkedő él látható, s teljes felületüket ónozták. Hasonló módon díszítették a két pajzs alakú kisszíjvéget is. A kerek rozettákat szegecsesekkel, a többi veretet meghajlított karmokkal erősítették fel.

II/56. sír: (95. tábla 1–30; 24. kép). A lószerszámot összesen 26 bronzverettel ékesítették. Közülük 25 db négylevelű, kerek rozetta, pontosan olyanok, mint az 53. sír pótlásként tárgyalt verete. Leveleiket és szegélyüket ónozták. A rozettákhoz egy négylevelű, középen kör alakban áttört szíjvég csatlakozik, a feltételezhető kő- vagy üvegbetét azonban nem maradt ránk. A veretek közé még két db, két félből összeállított csörgő sorolható, melyek teljes felületét ónozták. A változó mértékben kopott díszítmények némelyike a hosszú használat során átlukadt, de javítás nyomai nem fedezhetők fel rajtuk. Valamennyit szegecsesekkel rögzítették.

A fent bemutatott öt veretsor rendkívül sok szállal kapcsolódik egymáshoz. A két aranyozott ezüst garnitúra darbjainak javarésze (a nagyszíjvégek, a nagyméretű füles veretek és a kis rozetták) akár azonos öntőmintából is kikerülhett. További összekötő kapocs, hogy mindkettő kantárárt kerek, lapos bronzveretekkel szerelték fel.¹³⁸ Azonos műhely termékei lehetnek az I/12. és a II/53. sír pajzs alakú, tengelyükben kiemelkedő éllel díszített, felső végükön fecskefark alakú kisszíjvégei, annak ellenére, hogy méret – és díszítmésmódbeli különbségek is vannak köztük (7. tábla 13–17; 92. tábla 1–2). Az utóbbi sír kerek rozettái a fennmaradó két garnitúrával mutatnak szoros kapcsolatot: e veretek egyrészt tökéletesen megegyeznek a II/13. sírban találtakkal (átm.: 2,35 cm), (22. tábla 7–17; 92. tábla 12–37) másrészt az egyik elveszett veret pótlására használt darab a II/56. sír veretsorának pontos párja (92. tábla 37; 95. tábla 2–26). Mindezek a közvetlen és közvetett kapcsolatok arra utalnak, hogy mind az öt rozettás készlet egy műhelyben, és nem túl nagy időbeli eltéréssel készült. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ezt a megállapítást más leletek (pl. a II/53. és 56. sírok részben azonos lábbeliveretei) is alátámasztják.

A hajdani mesterek azonban a veretsorok összeállításának variálásával, más-más típusú szíjvégek alkalmazásával elérték, hogy az egész Kárpát-medencében nincs két pontosan megegyező rozettás lószerszámkészlet. Ezáltal minden egyes helyreállítási kísérlet komoly hibalehetőségeket is rejt magában, főként ha nem nyílt alkalom a veretek sírbeli helyzetének tanulmányozására.¹³⁹ Néha útb igazítanak bennünket a veretek eltérő szegecshosszai, ez a módszer azonban csak a különböző méretű és formájú darabokból összeállított sorozatok esetében használható. Azt már nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy a nagyméretű szíjvégek és (olykor füles) rozetták a szügyelőn vagy a farhámon voltak (a karosiak átmérője: 4,8 cm), valamint, hogy a préselt levél alakú veretek a szügyelőt ékesítették. Komolyabb problémával állunk azonban szemben akkor, ha

¹³⁷ Fettich N., 1937. CXXXII, tábla 1–8., 11–15., 20–47.

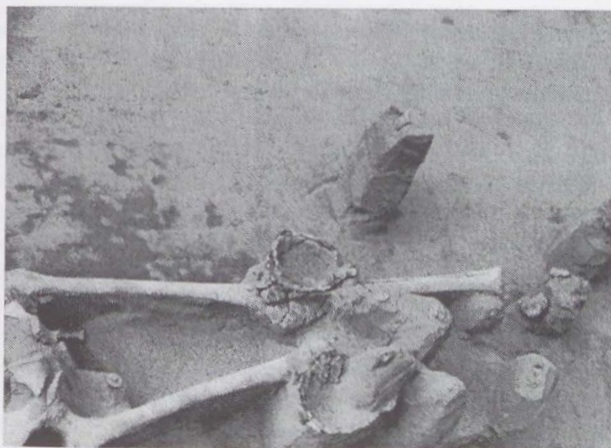
¹³⁸ Hasonló kantárdíszeket két lelőhelyről ismerünk: Kecskeméti–Ferencszállás: Kada É., 1912. 325–326.; Naszvad–Partok dűlő 1. sír: Szőke B., 1941. 215–218., I, tábla 24–59. A sírt munkások feldúlták, ezért az elhunyt neve még a mellékletekből sem állapítható meg egyértelműen.

¹³⁹ Szakirodalmunkban eddig a következő rekonstrukciós kísérletekről számolhatunk be: Hencida–Szerdekhalom 5. sír: Fettich N., 1937. LXXXVII, tábla 1., ezt módosítja László Gy., 1943. 30., 21. kép; Gyömrő, Koroncó–Bábota: László Gy., 1943. 11–17., 30–31., 12., 22. kép; Bordány: Dienes I., 1956. 36–54.; Mándok–Tetenke: Dienes I., 1961. 154–157.; A mándoki lelet azon darabjaira, melyekről Jósza A., 1897. 361–363. megemlíttette, hogy a helyi földbirtokos tulajdonában vannak, nemrégiben a kassai múzeum gyűjteményében találtam rá.

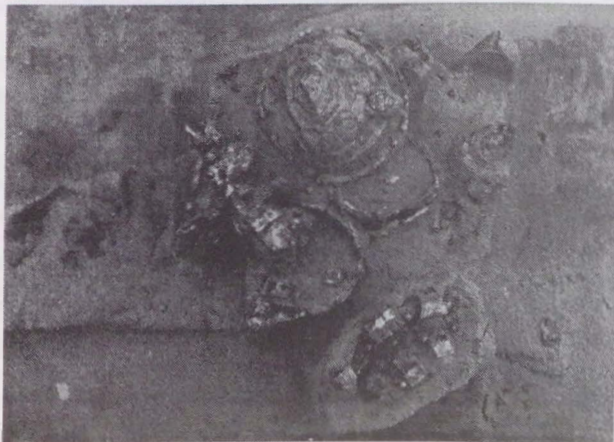
19

20

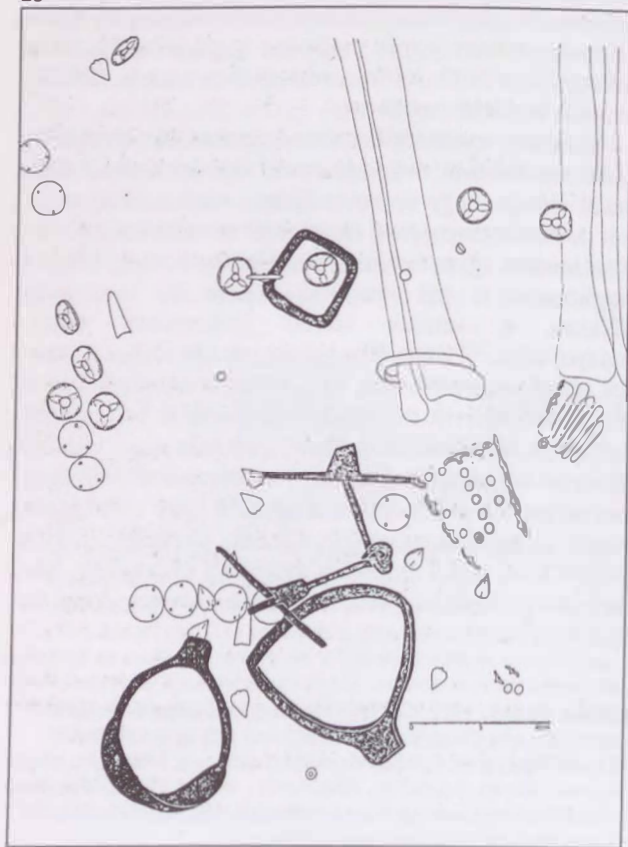
21

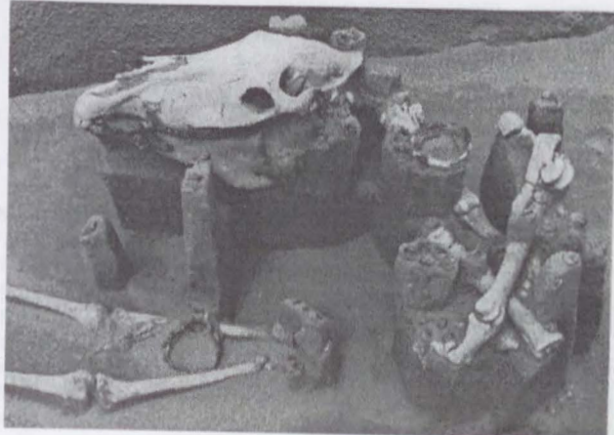
22

23

24

←

19. kép. Nyeregmaradványok a karosi II/49. sírban
 20. kép. Rozettás lószerszámveretek a karosi II/13. sírban
 21. kép. Lószerszámdíszek a karosi II/49. sírban
 22. kép. Rozettás lószerszámveretek a karosi II/53. sírban
 23. kép. Lószerszámdíszek és veretes csizma a karosi II/53. sírban
 24. kép. Rozettás lószerszámveretek a karosi II/56. sírban

csak a kisméretű rozetták és szíjvégek állnak rendelkezésünkre (Karos II/13., 53., 56. sír). Ilyen esetekben arra gondolhatnánk, hogy ezek a kantáron helyezkedtek el. Éppen a karosi leletek azonban e tekintetben óvatosságra intenek. A II/13. sírban nem volt zabla, tehát a jelek szerint épp a kantárt nem helyezték az elhunyt mellé! Kétségeinket még tovább erősíti a II/56. sír: az oldalpálca zabla ugyanis itt a ló szájában volt, tehát azt bizonyosan felkantározva helyezték gazdája mellé (24. kép). A kis (2,4 cm átmérőjű) rozettákat nem a lókoponyán leltük, hanem a lábszárcsontok között! A kantárt viszont 9 db nagyobb, téglalap alakú és 6 töredékes átfúrt ezüstlemezzel ékesítették (96. tábla 2–16). Ezek már a lókoponyán voltak, s alakjuk is egyértelműen arra utal, hogy a bőr szíjakra hajlították azokat. Mindezek alapján úgy vélem, hogy a kisméretű rozetták jó részét más esetekben is a sügyelőn, vagy a farhámon helyezhették el.¹⁴⁰

A fentiek fényében nem tudjuk pontosan meghatározni azt sem, hogy a II/53. sír kisméretű rozettái a kantáron voltak-e, avagy a sügyelőn, illetve a farhámon. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy a 11 db ónozott, levél alakú veret és a két kisszíjvég a kantárszíjakat díszítette (92. tábla 1–13). Már más rozettás készleteknél is felfigyelhettünk arra, hogy azokhoz kisebb lapos, kecskek (Karos I/12., II/49. sírok) veretek, rozettás fejű szecsek, vagy övveret alakú díszek is tartoznak¹⁴¹ (6. tábla 1–88; 69. tábla 10–24). Ilyen díszítményeket napjainkig alkalmaznak a kantárokon.

Kutatásunk azonban mind a mai napig nem figyel fel arra a tényre, hogy a nők által használt lószerszámot alkalmanként nem (vagy nem csak) rozettás veretekkel szerelték fel.¹⁴² Utólag ezeket meghatározni szinte lehet-

tetlenség. A túlnyomórészt nem szakemberek által feltárt, dokumentálatlan leletegyütteseken belül az említett veretek pontos szerepét tisztázni – azok sokféle felhasználtsága miatt – megnyugtatóan nem lehet. Egyéb segítség híján csak a karosi leletekre támaszkodhatunk. A II. és a III. temetőben összesen 4 olyan női sírt tártunk fel, amelyekből kizárólag övveret alakú lószerszámdíszek láttak napvilágot. Közülük csak egy tartalmazott lócsontokat is (II/47. sír).

II/25. sír (37. tábla 1–10). Az elhunyt jobb lábszárcsontja mellett találtuk a dudoros szájvasú csikózablát, a bal lábszárcsont mellett pedig két körte alakú kengyelt és 10 db bronz övveret alakú veretet. A veretek egy erősen ívelt sorban feküdtek, mely az egyik kengyel füléhez futott. Lószerszámdíszként történő alkalmazásukat bizonyosnak vehetjük, pontos elhelyezésük azonban annál nehezebb. Első pillantásra a kengyel függesztőszíja díszjeinek gondolhatjuk valamennyit. Ezt azonban el kell vetnünk, mert fekvésük alapján csak az egyik kengyelhez tartozhatnának. Márpedig az nehezen elképzelhető, részint mert így a lószerszám többi, sokkal jobban szem előtt lévő része díszítetlen maradna, másrészt pedig mert a lovas lába a kengyel függesztőszíjának nagy részét amúgy is takarta lovaglás közben. Mivel a zabla mintegy 50 cm-rel távolabb feküdt, a kantárdíszek közé is csak fenntartásokkal sorolhatjuk: talán a homlokszíjat és az orradzót összekötő szíjon lehettek eredetileg.

E jellegzetes verettípus (két nyújtott cseppforma a csúcsonál egy lencse alakú díszítményt fog közre) más X. századi magyar sírokból is ismert. Miután feldolgozásuk mindeddig nem történt meg, röviden ismertetjük e párhuzamokat:

1. *Balatonkiliti*. Szórványként került elő e típus egy bronzból öntött, szélesebb változata.¹⁴³

2. *Ladánybene–Benepusztá*. Az igen gazdag vezéri sírből 10 db nagyméretű (4,4x2,6 cm) aranyozott ezüstveret ismert. Méreteiknél fogva talán a sügyelőt díszíthették.¹⁴⁴

3. *Kenézlő–Fazekaszug II. temető 42. sír*. A férfisír veretes övének nagyszíjvégén háromszor ismétlődik a motívum.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Felkantározva temették el az alábbi lovakat: Csorna–Sülyhegy: *Bella L.*, 1895. 253–256., a lókoponyán három rozettás szíjvég és négy pájzs alakú veret feküdt. Mezőmgyer: *Banner J.*, 1943. 172–174.: „A gombokat (= rozettákat, R. L.) a bal oldalon fekvő lókoponya fölött, közvetlenül a koponya csontjaira símulva, az áll felé domborodó félkör mentén, mintegy 70 cm hosszúságban, egymástól egyenlő távolságban, domború részükkel felfelé találták.” Sikló, I. sír: *Rusu, M.–Dörner, E.*, 1962. 707., a rozetták részben a lókoponyán feküdtek, de a zabla nem volt a ló szájában, hanem mellette helyezték el.

¹⁴¹ Ártánd–Nagyfarkasdomb 207. sír: két kisszíjvég és 6 db gyöngyözött keretű kerek veret: *Mesterházy K.*, 1980. 98., 5. kép; Csorna–Sülyhegy: 4 db pájzs alakú veret a lókoponyán: *Bella L.*, 1895. 253–256.; Gádoros 2. sír: 3 db széles és 16 db keskenyebb övveret alakú veret. (Előbbiek párhuzamait Orosházáról ismerjük, az utóbbiak párjai pedig Szentes–Borbásföldön a 15. (férfi) sírből kerültek elő. Közöletlenek, *Szabó J. Gy.* ásatása; *Fettich N.*, 1937. 102–104., XCIII. t. 12–30; Hencida–Szerdekhalom 5 sír: 7 db kisebb kerek veret, középen üvegbetéttel: *Fettich N.*, 1937. 95–97., LXXXIII. t. 12–18; Kecskemét–Fereneszállás: A zabla mellett 15 db lapos, sima kerek ezüst veret: *Kada E.*, 1912. 325–326.; Kenézlő–Fazekaszug II. 49. sír: 4 db rombusz alakú, középen áttört veret és háromágú levelet formázó díszek: *Fettich N.*, 1931. 9–10., II. t. 3–9., III. t. 3–5., a két bronz esatot, a négy övveret alakú veretet és a nagyszíjvéget a kengyelcsíjak díszjeinek véli, a három levél alakú veretet pedig a farhám átkötő szíjára helyezi. Utóbbiakat magam kantárvereteknek vélem. Mándok–Tetenke: *Jósa A.*, 1897. 361–363., a leletek között övveret alakú veret is van. Németszentpéter: 14 kis kantárveretről tudósít *Bálint Cs.*, 1991. 243.; A kecskeméti–fereneszállási és a kenézlői sírban nem voltak rozettás veretek, csak az említett kantárdíszek.

¹⁴² Kivételt képez *Szöke B.*, 1962. 15., aki már jelezte a fereneszállási és a kenézlői lószerszámdíszek egyedi voltát.

¹⁴³ *Hampel J.*, 1907. 118.

¹⁴⁴ *Fettich N.*, 1937. 67–72., XXXIII. t. 1–10.

¹⁴⁵ *Fettich N.*, 1931. 93., 72. kép 2.

4. *Kunágota 6. sír.* A feldúlt 6. sírból a karosi veretek szinte pontos mása került elő, két kisebb veret kíséretében.¹⁴⁶

5. *Szakáld–Mulatódomb.* Szórványként ismerjük egy földmunkák során feldúlt temetőrészletből a tárgyalt veret szélesebb, alul áttört változatát.¹⁴⁷

6. *Szered I. temető I/58. sír.* Homokbányászással megbolygatott férfisír aranyozott ezüst övgarnitúrája cseppdíszű veretekből áll.¹⁴⁸

7. *Szolnok–Strázsahalom.* Legalább két feldúlt sírből származó leletek között egy vésett cseppmintás övkészlet három széles és két keskeny verete.¹⁴⁹

8. *Tiszaeszlár–Bashalom II. temető 8. sír.* Aranyozott ezüstveretes öv, az említett módon díszítve.¹⁵⁰

A fenti nyolc leletegyüttes közül csak a kenézlői, a szeredi, a tiszaeszlári és talán a szolnok–strázsahalmi sírokban szerepeltek kétségtelenül övveretként a tárgyalt díszítmények. Néhány esetben viszont (Benepusza, Kunágota) nem zárható ki lószerszámdíszként való alkalmazásuk. Külön érdekesség, hogy a balatonkiliti lelet kivételével valamennyi olyan sírből vagy temetőből látott napvilágot, amelyet érmék kelteznek. Közülük a legkésőbbi a tiszaeszlár–bashalmi II. temető 2. sírjából került elő: II. Lothár (945–50) átfuratlan verete egy kisgyermek sírjából.¹⁵¹ Kivétel nélkül valamennyi értékelhető leletegyüttes a honfoglaló magyarok rangos középrétegéhez sorolható, és a jelek szerint a X. század első kétharmadára keltezhető. Elterjedési területük súlypontja a Felső-Tisza-vidékre esik, a többi régiót egy-egy lelet képviseli (25. kép).

II/47. sír (67. tábla 1–10). A temető legrangosabb női sírjában a jobb lábvégnél feküdt a kengyelcél és a csikó-zabla, körülöttük pedig a 10 db öntött, palmettamintás bronzveret. Valamennyi hátoldala sima, tömör bronzöntvény. Sajnos a sírban való helyzetük ezúttal sem könnyíti meg a dolgunkat, ezért csak feltételesen nevezhetjük azokat kantárveretnek, s nem zárhatjuk ki a szügyelőn vagy a farhámon való elhelyezésüket. Párhuzamaik:

1. *Algyő 92. sír.* A férfisírban 17 db aranyozott ezüst övveret került elő.¹⁵² Méreteik jóval meghaladják a karosiakét.

2. *Rétközberencs–Paromdomb 2. sír.* A homokbányászásnál feldúlt temető egyik sírjából került elő az az övgarnitúra, melynek keskeny veretei a tárgyalt karosiak legkitűnőbb párhuzamai.¹⁵³

A párhuzamok csekély mennyisége részletes értékeléshez nem elégséges. Annyit állapíthatunk csupán meg, hogy mindhárom veretkészlet rangos környezetből, a X.

század első feléből származik. A karosiak előkerülése rávilágít felhasználásuk sokszínűségére.

III/6. sír (116. tábla 1–18; 26. kép). A jobb lábvégnél 18 db karéjos, ónozott felületű bronzveret feküdt. A készlet egyik darabját terepbejárás során, a felszínen leltük, így azt nem tekinthetjük teljesnek. A veretek nagyjából két sorban helyezkedtek el, köztük bőrmaradványok húzódtak. A sírban zablát nem találtunk, csak egy körte alakú kengyelcél és két, nyereghez tartozó lyukvédő veretet a lábszárcsontok között. Mindezek alapján a tárgyalt vereteket talán inkább szügyelő-, mintsem kantárdísznek tarthatjuk. Az összesen 18 db ékítmény háromféle változatot képvisel. Négyet közülük alsó harmadukban háromszög alakban áttörték (116. tábla 15–18). E nyílásoknak azonban – szemben a tényleges övveretekkel – itt semmiféle gyakorlati szerepe nem volt, az ötvös még arra sem fordított gondot, hogy az áttört részen az öntés után visszamaradt sorját eltávolítsa. Újabb négy veretet alul két, egymás mellett elhelyezett korong díszíti, melyek közé a felső, szív alakú formából lenyúló cseppalak ékelődik (116. tábla 11–14) (Sz: 2,5 cm; M: 2,2 cm). Végül, ez utóbbiakhoz hasonló, de kevésbé kidolgozott a fennmaradó 10 veret (116. tábla 1–10) (Sz: 2,75 cm; M: 2,3 cm). A készlet tehát legalább három öntőmintából került ki, s mivel az utolsóként említettek a legkopottabbak, a többit talán pótlásként készítették. Utóbbiakat azonban tulajdonosuk már aligha használhatta hosszú ideig, az esetben ugyanis az áttört veretek sorjai lassan maguktól is kikoptak, kihullottak volna.

Karéjos vereteket, ha nem is nagy számban, de ismerünk a Kárpát-medence más X. századi temetőiből is (Bihar–Somlyóhegy 8. sír, Erdőtelek–Bernáthegy, Jánoshalma–Kisráta, Kajárpéc, Kenézlő–Fazekaszug II. 29. sír, Kiskeszzi, Ladánybene–Benepusza, Tiszakécske, Tuzsér–Boszorkányhegy 6. sír, továbbá Karos–Eperjesszög I. 1936/1. sír, Karos–Eperjesszög III/11. sír). Részletes feldolgozásukat a veretes övek kapcsán fogjuk elvégezni, most csak néhány fő jellemzőjükre szeretnénk felhívni a figyelmet: fő elterjedési területük a Felső-Tisza-vidék és a Duna-Tisza köze, s – a tárgyalt karosi veret sor kivételével – valamennyi rangos, fegyveres férfisírokból látott napvilágot (63. kép). Az értékelhető leletegyüttesekben övveretként szerepelnek, s meglehetősen biztonságosan a X. század első felére keltezhetjük valamennyit.¹⁵⁴

III/9. sír. A váz mellett zablát nem találtunk, a nyereg sírhatófelére a lábszárcsontok mellett fekvő kengyelcél körül kívül egy kerek bronz lyukvédő veret is utalt (118.

146 Móra F., 1926. 123–135., 8. kép 76.

147 K. Végh K., 1970. 87.

148 Tócsik A., 1968. 42. t. 1–22.

149 Feltich N., 1937. 81., LXIV. t. 4–8.

150 A közöletlen vereteket Dienes István baráti szíveségéből ismerhetem, Segítségét ezúton is köszönöm.

151 Kovács L., 1989. 70.

152 Kürti B., 1978–79. 336., 10. kép 6–7.

153 Dienes I., 1961. 172.

154 Mesterházy K., 1989–90. 239., az ókészei, erdőtelki és a kiskeszzi leleteket a honfoglaló első nemzedékéhez köti.

25. kép. A csepp alakú mintával díszített, övveret alakú veretek elterjedése: 1. Karos–Eperjesszőg II/25. sír, 2. Balatonkiliti, 3. Ladánybene–Benepusztá, 4. Kenézlő–Fazekaszug II. temető 42. sír, 5. Kunágota, 6. Szakáld–Mulatódomb, 7. Szered–Mácsai dombok I. temető 58. sír, 8. Szolnok–Strázshalom, 9. Tiszaeszlár–Bashalom II. temető 8. sír

tábla 13). Az egyik kengyel mellett feküdt 3 db bronz, díszítetlen felületű, pajzs alakú veret (118. tábla 14–16). Lószerszámdíszként való értelmezésüket kis számuk és fekvésük alapján csak valószínűsíteni tudjuk, de egykori pontos elhelyezkedésüket ma már lehetetlen megállapítani. Valamennyit a hátoldalukon lévő két-két karommal erősítették a szíjakra.

II/40. sír (54. tábla 5–7). A kirabolt női sírban a lovat a temetés során felkantározva helyezték el. A ló szájában hagyott zablán kívül erre utal a koponyáján talált három kerek, nagyméretű (átm.: 3,2 cm) korong is. Előlapjuk díszítetlen bronzlemez, melynek hátoldalához vas szíjszorító csatlakozik. Ez utóbbi egy nyúlvánnyal összekapcsolt két félkörből áll, melyek 2–2 végét a bronzkoronghoz hajlítoták és erősítették. Ily módon négy irányba vezethették el a 0,6 cm vastag bőr szíjakat. A – feltehetőleg hiányos – készlet veretei a pofaszíjak, valamint a homlokszíj, illetve az orradzók keresztződésénél helyezkedhettek el. Hasonló lószerszámdíszeket más honfoglalás kori sírokból nem ismerünk.

Az övveret alakú lószerszámdíszeket használó nők viselete a jelek szerint semmiben nem tért el a rozettás vereteket kedvelő társaikétól. Mindkét csoport ruházatát viszonylag kevés nemesfém ékesítette, leggyakrabban csizmaveretek. Ékszereik sem különböznek egymástól: a már korábban feltárt leletegyüttesekkel megegyező képet mutatnak. Elsősorban az öntött, áttört vagy lemezes hajfonatkorongokat, a gömbsorcsüngős fülbevalókat, s a kiszélesedő végű pántkarperceket kedvelték. Természetesen ezek mennyisége és minősége – viselőjük egyéni gazdagságától függően – olykor jelentősen eltért egymástól. Ezek alapján a legrangosabbnak a II/47. sírban nyugvó nagyasszonyt tarthatjuk: ruháját rombusz alakú ingnyakdíszek, préselt aranyozott ezüstköröngök díszítették, ékszerként gömbsorcsüngős fülbevalót, ezüst pántkarperceket, üvegbetétes aranygyűrűt és finom mívű lemezes hajfonatkorong-párt használt.¹⁵⁵ Feltűnő viszont, hogy lovának szerszámzatára csak szerény bronzvereteket szegecseltek.

A honfoglalás kor kutatói előtt már régóta ismert az a tény, hogy a különböző rozettás veretegyüttesek a díszítmények számát és alapanyagát tekintve jelentős mértékben eltérnek egymástól.¹⁵⁶ Mindezek ellenére használóik viselete – még ha a Kárpát-medence egymástól távol eső pontjain kerülnek is elő – olyannyira egységes, hogy szinte zárt néprajzi csoport képviselőinek is tekinthetnénk őket. A viseletükben, lószerszámdíszcikkben mutatkozó kisebb-nagyobb eltérések számtalan, ma

még előttünk ismeretlen tényből adódhattak. Ilyen lehetett az egyén életkora, saját vagy családja gazdagsága, társadalmi helyzete, de a családon belül elfoglalt helye is. Éppen ezért kevésbé tarthatjuk valószínűnek azt a korábbi felvetést, mely a rozettás veretek anyagát időrendi fogódzóként kezeli, az ezüsből készültet korainak, a bronzból valókat késeinek tekintette, utóbbiakat akár a X. század második felére keltezve.¹⁵⁷ Noha a 63 lelőhelyről származó 71 sír zöme csak töredékesen jutott a múzeumokba, a rendelkezésünkre álló adatok határozottan arra utalnak, hogy legkésőbb a X. század második harmadában, de zömük inkább a század első felében került a földre. E verettípust őseink minden bizonnyal már a honfoglalás előtt is használhatták. Erre részint a keleti párhuzamok (Bjelimer, Tankeevka, Borsevó),¹⁵⁸ másrészt pedig az első generáció néhány sírjában fellelt archaikus tárgyak (állatfej mintájú, hajlított oldalpalcás zablák Koroncó-Bábotán és Hencida-Szerdekhalom 5. sírjában, utóbbiban hurkos fülű kengyel is, valamint a karosi II/49. sír kúp alakú csótárdíszé)¹⁵⁹ utalnak.

A karosi II/49. sírban az ezüstveretes nyereg, a kengyelpár, zabla és a rozettás lószerszámveretek között feküdt egy kúp alakú, 10,7 cm magas és 17,2 cm átmérőjű aranyozott ezüstdíszítmény (70. tábla, 18. kép, 21. kép). Csúcsát átfúrták, valószínűleg egy szegecs számára alakítottak így ki helyet, alja pedig a kúp palástjára merőleges, szegeccsellett áttört peremben végződik.

E tárgy szerepének meghatározását nehezítette az a körülmény, hogy hasonló ékítményre a honfoglalás kori sírokban még nem találtunk. Előkerülésének helye, leletkörnyezete bizonyossá teszi, hogy valahol a lószerszámon helyezkedett el. Hogy annak pontosan mely részén, az ma még kétséget kizáróan aligha dönthető el. A lehetőségek számbavételében a VII–X. századi steppe leletei és korabeli ábrázolások segíthetnek bennünket.

A szaltovói kultúra néhány lelőhelyén, Szaltovóban és Sarkelban látott napvilágot néhány, a miénkhez hasonló kúpos dísz, csúcsán tollforgót tartó csövecskével. *Pletnyova, Sz. A.* felhívja a figyelmet arra, hogy ezek az – általa a ló homlokára elhelyezett – díszek főként a kultúra alálok lakta területein található meg, a steppékről, a bolgárok hagyatékából ilyenek nem ismertek.¹⁶⁰

Hasonló ékítményeket ábrázoltak a hajdani művészek a közép-ázsiai romvárosok falain megmaradt freskókon is (Afrasiáb, Pendzsikent).¹⁶¹ Ott azonban nemcsak a lovak homlokán láthatók ilyenek, hanem az álluk alatt átvetett szíjakon, valamint a szügyelőn és a farhámán is. Utóbbiak esetében nem egy csövecské tart-

¹⁵⁵ Rombusz alakú ingnyakdíszeket rozettás lószerszámú sírből ezen kívül csak Kiskundorozsmáról ismertünk: *Fehér-Éry-Kraloványky*, 1962. No. 560.; hajfonatkorong a következő leletekben volt: Eperjes-Kiskirályság: *Bálint Cs.*, 1991. 52–75., XII. t.; Karos-Eperjesszög II/56. sír; Mándok-Tetenkehegy: *Jósa A.*, 1897. 361–363.; Nagycsanád-Bukovapuszta 2. sír: *Kisléghy Nagy Gy.*, 1904. 417–421.; Sarkad-Peckesvár: *Fetich N.*, 1931. 72–77.

¹⁵⁶ *Mesterházy K.*, 1980. 95–96.

¹⁵⁷ *Dienes I.*, 1956a. 36–54.

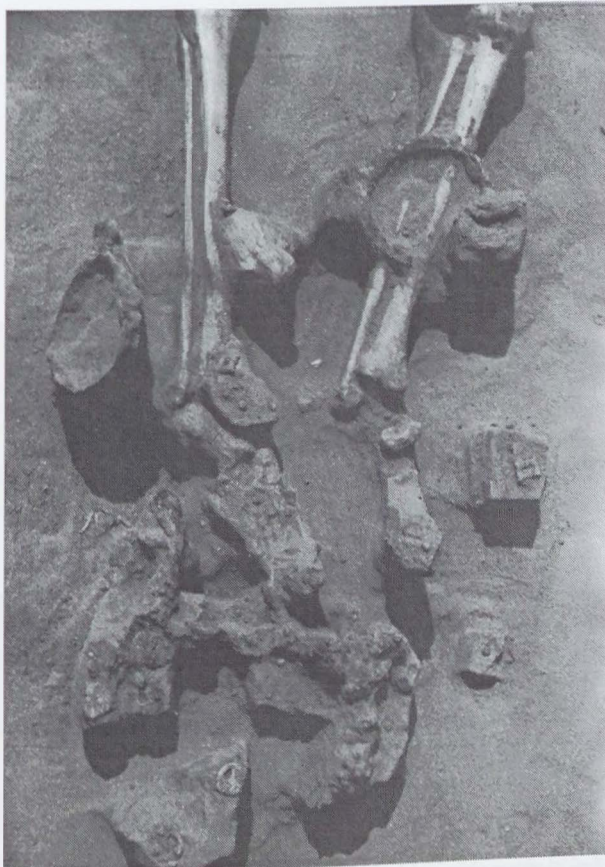
¹⁵⁸ *Pósta B.*, 1905. 40–42., 13. rajz; *Efimenkó, P. P.–Tretjakov, P. N.* 1948. 55., 22. kép

¹⁵⁹ *Ld.* 85. j.

¹⁶⁰ *Pletnyova, S. A.* 1978. 69. t.; *Pletnyova, S. A.* 1981. 74–75., 36. t. 16.

¹⁶¹ *Belenizki, A. M.* 1980. 10–11., 3., 28–29., 31. kép

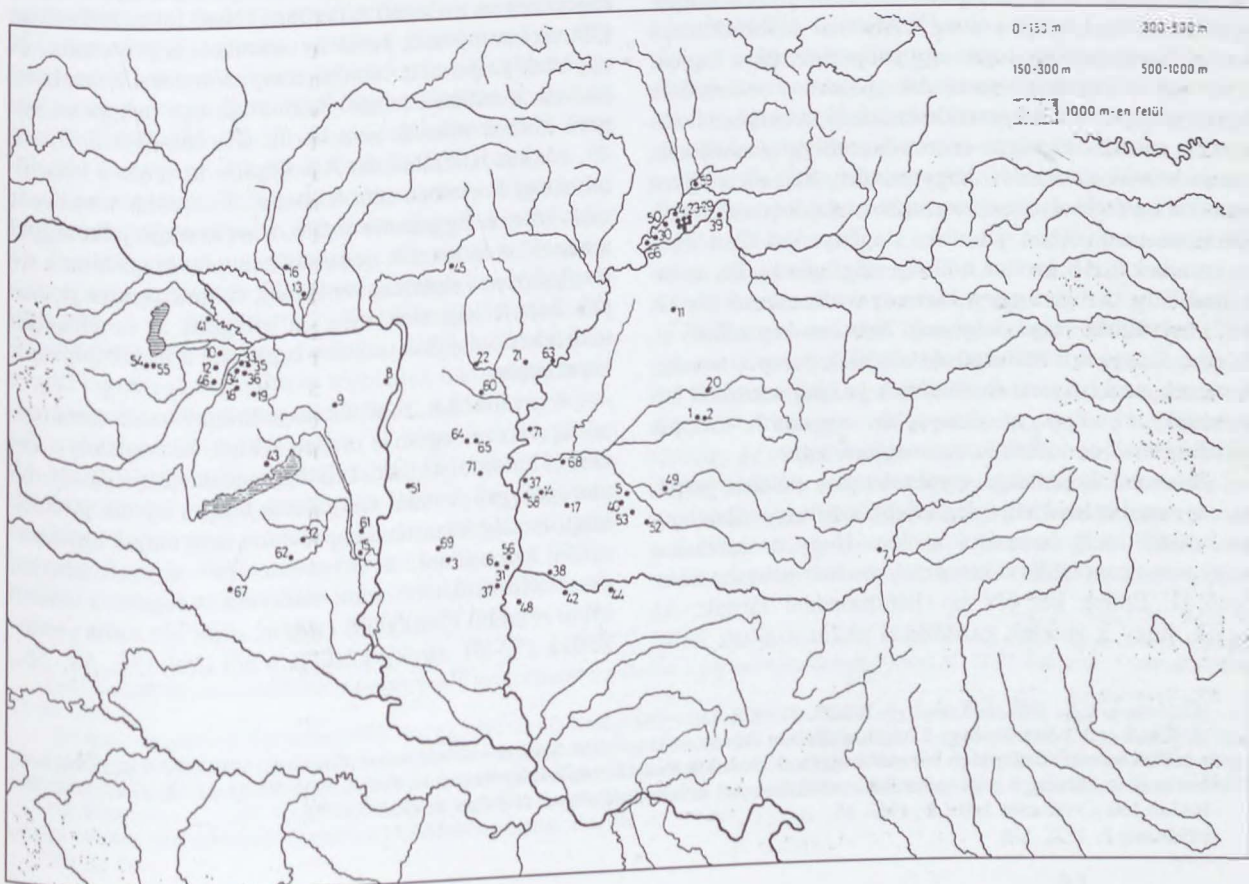
26

26. kép. Lószerszámdíszek és csiznaverek a karosi III/6. sírból

27. kép. Rozettás lószerszámveretes sírok a Kárpát-medencében: (Kiss A. és Mesterházy K. anyaggyűjtésének felhasználásával) 1. Ártánd-Nagyfarkasdomb 6. sír; 2. Ártánd-Nagyfarkasdomb 207. sír; 3. Balotaszállás-Balotapuszta, 4. Bodrogszerdahely-Bálványdomb, 5. Békéscsaba, 6. Bordány, 7. Borosbenedek, 8. Budaörs, 9. Csákerény 22 sír; 10. Csorna-Sülyhegy, 11. Debrecen-Újföld, Kondoros part, 12. Enese-Belterület, 13. Érsekújvár 59. sír; 14. Eperjes-Kiskirályság, 15. Fácánkert-Kajmádpuszta, 16. Felsőjártó, 17. Gádosor 2. sír; 18. Gyömöre, 19. Gic, 20. Hencida-Szerdekhalom 5. sír; 21. Heves-Kapitányhegy, 22. Jászfényszaru, 23-29. Karos-Eperjesszög I. 12. sír; II. 13., 49., 53., 56. sír és szórvány; III. szórvány, 30. Kenézlő-Fazekaszug, szórvány, 31. Kiskundorozsma, 32. Koppányszántó, 33. Koroncó-Bábota 2. sír; 34. Koroncó-Rácdomb, 35. Koroncó-Újtelep, 36. Koroncó, szórvány, 37. Kunszentmárton-Szentesi út, 38. Makó, 39. Mándok-Tetenke, 40. Mezőmgyer; 41. Mosonmagyaróvár-Moson-Királydomb, 42. Nagyszentmiklós-Bukovapuszta 2. sír; 43. Nagyvázsony-Nózsér; 44. Németszentpéter; 45. Piliny-Leshegy 2. sír; 46. Rábacsanak-Tsz-major; 47. Ócsa-Alsópakony, 48. Oroszlános, 49. Sarkad-Peckesvár; 50. Sárospatak-Alsóhomok, 51. Soltszentimre, 52. Sikló, 53. Szabadkígyós-Pálliget, szórvány, 54-55. Szakony 6. és 7. sír; 56. Szatymaz-Összeszék, 57. Szeged-Négyhalomdűlő, 58. Szentes-Nagyhegy, 59. Szinyér, 60. Táptószéle, 61. Tengelic, 62. Alsóhetény, 63. Tiszánána-Cseh tanya, 64. Törtel-Demeter tanya, 65. Törtel-Nyilas vasúti megálló, 66. Zalkod-Szegfarka, 67. Zselickislak, 68. Szarvas-Kákapuszta, 69. Kiskunhalas-Dénes M. u., 70. Nyárlőrinc-Bogárzó dűlő, 71. Kétpó-Szenttamási Állami Gazdaság

27

61

ja a tollforgót, hanem épp ellenkezőleg: a kúp alsó, kiszélesedő végéből bomlanak ki a toll- vagy szördíszek.

Szinte kizárólag az utóbbi módon történt elhelyezést jelentik meg a szasszanida ezüsttalakon az egykori alkotók. Ezek a kúp alakú, s kiszélesedő végükön tollbokrétában végződő díszek hosszú szíjakon feltehetőleg a nyereg hátsó kápájához kapcsolódtak, s vágta közben szinte úsztak a levegőben a lovas után.¹⁶²

Az elmondottak alapján a tárgyalt karosi ékítményt a tollforgót tartó díszek közé sorolhatjuk. Noha nem zárható ki, hogy – szásszanida mintát követve – a far- vagy a szügyhámon helyezték el (ez esetben a tetején lévő luk a függesztő rögzítésére szolgált), mégis valószínűbbnek tartjuk, hogy eredetileg a ló homlokát ékesítette. Ezt részben az valószínűsíti, hogy csak egyet találtunk a sírban (a másik megoldás esetén mindig párosával látható), másrészt, hogy az alján kiugró, szegecsekkel átütött peremet képeztek ki. Ennek a szerepe az lehetett, hogy az ezüstkúpot egy széles bőr talapzatra rögzítse, s így ültesék a hátsó fejére.

E díszítőelemet eleink minden bizonnyal levédiái tartózkodásuk során vették át a szaltovói kultúra szásszanida elemeket őrző alán népeitől. Használata azonban már a honfoglalás idején is archaikusnak számíthatott, s az első generáció néhány tagjára korlátozódhatott. Sajnos a X. század első felén, kétharmadán belül a rozettás lószerszamos sírok zömének pontosabb datálása egyelőre aligha lehetséges. Kísérőleleteik közül azonban hiányoznak az olyan tárgyak, melyeket egyértelműen a század második felére keltezhetnénk.¹⁶³ Nem jelentheti ez azonban azt, hogy a rozettás veretek javarésze még a Kárpátoktól keletre készült volna.¹⁶⁴ Mint az alábbiakban a karosi II. temető sírjainak egy csoportján látni fogjuk, nemcsak a rozettás veretsorok, hanem a használóik egyéb tárgyai is a környezetükben fekvő sírokban lelt ékszerek, ruhadíszek olyan szoros összefüggést mutatnak, annyi köztük az átfedés, hogy minden alapunk megvan annak a feltételezésére: e veretekhez tulajdonosaik nagyjából azonos időben jutottak, s igényeiket (3–4 éves gyermekekét is!) azonos műhely elégítette ki. Ez az öt-ösműhely pedig minden bizonnyal temetkező (és lakó?) helyükhöz közel dolgozott. Nehezen képzelhető el, hogy a X. századi ötvösművészek, akik pompás tarsolylemezek, szablyaveretek, övdíszek gazdag sorozatát készítették el, épp a viszonylag egyszerű rozetták előállításával ne tudtak volna megbirkózni.

A veretek kopottsága, egyes darabok pótlása, javítása ezt nem bizonyíthatja, legfeljebb azt, hogy tulajdonosa hosszú ideig használta azokat. Hogy öröklődtek-e vagy sem generációkon keresztül, ma már nehezen dönthető el. Ennek két érv is ellentmondani látszik. Az egyik, hogy a veretek gazdáikkal akkor szálltak sírba,

amikor a magyar törzsekhez a korábbi és későbbi évtizedekhez képest jóval nagyobb mértékben áradt a nemesfém a sikeres kalandozó hadjáratok zsákmánya és az adók formájában. Nyersanyagoknak tehát aligha voltak szükében, hogy „takarékoskodniuk” kellett volna. Másrészt a karosi, s más temetők összképe határozottan azt mutatja, hogy a temetés során mindenkinek a sírjába teték azokat a tárgyakat, ékszereket, amelyeket az illető méltósága és gazdagsága megkívánt. E díszek, hatalmi jelvények öröklődésére a X. században semmiféle bizonyíték nincs. A kopás, javítás, pótlás sem feltétlenül az. Az előkelők ugyanis díszes ruhákban, méltóságjelvényekkel aligha csak a ritka ünnepnapok során léptek fel. A fejedelmi, törzsfői székhelyeken szinte minden napra eshetett valami olyan alkalom, ami megkívánta a megfelelő megjelenést. Másrészt, az ezüst és a bronz puha fém, gyorsan kopnak, s e folyamatot nemcsak használatuk, de tisztításuk, karbantartásuk is siettethette. Nehezen lehetne az „öröklődés” esetén azt is megmagyarázni, hogy egyesekkel miért szálltak díszük sírban, másokkal miért nem? Aligha feltételezhetjük, hogy a gazdag mellékletű temetkezésekben csupa kihalt nemzetség tagjait tisztelhetjük.¹⁶⁵

A rozettás lószerszámot tartalmazó sírok a karosi II. temető középső és déli szárnyán helyezkedtek el (3. kép). Kettő közülük szinte páros sírnak is tekinthető: a temető déli végénél, a többi sírtól 10 méternyire találtuk a 13. sírt, a közvetlenül mellette fekvő 16. sírban pedig íjas, tegez, harci baltás, veretes övvel is felszerelt férfi nyugodott a lovával. Központi helyen, a domb csúcsán kapott helyet a 49. sír. A mellette fekvő lovas férfisírban (50. sír) aranyozott ezüst övvereteket, szíjvereteket, és egy szablya palmettamintás, aranyozott ezüst lemezborításának töredékeit leltük. Körülöttük egy 6–8 méter sugarú körben más sír nem került elő. Mindkét férfi, s a 49. női sírt is kirabolták. A bolygatás azonban a lócsontokat egyik esetben sem érintette. A sírrablás ténye már csak azért is figyelemre méltó, mert hasonló jelenséggel a temető más részein nem talákoztunk. E kérdésre a temető részletes elemzése során még visszatérünk, most csupán annyit jegyzünk meg: a holgyatás – az előkerült mellékletek alapján – minden bizonnyal a legkorábbi sírokat érintette.

A további két, rozettás lószerszámdíszeket tartalmazó temetkezés egymás mellett feküdt, közvetlenül a vezéri (52.) sírtól keletre, mintegy annak a lábainál. Noha antropológiai, kémiai vizsgálatok híján a köztük lévő rokoni, esetleg házastársi kapcsolatot nem tudjuk egyértelműen bizonyítani, a sírjaikban lévő tárgyak alapján összetartozásuk több, mint valószínű. A tágabb, a temető többi részétől elkülönülő csoport sírjai két sorba rendeződtek (52–61. sírok), közülük a női sírok (53., 54., 56.,

162 Marschak, B. 1986. 1–3., 6–7., 9–10., 29., 32., 123. kép

163 Érmét csak Piliny–Leshegy 2. sírjában találtak: Provence-i Hugó (926–31) 2 db milánói verete: Kovács L., 1989. 53.; A jászfényszarui, három szálból sodrott, állatfejekben végződő karperecek eredete és datálása még mindig vitatott: M. Poll K. 1932–33. 62–84.; Szőke B., 1962. 70.; Tisztázatlanok az állítólag S végű hajkarikák is tartalmazó gici sír leletkörülményei: Hidvéghi S., 1912. 320–22.

164 Ld. 130. j., valamint Szőke B., 1962. 18.

165 Dienes I., 1978. 116.

58) félkör alakban veszik körül a vezér nyughelyét. A két, rozettás lószerszámmal elhantolt mellett (53., 56.) előkelő lány vagy asszony nyugodhatott a szántás által erősen roncsolt 54. sírban is, hiszen lovát is vele temették, ékszerei közül pedig vastag ezüst karperece és egy szíjveret is ránk maradt. Az 58. sír egy házi szolga maradványait takarta, az igen idős, fogatlan és szokatlanul alacsony (135 cm!) nő mellett csak egy szarvasmarha combcsontját leltük. Az 56. és az 58. sírok között egy 3–4 éves gyermek csontjai láttak napvilágot, viszonylag gazdag melléklettel: 3 db nagyméretű dudoros üvegyöngy és egy bronzcsörgő került elő innen. A csoportot északról három lovas harcos sírja zárta le (59–61. sír). Közülük kettő veretes övet, a 61. sír harcosa veretekkel díszített zárószíjú tarsolyt is hordott.

Az imént röviden bemutatott sírokból lelt tárgyak rendkívül sok szállal kapcsolódnak egymáshoz. A rozettás készletek közötti átfedésekről fent már szót ejtettünk, így arról is, hogy az 53. sírban nyugvó nő veretkészletének egyik elveszett darabját egy ugyanolyannal pótolta, mint amivel az 56. sírba temetett asszony szerelte fel a lovát. A csizmájukat ékesítő levél alakú, háromágú veretek formailag tökéletesen megegyeznek, csak az 56. sírban találtak valamivel nagyobbak (91. tábla 22; 94. tábla 14–18). E sír háromszög alakú lábbereteivel tökéletesen megegyező kis veretet forrasztottak az 57. (gyermek) sír bronzcsörgőjének a tetejére másodlagosan (94. tábla 19–31; 77. tábla 9). Végezetül ugyanilyenek díszlettek a 61. sír tarsolyának zárószíjában is, csak azok hátoldalára 2–2 szegecslet forrasztottak (103. tábla). Övének kapcsolószíjára vagy függesztőszíjaira olyan szív alakú kis vereteket illesztettek, amelyek közül kettő pontos párja az 52. sírban lelt kantárdíszeknek, másik kettő pedig az ugyanott talált szablya függesztőszíjában lévő vereteknek. Ezek párjára az 54. sírban is ráakadtunk (102. tábla 42–45; 78. tábla 13–17; 89. tábla 4–51; 93. tábla 4).

Szoros szálak fűzik e csoporthoz a három karosi temető más rangos sírjait is. Az imént tárgyalt kis szív alakú veretek pontos mása ismert az 50. sírből is, s ennek kisszíjvége azonos az 52. sír valamennyi kisszíjvégeivel (73. tábla 7–8; 78. tábla 6–7; 79. tábla 30; 80. tábla 20; 89. tábla 68). További egyezések: a II/52. sír készletét íjtartó tegezének és nyíltartó tegezének háromágú, karéjos vereteihez hasonlóval szerelték fel a II/11. sír íjtegezét, valamint a II/49. sír nyergét (71. tábla 1–2; 81. tábla; 85. tábla; 86. tábla 14–15. 125. tábla). Ez utóbbin lukvődőként szerepeltek, természetesen szegecs helyett a hátoldalukon szeggel ellátva. E sír másik, szintén háromágú, de levélalakú lukvődőjének mása is a III/11. sírből ismert (71. tábla 3; 128. tábla 14–15). A III/11. sír

csatjának párja a II/61. sírban feküdt (102. tábla 1; 121. tábla 1). A fentiekben már rámutattunk a I/12., II/49. és II/53. sírok rozettás lószerszámdíszei közti összefüggésekre is.

Az 52–61. sírok alkotta csoport tárgyainak e rendkívül sokrétű összefüggései, átfedései egykori tulajdonosaik igen szoros kapcsolatát mutatják, a leletek által meghatározott relatív kronológia pedig arra utal, hogy használóik nagyjából azonos időben jutottak díszítményeikhez, s igényeiket ugyanaz a műhely elégítette ki. Részletes antropológiai eredmények híján is, aligha tévedünk nagyot, ha e csoportot az 52. sírban nyugvó vezér házanépének tartjuk, mely családtagjait, közvetlen rokonait (vagy csak kíséző harcosait) és háziszolgáját foglalta magában.¹⁶⁶

A leletek által élénk tárurol összefüggések rámutatnak a három temető más vezető családjaira (vagy a család másik ágaival?) való kapcsolatokra is (I/12., II/49., 50., III/11. sírok).¹⁶⁷ Átfedések ugyanis csakis ezekkel mutathatók ki, a temetők más sírjaival, csoportjaival ilyen kapcsolatnak a leghalványabb jele sincs. Jóllehet, azok ékszerei, ruhadíszei is készülhettek ugyanabban a műhelyben, a vezérek és háznépük ékítményeivel megegyező tárgytípusokat ők nem használ(hat)tak. Jellemző, hogy a II. temetőben az övveret alakú lószerszámdíszek annak északi sírcsoportjában kerültek elő, teljesen elkülönülve a rozettás veretes sírokat magában foglaló déli és középső szárnyától.

Jóllehet úgy tűnik, a fenti gondolatmenet kifejtésével már látszólag túlléptünk a rozettás lószerszámos sírok kérdéskörén, s e téma boncolgatásának a temető elemzését tartalmazó fejezetben lenne a helye, e kérdéseket e helyütt mégsem kerülhetjük meg. Szakirodalmunkban az elmúlt évek során ugyanis hangsúlyozottan felmerült a rozettás lószerszámdíszeket használó nők társadalmi besorolásának kérdése, illetve az a probléma, hogy milyen mellékletű férfisírok sorolhatók melléjük. *Mesterházy Károly* szerint a rozettás temetkezések egy-egy nemzetiségű szállására utalnak, amit az is bizonyítana, hogy néhány tájegységet leszámítva, elterjedésük az egész Kárpát-medencében viszonylag egyenletes¹⁶⁸ (27. kép).

A fent elmondottak fényében aligha tartható az a nézet, mely szerint még a rozettás sírok leggazdagabbjai (pl. Balotaszállás) sem sorolhatók a vezéri temetkezések mellé.¹⁶⁹ A karosi vezér házanépéhez tartozó két asszony szerény és nem túlságosan értékes bronz lószerszámdíszeket használt, s ékszereik sem számítanak a korszak kiemelkedő jelentőségű leletei közé. Felvethető lenne persze az is, hogy minden, imént ismertetett megfontolás ellenére sem ezek (vagy valamelyik közülük) voltak a vezér asszo-

¹⁶⁶ Hasonló, de valamivel kevésbé rangos család nyugodhatott a gádorosi, szakonyi temetőkben: *Fettich N.*, 1937. 102–104.; *Dienes I.*, 1972. 13–14., 26.

¹⁶⁷ Nem vehetjük teljesen bizonyosnak, hogy a II/49. és 50. sírok a tárgyalt csoporttól különálló egységet alkottak-e, vagy annak részei voltak. Mivel e temetkezések a domb csúcsán helyezkedtek el, ahol az erózió a legerősebb volt, elképzelhető, hogy voltak közöttük gyermek, de akár felnőtt sírok is, melyek a szántás során nyomtalanul elpusztultak. Erre utalhatnak talán a II/55. sír szinte teljesen elpusztult, csekély maradványai is.

¹⁶⁸ *Mesterházy K.*, 1980. 70–143; Véleménye szerint a rozettás lószerszámos nők temetkezései nem a leggazdagabb sírok, náluk a kettőtagú csüngős ruhaveretekkel elhantoltak előkelőbbek lehetnek: Uo. 96.

¹⁶⁹ Uo. 96.

nyai. Ez esetben azonban csak a még szerényebb mellékletű női sírok maradnának számba vehető lehetőségként. Az egész temető nemesfémekben leggazdagabb viseletű női sírjai ugyanis azok, amelyekben veretekkel ékes lószerszám is volt. E tény jószerével az egész Felső-Tisza-vidék X. század első felére keltezhető többi temetőjére is igaz. Azt kellene tehát feltételeznünk, hogy e vidéken a vezérek mellé sorolható asszonyok sírjai még nem kerültek elő, vagy hogy feleségüket valamilyen rejtélyes oknál fogva a Duna-Tisza között hantolták el.

Úgy vélem tehát, hogy helyesebb a valós tényekből kiindulni, s a vezérek, de a náluk alacsonyabb rangú vezetők feleségét is a rozettás lószerszámot használó nők között keresni. Alátámasztják ezt azok az adatok is, hogy a jelek szerint a Felső-Tisza-vidéken lakó népesség valamilyen megfontolásból jóval kevesebb fémverettel ékesítette ruházatát, mint a Kárpát-medence más részein (Bihar, Maros-Körös-Tisza vidéke, Duna-Tisza köze, Észak-Kisalföld) lakó kortársaik. A tárgyalt terület temetőinek nemesfém gazdagsága a *harcosok méltóságjelvényeinek, fegyvereinek* nagy számában nyilvánul meg, de ugyanezen vezetők ruházatát alig egy-két ékszer díszítette. Feltehetőleg ugyanaz a hagyomány vezérelte asszonyaikat is. Valójában tehát a Felső-Tisza-vidéken csakúgy, mint a Kárpát-medence más területein nem lehet merev kategóriákat megszabni a tekintetben, hogy a rozettás lószerszámvereteket használó nők mellé milyen felszereltségű férfiakat sorolhatunk: vezéreket-e, vagy olyan előkelőket, akik csupán veretes övük révén emelkednek ki a harcосok sorából. Ennek nyilvánvalóan a fordítottja is igaz: a legigénytelenebb, bronzvereteket használó nők tarthatnak akár vezérek családjához is, mint ahogy a súlyos aranyozott ezüstdíszítmények tulajdonosainak férjeit jelezheti csupán egy-két szerényebb méltóságjelvény.

Annak bizonyítására azonban, hogy a Kárpát-medence különböző pontjain előkerülő sírjaik minden esetben egy-cgy nemzetségtől szállására utalnak, úgy vélem nem áll elegendő adat a rendelkezésünkre.¹⁷⁰ A rozettás lószerszámvereteket rejtő temetők elterjedése

ugyanis korántsem olyan egyenletes, mint korábban néhány kutatónk vélte.¹⁷¹ Arra már *Szőke B.* felfigyelt, hogy Erdély és az északi Kisalföld területéről e leletek hiányoznak.¹⁷² Eloszlásuk azonban más területeken sem egységes, inkább egy-egy jól körülhatárolható régióban csoportosulnak (27. kép).

A Dunántúlon két ilyen terület figyelhető meg. Az első a Kisalföld déli része, ahol a lelőhelyek főként a Rába és a Marcal alsó folyásának vidékén sűrűsödnek (Gyömöre, Gic, Koroncó-Bábot 2. sír, Koroncó-Rácdomb, Koroncó-Újtelep, Koroncó, szórvány, kissé távolabb Csorna-Sülyhegy, Mosonmagyaróvár-Moson-Királydomb, Szakony 6. és 7. sír, Enese-Belterület, Rábacsanak-Kossuth Tsz major).¹⁷³ A következő jól körülhatárolható, bár az előzőnél jóval szerényebb létszámú csoport a Kapos völgyének környékén és a Sárvíz alsó folyásánál helyezkedik el (Zselickislak, Alsóhetény, Koppányszántó, Tengelic, Fácánkert-Kajmádpuszt).¹⁷⁴ Ismerünk ezeken kívül még Somogy megye területéről egy szórvány rozettát is. Meg kell azonban említenünk, hogy a fent említett rozetták egy része (Alsóhetény, Koppányszántó, Somogy megye szórvány) feltehetőleg köznépi sírok másodlagosan felhasznált díszei voltak. Ásatás (Fácánkert kivételével) a többi lelőhelyen sem volt, így ezen adatok felhasználhatósága erősen korlátozott.

A Dunántúl egész további, fennmaradó részéről egyetlen rozettás lószerszámú sírt ismerünk (Nagyvázsöny-Nőzsér), a legújabbban Vas megyeiként publikált leletek valójában Csorna-Sülyhegyről származnak.¹⁷⁵

A Duna-Tisza között számon tartott lelőhelyek egymástól gyakran nagy távolságra esnek (Balotaszállás-Balotapuszta, Kiskunhalas-Dénes M. u., Soltszentimre, Törtel, Nyárlőrinc-Bogárdó dűlő), talán csak a Tápió és a Tisza közé eső sávban sűrűsödnek valamelyest (Tápiószele, Heves-Kapitányhegy, Jászfényszaru, Tiszanána-Cseh tanya).¹⁷⁶ Észak-Magyarországot egyedül a pilinyi lelőhely képviseli.

A Maros-Körös-Tisza vidékén három nagyobb csoport különíthető el. Az egyik közülük a Tisza jobb part-

170 Uo. 112.; A balotaszállási, bordányi sírokban nyugvó nők nemzetségtől feleségeit rejthették magukban *Kirtti B.*, 1983. 262. szerint.

171 *Szőke B.*, 1962. 15.; *Mesterházy K.*, 1980. 103.

172 *Szőke B.*, 1962. 15.; újabb az északi Kisalföldről ismertté vált az érsekújvári X–XII. századi temető 59. sírja: *Rejholecova, M.* 1974. 435–463.; valamint Felsőjártó köznépi temetőjének 44. sírjából egy másodlagosan felhasznált veret: *Tócsik, A.* 1971. 141.; legújabbban az erdélyi Borosbenedekről említi *Bóna I.*, 1986. 207., egy rangos női sír közelében, díszes lószerszámveretét.

173 Gyömöre: *Börzsönyi A.*, 1912. 214–219.; Gic: *Hidvéghy S.*, 1912. 320–322.; Koroncó-Bábot: *László Gy.*, 1943. 7–32.; Koroncó-Rácdomb, Koroncó-Újtelep, Koroncó-Szórvány: *Szőke B.*, 1954. 119–137.; Csorna-Sülyhegy: *Bella L.*, 1895., 253–256.; Mosonmagyaróvár-Moson-Királydomb: *Rég. Füz. Ser. I. No. 25.* 1972.; Szakony: *Dienes I.*, 1972. 24–25.; Rábacsanak: *Rég. Füz. Ser. I. No. 16.* 1963. 54.

174 Zselickislak: *Hampel J.*, 1907. 151.; Koppányszántó: *Hampel J.*, 1905. II. 605–607.; Tengelic: *Fehér-Éry-Kralovánzky*, 1962. No. 1096.; Fácánkert-Kajmádpuszt: *Wosinsky M.*, 1896. II. 1036–1038.; Alsóhetény: *Bakay K.*, 1989. 21. t. 37.

175 Nagyvázsöny-Nőzsér: *Éri I.-Kelemen M.-Németh P.-Torma I.*, 1969. 138.; Vas m.: *Bakay K.*, 1989. 22. t. 6–7.; Kiss Gábor szíves tájékoztatása szerint e Vas megyeiként számon tartott, valójában Csorna-Sülyhegyről származó leletek 1929-ben, Miske Kálmán és Horváth T. A. ajándékként kerültek Szombathelyre, akik a Gr. Széchenyi Rezső-féle gyűjtemény szakértői díja fejében választották ki és engedték át a múzeumnak. Növedéki Napló: VKM D NÖVN. 2/1929. 46–47. o. Ltsz. 54.726.2–3, 727.1–4, 8–9. 54.742.1–2: 58.1.2.; A lószerszámvereteken kívül Berengár (888–924) 3 db, Német Lajos (840–876) 4 db és I. Henrik (919–936) 1 db érméje is a leletek közt van: Éremtári lelt. könyv 1667–1674. Kiss Gábor baráti segítségét ezúton is melegen köszönöm. A csákberényi 22. sírban a rozettás veretet másodlagosan használták: *Hampel J.*, 1907. 161.; A Budaörsön őrzött veret leletkörülményeiről semmi közelebbit nem tudunk: *Mesterházy K.*, 1980. 101.

176 Balotaszállás-Balotapuszta: *Dienes I.*, 1972. 55., 62.; Soltszentimre: *László Gy.*, 1943. 33–44.; Törtel-Dezemer tanya: *Pösta B.*, 1896. 30–39.; Törtel-Nyilas vasúti megálló: *Rég. Füz. Ser. I. No. 18.* 1965. 53.; Tápiószele: *Fehér-Éry-Kralovánzky* 1962. II. No. 1083.; Jászfényszaru: *Fettich N.*, 1931. 72–77.; Heves-Kapitányhegy: *Pataky V.*, 1939. 200–210.; Tiszanána-Cseh tanya 2. sír: *Dienes I.*, 1959. 210.; *Dienes I.*, 1961. 132.; Kiskunhalas-Dénes M. u.: *Rég. Füz. Ser. I. No. 18.* 1965. 51.

ján, a Maros torkolatával szemközt és a Maros mentén húzódik (Bordány, Kiskundorozsma, Szatymaz–Összeszék, Szeged–Négyhalomdűlő, Oroszlámos, Makó, Nagyszentmiklós–Bukovapuszta 2. sír, Németszentpéter és jóval távolabb Borosbenedek).¹⁷⁷ A másik csoport a Körös torkolatvidékénél helyezkedik el (Eperjes–Kiskirályság, Kunszentmárton–Szentesi út, Szentesi–Nagyhegy, Szarvas–Kákapuszta, és távolabb Gádoros 2. sír).¹⁷⁸ A harmadik csoport a Fehér- és a Fekete-Körös összefolyásának környékénél található (Békéscsaba, Mezőmegyer, Sikló, Szabadkigyós–Pálliget, Sarkad–Peckesvár).¹⁷⁹

A hatalmas bihari területen mindössze a két ártándi és a hencidai lelet ismert, s egy debreceni szórvány-rozetta.¹⁸⁰ Még meglepőbb, hogy a rangos temetők gazdag sorozatával rendelkező Szabolcs megyét az egyetlen mándoki sír képviseli a rozettás lószerszámveretek lelőhelyeinek sorában.¹⁸¹ Annál sűrűbben jelentkeznek viszont a Bodroghözben: a fent részletesen elemzett karosi temető 5 sírján és további két, elpusztult sírt jelző szórványveretén (111. tábla 20; 136. tábla 3) kívül Szinyér, Bodrogszerdahely, Sárospatak, Kenézlő és Zalkod határából is felszínre kerültek rozettás lószerszámdíszek.¹⁸² E leletek ilyenfokú koncentrációja csak a dél-kisalföldi csoporttal mérhető össze. A Bodroghöz és Szabolcs ilyen különülése már csak azért is meglepő, mert a temetők szerkezetét, leletanyagát stb. tekintve, igen szoros szálakkal kapcsolódnak egymáshoz. Úgy látszik, a női viselet azonban bizonyos vonásokban eltér. A későbbiekben e kérdésre még visszatérünk, egyelőre csak annyit jegyünk meg: a lemez és az áttört hajfonatokrongók előfordulását tekintve majdnem fordított a helyzet, mint a rozettás lószerszámdíszeknél. Míg Szabolcsban 11 lelőhelyről 13 hajfonatkorongot ismerünk, addig Zemplénben csupán 3 lelőhelyet (Sárospatak–Baksahomok, Karos, Zemplén, utóbbi férfisír) tarthatunk számon.

A fentiek fényében aligha tartható a rozettás lószerszámú sírok egyenletes eloszlását valló elmélet, s így bajosan kapcsolhatnánk mindegyik lelőhelyhez egy-egy

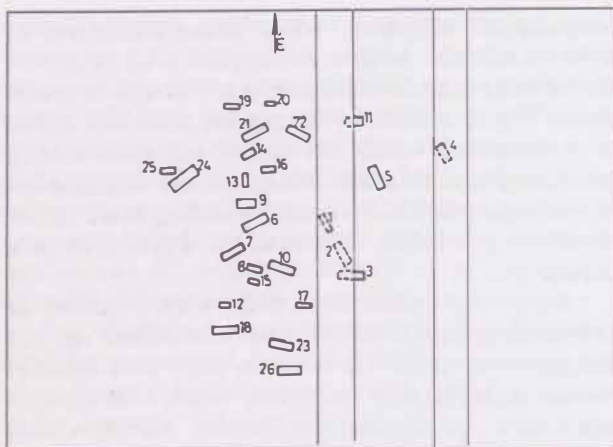
nemzettségfői központot. Főleg akkor kockázatos az ilyen vállalkozás, ha az e lelőhelyeket a későbbi, írott forrásokból ismert úri nemzetségekkel kívánja összekapcsolni.¹⁸³ A X. század eleji állapotokat a XI–XIII. századi források által elének tárt képpel már csak azért is merészség lenne összekapcsolni, mert a X. századon belüli hatalmi, politikai (s az ezzel összefüggően a birtokviszonyokban beállt) változásokról úgyszólván alig tudunk valamit.

Annyi azért valószínűnek tűnik, hogy a rozettás lószerszámot használó nők sírjainak sűrűsödése egy-egy központot sejtetnek. Azt azonban, hogy ezek katonai-hatalmi, közigazgatási centrumok voltak-e, avagy egy-egy főnök birtokközpontjai (a két kategória nem szükségszerűen kell, hogy minden esetben fedje egymást), ma még aligha tudjuk eldönteni. Már csak azért sem, mert e sírok (női temetkezések lévén) a központok meghatározásának csak egyik, s aligha a legfontosabb elemét jelentik.

Nem egységes a rozettás lószerszámú temetkezések leletkörnyezete sem. Szakirodalmunkban Szőke B. munkássága nyomán meggyökeresedett az a nézet, mely szerint a leletek zöme magányos sír volt, s eredményeit átvette Mesterházy K. is, megállapítván, hogy ezzel is hangsúlyozták a közösségtől elkülönülő előkelő rangos voltát.¹⁸⁴ Ha azonban tüzetesebben szemügyre vesszük az érintett leleteket (Balotaszállás, Bordány, Gic, Gyömöre, Heves, Kiskundorozsma, Kiskunhalas, Koroncórácdomb, Koronc-Újtelep, Makó, Mezőmegyer, Németszentpéter, Sarkad, Sárospatak, Soltszentimre, Szatymaz, Szeged–Négyhalomdűlő, Szinyér, Tápiószéle, Tengelic, Zselickislak), megállapíthatjuk, hogy túlnyomó többségük lelőhelyét régész még csak nem is látta, nemhogy hitelesítő ásatást végzett volna ott. Javarészüket ajándékozás vagy vétel útján került a múzeumokba, olykor évtizedekkel előkerülésük után.

Egyedül a bordányi sír – rigolírozással tönkretett – környékét vizsgálta meg Dienes I., bizonyosan magányos temetkezésnek tehát mindössze ezt tekinthetjük.¹⁸⁵ A fácánkert–kajmádpusztai, koronc-bábotai, zalkodi

177 Bordány: *Dienes I.*, 1956a. 36–54.; Kiskundorozsma: *Fehér-Éry-Kralovánszky*, 1962. No. 560.; Szatymaz–Összeszék: *Bálint Cs.*, 1991. 248.; Oroszlámos, szórványlelet: *Tömörkény I.*, 1904. 263–271.; Makó: *Hampel J.*, 1905. II. 548–549.; Nagyszentmiklós–Bukovapuszta (másodlagos felhasználásban): *Kisléghy Nagy Gy.*, 1904. 417–421.; Németszentpéter: *Bálint Cs.*, 1991. 243.
178 Eperjes–Kiskirályság: *Bálint Cs.*, 1991. 52–75., XII. t.; Kunszentmárton–Szentesi u.: *Hampel J.*, 1907. 122.; Szentesi–Nagyhegy: *Hampel J.*, 1907. 143.; *Ua. Csallány G.*, 1905. 33–34.; Gádoros 2. sír: *Fettich N.*, 1937. 102–103.; Szarvas–Kákapuszta: *Szatontai Cs.*, 1992. 323., I. t. I.
179 Békéscsaba: *Németh P.*, 1970. 15.; Mezőmegyer: *Banner J.*, 1943. 172–174.; Sikló: *Rusu, M.–Dörner, E.* 1962. 705–712.; Szabadkigyós–Pálliget, szórvány: *Bálint Cs.*, 1971b. 49–88.; Sarkad–Peckesvár: *Fettich N.*, 1931. 72–77.
180 Ártánd–Nagyfarkasdomb 6., 207. sír: *Mesterházy K.*, 1980. 98.; Hencida–Szerdekhalm 5. sír: *Fettich N.*, 1937. 95–97.; Debrecen–Új-föld, Kondoros part: *Fehér-Éry-Kralovánszky*, 1962. No. 211.
181 Jósza A., 1897. 361–363.
182 Szinyér: *Hampel J.*, 1905. II. 849–850.; Sárospatak–Apróhomok: *Hampel J.*, 1907. 136.; Bodrogszerdahely–Bálványhegy: *Erdélyi I.*, 1961–62. 17–18. t.; Kenézlő–Fazekaszug II. temető, szórvány: *Fettich N.*, 1931. 78–79.; Zalkod–Szegfarka: *Jósza A.*, 1914. 177–178.
183 *Mesterházy K.*, 1980. 104–105., 112–113.
184 *Szőke B.*, 1962. 16.; Az általa ismert 37 lelet közül 22-t magányos sírnek vélt. *Mesterházy K.*, 1980. 96. bőséges kameruni és ausztrál példával illusztrálta e tétel fontosságát, de elmulasztotta a rendelkezésünkre álló leletanyag kritikai vizsgálatát.
185 Részletesebb adatok híján még ennyit sem tudunk a békéscsabai, horosbenedeki, budaörsi, debreceni, enesei, koroncói (szórvány, de vele együtt palmettás csat és szíjvég is a múzeumba került!), mosonmagyaróvári leletek előkerülési körülményeiről.

28. kép. Hencida–Szerdekalom, X. századi temető
(Fettich N. nyomán)

leletek környezetében egészen bizonyosan voltak más sírok is, ezek tehát temetőben feküdtek.¹⁸⁶

Nem állunk jobban az ún. páros sírok tekintetében sem (Mándok–Tetenke, Jászfényszaru, Nagyvázsöny–Nőzsér). A két előbbi lelőhelyeit ásatással ugyancsak nem vallatták meg.¹⁸⁷ A rozettás lószerszamos sírok anyagába nem illeszthető, férfisírokra utaló leletek inkább rangos közösség temetkezőhelyére vallanak.

Mesterházy K. munkájában nagy hangsúlyt kaptak a köznépi környezetben előkerült rozettás lószerszamos temetkezések (Ártánd–Nagyfarkasdomb 6. és 207., Érsekújvár 59. sír, Hencia–Szerdekalom 5. sír, Csorna–Sülyhegy, Koppányszántó).¹⁸⁸ A két első lelőhelyre épített megállapításaival – hogy a tárgyalat sírokban nyugvó nők egy falu vagy még nagyobb közösség élén álltak, illetve egy ilyen élén álló férfi feleségei voltak – egyetértek. Az utóbbi három temető besorolásával kapcsolatban azonban vannak fenntartásaim.

A koppányszántói 1 db szórvány rozetta akár másodlagos felhasználású is lehetett (ld. pl. Alsóhetény, Csákerény, Felsőjattó), így ebből nem lehet rozettás lószerszamos sírra következtetni. A Csorna–Sülyhegyen talált temetkezésekben előforduló leletek (Berengár, Provence-i Hugó, Richwin érmei, nyílhegyek, kengyelek, gyűrűk, függők, szíjvégek stb.) közt semmi nem utal

köznépi temetőre. A melléklet nélküli sírokra hivatkozó homályos beszámolókra aligha építhetünk, bár nyilván ilyenek is lehettek (még leggazdagabb temetőinkben, pl. Karoson is voltak!) a feltárt vázak között. A töredékből élénk tárulók kép olyan temetőt rajzol elénk, mint a szentes–nagyhegyi, oroszlamosi, kunszentmárton–szentesi úti (másnéven: Nagytőke–Jámborhalom) lehetett. Mindannyi területén évtizedekig pusztultak a sírok, s feltárás híján ma már aligha dönthető el, hogy egymás közvetlen közelében fekvő rangos X. századi, valamint X–XI. századi temetőkről van-e szó, vagy a X. században nyitott, s még első királyaink alatt is folyamatosan használt temetkezőhelyekről.¹⁸⁹

A Fettich N. által kiásott hencidai temetőt utóbb László Gy. is tüzetes vizsgálat alá vette, s megállapításai máig hatóan beépültek a X. század kutatásának eredményei közé.¹⁹⁰ Úgy vélem azonban, eredményeit néhány ponton korrigálnunk kell. László Gy. a felső-Tisza-vidéki temetők elemzése során kidolgozott módszere szerint megkísérelte a sírokat itt is központi temetkezésre (5. sír a rozettás veretekkel), valamint jobb- és bal szárnyra elkülöníteni. Munkája során felhasználta Bartucz L. antropológiai vizsgálatainak eredményeit is, s mindezek alapján arra a következtetésre jutott: A sírok tájolásában is eltérő honfoglaló magyar temetkezések (1–5., 10. sírok) elkülönültek a környező, talán gepidával keveredett s elszlávosodott helyi, avar szolganéptől (28. kép).

Ennek a feltételezésnek azonban több súlyos érv is ellentmond. Habár Fettich azt állítja, a teljes temetőt feltárta, nem közli az átkutatott területet határoló szelvények térképét, így megállapítását fenntartásokkal kell fogadnunk. Bartucz L. a 26 sírból csak 6 teljes vázat és további két koponyát vizsgált meg (a feltárt anyag alig egyharmadát!), így ezekből általános érvényű következtetés aligha vonható le. A lószerszamos, lovas 3. és 10. síroknak sem a fekvése, sem a tájolása nem indokolja a „szolganépi csoporttól” való elválasztását, erre nyilván mellékleteik miatt volt szükség. De még így sem lehetett a „magyar csoportba” beilleszteni a 25. (lovas) sírt. A „szolganép” temetkezéseiből egyetlen olyan tárgy sem került elő, ami helyi eredetre utalna, s idegen lenne a honfoglalók leletanyagától. E csoport szegénysége cleve vitatható, hiszen a három lovas, lószerszamos sír mellett (3., 10., 25.) itt található 6 gyermek temetkezése is (8., 12., 13., 15., 17., 24.) s a gyereksírok más X. századi temetőben

186 Jellemző Wosinsky M., 1896. II. 1036–1038. feljegyzése: „Az ásatások második napján nem lehettem jelen, ... de a domb Ny-i oldalán ismét találtak két vagy három csontvázat, apróra törött ezüstlemezekkel. Érdemes lenne itt tovább ásni.” Koroncó–Bábotán már 1867-ben (több mint fél évszázaddal a rozettás sír előtt!) előkerült egy lószerszamos, tegezes harcos temetkezés: Szűke B., 1954. 119–137.; Zalkod határában ugyancsak évtizedekig pusztították a Tisza áradásai egy rangos temető sírjait: Jása A., 1914. 178.; Kiss Z., 1933–34. 217–218.

187 Mándokon a két, eltérő formájú zablatöredék utal egy másik sír előkerülésére, de ásatás itt sem történt: Jása A., 1897. 361–363.; Hasonló a helyzet Jászfényszarun, ahol a vétel útján a múzeumba került leletek közt két pár kengyel, palmettás szíjvég és egy félgömb alakú, csillagos fejű veret újabb sírra utal. Nagyvázsönyban az 1903-ban lelt férfi és női sír helyén 1962-ben eredménytelenül végződött a hitelesítő ásatás: Éri L.–Kelen M.–Németh P.–Torma I., 1969. 138.; Sajnos, még a negatív eredmény sem jelent semmit, legyen szabad itt saját ásatási tapasztalatomra hivatkozni. 1991-ben megkísérlettem Zemplénagárdon az 1900-ban előkerült honfoglalás kori sírok lelőhelyét feltárni. Az elmúlt évtizedek nehéz gépekkel történő földművelése sajnos teljesen megsemmisítette az egymás szomszédságában fekvő két temető sírjait. Szelvényeinkben mindössze szilánkjaira törött csontokat és felismerhetetlen, apró vastöredékeket találunk.

188 Mesterházy K., 1980. 97–98.

189 Lakner A., 1889. 263–267.; Bella L., 1895. 253–256.; Bálint Cs., 1991. 245., 255–257.

190 Fettich N., 1937. 95–101.; László Gy., 1944. 158–161.

sem gazdag mellékleteikkel tűnnek ki. További négy sír bolygatott (11.) vagy kirabolt (16., 19., 20, *e csoport valamennyi női sírja!*), a 19. sír leírása kapcsán maga *Fettich* is kiemelte, hogy „a csontok erősen patinásak”.¹⁹¹

Úgy vélem, mindezek alapján módosítanunk kell a hencidai temetőről eddig elfogadott nézeteket. A fegyverek feltűnő hiánya (egyetlen nyílhegyet és egy baltát lettek) eleve arra utal, hogy olyan közösségről van szó, amelynek nem volt elsőrendű feladata a katonáskodás. Ruházatuk, felszerelésük nemesfémekben való szegénységét részben ez is magyarázhatja. A másik ok, hogy a jelek szerint a honfoglalók első generációjához sorolhatók emlékeik (l. erre fent az állatfejes végződésű zablaloldaltagokról mondottakat), így a kalandozások nyomán létrejövő nemesfémgazdagság nem is jelentkezhetett viseletükben. Kitűnő párhuzamot kínál erre az ugyancsak az első generációhoz sorolható bezdédi temető, ahol az elhantoltak viseletéhez csak nagyon szerény nemesfém díszek tartoztak. A bezdédi temető másfajta összevetési kísérletet is kínál: ha a sírok sorából kiemel-nénk a 3–4 rangosabbat (mint *László Gy.* tette a hencidai lelőhely esetében), a maradék majdnem egy szinten mozog a hencidaiakkal. További fogós kérdés a temető társadalmi besorolása. Mint láttuk, *Mesterházy K.* a köznépik közé sorolta. Úgy vélem azonban, a kérdés nem dönthető el egyértelműen. A karosi, kenézli, bashalmi stb. temetőknél e lelőhely nyilvánvalóan szerényebb leletanyagot szolgáltatott. Mégis, hiba lenne a Kárpát-medence különböző pontjain feltárt X. századi emlékanyagának egy-egy társadalmi réteghez való kötését egy meghatározott régió – jelen esetben a Felső-Tisza-vidék – emlékanyagához viszonyítva meghatározni.¹⁹² Ennek nyomán ugyanis ország-résznyi területekről (pl. Heves, Borsod, de Bihar jó része is) eltűnnének a középréteg emlékei.¹⁹³ E kérdésre a karosi temetők értékelése kapcsán még részletesen visszatérünk, most csupán arra szeretnénk felhívni a figyelmet: számtalan oka lehet a különböző tájegységek temetőtípusainak lassanként kirajzolódó eltérései között. Ezek sorában az eltérő gazdasági viszonyok, a különböző főnökök katonai kíséretében való részvétel mértéke (s így a zsákmányhoz jutás lehetősége) nem elhanyagolható szempont lehetett.

Véleményem szerint tehát a hencidai közösség tagjai a főnökök állandó kíséretében részt nem vevő szabadok voltak, a középréteg kevésbé tehető és rangos képviselői. Ezáltal a bizonyosan köznépi temetőből napvilágra

került rozettás mellékletű lelőhelyek száma kétfőre csökkent (Érsekújvár, Ártánd).

Ezzel szemben a rangos középrétegre utaló temetők közül (Bodrogszerdahely, Eperjes–Kiskirályság, Gádoros, Hencida, Karos I–III., Kenézli, Piliny–Leshegy, Sikló, Szakony, Tiszanána, Törtel, Zalkod) 14-ben összesen 20 ilyen melléklettel jellemezhető sír került elő.¹⁹⁴ Közülük jó néhány kiscsaládi temetőnek tekinthető (Eperjes, Gádoros, Szakony, Piliny), de a fennmaradók közül jelenleg egyedül elemezhető karosi II. temetőben is elkülönült a többi sírtól a rangos vezér háznépe, s a másik két rozettás sírpár is. Más csoportok mellett ezek az előkelő családok alkották a X. század első fele magyarságának uralkodó rétegét. Miután a rozettás lószerszámú sírokat magukba foglaló temetők, lelőhelyek túlnyomó része a kutatótságra vagy a publikáció hiánya miatt nem elemezhető, az eddigieknél többet aligha mondhatunk róluk.

Lószerszámdíszek a férfi sírokból. A férfiak által használt lószerszámdíszek a korszak azon leletei közé tartoznak, melyekről napjainkig igen kevés ismerettel rendelkezünk. Ennek fő oka az, hogy – a nők jellegzetes rozettás díszítményeivel szemben – az előkelő harcosok lovainak kantárját többnyire olyan veretekkel ékesítették, amelyek semmiben sem különböznek az övveretek-től. A jobbára véletlenszerűen előkerült, múzeumokba gyakran csonkán bejutott leletanyagokból így a mai napig igen nehéz különválasztani a kantárt ékesítő vereteket. Annak ellenére, hogy a kutatók már évtizedekkel ezelőtt gyanították a legrangosabb sírok mellékleteinek egy részéről, hogy eredetileg lószerszámdíszként szerepelhettek, hiteles körülmények között csak a közelmúltban nyílt lehetőség ilyenek megfigyelésére.¹⁹⁵ Nyilvánvalóan ennek tudható be, hogy a korszak hagyatékát tárgyaló művében *Szöke B.* arra a megállapításra jutott, hogy még a legrangosabb férfiak sem használtak fémveretes lószerszámot.¹⁹⁶ E kérdést a zempléni sírból előkerült, mindmáig leggazdagabbnak tartható veretegyüttes döntötte el. Sajnos e sír feltárása során sem készült részletes dokumentáció, így egyes részletkérdések megoldása továbbra is várat magára.¹⁹⁷ Végezetül – a szakonyi ásatás során szerzett tapasztalatai segítségével – *Dienes I.* végezte el a budapest–farkasréti sír lószerszámainak helyreállítását.¹⁹⁸

191 *Fettich N.*, 1937. 97.

192 *Révész L.*, 1984–85. 615–639.

193 *Szabó J. Gy.*, 1978–79. 114., 129. j.

194 E szám azonban a kunszentmártoni, oroszlamosi, szentes–nagyhegyi lelőhelyekkel talán tovább is bővíthető. Nem számoltuk ide a Szabadkőgyőrs–Pállyegyetlen szörvénykeft lelt rozettát, mivel nem dönthető el, hogy másodlagosan használták-e avagy egy elpusztult seregűntest jelez. A bukóvapusztai 2 sírban pedig sem ló, sem lószerszám nem volt, így a rozettát is másodlagosan használhatta eredeti tulajdonosa. Rangos temetőköt sejtjenek a mándoki, szinyéri leletek is

195 *Reizner J.*, 1903. 268–272., a domaszéki, rigolfózással megbolygatott sír övveret alakú vereteinek egy részéről megjegyzi, hogy állítólag a lócsontok között voltak, s kantárdísznek véli azokat; *Fettich N.*, 1937. 72. a henepusztai lelet nagy levél alakú díszet, s az alsóvereckei veretét véli kantárdísznek i. m. XXXIII t. l. 11. *László Gy.*, 1943. 31., 85. j.: „Kétségtelen, hogy Geczeréden az öv díszítménynek tartott díszek nagy része nem az övön volt, hanem a farhármon és a szügyelön. Erre mutat, hogy a rögzítő szegecsnek hossza az egyes szorozatokon más és más ...”

196 *Szöke B.*, 1962. 18–19.

197 *Budinsky–Kricka. V.–Fettich N.*, 1973. 19., 34–39., 80., valamint 20–24. kép

198 *Dienes I.*, 1973. 190–211.; A szakonyi leletek és ásatási dokumentáció közöletlenek, az I. sír lószerszámainak rekonstrukciója: *Dienes I.*, 1972. 7. kép

29

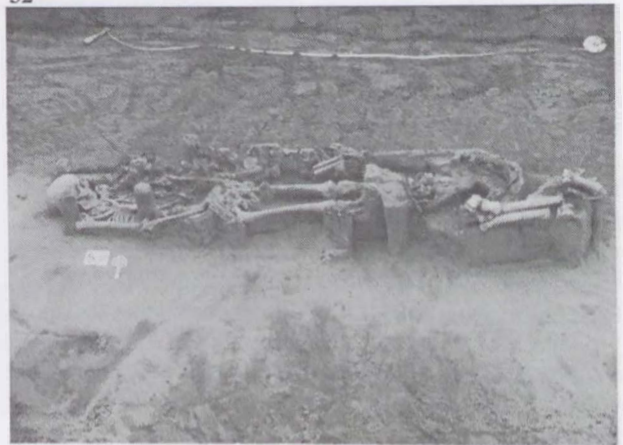
30

31

32

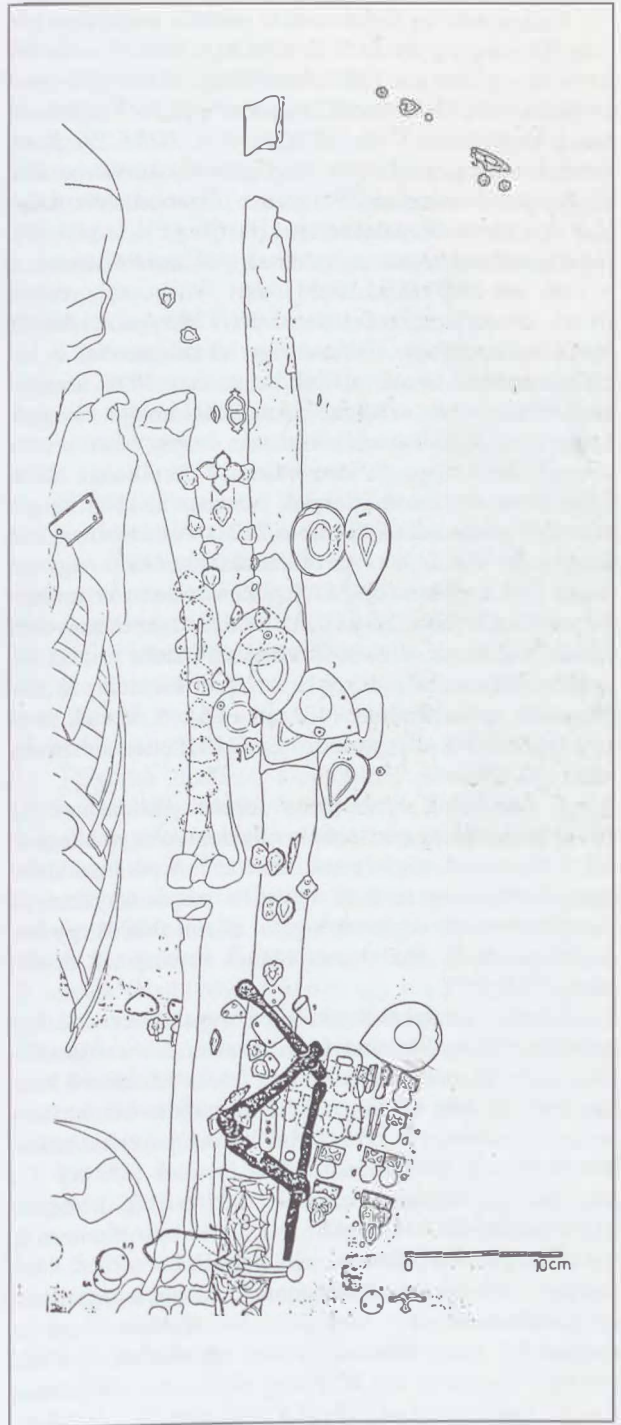

29. kép. Karos II/29. sír
 30. kép. A karosi II/29. sír kantárdiszei
 31. kép. Kantárveretek a karosi II/29. sírban (részletrajz)
 32. kép. A karosi II/52. sír

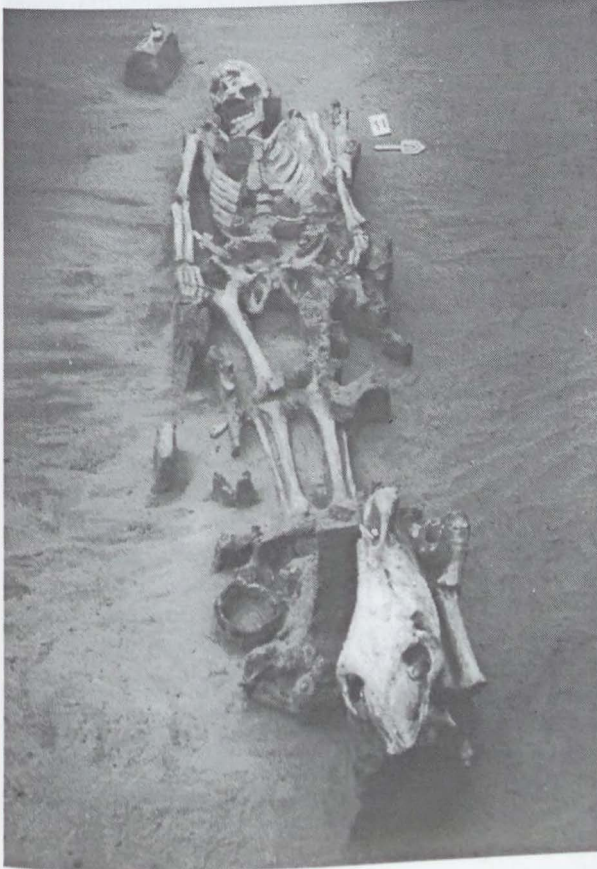
33

34

35

33. kép. Kantárveretek és szügyelődíszek a karosi 11/52. sírban
 34. kép. Kantárveretek és szügyelődíszek a karosi 11/52. sírban (részletrajz)
 35. kép. A karosi 11/11. sír

Eddigi szerény ismereteinket jelentős mértékben bővíthetik a karosi ásatások szerencsés leletei. Minden bizonnyal egy rangos férfi kantárdíszje volt az *I. temető* elsőként napvilágra került sírjainak egyikéből származó kerek kantárrózsa¹⁹⁹ (1. tábla 12; 137. tábla 25). Ilyen vereteket ugyanis – hiteles megfigyelések révén – csakis férfisírokból ismerünk.²⁰⁰ Talán a lószerszámhoz tartozott a 6 db levél alakú ezüst kisszíjvég²⁰¹ (1. tábla 7). Bőségebb adatokat szolgáltatott a *II. temető* sírjai.

29. sír: (43. tábla; 29–31. kép). A tegezzel, veretes övvel, tarsolylemezzel elhantolt férfi lábvégeinél feküdt lovának koponyája, alatta a négy lábszárcsonttal. A ló-lábszárcsontok között találtuk kantárának 26 db aranyozott ezüst veretét, valamint oldalpálcás zabláját és egyik kengyelét. A kantárvereteken sem kopás, sem javítás nyoma nem látható. A készlethez 20 db pillangó alakú kantárveret tartozott, középső, rombusz alakban kiugró részüket aranyozták (43. tábla 2–21). Valamennyit 2–2 szegeccsel rögzítették. Az öt kantárrózsa közül négy kisebb, 1,85 cm átmérőjű, közepükön aranyozott csillagmintával (43. tábla 22–25). Az ötödik ezeknél nagyobb, átmérője 2,9 cm, felületét körben szív alakú minták díszítik, melyek csúcsukkal a közepen kiemelkedő félgömbhöz támaszkodnak (43. tábla 26). A veretek sorát egy pajzs alakú, kihegyesedő végű, díszítetlen kisszíjvég zárta (43. tábla 1).

A nagyobbik kantárrózsa formai párhuzamait az imént felsoroltuk, a kisebbek változatai eléggé elterjedtek a X. századi régiségeink között.²⁰² A pillangó alakú vereteknek azonban csak egyetlen párját ismerem. A zempléni vezéri sír kantárveretei között feküdt egy hasonló, az ásató által kisszíjvégnak értelmezett díszítmény.²⁰³

A karosi vereteket semmiféle bolygatás nem érte, így lehetőségünk nyílik a kantár szerkezetének rekonstruálására. Közvetlenül a zabla mellett feküdt két kisebb kantárrózsa (13. kép 46, 50b), így ezek minden bizonnyal a pofaszíj, valamint az orradzó találkozási pontját díszítették. A köztük lévő pillangó alakú veretek (13. kép 47, 48, 50a) az orradzón lehettek, a kisszíjvég pedig az egyik kantárrózsától a zabla felé nyúló bekötőszíjra. A kantárrózsáktól a pillangó alakú veretek két sorban, átlósan haladnak felfelé s középpontban látható a nagyméretű kantárrózsa (13. kép 37). Ez elárulja, hogy a homlokszíj és az orradzó közt két egymást átlósan keresztező összekötő szíj húzódtott, találkozási pontjukban a nagy kantárrózsával. Végül a pofaszíjak és a homlokszíj találkozásánál szintén két kis kantárrózsa volt (13. kép 31, 42). Az utóbbi látszólag rossz helyen van, erre

azonban találunk magyarázatot. Míg az összes többi veret a hátlapján feküdt, az említett kis kantárrózsa és a tőle kiinduló veretsor (13. kép 29a, 32, 34, 38, 39, 42, 43) előlapjával lefelé helyezkedett el a sírban. A kantárt nyilván nem szabályosan kiterítve helyezték a sírba, így fordulhatott elő, hogy jobb felső része visszahajlott, s ezért került az említett kantárrózsa is jóval lejjebb, mint ahol „szabályosan” a helye lenne.²⁰⁴

52. sír: (89–90. tábla; 32–34. kép). Mellékletei alapján (tarsolylemez, aranyozott ezüstveretes szablya, öv, készenléti íjtartó tegez, nyíltartó tegez, ezüstlemezekkel díszített nyereg stb.) nemcsak a temető, de a X. század egyik eddig ismert legrangosabb előkelője nyugodhatott e sírban. A fentiekén kívül ezt alátámasztja díszes lószerszámzata is. Lovának lábszárcsontjai a lábvégeknél feküdtek (a lókoponyát a szántás során az eke kiemelte és összetörte), nyerge pedig a lábujjpercek felett helyezkedett el. A feltárás során a bal karja mellett találtuk övveretei egy részét, veretes íjtegezét, szablyáját annak függesztőszíj-díszjeivel együtt, nagyméretű levél alakú sügyelődíszjeit és kantárvereteit a zablával (33–34. kép). Az iménti sorrend egyébként a temetés során a tárgyak sírba helyezésének sorrendjét is jelenti. Mivel a leletek több rétegben egymáson feküdtek, szétválasztásuk, értelmezésük nem csekély gondot okozott, egyrészt mert pl. az íjtegez díszítményeinek rendeltetését csak jóval a feltárás után sikerült megállapítanunk, másrészt pedig, mert egyes tárgytipusok (pl. kisszíjvégek, szegecses stb.) azonosak voltak, így alkalmazásuk több funkcióban is elképzelhető volt. Így a lószerszámdíszek esetében számolnunk kell azzal, hogy néhány ide sorolt szegecs esetleg nem tartozott közéjük, de azzal is, hogy pl. egynél több kisszíjvég ékesítette azt eredetileg.

A fentiek értelmében a kantár szerkezetét sem határozhatjuk meg olyan egyértelműen, mint a 29. sír esetében tettük. Megkönnyíti azonban a dolgunkat a négy kantárrózsa. Közülük kettő nagyobb méretű volt (3,5x3,5 cm), előlapjukat négyszirmú virág formára mintázták, felületük aranyozott, közepen kerek alakban áttörték, itt valaha színes üvegbetét lehetett (89. tábla 1–2). Hátlapjuk vörösréz lemez, 0,5 cm vastag szíjat foghattak közre. Egyikük a bal váll, a másik a bal felkarcsont közepe táján feküdt. A veretekkel díszített szíjmaradványok három irányban ágaztak el tőlük. Úgy vélem, mindkettőt a pofaszíjak, illetőleg a homlokszíj kereszteződéséhez szegecselték. A két kisebb (2,6 cmx2,6 cm) kantárrózsa gyöngyözött keretű, dudoros középső részéből négy bemélyedő felületű, aranyozott nagyobb szírom és köztük négy kisebb szírom ágazik ki

199 Dókus Gy., 1900. 4. kép 1.

200 Az alább bemutatandó karosi II/29., II/52., II/szörvány, III/11., síron kívül Zemplénből: Budinsky-Kricka, V.-Fettich N., 1973. 20. kép 2–7.; ilyen látható a szakonyi lószerszám rekonstrukciós rajzán: Dienes I., 1972. 7. kép; hasonló szerepe lehetett az egyik fehéregyházi sírhól előkerült veretnek, a zavaros leírásból azonban pontos helye nem derül ki: Kada E., 1912. d. ábra.

201 Dókus Gy., 1900. 4. kép 4–5. csak két ilyen közöl, a kassai múzeum gyűjteményében ma 7 db látható. Hasonlók kerültek elő a geszterédi sírból: Kiss L., 1938. VIII. t. 16–17. valamint Banán: Kiss Á.–Bartha A., 1970. XXV. t. 14–18., ez utóbbiak azonban bizonyosan a tarsoly függesztő- vagy zárószíjait díszíthették.

202 Révész L., 1989–90. 282–283.

203 Budinsky-Kricka, V.-Fettich N., 1973. 20. kép 11.; Távlabbi rokonai a kiskeszti kantárveretek: Hanuliák, M., 1989. 4. kép 19.

204 Hasonló szerkezetű kantárt ismertet a malisevői temető 122. sírjából Erdélyi I., 1977. 71., 5. kép

(89. tábla 64–65). Egyik a bal könyök, a másik a bal alkar közepe mellett feküdt, hátlapjuk szintén vörösréz lemez, mellyel egy ugyancsak 0,5 cm vastag szíjat szorítottak le. Mindkettőtől ugyancsak három irányba futottak a veretekkel ékes szíjmaradványok. E két kisebb kantárrózsa a pofaszíjak és az orradzó találkozási pontjait díszíthették. Ez már csak azért is valószínű, mert közvetlen mellettük feküdt az oldalpálcás zabla. A homlokszíjat, orradzót és a pofaszíjakat összesen 48 db kis szív alakú verettel szerelték fel. Közülük 28 db szív alakú, aranyozott elülső felületét borda fogta közre (ebből négy bronzból öntött, nyilván pótlásként használt darab, a többi aranyozott ezüst) (89. tábla 4–31), további 20 db felületén közepén bemélyedő, háromágú, aranyozott levélcsozor látható (89. tábla 32–51). E kétféle verettípus a sírban nem különült el egymástól, a szíjakra egymást váltva szegecselték fel valamennyit. Az alsó, kisebbik kantárrózstól induló egyik szíjmaradványon 3 db ilyen kis veret volt, sorukat egy pikkelymintás kisszíjvég zárta le (89. tábla 68). Ez lehetett a zabla felé nyúló kapcsolósíj. Hogy a homloksíj és az orradzó között volt-e összekötő síj, ma már egyértelműen nem dönthető el. Feltételezhető azonban, hogy a homloksíj középső részéhez kapcsolták azt a sima felületű, felül áttört, alul hármas karéjban végződő ezüstlemezt, amelyen szegecs nem voltak, felerősítését nyilván a felső, négyzet alakú részen átvezetett szíjjal oldották meg. Hasonlókat – bőrből, textilből készült változatban – napjainkig láthatunk a lószerszámokon (89. tábla 3).

Nem tudjuk meghatározni a pontos helyét a 10 db rozettás fejű, aranyozott ezüstszegecsnek, és a két vörösréz hátlappal is összekapcsolt kettős szegecsnek (89. tábla 52–63). Utóbbiak közül az egyik egy kantárrózsa mellett feküdt. Hasonló a helyzet a két ívelt, áttört, aranyozott ezüst szárny alakú verettel is (89. tábla 66–67). Egyiket a zabla mellett találtuk, a másikat a bal váll mellett, másodlagos helyzetben. Mivel szíjtartó pálcájuk erősen kopott, elképzelhető, hogy valaha a kantár két oldaláról leológó bojtokat, vagy más díszítményeket tartottak.

A fent ismertetett, összesen 68 db kantárdísz erősen kopott, használt, mint láttuk, az elveszett darabokat bronzból öntött példányokkal is pótolták. A kantárrózsa legközelebbi formai párhuzamait egyes bőrtarsolyok négyzet alakú veretei között találjuk (Karos-Eperjeszög II/11., Újfehértó–Micskepuszta).²⁰⁵ A szív alakú kantár-

veretek párjai a karosi II. temetőből származnak: A hármas levéldíszvel ékesítettek a II/61. sír övének kapcsoló- vagy függesztőszíjáról, a másik típus pedig az 54. sír mellékletei közül. A szárny alakú veretek párhuzamait a nyergek, illetve a rozettás lószerszámok tárgyalásakor már említettük (II/49., III/11. sír). A karéjos végű, homlokdíszként szolgáló ezüstlemezhöz hasonló honfoglalás kori régiségeink közül máshonnan nem ismert. A pikkelymintás kisszíjvég (e sír valamennyi kisszíjvége ilyen volt!) párja a II/50. sírből származik, illetve ott a nagyszíjvég is hasonló kiképezésű volt.²⁰⁶

A rekonstrukciós rajz alapján hasonló lehetett a szakonyi I. sírban feltárt kantár díszítése, a szíjakat ott is, a karoshihoz hasonlóan, apró veretekkel borították.²⁰⁷ Ilyen szerkezetű kantárok ismeretesek a Dél-Ural vidékéről, a 9–10. századnak tartott bekesev-i kurgánokból.²⁰⁸

A II/52. sírban a bal könyök felett 11 db levél alakú szügelődísz feküdt (90. tábla; 33–34. kép). Mivel a nyereg jóval távolabb, a lábvégeknél került elő, minden bizonnyal a temetés előtt leoldották arról a szügyhámot és a farmatringot, s a szíjakat összehajtogatva, külön helyezték az elhunyt mellé. Ennek következtében nem is tudjuk pontosan meghatározni, hogy a három verettípus melyike volt a szügy- és melyike a farhámon. A csüngők közül három ezüstből öntött, csörgős volt (90. tábla 1–3). Félgömb alakban kiemelkedő középső részüket (mely 3–3 lukkal áttört és egy bronz golyócskát foglalt magában), valamint peremüket bemélyedő, aranyozott árkolással díszítették. Hátlapjuk vörösréz lemezből készült. Egyikük javított, előlapját átüti egy másodlagosan felszerelt szegecs. E szegecs egy sérült övveretből vágta ki, melynek levél alakú mintája jól felismerhető. E veretek felső ívénel a hátlap egy része elválik az előlaptól, s ezáltal egy síj befogadására vált alkalmassá. Hasonló módon, mint a tarsolylemezekhez illesztett függesztőszíjak felszerelésénél több esetben is megfigyelhető. A hámszíjakhoz tehát egy-egy azokról lecsüngő külön kis síjra kapcsolódtak.²⁰⁹

További 6 levél alakú díszítményt ezüstlemezből vágta ki, közepükön a csepp alakban kiemelkedő részt aranyozott árkolással hangsúlyozták (90. tábla 6–11). Ívelt felső részükön egy-egy rozettás fejű szegecs látható. Hátlapjuk nincs, csakúgy, mint a két kisebb, az előzőekhez hasonló formájú lemezcs csüngőnek (90. tábla 4–5). Ez utóbbiakon csak egyszerű félgömbfejű szegecs van.

²⁰⁵ Dienes I., 1964. 99–103., 33. kép; Révész L., 1989–90. 279–281., 17. kép

²⁰⁶ Pikkelymintás szíjvégek a következő lelőhelyekről ismeretesek: Zemplén: Budinsky-Kricka, V.–Fettich N., 1973. 17. kép 30., 20. kép 8–10., utóbbiak szintén lószerszám részeként; Szered I. 15/53; Tócsik, A. 1968. 47–48.

²⁰⁷ Dienes I., 1972. 7. kép

²⁰⁸ Mazitov, N. A. 1982. 60., 31. kép 9., 18–24.; Uo. 66., 36. kép 6., 13–17.; valamennyi női sírből.

²⁰⁹ Hasonló módon szerelték fel a – magyar mester alkotásának tartott – utemilsk-i ezüsttálon ábrázolt lovas csüngődíszeit is: Marschak, B. 1986. 119. kép; a további ábrázolásokra: Wiljanov, St. 1990. 195–204.

Levél alakú, olykor a fent ismertettekénél jóval díszesebb kidolgozású sügyelőveretek több honfoglalás kori férfisírból napvilágot láttak, számuk azonban jócskán alatta marad a karosi leletegyüttesnek.²¹⁰ A korábbi, töredékes adatok alapján joggal gondolhatott arra *Dienes I.*, hogy a kiemelkedő rangú férfiak csakis öntött sügyelődíszeket használtak, s hogy mennyiségüket az őseinknél varázslatos hetes szám szabta meg. Újabb adataink azonban e megfigyeléseket nem mindenben támasztják alá. A sügyelődíszek hetes száma a (csak hiányosan múzeumba került!) farkasréti leleten kívül más sírban nem mutatható ki. Azt viszont alátámaszthatjuk, hogy a rangos férfiak lószerszámzatát túlnyomórészt valóban öntött csüngők ékesítették,²¹¹ a lemezesek többségét női sírokban leljük.²¹²

A sügyelő és a farmatring csüngős veretekkel való ékesítése őseinknél még minden bizonnyal keletről hozott hagyomány. A már említett utemilszk-i ezüsttal ábrázolásán kívül ezt régészeti leletek is alátámasztják. Már *Fettich N.* felhívta a figyelmet a kijevi és a gaevka-i leletekre,²¹³ amelyek mellé az elmúlt évtizedekben újabb leletegyüttesek sorakoztak fel. Kijev környékéről, Csernyigovból, Tabaevkáról, Sesztoviciből is kerültek elő levél alakú sügyelődíszek.²¹⁴ Hasonlókat, bár jóval kisebb számban a szaltovói kultúra területéről is ismerünk.²¹⁵

A karosi II. temető területén minden bizonnyal egy harmadik rangos, veretes lószerszámmal elhantolt férfi sírja is feküdhett. Erre utal a 14. és a 16. szelvényben szórványként talált egy-egy, azonos készlethez tartozó kantárrózsza (111. tábla 18–19). Mindkettő öntött, aranyozott ezüst. Díszítésük középen kiemelkedő, gyöngyű díszes kerettel övezett félgömb, melyből szív alakú minták ágaznak ki. A veretek előkerülési helye alapján ez az elpusztult sír a domb csúcsán, központi helyen feküdhett. Nem zárható ki azonban az sem, hogy azok eredetileg a kirabolt, közelben fekvő 50. sírhoz tartoztak, s annak kifosztása során szóródtak szét.

A karosi III. temetőben egyetlen férfisírban leltünk lószerszámdíszeket: a 11. sírban nyugvó vezér lovának kantárát és sügyelőjét szerelték fel aranyozott ezüstdíszítményekkel (127–128. tábla; 35–38. kép). Rangjára palmettadíszes, aranyozott ezüstlemezekkel felszerelt szabályja, aranyozott ezüstveretes öve és készenléti íjtartó tegeze is utal. A lábvégeknél feküdt lovának koponyája és négy lábszárcsontja, mellettük helyezkedtek el kantár- és sügyelődíszei, nyeregveretei, oldalpalcás zablája és két körte alakú kengyele. A leletek fekvése alapján a sírba elsőként a ló maradványait tették, ezt követően a nyeret, majd a sügyelőt és farhámot (esetleg a nyereghez kapcsolva), végül pedig a kantárt (36. kép).

A kantár szíjaira 41 db aranyozott ezüst veretet szegecseltek. A készlet két nagyobb (átm.: 3,6 cm) és öt kisebb (átm.: 2,2 cm) kerek kantárrózsát, (127. tábla 1–5, 36–37) két közepes méretű és két kisszíjvéget (127. tábla 38–41), valamint 30 db levél alakú kantárdíszet tartalmazott (127. tábla 6–35). Utóbbiak közül öt, s az egyik kisszíjvég javított, pótlólag felszerelt szegecsek átütötték az elülső oldalt. A veretek közepesen kopottak, az eredeti minta sehol nem mosódott el nagyobb mértékben.

Mivel a veretek nagyrészt a feltárásakor eredeti helyzetükben találtuk, viszonylagos biztonsággal helyreállíthatjuk a kantár szerkezetét (37–38. kép). A két nagyméretű kantárrózsza minden bizonnyal a pofaszíjak, illetve a homlokszíj találkozási pontjánál helyezkedhetett el. A homlokszíj mindkét végénél – a kantárrózsáktól indulva – 2–2 levél alakú veret volt, melyeket csúcsukkal a ló homlokának a közepe felé irányítottak. Ezeket egy-egy kisebb kerek kantárrózsza követte, majd újabb két levél alakú veret. Végül a kompozíció a homlokszíj közepén egy újabb kis kantárrózsához futott ki. A homlokszíjon tehát három kisebb kantárrózsza volt, s közülük a két szélsőhöz még újabb díszítmények is járultak: a ló orra felé irányuló kis mellékszíjcskán mindkettőhöz egy-egy kisszíjvég kapcsolódott. Közülük

210 Alsóverceke: 1 db szórvány öntött palmettás sügyelőveret: *Fettich N.*, 1937. 72., XXXII. t. 4; Balatonszemes: 1 db aranyozott ezüst, palmettáztatás, csörgős sügyelőveret, aranyozott bronz hátlappal: *Költő L.*, 1990. 85–101., 6. kép 1; Bodrogszerdahely–Bálványhegy: egy nagyobb és egy kisebb palmettás, öntött sügyelőveret: *Erdélyi I.*, 1961–62. 17–18., 1. t.; Budapest–Farkasrét: 7 db öntött csörgős sügyelődísz, bronz hátlappal: *Dienes I.*, 1973. 190., 211., 6. kép 19–25; Gyulafehérvár: A 11. századi templom építése során szétrombolt lovastemetkezés maradványai közül került elő egy levél alakú lószerszámdísz: *Bóna I.*, 1986. 207.; Kolozsvár–Zápolya u.: a temető egyik sírjából 1 db szív alakú lószerszámdísz: *Bóna I.*, 1986. 40. t. 4; Zemplén–Szélmalomdomb: 4 db palmettás, csörgős aranyozott ezüst veret, bronz hátlappal: *Budinsky-Kricka, V.–Fettich N.*, 1973. 36–38., 24. kép 1–4; Magyarország, ismeretlen lh.: *Fettich N.*, 1937. XXVII. t. 7., 1 db öntött csörgős sügyelődísz. Ezekon kívül Karos–Eperjesszög 11/52. sírban 3 db öntött csörgős veret került elő.

211 *Dienes I.*, 1973. 211.; A karosi 11/52. sír lemezese csüngőin kívül ilyenek voltak még a kétpói leletben (a leletegyüttest, publikálójával ellentétben, magam egyetlen rangos férfisír tartozékának vélem): *Selmeczi L.*, 1980. 251–269.; Minden bizonnyal egy elsőként férfi lószerszámdíszrejtették őseink a gégencyi ezüst csészébe. A három levél alakú, lemezese sügyelődísz mellett ezt a karéjos kerek kantárveretek valószínűsítették: *Jósa A.*, 1904. 175–176.; *Dienes I.*, 1961. 183–184.

212 A szív alakú lemezese csüngőket *Kiss A.*, 1985. 254–255. gyűjtötte össze, nem választotta azonban szét az ékszerként, ruhadíszként használtak a lószerszámveretekről. Előbbiket *Bálint Cs.*, 1991. 264., XLVII. t. 6. különítette el. Lószerszámdíszként, többnyire rozettás veretek társaságában, az alábbi lelőhelyekről ismertek: Gádoros 4. sír: *Fettich N.*, 1937. 102–104.; Gyömöre: *Szöke B.*, 1954. 128–129.; Piliny–Leshegy 2. sír: *Hampel J.*, 1905. II. 438–451.; Karos–Eperjesszög 11/49. sír; Tisztázatlanok a százhalmombattai lemezese sügyelődísz leletkörülményei, nem tudjuk, férfi vagy nő sírhoz tartozott-e: *Fettich N.*, 1937. 84.; Öntött sügyelődíszek (2 db) voltak viszont a koronóc-bábotai sírban: *László Gy.*, 1943. 7–32.; Másodlagosan felhasznált hasonló veret ismertet Sándorfalva–Eperjes 92. sírjából *Fodor I.*, 1985. 25–30., 9. kép 26; hasonló jelenséget említve Tiszaeszlárról és Püspökkladányból is. Kenézlő–Fazekaszög 3. sírjából is előkerült egy töredékes ezüstlemez, nem tudjuk azonban eldönteni, hogy eredetileg a készenléti ljtgezt díszítő korong vagy lószerszámdísz volt-e: *Jósa A.*, 1914. 303–344.

213 *Fettich N.*, 1937. 51., 71–72.

214 *Karger, M. K.* 1958. 14. t.; *Orlov, R. S.*, 1984. 2–3. kép; *Blifield, D. J.* 1977. IV. t. 2.

215 *Pleinyova, S. A.* 1981. 36. kép 16.

az egyik még eredeti bőrmaradvánnyal csatlakozott a kerek kantárdíszhez.

A két nagy kantárrózsától induló állsziát is egy-egy levél alakú veret díszítette. A jobb oldali darab mellett egy bronzcsatot is találtunk, feltehetőleg az állsziát becsatolására szolgált. Az ugyaninnen induló pofaszíjakon 8–8 levél alakú kantárveret volt, csúcsukkal a ló orra felé elhelyezve. Soruk egy-egy kis kantárrózsához futott, majd innen újabb két-két levél alakú verettel folytatódott, és egy-egy kissziívéggel zárult. Ez utóbbiak már a zablai oldalpálcáinak szíjtartó fülei mellett feküdtek. A jelek szerint az orradzót nem ékesítették fémdíszekkel, de az is elképzelhető, hogy orrsziív nem is tartozott a kantárhoz.

A hat levél alakú szügyelő- vagy farhám dísz a lókoponya orra előtt találtuk (128. tábla 1–6). Fekvésük alapján nem dönthető el, hogy a szíjzatonak pontosan mely részén helyezték el azokat. Valamennyi öntött, ezüst. Díszítésük közepén kiemelkedő ovális dudorból áll – ennek üreges belsejébe bronz golyócskát helyeztek – s ezt szív alakú borda veszi körül. Hasonló borda ékesíti a veretek szegélyét is. A bordák közti rész aranyozott. Hátlapként bronzlemez szegecseltek hozzájuk. Ez utóbbiak közül kettőn aranyozás nyomai is felfedezhetők, minden bizonnyal eredetileg más rendeltetésű, nagyobb díszlemezről vágták ki azokat. Erre utal a rajtuk látható minta is, az eredeti kompozíció azonban nem állapítható meg. Nem zárható ki, hogy a kalandozó hadjáratok zsákmányaként eleink kezére került tárgyról szerelte le ezeket a honfoglaló ötvös. A hátlap a veretek felső, íves szegélyétől kiemelkedik, egy függeszíj befogadására alkalmas, mint a II/52. sír szügyelődíszeinél már láttuk. A díszítmények közül három javított, az utólag felszerelt szegecsek átütik a díszes előlapot.

A szív alakú szügyelőveretek párhuzamait az imént már áttekintettük, a tárgyalt darabokhoz a díszítés szempontjából egyedül a Koroncó-bábotai leletek állnak közel.²¹⁶ Jóval több kapcsolat fedezhető fel viszont a kantárdíszek és más honfoglalás kori leletek között. A nagyméretű kantárrózsák legközelebbi, de jóval kidolgozottabb párhuzamai a II. temető területén szórványként lelt darabok (111. tábla 18–19). Végző soron azonban a kompozíció változatai láthatók a karosi II/29. sír, a karosi I. temető szórvány verete, valamint a zempléni sír nagyobb kantárrózsái felületén is (1. tábla 12; 43. tábla 26). Az öt kisebb kantárrózsáé szinte pontos megfelelője – hasonló szerepben – az érsekújvári, rozettás lószerszámos 59., női sírből látott napvilágot.²¹⁷ A közepes méretű szíjvégek rokon darabja Magyarországról, ismeretlen lelőhelyről származik, és a halatonszemesi sírből.²¹⁸ A két kissziívég hasonmása Kiskunhalas-Bodoglárról, szórvány leletből (2 db) és a gádorosi I. sírből (3 db) ismer-

36. kép. Összehajtott lóboros temetkezés és lószerszámdíszek a karosi III/11. sírban

37. kép. Kantárdíszek és szügyelőveretek a karosi III/11. sírban

²¹⁶ László Gy., 1943. III. t. 1–2.

²¹⁷ Rejholcova, M. 1974. VII. t. 17. Az északi Kisalföldön mindeddig egyedülálló rozettás lószerszámos női sír más díszítményei is szerteágazó kapcsolatokat mutatnak: A rozettás készlet kissziívégein látható kutyadbrázolás hoz hasonló Kenézlőn. Gádoroson, Tengelicen került elő, a kerek, életfát ábrázoló szügyelődíszek (vagy kantárrózsák?) pompás párhuzama pedig az egyik szakonyi női sírből és Visontáról. A körben forgó háromlevelű indát ábrázoló veret rokon darabja Hevesről származik. Mindezeknek keleti kapcsolatai is kimutathatók. Tankejevkan, Bolsije Tigriban, Arhangelszkaja gorogyicsén: Mesterházy K., 1989–90. 238–241.

²¹⁸ Hampel J., 1900. CIV. t. 2; Költő L., 1990. 85–101., 4. kép 19.

tek. Sajnos, utóbbiak is a sír bolygatott részéből valók, így egykori szerepüket már nem állapíthatjuk meg.²¹⁹ A levél alakú, három cseppalakkal ékesített kantárveretek kitűnő párhuzamai a gazdag balatonszemesi férfisírból kerültek elő. A leletet Berengár rex (888–915), majd imperátor (915–924) két érméje keltezi, Theophilos–II. Michael–Constantinos (829–842) negyedbe vágott arany solidusa kíséretében. Hasonló vereteket láthatunk a tarcali sír mellékletei között is. Ezeknek azonban megvan a szélesebb változatai is, így inkább övvereteknek tarthatjuk azokat. Végül ugyanez a minta alkotja a kijevei szügyelődíszek palmettacsokrának a csúcsát.²²⁰ E szerteágazó párhuzamok közül szinte mindegyik a X. század első évtizedeire datálható, használók a honfoglaló magyarság két generációjának tagjai lehetnek. Mint a későbbiekben látni fogjuk, a Kárpát-medence különböző pontjain fekvő sírjaik egy igen jelentős, északkelet-magyarországi ötvösműhely alkotásait őrizték meg napjainkig.

A fentieket összegezve megállapíthatjuk: A három karosi temető mindegyikében nyugodott olyan harcos, aki veretekkel ékesített lószerszámot használt. Díszítményeik száma és jellege pontosan megfelel a többi méltóságjelvényük által meghatározott rangjuknak. Az I. temető szórvány veretének hajdani tulajdonosáról sajnos semmit nem tudunk. Hasonló a helyzet a II. temető két szórvány kantárrózsájával is. Amennyiben azonban sejtésünk, miszerint ezek a kirabolt 50. sírhoz tartoztak, helyes, úgy egykori gazdájuk a legelőkelőbb vezetők közé tartozhatott (39. kép). Veretes lószerszámán, ezüstberakásos kengyelén kívül ezt sugallják megmaradt aranyozott ezüst övveretei, egyéb, pontosan nem meghatározható szerepű díszítményei (közülük néhány kantárveret is lehetett), valamint a szablyáját díszítő finom mívű, poncolt hátterű, palmettamintás aranyozott ezüstszerelések töredékei (73–75. tábla). Nem elképzelhetetlen, hogy hasonló méltóságot viselt, mint a II/52. és a III/11. sírokban nyugvó társai, akik kétségtelenül a X. század első fele legrangosabb vezéreinek sorába tartoztak. Jellemző, hogy szügyelődíszek csak az ő felszerelésükhöz tartoztak, a náluk bizonyosan alacsonyabb rangú, II/29. sírban nyugvó előkelő ilyeneket nem használhattott, csak ezüstös kantárt.

Az általunk részletesen vizsgált (a II/50. sírral együtt) négy sír azonban más méltóságjelvényei révén is messze kiemelkedik a többi harcos sorából. Ez is arra utal, hogy veretekkel díszített lószerszámot a X. század-

ban a férfiak közül csakis a legrangosabbak használhattak. Nyilván ennek köszönhető, hogy igen csekély azon férfisírok száma a Kárpát-medence egészét tekintve is, amelyekből hasonló leleteket ismerünk. Mivel összefoglaló értékelésünk mindez ideig nem történt meg, rövidesen áttekintjük a rendelkezésünkre álló adatokat:

1. *Alsóverecke*. A palmettás, öntött szügyelődísz leletkörülményei ismeretlenek, 1942-ben szórványként került a MNM-ba.²²¹

2. *Balatonszemes*. A fentiekben már említett leletben a veretes övvel, íjjal, tegezzel eltemetett harcos méltóságát éppen kantárdíszei (8 db, párhuzamaik a karosi III/11. sírból) és egyetlen, palmettás, csörgős öntött szügyelődísz emelik az átlag fölé.²²²

3. *Bana–Ördögásta hegy*. Az 1956-ban kavicsbányászás során előkerült sír megmentett leletei közt tarsolylemez, veretes öv, szablya (ezüst berakásos bronz ellenzővel), valamint tegez és nyílhegytöredékek voltak. Feltehetőleg lovának kantárát díszítette a 16 db kisebb és 1 db nagyobb kerek aranyozott ezüst veret. A kantár szerkezetéről semmit nem tudunk.²²³

4. *Ladánybene–Benepusztá*. Immáron tudománytörténeti jelentőségű, elsőként előkerült igen rangos, talán vezéri sírban többek között szablya, nyílcsúcsok, veretes öv, 30–40 ezüstpénz (a megmaradtak Berengár rex és Berengár imperátor 888–924 közötti veretei, valamint Berengár imperátor és X. János pápa [914–928] érméje), lócsontok, kengyelpár, zabla volt. Ismeretlen a rendeltetése a 15 db vésett, ezüst levél alakú díszítménynek. A vezér ruháját ugyanolyan kerek pitykék díszítették, mint a zempléni sírban nyugvó társáét.²²⁴ A nagyszámú veret között minden bizonnyal lószerszámdíszek is voltak. A 10 db nagyméretű (4,4x2,6 cm), hármás cseppalakkal díszített veretről már *Fettich N.* felvetette, hogy kantárdíszek lehettek.²²⁵ Éppen méreteik miatt azonban magam inkább a far- vagy szügyelődíszre helyezném azokat. A 15 db, 2,4 cm széles kisebb veret – szakonyi és budapest–farkasréti analógiák alapján – *Dienes I.* ugyancsak a szügyelődíszre vagy a farhámra valónak gondolja. Vélekedését megerősíti, hogy minden bizonnyal hasonló szerepük lehetett a pontos formai párhuzamként is szolgáló farkasréti vereteknek is.²²⁶ Elképzelhető, hogy a nagyszámú érmék egy része is a lószerszámot ékesítette.

5. *Bodrogszerdahely–Bálványhegy*. A 9 síros temetőtöredék első két sírját 1937-ben tárta fel *J. Neustupny*.

219 Kiskunhalas–Bodoglár: *Hampel J.*, 1902. 305–306.; Gádoros 1. sír: *Fettich N.*, 1937. 102–104., XCII. t. 31–33.

220 Balatonszemes: *Költő L.*, 1990. 85–101., 4. kép 8–15. A balatonszemesi sírban íjjal, tegezzel, veretes övvel felszerelt harcos nyugodott. Lószerszámát palmettás szügyelődísz és az említett 8 db levél alakú kantárveret ékesítette. Tarcal: *Jósa A.*, 1895. 75–76.; *Ua.*: *Fettich N.*, 1937. 73–75., XLIII. t. 1–8; A kijevei lelet: *Fettich N.*, 1937. XL. t. 1–4.

221 *Fettich N.*, 1937. 72., XXXII. t. 4.

222 *Költő L.*, 1990. 85–101.

223 *Kiss Á.–Bartha A.*, 1970. 219–260. XXV. t. 23–39.

224 *Fettich N.*, 1937. 67–72.

225 *Uo.* 72., XXXIII. t. 1–10; Formai, díszítésbeli párhuzamaikat a női lószerszámdíszek feldolgozása során a II/25. sírnál már számba vettük, ld. 125–132. jegyzet.

226 *Dienes I.*, 1973. 210. Ugyanilyen veretek ismeretesek a kenézlői 16. sírból: *Jósa A.*, 1914. 325., 35. kép, Naszvadról szórványként: *Szöke B.*, 1941. 215–218., I. t. 6–8.

Sajnos a leletek közöletlensége, az ásátás nem kielégítő színvonala miatt azok értelmezése rendkívül nehéz.²²⁷ A rozettás lószerszámos női és a rangos férfisir közül az utóbbiból kerülhetek elő az aranyozott ezüst, részben függesztőfüllel ellátott övveretek, és a készenléti íjtartó tegez veretei. Lószerszámahoz tartozhattak a különböző méretű, palmettás sügyelődíszek, valamint – kantárdíszként – a gyöngykeretes, szív alakú veretek.²²⁸ Utóbbiaknál főként azért gondolhatunk ilyenfajta szerepre, mert csak egyféle változatuk került elő, szemben a szélesebb és keskenyebb formában is szereplő övveretekkel.

6. *Budapest–Farkasrét*. A töredékesen múzeumba került, veretes tarsolyt is tartalmazó leletegyüttes lószerszámatát *Dienes I.* dolgozta fel.²²⁹ A kantár pofaszíjaira illő keskenyebb veretekből 8 db, az áttört és sima változatban is szereplő sügyelő vagy farhám díszreiből 10 db, a csörgős, levél alakú öntött csüngőkből 7 db van meg. A kopott, használt verete együttes korát a X. század elejére helyezi. Szakonyi tapasztalatai alapján úgy véli, a „keskeny veretek sűrűn borítják be a pofaszíjakat, a homlok- és orrszűj összekötő ágát s az orrszűj egy részét.”²³⁰

7. *Dunavecse–Fehéregyháza*. Feltehetőleg kantárrózsaként szolgáló veret a temető egyik sírjából. A kissé zavaros ismertetésből több részlet nem derül ki.²³¹

8. *Gégény–Monokdomb*. Mezőgazdasági munkák során egy ezüstcsészébe rejtett 3 db szív alakú lemezes sügyelődísz és 7 db kerek, karéjos kantárrózsza került elő. Sírokat a hitelesítő ásátás nem talált.²³²

9. *Geszteréd–Kecskelató dűlő*. A csak igen töredékesen megmentett vezéri sír leleteinek egyes darabjairól már korábban feltételezte *László Gy.*, hogy az elhunyt lovának sügyelőjét vagy farhámját díszítették. Erre utal, hogy a gyöngyözött keretű, palmettás veretek szegecsének hossza (4,0 mm) meghaladja az övveretek szegecshosszát. Feltevéscivel annak ellenére is egyetértünk, hogy e veretsorozat széles és keskeny változatokat egyaránt tartalmaz, tehát formailag nem választhatók el az övdíszítményektől.²³³ Pontos analógiáuk Bodrogszerdahelyről és a karosi II/6 l. sírből (itt övveretként) ismertek.

Elképzelhető, hogy a két levéldíszes kisszűjvég ugyancsak a lószerszámdíszek közé tartozott.²³⁴

10. *Gyulafehérvár*. A 11. századi templom építések szétrombolt lovastemetkezés maradványai közül öntött sügyelődísz került elő.²³⁵

11. *Izsák–Balázspuszta*. A találók által feldúlt sír vereteinek egy részét az ásató lószerszámdíszeknek véli.²³⁶ Az elhunyt rangjára tarsolylemeze és csontdíszes nyerge is utal.

12. *Kétpó*. A töredékesen és több részletben múzeumba került leletek (öntött aranyozott ezüst, valamint préselt arany övveretek, tarsoly függesztőszíjának veretei, szablya, tegez szíjelosztó karikája, ezüstcsésze, ezüst nyeregveretek) rangos férfi sírjára utalnak.²³⁷ Lószerszámat préselt ezüst sügyelőveretek is ékesítették. Az övdísznek tartott veretek egy része sügyelő- vagy kantárdísz is lehetett.

13. *Kiskeszi*. A X–XI. századi temető leletei között lószerszámdíszként meghatározott, övveret alakú vereteket között az ásató. Az ezeket tartalmazó sírt még nem tette közzé, így e díszítmények pontos elhelyezéséről többet nem tudunk.²³⁸

14. *Kiskunfélegyháza–Izsáki úti iskola*. Homokhorlás közben talált sírből aranyozott ezüst palmettás övvereteket, kengyelpárt, zablát, nyeregötredéket és nyílhegyeket mentettek meg. A leletek között szív- és mandula alakú, valamint kúpos kantárszűj veretek is voltak.²³⁹

15. *Kolozsvár–Zápolya u.* A temető egyik sírjából levél alakú, öntött, palmettadíszes, csörgős sügyelőveret került elő.²⁴⁰

16. *Nagyszentmiklós–Bukovapuszta 3. sír*. A mellékletek között bronz övveretek, 6 db nyílcsúcs, csiholó, hajkarika és fülesgombok voltak. Az ásató szerint a bronz övveret alakú veretek a lószerszámon, a lókoponyán lehettek, mert zöld patinát hagytak rajta.²⁴¹

17. *Naszvad–Partok dűlő*. Munkások által feldúlt sírok közül *Szőke B.* szerint azonos temetkezéshez tartoztak a következő tárgyak: veretes öv, csizmaveret alakú díszítmények, átlukasztott ezüstlemezek (talán nyeregdi-

227 *Erdélyi I.*, 1961–62. 17–30., 1. t.; *Révész L.*, 1984–85. 623–624.

228 Pontos párhuzamaik a karosi II/6 l. sírből (övveretként), valamint a geszterédi sírből ismertek: *Kiss L.*, 1938. VIII. t. 1–15.

229 *Dienes I.*, 1973. 190–211.

230 *Uo.*, 210.

231 *Kada E.*, 1912. d. ábra, 327–329.

232 *Jósa A.*, 1904. 175–176.; *Dienes I.*, 1961. 183–184.

233 *Kiss L.*, 1938. 3–26., VIII. t. 1–15.; *László Gy.*, 1943. 31., 85. j.

234 *Kiss L.*, 1938. VIII. t. 16–17.; Hasonló szerepük lehetett a geszterédihez nagyon hasonló, a karosi I. temető területéről szórványként előkerült szűjvégeknek: *Dókus Gy.*, 1900. 4. kép 4–5.

235 Közöletlen, *Bóna I.*, 1986. 207.

236 *H. Tóth E.*, 1976. 141–184., 20. kép 1–4. Az ásató szerint a sírban az öv- és lószerszámvereteknek csak megromgált töredékeit tették, erre utalnak a törések, görbülések, repedések.

237 *Selmeczi L.*, 1980. 251–269.

238 *Hanuliak M.*, 1989. 4. kép 19.

239 *Rég. Füzet. Ser. I. No. 22.* 1969. 50; A közöletlen leletet *M. Horváth Attila* szívességéből ismerem, segítségét ezúton is szeretném megköszönni.

240 *Bóna I.*, 1986. 194–234., 40. t. 4.

241 *Hampel J.*, 1907. 129–134.

szek), valamint 16 db közepes és 19 db kisebb kerek, lapos bronz kantárveret. Utóbbiak párhuzamként már említettük a karosi I/12. és II/49., rozettás lószerszamos sírok kantárvereteit.²⁴²

18. *Szakony–Tsz kavicsbánya, I. sír.* A közöletlen sírleletnek csak rekonstrukciós rajzát ismerjük. E szerint a kis, levél alakú veretek a pofaszíjakon, a homlok- és orrszíz összekötő ágán, valamint az orrszíjon voltak. A szélesebb, övveret alakú vereteket a szügyelőre szegecselték.²⁴³

19. *Zemplén–Szélmalomdomb.* A sírban mellékletei alapján az eddig ismert egyik legrangosabb vezér nyugodott. Rangjára aranyozott ezüstveretes öve, aranyveretes szablyája, ezüstcsészéje, hajfonatkorongjai, ruhadíszei és ékszerei (arany hajkarikák, nyak, kar- és lábpercek, aranyozott ezüst kerek pitykék) mellett pompás lószerszáma is utal.²⁴⁴

Sajnos a zempléni sírból való 157 db lószerszámveret mindegyikének pontos helye sem a szűkszavú sírleírásból, sem a vázlatos sírrajzból nem derül ki. A rendelkezésünkre álló adatokból a következőket állapíthatjuk meg:

A kantár pofaszíjait, a homlokszíjat, orradzót és a köztük lévő átkötőszíjat teljes felületében befedték a hármás cseppmintával díszített, szabálytalan téglalap alakú veretek. Az egyik, eredeti bőrmaradványon megőrzött veretsor szerint a négy kisebb kantárróza a pofaszíjak, valamint az orradzót, illetve a homlokszíz találkozási pontjánál helyezkedett el. E maradvány alapján az egyik kis kantárrózsától induló állszíz felett lévő szíjzat is cseppmintás veretekkel ékesítették és karéjos szíjvéggel zárták le. Csak valószínűsíteni tudjuk, hogy a két nagyobb kantárróza a homlokszíz és az orrszíz közepén, az azokat összekötő szíz két végpontján ült.

A szügyelőn és a farhámon volt 36 db, alul áttört, két szélén és a csúcán hármás levélcsoportban végződő övveret alakú veret. Ugyaninnen csünghetnek le a levél alakú, palmattás, csörgős öntött szügyelődíszek is. Nem ismerjük azonban a pikkelymintás kisszíjvégek, a palmattás szíjvégtöredék, valamint a pillangó alakú veret helyét. Ugyanez a helyzet a 9 db kis álcással is.

A kantárrózsák, pikkelyes kisszíjvégek, pillangó alakú veret, valamint a levél alakú szügyelőveretek párhuzamait a fentiekben már áttekintettük. Erről itt csupán annyit jegyzünk meg: a kisméretű kantárrózsák legközelebbi párja a karosi I. temető területéről származó szórványveret (I. tábla; 12 kép 25). A különbség köztük annyi, hogy a zempléniéket esetében a felületet díszítő hármás levélcsoportok csúcsukkal fordulnak a középen ülő félgömb felé, a karosin pedig épp fordítva, alapjuk

kal támaszkodnak ahhoz. Készítőik ugyanabban az ötvösműhelyben dolgozhattak. A két lelőhely közti rokonságot erősítik a pikkelymintás kisszíjvégek és a pillangó alakú veret is. A levél alakú szügyelőveretek legközelebbi párhuzama a kolozsvári és az ismeretlen lelőhelyű veret.²⁴⁵ A szügyelőre illesztett övveret alakú ékítményeket a felületükön látható négyágú csillag alakú minta, valamint a csúcsukon és a két oldalukon lévő hármás levélcsoport a II/50. sír egyik verettípusával (73. tábla 12–14), valamint a tiszakécskei övveretekkel rokonítja.²⁴⁶

A fent bemutatott – a karosi három sírral és a két szórványlelettel együtt – összesen 24 lelet közel fele, 10 veretegyüttes a Kárpát-medence ÉK-i részéből került elő, a többi nagyjából egyenletesen oszlik el annak területén. Egyedül Bács-Kiskun megyében mutatható ki kisebb mértékű sűrűsödésük (4 lelőhely). Sajnos a 24 sírnak csak töredéke alkalmas többé-kevésbé részletes vizsgálatra, a többiek közül jó néhányban még a veretek szerepe is kérdéses. A felsoroltak zöme nem régészeti ásatás során látott napvilágot, s még ezek egy része is közöletlen.

A méltóságjelvények közül a veretes öv valamennyi olyan férfisírban felbukkant, amely veretes lószerszámot is tartalmazott. Mellékleteik között már jóval ritkább a tarsolylemez vagy a veretes tarsoly (Bana, Budapest–Farkasrét, Izsák, Karos II/29., Karos II/52. és talán Geszteréd). E jelenség is a tarsolylemez viselő férfiak közti viszonylag nagy rangbeli különbségekre utal. Még kevesebbnek volt joga veretekkel ékesített készenléti íjtartó tegez használni (Bodrogszerdahely, Karos II/52., Karos III/11.). Fegyvereik közül jellemző a szablyák viszonylag magas száma (Bana, Benepusztá, Kétpó, Geszteréd, Zemplén, Karos II/52., Karos III/11., az utóbbi négy arany vagy aranyozott ezüst veretekkel díszített). Szinte valamennyi sírból előkerültek nyílhegyek, tegezvasalások, és a csontos íj maradványai.

A fenti összevetések azonban az említett hiányosságok miatt csak nagyfokú óvatossággal kezelhetők. Főként akkor, ha figyelembe vesszük, hogy olyan sírok is kimaradtak e csoportból, amelyekben egyéb mellékletekből gyaníthatóan a korszak legelőkelőbbjei nyugodtak (pl. Tarcal, Rakamaz), de megmentett tárgyaik hajdani felszerelésüknek csak celenysző töredékét képezik. Ugyanakkor szépszámmal akadhatnak olyan, nem ásatások során előkerült más leletegyüttesek is, amelyekben utólag már lehetetlen elkülöníteni az egykor lószerszám-díszként használt vereteket. A fenti összegzésből annyi mégis világosan kiderül, hogy e díszítményeket a férfiak közül csak a legrangosabbak használták, olyanok, akik

242 Szőke B., 1941. 214–224.

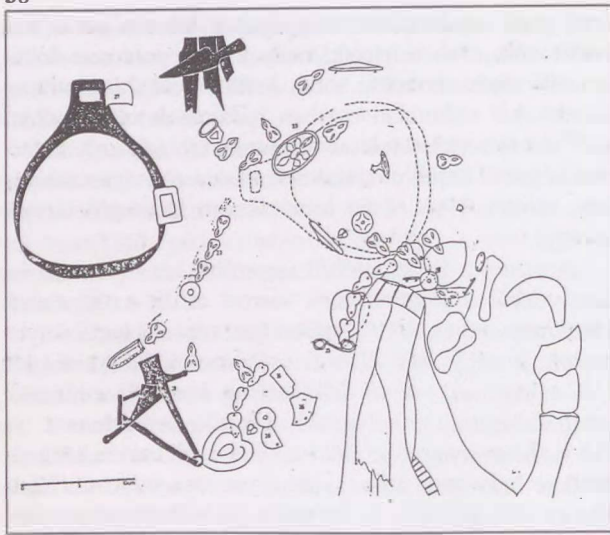
243 Dienes I., 1972. 7. kép; Dienes I., 1973. 210.

244 Budinsky–Kricka, V.–Fettich N., 1973. 19. 34–39., 80., 20–24. kép

245 Lásd 210. j.; Hasonló veretek Ukrajnából való gazdag sorozatát mutatja be Orlov, R. S. 1984. 24–44., ezeket azonban a besenyőkhöz és a torkokhoz köti s a X. század végére–XI. századra keltezi. Egy Preszlavból való szügyelődísz kapcsán áttekintette e kérdéskört Wiljanow, St. 1990. 195–204. is. A régészeti leletek és a korabeli ábrázolások alapján e díszítmények származási helyét a Minuszinszki-medence környékén, a türk népek körében keresi, s rámutat a nagyszámú ukrainai lelet jelentőségére is.

246 Fettich N., 1937. 63–64., 82., XXVIII. t.

38

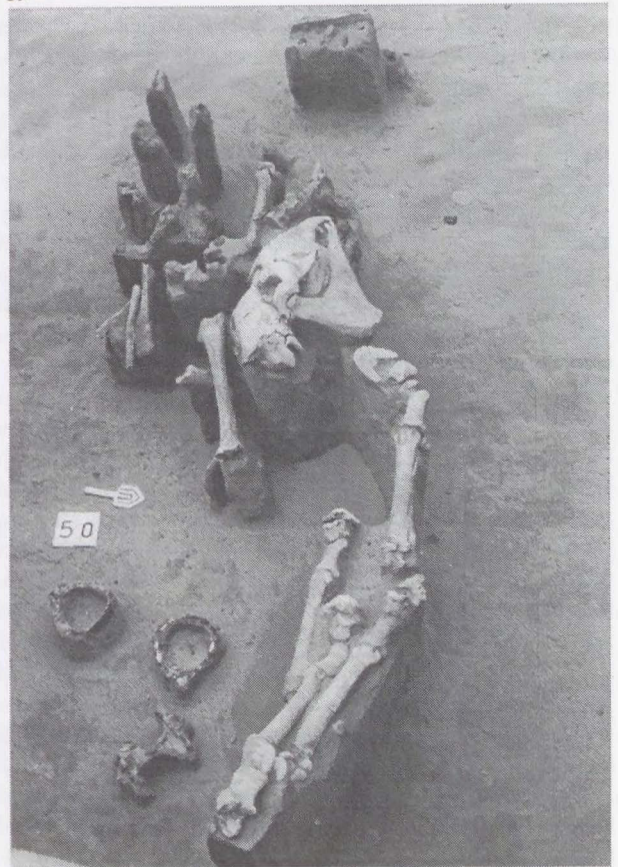

38. kép. Kantárdíszek és szügyelőveretek a karosi III/11. sírban (részletrajz)

39. kép. A karosi II. temető kirabolt 50. sírja, az érintetlenül hagyott lócsontokkal

40. kép. 1. A karosi II/29. sírban lelt kantár 2. A karosi III/11. sírban lelt kantár (rekonstrukció)

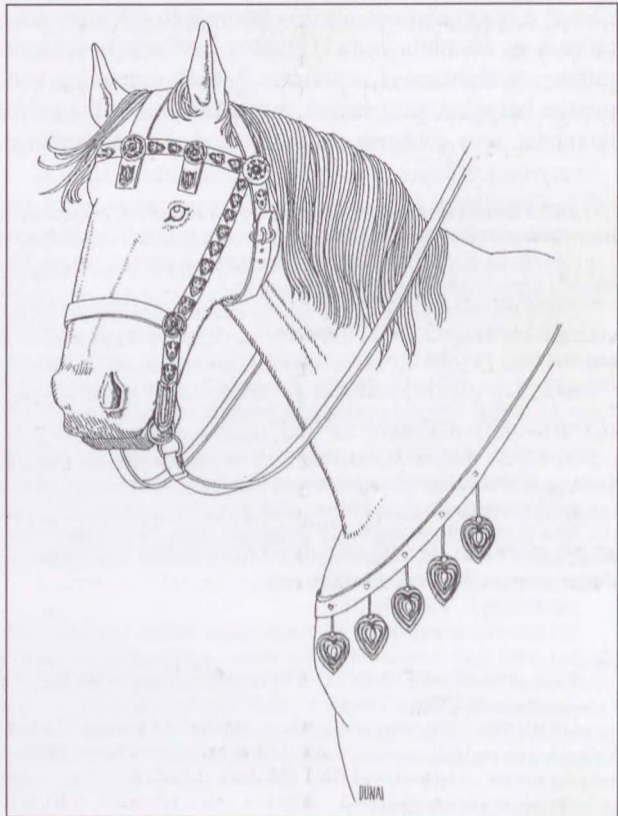
39

40. 1

40. 2

ugyanabba a kategóriába sorolható, mint azok, amelyekben rozettás vereteket találtunk, s a nagyszámú érme voltaképpen a rozettás díszítményeket helyettesíthette.

2. Ékszerek, ruhadíszek

Hajkarikák. Mindhárom karosi temetőben a hajkarikák egyetlen típusa került csak elő, a kerek átmetszetű, nyitott változat.²⁵² Leggyakrabban ezüsből készítették azokat (I. temető területén 1899-ben talált 2 db szörvány, II. temető 1., 3., 5., 17., 29., 32., 36., 44., 70., II. temető 13., 16., 17., 18. sírja). Ritkábbak a bronz huzalból hajlítottak (I. temető 8., II. temető 9., 11.), és az aranyból előállítottak (II. temető 6., 52., III. temető 11. sír). Az ezüst hajkarikát néha aranyozták, vagy arany fóliát húztak rá (II. temető 41., 49., III. temető 10. sír). Két gyermek, illetve serdülő koponyája mellett vas hajkarikát találtunk (II. temető 21., 33. sír). A hajkarikák anyaga nem egyértelműen jelzi viselője társadalmi helyzetét. Az aranyból készítették közül kettő ugyan a legrangosabb, vezéri sírokból került elő, a III/11. sírban nyugvó, veretes tarsollyal, aranyozott ezüst, palmettamintás lemezzel díszített markolatú szablyával felszerelt előkelő ugyanakkor csak bronz karikát hordott.

Ebből az ékszerből a sírokban leggyakrabban csak egy-egy példányt találunk, jóval ritkább, amikor párosával fordulnak elő (I. temető 8., II. temető 3., 11., 29., 41. sír).

Feltűnő, hogy a szablyát, valamint a veretes tarsolyt vagy tarsolylemezt használó férfiak sírjaiban rendszerint volt hajkarika, a veretes öveket birtoklók hagyatékában (leszámítva a vezéri sírokat) viszont nem. Ugyancsak hiányoztak a hajkarikák a II. temető leletekben viszonylag szegényesebb É-i szárnyán, a 70. sír kivételével. Összességében megállapíthatjuk, hogy mind a három temetőben a feltárt síroknak csak viszonylag kis hányadában kerültek elő a tárgyalat ékszerek (I. temető 13:1; II. temető: 73:17; III. temető: 19:6). E kép összhangban áll a korszak más lelőhelyein tapasztaltakkal.²⁵³ Megerősíti továbbá azt a korábban kialakult nézetet is, hogy a X. század első felére keltezhető temetőkben ezen ékszer más típusainak (pödrött vagy S végű változatok) előbukkanásával még aligha számolhatunk, így azok időben későbbi keltezését nincs okunk kétségbe vonni.

Nem tudjuk eldönteni, hogy fülbevalóként avagy hajkarikaként szolgált a II/23. sírből előkerült ékszer (38. tábla 2). A kerek átmetszetű bronz huzalból hajlítot karika egyik végét bordák által közrefogott dudor díszíti. Inkább az utóbbi szerep mellett szól a másik végének vastag, egyenesre levágott végződése, hiszen ez fülbevalóként történő felhasználását erősen nehezítette volna. E

tárgy a feltárás után, a koponya mosása során került elő, annak belsejéből. Analógiáját X. századi leleteink közül nem ismerem. Hasonló, bordák által közrefogott dudoros díszítés a míves bizánci függőkön látható.²⁵⁴ Lehetőséges, hogy másodlagosan használták fel, bár ennek ellentmond, hogy utólagos megmunkálásnak – amivel egy esetleges korábbi, hozzá csatlakozó gyöngykoszorút, vagy más díszítményt eltüntettek volna – nincs nyoma.

Gömborscsüngős fülbevalók. Ezen ékszertípus legnagyobb számban Karoson a II. temető sírjaiból került elő (4., 13., 25., 27., 37., 47., 56., 72. sírok) (9. tábla 11; 22. tábla 5; 36. tábla 1–2; 38. tábla 5–6; 53. tábla 1–2; 64. tábla 2; 94. tábla 1–2; 109. tábla 1). Az I. temető területéről mindössze a 12. sír leírásánál említi meg az ásátó, hogy a mellen lévő gyöngysor két szélénél ezüsttörmeléklet figyelte meg. Ez utalhat gömborscsüngős fülbevalóra is.²⁵⁵ A III. temető sírjaiból ezen fülbevalótípus nem került elő.

Legtöbbjük ovális fülbevalókarikája aranyozott bronz, felső hajlásánál kis gombban végződő öntött nyúlvánnyal. E nyúlványra a II/56. sír fülbevalóján préselt ezüstgömböt húztak (94. tábla 1–2). A II/47. sír fülbevalójának nyúlványát és csüngőtartó részét a huzal meghajlításával alakították ki. Ez az egyetlen olyan darab Karosról, amelyet nem aranyoztak (64. tábla 2)

A fülbevalók csüngőjét vékony drótszálla felhúzott, két préselt félgömbből összeállított gömbök alkotják, melyeket a drótszálla feltekereselt vékony huzal választ el egymástól. Legtöbbször a csüngős részt is aranyozták. A fentiekől részben eltérő kialakítású a II/37. sír fülbevalója (53. tábla 1–2). Arany huzalból készült karikájára pecekként egy odaforrasztott huzaldarabot alkalmaztak, csüngőjén pedig az ezüstgömbök helyét gyöngyök foglalják el.²⁵⁶

Gömborscsüngős fülbevalók Karoson is a gazdag mellékletekkel rendelkező női sírokból kerültek elő. Ezek némelyikében rozettás- vagy övveret alakú lószerszámdíszek voltak (13., 25, 47., 56. sír), az elhunyt ruházatát hajfonatkorongok (47., 56., 72. sír), rombusz alakú ingnyakdíszek (4., 47. sír) és veretes csizma (27. sír) ékesítették. Ugyanakkor sem Karoson, sem más lelőhelyen ezen ékszerek nem kerülnek elő egy síron belül hajkarikákkal együtt.

A gömborscsüngős fülbevalók a magyar honfoglalás kori női viselet legjellegzetesebb darabjai közé tartoznak. A fülbevalók közül ez az egyetlen típus, amely bizonyosan keleti örökség őseink hagyatékában, s az új haza birtokbavétele során a magyarság lányai asszonyai hozták magukkal korábbi szállásaikról. Kutatóink közül a legelső – tipológiai jellegű – megfigyelést *László Gyula* közölte a szeged-bojárhalmi példányok ismertetése

²⁵² E típusról összefoglalóan *Szöke B.*, 1962. 35., további irodalommal.

²⁵³ *Kürti B.*, 1978–79. 325.

²⁵⁴ Ilyenek díszítik a keceli, gyulai, valamint az ún. tokaji kincsből származó függőket. Ezen ékszerekről legutóbb összefoglalóan *Mesterházy K.*, 1990. 87–115.; A tárgyalat ékszer tehát véleményem szerint nem azonos az ún. gombos végű hajkarikákkal: *Kiss A.*, 1983. 172.

²⁵⁵ *Horváth T.* jelentése, MNM TM Adattár 5. K. I.

²⁵⁶ Gyöngyös csüngőjű fülbevalót Karoson kívül csak Hajdúböszörményből ismerünk: *Hampel J.*, 1902. 437–439.; *Dienes I.*, 1972. 44. kép

kapcsán. Véleménye szerint e fülbevalók mintái eredetileg a karikáról lecsüngő gyöngyözött szárla felfűzött nagyobb gyöngyökből álló együttesek voltak, s ezt utánozták a fémből készült változatok.²⁵⁷ *Vana, Zd.* kaukázusi eredetű, a magyarok által behozott ékszereknek tartja azokat.²⁵⁸ *Dienes István* alapformának a huzalból készült karikát és felfűzött üvegyöngyökből álló csüngőtágot tekintette. Ebből alakult ki a préselt gömbökből álló, majd az egybeöntött csüngőtágas változat.²⁵⁹ *Bálint Csanád* az ékszertípus széles időrendi, területi és társadalmi keretek közt való elterjedését hangsúlyozza, előzményeit pedig a szaltovói kultúra tárgyai közt látja.²⁶⁰ A szaltovói eredetet hangsúlyozta *Kiss Attila* is, aki összegyűjtötte a Kárpát-medencében talált példányokat, de azok tüzetesebb vizsgálatát nem végezte el.²⁶¹ E munkát – *Kiss A.* adatgyűjtését felhasználva és azt újabb adatokkal kiegészítve – e sorok írója végezte el.²⁶² Az eredményeket röviden az alábbiakban összegezhetjük:

A gömbsorcüngős fülbevalók lelőhelyei a Felső-Tisza-vidéken, a Kisalföldön, a Maros–Körös–Tisza vidékén, a Duna–Tisza közének középső sávjában, a nógrádi dombvidéken, valamint a Sebes–Körös–Berettyó közén sűrűsödnek.

E tárgycsoport két fő típusra osztható: Ezek egyike a gyöngysorcüngős és a préselt gömbsorcüngős változatokat foglalja magában. Az előbbieket egy archaikus forma utolsó darabjai, elterjedésük – mindössze két lelőhellyel – Északkelet-Magyarországra korlátozódik, használatuk a X. század első évtizedeire datálható. A préselt gömbsorcüngősök a Dunántúl déli és keleti részén kívül az egész magyar szállásterületen elterjedtek, kis számban felbukkannak a köznépi temetőben is. A honfoglalástól a XI. század első harmadáig díszíthették a nők viseletét. Zömük azonban minden bizonnyal az ezredfordulóra a földbe került. Dél-magyarországi jellegzetességként tarthatjuk viszont számon a pompás öntött gömbsorcüngős függőket. Feltehetőleg egy helyi, az ország más részeitől részben eltérő hagyományok alapján dolgozó ötvösműhely termékei lehettek. A rangos nők kedvelt viseleti tárgyai voltak, főként a X. század második és harmadik harmadában.

A gömbsorcüngős fülbevalók – akárcsak Kelet-Európában – nem terjedtek el a Kárpát-medencében élő, illetve azt körülvevő szláv népeknél. Ismeretlenek a dunai bolgárok körében is. Az itt talált, s a későbbi magyar állam alkotórészévé vált népesség, de a honfoglalás kori köznépi rétegek viseletének sem váltak jellemző darab-

jaivá. Elsősorban a középréteg lányai, asszonyai használták. A különböző típusok egyazon temetőn belül is előfordulnak, így azok nem állíthatók meghatározott kronológiai sorba. Eltűnésük egybeesik a középréteg temetőinek megszűnésével.

Keleti párhuzamaikra a steppei népek hagyatékában találunk rá szép számmal. A szaltovói kultúra területén a préselt és az öntött csüngős változat egyaránt megvan. A Krímben az utóbbinak még egy öntőmintája is előkerült.²⁶³ A Volga–Káma-vidék temetőiben is kimutatható, a Bolsije Tarhani, Bolsije Tigani leletegyüttesekben főként az öntött változatok láttak napvilágot, bár ezek részben eltérő típusúak, mint a Kárpát-medencében megismert változataik. Később, a IX–X. századi tankejkai temetőből láthatjuk a préselt gömbsorcüngős fülbevalóknak azt a típusát (valamint néhány gyöngyös csüngőjét is), amelyeket a honfoglalók emlékei közt is megfigyelhettünk.²⁶⁴ Ezen ékszereknek viszont a finnugor népek VIII–XI. századi hagyatékában nem bukkanunk nyomára. Nem terjedtek el a keleti szláv népek körében sem, legfeljebb a steppével közvetlenül érintkező déli településterületeiken fordul elő néhány import darab.²⁶⁵

Kétegömbös függő. (23. tábla 17). A II. temető 14 (férfi) sírjában, a váz bal alkarcsontjainak felső harmadát fogta körül egy rosszüzstből készült, alsó harmadában négy szál gyöngydróttal, s azt mindkét végén egy-egy, két félgömbből összeragasztott üreges gömbszelvény fülbevaló. Noha utolsó tulajdonosa bizonyosan másodlagosan, kaftánjának a szövetébe tűzve használta ezt az ékszert, eredeti rendeltetésé vitathatatlan, ez indokolja, hogy a fülbevalók sorában tárgyaljuk. Maga a tárgy – talán a másodlagos alkalmazás következtében – megsérült. Gyöngydróttal díszített alsó harmadának a közepén, belső és külső oldalán egyaránt a letört csüngődísz (talán szőlőfürt dísz) és a belső nyúlvány maradványai láthatók.

E függő minden bizonnyal bizánci készítménynek tekinthető, keltezése meglehetősen széles időrendi határok között mozog (IX–XI. század). Tulajdonosa akár a kalandozó hadjáratok során, akár kereskedelem révén is hozzájuthatott.²⁶⁶

Gyöngyök. Különböző méretű és formájú gyöngyök főként a károsi II. temető sírjaiból kerültek elő nagyobb számban. Az I. temetőben csak a 12., a III. temetőben pedig a 7., 15. és 16. sírban találunk néhány darabot.

257 László Gy., 1944. 151.

258 *Vana, Zd.* 1954. 64.

259 *Dienes I.*, 1972. 85., 44. kép

260 *Bálint Cs.*, 1976. 123.

261 *Kiss A.*, 1985. 231., 252–254., 7. térkép

262 Révész L., 1988. 141–159., további irodalommal.

263 *Pletnyova, S. A.* 1967. 137., 36. kép; *Pletnyova, S. A.–Nikolaenko, A. G.* 1976. 279–298.; *Baranov, I. A.* 1977. 242–246.; *Vinogradov, V. B.* 1983. 211–220.; *Jerusalimskaja, A. A.* 1986. 100–111.; *Pletnyova, S. A.* 1981. 83–94., 62. kép 142., 147–148.

264 *Mazitov, N. A.* 1981.; *Gening, V. F.–Halikov, A. H.* 1964.; *Chalikova, E. A.–Chalikov, A. H.* 1984.; *Khalikova, E. A.–Kazakov, E. P.* 1977. 21–223.

265 Ilyen a novotroickoje-i gorogysisésből előkerült öntött fülbevaló: *Sedov, V. V.* 1982. 136.

266 A bizánci eredetű ékszereket legújabbban *Mesterházy K.*, 1990. 87–115. dolgozta fel, széles körű szakirodalmi kitekintéssel.

Túlnyomó többségüket nők vagy gyerekek mellékleteként tártuk fel, ugyanakkor a II. temető három rangos férfisírából is előkerült néhány darab: a 29. (tarsolyemmel, veretes övvel és kantárral elhantolt) sírban a váz bal kulcscsontja mellett egy apró kásagyöngy, a 35. sírban (10–12 éves, de már veretes övet birtokló, lovával eltemett fiú) a bordák között három dudoros gyöngy, a 61. sírban (rangját veretes öve és veretekkel díszített zárószíjú tarsolya jelzi) a koponya mellett egy pasztagyöngy feküdt (39. tábla 3; 48. tábla 7–9; 101. tábla 1).

E díszítmények eléggé változatos formában jelentkeztek. Viszonylag kevés került elő a nyomott gömb alakú, *gerezdelt* változatból (II/1., 13., 25., 38. sír), síronként 1–3 db (8. tábla 7; 22. tábla 1; 36. tábla 3; 54. tábla 1–2). Az említettek közül az első három sírban felnőtt nő, a negyedikben pedig gyermek nyugodott.

Szintén ritkák a hasáb alakúra vagy kettős kúpos alakúra és több lapúra csiszolt *fluorit- és karneolgyöngyök* (II/37., 56. sírok). Valamennyi felnőtt nő mellékleteként került elő (53. tábla 3–4; 94. tábla 4; 110. tábla 1).

Zömmel gyermekek sírjából származnak az apró, 1–3 tagú sárga, kék vagy színtelen *kásagyöngyök* (II/3., 8., 24., III/7. sír), ritkábban nők mellett is megtaláljuk ezeket (I/12., II/25., 45., 56. sír), és mint említettük, egy férfi mellékleteként is szerepelt (II/29. sír).

Leggyakoribbak a *dudoros üvegpasztagyöngyök*. Gyermekek (II/31., 57., 65. sír), nők (II/25., 49., 62., 67., 73., III/16. sír) és egy-egy fiú, illetve férfi (II/35., 61. sír) sírjából egyaránt előkerültek.

A legtöbbször a koponya mellett, a nyakcsigolyák körül vagy a bordák közül előkerült gyöngyökről az esetek többségében nem dönthető el egyértelműen, hogy a ruházatra varrták, vagy a süveget – esetleg az arról lecsüngő szalagokat – ékesítették-e (41. kép). Inkább az utóbbi szerepet tölthették be abban az esetben, amikor a koponya mellett vagy alatt találtuk a gyöngyöket (II/3. III/7. sír). Hasonló szerepre gyanakodhatunk azoknál a leleteknél is, amikor az apró gyöngyökkel együtt félgömb alakú üvegbetéteket is leltünk (II/25., 45. sír) (36. tábla 3; 59. tábla 8–10). Ez utóbbiak pontosan olyanok, mint az arany- vagy ezüstgyűrűk foglalatában ülő betétek, felvarráásra szolgáló luk nincs rajtuk. Bizonyára a süveg vagy a párta díszeként szolgáltak, bőr- vagy textilfoglalathoz illesztve.

A II/37. sírban nyugvó nő jobb oldali utolsó bordái mellett két csiszolt karneolgyöngyöt találtunk, melyek

egy hatyú lábszárcsontjából kivágott csonthengert fogtak közre (53. tábla 3–6). Ez az együttes nyilván egy háromágú, feljebb összebogozott zsinórról csüngött. Nem tudjuk azonban eldönteni, hogy védő–bajelhárító szerepű talizmánról, vagy egy egyszerű használati eszközről (tűtartó?) van-e szó. Inkább mégis az utóbbit látszik megerősíteni a közelben fekvő vas bőrlukasztó ár, ez esetben az övről lóghatott le a gyöngyökkel díszített készség.

Az apró kásagyöngyök, valamint a dudoros üvegpasztagyöngyök egyaránt előfordulnak a X. századi rangos, középrétegbeli temetőkben, ha nem is túl nagy számban. E tárgytypussal az utóbbi évtizedekben több munka is foglalkozott, csakúgy mint az ásványi eredetű gyöngyökkel. Ez utóbbiaknak a X. század végére–XI. századra való keletzése azonban kissé késeinek tűnik, még akkor is, ha nagyobb számú megjelenésükkel kétségtelenül csak a jelzett időszakban számolhatunk.²⁶⁷

A II/1. és a III/15. sírban nyugvó nő, illetve gyermek nyakláncát, illetve ruházatát átfűrt *kauricsigákkal* ékesítették (8. tábla 3–5; 133. tábla 5). E tárgyak jelentős része az Adriai-tengerből származik, s a honfoglaló magyarokkal jelent meg a Kárpát-medencében.²⁶⁸

Granulációval és filigránnal díszített *ezüstgyöngyöket* találtunk a II/45. és a 49. sírokban (59. tábla 1–2; 68. tábla 6–8). Az utóbbiban feltárt egyik ékszer talán nem is gyöngy volt, inkább csüngő: belapított felső vége valószínűleg egy széles szalagot tartott (68. tábla 8).

A kutatás eddigi megállapításai szerint az ezüstgyöngyök a törtezüst leletek köréből származnak, kialakulási területük Csehország, Morvaország, Lengyelország és Skandinávia területén keresendő.²⁶⁹ A Kárpát-medence X–XI. századi sír- és kincsleleteinek összegyűjtését *Szőke B. M.* és *Vándor L.* végezte el. A gyűjtésükből kitűnik, hogy e tárgytypus főként a XI. század közepére–második felére kelezhető köznépi sírokból került elő.²⁷⁰ Épp a karosi leletek világítanak rá arra, hogy megjelenésükre már a X. század első felétől számíthatunk. A karosi II/49. sírban nyugvó nő éppenséggel az első, honfoglaló generáció tagjai sorába tartozik. Jóllehet, ezüst gyöngyöket más, a X. század első felére kelezhető sírokból nem ismerünk, granulációval és filigránnal díszített kúp alakú csüngőt igen. Ilyen került elő a bezdedi temető 16. sírjából,²⁷¹ s a Sárrétudvari–Hízófüldön feltárt temető 115. sírjából is.²⁷²

A bizánci előképekre támaszkodó, négygömbös ezüstfüggők (gömbdíszeiken ugyanolyan granulációs és

267 Szőke B., 1962. 52–54., 89–90.; Szőke B. M.–Vándor L., 1987. 60–63., további részletes irodalommal. A tárgyalt gyöngytypusok szinte valamennyi változata megtalálható pl. a Tiszaeszlár–bashalmi II. temető egyik rangos női sírjának hajfonatkorongjához kapcsolt függeszűszőn: Dienes I., 1972. 42. kép

268 Vána, Zd. 1954. 60–61.; Szőke B., 1962. 54–55.; Kőhegyi M., 1980. 228.; Kovács L., 1985. 125.

269 Szőke B., 1962. 90.; Bóna I., 1964. 151–169.; Szőke B. M.–Vándor L., 1987. 63–65., további részletes szakirodalommal.

270 Szőke B. M.–Vándor L., 1987. 63–65.

271 Jósza A., 1896. 408.

272 M. Nepper I., 1991. 44.

filigrán ékesítés látható, mint a karosi gyöngyökön) a VII–VIII. században már az egész szláv településterületen elterjedtek.²⁷³ Felbukkannak a Sesztovici temető X. századi sírjaiban is, egyiken Ismail ibn Ahmed el Sasban vert dirheme (h. sz. 282=895–896) kíséretében.²⁷⁴ Mindez arra utal, hogy őseink már etelközi tartózkodásuk idején hozzájuthattak ehhez az ékszertípushoz, ha az nem is vált körükben közkedvelté.

Feltehetőleg nyakláncára fűzve viselte a II/56. sírban nyugvó nő a bal lapockacsontja felett talált *gemma*t (94. tábla 3). Díszítése profilban ábrázolt női fej, amelyet sötétkék, ovális üveglapra illesztettek. Ennek szegélyét háromszög alakú, illetve a háromszögek alsó csúcsához csatlakozó rombusz alakú aranylemezek ékesítették, egy részük már kihullott. A bizánci vagy római eredetű ékszer²⁷⁵ már töröten kerülhetett őseink birtokába, vagy a kezük közt tört szét. Ezért egy kevésbé ügyes kezű mester ragasztotta össze, s hogy a további sérülésektől megóvja, bronz hátlapra szerelte, s két sodrott bronzdróttal erősítette ahhoz. A meglehetősen kezdetleges javítás alkalmával felső ívére egy huzalból készített fület is illesztettek, így az ékszer már nyakba akasztva is lehetett viselni.

A nyakdíszek közt kell megemlítenünk a II/14., férfi-sírban lelt, egy lukkal átfúrt kerek aranylemezkét is, mely a nyakcsigolyákon feküdt (23. tábla 8).

Hajfonatokorongok. A honfoglalás kori női viselet legjellegzetesebb ékítványai közé számítanak a lemezes és az öntött, áttört hajfonatokorongok. Mindkét változat jó néhány darabját méltán sorolhatjuk X. századi ötvösművészetünk legkiemelkedőbb darabjai közé. A korszak kutatói közül elsőként *Fettich Nándor* foglalkozott részletesebben e tárgytypussal, főként előállításának technikai vonásait elemezve, s ezen keresztül kialakulásuk, készítésük helyét is igyekezett meghatározni.²⁷⁶ Ezt követően *Csallány Dezső* gyűjtötte össze lelőhelyeiket, elemezte ábrázolásaikat, s kísérte meg viseletük módját meghatározni.²⁷⁷ E kérdésekhez saját ásatási megfigyelései alapján fűzött értékes megjegyzéseket *Szabó János Győző*.²⁷⁸ *Dienes István* e témában kifejtett rendkívül sokszínű, elmélyült munkásságából kiemelkednek a korongok ábrázolásai által elért áttört, eleink hajdani

világképét értelmező tanulmányai.²⁷⁹ Jelentősen gazdagították a korszak ötvösművészetéről és hitvilágáról alkotott elképzeléseinket *László Gyulának* e kérdéskört érintő munkái is,²⁸⁰ csakúgy mint *Bálint Csanád* dolgozatai.²⁸¹ *Fodor István* a sósartyáni korongpár motívumainak elemzése során művészetünk iráni–szászánida gyökereire mutatott rá, egy újabb dolgozatában pedig helyesbítette és kiegészítette *Csallány D.* anyaggyűjtését, s feldolgozta öntött, áttört állatalakos hajfonatokorongjainak származását és hitvilági háttérét.²⁸² Az eddigi kutatások e rövid áttekintéséből is kitűnik, hogy a varkocskorongok a honfoglalás kor legalaposabban és legsokegyetűbben vizsgált emlékei közé tartoznak. E tény azonban korántsem jelenti azt, hogy a viták minden tekintetben nyugvópontra jutottak. Továbbgondolásukhoz segítséget nyújthatnak a karosi ásatások során feltárt leletek is.

A karosi temetők négy női sírjában találtunk hajfonatokorongokat, közülük három a II., egy pedig a III. temetőben feküdt. Az öntött, áttört és a lemezes változatok egyaránt előkerültek, s kidolgozottságuk, művészi színvonaluk is jelentősen eltér egymástól.

II/47. sír. (65–66. tábla; 42–43. kép). Az elhunyt bal oldalán feküdtek lovának koponya- és lábszárcsontjai, lábánál pedig lószerszáma. Ez utóbbi szíjzatatára, mint láttuk, bronz övdísz alakú vereteket szegeztek. Feltűnő, hogy nem oldalpálcás, hanem egyszerű csikózáblát használt, holott ruházata az összes Karoson eltemetett társa közül a leggazdagabb nemesfémekben. Kaftánjára 12 db aranyozott ezüstkorongot varrtak, ingének a szegélyére pedig ugyancsak aranyozott ezüst ingnyakdíszeket illesztettek. Ékszerként gömbsorcsüngős fülbevalókat, ezüst pántkarperceket és üvegpasztá betétes aranygyűrűt használt. Legfőbb ékessége azonban hajfonatokorongja volt.

Az ezüst varkocskorongok a mellkas két oldalán feküdtek, s egymással szembenező mítikus állatalakokat ábrázolnak. A bekarcolt mintát a háttér visszakalapálásával és aranyozásával emelte ki a hajdani művész. Mielőtt az ábrázolás részletes elemzésébe belekezdénénk, egy nem kevésbé fontos kérdést, a korongok viseleti módját kell tisztáznunk. Kutatásunkban eddig fő vonalakban két elképzelés kapott teret. Az egyik szerint e korongokat, vagy legalább is azok egy részét eleink a

273 *Hermann, J.*, 1986. 43., az ezüst gyöngyöket és csüngőket tartalmazó, XI. századra datált Borucin-i (Wlachlavce-i vajdaság, Lengyelország) kincsről; *Uo.* 246.; *Rauhut, L.* *Wiad. Arch.* 22. 1955.; *A Stará Kourim-i IX–X. századi leletekről Vana. Zl.* 1983. 177.; *A gnyezdovói leletekről Sedov. V. V.* 1982. 248–256., LXVIII. t. 5., 12.; *Guscín* 1936.

274 A X. századra, XI. század elejére datált Sesztovici temető 14., 17. és 100. kurgánjában is voltak ezüstgyöngyök, utóbbi nyakláncához tartozott a keretbe foglalt, függesztőfüllel is felszerelt arab dirhem: *Blifel'd. D. I.* 1977. 172., II. t. 6., 8; 27. t. 1.

275 A *gemma*ról *Soproni Sándorral* és *Gesztyeli Tamással* konzultáltam, eredetéről egyikük sem tudott közelebbit mondani.

276 *Fettich N.*, 1931. 77.; *Ua.* 1935. 25–26, 33.; *Ua.* 1937. 73–94. *Fettich* az öntött, áttört korongokat a kazár főművészségből származtatja, a lemezes változatok készítését pedig a honfoglalás előtti, a magyar törzsek levédei tartózkodásának idejére keltezte.

277 *Csallány D.*, 1959. 281–325.; *Csallány D.*, 1970. 261–299.

278 *Szabó J. Gy.*, 1963. 95–119.; *Szabó J. Gy.*, 1980. 271–293.; *Szabó J. Gy.*, 1983. 34–51.

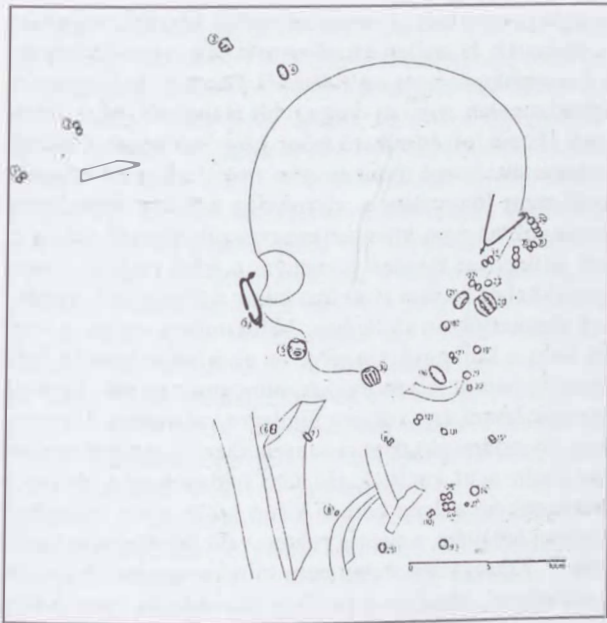
279 *Dienes I.*, 1969. 117.; *Ua.* 1970. 13–25.; *Ua.* 1972. 48–57, 64–67.; *Ua.* 1975. 94–95.; *Ua.* 1978. 108–109.; *Ua.* 1978a. 202–207.

280 *László Gy.*, 1970. 64–68, 71–78.; *László Gy.*, 1976. 82–83.

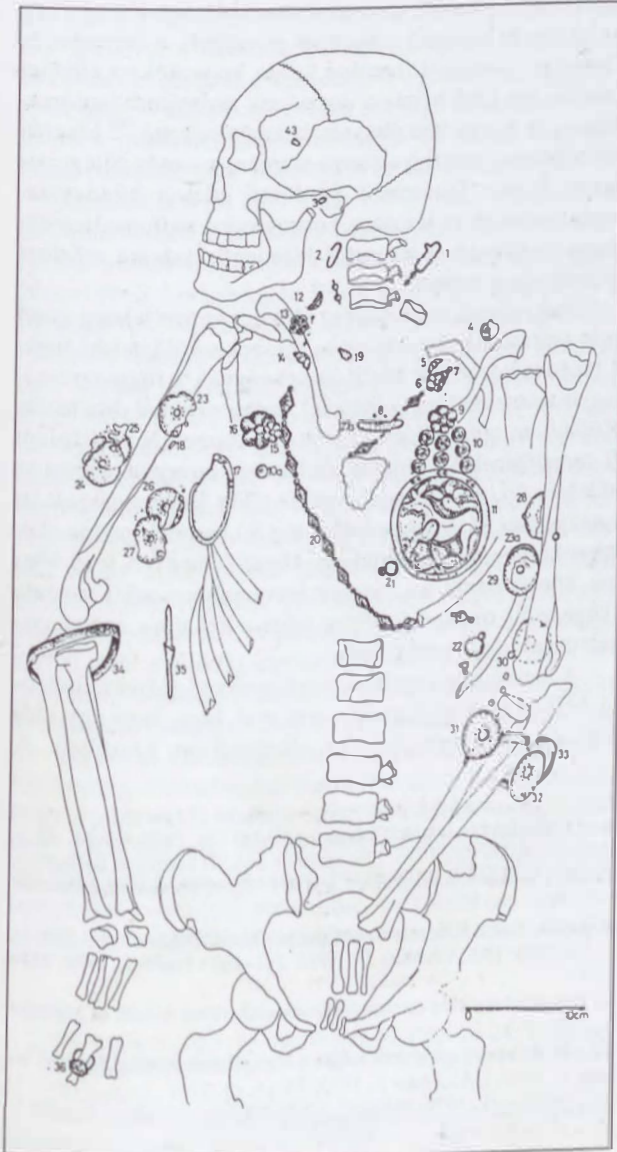
281 *Bálint Cs.*, 1970. 35–38.; *Ua.* 1991. 33–37.

282 *Fodor I.*, 1973. 35–40.; *Fodor I.*, 1980. 189–219.; *A hajfonatokorongok lelőhelyeit legutóbb Kiss A.*, 1985. 249–251. gyűjtötte össze.

41

43

42

44

41. kép. Gyöngyök és gömbsorcsgős fülbevalók a karosi II/25. sírban (részletrajz)

42. kép. Hajfonatkorongok, rombusz alakú ingnyakdíszek és káftánveretek a karosi II/47. sírban

43. kép. A karosi II/47. sír (részletrajz)

44. kép. Hajfonatkorongok és gemma a karosi II/56. sírban

ruhájukra felvarrva viselték,²⁸³ a másik nézet képviselői szerint viszont valamennyit a varkocsba font, esetleg a süvegről lecsüngő bőr- vagy textilszalagra erősítették.²⁸⁴

A tárgyalt karosi sír feltárása során kitűnő lehetőségünk nyílt a hajfonatkorongok függesztő szalagja eredeti helyzetükben maradt vereteinek megfigyelésére, különösen a bal oldali korong esetében (42–43. kép). A bal kulcsont mellett, egy függőleges sorban 3 db kerek, öntött aranyozott ezüstrozetta feküdt, szegélyüket karéjos minta ékesíti, középen köralakban áttörtek. A nyílásban hajdan üvegből, vagy valamilyen szerves anyagból készült betét ülhetett. E díszek egymástól eredetileg 4,5–5,0 cm távolságban lehettek. Soruk egy nagyobb méretű, ugyancsak karéjos mintájú, de közepén dudorral díszített rozettához fut. Ez utóbbitól háromszög alakban kerek, aranyozott közepű, öntött ezüst pityék ágaztak el, oly módon, hogy a nagy rozetta a háromszög csúcsát képezi, két oldalán 3–3, középtengelyében pedig két pityke volt. A nagy rozettát három, a kisebbeket két, a pitykéket egy-egy szegeccsel rögzítették egy bőr szalaghoz, melynek maradványai a veretek vonalában mindenütt megfigyelhetők voltak. A pitykesorok a bal oldali bordák felett, díszített oldalával felfelé fekvő, hajfonatkoronghoz futottak, pontosabban az annak a felső szegélyén lévő 2–2 félgömb fejű, visszahajlított végű szegecsekhez. A függesztő szalag végeit nyilván ezekkel erősítették a koronghoz. Úgy vélem, nyilvánvaló, hogy e veretek egy olyan bőr szalagot díszítettek, melynek felső részét a varkocsba fonták, alsó, háromfelé ágazó vége pedig a hajfonatkorongot tartotta. Felmerülhetne még, hogy e szalag a süvegről csünghetett le. Ezt azért tartom kevésbé valószínűnek, mert akkor a függesztő szalagot jóval hosszabban, teljes terjedelmében veretekkel ékesít(het)ték volna, nem csak az alsó felét.

A jobb oldali függesztő szalag veretsora hiányos. A jobb kulcsont mellett, egy függőleges sorban itt is megtaláltuk a 3 kisebb áttört rozettát, majd a nagyobb, dudoros rozettát is. A tőle elágazó hármasszalag veretci közül azonban csak egyetlen kerek pityke, és egy, az előzőekhez hasonló kisebb rozetta került elő, tehát a sírba már nyilvánvalóan egy hiányos díszítésű függesztőszalag került. A korong szegélyének felső harmadánál itt is megfigyelhetők a kettős szegecsek, de csak az egyik pár visszahajlított, a többi elkalapált végű. A bal oldali korong szegélyén, ívének alsó harmadában öt, a jobb oldalin négy kis luk látható. Ezekbe feltehetőleg helyem

bojtokat vagy más, szerves anyagból készült csüngőket is fűzhettek. E mellett azonban más célt is szolgálhattak: a korongoknak nem volt fémből készített hátlapjuk. A feltárás során viszont vastag bőrmaradványokat találtunk alattuk, elképzelhető tehát, hogy hátlapjukat bőrből készítették. Ennek feltételezése már csak azért is indokolt, mert hiányában a viszonylag vékony, sérülékeny korongok nagyon könnyen megrongálódhattak volna. E bőr hátlapokat minden bizonnyal a felső íven lévő szegecsekkel és az alsó íven fűrt lukak segítségével, varrással rögzítették az előlaphoz. Valószínűsíti ezt az a tény is, hogy a korongok szegélye az alsó lukak mentén hullámosra hajlott, olyan módon, mint amikor erős cérnával varrnak hozzá egy vékony fémlapot valamihez. Úgy vélem, ily módon jártak el más esetekben is, amikor az ásatás során nem kerültek elő fém hátlapok. Az olykor a korongok szegélyén körben kifűrt lukak a bőr hátlaphoz történő erősítést, s nem a ruhára való felvarrást szolgálták.²⁸⁵ Kétségtelen, hogy nem minden esetben feküdtek „szabályos” rendben a mellkas két oldalán, mint Karoson. Ennek azonban számtalan oka lehet, a rágcsálók okozta bolygatástól a ruházat megoldásáig. Esetünkben ez az egyik hajfonat kibontását jelentheti, a korongot és függesztő szalagját ilyenkor külön helyezték az elhunyt testére. Így kerülhettek a dormándi, sárbogárdi hajfonatkorongok is egy vonalba, részben egymás alá.²⁸⁶ Magam tehát ásatási megfigyeléseim alapján, s a más jellegű viseleti módot feltételező perdöntő adatok híján valamennyi öntött és lemezes korongunkat hajfonatdísznek, vagy legfeljebb a süvegről lecsüngő szalagra erősített ékítménynek tartom.

Megerősítik ezt az imént tárgyalt karosi lelcten kívül más ásatási megfigyelések is, melyek arról tanúskodnak: a hajfonatkorongok közül jó néhánynak a függesztőszalagját veretekkel, gyöngyökkel, kauricsigákkal díszítették. Különösen szép példány került elő Tiszacsizlár–Bashalom II. temetőjének 12. sírjából, de hasonló szerepük lehetett az aldebrői 13. sír koronjai mellett talált kauricsigáknak is. Legújabbán *M. Nepper Ibolya* tárt fel hasonló módon ékesített korongokat Sárretudvari–Hízóföldön.²⁸⁷ A fenti lelctek között öntött és lemezes korongok egyaránt vannak, függesztőik azonos díszítése tehát a két típus azonos viseleti módjáról tanúskodik.

A karosi korongpáron megfigyelhető számos ábrázolásheli és technikai eltérés arra utal, hogy nem egy időben és nem egy művész alkotásaként készültek. A

283 Szabó J. Gy., 1963. 95–116. szerint a lemezes korongok egy stólaszerű ruhadarabra lehettek felvarrva; László Gy., 1976. 82–84., 19. j. szerint a zempléni korongokat a férfi köpenyének, kaftánjának szegélyére varhatták; *Bálint Cs.*, 1976. 128. szerint a poncolt korongok felfüggesztési módja nem mindig tisztázott. A jánosszállási korongokat tulajdonosa a ruhájára varrva viselte; *Bálint Cs.*, 1991. 33–37.; nézeteit később módosította; *Bálint Cs.*, 1989. 202–203., 26. j.

284 E megoldást az öntött, áttört korongok esetében azon kutatók is elfogadják, akik a lemezesek másfajta viseletét feltételezik; Ld. 265. j., továbbá *Fettich N.*, 1937. 96.; *László Gy.*, 1944. 160.; *Dienes I.*, 1969. 117.; *Ua.*, 1978. 108.; *Csallány D.*, 1970. 282–283.; *Fodor I.*, 1976. 284–285.; Legújabbán *M. Nepper I.*, 1991. 52–53.

285 Ld. 283., 284. j. Ily módon rögzíthették a zempléni sír korongjait is. Ruhadíszként való értelmezésüknek előkerülési helyük (a koponya helyének két oldalán) is ellentmond. Derecske: *Csallány D.*, 1959. 281–325.

286 E kérdésről részletesen *Szabó J. Gy.*, 1963. 95–116. Az általa rekonstruált stólaszerű ruhadarab korabeli használatára honfoglalás kori leleteink nem nyújtanak egyértelmű bizonyítékot. A ruházat megoldásáról *Dienes I.*, 1969. 118.; *Fodor I.*, 1973. 34.

287 *Dienes I.*, 1972. 31. kép; a rekonstrukciós rajz *Dienes I.*, 1975. 6. kép; *Csallány D.*, 1970. 265–267, XXX–XXXII. t.; *Szabó J. Gy.*, 1963. 103–105. 2. ábra; *M. Nepper I.*, 1991. 44–45.

mellkas jobb oldalán talált példányon az állatalak jóval vastkosabb, testméretei 2–3 mm-rel hosszabbak, mint kecsesebb megjelenésű bal oldali társáé (65–66. tábla). Eltérő a mellső lábak ábrázolása is: az előzőn a combrészt szinte egyenes vonalnak ábrázolták, a palmettacsokorrá oldódó lábvégen hiányzik a pontvonalas minta, látható viszont egy íves keretbe zárt rovátkolt részlet. Ez utóbbi nincs meg a bal oldalin, jelen van ellenben a pontvonal, s a combrészt erőteljesen ívelődik. S még egy apróság: itt a mellső lábakat párosával rajzolták meg, jól kivehető a bal láb által ugyan erősen takart, de mögüle mégis kibukkanó jobb oldali párja! A jobb oldali korongon az állat hátsó lábán, térdhajlatban és alul is ismét látható az íves, rovátkolt mező, a bal oldalin mindkét helyen hiányzik. Eltérően ábrázolták az állatfigurák ívesen felcsapódó farkából kinövő palmettacsokrot is: a jobb oldalinál ez két nagyobb és egy kisebb levélből áll. E csokorba ékelődik be, szinte különálló ornamentikaként egy újabb díszítőelem: a farokrész felső harmada fölött egy négyágú húsos levelekből álló palmettacsokor van, melyből két hosszú levél ágazik el. Egyik a korong pereme felé, a jobb oldali utolsó szegecspárhoz, a másik pedig hegyével a farokvég palmettacsokrába ékelődik. A bal oldali korongnál e kompozíció egészen máshogy jelenik meg. A mítikus lény farka négyágú palmettává bomlik, s a másikon önálló mintaként jelentkező négyágú, húsos palmettacsokor itt az egyik ág szerves folytatása.

Mindezeken túl eltér a két kompozíció megjelenése is. Amennyiben a korongok peremének felső ívén elhelyezett három szegecspár közül a középsőt tekintjük a képzeletbeli hossz tengely felső végének – márpedig a függesztőszíj veretsorának elhelyezkedése is egyértelműen ezt mutatja –, akkor azt tapasztaljuk: míg a bal oldali korong állatalakja egyenesen áll, a jobb oldalié fejével lefelé billen, majdnem orra bukik. Ez az aránytalanság jelentkezik az állatok hasa alatt burjánzó palmettacsokor ábrázolásánál is. A bal oldalinál ez pontosan a korong tengelyének alsó végéből indul (a díszbojtok fel függesztésére fűrt öt luk közül a középső, harmadik fölül) és az állat mellső lába és törzse találkozásához nyúlik. A jobb oldalinál viszont kissé oldalról indul, s az állatalak hasát érinti. A bojtartó lukak közül csak a leg szélső fölül nyúlik ki a palmettacsokor törzse. Talán ezzel érhető leginkább tetten az aránytalanság: az egész kompozíció mintegy 1,5–2,0 cm-t oldalra csúszott.

Végezetül készítéstechnikai sajátosságaiban is eltér a két korong. Hátoldalukat szemlélve tűnik fel leginkább, hogy a jobb oldali mintája erősebben domborodik, a hátteret jóval nagyobb mértékben visszakalapálták, mint a bal oldali esetében. Ez utóbbinál viszont a szegélydíszítő rovátkákat poncolták mélyebbre, ez főként az állat törzsenek kimunkálásánál mutatkozik meg.

A fenti megfontolások alapján a korongpárt két különböző művész alkotásának vélem. Úgy látom, a jobb oldali készült korábban: ezt támasztja alá aranyozásának kopottabb volta, hiányos veretsorú függesztő szalagja, s pereme felső részének sérült, elgörbült volta (ez utóbbi megsérülhetett a földre kerülés során is, de nem zárható ki a korábbi rongálódás sem). A bal oldali korong pedig annyira tönkremehetett, hogy újjal kellett pótolni, s e munkát egy, a másik alkotójánál jobb rajzkészséggel megáldott művész végezhette el, egyúttal új függesztőszíjat és veretsort is készítvén. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fenti, lényegében mégsem túlzottan jelentős eltérések arra elégségesek csupán, hogy két művészt tételezzünk fel, arra azonban nem, hogy két eltérő ötvösműhelyről is beszéljünk. Azt is valószínűnek tartjuk, hogy a két korong készülése között nem telhetett el néhány évnél hosszabb idő. Jóllehet – mint említettük – megfigyelhető a jobb oldali példány aranyozásának kopottsága, maga a minta azonban sehol nem mosódott el, még az egészen finoman poncolt vonalak vagy rovátkák sem. Rávilágít e jelenség arra is, hogy honfoglalás kori ékítményeinknél az egyes elemek, darabok pótlására nem feltétlenül a hosszú használat okozta rongálódás miatt kerülhetett sor. Oka lehetett annak bármilyen baleset vagy vigyázatlanság is, így nem szükséges az ilyen jelenségekből okvetlen messzemenő kronológiai következtetéseket levonnunk.²⁸⁸ A karosi bal oldali korongon mindenesetre semmilyen kopásnyom nem látható, szinte „verdefényes” darab. Nemsokkal készítése után kerülhetett a földre.

A korongpáron látható ábrázolás eltér eddig ismert hasonló ékítményeink zömétől. Magam korábban táltosparipát véltem felfedezni az állatokban.²⁸⁹ Figyelmesebben szemlélve azonban azokat, hosszú ívben felcsapódó vékony farkuk ezt az értelmezést nem teszi lehetővé. A fejükön látható, palmettává oldott agancskorona is inkább szarvasra utal. Az agacs helyén lévő ívesen hajló palmetták talán a holdsarló elnövényiesített megjelenései, a farkuk mögötti négyágú palmetta pedig napszimbólum is lehet. Egyik ábrázolása sem ismeretlen honfoglalás kori régiségeink között. A termékenységre szimbólumaként is értelmezett félhold feltűnik a sósárhattyáni korongpáron, s műveltségünk iráni-szászanida gyökereihez vezet bennünket.²⁹⁰ A négyfelé ágazó levélcsokor pedig a kaukázusi nap-amuletteket idézi, melyek stilizált és művészién kidolgozott változatai egyaránt számos honfoglalás kori hajfonatkorongunkon láthatók.²⁹¹ Ezekről részletesebben egy másik karosi korong nyomán szólunk az alábbiakban.

Összefoglalva az eddigieket, valószínűnek tartjuk, hogy a karosi 47. sírban nyugvó előkelő asszony testét két oldalról óvón-védőn közrefogó hajfonatkorongok credetmondáink csodaszarvasát idézik elénk, amely hajg

²⁸⁸ *Fettich N.*, 1937. 85–94.; *Fettich N.*, 1942. 20–28.; a más-más mester által alkotott rakamazi korongpárról *Dienes I.*, 1972. 88.

²⁸⁹ *Révész L.*, 1989. 32.

²⁹⁰ *Fodor I.*, 1973. 32–41.

²⁹¹ *Plemyova, S. A.* 1967. 175.; A napszimbólumok honfoglalás kori ítégezeinken való ábrázolásáról *Révész L.*, 1989–90. 31–50.; A négyágú palmettás vagy leveles korongokról *Szabó J. Gy.*, 1983. 41–44. *Ua.* 1980. 284–290.

gázol a meóitisi mocsarak dús növényzetében. Homlokán a termékenység szimbólumát, a palmettvá oldott félholdat viseli, törzse fölött pedig a napkorongot idéző négyágú levélcsozor látható.

Nem szabad azonban kizárnunk másfajta értelmezés lehetőségét sem. Egy elvont, igen kevésbé realiztikus ábrázolás megfejtése aligha lehet kétséget kizáróan egyértelmű. Más honfoglalás kori leleteink (törteli sírjéig, s véleményem szerint a hencidai korongpár) valóságosabb szarvasábrázolásai mégis arra utalnak, hogy eleink ismerhették a Csodaszarvas-monda valamely skíta-szarmata hagyományokban gyökerező változatát.²⁹²

A fent bemutatott hajfonatkorongok párhuzamait keresve, úgy vélem, kiiktathatjuk azok sorából az ún. életfa előtt álló lóábrázolásos példányokat.²⁹³ Noha a rajtuk látható állatalakok meglehetősen közel állnak a karosiakhoz (egy jelentős különbség azért van: utóbbiak vágatató, az előbbieket a két mellső lábat mindig ábrázolva, lépő állatot jelenítenek meg!), maga a kompozíció egészen más jelentést hordoz. Feltűnő egyébként, hogy e korongtípus darabjai (az egyik zempléni kivételével) többnyire öntött, áttört készítésűek, míg a karosiak és közvetlen párhuzamaik, mint látni fogjuk, zömmel lemezesekek.

A karosi korongpárhoz legközelebb az *Aldebrő–Mocsáros* 20. sírjában feltárt lelet áll.²⁹⁴ A feldúlt temetkezésből juh combcsont, pödrött végű ezüst lábpercecek, a kaftánra varrott préselt kerek ezüstrozetták, áttört csüngős ingnyakveretek, Provence-i Hugó (926–931) milánói veretű denára, valamint egy kisméretű, körte alakú kengyel is előkerült. *Szabó J. Gy.* szerint a korongokon egy-egy griff-szerű állatalak látható oldalnézetben. A művész ábrázolta a lény fülét, szemét és felfelé kukorodó száját is. Farka, lába kétágú palmettacsokorban végződik. Az erősen domborított figurák mellett a visszakalapált háttér aranyozott. Az állatok testén három vonallal körülhatárolt mezőt láthatunk, amelyet sűrű háromszög alakú ponccokkal ékesítettek. Az egyik állatfigura jobbra, a másik balra néz, tehát – a karosiakhoz hasonlóan – viselőjüket ezek is óvónvédőn fogták közre. *Dienes I.* szerint a „mesés négy lábú állatot csak ívelt teste emeli ki a szeszélyesen kanyargó és az egész felületet betöltő levelek közül”.²⁹⁵ A korong síma felületű szegélyén alul és felül is 3–3 félgömb fejű szegecs helyezkedik el. Noha a karosi varkocskorongokon megjelölt állatalakok legközelebbi rokonai közé sorolhatók az aldebrői mítikus lények, nem elhanyagolhatók az ábrázolásbeli különbségek sem: Ilyenek a végtagok kettős palmettvá bomlása, a fej részleteiben is teljesen eltérő

megformálása, s a figurák hasa alatt hiányzik a különálló háromlevelű palmettacsokor.

A két lelet közti összekötő kapocs *Jánosszállás–Katonapart* 2. sírjából látott napvilágot, öntött, áttört (fativizsi típusú) fülbevalópár, kétágú csüngős kaftánveret és ingnyakdísz, öntött, nyitott gyűrűk, bronz fülesgombok kíséretében.²⁹⁶ A bizonyára korábban megsérült peremet levágták, s e műveletnek a díszítés egy része is áldozatul esett. Az oldalnézetben ábrázolt állatalak szájában az életfa leveles ágát tartja, háta fölül csapódó farka palmettacsokorban végződik, s hasa alatt jól felismerhető a hajdani peremből induló, háromlevelű palmettacsokor. A griffszerű alak testét az aldebrőihez hasonlóan három mezőre osztották.²⁹⁷ E tárgyat *Bálint Cs.* a IX. század végére datálja.²⁹⁸

Az eddig ismertetett mítikus lényekhez nagyon hasonlítanak a *szarvasi* pántkarperecen ábrázolt állatalakok. Sajnos, az ékszer alsó harmadát, mely már használata során megrongálódhatott, levágták, így a kompozíciót nem ismerjük teljes egészében. Az állat feje a karosiakéhoz hasonlít, farka viszont nem a teste fölött ível, hanem a hátsó lábakkal emelkedik fel. Sajnos, a szórvány karperec leletkörülményeiről, kísérő leleteiről semmit nem tudunk, így pontosabb datálása lehetetlen. *Kovalovszki J.* szerint a kopott, hosszú ideig használt ékszer még Kijev környékén készülhetett.²⁹⁹

Legújabbán *Ibrány–Esbóhalom* X–XI. századi temetőjének egyik sírjából került elő olyan varkocskorongpár, melyek oldalnézetben ábrázolt állatfigurákat tárnak elénk.³⁰⁰ A mítikus lények felcsapódó farka és lábai egy-egy széles palmettalevélben végződnek. A fej- és nyakforma – utóbbi tollakkal borított – azonban eltérnek az eddig ismertetett leletekétől, inkább a rakamazi korongpár turulmadarához hasonlítanak. A korongok peremét préselt félgömbök ékesítik, felül félgömbfejű szegecssekkel, alul és oldalt átfúrt lukakkal. Hasonló módon alakították ki a peremét a karosi III. temető egyik sírjában talált korongnak is:

III/5. sír. (114. tábla 9–10). A 16–20 éves nő sírját a szántás szinte teljesen feldúlta. Mellékletei közül csupán egy bronz fülesgombot, egy ezüstlemezből kivágott karpánt töredékét, pödrött végű bronz pántkarperec töredékét, valamint egy aranyozott ezüst hajfonatkorongpár maradványait tudtuk megmenteni. E csaknem veszendőbe ment ékszerek egyikének alig harmadrészét tudtuk összeállítani a milliméternyi töredékekből. Ennek eredményéről az alábbiakban számolhatunk be:

292 *Fodor I.*, 1975. 153–157.; *Dienes I.*, 1976. 153–160.

293 Ezeket legutóbb *Fodor I.*, 1980. 189–219. dolgozta fel.

294 *Szabó J. Gy.* közölte az ásatását. A temetőt e sorok írója dolgozta fel, a korongpár vizsgálatát pedig *Dienes I.* végzi el. Utóbbiakat az ő baráti szíveségéből tanulmányozhattam. A korongok leírását *Szabó J. Gy.* kéziratosa temetőértékelése alapján adom.

295 *Dienes I.*, 1972. 65.

296 *Bálint Cs.*, 1991. 23–26.

297 *Bálint Cs.*, 1991. 33–37.; E kérdésről még *Dienes I.*, 1978. 108–109.

298 *Bálint Cs.*, 1991. 37.

299 *Kovalovszki J.*, 1960. 173–180.; Véleménye szerint a karperec hat. korongba foglalt szárny nélküli griffet ábrázol.

300 *Rég. Füz. Ser. I. No. 43.* 1991. 46.; A közölte lelet fotóját az ásató *Istvánovits Eszter* bocsátotta rendelkezésemre, amelyet ezúton is szeretnék megköszönni.

Az oldalnézetben ábrázolt állatalak feje díszítetlen, orra előtt egy palmettacsokor töredéke látható. Tarkójánál három félkör alakú sávot képeztek ki, a középső és a jobb oldali poncolt vízszintes vonalakkal díszített. Az állat testét hasonló, poncolt ferde vonalakkal kitöltött sáv keretezi, a testfelületet pedig sűrűn alkalmazott háromszög alakú poncokkal ékesítették. Mellső lába nyújtott csepp alakú, szegélyét kerek poncolással emelte ki a hajdani művész. A lábvég, a test hátsó harmada hiányzik. Teste fölé ívelődő, a tarkóját érintő farkát pikkelyek borítják. Farka felett, a korong jobb oldali felső harmadában palmettacsokor lehetett, ennek egyik lehajló, húsos levéltöredéke maradt meg. Az ábrázolást a háttér aranyozásával tették hangsúlyossá, de a hátteret a legcsekélyebb mértékben sem kalapálták vissza. A korong párja úgy szólván teljesen elpusztult, mindössze az állatalak nyakának egy részlete, s a hozzásimuló pikkelyes farkrész maradt meg. Ez is elegendő azonban annak megállapítására, hogy az eddigiektől eltérően, nem egymással szembeforduló, hanem azonos irányba néző lényeket ábrázolt mindkét korong. Kétségtelen ugyanakkor az is, hogy töredékes voltuk ellenére is beilleszthetők a fentiekben ismertetett varkocskorongok sorába.

Összefoglalóan megállapíthatjuk: hajfonatdíszjeink ezen csoportja viszonylag kevés számú, de magas művészi színvonalú ékítményt tartalmaz. Valamennyi poncolt, lemezes technikával készült, s zömük Északkelet-Magyarországon került elő. Öntött változataikat Sarkadról, Hencidáról, Gyuláról, Tardoskedről, Sárétudvariból és Madarasról ismerjük. Jóllehet, nincs közöttük két egyforma darab, úgy vélem, az ábrázolásbeli eltérések ellenére a rajtuk megjelenő mítikus lények őseink hitvilágának ugyanazon rétegébe vezetnek vissza bennünket. A karosi korongpár elemzése révén e közös elemet a Csodaszarvas-mondában véltük megtalálni. Meg kell azonban jegyeznünk: többségükben nem realisztikus ábrázolásról lévén szó, minden konkrét értelmezési kísérlet – nemcsak a korongok e típusainál! – komoly hibalehetőségeket is rejt magában.

Keltezésük már több sikerrel kecsegtet. A jánosszállási korongot ásatója – mint láttuk – egészen korai időszakra, a IX. század végére datálta. E véleményem szerint kissé korai keltezt – igaz, a jánosszállási ékszer a többinél szerényebb kidolgozású és hosszú ideig használt – a többi lelet nem támasztja alá. Az aldebrői és a karosi III/5. sírban díszítetlen pödrott végű kar-, illetve lábpercec került elő, a karosi II/47. sírnak pedig közvetlen a szomszédságában feküdt a temető egyetlen, díszített pödrott végű karpereces sírja (II/73. sír).³⁰¹ Hozzátehetjük még ehhez: a II/47. sír a temető azon sírcsoportjában került elő, melyet – mint a temetőelemzés során látni fogjuk – semmiképpen nem sorolhatunk a legkorábbiak közé.

A III/5. sírről pedig – a pödrott végű karperec által sugallt régészeti keltezéssel egybehangzóan – a szerogenetikai elemzés is azt mutatta, hogy az itt nyugvó közösség második generációjának volt a tagja.³⁰² Végül a részadatok által kapott datálást megerősíti az aldebrői 20. sírban lelt Provence-i Hugó érme is. Mindezek alapján úgy vélem, a tárgyalt hajfonatkorong típus használati idejét a X. század középső harmadára határozhatjuk meg.

Az imént részletesen ismertetett hajfonatkorongoknál jóval egyszerűbb kivitelű darabok kerültek elő a II. temető 72. sírjából (109. tábla 9–10). A viszonylag szerényen felékszerezett női váz mellett töredékes gömbsorcsüngős fülbevalót, nyitott, kerek átmetszetű ezüst huzalkarperecet és egy vas bőrlukasztó árt találtunk. Ruházatát öt fülesgombbal fogta össze. A gerinccsigolyák alatt, a kulcsontok alsó végének magasságában feküdt a két aranyozott ezüst, lemezes hajfonatkorong, díszített oldalukkal a sír alja felé fordulva. A korongok részben fedték egymást, hátoldalukhoz vastag, összefüggő textilréteg tapadt. Szegélyüket körben préselt, kiemelkedő félgömbök díszítik. Mintázatuk közepén aranyozott, kerek bemélyedésből és abból kereszt alakban kiágazó négy, szintén bemélyített és aranyozott levélből áll, melyek csúcsukat a korong szegélye felé mutatnak. Átmérőjük: 7,8 cm.

A korongok fekvése alapján valószínű, hogy a temetés során az elhunyt hajfonatát háta mögé simították. Ez az eljárás nem ismeretlen a honfoglalás kori síroknál: erről tanúskodik a Tiszabercel–Ráctemető 4. sírjában feltárt egyik korong, mely a hátgerinc alatt, díszített felületével a sírfelek felé nézve feküdt.³⁰³ Lényegében tükörképe ez a helyzet annak, mint amikor a két hajfonatot a mellkason egymásra fektették úgy, hogy néha a hajfonatkorongok is fedték egymást (pl. Dormánd–Hanyipusztá I. sír, Sárbogárd–Tringer tanya 24. sír).³⁰⁴ A karosi korongok rögzítéséről keveset tudunk. Szegélyeket nem helyeztek el rajtuk, a perem mentén körbefutó préselt dudorok közül jó néhány lukas, azt azonban ma már nem tudjuk eldönteni, hogy ez a használat okozta kopás következménye-e, vagy a felvarrást szolgálták. Fémről készült hátlapjuk nem volt, ezt szerves anyaggal helyettesíthették. Hátoldalukhoz ugyanis vastag bőrréteg tapadt, ehhez pedig vastag textilréteg simul.

A karosi II/72. sírban feltárt varkocskorongok a leg egyszerűbb, majdnem puritán díszítésű ékszerek közé tartoznak. Mindez összhangban van a sírból feltárt szerény mellékletekkel. E temetkezés a temető egyik legelső sírja volt, a domb északi oldalán, majdnem annak lábánál feküdt. A temető szerkezete alapján valószínűnek tarthatjuk, hogy e sírt az utolsók között áshatták, s a X. század közepénél, második harmadánál korábban aligha kerülhetett a földre.

301 Szőke B., 1962. 95–96.: E karperec(típus)ról a dolgozat későbbi szakaszában részletesebben is szólunk.

302 A szerogenetikai vizsgálatokat Lengyel Imre végezte.

303 Csallány D., 1959. 298–299.

304 Szabó J. Gy., 1963. 102–107.

A közölt leletek sorából legközelebb az Elep–Mike-lapos, Tiszavasvári–Aranykerti tábla és Kiszombor B. temető 127. sírjából előkerült korong áll hozzá.³⁰⁵ Mind egyik X–XI. századi köznépi környezetből származik, csakúgy, mint a kidolgozottabb szob–ipolyparti (13. sír) példány. Már hajfonatkorongjaink első, részletes feldolgozása során felhívta a figyelmet *Csallány D.* arra, hogy ezek az egyszerű kivitelű ékszerek aligha választhatók el a díszesebb, négyágú palmettát vagy geometriai formát megjelenítő változatoktól (Dunaszekcső–Tüskehegy, Magyarország–ismeretlen lelőhely Dormánd–Hanyipusztai 1. sír, Sárbogárd–Trinker tanya 24. sír, Solt–Tételhegy, Tiszaeszlár–Dióskert 1. sír, Tápé–Malajdok B. 17. sír, Szőreg–Homokbánya „A.” sír, Nagyrév, Törökkani-za, Nemeskosut).³⁰⁶ E csoport legszebb példányai a valószínűleg ötvösreemeknek tekinthető, méltán legszebb tarsolylemezeink mellé sorolható hajfonatkorongok (Eperjes–Takács tábla, Tiszabód, Kispeszt–Szentlőrinc).³⁰⁷ *Csallány* e megállapításait az újabb kutatások sem vonták kétségbe,³⁰⁸ s azokkal nagyrészt magunk is egyetérthetünk. E csoporttól azonban véleményem szerint el kell választanunk a háromágú palmettával ékesített korongokat (Derecske, Tiszabercel). Ezek inkább az életfát ábrázoló (Anarcs, Sárospatak) jelképek egyszerűbb változatai lehetnek, s így valószínűleg más volt az általuk kifejezett hitvilági háttér is.

A négyágú díszek ugyanis – *Dienes I.* feltételezése szerint – inkább a levédiái, kaukázusi nap–amulettek továbbfejlesztett formáinak tekinthetők, s így másfajta szimbólumra utalnak.³⁰⁹ Legújabbán *Szabó J. Gy.* mutatott rá arra meggyőző elemzésében, hogy e korongokon a középső rombusz, illetve köralak, s a belőle kiágazó négyágú díszítés eredetileg a négy égtájat, valamint a földet, illetve a világmindenséget jelképezte. Véleménye szerint e díszítményeknek a Duna–Tisza közén való sűrűsödése a X. századi magyar fejedelmek uralmi területét jelzi.³¹⁰ Elemzésének a szimbólumrendszer értelmezését illető részével messzemenően egyetérthetünk, az újabb kutatások azonban azt mutatják, hogy az ilyenfajta díszítmények – egyre nagyobb számban – a Felső-Tisza-vidéken is napvilágot látnak, méghozzá vitathatatlanul legelőkelőbb, vezéri sírjaink rangjelző tárgyain.³¹¹ E kérdésre dolgozatunk későbbi részében térünk ki részletesebben. Vitathatatlan azonban, hogy a napszimbólumok a női viseletben a Kárpát-medence nagy részén felbukkannak. Figyelemre méltó ennek fényében, hogy a mítikus állat-

alakot ábrázoló lemezes hajfonatkorongok – a jánosszállási kivételével – a Felső-Tisza-vidéken csoportosulnak (Zemplén–Szélmalomdomb, Karos–Eperjesszőg II/47., III/5., Ibrány–Esbóhalom, Rakamaz–Gyepiföld, Aldebrő–Mocsáros 20. sír). Míg azonban ezeket viszonylag szűk időhatárok között – a X. század második harmadában – használták, addig a napszimbólumot hordozó társaik (főleg azok egyszerűbb változata) még a XI. században is felbukkannak.³¹² Díszesebb változataik az előkelők viseletét ékesítették, míg a szerényebb anyagúak és kidolgozásúak köznépi temetőkből ismertek.

Öntött varkocskorongpár Karoson mindössze egyetlen sírból került elő. A II/56. sírban elhaltolt előkelő asszony rangját gyöngyös süvege, gömbsorcscsüngős fülbevalója, ezüst pántkarperece, csizmaveretei is jelezték, nyakába római gemmát akasztott, lószerszámának szíjazatára pedig bronzrozetttakat szegecseltek.

Hajfonatkorongjait a jobb, illetve a bal kulcscsont mellett találtuk (94. tábla 5–6; 44. kép). Mindegyik bronzból készült és öt karikából állt: a nagyobb középső karikához illesztették kereszt alakban a négy kisebbet.

E jellegzetes varkocsdísz párhuzamait több honfoglalás kori temetőből ismerjük. Legközelebb a *Tiszaeszlár–Bashalom I. temető 17. sírjában* feltárt ékítmények állnak hozzá. A rangos nő csontváza mellett két nyitott ezüst hajkarikát, aranyozott ezüst rombusz alakú ingnyakdíszeket, gerezdelt és dudoros üvegpasztá gyöngyöket, hullámosra hajlított ezüst huzalkarpereceket és ezüst huzalgüyűt is találtak. Mellé helyezték lovának maradványait, körte alakú kengyeleit és csikózabláját is.³¹³

Hasonló korongok feküdtek *Halimba–Cseresen* a 859. sírban. (Egyéb leletek: két nyitott hajkarika, két szőlőfürt-díszes függő, több száz gyöngy a nyaktájon, két átfűrt állatfog, két fülesgomb, egy préselt ezüstrozetta, valamint Provence-i Hugó [926–931] átfűrt milánói denára.)³¹⁴

Némileg más megfogalmazású – inkább egy lendületesen kanyargó szíjfonatra emlékeztet – de kétségtelenül e csoporthoz tartozik a *Csolyospálos–Csolyosi pusztán* előkerült bronzkorong. A szőlőültetés során feldúlt öt sírből csizmaveretek, kerek pitykék, csüngős veret, valamint egy poncolt, lemezes hajfonatkorong maradt meg.³¹⁵

Ismeretlen lelőhelyről származik a típus legkidolgozottabb példánya. Középső, nagyobb kerek mezőjében négyszirmú levél látható (felületét aranyozták), s a levelek csúcsától indul a négy kisebb korong. Az ékszert ezüstből öntötték.³¹⁶

305 *Csallány D.*, 1959. 304–308.; *Dienes I.*, 1986. 47. kép

306 *Csallány D.*, 1959. 304–308.; *Csallány D.*, 1970. 279.

307 *Bálint Cs.*, 1991. 52., 66.; *Pálinskás L.*, 1937. 146–147.; *Fettich N.*, 1937. 84., LXX. t. 6.

308 *Bálint Cs.*, 1991. 66.

309 A törökkánizsai korong kapcsán erről *Dienes I.*, 1972. 84., 41. kép; *Fodor I.*, 1980. 210.; *Pletnyova, S. A.* 1967. 175.; Ugyanakkor nem tartom valószínűnek, hogy a szobi korong kereszt alakban elhelyezett levéldíszei keresztény szimbólumot jelentenek: *Csallány D.*, 1959. 310

310 *Szabó J. Gy.*, 1980. 284–288.; *Ua.* 1983. 40–49.

311 *Révész L.*, 1991. 31–50.; *Ua.* 1992. 345–369.

312 *Bálint Cs.*, 1991. 93–96.

313 *Dienes I.*, 1956b. 252., 69. t. 3–4.

314 *Török Gy.*, 1962. 27–29., 144., VIII. t. 1–2, XIII. t.

315 *Kada E.*, 1912. 323.

316 *Török Gy.*, 1962. 27.; *Dienes I.*, 1972. 43. kép

Úgy vélem, aligha választható el e korongtípus az imént tárgyalt, napszimbólumot hordozó ékszerektől. Alátámasztja ezt az is, hogy szinte ugyanilyen formában felbukkannak a Volga-Káma vidékén, valamint az obi-ugorok VIII–IX. századi hagyatékában.³¹⁷

A rendelkezésünkre álló adatok alapján két lelőhely (Karos, Tiszaeszlár) bizonyosan, egy pedig valószínűleg (Csólyos) a rangos középréteg X. század első felére, kétharmadára keltezhető temetője volt. Nem mond ennek ellent a halimbai köznépi temető első fázisába sorolt sír sem. Szerencsés módon éppen ezt keltezi Provence-i Hugó érméje. Mindezek alapján, valamint a nagyon hasonló keleti párhuzamok nyomán úgy vélem: az öntött ötkarikás varkocskorongok a honfoglalók hagyatékának legarchaikusabb rétegébe tartoznak, eleink bizonyára már keleti szállásaikon is használtak ilyeneket. Az eddig előkerült leletek arra mutatnak, hogy inkább az első két generáció sírjaiban számolhatunk megjelenésükkel. E viszonylag egyszerű ékszer rangos úrmőkhöz és szegény szabadokhoz egyaránt eljuthatott. Még e kisszámú lelet szóródása is olyan nagy, hogy feltehetőleg az egész korabeli magyar szállásterületen előfordulhat. Valószínű ugyanakkor, hogy a formailag és méretben szinte tökéletesen megegyező karosi és tisztaeszlári korongpár azonos műhelyből került ki.

Viseleti módjukról meg kell jegyeznünk, hogy mindhárom, ásatás során előkerült sírban a korongok viszonylag magasan, a nyakcsigolyák, illetve a kulcsontok környékén feküdtek, s nem a mellkason (44. kép). Lehetséges, hogy ez esetben nem a hajfonatba, hanem a pártához, süveghez illesztett szalagra erősítették azokat. Ugyancsak feltűnő, hogy Karoson több tucat, Halimbán több száz, de Tiszaeszláron is 6 db gyöngy feküdt a nyak körül. Hogy ezeknek volt-e valami köze a korongokhoz (azokat összekötő gyöngyös zsinór?) nem bizonyítható, de nagyon valószínű. Ha így van, akkor honfoglalóink viselésének egy újabb, finnugor eredetű sajátossága tárult elénk, jellemző módon egy olyan tárgy kapcsán, melynek párhuzamai e népek egy részének hagyatékában is fellelhetők.³¹⁸

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a karosi sírban a hajfonatkorongok minden változata előfordul, az egyszerű kivitelűtől az ötvösremekig. Viselőik között a legelőkelőbbek (II/47., 56. sír) csakúgy megtalálhatók, mint a kevésbé tehetősek (II/72. sír). A II. temetőben a lemezes korongok csak az északi sírcsoportban fordulnak elő, melyet – részben éppen ezen ékszerek alapján – néhány évtizeddel későbbre keltezhetünk, mint a domb középső

részén feltárt temetkezéseket. Utóbbiak egyikében találtuk viszont a korszak egyik legarchaikusabbnak tekinthető díszítményét, az öntött ötkarikás varkocsdíszeket.

Karperecek. A karosi temetőkben nyugvó férfiak, nők és gyermekek egyaránt kedvelt viseleti tárgyai voltak a karperecek. A három temető 25 sírjából kerültek elő ezen ékszerek, ezen felül az I. és II. temető területén még 3–3 szórvány darab is ismert. A nőknél minden társadalmi rétegnél kimutatható a használata, akadt olyan sír is, amelynek – egy hajkarikán kívül – ez volt az egyetlen fémből készült ékessége (II/32. sír). A férfiak közül azonban inkább csak a veretes övvel, tarsollyal vagy tarsolylemezzel elhaltolt előkelők húztak ilyen ékszert a karjukra (II. temető 11., 29., 52., 61. sír). Utóbbiak közül csak a III. temető két szerényebb mellékeltű, de azért lóval, illetve lószerszámmal, íjjal, tegezzel elhaltolt harcosa (3., 13. sír) tölthetett be – hagyatékuk alapján – társaiknál szerényebb méltóságot. Ez az adat egybecseng azzal a korábbi megfigyeléssel, mely szerint előkelő férfiak gyakran hordanak egyébként nőkre jellemző ékszereket.³¹⁹

Úgy tűnik, a férfiak, valamint a gyermekek és a nők esetében eltérő a karperecek viselete. Utóbbiak szinte kivétel nélkül könyökük alatt, de legalább az alkar középsőig húzták ékszerüket (I. temető 12. sír, II. temető 3., 32., 47., 56., III. temető 6., 9., 15. sír) (42–43. kép). Ugyanakkor a férfisírokban leggyakrabban a csukló táján találtuk azokat, vagy legfeljebb az alkar alsó harmadánál (II. temető 11., 29., 52., 61. sír, III. temető 13. sír). Mindezek alapján arra gondolhatunk, hogy a nők valamiféle bőjűjű kaftánt viseltek. A férfiakat ellenben zavarta volna a fegyverforgatásban vagy vadászat során a libegő ruhaujj, az könnyen beakadhatott volna valami-be, így célszerűnek tűnt azt minél jobban, már a csuklónál leszorítani. Az egyetlen, eddigiektől eltérő viseleti módot a II/53. női sírban tanulmányozhattuk. Az abban nyugvó előkelő, veretes lábbelit viselő nő bő száru nadrágját szorította le a jobb bokája felett egy öntött, lábpecként használt pántkarpereccel (91. tábla 8; 22–23. kép). A jelek szerint e viseleti szokás eléggé elterjedt lehetett a honfoglaló magyarság körében.³²⁰

A különféle X–XI. századi karperec típusok finomabb keltezésére az elmúlt évtizedekben több kísérletet is tett kutatásunk.³²¹ Ezen ékszereknek több változata került elő Karoson is, a különböző típusok megoszlása azonban korántsem arányos.

317 E tényre elsőként Fodor I., 1980. 212. 153. j. hívta fel a figyelmet. Nyelvinó: Erdélyi-Ojtozi-Gening, 1969. XXXII. t. 19., 21., XC. t. 4., XCII. t. 12.; Barszov-Gorodok 10. sír; Ame. T. J. 1935. 100., 28. kép; Lagerevó 46. kurgán 2. sír; Mazitov. N. A. 1981. 11. kép, már bizonyosan varkocskorongként.

318 E kérdésről gömbsorcsüngős fülbevalónál felbukkanó összekötő láncokkal kapcsolatban: Révész L., 1988. 145–146.

319 Dienes I., 1976. 162–163.; Szabó J. Gy., 1964. 117.; Kovács L., 1984. 32–33.

320 E viseleti mód más honfoglalás kori sírokban is előfordult: Aldebrő-Mocsáros 20. sírjában pödrott végű lábpercecek voltak, hasonlókat lehetett megfigyelni Dormánd–Hanyipusztá I. sírjában. (mindkettő lemezes hajfonatkorongot viselő nő temetkezése!), valamint a 3. sírban (valamennyi közöletlen. Szabó J. Gy. ásatása); Arany lábperceceket figyeltek meg a zempléni vezéri sírban is; Budinsky-Kricka, V.–Fettich N., 1973. 4. kép, 12. kép 6–7; Ezüst lemezből kinyírt pántok voltak a kenézliői I. temető 10. sírjában a boka felett; Jása A., 1914. 310–315.; valamint a bezdédi temető 9. sírjában; Jása A., 1896. 401.

321 Szőke B., 1962.; Szabó J. Gy., 1978–79. 64–67.; A különböző karperec típusokat legutóbb Kiss A., 1985. 257–264. gyűjtötte össze.

Leggyakoribbak a *pántkarperecek*, a három temető 17 sírjából összesen 22 db-ot ismerünk, további 5 példány szórványként került elő. Többségük anyaga ezüst, egyikük felületét aranyozták (III/9. sír), kettő pedig bronzból készült (II/66. sír, illetve II. temető szórvány) (105. tábla 5; 110. tábla 23; 118. tábla 18). A pántkarperecek között azonban viszonylag csekély az öntött, kiszélesedő, lekerekített végűek száma (I/12., II/45., 53., 56., 61., 66., III/9. sír) (59. tábla 12; 91. tábla 8; 94. tábla 13; 101. tábla 2; 105. tábla 5; 118. tábla 12, 18). Többségüket különböző vastagságú – néha az öntöttkével egyező vastagságú – lemezből vágták ki, s alkalmanként ugyancsak kiszélesedő, máskor viszont csak lekerekített végűek voltak (9. tábla 6; 17. tábla 6, 8). A szakirodalom néha karpántnak nevezi ezt az ékszerfajtát, valójában sem formai, sem használati szempontból nem lehet elválasztani ezeket a karperecektől, egyetlen különbség közöttük az előállításuk módja. A karperecekével azonos szerepüket két dolog is mutatja: egyik a karon való elhelyezkedésük azonos volta. A másik ilyen adat, hogy alkalmanként mindkét végüket átfúrták (öntött karpereceknél: II/45., 61. sír, a lemezből kivágottaknál: II/11., 29., III/6.). Ennek oka az lehetett, hogy a lukak végébe fűzött zsinór segítségével a karperecet szorosra húzhatták, s így biztonságosan rögzíthették (59. tábla 12; 101. tábla 2; 17. tábla 8; 39. tábla 4; 115. tábla 1–2).

A pántkarperecek e típusa főként a gazdag középréteg temetőiből került elő, bár ritkábban bronzból öntött, pontkörökkel díszített változata köznépi sírokból is ismert.³²² Használata a rangos temetőkben főként a X. század első kétharmadában egykori, de a köznépi temetők imént említett díszített karpereceit még a XI. század első évtizedeiből is kimutathatjuk. Figyelemre méltó, hogy a köznépi temetők sírjaiból a legritkábban kerülnek elő pántkarperecek (kivéve, mint látni fogjuk, a pödörött végű variánst). Aligha lehet viszont véletlen, hogy ezüstlemezből kivágott karperec mindaddig, ismereteim szerint, egyetlen köznépi sírból sem látott napvilágot! Meglepő módon e tárgyakat szinte rangjelzőnek tarthatjuk, mindenestre világosan utalnak a jelek szerint viselőjüknek az átlagból kiemelkedő társadalmi helyzetére. Nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük: ezen egyszerű ékszerek előállítása nem kívánt különösebb szakértelmet, egy simára kalapált ezüstlemezből bárki házilag elkészíthette. A szükséges nemesfém alapanyag pedig nyilván azoknak állt rendelkezésre, akik valamilyen formában részesedtek a kalandozások révén beáramló zsákmányból és adókból. E harcosok így ötvösök közreműködése nélkül is elláthatták magukat és családtagjaikat nemesféműszekkel, a hadjáratokban részt

nem vevő köznépnek viszont erre aligha nyílt lehetősége. Öntött vagy lemezből kivágott pántkarperecek a károsi temetők mellékletekben gazdag sírjaiból kerültek elő, az egyetlen kivétel a II/66. sír (szaltovói korsó, 3 db fülesgomb, vas ár), melynek karperece anyagában is szerényebb kivitelű (bronzból készült) társainál.

Az előzőeknél jóval kisebb számban leltünk kerek átmetszetű, elhegyesedő végű *huzalkarpereceket*, s valamennyi a II. temetőben látott napvilágot. Egy-egy ezüstből készült példányt találtunk a 32. és a 72. női sírban, egy további félkör átmetszetű, bronzból készült példány pedig szórványként került elő (46. tábla 2; 109. tábla 7; 111. tábla 11). A két női sír a temető északi szárnyán feküdt, s viszonylag szerény mellékleteket tartalmazott.

Mindezek a jelenségek nem mondanak ellent *Szabó J. Gy.* azon feltevésének, miszerint a karperecek e típusát a 930-as évektől kezdték használni.³²³ Úgy vélem azonban, jelenleg nem áll rendelkezésünkre elegendő adat ahhoz, hogy a vékony, kerek átmetszetű huzalkarpereceket töröljük a X. század első harmadának leletei sorából. E tárgyak a Felső-Tisza-vidék, de a Kárpát-medence más X. század első felére keltezhető rangos temetőiből és sírjaiból is ismertek, ha nem is túl nagy számban (Zemplénagárd–Terebesi homok, Bihar–Somlyóhegy 2. és 3. sír, Demecser, Bodrogvécs, Vereb).³²⁴ Különösen érdekesek ebből a szempontból a kenézliői temetők. Az I. temető területén, négy sírből (7., 10., 16., 21. sír) kerültek elő pántkarperecek, és csak egy temetkezés tartalmazott háromszög átmetszetű, rovátkolt díszű huzalkarperecet (16. sír, lóval, lószerszámmal, íjjal, tegezzel és veretes övvel elhantolt harcos). Egészen más a helyzet a II. temető esetében: ezen ékszerek fenti két változata majdnem azonos számban fordult elő (pántkarperecek: 26., 34., 41., 47., 50. sír, huzalkarperecek: 31., 34., 41., 43., 49. sír). A Felső-Tisza-vidék X. század első felére keltezhető temetői közül ez utóbbi tartalmazza a legnagyobb számban a huzalkarpereceket. A két típus egyidejű használatát azon sírok is bizonyítják, melyekből egyszerre mindkét változat előkerült (Kenézliő I. temető 16. sír, II. temető 34., 41. sír).³²⁵ Keltezésük szempontjából sokat mondóak azok a sírok, melyekben pénzket találtak: Vereben – egyébként ugyancsak pánt- és huzalkarperecek együttes előfordulása mellett – 858 és 924 között vert érmék kerültek elő, Kisdobra–Ligahomok 2. lovas sírjában pedig 8 db, 892–911/12 között vert arab dirhem feküdt két huzalkarperec társaságában.³²⁶ Mindezek arra utalnak, hogy a karperec típus használatával a honfoglalók első nemzedékénél is számolhatunk, s sírba kerülésük már a honfoglalást követő első évektől megindulhatott. Tagadhatatlan ugyanakkor,

322 Csákyberény: *Szöke B.*, 1962. 14. t. 1; Letkés–Tégláégető II. 67. sír: *Bakay K.*, 1978. 113., 53., 23.; Pusztakovácsi: *Hampel J.*, 1897. 490.; Fábiansbestyén: *Hampel J.*, 1897. 165–166.; Nagykapornak: *Hampel J.*, 1907. 176.; E kérdéstről részletesebben *Szöke B.*, 1962. 95.; *Szabó J. Gy.*, 1978–79. 66.

323 *Szabó J. Gy.*, 1978–79. 66., 70. kép

324 *Hampel J.*, 1907. 100–101., 104–110., 112.; *Dókus Gy.*, 1900. 42.; *Hampel J.*, 1900. 560–566.

325 *Jósa A.*, 1914. 323–327.; *Fetich N.*, 1931. 78–112.

326 *Kovács L.*, 1989. 38., 74.

hogy tömeges elterjedésük valóban csak a X. század második harmadától mutatható ki, s főként a köznépi temetők leletanyagára jellemzők. Meg kell azonban jegyezni: véleményem szerint tarthatatlan az a nézet, mely köznépi temetőink sorozatát legfeljebb a X. század második harmadától–közepétől indulónak tekinti, részint a karperecek tipológiája alapján, másrészt arra hivatkozva, hogy nincs a leletek sorában bizonyosan az első generációra jellemző tárgy. Túl azon, hogy ilyeneket – objektív okokból – azokban nem is igen várhatunk, e karperecek bizonyíthatóan korai felbukkanása révén nincs akadálya annak, hogy az ezeket tartalmazó sírok megásását a X. század első évtizedeire keltezzük.³²⁷

A kardíszek igen ritka változata a *karlánc*, Karosról két sírból ismert. Az I. temető 5. és a III. temető 15. sírjában egyaránt gyermek nyugodott³²⁸ (133. tábla 6). Ez az ékszer típus a magyar településterületeken kívül lakó, környező népek hagyatékában ismeretlen. Kis száma miatt azonban nem tarthatjuk a magyarságra jellemző ékszernek sem. A karláncok használata aligha választható el a láncos csüngők, illetve a láncsal összekapcsolt gömbsorcüngős fülbevalók kérdéskörétől.³²⁹

Az előzőhöz hasonlóan igen ritkán bukkan fel eleink leletanyagában a *hullámosra hajlított huzalkarperec*. Karoson egyedül a II/52., vezéri sírban találtunk ilyeneket (78. tábla 3–4). Mindkét példány ezüstből készült, kidolgozásuk eléggé elnagyolt. Hasonlók a Kárpát-medence különböző pontjain kerültek elő. Szered–Mácsai dombok I. temetőjének 15. sírjában veretes övvel, íjjal, tegezzel, díszes nyereggel és lószerszámmal elhantolt férfi bal csuklóján és jobb felkarcsontján találtak ilyeneket.³³⁰ Kunágótán lóval, lószerszámmal eltemetett gyermek (4. sír) ruházatát díszítették ezen ékszerek.³³¹ Tiszaeszlár–Bashalom I. temetőjének 3. és 17. sírjába egyaránt nőket temettek (a karpereceken kívül mindkettőben lócsontok és lószerszám is volt, valamint a 3. sírban fülesgombok, trepan, bizánci függő, a 17. sírban hajkarikák, áttört öntött ötkarikás korongpár, rombusz alakú ingnyakdíszek, gyöngyök és huzalgürtű).³³² Dormánd–Hanyipusztán az I. sírban hajfonatkorongokkal, téglalap alakú ingnyakdíszekkel, préselt ezüst rozettával, fülesgombokkal ékesít-

tett viseletben feküdt az előkelő nő. A hullámosra hajlított drótkarperec a bal alkarján volt, s hasonló ékszert használt lábperecként is.³³³

Mindezek alapján nincs okunk kétségbe vonni Szabó J. Gy. azon megállapítását, mely szerint ezen ékszereket a X. század első felében használták a honfoglaló magyarok.³³⁴ A rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy előkerülésükkel az ún. rangos középréteg hagyatékában számolhatunk. A lemezből kivágott karpántokhoz hasonlóan házilag állíthatták elő ezeket is. Erre nyilván csak a társadalom azon tagjainak nyílt lehetősége, akik a kalandozások zsákmányaiból és a befolyt adókból részesülve rendelkeztek a megfelelő alapanyaggal.

A karosi sírokból csak két *pödrött végű karperec* került elő, mindkettőt bronzból készítették. A II/73. sírt kirabolták, mellékletei közül csak két üvegpasztá gyöngy és a mindkét szélén poncolt vonalból álló sávval díszített karperec maradt meg (110. tábla 3). A III/5. sír mellékleteit (állatalakos hajfonatkorongok, fülesgomb, ezüst pántkarperec, pödrött végű bronz pántkarperec) a hajfonatkorongok tárgyalása során már bemutattuk, sajnos e sírt a szántás erősen megbolygatta (114. tábla 8). Mindkét sírban női vázat találtunk, sajnálatos ugyanakkor, hogy e kronológiai szempontból fontos ékszereken kívül, a bolygatás miatt egyikben sem maradt ránk a teljes leletanyag.

A díszítetlen pödrött végű karpereceket Szőke B. nyomán kutatásunk a X. század első kétharmadára datálja, s úgy véli, főként a köznépi temetőkre jellemző, a vezető- és középréteg sírjaiban ritka. A díszített változatok kísérő leleteik alapján a X. század utolsó harmadára keltezhetők.³³⁵ A pödrött végű karpereceket legutóbb Kiss A. gyűjtötte össze,³³⁶ munkája alátámasztotta azt a feltevést, mely szerint ezek az ékszerek – egy kivételével – kizárólag női sírokból kerültek elő.³³⁷ Ezek sorozatát gazdagítják a karosi leletek is.

Úgy vélem, némi finomítással elfogadhatjuk a pödrött végű karperecek keltezéséről eddig mondottakat. Meg kell azonban jegyezni, hogy archaikus, bizonyosan a honfoglalás előtt készült leletek kíséretében ilyen karperec még nem került elő. A pénzrel datált példányok

327 Kitéendő példa erre a feldolgozás alatt álló hódmezővásárhely-nagyszigeti temető (*B. Nagy Katalin* és a szerző ásatása). Ennek X. századi sírjaiból kizárólag nyitott hajkarikák, huzalkarperecek, valamint néhány lovas temetkezés, lószerszámok, íjak, tegezek kerültek elő. Nincs benne tehát olyan tárgy, mely bizonyosan az őshazában készült volna (sőt: semmilyen minőségű fémtárgy nincs benne). Ugyanakkor a leletek közt egyetlen olyan sincs, mely ne fordulna elő bizonyítottan X. század eleji sírokból!

328 Hasonló karláncokat a tiszaeszlár–dióskerti temető 7. sírjából ismerk: *Dienes I.*, 1986. 57. kép

329 I. d. 318. jegyzet; A láncos csüngőkéről *Fodor I.*, 1973. 34.; Az általa említettekén kívül a Gyula-téglagyári temető 12. és 31. sírjában is találtak ilyeneket: *Bakay K.*, 1978. LXI. t. 4., XII. t. 5.; valamint Letkés–Téglágetető II. temetőjének területén szórványként, s Szob–Kiserdő 37. sírjában. *Bakay K.*, 1978. I. v. t. 6., XXIV. t. 38.; Bodrogszerdahely–Bálványdomb 7. sír: *Erdélyi I.*, 1961–62., 17–30.; Tiszaeszlár–Vörösmarty u. 3. sír: *Csallány D.*, 1970. 261–270.

330 *Tocik A.*, 1968. 47., XXXVIII. t. 1.

331 *Móra F.*, 1926. 132–133., 7. kép 10.

332 *Dienes I.*, 1956. LVII. t. 10–11; LXIX. t. 27., 29.

333 *Szabó J. Gy.*, 1963. 103.; Újabban hasonló karperecet közölt *Kovács L.*, 1988. 143., 9. kép 6., Timár–Béke Tsz. majorja, I. temetőmaradvány 22. sírjából.

334 *Szabó J. Gy.*, 1978–79. 64.

335 *Szőke B.*, 1962. 72–73., 96.

336 *Kiss A.*, 1985. 257–264.

337 E kérdésről legutóbb *Kovács L.*, 1989. 171.; Az egyetlen pödrött végű karperecet tartalmazó férfi sír: Orosháza–Nagy A. tanya 2. sírja: *Dienes I.*, 1965. 141–142.

közül egy sem keltezhető a 920-as évek előtti időszakra,³³⁸ így használatuk a honfoglalók első generációjánál nem adatolható. Ez elsősorban a díszítetlen példányokra vonatkozik, a díszítettek elterjedése ugyanis még későbbi idősakra, a X. század második felére tehető. Utóbbiak egyik legkorábbi darabja Bezdéden, a 14. sírből látott napvilágot,³³⁹ s méltán sorolhatjuk mellé a karosi Π/73. sír karperecét is.

A pödrott végű karperecek az egész X. századi magyar szállásterületen elterjedtek. Mint láttuk, főként a köznépi sírokra jellemzőek, a középrétegnél ritkábbak, főként a *Szöke B.* által a 2. viseleti csoport (csüngős vetettekkel jellemzett) sírjaiból kerülnek elő. Aligha meglepő ennek fényében, hogy a szabolcsi–zempléni temetőben az országos átlagnál jóval ritkábban fordulnak elő, a karosiakkal együtt e vidék összesen 6 lelőhelyéről ismertek.³⁴⁰ Feltűnő ugyanakkor, hogy viszonylag gyakori kísérőleletei a hajfonatkorongos síroknak, megőrösítve azok zömének a X. század 2. harmadára való keltezését.³⁴¹

A Felső-Tisza-vidék X. század első felére keltezhető temetőiben ritka leletnek számítanak a két szálból sodrott nyak-, illetve karperecek is. Karoson csak az I. temető területén került elő 1899-ben szórványként egy 36 cm hosszú, két ezüst szálból sodrott nyakpercec. Mivel az ékszer elveszett, s *Dókus Gy.* sem közölte a képét, nem tudjuk, milyen volt a kapcsolószerkezete.³⁴²

A vékony, két szálból sodrott nyakperecek megjelenését, majd – főként köznépi temetőben való – tömeges

elterjedését kutatásunk egységesen a X. század 2. felére–3. harmadára teszi, nagyjából az S végű hajkarikák megjelenésének időszakára.³⁴³ Szabolcs és Zemplén megyék területén főként a X–XI. századi köznépi temetőben kerültek elő,³⁴⁴ felbukkannak azonban – Karoson kívül – bizonyosan X. század első felére keltezhető rangos sírokban is. Sajnos, ezek közül a tiszarádi (nyílcsúcsok, huzalkarperecek, csörgő, oldalpálcás zabla, szablya) és a tiszatardosi (lovassírok) leletek közöletlenek, s zömük nem ásatás során került elő, így kronológiai értékük erősen csökken.³⁴⁵ Kisdobra–Ligahomokon, bizonyosan a X. század első felére keltezhető rangos temetőben *Dókus Gy.* egy koponyát talált, nyakán 33 cm hosszú, két ezüsthuzalból sodrott, mindkét végén kampós végződésű nyakperccel, mellette kisméretű agyagedénnyel.³⁴⁶ Mindezen leletek arra utalnak, hogy a Felső-Tisza-vidék rangos temetőiben elhantolt közösségek honfoglalás utáni második–harmadik generációjának tagjai már ismerték, s ha kis számban is, de a X. század 2. harmadában már használták a vékony, két szálból sodrott nyakpereceket.³⁴⁷ E kérdés végleges eldöntésében azonban újabb, jól dokumentált leletekre van szükség, hiszen sem a karosi sír leletegyüttesét nem ismerjük, s önmagában a kisdobrai – közöletlenül elvesztett – edény sem alkalmas finomabb datálásra.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a karosi temetőben előkerült karperec típusok, s azok egymáshoz viszonyított számbeli aránya nem tér el a Felső-Tisza-vidék más rangos temetőiben elének tárolt összképtől.³⁴⁸

338 Orosháza–Nagy A. tanya 2. sír: Provence-i Hugó-II. Lothár (931–945); Aldebrő–Mocsáros 20. sír: Proveneci-i Hugó (926–31); Perse-Bércz, Bórszeg 101. sír: Naszr ibn Ahmed H. 295–320 (= 908–932); Sósartyán–Hosszútető 30. sír: Kegyes Lajos (814–840). Az érmés sírokat *Kovács L.*, 1989. 173. gyűjtötte össze (az aldebrői lelet kivételével), az érmék meghatározása: *Kovács L.*, 1989. megfelelő címszavai; A sósartyáni érme keltező értékét joggal vonja kétségbe *Fodor I.*, 1973. 34.

339 *Jósa A.*, 1896. 405–406.; Szakirodalmunk a bezdédi temetőt (főként az aranyozott vörösréz tarsolylemez alapján) egyik legkorábbi honfoglalás kori emlékenyagunknak tartja. A 14. sír pödrott végű karperece és a 15. sír sodrott lábperce alapján azonban (utóbbi ékszer típusról: *Szabó J. Gy.*, 1978–79. 64–67.) valószínű, hogy használata a X. század második harmadáig nyúlik. Ugyancsak a 14. sírban olyan ovális fejű, csillaggal díszített gyűrű volt, mely X–XI. századi köznépi temetőink jellegzetes tárgya: *Bálint Cs.*, 1976a. 229.; ua. *Bálint Cs.*, 1991. 165.

340 A két karosi síron kívül: Nagyhalász–Zomborhegy 2. sír: *Kovács L.*, 1989. 165–176.; Tiszabercel–Ráctemető 4. sír: *Csallány D.*, 1959. 281–325.; Tiszabercel–Újsor, 8. sír: *Kiss L.*, 240–246.; Tiszaeszlár–Vörösmarty u. 3. sír: *Csallány D.*, 1970. 261–270.; Tiszabeczdéd–Harangláb dűlő: *Jósa A.*, 1896. 405–406.

341 Aldebrő–Mocsáros 13., 20. sír, Csákvár–Rókahegy, Nemeskosút, Sárbogárd–Tringer tanya 29. sír, Tiszabercel–Ráctemető 4. sír, Sósartyán–Hosszútető 30. sír, Szőreg–Homokbánya „A” sír, Karos–Eperjesszőg III/5. sír.

342 *Dókus Gy.*, 1900. 50.

343 *Szöke B.*, 1962. 92–93.; *Szabó J. Gy.*, 1978–79. 52–62.; *Giesler J.*, 1981. 116–120.; A nyakpereceket legutóbb *Kiss A.*, 1985. 307–313. gyűjtötte össze.

344 *Kiss A.*, 1985. 307–313. alapján: Szabolcs–Petőfi u. 172. és 214. sír, Szabolcs–Vontatópart, Tímár–Béke Tsz. majorja I. temető 23., 39. sír, Tiszabercel–Újsor 25. sír, Tiszalök–Rázom I. temető 10. sír, Tiszalök–Rázom II. temető 14. sír

345 *Fehér G.–Éry K.–Kralovánszky A.*, 1962. No. 1141, No. 1143–1145.

346 *Dókus Gy.*, 1900. 60–61, I. t. 12.

347 Véleményem szerint ezt támasztja alá a bezdédi 15. sír három szálból sodrott, mindkét végén spirálisban végződő karperece: *Jósa A.*, 1896. 385–412.; valamint a Tiszaeszlár–Vörösmarty u. 3. sírban (pödrott végű karpereccel együtt talált!) sodrott karperece: *Csallány D.*, 1970. 261–270.; Utóbbihoz hasonlóan, szintén a X. század második harmadára datálhatók azok a sodrott karperecek, melyek kétélű kardos sírokból, vagy ilyenek tartalmazó temetőkből kerültek elő: Gáva–Szincse-domb: *Fehér G.–Éry K.–Kralovánszky A.*, 1962. No. 328.; Szabolcsveresmart–Szélerdőm: *Dienes I.*, 1961. 185–188.; Úgy vélem, e karperecekkel azonos időben jelenhettek meg a hasonló technikával készített nyakperecek: *Szabó J. Gy.*, 1978–79. 64–67.

348 A kenézli I. temető 4. sírjában (7., 10., 16., 21.) voltak pántkarperecek, s egyetlen alkalommal találtak háromszög átmetszetű, rovátkolt huzalkarperec (16. sír): *Jósa A.*, 1914. 303–344.; A kenézli II. temetőben a két ékszer típusot hasonló arányban használták (pántkarperecek: 26., 34., 41., 44., 47., 50. sír, huzalkarperecek: 31., 34., 41., 43., 49. sír): *Fettich N.*, 1931. 78–112.; A Tiszaeszlár–bashi I. temetőben alig került elő néhány, s ezek is a hullámosra hajlított változatot képviselik (3., 17. sír): *Dienes I.*, 1956b. 245–277.; Ua. 1957. 24–37.; Bezdéden a karperecek késői típusai jellemzőek: díszített pödrott végű (14.) és három szálból sodrott változat (15. sír), egy sírban pedig ezüstlemezből kivágott karpereceket találtak (9.): *Jósa A.*, 1896. 385–412.; Eperjesszőg csak lemezkarperec került elő: *Kiss L.*, 1920. 22., 45–55.; Tuzséron és Újfehértó–Micskepusztán nem találtak karperecet; A Bodrogköz jelentősebb temetőiből (Bodrogvécs, Kisdobra) pánt- és huzalkarperecek ismertek: *Dókus Gy.*, 1900. 39–61.; Szinyéren pántkarperec maradt meg: *Hampel J.*, 1907. 144–145.

Legnagyobb számban öntött vagy ezüstlemezéből kivágott pántkarpereceket találtunk, a X. század első felében élt előkelők jellemző ékszertípusát. A huzal-, valamint a pödrott végű karperecek csak ritkán fordulnak elő, utóbbiak a II. és a III. temető használatának utolsó szakaszában. A viseletet olykor karláncokkal, vagy hullámosra hajlított huzalkarperecek alkalmazásával színesítették, melyek szintén jól beilleszthetők a tárgyalt korszak leletanyagába.

Gyűrűk. Gyűrűk viszonylag kis számban és mindössze két változatban kerültek elő a karosi sírokból. A II. temető I. sírjában a jobb kéz gyűrűsujján nyitott, kerek átmetszetű, egymásra hajlított végű egyszerű *huzalgyűrűt* találtunk (8. tábla 2).

Négygömbös fejű kőbetétes gyűrűk láttak napvilágot az I. és II. temető több sírjában. Az I. temető 1899-ben megbolygatott sírjainak leletei közül utólag szolgáltatottak be a találók egy ezüst köves gyűrűt.³⁴⁹ A leírás szerint lapos karikáját filigrándrót ékesítette, hatszögletű foglalatában a ráhajlított karmok kék színű követ tartottak. Fejét körül gömböcskék díszítették, s 3–3 ugyanilyen gömböcske helyezkedett el két oldalt, a karika csatlakozásánál. Valószínűleg hasonló lehetett az egyik Bodrogvécsről megmentett gyűrűhöz.³⁵⁰ Sajnos e tárgy nem maradt ránk, csakúgy, mint az I/12. sírban a rozettás lószerszámmal elhantolt nő jobb kezének gyűrűsujján talált „nagy ezüstgyűrű” (valószínűleg szintén kőbetétes gyűrű) sem.³⁵¹

A II/11. sírban nyugvó előkelő férfi (lovas temetkezés, veretes tarsoly, palmettadíszes lemezzel felszerelt szablya) bal kezének elporladt ujjpercei helyén találtunk egy vaskos, négy gömbhöz díszített fejű aranygyűrűt, melynek foglalatában ovális félgömb alakú sötétvörös csillagrubin ült (17. tábla 3). A kő ma már eléggé lötyög a foglalatban, a restaurálás során azonban megfigyelhetjük, hogy abból fehéres színű por pergett ki. Feltehetőleg a hajdani ragasztóanyag töltötte ki a fennmaradó részt. A gyűrűt egyébként törött állapotban helyezték a sírba, deformálódott karikájának egy részét ugyanis 16 cm-rel távolabb, a medencelapát felett találtuk a feltárás során. Minden bizonnyal szándékosan törték el, erre világosan utalnak egyrészt az erőszakos beavatkozás nyomai, másrészt pedig kizárt, hogy a vastag karikát a földben a rácsálók képesek lettek volna megrongálni.

A II/45. sírban nyugvó rangos nő (veretes csizma, filigrándíszes ezüstgyöngyök, ezüst karperec, ezüstlemezekkel díszített nyereg) csontváza szinte teljesen elenyészett. A jobb és a bal ujjpercek helyén találtunk

egy-egy kőbetétes gyűrűt. A jobb oldali pántkarikája ezüstdől készült, ehhez forrasztották az arany foglalatot, melyben színtelen üvegbetéet ül (59. tábla 3). A rombusz alakú foglalat sarkait egy-egy üreges félgömb díszíti. A bal kézen viselt gyűrű pántkarikáján, a foglalat tövében 3–3 granulált gömböcske látható, a foglalatot filigrán huzal övezi, benne ovális félgömb alakú, sötétkék üvegbetéet helyezkedett el (59. tábla 4).

A II/47. sírban nyugodott a temető nemesfém ékítményekkel legjobban felszerelt nagyszonya (hajfonatkorongok, rombusz alakú ingnyakdíszek, ezüst korongokkal ékes kaftán, veretes lószerszám). Jobb kezének gyűrűsujján vastag aranygyűrűt találtunk (64. tábla 4). Foglalatába – melynek oldalát 4 üreges félgömb díszítette – mára színét veszített üvegpasztá betéet illesztettek.

A II/52. (vezéri) sírban nyugvó előkelő férfi aranygyűrűje – mely jobb kezének gyűrűsujján volt – az előzőhöz hasonló kialakítású, azzal a különbséggel, hogy foglalatában zöld üvegbetéet volt (78. tábla 2).

Mint a fentiekből is láthatjuk, gyűrűt férfiak (II/11., 52. sír) és nők (I/12., II/1., 45., 47. sír) egyaránt viseltek, egy kivétellel (II/11. sír) a jobb kezükön, illetve egy sírban találtunk két gyűrűt (II/45. sír). Tulajdonosaik – leszámítva a II/1. sírt a huzalgyűrűvel – a közösség legrangosabb, mellékletekben leggazdagabb tagjai közül kerültek ki. Nem állíthatjuk azonban, hogy ez az ékszer rangjelző tárgy lenne, viselése ugyanis nem következetes, jó néhány hasonlóan gazdag mellékletű férfi és nő sírból hiányzik. Egyáltalán nem találtunk gyűrűket a III. temető sírjaiban. Kidolgozásuk eléggé elnagyolt, finoman megmunkált darabot alig találunk köztük. Értéküket inkább a bennük foglaltatott nemesfém súlya, semmint a finom ötvösmunka adhatta.

A négygömbös foglalatú, kő-, vagy üvegbetétes gyűrűk bizonnyal a magyarság keletről magával hozott tárgyai közé tartoznak.³⁵² Szőke B. szerint a honfoglalók vezető- és középrétege mindkét viseleti csoportjához tartozó nők egyaránt kedvelték, viseletük azonban korántsem csak a nőkre jellemző,³⁵³ s ezt alátámasztják a karosi leletek is. Köznapi temetőkben csak elvétve fordulnak elő, használatuk főként a X. század első kétharmadára tehető.³⁵⁴ A Felső-Tisza-vidék X. századi temetőiben szépszámmal kerültek elő, olykor temetőnként több sírban is.³⁵⁵ A jelenleg ismert lelőhelyek közül Karoson került elő a legtöbb négygömbös fejű, kőbetétes gyűrű, összesen 7 db, ezen belül is kiemelkedik a II. temető a maga 5 db gyűrűjével. Számuk azonban még több is lehetett, erre utalnak a leletbejelentő által beszol-

349 Döngö Gy. G., 1899. 158–159.

350 Dókus Gy., 1900. 6. kép a.

351 Horváth T. Írásai naplója, MNM AD 5. K. I. 2.

352 Bálint Cs., 1975. 57.; Nagy Á., 1968. 91–82.

353 Szőke B., 1962. 27.; A köves gyűrűket tartalmazó férfisírok jegyzéke: Kovács L., 1989. 174., 11. jegyzet; E gyűrűtípust Kiss A., 1985. 251–252. gyűjtötte össze.

354 Az érmével kezelt férfisírok jegyzéke: Kovács L., 1989. 173–174., 10. jegyzet; ezek sorát kiegészíthetjük a karosi II/52. sírral.

355 Kenézli I. temető 21. sír; Nagyhalász-Zomborhegy 2. sír; Bodrogvéc (3 db); Bezdéd 8., 12., 16. sír; Tiszaeszlár–Vörösmarty u. 1., 2. sír;

Kiss A., 1985. 251–252. nyomán.

gáttatott szórvány leletek (egy négyzet, egy félgömb és egy kerek alakú üvegbetét), melyek egy része gyűrűhöz tartozhatott.

A ruházatra varrt díszítmények. A három temetőben feltárt sírok alapján úgy tűnik, az azokban nyugvó férfiak és nők egyaránt kevés fémdíszet hordtak a ruházatukra varrva. A főként Dél-Magyarországon népszerű kettős csüngők, kaftánveretek Karosról teljesen hiányoznak. Kis számban kerültek elő *rombusz alakú* ingnyakdíszek: az I. temető területén 1899-ben kiforgatott egyik sírból 11 db öntött, aranyozott ezüst, hátoldalukon 2–2 kis füllel felszerelt díszítmény maradt meg³⁵⁶ (1. tábla 1–11). Méretük, díszítésük pontosan megegyezik annak a négy veretnek a méreteivel, melyek a II. temető szántással teljesen összeroncolt 4. sírjából kerültek elő (9. tábla 12–15).

További két sírban aranyozott ezüstlemezből préselt rombusz alakú ingnyakdíszeket találtunk. A II/70., szegényes mellékletű női sírban a bal oldali bordák között mindössze 2 db ilyen veret feküdt (108. tábla 5–6). A karosi leletek közül a viseleti mód restaurálására egyedül a II/47. sír eredeti helyzetükben maradt ingnyakdíszei alkalmasak (64. tábla 7; 42–43. kép). A préselt, aranyozott ezüst veretek a jobb oldali kulcsosont közepétől induló, a bal könyök irányába ívelődő sorban helyezkedtek el szorosan egymáshoz illeszkedve, összesen 12 db. Az utolsó három veret kis mértékben elmozdult eredeti helyzetéből. E sorra merőleges volt a bal oldali veretsor, mely a bal oldali kulcsosont közepe mellől indult, vonaluk az előző veretsor felülről számított negyedik veretének irányába futott. E sorba négy veret tartozott. A díszítményeknek mind a négy sarkát átlukasztották, s így varrhatták fel azokat egy bőrszalagra – ennek maradványait az ékítmények alatt jól megfigyelhettük. Nyilván a bőrszalagot varrták hajdan a nyitott ing szegélyére.³⁵⁷ Az ing bal szárnyára tehát ráhajtották a jobb oldalit, s feltehetőleg azzal a két fülesgombbal zárták le a ruhát, melyeket a jobb oldali veretsor alsó végének két oldalánál találtunk³⁵⁸ (43. kép).

A rombusz alakú ingnyakdíszek lelőhelyeit főként a Közép- és a Felső-Tisza-vidéken találjuk. Legnagyobb számban a Maros–Körös–Tisza környékén, s a Duna–Tisza közének azzal szomszédos sávjában kerültek elő. A Kátpát-medence egyéb területein csak elvétve bukkannak fel.³⁵⁹ A Felső-Tisza-vidék rangos temetőinek azonban csupán kis részében – összesen 6 lelőhelyen – találtak ilyen ruhadíszeket, korántsem mondhatjuk tehát, hogy az itt lakott népesség viseletére általánosan jellemző lett volna használatuk.³⁶⁰

Alkalmazásuk a X. századra, annak is inkább első kétharmadára keltezhető.³⁶¹ Noha kis számban – összesen 10 lelőhelyen – X–XI. századi leletanyaggal jellemezhető temetőkben is felbukkan,³⁶² ezek jórésze szórványként, nem rendszeres ásatásokon került elő, leleteik közöletlenek, így elemzésre nem alkalmasak. A Szob–kiserdei rombusz alakú ingnyakdíszes sírokat Bakay K. a 940–1030 közé eső évekre keltezi.³⁶³ Csongrád–Felgyőn a 29. sírban talált veretet pedig feltehetőleg másodlagosan alkalmazták.³⁶⁴ E temetők nagy részének társadalmi besorolása is kérdéses, a rombusz alakú ékítmények pedig többnyire rangosabb, olykor lovas sírjaikból láttak napvilágot. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a rombusz alakú ingnyakdíszek nem terjedtek el olyan mértékben a X. századi magyar szállásterületen, mint a csüngős veretek,³⁶⁵ s azokkal ellentétben, nem ismerjük bronzból készített, egyszerűbb változataikat sem.³⁶⁶ Valamilyen ok miatt tehát nem váltak a köznép szélesebb rétegei által használt ruhadíszekké. Noha többségük nők sírjaiból került elő, néhányat férfiak mellékleteként is ismerünk.³⁶⁷

Feltehetőleg ruhadíszek voltak azok a kerek, bemélyített középső részükön aranyozott, öntött, ezüstpitykék, melyeket a II. temető területén szórványként találtunk (110. tábla 5–6; 111. tábla 10). Közülük kettőt a leletbejelentő adott át, a harmadikat a 20. szelvényben leltük. Hasonlók ékesítették a II/47. sír hajfonatkorongjainak függeszőszíját, más leletekben ruhadíszként alkalmaztak hasonlókat³⁶⁸ (65–66. tábla).

356 Dókus Gy., 1900. 3. kép 5–8 alatt négy ilyen közül, a kassai múzeumban 11 db-ot találtam. A Dókus által közölt rajz alapján kétségtelenül a karosi lelethez tartoznak.

357 A rombusz alakú ingnyakdíszek felerősítéséről: Roska M., 1914. 134.; Dienes I., 1965. 147–149.; Kőhegyi M., 1980. 212–213.; Kürti B., 1978–79. 334., 28. j.

358 Hasonló viseleti módot figyelt meg Sándorfalva–Eperjesen a 19. sírban Fodor I., 1985. 25.

359 A rombusz alakú ingnyakdíszeket Bálint Cs., 1991. 263., XLIV. t. 4. gyűjtötte össze.

360 Balkány: Hampel J., 1900. 588–89.; Ua. 1905. II. 510–511.; Tiszaeszlár–Bashalom I. temető 17., 21., 22. sír: Dienes I., 1956b. 245–277.; Ua. 1957. 24–37.; Tiszaeszlár–Bashalom II. temető 12. sír: Dienes I., 1976. 200–201.; Bodrogszerdahely–Bálványdomb: Erdélyi I., 1961–62. 17., I. t.; Révész L., 1984–85. 623.; Buj–Gyepetlek: Csallány D., 1970. 294–299.; Kenézlő–Fazekaszug I. temető 21. sír: Jása A., 1914. 329–332.

361 Szőke B., 1962. 26., 76–77.; Bálint Cs., 1989. 202.; Bálint Cs., 1991. 136.

362 Bálint Cs., 1991. 263. nyomán: Békésszentandrás, Felgyő–Csizmadia F. földje 29. sír, Hódmezővásárhely–Szakálhát, Kecskemét–Fehéregyháza, Kiszombor B. temető, Kiszombor C. temető 13. sír, Szeged–Makkoserdő, Székesfehérvár–Rádiótelep, Szentés–Nagyhegy, Barta J. szőlője. Egy további lelet: Szob–Kiserdő 14. és 66. sírja: Bakay K., 1978. 14., III. t. 4–15, 34., XIX. t. 10–26.

363 Bakay K., 1978. 141.

364 Párducz M., 1944–45. 134–135.

365 Bálint Cs., 1991. 136.

366 Egyetlen bronzból készült veretről van tudomásom, ez Szeged–Makkoserdő 64. sírjából származik: Fehér–Éry–Kralovánszky, 1962. 959. sz. 367 Kenézlő–Fazekaszug I. temető 21. sír: Jása A., 1914. 329–332.; Kiszombor C. temető 13. sír: Fehér–Éry–Kralovánszky, 1962. 574. sz. Mindkét sírban fegyveres férfi nyugodott.

368 Bezdéd 16. sír: Jása A., 1896. 385–412.; Zemplén–Szélmalomdomb: Budinsky–Kricka, V.–Fettich N., 1973. 14–17. kép

Vékony ezüstlemezről préselt rozettákat csak a karosi II. temető néhány sírjában találtunk. A 18., férfi sír bal oldali medencelapátja mellett 2 db ilyen rozetta feküdt, elhelyezkedésük alapján azonban inkább a tegez függesztő szíját ékesíthették (32. tábla 3–4). A 62. sírban az elporladt bordák helyén 6 db igen rossz megtartású préselt kerek ezüstrozettát tártunk fel (100. tábla 5–10). Fekvésük alapján valószínűleg a közepén nyitott kaftán szegélyének két oldalára lehettek felvarrva.³⁶⁹

A II/47. sírban 12 db préselt, 4,4 cm átmérőjű ezüstkorongot tártunk fel (62. tábla 5–7; 63. tábla). Szegélyüket kidudorodó gyöngysorminta kíséri. Közepükön hasonló gyöngysorminta övezi a kerek, bemélyedő, aranyozott felületet. Tengelyükben felül rozettás, alul egyszerű félgömb fejű szegecs van, hátoldalukon ellentét lemezekkel. A korongok közül 6 db a bal felkarcsont közepétől az alkarcsonatok felső harmadáig húzódó sávban, részben egymást fedve feküdt (42–43. kép). Újabb 5 db a jobb felkarcsont két oldalán került elő, egy korong pedig a szegycsont felett az élén állott. A korongok körül 18 db, a rajtuk elhelyezettekhez hasonló szegecs feküdt (62. tábla 4). Valamennyi ruhadísz díszítetlen oldalával a sír alja felé feküdt, s mindegyiket 3–3 lukkal átfúrták. A feltárás során a korongok alatt szövetmaradványokat figyeltünk meg. Ezek nyilvánvalóan annak a közepén nyitott szerkezetű kaftánnak a maradványai, amelynek a két szegélyére erősítették a kerek vereteket. A ruha anyaga vastag kellett hogy legyen, hiszen a díszítményeket nemcsak felvarrták, hanem rá is szegecselték. A különálló szegecsek feltehetőleg a korongok közti felületet ékesítették, erre utal a bal könyök mellett, két korong közt eredeti helyzetében megmaradt három tagból álló szegecssor. Utóbbihoz hasonló megoldást honfoglalás kori leleteink között nem ismerek. A díszítmények elhelyezkedése alapján azonban valószínű, hogy a temetés során a felsőruhát megoldották, két szárnyát a karokra hajtották vissza.³⁷⁰ Az ismertett díszítmények legközelebbi párhuzamai Szob–Kiserdő 37. sírjából kerültek elő, hajfonatkorongként értelmezett ékszerként.³⁷¹ A karosihoz hasonló viseletben temethették

el a Kecskemét–Lakihegy „A” sírjában nyugvó rangos nőt is (8 db aranyozott ezüstlemezkorong gyöngysor mintával, rombusz alakú ingnyakdíszek, ezüst pántkarperec).³⁷² E típushoz tartoznak a balotaszállási lelet aranyból préselt, jóval díszesebb rozettái is.³⁷³

A préselt ezüst, ritkábban arany ruhadíszek főként a Maros–Körös–Tisza vidékén, s a Duna–Tisza közének középső sávjában élt csoportok kedvelt viseleti tárgyai voltak. Viszonylag nagy számban találtak ilyeneket a Kisalföld északi részén feltárt sírokban is.³⁷⁴ A Felső-Tisza-vidék X. századi temetőire nem jellemző, Karoson kívül csak 5 lelőhelyről ismerünk ilyeneket.³⁷⁵ A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok szerint főként az ún. rangos középréteg asszonyainak viseletére jellemző, kisebb számban azonban köznépi temetőben is felbukkan.³⁷⁶ A karosi leletek legkitűnőbb párhuzamaként felsorolt tárgyak lelőhelyeit (Szabadkígyós–Pálligeti tábla, Szob–Kiserdő) ásatóik a X. század második felére kelteznek.³⁷⁷ Úgy vélem, ezek az adatok megerősítik a 47. sír földbe kerülésének – a hajfonatkorongok, illetve a pödrott végű karperecek elemzése során már érintett – a X. század közepére feltételezett időpontját.

Négyszögletes öntött ruhadíszek. Karoson csak a III. temető 6. sírjából kerültek elő (115. tábla 6–14). A 9 db veret közül 7 db a bordák és a gerincoszlop alatt, a bal felkarcsont közepétől a jobb könyökig húzódó ívelt sorban feküdt, valamennyi díszített oldalával a sír alja felé. További kettőt másodlagos helyzetben a bal felkarcsont külső oldala mellett találtunk. Díszítésük négyszirmú, felületén aranyozott virágminta, a szirmokat kis dudorok választják el egymástól. Rögzítésüket a szirmok csúcseinak hátoldalán lévő 4–4 szegecsel oldották meg. A veretek feletti sávban végig összefüggő bőrréteget figyeltünk meg a feltárás során.

E díszítményeket az eddigi kutatás a női öv vereteinek tartja,³⁷⁸ újabb leletek azonban másfajta felhasználásukat is valószínűsítik. A sándorfalvi temető 16. és 85. sírjában a tárgyalat verettípus darabjai a felsőruha kivágása mentén két sorban helyezkedtek el.³⁷⁹ Hasonló, finoman

369 A női ruházat nemesfémdíszjeinek viseleti módját legutóbb *Bálint Cs.*, 1991. 69–72. XX. t. összegezte. A tárgyalat sír rozettáinak legjobb párhuzamát Szabadkígyós–Pálligeti tábla 12. sírjából ismerem: *Bálint Cs.*, 1971b. 67–73., VII. t. 8–18., viseleti rekonstrukciót is adva: uo. 21. kép; Hasonló módon díszített ruha Orosházáról: *Dienes I.*, 1965. 146–149.; Rekonstrukciója: *Dienes I.*, 1972. 11. kép. Ugyanilyen préselt rozetták Szob–Kiserdő 14. sírjából, valamint a Gyula-téglagyári temető 13. sírjából: *Bakay K.*, 1978. III. t. 1–2., LXII. t. 7–15.; A préselt rozettáknak a ruhán való elhelyezéséről legutóbb: *Kürti B.*, 1978–79. 334.

370 Hasonló jelenséget figyelt meg a Szabadkígyós–pálligeti 12. sír esetében *Bálint Cs.*, 1971b. 70.

371 *Bakay K.*, 1978. 27., XIII. t. 1–2. A sírban három szálból sodrott bronz karperec is volt.

372 *Szabó K.*, 1955. 123–124.

373 *Dienes I.*, 1972. 55. kép

374 *Dienes I.*, 1965. 146.; *Bálint Cs.*, 1971b. 80.; *Bálint Cs.*, 1991. 136–139.; E leletek összegyűjtése: *Bálint Cs.*, 1991. 263., XLIV. t. 5.

375 Gáva–Szincse-domb: *Fehér-Éry-Kraloványky*, 1962. No. 328.; Tiszaeszlár–Sinkahegy: *Jósa A.*, 1914. 172.; Tiszaeszlár–Újtelep: *László Gy.*, 1955. 113–114.; Újfehértó–Micskepuszta: *Jósa A.*, 1914a. 201–206.; Az újfehértói leletek újabb értelmezése: *Dienes I.*, 1964a. 99–103.; Tiszabercel–Ráctemető: *Csallány D.*, 1959. 298. 10. t. 6–9.

376 *Bálint Cs.*, 1991. 139., 248. j.

377 *Bálint Cs.*, 1971b. 81.; *Bakay K.*, 1975. 37–46.; *Bakay K.*, 1978. 136–141.

378 *Bálint Cs.*, 1991. 139.; *Kürti B.*, 1978–79. 337.

379 *Fodor I.*, 1985. 30.

kidolgozott ékítményeket rangos férfiak sírjaiban találtak (Nagykőrös, Tarcal, Rakamaz).³⁸⁰ A karosi vereteket elhelyezkedésük alapján kaftándísznek vélhetnénk, ebben az esetben azonban csakis a kaftán hátán lehetnek volna. Hasonló módon elhelyezett ékítményeket azonban a korszak más lelőhelyeiről nem ismerünk. Érthetetlen lenne az is, miért a kaftán hátát díszítették volna, s miért hagyták díszítetlenül az elülső részt. Úgy vélem tehát, hogy ez esetben övveretként szolgáltak. Ez azonban csak úgy képzelhető el, ha az övet lecsatolták, s kiterítve helyezték az elhunyt alá a temetés során.

A négyzetes öntött ruhadíszek *Bálint Cs.* adagyűjtése szerint szinte kizárólag a Maros–Körös–Tisza vidékére és a Duna–Tisza közének középső harmadában kerültek elő.³⁸¹ Túlnyomó többségük a X. századi rangos nők sírjaiból látott napvilágot. A Felső-Tisza-vidék X. századi temetőiben szinte ismeretlenek, az ott élt népesség viseletére nem jellemzőek.³⁸² A nem hiteles körülmények közt előkerült leletek értékelésével azonban óvatosan kell eljárunk, mert e verettípust több funkcióban is alkalmazhatták.³⁸³ A karosi veretek szinte pontos párhuzamait Ceglédről ismerem.³⁸⁴

Mindmáig megoldatlan a sírokban talált *vékony ezüst*, ritkábban *aranylemez*kék pontos szerepének meghatározása. A karosi temetőekben nyugvó népesség viseletének ezek a lemezek voltak a leggyakrabban alkalmazott ékességei. E törékeny, csak gondos munkával feltárható leletek a II. temető 12, a III. temető 5 sírjából kerültek elő, s megmaradt néhány szórvány darab a szántással kiforgatott temetkezésekből is. Az I. temető mezőgazdasági munkák során feldúlt, illetve nehéz körülmények között leletmentett sírjaiból hasonló leletek nem maradtak meg.

Apró, néha milliméternyi töredéket találtunk néhány váz koponyájának szemgödrében (II. temető 37., 56., III. temető 17. sír), a II/16., bolygatott sír esetében pedig az egész arckoponyát zöld patina borította. Ez esetekben bizonyos a halotti szemfedő maradványaira bukkanunk³⁸⁵ (134. tábla 4). Néhány esetben azonban a koponyatetőn, vagy a mellett előkerült apró arany (II. temető 14., 47., III. temető 11. sír) vagy (III/13.) ezüstlemez-kék a süveget díszíthették (23. tábla 7; 64. tábla 3; 120. tábla 3–6; 130. tábla 2). Női sírokban a párta lecsüngő szalagjait is ékesíthették (II. temető 3., 47. sír), erre kitűnő példa a III/9. sír: a koponya két oldalán itt viszonylag

épen megmaradtak a bőrmaradványt spirális alakban közrefogó ezüstszalagok (118. tábla 10–11). Feltehetőleg valamilyen zsinór végére illesztették a II/11. sírban, az állkapocs alatt lelt, spirál alakúra sodrott ezüstszalagot (17. tábla 7). A II/14. sírban az egyik nyakcsigolyán kerek, szélén egy lukkal átfúrt aranylemez feküdt, tulajdonosa nyakba akasztva viselhette. A II/56. sírban 28 db, részben átfúrt ezüstlemez-két tártunk fel az alsó állkapocs alatt, a nyakcsigolyák és a felső bordák felett (94. tábla 8; 44. kép). Ezeket a ruha szegélyére varrhatták, de az sem elképzelhetetlen, hogy az áttört hajfonatkoronokok függesztő szalagján voltak. A II/53. sírban a gerincoszlop közepénél, a csigolyák két oldalán feküdt egy-egy ezüstlemezke, ezeket bizonyosan a ruha két szegélyére varrták (91. tábla 1–21). Hasonló szerepe lehetett a III/17. sírban a medence alatt fekvő lemezeknek is (134. tábla 2). A III/11. sírban a szegycsont és a bordák között feküdt egy meghajlított aranylemez, egy ezüstlemezke pedig a bal kulcscsontnál. Ezek is ruhadíszek lehetnek, de pontos elhelyezkedésükről közelebbit nem tudunk mondani. A II/14., 16. és a III/17. sírban a térdek körül találtunk apró, 1–2 cm hosszú ezüstlemezket. Ezek a kaftán szegélyét díszíthették.

A karperecek bemutatásánál már érintettük azokat a különböző vastagságú ezüstlemezkekből kivágott pántokat, melyeket – vagy olykor csak apró töredékeiket, patinalenyomataikat – az alkarcsontokon tártunk fel (II. temető 6., 11., 41., III. temető 17. sír) (11. tábla 2; 17. tábla 5–6, 8). Egy esetben (II/19. sír) a bokacsontokon feküdtek hasonló ezüstlemezke (21. tábla 7–8). Ez utóbbiak a nadrágszegély díszci nemigen lehettek, mert azt a csizmaszárba tűrték, s nem látszott volna a díszítés.³⁸⁶

E ruhára varrt ezüstszalagok, lemezek szerepét kutatóink eltérő módon értelmezik. Jónéhányan a halotti lepel vagy halotti ruházat elemeinek tartják,³⁸⁷ mások szerint gyakorlati funkciójuk is volt, a díszruhát ékesíthették.³⁸⁸ Magam az utóbbi véleményhez csatlakozom. A halotti leplet ugyanis vagy a test fölé terítik, esetleg az elhunyt testére csavarják. E vékony lemezeket azonban leggyakrabban az alkarok, csuklók vagy a lábszárak, hokák *körül* találjuk, ez esetekben lepelben semmiképpen nem lehettek, legfeljebb „halotti ruhán”.³⁸⁹ Érthetetlennek tűnik viszont számomra, miért varrtak volna valamiféle külön halotti ruhát az elhunyt számára, amikor egyébként a hozzátartozók kínosan ügyeltek arra, hogy

380 *Dienes I.*, 1960. 178., XXIX. t. 2–3.; *Dienes I.*, 1986. 35. kép; *Fettich N.*, 1937. XLIII. t. 16–19; A tarcali és a rakamazi veretek lehettek készenléti íjgegz díszítményei is: *Révész L.*, 1989–90. 44.; *Ua.* 1992. 360.

381 *Bálint Cs.*, 1991. 264. XLVII. t. 2.

382 Az egyetlen lelet Érpatakról (Hugyaj) származik: *Hampel J.*, 1900. 626.; A Bálint Cs. által e körbe sorolt tiszaberceli lelet nem tartozik e leletek közé, azok valójában préselt kaftándíszek, s a bordák közt feküdtek: *Csallány D.*, 1959. 298., 10. t. 6–9.

383 *Ld.* 380. j.; Nagyon hasonlóak a veretes tarsolyok fedelére szerelt négyzet alakú veretek is: *Dienes I.*, 1964a. 92–110.; *Révész L.*, 1989–90a. 275–309.

384 *Hampel J.*, 1907. 111.

385 *Dienes I.*, 1963. 108–111.; *Fodor I.*, 1973a. 172.

386 A hasonló fekvésű kenézli leleteket nadrágszegély díszének vélte *Jósa A.*, 1914. 313.; *Kovács I.*, 1942. 104.; viszont a Kolozsvár–Zápolya utcai leleteket a csizma szárának díszítéseként értelmezte.

387 *Dienes I.*, 1960a. 118.; *Kürti B.*, 1978–79. 327.

388 *Bóna I.*, 1971. 170–172.; *Kovács I.*, 1942. 104., 110.

389 *Jósa A.*, 1914. 313., 319–320., 330.; *Szőke B.*, 1941. 222.; *Kovács I.*, 1942. 96., 103., 110.; *Patay P.*, 1957. 58–63.

az elhunyt legkedvesebb ékszereit, hatalmi jelvényeit, mindennapi használati tárgyait betegyék a sírba! A jól feltárt és dokumentált honfoglalás kori leletanyagban elenyésző azon tárgyak száma, amelyekről bizonyosan állíthatjuk, hogy csak a sír számára készültek. Ráadásul a ruhákon a nemesfém szalagokon kívül sokszor a díszes veretek sokasága is rajta van, nem is szólva a ténylegesen funkcionáló gombokról.³⁹⁰

A fő érv mellett, hogy e pántoknak nem lehetett gyakorlati funkciója, nem lehettek a viselet részei, azok vékonysága volt. Maga a tény kétségbevonhatatlan, csak hogy más esetben is találkozunk olyan préselt, néha hártlyavékony ruhadíszekkel, ruhára varrott pénzekkel, melyek tényleges használatát mégsem vonták kétségbe mind-egyedig senki sem. Úgy vélem, a honfoglaló magyarok viseletének elemei között számolnunk kell a lemezpántokkal, melyeknek töredézését egy bőr- vagy textilfoglalattal kitűnően megakadályozhatta. Mint láttuk, a tárgyalat ezüstpántok leggyakrabban a csukló- vagy az alkarcsont középső része körül kerülnek elő. Feltehetően olyan széles „mandzsettával” díszített kaftánokon alkalmazták azokat, amelyeket a közép-ázsiai VI–VIII. századi freskókon, ötvöstárgyakon ábrázolt harcosok viseltek.³⁹¹ E pántok végein gyakran egy-egy luk van, nyilván ezeken húzták át azt a zsinórt, amellyel a kaftán ujját az alkarhoz szorították. E pántok alkalmazása csak ilyen testhez simuló ruharészen képzelhető el, bő ruhaujjon valóban darabokra tört volna. Az említett kaftántípus meglétét sugallja, hogy a sírokban a karpereceket is gyakran a felkar felső harmadában találjuk.³⁹² A kar- illetve lábperecekkal, pántokkal ellentétben azonban a koponya, illetve a bordák közt fekvő ezüst- és aranylemezek pontos szerepéről, egykori elhelyezkedéséről ma még jóval kevesebbet tudunk. Csupán feltételezhetjük, hogy a süvegre, kaftánra varrott bőr- vagy textilfoglalattal betéteiként funkcionáltak. Használatuk az egész X. századi magyar településterületre jellemző, főként rangos temetőkben kerülnek elő. Előfordulásuk egyáltalán nem ritka a Fel-ső-Tisza-vidéken sem.³⁹³

A ruhadíszek között kell említenünk a *kaftánra varrott ezüstpénzeket* is. Átfúrt érmék az I. és II. temető területén egyaránt kerültek elő, azonban ezeket mint láttuk, löszerszámmra is varrhatták. A szórvány leleteket így nem vehetjük figyelembe. Bizonyosan ruhadíszként csak a II. temető 51. és 52. sírjában talált pénzeket értelmezhetjük. A II/51. sírban (lovas, íjas, tegeztes harcos) három arab dirhemet tártunk fel, valamennyit 2–2 lukkal

átfúrták (76. tábla 1–3). Egyik a jobb oldali, másik a bal oldali bordákon feküdt, a harmadik pedig a bal alkar alatt. Feltehetőleg – csakúgy, mint a préselt ruhadíszeket – a kaftán szegélyének két oldalára varrták azokat. A II/52., vezéri sírban Gyermekek Lajos (899–911) 12 db, két-két lukkal átlukasztott érméje a medencelapát alatt és felett feküdt (84. tábla 1–12). Úgy vélem, egy rövid kaftán alsó szegélyét díszítették a pénzek. A II/1. sírban a jobb oldali bordák között találtunk egy székalapált, átfúratlan arab dirhemet (8. tábla 8). Hajdani szerepének meghatározása nem könnyű. Ilyen esetekben talán nem elképzelhetetlen, hogy – a már tárgyalott módon – bőrvagy textilfoglalattal illetve a ruházatot, vagy a pártalacsüngő szalagját díszítette a veret.

Több alkalommal sikerült pontosan rögzítenünk a *fülesgombok* elhelyezkedését, s ennek alapján kiolvasható bizonyos eltérés a férfi és a női viselet között. A férfisírok egy részében azt tapasztaltuk, hogy a gombok a gerincoszlop jobb oldalán találhatók egymástól 8–10 cm-re, egyesével vagy párosan (II. temető 14., 20. 35., 68. sír). A II/36. sírban nyugvó harcos sírjában az 5 db füles gomb a jobb felkarcsont közepétől a bal combnyakig húzódó ferde sorban helyezkedett el, megrajzolva a kaftán nyílásának a vonalát. A III/8., szintén fegyveres férfisírban a 6 db gomb L alakban szorosan egymás mellett, a jobb oldali bordákon feküdt, pontos szerepük még tisztázatlan. A női viseletben a gombok száma kevesebb, s általában a gerincoszlop közepe táján, egymással szemben vagy egymás mellett a bal oldalon voltak (I. temető 8., 12., II. temető 13., 45., 47., 53., 62., 70., III. temető 6., 9. sír). Egy-egy esetben tudjuk valószínűsíteni a ruha jobb (II/1. sír), illetve bal (II/27. sír) vállánál történő összegombolását. A II/56. sírban a gerincoszlop mellett, a szegycsonttól a keresztcsontig húzódó sorban, egymástól 6–6 cm-re nagyméretű, két-két félgömbből összeállított, filigránt utánzó díszítésű bronzgombok feküdték (94. tábla 9–12). Méretük alapján ing zárására kevésbé lehettek alkalmasak, ez esetben inkább a kaftán gombolására alkalmazhatták azokat.³⁹⁴ Az eddigiektől eltérő módon helyezkedtek el a II/72. sír fülesgombjai: 3 db a derékon feküdt egy vízszintes sorban, további kettő a combcsontok közt, egy pedig a koponyatető mellett.

A fülesgombok – még a leggazdagabb mellékletű sírokban is – kivétel nélkül mind bronzból készültek, leggyakrabban nyomott gömb alakúak és díszítetlenek. Ritkán rovátkolt díszítés figyelhető meg rajtuk. Nagyobb méretű,

390 A teljesség igénye nélkül néhány kiragadott példa: Szeged–Bojárhalom: *Reizner J.*, 1891. 97–114.; Bodrogszerdahely–Bálványdomb 4. sír: *Erdélyi I.*, 1961–62. 24.; Kecskemét–Lakihegy „A” sír: *Szabó K.*, 1955. 123.; Orosháza–Pusztai Ignácné tanya 2. sír: *Dienes I.*, 1965. 146.; Kenézlő–Fazekaszug 21. sír: *Jósa A.*, 1914. 330.

391 *Belenizki, A. M.* 1980. 38–40., 51–54. kép

392 Korábban a karpántokat a karperecektől eltérő szerepűnek gondoltam: *Révész L.*, 1989. 32.; A fent elmondottak fényében azonban módosítottam korábbi véleményemet.

393 Tiszaeszlár–Bashalom I. temető 9., 10. sír: *Dienes I.*, 1957. 24–25.; Tiszaeszlár–Bashalom II. temető 7. sír: *Dienes I.*, 1959. 149.; Tuzsér–Boszorkányhegy 4. sír: *Jósa A.*, 1900. 216.; Bodrogszerdahely–Bálványdomb 4. sír: *Erdélyi I.*, 1961–62. 24.; Tiszabárd–Harangláb dűlő 9. sír: *Jósa A.*, 1896. 400–410.; Geszteréd–Kecskelátó dűlő: *Kiss I.*, 1938. 16.; Sárospatak–Baksahomok 1. sír: *Kalicz N.*, 1957. 167–168.; Kenézlő–Fazekaszug I. temető 10., 14., 21. sír: *Jósa A.*, 1914. 313., 319–322., 330–332.; Kenézlő–Fazekaszug II. temető 46. sír: *Fettich N.*, 1931. 96.

394 Hasonló méretű díszes gombokat (7 db-ot) találtak az ércékújvári rozettás löszerszámos, 59. női sírban is: *Rejholtová, M.* 1974. 435–463., VII. t. 1–7.

két félből összeillesztett, üreges gombok Karoson kizárólag a nemesfémekben gazdag viseletű vagy lószerszámzatú nők ruháját ékesítették. Ezek is leggyakrabban díszítetlenek (II. temető 47., 71., 72. sír, III. temető 6. sír), díszítettek a már említett II/56. síron kívül csak a II/13. sírből kerültek elő, utóbbiakon vésett rácsminta látható (2. tábla 3–4).

A fülesgombok a X–XI. századi magyar szállásterületeken mindenütt elterjedtek, köznépi és rangos temetőkből egyaránt nagy számban ismerjük azokat. A tárgyalt időhatárokon belül különféle típusaik kronológiai szempontból nem különíthetők el.

Csörgők. Karoson a II. temető két sírjában találtunk csörgőket, mindkettőben gyermek nyugodott. A 39. sírban egy csecsemő alig megfigyelhető koponyatöredékei mellett egy agyag edény és egy csörgő került elő (54. tábla 4). Utóbbi bronzból öntött, hosszanti két félből összeragasztott teste körte alakú, alján kereszt alakú kivágás van. Megnyúlt fülén kerek nyílás, a csörgő belsejében bronzgömböcske látható. Az 57. sírban 3–4 év körüli gyermek jobb, illetve bal oldali bordáin feküdt egy-egy csörgő (77. tábla 9–10; 45. kép). Egyik az előzőhöz hasonló megformálású, azzal a különbséggel, hogy hasán domborúan kiemelkedő borda fut körbe, az alján lévő kereszt alakú kivágás végei pedig a borda alatt egy-egy lukban végződnek. A másik csörgő nyomott félgömb alakú, két vízszintes félből összeragasztva, alján kereszt alakú kivégés, tetejére, a fül helyére egy háromszög alakú aranyozott ezüst veretet forrasztottak (hasonló veretek díszítették a II/56. sírban nyugvó nő csizmáját és a II/61. sír harciosa tarsolyának zárószíját is). Mindkét csörgő belsejében egy-egy bronzgolyó helyezkedik el.

A csörgők elterjedését és kronológiáját elsőként *Szőke B.* foglalta össze,³⁹⁵ megállapításait széles körű adatgyűjtése révén legutóbb *Kovács L.* módosította néhány ponton.³⁹⁶ A karosi leletek is alátámasztják megfigyeléseiket, mely szerint csörgők leggyakrabban gyereksírokban kerülnek elő, s leginkább a melltájékon találunk

rájuk. Vitába kell azonban szállnunk *Kovács L.* azon feltevésével, mely szerint őseink a lószerszámokon nem alkalmaztak ilyen eszközöket, hiszen – mint a rozettás lószerszámveretek elemzésénél láttuk – Karoson a II/49. és 56. sírban a rozetták között vitathatatlanul lószerszámdíszként találtunk ilyeneket.³⁹⁷

Az idézett anyaggyűjtés szerint a csörgők ritkán fordulnak elő a 10. századi előkelőbb temetkezésekben, inkább a köznépi temetőkre jellemzőek. Használatuk a X. és a XI. században egyaránt kimutatható. A VI–VIII. századtól Koreától a Kárpát-medencéig mindenütt elterjedt, s eljutott a Baltikumba, Dél-Skandináviába és a szláv területekre is.³⁹⁸

Veretes csizmák. A magyar honfoglalás kori viselet e pompás darabjait csak mintegy 60 esztendővel ezelőtt ismerte fel a kutatás. Igaz, néhány jószemű ásató már korábban is tudósított a lábujjpercek környékén lelt veretekről, szegecsekről, elsőként azonban *Fettich N.* ismerte fel egykori szerepüket.³⁹⁹ Ő sem jegyezte azonban fel pontos fekvésüket, a díszítmények elrendezését. Ezt elsőként *Tary L.* tette meg csongrád–vendelhalmi ásatásán.⁴⁰⁰ Ezt követően *László Gy.* már eredeti helyzetében emelte ki a koroncó–bábotai leletet, s a díszek elrendezésén túl már a lábbeli formáját is megállapíthatta. Gondos megfigyelései nyomán lehetővé vált a csizma rekonstrukciós rajzának elkészítése is.⁴⁰¹ *Szőke B.* arra hívta fel a figyelmet, hogy a vezető- és középréteg mindkét viseleti csoportjának asszonyai kedvelték a veretes lábbeliket.⁴⁰² E tárgytypus mindaddig legrészletesebb összegyűjtését (43. lelőhely) és feldolgozását *Csallány D.* végezte el. Ásatási megfigyelései segítségével jó néhány korábbi lelet helyreállítását is megkísérelte.⁴⁰³ Anyaggyűjtését és megállapításait kritika nélkül, napjainkig hatóan átvette a kutatás, legfeljebb néhány új adattal bővítve a lelőhelyek listáját.⁴⁰⁴

Úgy vélem azonban, *Csallány D.* adatgyűjtésébe eléggé sok hiba csúszott, s ezek korrigálása mindaddig nem történt meg. Téves adatait az újabb szakirodalom is átvette, a további vizsgálatokhoz, s az újabb karosi leletek értékeléséhez e munka elvégzése nélkülözhetet-

395 *Szőke B.*, 1962. 59–61.

396 *Kovács L.*, 1988. 150–151.

397 *Kovács L.*, 1988. 150.; A fentiek alapján nincs okunk kétségbe vonni a mándoki lelet hitelességét sem: *Jáxa A.*, 1897. 361–363.; Egy rendkívüli méretű csüngőt ismerünk Heves megyéből ismeretlen lelőhelyről is, M: 4,7 cm, Átm.: 3,5 cm (Eger, Dobó I. Múzeum. Ltsz. 54.279.1.), műretei miatt ruházaton elképzelhetetlen, csakis lószerszámon alkalmazhatták. Hasonlóké díszítették a ló szügyhámát a Humnyangeli-on (Korea, É-Kyongsang tartomány) talált lovasszobrocskán is: *Whitfield, R.-Young-sook, P.* Korean art treasures. Seoul, 1986. 252.

398 *Kovács L.*, 1988. 150.

399 *Fettich N.*, 1931. 87–88., 93., 98–100.

400 *Párducz M.-Tary L.*, 1939. I. kép

401 *László Gy.*, 1943. 26–28., 7–8. kép

402 *Szőke B.*, 1962. 17.

403 *Csallány D.*, 1970. 284–299.

404 *Kiss A.*, 1985. 257. (egyetlen újabb lelőhellyel kiegészítve: Pécs–Somogy 125. sír: *Dombay J.*, 1961. 77., IX. t. 28.); *Bálint Cs.*, 1991. 263–264. (Újabb lelőhelyek: Algyő 72., 93. sír: *Kürti B.*, 1978–79. 339.; Bánkeszi 23., 25. sír: *Tócsik, A.* 1968. 14.; Bordány: *Dienes I.*, 1956a. 36–54.; Gyula–Téglagyár 7., 9. sír: *Bakay K.*, 1978. LXI. t. 14–43., LXII. t. 17–93.; Mezőzombor–Bálványdomb: *Megay G.*, 1963. 44.; Pély: *Szabó J. Gy.*, 1969. 55.; Szentes–Nagymágocs (?); Szered I. temető 7/53. sír: *Tócsik, A.* 1968. 43–44.; Tiszavasvári (közöletlen); Vésztő–Kót-puszta: *Ecsedy I.-Kovács L.-Maráz B.-Torma I.*, 1982. 206.; Madaras–Árvai halmok: *Kőhegyi M.*, 1980. 218–226.; *Bálint Cs.* adatgyűjtésében dűlőnevet, sírszámot, irodalmat nem említ!

len.⁴⁰⁵ Minderre azért is szükség van, mert a csizmaveretként számításban vett leletek közül valamennyi előfordulhat más szerepben is, funkciójukat tehát csak akkor tudjuk teljes biztonsággal megállapítani, ha megfigyelték és feljegyezték előkerülési helyüket.⁴⁰⁶ Az említett anyaggyűjtéseket áttekintve, a felsorolt lelőhelyeket a következő csoportokba oszthatjuk:

1. A listára tévesen felvett, illetve bizonyosan nem lábbeliveretként szolgáló leletek: *Tarcal–Vinnai dűlő* 4. sír: az igen gazdag vezéri sírban előkelő férfi nyugodott, leletei szőlőültetés során, régészeti megfigyelés nélkül kerültek elő. A háromlevelű veretek a készlenléti íjtegezhez tartozhattak, hiteles férfisírból mindaddig nem ismerünk csizmavereteket. *Karos–Eperjesszög I. temető*: a szórványként kezelt, valójában a 12. sírhoz tartozó veretek, mint láttuk, kantárdíszként szolgáltak (6. tábla) *Nagykőrös–Fekete dűlő* 2. sír: a gazdag férfisír mellékletei között egyetlen lábbeliveretként értelmezhető díszítmény sem volt. *Szentes–Nagymágocs*. (Bálint Cs. adatgyűjtése): A lelőhely azonos Szentes–Borbásfülddel, külön Szentes–Nagymágocs lelőhely nem létezik, ilyen Bálint Cs. leletkataszterében sincs! *Bihar–Somlyóhegy* 7. sír: a félgömb fejű szegecsek tegezes férfisírból voltak!

2. Régészeti megfigyelés nélküli, több funkcióban is alkalmazható veretek: *Balkány*; *Kecskemét–Csongrádi u.*; *Rakamaz–Gyepiföld*; *Tiszaeszlár–Vörösmarty u.*, *szórvány*; *Zalkod–Szegefarka*; *Paszab, Csólyospálos–Csólyospuszta*; *Kiskunhalas–Inoka–puszta*; *Heves*; *Törtel–Demeter–tanya*; *Gádos–Bocskay u. 2. sír*; *Orosháza–Rákóczi telep*; *Szeged–Bojárhalom* 3. sír; *Nagyteremia*; *Bodrogvécs*; *Bánkeszi* 25. sír; *Pély*. Ehhez a csoporthoz sorolhatjuk: *Szolnok–Strázsahalom* (a szórvány leletek között olyan T alakú veret is van, amilyeneket eddig kizárólag csizmaveretek társaságában találtak);⁴⁰⁷ *Szakáld–Mulatódomb*,⁴⁰⁸ *Naszvad–Partok dűlő* szórvány leletek.⁴⁰⁹ Bálint Cs. szerint lábbeliveretek voltak a következő lelőhelyeken is: *Szarvas–Őszőlő–Velki halom*, *Röszke–Ludányi tanya*, *Szegvár*.⁴¹⁰

3. Bizonyosan csizmaveretként alkalmazott veretek, de elrendezésüket nem figyelték meg, vagy holygatottak: *Csorna–Sülyhegy*; *Tiszaeszlár–Vörösmarty u. 2. sír*; *Kenézlő–Fazekaszug II. temető* 34. sír; *Kenézlő–Fazekaszug II. temető* 43. sír; *Kenézlő–Fazekaszug* 49. II.

temető sír (*Csallány D.* rekonstruálta *Tiszaeszlár–Vörösmarty u. 1. sír* alapján!); *Kenézlő–Fazekaszug I. 19. sír*; *Nagyhalász–Zomborhegy* 11. sír; *Tiszaeszlár–Bashalom I. 21. sír*; *Tiszanána–Cseh tanya–homokbánya* (közöletlen); *Kecskemét–Ferencszállás*; *Piliny–Leshegy* 2. sír; *Gádos–Bocskay u. 4. sír*; *Vörösvár* 8. sír; *Szentes–Borbásfüld* 14. sír; *Hencida–Szerdekhalom* 5. sír (*Csallány D.* rekonstruálta, de a középső kerek vereteket *Fettich N.* kifejezetten a lószerszámhoz tartozóként említi)⁴¹¹; *Szatymaz–Jánosszállás–Gróf Á. földje* (a leletek közöletlenek); *Bihar–Somlyóhegy* 5. sír; *Algyő* 72., 93. sír; *Bánkeszi* 23. sír; *Gyula–Téglagyár* 7., 9. sír; *Mezőzombor–Bálványdomb* 4. sír; *Szered–Mácsai dombok I. temető* 7/53. sír; *Szob–Kiserdő* 37. sír; *Tiszavasvári* (közöletlen); *Vésztő–Kót puszta* (közöletlen); *Pécs–Somogy* 125. sír; *Madaras–Árvai halmok* 6. sír; *Székesfehérvár–Rádiótelep* 43. sír (*Csallány D.* saját ásatási megfigyelése alapján rekonstruálta, de ennek kétséges voltát az is mutatja, hogy a T alakú veretet nem tudta elhelyezni!); valamint *Balatonfüred–Morvai u. 10., I. sír*.⁴¹²

4. Dokumentált, hitelesen rekonstruálható leletek: *Csongrád–Vendelhalom*, 38. sír; *Tiszaeszlár–Vörösmarty u. 1., 3. sír*; *Szentes–Borbásfüld* 12. sír; *Koronc–Bábotta*; *Buj–Gyeptelek* 1. sír; *Madaras–Árvai halmok* 4. sír; *Letskés–Téglágetető* II. 54. sír.⁴¹³

A veretes lábbelik vizsgálatában a fentiek alapján nagyfokú óvatossággal kell eljárunk. Összesítésünk szerint eddig mindössze 8(!) olyan leletegyüttes került elő, ahol a régészeti megfigyelés nyomán a veretek által alkotott kompozíció hitelesnek tekinthető. További 31 lelet kétségtelenül e tárgykörhöz sorolható, de pontos elrendezésüket nem, vagy csak részlegesen (esetleg az analógiák nyomán) ismerjük. Ezen felül 23 olyan leletegyüttest ismerünk, amelyek hajdan veretes csizmák részei is lehettek, de pontosabb ismeretek híján e tárgyak között nem vehetjük azokat számításba. Ellenkező esetben ugyanis eredményeinket teljesen bizonytalan és megbízhatatlan adatokra építenénk. Végezetül 6 lelőhelyet teljes bizonyossággal ki kell zárunk e tárgyak sorából, ide sorolásuk ugyanis tévedésen alapult.

405 Helyesbítésre már a hajfonatkorongok lelőhelyeinek áttekintése során is szükség volt: *Fodor I.*, 1980. 189–190.

406 Erre bizonyíték néhány kiragadott példa: 1. Félgömbfejű szegecsek lehetnek készlenléti íjtegezecskék díszcí (Révész L., 1989–90. 31–49.; Ua. 1992. 345–368.), kaftán díszcí (Karos II/47. sír), kantárdíszek (Karos II/49. sír); 2. Kerek, csillag alakú veretek előfordulnak tarsolylemezeken és tarsolyok függesztő szíjain (Kőhegyi M., 1980. 233–234.); 3. Kisméretű, háromszög alakú vereteket tarsoly zárószíjánál és esőrgőre forrasztva is használtak (Karos II/57., 61. sír; Révész L., 1989–90a. 282–284.); Letkés–Téglágetető II. 54. sírjában a csizmaveretekkel megegyező vereteket a váz bordái körül, átfúrva, ruhadíszként felvarrva alkalmazták! (Bakay K., 1978. 107. II/47.); 4. A kerek, bemélyedő és aranyozott közepű pitykék sokrétű felhasználhatósága (ingnyakdíszek, Karos II/47. sírban a hajfonat függesztőszíjának díszcí) közismert; 5. A háromágú levélcsokból álló veretek íj- és nyíltartó tegezeken is előfordulnak (Karos II/52., III/11. sír).

407 *Fettich N.*, 1937. LXIV. t. 1–2; Hasonló volt *Székesfehérvár–Rádiótelep* 43. sírban: *Marosi A.*, 1923–26. 253.; *Buj–Gyeptelek* I. sírban: *Csallány D.*, 1970. XI.11. t. 1.

408 *K. Végh K.*, 1970. 87., X. t. 16.

409 *Szöke B.*, 1941. 218., I. t. 9. Ugyanilyen veretek *Letskés–Téglágetető* II. 54. sír: *Bakay K.*, 1978. 107. 136. kép, L. t. 16–28.

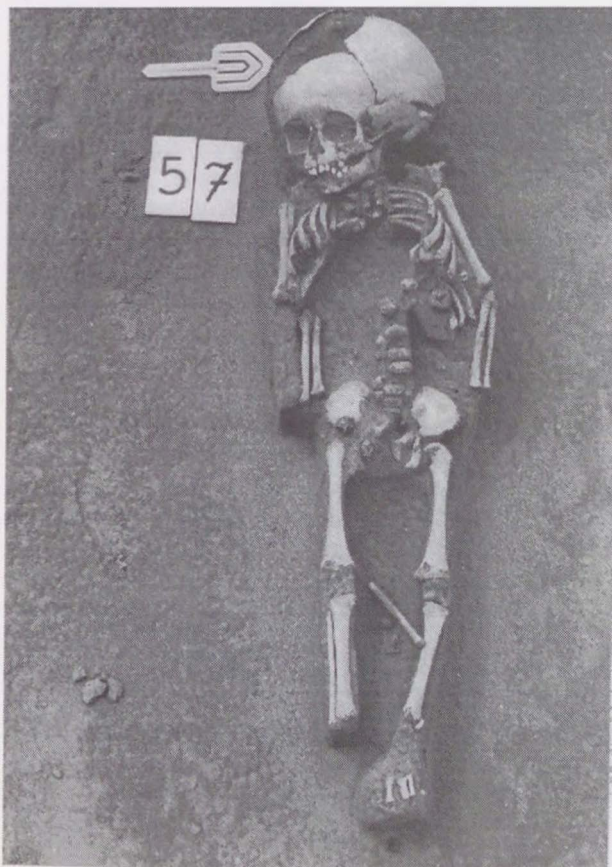
410 *Szarvas–Őszőlő–Velki halom*; *Jankovich D.–Makkay J.–Szöke B. M.*, 1989. 418–420., a leletek pontos fekvését nem figyelték meg. *Röszke–Ludányi tanya* leletei közöletlenek, *Szegvárról Bálint Cs.* nem közli, hogy melyik lelőhelyről kerültek elő csizmaveretek, így azokat nem tudtam ellenőrizni: *Bálint Cs.*, 1991. 247., 251., 263–264.

411 *Fettich N.*, 1937. 96. LXXXIII. t. 12–18.

412 *S. Perényi Á.*, 1987. 115–121.

413 A vonatkozó irodalmat ld. 385. jegyzet, valamint *Csallány D.*, 1970. 284–290.

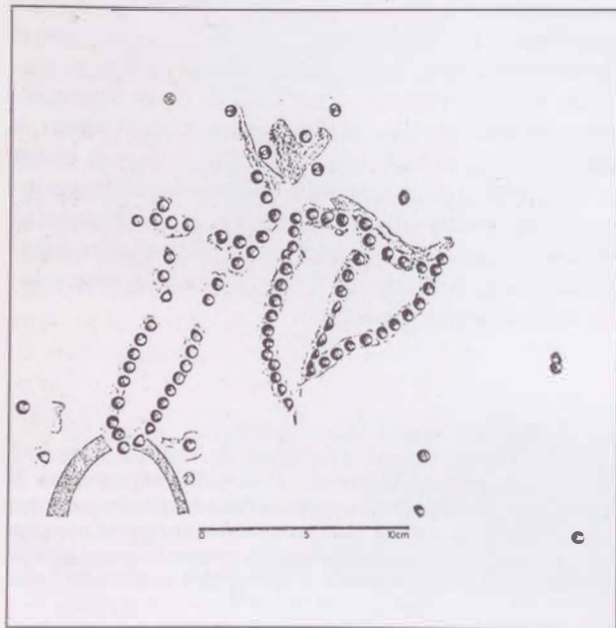
45

46

47

48

45. kép. Csörgők és dudoros gyöngyök a karosi II/57. sírban
 46. kép. Veretes csiznák a karosi II/45. sírból
 47. kép. A II/45. sír csizmaveretei a feltárás során (részletrajz)
 48. kép. Lábbeliveretek a karosi II/53. sírban

A karosi temetők közül az I. temető feltárt sírjaiban nem találtak veretes lábbelit, a szórvány leletek között pedig nincs lábbeliveretként számításba vehető tárgy. A II. temető négy sírjában tártunk fel veretes csizmát, közülük kettő állítható helyre. Egy további sírban lábbeliveretként is számításba vehető félgömbfejű szegecskerültek elő, eredeti funkciójuk azonban egyértelműen nem dönthető el. A III. temető két sírjában feküdt veretes lábbeli, közülük az egyik részben helyreállítható.

A II/45. sír veretes csizmája. (60. tábla; 46–47. kép). A sírban gazdagon felékszerezett (filigrándíszes ezüstgyöngyök, üvegpasztagyöngyök, üvegbetétes ezüstgyűrűk, ezüst pántkarperec, ezüstlemezekkel díszített nyereg) nő nyugodott, csontjai azonban szinte teljesen elporladtak. Testméreteit eredeti helyükön maradt ékszeri rajzolták ki.

Bal oldali csizmája szinte teljesen megmaradt. A lábbeli fejét félgömbfejű szegecses ékesítették, melyeket 1,0 cm széles bőr szalagra erősítettek. A szegecselt bőr szalagok háromszög alakot képeznek, tehát a csizma fejének két szélét és középvonalát ékesítették. Méreteik: a bal oldali szalag hossza 15,0 cm, a jobb oldalié 13,5 cm, a középvonalban húzódnó 12,2 cm. Feltárás közben jól megfigyelhettük, hogy a csizma feje az orra felé egyenesen keskenyedett, orra csúcsos és felfelé kunkorodó volt. Torkát a lábszár irányába karéjos ívelésű, szegecselt bőr szalag zárta le, a lábbeli legnagyobb szélessége tehát 10,8 cm volt.

A jobb oldali csizma jobb szélső veretsorát rágcsálók széttúrták, nyilván ide tartozott a másodlagosan fekvő szegecses egy része. A bal oldali szegecselt bőrszalag hossza 14,0 cm volt, a középsőé 11,2 cm. Ennek a torkát is karéjos ívelésű, szegecselt bőrszalag zárta le, hossza 10,2 cm. A jobb oldali csizma azonban töredékes volta ellenére is további értékes részadatokat őrzött meg számunkra. Bal oldalán ugyanis megmaradt egy 6,5 cm hosszú, a lábszárak felé húzódnó bőrszalag maradványa (a bal oldali szalag és veretsor szerves folytatásaként). Ez nyilván már a csizma szárához tartozott, s ily módon eredetileg merőleges lehetett a csizma fejére. E szalagra merőlegesen, a lábbeli torkától 2,5 cm-re egy bőrszalag indítása látszik, ez a lábbeli szárának a boka feletti részén helyezkedhetett el. Nyilvánvaló tehát, hogy a lábbeli csizma volt, s nem saru vagy papucs.⁴¹⁴ A szegecselt bőr szalagokat nyilván annak bőr- vagy nemez anyagára varrták.

A II/53. sír lábbeliveretei (91. tábla 10–22; 23. kép, 48. kép). Az e sírban nyugvó nő ékszeri, ruhadíszai az előzőnél jóval szerényebbek voltak, mindössze 5 db fülesgomb és két ezüstlemez ékesítette kaftánját. Lószerszámának szíjazatára viszont bronzozottákat szegecseltek.

Viseletének egyetlen ránk maradt éksége veretes csizmája volt. A lábbelik közül csupán a jobb oldali maradt többé-kevésbé épen, a szántás ennek az orr részét is elpusztította, a megmaradt részletből is rekonstruálható azonban a veretek elhelyezése. Bal oldali szegélyén 5

db, jobb oldali szegélyén 4 db háromágú, csúcsain gömböcskében végződő ezüst veret helyezkedett el, melyeket 2–2 szegeccsel erősítettek fel. Számításaink szerint a szántás 4 hasonló veretet mozdíthatott el, egyet bal, kettőt jobb oldalról, s egyet a csizma csúcsáról. Ilyenformán azt sem tudjuk, hogy a lábbeli hegyes vagy lekerekített orrú volt-e. Középtengelyére félgömb fejű ezüstszegecsket erősítettek (közülük 5 db maradt eredeti helyén), s a megmaradt részleten minden második szegecs jobb és bal oldalán egy-egy újabb szegecs ékesítette a csizma fejét. Torkát a szegeccsor alsó végénél egy, az előzőekkel megegyező háromágú veret díszítette, tőle jobbra és balra két-két félgömbfejű szegecses erősítettek fel, 7,8 cm hosszúságban. A tárgyalat veretek között mindenütt porlékony bőrmaradványokat figyelhettünk meg, az előző sír-hoz hasonló vastag bőr szalagoknak azonban nem találtunk nyomát. A torkolatveretekről 7 cm-re, vastag, ezüst, lekerekített végű pántkarperecet – itt: lábperecet – találtunk. Feltehetőleg a csizma, illetve az abba gyűrt nadrág szárát szoríthatta le. Figyelemre méltó, hogy az előző sírban is kb. hasonló hosszúságban figyelhettük meg a csizmaszár maradványait. Úgy vélem, ez arra utal, hogy mindkettő rövid szárú csizma lehetett. A bal oldali lábbeli veretei közül csak két, a jobb szegélyt ékesítő háromágú díszítmény maradt eredeti helyén, s egy félgömbfejű szegecses találtunk a lábujjpercek között. Nyilvánvaló azonban, hogy ennek a díszítése az előzőhöz hasonló lehetett.

A III/9. sír lábbeliveretei. (119. tábla 3–19; 49–50. kép). A sírban nyugvó nő ékszerként két kiszélesedő, lekerekített végű ezüst – egyik aranyozott – karperecet hordott, süvegéről ezüstszalagokkal díszített bőrcsüngők függtek alá. Lovának kantárát levél alakú bronzveretek ékesítették.

Lábbeliveretei közül csak a jobb csizma néhány díszítménye maradt eredeti helyén, így annak helyreállítását a teljes hitelesség igényével nem végezhetjük el. Adataink a következők megállapítására elégségesek: A lábbeli fejének középtengelyében, egy sorban 5 db kerek, öntött ezüstrozetta helyezkedett el, átm.: 1,2 cm. Díszítésük a kiemelkedő szegély mentén körbe futó gyöngysor minta, közepén pedig egy ugyancsak kiemelkedő, nagyobb dudor látható. Valamennyit 2–2 szegeccsel erősítették fel. Valószínűleg minden második rozetta két oldalán két-két félgömb fejű szegecses helyeztek el a lábbeli fején. Szegélyét hasonló félgömbfejű szegecses ékesítették, feltehetőleg ilyenek alkották a torokrész díszítését is. A csizma formájáról, orrának kialakításáról (hegyes, felkunkorodó orrú volt-e, avagy lekerekített végű) semmit nem tudunk. A bal oldali csizma kerek rozettáiból csak kettő maradt meg, egyikük másodlagos helyzetben. Azt sem tudjuk eldönteni, hogy a lábszár-csontok alsó harmada mentén szétszóródott szegecses a csizma szárát díszítették-e, avagy a lábbeli fejrészéhez tartoztak.

414 Hasonló csizmára következtethetünk a Buj-Gyepetek I. sír lábszárak mentén húzódnó veretsorából is: Csallány D., 1970. 294–299.

Sajnos még ennyit sem tudunk a további három leletről. Valamennyi esetében csak a veretes csizma előfordulásának tényét rögzíthetjük, a rágcásalók okozta bolygatás miatt szétszóródott díszítmények hajdani kompozícióját a variációk számtalan lehetősége miatt nem tudjuk helyreállítani.

A II/27. sírban elhaltolt nő váza mellett mindössze két gömbsorcüngős fülbevalót és egy fülesgombot találtunk. Szétdúlt lábujjpercei között 25 db félgömbösféjű ezüstszegecs feküdt szétszórta. Szokatlan helyen, a jobb könyök fölött 16 cm-rel magasabban 19 db ugyanilyen szegecsot találtunk, további 5 db-ot pedig a jobb oldali utolsó bordák mellett (38. tábla 8). A jelenségre a későbbiek során még visszatérünk.

A II/56. sírban igen gazdagon felékszerezett nő nyugodott (gömbsorcüngős fülbevalók, gyöngysor, gemma, áttört hajfonatkorongok, ezüstlemezkek, nagyméretű kaftángombok, pántkarperec, rozettás lószerszámdíszek). Bal lábujjpercei között, szétszántva 24 db aranyozott ezüst lábbeliveret feküdt, háromféle változatban (94. tábla 14–37). Közülük 5 db háromágú, végein gömböcskében végződő ezüstdíszítmény. Sz: 2,0 cm, M: 1,2 cm. Kettő töredékes, másik kettő kopott és javított, az új szegecs átütötte a tárgy felületét. Formailag pontosan ugyanolyanok, mint a II/53. sír veretei, de az utóbbiak valamivel kisebbek: Sz: 1,7 cm, M: 1,1 cm. E néhány milliméternyi eltérés miatt azonos öntőmintából nem származhatnak ugyan, azonos műhelyből azonban mindenképpen. A 11 db háromszög alakú aranyozott ezüstveret mintája három öntött félgömbre támaszkodó háromszög alakú mező, melyet egymás fölött elhelyezkedő, s a csúcsa felé fogyatkozó 3+2+1 gömböcske tölt ki. Szélességük 0,95 cm, magasságuk ugyanannyi. Pontosán azonosak a II/57. sír 'csörgőjére' forrasztott verettel, s a II/61. sír tarsolyzáró szíjának vereteivel. Végezetül a készlethez 6 db aranyozott ezüst, rozettás fejű szegecs tartozott. Átmérőjük 0,75 cm, s pontosan ilyeneket találtunk a II/47. sírban (a préselt rozettákon), a II/49. sírban (kantárdíszként), a II/52. sírban (a készenléti íjtegez svasztikamintás korongján, a kantárveretek között és a préselt levél alakú sügyelődíszeken), valamint a III/11. sírban (a készenléti íjtegez szegecsei). Jobb lábujjpercei között egyetlen veretet sem találtunk. A csizmaveretek kompozícióját nem tudjuk helyreállítani.

A III/6. sírban nyugvó nő ruházatát ezüst karperec és négyzet alakú öntött aranyozott ezüst övveretek és esítették. Lószerszáma bronz övveret alakú vereteket szegecseltek. Rágcásalók által bolygatott lábujjpercei között 85 db félgömbfejű ezüstszegecsot találtunk, a lábbeli díszítését azonban nem lehet helyreállítani (115. tábla 15–100; 26. kép).

Végül meg kell említenünk a III/13. sírt. A bal bokától K-re 38 cm-re, attól 19 cm-rel mélyebben 3 db félgömbfejű és egy rozettásfejű szegecsot találtunk (utóbbi,

valamint két díszítetlen szegecs a restaurálás során szilánkjaira tört) (22. tábla 20). Fekvésük alapján nem dönthető el, hogy lábbeliveretek voltak-e, avagy a sírban lelt rozettás lószerszámkészlet kantárdíszei közé tartoztak-e. Utóbbi valószínűsíti, hogy közvetlen mellettük volt a nyereg lukvédő verete is. A csizmadíszek sorában így nem vehetjük ezeket számításba.

Őseink hajdani viseletének rendkívüli sokszínűségére világít rá az a tény, hogy egy lelőhelyen belül is valamennyi helyreállítható lábbeli más-más mintakincset hordozott. A kört kibővítve, ugyanez mondható el az eddig rendelkezésünkre álló további 8 leletről is. Az, hogy a – karosiakkal együtt – összesen 11 hitelesnek tekinthető csizma között nincs két egyforma darab, mert vagy a felhasznált veretek formájában, vagy azok elrendezésében eltérnek egymástól, rávilágít arra is: meglehetősen kockázatosnak tűnő vállalkozás a pontosan meg nem figyelt díszítményeknek más analógiák nyomán való elhelyezése.⁴¹⁵

Úgy tűnik, a veretes lábbelik a karosi temetők egyes sírcsoportjaiban a felhasznált díszítmények formájának tekintetében is eltérnek egymástól. Háromágú, illetve háromszög alakú vereteket csak a 49–61. síroknak a temető többi részétől elkülönülő tömbjében használtak (e sírok leletanyagának összefüggéseiről már a veretes lószerszámok kapcsán megemlékeztünk), s e veretek – más-más szerepben – csakis e sírokból láttak napvilágot. Az egyetlen kivétel a III/11. sír, melyet leletanyaga rendkívül szoros szálakkal fűz e csoporthoz. Ugyanakkor a temető északi sírcsoportjában, valamint a III. temető területén kizárólag félgömb fejű szegecsokat alkalmaztak, illetve a III/9. sír esetében ezeket kerek rozettákkal kombinálták.

A karosi sírok elemzése során is felfigyelhettünk arra a jelenségre, hogy viszonylag ritka az olyan eset, amikor egy síron belül mindkét lábbeli teljes veretsorát megtaláljuk. A II/53., III/9. sírban csak a jobb oldali csizma veretkészlete volt hiánytalan, a bal oldalinak a gondos feltárás ellenére is csak egy-két díszítményét leltük meg. A II/56. sírban is csak a bal lábujjpercek környékén voltak veretek (s ezek száma is csak egy csizmára elegendő), a jobb oldalon nem volt egy sem. E tényt aligha magyarázhatjuk pusztán a rágcásalók okozta bolygatással (a II/53. sírban a bal lábujjpercek eredeti helyükön feküdtek!). Úgy vélem, a II/27. sír feltárása szolgálhat magyarázatul e kérdésre. Mint már említettük, a bolygatott lábujjpercek környékén 25 db félgömbfejű szegecsot találtunk, újabb 24 db pedig a jobb könyök felett feküdt! Úgy tűnik tehát, temetéskor nemcsak megoldották a halott ruházatát – egyik gömbsorcüngős függőjét a jobb mellkasára helyezték – hanem az egyik csizmáját is lehúzták, s esetleg csak utólag teheték a sírba. Hasonló jelenséget figyelt meg Jóna A. a kenézli 19. sír csizmavereteinek feltárása során is: „A díszítések legtöbbször ... a bal kézen és a jobb lábon csaknem egy rakásban talál-

⁴¹⁵Érvényes ez véleményem szerint még az olyan, azonos veretkészletek esetében is, mint pl. a kenézli 49. sír csizmájának a Tiszaeszlár-Vörösmarty u. 1. sír nyomán törtéző újjáalkotása: Csallány D., 1970. 18. kép. XXXVIII. t. 1–2.

tatott”.⁴¹⁶ Szabó J. Gy. Szentés-Borbásföldön, a 14. sír kibontása során feljegyezte, hogy csizmavereteket csak a bal lábfejen talált, a jobb oldalin egyetlen darabot sem.⁴¹⁷ Tiszaeszlár-Vörösmarty u. 3. sírjában csak a jobb lábon voltak meg az eredeti helyükön fekvő lábbereterek, a bal lábfejen ugyancsak nem találtak egyetlen sem.⁴¹⁸ Úgy vélem, e jelenségek a honfoglaló magyarok halottas szokásainak egy új elemét tárják elénk. A ruházat temetés során történő megoldására, esetleg utólagos eltemetésére már eddig is voltak adataink, ezúttal megállapíthatjuk azt is, hogy e rítust a lábberik esetében is alkalmazták, még hozzá többféle változatban: egyik esetben csak az egyik csizmát hagyták a halott lábán (Tiszaeszlár, Szentés) s temették el. Máskor a lehúzott lábberit az elhunyt mellé helyezték, esetleg utólag ásták be a sírba (Karos II/27., Kenézlő I/19. sír). A harmadik változat az egyik csizma megrongálását, vereteinek részbeni eltávolítását jelenti (Karos II/53., III/9. sír, talán Kenézlő II/49. sír is).

Anyaggyűjtésünk, s az újabb karosi leletek is megerősítik azt a korábbi megfigyelést, mely szerint veretes lábberit csak nők viseltek, ilyenek még a legrangosabb férfiak sírjából sem kerültek elő mind a mai napig. A karosi temetőkben nyugvó használók ruházatát alig néhány ékszer ékesítette, s még ritkábban alkalmaztak nemesfémű készült ruhadíszeket. Méltóságukat azonban a legtöbb esetben rozettákkal vagy övveret alakú díszekkel felszerelt lószerszám jelezte.

A kétségtelenül lábberivereteket tartalmazó sírok száma – a leletek alapos megrostálása után – a karosi temetkezésekkel együtt összesen 44. Közülük 18 a Felső-Tisza-vidéken található, 10 a Maros-Körös-Tisza vidékén. A Kisalföldet 5 lelet képviseli, a Dunántúl egész további fennmaradó részét 2. A többi egyenletesen oszlik el Észak-Magyarországra (4 sír), a Duna-Tisza köze (3 sír) és Bihar megye (2 sír) területén. A főbb elterjedési területek tekintetében (Felső-Tisza-vidék, illetve Maros-Körös-Tisza vidéke) tehát nem változott sokat a kép ahhoz képest, amely a bizonytalan leleteket is figyelembe vette.⁴¹⁹ Használatuk főként a X. századi vezető- és középrétegre jellemző. Habár ritkábban köznépi temetők gazdagabban felékszerezett női sírjaiból is előkerülnek,⁴²⁰ ezek minden bizonnyal az adott közösség vezető családjaéhoz tartoztak, így a veretes lábberiket semmiképpen sem tarthatjuk a köznépi viselet részeinek. A XI. századi temetőkben, sírokban e lelettípusnak nincs nyoma.

3. Veretes övek, veretes és lemezekkel díszített tarsolyok

Veretes övek. A Kárpát-medencébe érkező magyarság a honfoglalás előtt legkevesebb másfélszer évvel kiszakadt a finnugor testvéreik közül, s a füves, ligetes sztyeppén iráni, török törzsek szomszédságában élve, gazdálkodásában mind nagyobb teret nyert a nomád állattartás. Az új környezethez az idők folyamán szükségszerűen alkalmazkodott hitviláguk, mindennapi életük, s természetesen viseletük, fegyverzetük is. A lovas harcmodor megkövetelte, hogy a harcos felsőtestét mozgásában semmi ne akadályozza, így aztán a szablya, fítegez, nyíltartó tegez az övre került, s innen csüngött alá a pusztai ember apró használati tárgyait, tűzkészességét rejtő tarsoly is. Természetes folyamatnak tekinthetjük tehát, hogy mind komolyabb szerepe lett a különböző számú és anyagú verettel díszített öveknek, melyek honfoglalóink előkelőinek derekát már mint csillogó fémpántok fogták körbe.⁴²¹

Noha övdíszek már a múlt század második felében, s századunk első évtizedeiben is nagy számban kerültek elő a honfoglalás kori sírokból, az egyes veretek pontos elhelyezkedését nem figyelték meg, így azok pontos szerepének megállapítására, s az egyes övek újjáalkotására sem nyílt mód. Ennek következtében a kutatás azidőtájt legfeljebb a veretek motívumainak elemzésére, s azok párhuzamainak felkutatására szorítkozott.⁴²² Ezt követően Fentich N. vizsgálta az övveretek előállításának technikáját, s kísérletet tett készítési helyük meghatározására – főként Levédia területére gondolva –, valamint párhuzamaik széles körű felgyűjtésére. Arra a megállapításra jutott, hogy a honfoglaló magyar fémművesség erős kapcsolatot mutatott Belső-Ázsiával, közelebről a Minusszinszki-medencével.⁴²³ A veretes övek kutatástörténetének eddigi legjelentősebb állomása Dienes I. munkássága. Szerencsés leletek és kitűnő megfigyelései nyomán sikerült helyreállítania a honfoglalás kori magyar öv szerkezetét, s úgy tűnik, ezirányú megállapításai valamennyi eddigi ismert leletünkre érvényesek, felépítés szempontjából a legtöbb X. századi övünk egyforma volt. Rámutatott ugyanakkor jó néhány verettípus archaikus voltára, keleti párhuzamaira.⁴²⁴ Felhívta a figyelmet az öv rangjelző szerepére, tulajdonosának a hajdani társadalomban betöltött kiemelkedő szerepére.⁴²⁵ Legújabbban Mesterházy K. és Schulze-Dörrlamm, M. tett kísérletet – más-más szempontok alapján – e korszak övvereteinek pontosabb időrendi besorolására, illetve meghatározott

416 Jónás A., 1914. 328.; A háromszög alakú veretek pontos megfelelői a karosi II/56. sír hasonló eszmadíszecinek! Uo. XLII. kép a.

417 Közöletlen, a leletanyag feldolgozását a szerző fogja a közeljövőben elvégezni.

418 Csallány D., 1970. 267., 8. kép

419 Csallány D., 1970. 1. kép; Bálint Cs., 1991. XLVII. t. 1.

420 Bálint Cs., 1991. 139., 252. jegyzet

421 U. Köhalmi K., 1972. 182–194.; László Gy., 1955. 158–185.; Dienes I., 1964. 79–80.; László Gy., 1978. 185–196.

422 Hampel J., 1900. 769–776., 795–826.; Hampel J., 1904. 105–152.; Hampel J., 1907. 68., 72–99.

423 Fentich N., 1931. 106–112.; Fentich N., 1937. 25–66.

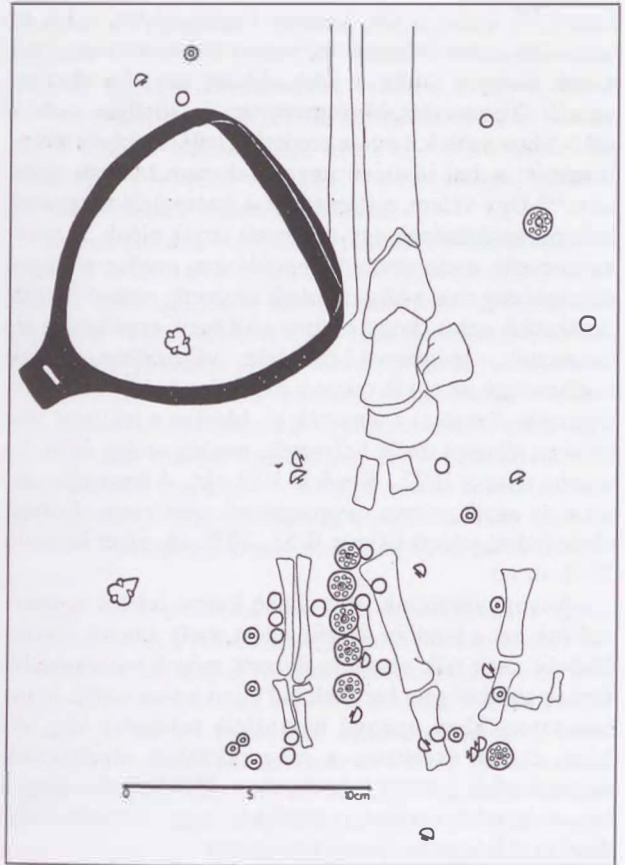
424 Dienes I., 1959. 145–158.; Dienes I., 1960. 177–187.; Dienes I., 1964. 18–40.

425 Dienes I., 1964a. 79–80.; Dienes I., 1970. 33.; Dienes I., 1972. 58–59.

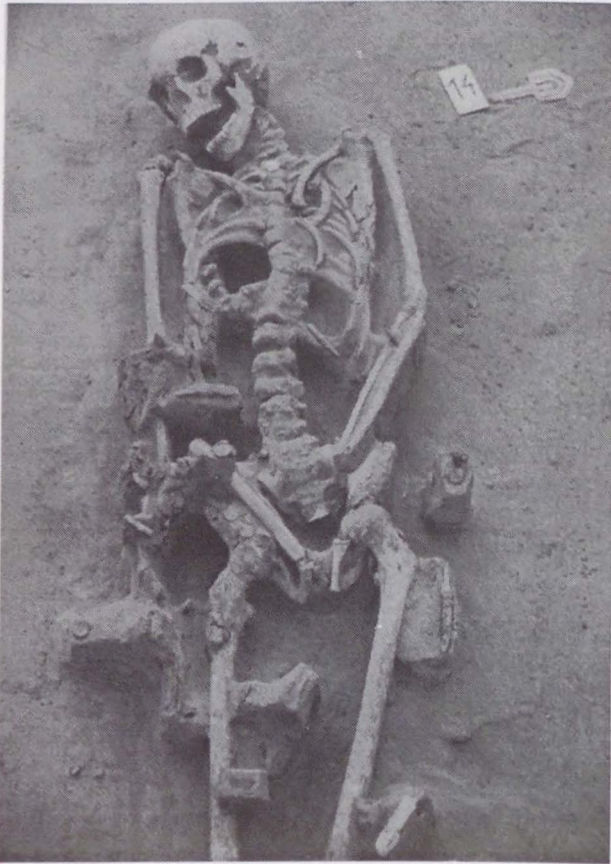
49

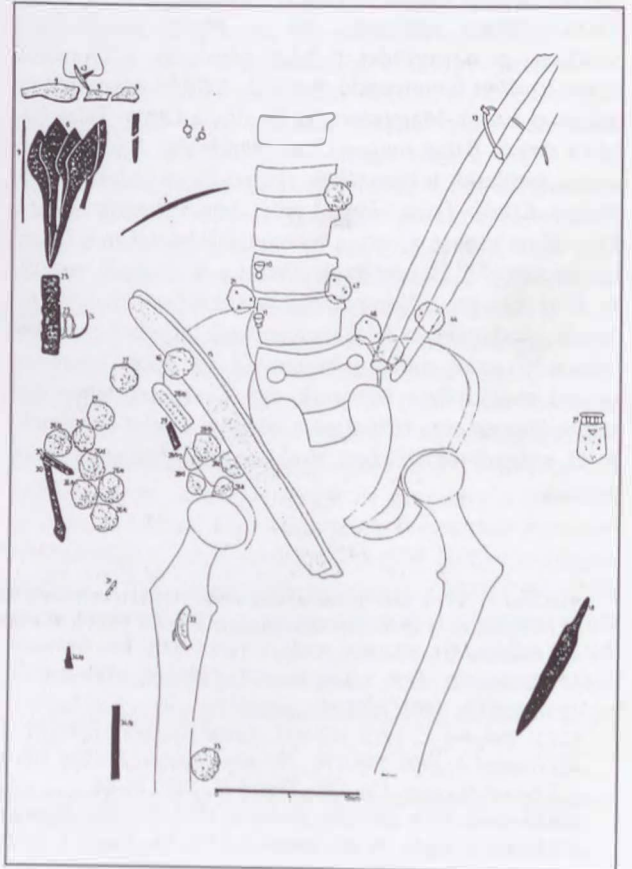
50

51

52

49. kép. Lábbeliveretek a karosi III/9. sírban

50. kép. A karosi III/9. sír lábbeliveretei a feltárás során (részletrajz)

51. kép. Veretes öv és tegez a karosi II/14. sírban

52. kép. Veretes öv és tegez a karosi II/14. sírban (részletrajz)

honfoglaló generációkhoz való kötésére.⁴²⁶ Az elmondottakból látható, hogy e tárgytypus kutatásában komoly részeredmények születtek. Meglepő azonban – lévén a X. századi magyarság egyik legfontosabb méltóságjelvényéről szó –, hogy azok katalógusszerű felgyűjtése ugyan megtörtént,⁴²⁷ a rendelkezésünkre álló teljes leletanyag áttekintését és feldolgozását mindeddig senki nem végezte el, a publikációk megálltak az éppen tárgyalt típus párhuzamainak bemutatásánál. Noha e munka keretei közt magunk sem vállalkozhatunk valamennyi lelet minden részletre kiterjedő vizsgálatára, azok vázlatos áttekintése mégis szükséges ahhoz, hogy a karosi övvereteket megnyugtató módon el tudjuk helyezni a X. századi magyar régiségek között.

A karosi I. temető 1899-ben kiforgatott sírjainak mellékletei közül több övdísz, illetve övdísznek vélhető tárgy is megmaradt.⁴²⁸ A 7 db levél alakú szíjvég pontos szerepét nem ismerjük, a lószerszámdíszek elemzésénél már felvetettük a kantárdíszként való alkalmazásuk lehetőségét.⁴²⁹ A két bimbómotívummal ékesített kisszíjvéget is számtalan funkcióban alkalmazhatták, részletes elemzésükre a II/29. sír tarsolya függesztőszíjának veretei tárgyalása során kerítünk sort (1. tábla 22–23). A nagyszíjvégek közül a láthatólag erősen kopott, csepp-, háromszög- és palmettamintás szíjvég pontos párhuzamát a honfoglalás kori leletanyagból nem ismerem. Díszítését tekintve azonban igen közel áll hozzá a karosi II/52. sír kisszíjvége⁴³⁰ (1. tábla 24). A gyöngyözött keretű, ívelt félkörre támaszkodó pontvonalmintával ékesített nagyszíjvég hátoldalára bronz hátlapot szereltek (1. tábla 25). Legközelebb a szeged–jános szállási 5. sír nagyszíjvége áll hozzá, a kettő közti eltérés annyi, hogy utóbbinál a félkörökre cseppminta támaszkodik.⁴³¹ Csak feltételeesen sorolhatjuk az övveretek közé azt a díszítményt, melynek közepén kőbetét befogadására alkalmas foglalat helyezkedik el, hasonló X. századi régiségeink között nem ismerem (1. tábla 19).

E leletcsoport legtöbbit idézett darabja a két négyzet alakú, gyöngyözött keretű, háromlevelű palmettával ékesített, alul téglalap alakban áttört öv(?) veret (1. tábla

20–21). Díszített⁴³² és díszítetlen⁴³³ változatait Fodor I. gyűjtötte össze. Megállapította, hogy e veretforma a szaltovói kultúra területén s a Volga–Káma vidék VIII–X. századi temetőiben (Tankejevka, Bolsije Tigani) ritkaságnak számít, gyakori viszont a Volga-vidéki ősmordvin és őcsereemiszi temetőkben. Ezek az övveretek az Altáj vidékéről terjedhettek el a VI–VII. századi türk hódítások során. A Kárpát-medencében már csak a honfoglalók első nemzedéke viselhetett ilyeneket.⁴³⁴

A rendelkezésünkre álló adatok alapján e megállapításokkal egyetérthetünk. Némi óvatosságra csak a Bihar–Somlyóhegyen feltárt 5. sír leletanyaga készíthet bennünket, amelyek leletei közt az egyetlen négyzet alakú veret díszítetlen pödrött végű karperec kíséretében látható napvilágot.⁴³⁵ Úgy tűnik tehát, e veretek – esetleg másodlagosan felhasználva – előfordulásával még a 930-as évek körül is számolnunk kell.

Többek között a bihari – bizonyosan női sírból előkerült – lelet hívja fel a figyelmet arra, hogy a négyzet alakú veretek nemcsak övdíszként, hanem más szerepben is előfordulhatnak. A karosi III/11. sírban az előkelő harcos jobb combcsontja mellett feküdt vaspálcákkal merevített tegeze. A tegezvasalások között és mellett találtunk 3 db téglalap alakú, díszítetlen, alul ugyancsak téglalap alakban áttört veretet (Sz: 1,6 cm, Ma: 1,2 cm), egy kerek csillagmintával ékesített veretet, két díszítetlen, ötszög alakú szíjszorító lemezes csatot és egy küllő nélküli függesztőkarikát (120. tábla 19–25). Fekvésük alapján kétségtelen, hogy a nyíltartó tegez függesztő szíjához tartoztak. A Kisdobra–Ligahomokon feltárt 3. számú lovas sírban lelet veretek pontos helyét és számát Dókus Gy. ugyan nem jegyezte fel, csak annyit tudunk, hogy a „váz körül” feküdtek. Annyit azonban említett, hogy a veretek „többnyire virág díszítésűek” voltak.⁴³⁶ Úgy vélem, ebből arra következtethetünk, hogy utóbbiak voltak az övveretek, az áttört, díszítetlen négyzet, illetve szív alakúak pedig a jobb kéz és medencecsont mellett lévő tegez függesztőszíjához tartoztak. Végezetül úgy vélem, méreteik és elhelyezkedésük alapján (a bal könyök, illetve a bal lábszárcsont és a lókoponya között)

426 Mesterházy K., 1989–90. 235–274.; Schulze-Dörrlamm, M. 1991. 373–478.

427 Kiss A., 1985. 283–289.

428 Dókus Gy., 1900. 50., 3. kép 2–4; 4. kép 2–7.

429 Ld. 201. jegyzet a párhuzamok felsorolásával!

430 Tócsik, A. 1968. 42., XI.IV. t. 13.

431 Dienes I., 1959. 153–155.; Dienes I., 1970. 37. kép

432 Vágvörösvár 11. sír: Tócsik, A. 1968. 20., 12. t. 16–18; Tiszaeszlár–Bashalom I. temető 9. sír: Dienes I., 1956b. 247., 58. t. 9–38; Karancs-lapujtó: Dienes I., 1964. 18–40.; Újabb leletek: Budaörs–Tűzkőhegy, Naphegy u. 1. sír: 2 db négyzetleteres veret virágmintával, 12 db szélesebb palmettás veret és 7 db keskeny palmettás veret. Öntött bronz, nagyon kopott, esetenként javított darabok, eredetileg aranyozva. A sírban még bronz ellenzőjű szablya, 5 db nyílhegy, kés, csiholó és kova volt: Irásné Melis K., Honfoglalás kori leletek Budaörs–Tűzkőhegyről. Bud. Rég. 29. 1992. 95–108.; Sárrétudvari–Poroshalom: díszített négyzet alakú veretes öv rangos férfisírból, a közvetlen leletről M. Nepper Ibolya tájékoztatót, baráti segítségét melegen köszönöm. E verettípusról összefoglalóan: Fodor I., 1980a. 18., 6. jegyzet.

433 Kisdobra–Ligahomok 3. lovas sír: Dókus Gy., 1900. 58–59., 57.: 1a. 25.; Bihar–Somlyóhegy 5. sír: Karácsonyi J., 1903. 36.; Hajdúböszörmény–Erdős tanya: Kovács L., 1981. 81–103.; Ua. 1984. 33–34. az idézett leletek felsorolásával; Újabb lelet: Zombó–Bábadülő: Lőrinczy G., 1993. (Saját alatt.) A zombói sírban lócsontok, lószerszám, fjesontok és tegez is volt.

434 Fodor I., 1980a. 18., 6. jegyzet; Hasonló megállapításra jutott Schulze-Dörrlamm, M. 1991. 385–387., 9. kép, e tárgytypus újabb lelőhelyeit felgyűjtve, s elterjedési területüket Kínáig és Koreáig kiterjesztve: Uo. 454–455.

435 Karácsonyi J., 1903. 36.

436 Dókus Gy., 1900. 58., 1. t. 20–25., 28–33.

hasonló szerepet tölthettek be a Hajdúböszörmény–Erdős tanyai sír esetében is, a tegez itt a combcsontok között volt, a nyílcsúcsok és tegez(?) vasalások a rágcsálók bolygatása miatt a bal oldali bordáktól a jobb combcsontig szóródtak.⁴³⁷ A négyzet alakú vereteknek sem számuk (2 db), sem elhelyezkedésük, sem méretük nem indokolják övveretként való meghatározásukat, így e sír a veretes öv mellékletűek listájáról törölnünk kell.

A négyzet alakú veretek – egy kivétellel – lovas, fegyveres férfiak sírjából kerültek elő. Az eddig ismert 11 lelet közül 4 a Felső-Tisza-vidéken, 3 pedig Biharban található. További egy-egy lelőhely van Dél-Magyarországon, a Kisalföld északi részén, Nógrádban és Budapesten. Zömmel tehát a Kárpát-medence keleti részén csoportosulnak, s ez nem mond ellent korai keltezésüknek.

A karosi I. temető 1936-ban feltárt I. sírjában előkerült övdíszek már régóta széles körben ismertek a kutatás előtt⁴³⁸ (4. tábla 1–30, 35–37). Mielőtt áttekintենék a veretek szakirodalmát és párhuzamait, tisztáznunk kell a készlet összetételének néhány homályos pontját. *Fettich N.* a leletek között két nagy- és egy kistszívvéget közöl, ez már eleve gyanúsnak tűnik. Hiteles körülmények között előkerült övgarnitúráink sorában ugyanis egyetlen olyat sem ismerünk, ahol két nagyszívvég lett volna, az övek szerkezetének ismeretében két darabot egy övön elhelyezni sem lehetett volna. Kételyeinket erősíti, hogy *Horváth T.* ásatási naplójában kifejezetten két szívvéget említ: a töredékes nagyszívvég a bal karon kívül feküdt (4. tábla 36), a másik (méret nélkül említett) szívvég pedig a bal combcsont belső oldalánál helyezkedett el. Véleményem szerint ez csakis a 4. tábla 35 alatt közölt kistszívvég lehetett, a 4. tábla 37 nagyszívvég pedig máshonnan keveredett a leletek közé. Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a 9. sírből, ahol a leírás szerint: „Egyéb leletek a jobb mellkason, a medencecsont felől kerültek elő: ezüstcsat, nagy ezüst veretek, a tarsoly tűzkövel és csiholóval, valamint a lezáró keskeny szalag veretei.”⁴³⁹ Ezek szerint ugyanis a 9. sírban nemcsak veretes tarsoly, hanem ezüstveretes öv is volt, sajnos valamennyi elveszett. Noha semmiféle bizonyíték nincs rá, még az is elképzelhető, hogy az 1. sír anyagához sorolt kis veret (4. tábla 31) – más analógiák alapján – a 9. sír tarsolyának függesztőszíját díszítette.

Az 1. sírban talált veretek elhelyezkedése alapján az övet a temetés során az elhunyt derekára csatolhatták. A készlet egyetlen bronzból öntött darabja – már amennyiben övcsat volt, s nem tegez felfüggesztéséhez alkal-

mazták – a díszítetlen, ötszög alakú szíjszorítójú csat volt, ez X. századi régiségeink között gyakran előforduló forma (4. tábla 1). Hasonlók a karosi sírokban övcsatként (II/10., II/35. sír), nyíltegez függesztőszíján (II/52., III/11. sír) és szórványként (II/50. sír) is megtalálhatók. A széles, az öv derekat közrefogó részén elhelyezkedő ezüst veretek felületét bemélyedő, aranyozott háromágú levélcsozor ékesíti. Ezek keskenyebb változatait szerelték az öv lecsüngő végének egy részére (4. tábla 2–18). Pontos megfelelőikre a honfoglalás kori leletanyagban nem akadtam, bár a háromágú minta számtalan változata előfordul övdíszek között. Legközelebb talán a tarcali széles övveretek állnak a karosiakhoz.⁴⁴⁰ A keskeny veretek másik változatát háromágú, aranyozott díszítés osztja csúcsánál szív alakú, két oldalán pedig kerek felületre (4. tábla 19–27). Hasonlókat Szered-Mácsai dombok I. temetőjének 15/53., Kenézlő-Fazekaszug II. temetőjének 29. sírjában, valamint Kiskeszzi–Bucsánban tártak fel.⁴⁴¹ Kísérő leleteik alapján valamennyit a X. század első felére keltezhetjük. Végetül a veretsor két legismertebb darabjáról: a szélesebb övveretek között helyezkedhetett el a két ezüsből öntött, sást ábrázoló ékítmény (4. tábla 29–30). A madarak tolatát beponcolt finom vonalak jelzik. A szárnyak vonalainak felső végén egy-egy kis kör, a mellen pikkelyszerű mintázat látható. Hasonló, állatokat formázó övveret X. századi régiségeink közül több nem került elő. Kitűnő párhuzamai ismertek azonban Verhnye Szaltovóból, a szaltovói kultúra területéről,⁴⁴² de aligha kétkelhetünk abba, hogy veretünk a rakamazi korongpárral azonos műhelyben készült. Mindenképpen őseink hagyatékának legkorábbi, évezredes szellemi örökséget őrző rétegéhez sorolhatjuk.⁴⁴³ Sok vitát – és félreértést – váltott ki szakirodalmunkban az övkészlethez tartozó, karéjos mintájúnak vélt töredékes nagyszívvég (4. tábla 36). Motívumait többen az avar művészeti vezeték vissza, s felbukkanásában az avar továbbélés bizonyítékát látták.⁴⁴⁴ E tárgy esetében azonban szó sincs karéjos mintáról: Valójában a keskeny övveretek második változatán látható háromágú minta többszöri megismétlése töri meg a sík felületet, s ezt az eljárást a honfoglalás kori szívvégeken széles körben gyakorolták.⁴⁴⁵ Meglepő lenne egyébként, hogy az avarok éppen azon a területen érték volna meg a magyar honfoglalást, ahol sem a korai, sem a késői avar korban nem telepedtek meg – a Bodroghözben! Rávilágít e kérdés arra is: igen sok buktatót rejt magában az a törekvés, ha valaki

437 Kovács L., 1984. 25–28., 4. kép

438 Kovács L., 1984. 25–28., 4. kép

439 Horváth T. ásatási naplója, MNM. AD. 5. K. 1.

440 Fettich N., 1937. XLIII. t. 9–15.

441 Tócsik A., 1968. 47–48., XXXVI. t. 19–21; Fettich N., 1931. 84–86. 55. kép; Hanuljak M., 1989. 4. kép 13.

442 Fettich N., 1937. 135., XVI. t. 10., 11.; E motívumot Fodor I., 1975. 157. egészen a székta időkig vezeti vissza. Korábban Csallány D., 1970. 262. a hajfonatkorongok közé sorolta, ezt Fodor I., 1980. 189. korrigálta. A férfisírokban talált állatábrázolásokat Dienes I., 1970. 25.; valamint Dienes I., 1972. 55. gyűjtötte össze.

443 Totemes ábrázolásra, illetve tangára gondolt Dienes I., 1962. 106.; Dienes I., 1964a. 79.

444 Csallány D., 1956. 39.; Ua. 1957. 128–130.; Ua. 1959. 320.; Szabó J. Gy., 1964–65. 61–72.; Szalontai Cs., 1991. 463–482.

445 Hasonló szívvég a kenézlői I. temető 10. sírjából került elő, Jóna A., 1914. 310–315.

egy-egy, környezetéből kiszakított – olykor nehezen értelmezhető, vagy félreértett – motívum alapján kíván etnikai, történeti kérdéseket megvilágítani. A tárgyalt sír leletei között egyébként valóban van egy karéjos mintájú szíjvég: a kisszíjvég (4. tábla 35). Ennek legkitűnőbb párhuzamai a tiszzaeszlár–bashalmi temetőekben kerültek elő, az I. temető 9. és a II. temető 13. sírjában⁴⁴⁶ (138. tábla). Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a karosi I. temető I. sírjában talált övveretek párhuzamainak többségét a Felső-Tisza-vidéken tárták fel, néhány lelet azonban a Kisalföld északi részén kiásott veretekkel is közeli kapcsolatban áll. Valamennyi sírban a X. század első felében élt lovas, fegyveres harcos nyugodott.

A karosi II. temető 9 sírjában találtunk övvereteket, egy további övkészlet néhány darabját pedig szórványként gyűjtöttük össze.

II/2. sír. (8. tábla 14). A fiatal férfi csontváza mellett lócsontokat, zablát, vaskést, csiholóacélt, kovát és egy negyedbe vágott szamanida dirhemet leltünk. Egyetlen bronz övveretét (keskeny, az öv leelőgő végére illő változat) a bal medencelapát mellett találtuk. Nem dönthető el, hogy az övet jelképező szándékkal helyezték-e a sírba, vagy a tarsoly zárószíját díszítette.⁴⁴⁷ A bronzveret erősen kopott, díszítése háromlevelű húsos palmettacsozor. Legközelebbi párhuzama a Délvidékről, Novi Banovciból származik, de hasonlóak a kenézli I. temető 31. sírjának keskeny övdíszei is, habár a minta részleteiben eltér.⁴⁴⁸

III/4. sír. (24. tábla; 51–52. kép). A lovas, ifjas, tegezes harcos aranyozott ezüst övveretei a medence környékén feküdtek, az övet valószínűleg a temetés során az elhunyt derekára csatolták. A rácsálók azonban egy részüket elmozdították, valamennyi veret pontos helyét nem tudtuk megfigyelni.

A csat ötszög alakú szíjszorító lemezének szegélyét aranyozott, gyöngyözött keret ékesítette (24. tábla 1). Felületére négyszárú ívelődő indát véstek, melynek minden vége hármassal levélcsozorban végződött. A szíjszorító alsó, egyenes oldalához háromszög alakú rovátkolt szegélyű áttört rész csatlakozik. Hasonló aranyozott, rovátkolt minta díszítette az ovális csatkarika szegélyét is. Az övveretek közül 7 db széles és 14 db keskenyebb változatot találtunk (24. tábla 2–22). A készlet azonban valószínűleg nem teljes, mert még 4 méterrel távolabb, az egyik üregjárattól is került elő egy övveret. A veretek szegélyét

– a felső harmadban mindkét oldalon átkötött – szalagfonat díszíti. Felületükön kétágú indából kiágazó, csúcsa alatt átkötött palmetta látható, melynek oldalra ívelődő leveleket szintén fonat alkotja. Az öv kapcsolószíjára három szív alakú – középen kidomborodó, ugyancsak szív alakú felületükön egy-egy kis körben végződő kétágú vonalat poncoltak – veretet és egy kisszíjvéget szereltek (24. tábla 23–26). Utóbbi szegélyén kiemelkedő, fogazott szélű szalag látható, középtengelyét pedig kétágú, csúcsukkal egymást érintő levélminta alkotja. A kapcsolószíj vereteit eredeti helyükön, a jobb medencelapát felett találtuk. Ez utóbbiak erősen kopottak, a többi övdíszben sem kopás, sem javítás nem látható.

A csat és a kapcsolószíj vereteinek pontos másait a szomszédos, II/29. sírban találtuk meg (40. tábla 1; 41. tábla 25–29). Kétség sem férhet hozzá, hogy azonos öntőmintában és azonos műhelyben készültek. Elmondható ugyanez egy mindeddig közöletlen, Bodrogvécsről származó csatról is – ennek hiányzik a csatkarikája –, melynek díszítése és méretei milliméterre megegyeznek a karosiakéval.⁴⁴⁹ (53. kép 1–3). Úgy vélem, e vésett, poncolt, háromágú indából álló díszítés leleteinket az orosházi, orsovai, szeged-óthalmi, gádorosi és bodrogszerdahelyi körhöz kapcsolja, bár ez utóbbiak indadíszei a karosiakénál vastkosabbak.⁴⁵⁰ Sajnos, a leletek egy része szórványként került elő, a többi viszont (Gádoros, Bodrogszerdahely) a X. század első felének magyar vezető- és középrétegének mellékletekben igen gazdag sírjaiból ismerjük. A jelek szerint használatuk főként Dél-Magyarországon volt jellemző. Az ismertetett veretek mintája azonban a karosi, bodrogvécsi csatok egyszerűbb, öntött, s így kevésbé finoman megmunkált változata. A kapcsolószíj szív alakú vereteivel formailag és díszítésükben megegyeznek a kenézli I. temető 10. sírjában talált, az öv lecsüngő végére szerelt veretek, de értelemszerűen nagyobbak ezeknél.⁴⁵¹ A kisszíjvéghez hasonló díszítésű nagyszíjvég Kisunfélégyháza–Izsáki út–Határ domb lovas sírjából került elő.⁴⁵²

A szalagfonattal kombinált palmettás, széles és keskeny övveretek pontos párhuzamát nem ismerem X. századi régiségeink között (24. tábla 2–22). E motívum azonban több övvereten és szíjvégen is felbukkan. A karosiakhoz legközelebb talán egy Dunaszekcsőn talált szórvány övveret áll. Hasonló motívum látható a poncolt berettyóújfalui övvereteken, a nagykőrösi, rakamazi és a

446 *Dienes I.*, 1956b, 245–277., LIX. t. 52.; A II/13. sír közöletlen leleteinek rajzát *Dienes I.* bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúttal is szeretnék köszönetet mondani. Közlése: *Révész L.*, 1989–90a. 10. kép

447 *Révész L.*, 1989–90a. 285.

448 *Vinski, Zd.* 1970. 74.; *Stanojev, N.* 1989. 313. kép; *Fettich N.*, 1931. 87–88.

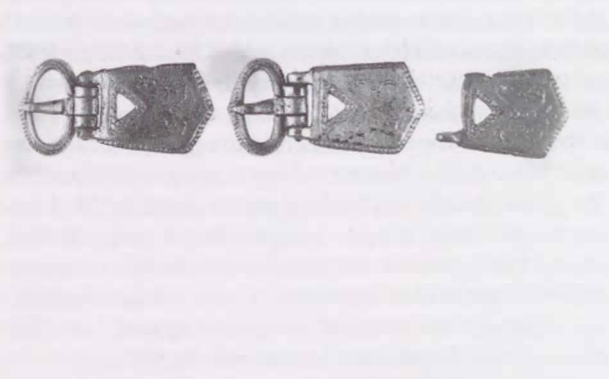
449 A bodrogvécsi leletre *Mesterházy Károly* hívta fel a figyelmemet, szíveségét ezúton is köszönöm: MNM. Ltsz. 64/1898.14.

450 Orosháza–Kriszta téglagyár: 1 db szórvány övveret. Orsovai szórvány leletek: *Dienes I.*, 1965. 153–154.; Szeged–Óthalom: Szórvány csat a temető területéről: *Bálint Cs.*, 1968. 48–69.; Ua. 1991. 59. kép; Gádoros–Bocskai u. 2. sír: *Fettich N.*, 1937. 102–103. XCIII. t. 12–14. A rozettás lószerszámos női sírban a veretek fekvését nem figyelték meg, talán kantárdíszek lehettek; Bodrogszerdahely–Bálványdomb 1–2. sír: A leletek elhelyezkedéséről nem tudunk közelebbit: *Erdélyi J.*, 1961–62. 17–18., I. t.

451 *Jósa A.*, 1914. 310–315., XVIII. kép

452 *Rég. Füv.* Ser. I. No. 22. 1969. 50.; A közöletlen leletet *M. Horváth Attila* szíveségéből ismerem, amiért ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

53

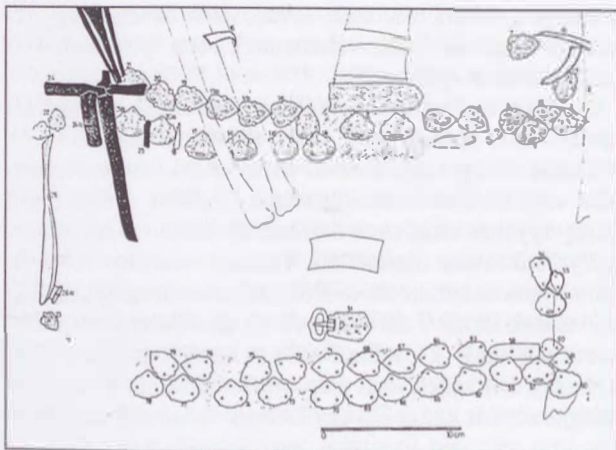
54

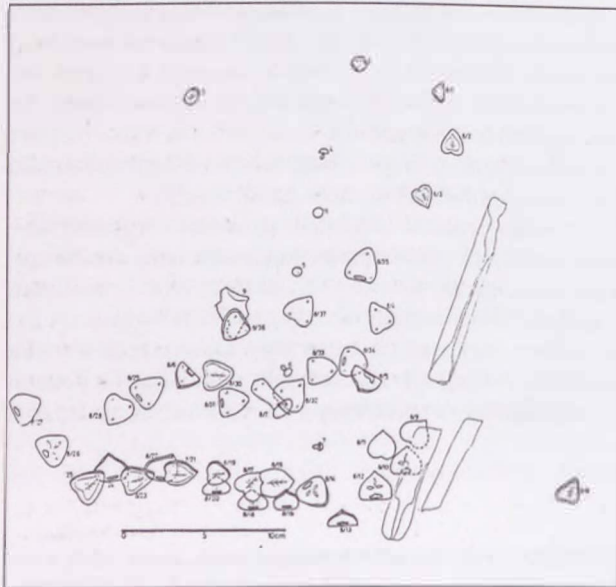
55

56

57

53. kép. 1. Karos-Eperjesszög III/14. sír 2. Karos-Eperjesszög III/29. sír 3. Bodrogvécs

54. kép. A karosi III/16. sír

55. kép. Veretes öv és tarsolylemez a karosi III/29. sírban

56. kép. 1. Veretes öv és tarsolylemez a karosi III/29. sírban (részletrajz) 2. Az övveretek a derék alatt (részletrajz)

57. kép. Veretes öv a karosi III/35. sírban (részletrajz)

zempléni nagyszíjvégen, valamint a nagyőrszi övvereteken.⁴⁵³ Sajnos a felsorolt leletek többsége szórványként került elő, a nagykőrösi, zempléni sírok viszont a X. század első harmadára keltezhetőek. A II/14. sírt csatja és kapcsolószíjának veretei azonos időszakra datálják a II/29. sírral, utóbbi viszont tarsolylemeze révén a tarcali, rakamazi sírokhoz, s így a vezéri körhöz kapcsolódik. Még távolabbra vezetnek a szalagfonatos-palmettás ornamentika szálai, amelyek az északi germán, viking művészethez fűzik e vereteket. A Bécsben őrzött, ún. Nagy Károly vagy Attila szablya – valójában magyar fejedelmi méltóságjelvény – szerelvénye olyan művész keze alól kerültek ki, aki nagy szakmai jártassággal alkalmazta a motívumokat, de ilyeneket láthatunk a veszkényi agancs zablapálca faragványain is.⁴⁵⁴ Úgy vélem, a veszkényi lelet és a mezőzombori karperec mellett a tárgyalt karosi övveretek ornamentikája áll legközelebb e szablya díszítményeihez, újabb szoros kapcsolattal fűzve azt a X. századi magyar ötvösművészethez.

II/16. sír: (28. tábla 1–4). A kirabolt sírban csak a vászomb- és lábszárcsontjait találtuk eredeti helyzetükben, a körülöttük fekvő mellékletekkel. A harcost lovával, íjtegezébe helyezett íjával, nyíltartó tegezével és harci baltájával temették el. A négy bronz övveretet a comb- és lábszárcsontok közt szétszóródva találtuk. Valamennyit kettős borda által övezett kidomborodó, szív alakú minta díszíti. A perem két oldalán két-két, az alsó tengelynél egy gömbös nyúlvány látható. A veretek kevésbé kopottak, javítás nyoma nem látható rajtuk.

Legközelebbi párhuzamaikat a Kisalföld északi részén feltárt sírokból ismerjük. Magyardiószegen egy négysíros temetőtöredék I. sírjából, egy gyermek nyilván másodlagosan felhasznált mellékleteként került elő e verettípus bronzból készült keskenyebb változata. A rendelkezésre álló leletanyag a X. századon belül pontosabban nem keltezhető.⁴⁵⁵ Taksonyban egy X. század második felére–XI. század első felére keltezhető temető leletei közt (kétélű kard társaságában) találták ezen verettípus keskenyebb és szélesebb változatát.⁴⁵⁶ A Felső-Tisza-vidéken a Gáva–vásártéri temető I. sírjának övkészletét alkotta 6 db hasonló, de a szögélyt övező kettős bordák közt gyöngysormintával díszített bronzveret, egy líra alakú csat és egy nagyszíjvég kísérletében. A homokbányászással elpusztított temető megmentett 33 sírját a kutatás a X. század végére és a XI. századra kel-

tezi.⁴⁵⁷ Úgy vélem, e verettípushoz sorolhatóak, s annak legdíszebb változatait képezik a zempléni vezéri sír aranyozott ezüst övveretei, s a velük teljesen egyforma bodrogvécsi veretek (137. tábla 1–8). Ezeknél azonban a középső, szív alakú mintát már hármassal bordasor keretezi, melyek közül a középső kettő közt gyöngysordisz helyezkedik el.⁴⁵⁸ Nagyon közel áll formailag és mintázatában ez utóbbi két lelethez az a két övkészlet, melyeket Szentes–Nagyhegyen találtak. E négy veretsor – az utóbbi kettő apró eltérései miatt – biztosan nem azonos öntőmintából került ki, de nagy valószínűséggel tekinthetjük valamennyit egy műhely termékeinek.⁴⁵⁹ A szentesi övveretekkel teljesen azonos, egyetlen veret került elő Miskolc–Repülőtérre, a 4. sírban, a szegecsonton, nyilván másodlagos felhasználásban. A sírban pödrott végű pántkarperec és öntött fejes gyűrű is volt. A temető legutóbb a X. század 2. harmadától a XI. század első harmadáig terjedő időszakra kelteztük, a 4. sírt mellékletei alapján a temető első periódusában áshatták.⁴⁶⁰ A karosi II/16. sír övvereteinek közeli analógiáit Bulgáriában is megtalálhatjuk (Preszlav, Sztarmen, Huma), a bolgár kutatás helyi készítményeknek véli és a IX–XI. század közé keltezi valamennyit.⁴⁶¹

A fent ismertetett leletek zöme a X. századi közepére, második harmadára keltezhető. Közvetett módon megerősíti ezt a tárgyalt karosi sírban lelt fokos bárd is. Habár formai előzményeit az avar kori fegyverekben sejteti a kutatás,⁴⁶² egyetlen párhuzamának lelőhelyén (Kecel–Vádéi dűlő 2. sír) kétélű karddal együtt látott napvilágot, így a X. század második harmadánál korábbra semmiképpen nem datálhatjuk azt a sírt.⁴⁶³ Mindezen adatok alapján a tárgyalt karosi övveretek készítését, sírba kerülését is a X. század közepére kell helyeznünk. Felvetődik ugyanakkor az a kérdés is: ha ezen övdíszek variánsainak tekintjük a zempléni, bodrogvécsi övvereteket, úgy azok sírba kerülésével legkorábban a X. század negyedik, ötödik évtizedében számolhatunk. Mindezt alátámasztják a bodrogvécsi leletek is. *Dókus Gy.* kissé zavaros leírásából egyértelmű, hogy a tarsolylemez egy sírban volt egy szablamarkolatú karddal (a fegyver megítélésénél nehézséget okoz, hogy elveszett, másrészt *Dókus* határozottan egyélűnek említi), s egy ezüst köves gyűrűvel. Nem dönthető el ugyanakkor teljes bizonyossággal, hogy az általa közölt öv- és lószerszámdíszek is ebben a sírban voltak-e (köztük a tárgyalt

453 Dunaszekesd, szórvány: *Kiss A.*, 1983. 54., 21. kép 3.; Berettyóújfalú–B. Nagy János földje: *Sőregi J.*, 1943–47. 8.; Nagykőrös–Fekete dűlő 2. sír: *Dienes I.*, 1960. 177–187., XXX. t. 48.; Rakamaz–Strázsadombi dűlő 6. sír: *Dienes I.*, 1986. 92–114., 37. kép; Zemplén–Szélmalomdomb: *Budinsky–Kricka, V.–Fetich N.*, 1973. 17. kép 29.; Nagyőrsz, szórvány: *Fetich N.*, 1937. 87., LXXIV. t. 1.; Ua. 1942. 16., 39., 26. t. 1.

454 *Tóth Z.*, 1930.; *Dienes I.*, 1966. 216., 28. jegyzet; *Dienes I.*, 1969. 120.; *Liszló Gy.*, 1970. 179–180.; *Fodor I.*, 1981. 86–87. 29–31. jegyzet.

455 *Tóth Z.*, 1930. 158–160.

456 *Tóth Z.*, 1930. 83., 7. kép 7, 9.

457 *Nemeskéri J.–Éry K.–Kralovszky A.–Harsányi L.*, 1961. 6–7.

458 *Budinsky–Kricka, V.–Fetich N.*, 1973. 18–19. kép; *Dókus Gy.*, 1900. 39–47., 5. kép 21–24.

459 *Bálint Cs.*, 1991. 255–257., LXIV. t. 1–50.

460 *Révész L.*, 1992a. 98–107., V. kép 2.

461 *Stanilow, St.* 1991. 5–70., 13–14. kép

462 *Kovács L.*, 1980a. 78–79.

463 *Fetich N.*, 1937. 104–107.

veretek), de a szövegösszefüggés megengedi ezt a lehetőséget is.⁴⁶⁴ Amennyiben így van, a fegyver a sír földbekerülését – s közvetett módon a zempléniét is – az említett időszakra datálja.

II/29. sír. (40–41. tábla; 55–56. kép). A sírban a temető egyik legrangosabb harcosa nyugodott lovával, tegezével. Méltóságát tarsolylemez és aranyozott ezüst kantárveretek is jelezték. Aranyozott ezüstveretes övét az elhunyt derekára csatolták a temetés során, az 54 db veret – egy-két kivétellel – az eredeti helyén feküdt. Lehetőség nyílt így az öv szerkezetének pontos megfigyelésére, amely egyébként pontosan megegyezik az eddig ismert honfoglalás kori leletekével (55–56. kép). A széles veretek 0,5 cm-re helyezkedtek el egymástól, a keskenyek 0,3 cm-re, csúcsuk majdnem összeért. A kapcsolósíj három veretét és síjvégét a bal alkarnál találtuk, az egyik gerinccsigolyán lévő csattól 13, 5 cm-re. Úgy tűnik, a viszonylag hosszú kapcsolósíjnak csak az utolsó harmadát díszítették. A temetés során az öv lecsüngő végét a derék köré csavarták, a nagyszíjvég pontosan a csat fölé került.

A csat és a kapcsolósíj vereteinek párhuzamait a *III/14. sír* övkészletének elemzése során már bemutattuk. A 24 db széles övvereten rovátkolt keretből kiemelkedő bimbóminta látható (40. tábla 2–24; 41. tábla 1). X. századi régiségeink között hasonló díszítésűeket nem találtunk. A Felső-Tisza-vidék néhány övveretén azonban megfigyelhető a minta háttérének rovátkolása (Rakamaz–Strázasdombi dűlő 6. sír, Tiszaeszlár–Bashalom I. temető 10. sír),⁴⁶⁵ ami helyi sajátosság lehet. A 23 db keskeny övveret mintája kétágú levélből kinövő bimbó, melyet felül két oldalt a szegélyt övező bordából kiágazó egy-egy palmetta keretez. Pontos párhuzamaik még nem kerültek elő. Hasonló kialakításúak azonban a geszterédi keskenyebb övveretek, s a kenézlii I. temető 11. sírjának az öv lecsüngő végére szerelt veretei.⁴⁶⁶ Ha a minta részleteiben eltérnek is, aligha kétséges, hogy mindhárom veretcsoporthoz azonos műhelyből került ki. Ugyanez mondható el a karosi *II/29. sír* nagyszíjvégéről is, pontos párhuzamait ennek sem ismerjük, díszítése azonban – egymással tükörképszerűen szemben álló húsos palmettalevelek, s e motívum háromszori ismétlése – az imént idézett geszterédi és kenézlii övveretek műhelyéhez kapcsolja. Az övkészlet darabjain – a kissíjvégtől eltekintve – kopásnyom nincs, tulajdonosa rövid ideig használhatta azokat.

II/35. sír. (49. tábla 1–37; 57. kép). A sírban 10–12 év körüli fiú nyugodott, mellette találtuk lovának csontjait és lószerszámát is. A temetés során derekára csatolták bronzveretes övét. A veretek egymás alatt két sorban helyezkedtek el: alul a szélesebb, középen bemélyített hármás levélmintával s gyöngyözött kerettel díszített, alul áttört díszítmények, összesen 19 db. Felettük feküdtek a keskenyebb, gyöngyözött keretben plasztikus életfával ékesített veretek, 17 db. A keresztcsont helyén találtuk a díszítetlen, ötszög alakú szíjszorítóval ellátott bronzcsatot, karikája a bal alkar felé nézett.

A veretek pontos párhuzamai még nem kerültek elő. A szélesebb változat bemélyített, hármás levélmintája a karosi I. temető 1. sírjában, valamint – mint már utaltunk rá – a tarcali sír övveretein is felbukkan.⁴⁶⁷ A keskenyebb veretek életfamotívumaihoz hasonló ábrázolást nem találtunk. Feltehetőleg az Északkelet-Magyarországon dolgozó ötvösműhely díszítő sajátosságai közé tartozott az övveretek gyöngyözött kerettel történő ékesítése, hisz a leletek zömét e területről ismerjük.⁴⁶⁸ A karosi *II/35. sír* valamennyi övverete igen rossz állapotban van, a minta csak elmosódottan látszik rajtuk. Valószínű azonban, hogy ez nem a használat okozta kopás, hanem a rossz alkotóanyag következménye, amihez hozzájárult a gyenge kivitelű öntés. Ennek következtében a tárgyak egyenetlen felületűek, buborékosak lettek. Javítás, szegecspótlás nincs rajtuk. Tulajdonosuk – életkorából következően – röviddel halála előtt juthatott az öv birtokába, feltehetőleg előkelő származása révén.⁴⁶⁹

II/50. sír. (73. tábla 1–9, 11–16). A kirabolt, de töredékeiben is gazdag leletanyagot szolgáltató sírban igen rangos férfi nyugodhatott. A bolygatott csontok közt talált jó néhány veret típusának nem mindegyikéről állapítható meg egykori rendeltetése, a sokrétű felhasználhatóság miatt. Bizonyosan övveretként szolgált azonban a 4 db széles és 2 db keskeny, szélein húsos palmettalevéllal, középen pedig háromlevelű palmetta-csokorral ékesített aranyozott ezüst veret (73. tábla 1–6). Szinte pontos másaik Kecel–Lehoczky-tanyán, a 2. sírban kerültek elő, lószerszám, ezüst pántkarperec, 2 db Berengár rex (888–915) és egy Berengár imperátor (915–924) érme kíséretében.⁴⁷⁰ A másik nagyon közeli párhuzamot Kunágotán, a 2. sírban lelt övveretek jelentik. A lóval, tegezettel, arany- és ezüstlemezzel díszített ruhában elhantolt harcos övkészlete 32 darabból állott,

464 Dókus Gy., 1900. 39–47., 5–8. t.; A bodrogvécsi szablamarkolatú kard(?) fotóját közli *Budinsky-Kricka, V.-Fettich N.*, 1973. 64. kép 5.

465 Dienes I., 1986. 37. kép; *Dienes I.*, 1956. LXII. t. 1–6.

466 Kiss L., 1938. VII. t. 1–6; *Jósa A.*, 1914. 315–318. XXV. kép

467 *Fettich N.*, 1937. XLIII. t. 9–15.

468 Bököny: *Hampel J.*, 1900. 608.; Bodrogvécs: *Dókus Gy.*, 1900. 39–47., 5. kép 21–24; Dömsöd–szórhalm puszta, Nagy I. tanya: közölten, MNM. Ltsz. 14/1939; Gádoros–Bocskai u. 1. sír: *Fettich N.*, 1937. 102–104., XCII. t. 3–30; Gáva–Vásártér 1. sír: *Nemeskéri Éry-Kralovanszky-Harsányi*, 1961. 6–7.; Geszteréd–Kecskelátó dűlő: *Kiss L.*, 1938. VIII. t. 1–15; Karancslapujtó–Nyárvas dűlő: *Dienes I.*, 1964. 18–39.; Karos I. temető, 1899-es szórvány (négyzet alakú) övveretek, Karos-*II/61. sír*, Miskolc–Repülőtér 4. sír: *Révész I.*, 1992a. 5. kép 2, Rád-Kishegy „A” sír: *Patay P.*, 1957. 58–66.; Szenté-Nagyhegy: *Bálint Cs.*, 1991. 255–256., LXIV. t. 1–50; Vágvörösvár, 11. sír: *Tócsik Á.* 1968. XII. t. 16–23; Zemlén–Szémalomdomb: *Budinsky-Kricka, V.-Fettich N.*, 1973. 18–19. t.

469 *László Gy.*, 1944. 205–208.; *Dienes I.*, 1964. 89–90.

470 *Winkler P.*, 1912. 322–323., 3. 1–3.; *Kovács L.*, 1989. 34.

közülük 13 db széles veret a karosiak pontos megfelelője.⁴⁷¹

Bizonyosan a karosi II/50. sír övének lecsüngő végét ékesítette az aranyozott ezüst pikkelymintás nagyszíjvég (73. tábla 11). Ez utóbbi kicsinyített mása egy kisszíjvég, melynek pontos alkalmazását azonban nem ismerjük (73. tábla 7). Hasonlókat találtunk a II/52. síran is, s a kantárveretek bemutatása során párhuzamaikat (Zemplén, Szered 15/53. sír) már áttekintettük.⁴⁷²

A sírban egyetlen példányt találtunk egy bronzból öntött, alul áttört, kiemelkedő bordákkal három részre tagolt felületű, az előzőeknél jóval kisebb övverettípusból (73. tábla 16). Párhuzamait ugyancsak a II/52. sírban tártuk fel: indás-virágos díszű övgarnitúráját – talán az elveszett darabok pótlásaként – három ilyen osztott felületű, de aranyozott ezüstverettel egészítették ki (79. tábla 13–15). Pontos megfelelőjét nem ismerem, de díszítésük alapján azonos műhelyből kerülhettek ki a kenézlii II. temető 45. sírjának egyik – szintén az elveszett darab pótlására szolgáló – övveretével, valamint a Rétközberencs–Paromdomb 2. sírjának 8 db övveretével.⁴⁷³ Mindkét sírban íjas, tegezes, lovas harcos nyugodott, a kenézliiben Ahmed ibn Ismail 907/8–911/12 közt vert dirhemével, a rétközberencsiben pedig Berengár rex (888–915) két érméjével.⁴⁷⁴

Ugyancsak tisztázatlan a szerepe annak a három kerek ezüstveretnek, melyek közepét pontkör, s ezt közrefogó ívelt oldalú rombuszforma díszíti, melynek csúcsai a permen túl nyúló háromlevelű palmettacsokorban végződnek (73. tábla 12–14). Pontos megfelelői ennek sem ismertek, e motívum, vagy annak változatai (négyágú csillagminta, kör által keretezett négyágú csillagminta) azonban Dömsödön, Tiszakécskén és Zemplénben is megtalálhatók.⁴⁷⁵

Az ötszög alakú szíjszorítóju díszítetlen bronzsát karosi párhuzamairól fentebb már csett szó. A két aranyozott ezüst kisméretű, szív alakú veret az öv kapcsolószíjához, vagy valamelyik függesztőszíjhoz tartozhatott (73. tábla 8–9). A középen életfával díszített példány párhuzamát nem ismerem, a felül homorúan ívelt peremű változat párjai a II/52. sírból – az öv kapcsolószíjáról vagy az íjtegez függesztőszíjáról – és a II/61. sírből kerültek elő.

A II/50. sírban talált veretek erősen kopottak voltak, némelyikükön javítás nyoma is látszik. Párhuzamaik a Kárpát-medence különböző pontjairól éppúgy ismertek, mint a Felső-Tisza-vidékről és más karosi sírokból. Nagyrésztük pénzzel keltezett, de az érmék közül a leg-

késebbi Berengár imperátor (915–924) verete. E temetkezések egyéb leletei sem mondanak ellent annak, hogy e sírokat – s így ezen övdíszeket is – a X. század első harmadára keltezzük.

II/52. sír (79. tábla; 58. kép). A kiemelkedő rangú, vezéri sírban az övvereteknek csak egy részét találtuk eredeti helyzetében. Közülük a szántás többlet elmozdított, a széles veretek két darabját a leletbejelentő szolgáltatva be. Feltehetőleg ennek tudható be, hogy hiányzik az övcsat is, s így nem kell feltétlen az öv rituális megcsonkítására gondolnunk. A rendelkezésünkre álló övkészlet tehát – ha kismértékben is –, de hiányos, főként a széles veretek közül hiányozhat néhány darab. Teljes bizonyossággal azt sem tudjuk megállapítani, hogy a temetés során az övet az elhunyt derekára csatolták-e, avagy csak megoldották? A csontok felszedése során ugyanis azt tapasztaltuk, hogy a széles övveretek – vastag bőrmaradványba ágyazva – egy sorban a váz alatt, díszített oldalukkal a sír alja felé fordulva, az alsó bordák vonalában feküdtek (58. kép). Az viszont bizonyos, hogy az öv lecsüngő végét felhajtották, a keskeny veretek sora ugyanis – szintén bőrmaradványokba ágyazva – a bal alkar felső harmadától a felkarcsont felső harmadáig húzódott, a csontok alatt. Díszített oldalukkal ezek is a sír alja felé fordultak, a két darabra tört nagyszíjvéget a bal oldali kulcscsont mellett leltük. További keskeny veretek másodlagos helyzetben, a combsont körül kerültek elő.

A nagyszíjvég párhuzamait a karosi I. temető területén 1899-ben talált szórvány nagyszíjvég kapcsán, a pikkelymintás kisszíjvég párhuzamait pedig a karosi II/50. sír szíjvégeinek elemzésekor már áttekintettük (79. tábla 30, 35).

A széles övveretek közül 15 db maradt meg, közülük három alul áttört, kiemelkedő bordákkal harmadolt felületű (79. tábla 13–15). Ez utóbbiak hasonmása a II/50. sírből látott napvilágot, s rokon darabjaikat is annak vizsgálata során ismertettük. A többi 12 db az ún. indás-virágos övveretek közé sorolható (79. tábla 1–12). E verettípus párhuzamainak egy részét *Dienes I.* tekintette át, s keleti párhuzamaik alapján a honfoglalás kori leletek legarchaikusabb rétegébe sorolta azokat.⁴⁷⁶ Az indás-virágos övveretek díszítése háromszirmú virágból, s két oldalt kihajló kettős indából áll. A 14 db keskeny övveretet alul kerek nyílással áttörték, mintájuk háromszirmú virágból és annak tövétől két oldalt visszafelé ívelődő dús virágcsokorból áll⁴⁷⁷ (79. tábla 16–29). A továbbiakban e verettípusokat „indás-virágos”, illetve „virágdíszes” elnevezéssel különböztetjük meg. Az indás-virágos öv-

471 Móra F., 1926. 123–135., 5. kép 30–32.

472 I. d. 206. jegyzet!

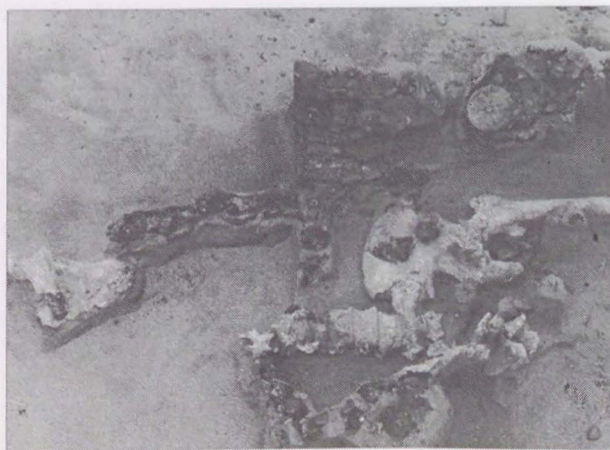
473 Kenézlii–Fazekaszug I. temető 45. sír: *Fettich N.*, 1931. 94–95., 77 kép; Rétközberencs–Paromdomb 2. sír: *Dienes I.*, 1961. 172.

474 Kovács L., 1989. 37–38., 56.

475 Dömsöd–Szörhalompuszta: *Fehér-Éry-Kralovánszky*, 1962. No. 247., közölten, MNM, Ltsz. TM, 14/1939.: Tiszakécske–Ókésce: *Fettich N.*, 1937. 64., XXVII. t. 3–13.; Zemplén–Szémalomdomb: *Budinsky-Kricka. V.–Fettich N.*, 1973. 21–33. kép

476 *Dienes I.*, 1960. 177–187.; *Dienes I.*, 1973. 177–217.; *Dienes I.*, 1972. 40.; Ugyancsak az első generáció hagyatékának véli e vereteket *Mesterházy K.*, 1989–90. 238–240.; A virágdíszes és az indás-virágos övvereteket vizsgálta *Schulze-Dörflamm. M.*, 1991. 390–391., 13. kép; valamint 405., 29. kép is. Az előző típus használatát a IX. századra helyezte, elterjedési területét Kínáig mutatta ki, az utóbbit a X. század első harmadára keltezte, eredetüket a Volga és a Dnyeper felső folyásának vidékén sejtí.

477 Kutatásokról ld. 476. jegyzet!

←

58. kép. Megoldott öv és készenléti íjtartó tegez a karosi III/52. sírban

→

59. kép. Indás-virágos, virágmintás és virágmintával osztott indás övveretek a Kárpát-medencében. 1. Karos–Eperjesszőg II. 52., 61., III. 11. sír; 2. Bp.–Farkasrét, 3. Kenézlő–Fazekaszug II. temető 42., 50. sír; 4. Szolnok–Strázsalalom, 5. Nagykőrös, 6. Nagylók–Erdőmajor, 7. Nagymágocs–Mágocs-ér; 8. Neszmély–Melegeshegy, 9. Ócsöd, 10. Perjámos–Sánchalom, 11. Nógrádsáp, 12. Szekszárd, 13. Szered I. temető I/1957. sír; 14. Szerencs–Kácsatető, 15. Vágsellye, 16. Nagykőrös, 17. Pozsonysárfő, 18. Zimony–Dunapart, 19. Belgrád, 20. Anarcs, 21. Rétközberencs, 22. Piliny–Leshegy.

verektől meg kell különböztetnünk ezek egyik változatát, melynek díszítése a veret csúcsán elhelyezkedő háromszirmú virágból áll, a középső szirm az övveret tengelyében helyezkedik el, hegyével lefelé. E szirmot két oldalt visszakanyarodó háromágú indák övezik. Ezt a verettípust „virágmintával osztott indás” változatnak fogjuk nevezni. Mivel teljes körű gyűjtésük és elkülönítésük mindeddig nem történt meg, az alábbiakban áttekintjük a rendelkezésünkre álló leleteket.

A karosi keskeny, virágdíszes övveretek legközelebbi párhuzamai Szerencs–Kácsatetőn kerültek elő, szórványként. A sír egyéb mellékleteiről semmit nem tudunk.⁴⁷⁸ Az eddigieknél jóval díszesebb az a három veretsor, melyet 4–4 virágcsokor ékesít: Budapest–Farkasrét,⁴⁷⁹ Szered–Mácsai dombok I. temető I/1957. sír,⁴⁸⁰ Pozsonysárfő.⁴⁸¹ A virágdíszes övvereteket tehát összesen öt lelőhelyről, s kizárólag a Kárpát-medence északi részéről ismerjük (59. kép). Habár Karos kivételével valamennyi szórvány lelet, megmaradt töredékeik igen rangos férfiak sírjaira utalnak. Érmék egyedül Karoson maradtak fenn: Ismail ibn Ahmed szamanida emír H. sz. 292. (904–905)-ben vert dirheme, valamint Gyermek Lajos (899–911) 12 db érméje. Ez alátámasztja

e verettípus korai, a X. század első harmadára való keltezését.

A karosi széles, indás-virágos övveretek párhuzamait az előzőnél nagyobb számban, és eltérő területi elterjedéssel ismerjük. A Kisalföldön Vágsellyén⁴⁸² és Neszmély–Melegeshegyen⁴⁸³ kerültek elő. Két lelőhelyről van tudomásom a Dunántúl keleti sávjából: Szekszárd–Hidaspetre dűlő,⁴⁸⁴ Nagylók–Erdőmajor.⁴⁸⁵ További három lelőhely Dél-Magyarországon található. Rendkívül szerteágazóak a Nagykőrös–Fekete dűlő 2. sírjában lelt veretsor kapcsolatai.⁴⁸⁶ E kapcsolatok egy része a karosi leleteket is érinti: a nagyszíjvég motívumainak rokonságát a karosi II/14. sír övvereteivel már érintettük. Az öv kapcsolószíjának vereti tökéletesen megegyeznek a tárgyalt II/52. sír kapcsolószíjának vereteivel,⁴⁸⁷ az indás-virágos övveretek ugyancsak a sír övvereteivel, a hasonló módon díszített szíjszorítójú csat pedig a karosi II/61. és III/11. sírban lelt csattal. Az eddigiektől eltérő mintájú, de kétségtelenül indás-virágos övveretsor feküdt Nagymágocs–Mágocs-ér I. sírjában, lócsontok, íjcsontok és nyílcsúcsok kíséretében.⁴⁸⁸ Perjámos–Sánchalomról halygatott lovas sírokból maradt meg egyetlen indás-virágos övveret.⁴⁸⁹ Az indás-virágos

478 Dienes I., 1973. 177–217.; A szerencsi széles övvereteknek a hazai leletanyagban nincs közeli párhuzamuk, de ezek is az indás-virágos stíluskörbe tartoznak. A csat a fonyódi lelethez áll igen közel: Rég. Füz. Ser. I. No. 42. 1991. 53.; A közöletlen leletet Költő László szívességéből ismerem, amiért ezúton is szeretnék köszönetet mondani. A lovas sírt II. Lothar-Provence-i Hugó (922–946) érméje keltezte.

479 Dienes I., 1973. 177–217. 2. kép. A bizonyosan igen gazdag férfisír leletai közül ezeken kívül egy veretes tarsoly és a lószerszám díszítőmennyei maradtak meg.

480 Tocik, A. 1968. 49.; Dienes I., 1973. 9. kép. A homokhordás során elpusztított sírból lószerszám (tauszírozott kengyellel), nyílcsúcsok, tegezvasalás és íjcsontok maradtak meg.

481 Nevizánsky, G. 1988. 119–120., 52. kép. A töredékes leletanyag ajándékként jutott a nagyszombati múzeumba.

482 Tocik, A. 1987. 177–241., 26. kép. A közöletlen vágsellyei temetőről közelebbit nem tudunk. Az egyetlen indás-virágos övveret – nyilvánvalóan elvesztett darab pótlásaként – kerül a díszítetlen, ötszögletű és szív alakú veretsorba.

483 Hampel J., 1905. II. 476–478. A szőlő alá forgatás során kb. 2 sírt pusztítottak el. megmaradt leletek: kiszélesedő végű pántkarperec, zablák, kengyel pár, 2 db övvert és Berengár imperátor (915–924) két érméje.

484 Haugh B., 1902. 367–368. A szétrombolt sírban lócsontok, lószerszám, 6 db ezüst övveret és 5 db ezüst érme volt: Berengár rex (888–915) 2 db és Provence-i Hugó (926–931) 3 db verete.

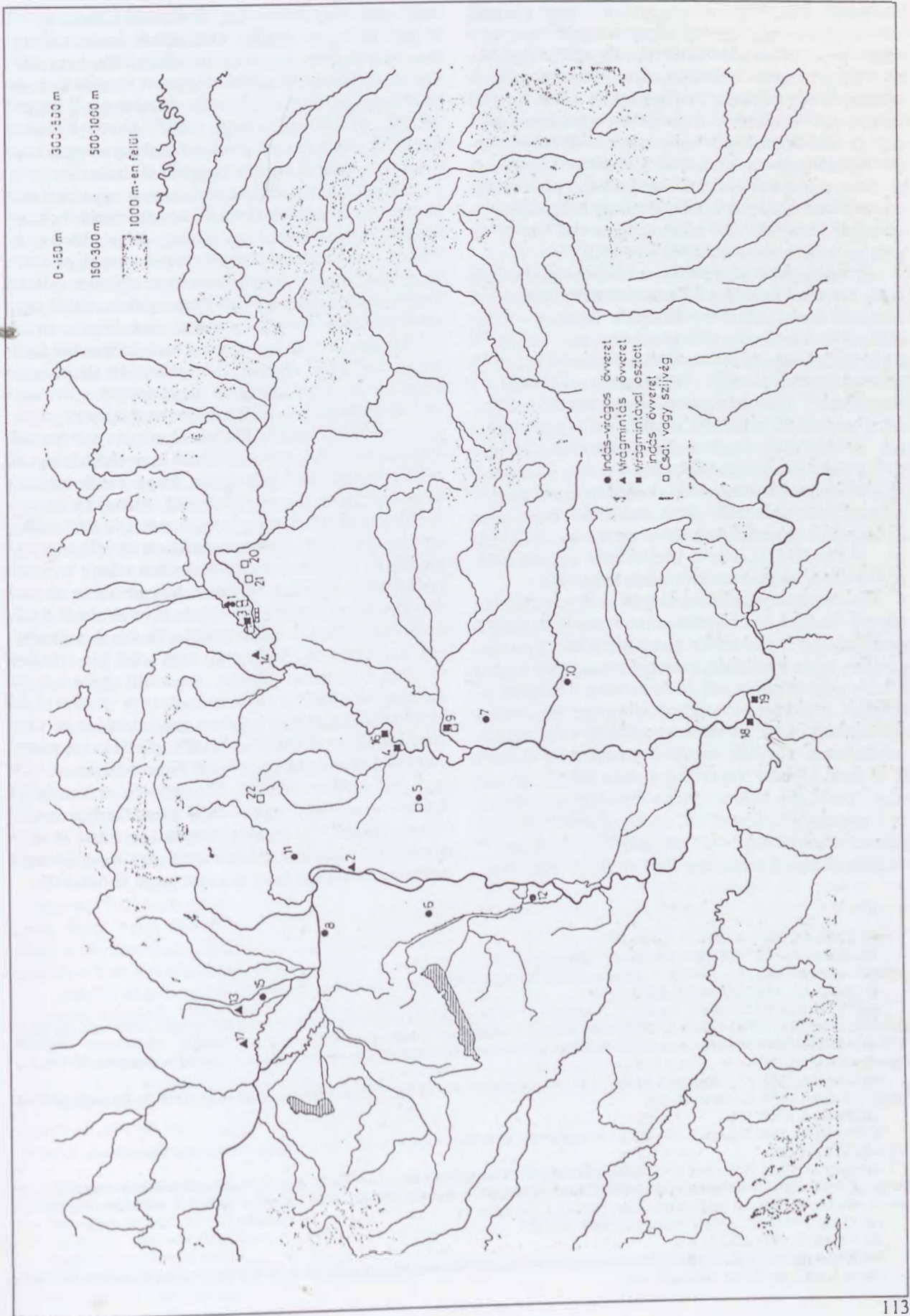
485 István Király Múzeum, Székesfehérvár, Ltsz. 128/30/1924–6018. A közöletlen leleteket Hatházi Gábor szívességéből ismerem, segítségét ezúton is köszönöm. A földmunka során kiforgatott sírt 1924-ben Marosi Arnold hitelesítette, megmentett leletek: lócsontok, lószerszám, lándzsás végű ovális átmetszetű huzalkarperec, 12 db övdísz. A két indás-virágos veret eltér a többi, palmettás díszítőmennyifluszától.

486 Dienes I., 1960. 177–187. A sírban lócsontokat, lószerszámot, bronz ellenzős szabályát, nyílcsúcsokat, tegezvasalásokat és íjcsontot is találtak.

487 Dienes I., 1960. XXX. t. 49–52.; hasonlóak Neszmély–Melegeshegy: Hampel J., 1905. II. 476–478.; Németkomlós; Fodor I., 1975. 81. kép

488 Bálint Cs., 1991. 242., LXa, t. 1–8.

489 Roska M., 1943. 140–143.

övszeretek értékelését erősen nehezíti, hogy jórésztük szórványként, vagy egy-egy garnitúrán belül más, elvesztett veretek pótlásaként került elő. Egyedül Nagykőrösön áll az egész övkészlet ilyen verettípusból. A lelőhelyek egyenletesen oszlanak el az egész korabeli magyar szállásterületen, sűrűsödésük sehol sem mutatható ki. Mellékleteik és a velük együtt talált érmék alapján használatukat a X. század első felére tehetjük. A rendelkezésünkre álló adatok – még a keleti párhuzamok ismeretében – sem teszik lehetővé, hogy keltezésüket kizárólag a X. század első harmadára, az első honfoglaló generáció életének az időszakára szűkítsük.

Az eddigiekkel ellentétben, a *virágmintával osztott indás övszeretek* kizárólag a Tisza mentén kerültek elő. A délvidéki leletek (Zimony–Dunapart, Trajanov – most) előkerülési körülményeiről közelebbit nem tudunk.⁴⁹⁰ Ugyancsak ismeretlenek az Öcsöd–Kenderes halom,⁴⁹¹ Szolnok–Strázsahalom⁴⁹² lelőhelyeken, valamint a Nagykörűn⁴⁹³ talált lelet pontos leletkörülményei. Egyedül a kenézli II. temető 50. sírjában lelt övgarnitúra került elő régészeti ásatás során. A zömében szórvány leletegyüttesek a részletesebb elemzést nem teszik lehetővé. A markánsan kirajzolódó elterjedési terület megrajzolásán túl legfeljebb feltételezhetjük, hogy ezen övszeret típus használatának ideje azonos az indás-virágos díszítésűekével, kísérő leleteik közt ugyanis nincs olyan, amely bizonyosan 950 utánra keltezhető.

Figyelmünket mindaddig csupán az övszeretekre fordítottuk, pedig a fent bemutatott motívumokkal csatokat és szíjvégeket is ékesítettek. Honfoglalás kori leletanyagunknak egyre gyarapodó, karakterisztikus részét képezik a *virágmintával osztott indadíszes övszeretek*. Elterjedési területüket feltérképezve meglepő jelenségre figyelhetünk fel: Lelelőhelyeik súlypontja nem a Közép-Tisza vidékére esik, ahonnan a hasonló mintájú övszeretek zöme előkerült (e területet egyedül Nagykörűs–Fekete dűlő 2. sírjának csatja képviseli), hanem a Felső-Tisza-vidékére. Kenézli–Fazekaszug II. temető 42. és 50. sírjából,⁴⁹⁴ Rétközberencs–Paromdomb 2. sírjából,⁴⁹⁵ Anarcsról,⁴⁹⁶ valamint Karos–Eperjesszőg II/61 és III/1. sírjából ke-

rültek napvilágra formailag és díszítés szempontjából szinte tökéletesen megegyező övszeretek. Ha nem is azonos öntőmintában készültek, az kétségtelen, hogy azonos ötvösműhely termékei. Ugyanez mondható el az alábbi nagyszíjvégekről: Kenézli–Fazekaszug II. temető 46., 50. sír,⁴⁹⁷ Piliny–Leshegy I. sír,⁴⁹⁸ Öcsöd–Kenderes halom,⁴⁹⁹ valamint ezek távoli rokonaként a karosi I. temető I.(?) sírjának egyik szíjvége⁵⁰⁰ (4. tábla 37).

E rendkívül szerteágazó párhuzamok egy részét már *Mesterházy K.* is áttekintette,⁵⁰¹ következtetéseinnek egy részével maradéktalanul egyetértünk. A fentiekben elkülönített motívumtípusokkal ékesített övszeretek az egész X. századi magyar településterületen egyetlen vidéken fordulnak elő együtt: a Felső-Tisza-vidéken. Ebből nagy valószínűséggel következtethetünk arra, hogy e terület volt készítési helyük is, s az itteni ötvösközpontból kerültek az ország más részeire. E megállapítást alátámasztja a hasonló díszítésű csatok és nagyszíjvégek e területen való koncentrálódása is. Bármilyen csábító lenne azonban, a rendelkezésünkre álló adatok alapján e veretsorok használatának ideje nem szűkíthető le az első honfoglaló generáció életének időtartamára. Hogy annak tagjai is használtak ilyeneket, az nyilvánvaló. A fenti három motívumtípussal ékesített vereteknek másfajta övdíszekkel való együttes előfordulása azonban ezt az időhorizontot kiszélesíti, s egyben rendkívül értékes relatív kronológiai adatokhoz juttatja a kutatást. Magam ebben látom e verettípusok fő jelentőségét. Olyan övszeretformák felső-tiszai kapcsolatai is valószínűsíthetők ennek segítségével, amelyek eddig még nem, vagy csak kis számban ismertek e területről. Mindez megerősíti egyben az eddig tárgyalt többi karosi övszerettel, vagy övszeret alakú löszerszámdíszrel kapcsolatban elmondottakat is. Mint látni fogjuk, az alábbiakban további példákkal és párhuzamokkal támasztjuk alá a *Felső-Tisza-vidéken a X. század első felében fennálló, központi, de az országban korántsem egyedüli ötvösműhely* kiemelkedő szerepét. Ezt egyébként az is mutatja: termékei javarészt az adott közösségek vezetőinek sírjaiból láttak napvilágot, de még a szórvány leletek egy része is magas rangú férfiakra utal.

490 *Bálint Cs.*, 1991. XXXIII. t. 6., 12., 18.

491 *Hampel J.*, 1907. 124–125.; *Csallány G.*, 1905. 33–34.

492 *Fettich N.*, 1937. 81., LXIV. t. 3. A leletben Naszr ibn Ahmed H. sz. 308 (920–21)-ben vert érméje van.

493 *Hampel J.*, 1900. 661–663., LXXIII. t. 9, 11.

494 *Fettich N.*, 1931. 72. kép 1., 88. kép 2.; A kenézli 42. sír nagyszíjvégén háromszor ismétlődő minta (két nyújtott cseppforina egy lencse alakú díszítményt fog közre) a Karos II/25. sír – Balatonkiliti – Ladánybencs–Benepusztá – Kunágota 6. sír – Szakáld – Mulatódorob – Szered I. 1/58. sír – Szolnok–Strázsahalom – Tiszaeszlár–Bashalom II/8. sír körének vereteivel kapcsolja össze időben e csat- és övszeret típust, ld. 143–152. jegyzet.

495 *Dienes I.*, 1961. 172.; Az osztott felületű övszeretek kapcsolatai, mint láttuk: Kenézli II/45. sír, Karos II/50., II/52. sír. Az ötágú palmettás veretekhez: Karos II/47. sír, Algyő 92. sír.

496 *Dienes I.*, 1961. 166.

497 *Fettich N.*, 1931. 81. kép 1., 88. kép 1.; A kenézli 46. sír övszeretei Kecel–Vádéi dűlő 3. sírjának övszereteihez kapcsolhatók; *Fettich N.*, 1937. CXVIII. t. 7–28.

498 *Nyári J.*, 1873. 17., 8. kép; Övszereteinek párhuzamai; *Dunaszekesd; Kiss A.*, 1983. 21. kép 1.; Nagyszentmiklós–Bukovapusztá 2. sír; *Hampel J.*, 1907. 129–134.; Ugyanez a motívum a Gádoros–Boeska u. 1. sír nagyszíjvégén; *Fettich N.*, 1937. XCII. t. 1.; valamint a Fogyód–Magyar B. Ált. Isk. udvarán lelt övszereteken; *Rég. Füzet. Ser I. No. 1991. 53.*

499 *Csallány G.*, 1905. 33–34.; *Hampel J.*, 1907. 124–125.

500 *Fettich N.*, 1937. CXXX. t. 1.

501 *Mesterházy K.*, 1989–90. 235–274. Megállapításával ellentétben, mint láttuk a szolnoki és a nagykörűi (= virágmintával osztott) más vereteknek is van felső-Tisza-vidéki kapcsolata.

A karosi II/52. sírban talált övveretek rendkívül kopottak, némelyik közülük javított vagy töredékes is. Mindez hosszú használatukat jelzi. A sírban talált valamennyi pénz a X. század első évtizedére keltezhető, így joggal gondolhatunk arra: tulajdonosuk legkésőbb a X. század első negyedének végéig élhetett. Korábban, a lószerszámveretek ismertetése során már utaltunk rá, hogy felszerelésének, méltóságjelvényeinek azonos veretei azt sejtetik, hogy egyszerre, egyidőben jutott hozzájuk, nem pedig fokozatosan, mintegy a ranglétrán emelkedve. Erre utal azok egyformán kopott, használt volta is. Mindezek fényében azt feltételezhetjük, hogy e vezér a honfoglalók első generációja tagjai sorába tartozhatott, így hatalmi jelvényeihez már 895 előtt is hozzájuthatott. Megerősítik ezt övvereteink kitűnő keleti párhuzamai is.⁵⁰² A II/52. sírban nyugvó vezér övdíszzeit azonban – akár Etelközben is – egy olyan ötvösműhely készíthette, amely a fejedelmi ház szolgálatában állott, s mint ilyen, 895 után is a fejedelmi központ területén működött. Mindez egyben azt is jelenti, hogy a Kárpát-medence különböző pontjain hasonló ékítményeket viselő társai nem feltétlenül kereskedelem útján jutottak e jellegzetes díszítésű övekhez. Sírjaik a fejedelmi hatalom által az ország különböző részeire kiküldött vezetőket, az udvar bizalmi embereit is jelölhetik. Alátámasztja ezt, hogy övvereteiken kívül számos egyéb ékítményük is a felső-Tisza-vidéki ötvösök keze alól kerülhetett ki. E feltevés ellenpróbája az, hogy találunk-e olyan övverettípusokat, melyeknek nincsenek kapcsolatai a jelzett terület felé. Ezek számbavételét a még hátra lévő karosi övdíszek áttekintése után fogjuk elvégezni.

II/60. sír (97. tábla 13–16). A sírban nyugvó lovas, íjas férfinak a hajdani magyar társadalomban betöltött kivételes szerepére az is utal, hogy vas merevítő tegezébe a temetés során rekord mennyiségű, 13(!) db vashegyű nyilat helyeztek. Övkészlete azonban nem volt teljes: aranyozás nélküli ötszögalakú, palmettamintás veretei közül csak négyet találtunk a sírban, két széles és két keskeny változatot. Ma már aligha dönthető el egyértelműen, hogy az övet megcsonkították-e, s csak jelképesen helyezték az elhunyt mellé, vagy azt valóban csak ennyi veret ékesítette. Ez utóbbit valószínűsíti, hogy a díszítmények közül három a derék alatt, díszített oldalával a sír alja felé fordítva került elő, a keresztcsonton pedig találtunk egy, bizonyára övcsatként használt egyszerű vascsatot (98. tábla 3). Az övveretek erősen kopottak.

Párhuzamokat főként a keskeny veretekhez találtunk, ezekhez legközelebb a kunágotai 2. sír keskeny övveretei állanak.⁵⁰³ E körhöz sorolhatók azonban a kenézlii II. temető 42. sírjának övveretei,⁵⁰⁴ valamint a

Tuzsér–Boszorkányhegyen feltárt temető 6. sírjának egyik övverettípusa is.⁵⁰⁵ Valamennyi általunk ismert lelet a X. század első felére keltezhető rangos temetőből került elő, közülük három a Felső-Tisza-vidéken található, egyedül a kunágotai lelőhely helyezkedik el távolabb, Dél-Magyarországon. A kenézlii övkészlet csatja a virágmintával osztott indás, nagyszíjvége pedig a nyújtott cseppdíszekkel ékesített övveretek körével kapcsolja össze a tárgyalt övdíszeket.

II/61. sír. (102. tábla; 60–61. kép). Az előkelő harcos sírjában lócsontokat, nyílcsúcsokat és veretekkel díszített zárószíjú tarsolyt találtunk. Az övet a halott felöltöztetése során nyilván az elhunyt derekára csatolták, a sír betemetése előtt azonban kikapcsolták. Erre utal, hogy az öv lecsüngő végét díszítő keskeny veretek sorát a jobb oldali medencelapát és az alkarcsontok felett találtunk, nem pedig baloldalt, ahol bekapcsolt helyzetben lenniük kellett volna (60–61. kép). Az öv lecsüngő végének alsó felét a rágcslók megbolygatták, veretei ugyanis a két combnyak közt szétszóródva feküdtek. Az övcsat eredeti helyén, a keresztcsont felett helyezkedett el, karikájával a jobb oldali medencelapát felé irányítva. Szíjszorító lemezétől indult a széles övveretek sora, közülük az első néhányat a rágcslók elmozdították, a többi a derék alatt, egy sorban, díszített oldalával a sír alja felé fordulva feküdt.

A virágmotívummal osztott indadíszes övcsat párhuzamait a II/52. sír övdíszzeit elemzése során a fentiekben már részletesen bemutattuk (102. tábla 1). Ezekhez hasonlóan a Felső-Tisza-vidéken találjuk a tárgyalt sír széles és keskeny – azonos díszítésű – övvereteinek pontos másait is (102. tábla 2–41). Mind a geszterédi,⁵⁰⁶ mind a bodrogszerdahelyi⁵⁰⁷ leletek a korszak legrangosabb, vezéri sírjainak hagyatékából származnak, előbbiben a gyöngykereteczésű, életfával díszített veretek a lószerszámot ékesíthették. Aligha kétséges, hogy a három veretsor egy időben, s azonos helyi műhelyben készült. A négy kisebb veret a kapcsolószíjat vagy valamelyik függesztő szíjat ékesíthette, párhuzamaikat a II/50. és 52. sírban találtuk, s ez újabb szállal kapcsolja leletünket a vezéri kör leletanyagához (102. tábla 42–45). A II/61. sírban talált övdíszeket említett párhuzamaik, valamint az azok révén időben hozzájuk kapcsolható más leletek alapján a X. század első harmadára keltezhetjük. Az övveretek – főként a keskenyebbek – erősen kopottak, közülük 5 db javított, felületüket másodlagosan felszerelt szegecs üti át. Ugyancsak javított a csat is: szíjszorítójáról letörték a csatkarikát tartó fülek, s ezeket bronzfülekkel helyettesítették. A felerősítésekre használt bronzszegecsek durván áttörték a szíjszorító lemez díszí-

502 Dienes I., 1960. 185–186.; Dienes I., 1973. 177–217.; Mesterházy K., 1989–90. 235–274.

503 Móra F., 1926. 123–135., 5. kép 33.; E sír széles övveretei – mint láttuk – a karosi II/50. sír övvereteinek szinte pontos másai!

504 Fettich N., 1931. 93., 72. kép 3–15.

505 Jóna A., 1900. 214–224.; A kenézlii és a tuzséri övveretek rokonságára már Mesterházy K., 1989–90. 241. is utalt.

506 Kiss L., 1938. VIII. t. 1–15.

507 Erdélyi I., 1961–62. I. t.; A tárgyalt övverettípus párhuzamait a Káma felső folyásának vidékéről és a Baltikumból mutatta ki Schulze-Dörrlamm, M., 1991. 405., 28. kép

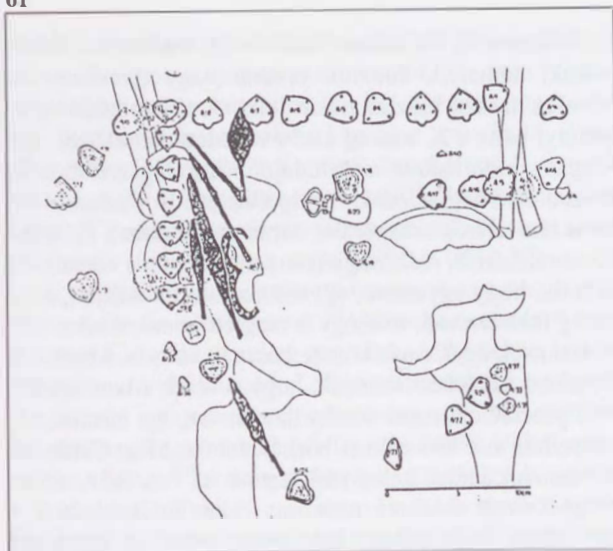
60

62

61

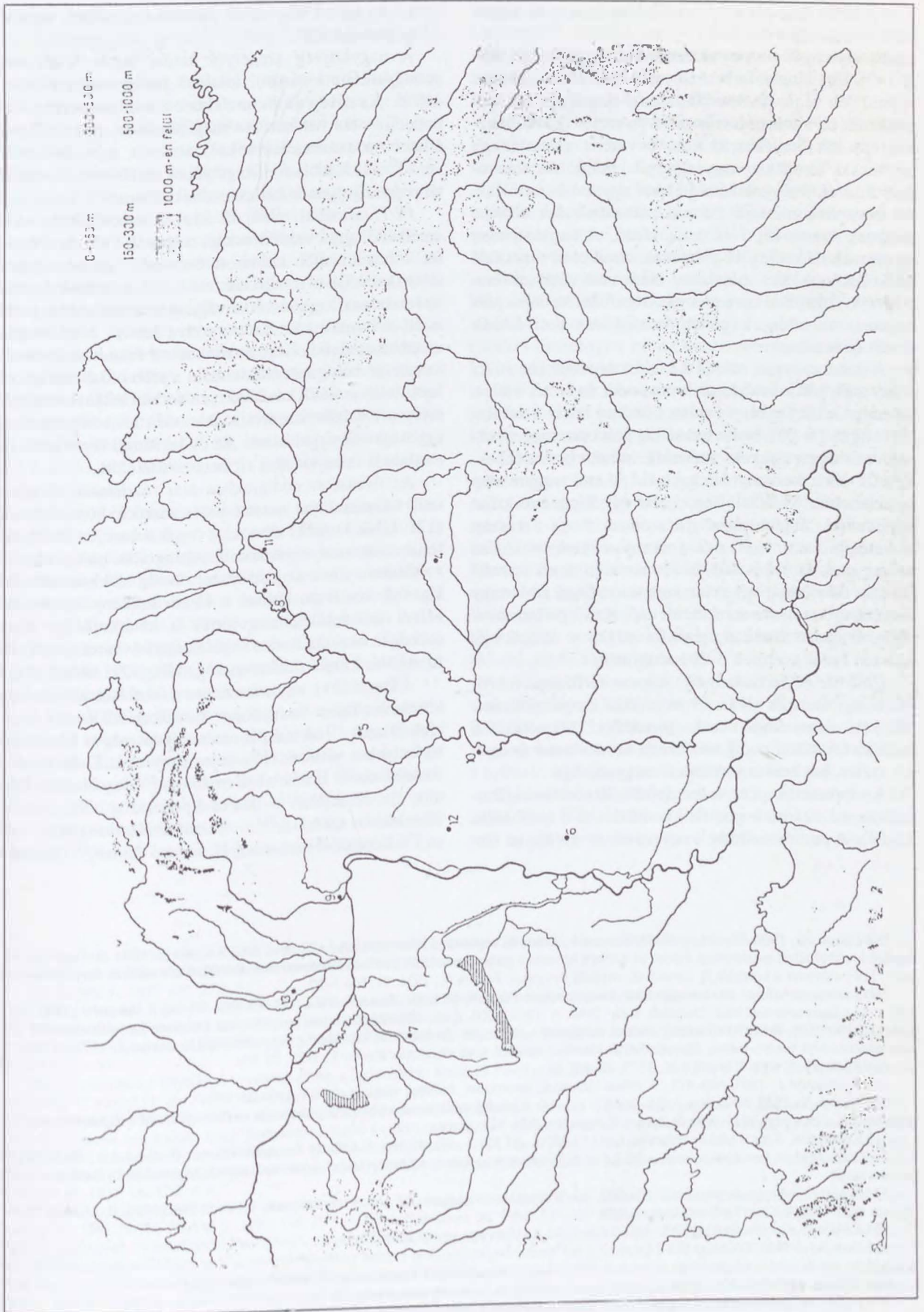

60. kép. Veretes öv a karosi III/61. sírban

61. kép. Öv- és tarsolyveretek a karosi III/61. sírban (részletrajz)

62. kép. A karosi III/11. sír

63. kép. Karélyos övveretek a Kárpát-medencében. 1-3. Karos-Eperjesszög, 4. Bihar-Somlyóhegy, 5. Erdőtelek-Bemát-hegy, 6. Jánoshalma-Kisrúta, 7. Kajárpec, 8. Kenézlő-Fazekaszug, 9. Kiskeszi, 10. Tiszakecske, 11. Tizsér-Boszorkányhegy, 12. Ladánybene-Benepusztja, 13. Szered-Mácsai dombok I. temető

tett felületét. Mindez az öv viszonylag hosszú használatáról tanúskodik.

Szörvány övveretek a II. temető területéről (111. tábla 1–7). Egy rangos férfi sírját pusztíthatta el a szántás a temető déli végén. Az ott kiásott szelvényekben sírt nem találtunk, de a felszínhez közel 4 db széles (közülük három ép), két töredékes, keskeny övveretet, valamint egy ugyancsak töredékes nagyszíjvéget leltünk. Az aranyozott ezüst ékítmények kétségtelenül egy övhöz tartoztak. Az övveretek mintáját hármassal palmettacsokor alkotja, melynek szárát két ívelt inda kíséri. A nagyszíjvéget ugyancsak háromlevelű palmetták ritmikusan ismétlődő sora ékesítette, itt a mintázatot öntés után vésséssel finomították. E hajdani igen pompás övgarnitúra pontos párhuzamát az eddig közzétett honfoglalás kori leletek között nem ismerem.

A domb csúcsán, a 6. és a 8. sírok között feketett az a sír, melyből a kisméretű bronzcsatot és a két széles, valamint a két keskeny veretet felszínre hozta a szántás (110. tábla 16–20). Noha formailag pontosan megegyeznek az övveretekkel, méreteik miatt (szélesebbek: 1,5x1,1 cm, keskenyebbek: 1,1x1,3 cm) semmiképp nem lehetnek övdíszek, legfeljebb egy függesztő szíjat ékesíthettek. Elgondolkodtatónak azonban, hogy a készlet összetétele (csat, széles és keskeny veretek) pontosan megegyezik az övkészletekével, márpedig ilyen összeállításban mindaddig egyetlen kapcsoló-, függesztő- vagy mellékszíj veretsora sem került elő. Kellő párhuzamok híján, óvatosan azonban mégis felvethető: e veretek egy egészen fiatal gyermek övét is díszíthették.

III/2. sír (113. tábla 2–6). A lovas férfi sírját mezőgazdasági munkák során szinte teljesen megsemmisítették. A csontokból csak töredékek maradtak, a mellékletek közül pedig az elhunyt bronzveretes övének két széles, két keskeny verete és nagyszíjvége.

Az övveretek pontos megfelelői Kisdobra–Ligahomokon, a 3. számú lovassírból kerültek elő⁵⁰⁸ (137. tábla 21–24). A pontos méretbeli egyezések révén aligha fér-

het kétség hozzá, hogy a két veretsor egy időben, azonos műhelyben készült.

A nagyszíjvége szegélyét kettős borda közé zárt gyöngysorminta ékesíti, felületét pedig három állatfej díszíti. A szíjvége az övveretekhez hasonlóan erősen kopott, így nem határozható meg pontosan, hogy milyen állatot (szarvasmarha? róka?) ábrázolt a hajdani művész⁵⁰⁹ (113. tábla 6). Szegélyének díszítése a zempléni sír nagyszíjvége kialakításával azonos.⁵¹⁰

III/11. sír (121. tábla; 62. kép). A temetés során a kiemelkedő rangú vezér derekára csatolták övét. Az övcsatot a medencétől számított harmadik gerincsigolya felett, karikájával a jobb kar felé fordítva találtuk. Széles övvereteinek egy részét a rágcsálók okozta bolygatás miatt a bordák közt szétszóródva leltük, a többségük azonban eredeti helyén, a derék körül feküdt. A keskeny övveretek bolygatatlanok voltak: a jobb oldali medence lapát felső szélétől kezdődő ívelt sorban helyezkedtek el, mely a bal felkarcsont alsó harmada alatt végződött, s egy nagyszíjvéggel zárult. Az öv lecsüngő végét tehát ez esetben is felhajtották a sír betemetése előtt.

Az övcsat az eddigiekben már részletesen bemutatott, virágmintával osztott indás díszűek közé tartozik (121. tábla 1). A 17 db széles övveret karéjos díszítésű: felületüket aranyozott árkolással tagolták három részre, s valamennyinek az alsó részét ötszög alakban áttörték. Hasonló motívum látható a 17 db keskeny vereten is. Mivel ezek felületét nem törték át, az árkolás így négy cikkelyre osztotta azokat. Valamennyi övveret szegélyén az árkolás kiugró dudorban végződik (121. tábla 2–35).

A karosi II/11. sír övvereteihez a díszítésük alapján legközelebb a Bihar–Somlyóhegy 8. sírjában lelt karéjos övdíszek állanak.⁵¹¹ A Kárpát-medencében még a következő lelőhelyeken kerültek elő karéjos övveretek: Ladánybenc–Benepusztá,⁵¹² Erdőtelek–Bernáthegy,⁵¹³ Jánoshalma–Kisráta,⁵¹⁴ Kajárpéc,⁵¹⁵ Karos–Eperjesszög I/1. sír,⁵¹⁶ Tiszakécske–Ókéske,⁵¹⁷ Tuzsér–Boszorkányhegy 6. sír,⁵¹⁸ Kenézlő–Fazekaszug II. temető 29. sír,⁵¹⁹ Szcred-

⁵⁰⁸ Dókus Gy., 1900. 58., 1. kép 30–33. A veretek rendkívüli kopottsága miatt nem lehet eldönteni, hogy a három palmetta nem egy-egy háromágú levélből állott-e eredetileg. Ebben az esetben ugyanis a párhuzamok közé sorolható a Balotaszállás–Balotapusztán talált övveret: Hampel J., 1907. 119.; valamint a kenézlői II. temető 46. sírjának övveretei: Fettich N., 1931. 81. kép 3–20.

⁵⁰⁹ Szarvasmarhafejjel díszített szíjvégek: Rétközberencs–Paromdomb 2. sír: Dienes I., 1961. 172.; Csorna–Sülyhegy: Hampel J., 1900. 559., XXI. t. 15.; Szarvasábrázolással: Ondrohó, 4. sír: Tocik, A. 1968. XXII. t. 10.; Ökörfejjel díszített arany övveret Debrecen környékéről került elő: Zoltai L., 1909. 27.; Tehénfej formázó veretek díszítették a tiszaezslár–báshalmi hajfonatkorong függesztőszíját is: Dienes I., 1972. 42. kép; A bodrogszerdahelyi veretes tarsoly függesztőszíját rókafejet mintázó veret ékesítette: Dienes I., 1972. 20. kép

⁵¹⁰ Budinsky–Kricka, V.–Fettich N., 1973. 17. kép 29.

⁵¹¹ Karácsonyi J., 1903. 405–412., A sírban lócsontok, lószerszám, szablya, vasalt tegez és 6 nyílcsúc volt.

⁵¹² Fettich N., 1937. XXXIV. t. 1–24., XXXV. t. 1–14. A gazdag mellékletű, valószínűleg vezéri sír mellékletei közül a legkésőbbi megmaradt érme: X. János pápa (914–928) és Berengár imperátor (915–924) verete.

⁵¹³ Közöletlen, Eger, Dobó I. Múzeum, Ltsz. 55.410.1., 55.504.1., 60.142.1–6. A lelőhely Boconád–Szilapos (Szabó J. Gy., 1969. 55.) és Kál–Erdőtelek (Fehér–Éry–Kralovánszky, 1962. No. 523.) néven is szerepel. Az övveretekkel együtt nyílcsúcsok, lószerszám és szablya is a múzeumba került.

⁵¹⁴ Fehér–Éry–Kralovánszky, 1962. No. 502. Az övvereteket tartalmazó „A” sírban vastöredékek, valamint Theophilos–II, Michael–Konsztantinos (832?–839?) félbevágott solidusát találták.

⁵¹⁵ Kovács L., ComArchHung 1992. 160. 1. kép 1–3., A sírban egy egyélű kard is volt.

⁵¹⁶ Fettich N., 1937. CXXX. t. 24–31.

⁵¹⁷ Fettich N., 1937. 64., XXVIII. t. 1–13. A sírból csak az övveretek, lócsontok és egy hajkarka maradt meg.

⁵¹⁸ Jóna A., 1900. 214–224. A sírban vasalt tegez, nyílcsúcsok és tarsolylemez volt.

⁵¹⁹ Fettich N., 1931. 84–86., 55. kép 4–44. A sírban lócsontokat, lószerszámokat, szablyát, vasalt tegez és nyílcsúcsokat is találtak.

Mácsai dombok, I. temető 15/53. sír,⁵²⁰ Nagyszentmiklós–Bukovapuszta 3. sír,⁵²¹ Harta-TSZ-Homokbánya⁵²² (63. kép).

A karéjos veretek lelőhelyei zömmel a Felső-Tisza-vidéken, valamint a Duna–Tisza között találhatók. A Dunántúlon egy, a Kisalföld északi részén két lelőhelyet ismerünk. Ugy tűnik, az övveretek ezen típusa ritka a Maros–Körös–Tisza vidékén. A bihari lelőhelyet azonban mind a temető szerkezete, mind tárgytipusai igen szoros szálakkal fűzik a Felső-Tisza-vidékéhez.

Mindezek ellenére mégsem állítható egyértelműen, hogy a karéjos övvereteket kivétel nélkül Északkelet-Magyarországon állították elő. Bizonyos stílusbeli eltérések (plasztikusabb megformálás, hangsúlyozottan kör alakból álló díszítés) arra utalnak, hogy egy részük a Duna–Tisza között is készülhetett. A kajárpéci, erdőteleki és kiskeszi veretek a tiszakécskeiek kevésbé díszes változatai, akárcsak a benepusztaiak. Azok viszont, melyek díszítése két kör alakra támaszkodó szívformájú (Karos I/1., Kenézlő II/29. sír, Jánoshalma–Kisráta, Szered I. 15/53. sír, Tuzsér 6. sír) a felső-tiszai műhely termékei lehetnek.

A karéjos övveretek tulajdonosai egy kivétellel (Karos III/6. sír) lovas, fegyveres, nem ritkán szablyával is felszerelt harcosok voltak. E verettípus használata a jelek szerint a X. század első felére jellemző, a rendelkezésünkre álló adatok azonban nem teszik lehetővé, hogy ezen belül finomabb időrendet is megállapítsunk. A keleti párhuzamok alapján (Krkjukovó–Kuzsnovó, Tabaevka) azonban kétségtelen, hogy már az első, honfoglaló generáció tagjai is használták a karéjos vereteket.⁵²³

A karosi III/11. sír nagyszíjvégének szegélyét két kímelkedő borda által közrefogott karéjos minta ékesíti (121. tábla 36). Felületén szív alakú keretbe szerkesztett háromlevelű palmettacsokor látható, s e minta háromszor ismétlődik, olyan hatást kelteve, mintha három, sorban elhelyezett keskeny övveretet látnánk. Hasonló díszítésű szíjvégek – kis számban – más honfoglalás ko-

ri sírból is előkerültek,⁵²⁴ ezek mintája azonban eltér a karositol.⁵²⁵ A III/11. sír övveretei kevésbé kopottak, javítás nyomai sem fedezhetők fel rajtuk. Egyedül a nagyszíjvég mintázata kopott kissé erősebben. Az öv kapcsolósíjját nem díszítették veretekkel.

Mielőtt a veretes övet tartalmazó sírok részletes értékelését elvégeznénk, röviden még be kell mutatnunk a karosi temetők két jellegzetes csattípusát.

A II/7. sírt a temetés után kirabolták, a bolygatás főként a harcos felsőtestét érintette. Melléketei közül vasalt tegezének töredékei, néhány nyílcsúcs, csontos íj darabjai, lócsontok és lószerszám maradt meg. Lovának kantárjára 4 db, 893–918 között vert érmét varrtak. A sír töltélföldjében találtunk egy aranyozott bronzcsatot (13. tábla 14). A csat szíjszorítóját egy visszahajlított, szegecsekkel összefogott bronz lemez alkotja. Karikája rendkívül gazdagon díszített: felületét lapos ezüstszalagok tagolják, melyek közepén niellóberakás látható, a szalagok két oldalát hullámvonalas sáv keretezi. A szalagok között fogazott felületű, dúsan aranyozott minta látható.

E honfoglalás kori leleteink közt igen ritka csattípus nem magyar mester alkotása. Párhuzamait a IX–X. századi karoling leletek között találjuk.⁵²⁶ Minden bizonnyal a X. század első harmadában, valamelyik kalandozó hadjárat során zsákmányolhatta utolsó tulajdonosa. E csattípus vasból készült, s vélményem szerint ugyancsak karoling–normann eredetű változatai a karosi II/36. és II/51. sírből (utóbbiban karoling–normann típusú kengyel és köpüs nyílhegyek kíséretében) kerültek elő (51. tábla 8.; 76. tábla 14).

Líra alakú bronzcsat Karoson három sírban találtunk (25. tábla 14; 50. tábla 13.; 131. tábla 10). A II/14., II/36. és a III/13. sírban egyaránt a tegezvasalások között, vagy azok mellett feküdt, feltehetőleg mindhárom esetben a nyíltartó tegez függesztőszíján helyezkedett el.

E rendkívül sokrétűen felhasználható csattípusát a közelmúltban már részletesen feldolgoztam, s e munka során az alábbi eredményekre jutottam:⁵²⁷ a líra alakú

520 *Tóciik, A.* 1968. 47–48., XXXVI. t. 19–21. A gazdag mellékletű sírban lócsontok, díszes lószerszám (nyeregdíszszel), íjcsontok, vasalt tegez, nyílcsúcsok, hullámosra hajlított huzalkarperecek és ezüstgyűrű is volt.

521 *Hampel J.*, 1907. 130. 23. t. 3.

522 *Rég. Füz. Scr. I. No. 14.* 1961. 59–60.; A közöletlen leleteket *M. Horváth Attila* szívosságából ismerem.

523 *Mesterházy K.*, 1989–90. 238., 28. jegyzet, további irodalommal.

524 Kenézlő–Fazekaszug II. temető 42. sír: *Fettich N.*, 1931. 93., 72. kép 2.; Szered–Mácsai dombok I. temető 15/53. sír: *Tóciik, A.* 1968. 47–48., XXXVI. t. 17.

525 E motívumhoz a következő övveretek állnak a legközelebb: Kenézlő–Fazekaszug I. temető 1–3. sír: *Jósa A.*, 1914. 301–309.; Kenézlő–Fazekaszug II. temető 31. sír: *Fettich N.*, 1931. 87–88., 61. kép 1–21.

526 *Capelle, T.* 1968. 229–244.; A dunai városi, másodlagosan csüngődíszként használt szíjfüggesztő kapcsán e leletkőről: *Bóna I.*, 1971. 170–175.; A karosi csat legjobb foma párhuzama – habár a csatkarika a díszítés részleteiben eltér – a Man-szigeti Balladoole X. századi viking temetkezéséből származik. *Bersu, G.–Wilson, D. M.* Three Viking Graves in the Isle of Man. (London, 1966) 40–41., VIII. t. A–B; Karoling normann eredetű a Budapest–Mexikói úton lovas sírban, szablyakarddal (kardmarkolat enyhén hajló kétélű pengével) együtt talált nagyobbik bronzcsat is: *Fettich N.*, 1937. 53., CXI. t. 4.

527 *Révész L.*, 1987. 257–285.; *Ua*, 1989a. 513–541.; Az e dolgozatban elmondottakat nem módosították lényegesen az újabb elemzések sem: *Stanilov, St.* 1991. 5–70.; *Fiedler, U.* 1992. 198–199.; *Schulze-Dörrlamm, M.* 1991. 377–385. szerint az általam „A” típusúnak nevezett (ovális vagy kör átmetszetű, tojásdad alakú csatkarikájú, többnyire díszítetlen csatok) bizánci–bolgár eredetűek, s innen terjedtek el a Kárpát-medencébe. Elképzelésüknek mindössze az a szépséghibája, hogy bizánci területről alig néhányat tud kimutatni, s a bulgáriai példányok száma is messze alatta marad a X. századi magyar szállásterületekről ismerteknek. Ennek fényében továbbra is fenntartom azon álláspontomat, hogy a líra alakú csatok – köztük e típus is – a honfoglaló magyarokkal érkezett a Kárpát-medencébe. Miután viszonylag könnyen előállítható, sokrétűen felhasználható, s a steppén szélétében – hosszában használt csattípusról van szó, kialakulási helyét aligha határozhatjuk meg egyértelműen.

csatok a honfoglaló magyarokkal jelentek meg a Kárpát-medencében, s használatuk egészen a XI. század végéig kimutatható az egész korabeli magyar szállásterületen, a köznép és a vezető-, valamint a középréteg sírjaiból egyaránt ismertek. Különböző változataik az Al-Dunától Skandináviáig, Magyarországtól Kínáig mindenütt megtalálhatók. Figyelemre méltó azonban, hogy a szaltovói kultúra területén – noha ott is kimutatható a líra alakú csatok jelenléte – előfordulásuk korántsem olyan tömeges méretű, hogy azt a kultúra jellemző tárgyai közé sorolhatnánk.

A veretes öveket tartalmazó sírok nem egyenletesen oszlanak el a karosi temetőben. Az I. temetőben három övkészlet került elő, közülük azonban csupán egyet (1936/1. sír) ismerünk teljes egészében. Miután a nagymértékű bolygatás következtében nem ismerjük a temető rendszerét sem, így azt sem tudjuk, hogy azon belül hol helyezkedtek el az egyes övveretes sírok. A III. temetőben csak a központi, 11. sírban, s a sírsor jobb szárnyán lévő, szántással bolygatott 2. sírban voltak övveretek (4. kép).

A II. temetőben összesen 9 sírban találtunk övvereteket, a tizedik garnitúra darabjai pedig szórványként kerültek elő. A temetőn belüli megoszlásuk azonban korántsem egyenletes. Korábban már többször említettük, hogy a II. temető sírjai két nagyobb csoportot alkotnak. Az egyik sírcsoport a domb csúcsán helyezkedik el (1–13., 15–16., 49–61. sírok), s közülük hat sírban (2., 16., 50., 52., 60., 61. sír) voltak övveretek (3. kép). Feltehetőleg e csoporthoz tartozott a hetedik övkészletet tartalmazó temetkezés is, mely valahol a 13. és az 52. sír között feküdt. E csoport két sírjában (2. sír: fiatal fiú, 60. sír: íjas, tegezes harcos) a díszes övre csak jelzesszerűen utalt 1, illetve 4 db övveret. Hogy ez esetekben valóban megcsontított övekről beszélhetünk-e, vagy tulajdonosok életében is csak ennyi verettel díszítette övét, egyértelműen aligha dönthető el.⁵²⁸ Úgy vélem, inkább az utóbbi lehetőséget valószínűsíti az a tény, hogy mindkét sírban a derékon egyszerű vascsatot találtunk, melyek övcsatként szolgálhattak. Jóllehet, a jelenség okát nem ismerjük, de eléggé gyakori, hogy az övvereteket tartalmazó honfoglalás kori sírokból vagy a csat, vagy a nagyszíjvég hiányzik. Jellemző példái ennek a karosi 14., 35., 61. sírok, amelyekben az egyébként tel-

jes övveret-sor mellett nem leltünk nagyszíjvéget. Nem ritka azonban a korszak leletei között az a jelenség sem, amikor az övet nem borították teljes hosszában veretek, hanem csak néhányat szegecseltek a szíjra.⁵²⁹ Mindezek a példák arra hívják fel a figyelmünket: a „hiányos” veretesorok esetében nem kell feltétlenül az öv rituális megcsontítására gondolnunk, hiszen számtalan egyéb oka is lehetett annak, hogy arra tulajdonosa nem szerel(het)te több díszítményt. A veretes övvel nem rendelkező, de íjjal, tegezzel, szablyával, olykor veretes tarsollyal felszerelt harcosok sírjaiban a legritkább esetben találunk vas vagy bronz övcsatot. Márpedig nyilvánvaló, hogy ezeket a fegyvereket, eszközöket is a derékszíjra csatolta használójuk. Valószínűleg számolnunk kell azzal, hogy az öveknek olyasfajta kapcsolási módja is létezett, amelyekhez nem volt szükség fémcsatra.

A karosi II. temető második, a domb északi lejtőjén fekvő sírcsoportjában (14., 17–48., 62–73. sírok) az előzőnél jóval kevesebb, csupán három sír rejtett veretekkel díszített övet. Közülük a legrangosabb, a 29. sírban tarsollyalemez és veretes kantár is volt, mindez a közösség magasrangú vezetőjére utal. Vele szoros kapcsolatban állhatott a mellette lévő 14. sírban nyugvó harcos, ezt övkészletük azonos darabjai (csat, kapcsolósíj veretei) is bizonyítják. Rajtuk kívül csak a 35. sírban feltárt gyermeknek jutott bronzveretes öv.

A három karosi temető övveretes sírjainak leletanyaga viszonylag egységes. Legtöbbjükben íjas, tegezes, lovas harcos nyugodott. A nyilvánvalóan katonáskodó közösségen belüli szigorú rangsorral, a méltóságjelvények viselésének meghatározott rendjével magyarázható meg, hogy – az egyébként is minden elképzelhető hatalmi jelvényt felruházott vezéreken: II/50., 52., III/11. sírok – kívül szablyát egyetlen olyan sírban sem találtunk, ahol veretes öv előkerült.⁵³⁰ A skála másik végét azok a fiatal fiúk jelentik (II/2., 35. sír), akiknek előkelő származását lovas temetkezés, s bronzveretes öv jelezte, fegyvert azonban még nem viseltek, nem tartoztak a harcosok sorába. Ők nyilván magasabb tisztségek várományosai lehettek, melynek elnyerésében azonban korai haláluk megakadályozta őket.

Több sírban is megfigyelhettük, hogy az öv veretei nem a használatuknak megfelelő helyzetben kerültek

⁵²⁸ A hiányos, megcsontítottként értelmezett övekről összefoglalóan: *Dienes I.*, 1959. 152–153.; *László Gy.*, 1955. 262–263.; e jelenséget a visszajáró halottól való félelemmel magyarázza. Az izsák–balázspusztai sírba az ásató szerint csak az öv és a lószerszám megrongált részeit tették, erre utalnak a törések, görbülések, repedések: *H. Tóth E.*, 1976. 178.

⁵²⁹ Algyő 37., 92. sír (5, illetve 17 db övveret): *Kürti B.*, 1978–79. 336.; Beregszász–Kishegy (5 db övveret): *Léhoczky T.*, 1900. 398–402.; Kolozsvár–Zápolya u. 1. sír (7 db övveret): *Kovács I.*, 1942. 85–118.; Perse 103. sír (4 db övveret): *Tócsik A.*, 1968. 38–40.; Szabadkígyós–Pálliget 1. sír (1 csat, 1 övveret, 1 szíjvég): *Bálint Cs.*, 1971b. 51.; Tiszabercel–Újsor 2. sír (2 szíjvég, 5 övveret): *Kiss L.*, 1937. 240–246.; Kenézlő–Fazekaszug I. temető 14. sír (1 övveret és 1 szíjvég): *Jása A.*, 1914. 319–323.; Tiszacsizlár–Bashalom II. temető 8. sír (1 csat, 1 övveret): *Dienes I.*, 1959. 152.

⁵³⁰ *Révész L.*, 1984–85. 621.; *Révész L.*, 1991a. 87–89.

elő. Azokban az esetekben, amikor az öv lecsüngő végét is az elhunyt dereka köré csavarták, aligha kell valamiféle rituális okra gyanakodnunk: a halottat lepelbe burkolták, s e műveletet nyilván zavarta volna az öv hosszan libegő vége (II/29., 35. és talán 14. sír).⁵³¹ Egészen más a helyzet, amikor az öv farkát felhajlították a bal vállhoz (II/52., III/11. sír) vagy kikapcsolták azt (II/61. sír). Ez esetben nyilván a fordított túlvilághittel, a halotti ruházat megoldásával számolhatunk, amit az is bizonyít, hogy e sírok más mellékletei is rendellenes helyzetben találtak. E szokás nyomaira főként a Felső-Tisza-vidéken feltárt sírokban bukkanhatunk.⁵³² Ezt az adatot azonban óvatosan kell kezelnünk, mert rendkívül kevés a pontosan dokumentált (és közzé is tett!) leletek száma.

Mint az egyes övdíszek elemzése során láttuk, a karosi leletek párhuzamai rendkívül szerteágazóak, szinte az egész X. századi magyar szállásterületen fellelhetők. A legszorosabb szálak azonban közvetlen környezetünk, a Felső-Tisza-vidék leletanyagához kötik azokat. A három karosi temető azonos időben történő használatát, a sírjaikban nyugvók közti hajdani szoros kapcsolatot e leletek szoros összefüggései is igazolják.

Honfoglalás kori lelőhelyeink sorában példátlan a veretes övek ilyen mértékű koncentrációja (64. kép). E lelettípus hasonló mérvű sűrűsödése az ismert lelőhelyek közül egyedül Kenézlőn mutatható ki: a két temetőben összesen 11 (5:6) övkészlet került elő. Érdekes, hogy ott – Karossal ellentétben – az egyetlen sorból álló II. temető sírjaiban volt több veretes öv, ennek oka azonban az I. (a. karosi II. temetőhöz hasonló szerkezetű és talán hasonló sírszámú) temető feltárásának töredékes voltában keresendő. E kiemelkedő fontosságú lelőhely övdíszzeinek éppoly

szerteágazóak a kapcsolatai, mint a karosiaknak, s szoros szálak fűzik e két lelőhelyet egymáshoz.⁵³³

A Felső-Tisza-vidéken 25 lelőhelyről összesen 55 övveretes sír került elő napjainkig, a Kárpát-medencéből ismert 184 lelet közel egyharmada. Karoson és Kenézlőn kívül több olyan lelőhely is van, mely kettő vagy annál több övkészletet szolgáltatott.⁵³⁴ Sajnos 6 lelet régészeti megfigyelés nélküli szórvány, melynek leletkörnyezetéről semmit, vagy nagyon keveset tudunk.⁵³⁵ További 11 lelőhelyen gazdag, vezéri sírt,⁵³⁶ vagy rangos temetőt sejtetnek a megmaradt leletek, illetve sírok.⁵³⁷ Részletes elemzésre csak a többé-kevésbé teljesen feltárt temetők alkalmasak (Bezdéd, Karos I–III., Kenézlő I–II., Tiszaeszlár–Bashalom I–II). Valamennyi eddigi lelőhely a X. század első felére keltezhető, s a bennük eltemetettek a korabeli társadalom vezető rétegéhez tartoztak. A régióban mindössze két olyan köznépi temetőt ismerünk, melyben veretes övvel felszerelt férfi nyugodott.⁵³⁸

A veretes övet viselő harcosok mellett szinte mindennél előkerültek a lócsontok, valamint a távolsági támadó fegyverek: az íj, a nyílcsúcsok és a nyíltartó tegez. Karoshoz hasonlóan, e mellékleteik között igen ritka a szablya, zömében akkor is tarsolylemezes sírokban fordul elő (Geszteréd, Kenézlő 1–3. sír, 14. sír, Tarcal, Tiszaeszlár–Bashalom II. 10. sír, Zemplén), olyan férfiak felszereléseként, akiket egyéb méltóságjelvényeik alapján is a közösség magasrangú vezetői közé sorolhatunk. Bizonytalán közéjük tartozott az első beregszászi lelet harcosa is. Az ezeknél szerényebb mellékletűek közül csak a kenézlői 29., a rétközberencsi 2. sír és a tiszzaeszlár–bashalmi 7. sír tartalmazott szablyát. Mindez arra utal, hogy a karosi temetőkben nem elszigetelt jelenségeként figyeltük meg e

531 Hasonló jelenség: Sárbogárd–Tringer tanya 33. sír: *Éry K.*, 1967–69. 131.; Szarvas–Tessedik u. 8. sír: *Jankovich D.–Makkay J.–Szöke B. M.*, 1989. 447–449.

532 Az ásató leírása szerint az övveretek egy része a kulcsontok és a bordák környékén feküdt, a Kenézlő–Fazekaszug I. temetőjének 10. és 16. sírjában: *Jósa A.*, 1914. 310–315., 324.; A leoldott övet a mellkasra helyezték Tiszaeszlár–Bashalom I. temető 9. és 10. sírjában: *Dienes I.*, 1957. 24–37.; A zempléni sír esetében *László Gy.*, 1976. 80. feltételezte, hogy az övet fordítva csatolták az elhunyt, mivel a veretek a sírrajz szerint csúcsukkal a lábak felé fekszenek, s egyben a lepelbe csavart halott karjait is átkötötték vele. Magam úgy vélem, az elnagyolt zempléni sírrajz inkább csak tájékoztató jellegű lehet – ld. *László Gy.*, i. m. 19. jegyzet – s ilyen következtetések abból nem vonhatók le. Még a fordított felcsatolásnál is csak az öv széles veretei lehetnének ugyanis hegyükkel lefelé, a lecsüngő végének keskeny veretei ez esetben is vízszintesen fekvődnének, csak éppen csúcsukkal a jobb kar irányába mutatnának. Mindkét verettípus semmilyen felcsatolás mellett sem nézhet hegyével azonos irányba. Nem látom bizonyítottnak a karok átkötését sem: A jobb oldali karperecét ugyanis nem fedik övveretek, s számomra erősen kérdéses, hogy a bal oldali karperec a veretek alatt vagy felett volt-e? Még az sem jelentene sokat, ha a veretek valóban fednék azt: Elég ehhez ugyanis pusztán az, hogy a lepelbe csavart halott keze a derék alá szoruljon, ld. *Karos II/29. sír* esetében! Úgy vélem, az egyetlen biztos kiindulópontunk jelen esetben az, hogy a nagyszíjvég a jobb karperec (= jobb alkar) mellett feküdt: Ez arra mutat, hogy az öv lecsüngő részét itt is a derék köré csavarták. – A fentiekben kívül csupán Dunaalmás–Homokbánya 4. sírja szolgáltatott biztos adatokat arra, hogy a temetés során a lecsatolt övet az elhunyt háta alá helyezték: *Kralovánszky A.*, 1988. 249.

533 *Mesterházy K.*, 1989–90. 235–274.

534 Beregszász–Kishegy (2 övveretes sír): *Léhoczky T.*, 1900. 398–402.; *Jankovich J.*, 1943. 25. t. 3–6.; Bezdéd–Harangláb dűlő 1., 3. sír: *Jósa A.*, 1896. 385–412.; Tiszaeszlár–Bashalom I. temető 9., 10. sír, 11. temető 7., 8., 13. sír: *Dienes I.*, 1957. 24–37.; Tiszaeszlár–Újtelep 2., 3. sír: *László Gy.*, 1955a. 113–114.; Tiszavasvári–Aranykerti tábla „B” sír, 7. sír: *Rég. Füz. Ser. I. No. 25.* 1972. 65.

535 Anacs: *Dienes I.*, 1961. 166.; Bököny: *Hampel J.*, 1900. 588–589.; Beszterec: *Hampel J.*, 1904. 104.; Nagyhalász–Nesze kocsma: közölten, *Jósa A. Múzeum, Ltsz. 63.* 1062.1.; Sárospatak–Apróhomok: *Hampel J.*, 1907. 136.; Szerencs–Kácsatető: *Fettich N.*, 1942. 22.

536 Geszteréd–Kecskeklátó dűlő: *Kiss L.*, 1938.; Tarcal–Rimai dűlő: *Fettich N.*, 1937. 73–75.; Bodrogszerdahely–Bálványdomb 1–2. sír: *Erdélyi I.*, 1961–62. 17–18.; Bodrogvécs: *Dókus Gy.*, 1900. 39–47.

537 Beregszász–Kishegy: *Léhoczky T.*, 1900. 398–402.; *Jankovich J.*, 1943. 25. t. 3–6.; Kisdozsa–Ligahomok 3. lovas sír: *Dókus Gy.*, 1900. 52–61.; Rakamaz–Strávsadombi dűlő 6. sír: *Dienes I.*, 1986. 92–114., 37. kép; Rétközberencs–Paromdomb 2. sír: *Dienes I.*, 1961. 172.; Tiszaeszlár–Újtelep 2., 3. sír: *László Gy.*, 1955a. 113–114.; Tuzsér–Boszorkányhegy 6. sír: *Jósa A.*, 1900. 214–224.; Tiszavasvári–Aranykerti tábla „B” sír, 7. sír: *Rég. Füz. Ser. No. 25.* 1972. 65.

538 Gáva–Vásártér 1. sír: *Nemeskéri-Éry-Kralovánszky-Harsányi*, 1961. 6–7.; Tiszaberec–Újsor 2. sír: *Kiss L.*, 1937. 240–246.

tényt, hanem a régió szigorú rendező elvek szerint szervezett népességének tagjai meghatározott esetben juthattak méltóságjelvényeikhez.

A Felső-Tisza-vidéken feltárt övdíszek rendkívül sok szállal kapcsolódnak egymáshoz. Már a karosi leletek elemzése során is megfigyelhettük ezt az egyes verettípusok más-más temetőikben történő felbukkanása révén, s hasonló eredményre jutott a közelmúltban *Mesterházy Károly* a második kenézlői temető elemzése kapcsán.⁵³⁹ Mindez egy olyan központi ötvösműhely e területen való tevékenységére utal, mely e régió népességének ezirányú igényeit volt hivatott kielégíteni,⁵⁴⁰ termékei azonban messze túljutottak e vidék határain is, s a korabeli magyar szállásterület szinte valamennyi pontján feltehető.⁵⁴¹

539 *Mesterházy K.*, 1989–90. 235–274.

540 Néhány fontos kapcsolat: Bodrogszerdahely–Bálványdomb: *Erdélyi I.*, 1961–62. I. t., a gyöngyözött szegélyű övveretek pontos párhuzamai Karos II/61. sírban és Geszteréden: *Kiss L.*, 1938. VIII. t. 1–15.; A széles övveretek párhuzamai Bodrogvécson található: *Dókus Gy.*, 1900. 39–47., 7. kép 1–5.; A bemélyített, háromágú indás díszítésű veret párhuzamairól (Gádoros, Orosháza, Orsova, Szeged–Óthalom Karos II/14. és 29. sír csatja, Bodrogvécs, csat. ld. 450. jegyzet; Bodrogvécs: *Dókus Gy.*, 1900. 5. kép 26–29. díszíttelen felületű, bimbós szegélyű övvereteinek párhuzamai: Bezdéd I. sír: *Jósa A.*, 1896. 389., 1. kép; Szakony I. sír: *Dienes I.*, 1972. 7. kép; a gerezdelt felületű övveretek (*Dókus Gy.*, i. m. 5. kép 21–24.) pontos párhuzama a zempléni sírból került elő: *Budinsky–Kricka, V.–Fettich N.*, 1973. 18–19. kép; ld. még a Karosi II/16. sír övvereteinek párhuzamait; Egy közöletlen csat pontos megfelelői Karos II/14. és 29. sír; Geszteréd: *Kiss L.*, 1938.; a gyöngyözött szegélyű veretek másait ld. fent Bodrogszerdahelynél; a levélalakú szíjvégek (*Kiss L.*, 1938. VIII. t. 16–17.) Karos I. temető területéről szórványként (*Dókus Gy.*, 1900. 4. kép 4–5); valamint Bana–Ördögásta hegyről (*Kiss Á.–Bartha A.*, 1970. 219–260., XXV. t. 14–18); övveretei ugyanazat a stílust képviselik mint a kenézlői I. temető II. sírjának övdíszei (*Jósa A.*, 1914. 315–318); Zemplén–Szélmalomdomb: *Budinsky–Kricka, V.–Fettich N.*, 1973. övveretei (i. m. 18–19. kép) párhuzamait ld. Bodrogvécsnél; A pikkelymintás kisszíjvégek párhuzamai (Karos II/50., 52. sír, Szered–Mácsai dombok I. 15/53. sír) ld. 206. jegyzet; a nagyszíjvég palmettadíszéhez nagyon közel állnak a Nagykőrös–Fekete dűlő 2. sírjában lelt nagyszíjvég (*Dienes I.*, 1960. XXX. t. 48.), valamint a kenézlői II. temető 46. sírjában talált csat szíjszorító lemezének motívumai (*Fettich N.*, 1931. 81. kép 2.); a kisszíjvég (*Budinsky–Kricka, V.–Fettich N.*, 1973. 17. kép 31.) szinte pontos megfelelője Karancslapujtő–Nyárvas dűlő I. sírjából ismert (*Dienes I.*, 1964. 2. kép 22.). Kisdobra–Ligahomok 3. lovas sír: *Dókus Gy.*, 1900. 58., 1. kép 30–33. ld. Karos III/2. sír övvereteit. Tiszabezdéd–Harangláb dűlő: *Jósa A.*, 1896. 385–412., az I. sír veretének párhuzamait ld. Bodrogvécsnél; a 3. sír övvereteihez hasonló Verebről (*Érly J.*, 1858. III. t. 6.); Tápiószeléről (*Bálint Cs.*, 1980. 147. 44. jegyzet), valamint Tiszaszederkény–Vegyikombinát 2. sírjából (*K. Végh K.*, 1970. 86.) kerültek elő. Anarcs, Gáva–Vásártér, Rétközberencs–Paromdomb 2. sír, Szerencs–Kácsatető, Tarcal–Rimai dűlő, Tuzsér–Boszorkányhegy 6. sír övdíszeneinek párhuzamait már érintettük a karosi öv- és lószerszámdíszek elemzése során.

541 Néhány olyan leletet nem szerepeltettem a Felső-Tisza-vidék övveretes sírjainak a sorában, melyekre hivatkozik *Kiss A.*, 1985. 283–289. Ezek a következők: Nagykálló–Harangod puszta, a közöletlen szórvány ezüst „szíjveret” rendeltetése teljességgel bizonytalan; Nyírkarász–Gara halom: *Hampel J.*, 1900. 629–631.; a sírban lócsontok, lószerszám, balta, ezüst karpánt kíséretében egy kerek és egy szív alakú bronzveretet találtak, felhasználási módjuk nem határozható meg. Nyíregyháza–Felsőpázsit: *Fettich N.*, 1938. 475–516., a rigolirozás közben talált kétélű kard, kengyelpár, sodrott ezüst karperec, bronz gyűrű, két bronz karika és 8 db csüngős veret mellett két kisszíjvég és egy övveret került a múzeumba, rendeltetésük teljességgel bizonytalan. E leletről legújabban *Kovács I.* Honfoglaló magyar leletek a karjápéc–gyűrű kavicsbányában (Győr–Sopron–Moson m.), ComArchFlung, 1992. 168. 16. jegyzet; Sárospatak–Baksahomok 2. sír; A sírban lócsontokat, lószerszámot, 9 db nyílcsúcsot, tegezvasalásokat találtak, valamint egyetlen áttört bronzveretet a jobb lábfej alatt, melynek közelebbi rendeltetése nem ismert; Tiszacsizlár–Dióskert I. sír: *Németh P.*, 1966. 1–21., köznépi temető női sírjából másodlagos felhasználásban találtak egy övveret töredékét, Mándok–Tetenke: *Jósa A.*, 1897. 361–363. Az egyetlen széles övveret alakú dísz – akár egy elveszett darab pótlásaként is – díszíthette a rozettás lószerszámot is, előfordulásából nem feltétlen kell egy rangos férfisírra gondolnunk; Az eperjeskei 2. és 3. sír vereteiről azóta bebizonyosodott, hogy a készenléti ftegezt ékesítették: *Révész L.*, 1992. 358–360., 10. kép

A nagyszámú felső-tiszai lelettel szemben elenyésző a bihari területen előkerült övveretek száma. A hajdúböszörmény-erdős tanyai leletekről a fentiekben már kimutattuk, hogy valószínűleg a tegez függesztő szíjait ékesítették.⁵⁴² A Hajdúböszörmény határából 1901-ben előkerült leletek előkelő férfi síjára utalnak, de az előzőhöz hasonlóan ennek környezetéből sem ismerünk más temetkezéseket.⁵⁴³ Véleményem szerint e lelőhelyek a nyírsegi lelőhelycsoporthoz tartoznak, annak legdélibb határát jelölik.

Az övveretes sírok következő csoportja jóval délebbre, a Berettyó környékén helyezkedik el, s mindössze öt lelőhelyből áll.⁵⁴⁴ Közülük egy szórvány (Berettyóújfalú), kettő közöletlen (Sárrétudvari–Hízóföld, Sárrétudvari–Poroshalom), a hencidai, szerény leletanyagú középrétegbeli temetőt a rozettás lószerszámveretek értékelésekor már említettük. A Bihar–Somlyóhegyen feltárt temető (töredék?) szerkezete viszont – legalábbis jelen formájában – a felső-tiszai temetők méltó párja s leletanyaga is szoros szálakkal kapcsolódik ahhoz a régióhoz, s a karosi temetőhöz is. E lelőhelyek talán a bihari földvárban székelő törzsfők(?) alattvalóit rejtették, a somlyóhegyi pedig katonai kíséretüket.

Szintén erősen felfegyverzett, katonáskodó réteg hagyatéka az eddigi egyetlen erdélyi övkészletet szolgáltató Kolozsvár–Zápolya utcai temető.⁵⁴⁵ Mindezideig ez az egyetlen lelet, ahol trapéz alakú kengyel veretes öv kíséretében látott napvilágot, s a harmadik olyan (Csongrád–Vendelhalom és Karos II/41. sír után), ahol e kengyeltípust szablya kíséri. A trapéz alakú kengyelek

használatának széleskörűvé válását Kovács L. a X. század közepére–második felére helyezi,⁵⁴⁶ így a tárgyalt kolozsvári sír is aligha kerülhetett a X. század második harmada előtt a földre. Övveretei felső-tiszai és kislalldi kapcsolatokat mutatnak.⁵⁴⁷

A Maros–Körös–Tisza által közrezárt területen egyenletesen oszlanak el a veretes öveket tartalmazó sírok.⁵⁴⁸ Túlnyomó többségük szórványként vagy magányosan került elő, csak a gádorosi, kunágotai, a szarvasi, a szabadkígyósi és a szentes–borbásföldi sírok leletkörnyezetét ismerjük, ezek zöme rangos temetőből származik. Viselőiket többnyire lóval, lószerszámmal, íjjal, tegezgel temették el. Feltűnő, hogy az összesen 14 lelet közül négyből szablya is előkerült. Közülük a legrangosabbnak – mellékletei alapján – kétségkívül a gádorosi I. sírban nyugvó harcos tűnik. Az övdíszek közül jó néhány (Gádoros, Kunágota 2. és 6. sír, Orosháza, Öcsöd, Szentes–Nagyhegy) rendelkezik felső-tiszai párhuzamokkal.

Az övveretes sírok következő csoportja a Maros-torkolat környékén, főként a Tisza átelleses, jobb oldali részén található.⁵⁴⁹ A 8 lelet közül 4 magányos sírből származik, vagy szórványként került elő. Közöletlen azonban a másik négy temető, vagy temetőtöredék zöme is, s ez megnévezíti értékelésüket. A veretes övet használók felszerelése és fegyverzete az eddigiekhez hasonló, feltűnő azonban, hogy a szablyát csak a Szeged–jánosszállási 5. sírban találták. A felső-tiszai övdíszek között azonban az itteniek párhuzamai nem találhatók meg.

542 Ld. 437. jegyzet.

543 Hampel J., 1907. 117–118., a mellékletek közül 6 db széles övveret és egy nagyszíjvég, valamint bronz pántkarperec, egy-egy ezüst és aranyozott bronz pántgyűrű, gömbsörccsüngős fülbevalópár, lószerszám és nyeregveretek maradtak meg. A karperec és a fülbevalók előfordulása ellenére sem kell feltétlen egy férfi és egy női sír mellékleteire bontanunk a leletet, hiszen ilyenek előkelő férfiak sírjaiban (Geszeréd, Kenézlő II. temető 42. sír) is előfordulnak: Révész L., 1988. 141–159.; Közöletlenek a Hajdúsámson–Majorsági földön talált sírok leletei (Hampel J., 1907. 111–112.), s nem dönthető el, hogy a két szórvány aranyozott ezüst szíjvég a gazdag női, vagy egy elpusztult férfi sírhoz tartozott-e.

544 Berettyóújfalú–B. Nagy J. földje: Sárregi J., 1943–47. 8. A homokbányászással elpusztított sír mellékletei közül két pántkarperec, egy „pityke”, egy nagyszíjvég (elvesztett) és két aranyozott ezüst, palmettás, véséssel finomított övveret, a 8. sírban lovas, tegezes, szablys harcos feküdt, övveretei és szíjvége legközelebbi párhuzamai a karosi II/29. és III/11. sírban kerültek elő! Hencida–Szerdekhalom 3. sír: Fettich N., 1937. 96., az újtépítéssel bolygatott sírből csak három bronz övveret és egy kengyelmarad. Sárrétudvari–Hízóföldön Nepper I., 1991. 57. szerint „Veretes öv meglételére utal a sírokba tett egy-egy veret.” Újabban Sárrétudvari–Poroshalom két gazdag sírjában került elő veretes öv. (A közöletlen leleteket meglételére utal a sírokba tett egy-egy veret.” Újabban Sárrétudvari–Poroshalom két gazdag sírjában került elő veretes öv. (A közöletlen leleteket meglételére utal a sírokba tett egy-egy veret.”) Szeged–Korhán: Rég. Füz. Ser. I. No. 31. 1978. 77. M. Nepper I. baráti szíveségéből ismerem, amit ezúton is szeretnék megköszönni.) Szeged–Korhán: Rég. Füz. Ser. I. No. 31. 1978. 77.

545 Kovács L., 1942. 85–118. Az övveretes I. sírban lóesontokat, lószerszámokat, tegezt és szablyát is találtak.

546 Kovács L., 1986a. 204–223.; Ua. 1986b. 110–113., a kolozsvári lelőhely Kovács L. – teljességre nem törekvő – adatgyűjtéséből kiharadt.

547 Szered I. temető 1/58. sír, Kenézlő II. temető 42. sír: Meszterházy K., 1989–90. 240.

548 Gyula–Téglagyár 34. sír (közöletlen, a leletet Medgyesi Pál szíveségéből ismerem, amit ezúton is köszönök); Földcák–Mártírok u. 1. (lóesontok, lószerszám, esontos íj, szablya, madárfejes esont botvég): Bálint Cs., 1991. 220–221.; Gádoros–Boeszkai u. 1. sír (lóesontok, lószerszám, esontos íj, tegez nyilakkal, szablya): Fettich N., 1937. 102–104.; Kunágota 2. sír (lóesontok, lószerszám, nyílcsücsök), valamint 6. sír (megmaradt leletei: lóesontok): Móra F., 1926. 123–135.; Mezőhegyes (lovas sír): Hampel J., 1900. 652.; Kunszentmárton–Kökényzug (szórvány): Fehér-Éry–Kralovicsky, 1962. No. 607.; Nagymágoes–Homokbánya (lóesontok, szablya, fjesontok, nyílcsücsök): Fehér-Éry–Kralovicsky, 1962. No. 722.; Nagymágoes–Mágoes ér I. sír (lóesontok, fjesontok, nyílcsücsök): Fehér-Éry–Kralovicsky, 1962. No. 721.; Szarvas–Tessedik u. 8. sír (lószerszám): Jankovich D.–Makkay J.–Szöke B. M., 1989. 447–449.; Szabadkígyós–Pálliget 1. sír (lóesontok, lószerszám, esontos íj, nyílcsücsök, tegez, szablya): Bálint Cs., 1971b. 49–88.; Szentes–Borbásföld 15. sír (lószerszám, esontos íj): közöletlen, Szabó J. Gy. ásátása; Szentes–Nagyhegy (szórvány) és Szentes–Nagyhegy, Bogyó J. földje (szórvány): Bálint Cs., 1991. 255–257.

549 Algyő 37. sír (ló, lószerszám, tegez, nyílcsücsök) és 92. sír (ló, lószerszám, esontos íj, tegez, nyílcsücsök): Kürti B., 1978–79. 323–347.; Deszk–Újmajor, Ambrushalom 2. sír (közöletlen): Fehér-Éry–Kralovicsky, 1962. No. 221.; Domaszék–Nógrádi A. tanyája (lóesontok, lószerszám): Reizner J., 1903. 268–272.; Szeged–Jánosszállás 5. sír (lóesontok, lószerszám, tegez, nyílcsücsök, szablya): Dienes I., 1959. 153–155.; Szeged–Királyhalom, Rívó (lóesontok, lószerszám, a sírban talált „rozsdacette vastárgyakat” a találók elhajgálták): Reizner J., 1891. 97–114.; Szeged–Óthalom (szórvány esat): Bálint Cs., 1968. 48–64.; Zsombó–Bábaduló (lóesontok, lószerszám, esontos íj, tegez, nyílcsücsök): Lőrinczy G., 1992. (sajtó alatt).

A veretes övvel felszerelt harcosok sírjainak újabb csoportját kissé keletebbre, a Maros mentén, valamint a Maros–Aranka folyók által közrezárt területen találjuk.⁵⁵⁰ Közülük három lelet (Kiszombor E. temető 1. sír, Nagyszentmiklós–Bukovapuszta 2. sír, Nagykikinda–Galád dűlő) női sírból származik, az övvereteket itt másodlagosan használták fel. Szórványként került elő a nagyőrszi, a németkomlói és a perjámosi lelet, s Perjámosról is feldúlt lovas sírokról vannak adatok. Egyedül a szerény mellékletű sajtényi és a rangos férfiút rejtő nagyszentmiklós–bukovapusztai 3. sír tekinthető hiteles leletnek. Értékelésüket e tények nagyon megnehezítik, de a rendelkezésünkre álló adatok is elégségesek ahhoz, hogy megállapíthassuk: aligha számolhatunk e területen egy erős, jól felfegyverzett, nagy létszámú katonáskodó réteg jelenlétével, a felső-tiszaihoz hasonlóval semmiképpen sem. A veretes övek viselői bizonyítással a csanádi központban székelő vezetők (törzsfők?) kíséretéhez tartoztak. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az övdíszek egy része erős felső-tisza-vidéki, s karosi kapcsolatokat mutat (bukovapusztai karéjos veretek, németkomlói keskeny övveretek – a szélesek párjai Mezőhegyesen és Domaszéken! – perjámosi indás-virágos övveret), de párhuzamaik kimutathatók a Kárpát-medence más részein is.⁵⁵¹

E csoporttól délre csak elszórtan jelentkezik egy-egy övveretes sír,⁵⁵² valamennyi szórványként került elő.

A veretes övek lelőhelyeit nyugat felé tovább követve, szembetűnő, hogy a Tisza mentén ezek három helyen csoportosulnak. A már tárgyalt Felső-Tisza-vidéken, Szeged körzetében és a Közép-Tisza mellett, Tiszakécskétől Tiszasülyig.⁵⁵³ A 6 lelet közül öt szórvány, a temetőkből előkerültek pedig közöletlenek. A megmaradt tárgyak is arra utalnak azonban, hogy igen rangos, a X.

századi magyar társadalom vezető rétegébe tartozó férfiak méltóságjelvényei közé sorolhatók (Kétpó, Szolnok–Strázsahalom, Tiszasüly–Éhhalom). A X. században e körzetben valószínűleg egy törzsfő szállása volt, e rangjelző tárgyak viselői pedig a törzsfő kíséretének vezetői voltak. E kíséret leletanyaga ma még csak töredékeiben ismert, közelebbit csak újabb feltárások s azok (valamint a már előkerült temetők) közlése nyomán tudhatunk meg róla. A virágmintával osztott indadíszes (Nagyköri, Szolnok–Strázsahalom), a karéjos (Tiszakécske), valamint a cseppminta (Szolnok–Strázsahalom) övveretek párhuzamait megtaláltuk a Felső-Tisza-vidéken, de a Kárpát-medence más részein is.⁵⁵⁴

Az övveretes sírok egyenletesen oszlanak el a Duna–Tisza közéne közép-sávjában, a leletek sehol nem sűrűsödnek meghatározott központot sejtetve.⁵⁵⁵ A leletek döntő többsége szórványként, bolygatott magányos (?) sírokból vagy egy-két síros temetőtöredékekből került elő. Egyedül Kecel–Vádéi dűlőből és Homokmégy–Halomról ismert egy-egy temető 6, illetve 7 síros, bolygatott töredéke, utóbbi is közöletlen. Az egész vidékről egyetlen övveretes sírnak sem maradt fenn a teljes leletanyaga! Ilyen körülmények között mind a társadalomtörténeti, mind az időrendi elemzés szinte lehetetlenné válik. Kétségtelen, hogy a benepusztai sírban kiemelkedő méltóságú, talán vezéri rangú előkelő nyugodott. A nagykőrösi kívül ez az egyetlen lelet, melyben valószínűleg szablya is volt.⁵⁵⁶ Mellékletei alapján rangos férfiút temethettek az izsáki sírba is. Ugyanakkor néhány övveretes kíséret leletei nyomán (kétélű kardok!) a X. század közepére vagy második felére keltezhető (Kecel–Vádéi dűlő, Kömpöc). A Duna–Tisza között az elmúlt évek során a kutatás mint a feje-

550 Kiszombor–E. temető 1. sír (feltehetőleg női sírban másodlagosan felhasznált egyetlen övveret, a temető közöletlen): *Fehér-Éry-Kralovánszky*, 1962. No. 575.; Nagyszentmiklós–Bukovapuszta 2. sír (rozettás lószerszámú női sírban másodlagosan felhasznált övveret) és 3. sír (lőcsontok, lószerszám, nyílesűcsök): *Kisléghy Nagy Gy.*, 1904. 417–421.; Nagykikinda–Galád dűlő (valószínűleg női sírban 2 db, talán másodlagosan felhasznált övveret, közöletlen): *Bálint Cs.*, 1991. 232.; Nagyőrsz (szórvány leletek): *Hampel J.*, 1900. 663–665.; Németkomlós (szórvány lelet): *Fodor I.*, 1975. 81. kép; Perjámos–Sánchalom (szórvány lelet): *Roska M.*, 1943. 140–143.; Sajtény I. sír (a sírban vaskést, bronz pántkarperecet, bronz pántgyűrűt és 7 db bronz övveretet találtak): *Marghitán, L.*, 1965. 581–586.

551 A Nagyszentmiklós–Bukovapusztán a 2. sírban talált bordákkal osztott felületű övveret párhuzamairól ld. 498. jegyzet.

552 Detta–Újtemető (szórvány): *Bálint Cs.*, 1991. 218.; Homokdiód (szórvány): *Bálint Cs.*, 1991. 224.; Novi Banovci (X–XV. századi temetőből): *Stanojev, N.*, 1989. 309., 311., 313. kép; Orsova (Orosháza? bizonytalan lelőhelyű szórvány): *Dienes I.*, 1965. 154.; Zimony–Dunapart: *Bálint Cs.*, 1991. 261., XXXIII. t. 9–11., 17–19., 26.

553 Kétpó (rangos, talán vezéri sír maradványai): *Selmecei L.*, 1980. 251–269.; Nagyköri (szórvány): *Hampel J.*, 1900. 661–663.; Szolnok–Strázsahalom (szórvány, feltehetőleg rangos tarsolylemez sírból): *Fettich N.*, 1937. 81.; Szolnok–Ugar, Tisz-központ (közöletlen): *Rég. Füz. Ser. I. No. 35.*, 1982.; Tiszajenő–Eperjesi telep „A” sír (a bolygatott sírból az övdíszeken kívül lőcsontok, lószerszám maradt meg): *Selmecei L.*, 1967. 166–172.; Tiszakécske (a feldúlt sírból csak az övveretek és lőcsontok maradtak): *Fettich N.*, 1937. 64.; Tiszakürt (közöletlen, MNM. Lisz. 61.77.1A); Tiszasüly–Éhhalom (lőcsontok, lószerszám, csontos íj, tegez, nyílesűcsök, szablya): *Madaras L.*, 1985. 304–305.

554 Ld. a karosi 11/52., 11/11. sír övvereteinek, valamint a 11/25. sír lószerszámrészeinek párhuzamainál. A kétpói lelet néhány díszítményének (*Selmecei L.*, 1980. 11. t. 4–6.) legközelebbi párjai: Bátmonostor–Angyal L. földje (*Stanojev, N.*, 1989. 20–21., 77–97. kép)

555 Abony–Beóthy-kastély kertje (23 db övveret és egy szíjvég, szórvány). Abony (2 db övveret az egyik tanyán előkerült sírból), mindkét lelet közöletlen: *Fehér-Éry-Kralovánszky*, 1962. No. 2., No. 4.; Balotaszállás–Balotapuszta (szórvány): *Hampel J.*, 1907. 119.; Ladánybene–Benepuszta (vezéri sír): *Fettich N.*, 1937. 67–72.; Homokmégy–Halom 2. sír (lőszerszám), 3. sír (lőszerszám, csontos íj, nyílesűcsök): a közöletlen leleteket *M. Horváth Attila* szíveségéből ismerem, amit ezúton is megköszönök. Izsák–Balázspuszta (ló, lószerszám, csontos díszes nyereg, veretes kantár, íjcsontok, csontos íjtegez, nyílesűcs, tarsolylemez): *H. Tóth E.*, 1976. 141–184.; Jánoshalma–Kisráta „A” sír (vas töredékek, érmék, közöletlen): *Fehér-Éry-Kralovánszky*, 1962. No. 502.; Kecel–Léheőcsky tanya 2. sír (lőszerszám, pántkarperec, pénzék): *Winkler P.*, 1912. 322–323.; Kecel–Vádéi dűlő 3. sír (megmaradt leletek: 2 sarló, fülesgomb, edény): *Fettich N.*, 1937. 104–107.; Kiskunfélegyháza–Izsáki u. (lőcsontok, lószerszám, lószerszámveretek, nyílfegy): *Rég. Füz. Ser. I. No. 22.*, 1969. 50., a közöletlen leletek *M. Horváth Attila* baráti szíveségéből ismerem.; Kiskunhalas–Reketye puszta (szórvány): *Hampel J.*, 1902. 305–306.; Kömpöc (lőszerszám, kétélű kard, közöletlen): *Fehér-Éry-Kralovánszky*, 1962. No. 600.; Kunadacs–Köztemető (lőcsontok, lószerszám, csontos íj, tegez, közöletlen): *Rég. Füz. Ser. I. No. 37.*, 1984. 83.; Nagykőrös–Fekete dűlő 2. sír (ló, lószerszám, szablya, csontos íj, nyílesűcsök, tegez): *Dienes I.*, 1960. 177–187.

556 Kovács L., 1980. 309–316.

delmi törzs szállásterületét, fejedelmi hatalmi központot is számításba vette.⁵⁵⁷ Ha feltételezésük valós alapokon nyugszik, akkor e vidéken a katonai kíséret erősen felfegyverzett, s méltóságjével gazdagon felszerelt temetői kellene találjunk. A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok szerint azonban ilyenek itt nyoma sincs. A méltóságjelvényeket a néhány, egymástól viszonylag távol eső tarsolylemez sír (Fchéregyháza, Kiskunfélegyháza–Radnóti u., Izsák–Balázspuszta), valamint az imént bemutatott, ugyancsak nagy területen szóródó veretes öves sírok jelentik. A felső-tiszaihoz hasonló katonai kíséret temetőihez még csak hasonló sem került elő, s ez aligha írható csupán a véletlen számlájára. A jelek szerint e terület X. századi lakossága korántsem olyan szigorúan szervezett katonai közösségben élt, mint északkeleten lakó kortársaik. Az egyetlen, talán vezéri sír a benepusztai, a többi előkelő egy-egy kisebb körzet népességének élén állhatott. Nincs nyoma e területen egy központi, a fejedelmi szállás mellett dolgozó ötvösműhely létének sem, amely termékeivel ellátta volna a kíséret tagjait. Ennek első pillantásra ellentmondani látszik Szabó J. Gy. szellemes érvelése, melyben egy olyan ötvösközpont itteni létét igyekszik kimutatni, amelynek termékei az ún. központos díszítésű tarsolylemez és hajfonatkorongok. Érvelése azonban több ponton is ingatagnak tűnik.

Véleményem szerint a X. századi társadalom-, illetve politikátörténet ilyen súlyú kérdését nehéz lenne egyes, leletkörnyezetükből kiszakított motívumok vizsgálatára szűkíteni és alapozni. A hatalmi központ ugyanis nem motívumokon, hanem az azokat hordozó népességen alapulhat, s a lelőhelyekből ilyen kimutatni ma e területen nem lehet.⁵⁵⁸ Az utóbbi években ilyen „központos elrendezésű” ékítmények a Felső-Tisza-vidéken (készenléti íjtegeztek!) és a Tiszántúlon (Sárrétudvari, Püspökladány) is szép számmal előkerültek, használatuk tehát aligha szűkíthető a Duna-Tisza közére. Másrészt e feltételezett műhely munkáját az övveretek (e területen a tarsolylemezeken kívül szinte az egyetlen méltóságjelvények!) nem tükrözik. Jó néhány

lelet (Kiskőrös, Kecel–Lahoczky tanya, részben Benepuszta, Izsák–Balázspuszta, Jánoshalma–Kisráta) minden apró részletével a Felső-Tisza-vidékéhez kapcsolódik. Egyáltalán nem jellemzők viszont a Duna-Tisza közének különböző lelőhelyeken előkerült övdíszekre az átfedések, az azonos veret típusok felbukkanása oly módon, mint azt a felső-tiszai temetőkben láttuk.

Nem változtat a fenti képen az sem, ha e leleteket kiegészítjük a Duna bal partján fekvő lelőhelyekkel is. Különválasztásukat egyébként is csupán az indokolta, hogy Györffy Györgynek a fejedelmi család tagjainak személyneveiből képzett helynevek vizsgálatán alapuló kutatásai a Duna–Baranya–Csepel szigeti szakaszát különösen felértékeltek. Györffy ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy Árpádtól kezdődően e folyószakasz volt a X. századi magyar fejedelmek szállásváltó útvonala, s fiainak sétálóútja is ide torkollott.⁵⁵⁹ Mindezek alapján azt várhatnánk, hogy a fejedelmi kíséret tagjainak és vezetőinek temetőit találjuk e területen.

A Duna bal partjának közvetlen közeléből mindössze 5 övveretes lelőhely ismert.⁵⁶⁰ Kivétel nélkül valamennyi szórványként került elő, és még csak értékelhető temetőtöredék sincs közöttük. Mindenesetre a jelenleg ismert szerény leletanyag igen messze áll attól, hogy a fejedelmi kíséret hagyatékának tarthatnánk.

Nem sokat módosít e képen az sem, ha a Budapest területén előkerült leleteket is ideszámítjuk.⁵⁶¹ A 4 lelet közül 3 szórvány, illetve egy-két síros temetőtöredék, a negyedik pedig közöletlen. Feltűnő azonban, hogy két sírból is megmaradt a szablya, a farkasréti sírban pedig bizonyosan igen rangos elkelő nyugodott. E leletek egy fontos, talán törzsfői székhelyre utalnak, nem elégséges azonban fejedelmi szálláshely valószínűsítésére. Hiányoznak a katonai kíséret temetőire utaló adatok is. Az archaikus farkasréti és budaörsi övdíszek a terület korai megszállására utalnak, s felső-tiszai párhuzamokkal is rendelkeznek.

A Duna jobb partján, a Dunántúl keleti sávjában kizárólag a lankás Mezőföldön és a Sárközben található

⁵⁵⁷ Kristó Gy., 1980. 443–444.; Szabó J. Gy., 1983. 34–51.

⁵⁵⁸ Éppen ezért magam óvakodnék a Duna-Tisza közének és a Felső-Tisza-vidékének a népességét közös nevezőre hozni, a tagadhatatlanul létező kapcsolatok ellenére is. ld. *Me. sterházyk.*, 1980. 43–44.

⁵⁵⁹ Györffy Gy., 1970. 191–195.

⁵⁶⁰ Bátmonostor–Angyal L. földje (lőcsontok, lőszerszám, 2 nyílcsúc): Stanojev. N. 1989. 20–21.; Dömsöd–Szörhalom puszta, Nagy I. tanya (3 db szórvány karélyos övveret, közöletlen): *Fehér-Éry-Kraloványzky*, 1962. No. 247.; Érsekesanád–Hajóállomás (szórványként előkerült bronz erekletartó mellkereszt, szíjvég és övveret, közöletlen): *Fehér-Éry-Kraloványzky*, 1962. No. 289.; Harta–Tsz-homokbánya (lőcsontok, vastöredékek, hajkarika és még 3 melléklet nélküli sír): *Rég. Füz. Ser. I. No. 14*, 1961. 50–60.; Szilágyi (szórványként: lándzsacsúcsok, nyílcsúcsok, bronz szíjvégek, gyűrű, kardtöredék): *Fehér-Éry-Kraloványzky*, 1962. No. 924.; Ezekon kívül Kalocsa környékéről, két szórvány leletből 5 db, illetve 12 db övveretet ismerünk; Kalocsa, Viski K. Múzeum, *I. tisz.* 64.6.36.2.; 64.6.36.1. A közöletlen leletekre *M. Horváth Anila* hívta fel a figyelmet.

⁵⁶¹ Budapest–Farkasréti (veretes lőszerszám, veretes tarsoly, Szórvány lelet.): *Dienes L.*, 1973. 177–214.; Budapest–Kaszás u. (közöletlen): *Rég. Füz. Ser. I. No.* 1983. 34–35.; Budapest–Pestlőrinc (lőszerszám, szablya, préselt ezüst rozetták, pántkarperc): *Bálint Cs.*, 1980. 241–250.; A budai oldalról Budaörs–Tűzkőhegy, Naphegy u. (szablya, nyílcsúcsok): *Iránvá Melis K.*, Honfoglalás kori leletek Budaörs–Tűzkőhegyről. *Bud. Rég.* 29, 1992. 95–108.

övveretes sírok.⁵⁶² A leletek közül egy másodlagosan felhasznált (Mözs), egy szórvány (Dunaszekecső), három többé-kevésbé bolygatott magányos(?) lovas sírból került elő (Nagylók, Vereb, Szekszárd), kettő pedig temetőből. A temetők közül a mohács-téglagyári temetőtöredék a rangos középréteg X. század második felére keltezhető hagyatékát őrizte, a sárbogárdi pedig a X. századi köznép emléanyagát rejtette.⁵⁶³ A töredékes leletanyagból tehát hasonló kép rajzolódik ki, mint amelyet a Duna bal partjáról megismert övveretes sírok tártak elénk: a fegyveres katonai kíséret temetői itt is hiányoznak, a viszonylag szerény méltóságjelvények alapján pedig (talán a verebit kivéve) hordozóik aligha tartoztak a X. század első fele magyarságának legelőkelőbbjei sorába.

Övdíszek azonban érdekes és rendkívül szerteágazó kapcsolatokra utalnak. A verebi sír karikacsüngős övverete egyedülálló honfoglalás kori régiségeink sorában, a szaltovói kultúra területén található párhuzamai alapján valószínűleg az első, a honfoglaló generáció tagjainak sorába tartozott,⁵⁶⁴ s ennek nem mondanak ellent a sírjában lelt pénzék sem.⁵⁶⁵ A karikacsüngős verettel együtt talált övdíszek párhuzamait Bezdédről, Tápiószeléről és Tiszaszederkényről ismerjük.⁵⁶⁶ A szekszárdi övveretek, valamint a nagylókiak egy része a széles körben elterjedt indás-virágos díszítésűek közé tartozik, a nagylóki övcsat húsos levelű palemattamotívuma felismerhető számos más csaton és szíjvégen is.⁵⁶⁷ Az egyik dunaszekecsői övveret a bordákkal osztott felületűek típusába tartozik,⁵⁶⁸ a másik párhuzama a karosi II/14. sír övdíszei közt található. A mohács-téglagyári 5. sír a X. század közepére–második felére keltezhető egyik leggazdagabb eddig előkerült férfisírunk. Ezért is sajnálatos, hogy leleteinek síron belüli helyzetéről – előkerülésének körülményei miatt – csak bizonytalan ismeretekkel rendelkezünk. Az elhunyt ruházatát kerek ezüstveretekkel ékesítették. Erős fenntartásokkal kell azonban fogadnunk a veretes lábbeliről szóló tudósítást,

hiszen – leggazdagabb férfisírjainkat is beleszámítva – ez lenne az első ily módon díszített csizmát viselő harcos. Úgy vélem, valószínűbb, hogy e veretek inkább a lószerszám szíjazatán voltak. Ezt támasztja alá, hogy ezüstlemezekkel felszerelt nyereg is volt a sírban! Viselének másik szokatlan vonása, hogy övéen állítólag kerek rozetták voltak. Hasonló ékítmények mindaddig csak a ruházatra varrva, vagy – mint a karosi II/18. sírban – a tegez függesztőszíján kerültek elő. Nem lehetetlen, hogy ezt a szerepet töltötték be a mohácsi sírban nyugvó előkelő felszerelésén is. Amennyiben mégis övdíszek voltak, e lelet egyedülálló X. századi régiségeink között.⁵⁶⁹ Az öv szerkezete is eltérhetett az eddig ismertektől, az ötszög alakú, gyöngyözött keretű szíjvég ugyanis jóval keskenyebb az említett rozettáknál.⁵⁷⁰

A Dunántúl déli és délnyugati sávjából mindaddig egyetlen veretes övvel eltemetett harcos sírja sem került elő. Az elmúlt években azonban örvendetesen megsaporodott a leletek száma a Balaton déli partján.⁵⁷¹ A négy lelet közül a balatonkiliti szórvány, a balatonszemcsi és fonyódi magányos (?) sír, a vörsi pedig egy avar temető sírjai közé átsót X. századi magyar temetőhöz tartozik. Az újabb ásatások nyomán egyre gyarapodó leletek arra utalnak, hogy már a X. század első évtizedeiben megtelepedtek a középréteg kisebb csoportjai a Balaton déli partjának sík területein. Hagyatékuk szoros kapcsolatokat mutat az Alföld és a Felső-Tisza-vidék emléanyagával. A balatonszemcsi sír kantárveretei pontos mátsai a karosi III/11. (vezéri!) sírban lelt kantárdíszeknek, övvereteinek legjobb párhuzama pedig Szeghalomról, a kenézlői I. temető 1–3. sírjából és Tiszaeszlár–Bashalom II. temető 13. sírjából ismertek.⁵⁷² A fonyódi övveretek a bordákkal osztott felületűek közé tartoznak, a csat díszítése a szerencsi csatával rokon, a nagyszíjvég pedig a kétpói szíjvég egyszerűbb változata.⁵⁷³ A balatonkiliti veret a nyújtott cseppdíszekkel éke-

562 A Mezőföldön: Nagylók–Erdőmajor (lőcsontok, lószerszám, lándzsás végű huzalkarperec): *Fehér-Éry-Kralovánsky*, 1962. No. 719. A közöletlen leletet *Hatházi Gábor* szívességéből ismerem. Sárbogárd–Tringer tanya 33. sír (kés, csiholó, bőr tarsoly): *Éry K.*, 1967–68. 93–130.; Vereb (ló, lószerszám, nyílcsücsök, két huzalkarperec, köves gyűrű, ezüst pénzék): *Érdy J.*, 1858. 14–27.; A Sárközben: Dunaszekecső (szórvány): *Kiss A.*, 1985. 54–55., 21. 1., 3.; Mözs–Századomb (női sírból egy db másodlagosan felhasznált övveret): *Mészáros Gy.*, 1973–74. 5., 4. kép 3.; Szekszárd–Hidaspetre dűlő (feldúlt lovas sírból, lószerszám, ezüst pénzék): *Haugh B.*, 1902. 367–368.; E lelőhelyektől délebbre: Mohács–Téglagyár 5. sír (a kotrógéppel megtalált sír leletei: lőcsontok, lószerszám, ezüstlemezes nyereg, arany lemezek, kerek köntösdíszek, csizmaveretek(?)), 8 db kerek rozettás övveret(?) és egy szíjvég, ficsont, tegezvasalás, vastöredékek): *Kiss A.*, 1985. 240–241., 108. kép 8–17., 109–111. kép

563 A 33. sírban nyugvó fegyvertelen, veretes öves férfi az ásató szerint a honfoglaló, első generáció vezetője lehetett: *Éry K.*, 1967–68. 131.

564 *Erdélyi I.*, 1978. 287–292.; *Mesterházy K.*, 1989–90. 238.

565 *Kovács L.*, 1989. 74.

566 Ld. 540. jegyzet!

567 Budapest–Farkasrét: *Dienes I.*, 1973. 2. kép 29.; Gádoros–Bocskai u. 1. sír; *Fettich N.*, 1937. XCII. t. 2.; Hajdúböszörmény: *Hampel J.*, 1907. 15. t.; Kenézlő–Fazekaszug I. temető 1–3. sír; *Jósa A.*, 1914. XIV. kép; Szeged–Jánosszállás 5. sír; *Dienes I.*, 1970. 37. kép; Tiszaszederkény–Vegyí Kombinát 2. sír; *K. Végh K.*, 1970. 86.

568 Ld. 498. jegyzet!

569 *Kiss A.*, 1985. 109. t. 17–24.

570 *Kiss A.*, 1985. 109. t. 9.; párhuzama: Vágvörösvár 11. sír; *Toelk. A.*, 1968. 20., XII. t. 21–25.

571 Balatonszemcs (lószerszám, lószerszámveretek, csontos fű, tegez, nyílcsücsök, pénzék): *Költő L.*, 1990. 85–101.; Balatonkiliti (szórvány): *Hampel J.*, 1907. 118.; Fonyódi–Magyar B. Általános Iskola (ló, lószerszám, ezüstlemezek a lószerszám szíjazatáról, nyílcsücsök, pénzék): *Rég. Füzet. Ser. I. No. 42.* 1991. 53.; Vörs–Pápkert B. temető 561. sír (tegez, nyílcsücsök): *Költő L.*, 1992. (Sajtó alatt.)

572 *Mesterházy K.*, 1989–90. 241.; *Jósa A.*, 1914. 305–309.; a tiszaeszlári II. temető 13. sírjának leleteit *Dienes I.* szíves hozzájárulásával közölhettem: *Révész L.*, 1989–90a. 10. kép

573 A fonyódi sír övvereteinek fotóját *Költő László* volt szíves hozzám eljuttatni, amiért ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni. Az övveretek párhuzamait ld. 498. jegyzet alatt. Szerencs: *Dienes I.*, 1973. 14. kép 1.; Kétpó: *Selmeczi L.*, 1980. II. t. 12.

sítettek közé tartozik. Párhuzamait a veretes lószerszámok bemutatásánál, a karosi II/25. sír kantárdíszei kapcsán már áttekintettük. A vörsi sír övcsatján látható griffbrázolás pompás párhuzama a benepusztai vezéri sír niellódíszes szíjvégén tanulmányozható.⁵⁷⁴ Úgy vélem, a fentiek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a harcosok méltóságjelvényei, vagy azok nagyrésze a Felső-Tisza-vidék központi ötvösműhelyéből kerültek ki.

A Balatontól északra, a Bakonyból mindössze egy, közöletlen leletről van tudomásom, Bakonyszombat hely–Feketevízi erdőn gátépítés során 10–12 sírt dúltak fel, a megmaradt leletek közt övveretek is vannak.⁵⁷⁵

A Kisalföldről a veretes övet tartalmazó sírok gazdag sorozata került elő. A lelőhelyek a Csallóköz, Szigetköz és a Mosoni síkság hatalmas, az áradások által évente elöntött, mocsarakkal tarkított területeit övezik. A Kisalföld déli részén az Acsalagtól Neszmélyig húzódó széles sávot népesítik be,⁵⁷⁶ majd a Dunán átlépve, Komáromtól Pozsonysárfőig húzódnak. Északon a Vág mentén Vágvörösvárig húzódik sávjuk.⁵⁷⁷ A Duna mentén nyugatabbra, az Ipoly torkolatánál került elő a Kiskesz–Nagyvölgy úti dűlő 261. sírjában egy teljes övkészlet.⁵⁷⁸

A Kisalföld déli részéről származó 7 lelet zöme szórvány, így sem az egyes sírokban lévő valamennyi mellékletet, sem azok leletkörnyezetét nem ismerjük pontosan (Acsalag, Bana, Kajárpéc, Neszmély, Ravazd). A banai sír azonban, hiányos volta ellenére is, a régió legrangosabb leletének számít. A két, teljes leletanyagával megmentett sír (Dör, Dunaalmás) köznépi temetőből került elő. Sajátos módon a Kisalföldnek éppen a déli, Magyarországhoz tartozó részének honfoglalás kori temetői alig kutatottak, pedig a szórvány leletek sokasága – láttuk már a rozettás lószerszámvertek esetében is – rangos közösségek jelenlétére utal. Ezekről közelebbit azonban, teljesen feltárt és közzétett temetők híján, nem tudunk.

Egészen más a helyzet a Dunától északra eső területeken: itt 14 lelőhelyről összesen 16 övvereteket tartal-

mazó sír került elő. Közülük azonban több esetben (Érsekújvár, Hetény, Magyardiószeg, Nemeskosut) az övdíszek másodlagos felhasználásuk, rangjelző szerepük tehát nincs. Szórványként kerültek elő a naszvadi, komáromi, pozsonysárfői övveretek. A naszvadi lelet azonban, csakúgy mint a vágvörösvári, rangos középrétegbeli temető hagyatékából származik. Ugyancsak előkelő, tarsolylemezes férfi nyugodott a perbetei 3. sírban.

A szeredi temetők a korszak legfontosabb lelőhelyeinek sorába tartoznak. Az I. temető homokbányászással elpusztított sírjai közül 34-nek sikerült többé-kevésbé megmenteni a mellékleteit, közülük legalább 20 sírban volt lovas, illetve lószerszámos temetkezés. A férfiak közül 7 viselt veretes övet, ugyancsak heten használtak csontmerevítésű íjat, a tegezmaradványok és nyílcsúcsok majd mindegyikük sírjából előkerültek. A női viselet (gömborscsüngős fülbevaló, rombusz alakú ingnyakdíszek, préselt rozettákkal ékes kaftán, veretes csizma) a felső-tiszaihoz hasonlatos. Mindez leggazdagabb honfoglalás kori temetőinkkel (Karas, Kenézli) egy sorba emeli a szeredi I. temetőt. A különbség köztük az egyéb méltóságjelvények hiányában, s a szabályok kis számában (egyetlen darab az 1957. évi szórványlelet) van. Ugyancsak nem lényegtelen eltérés, hogy a 23 megmentett sírből álló II. szeredi temetőben hiányoznak a méltóságjelvények – még a veretes övek is! –, a szabályok, ellenben az egyik sírban kétélű kardot találtak. A másik három temetőmaradványból csak néhány sír, illetve a temetkezések elpusztulásáról tanúskodó adat maradt fenn.

A rendszeres feltárás hiányából, illetve a temetőterképek közöletlenségéből adódóan az I. és a II. temető szerkezetéről semmit nem tudunk. Az azonban kitűnik, hogy a férfisírok száma jóval meghaladta a női és a gyermek temetkezéseket, s nem hiányoznak a házi szolgák melléklet nélküli sírjai sem.⁵⁷⁹

A Kisalföldön előkerült övdíszeket az is megkülönbözteti a Kárpát-medence más tájain lelt övveretekről, hogy nemcsak a Felső-Tisza-vidék temetőiben, hanem e

574 Fetiich N., 1937. XXX, t. 1.

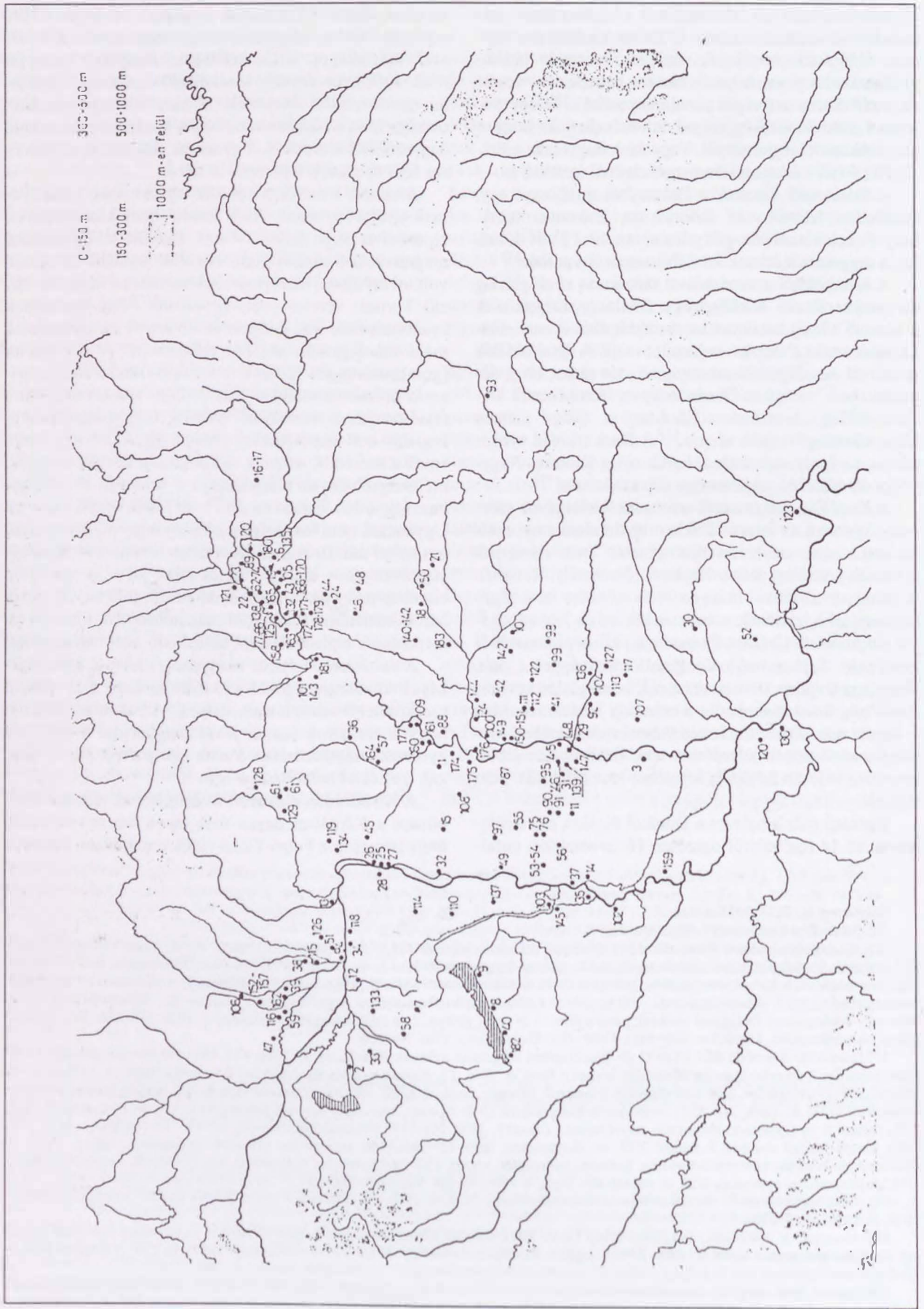
575 Fehér-Éry-Kralovánszky, 1962. No. 37.

576 Acsalag–Hosszúdomb (kiszántott sírből származó, közöletlen leletek): Fehér-Éry-Kralovánszky, 1962. No. 5.; Bana–Ördögásta hegy 1. sír (lőcsontok, lószerszám, kantárveretek, tegezvasalás, szablya, tarsolylemez): Kiss Á.–Bartha A., 1970. 219–260.; Dör–Kápolna dűlő (avar temetőbe ástott honfoglalás kori sírok egyikében: gyöngyök és 18 db ezüst övveret): Szőke B., 1954. 119–137.; Dunaalmás–Homokhánya 4. sír (3 nyílcsúcs, csíholó, kés): Kralovánszky A., 1988. 249.; Kajárpéc–Gyűri kavicsbánya (egyélű kard): Kovács L., ComArchHung 1992.; Neszmély–Melegeshegy (holgatott sírokból: pántkarperec, 2 db értne, gyöngy, 2 db zabla, kengyelpár): Hampel J., 1900. 550–554.; Ravazd (nyílcsúcs, kés pántkarperec, közöletlen, szórvány): Fehér-Éry-Kralovánszky, 1962. No. 856.

577 Érsekújvár–Szomorai dűlő 67 sír (1 db másodlagosan felhasznált övveret): Rejholcová. M. 1974. 435–463.; Hetény–Disznólegelő 53. sír (gyermeksírban 2 db másodlagosan felhasznált övveret): Tócsik. A. 1968. 27.; Komárom környéke (szórvány övveretek): Tócsik. A. 1968. 32.; Magyardiószeg (gyermeksírban 2 db másodlagosan felhasznált övveret): Tócsik. A. 1982. 158–160.; Naszvad–Partok dűlő (feldúlt sírokból származó övveretek): Szőke B., 1941. 214–222.; Nemeskosut–Remetedomb (2 db övveret, talán másodlagosan felhasználva): Chrapovský, B. 1955. 264–275.; Perbete 3. sír (lőcsontok, lószerszám, tarsolylemez): Dienes I., 1959. 145–158.; Pozsonysárfő (szórvány leletek): Nevizánsky G., 1988. 119–120.; Szered–Mácsai dombok 1. temető 2/53. sír (lőszerszám), 6/53. sír (lőcsontok, lószerszám, íjesontok, nyílcsúcsok, tegez), 15/53. sír (lőcsontok, lószerszám, bronzveretes nyereg, íjesontok, nyílcsúcsok, tegez), 1/57. sír (lőszerszám, nyílcsúcsok, tegezvasalások, íjesontok, szablya), 1/58. sír (lőszerszám, nyílcsúcs), 2/52. sír (feldúlt sír): Tócsik. A. 1968. 42–57.; Vágcselvec–Vágvece 21. sír (a sírban csak övveretek voltak): Tócsik. A. 1992. 130.; Vágvörösvár 11. sír (lőszerszám, nyílcsúcsok, tegez): Tócsik. A. 1968. 20.; Taksony–Kertalja (feldúlt sírokból megmaradt leletek): Tócsik. A. 1979. 83., 7. kép

578 Hanuliak. M. 1989. 380., 384., 394., 4. kép 12–15. Két közöletlen leletgyűtést nem tudtam ellenőrizni, az övveretes sírok közé sorolásuk kérdéses; Ipolyzalka: Szőke B., 1954. 214., 3. jegyzet; Esztergom–Diósvölgy: Fehér-Éry-Kralovánszky, 1962. No. 292. A Koroncó környékéről származó palmettás esat és szíjvég rozettás lószerszámveret kísérletében került a múzeumba: Hampel J., 1900. 735.

579 Tócsik. A. 1968. 40–57.; a szeredi I. temető magyar nyelvű rövid értékelése: Dienes I., 1973. 192–196.; A Kisalföld északi részén előkerült X–XI. századi temetők összefoglalása: Tócsik. A. 1987. 177–241.

←

64. kép. Övveretek, veretes övek a Kárpát-medencében. 1. Abony, 2. Acsalag, 3. Ada, 4–5. Algyő, 6. Anarcs, 7. Bakonyzombathely, 8. Balatonszemes, 9. Balatonkiliti, 10. Gyula-Téglagyár, 11. Balotaszállás, 12. Bana, 13. Kiskesz, 14. Bátmonostor, 15. Ladánybene–Benepuszt, 16–17. Beregszász, 18. Berettyóújfalú, 19. Beszterec, 20. Tiszabездé, 21. Bihar-Somlyóhegy, 22. Bodrogszerdahely, 23. Bodrogvécs, 24. Bököny, 25. Budapest–Farkasrét, 26. Budapest–Kaszás u., 27. Budapest–Pestlőrinc, 28. Budapest–Tűzkőhegy, Naphegy u., 29. Deszk–Ambrus, 30. Detta, 31. Domaszék, 32. Dömsöd, 33. Dör, 34. Dunaalmás, 35. Dunaszekcső, 36. Erdőtelek, 37. Érsekújvár, 38. Érsekújvár, 39. Vágsellye, 40. Fonyód, 41. Földéak, 42. Gádoros, 43. Gáva, 44. Geszteréd, 45. Gödöllő, 46. Hajdúböszörmény, 47. Pozsonysárfő, 49. Hajdúsámson, 49. Harta, 50. Hencida, 51. Hetény, 52. Homokdiód, 53. Homokmégy, 54. Ipolyszalka, 55. Izsák, 56., Jánoshalma, 57. Jászszentandrás, 58. Kajárpéc, 59. Magyardiószeg, 60. Karancsalja, 61. Karancslapujtő, 62–74. Karos–Eperjesszög I–III., 75. Kecel–Lehoczky tanya, 76. Kecel–Vádéi dűlő, 77–86. Kenézlő–Fazekaszög I–II., 87. Kiskunfélegyháza, 88. Kétpó, 89. Kisdobra, 90. Kiskunhalas–Bodoglár, 91. Kiskunhalas–Rekettye, 92. Kiszombor–E., 93. Kolozsvár, 94. Komárom, 95. Kömpöc, 96. Krylos, 97. Kunadacs, 98. Kunágoita, 99. Mezőhegyes, 100. Kunszentmárton, 101. Miskolc, 102. Mohács, 103. Mőzs, 104. Nagyszentmiklós–Bukovapuszt, 105. Nagyhalász, 106. Vágvörösvár, 107. Nagyikinda, 108. Nagykőrös, 109. Nagykőrös, 110. Nagylók, 111. Nagymágocs–Homokbánya, 112. Nagymágocs–Mágocs ér, 113. Nagyősz, 114. Vereb, 115. Naszvad, 116. Nemeskosut, 117. Németkomlós, 118. Neszmély, 119. Nógrádsáp, 120. Novi Banovci, 121. Zemplén, 122. Orosháza, 123. Orsova, 124. Ócsöd, 125. Zalkod, 126. Perbete, 127. Perjámos, 128. Perse, 129. Piliny, 130. Zimony, 131. Przemysl, 132. Rakamaz–Strázsahalom, 133. Ravazd, 134. Rád, 135. Rétközberencs, 136. Sajtiény, 137. Sárbovár, 138. Sárospatak–Apróhomok, 139. Zsombó, 140. Sárrétudvari–Poroshalom, 141. Sárrétudvari–Hízó föld, 142. Szabadkgyőcs–Pálliget, 143. Szakáld, 144. Szarvas–Tessedik u., 145. Szekszárd, 146. Szeged–Jánosszállás, 147. Szeged–Királyhalom, 148. Szeged–Óthalom, 149. Szentcs–Borbásföld, 150–151. Szentcs Nagyhegy, 152–157. Szered, 158. Szerencs, 159. Szilágyi, 160. Szolnok–Strázsahalom, 161. Szolnok–Ugar, 162. Taksony, 163. Tarcál, 164. Tarnaörs–Szentandrás határ, 165. Tiszabercel–Újsor, 166–170. Tiszaeszlár–Bashalom I–II, 171. Tiszajenő, 175. Tiszakécske, 176. Tiszakiirt, 177. Tiszaiúly, 178–179. Tiszavasvári–Aranykerti tábla, 180. Tuzsér, 181. Tiszaszederkény, 182. Vörs, 183. Szeghalom–Korhány

régióon belül is megtalálhatók párhuzamaik. Indás-virágos, illetve virágdíszes övveretek kerültek elő Vágselylyéről, Neszmélyről, Pozsonysárfőről, s a szeredi I. temető 1957-ben lelt sírjából. Gerezdelt mintájú övvereteket Magyardiószegről és Taksonyból ismerünk. Karéjos övdíszek Kajárpécről, Szered I. 15/53. sírjából és

Kiskesziből kerültek elő. Ugyancsak Kiskesziből – valószínűleg löszerszámdíszként – olyan sima felületű, közepesen árkolt, aranyozott mezőből kiemelkedő dudorral ékesített veretek láttak napvilágot, melyek párhuzamai Szered I. 2/53. és 6/53. sírjából származnak, díszesebb változataik pedig ugyancsak Szeredről, a 15/53. sírből ismertek. (Utóbbi sír pikkelymintás kisszívjéve a felsőtiszaiakkal rokon, ld. Karos II/50. sír kapcsán.) E veret-típus párhuzamai (Karancslapujtő–Nyárvas dűlő, a beregszászi második lelet, Kiskunfélegyháza–Határdomb) a Kárpát-medence más részein ritkák, feltehetőleg egy helyi ötvösműhely termékei. Néhány egyszerű kivitelű övveret (Dör, Dunaalmás, Nemeskosut, Érsekújvár, Hetény) párhuzamai máshol nem mutathatók ki, e típus is helyi jellegzetesség lehet. Valamennyi köznépi temetőből származik, s a X. század közepére–második felére keltezhető. A perbetei övveretek a banai I. sír nagyméretű veretével azonos műhelyben készültek,⁵⁸⁰ ugyanakkor a banai öv lecsüngő végét díszítő, egymásba csúsztatható veretek párhuzamai Tiszaeszlár–Bashalomról ismertek. Ugyancsak felsőtiszai párhuzamai vannak a banai tarsoly záró-, illetve függesztőszíján elhelyezett levéldíszes vereteknek (Karos, Geszteréd). Van azonban néhány olyan verettípus, melyek másai csak a Kárpát-medence más részein mutathatók ki: vágvörösvár (négyzet alakú övveretek), Szered I. temető 1/58. sír (cseppmintás övdíszek, valamint Kolozsvár–Zápolya u. I. sír, Kenézlő II. temető 42. sír szívjévének mintája),⁵⁸¹ Naszvad (Budapest–Farkasrét, Benepuszt, Kenézlő I. temető 16. sír),⁵⁸² Komárom környéke (Rád–Kishegy „A” sír).⁵⁸³ A szeredi I. temető 2/52. sírjából való szívjég párhuzamait Karoson találtuk.

Mindezek a megfellelések véleményem szerint két dologra hívják fel a figyelmünket: a Kisalföld területe már a X. század első felében a magyarság fontos szállásterületei közé tartozott, erről tanúskodnak a katonai kíséret temetői is. Minden bizonnyal rendelkezett olyan ötvösközponttal, melynek fő feladata a kíséret előkelő vezetőinek méltóságjelvényekkel való ellátása volt. E központ termékeinek a korabeli magyar szállásterületen való szóródása azonban korántsem olyan mértékű, mint a felsőtiszai-vidékié. Ugyanakkor az utóbbi készítményei itt is jelen vannak, tehát a két terület népcességét szoros szálak fűzték egymáshoz. A kevesebb méltóságjelvény, a katonai kíséret temetőinek kisebb száma és az a tény, hogy vezetői csak igen ritkán hordtak szablyát (Bana, Szered I. temető 1957-es lelet) a két központ jelentősége közti különbségekre is utalnak.

A jelentősebb kétségkívül a felsőtiszai lehetett, amit az is mutat, hogy a Kisalföldről mindeddig hiányoznak a vezéri sírok.

580 Kiss Á.–Bartha A., 1970. XXV. t. 1.

581 Mesterházy K., 1989–90. 240.

582 Mesterházy K., 1989–90. 240.

583 Patay P., 1957. 58–66.

Észak-Magyarországon a veretes övet tartalmazó sírok lelőhelyei kisebb csoportokat alkotnak. A gödöllői dombvidékről mindeddig csupán egyetlen leletet ismerünk,⁵⁸⁴ északabbra, a Cserhát területéről újabb kettőt.⁵⁸⁵ A gödöllői és a nógrádsápi, gazdag mellékletű harcosok sírjai magányosan(?) feküdtek, utóbbi övdíszai az indásvirágos övveretek csoportjába tartoznak. A Rádon talált lelet X–XI. századi köznépi temetőből származik, párhuzama az imént említett, Komárom környékéről származó szórvány övveretek között látható.

A következő csoport az Ipoly felső folyása mentén a folyó bal partját kísérő dombok között helyezkedik el.⁵⁸⁶ Noha a 4 lelet közül kettő (Karancsalja, Karancslapujtó) szórványként, kiszántott sírokból látott napvilágot, valószínű, hogy ezek is a Piliny-leshegyihez és a perbetihez hasonló, néhány síros kiscsaládi temetőkhöz tartoztak. E temetőkben valószínűleg az Ipoly felső folyásának vidékét megszálló előkelő nemzetségek tagjai nyugodtak. Övdíszai párhuzamai a Felső-Tisza-vidéken is kimutathatók: a piliny-leshegyi I. sír nagyszíjvége az indásvirágos díszítésűek közé tartozik, övveretei pedig a bordákkal tagolt felületűek közé sorolhatók. A karancslapujtó, ugyancsak archaikus mintázatú övveretek négyzet alakú övdíszai e típus legszebb példányai. Formailag és díszítésüket tekintve kitűnő párhuzamaik a felső-tiszai vezéri sírok készenléti íjtegezeinek ékítményei között található (Bodrogszerdahely, Karos III/11. sír, Eperjeske 2. sír).⁵⁸⁷ Aligha kétséges, hogy azokkal azonos műhelyből kerültek ki.⁵⁸⁸ Nem tisztázott a karancslapujtó két ötszög alakú, peremén négy bimbóban végződő, bemélyített közepű széles és a két keskeny veret, valamint a hozzájuk tartozó kisszíjvég szerepe: ezek a tarsoly zárószíján, az öv kapcsolószíján, valamilyen fegyver függesztőszíján csakúgy elhelyezkedhettek, mint a kantárszíjakon. A kisszíjvég közeli párhuzamát a zempléni vezéri sírban találták.⁵⁸⁹ A fenti adatok arra utalnak, hogy az Ipoly felső folyása mentén lakott X.

századi népesség vezető családjai szoros kapcsolatokat ápoltak a felső-tiszai fejedelmi központtal.

A veretes övet tartalmazó sírok következő kisebb csoportja a Tarna alsó folyása mentén helyezkedik el.⁵⁹⁰ Valamennyi lelőhely bolygatott, csupán részleteiben feltárt vagy közöletlen, így tüzetesebb vizsgálatukra nincs lehetőségünk. A szűkszavú közlemények lovas sírokra utalnak, így valószínű, hogy a veretes övek tulajdonosai a honfoglaló magyarság előkelőinek sorába tartoztak, s a Mátraalját birtokló nemzetség katonai kíséretének tagjai lehettek.

Végezetül a veretes öves sírok egy kisebb csoportja figyelhető meg a Sajó alsó folyása mentén, a folyó jobb partja mellett.⁵⁹¹ Közülük azonban a Miskolc–repülőtéri 4. sírban talált egyetlen darabot másodlagosan használták fel, a szakáldiak szórványként kerültek elő, egyedül a tizzaszederkényi övveretes sírt tárta fel régész. A miskolci övveret legközelebbi párhuzamait Szentés-Nagyhegyen találták, s e típus a gerezdelt mintájú övdíszek csoportjába tartozik.⁵⁹² A szakáldi veretek a nyújtott cseppdíszesek közé sorolhatók,⁵⁹³ a tizzaszederkényiek párhuzamai pedig Vereben és a bezdédi 3. sírban kerültek elő.

A fenti rövid áttekintésben 143 lelőhelyről 184 veretes övet, vagy övveretet tartalmazó sírt ismerhettünk meg. Tekintélyes részük, 25 lelőhelyről származó 55 lelet a Felső-Tisza-vidékéről került elő, azokból a temetőkből, melyek jellegzetességét a férfisírok temetőn belüli magas – olykor 50%-ot meghaladó – aránya, erős felfegyverzettsége és egyéb méltóságjelvények nagy száma alkotja. Sokat mondó adat, hogy míg e vidék legalább részben feltárt lelőhelyein egyáltalán nem ritkaság a két vagy több övveretes sír, a Kárpát-medence egyéb tájain elenyésző azon temetők száma, ahol legalább két sírban találtak veretes övet (Sárrétudvari–Poroshalom, Homokmégy–Halom, Jászszentandrás–Járastanya, Algyő, Kunágota(?), Szentés-Nagyhegy). Egyetlen olyan lelőhely akad, ahol kettőnél több sírban volt veretes öv: szeder-Mácsai dombok I. temetője (6 sír). Úgy vélem, már

584 Gödöllő–Öreghegy (lőcsontok, lőszerszám, ezüstlemezes nyereg, szablya, nyílcsúcsok, tegez, pántkarperec): *Supka G.*, 1911. 180–182.; az egyetlen bronz övveret és díszítetlen csat nem biztos, hogy veretes öv része volt.

585 Nógrádsáp–Tatarka (lőcsontok, nyílcsúcsok, tegez): *Rég. Füz. Ser. I. No. 35.* 1922. 80.; A kirabolt sír indás-virágos övvereteire *Fodor István* hívta fel a figyelmet, amit ezúton is szeretnék megköszönni. Rád–Kishegy „A” sír (lőszerszám, pántkarperec. A leletanyag hiányosan került a múzeumba!): *Patay P.*, 1957. 58–66.

586 Karancsalja–Lapostető (kiszántott sír megmaradt leletei: lőszerszám, 4 db övveret): *Dienes I.*, 1964. 37–39.; Karancslapujtó–Nyárvas-dűlő I. sír. (Kiszántott sír megmaradt leletei: kerek, négyzetes átmeteszű huzal-, illetve pödrott végű pántkarperec, küllős szíjfelosztó karika): *Dienes I.*, 1964. 18–37.; Perse 103. sír (lőcsontok, lőszerszám, nyílcsúcs): *Tócsik A.* 1968. 38–40.; Piliny–Leshegy I. sír (lőcsontok, lőszerszám, csontos f. nyílcsúcsok): *Nyáry J.*, 1873. 16–24.

587 *Révész L.*, 1992. 345–369.

588 A karancslapujtó öv mordvinföldi hasonmását *Dienes I.*, 1964. 23–37. mutatta ki a krjukovó–kuzsnovói temető 505. sírjából.

589 *Budinsky–Kricka. V.–Fettich N.*, 1973. 17. t. 31.

590 *Erdőtelek–Bemáthegy* (szórvány lelet, az építkezéssel megsemmisített 3 lovas sírből övveretek, nyílhegyek és egy szablya maradt meg): *Szabó J. Gy.*, 1969. 55.; Jászszentandrás–Járastanya I. sír (lőcsontok, lőszerszám, nyílcsúcsok, tegez), 2. sír (övveretek): *Kaposvári Gy.*, 1955. 39–41.; *Tóth J.*, A Jászszág története az őskortól napjainkig. Kiállításvezető, Jászberény, 1966. 18. Tarnaörs–Szentandrás határ, Kerek L. földje (kiforgatott sírokból származó közöletlen övveretek): *Fehér–Éry–Kraloványzky*, 1962. No. 1091.

591 Miskolc–Repülőtér 4. sír (női sírban egyetlen, másodlagosan felhasznált övveret); *Révész L.*, 1992a. 98–108.; Szakáld–Mulatódomb (homokbányászással elpusztított temető megmaradt leletei közt 2 db övveret): *K. Végh K.*, 1970. 87.; Tizzaszederkény–Vegyi Kombinát 2. sír (lőcsontok, lőszerszám, nyílcsúcsok, szablya): *K. Végh K.*, 1970. 86–87.; *Kemenczei T.–K. Végh K.*, 1971. 511.

592 E veretípusról részletesebben ld. Karos II/16. sír övvereténél!

593 Párhuzamaikat ld. a veretes lőszerszámokat tárgyaló fejezetben, a II/25. sírnál!

önmagában ez a tény is kiemeli a Felső-Tisza-vidéknek a X. századi magyar történelemben játszott fontos szerepét. Mindezt alátámasztja azonban többek között a szablysírok hasonló csoportosulása, illetve szóródása is: a 129 ismert lelőhelyű példányból 51 a szabolcsi-templéni temetőkből került elő.⁵⁹⁴ A fentiekben már utaltunk arra, hogy szablysírok és veretes övek viszonylag ritkán kerülnek elő együtt, ugyanabból a sírból: összesen 31 ilyen leletről tudunk, de azok zöme más méltóságjelvényeket is tartalmazó, kiemelkedő rangú sír.⁵⁹⁵ Úgy tűnik tehát, hogy e jelenség nem korlátozódik csupán a Felső-Tisza-vidékére, érvényes az egész Kárpát-medencére. Nyilván mindkét hatalmi jelvény birtoklása más-más rangot jelentett, s csak meghatározott esetben birtokolhatta együtt azokat egy-egy előkelő. Erre a későbbiek során még visszatérünk.

A veretes övet használó harcosok mellett az esetek döntő többségében ott találjuk lovukat, lószerszámukat, s távolsági támadó fegyvereiket. Van azonban a veretes öves síroknak egy olyan, kisebb csoportja is, amelyben az elhunyt mellett egyiket sem találjuk, vagy csupán 1–2 nyílcsúcsot, mintegy jelzésszerűen. Zömük köznépi temetőből került elő (Tiszabercel–Újsor 2. sír, Dunaalmás–Homokbánya 4. sír, Kiskeszi 261. sír, Vágsellye 21. sír, Rád–Kishegy „A” sír, Sárbogárd–Trinker tanya 33. sír, Sajtény 1. sír), s bennük feltehetőleg az adott közösség vezetője nyugodott. A régész által feltárt, bolygatlan közép- és későközépkori sírok közül egyedül Kenézlő–Fazekaszug I. temető 10. és II. temető 31. sírjából nem került elő semmilyen fegyver, de idesorolhatjuk a karosi II/35. (gyermek) sírt is. Az előző, köznépi csoport övdíszecinek párhuzamait egyébként a Felső-Tisza-vidék rangos temetőiből nem ismerjük. Közülük került ki az egyetlen lelet – Tiszabercel–Újsor 2. sír –, ahol veretes öv kíséretben S végű hajkarika is volt. Ugyancsak egyetlen, mindeddig közöletlen övveretes sírból került elő kétélű vaskard (Kömpöc). A többi sír kísérelétei alapján a X. század első kétharmadára keltezhető, mellékleteik között nem találtunk ugyanis olyan tárgytípusokat, amelyek ennél későbbi datálást indokolnának.

A X. századi magyar szállásterület övvereteit vizsgálva nyilvánvalóvá vált, hogy csupán egyetlen olyan terület van, ahol valamennyi övveret típus (leszámítva természetesen az egyedi, mindeddig párhuzam nélkül álló darabokat) kimutatható, ez pedig a Felső-Tisza-vidéke. E régióknak van még egy sajátossága: rendkívül nagy a különböző sírokból, temetőkből előkerült azonos övdíszek száma. E tény több tanulsággal is szolgálhat: számunkra: az azonos veret típusok bizonyítják a különböző lelőhelyek egyidejűségét, azt, hogy használóik nagyjából

azonos időszakban éltek és jutottak méltóságjelvényükhöz. Úgy vélem azonban, hogy ezt az időszakot aligha szűkíthetjük egy-egy generáció életének időtartamára, és ezek segítségével sem lehet elkülöníteni egymástól a honfoglaló első, második, harmadik stb. generáció tagjait. Egy-egy változatos formájú díszítményekből (csat, széles- és keskeny veretek, az esetleg elvesztett darabok más típusúakkal való pótlása, nagyszíjvég, kapcsolósíj veretei és kisszíjvége) összeállított övkészlet szinte minden darabjának más-más sírokban találjuk meg a párhuzamait. E díszítmények aztán újabb veret típusokkal együtt jelentkeznek, s azok révén is újabb és újabb leleteket kapcsolhatunk a kiinduló pontként szolgáló veretegyütteshez. E fáradságos munka révén megközelítőleg arra az eredményre jutnánk, hogy az eddig ismert övdíszek túlnyomó többsége egyetlen (vagy éppenséggel: az első) honfoglaló generáció tagjainak a hagyatékát jelzi.⁵⁹⁶ E vizsgálati módszer gyengéjét itt csak egyetlen példával illusztráljuk: a (közöletlen) fonyódi sírt a benne talált Provence-i Hugó érme alapján *Mesterházy K.* a honfoglaló második nemzedékéhez köti. Csakhogy e lelet egy olyan övcsatot is tartalmaz, melynek pontos párhuzama Szerencsen került elő. A szerencsi virágdíszes övveretek megfelelői pedig a Karosi II/52. sírből ismertek. E karosi lelet viszont – a benne talált érmék alapján is! – bizonyosan a X. század első negyedében került a földre, tehát *mindenképpen* az első honfoglaló generáció hagyatéka! Rávilágít egyben ez az eset arra is, hogy az érmékkel együtt talált övveret típusok sem köthetők kizárólag egyik vagy másik generációhoz. Jelenlegi ismereteink szerint csupán azt jelenthetjük ki több-kevesebb biztonsággal, hogy a veretes övek döntő többsége a X. század első felére-kétharmadára keltezhető. Véleményem szerint az az út sem járható, amely szerint azon övvereteink, melyeknek a Kárpátoktól keletre is kimutathatók párhuzamai, lennének az új hazát birtokba vevő népcsoport hagyatékának legkorábbi elemei. Ilyen előzményei ugyanis kimutathatók az övdíszek szinte valamennyi gyakoribb változatának (virágdíszes, indás-virágos, virágmintával osztott indás, gerezdelt mintájú, bordákkal tagolt felületű, négyzet alakúak és variánsaik, karéjos díszítésű, egymásba csúsztatható végű övveretek).⁵⁹⁷ Mint láttuk, más leletekkel való kapcsolataik is rendkívül szerteágazóak. Segítségükkel azonban megállapítható, hogy az előállításukat végző műhely még igen friss keleti hagyományokkal rendelkezett, s az ott dolgozó mesterek az új hazába is átörököltették azokat. Hogy a Kelet- és Észak-Európában hatalmas területen elterjedt hasonló típusok mennyiben tekinthetők magyar mesterek alkotásainak, illetve elterjedésük milyen mértékben tulajdonít-

⁵⁹⁴ Révész L., 1991a, 89–97.

⁵⁹⁵ Bana, Benepusztá, Beregszász – első lelet, Gádoros, Geszteréd, Karos II/50., II/52., III/11. sír, Kenézlő I. temető 3. sír, Szered I. temető I/1957. sír, Tarcal, Tiszaszlár–Bashalom I. temető 10. sír, Tiszasüly, Zemplén, Kétpó. – Ezeknél szerényebb mellékletű sírokból: Bihar–Somlyóhegy 8. sír, Budapest–Pestlőrinc, Budaörs–Tűzkőhegy, Földeák, Gödöllő, Kolozsvár–Zápolya u. 1. sír, Nagykőrös, Nagymágocs–Homokbánya, Szabadkígyós–Páliget 1. sír, Szeged–Jánosszállás 5. sír, Tiszaszederkény, Rétközberencs.

⁵⁹⁶ *Mesterházy K.*, 1989–90, 235–274.

⁵⁹⁷ *Dienes I.*, 1960, 185–186.; *Dienes I.*, 1964, 23–37.; *Dienes I.*, 1973, 192–200.; *Fettich N.*, 1942, 41–43.; *Mesterházy K.*, 1989–90, 238–239.

ható az etelközi magyar törzsek közvetítő szerepének, ma még vitatott. Úgy vélem, inkább arról lehet szó, hogy ötvöseink a steppéken szélteben elterjedt formákat vették át és idomították a magyar viselet sajátosságaihoz. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a veretes tarsolyok díszítményeinél is.⁵⁹⁸

Mivel az ismert verettípusok együtt kizárólag a Felső-Tisza-vidéken fordulnak elő, úgy vélem, joggal feltételezhetjük, hogy ott volt az az ötvösműhely, amelyben zömüket előállították.

A Kárpát-medence más területein az övveretes sírok kisebb-nagyobb csoportokban helyezkednek el. Jellemzőik közé tartozik, hogy e csoportokon belül temetőnként ritkán találunk egynél több övveretes sírt. Övdszeik olykor minden egyes részletükkel a felső-tiszai csoporthoz kapcsolódnak. Ami ennél is fontosabb: a Kisalföld kivételével sehol nem mutatható ki ezen csoportokon belül az övdszek közötti nagyobb számú átfedés, tehát azonos díszítmények más-más sírokban, temetőkben történő előfordulása. Mindez azt is jelenti, hogy nem mutatható ki több olyan ötvösműhely, mely termékeivel az adott csoport (törzsfői, nemzetségfői uradalmi központok?) határain kívül is jelentkezne, s azokkal ellátná a X. századi magyar szállásterületeket, vagy azok nagyobb részét. Szorosan összefügg ezzel, hogy a felső-tiszaihoz hasonlóan nagylétszámú, erős katonai kíséret hagyatékára sem bukkantunk másutt. Noha ilyen jellegű temetők elvétve előfordulnak, csekély számuk miatt bennük legfeljebb egy-egy helyi előkelő kisebb létszámú kíséretének tagjai nyugodhattak. Ezek sem létszámukban, sem felszereltségükben nem vetekedhetnek a fejedelmi kíséret emlékéanyagával. Mindezzel korántsem kívánjuk azt állítani, hogy az egész X. századi magyarságot egyetlen ötvösműhely látta el termékeivel. Néhány tárgytypus (öntött gömbsorcsőcsüngős fülbevalók, kéttágú csüngős ruhadíszek) határozottan egy délmagyarországi ötvösműhely tevékenységére utal, mely a felső-tiszaitól részben eltérő hagyományok alapján dolgozott.⁵⁹⁹ E tényre az is felhívja a figyelmünket, hogy a csüngős veretek díszítése, megformálása szinte semmiféle hasonlóságot nem mutat az övveretekével.

Némileg eltér ettől a képtől a kisalföldi leletanyag. A vizsgálódást nehezíti, hogy e terület Dunától délre lévő része igen gyéren kutatott, a (közöletlen) szakonyi kis-családi temetőn kívül egyetlen teljesen feltárt gazdag temetőt, de még csak temetőrészletet sem ismerünk onnan. A Dunától északra lévő területről ellenben a köznépi és a rangos temetők, temetőtöredékek gazdag sorozatával rendelkezünk. Kutatásunk az elmúlt évtizedekben már felfigyelt a kisalföldi és a felső-tiszai leletanyag közti szoros kapcsolatokra.⁶⁰⁰ Különösen az egymástól kis távolságra fekvő szeredi temetők emlé-

kezetnek az északkelet-magyarországi lelőhelyekre. Úgy vélem azonban, e két terület emlékéanyagát mégsem lehet teljesen közös nevezőre hozni. A vezéri sírok mindaddig hiányoznak a Kisalföldről, csakúgy, mint bizonyos méltóságjelvények (veretes készenléti íjtegezek, veretes tarsolyok, arany- vagy ezüstlemezzel díszített szablyák). Más hatalmi jelvények is csak korlátozott számban kerültek elő (tarsolylemezek, veretes lószerszám). Egyedül a szeredi I. temetőben feküdt 6 veretes övvel felszerelt előkelő, de már a mellette lévőkből egyetlen ilyen lelet sem látott napvilágot, s más lelőhelyeken is csak egy-egy övveretes sír volt. Ugyancsak meglepő a szablyák csekély száma: még a szeredi I. temetőben is csak egyetlen férfinak jutott ilyen fegyver. Részben eltér a női viselet is: szép számmal találunk különböző méretű csüngős vereteket, hiányoznak viszont az állatalakkal ékesített, s ritkán a palmettamintás lemezes hajfonatkorongok. Ugyanakkor a Felső-Tisza-vidéken kívül ez az egyetlen terület, ahol a különböző sírokban azonos díszítésű övveretek kerültek elő. Noha az övdszek egy része szoros felső-tiszai kapcsolatokra utal, ismertek olyan változataik is, amelyek főként e területre jellemzőek (sima felületű, középen aranyozott árkolással övezett dudoros díszítmények). Mindezek az adatok rangos, komoly katonai kísérettel rendelkező hatalmi központra utalnak, melynek ötvösműhelye ellátta az itteni népesség egy részét, sőt távolabbi területeket is (Mohács–Téglagyár, Harta-Tsz-Homokbánya). Úgy vélem azonban, e központ jelentősége, ereje a rokon vonások ellenére sem mérhető ahhoz, melyet a felső-tiszai temetők hagyatéka tár elénk.

Fokozottan érvényes ez a Duna Baranya–Csepel sziget közti sávjára, s a Duna–Tisza közére. E területeken az övveretes sírokban nyugvó előkelők inkább egy kisebb közösség (falu?) élén állhattak, katonai kíséretnek alig találtuk nyomát.

A veretes övet viselő férfiak rangját aligha lehet egyértelműen meghatározni. Nem gondolhatunk arra, hogy a veretekkel ékesített öv a szabad férfi méltóságjelvény volt, hiszen a X. századi leletkehez viszonyítva csekély számuk e lehetőséget eleve kizárja. Már csak azért sem valószínű ez, mert más méltóságjelvényeket (veretes tarsoly, készenléti íjtegez, sőt tarsolylemez!) viselő előkelők sírjaiból is sok esetben hiányoznak e díszítmények. E réteg legelőkelőbbjei a vezéri sírokban nyugodhattak. Ugyanakkor más a jelentősége a veretes övnek azon temetőkben is, ahol 6–8 vagy még több sírból is előkerültek. Ezek viselői feltehetőleg az állandóan fegyverben álló fejedelmi kíséret különböző rangú katonai vezetői lehettek. Azon területeken, ahol temetőnként csak egy férfi viselte e jelvényt, az adott közösség vezetőit gyaníthatjuk bennük, akik esetleg az azon régiót uraló törzs-

598 *Dienes I.*, 1964a. 92–110.

599 *Bálint Cs.*, 1991. 123–136.; *Révész L.*, 1988. 149–153.

600 *Dienes I.*, 1961. 133–134.

vagy nemzetségszűrés kísérői is voltak. A rangsor alján helyezkedtek el a köznépi temetők olykor ló nélkül, fegyvertelenül elhantolt övveretes halottai.

Mint láttuk, a Felső-Tisza-vidéken szinte valamennyi övkészletnek megtalálható a párhuzamai, ettől eltérő központot nem lehet kimutatni. A Kárpát-medence bármely részéről oda vezetnek a szálak. Mindezek alapján csábító lenne azt feltételeznünk, hogy a különböző vidékeken lelt, de minden elemükkel a felső-tiszai leletekhez kapcsolódó emlékekben a fejedelmi hatalom helyi képviselőinek hagyatékát lássuk. Erre azonban – még ha e lehetőséget nem vethetjük is el – a rendelkezésre álló csekély és töredékes leletanyag nem szolgáltat elegendő bizonyítékot. Ugyanakkor még kevésbé valószínű az, hogy a felső-tiszai temetőkben egy meghatározott népesség, a kabarok emlékei kerültek volna elő.⁶⁰¹ E kérdés részletes vizsgálatára azonban e munka utolsó fejezetében kerítünk sort.

Veretes tarsolyok

A honfoglaló magyaroknál nemcsak az öv kapott rangjelző szerepet, hanem mindazon fegyverek, amelyek arról lecsüngtek, s maga a tarsoly is. A bőrtarsoly fedelét ékesítő tarsolylemezek rendeltetésére már a múlt század végén, az első néhány darab előkerülése után fény derült.⁶⁰² Ornamentikájuk elemzése nyomán az is valószínűvé vált, hogy mintakincsük eredete a selyemszövetek, illetve a rátéttel, domborítással díszített bőrmunkák – többek között éppen a bőrtarsolyok – motívumkincséből vezethető le.⁶⁰³

Arról, hogy őseinknek egyszerűbb, ezüst- vagy bronzveretekkel felszerelt tarsolyaik is voltak, mintegy fél évszázada derült csupán fény, egy szerencsés lelet kapcsán. *Fettich Nándor, László Gyula, Méri István és Malán Mihály* 1941-ben Bodrogszerdahelyen tárta fel egy rangos temető néhány sírját, melyek egyikében ráleltek egy elporladt bőrtarsoly zárószerszerzetére: a közepe ső bújtatós veretre, s az azon átfűzött zárószíjat borító veretsorra (65. kép). Rekonstrukciós rajzát *László Gyula* hamarosan közzétette,⁶⁰⁴ majd ennek nyomán *Dienes István* két nagylélegzetű tanulmányt is szentelt e témakörnek.⁶⁰⁵ Munkálkodása nyomán újabb két, évtizedek óta a múzeumi raktárban porosodó, addig összefüggéseiben fel nem ismert veretegyüttes nyert új értelmezést. Mindkettő veretes tarsolyaink egy újabb változatát képviseli: az újfelhértő-micskepusztain (66.

kép) a bújtatós veret és a díszített zárószíj mellett feltűnik négy, a tarsoly fedőlapjának sarkait ékesítő négyzet alakú veret is.⁶⁰⁶ A Budapest–Farkasrétről előkerült tarsolyt alkotója palmettamintás aranyozott ezüstlemezekkel szerelte fel, a bújtatós veret helyét itt már ékkőberakásos díszítmény foglalja el.⁶⁰⁷ A fedelet már majdnem teljes egészében elborító veretek sugallták *Dienes Istvánnak* azt az elgondolását, mely szerint a tarsolyok díszítményeinek kialakulása fejlődési sorba állítható: az egyszerű bőrtarsolyokon először a veretek jelennek meg, majd ezek sűrűsödéséből alakulnak ki az egész előlapot befedő tarsolylemezek⁶⁰⁸ (67. kép). Alátámasztja ezt az elgondolást az is, hogy a tarsolylemezekkel ellentétben – melyek néhány kivételtől eltekintve csak a Kárpát-medencében bukkannak fel – a nálunk már csak kis számban jelentkező veretes tarsolyok testvérdarabjai ismeretesek Kelet-Európából is. Kijev környékére vagy a Baltikumra nyilván kereskedelem révén, s talán éppen a magyaroktól került több példányuk. Ezen párhuzamok összegyűjtése szintén *Dienes István*, valamint *Fodor István* érdeme.⁶⁰⁹ Utóbbi végezte el az egyik csernyigovi veretes tarsoly rekonstrukcióját is.⁶¹⁰ Újabb híradások e tárgyú típus Kaukázus-vidéki felbukkanásáról tudósítanak.⁶¹¹

Hogy a veretes tarsolyok archaikusabb típust képviselnek, bizonyítja az is, hogy szerkezeti elemeik időnként feltűnnek a tarsolylemezekben, beolvadva azok mintakincsébe.⁶¹² Az alábbiakban néhány olyan veretes tarsolyt szeretnék bemutatni, melyek részben eltérnek az eddig megismert formáktól.

A Karoson előkerült veretes tarsolyok közül a legkevésbé gondot annak a rekonstruálása okozza, amelyik a *II. temető 41. sírjából* látott napvilágot (68–70. kép). A sírban 50 év körüli férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű vázát találtuk, koponyáján jelképes trepanáció nyomával. Fegyverzetét vasszablya, csontos íj, vasmervítős tegez és 6 nyílcsúcs alkotta. Koponyája mellett 2 nyitott ezüst hajkarikát, kaftánjának ujján ezüstlemezeket találtunk. A lócsontok a váz bal oldalán, a lószerszámok a lábszárcsontok fölött feküdtek.

A jobb medencelapát mellett feküdt a tarsoly bőrradványokba ágyazott veretsora, melyet részben fedett egy vaskés és a szablya markolata (69. kép). A tarsolyt a temetés során élére állítva helyezték az elhunyt mellé, s később a föld súlya alatt jobb oldala begyűrődött, veretei elmozdultak eredeti helyükről (70. kép). Sikertelen volt

601 *Mesterházy K.*, 1989–90. 246–247.

602 A tarsolylemezek valódi funkciójának felismerését sokáig hátráltatta az a tény, hogy az első néhány darab síron belüli helyét, mivel nem egész tártta fel azokat, nem ismerték, illetve a szolvai állítólag a koponya helyén feküdt; *Lehoczky T.*, 1870. 201.; *Hampel J.*, 1900. 705., 782–784.

603 *Fettich N.*, 1937. 85–94.; *László Gy.*, 1944. 361.

604 *László Gy.*, 1944. 361., 54. kép. A bodrogszerdahelyi temető közzétételét *Erdélyi I.* végezte el: 1961–62. 17–30.

605 *Dienes I.*, 1964a. 79–112.; *Uő.*, 1973. 177–214.

606 *Dienes I.*, 1964a. 99–103., 33. ábra

607 *Dienes I.*, 1973. 200–209. 3–5. ábra

608 *Uő.*, 206–209.

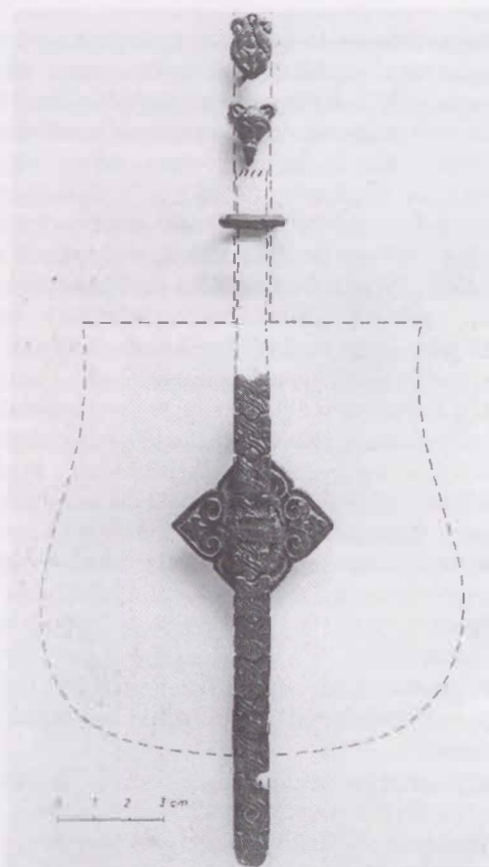
609 *Dienes I.*, 1964a. 103–110.; *Fodor I.*, 1981. 85–89.

610 *Fodor I.*, 1977. 87–101.; E veretes tarsolyra szakirodalmunkban elsőként *Dienes I.*, 1969. 118. hívta fel a figyelmet.

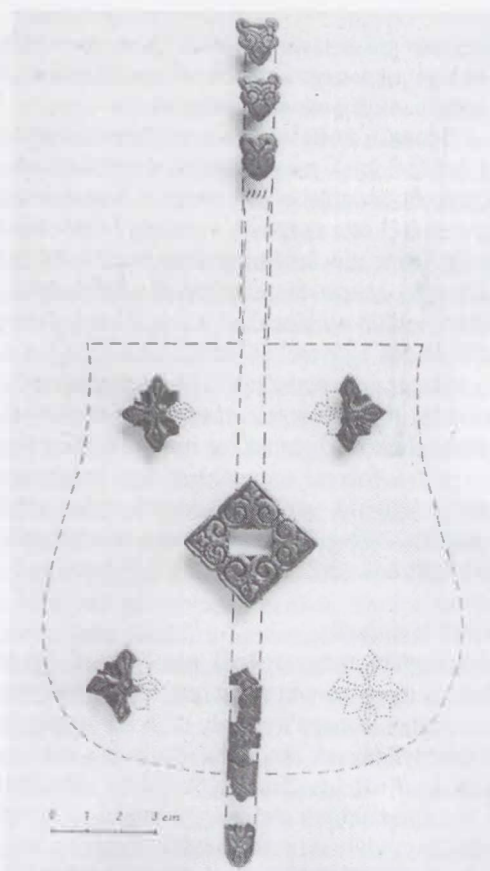
611 *Vinogradov, V. B.*, 1983. 211–220.

612 *Dienes I.*, 1973. 208.; *Uő.*, 1972. 58–60.

65

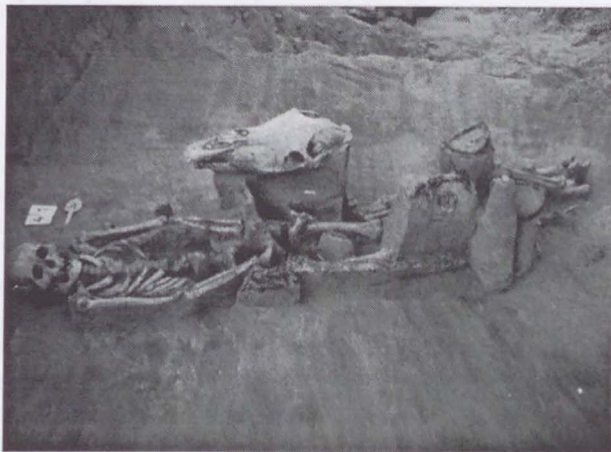
66

67

68

69

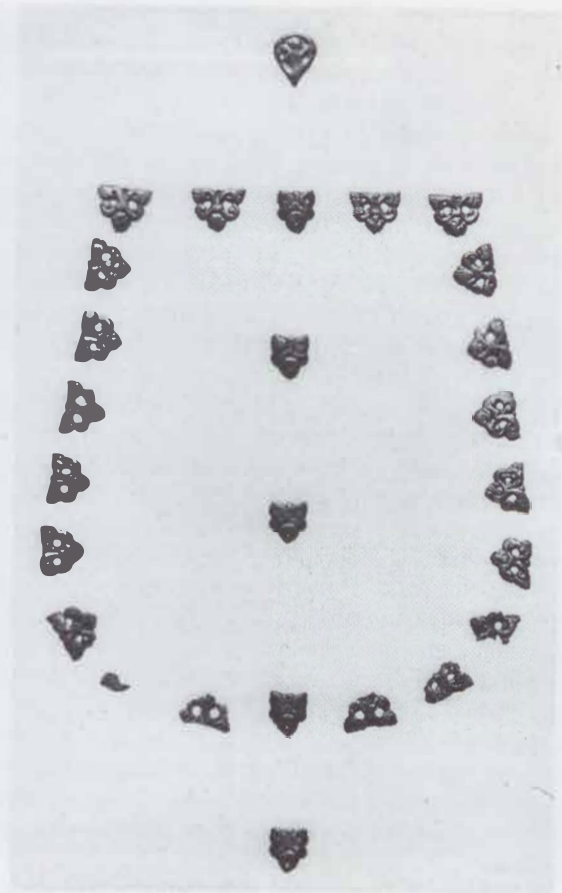

65. kép. A bodrogszerdahelyi veretes tarsoly
 66. kép. Az Újfehértó–micskepusztai veretes tarsoly
 67. kép. A Budapest–farkasréti veretes tarsoly
 68. kép. A karosi II/41. sír
 69. kép. Veretes tarsoly a karosi II/41. sírból

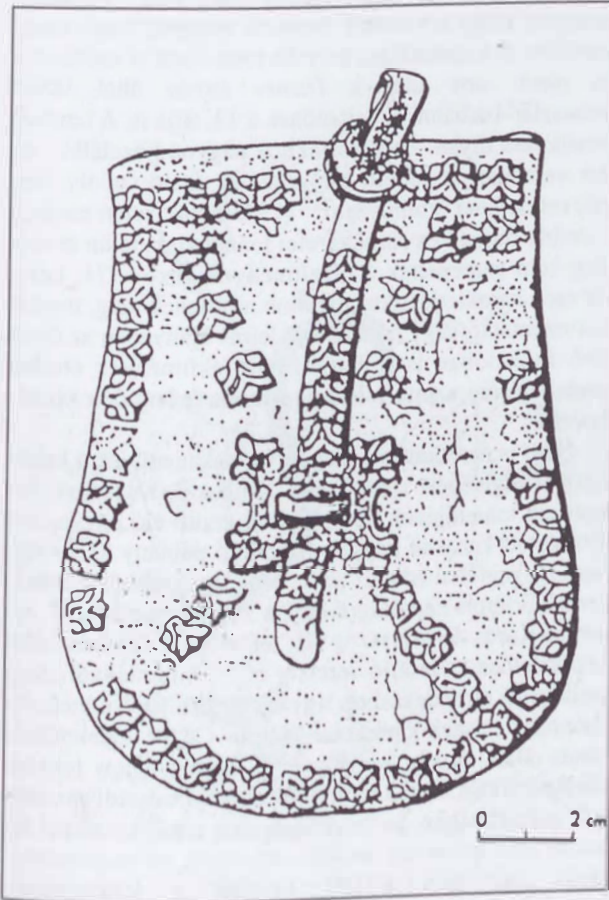
70

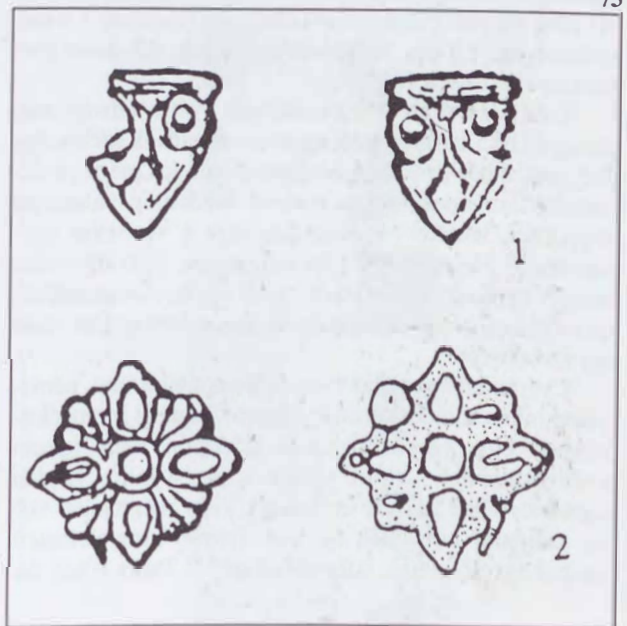
71

72

73

70. kép. A karosi II/41. sír tarsolyveretei feltárás közben
 71. kép. Tiszaeszlár-Bashalom III/13. sír; veretes tarsoly
 72. kép. Veretes tarsoly Krjukovó-Kuzsnovó ősmordvin temető 256. sírjából
 73. kép. 1. Övveretek Direktorszkaja Gorka VII–VIII. századi temetőjéből 2. Tápé–Malajdok B. temető, 13. sír

megfigyelniük felső, egyenes végét és bal oldalát. Ennek köszönhetően teljesen egyértelmű képet nyerhettünk hajdani formájáról (56. tábla).

A tarsoly szegélyét összesen 25 db szorosan egymás mellé illesztett, áttört veret díszítette, közülük hatot annak felső, egyenes oldalára szegecseltek. Valamennyit bronzból öntöttek, de a hajdani mesternek nem sikerült egyenletesen jó minőségű munkát végeznie. Jó néhány öntvény buborékosra sikeredett, ami lukacsos, egyenetlen felületű tárgyat eredményezett. A szegélyveretek magassága 1,5 cm, szélessége 1,35 cm. Valamennyit 3–3 szegeccsel erősítették fel, melyek hossza 0,3 cm.

A tarsoly előlapjának jobb és bal oldalát három-három rozetta ékesítette, előbbieik közül az egyik hiányzik. A rozetták közepe s csepp alakú szirmai áttörtek, a szirmok közti részt legyezőalakban levélminta tölti ki. A veretek átmérője 2,1 cm, s 4–4 darab, 0,3–0,4 cm-es szegeccsel kapcsolódtak a tarsolyhoz.

A téglalap alakú bújtató veret oldalaira egy-egy áttört háromszög támaszkodik, mégpedig a hosszanti oldalakon magasabb, a rövidebbeken alacsonyabb, s ezzel alkotója a többi tarsolyhoz hasonlóan csúcsára fordított (vagy inkább ilyen hatást keltő) középvérteket kapott. A háromszögek közötti teret a téglalap sarkaiból kiinduló hármasságok díszítik. A középvérteket téglalap alakú nyílásán vezették át a bronzlemezre forrasztott bújtatót. Ez utóbbit 4, a középvérteket 6 db, 0,3 cm-es szegecs rögzítette.

A bújtatón 1,2 cm széles szíjat lehetett átvezetni. E zárószíjat hat szívalakú veret ékesítette, melyeken két levél közt megbúvó bimbókat láthatunk. Hosszuk: 1,4 cm, szélességük: 1,1 cm. Valamennyit 2–2 db, 0,3 cm-es szegeccsel erősítették fel.

Noha a feltárás közben mérhető volt a tarsoly magassága (10,5 cm) és felső, egyenes oldalának szélessége (9,5 cm), a bőr összehúzóerője, bizonyos mértékű deformálódása miatt annak méretei eredetileg valamivel nagyobbak lehettek. Restaurálás után a vereteket egymás mellé illesztve egy 13,5 cm magas, 10,0 cm széles tarsolyt kaptunk. Az in situ kiemelt együttes restaurálása során csiholóacél nem találtunk annak belsejében, csak egy kovakövet.

A veretek kopottsága hosszú használatra utal, némelyiken már a minta is szinte teljesen eltűnt. E bronz ékítmények egy egyszerű barna bőrlapon nem igazán érvényesülhettek. Áttört voltuk is azt sugallja: hajdan vagy festették a bőrtarsoly fedelét, vagy méginkább színes szövetrel húzhatták be, ami igazán megfeleltetett pompakedvelő eleink ízlésvilágának.⁶¹³ Talán e két stí-

lus, díszítési mód meglétét tükrözi a szolvai tarsolylemez, melynek selyemszövetre utaló motívumait a felső szegélyen – s kisebb számban oldalt is – a tarsolyveretekre emlékeztető minta koronázza meg.⁶¹⁴ A zárószíj szív alakú veretei az eperjeskei 3. sírból előkerült tarsolylemez tengelyében futó, valószínűleg szintén zárószíjat imitáló motívumokat idézik.⁶¹⁵ Bontás közben jól megfigyelhettük, hogy ezek az 1,4 cm hosszú, egymást szorosan követő veretek csak a zárószíjat díszítették, melynek végét ezúttal nem zárta le kisszíjvég. Elképzelhetőnek tartom, hogy a zárószíj a veretek által megadott ponton, a bújtató alatt néhány centiméterrel véget ért, s nem nyúlt le még a tarsoly alsó szegélyéig sem.⁶¹⁶ E megfigyelés jelentőségére az alábbiakban még visszatérünk.

A fent bemutatott tarsolyhoz hasonló honfoglalás kori temetőinkben még nem figyeltek meg. Valószínű azonban, hogy a korábbi ásatások hiányos, vagy szakszerűtlen dokumentálása folytán több ilyen is veszendőbe ment: erre utal a *Dienes István* által feltárt tiszzaeszlár–bashalmi II. temetőnek a 13. sírja is. A kirabolt temetkezés olyan – a karosiakhoz nagyon közelálló – áttört vereteket is rejtett, melyeket az ásató tarsoly szegélyvereteiként értelmezett⁶¹⁷ (138. tábla). Jelen esetben a tarsoly bújtató és sarokveretei hiányoztak, talán eredetileg sem szerepeltek a díszítmények között (71. kép). Ha ezen karakterisztikus darabok nincsenek meg, pontos dokumentáció vagy legalább jó leírás hiányában az ilyen több funkcióban is felhasználható ékítmények eredeti rendeltetésére szinte lehetetlen hitelt érdemlően következtetni.

Nem ismeretlenek a szegélyveretes tarsolyok a kelet-európai régiségek között sem. Krjukovo–Kuzsnovo ősmordvin temetőjének 256. sírjából került elő egy, a fent bemutatott karosira nagyon hasonlító példány (72. kép). Nem lényegtelen adat az sem, hogy ugyanabból a temetkezésből látott napvilágot egy, a tiszakécskeihez,⁶¹⁸ valamint Karos–Eperjesszög III. temető 11. sírjában talált övkészlethez közelálló veretsor is.⁶¹⁹ A fentieknél jóval szellősebb elrendezésben ugyan, de szintén veretek díszítették az észak-kaukázusi Martan–Cu 10. katakombájában talált tarsoly szegélyét.⁶²⁰ Ezen a tájon fekszik Direktorszkaja Gorka temetője is, melybe ásatója szerint a 7. század végén–8. században türk népi elemekkel átitatott alán közösség temetkezett. Az 5. sír övgarnitúrájának részeként közölt veretek a legközelebbi párhuzamai a karosi 41. sír tarsoly szegélyvereteinek⁶²¹ (73. kép 1). Az előlapot díszítő rozetták hasonmásáért nem kell ilyen messzire mennünk, ismert honfoglalás kori leletanyagunkban is. Tápó–Malajdok B. temető 13. sírjában a

613 László Gy., 1944. 361.

614 *Dienes I.*, 1972. 60.

615 *Dienes I.*, 1964a. 109–110., további szakirodalommal.

616 Ez kiválóan megfigyelhető a Krjukovo–Kuzsnovo ősmordvin temető 256. sírjának tarsolyánál: *Erdélyi I.*, 1977. 68–70., 4. ábra

617 *Dienes I.*, 1986. 43. kép

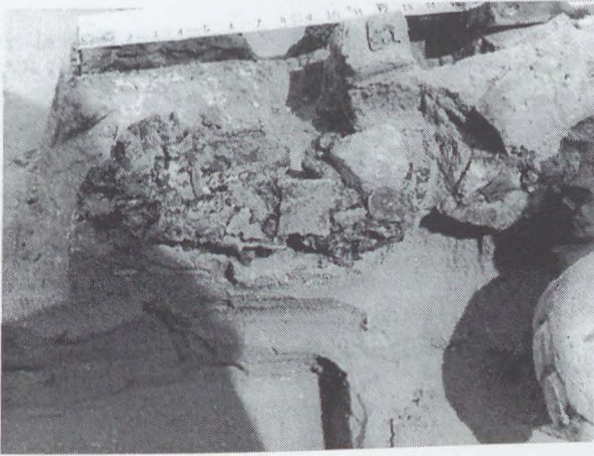
618 *Erdélyi I.*, 1977. 69., 3. kép

619 *Dienes I.*, 1964. 18–40.

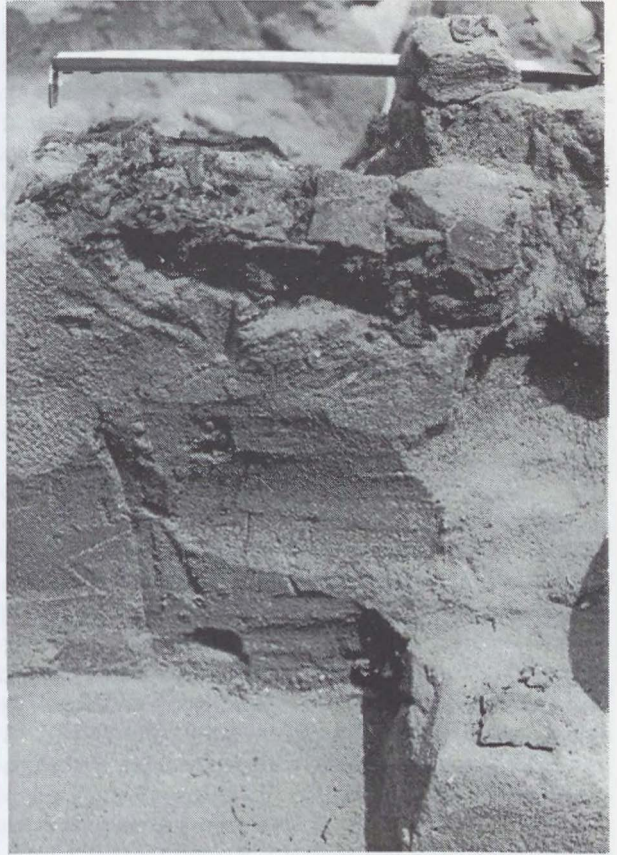
620 *Vinogradov. V. B.* 1983. 211–220.

621 *Abramova, M. P.* 1982. 135–155., 5. kép

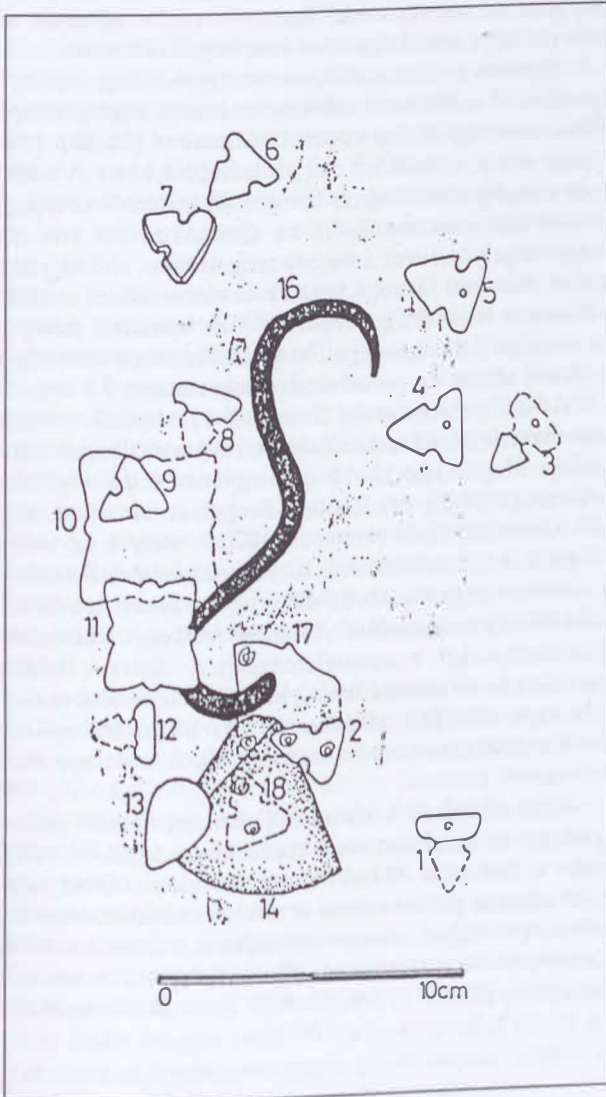
74

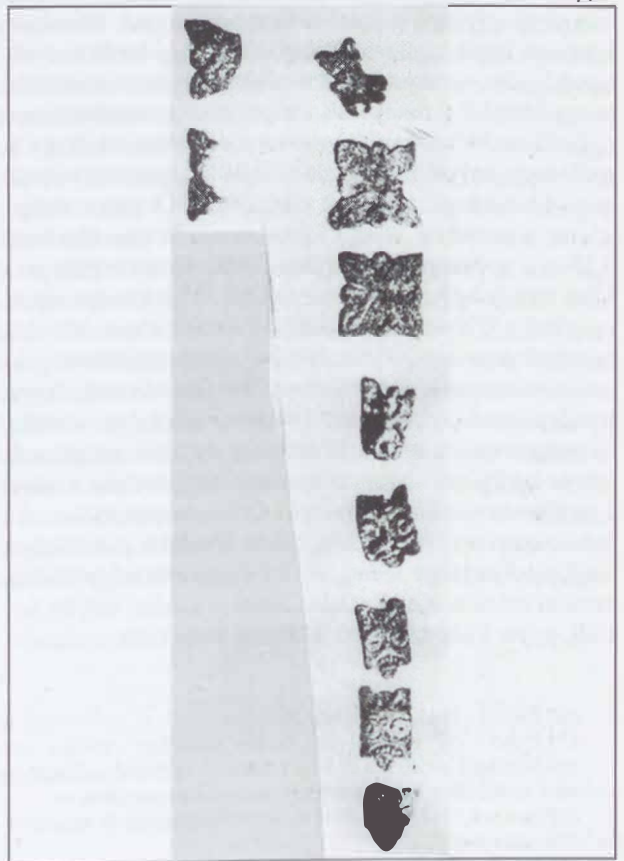
75

76

77

74. kép. Karos–Eperjesszög III/II. sír, veretes tarsoly feltárás közben

75. kép. Karos–Eperjesszög III/II. sír, veretes tarsoly feltárás közben

76. kép. A karosi III/II. sír tarsolyveretei (részletrajz)

77. kép. Tarsolyveretek Cseryigovból (Fador I. nyomán)

szegényes mellékletű váz jobb medencelapátja alatt feküdt egyetlen ilyen veret, lehetséges, hogy ott is tarsolydíszként alkalmazták⁶²² (73. kép 2).

Az iméntitől részben eltérő díszítésű és szerkezetű tarsolyt használt az a harcos, akinek háton fekvő nyújtott helyzetű, nagyon rossz megtartású vázát a *Karos–Eperjesszög II. temető II. sírjában* tártunk fel (18. tábla; 74–76. kép). Fegyverzetét aranyozott ezüstlemezzel borított markolatvégű szablya, vasalt tegez és nyílcsúcsok alkották. Viseletét bronz nyitott hajkanikák, a kaftán ujjára varrott ezüst karpántok és köves aranygyűrű ékesítette. Lovának csontjait és lószerszámát a jobb láb mellett találtuk.

Tarsolyának veretei és bőrmaradványai – köztük leltek a csiholóacélt és kovakövet – a jobb alkarcsontok alatt feküdtek (74–76. kép). Sajnos egykori rendszerük, elrendezésük korántsem olyan egyértelmű, mint láttuk azt a 41. sír esetében. Helyszíni megfigyeléseink, s a leletegyüttesről készített 1:1 arányú rajz (76. kép) talán mégis lehetővé teszik, hogy megkíséreljük szerkezetének újjáalkotását.

A tarsoly bőrmaradványait 12,0 cm hosszan, de csak mintegy 6,0 cm szélességben követhetjük nyomon. Részben ebből, másrészt abból a tényből, hogy a bal oldalt előkerült veretek egytől egyig díszített oldalukkal felfelé feküdtek, következtettünk arra, hogy a föld súlya ezúttal is meggyűrte, hossz tengelye mentén felébe hajtotta a tarsolyt. Összesen 16 db veretet találtunk, négyféle változatban (18. tábla).

Bizonyosan a tarsoly fedelét díszítette a négy négyzet alakú veret. Közülük három méretei 1,85 x 1,75 cm, sarkukon egy-egy 0,2 cm hosszú szegeccsel. Mintájuk központi köralakból a sarkokig nyúló négy levél, melyek belső felülete aranyozott. A levelek közti részt pontkörös minta tölti ki. A negyedik veret formára, mintára meg egyezik az előzőekkel (azzal az apró eltéréssel, hogy a pontkörök helyét itt sík felület tölti ki), csakhogy jóval nagyobb azoknál: mérete 2,4 x 2,25 cm. Öt szegecs rögzítette, a sarkokon kívül a közepén is volt egy. Hosszuk 0,25 cm, s valamennyit utólag forrasztották a hátlapra. Mint láttuk, bújtatóveret nem került elő e készletből. A meglévő négy veretet hagyományos módon nem helyezhetjük el a tarsoly sarkain, mert a méretbeli különbségek miatt a kompozíció felbillenne. Ha feltételezzük, hogy közülük kettő (76. kép 11, 17) eredeti helyén van – utóbbi természetesen a tarsoly átbillent oldalán, szegeccsel felfelé került elő –, valamint a nagy négyzet alakú veret a ferdén élére állított tarsoly pusztulása során kissé oldalra esúszott (76. kép 10), máris közelebb juthatunk a megoldáshoz. Úgy vélem, a tarsoly sarkait négy kisebb veret ékesítette. Kettő – mint láttuk – eredeti helyén feküdt, egyet kissé távolabb találtunk meg, talán a rágc-sá-

lók bolygatása miatt, egy pedig – a későbbiekben kifejtendő okok miatt – hiányzik. A nagyméretű veret közepén lehetett, pontosan olyan funkcióban, mint a budapest–farkasréti, ékkő berakással díszített tarsolyon: tehát a bújtatóveret helyén (67. kép). Ez egyben azt is jelenti, hogy ahhoz hasonlóan képzeljük el a tárgyalt tarsoly szerkezetét: sarkain a négy kisebb, közepén a nagyobb verettel. Szegélyét azok a háromágú, levélcsoport mintázó ékítmények kísérhették, melyeket részint eredeti helyükön (76. kép 6–9, 12), részint átfordulva, szegeccsel felfelé találtunk (76. kép 1–5, 18). Ez a megoldás nagyon közel áll a besenyőtelek–szórháti tarsolylemez szegélyének díszítésmódjához.⁶²³ Szélességük 1,1 cm, magasságuk 1,25 cm. Két-két szegecsük hossza 0,35 cm. A szegélyveretek közül jó néhány erősen korrodálódott, töredékes, így joggal gondolhatunk arra: nem a teljes készlet maradt ránk. Rekonstrukciós rajzunkat e feltevés figyelembe vételével készítettük (18. tábla).

Egyetlen veret maradt csak, amit mindeddig nem helyeztünk el a díszítmények között: bontás közben a tarsoly maradványok alsó végénél találtunk rá (76. kép 13). Csepp alakú, hossza 1,8 cm, szélessége 1,1 cm. A karélyos szegély által határolt aranyozott háttérből közepén pontkörmotívum emelkedik ki. Gondolhatnánk arra is, hogy szegélydíszként a tarsoly tengelyében, alul helyezték el. Hasonló formájú veretek azonban másutt inkább zárószíjon lelhetők, szíjvégeként.⁶²⁴ Ez lehetett a szerepe itt is, azzal a különbséggel, hogy esetünkben inkább kapcsolószíj végére szegecselhették (szegecshossz: 0,3 cm).

A Karos–Eperjesszög II. temető II. sírjának veretes tarsolyát tehát a következőképpen rekonstruálhatjuk (18. tábla): Magassága 12–14 cm, egyenes felső végének szélessége 10–12 cm lehetett. Szegélyét háromágú, levélcsoport mintázó veretek ékesítették, melyek egymástól kb. 1,0–1,5 centiméterre helyezkedhettek el. Fedelére a sarkokon négy kisebb, közepén egy nagyobb négyzet alakú veretet szegecseltek. A tarsoly fedőlapja a rászertelt díszítményekkel a tarsolylemezhez, illetve a budapest–farkasréti veretes tarsolyhoz hasonlóan alul rávarrott kapcsolószíjjal záródhatott. Ezt bizonyára egy, a fedőlap által takart bőr bújtatón húzták át, s a csepp alakú verettel záródott.

Hogy létezhetek ilyen, bújtatóveret nélküli tarsolyok, azt a tarsolylemez kapcsolási módján,⁶²⁵ valamint a budapest–farkasréti veretkészleten kívül egy kelet-európai párhuzammal is alátámaszthatjuk. Nemrégiben tette közzé szakirodalmunkban *Fodor István* a Csenyigov–Berjózki temető II. kurgánjából származó tarsolyvereteket⁶²⁶ (77. kép). A *D. Ja. Szamokvaszov* által feltárt leletegyüttesben öt olyan négyzet alakú veret is látható, melyek szinte pontos megfelelői az imént be-

622 Széll M., 1943. 178. 1. kép 14.

623 Szabó J. Gy., 1969. 41–63., 26. kép

624 Szíjvégek zárják le a bodrogszerdahelyi, újfahértó–micskepusztai tarsolyok zárószíjának veretsorát is: *Dienes I.*, 1964a. 92–110., s hasonló látható az ugyanott bemutatott kelet-európai párhuzamokon is.

625 *Dienes I.*, 1973. 206–208.: A Karos–Eperjesszög II. temető 29. sírjában megtaláltuk a tarsolylemez alatt a kapcsolószíj számára szolgáló kis ezüst csatocskát is.

626 *Fodor I.*, 1981. 2. kép 10. j., további irodalommal.

mutatott karosiaknak. Mivel bújtatóveretet itt sem látnak, arra kell gondolnunk: ezeket is a fedőlap sarkain, illetve közepén helyezték el, rekonstrukciós kísérletünkhöz hasonlóan. A négy téglalap alakú veret még nem utal egyértelműen zárószíjra, azokat szegeccselhették a függesztőszíjra is. A kapcsolószíjra kerülhetett ellenben a háromszög alakú kisszíjvég.

A szegélyveretes tarsolyok párhuzamait a 41. sír bemutatása kapcsán fent már áttekintettük. A 11. sír tarsolyvereteinek néhány rokon-darabjára az alábbiakban szeretnénk felhívni a figyelmet. A fedélre szerelt négyzet alakú vereteknek a csernyigoviakhoz való hasonlóságáról már szoltunk, de nagyon közel állnak az Újfehértó-Micskepusztán előkerült készlethez is⁶²⁷ (66. kép). A szegélyveretek közeli párhuzamait Eperjeskéről ismeretek, a 3. sírből.⁶²⁸ Ez utóbbiakról – mivel nem szakember tárta fel azokat – felmerült, hogy veretes tarsoly részei lennének.⁶²⁹ Az újabb karosi ásatások azonban bizonyossá tették, hogy készenléti íjtegezt díszítettek. A kapcsolószíjat lezáró cseppalakú veret alakja, díszítése nagyon közeli rokona azon övkészletnek, melyeket Verbről,⁶³⁰ s a bezdédi 3. sírből⁶³¹ ismerünk.

Veretes tarsolyaink bizonyára igen változatosak voltak. Erre utal az is, hogy a rendelkezésünkre álló darabok közül szinte mindegyik önálló variánsnak tekinthető. Olyanok is akadhattak köztük, melyeket még az eddig megismerteknél is kisebb mértékben szereltek fel fémdíszítményekkel. Ebből a szempontból a legszerényebb a bodrogszerdahelyi, de annak a nyomán felvethetjük: néhány tarsolyunknak talán csak a függesztőszíját vagy a zárószíját horították veretekkel. E lehetőség már korábban is felbukkant szakirodalmunkban,⁶³² bizonyítására azonban, úgy vélem, a *Karos–Eperjesszög II. temető 61. sírjának feltárása* nyomán nyílt módunk.

A sírban 40–50 év körüli férfi vázát találtuk. Fegyverei közül íjának csont markolatlemezeit, s vas nyílcsúcsait leltük. Lovának csontjai és lószerszámai lábánál feküdtek.

A bennünket most közelebbről érdeklő veretsor a jobb medencelapáton feküdt, a nyílhegyek alatt, egy vaskés és egy csiholóacél, valamint a hozzárózdásodott kovakő társaságában (60–61. kép).

Egykori szerepének pontosabb meghatározásához úgy juthatunk el, ha figyelmesen megvizsgáljuk az egész leletgyűttest, mely az elhunyt dereka táján került elő. Az övgarnitúra legtöbb verete eredeti helyén fekszik: Ez főként a csatroló, a derék alatt, díszített lapjukon fekvő, valamint az öv lecsüngő végére szegeccsel veretekről mondható el (61. kép 8/14–17, 20, 1–10, 28–34). Ez

utóbbiak közül néhány, valamint az öv elülső részére szerelt veretek egy része azonban a rácsálók bolygatása miatt másodlagos helyzetben került elő. Érintetlen volt viszont a nyílhegyköteg egy része, s főként az alatta lévő vaskés, csiholóacél és kovakő. Ez utóbbiak mellett feküdt egy sorban az a négy veret, melyeket – helyzetük-nél fogva – nézetem szerint a tarsoly zárószíjára helyezhetünk el (61. kép 8/47–50).

Valamennyi háromszög alakú, szélességük 0,95 cm, magasságuk ugyanannyi. Mintájuk három öntött félgömbre támaszkodó, ugyancsak háromszögű aranyozott mező, melyet egymás fölött elhelyezkedő, s a csúcs felé fogyatkozó 3+2+1 gömböcske tölt ki. Egyaránt két-két szegeccsel szerelték fel őket, melyek hossza 0,3 cm.

Soruk a sírban ott szakadt meg, ahol az öv lecsüngő végének utolsó eredeti helyén fekvő verete is előkerült. A további három kis díszítmény (61. kép 8/35–36, 33) a rácsálók bolygatása miatt szóródott szét, s velük kiegészítve a sort, megállapíthatjuk: a tarsoly zárószíját mintegy 10 cm hosszan ékesítette a veretsor.

Szinte milliméterre ugyanott, ahol a bolygatott veretek visszaillesztésével kapott zárószíj véget ér, fekvő egy kerek, közepén aranyozott négyágú csillagmotívummal díszített ezüstveret (61. kép 8/26). Noha ez sem eredeti helyén volt, úgy vélem, attól nem távolodott el jelentős mértékben. Feljebb mindenesetre nemigen lehetett, mert az már bolygatatlan rész. Fogósabb kérdés, hogy mi lehetett egykori szerepe. Fekvése alapján magam mindenképpen a tarsoly részének gondolom. Szinte bizonyos azonban, hogy nem lehetett annak zárószíján, még afféle szíjvég szerepében sem. Átmérője ugyanis 1,55 cm, közel kétszerese a kis háromszög alakú veretek szélességének. Ennél súlyosabb érv azonban, hogy szegecseinek hossza is duplája amazokénak: 0,6 cm. Vagyis kétszer olyan vastag bőrre volt felszerelve! Hasonló díszítményt veretes tarsolyainkon mindeddig még nem figyeltek meg. Megvannak viszont párjai – a *tarsolylemezek*! Ilyeneket láthatunk a bodrogvécsi⁶³³ és az eperjeskei 3. sír⁶³⁴ tarsolylemezőnek tengelyében, utóbbin épp a zárószíjat imitáló sáv két végén, de a kenézlői 14. és 28. sírből való tarsolylemezek⁶³⁵ esetében is. Ez utóbbiak mintája még közeli rokona is a tárgyalt karosi veretnek. Már korábban *Dienes István* felhívta a figyelmet arra, hogy „...a több tarsolylemezen látható, a palmattás veretek helyén szereplő rozetták... eredetileg a tarsolyok zárószíjának ékítményei voltak, és úgy kerültek át a tarsolylemezekre”.⁶³⁶ Hogy más esetekben valóban szerepelhettek a tarsoly zárószíján is, nagyon valószínű, bár hiteles leletek híján ma még nem dönthető el. De

627 Uo. 2. kép; *Dienes I.*, 1964a. 33. ábra

628 *Kiss L.*, 1920–22. 45–47.; *Fettich N.*, 1937. LIX. t. 1.

629 *Dienes I.*, 1964a. 110.; *Erdélyi I.*, 1961–62. 28.

630 *Érdy J.*, 1876. 1–28.; *Pulszky F.*, 1891. 10–12.; *Erdélyi I.*, 1978. 278–292.

631 *Jósa A.*, 1896. 385–408.; A teljes övkészletet *Dienes I.*, 1961. 120–121., 143–147. mutatta be.

632 *Dienes I.*, 1960. 184., 9. kép; *Dienes I.*, 1964. 25.; *Kürti B.*, 1978–79. 336.

633 *Fettich N.*, 1937. LVI. t.

634 Uo. LIX. t. 2.

635 Uo. LXV. t. 1.; *Dienes I.*, 1964a. 83–92., 24–25. ábra

636 *Dienes I.*, 1964a. 90.

78. kép. Veretes tarsoly a karosi 1/9. sírból
(Horváth T. vázlata)

hogy részei voltak a tarsolyok díszítőelemeinek, arra véleményem szerint éppen a tárgyalt karosi sír szolgálat bizonyosságát.

A tarsolylemezeken látható analógiák, a veret sírbeli helye, méretei alapján úgy vélem: eredetileg a tarsoly tengelyének alsó végénél, szegélyénél helyezkedhetett el. Hosszú, 0,6 cm-es szegecsei vastag, merev tarsolyfedélre engednek következtetni, mely bizonyára poncolt is lehetett. A 41. sír tarsolyának zárósíjja kapcsán már utaltunk arra, hogy az nem érte el az alsó szegélyt. Hasonló lehetett a helyzet itt is, így a zárósíj nem takarta el a díszítményt, látható maradt.

A Karos–Eperjesszög II. temető 61. sírjának veretes tarsolyát tehát a következőképpen rekonstruálhatjuk: (103. tábla). Merev bőr fedelét az alsó szegélynél középen egy kerek rozetta ékesítette. Bújtatóverete nem volt, kapcsolását bőr bújtatóval oldották meg. Ezen vezették át a zárósíjot, melyen egymást szorosan követve hét kis háromszög alakú veret sorakozott.

Hogy ilyen jellegű tarsolyok kerültek-e elő a régebbi, hiányosan dokumentált ásatásoknál, ma már igen nehéz megítélni. A rozettadíszes tarsolylemezek (Bodrogvécs, Eperjeske 3. sír, Kenézlő 11., 28. sír) halványan mintha arra utalnának, hogy ez a díszítési mód e szűkebb északkeleti terület sajátossága lett volna. A korábbi, összefüggéseiben meg nem figyelt anyag értékelése már csak azért is nehéz, mert a fent bemutatott vereteket igen sokféle funkcióban használhatták. Maguk

a zárósíj kis háromszög alakú veretei például előfordulnak lábbelidíszként is,⁶³⁷ hajszálpontos hasonmásuk mindjárt Karoson a II. temető 56. sírjában! Éppen ezért rejt sok buktatót azon leletegyüttesek értékelése, ahol hiány vagyunk a leletkörülmények pontos ismeretének. Erre legjobb példa éppen a most tárgyalt karosi 61. sír. Ha ennek leletei valami véletlen folytán szórványként kerülnek a múzeumba, korábban rögzült ismereteink nyomán szinte bizonyosan egy férfi (övveretek, íjcsontok, nyílcsúcsok, csiholó, kova, vaskés, övgarnitúra, lószerszám) és egy nő (gyöngy, karperec, lábbeli(!) veretek) hagyatéka bontjuk az együttest. Meggyőződésem, hogy a szakirodalmunk korábbi „páros sírjai”-nak nagy része is így keletkezett.⁶³⁸

A 61. sír kapcsán még négy kis veretről szót kell ejtenünk, mert felmerülhet a gyanú, hogy ezek is a tarsolyhoz kapcsolódhattak (102. tábla 42–45). Valamennyi másodlagos helyzetben a váz bal oldalán volt. Kettő a bal alkarcsont mellett feküdt (61. kép 8/40, 47a), szélességük 1,1 cm, magasságuk ugyanannyi, 2–2 szegecsek hossza 0,3 cm. Másik kettő a bal combnyakon találtatott, szélességük 1,2 cm, magasságuk 1,3 cm, szegecsek 0,3 cm hosszúak (61. kép 8/37, 39). Úgy vélem, méretbeli eltérések miatt a tarsoly zárósíján nem lehettek. A függesztőszíjon való elhelyezésük szóba sem kerülhet, mert a sír azon része bolygatatlan, tehát a jelzett esetben mindenképpen eredeti helyükön kellett volna rájuk találnunk, valahol a 61. kép 28–31. számú veretek szomszédságában. Pontos másaikat megfigyelhettük a karosi II. temető 52. sírjában is. Az első kettő rokonai ott az öv kapcsolósíjját, a másik kettő a szablya függesztőszíjját ékesítették. A 61. kép 40., 47a itt is a kapcsolósíj-jon lehetett, a 61. kép 37, 39 pedig talán a tegez függesztőszíján helyezkedhetett el.

Hogy a tarsolydíszítés fent bemutatott módja, tehát amikor csak a zárósíjot díszítették veretek, nem volt ismeretlen honfoglalóink körében, arra szolgáljon bizonyossággal a Karos–Eperjesszög I. temető Horváth Tibor által 1936-ban feltárt 9. sírja. Sajnos a Horváth T. ásatásából származó leletanyag – az I. sír kivételével –⁶³⁹ nyom nélkül elveszett, rendelkezésünkre áll viszont az ásatási napló, s a tarsolyról készített hevenyészett vázlat. Az alábbiakban a napló vonatkozó részét szó szerint közöljük:

„9. sír. Mélysége: 1,20 m. A bal láb végében alapján állva lókoponya és a mellő lábak, kissé balra két kengyel, fülükkel ellentett irányban. Jó fenntartásúak. A ló szájában zabla, töredékes. Egyéb leletek a jobb mellkasán, a medencecsont felől kerültek elő: ezüstcsat, nagy ezüstveretek, (a tarsoly tűzkövel és csiholóval, valamint a lezáró keskeny szalag veretei).”⁶⁴⁰

A leírás, valamint a leletegyüttesről készített, azt tarsolyként értelmező vázlat (78. kép) alapján megállapíthatjuk: itt egy olyan tarsolyról van szó, melynek csak

637 Csallány D., 1970. 296., Abb. 27–29., Taf. XLIII.

638 Révész L., 1988. 142. 6. j.

639 Fettich N., 1937. 134–136.

640 Horváth Tibor ásatási jelentése: MNM TM Adattár 5. K. I. A zárójellel közrefogott szakasz a kézírásos feljegyzésben nem szerepel, csak a napló gépelt változatában.

zárószíját ékesítette egy – öt tagból álló? – veretsor, melyhez talán egy egyszerű bújtató is tartozott, de bújtatóvédő veret nélkül. A zárószíjon lévő veretek talán a bodrogszerdahelyiekre emlékeztetnek (65. kép).

Úgy vélem, a fent bemutatott lelet tudománytörténeti jelentőségű. A bodrogszerdahelyit is megelőzve, annak ismerete nélkül itt utalt először magyar kutató veretes tarsoly meglétére a honfoglalás kori emléanyagban. Horváth Tibor megfigyelése azonban – mivel a leletek közzétételét nem végezte el – nem került be szakmai köztudatunkba.

Már az eddigiekből is kiderült: veretes tarsolyaink jóval nagyobb formagazdagságot mutatnak, mint azt az eddigi leletek alapján vélhettük volna. Bizonyos jelek arra utalnak, – s itt elsősorban a naszvadi 2. sírban, a jobb kézcsontok mellett talált mandulaalakú ezüstlemezekre gondolhatunk, melyek csiholóacél és kovakő társaságában kerültek elő – hogy lehettek egyszerű ezüstlemezekkel díszített tarsolyaink is.⁶⁴¹ E kérdés kör eldöntéséhez azonban újabb szerencsés leletekre van szükség.

Talán a teljesen leegyszerűsített díszítési módra utaló nyomot találtunk a *Karos–Eperjesszög II. temető 2. sírjában*. A juvenilis korú váz mellett a bal medencelapát mellett, egy vaskés, csiholóacél és kovakő társaságában találtunk egy levél alakú bronzveretet (8. tábla 14), melyről fckvése, leletkörnyezete alapján elképzelhető, hogy a tarsoly zárószíjának a végére illesztették. Teljesen azonban ebben nem lehetünk bizonyosak, mert méretei – hossza: 2,5 cm, szélessége: 1,7 cm – alkalmassá tennék arra is, hogy az öv lecsüngő végére szegecseljék. Az öv jelenlétére utalna a deréktájon fekvő vascsat is. Arra mégis szeretnénk felhívni a figyelmet: Őseink felszereléséhez hozzátartozhattak ilyen egyszerűbb, az eddig megfigyeltéknél fémveretekben szegényebb tarsolyok is.

Nem kevés nehézséget jelent a veretes tarsolyt tartalmazó sírok társadalomtörténeti szempontú értékelése, mégpedig azért, mert az imént bemutatott karosiakon kívül csupán a bodrogszerdahelyiek ismerjük a teljes leletanyagát. Hivatkozások alapján ezeken túl csupán a lengyelországi Przemysl-ben feltárt, s bizonyosan honfoglaló elcink hagyatékának tekinthető temető 6. sírjában előkerült leletegyüttesről (lovas temetkezés, lószerszám, tegez 5 nyílhegygel, csontos íj, íjtegez, tehéncsont) van tudásunk.⁶⁴² A budapest–farkasréti sírban nyugvó rangos férfiú (ezüstveretes öv, díszes,

ezüstveretes lószerszám) mellékletei bizonyosan csakon jutottak a múzeumba.⁶⁴³ A tiszaezslár–bashalmi II. temető teljességgel feldúlt 13. sírjának anyagáról – Dienes István szívességéből – először ehelyütt adhatunk áttekintést.⁶⁴⁴ (138. tábla). Közöletlen a Tiszavasvári–Nagygyepáronon talált sírnak⁶⁴⁵ a leletanyaga. Újfehértó–Micskepuszta 21 sírjának tárgyai összekeveredtek, hogy mi lehetett a veretes tarsolyt tartalmazó temetkezésben, nem tudjuk.⁶⁴⁶

Úgy vélem azonban, hogy még e csekély adatbázisra támaszkodva is megfogalmazható néhány következtetés. Valamennyi veretes tarsolyt rejtő sírban volt lovas temetkezés is, az ide tartozó lószerszámokkal együtt. Egy kivétellel (Karos–Eperjesszög I/9. sír) a harcosok mellé tették tegezüket, bennük 5–6 nyíllal, valamint csontborítású íjukat. Gyakori a szablya (Karos–Eperjesszög II. temető 11., 41. sír, Bodrogszerdahely), valamint az ételmellékletet jelző állatcsontok. Négy alkalommal veretes öv is előkerült (Karos–Eperjesszög I. temető 9. sír; II. temető 61. sír, Budapest–Farkasrét, Tiszaezslár–Bashalom II. 13. sír), de sohasem szablyával együtt! Úgy tűnik, a veretes tarsoly viselésére jogosult harcosok között is volt rangkülönbség, legalább is ezt sejteti, hogy a szablya és a veretes öv sírjaikban következetesen elkerülik egymást. Hogy ez a rangkülönbség pontosan miben állott, a kevés számú adat miatt ma még nem állapítható meg.⁶⁴⁷

A tarsolykészletek zömét bronzból öntötték, hármat azonban (Budapest–Farkasrét, Karos–Eperjesszög II. temető 11., 61. sír) ezüstből formáztak. Valamennyi eddig előkerült veretegyüttes meglehetősen kopott, ami hosszú használatra utal. Feltűnő, hogy több alkalommal is hiányzik egy-egy fedélveret (Karos–Eperjesszög II. temető 11., 41. sír, Újfehértó–Micskepuszta). Márpedig ezek nélkül a készlet csonka, a kompozíció felbillen. A honfoglalás kori sírokban több alkalommal is megfigyelhetjük, hogy az öv- vagy lószerszám garnitúra hiányzó darabjait mindenképpen pótolni igyekeztek, még ha olykor egészen eltérő anyagú vagy formájú veretekkel is. Nehezen elképzelhető, hogy épp a tarsolyok esetében ne próbálkoztak volna ezzel – ha a hiány még a viselője életében keletkezett. Feltételezhető tehát, hogy a tarsolyokat valamilyen okból a temetési szertartás során csonkították meg.⁶⁴⁸

A veretes tarsolyok elterjedését szemlélve (79. kép) első pillantásra feltűnik, hogy döntő többségük Északke-

641 Szöke B., 1941. 214–222.

642 Fodor I., 1986. 113–114., 43. j.; Koperski, A.–Parczewski, M., 1978. 213–230.

643 Dienes I., 1973. 177–214.

644 Dienes I., 1986. 43. kép; A közöletlen temető 13. sírjának leletanyagát Dienes I. barátai közléséből ismerem. Köszönettel tartozom önzetlen segítségért, amellyel lehetővé tette, hogy e leleteket dolgozatomban bemutathassam. Dienes Ö. István rajzai nyomán. E veretes tarsolyról és párhuzamairól még ld. Dienes I., Hozzászólás Györfly György előadásához. Az előadás régészeti igazolásáról. In: Középkori régészeti tudományos ülésszak, 1970. december 8–10. Rég. Füz. Ser. II. 14. 85.

645 Németh P., közöletlen leletére hivatkozik Dienes I., 1973. 202.

646 Dienes I., 1964a. 99–103.

647 A jelenség további vizsgálatot igényel, mert pl. Karos–Eperjesszög II. temetőjében a 8 szablyás és a 8 övveretes sír következetesen kikerülik egymást! Átfedés egyetlen esetben, a közöletlen feltételezhető vezetőjénél van (52. sír).

648 Az övek megcsontításáról *László Gy.*, 1976. 79., 4. j.

←

79. kép. Veretes tarsolyok a Kárpát-medencében. 1-4. Karos-Eperjesszög, 5. Újfehértó-Micskepuszta, 6. Tiszavasvári-Nagyepáros, 7. Tiszaeszlár-Bashalom, 8. Bodrogszerdahely-Bálványhegy, 9. Przemysl, 10. Budapest-Farkasrét.

let-Magyarországon került elő, mégpedig a szabolcsi, zempléni területeken. E tárgytypus elkülönülése még a tarsolylemezeknél is szembetűnőbb. Úgy vélem azonban, ennek a különállásnak nem etnikai alapja volt.⁶⁴⁹ A tarsolylemezek kapcsán vetődött fel korábban, hogy kis számuk miatt nem lehettek rangjelző tárgyak.⁶⁵⁰ Újabban *Dienes István* a fejedelmi háztól való függés kitüntetett jelvényeinek tekinti azokat.⁶⁵¹ Magam ez utóbbi – a veretes tarsolyokra is vonatkozatható – véleményemmel értek egyet. *Dienes* azon elképzelését azonban, miszerint e tárgyak hiánya a leggazdagabb honfoglalás kori sírokban (Geszteréd, Zemplén) abból ered, hogy méltóságjelvényként utódaikra hagyták volna azokat,⁶⁵² nem tudom elfogadni. A karosi temetőkben (is) megbizonyosodhattunk arról, hogy a rangjelző tárgyak szigorú, kötött rend alapján kerülnek elő a sírokból. Akinek a méltóságát életében tarsolylemez, veretes tarsoly vagy öv, ezüstös szablya stb. jelezte, az a sírba is magával vitte azt túlvilági útjára.⁶⁵³ Veretes tarsolyaink kopott volta épp a hosszú használat eredménye. Ugyanakkor pl. tarsolylemezeinknél a kopottakon kívül szinte verdefényes darabok is vannak. Úgy vélem tehát, e tárgyakat viselőjük bizonyos rangra emelés során kaphatta urától, adományként. Nem lényegtelen kérdés ez, hiszen mást jelent, ha adományként jut a rangjelző tárgyhoz tulajdonosa, s megint más, ha e tárgyat utódai örökölhették. Az előző esetben feltételezhető az adományozó fejedelemtől, törzsfőtől stb. való szorosabb függés. A méltóságjelvény itt viselőjének saját rangját fejezi ki. Ha viszont a méltóságjelző tárgy örökölhető, úgy a hatalomtól való függés lazább, s viselőjén keresztül a család, nemzetség rangja – hatalma – jut elsősorban kifejezésre.

A szabolcsi, zempléni részeken sorra előbukkanó rangos temetők valamely törzsfő vagy fejedelem katonai kíséretének hagyatékaik lehetnek, az egyszerű harcosokat

csakúgy magukba fogadták, mint a kíséret kisebb-nagyobb rangú vezetőit. Aligha tévedünk, ha a veretes tarsollyal elhantoltakat e kíséret középszintű vezetőinek gondoljuk. Rangban mindenesetre felettük állottak a tarsolylemezek viselői, s méginkább azok a főnökök, akiknek köre (éppen az ország ezen szegletében) a zempléni, rakamazi, tarcali, geszterédi, eperjeskei (2. és 3. sír), karosi (II. temető 52. sír, III. temető 11. sír) sírok nyomán napjainkban kezd kirajzolódni. Úgy tűnik, az újabb feltárások nem támasztják alá azt a korábbi elgondolást, miszerint „...egy temetőben, illetve a síroknak egy sorában csak egyetlen tarsolylemez van...”⁶⁵⁴ Az eperjeskei, kenézli temetőkön kívül most már Karos-Eperjesszög II. temetőjében is két tarsolylemez került elő, s ezekhez csatlakozik még további három veretes tarsoly. Nehezen képzelhető el az is, hogy a 73 síros, öt-hat évtizedig használt temetőben ez öt generációt jelentene. Főként ha a korábban feltételezett nagycsaládi rendszerre akarnánk e tényt kivetíteni.⁶⁵⁵

E rangos temetők első sírjait már 895 táján, vagy akár néhány esztendővel korábban is megáshatták, s a X. század közepén hagyták fel azokat. Karoson is jó néhány olyan tárgy látott napvilágot, amely friss keleti kapcsolatokra utal. Egyikük éppen az egyik veretes tarsolyt tartalmazó sírban (11. sír) bukkant elő. Az ezüstlemez borított markolatú szablyán lelt ujjosztó gúlához hasonlót a szaltovói, kaukázus-vidéki szablyákon láthatunk⁶⁵⁶ (19. tábla). Az erősen kopott fegyverhez tulajdonosa még az etelközi szálláson juthatott. Archaikusnak tekinthető az a vonás is, hogy tegezét vas akasztóhorogra rögzítette (20. tábla 6). Ez a – honfoglalóink körében már ritka – megoldás ugyancsak a kelet-európai steppekre jellemző. A tarsoly kapcsolószíjának záróverete kapcsán utaltunk már a verebi, bezdédi övkészletekhez való hasonlóságra. Ez utóbbiakat szakirodalmunk a honfoglalók első nemzedékéhez kapcsolja.⁶⁵⁷

Semmilyen jel nem mutat rá, hogy kételkednünk kellene abban: a szablyához hasonlóan igen erősen kopott veretes tarsoly is a Kárpátoktól keletre került a felszerelésébe. Aligha lehet megkérdőjelezni azt az elgondolást, miszerint az egyszerű bőrtarsolyok fedelén mindinkább halmozódó veretek vezettek a tarsolylemezek kialakulásához.⁶⁵⁸ E jelenséget azonban leleteink esetében nem

649 E területet korábban szakirodalmunk a kabarok szállásterületének tekintette. E nézetek kritikájáról összefoglalóan *Fodor I.*, 1986. 99–114.

650 *Szöke B.*, 1962. 21.

651 *Dienes I.*, 1972. 24–25.; *Dienes* idézett feltevését elfogadta *Szabó János Győző* is, a fejedelmi törzs szállásterületének meghatározására kíséretet tevő munkájában: A Duna-Tisza köze és a magyar honfoglalás. Forrás, 1983/7. 34–51.

652 *Dienes I.*, 1964a. 82.

653 A bécsi szablya példája – miszerint sohasem volt földben e fejedelmi méltóságjelvény – nem lehet döntő érv, ugyanis egy fejedelem kincsstárában bizonyára nem egyetlen méltóságjelző fegyver (jelen esetben: szablya) volt, de temetéskor csak egyet helyeztek a sírjába. A többi utódaikra maradhatott, s e tény mögött véleményem szerint nem kell bonyolult magyarázatokat sejtteni. A bezdédi tarsolylemez nyomán – mely egész felületén aranyozott – sem lehet feltétlen színarany tarsolylemezek létrehozásának következtetni. A háttér aranyozása honfoglalóink művészetében a minta kiemelését szolgálta – az ezüsttárgyak esetében! Egy vörösrézből készült tárgyon a háttér aranyozása semmit sem emelt volna ki. Éppen ezért volt előszerűbb – mint a bronztárgyak esetében általában – az egész felület aranyozása a bezdédi tarsolylemez esetében is!

654 *Dienes I.*, 1964a. 82.

655 *László Gy.*, 1944. 142., 355. szerint a tarsolylemezes sírok a sírsorok közepén helyezkednek el, s a nagycsalád egy-egy generációjának a vezetőjét (= családfejt) jelzik.

656 *Zakharov, A.-Arendt, V.* 1935. 48–68.

657 *Ld.* 680. jegyzetet!

658 *Dienes I.*, 1973. 178.

lehet egyben időrendi sorként is kezelni, már csak azért sem, mert Karoson – mint láttuk – egy temetőn és viszonylag szűk időhatárokon belül a tarsolyok minden változata előkerült, a legegyszerűbbtől a pompás tarsolylemezekig. Fontos az a tény is, hogy – amennyiben helye a rekonstrukciónk a II. sír tarsolyának esetében – a szerkezeti megoldások, a zárás mód már azonos a tarsolylemezekével. Hogy e megoldásokkal már Etlközben élhettek eleink, azt alátámasztják a fent már idézett, Csernyigov–Berjozkiból származó veretek is. Nem szükségszerűen kell tehát a tarsolyoknak lemezzel történő borítása (s ehhez kapcsolódóan az új zárás mód) gyakorlatának kialakulását a honfoglalás utánra tennünk, még akkor sem, ha kétségtelen: a veretes tarsolyok szerkezeti elemei, kapcsolásmódja (Bana!) tovább élnek tarsolylemezeinken. Hogy ez utóbbiak zöme már a Kárpát-medencében készült, az nagyon valószínű. De hogy ez teljesen friss, már itt kialakult gyakorlat lenne, ami alól csak egy-két korai lemezünk lehet kivétel (Bezdéd), a fentiek fényében már kevésbé látszik bizonyosnak.

Míg a II/11. sír hagyatéka alapján bizonyosan az első, honfoglaló generációhoz sorolható, a II/41. sírt a temető használatának utolsó fázisában, a X. század közepén áshatták. Erre utal, hogy a lószerszámai között trapéz alakú, vállas kengyelpárt találtunk (58. tábla 1–2). E kengyeltípus Kovács L. adatgyűjtése alapján főként a kétélű kardokat vagy szablamarkolatú kardokat forgató férfiak hagyatékára jellemző, hiányzik viszont a Felső-Tisza-vidék X. század első felére keltezhető, gazdag mellékletű temetőiből.⁶⁵⁹

Esetünkben a kései kelteztést megerősíti a sír fekvése is: a temető ÉNy-i szélén, a domb lejtőjén helyezkedik el. Mindezek alapján a II/41. sírban lelt veretes tarsolyt az egyik legkésőbbi darabnak tarthatjuk. E tény egyben bizonyítja azt is, hogy legalább a X. század közepéig a veretes tarsolyok különböző változatai a tarsolylemezek együtt, egy időben használatosak voltak.

Tarsolylemezek

A honfoglalás kori fémművesség legkiemelkedőbb darabjai közé tartoznak a tarsolylemezek. Közülük jó néhányat finoman kidolgozott palmettadíszek a korabeli ötvösművesség legkierlelőbb alkotásai közé emelnek. A néhány országon vagy Baltikumban előkerült darab ellenére szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy használatuk a magyar viselet jellemző vonása volt. Nem véletlen tehát, hogy vizsgálatuknak már hosszú ideje nagy figyelmet szentel kutatásunk. A kezdeti bizonyta-

lanság után már a századforduló táján sikerült meghatározni szerepüket,⁶⁶⁰ ezt követően pedig *Fettich Nándor* végezte el a szépen gyarapodó leletanyag első átfogó elemzését.⁶⁶¹ Vizsgálatai nyomán arra az eredményre jutott, hogy a tarsolylemezek zöme még a Kárpátoktól keletre, Kijev környéki műhelyekben készült, a magyar törzsek etelközi tartózkodása idején. Mintakincsük és készítési technikájuk elemzése révén úgy vélte, rajzolatuk a síkban tartott megmintázástól haladt a mind erősebb domborítás felé, ugyanakkor díszítésrendszerükben a végtelenbe szőhető palmettaháló az archaikusabb, s újabb fejlemény a középpont köré szerkesztett minta. Mindezen megállapításaival – ki nem mondva ugyan –, de valamennyi tarsolylemezünk egyetlen műhely termékének tekintette. Vele ellentétben *László Gyula* úgy vélte, több, egymástól részben eltérő hagyományok és mintakincs alapján dolgozó ötvösműhely állította elő e tárgyakat. Szerinte a más-más szerkezetű és kivitelű ornamentika nem jelent időrendi különbséget, fejlődési sort, hanem a tarsolylemezekon nemesfémbe formázott mintakincs részben a textil varrottasokra, részben pedig a bőrdomborításra vezethető vissza, s ebből erednek az eltérések. Felhívta a figyelmet a tarsolylemezek rangjelző szerepére is.⁶⁶² A rangjelző szerepet azonban – e tárgyak korlátozott területi elterjedése miatt – kutatóink egy része napjainkig kétségbe vonja, vagy fenntartásokkal kezeli.⁶⁶³ *Csallány Dezső* a tarsolylemezek, hajfonatkorongok, szablamveretek és egyes övdíszek ornamentikáját összevetve próbált közös vonásokat lelteni, egy-egy műhely munkájára következtetni, időrendi tanúságokat is megfogalmazva. Díszítésük alapján csoportokba sorolta a tarsolylemezeket.⁶⁶⁴ Új szempontokat vetett fel a veretes tarsolyok felfedezése. Ezek nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy az egyszerű, csak a zárószíján díszített és bújtatós verettel felszerelt bőrtarsolyok és a tarsolylemezek között még számtalan átmeneti forma is létezik. Felismerhetővé és értelmezhetővé váltak ugyanakkor a tarsolylemezek ornamentikájában a korábbi veretes tarsolyokra utaló elemek is. E kérdéskör aprólékos vizsgálatát *Dienes István* végezte el. Neki köszönhetjük a karcolt mintájú tarsolylemezek bemutatását is. Részletesen foglalkozott a tarsolylemezes sírok társadalomtörténeti vizsgálatával, megállapítva, hogy viselőik sírjai egy-egy uralmi központ, vár közelében található. Viselőikben a nemzeti elölékelőket, vagy a nemzetiélfő személyes kísérőit fedezte fel. Később nézeteit tovább finomítva, a tarsolylemezt a fejedelmi háztól való közvetlen függés kiténtető jelvényének tartotta.⁶⁶⁵ *Szabó János Győző* egy korai

659 Kovács L., 1986a. 93–121.; Ua. 1986b. 195–225.

660 Ld. 602. jegyzet.

661 *Fettich N.*, 1937. 85–94.; *Fettich N.*, 1942. 11–28.

662 *László Gy.*, 1944. 355., 357., 361.

663 *Szőke B.*, 1962. 21.; *Bálint Cs.*, 1991. 139–145.

664 *Csallány D.*, 1959. 282., 316–325.

665 *Dienes I.*, 1964a. 79–112.; *Dienes I.*, 1972. 24–25.; *Dienes I.*, 1973. 177–217.; *Dienes I.*, 1986. 96.

dolgozatában még *Fettich Nándornak* a korábban már ismertettet nézetét vette át, de *László Gy.* nyomán már megerősíti, hogy a tarsolylemezek egy részén felismerhető a korábbi szerkezeti elemek díszítőmotívummá válása.⁶⁶⁶ Az ecsegfalvi tarsolylemezt bemutató dolgozatában – a központos mintázatú díszítést már korábban felismerte *Fettich N. és Dienes I.* – kitüntetett szerepet juttatott az ilymódon ékesített tárgyaknak, úgy vélve: azok a Duna-Tisza közére lokalizálják a X. századi magyar fejedelmek székhelyét.⁶⁶⁷ Jelenleg 25 tarsolylemez ismerünk a honfoglalás kori sírokból, s ebbe már beleszámítottuk a Karoson előkerült leleteket is.⁶⁶⁸

A három karosi temető közül csak a II. számúból láttak napvilágot tarsolylemezek, a III. temetőben még a vezéri sírban sem találtuk e méltóságjelvényt. Nem lehetünk azonban bizonyosak abba, hogy az I. temető nagyszámú elpusztított sírjának valamelyikében nem feküdt-e tarsolylemezes előkelő, erre azonban semmilyen adatunk nincs. A II. temetőn belül területileg is elkülönülő két csoport mindegyikében egy-egy tarsolylemezes sírt tártunk fel:

II/29. sír (42. tábla; 55–56. kép). A gazdag mellékeltű férfi veretes övéről csüngött le lemezzel díszített tarsolya. A tarsolylemezt a jobb oldali medencelapát mellett, élén állva találtuk. Előlapját öntött és vésett ezüst szalag ékesíti, melyet – a tarsoly egyenes oldalának kivételével – bemélyedő, vonalkázott, aranyozott mezőre támaszkodó pontvonalakkal díszítettek. E szegélyen a tarsoly tengelyében, alul és felül egy-egy palmetacsokor látható, az egyenes oldal szegélyét további vésett és poncolt palmeták alkotják. A keretet alkotó ezüstszalag hátoldalára forrasztott szegecsek rögzítik egymáshoz a szegélyt, a díszített előlapot és a vörösréz hátlapot. A tarsolylemez előlapján a kompozíció belső keretét lendületesen kanyargó, egymásba fonódó indaháló adja, melynek tengelyében emelkedik a bimbós, húsos levelekkel ékes életfa. Ágait palmetacsokrok képezik, melyeknek szegélyét sűrű vonalkázással, belső felületét pedig pontvonalakkal hangsúlyozta alkotójuk. Az indák által közepén közrezárt nyílás talán az életfa odvát jelképezi. A domború mintát a hajdani művész a háttér visszakalapálásával és aranyozásával emelte ki. A tarsolylemez hossza: 12,8 cm, egyenes oldalának szélessége: 8,1 cm, legnagyobb szélessége: 11,3 cm. A függesztőszíjat díszítő két veret a tarsoly egyenes oldalának

közepénél feküdt. Egy hasonló veret a tarsoly középtengelyének alsó végénél került elő, s ugyanitt találtunk egy miniatűr ezüst csatocskát. Ez utóbbiak a tarsoly zárószíjához tartoztak, melyet egy öntött, vésett palmettamintás kisszíjvég zárt le. A tarsolylemez, valamint a függesztő- és zárószíj díszítményei egyaránt szinte „verdefényesek”, kopásnyom alig van rajtuk.

II/52. sír (80. tábla; 80. kép). A kiemelkedő gazdagságú vezéri sírban a jobb oldali medencelapát mellett, az elhunyt csuklója alatt feküdt tarsolylemeze. A díszítetlen felületű ezüst előlapot öntött ezüst szalag keretezi, melynek szegecsei rögzítették az előlaphoz a vörösréz hátlapot. Az ezüst szalag igen kopott, a tarsoly kiszélesedő részén mindkét oldal hiányos. A tarsolyt 2 db ezüstverettel díszített függesztőszíj rögzítette a veretes övhöz, zárószíját pikkelymintás kisszíjvég ékesítette. A tarsolylemez hossza: 10,9 cm, egyenes oldalának szélessége: 6,8 cm, legnagyobb szélessége: 9,35 cm.

Mindkét tarsolylemez tengelyében alul és felül az elő- és a hátlap egy kis darabon elválik egymástól, s így alkalmas a függesztő-, illetve a zárószíj befogadására. A *II/52. sír* tarsolya esetében a zárószíjat három, az előlapot átütő szegecs rögzítette. Szinte valamennyi, régész által feltárt tarsolylemez függesztő- és zárószíját különböző formájú veretek ékesítették.⁶⁶⁹ Alkalmanként ezek között miniatűr csatocskák is feltűnnek, melyeknek gyaníthatóan a tarsoly zárásában volt valamiféle szerepük.⁶⁷⁰ Alkalmazásuk módja a karosi *II/29. sír* feltárása nyomán vált egyértelművé. E sírban az említett apró ezüstcsat a tarsolylemez hátlapja mellett, a lemez tengelyének alsó vége mögött feküdt (42. tábla; 56. kép 26a). Első ránézésre is nyilvánvaló, hogy a zárószíj veretét és szíjvégét e csaton a jelentős méretkülönbség miatt nem lehetett áthúzni. Úgy gondolom a megoldás hasonló lehetett, mint a veretes övek esetében: a vereteket hordozó szélesebb szíjhoz hátul hozzávarrhattak egy vékonyabb tényleges kapcsolószíjat, s ezt vezették át a csaton. A csatot viszont – hogy szerepét elláthassa – a tarsoly bőr fedelére, illetve annak alsó végéhez illesztett tartószíjra kellett rögzíteni. A *II/52. sír* tarsolyának esetében viszont, ahol nem találtunk csatot, másféle megoldásra kell gondolnunk: ez esetben a bőr fedél oldalán elhelyezett egyszerű bújató is megfelelően rögzíthette a rajta átvezetett zárószíjat.

666 Szabó J. Gy., 1961. 25–31.

667 Szabó J. Gy., 1980. 271–293.; Szabó J. Gy., 1983. 34–51.

668 Bana-Ördögásta hegy 1. sír: Kiss Á.–Bartha A., 1970. 219–270.; Besenyőtelek–Szórhát: Szabó J. Gy., 1969. 55–58.; Bodrogvécs: Dókus Gy., 1900. 39–47.; Eperjeske 2. és 3. sír: Kiss L., 1920–22. 42–55.; Fehéregyháza: Kada E., 1912. 327–329.; Galgóc: Hampel J., 1900. 530–533.; Izsák–Balázspuszta: H. Tóth E., 1976. 141–185.; Kenézlő–Fazekaszug I. temető 3., 14. sír: Jása A., 1914. 303–344.; Kenézlő–Fazekaszug II. temető 28. sír: *Fettich N.*, 1931. 78–119.; Kiskunfélegyháza–Radnóti u.: H. Tóth E., 1974. 112–125.; Perbete 2. sír: *Dienes I.*, 1959. 145–158.; Ramaz–Strázsalalom: *Dienes I.*, 1975. 15. kép; Rétközberencs–Paromdomb: *Dienes I.*, 1986. 54. kép; Szolyva: *Lehóczky T.*, 1870. 201–206.; Szolnok–Strázsalalom: *Fettich N.*, 1937. 81.; Tarcál–Rimai dűlő 4. sír: *Jása A.*, 1895. 75–76.; Tiszacsizlár–Bashalom I. temető 10. sír: *Dienes I.*, 1956b. 245–275.; Tiszabездéd–Harangláb dűlő 8. sír: *Jása A.*, 1896. 385–410.; Tiszánána–Cseh tanya 1. sír: *Dienes I.*, 1964a. 89.; Türkeve–Ecsegpuszta–Bokrosalalom: Szabó J. Gy., 1980. 271–293.; Tuzsér–Boszorkányhegy 6. sír: *Jása A.*, 1900. 214–224.; Vitatot, hogy a geszterédi sírban talált palmettamintás ezüstlemeztrédek tarsolylemez darabjai voltak-e: Kiss L., 1938. IV. t. 10–12.; *Fettich N.*, 1937. 76.; *Csallány D.*, 1959. 282., 18. jegyzet; *Dienes I.*, 1964a. 82.

669 E kérdésről részletesebben *Dienes I.*, 1964a. 90.; *H. Tóth E.*, 1976. 179–180.

670 *H. Tóth E.*, 1976. 179–180.

Csakúgy, mint korábban az övveretek esetében látuk, a tarsolylemezek díszítés- és készítményében is sok olyan közös elem fedezhető fel, amelyek alapján egyes darabokat azonos műhely, vagy akár azonos mester munkájának tekinthetünk. A 25 eddig előkerült tarsolylemez közül 10 szerényebb kivitelű. Korábban valamennyit díszítetlennek vélték, később azonban kiderült, hogy némelyiken karcolt minta vagy középen bemélyített aranyozott mező látható.⁶⁷¹ Úgy vélem, mindezek ellenére is egy csoportba sorolhatók, mert egyértelműen elválaszthatók a finom művű palmettákkal ékesített társaiktól. Ezek közé tartozik a karosi II/52. sírban lelt lemez is. Ez utóbbi valamennyi eddigi lelet közül az egyik legszerényebb kivitelű darab. Felületén még karcolásnyomok sem látszanak, egyetlen sajátosságával azonban eltér a többi sík felületű tarsolylemeztől: míg azok szegélyét körben félgömbfejú ezüstszegecsek keretezik, ez az egyetlen darab, amelyet öntött ezüst szalagok kereteznek. Hasonló megoldással csakis a poncolt felületű tarsolylemezek egy részénél (Szolyva, Galgóc, Kiskunfélegyháza, Rakamaz, Tarcal, Karos II/29. sír) találkozunk. A tarcali, rakamazi és a karosi II/29. sírból való tarsolylemez az összekapcsolja, hogy a szegélyt díszítő ezüst szalag a lemez tengelyének két végén háromszög alakban kicsúcsosodik. Függesztőszíja vereteinek pontos párját X. századi régiségeink közül nem ismerem, a zárószíj pikkelymintás kisszíjvégének párhuzamai e sír öv- és lószerszámdíszjei, szabályjának, íj- és nyíltartó tegezének függesztőszíjveretei közt, valamint a II/50. sír leleteinek sorában is előfordulnak. Párhuzamokat az öv- és lószerszámdíszjelemzések már áttekintettük.

A karosin kívül más díszítetlen felületű vagy karcolt mintájú tarsolylemezek között is kimutathatók átfedések, jó néhány közülük azonos műhely munkája lehet. Mindenek előtt a kenézli I. temető 14. és a II. temető 28. sírjából előkerült darabokról mondható ez el, az egyenes szegélyük mellett elhelyezett 3, s az alsó szélükön látható egy kerek, csillagmintájú rozetta nyomán.⁶⁷² Úgy vélem, ide sorolható a tuzséri tarsolylemez is: ennek tengelyében alul-felül egyaránt 2–2 rozetta látható (az egyik felső veret hiányzik a sérült lemezről). Kettős szegeccsel rögzített háromszög alakú veret látható a kenézli I. temető 3. sírjából előkerült tarsolylemez közepén, de hasonló ékesítik a besenyőtelki lemez szegélyét is. Ugyanez a díszítés látható a palmettamintás szolyvai tarsolylemez szegélyén, s egyenes oldalának bojtokat imitáló díszítményei között is. E minta a veretes tarso-

lyok szegélydíszjeit idézi. Úgy vélem, ide vezethetők vissza a bezdédi tarsolylemez szegélyén látható háromlevelű palmetták is.

Rendkívül szerzeágazóak a karosi II/29. sírban lelt tarsoly díszítményeinek párhuzamai is (42. tábla). A zárószíjra szegecselt kisszíjvég párja Bihar–Somlyóhegy 8. sírból látott napvilágot,⁶⁷³ s ugyanilyen került elő Karoson az I. temető 1899-ben feldúlt egyik sírjából is⁶⁷⁴ (1. tábla 22–23). A karosi II/29. sírból való példány azonban mindkettőnél jóval kidolgozottabb. Palmettáit az öntés után poncolóvésővel tovább finomították és díszítették, ezáltal e miniatűr ékszer méltó darabjává vált a tarsolykészletnek.

Jóval kiterjedtebbek a függesztő- és zárószíj három veretének párhuzamai. Hasonló került elő a karosi I. temető 1. sírjából⁶⁷⁵ (4. tábla 31), a feldúlt bodrogszerdahelyi vezéri sírból,⁶⁷⁶ Izsák–Balázspusztáról,⁶⁷⁷ Tiszaeszlár–Bashalom I. temető 9. sírjából,⁶⁷⁸ Tuzsér–Boszorkányhegy 6. sírjából⁶⁷⁹ és Zemplénből a vezéri sírból.⁶⁸⁰ E leletek az izsáki kivételével, a Felső-Tisza vidékről kerültek elő, feltehetőleg helyi készítményeknek tekinthetők. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy egy részüket olyan sírban találták, ahol nem volt tarsolylemez. E tény is alátámasztja azt a veretes tarsolyok elemzésénél már említett feltevésünket, hogy a tarsolyok egy tekintélyes részének csak a függesztőszíját ékesíteték fémdíszekkel.

A karosi II/29. sírban lelt tarsolylemez mintakincese szinte minden elemében igen közeli rokona a tarcali, rakamazi tarsolylemezeknek (42. tábla; 81–82. kép). Természetesen mindhárom darab ornamentikájának felépítése egyedi, ami készítőjük fölényes biztonságú rajzkészségét mutatja. A központi motívumot azonban mindhárom esetben a középtengelyben egymás fölött elhelyezett palmettacsokrok alkotják. Ezeket, és a belőlük kiágazó palmettás ágakat fogja keretbe a lendületesen ívelődő indaháló. Ez utóbbit tekintve, felfedezhetők bizonyos ábrázolásbeli eltérések is: míg a tarcali, rakamazi darabok indái egymásból ágaznak el, s felületüket vonalkázott mezőre támaszkodó pontvonalak ékesítik, a karosi lemezen ezen indák többször összefonódnak, s az említett díszítés is hiányzik róluk, helyette a hármast pontmotívumot alkalmazta a művész. A szegélyt alkotó ezüstszalag díszítése is megegyezik. A tarcali és a rakamazi lemezek csak azok tengelyének két végénél látható a szegélyen elhelyezett palmettacsokrok, a karosi tarsolylemez egyenes oldalát ékesítő öntött szalagon viszont teljes hosszában vésett, poncolt palmettamotívu-

671 Dienes I., 1964a. 83–92.

672 Dienes I., 1964a. 83–89.

673 Hampel J., 1907. 108., A. kép 3.

674 Dókus Gy., 1900. 4. kép 6–7

675 Fettich N., 1937. CXXX. t. 32.

676 Erdélyi I., 1961–62. 17–18., 1. t. alsó kép, felső sor.

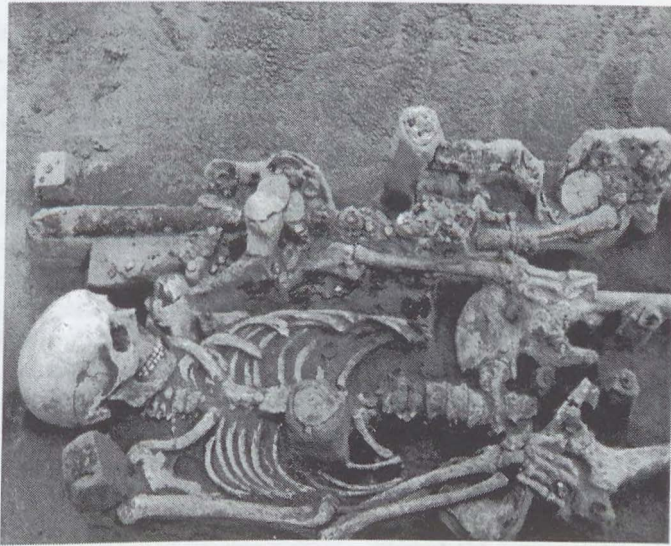
677 H. Tóth E., 1976. 179., 20. kép 13. A szerző a tárgyalt veretet emberi arc ábrázolásának tekinti.

678 Dienes I., 1956b. LIX. t. 51.

679 Jóna A., 1900. 223., 25. kép

680 Budinsky–Kricka, V.–Fettich N. 1973. 17. kép 36–38.

80

81

82

80. kép. A karosi III/52. sír

81. kép. A tarcali tarsolylemez

82. kép. A rakamazi tarsolylemez

mok szemléelhetők. Mindezek alapján úgy vélem, a tarcali és a rakamazi lemez nagy valószínűséggel azonos művész alkotása.⁶⁸¹ Ahhoz sem férhet kétség, hogy a karosi tarsolylemez is velük azonos műhelyben készült, lehetséges, hogy ugyanazon kéz munkájaként.

Az elmúlt években *Fodor István* hívta fel a figyelmet arra, hogy a honfoglalást megelőzően a késői szasszanida ötvösművesség erős hatást gyakorolhatott a magyarság művészetére. Az egyik szogdiai ötvösműhely jellemző alkotásai azok a műkincsek, melyeken a palmetták erezetét szemléltető vonal csúcsán és mellette kétoldalt egy-egy pontot ütöttek be a mesterek. E szasszanida „három pont” megtalálható a karosi, s a tarcali tarsolylemezen is (a rakamaziról hiányzik!).⁶⁸² A fejedelmi udvar mellett működő ötvösműhely mesterei – vagy egy részük – tehát még ismerte ezt az ősi gyakorlatot, s munkáiban még a X. században is tovább örökölte azt. A Karoson feltárt emlékek közül a II/11. sírban lelt szablya markolatvégét fedő palmettás ezüstlemezen is felfedezhető e mesterjegy.

A fenti három méltóságjelvényhez kompozícióját tekintve közel áll a kiskunfélegyházi tarsolylemez, archaikus, bizonyára még a Kárpátoktól keletre készült előképük pedig a bezdédi tarsolylemezben kereshető. Ez utóbbi viszont mintakincse révén közel áll a cseremiszföldön, Veszolov tanyája mellett lelt tarsolyleméhez.⁶⁸³ A veszolovi tarsolylemez kompozíciója rokonítható a karosi leletével is, ugyanis csak e két darabon figyelhető meg az indadisz összefonódása. Végezetül e csoporthoz kapcsolható lendületesen ívelődő indái és palmettái révén az eperjeskei 3. sírból való tarsolylemez, s a rétközberencsi lemeztöredék is. A felsorolt tarsolydíszek nyilvánvalóan eléggé heterogén csoportot képeznek, melynek egyes tagjai szoros, mások lazább szálakkal kötődnek egymáshoz. Mintaszekezetük azonban azonos gyökerekből ered, s többségük valamelyik felső-tiszai műhelyben készülhetett. Erre utal az is, hogy – egy kivétellel – zárt csoportként az említett terület temetőiből kerültek elő.

A tarsolylemezek következő csoportját azok a darabok alkotják, melyek felületét végtelenbe szöhető palmettaháló ékesíti (Bana, Galgóc, Eperjeske 2. sír, Bodrogvécs, Szolyva). Közülük az eperjeskei és a szolyvai épp olyan közel áll egymáshoz, mint az előbbi tarcali–rakamazi–karosi ékítmények. Úgy vélem, e két lemezt is minden további nélkül nyugodtan egy műhely alkotásának tekinthetjük. Feltehetőleg annak alkotásai közé sorolható a bodrogvécsi tarsolylemez is. Mindhármuk közös vonása, hogy mintázatuk ritmikusan ismétlődő háromlevelű palmettacsokrokból áll. A szolyvai lemez felső, egyenes oldalán elhelyezett, bizonyára textil előképekből levezethető bojtjai hármass csoportokba

rendeződnek, mintegy önálló vereteket alkotva. Honfoglalás kori régiségeink közül ez nem is annyira a veretes tarsolyokat, hanem mint látni fogjuk, a készenléti íjtegek szintén hármass tagolású torkolatvereteit idézi (Eperjeske 3. sír, Bodrogvécs). A kislalföldi tarsolylemezek (Galgóc, Bana) palmettáit lendületes, összefonódó indaháló keretezi. Ez utóbbi egyes részleteiben a karosi II/29. sír tarsolylemézét idézi.

Míg az eddigieket több-kevesebb fenntartással egy műhely alkotásainak tekinthetjük, addig az ország középső részéről előkerült tarsolylemezek egy más hagyomány alapján dolgozó ötvösközpont munkái lehetnek. A fehéregyházi, szolnok–strázsahalmi és az ecsegfalvi leletek több vonása a felső-tiszaitól eltérő, az ottani darabokon fel nem lelhető. Ilyen mindenekelőtt a központos elrendezésű motívumrendszer, a valóságos vagy imitált ékkőberakással. A minta erős domborítása ezeken kívül csak a galgóczi lemezen jelentkezik. Részben eltérő lehetett azon bőrtarsolyok alakja is, amelyekre felszerelték ezeket: míg a felső-tiszai és a kislalföldi tarsolyok felső szegélye egyenes, ezeké kifejezetten homorú. Nem tudni, hogy csupán a véletlen számlájára írható-e, hogy az – egyébként a fehéregyházi kivételével – szórvány leletek egyikében sem maradtak fenn a függeszítő- és a zárószíj veretei.

A tarsolylemezes sírok értékelését nehezíti, hogy több mint felük, 25 leletből 13 (Bana, Besnyőtelek, Bodrogvécs, Fehéregyháza, Galgóc, Kenézlő 3. sír, Perbete, Rakamaz, Szolnok, Tarcal, Tiszanána, Ecsegfalva, Rétközberencs) feldúlt temetkezésekből, szórványként került elő. Mellékleteiknek csak töredéke maradt ránk, olykor az is kétséges, hogy a múzeumba került darabok a tarsolylemezzel egy sírban voltak-e (Galgóc, Szolnok). Kísérő leleteik közül leggyakoribb a lovas temetés és a lószerszám. A lószerszám szíjzatát olykor aranyozott ezüstveretek ékesítették (Karos II/29. és II/52. sír, és valószínűleg Bana, Bodrogvécs, Izsák–Balázspuszta), máskor ezüstpénzeket varrtak rá (Kiskunfélegyháza). A tuzséri az egyetlen lelet, ahol bizonyosan nem volt sem ló, sem lószerszám, Kiskunfélegyházán pedig csak a lószerszámot hantolták el. A fegyverek közül a vasalt tegez és a nyílcsúcsok valamennyi régész által feltárt sírban megtalálhatók, de a töredékleletek zömében is kimutathatók. Jóval ritkábbak azonban a csontos íjak (Izsák–Balázspuszta, Kiskunfélegyháza, Karos II/52. sír), s az íjtegek. A nyugalmi helyzetben lévő íj tárolására szolgáló íjtartó csontlemezei az izsáki sírből ismeretek, aranyozott ezüstveretekkel ékesített készenléti íjtegek viszont Eperjeske 2. és 3. sírjából, a kenézlői 3. sírből, Tarcalról s a karosi II/52. sírből kerültek elő. A leletek közel fele tartalmazott szablyát (Bana, Bezded, Kenézlő 3., 14. sír, Rakamaz, Tarcal, Szolyva, Tiszaesz-

681 Hasonló megállapításra jutott *Dienes I.*, 1975. 104.

682 *Fodor I.*, 1979. 65–73.; *Fodor I.*, 1992. 139.; Hasonló hármass pontok láthatók a kiskunfélegyházi és a szolyvai tarsolylemezekben, a tiszabői hajfonatkorongon és a zempléni esészen is. *Marschak, B. J.* 1971. 55. szerint ezen emlékek a szogdiai ún. „B-iskola” alkotásai közé sorolhatók.

683 *Erdélyi I.*, 1961. 95–100.

lár–Basalom 10. sír, Karos II/52. sír), közülük néhány-
nak a hüvelyét és markolatát palmettás arany- vagy ara-
nyozott ezüstlemezekkel szerelték fel, s akad olyan is,
amelynek ellenzőjét finom mívű ezüstberakás ékesítette.
Az esetek többségében tehát e ritka fegyver díszítésével
is hangsúlyozták tulajdonosa méltóságát. Kétélű kardot
nem találunk ezen sírokban, s egyedül Bodrogvécse-
n fordul elő szablamarkolatú kard. **Dókus Gy.** azonban e
fegyvert is határozottan egyéliként említi, de miután e
lelet időközben elkallódott, pontos tipológiai meghatáro-
zására nincs lehetőség.⁶⁸⁴

A szablyáknál alig valamivel nagyobb számban, 12
leletegyüttesből kerültek elő övveretek. Hogy a szór-
vány leletek esetében sem kell feltétlenül azok elkalló-
dására gondolnunk, jól mutatja az a tény, hogy a
többé-kevésbé hitelesen feltárt sírok közül jó néhányból
is hiányoznak az övdíszek (Bezded 8. sír, Eperjeske 2. és
3. sír, Kenézlő 28. sír, Kiskunfélegyháza, Szolyva).

Méltóságjelvényeik, fegyvereik összetétele alapján
nyilvánvaló, hogy a tarsolylemezek viselői a nemzeti
arisztokrácia tagjainak sorában tartoztak. E réteg azon-
ban önmagában is erősen tagolt lehetett, s ezt a fenti le-
letegyüttesek is alátámasztják. Egy részük a korszak
eddig ismert legrangosabb férfisírjait jelzi, azoknak a
vezéreknek a hagyatéka, akik a nagyfejedelmek legbelső
kíséretéhez tartozhattak (Kenézlő 3. sír, Rakamaz, Tar-
cal, Karos II/52. sír). Úgy tűnik tehát, hogy el kell vet-
nünk azt a korábban hangoztatott megállapítást, mely
szerint a legrangosabb férfiak nem hordtak lemezzel
ékesített bőrtarsolyt, vagy utódaikra hagyták azt.⁶⁸⁵ Ma-
ga e vezéri réteg is erősen tagolt, valamennyi méltóság-
jelvény egy sírban a legritkább esetben fordul csupán
elő. A példaként gyakran idézett geszterédi és zempléni
sír e körbe beleillik, s hagyatékuk semmiképp nem
emelkedik olyan mértékben ki a többiek közül, hogy tu-
lajdonosaikat a társadalmi ranglétra azokénál magasabb
fokára helyezhessük.⁶⁸⁶ A tarsolylemez viselésére jog-
sult réteg szélesebb a vezérek körénél, s az egyes szemé-
lyek birtokában lévő hatalmi jelvények mennyiségét és
azok összetételét számtalan olyan szempont szabhatta
meg, amelyek nagy része előttünk mindmáig rejtve ma-
radt. Ezek egyike lehetett az, hogy az illető a hatalmi hi-
crarchiában, a katonai kíséretben milyen feladatot töltött
be. A rangsor alsóbb régióiban helyezkedhettek el pl. a
tuzséri, kiskunfélegyházi sírokba temetett előkelők, sze-
rény méltóságjelvényeik tanúsága szerint. A rangjelző
tárgyak rendkívül változatos síronkénti összetétele
ugyanakkor arra is felhívja a figyelmünket: a tarsolyle-
mez csupán egy azok sorából. Adott esetben éppen úgy
hiányozhat egy-egy sírból, mint a veretes öv, szablya

vagy íjtegez. Aligha beszélhetünk tehát egy zárt „tar-
solylemezes” körről, mert a katonai kíséret vezetői ennél
jóval szélesebb réteget ölelhetek fel. Hiszen a tarsolyle-
mez olyan férfiak sírjaiból is hiányzik (pl. Gáboros 1.
sír, Beregszász, Szakony 1. sír, a szeredi I. temető övve-
retes sírjai stb.), amelyek rangban ugyan nem érik el a
vezérek szintjét, de legalábbis azonos fokon állnak a tar-
solylemezt viselők többségével. Az elmúlt évek során –
s nem utolsó sorban a karosi ásatások nyomán – egyre
nyilvánvalóbbá válik, hogy a tarsolylemezek korlátozott
területi elterjedése nem egyedi jelenség, ugyanez mond-
ható el az arany- vagy ezüstszerelések szablyákról, vere-
tes tarsolyokról és készenléti íjtegezekről s a férfiak által
használt veretes lószerszámokról is. A példák sorát még
bővíthetjük a díszítés nélküli szablyákkal és a veretes
övekkel is, melyek tetemes hányada ugyanúgy a Felső-
Tisza-vidéken található, mint az előbb említett rangjelző
tárgyaké. Lényegében ez utóbbiak lelőhelyeinek ritkulá-
sa is nagy vonalakban követi a fentiek előkerülési helye-
inek ritkulását. Nyilvánvaló tehát, hogy a X. század első
felének magyar szállásterületeire általánosan jellemző
tendenciáról van szó, amely korántsem szűkíthető csak a
tarsolylemezek elterjedésére, egy adott területen való
megléte vagy hiányára. Korábban már többször utal-
tam rá, hogy a felső-tiszai temetőkben a X. század első
felében uralkodó nagyfejedelmek katonai kíséretének
hagyatékát látom, így e tárgyaknak magam kizárólag
rangjelző szerepet tulajdonítok, s nem látok lehetőséget
arra, hogy azokat a magyar törzsszövetségen belül egy
meghatározott etnikum hagyatékának tekintsük.⁶⁸⁷ Eb-
ben az értelemben osztom **Dienes I.** azon nézetét, mely
szerint a tarsolylemez a fejedelmi kíséret vezetőinek
egyik (de korántsem az egyetlen!) ismertető jegye, s ha-
talmi jelvénye.⁶⁸⁸

A fentiekben már utaltam arra, hogy a tarsolyleme-
zek elterjedése, lelőhelyeik sűrűsödése ugyanazt a ten-
denciát mutatja, mint amelyet pl. a veretes övek
elterjedésének vizsgálata során megismertünk (83. kép).
Természetesen – lévén jóval kisebb a számuk, mint az
övvereteké – ez a kép még markánsabb annál. A 25 tar-
solylemez közül 15 a Felső-Tisza-vidékről ismert. Csak-
is itt fordul elő, hogy egy-egy temetőből vagy lelőhelyről
több lemez is előkerült (Karos, Kenézlő, Eperjeske). A
tarsolylemezes sírok zöme bizonyosan a katonai kíséret
jellegzetes temetőiben feküdt, de ilyeneket gyaníthatunk
a részletesen meg nem kutatott tarcali és szolyvai sírok
esetében is.⁶⁸⁹

Míg a felső-tiszai leletek régészeti környezetét töb-
bé-kevésbé jól ismerjük, egyáltalán nem mondható el
ugyanazt a többi tarsolylemezes sírről. Közülük néhány

684 I.d. 464. jegyzet!

685 *Dienes I.*, 1964a. 82.

686 *Révész L.*, 1991a. 85–97.

687 *Bálint Cs.*, 1991. 139–145.; *Györfly Gy.*, 1959. 122.; *Mesterházy K.*, 1980. 43–44.; *Mesterházy K.*, 1989–90. 246–247.

688 *Dienes I.*, 1972. 24–25.; *Dienes I.*, 1986. 96.

689 I.d. 668. jegyzet!

(Izsák, Kiskunfélegyháza) – a nem túl nagy felülre kiterjedő hitelesítő ásatások nyomán – magányos temetkezésnek tűnik.⁶⁹⁰ A tiszánánai temető – a szűkszavú ásatási jelentés alapján – a felső-tiszaiaktól eltérő szerkezetű, azokénál jóval szerényebb leletanyagú lelőhely. Koránt sem biztos azonban, hogy köznépként jellemezhető, inkább azon borsodi, hevesi, nógrádi temetők sorába illeszkedik, amelyeket a közöletlen káli, dormándi, aldebrői, kistokaji lelőhelyek reprezentálnak.⁶⁹¹ A szűkszavú leírás alapján hasonló lehetett a fehéregyházi temető is,⁶⁹² s a csekély adatok alapján az ecsegpusztai és a beseNyötelki lelet is hasonló környezetből származhat.⁶⁹³

A szolnok–strázsahalmi és a banai leletek között bizonyosan női sírokra utaló tárgyak (rombusz alakú ingnyakdíszek, csizmaveretek) is vannak, e lelőhelyeken tehát legalább egy férfi és egy női sír lehetett.⁶⁹⁴ Perbetén is legalább két vagy három sírt semmisítettek meg homokbányászás során.⁶⁹⁵ Nem lehetetlen, hogy e lelőhelyeken néhány síros kiscsaládi temetők pusztultak el. Ezt azonban csak egy hasonló, tarsolylemezt tartalmazó temető előkerülése és feltárása bizonyítaná kétséget kizáróan. Árokásás közben bukkantak a galgóci leletekre is, s hitelesítő ásatás híján ma már aligha lehet eldönteni, hogy a sír magányosan vagy temetőben feküdt-e.⁶⁹⁶

Még a fenti, esetenként rendkívül töredékes adatokból is kitűnik, hogy az ország különböző területein eltérő leletkörnyezetben kerültek elő a tarsolylemezes sírok. Míg a Felső-Tisza-vidéken a katonai kíséret temetőiben találjuk azokat, addig az Alföld középső és északi sávjában jóval szerényebb leletanyagú, katonáskodó réteg hagyatékának semmiképpen sem nevezhető sírok kísérik e méltóságjelvények viselőit, vagy magányos(?) sírként kerülnek napvilágra. Úgy tűnik, a Kisalföldön a tarsolylemezes előkelők kiscsaládi közösségekben temetkeztek, bár erre utaló halvány jelek (Szolnok–Strázsahalom) az Alföldről is ismertek. Mindeddig hiányoznak viszont a Dunántúl Kisalföldtől délre fekvő területéről, Dél-Magyarországról és Erdélyből. Leletheik eloszlásának aránya – Dél-Magyarország kivételével – főbb tendenciáiban követi a veretes övek elterjedésének arányait (64. kép).

Sajnálatos módon kizárólag a Felső-Tisza-vidékről ismerünk olyan tarsolylemezes sírokat, melyek mellékletei teljes egészében vagy legalábbis nagyrészt fennmaradtak, így a többiek méltóságjelvényekkel való ellátottságáról csak töredékes adataink vannak. Ezek alapján úgy tűnik, hogy közülük egyik sem érte el a vezéri sírok szintjét, a rangjelző tárgyak közül nincs nyoma veretekkel ékesített kézenléti íjtegezőnek és arany-

⇒

83. kép. Tarsolylemezek a Kárpát-medencében. 1. Bana–Ördögásta hegy, 2. Besenyőtelek–Szörháti, 3. Túrkeve–Ecsegfalva–Bokrosahalom, 4–5. Eperjeske 2. és 3. sír, 6. Galgóc, 7. Fehéregyháza, 8–10. Kenézlő–Fazekaszug 3., 14., 28. sír, 11. Kiskunfélegyháza–Radnóti u., 12. Izsák–Balázspuszta, 13. Perbete, 14. Rakamaz–Strázsahalom, 15. Rétközberencs–Paromdomb, 16. Bodrogvécs, 17. Szolnok–Strázsahalom, 18. Szolyva, 19. Tarcal–Rimai dűlő, 20. Tiszabездéd–Harangláb dűlő 8. sír, 21. Tiszaeszlár–Bashalom 1. 10. sír, 22. Tiszánána–Homokbánya 1. sír, 23. Tuzsér–Boszorkányhegy 6. sír, 24–25. Karos–Eperjesszőg II. 29., 52. sír

vagy ezüstveretes szablyának sem. Az izsáki és kiskunfélegyházi sírokban lévő mellékletek nagy része megmaradt, egykori tulajdonosaik a tarsolylemezesek körének középső, illetve alsó rétegéhez tartozhattak.

Már korábban *Dienes I.* rámutatott arra, hogy a tarsolylemezes vagy veretes tarsolyos sírok lelőhelyei egy-egy X. századi központ körül csoportosulnak.⁶⁹⁷ E jelenség főként a Felső-Tisza-vidéken követhető nyom: Kisvárdra körzetében feküdt a bezdedi, a két eperjeskei, a rétközberencsi sír, Szabolcs környékén találták a három kenézlői, a tarcali, a rakamazi és a bashalmi leleteket. Zemplénhez közel helyezkednek el a bodrogvécsi, bodrogszerdahelyi és a karosi temetők. A katonai kíséret más temetői is e központok köré csoportosulnak. Mindez alátámasztja, hogy a tárgyalt régióon belül is különböző, fontos szerepet betöltő udvarhelyek léteztek. Hogy ezeket már a X. század első évtizedeiben is földvárakkal erősítették-e meg, arra a régészeti ásatások napjainkig nem szolgáltatottak perdöntő adatokat, illetve Kisvárdra környékén mindeddig nem találták nyomát egy korai erődítésnek.⁶⁹⁸ A leletek eloszlása (geszterédi vezéri sír, újfehértó–micskepusztai veretes tarsoly stb.) arra utal, hogy ez idő tájt még egy negyedik központtal is számolhatunk e területen.

A Kárpát-medence más részein, egymástól nagy távolságra fekvő tarsolylemezes sírok nyomán már korántsem rajzolódik ki ilyen egyértelmű kép. A számításba vett központok (Szolnok, Heves, Komárom) létét csak a XI. századtól adatolják az írott források, így ezeket kockázatos automatikusan visszavetíteni a X. század első felére. Jelenleg csak annyi állítható több-kevesebb bizonyossággal, hogy e körzeteken belül ez idő tájt jelentős törzs- vagy nemzetiségű központok lehettek, a tarsolylemezek viselői pedig ezek urainak kíséretébe tartozhattak. Leletkörnyezetük ismerete híján csak sejtethetjük,

690 H. Tóth E., 1974. 112–125.; H. Tóth E., 1976. 141–185.

691 *Dienes I.*, ArchÉrt. 86 /1959/ 210.; *Dienes I.*, ArchÉrt. 88 /1961/ 293.; *Szabó J. Gy.*, 1970. 264–271.; *Szabó J. Gy.*, 1978–79. 114., 129. jegyzet; Révész L., 1992a. 91–120.

692 Kada E., 1912. 327–329.

693 *Szabó J. Gy.*, 1980. 271–293.; *Szabó J. Gy.*, 1969. 55–58.

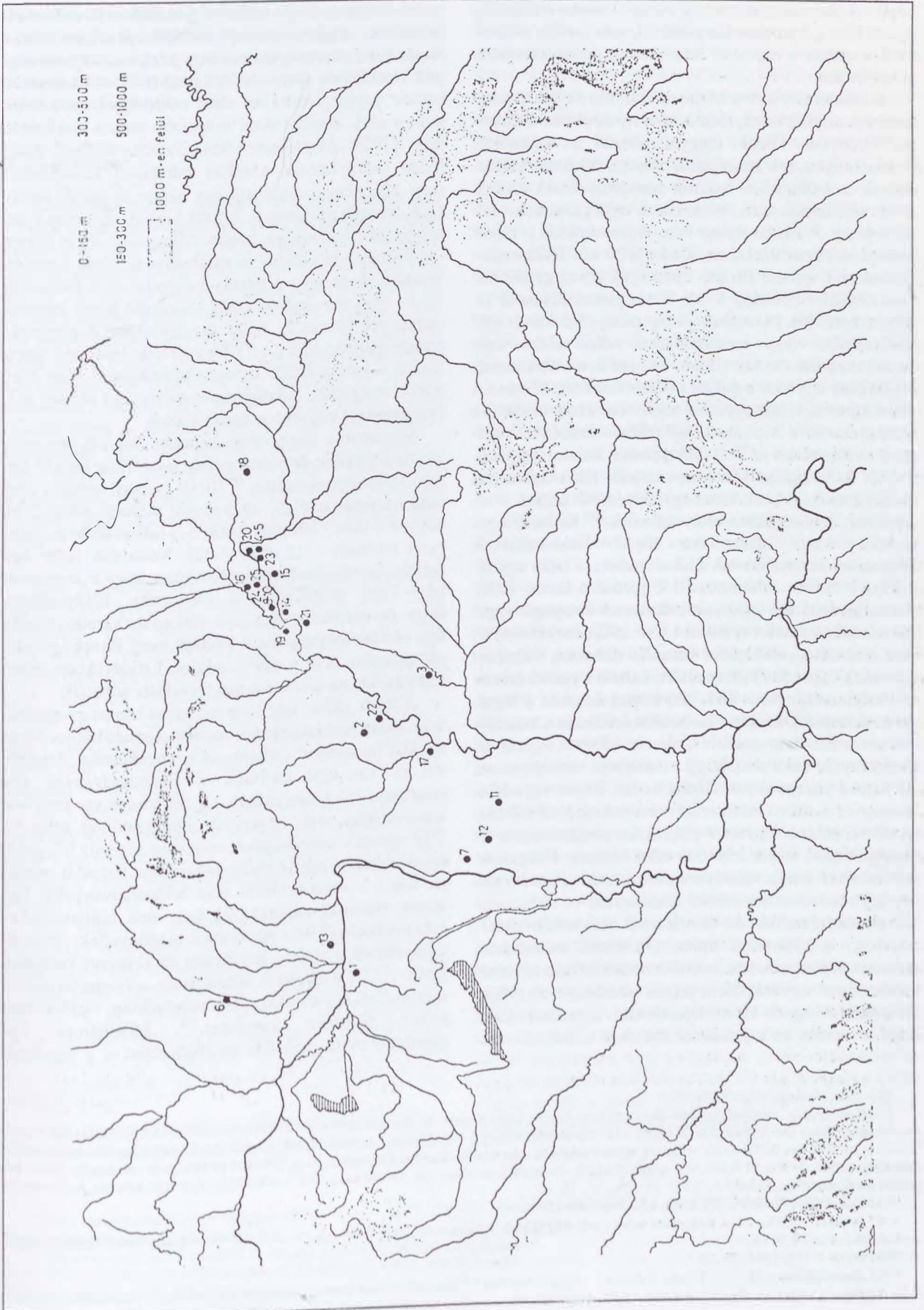
694 *Fettich N.*, 1937. 81.; *Kiss Á.–Bartha A.*, 1970. 219–270.

695 *Dienes I.*, 1959. 145–149.

696 *Fettich N.*, 1937. 76–77.

697 *Dienes I.*, 1964a. 81.

698 *Németh P.*, 1973. 174–176.; *Benadik, B.* 1964. 151–160.

hogyan – éppen tarsolylemezeik révén – szoros szálak fűzheték őket a fejedelmi kísérethez. Ennek pontos mikéntjéről azonban a régészeti adatok nem adnak közelebbi támpontokat.

A lemezzel díszített bőrtarsolyt hordó előkelők ruházatát viszonylag kevés fémdíszítmény és ékszer ékesítette. Utóbbiak közül leggyakoribbak a hajkarikák (valamennyi kerek átmetszetű, nyitott), ritkábban előfordulnak a hullámosra hajlított huzalkarpercecek (Karos II/52. sír), kiszélesedő, lekerekített végű pántkarpercecek (Eperjeske 3. sír, Szolyva) vagy a lemezekből kivágott karpántok (Kenézlő 14. sír, Karos II/29. sír, Tiszaeszlár-Bashalom I. temető 10. sír). Néhányuk köves gyűrűt húzott az ujjára (Bezdéd 8. sír, Bodrogvécs, Karos II/52. sír), a kenézlői 14. sírban pedig pántgyűrű került elő. Ruházatukra vagy szemfedőjükre néha arany- vagy ezüstlemezeket varrtak (Bana, Bezdéd 8. sír, Rakamaz). Nyakperec egyedül a galgóci leletből ismert. Mindezen ékszertípusok közül egyetlen olyan sem akad, melyet ne keltezhetnénk a X. század első felére – beleértve a galgóci nyakpercet is⁶⁹⁹ –, hiányoznak viszont hagyatékukból a X. század közepére–második felére keltezhető ékszertípusok. A sírok közel egynegyedéből pénzek is előkerültek, többségükben arab dirhemek.⁷⁰⁰ Kiskunfélegyházán 884–926 között vert 40 db észak-itáliai és burgundiai veretet varrtak a lószerszámmra, s talán egy részüket a harcok ruházatára.⁷⁰¹ Egyedül a karosi II/52. sírban kerültek elő együtt arab dirhemek és nyugat-európai pénzek: Iszmail ibn Ahmed h.sz. 292-ben (=904–905) vert átfúratlan, obulusként használt dirhemei, valamint Gyermek Lajos (899–911) átfúrt, kaftánra varrott érméi.

Valamennyi pénz 884–926 között készült, a legtagabb időhatárok között a kiskunfélegyházi és a kenézlői 14. sír érméi mozognak: 42, illetve 15 évet fognak át. Ezek alapján valószínű, hogy valamennyi tarsolylemez a X. század közepére már földbe került. Ennek egyedül a bodrogvécsi sírban talált szablamarkolatú kard mondana ellent, de az e fegyver körüli, imént említett bizonytalanságok nem teszik lehetővé ezen időhatár kitágítását. Az érmével datált tarsolylemezek között díszítetlenek éppúgy vannak, mint erősen domborított és síkban tartott mintájú darabok. Az érmék tehát nem teszik lehetővé, hogy a különböző módon és eltérő technikával, ornamentikával készített tarsolylemezek között időrendi különbséget tegyünk. Nem adnak lehetőséget ilyen fajta elkülönítésre egyéb kísérő leletek sem. Úgy tűnik tehát, hogy a veretes és a lemezzel ékesített tarsolyok vala-

mennyi változatát egy időben használták, a X. század első felében. A tarsolylemezek díszítettségének mértéke, a minta kidolgozottságának foka a jelek szerint nem függött viselőjének rangjától. A karosi II/52. sírba temetett harcok nagyságrendekkel több méltóságjelvényt birtokolt, s ezek alapján jóval magasabb rangot viselhetett, mint a II/29. sírba temetett társa. Szerény kivétel, díszítetlen tarsolylemez azonban művészeti szempontból még csak nem is említhető egy napon az utóbbi sírban talált pompás példánnyal. A jelek szerint tehát nem a tarsolylemez díszítettsége, hanem önmagában a léte jelezte viselőjének a társadalmi hierarchiában betöltött szerepét. Vonatkozik ez még a tarsoly méreteire is: a tiszánánai 12–14 éves fiú sírjában talált kisméretű lemez kapcsán vetette fel *Dienes I.*, hogy az speciálisan a gyermekember számára készült.⁷⁰² Úgy vélem, erről szó sincs, hiszen a karosi II/52. sírban vitathatatlanul éltes korú felnőtt nyugodott, tarsolylemeze mégis csak néhány milliméternyivel nagyobb a tiszánánainál.

Végezetül a karosi sírok kapcsán még két bizonytalan rendeltetésű, de valószínűleg tarsolyhoz tartozó tárgy kell megemlítenünk. A III/11. (vezéri) sírban a jobb medencelapáton 4 db, közvetlenül mellette pedig 2 db négyzet-, illetve kör alakú, 3–3 lukkal átfúrt ezüstlemezt találtunk (120.tábla 7–12). Valószínű, hogy egy tarsoly fedelét ékesítették oly módon, hogy e lemezeket bőr- vagy textilfoglatba illesztették. Elképzelhető, hogy ez esetben a budapest–farkasréti veretes tarsoly egy szerényebb változatát találtuk meg. Ennek igazolását azonban csak további, eredeti helyzetükben fekvő hasonló leletek jó ásatási megfigyelései adhatják.

A II/60. sírban íjas, tegez, lovas harcok nyugodott. Jobb oldali medencelapátja mellett tetemes bőrmaradványokba ágyazódott csiholó acélt, kovaköveket, fenékövet és vas kést találtunk. A bőrmaradványok egy töredékes, jelen állapotában 7,3 cm hosszú vas tárgyhoz kapcsolódtak, mely nyitott kör átmetszetű (98. tábla 5). Úgy vélem, e visszahajlított vaslemez a tarsoly bőr fedelének egyenes, felső oldalát merevítette. Ezt az is mutatja, hogy a visszahajlított rész bőrmaradványokat fog közre. Hasonló vaslemezzel merevített bőrtarsolyokat más honfoglalás kori sírokban is megfigyeltek: Túrkeve környékéről a tarsoly hátoldalán alkalmazott vaslemez került elő,⁷⁰³ a tuzséri 6. sírból pedig, az ezüst tarsolylemez mellett egy derékszőgben meghajlított, ívelődő vaslemez töredéke ismeretes.⁷⁰⁴ Mindhárom vas tarsolymerovítő más-más megformálású, s a tarsolyok

699 Szabó J. Gy., 1978–79. 56–60.

700 Bodrogvécs: meghatározatlanul elveszett arab dirhem. talán Ahmed ibn Iszmail 301. h. sz. (=911–12)-ben vert verete: *Dókus Gy.*, 1900. 44.; Galgóc: Naszr ibn Ahmed 306. h. sz. (= 918–19) érméje; Kenézlő–Fazekaszug I. temető 14. sír: Iszmail ibn Ahmed h. sz. 290-ben (= 902–903) és h. sz. 291-ben (=903–904), valamint ugyanő pontosan meg nem határozható időpontban h. sz. 279–295 (= 892–907) vert érméje; Naszr ibn Ahmed h. sz. 304 (= 916–917)-ben vert pénze; Szolnok–Strázsalhalom: Naszr ibn Ahmed h. sz. 308 (= 920/19621)-ben vert dirheme. Az érmék legújabb meghatározása: *Kovács L.*, 1989. 21., 28., 36., 37., 67.

701 *Gedai I.*, 1972. 169–175.; *Kovács L.*, 1989. 39–41.

702 *Dienes I.*, 1964a. 89. A tiszánánaitarsoly méretei: hossza: 9,8 cm; szélessége felül: 6,2 cm, alul: 9,0 cm. A karosi lemez ugyanezen méretei: 10,0–6,8 cm–9,35 cm.

703 Szabó J. Gy., 1961. 25–26.

704 *Jósa A.*, 1900. 222–223., 6. kép: E lemez ... lapjára hajlított 17 mm széles része a tarsolylemeznek körszelvényes alsó széléhez hajszál-nyira odaillik. A lemeznek függőlegesen álló – élére görbített – része pedig a tarsolynek hátulsó falának alsó részét keretezi."

különböző pontjain helyezkedtek el. Ezek az adatok tovább bővítik a honfoglalás kori tarsolyokról nyert eddigi ismereteinket, s egyben utalnak arra a rendkívüli sokszínűségre, változatosságra, mellyel eleink ezeket az eszközöket megalkothatták.

4. Fegyverzet

Kalandozó magyar csapatok 862-ben jelentek meg először a Kárpát-medencében, majd az új haza birtokba vétele után több mint fél évszázadig szinte évenkénti rendszerességgel kerekedtek fel portyázó seregeik Nyugat- és Dél-Európa számos országa felé. Hadi sikereiket jórészt a sajátos, könnyűlovasságra épülő harcmodoruknak köszönheték, melynek ellenszerét évtizedekig nem lelték meg a nyugati népek. Természetesen nemcsak lószerszámaik, viseletük idomult a lovas harcmodor kívánalmaihoz, hanem fegyverzetük összetétele, s annak minden eleme is. Érthető tehát, hogy a korszak régészeti kutatásának indulásától kezdve számos szerző foglalkozott e fegyverek minden típusával. Ennek következtében a honfoglaló magyarok hagyatékának talán legjobban kutatott, sokoldalúan megismert darabjai a fegyverek lettek.⁷⁰⁵

Íjak. A honfoglaló és kalandozó magyar seregek el-lenségeikkel igyekeztek elkerülni a közelharcot, s arra törekedtek, hogy távolról, nyílzáporral bontsák meg azok sorait. Ilymódon fegyverzetük legfontosabb és leginkább elterjedt darabjaivá az íjak váltak. A hosszadalmas munkával, szinte mérnöki precizitással készített visszacsapó íjak fa részei elkorhadtak, napjainkra csupán a markolatot és a szarvakat borító csontlapok maradtak fenn.⁷⁰⁶ Ilyen íjcsontokat a karosi sírokban is szép számmal bontottunk ki.

Az I. temető századfordulón feldúlt sírjaiból nem maradtak meg íjcsontok, s az 1936-ban folytatott leletmentés nyomán is csak az 1. sírban lelték meg az íj két végének a csont lemezpárjait (markolatcsontokról nem tudunk!) (5. tábla 1).

A II. temető 12 sírjában tártunk fel íjcsontokat. Közülük négy alkalommal (6., 9., 36., 61. sír) csak a markolatot borították csontlemezek (11. tábla 4–5.; 16. tábla 1–2.; 50. tábla 10–11.; 101. tábla 3–4), további nyolc sírban (7., 14., 16., 20., 41., 51., 52., 60. sír) a markolatot és az íjvégeket egyaránt csontlapokkal erősítették meg (13. tábla 8–9.; 23. tábla 1–6.; 28. tábla 9–12.; 34. tábla 5–6.; 55. tábla 4–6.; 76. tábla 11–12.; 84. tábla 17–20.; 97. tábla 1–5).

A III. temető két sírjában csak markolatcsontok (4., 13. sír), további két sírjában (11., 14. sír) ezeken kívül az

íjvégsontok is előkerültek (114. tábla 3.; 124. tábla 4–5.; 130. tábla 8–9.; 132. tábla 1–6).

Az íjcsontok változatos formái arra utalnak, hogy a karosi harcosok egymástól némileg eltérő felépítésű íjakat használtak. A markolatlemezek zöme ovális, s két végén és hátoldalán irdalt, hogy könnyebben lehessen felragasztani, illetve a végeit rögzítő ínköteg jobban megtapadjon. Némelyik azonban homorú elülső, a cél felé néző szélén is irdalt (II/9., 51., 60., III/11. sír) (16. tábla 1–2.; 76. tábla 12.; 97. tábla 2–3.; 124. tábla 4). Találtunk azonban olyan markolatcsontokat is, melyek még archaikusabb formát őriznek, s az avar íjcsontokra hasonlítanak: Ezeknek a cél felé néző elülső éle enyhén homorú, majdnem egyenes, s az él síkjában, a két végén kihegyesednek, hátulsó élük ugyanis erősen ívelődik (II/60., 61., III/4. sír) (97. tábla 2–3.; 101. tábla 3–4.; 114. tábla 3). A II/60. és a III/4. sír íjának markolatcsontjait egyik végükön, már az irdalt részen bevágták. Ezeket tehát nemcsak felragasztották, hanem oda is kötözték a markolat fájához (97. tábla 2–3.; 114. tábla 3).

Sajnos, mind a markolat, mind az íjvégsontok nagy része olyan töredékes, vagy korhadt állapotban maradt ránk, hogy sokszor szinte lehetetlen a pontos formájukat megállapítani. Az íjvégsontok enyhén ívelt alakúak. Ritkábban szinte végig egyforma szélességűek (II/14., III/14. sír) (23. tábla 1–2, 5–6.; 132. tábla 1–2, 5–6), többször viszont csak felső negyedük szélesedik ki, a húr beakasztására szolgáló vájat alatt néhány centivel elkeskenyednek (I/1., II/7., 52., 60. sír) (5. tábla 1.; 13. tábla 8–9.; 84. tábla 17, 20.; 97. tábla 1, 4–5). A keskenyre faragott rész elülső, a cél felé néző oldalának élét irdalták is. Cs. *Sebestyén K.* szerint erre azért volt szükség, mert az íj külső oldalán a markolattól kezdődően rugalmas ínrostköteg húzódott, egészen a húr beakasztására szolgáló vájatig. Nyilvánvaló viszont, hogy ezt az eljárást az egyenletes szélességű íjvégsontoknál nem alkalmazhatták.⁷⁰⁷

Sajnos mindössze két olyan sírt találtunk, ahol az íjvégsontok – vagy nagy részük – eredeti helyén feküdt, s így megállapíthatuk a fegyver pontos méreteit is. A II/14. sírban a jobb medencelapát felett, szorosan egymáshoz tapadva leltük a két 22,8 cm hosszú felső íjvégsontot (84. kép). A húr beakasztására szolgáló vájat a sírban déli irányba nézett. Ezen íjvégsontoktól 39 cm-re, a bal térd mellett eredeti helyén feküdt az egyik íjmarkolatcsont, párja a bal combcsont mellett, másodlagos helyzetben volt. Az in situ markolattól 37 cm-re, a váz lábszárcsontjai felett feküdt a két 24 cm hosszú alsó íjvégsont, a húr beakasztására szolgáló vájat itt is délre nézett. Az íjat nyugalmi helyzetben tették a sírba. Az íjvégsontok felső végcincnek egymástól mért távolsága 112 cm volt.

⁷⁰⁵ Az addigi kutatástörténet összefoglalása: *Kovács L.*, 1975. 515–529.; *Kovács L.*, 1986. 216–281. Az újabb eredményekre a tárgyalat fegyvertípus elemzése során hivatkozunk.

⁷⁰⁶ A visszacsapó íjak kutatásáról és rekonstrukciós kísérleteiről: Cs. *Sebestyén K.*, 1932. 167–226.; *Trugmayer O.*, 1960–62. 18.; *Fábián Gy.*, 1967. 98–101.; *Fábián Gy.*, 1980–81. 63–77.; *Szöllősy G.*, 1992. 349–374.; egy mindaddig egyedinek számító lelet honfoglalás kori sírból: *B. Nagy K.–Révész L.*, 1986. 123–134.

⁷⁰⁷ *B. Nagy K.–Révész L.*, 1986. 125.

A II/60. sírban a felső íjvégcsontok a koponya felett feküdtek, szorosan egymás mellett. Alsó végüktől 34 cm-re volt, eredeti helyén az egyik íjmarkolatcsont, a jobb felkar és a bordák közt. A másik a jobb váll mellett, másodlagos helyzetben került elő. Az előzőtől 40 cm-re, a jobb combcsont felett feküdt 1 db alsó íjvégcsont. Az íjat felajzott állapotban helyezték a sírba.

A két íj elméleti rekonstrukciós rajzát *Szőllősy Gábor* volt szíves számomra elkészíteni, ennek alapján egy 108 cm, illetve egy 120 cm húrhosszúságú íjat kapunk⁷⁰⁸ (85. kép). Talán a jelentős méretbeli különbségek indokolhatták az eltérő formájú íjcsontok alkalmazását.

Az íjcsontok síron belüli helyzete rendkívül változatos volt: a vázak jobb és bal oldala mellett, lábai és bordái felett egyaránt előbukkantak. Elhelyezésükben semmiféle rendszer vagy következetesség nem mutatható ki.

A csontlemezekkel felszerelt íjat használó harcosok sírjaiban kettő kivételével lócsontokat is találtunk, csupán az I/1. és a III/13. sírból hiányoztak, de a lószerszámot ott is az elhunyt mellé helyezték. Egyéb fegyvereik között feltűnően gyakori a szablya (II/16., 20., 36., 41., 52., III/11. sír), viszont csupán egy temetkezésben volt balta (II/16. sír). A méltóságjelvények közül gyakori a veretes öv (I/1., II/14., 16., 52., 60., 61., III/11. sír), a veretes tarsoly (II/41., 61. sír) és előfordul a tarsolylemez (II/52. sír). Ugyanakkor a veretes tarsolyt birtokló harcosok közül néhány (I/9., II/11. sír) nem használt csontos íjat, s ugyancsak hiányzik e fegyver a tarsolylemez II/29. sírből is. Összegezképpen megállapíthatjuk, hogy azon harcosok, akiknek felszereléséhez csontlemezekkel megerősített íj tartozott, kevés kivételtől eltekintve egyéb mellékleteik alapján is az adott közösség előkelőinek sorába tartoztak. Karoson elsőként sikerült vezéri sírokban csontos íjat megfigyelni. Valószínű azonban, hogy a többi vezéri sír egy részében – Zemplén kivételével – is lehetett ilyen fegyver, csak a könnyen pusztuló csontlemezek elkallódtak az avatatlan találók kezén. Erre utal, hogy sírjaikban fellelhetők a felajzott íj tárolására szolgáló készenléti íjtegezek is. Szinte bizonyos az is, hogy a teljes egészében szerves anyagokból készült íjak nem hiányoztak azon sírokból sem, ahol vasmerevítés tegezt vagy nyílhegyköteget találtunk.⁷⁰⁹

Íjtegezek. A finom szerkezetű reflexíjakat gondosan óvni kellett a nedvességtől, hiszen ellenkező esetben azok csakhamar használhatatlanná váltak volna. Emellett azonban arra is szükség volt, hogy a harcba, vadászatra induló harcos lövésre kész, felajzott fegyverét megfelelő tartóban vihesse magával, s így szükség esetén pillanatokon belül használni tudja. Különösen a lo-

vas harcosok esetében volt fontos, hogy lovaglás közben kezeit, felső testét semmi ne akadályozza a mozgásban, s fegyvereit – köztük az íjat is – ennek megfelelően helyezhesse el.

A nomád fegyverzet áttekintését *U. Kőhalmi Katalin* végezte el, munkájában kitért az íjtegezek kérdésére is. Megállapításait az alábbiakban összegezzük:⁷¹⁰

A történelem folyamán az első valódi íjtartó a gorutosz. Előképei Mezopotámiából mutathatók ki, az ábrázolások szerint az i. e. VII. századtól egyre gyakrabban találkozhatunk a háti tegezbe rakott íjjal. Az i. e. VI. században a kimmer lovasok már a derekukon viselték az íj és a nyilak közös tartóját, használata a következő évszázadban már általánossá vált a lovas népek körében. Az íj és a nyilak felső végét billenthető fedél védte. Az i. e. IV. századtól terjedt el egy nyitott, kombinált tartó a szkíta steppeken.

A fegyver fejlődésének következő állomása – az i. e. II–I. évszázadtól – abban állt, hogy a nyilak és a felajzatlan íj befogadására két különálló, de szorosan egymás mellé simuló hengert alkalmaztak. Az i. sz. III. században a kettős hengeres tartót szétválasztották, a nyilakat tartalmazó rész maradt a harcosok derekának jobb oldalán, a felajzatlan íj nyitott hengeres tartója átkerült a bal oldalra. Az V–VII. századi ábrázolások tanúsága szerint a népvándorlás kor nomádjai már többféle íjtegezt is használtak. Az egyik alul talán kéreggel merevített, felső nyílása körül puhán visszahajló bőr tok. A másik típus a VII. század pendzsikenti falfestményeken tűnik fel: teljesen kemény, felül nyitott, kissé ívelt íjtartók, ezekben néha két felajzatlan íj is volt. A harmadik változat teljesen zárt, az íjhoz simuló puha bőr- vagy szőrmehuzat. Ilyenek szájának csontborításai ismertek a honfoglalás kori magyar sírokból is. Valamennyi változatban az íjat felajzatlanul tartották.

A felajzatlan íj tárolására szolgáló íjtegezek.

A magyar kutatók közül elsőként *Fettich Nándor* ismerte fel az általa feltárt kenézli II. temető 39. sírjában talált csontlemezek valódi rendeltetését.⁷¹¹ Az íjtegez új-jáalkotását *László Gyula* végezte el, meghatározva azon az átfúrt csontfaragványok pontos helyét. Úgy vélte, a 4–4 lukkal átfúrt csontlemezek az íjtegez felső végén helyezkedtek el, s a lukakon átfűzött zsinórokkal záródtak. A csontlapok alsó végének nyúlványait odakötözték az íjtegez testéhez, s az a nyitáskor mintegy sarokként működött (86. kép). Részletesen elemezte a sírban való helyzetüket, díszítésüket, s az iráni és török népek hagyatékából, az általuk készített ábrázolásokból ezen íjtartók gazdag sorozatát mutatta ki. Sikerült néhány

708 *Szőllősy G.*, 1992. 349–374.

709 Az a feltevés, hogy minden tegezes sírban volt íj is, már régóta ismert: *László Gy.*, 1955. 119.; *Fodor I.*, 1981. 150.

710 *U. Kőhalmi K.*, 1972. 50–54., 80–82., 104–109., 130–139.

711 *Fettich N.*, 1931. 89., 106. 70. kép

újabb példányt is felfedeznie a múzeumi raktárakban porosodó, korábban fel nem ismert rendeltetésű régiségek között (Kenézlő–Fazekaszug I. temető 11. sír, Tiszaesz-lár–Újtelep 2. sír, Jászdózsza).⁷¹² Megállapításaihoz azóta sem fűzött semmilyen új elemet a kutatás, csupán a tárgyak száma gyarapodott néhány új lelettel.⁷¹³ Ezek sorába illeszkedik a karosi II/16. sírban feltárt csontlemezpár is (28. tábla 13–14.; 54., 87. kép).

A sírt a temetés után kirabolták, a bolygatás azonban csupán a felsőtestet érintette. A váz a combnyaktól lefelé érintetlen volt. Itt került elő a jobb combcsont mellett egy vasbalta, a bal lábszárcsont felett vaspálcás tegez nyílcsúcsokkal és 3 db bronz küllős szíjelosztó koronggal, valamint 4 db bronz övveret. A ló koponyája és lábszárcsontjai a bal lábszárcsont mellett feküdtek, a kengyelpár, csikózábla és a nyereg díszítésére szolgáló ezüstszegek a lábvégeknél helyezkedtek el.

A tárgyalt csontlapok rendeltetése sírbeli helyzetük alapján teljesen egyértelmű: A bal lábujjpercek felett találtak a rossz megtartású íjvégszontokat, s felettük feküdt az egyik, íjtegez végére szolgáló csontlemez (87. kép). Párja vele párhuzamosan, a jobb lábujjpercek felett került elő. Mindkettő simára csiszolt felületével felfelé helyezkedett el. Az íj markolatcsontjai a bal combcsont alsó harmada mellett feküdtek, a felső íjvégszontok pedig nyilván a bolygatásnak estek áldozatul, ezeknek ugyanis a bal medencealapát mellett kellett elhelyezkedniük.

Az íjtegez végére szerelt csontlapok ívelt alakúak és töredékcsek (28. tábla 13–14). Jelenlegi hosszuk 19,7 cm, legnagyobb szélességük 3,2 cm. Felső és alsó végüknél 2–2 lukkal átfúrták mindkettőt. Alul stilizált állatfejben végződnek, s hasonló lehetett felső végük is, ez azonban a felső lukpárnál mindkét esetben letört.

A karosi csontlapok legközelebbi formai párhuzama a Tiszaesz-lár–Újtelepen, a 2. sírban feltárt egyik íjtegezdísz.⁷¹⁴ Mivel ez utóbbi darab egy teljesen más formájú és méretű csontlappal együtt került elő,⁷¹⁵ László Gyula arra a következtetésre jutott, hogy azok semmiképpen nem alkothattak egy párt. Jobb híján úgy vélte, hogy a kevésbé ívelt (a karosiakhoz közel álló) darab az íjtegez markolati részén, díszként helyezkedhetett el.⁷¹⁶ Az

újabb karosi lelet azonban azt mutatja, hogy az ilyen típusú faragványok is az íjtegez végén lehettek.

A jelenleg rendelkezésre álló 10 magyarországi, vagy a honfoglaló magyarokhoz köthető íjtegez közül csupán 5 leletnek ismerjük a síron belüli pontos helyét, de azok zömét is csak leírásokból. A kenézlői 11. sír egyetlen csontlemeze a bal lábszárcsont mellett feküdt hosszában. A kenézlői 39. sírban az egyik csontlapot a bal lábszárcsont mellett, a másikat a jobb lábszárcsontnál találta az ásató. Hasonlóképpen helyezkedtek el a tisztaesz-lár–Újtelepi 2. sír íjtegezbortításai is: a keskeny, kevésbé ívelt lemez a bal, a szélesebb pedig a jobb lábszár mellől került elő.⁷¹⁷ Mint láttuk, pontosan ilyen helyzetben feküdtek a karosi II/16. sír íjtegezbortításai is. Csupán az algyői leleteket találták a deréknál.⁷¹⁸

Az utóbbi sírt leszámítva, e jelenségre kétféle magyarázat kínálkozik. Az egyik szerint a négy felső-tisza-vidéki sírban pontosan azonos rítus szerint temették az íjtegezt (és a benne lévő íjat): A temetési szertartás során az elhunyt övéről azt lekapcsolták, s megfordítva helyezték a sírba. Három esetben azonban (Kenézlő 28. sír, Tiszaesz-lár–Újtelep 2. sír, Karos II/16. sír) nemcsak hogy megfordították, de a száját *ki is oldották*, hiszen a csontlapok párjai távolabb, a jobb lábszárcsont mellett feküdtek (olyan távolságra, ameddig az összefűzésükre használt zsinór hossza nyúlt?). Mindez azonban László Gy. rekonstrukciójának egy lényeges pontját kérdőjelezi meg: Véleménye szerint ugyanis a csontfedeleket az aljukon lévő állatfejes faragványok nyakrészénél odakötötték az íjtegez bőréhez. Ahhoz viszont, hogy a lemezpár egyik darabja távolabb kerüljön (rágcsálók okozta elmozdításról, legalábbis a karosi sírban, nem lehet szó), ez esetben azt le kellett volna vágni a tegezről. A másik eshetőség, hogy László Gy. rekonstrukciója ezen a ponton nem állja meg a helyét. Ez utóbbi lehetőséget az imént elmondottakon túl még néhány tény valószínűsíti: először is, mint láttuk, a nyugalmi helyzetben tartott íjak tokját legalább kétfajta módon kialakított csontlapokkal zárhatták. A tisztaesz-lári, karosi típusokon eleve hiányzik az a nyak, amelynél fogva odakötözheték volna azokat a bőrhöz. Nyitásuk tehát más módon történt. Úgy tűnik, elég volt ehhez a két-két lukon átfű-

⁷¹² László Gy., 1955. 111–122.; László Gy. íjtegez részeinek vélte a Mindszent–kozorúsdőlői 2. sírban talált 3 db töredékes, palmettamintás csontlemezt is: Csallány G., 1941. 186., III. t. A kérdéses tárgyak a váz jobb oldali medencealapátja mellett feküdtek. Mellettük íjmarkolatesont, nyílcsúcsok és tegezvasalások kerültek elő. Úgy vélem, e díszített csontlemezek aligha lehettek íjtegez részei, már csak előkerülési helyük miatt sem. Ez esetben ugyanis valamelyik íjvég környékén kellett volna lenniük. Inkább a nyíltegez fedelét és szájának két oldalát díszíthették: Erre utalnak a mellettük lévő nyílcsúcsok, tegezvasalások, valamint az a tény, hogy az egyik csontlapon (amelyik eredetileg a tegez fedelén lehetett) világosan felismerhetők a fedélre hajló vaspálcák rozsdalenyomatjai, valamint egy luk pereme, amelyen áthatott a vaspálcát és a csontlapot a fedélhez rögzítő szeg.

⁷¹³ Rétközberenes–Paromdomb 1. sír: Dienes I., 1961. 174.; Izsák–Balázspusztai II. Tóth E., 1976. 141–184., 19. kép; Algyő 25. sír: Kürti B., 1978–79. 340.; Az elmúlt években a csehországi Libicén feltárt temető 191. sírjából lovas temetkezés került elő. Mellékletei közül az ásató által reflexív csontlemezének meghatározott tárgy minden bizonnyal egy íjtegezhöz tartozott. Justová J. 1990. 661–673., VI. t. 2., VIII. t. 4.; Csontborítású íjtegez került elő a Przemysl-i temető 6. sírjában is lócsontok, vasnerevítés tegez, 5 nyílcsúcsos csontos íj és veretes tarsoly kíséretében: Fodor I., 1986. 114., 43. jegyzet.

⁷¹⁴ László Gy., 1955. 18. kép 1.

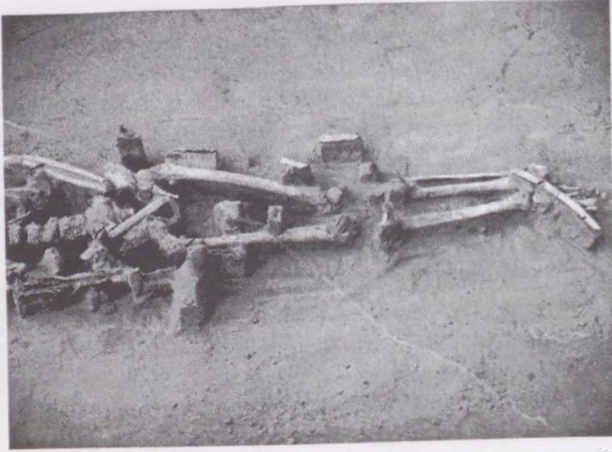
⁷¹⁵ László Gy., 1955. 113–114., 18. kép 2.

⁷¹⁶ László Gy., 1955. 119. Azt az ötletet, hogy e lemez az íjtegez fel függesztésében játszott szerepet, később elvetették: Uo. 24. a. jegyzet.

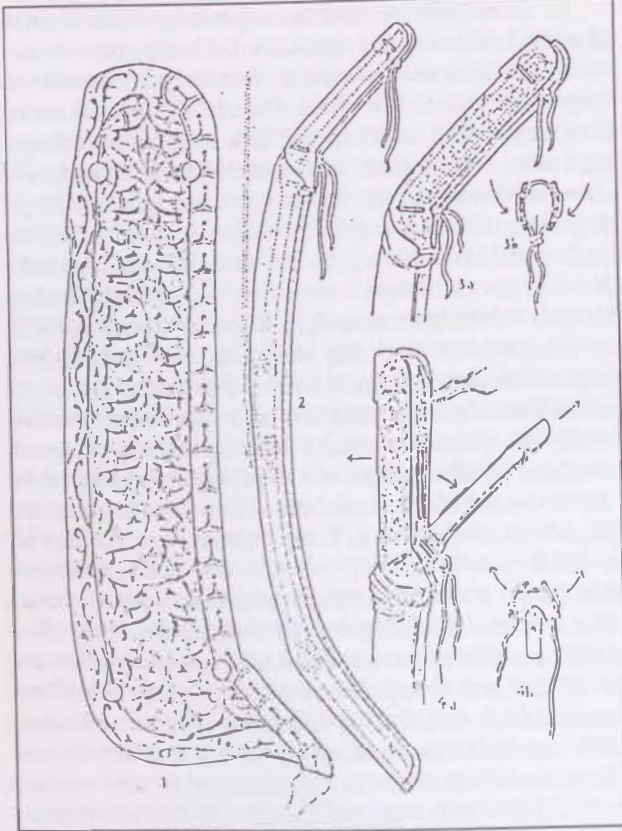
⁷¹⁷ Jóna A., 1914. 318.; Fettich N., 1931. 90.; László Gy., 1955. 114.

⁷¹⁸ Kürti B., 1978–79. 340.

84

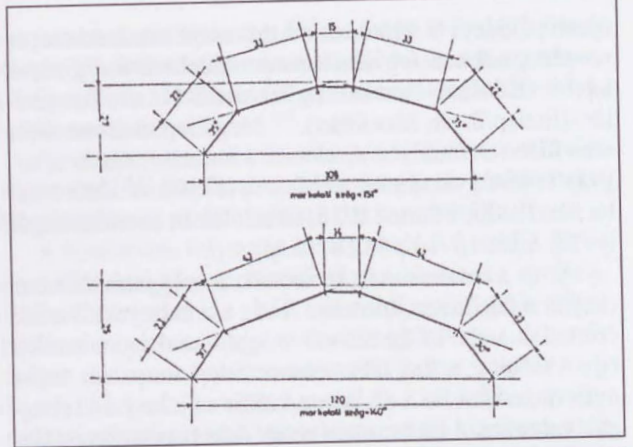
86

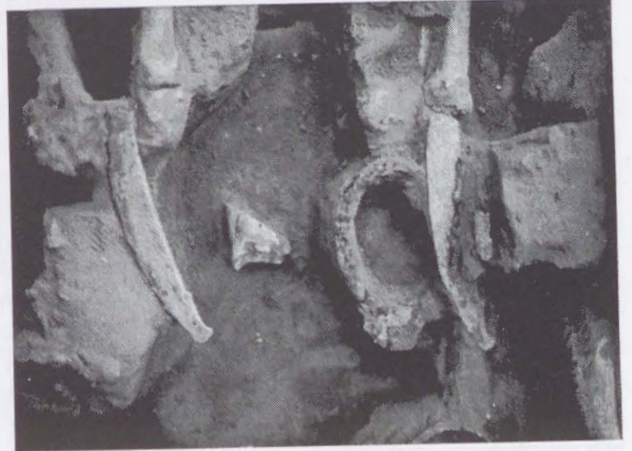
88

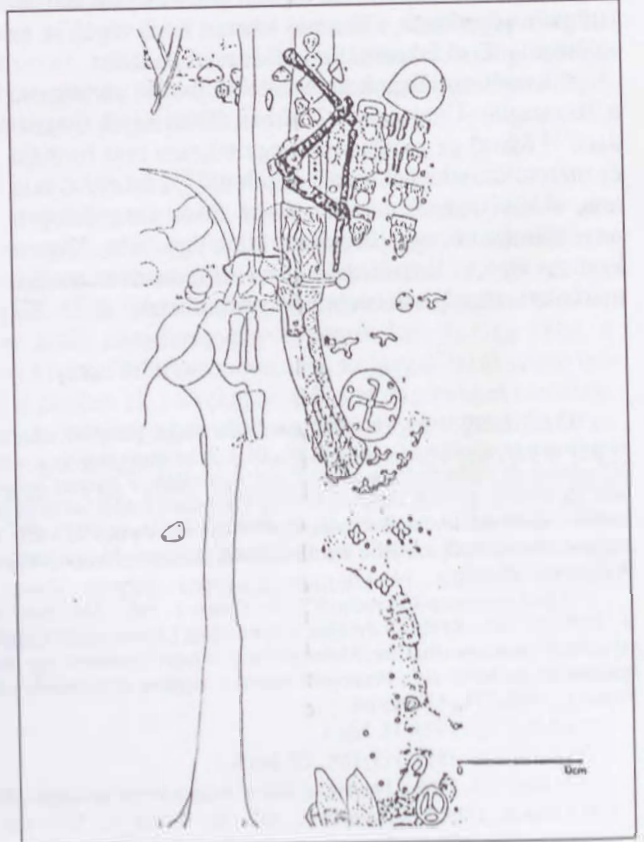
85

87

89

←

84. kép. Eredeti helyzetükben fekvő íjcsontok a karosi III/14. sírban

85. kép. A karosi III/14. és a III/60. sír íjainak elméleti rekonstrukciós vázlata

86. kép. A helyreállított kenézlői íjtegez (László Gy. nyomán)

87. kép. Íjtegez csontlemezei a karosi II/16. sírban

88. kép. Íjtegez, szablya és kantárveretek a karosi III/52. sírban

89. kép. Íjtegez, szablya és kantárveretek a karosi III/52. sírban (részletrajz)

zött zsinór. Úgy gondolom, hasonló módon járhattak el a szélesebb csontlapokból kialakított íjtegezfedelek esetében is. Ha ugyanis azokat vékony alsó nyúlványuk mentén odakötözik a bőrhöz, az minden nyitásnál megfeszült volna, s a csont előbb-utóbb elpattan. A kenézlői 11. sír rajzán egyértelműen felismerhető, hogy a bal lábszár-csont mellett fekvő íjtegez zárólemeze alsó végével a lábujjpercek irányába mutat. Ez esetben – a rekonstrukciós rajz szerint is –⁷¹⁹ a tegezbe rejtett íjnak még tovább lefelé és kifelé kellett nyúlnia. Ez olyan valószínűtlenül széles sírgödört feltételezne, amelyekre a mellékletek elhelyezése sem utal. Azok ugyanis (nyíltartó tegez, nyereg, lószerszám, lócsontok) mind a vázra kerültek, holott egy széles sírgödörmél kényelmesen elfértek volna mellette is. Valószínűbb, hogy az íjtegez zárólemezeit itt sem kötözték oda a bőrhöz – egyébként visszahajlítását az állatfejjel szemközt lévő nyúlvány akadályozta volna! –, hanem a két-két lukon átfűzött zsinórral rögzítették. A temetés során ezeket egyszerűen kioldották, s a csontlapot visszahajlították.

Az említett kenézlői sírban csak egy csontlemezt találtak, s ez újabb kérdéseket vet fel. Párja készülhetett fából is, de az is lehetséges, hogy csontból volt, s a temetés során eltávolították, az íjtartót megrongálták. Erre utal, hogy a két karosi zárólemez eleve törötten került a sírba. Nem tudni, hogy a tiszacszlári szélesebb lemez a földben vagy a feltárás során sérült-e meg, vagy azt is szándékosan megrongálták, s a karosiakhoz hasonlóan a zsinórok számára fűrt lukaknál eltörték.

A tiszacszlári, eltérő méretű és formájú zárólemezek nyomán vetődik fel egy újabb probléma: nem lehetséges-e, hogy azok közül egyik – alkalmasint a keskenyebb – az íjtegez alján helyezkedett volna el? A bőr íjtartó alját éppúgy óvni kellett, mint a szablyák, kardok hüvelyvégét, s nem véletlenül helyeztek el azokon koptatásokat. Ez mindenestre új megvilágításba helyezné azt a tényt, hogy a jól megfigyelt leletek zömében a csontlemezek a lábszár-csontok környékén kerülnek elő. Mindez magyarázná a csontlapok formai eltéréseit is. Ennek bizonyítására azonban ma még nem rendelkezünk elegendő leletanyaggal, s továbbra sem zárható ki, hogy a temetés során hitvilági okokból megfordították az íjtegezt.

Az imént felvetett gondolatot magam is csak hipotézisként kezeltem, amelynek lehetőségét nem lehet kizárni, igazolását viszont csak egy olyan új lelet tenné lehetővé, amelyben együtt kerülne elő keskeny (az íjtegez alsó végére való?) és széles, az íjtartó száját lezáró csontlemezek.

A csontlapokkal lezárt íjtegezt viselő harcosok társadalmi besorolásáról a korábbiakhoz képest sok újat az újabb adatok birtokában sem tudunk mondani. Tulajdonosaik bizonyára a nemzeti arisztokrácia vagy a katonai kíséret módosabb tagjai lehettek. Valamennyit lóval, íjjal, nyíltartó tegezgel temették el. A kenézlői 11., az izsáki, a tiszacszlár-újtelepi 2. és a karosi II/16. sírban nyugvó harcosok veretes övet, az izsáki tarsolylemezt is viselt. Mellékleteik között nincs olyan, amelyet a X. század közepénél későbbre keltezhetnénk. E tárgyak eddig kizárólag a Dunától keletre láttak napvilágot, lelőhelyeik a Felső-Tisza-vidéken és a Duna-Tisza közén csoportosulnak. A felső-tiszaiakat a temetési rítus azonos volta, az íjtegez fordított módon való sírbaelhelyezése is összekapcsolja. A csontos íjtegezek aligha voltak rangjelző tárgyak, inkább viselőik igényességét, kedvező anyagi lehetőségeit jelzik.

Készenléti íjtartó tegezek. A kutatás napjainkig úgy vélték, hogy a szkíták eltűnésétől a kunok megjelenéséig tartó időszakban a steppei harcosok nem használták a felajzott íj tartására szolgáló íjtegezt, csupán a leeresztett íj számára kialakított, a fentiekben ismertetett bőrtokot.⁷²⁰

X–XII. századi kései szogd ezüst tálakon, tuvai és mongóliai sírszobrokon, dél-mandzsúriai és észak-koreai falfestményeken újfajta íjtartó tűnik fel: lefelé keskenyedő lapos, széles bőrtok, mely a felajzott íj alakját követi. A XI. századi török nyelvben már saját neve is volt: a felajzott íjra utaló *kuruglug*. Ezek az íjtartók az eddigiektől eltérő íjat feltételeznek: ennek merev karja jóval hosszabb, mint a korábbiaké, s így nem ártott neki, ha hosszabb ideig felajzva tartották. Ilyen íjak s íjtegezek feltűnnek a kunok emlékei közt is. Az alábbiakban arra szeretnénk rámutatni, hogy az íjtartók ezen változatát a feltételezettnél jóval korábban kezdték használni, s az része volt a honfoglaló magyar harcosok fegyverzetének is.

A karosi II. temető 52. sírjának íjtegeze

A sírban az eddig ismert legrangosabb honfoglaló magyar előkelők közé sorolható férfi nyugodott. Erről tanúskodnak ékszerei és méltóságjelvényei.

A sírban bal medencelapátjától a bal térd vonaláig húzódtak kb. 55 cm hosszú sávban készenléti íjtartó tegezének veretei. E díszítmények szerepét azonban sem a feltárás során, sem az azt követő hónapokban még hosszú ideig nem ismertem fel. Ennek oka részben a leletek elhelyezkedése volt. A temetés során ugyanis a mellékletek nagy részét az elhunyt bal oldala mellé helyezték: több rétegben egymás alatt ott leltük meg a zab-

719 László Gy., 1955. 17. kép

720 László Gy., 1955. 117.

90. kép. A II/52. sír íjtegezőnek függesztőverete és függesztőszíja

91. A II/52. sír íjtartó tegezőnek felső harmada

92. kép. Napszimbólum a II/52. sír íjtegezőn

lát és a kantárvereteket, a szügyelődíszeket, a szablyát (hegyével a koponya irányába fordítva) függesztő szíjának vereteivel együtt, az öv lecsüngő vereteit a nagyszíjvéggel, de még bőrtömlőjének csontszopókáját is. Mindezek egy 13 cm széles sávban nyugodtak, szinte bezsúfolva a feltehetőleg vászonba csavart test és a sír fala közé (80., 88., 89. kép). A később készenléti íjtartó tegezként rekonstruált veretsor ezek alatt feküdt. Alsó végénél, részben azt fedve került elő a nyíltartó tegez, melynek fedelét és függesztő szíjait szintén változatos formájú veretek és szegecsek ékesítik.

Nehezítette a leletek értelmezését az is, hogy az eddig ismert vezéri sírok (Tarcal, Rakamaz, Eperjeske 2. és 3. sír, Geszteréd, Kenéz 3. sír)⁷²¹ szinte kivétel nélkül földmunkák során kerültek elő, azokról így semmilyen dokumentáció nem készülhetett. Egyedül a zempléni sír látott napvilágot régészeti ásás során, a mai kívánalmaknak megfelelő sírrajzok azonban arról sem készültek.⁷²²

A karosi II/52. sír feltárása során így a fentiek miatt fokozott figyelemmel kellett eljárni. A temetkezésről 1:1 arányú rajzokat készítettünk, a leleteket beszámozva, rétegenként szedtük fel, s minden munkafázist részletfotókkal dokumentáltunk (58., 89. kép). Ezek segítségével vált lehetségessé az egyes leletcsoportok szétválasztása. Munkánkat megkönnyítette, hogy az íjtartó tegez veretei alatt nagyrészt összefüggő bőrfelületet figyelhettünk meg, így valószínűsíteni tudtuk három nagyobb veretsorozatának összetartozását. Egyértelműen eldönthető volt, hogy a bal felkar melletti veretsorhoz illeszkedik egy függesztő veret, melyből jól látható bőr függesztőszíj csatlakozott az övhöz az elhunyt derekának a bal oldalánál⁷²³ (90. kép). Miután ez nyilvánvalóvá tette, hogy olyan 50–60 cm hosszú tárgyról van szó, mely az övről bal oldalt csüngött le, a lehetséges megoldásokat lezáríthattuk a derékszíjra akasztott fegyverekre, eszközökre. Ebből a sorból leszámíthatuk a szablyát, a lejjebb előkerült nyíltartó tegezt, s a tarsolyt is (a tarsolylemez jobb oldalt feküdt, alatta megtaláltuk a csiholóacélt és a kovát). Megoldásként maradt az íjtartó tegez, mely a korabeli ábrázolásokon mindig az öv bal oldalán látható.

Honfoglalás kori sírjainkból azonban – László Gy. nagyszerű rekonstrukciója révén – mindeddig csak egy egészen másfajta íjtegezt ismerhettünk meg.⁷²⁴ Ez egy puha, bőrből varrott, felső végén néha csontlemezekkel lezárt tartó volt, mely a nyugalmi helyzetben lévő íjat zárta magába. Ilyen típusú íjtegezt a tárgyalta veretek nem ékesíthettek: e tárgy felső veretsorának mérhető szélessége 13 cm volt. Ha ehhez hozzá számítjuk, hogy a bőr összehúzódása folytán (egyes veretek az élükön álltak) némileg deformálódott, az 1,4 cm széles veretek szorosan egymás mellé illesztve 14 cm szélességet adnak. Ezt még növeli a veretek melletti díszítő szegecsek elhelyezéséhez szükséges felület is, s így összességében

⁷²¹ Tarcal: Jása A., 1895. 75–76.; Rakamaz: Dienes I., 1986. 35–36 kép; Geszteréd: Kiss L., 1938.; Bodrogszerdahely: Erdélyi I., 1961–62. 17–18., I. t.; Eperjeske: Kiss L., 1920–22. 42–55.

⁷²² Budinsky–Kricka, V.–Fettich N., 1973.

⁷²³ A 90. képünkön látható ki szíjvég és a hozzá tartozó veretsor az öv tényleges kapcsolószíjához tartozott.

⁷²⁴ László Gy., 1955. 111–122.

20–23 cm széles szájnnyílással kell számolnunk. Ilyen méret csakis egy olyan készenléti íjtartó tegez esetében képzelhető el, melyben az íjat felajzott állapotban tartották. Mint az alábbiakban látni fogjuk, mind a VIII–X. századi régészeti leletek, mind a korabeli ábrázolások egyértelműen bizonyítják a tartó előbb említett változatának használatát.

A karosi II/52. sírban előkerült készenléti íjtartó tegezt tehát a következőképpen rekonstruálhatjuk (81. tábla): szájnnyílása – mint láttuk – 20–23 cm széles lehetett. Felső harmadát, közvetlenül a szájnnyílás alatt olyan veretek ékesítik, melyek felső tagja téglalap alakú (méretei: 1,4 x 1,0 cm), s felületét csúcsukkal egymás felé forduló háromszögek törik át (91. kép). A hajdani ötvös a veretek hátlapjára aranyozott bronzlemezeket illesztett, melyek így az áttört felületek csillogó hátterét alkotják. E veretek három sorban helyezkednek el: a felső kettőben egymás mellett 10–10 db, a harmadik sor közepén és két szélén kettő-kettő. Ez utóbbiak folytatásaként a negyedik sorban három, téglalap alakra támaszkodó palmettacsokorból kinövő bimbós levélben végződő veret látható. Az egész vertsort félgömbfejű ezüstszegecskeretezik.⁷²⁵

A feltárás folyamán a negyedik sor utolsó vereteitől 3,5 cm-re találtuk a három, szintén aranyozott ezüstrozzettát. Ezekről 1,5 cm-re az alábbi kompozíció díszítette az íjtegez középső harmadát: 6,2 cm átmérőjű ezüstkorong, vörösréz hátlappal (89., 92. kép). A korong felületét bemélyedő, aranyozott szwasztika tölti ki, melynek szárai közt egy-egy, s középen is egy rozettás fejű szegecs helyezkedik el. A korongot négy db aranyozott ezüst háromágú veret övezi, csúcsukkal a szwasztika irányába mutatva. Végül ezt az egész együttest hasonló veretek övezik egy 13 cm átmérőjű körben. Ez utóbbiak közül a rágcásalók néhányat megbolygattak, az eredeti helyükön maradtak alapján azonban a kompozíció hitelesen rekonstruálható.

Az íjtegez alsó harmadát három karéjos veret, s két szélén és közepén futó szegeccsor díszítette. Ez utóbbiak pontos elrendezése, s így a tegez teljes hossza sem állapítható meg, mert felette volt a nyíltartó tegez, s a két veretsor részben összekeveredett. A tárgy eredeti hosszúsága 55–60 cm lehetett.

Az íjtartó felső harmadát díszítő veretsor teljes szélességében jó állapotban megőrizte az eredeti bőrborítást. Ezt in situ kiemeltük, s restaurátor segítségével bontottuk szét. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a bőr három rétegben helyezkedett el a veretek alatt. Az elsőre szegecselték a díszítményeket, s ezt varrták hozzá a tegez testét alkotó másik bőrréteghez. Erre azért volt szükség, hogy a szegecs s a szwasztikás korong hátlapja ne sértsék fel az íjat. A harmadik bőrréteg képezte az íjtegez hátlapját. Miután a veretek nagyrésze (ahol a

rágcsálók meg nem bolygatták) eredeti helyzetében, szigorú rendben került elő, feltételezhetjük, hogy az íjtartó készítéséhez vastag, merev bőrt alkalmaztak, mely a föld nyomásának is ellen tudott állni.

Az íjtegez felfüggesztését két függesztőverettel oldották meg. Ezeket egy-egy olyan bőrszalaghoz szegecselhették, melyeket a tegez két elülső bőr rétege közé varrtak (90. kép). A függesztő veretekhez kapcsolódó függesztő szíjjakkal akaszthatták az íjtartót az övre, a harcos derekának a bal oldalán. A függesztő szíj hosszát kis ezüst csatocskával szabályozták. A veretek elhelyezkedése alapján bizonyos, hogy a ferdén lógó tok szája – a belőle kinyúló íjjal – hátrafelé nézett.

A függesztővereteket szakirodalmunk mindaddig tarsolyfüggesztőként értelmezte.⁷²⁶ Anyaggyűjtésem alapján úgy tűnik azonban, honfoglalás kori sírokban ebben a szerepben sehol nem mutatható ki. Valamennyi általam vizsgálható példányon világosan felismerhető, hogy függesztőkarikájuk féloldalasan kopott, soha nem a közepén. Márpedig ilyen kopásnyom csak olyan használat során alakulhat ki, amikor a verethez a függesztőszíj oldalról, ferdén kapcsolódik. Ha tarsoly csüngött volna rajta, a kopás középen jelentkezne, íjtegezen való alkalmazása viszont a fent említett deformálódást eredményezi. Tarsolyfüggesztőként az övveretek sorába illeszkedve kellene rábukkannunk, márpedig hazai leleteink sorában erre egyetlen példát sem ismerünk. Hogy e kérdésben tisztábban láthassunk, az alábbiakban röviden bemutatjuk a Kárpát-medencében előkerült függesztő vereteket. Elsőként említjük azokat, amelyek bizonyosan, vagy nagy valószínűséggel íjtegezek felfüggesztésére szolgáltak:

1. *Karos–Eperjesszög II. temető 60. sír*: a lovas, tegezes harcos szegycsontján feküdt az aszimmetrikus, karikáján féloldalasan kopott veret (97. tábla 6). Íjának csontborításai közül az alsó íjvégsontok és az egyik markolatsont eredeti helyén feküdt, a felső íjvégsont kis mértékben elmozdult. Ezek alapján az íj eredeti húrhossza 125–130 cm lehetett. A felajzott fegyvert az övről leoldva, az elhunyt felsőtestére helyezték a temetési szertartás során.

2. *Karos–Eperjesszög I. temető 1. sír*.⁷²⁷ Sírrajz nem készült a leletről, így csupán az ásató *Horváth T.* feljegyzéseire támaszkodhatunk: „1. sír: Mélysége 0,50 m. Iránya: K–Ny., a halott fejfel Ny-nak feküdt. A bal alsó kar behajlik a medencére. A váz felett kengyel, füles bronzkarikák és vascsat. A térdcsontokon keresztben fektetve az íj kettős véglemeze. Tegez a bal mellkason, egy függesztőhoroggal és sok nyílhegygel. (Ez utóbbiak a váll alatt feküdtek.) A medence fölött, az első csigolyával egy irányban, felül és alul különböző típusú bronzpitykék. A töredékes nagyszíjvég a bal karon kívül feküdt, hosszirányban. A jobb oldalon füles veret (=függesztő

⁷²⁵ A 91. képünkön, a veretsor felett látható lapos, felül áttört, alul kiszélesedő és három karéjban végződő veret a lószerszámhoz tartozott, a homlokuszíjat díszítette.

⁷²⁶ Kazakov, E. P. 1972. Pl. VI b. II.; *Bálint Cs.*, 1991. 146–148.

⁷²⁷ *Fettich N.*, 1937. 134–136. Az ásató *Horváth T.* ásatói naplója részben eltér a *Fettich* által leírtaktól, hitelesnek mindenképpen az előbbit kell tekintenünk: MNM. Rég. Ad. 5.K. I.

veret. – R. L.) hosszirányban (4. tábla 28). Pitykéket és egy szíjvéget találtunk a bal combcsont belső oldalánál is, szövetmaradványba és szíjmaradványba ágyazva. A két sasos veret a többi pitykék közt került elő. A medencén találtam még két bronzgombot.”

A fentiekből úgy tűnik, e sír esetében is felajzott, készenléti íjtegezben az elhunyt testére fektetett íjat tárt fel az ásató.

3. Kolozsvár–Zápolya u. 11. sír:⁷²⁸

A függesztő veret a férfisírban a combcsontok között feküdt, íjcsontokat nem találtak az ásatók.

4. Naszvad 2. sír:⁷²⁹

A jobb combnyak mellett fekvő, ásatója által tarsolyfüggesztőként meghatározott tárgy ezúttal is inkább íjtegezhhez tartozhatott. A jobb felkar mellett fekvő íjmarkolatcsontok ezt látszanak megerősíteni.

– Nem értékelhetők a következő leletek:

5. Sárospatak–Baksahomok.⁷³⁰

A közöletlen sírban lószerszám, íjcsontok, nyílhegyek, szablya, kés, csiholó társaságában került elő a függesztő veret.

6. Sóshartyán–Murárhegy 4. sír:⁷³¹

A lelet földmunkák során került elő.

7. Sorokpolány–Berekalja 115. sír:⁷³²

„Tulipánmotívumú bronz bulla” a szegycsonton. Az átfúrt veret bizonyosan másodlagos felhasználásáról lehet szó.

8. Szakáld–Mulatódomb és Tiszalök–Kisfástanya.⁷³³

Függesztő veretei még sírhoz sem köthetők, feldúlt temetőrészekből származnak.

10. Bezdéd 16. sír:⁷³⁴

A női sírból származó veret pontos fekvését itt sem jegyezte fel az ásató, a függesztőt minden bizonnyal itt sem eredeti funkciójában használták.

11. Nagymágocs–Mágocs ér.⁷³⁵

Az I. sírban lócsontok, nyílcsúcsok, íjcsontok és bronz lószerszámveretek társaságában, pontosan fel nem jegyzett helyen feküdt a függesztőveret.

– A későbbiekben részletesen foglalkozunk a tarcali, kenézlői (3. sír), bodrogszerdahelyi, eperjeskei és rakamazi leletekkel, mert ezekben az íjtegezt veretekkel ékesítették, a függesztők szerepe tehát nyilvánvalónak tűnik.

Mint a fentiekből kiderült, a 19 db eddig ismert veret közül 4 teljes bizonyossággal (Káros II. temető 52. sír két veret, 60. sír és III. temető 11. sír), további 7 db nagy valószínűséggel (Bodrogszerdahely, Eperjeske, Kenézlő, Tarcal – ezek veretes íjtegez kíséretében kerültek elő –, valamint Káros I. temető 1. sír lelete, Kolozsvár–Zápolya u. 11. sír s a naszvadi sír verete) készenléti íjtartó tegez része volt. Pontos adatok, vagy a feltárás hiányosságai folytán

értékelhetetlen 5 lelet: Sárospatak–Baksahomok, Sóshartyán–Murárhegy, Tiszalök–Kisfástanya, Szakáld–Mulatódomb és Nagymágocs–Mágocs ér. Bizonyosan nem tegezfüggesztőként csak Bezdédén és Sorokpolányban került elő, ahol másodlagos felhasználásra gyanakodhatunk. Mindezzel szemben egyetlen olyan lelettel sem találkozunk, ahol a tárgyalt veretnek a feltételezettől eltérő, bizonyosan más szerepe (pl. a tarsoly felfüggesztése) lenne.

Az elmondottak azt is bizonyítják, hogy a nyitott, készenléti íjtartó tegez nem csak a vezető rétegre, kiemelkedő rangú főnökökre jellemző, hanem egyszerűbb, díszítetlen változatát a közrendű harcosok is használták. Döntő többségük a Felső-Tisza-vidékről ismert, mindössze egy-egy példány került elő Erdélyből, Nógrádból, a Kisalföld északi részéről és a Nyugat-Dunántúlról. Teljességgel ismeretlenek viszont a Kárpát-medence középső és déli területcín (93. kép).

A karosi III. temető 11. sírjának íjtegeze

A tarsolylemez kivételével ugyanolyan rangjelző tárgyak, jórészt ugyanolyan elrendezésben kerültek elő a karosi III. temető 11. sírjában, mint amelyeket a II. temető 52. sírjánál már megismerhettünk.

Készenléti íjtartó tegezőnek veretsora, csakúgy mint a II/52. sír esetében, a bal medencelapát és a bal térd közötti, 61 cm hosszú sávbán húzódott. Dokumentálása (szintén 1:1 arányú rajzokon és részletfotókon) a korábbi tapasztalatokból kiindulva, már kevesebb gondot okozott. Megkönnyítette az is, hogy ezúttal csak a szablya, s függesztő szíjának veretei fedték az íjtegez felső harmadának a díszítését (94., 96. kép). A veretek rendszere, azok elhelyezése megegyezik az előzőekben bemutatott fegyver szerkezetével (126. tábla).

Felső harmadára három sorban nagyméretű, 3,0x2,5 cm-es vereteket szegecseltek. Az aranyozott ezüst díszítmények közül a felső két sorba hatot, a harmadik sor két szélére és közepére egyet-egyet illesztettek (95–96. kép). Az egész kompozíciót rozettás fejű szegecses veszik körbe. A veretek negyedik sorát háromszög alakú, középen áttört, levélcsookban kicsúcsosodó ékítmények alkotják. Egy-egy szegecs választja el azokat a négylevelű, középen egykor bizonyára kőbetétes díszektől. Ezeket három, csúcsára állítva felszerelt négyszög alakú, középen sötétkék üvegbetéttel áttört veret követi.

Az íjtegez középső harmadát borító veretsor közepén egy, az előbbiekkal azonos négyzet alakú ékítmény helyezkedik el. Csúcsaival szemben egy-egy, téglalap formából kinövő hármass levélcsozor látható. Végül az

728 Bóna I., 1986. 11. ábra. 36., 40. kép. szintén tarsolyfüggesztőnek véli.; Uo. 203.

729 Szőke B., 1941. 214–224.: A tarsolyfüggesztőként való meghatározás szakirodalmunkban valószínűleg innen terjedt el. Ugyanis a veret szomszédságában csiholó és kova is feküdt.

730 Kalicz N. 1957. 167–168.

731 Fodor I., 1975. 84. kép 1.

732 Nemeskéri J., 1943. 316–319.

733 K. Végh K., 1970. 78–109., X. t. 6.; Kiss L., 1933–34. 215–220.

734 Jása A., 1896. 408–409.

735 Bálint Cs., 1991. 146–147., 242. No. 184.

egész kompozíciót ugyanilyen veretek övezik, 13 cm sugarú körben.

Az íjtegez alsó harmadát két szélén és középtengelyében rozettás fejű szegecsek díszítik, melyek sorát egy-egy csepp alakú veret szakítja meg. A szegecsek által alkotott ívet alul félkör alakú ezüstlemez zárja le.

Valamennyi fent bemutatott szerelék aranyozott ezüsből készült, csakúgy mint a tegez szájának jobb oldalára szerelt függesztőveret. Ez utóbbi szinte pontos mása a II/52. sírban lelt függesztőknek, feltehetőleg azonos öntőmintából kerültek ki. 1–2 milliméternyi eltéréseik az öntés utáni megmunkálásból erednek.

Másik függesztőt nem szereltek a tegezre. Nyilván az íjtartóhoz varrhatták hozzá azt a függesztőszíjat, melynek két veretét és kisszűjvégét a kör alakú veretsor mellett figyelhettük meg.

Rekonstrukciónk pontosságát az tenné vitathatatlan, ha az íjcsontokat a veretek között találtuk volna meg. Sajnos, ez nem így történt. A II/52. sírban az íjmarkolatcsontok a nyíltegez szája felett feküdtek, a III/11. sírban az íj felső végének csontborítása a jobb alkar mellett, a markolatcsontok a jobb térdnél, az alsó íjvégcsonatok a jobb boka mellett kerültek elő. Ez utóbbi fegyver kb. 130 cm hosszú lehetett (pontos méretét az íjvégek töredékes volta miatt nem tudtuk meghatározni). A 65–70 cm hosszú íjtegez tehát a fegyvernek mintegy a felét fogadhatta magába. Hogy a sírokba nem ebben a helyzetben került, az magyarázható a sajátos temetési rítussal (megfordított szablya, felhajtott végű öv, egyik esetben a bal lábánál lévő nyíltegez), tehát a fordított túlvilágkép tükröződésével.

Veretekkel díszített készenléti íjtartó tegezok honfoglaló magyar sírokban

Készenléti íjtartó tegezoket már korábban is találhattak a honfoglalás kori régiségek között, mivel azonban az azokat rejtő sírok közül egyetlen egyet sem régész tárt fel, így a változatos formájú veretek rendeltetésére mindaddig nem derült fény. Az imént bemutatott karosi leletek segítségével azonban néhányat sikerült rekonstruálnunk, mások esetében pedig legalább az íjtartó sírba tételét regisztrálni. Anyaggyűjtésünk során a következő leletegyüttesekben találtunk íjtegez létére utaló vereteket:

1. *Eperjeske, 2. sír:*⁷³⁶ a nyolcsíros temetőtöredék első öt sírját *Jármy Miklós, Tibor és Tamás* földbirtokosok tárták fel, majd *Kiss Lajos* folytatta a leletmentést. A 2. sírban lócsontok, lószerszám, nyílhegyek, tegezvasalások, aranyozott ezüst hajkarikák, pasztagyöngy és a medencén fekvő tarsolylemez társaságában került elő az

íjtegez díszítményeként meghatározható veretsor. *Jármyék* kivételesen pontos megfigyelései, valamint a karosi III/11. sír íjtegeze alapján úgy vélem, sikerrel kísérlehetjük meg az íjtartó rekonstruálását. *Kiss Lajos* feljegyezte, hogy „a találók bmondása szerint a derékon volt az 5. kép⁷³⁷ négyféle szíjdíszítése, de úgy, hogy a lábszárak között lehúzódott az alsó lábszárak közepéig.” Noha néhány veret elkallódhatott a feltárás során, a meglévők alapján az alábbiak szerint írhatjuk le az eperjeskei 2. sír készenléti íjtegezet: (37. kép)

Az íjtartó felső harmadát a szájnýílás alatt három sorban elhelyezett, 2,2 x 2,2 cm nagyságú négyzet alakú veretek díszítették. Formailag hasonlóak a karosi III/11. sír veretei is, csak az eperjeskeiek kidolgozottabbak.⁷³⁸ Ezeket valószínűleg két sorban követték az 1,5 cm széles, 2,8 cm magas áttört háromszög alakból kinövő levélcsoport mintázó díszítmények (4 darabot mentettek meg közülük). Ezek is hasonlóan a megfelelő karosi veretekhez, csak azoknál nyúlánkabbak. A négyágú, egykor kőbetétes veret bizonyos a tegez középső harmadában, a háromágú levélalakú díszektől övezve helyezkedett el. Hogy ez az egy volt-e csak belőle, vagy a karosi tegez mintájára még másik hárommal is kell számolnunk, ma már nem dönthető el. Az íjtartó szegélyét ékesítő rozettás fejű szegecsek közül csak egyetlen darab került a múzeumba. Ez is megerősíti gyanúunkat, hogy jó néhány veret (pl. a függesztő, a másik három kőbetétes veret, a hiányzó négyzet- és háromszögalakú díszek) a feltárás során kallódhattak el.

2. *Eperjeske, 3. sír:*⁷³⁹ ugyancsak *Jármyék* bontották ki. A váz mellett lócsontokat, 7 db nyílcsúcsot, lószerszámot, két hajkarikát és két pántkarperecet találtak. A jobb medencelapáton feküdt tarsolylemez. A feljegyzések szerint „a tarsolylemez mellett a keresztcsonton élével álló kerek ezüstlap, valószínűleg övnek ékesítésére szolgált, melynek átmérője 9 cm, díszítése, az 5 db lencsenagyságú aklasszeggel ellátott dudoros gombon kívül, nincs.” Körülötte feküdt az íjtegez többi díszítménye.

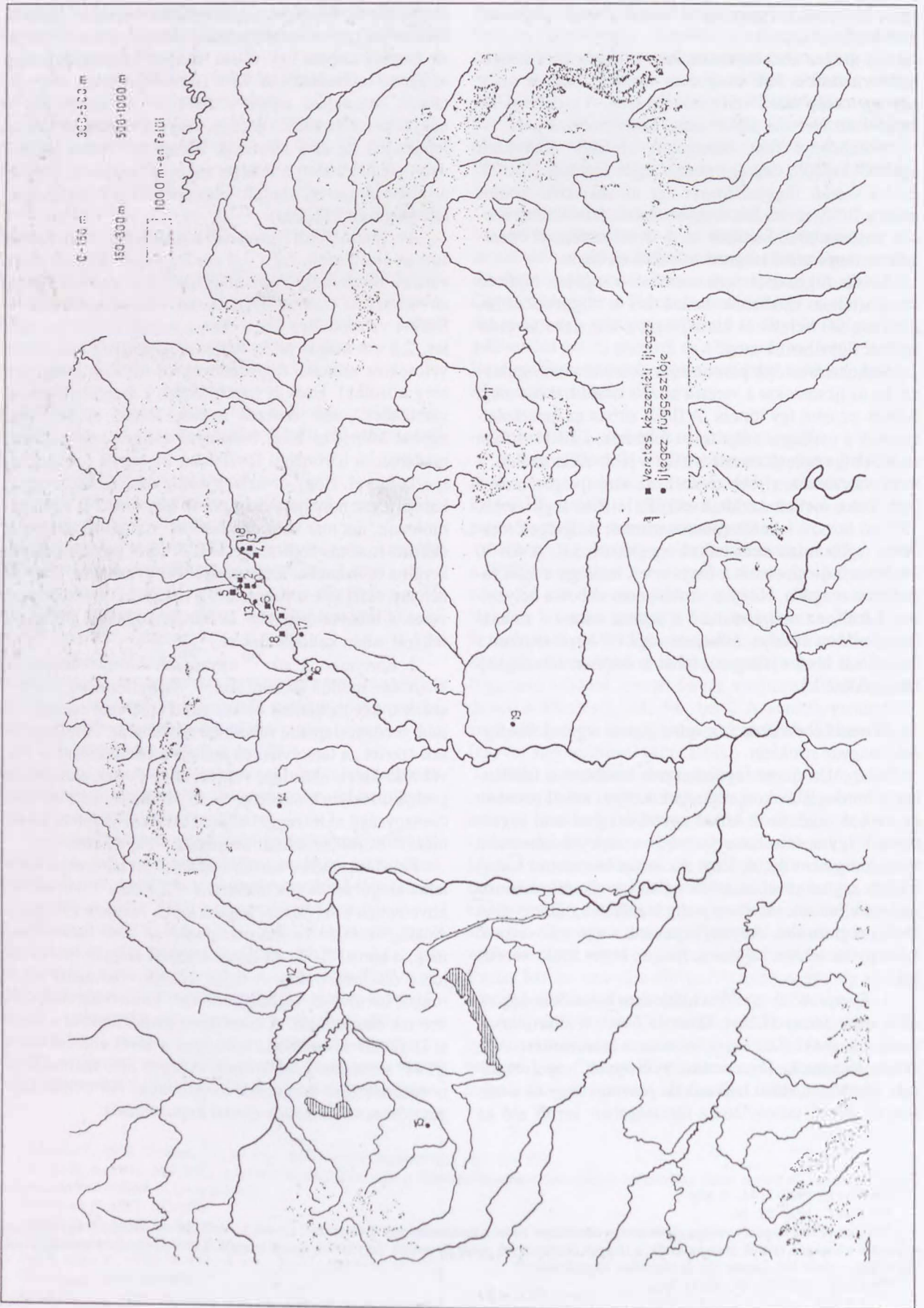
Felső harmadára három sorban áttört háromágú vereteket szegecseltek (méreteik: 2,4 x 2,3 cm). Talán ezeket követhették a szívalakú, majd a kerek rozetták (98. kép). Analógiák híján ez ma már pontosan nem határozható meg, a karosi II/52. sír kerek rozettái alapján helyezzük ide a díszítményeket. A tegez középső harmadát a korongot körülvevő, téglalapformából kinövő háromlevelű veretek ékesíthették. A koronghoz párhuzamként a karosi II/52. sír szwasztikás korongja, a levél alakúakhoz a III/11. sír veretei kínálkoznak. A tegez alsó harmadát itt is rozettás fejű szegecsek díszíthették. Az övhez függesztőverettel és kettős csattal kapcsolhatók.

736 *Kiss L.*, 1920–2. 44., 5. kép

737 *Kiss L.*, 1920–22. 44.

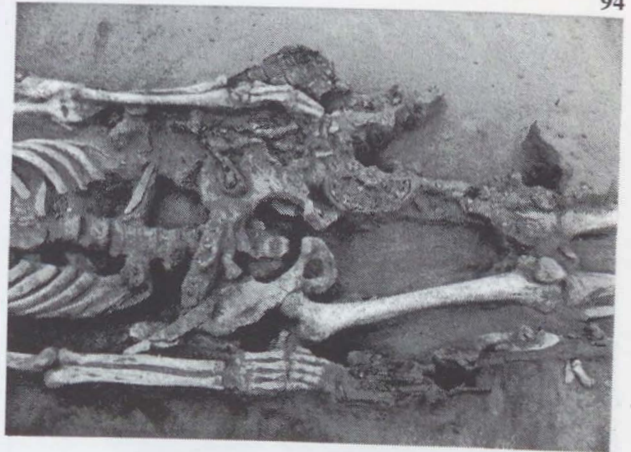
738 Úgy vélem, mindkét veretegyüttes szoros rokonságot mutat a karancslapújtói övdszettekkel: *Dienes I.*, 1964. 18–40. *Dienes I.* úgy vélte, az eperjeskei leleteket a találók összekeverték, a tárgyalat díszítmények pedig övveretek vagy tarsolydíszek lehetnek. Leletkéveredésről azonban – ma már tudjuk – nincs szó, csupán egy új tárgy típus megjelenéséről.

739 *Kiss L.*, 1920–22. 47., 10–11. kép

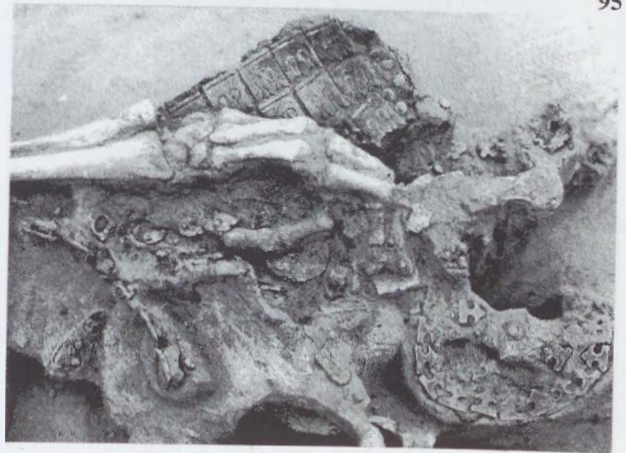

←

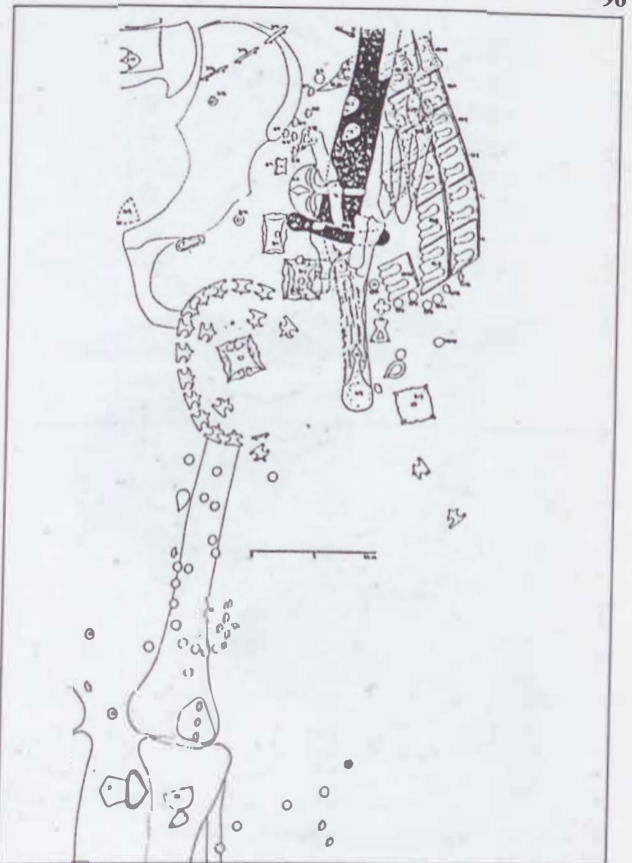
93. kép. Készlelti ijtegek és függesztőveretek a Kárpát-medencében. 1. Karos-Eperjesszög II. 52. sír, 2., Karos-Eperjesszög III. 11. sír, 3. Eperjeske 2. sír, 4. Eperjeske 3. sír, 5. Bodrogszerdahely, 6. Kenézlő-Fazekaszug 1. 3. sír, 7. Rakamaz-Strázsahalom, 8. Tarcál-Rimai dűlő, 9. Karos-Eperjesszög II. 60. sír, 10. Karos-Eperjesszög I. 1. sír, 11. Kolozsvár-Zápolya u. 11. sír, 12. Naszvad-Partok dűlő 2. sír, 13. Sárospatak-Baksahomok, 14. Sósartyán-Murárhegy 4. sír, 15. Sorokpolány-Berekalja 115. sír, 16. Szakáld-Mulatódomb, 17. Tiszalök-Kisfástanya, 18. Tiszabездé-d-Harangláb dűlő 16. sír, 19. Nagymágocs-Mágocs ér

94

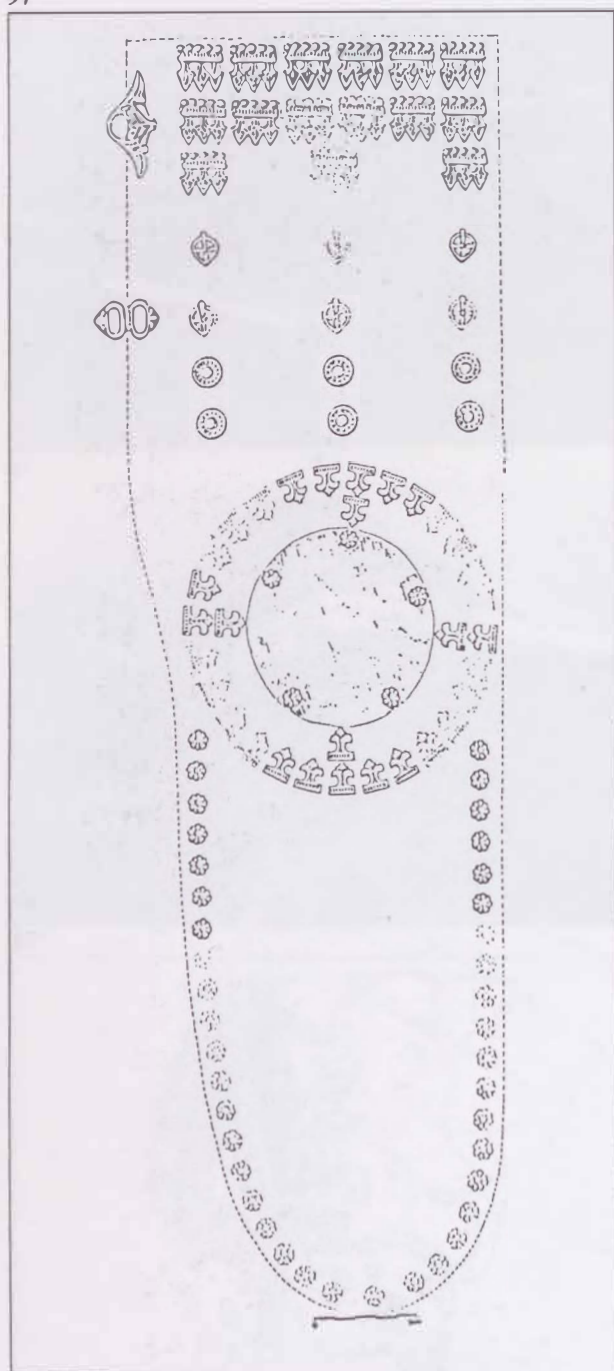

95

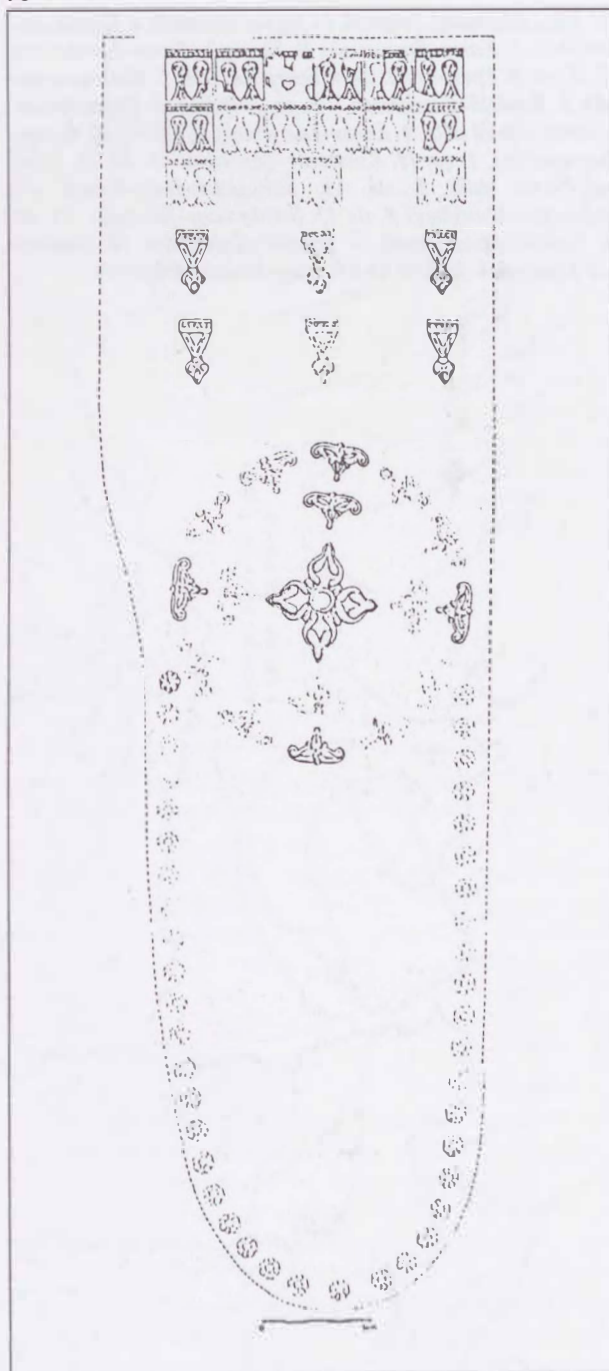

96

94. kép. Készlelti ijtegez a karosi III/11. sírban
 95. kép. A III/11. sír ijtegezőnek szájrésze és a napszimbólumot alkotó veretek
 96. kép. Készlelti ijtegez a karosi III/11. sírban (részletrajz)

97. kép. Veretes íjtegez az eperjeskei 2. sírból
98. kép. Veretes íjtegez az eperjeskei 3. sírból

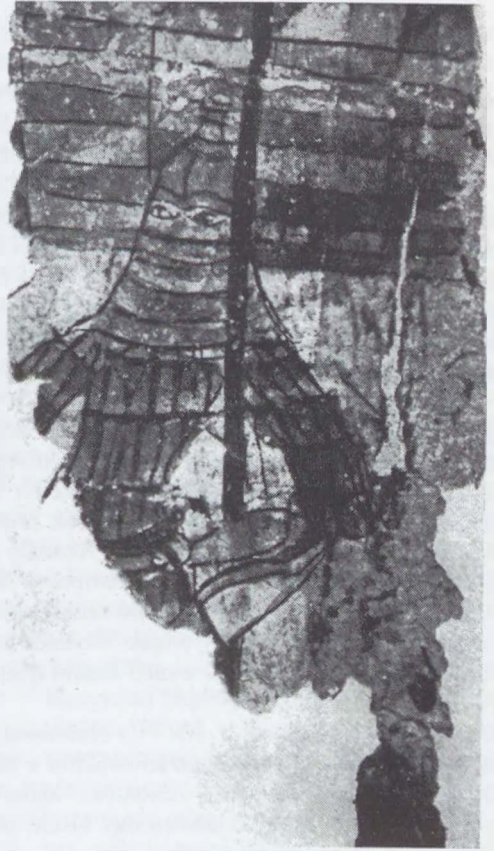

99. kép. Íjtegezhető kinyúló felajzott íj a harcos bal oldalán. Chotscho. (A. von Le Coq nyomán)
100. kép. Íjtegezhöz nyugvó íj egy harcos derekának bal oldalán. Chotschó (A. von le Coq nyomán)
101. kép. Készletlenti íjtegez a lovas bal oldalán. Turfán. (A. von le Coq nyomán)
102. kép. Készletlenti íjtegez veretei türk sírból. Oltar, I. kurgán (E. I. Derevjanko nyomán)

99

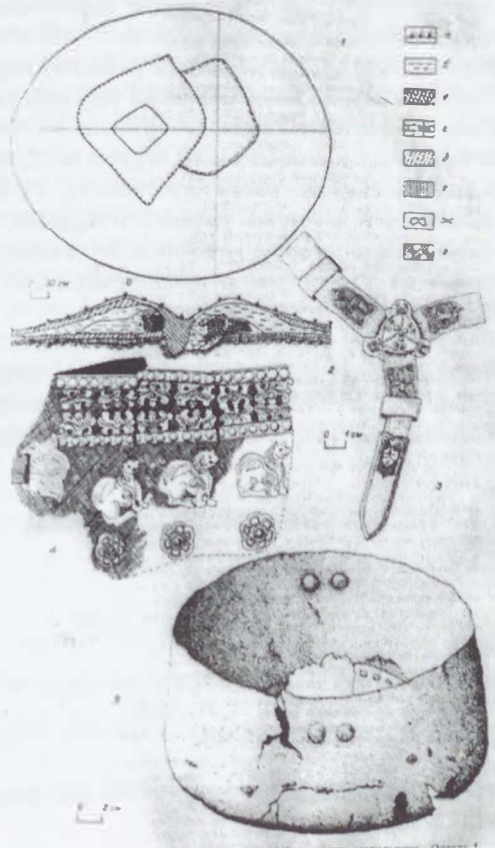
100

101

102

165

3. Sajnos, még ennyi adatunk sincs a *bodrogszerdahelyi* vezéri sír íjtegezéről. *J. Neustupny* 1937-ben két igen rangos sírt ásott ki a *Bálvány-hegyen*, leleteik azonban jórészt közöletlenek.⁷⁴⁰ Rangos nő hagyatékából származhatnak a rozettás lószerszámvertek és a rombusz alakú ingnyakdíszek. Legelőkelőbb férfisírijaink közé sorolható mellékletei alapján a másik temetkezés: erről tanúskodnak lószerszámának gyöngykeretes, szív alakú kantárdíszei, palmattás sügyelőveretei. Veretes övéről csüngött le szablyája és készenléti íjtartó tegeze. A függesztővereten és a kettős csaton kívül azt ékesíthették a különböző háromágú veretek, rozettás- és sima félgömb fejű szegecsek. Felső harmadára illeszkedhettek az Eperjeskéről és részben Karosról már ismert négyzet, téglalap alakú és a három függőleges levélben végződő díszítmények. E különösen gazdagon felszerelt íjtartó pontos rekonstruálását hiteles megfigyelések és pontos analógiák nélkül nem tudjuk elvégezni. Akadály jelent az is, hogy nem ismerjük az egyes verettípusok számát sem. Sajnos, maga az ásatás sem kellő szakszerűséggel folyhatott: ezt bizonyítja, hogy annak folytatói néhány év múltán még mindig találtak a cseh kutató által szétosztott veretek közül néhányat.⁷⁴¹

4. *Kenézlő–Fazekaszug, 3. sír*:⁷⁴² a szántással megsemmisített rangos temetkezéshez tartozhatott a tarsolylemez, szablya, veretes öv, lócsontok, lószerszám. Készenléti íjtartó tegez része lehetett egy 11 cm átmérőjű ezüstkorong s egy függesztőveret.

5. *Rakamaz–Strázsadombi dűlő*:⁷⁴³ a földgyaluvall feldúlt vezéri sírből aranyveretes szablyát, tarsolylemez, aranylemezből kinyírt szemfedőt mentettek meg. Úgy vélem, a leleteket közlétező *Dienes I.* által köntösdíszként értelmezett, poncolt háterű palmattás négyzet alakú veretek szerepe kétséget kizáróan még nem tisztázott. Nem elképzelhetetlen, hogy ugyanazt a szerepet tölthették be, mit a karosi III/11. sír négyzet alakú, üvegbetétes ékítményei. Rakamazon egyébként a 6. sírből archaikus mintázatú övveretek kíséretében függesztőveret is előkerült, a sír többi lelete közöletlen. A rakamazi íjtegez(ek)ről csak a teljes leletanyag közzététele után tudhatunk meg többet.

6. *Tarcal–Rimai dűlő*: a szőlőtelepítés során tönkretett vezéri sír leletei már mintegy évszázada ismertek szakirodalmunkban.⁷⁴⁴ A négy, köntösdísznek tartott veret⁷⁴⁵ funkciója ugyanaz lehetett, mint a hasonló karosi-

aké s rakamaziaké. A kör alakú kompozíciót a hármastelvel alakú díszek alkothatták.⁷⁴⁶ Az íjtegez díszítményei közé tartozhattak a kerek rozetták, valamint a rozettás fejű szegecsek is.⁷⁴⁷ Teljes rekonstrukciót azonban sem a tarcali, sem a rakamazi íjtartó esetében sem kísérelhetünk meg a hiányos adatok és veretsorok miatt.

A vezéri síroknál maradvány: a geszterédi leletről nem dönthető el, hogy volt-e benne készenléti íjtartó tegez, a zempléni sírban viszont – legalábbis veretekkel díszítve – nem volt. Nem elképzelhetetlen, hogy a benepusztai lelet öntött ezüst levélalakú díszítésrendszere egészen más volt, mint az eddig megismerteké.⁷⁴⁸ E kérdést csak egy újabb, hitelesen dokumentált lelet dönthetné el.

A készenléti íjtartók keleti párhuzamai. Eddigi rekonstrukciós kísérleteink megalapozottságát csakis azzal bizonyíthatjuk be, ha sikerül kimutatnunk korabeli ábrázolásokon is a készenléti íjtegez léteét. Kutatóink előtt már régóta ismeretesek a *chotschói* freskók, a nyíltartó tegez rekonstruálását már *Zichy I.* is részben azok alapján végezte el.⁷⁴⁹ Senki nem figyelte fel azonban arra, hogy ugyanott, a harcoss derekának bal oldala mellől felajzott íj nyúlik ki, melynek végén az a kezét nyugtatja (99. kép). Ilyen kéztartással csakis tegezben nyugvó fegyvert lehet fogni. Maga az íjtartó a képen nem látszik – a VIII–IX. századi ábrázoláson a harcoss jobb oldalával fordul felénk –, az azonban megállapítható, hogy az íjnek legfeljebb a felét takarhatta.⁷⁵⁰

A következő, ugyancsak Chotschó-ból származó ábrázolás már valamivel többet mutat az íjtartóból. A harcoss bal oldalán lógó íjtegez a felajzott fegyvert felső karjának indításáig magában rejti⁷⁵¹ (100. kép). Sajnos az íjtartó formájáról közelebbit nem tudhatunk meg, mert a miniatúra sérült, az ábrázolás többi része hiányzik.

Turfánból származik az a freskó, mely a készenléti íjtegezt teljes egészében bemutatja (101. kép). A lovas derekának bal oldalán csüng, szájnnyílása hátrafelé néz. Bal oldala egyenes vonalú, jobb oldala kiöblösödik, az íj formáját követi. Középső harmadában – csakúgy, mint a honfoglalás kori darabokon – korong alakú minta látható.⁷⁵²

A VIII–IX. századi ábrázolások egyértelműen alátámasztják tehát azt a feltevésünket, mely szerint a honfoglalás korában, s azt megelőzően is ismerték az eurázsiai steppék harcossai a készenléti íjtegezeket. A

740 Erdélyi I., 1961–62. 17–18., I. tábla

741 Erdélyi I., 1961–62. 17–30.

742 Jóna A., 1914. 307–308., XII–XIV. kép

743 Dienes I., 1986. 35–36. kép

744 Jóna A., 1895. 75–76.; Fettich N., 1937. 73–75.

745 Fettich N., 1937. XLIII. t. 16–19.

746 Fettich N., 1937. XLIII. t. 20–28.

747 Fettich N., 1937. XLIII. t. 29–31., 42–43.

748 Fettich N., 1937. XXXVI. t. 1–13.

749 Zichy I., 1917. 152–165.

750 Le Coq, A.: *Bilderatlas zur Kunst- und Kulturgeschichte Mittel-Asiens*, Berlin, 1925, 66., fig. 94.

751 Le Coq, A., i. m. fig. 63.

752 Le Coq, A., i. m. fig. 70.

freskókon kívül ilyen mintáztak meg az egyik Vjatka-vidéken talált ezüsttálon is.⁷⁵³

A tárgyalt eszköz felbukkan a régészeti leletek sorában is. Különösen fontos számunkra az a töredék, mely a barabai steppe *Oltar* nevű lelőhelyen, az I. kurgánból került elő⁷⁵⁴ (102. kép). Sajnos az ásató, miután nem ismerte fel a bizonyára szépszámú veret egybetartozását és rendeltetését, csak azokat közölte, melyek eredeti helyükön, bőrrmaradványba ágyazva maradtak fenn. A készenléti íjtegez szájnnyílása alatt két sorban egymással szembefordított, gyöngysormintás alpból kiágazó hármas levélcsokok láthatók. Alattuk három, szemurvt ábrázoló veret helyezkedik el. A szemurvtokat három rozetta követi, s itt a veretsor sajnos megszakad, többi részét nem ismerjük. Fennmaradt viszont, a kompozíció jobb oldalán, eredeti bőr alapra szegezelve a függesztő veret. Karikájából jól láthatóan elágazik a függesztő szíj maradványa. E lelet kétségbevonhatatlanul igazolja a függesztő pontos funkcióját, használatának módját. Mindezen túl számunkra az a legfontosabb eredmény, hogy a fent bemutatott türk készenléti íjtegez felépítésében, díszítésrendszerében teljesen megegyezik azokkal, amelyeket a honfoglaló magyar sírokban találtunk.

Egy szerencsés lelet megőrzött számunkra egy teljesen épségben maradt bőr készenléti íjtartó tegez az Észak-Kaukázusban, *Moscevajva Balka* temetőjében. A tartó bal oldala és szájnnyílása egyenes, jobb oldala a felajzott íj alakját követi. Felső harmadában ezüstlemezes korong ékesíti, csakúgy, mint honfoglalás kori leleteink esetében (103. kép). Az íjtegezt III. Leó (717–745) bizánci császár solidusa keltezi.⁷⁵⁵

A függesztőveretekre az eurázsiai steppén széles körben rábukkanhatunk. Rendeltetésükkel a szakirodalom nemigen foglalkozott. Legutóbb *E. P. Kazakov* egy iszák-szerű bőrtarsoly függesztőjeként határozta meg e tárgyat.⁷⁵⁶ E rekonstrukciónak a magyar szakirodalomban is akadtak hívei,⁷⁵⁷ magam azonban inkább *Dienes I.* ezirányú szkepticizmusát osztom.⁷⁵⁸

Összefoglalásként az eddig elmondottak alapján megállapíthatjuk: a készenléti íjtartó tegezek a VIII–X. században ismeretesek voltak szerte a steppén, a nomád harcosok mindenütt használták azokat. Felbukkannak Közép-Ázsiában és a barabai steppén, a Vjatka-vidéken és Észak-Kaukázusban csakúgy, mint a honfoglaló magyar vitézek sírjaiban.

Régiségeink között a veretes íjtartók mellett nagy számban lehetnek díszítetlen – vagy bőr, textil rátéttel díszített – példányok is, a függesztő veretek tanúsága sze-

rint. Valószínűleg a függesztő sem készült mindig maradandó anyagból. A készenléti íjtartók mellett természetesen vitán felül áll az íjat nyugalmi helyzetében rejtő íjtegez megléte, használata is. Nem elképzelhetetlen, hogy – miután egy-egy hosszabb hadjáratra több íjat is vittek magukkal – a készenléti tegezben az adott alkalommal használt fegyvert tarthatták, a másikban a tartalékfegyvert. Hogy a temetés során miért került egyik vagy másik a sírba, ma már nem dönthető el. Nem járunk azonban talán messze a valóságtól, ha mindazon sírokban, melyekben felajzott íjra utaló maradványokra leltünk, elképzelhetőnek tartjuk a készenléti íjtartó meglétét.

Az ékes, veretekkel díszített példányok azonban a Kárpát-medencében X. századi régiségeinknek csak egy területileg zárt csoportjában, a Felső-Tisza-vidéken fordulnak elő (93. kép). Mindenképpen rangjelző tárgyaknak tekinthetjük ezeket, csakúgy, mint a tarsolylemezeket, az arany- vagy ezüstveretes szablyákat és öveket. Azoknak az azonos rítus szerint, hasonló rangjelző tárgyakkal eltemetett vezéreknek a hatalmi jelvényei közé tartoztak, akik véleményem szerint a X. század első felében uralkodó nagyfejedelmek közvetlen, belső kíséretének tagjai voltak.⁷⁵⁹ Rangjelző tárgyaik nagyrésze azonos műhelyben készülhetett (tarcali, rakamazi, geszterédi, karosi szablyák, tarsolylemezek stb.), s úgy látom, ez a megállapítás érvényes íjtartó tegezeikre is. Díszítményeik a formai változatosság ellenére azonos művészi körbe sorolhatók, egy műhely munkájának tekinthetők. Jórészüik archaikus vonásokat hordoz. Különösen igaz ez a karosi II/52. sír íjtegezőnek felső veretsorára, melynek kiképzése – áttört ezüstveretek alatt aranyozott bronzlemezek – a bimetalizmus kiváló, s a honfoglalás korban már ritka példája. Ez a technika azonban nem volt a honfoglaló ötvösség jellegzetes vonása. Archaikus vonásokat őriznek a karosi III/11. és az cperjeskei 2. sír négyzet alakú íjtegezőszíjzei is, melyek párhuzamai azonosak a karancslapujtői öv kapcsán bemutatottakkal.⁷⁶⁰ Mindez arra utal, hogy tulajdonosaik a honfoglaló magyarság első két generációjának tagjai voltak.

Valamennyi hitelesen megfigyelt, vagy rekonstruálható íjtegez középső harmadában kör alakú kompozíció látható. A karosi II/52. sír íjtartóján lelt szwasztikamintás korong önmagában is napszimbólumnak tekinthető. A melléte kereszt alakban elhelyezett négy veret talán a négy égtájat, a kör alakba rendezett többi díszítmény pedig a napsugarakat jelképezheti. Ugyancsak a szimbólumot hordozza a többi íjtegez is. A napábrázolás hatalmi jelvényként a kazár 'j.sád esetében is előfordul. Ibn

753 László Gy., 1943. VI. t. 2.

754 *Derevjankó, E. I.* Baraba v turkskoe vremja. Nowosibirsk, 1988. ris. 40.

755 *Bálint Cs.*, 1988. 28–29., Abb. 8. *Bálint Cs.* hívta fel a figyelmet a lelet kapcsán arra, hogy a készenléti íjtartó tegezek már a mongol kor-szak előtt megjelentek: Uo. 29., 42. j.

756 *Kazakov, E. P.* 1972. 161–167.; *Khalikova, S. A.–Kazakov, E. P.* 1977. 106., Pl. VI. b. 11.

757 *Bálint Cs.*, 1975. 124–125.; *Bálint Cs.*, 1976. 131.

758 *Dienes I.*, 1978. 124.: „A függesztőveret voltaképp meglehetősen alkalmatlannak tűnik arra, hogy egy ilyen, zacskó alakú tarsolyra szereljék.”

759 *Révész L.*, 1992a. 91–97.; *Révész L.*, 1990. 3–11.

760 *Dienes I.* 1964. 18–40.

Rusza és Gardizi tudósítása szerint: „Amikor valamilyen okból kivonul, egy napkoronghoz hasonló tárgyat készítenek eléje, amelyet dob módjára szerelnek fel. Egy lovas viszi, aki előtte halad vele, mikörben ő követi, se-rege pedig mögötte vonul, és ennek a napkorongnak a fényét figyeli.”⁷⁶¹ Aligha kétséges, hogy a fent bemutatott honfoglaló vezérek, rangjelző íjtegezőkön napszimbólumot hordtak, a fejedelem hatalmi jelvényét.⁷⁶² Úgy vélem, ez azt jelenti: valamennyien a fejedelem szűkebb környezetéhez tartoztak. Viszonylag szűk körben előkerülő sírjaik kijelölik a X. század első fele nagyfejedelmi központjának helyét.

Nyílcsúcsok. A honfoglalás kori sírokban talált nyílcsúcsokat Cs. *Sebestyén Károly* gyűjtötte össze, alapvető munkájában formájuk szerint csoportosította és osztályozta azokat.⁷⁶³ A sírokba helyezett tegezeket soha nem töltötték meg teljesen, leggyakrabban maximum 7 db, vagy ennél kevesebb nyílcsúcsot találtunk az ásatások során. Ebből kiindulva *László Gy.* rangjelző szerepet tulajdonított azok számának.⁷⁶⁴ *Dienes I.* a hitvilággal hozta azokat összefüggésbe: véleménye szerint az elhunytak a túlvilág különböző rétegein való áthatoláshoz volt szükségük 1–7 nyílcsúcsra.⁷⁶⁵

A karosi I. temető századfordulón kiforgatott sírjaiból nyílcsúcsok nem maradtak meg. Az 1936-ban feltárt sírok közül öt férfi mellett találtak nyílcsúcsokat, hiánytalanul azonban csupán az I. sírban találtak maradtak ránk (7 db). További négy temetkezés (2., 3., 11., 13. sír) esetében az ásató feljegyzései „néhány nyílhegyet”, vagy „lapos nyílhegyeket egy csomóban” említenek, azok pontos számáról azonban nem adnak tájékoztatást.

A II. temetőben feltárt 30 férfisír közül 22-ben leltünk vas nyílcsúcsokat. Zömük vas merevítő tegezen feküdt, csupán a 9., 51., 61. és 66. sírokban nem találtuk tegezvasalások nyomát.

Az összesen 127 db nyílcsúcsnál azonban jóval többet eltemethettek, számos bolygatott sírból ugyanis csak 1–2 db maradt meg. Éppen ezért óvatosan kell kezelniük síronkénti mennyiségüket is, amely 1–13 db között váltakozik. Az ilyen irányú vizsgálatokból ki kell zárni a bizonyosan hiányos leletegyütteseket (7., 50., 59. sírok), de a fennmaradók némelyikéből is elkallódhatott 1–2 darab. Ezek után a következőket figyelhetjük meg:

Mindössze egyetlen sír (26.) akadt, amelyikben egy szál nyílhegy volt, szerény mellékletei alapján talán egy házi szolga temetkezése lehetett.

Három sírban (17., 20., 33.) 3–3 db nyílcsúcs feküdt. A 20. sírban lovas, szablyás, íjas harcos nyugodott, a nyílhegyek kis számát valószínűleg itt is a bolygatás ma-

garazza. A másik két temetkezés gyermek, illetve szerény mellékletű 16–18 éves ifjú sírját rejtette.

A sírok döntő többségében 5–7 nyílcsúcsot találtunk. Négy temetkezés (9., 11., 34., 51.) rejtett 5–5 db nyilat. Valamennyi lovas harcos volt, a karosi temetőkben átlagosnak mondható mellékletekkel. Magasan kiemelkedik viszont közülük veretes tarsolya és szablyája, valamint harci baltája, arany köves gyűrűje révén a 11. sírban nyugvó férfi. További négy temetkezés (14., 36., 41., 61. sír) 6–6 nyílcsúcsot rejtett. Valamennyi férfi viselt méltóságjelvényeket: veretes övet (14., 61. sír), veretes tarsolyt (41., 61.) vagy szablyát (36., 41.). Leggyakoribb a nyilak síronkénti hetes száma (6., 16., 18., 29., 52., 63. sír). Tulajdonosaik azonban – egyéb mellékleteik révén – rangban, gazdagságban igencsak eltérhettek egymástól. A 18. és a 63. sírban közrendű harcosok nyugodtak, a sírba csak lovukat, lószerszámukat és vas merevítő nyíltartó tegezüket vihették magukkal. A 6. sírba temetett férfi már szablyát is használt, és arany hajkarikát viselt. A 16. sírban feltárt harcos már rangosabb lehetett. Erről tanúskodnak a sírrablók által meghagyott övveretei, harci baltája, csontos íjtegeze ezüst szegekkel díszített nyerge. A 29. és az 52. sírban pedig gazdagon felszerelt, tarsolyemezes előkelő, illetve vezér nyugodott.

Végezetül egy egészen kirívó eset: a 60. sírban feltárt harcos vasmerevítő tegezeiben 13 db nyílcsúcsot találtunk! (98. tábla 9–15.; 99. tábla 7–10.; 108. kép) Tudomásom szerint mindeddig egyetlen honfoglalás kori sírból sem került elő ilyen nagyszámú nyílhegy. Noha a váz mellett szépszájú mellékletet bontottunk ki (lócsontok, lószerszám, 4 db övveret, készenléti íjtegez függesztőverete, csontos íj, szalu, vaspánttal merevített bőrtarsoly), azok összetétele alapján csak egy jól felszerelt harcosra gondolhatunk, aki aligha lehetett azonos (vagy azt meghaladó) rangú az 52. sírba temetett vezérrel. Már csak emiatt is fenntartással kell kezelniük *László Gy.* korábban említett hipotézisét, mely a nyílcsúcsoknak rangjelző szerepet tulajdonított. Ezirányú kétségeinket tovább erősíti, hogy a 7 nyíllal temetett férfiak között is nagy rangbéli különbségek lehettek, némelyikük pedig sokkal szerényebb mellékletekkel rendelkezett, mint az 5–6 nyilat birtokló társaik. Egyedül az 1–3 nyíllal elhaltott férfiak illeszkednének a feltételezett rendszerbe, hiszen zömük valóban szegény szabad, vagy háziszolga lehetett.

Mind ezek alapján kimondhatjuk: a karosi II. temetőben nem mutatható ki az a rendszer, hogy a leggazdagabb férfi tegezeibe helyezték a temetés során a legtöbb nyilat, s ezek számának csökkenése egyben a mind alacsonyabb méltóságot jelzi. A nyilak száma a sírokból előkerült egyéb méltóságjelvényekkel nincs összhangban. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az elhunytak mellé

761 Győrffy Gy. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1986. 90.

762 A rombukus és a szwasztikamotívum jelképi értelmezéséről: Szabó J. Gy., 1983. 43–44.; Vasziljev, L. Sz. Kultúrák, vallások és hagyományok Kínában. Bp. 1977. 69.; Peesch, R. The ornament in European folk art. Leipzig 1982. 71–75.; Borsos B., Magyar vadász lőportartók. Bp. 1982. 38–48.; Ornamente I. Szerk. Humbert. C. 1981. 10–11.

763 Cs. *Sebestyén K.*, 1932. 193–206.

764 *László Gy.*, 1944. 132.

765 *Dienes I.*, 1957. 29–31.; *Dienes I.*, 1975. 96.; *Dienes I.*, 1978b. 38–39.; *Dienes I.*, 1979. 88–89.

helyezett tegezeket nem töltötték meg teljesen, hiszen azokba legalább 20–25 nyíl fért volna. Mivel a rangjelző szerepet el kellett vetnünk, feltételezhető, hogy a sírokba került nyilak számát hitvilági okok szabták meg. Talán éppenséggel a túlvilági rétegeken való áthaladást vélték így megkönnyíteni, mint arra *Dienes I.* imént idézett dolgozataiban rámutatott. Úgy vélem, erre utal az is, hogy szinte mindig, – a 6 nyíllal temetettek kivételével – páratlan számú nyilat tettek az elhunyt mellé.

E kérdés eldöntése még további kutatásokat igényel, s a megoldáshoz a karosi III. temető elemzésével sem jutunk közelebb. Az egyetlen sorból álló temető 11 férfi-sírja közül 5 tartalmazott nyílcsúcsokat, egy további darabot pedig szórványként találtunk. Az értékelést azonban erősen nehezíti, hogy a sírok nagyrészt a szántás megbolygatta. Közülük néhányból az eke valamennyi nyílhegyet elhurcolhatta (2., 3. sír), mások esetében a megmaradt nyilak száma nem tekinthető teljesnek (4., 6., 14. sír). A bolygatatlan temetkezések azonban érdekes adatokat szolgáltatnak: a II. (vezéri) sírból ismét szokatlanul nagyszámú, 11 db nyílcsúcs került elő (126. tábla). Ezzel ellentétben, a 13. sír vaspálcás tegezében mindössze 2 db nyílcsúcsot találtunk! Utóbbi harcoss felszerelése azonos volt más közrendű harcossal, olyanokkal, mint amilyenek a II. temető 5–7 nyilas 9., 18., 51. sírjaiban nyugvó hasonló felszereltségű társai voltak.

A három karosi temetőben talált nyílcsúcsok formailag megegyeznek a korszak más lelőhelyeiről ismert típusokkal. A különböző változatok temetőn belüli számaránya is az eddigiekhez hasonló:⁷⁶⁶ leggyakoribbak a hosszú, vagy rövid vágóélű deltoid alakúak, ezek szinte minden készletből előkerültek. Jóval kevesebb a rombusz alakú változat. Meglepően gyakran találtunk keskeny pengéjű vagy rombusz átmetszetű vadász vagy ún. „páncéltörő” nyílhegyeket (II/17. sír: 1 db, II/18. sír: 4 db, II/29. sír: 4 db, II/36. sír: 1 db, II/41. sír: 1 db, II/50. sír: 2 db, II/51. sír: 2 db, II/52. sír: 3 db, II/60. sír: 2 db, II/61. sír: 3 db, III/13. sír: 1 db). Jóval ritkábbak a villás szárú vadásznyílhegyek, s ezekből síronként legfeljebb egy-egy darab fordult elő (I/1. sír, II/60. sír, II. temető szórvány, III/13. sír) (15. tábla 4; 99. tábla 9; 112. tábla 6; 131. tábla 11). Rendkívül ritkák a köpüs nyílcsúcsok: a II/51. sírban egy rombusz átmetszetű és egy keskeny pengéjű változatot leltünk (76. tábla 6–7). A III/11. sírban három köpüs nyílcsúcs feküdt: kettő kö-

zülük hosszú vágóélű, deltoid alakú, a harmadik pedig szokatlanul nagyméretű, hosszú vágóélű, alul szakállas kiképzésű, rendkívül veszélyes sebet ejteni képes fegyver volt (126. tábla 7, 9, 11).

A nyilak síronkénti összetétele változatos, s egy-egy készleten belül nemcsak típusok, de méret szerint is nagy eltérést mutatnak. A legtöbb temetkezésben legalább egy db nehéz, nagyméretű, közelre hordó, „önvédelmi” fegyverként szolgáló nyílhegy is volt. Mindössze két olyan sír akad, amelyekben valamennyi nyílcsúcs azonos típusú és méretű: a II/16. sírban 7 db hosszú vágóélű deltoid alakú, a II/34. sírban pedig 5 db rövid vágóélű, deltoid alakú nyílhegyet találtunk (30. tábla 1–7; 47. tábla 4–8).

Nyíltartó tegez. Az első honfoglalás kori sír előkerülését követően még mintegy fél évszázadig kutatóink nem ismerték fel a csontvázak mellett talált rozsdamarta vaspálcák szerepét, s nyeregvereteknek vagy „acél íj” maradványainak vélték azokat.⁷⁶⁷ Az úttörő munkát *Nagy Géza* végezte, a pilinyi leletek helyes meghatározásával.⁷⁶⁸ Századunk elején *Hampel J.* foglalta össze az addigi ismereteket,⁷⁶⁹ majd *Kada E.*, *Kisléghy Nagy Gy.* és *Jósa A.* pontos leírásai bővítették tovább tudásunkat.⁷⁷⁰ Utóbbi már rekonstrukcióval is megpróbálkozott.⁷⁷¹ Az ő munkájuk teremtette meg az alapot ahhoz, hogy *Zichy I.* már lényegesen pontosabb képet alkothasson a tegezről. Az addigi ismeretek összegezésén túl az ő érdeme, hogy felfigyelt a szásszánida ezüsttálakon és a közép-ázsiai freskókon látható párhuzamokra, s ezek nyomán rekonstruálta a magyarok által használt nyíltartót.⁷⁷² A kutatás következő állomásaként *Cs. Sebestyén K.* a szegedi múzeum leleteinek aprólékos vizsgálata nyomán a tegez szerkezetének sok részletkérdésére adott választ.⁷⁷³ *László Gy.* főként a kun és az avar tegez szerkezetét vizsgálta, s az utóbbi mintájára rekonstruálta a kenézlői II. sír tegezének szájníválását is.⁷⁷⁴ Ezt követően *Dienes I.* közölte a tegez oldalának nyithatóságával kapcsolatos új adatokat, és a tegezszerű szerkezetéről rögzített megfigyeléseit tette közzé.⁷⁷⁵ Az elmúlt években jómagam Hódmezővásárhely–Nagyszigeten tártam fel egy tegez többé-kevésbé épségben maradt felső harmadát, s ennek segítségével kiegészíthettem a már addig is ismert adatokat.⁷⁷⁶ E munkámban arra az eredményre jutottam, hogy a tegez ovális vagy félkör alakú alját deszkából készítették, s gyakran vaspánttal erősítették meg. A fenék-

766 *Cs. Sebestyén K.*, 1932. 196–201.

767 *Nyáry A.*, 1902. 221.; *Jósa A.*, 1896. 394., 401., 402.

768 *Nagy G.*, 1890. 294.; *Nagy G.*, 1893c. 320–322.

769 *Hampel J.*, 1907. 39–43.

770 *Kada E.*, 1912. 324.; *Kisléghy Nagy Gy.*, 1904. 419–420.; *Jósa A.*, 1900. 216–221.

771 *Jósa A.*, 1914. 317.

772 *Zichy I.*, 1917. 152–165.

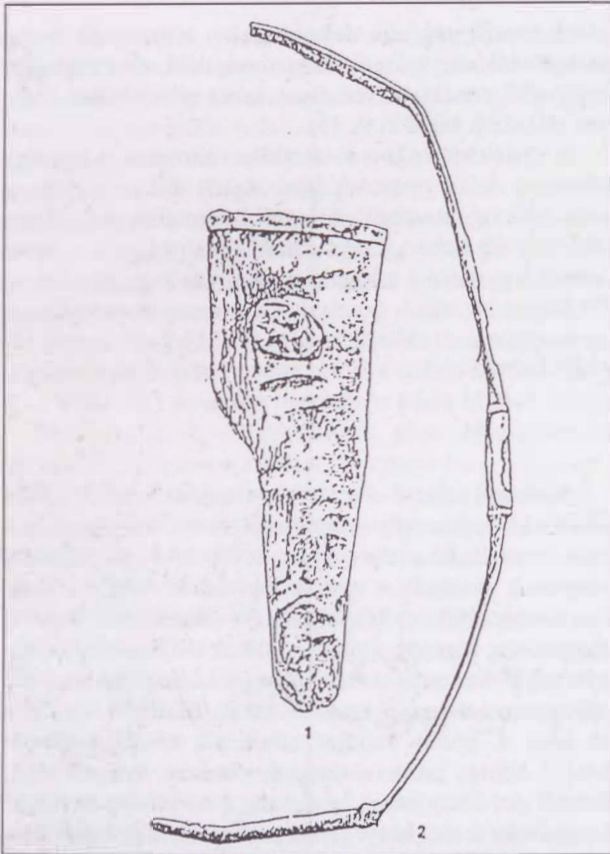
773 *Cs. Sebestyén K.*, 1932. 206–222.

774 *László Gy.*, 1940. 51–59.; *László Gy.*, 1943. 49. (39 kép, 24. jegyzet), 57. (84. jegyzet); *László Gy.*, 1944. 342–344.; *László Gy.*, 1955. 224–226., XXXVII–XLI. t.

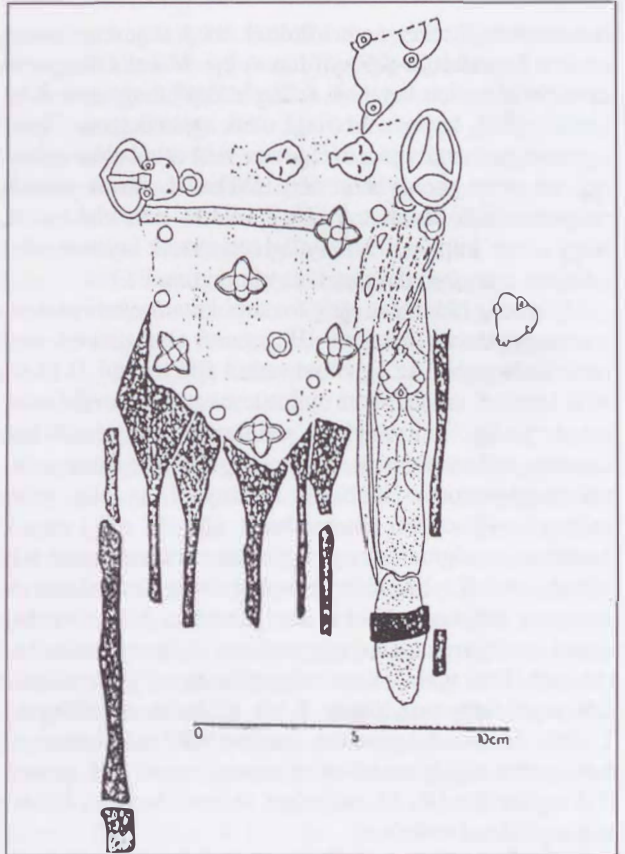
775 *Dienes I.*, 1965. 144.; *Dienes I.*, 1972. 20. kép. A Magyarhomorogon feltárt és in situ kiemelt tegezszerűről; ugyanő: *Rég. Füzet. Ser. I. No 15.* /1963/ 58.

776 *Révész L.*, 1985. 35–53., további irodalommal.

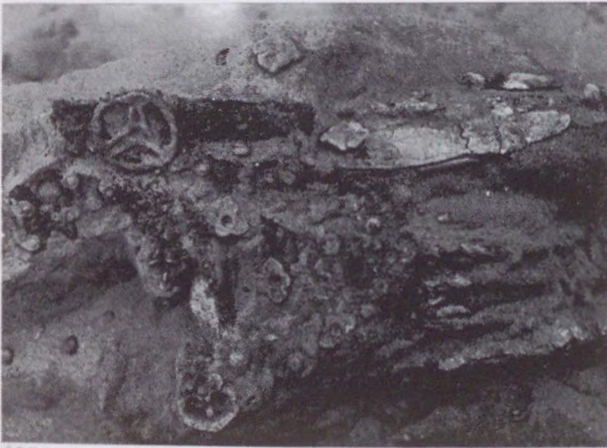
103

106

104

105

103. kép. 8. századi íjtegez Moscssevaja Balkáról (Bálint Cs. nyomán)

104. kép. A karosi II/52. sír tegezének felső harmada a szájnylást díszítő veretekkel

105. kép. Csontlemezekkel díszített tegez a II/52. sírből

106. kép. A II/52. sír tegeze a szájnylást takaró bőrfedéllel (részletrajz)

107. kép. A II/52. sír tegeze a bőrfedél elbontása után (részletrajz)

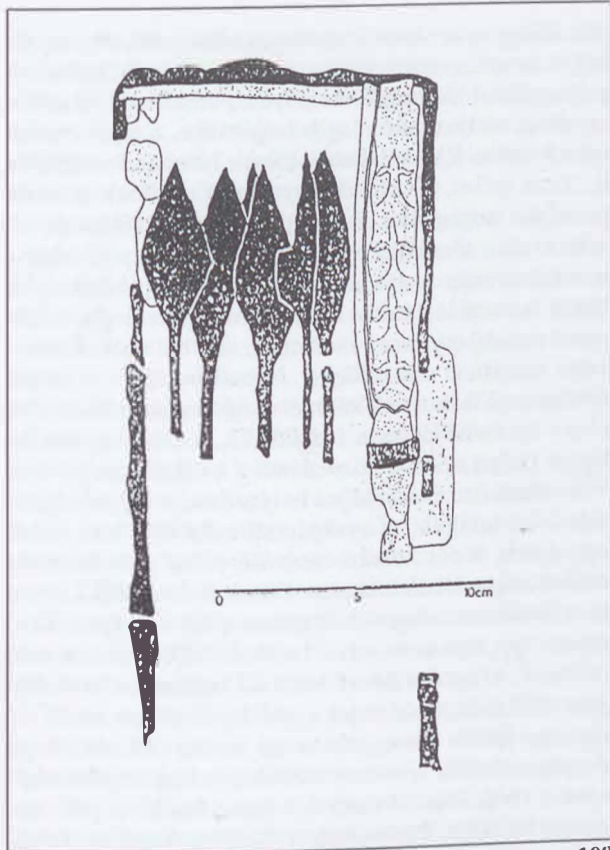
108. kép. Nyílcsúcsok és tegezrészek a karosi II/60. sírban

109. kép. A II/60. sír tegezfedelet borító csontlapjai

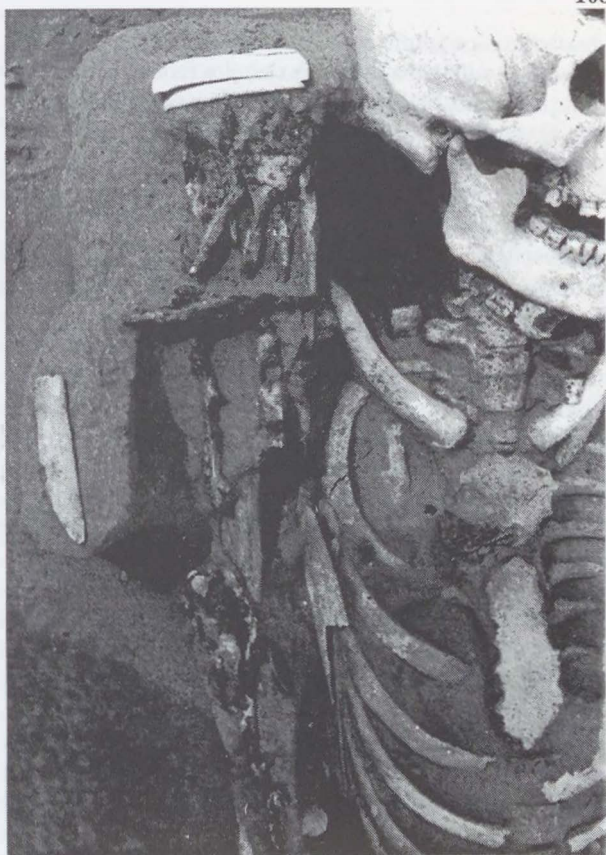
110. kép. Tegezmaradványok a karosi III/16. sírban

111. kép. Tegezszej nyílhegyekkel a karosi III/11. sírban

107

108

109

110

111

171

deszkához szegelték a bőr- vagy nyírfakéreg oldalalát. Ennek két oldalán a fenékdesszától a fedélig faléc húzódtott, amelynek felső és alsó harmadát vaspálcák erősítették. E vasalásokhoz illeszkedett a félköríves nyakpánt. A nyakpánttól a fedél felé tovább futó vaspálcák, amelyek a gallért merevítik, enyhén kifelé ívelődnek. Vagy egy szöggel rögzítették azokat a fedéldezska oldalához, vagy derékszögben ráhajlottak arra, illetve a fedelet díszítő csontlapra. A fedél ferdén állt, a tegez elülső oldala felé lejtett. A többnyire négyszög alakú szájnnyílás szegélyét néha vas- vagy csontlapok díszítették. A tegezen a nyílak hegyükkel felfelé álltak, s feltehetőleg a tegez testének összefűzhető középső részén bújatták be azokat. A tegez a harcosok övéről jobb oldalt csüngött le, függesztő szíjait két, a vaspálcák meghajlításával kialakított téglalap alakú függesztő fülhöz kapcsolódtak. A felfüggesztésben játszottak szerepet a küllős vagy osztatlan, általában hármassával előkerülő függesztőkarikák.

A karosi I. temető 1936-ban feltárt sírjainak mellékletei közt két alkalommal (I., 11. sír) említ tegezmardványokat az ásató *Horváth Tibor*: A II. temető ásatása során 16, a III. temető feltárása nyomán 4 sírból kerültek elő nyíltartó tegezek vas- vagy csont alkatrészei. Sajnos, a földmunkák, vagy a rácsálók valamennyi nyíltartót megrongálták kisebb-nagyobb mértékben, így minden részletében helyreállítható tegezt egyik sírból sem tudunk rekonstruálni. Néhány lelet azonban értékes új részadatokkal gazdagította eddigi ismereteinket.

Kiemelkedik közülük a II/52., vezéri sír finom mívű tegeze, melynek maradványai a bal lábszárcsont mellett feküdtek (104–107. kép). A tegez száját két oldalt és fedelénél csontlemezekkel díszítették (85. tábla). A tegezszej szélessége 11,2 cm, magassága a nyakpánttól a fedélig 12,5 cm volt. A csontlemezek közül a bal oldali csaknem teljes épségben fennmaradt. Az ívelt, középen kiszélesedő lemezt bekarcolt, egymásból kinövő háromlevelű palmettákkal ékesítették, a mintát bekarcolt hullámvonal fogja keretbe. Alsó negyedénél megfigyelhető a nyakpánt 0,9 cm széles töredéke. A valaha élén álló lemezt a föld súlya lapjára fektette. Elülső szegélyét az ívelt oldalhoz merőlegesen illeszkedő vékony csont pálcával zárták le. Hátsó szegélyére a szájnnyílást merevítő vaspálcát szegecseltek, s a pálcá derékszögben ráhajlott a tegez fedelét díszítő csontlemeze. E töredékes fedéllemez a tegez testével 47°-os szöveget zárt be, a felületén lévő vaspálcától, s a hozzá rozsdásodott textilmaradványtól nem állapítható meg, hogy ez is díszített volt-e. A fedéllemezre merőlegesen (az oldallemezhez hasonlóan) itt is egy vékony csontpálcát szereltek. A tegez száját jobb oldalon is vaspálca merevítette, a hozzá illesztett, a bal oldalához hasonló csontlap azonban csak töredékeiben maradt meg. A fedéllemezhez egy nagyjából ötszög formájú bőrtakarót rögzítettek, mely a harcos kezét az éles nyílaktól védte (104., 106. kép). Ennek szegélyére és felületére háromágú, karélyos vereteket illesztettek, közéjük pedig félgömb fejű ezüstszegecsket

(85. tábla). A nyakpánt sajnos megsemmisült, de nem elképzelhetetlen, hogy ide tartozott az az ívelt, bekarcolt palmettákkal és egyik szegélyén pártadísszal ékesített csontlap, melyet másodlagos helyzetben, a tegez nyakától 42 cm-re K-re találtunk. Ennek hosszanti szegélyén 0,75 cm széles vas rozsdalenyomatot találtunk, e méret pontosan megegyezik a nyakpánttöredék szélességével, a fenékpánt töredékei viszont 1,1 cm szélesek, tehát a rozsdalenyomat nem származhatott a fenékpánttól. Jobb oldali harmadán látszik a nyakpántra merőleges oldalpálca rozsdalenyomata is. A tegezszej bal oldalát merevítő vaspálca összefüggő vonalban fut a tegez fenékpántja felé, a fedéltől mérve 66 cm hosszan. A jobb oldali merevítő pálcá a fedéltől 22,5 cm-re nyúlik le. Egyik függesztő füle közvetlenül a nyakpánt helye alatt volt, a másikat másodlagos helyzetben, a bal lábujjpercek felett találtuk. A nyakpánttól mért 46 cm-re indult egy újabb, 9 cm hosszú merevítő pálcá töredék, mely eredeti helyzetében feketett. Ennek K-i végétől 8,8 cm-re találtuk másodlagos helyzetben a két fenékpánt-töredéket, így sajnos a tegez hajdani, teljes hossza nem mérhető. A tegez szájának bal felső sarkánál a felső függesztőfül mellett, valamint a jobb boka mellett került elő egy-egy küllős bronz szíjelosztó karika. Az elsőől jól megfigyelhettük a három irányba induló szíjmaradványokat (104. kép). Az egyik a tegez fedelével párhuzamosan húzódtott, közvetlenül a szíjelosztó mellett, kerek, öntött aranyozott bronzrozzetát, majd két szív alakú bronzveretet, ismét egy rozzetát tartalmazott, s egy ovális szíjszorítójú bronzcsatban végződött. A másik szíj a tegezszej bal oldala felett feküdt, a szíjelosztótól egy kis rozzetával indult, amit egy sorban 5 db bronz szív alakú veret követett. Soruk a nyakpánt előtt szakad meg, további vereteit – egy rozzetát, egy szív alakú veretet, egy pikkelymintás kisszíjvéget és egy ezüstcsatocskát – a jobb lábszár körül, másodlagos helyzetben találtuk. A szíjelosztóból kiinduló harmadik szíj díszítetlen volt (86. tábla 1–20). A tegezen 7 nyílcsúcs feküdt.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy e pompás tegez hajdani hossza 80–85 cm lehetett. Fedelét a tegez elülső oldala felé lejtő széles csontlemez borította, szájnnyílásának két oldalát pedig merev bőrgallér alkotta, melyre faragott, palmettás csontlapokat ragasztottak (85. tábla). Mind a fedél-, mind pedig a gallérlemezek elülső élét vékony, azok alakjához hajlított csontpálcákkal zárták le. Az előkelő férfi kézfejét, kaftánjának ujját felsértehték volna az éles nyílcsúcsok, ezért a tegez száját ötszög alakú, bronzveretekkel ékesített bőrtakaróval fedték le. Ennek az alsó végét rögzíthették valamiféleképp, talán az alsó csúcstól kiinduló bőrszíjjal, melyet a gallér közepén lévő bőr bújatón vezethettek át. E megoldásra nincs ugyan adatunk, de valami hasonlóra feltétlenül szükség volt, ellenkező esetben ugyanis az övről ferdén lecsüngő tegez szájnnyílását fedő bőrtakaró félrecsúszott volna. Széles, faragott csontlemez ékesítette a nyakpántot is. E csont szerelékeket a tegez vázát alkotó vas merevítőpál-

cák szorították a tegez testéhez. Korábbi megfigyeléseimmel ellentétben⁷⁷⁷ úgy tűnik, a tárgyalt karosi tegeznek legalább a bal oldalán, de valószínűleg a jobb oldalon is, a merevítőpálcák a fenékpánttól a fedélig folyamatosak, az utóbbira ráhajolnak, s a fedélborító csontlapot átütik, rögzítve azt a feltehetőleg fa tegezfedélhez.

A szájníylás bőr takarójának, valamint a függesztő szíjaknak a veretei s kisszíjvége erősen kopott. A pikelymintás kisszíjvég e vezér más felszerelési tárgyain is előfordul, csakúgy mint a háromkaréjú, áttört közepű veretek. Ez utóbbiak párjait a készenléti íjtegez díszei között is megcsodálhattuk. Mindez arra utal, hogy tegezét a többi méltóságjelvényével azonos időben és műhelyben készítették, s látták el e szerelésekkel.

Viszonylag ritka leletnek számítanak a gallért borító csont- vagy vaslemezek a honfoglalás kori sírokból.⁷⁷⁸ Ennek okát részben abban is kereshetjük, hogy az alkalmanként vékony csontlapok a kedvezőtlen talajviszonyok között sokszor szinte nyomtalanul elpusztultak. Fedélborító csontlemezek apró töredékei maradtak meg csupán a karosi II/14. és a II/34. sírban, a tegez vaspálcáihoz rozsdásodva (25. tábla 1.; 47. tábla 1).

A karosi III/13. sírban a tegez vasmerevítőit a rágcsálók megbolygatták, így annak pontos méretei sem állapíthatók meg. A váz bal combcsontja mellett találtunk egy ívelt, 11,5 cm hosszú, vékony csontlemezt, mely nyilván a tegez gallérijához tartozhatott (131. tábla 1). Párja nem került elő, s fedélborító csontlapot sem leltünk. E lelet azonban felhívja a figyelmet arra, hogy alkalmanként csak a szájníylást övező bőr gallér szegélyét szerelték fel csont (vagy fa) pálcákkal, ilymódon is megóvva azt a sérüléstől, beszakadozástól.⁷⁷⁹

Kitűnő állapotban és eredeti helyzetében maradt meg a II/60. sír fedelének csontborítása (108–109. kép). A koponya jobb oldala mellett, a tegezben lévő nyílcsúcsok hegyével, eredeti helyzetében feküdt a fedélborító csontlap, s egy ennek az alsó ívét követő keskeny csontlemez (99. tábla 1). A szélesebb csontlap a nyílcsúcsok felé hajlott, azokkal 46,5°-os szöveget zárt be. Ez esetben a tegez száját, fedelét nem erősítették vaspálcák, s hiányzott a vas nyakpánt is. Csupán a tegez jobb oldalán volt egy 14,3 cm hosszú felső- és egy 11,0 cm hosszú alsó, füles kiképzésű merevítőpálca.

Ebből is kitűnik, hogy a vasmerevítőket rendkívül változatos módon szerelték fel. Az említett tegeznél nyilvánvalóan hiányoztak a fedelet és a szájrész merevítő vas pálcák, s e jelenséget más karosi tegezeken is megfigyelhettük. Ilyen pl. a II/16. sírban feltárt tegez, melynek sem a száját, sem a fedelét, sem az alját nem erősítették meg vaspálcákkal (110. kép). Mindössze egy 9,2 cm hosszú nyakpánt és jobb oldalán egy ehhez csatlakozó 11,8 cm hosszú, füllel ellátott töredékes vaspálca alkotta a fém szereléseket (29. tábla 1–2). A tegezsáj

jobb oldalánál előkerült viszont egy ívesen meghajlított, részben csavart ezüstlemez (párja a jobb lábszárcsontnál feküdt), amely valamiképpen a tegezhez tartozhatott (29. tábla 4–6). Ékesíthette a tegezsáját, de a függesztő szíjat is. A töredékes adatokból úgy tűnik, a II/29. sír tegezenek is csak a nyak- és a fenékpántja, valamint függesztő fülei voltak vasból. Hasonló szerkezetű volt a II/63. sír tegeze is, azzal a különbséggel, hogy itt a nyakpánt is hiányzott. A karosi temetőben egyetlenként viszont épségben maradt a fenékpántja: ennek alapján a tegez félkör átmetszetű volt, szélessége alul 10,5 cm, vastagsága 7,2 cm (106. tábla 11). A fenékpánt nem futott teljesen körbe, hanem a tegez teste felé hajló ívben végződött, jobb szélén 9,5 cm, bal szélén 14,8 cm, közepén 12,0 cm hosszú vaspálcák indultak a fedél irányába. Az eredeti helyzetben maradt fenékpánt és a nyílhegyek csúcsa közti távolság megadja a tegez hajdani hosszát: ez 78 cm volt.

Részadatokat még további három karosi tegez feltárása során rögzíthettünk: a II/36. sírban a bal felkartól a bal combcsont közepéig húzódó sávban feküdtek a tegezmaradványok, mérhető hossza 74 cm volt. Szájának szélessége 8,0 cm, a tegez testének szélessége az alsó harmadnál 9,5 cm volt. Vaspálcái nem alkottak összefüggő vázat. Jobb oldalán, a nyak alatt egy 11,0 cm-es, majd ettől 28 cm-re lejjebb egy 12 cm-es függesztő fül feküdt, utóbbival szemben a tegez bal oldalát alul 26 cm hosszú vaspálca merevítette. Nyak- és fenékpántot itt sem találtunk (51. tábla 1–3).

A II/14. sírban a jobb alkar mellett feküdt a tegez kevésbé bolygatott felső harmada. Fedelét – töredékesen fennmaradt – csontlemez borította, mely 46°-os szöveget zárt be a 6 nyílcsúcsból álló nyílhegyköteggel (51–52. kép). Szája 8 cm volt, s azt kétoldalt vékony csontlap, és arra rászegecselt vaspálca merevítette. Az egyik vaspálca ráhajolt a csont fedéllemezre, s hozzá volt szegezve. A tegez testének jobb oldali merevítőpálcái másodlagos helyzetben feküdtek. Nyakpánt nyomait nem találtunk, a fenékpánt-töredékei pedig a jobb térd felett, a tegez szájától 80 cm-re feküdtek (25. tábla 1–5).

A III/11., vezéri sírban az elhunyt jobb lába mellett feküdtek a tegezmaradványok, 86 cm hosszúságban. Fedelét a tegez elülső oldala felé lejtő töredékes csontlemez borította, a ráhajló vaspálca a tegezsáj jobb oldalát merevítette, 21 cm hosszúságban, s alul függesztőfülben végződött (94., 111. kép). A tegezsáj 12 cm hosszú, 9 cm széles volt. A tegez bal oldalán a fedéltől 30 cm-re kezdődött egy 18 cm hosszú merevítőpálca. A többi vasalás másodlagos helyzetben feküdt (124. tábla 1–3).

A karosi feltárások részben megerősítették a tegez szerkezetét illető korábbi megállapításokat, megfigyeléseket, ugyanakkor árnyaltabbá is tették eddigi ismereteinket. Alátámasztották a tegez elülső oldala felé lejtő, a

777 Révész L., 1985. 38–39.

778 Épen maradt, vagy in situ kiemelt példányai: Orosháza–Pusztai Ignácné tanya 1. sír: *Dienes I.*, 1965. 144.; Magyarhomorog–Könyadomb: *Dienes I.*, 1972. 20. kép, palmetás faragványokkal díszítve: Mindszent–Koszoris dűlő 2. sír: *Csallány G.*, 1941. 186–189.; Rovásírásos felirattal Homokmégy–Halom 7. sír: *Dienes I.*, Rovásjelek egy honfoglalás kori tegezsáján. *Életünk* 30. 1992/5. 537–548.

779 Fodor I. 1985. 23. 5. kép 2.

fedéleszkához rögzített csont fedélburkolattal kapcsolatos korábbi megfigyeléseinket, s újabb adatokat kaptunk a tegez száját alkotó bőrgallér csontlapokkal, keskeny csontpálcákkal történő megerősítésére, díszítésére vonatkozóan is. Egyedülálló a szájnylást fedő, veretekkel ékesített bőrtakaró, mely a II/52. sírból került elő. Ugyanott a nyakpántot díszítő csontlemez is megjelent, melyhez hasonlókat ugyancsak nem ismerünk a honfoglalók eddigi hagyatékából. Néhány esetben megállapíthattuk a tegezszej pontos méreteit is, mely átlagban 10–12 cm hosszú és 8–9 cm széles lehetett. Megfigyeléseink szerint rendkívül változatos volt a vas merevítőpálcák hossza és elhelyezése. Alkalmanként a fedéltől a tegez aljáig összefüggő keretet alkottak, többször viszont a szájrészen nem találtuk nyomukat. Gyakran csupán a nyíltartó jobb oldalán függesztőként helyeztek el hosszabb-rövidebb vaspálcákat. Az a jelenség, hogy a II/60. sírban a fedélborító csontlapot nem rögzítették vasalással, s ilyen nem alkalmaztak a tegezszejön sem (sőt még a nyakpánt is hiányzott), ismételen arra hívja fel a figyelmünket: minden bizonnyal használtak eleink vas alkatrészek nélküli tegezeket is. Karoson ilyenek a II/9., 51., 61. és a III/14. sírban lehettek. Továbbra sem jutottunk viszont előre a tegez oldalának nyithatósága kérdésében, erre vonatkozóan a karosi leletek sem nyújtanak semmiféle támpontot.

Nemcsak a tegez vasszerkezete volt azonban változatos, hanem a felfüggesztésükre alkalmazott veretek is nagyon sokfélék lehettek. Legismertebbek közülük a háromküllős bronz szíjelosztó karikák, melyek rendszerint hármával kerülnek elő a sírokból⁷⁸⁰ (104., 110. kép). Karoson a II. temető 50. sírjából egy, a 16. és az 52. sírjából pedig 3–3 bronzból öntött példány került elő (29. tábla 7–9; 73. tábla 18; 86. tábla 1–3). Utóbbi esetében, mint említettük, megfigyelhettük az egyik szíjelosztótól három irányban elágazó, veretekkel ékesített bőrszíjak maradványait is. E szíjak közül kettő bronzcsathoz kapcsolódott, ezek szerepe nyilván az lehetett, hogy a függesztőszíjak hosszát a kívánt méretre állíthassák, illetve alkalomadtán lecsatolhassák az övről a tegezt. Még e szerencsés lelet nyomán sem tudjuk azonban a függesztőszíjak felszerelésének pontos rendszerét megállapítani. A tegezvasalásokon kiképzett két függesztőfül révén nyilvánvaló, hogy a szíjak két ponton kapcsolódtak a tegez testének jobb oldalához. A két csat azt mutatja, hogy az övre is két ponton kapcsolták a tegezt. A szíjelosztó karikákból azonban összesen kilenc irányba ágazhattak a függesztőszíjak, s ha valamennyi lehetőséget kihasználták, az egy rendkívül bonyolult szíjrendszert eredményezett. Erre talán azért lehetett szükség, hogy minél kisebb mértékű legyen a felcsatolt, nyilakkal feltöltött tegez mozgása, s ilymódon igyekez-

tek megakadályozni annak mozgás, lovaglás közbeni kilyengését. Leleteink nyomán is nyilvánvaló, hogy a függesztőkarikák nem voltak a tegez testére varrva.⁷⁸¹ A függesztőkarikáknak ismertek egyszerű, küllők nélküli változatai is, egy ilyen leltünk a karosi III/11. sírban is (120. tábla 25). A függesztőszíjakat ez esetben is két bronzcsattal rögzítették az övhöz, s téglalap alakú, alul áttört veretekkel, valamint egy kerek verettel díszítették azokat⁷⁸² (120. tábla 19–24).

A tegezek függesztőszíjait más esetekben különböző formájú csatokkal rögzítették. A II/14., a II/36. és a III/13. sírban egy-egy líra alakú bronzcsatot találtunk a tegezvasalások között (25. tábla 14; 50. tábla 13; 131. tábla 10). Ugyanott a II/60. sírban egyszerű bronzcsat feküdt (98. tábla 7). A II/29. sírban vascsatot találtunk a tegezveretek között (44. tábla 2). A II/11. sírban a lábszárcsontok körül, másodlagos helyzetben feküdtek a tegez oldalpálcáinak töredékei, s köztük volt egy felül hurkos végűre hajlított, alul gombban végződő vas függesztőhorog (20. tábla 6). Hasonló függesztőhorgot találtunk egy vascsat társaságában, ugyancsak másodlagos helyzetben, a II/50. sírban is⁷⁸³ (74. tábla 2).

A II/51. és a II/63. sírjában a nyílcsúcsok, illetve a tegezvasalások mellett, egy-egy vascsat társaságában, háromszög alakú vas függesztőket tártunk fel. A II/51. sírban lelt darab kettős szíjszorító lemezes, felső csúcsán a szíjszorítóra merőlegesen álló karikában végződik (76. tábla 13).

A II/63. sír verete ugyancsak háromszög alakú, de egyetlen lemezből áll, s hátoldalához egy bronzszegecs csatlakozik (106. tábla 8). E veretek nagyon hasonlóak az ezüst vagy bronz, készenléti íjtegezcek felfüggesztésére szolgáló függesztőkhöz. Nem lehetetlen, hogy e sírokban is inkább az íjtegez részei voltak, erre utal az is, hogy a II/51. sírban lelt darab az íjmarkolatcsont mellett feküdt.

Az eddigiektől teljesen eltérő függesztőket figyelhetünk meg a II/36. sírban (51. tábla 4–7.; 112. kép). Az elhunyt bal karjára fektették nyíltartó tegezt, szabyláját és csontlemezes markolatú íját. Mint említettük, feltehetőleg a tegez függesztőszíján lehetett az ugyanott talált líra alakú bronzcsat, bár nem zárható ki a szablya vagy az íjtegez felfüggesztésére történő alkalmazása sem. A harcos derekára díszítetlen bőrvet csatolt, melyet kettős szíjszorító lemezes, karoling eredetű vascsattal rögzített (51. tábla 8). A gerincoszlop és a bal oldali medencelapát között feküdt 3 db vas szíjelosztó (51. tábla 4–6). Karikájuk átmérője 3,1 cm, s mindegyikből három-három, 6 cm hosszú, kettős vas szíjszorító lemez ágazik ki. Ez utóbbiak sajnos nagyon töredékesek, így nem állapítható meg, miként csatlakozott hozzájuk az az ugyancsak

780 Fodor I., 1976. 375–377.

781 Gening, V. F. – Halikov, A. H. 1964. 47–50. 14. kép

782 Ld. 437. jegyzet, valamint ugyanott a négyzet vagy téglalap alakú veretekről elmondottakat!

783 Az akasztóhorgokról – főként azok avar kori előfordulásairól – összefoglalóan: Horváth M. A., 1984–85. 205–220.; a tegezöv összekapcsolására alkalmazott kapcsolókat határozva meg e tárgyakat.

sérült, kengyelfülhöz hasonlító, téglalap alakú nyílással áttört vaslemez, melyet mellettük találtunk (51. tábla 7).

Ilyesfajta, szíjszorító lemezes szíjelosztók már korábban is kerültek elő honfoglalás kori sírokból, vasból és bronzból készített változataikat egyaránt ismerjük.⁷⁸⁴

A geszterédi leleteket *László Gy.* a szügyelő és a farhám összekötő karikáinak vélte.⁷⁸⁵ Noha ezeket az eszközöket sokféle szerepben alkalmazhatták, az újabb, jól dokumentált leletek (Letkés, Vörs, Karos) egyértelműen a fegyverzet, illetve a tegez felfüggesztésében játszott funkciót támasztják alá.

Balták. Az íjakkal, nyilakkal, tegezekkel ellentétben, jóval ritkábban kerülnek elő a X–XI. századi temetőkből harci balták. Napjainkig e fegyver közel 100 példányának 11 típusát határozta meg a kutatás.⁷⁸⁶ A karosi II. temetőből három, a III. temetőből két balta került elő.

Az öt balta közül három az ún. *fokos balták* közé sorolható (II/69., III/3., III/8. sír). Háromszög alakú pengéjük vonala törés nélkül fut a kissé megnyúlt köpühöz. Ennek másik oldalából négyzet átmetszetű fok nyúlik ki, mely két esetben (II/69., III/18. sír) rombusz alakú gombban, a III/13. sírban talált baltánál pedig lemezes, de él nélküli lezáródásban végződik (108. tábla 1.; 113. tábla 8.; 117. tábla 7).

Kovács L. a fokos balták 23 példányát gyűjtött össze.⁷⁸⁷ Zömük a X. századra – néhány példány a század első felére – keltezhető, de kis számban még a XI. században is előfordulnak. Az ún. „nagy családi” temetőkben, magányos(?) sírokban és köznapi környezetben egyaránt fellelhetők. E baltatípus eredete a szkítákig vezethető vissza, s ettől kezdve folyamatosan használták a steppei népek. Ismert volt a szaltovói kultúra területén is. *Sz. A. Pletnyova* szerint főként a kultúra alán népességre volt jellemző alkalmazása.⁷⁸⁸ A Kárpát-medencébe a 670-es években betelepülő második avar hullám népessége hozta magával, majd a honfoglaló magyarsággal jelenik meg itt ismét.

Igen ritka típust képvisel a karosi II/16. sírban talált *fokos alabárd* (30. tábla 8). Ívelt élű, megnyúlt pengéjének felső harmada alól induló hosszú nyakkal kapcsolódik a gömb alakú köpühöz, melyből az ellenkező

oldalon hosszú, négyzet átmetszetű, tömör gombban végződő fok nyúlik ki. A honfoglalás kori leletanyagból mindeddig egyetlen párhuzama ismert: ez Kecel–Vádéi dűlő 2. sírjából került elő.⁷⁸⁹ *Kovács L.* véleménye szerint – noha a késői avarorból is ismerünk alabárdokat – e honfoglalás kori fegyverekben egy nyugati eredetű fegyver keleti ízlésű átformálását láthatjuk. E X. században már korszerűtlen típussal a honfoglaló magyarok a Kárpát-medencében ismerkedtek meg.⁷⁹⁰ Megállapításával egyetérthetünk, még akkor is, ha a karosi balta arányaiban (a penge és a nyak kapcsolódása tekintetében) közlebb áll az avar fegyverekhez, mint a keceli lelethez. Előbbiekről viszont hiányzik a gombban végződő, hosszú fok. A keceli baltát kísérőleletei (kétélű kard!) és a temető egyéb leletei a X. század közepére–második felére kelteznek. Ennek az időrendnek nem mondanak ellent a karosi II/16. sírban talált övveret típusok sem.

A karosi II/11. sírban *baltás szekercét* tártunk fel (171. tábla 10). Hasonló fegyvert mindeddig 6 honfoglalás kori lelőhelyről ismertünk.⁷⁹¹ A karosi fegyver ívelt élű, lefelé kissé megnyúlt, trapéz alakú pengéjét rövid nyak köti össze a gömbformájú köpűvel, melyhez a másik oldalon keskeny, enyhén szélesedő, tompa szélű penge csatlakozik.

A baltás szekercét *Kovács L.* szerint a magyarok már a honfoglalás idején magukkal hozhatták,⁷⁹² *Fodor I.* viszont úgy vélekedett, hogy felbukkanásuk az orosz–normann katonai kíséret magyarországi megjelenéséhez kapcsolható.⁷⁹³ Noha kétségtelen, hogy a kijevei Oroszországban a X. században és a XI. század elején e fegyvertípus széleskörűen használták,⁷⁹⁴ éppen a tárgyalt karosi lelet nyomán válik nyilvánvalóvá, hogy már a honfoglaló első generáció is birtokában volt a baltás szekercének. A II/11. sírban ugyanis olyan veretes tarsolyt, s kazár típusú, markolattüskével felszerelt szablyát találtunk, melyeknek mindeddig csakis keleti párhuzamaik ismertek, s bizonyos, hogy tulajdonosuk még a Kárpátoktól keletre született, s jutott e tárgyak birtokába. Még a kis cset-szám ellenére is feltűnő, hogy a 7 baltás szekerce közül 5 a Felő-Tisza-vidékről került elő, s a távolabb eső lelőhelyek – Szentes–Szentlászló, Bihar–Somlyóhegy – közül is az utóbbi emléktárgyának szinte minden

784 Geszteréd–Kecskelátó dűlő: *Kiss L.*, 1938. 15., IX. t. 1–4.; Kolozsvár–Zápolya u. 11. sír: *Bóna I.*, 1986. 39. t. 15.; Szolyva: *Hampel J.*, 1900. XI. IV. t. 9–10.; Beregszász: *Hampel J.*, 1907. 102–103.; 2. t. 4., 6.; Bihar–Somlyóhegy 7. és 8. sír: *Hampel J.*, 1907. 7. t. 24., 34., 36.; 8. t. 21., 24., 25. (a tárgyak összetartozását *Hampel* bizonyára nem ismerte fel, mert a rajzos táblán szétszórva közli azokat); Gödöllő–Öreghegy: *Supka G.*, 1911. 180–182.; Letkés–Téglágerető I. temető 59. sír: *Bakay K.*, 1978. 77., XXXVII. t. 1., 86. kép; Mór–Sóderbánya: *Kralovicszky A.*, 1967–68. 249–252.; Krylos: *Pasternak J.* A krylosi (Galícia) magyar sírleletek. In: *Fettich N.*, 1937. CXXXV. t. 12–14.; Vörs–Papkert „B” lelőhely, 561. sír: *Költő L.*, 1993. (sajtó alatt)

785 *László Gy.*, 1943. 31.

786 *Runkay A.*, 1976. 305–313.; *Kovács L.*, 1979. 389–392.; *Kovács L.*, 1980a. 69–98.; *Kovács L.*, 1986. 237–238., 21. kép

787 *Kovács L.*, 1980a. 74–78., további részletes irodalommal.

788 *Pletnyova S. A.*, 1967. 137–139.

789 *Fettich N.*, 1937. 105. A lovas sírból körte alakú kengyelpár, csikózabla, kétélű vaskard, agyag edény is előkerült.

790 *Kovács L.*, 1980a. 78–79.

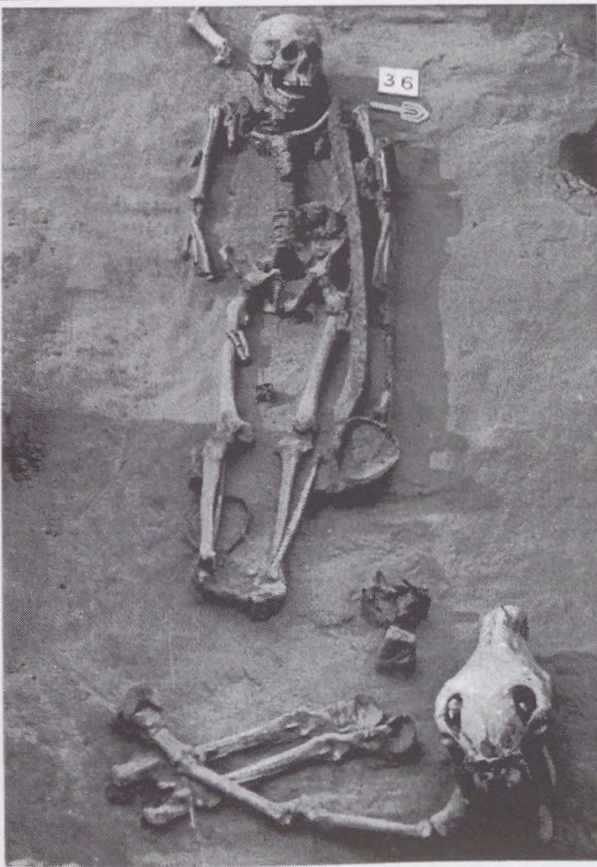
791 Bihar–Somlyóhegy 4. sír; Nagyhalász–Zomborhegy 1. sír; Szentes–Szentlászló 7. sír; Tiszavasvári–Aranykerti tábla 4. sír; Demecser–Borzovapuszta; Bodrogvécs: *Kovács L.*, 1980a. 70–72.; *Kovács L.*, 1989a. 169–171. további irodalommal. A doroszlói baltás alabárd kapcsán e fegyvertípusról: *Fodor I.*, 1981. 152–156.

792 *Kovács L.*, 1989a. 171.

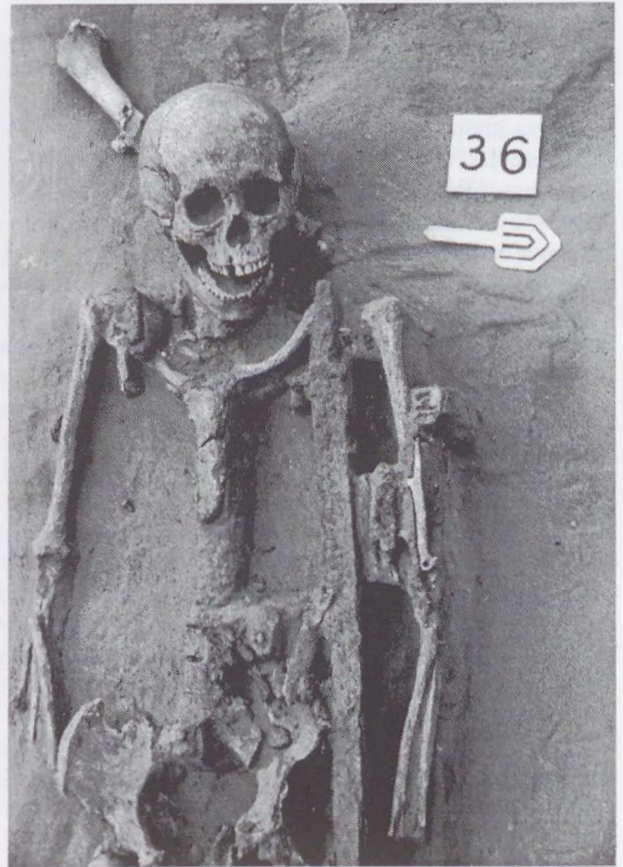
793 *Fodor I.*, 1981. 152–156.

794 *Kirpicnikov A. N.*, 1966. II. 35., 104–107.

112. 1

112. 2

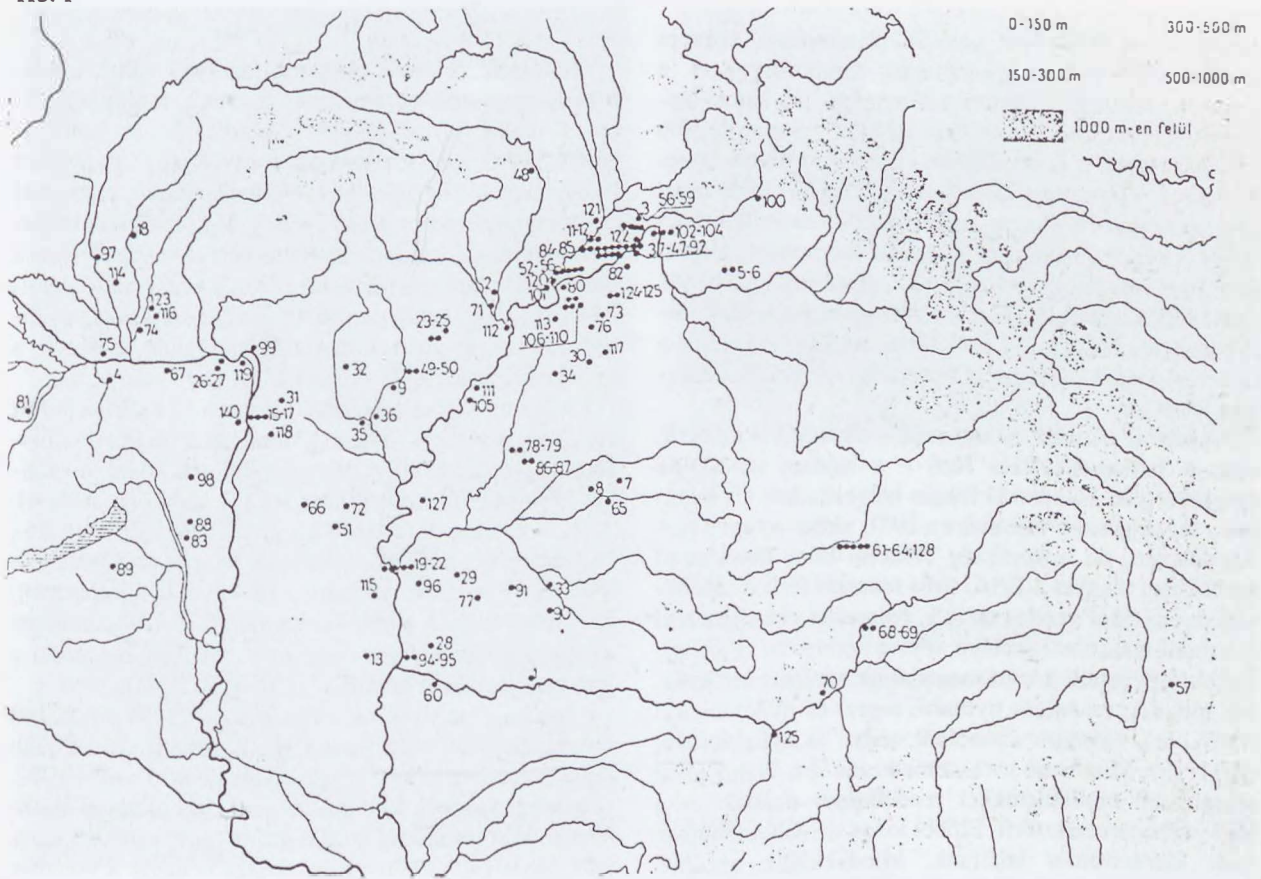
112. kép. 1–2 A karosi III/36. sír

113. kép. 1. Honfoglalás kori szabályák a Kárpát-medencében (Kovács L. nyomán). 1. Arad–Csálya, 2. Aszaló, 3. Ágcsemyő–Nagyréti domb, 4. Bara–Ördögástahegy 1., 5–6. Beregszász–Kishegy, 7. Bihar–Somlyóhegy 8., 8. Biharkeresztes–Vasútállomás 1., 9. Bocsnád–Szilapos puszta, 10. Bodrogszentahely–Bálványhegy 3, 11–12. Bodrogvécs, 13. Bordány–Mező dűlő, 14. Budaörs–Tűzkőhegy 1, 15–17. Budapest–Pestlőrinc–Rákos I. 2., 18. Csekej–Kostolné dűlő, 19–22. Csongrád–Vendelhalom 17/1937, 1955. évi sír, 2 szórványlelet, 23–25. Eger–Répástető 1., Szépasszony–völgy A. 18. 26–27. Esztergom–Könyvtár–könyvéke, 28. Földeák–Mártírok u. 1., 29. Gádoros–Bocskai u. 44.sz. 1., 30. Geszteréd–Nyíri puszta, 31. Gödöllő–Öreghegy, 32. Gyöngyöspata–Csákberegpuszta, 33. Gyula környéke, 34. Hajdúböszörmény–Erdős tanya, 35. Jászberény környéke, 36. Jászkáóhalma, 37–47. Karos–Eperjesszög I. temető 1899. évi szórvány, 2/1936. Eperjesszög–Libatanya (II. temető) 5, 6, 11, 20, 36, 41, 50, 52, Eperjesszög III. temető 11., 48. Kassa környéke 49–50. Kál–Legelő 2, 58, 51. Kecskemét–Madari tanya, 52–56. Kenézlő–Fazekaszug I. temető 3, 14, 18, 25, II. temető 4, 57. Kézdivásárhely, 58–59. Kisdobra 2. lovassír szórvány, 60. Kiszombor–E. temető, 61–64. Kolozsvár, Zápolya u., 1, 4, 6, 10. 65. Köröstarján, 66. Ladánybénye–Benepuszta, 67. Lábatlan–Duna meder, 68–69. Marosgombás–Zeyk szőlő 1, ?(5 9). 70. Maroskama B temető, 71. Miskolc–Repülőtér 5., 72. Nagykőrös–Fekete dűlő 2, 73. Napkor–Vásárosnaményi út, 74. Naszvad–Partok dűlő 3, 75. Nemesócsa–Végh A. kertje 9. 76. Nyíregyháza–Polyák bokor, 77. Orosháza–Pusziaszentotnya, 78–79. Piüspökladány–Eperjesszög 16, 22, 80. Rakamaz–Strázsadombi dűlő 1,

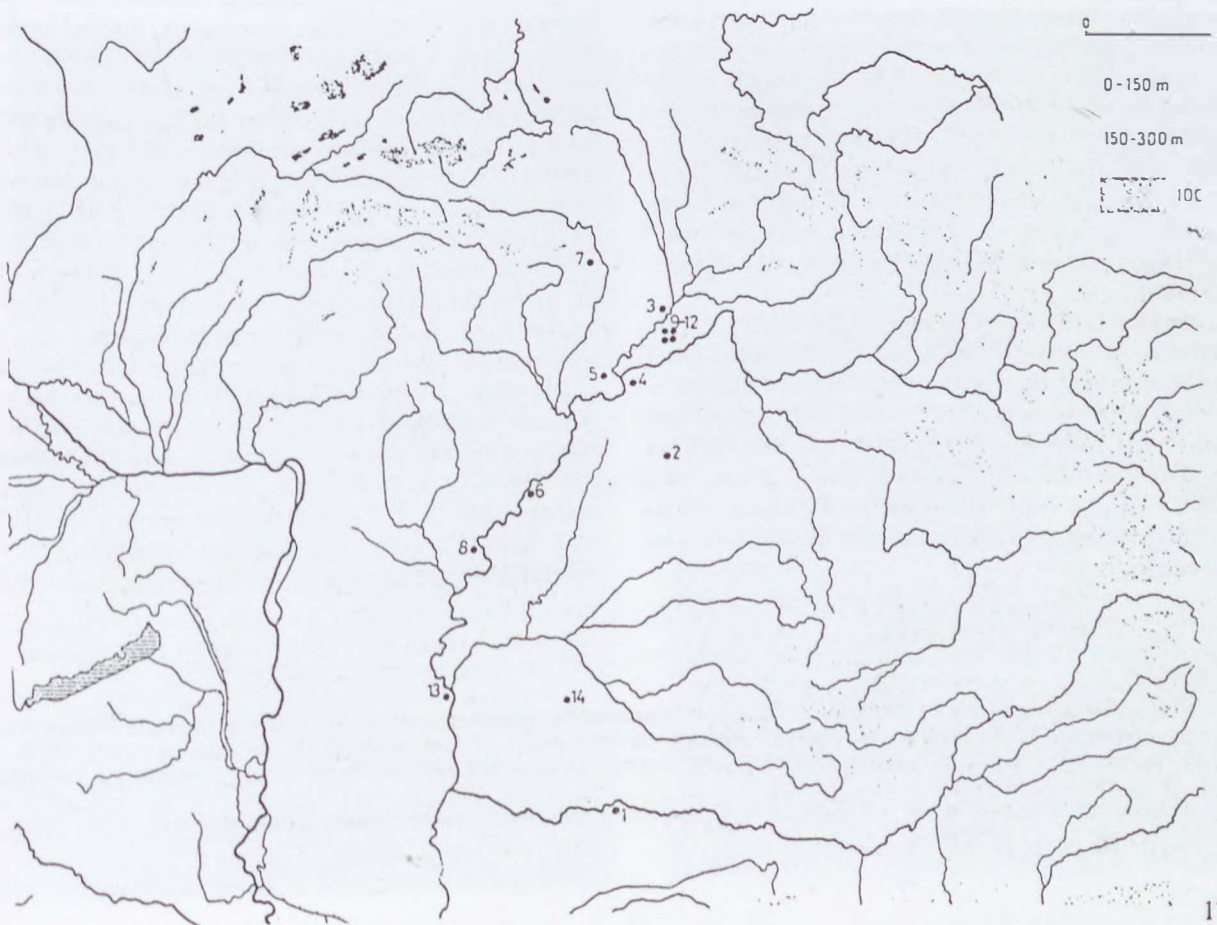
81. Rábacsanak–Alsógyep dűlő, 82. Rétközberencs–Paromdomb 1, 83. Sárbogárd–Templom dűlő 2, 84–85. Sárospatak–Baksahomok 1, 10, 86–87. Sárrétudvari–Hízó föld, 88. Sárszentágota, 89. Sérsekszőllős–Szöllőspuszta, 90. Sikló–Gropoie 3, 91. Szabadkigyós–Pálligeti tábla 1, 92. Szabolcsveresmart–Szelérd domb 4, 93. Szarvas–Tessedik u., 1., 94–95. Szeged–Algyő 18, Csongrádi út, 96. Szentes–Nagymágocsi út, 97. Szered–Mácsédi dombok I. temető 1/1957., 98. Székesfehérvár–Demkő hegy 6, 99. Szob–Vendelin földek 51, 100. Szolyva, 101. Tarcal–Vinnai dűlő 4, 102–104. Tiszabездéd 4, 8, 10, 105. Tiszaderzs–Kupasor, 106–110. Tiszaeszlár–Bashalom, Fenyestábla I. temető 10, 11, II. temető 1, 7, 8, 111. Tiszafüred környéke, 112. Tiszaszederkény–Tiszai Vegyi Kombinát 2, 113. Tiszavasvári–Aranykerti tábla 1, 114. Tornóc–Felsőjattó Remiz dűlő 183, 115. Tömörkény–Piactér 1, 116. Udvard–Tenyíri dűlő, 117. Újfehértó–Micskepuszta 1, 118. Üllő–Ilona út, ? , 119. Visegrád–Sibrik domb, 120. Zalkod–Szegefarka dűlő, 121. Zemplén–Szémalomdomb, 122. Zemplénagárd–Terebes halom, 123. Zsitvabesenyő–Sirdűlő, 124–125. Demecser–Borzsova puszta, 126. Déva, 127. Kétpő–Hibrid telep 1, 118. Kolozsvár–Pata és Szántó u.

113. kép. 2. Arany- vagy ezüstszerelések szabályák a Kárpát-medencében. 1. Arad–Csálya, 2. Geszteréd–Kecskelátó dűlő, 3. Zemplén–Szémalomdomb, 4. Rakamaz–Strázsahalom, 5. Tarcal–Rimai dűlő, 6. Tiszafüred környéke, 7. Kassa környéke, 8. Tiszastüly–Éhhalom, 9–12. Karos–Eperjesszög II. 11, 50., 52., III. 11. sír

113. 1

113. 2

darabjával e területhez kötődik. Bizonyosan köznépi környezetből csak a Nagyhalász–zomborhegyi és a Szentés–szentlászlói leletek származnak, s a karosi baltás szekercét tartalmazó sírban találtuk a leggazdagabb kísérőleleteket: e fegyvertípust egyedül itt kísérte veretes tarsoly és szablya. Ha a leletek csekély száma miatt nem tarthatjuk is a baltás szekercét a felső-tiszai fejlődési kísérlet általánosan jellemző felszerelési tárgyának, fegyverzetük jellegzetes elemeinek vélhetjük azokat. Használati idejüket a rendelkezésünkre álló adatok alapján a X. század első kétharmadára tehetjük, s e keletkezést még a két köznépi temetőből származó példány sem zárja ki.

A karosi temetők baltás sírjai – akárcsak a többi X. századi baltamellékletes férfi – a hajdani társadalmi ranglétra igen különböző fokain helyezkedtek el. Közülük a legrangosabb bizonyára a II/11. sírban nyugvó harcos lehetett, de a közösség előkelői közé tartozhatott mellékletei alapján a II/16. sírba temetett férfi is. Méltóságjelvényeiket veretes tarsoly, palmettás ezüstlemezzel felszerelt markolatú szablya, illetve veretes öv is jelezte. Egyéb fegyvereik között megtaláljuk az íjat, csontlemezes íjtegezt, vaspálcás nyíltartó tegezt és nyílcsúcsokat (II/16. sír), valamint a szablyát, tegezt és nyílcsúcsokat (II/11. sír). Mindkettő lovas temetkezés volt. Náluk jóval szerényebb mellékletekkel rendelkezett a III/3. és a III/8. sírba temetett férfi. Előbbi lovas sír volt, utóbbiban csak lószerszámot találtunk. Mindkettőjük egyetlen fegyvere a harci balta volt, bár a III/3. sírt a szántás erősen megrongálta, így közel sem valamennyi melléklete maradt ránk. Felszereltségük nem éri el az átlagos karosi közrendű harcosok szintjét sem. Még náluk is jóval szerényebb mellékletekkel bocsátották utolsó útjára a II/69. sírban nyugvó férfit: mindössze egy vaskést és a fokos baltát találtuk a sírjában.⁷⁹⁵ A baltát a temetés során a halott jobb bokája mellett a sír földjébe vágták, így inkább a rontó erők ellen szolgáló védő–bajelhárító tárgy lehetett, s nem fegyvermellékletként került a sírba.⁷⁹⁶ (117. kép). Tulajdonosa szegény szabad, vagy házişzolga lehetett.

Az öt karosi baltából négy (a baltás szekerce, valamint a három fokos balta) a honfoglalók által keletről magukkal hozott típus volt, csupán a fokos alabárd tekinthető helyben megismert és átvett fegyverformának. Mindez összhangban van a temetők más leleteinek keletkezéséről elmondottakkal. A baltás szekercék és a fokos balták főként a Felső-Tisza-vidéken fordulnak elő nagyobb számban, s e képhez szervesen illeszkednek a karosi leletek is.

Szablyák. A balták mellett a szablyák voltak a honfoglaló magyarok közelharcban használt, fontos fegyverei. Közülük jó néhánynak a markolatát és hüvelyét finom mívű, palmettamintás arany- vagy aranyozott ezüstlemezek ékesítik, s ily módon minden bizonnyal méltóságjelvényként is szerepeltek. Részletes kutatástörténetüket Kovács László foglalta össze, s felgyűjtve a honfoglalás kori leleteket, elemezte a szablyák kialakulásának helyét, elvégezte tipológiai felosztásukat és kísérletet tett a szablya–kard fegyverváltás idejének a meghatározására is.⁷⁹⁷

A három karosi temetőből összesen 11 szablya került elő. Ezen belül az I. temető területéről 2 db látott napvilágot: egyik az 1899-es szörvány leletek közül, a másikat 1936-ban Horváth T. tárta fel a 2. sírból (2. tábla 4). A II. temetőben 8 sírban (5., 6., 11., 20., 36., 41., 50., 52.) találtunk szablyákat, illetve azok maradványait (10. tábla 2; 11. tábla 6; 19. tábla; 34. tábla 7; 50. tábla 14; 55. tábla 11; 73/2. tábla; 82–83. tábla). A III. temetőben nyugvók közül viszont csak a 11., vezéri sírba jutott e fegyver egy díszes példánya (122–123. tábla).

A karosi szablyák zömének hossza 82–85 cm között ingadozik, ennél csak a két előkelő, gazdag sírban talált fegyver hosszabb: a II/11. sír szablyája 90,1 cm, a II/52. sírban lelt fegyver 87,0 cm hosszú. Utóbbi hegye azonban letörött, csakúgy, mint a III/11. sírban fekvő szablyáé, tehát valószínűleg ezek hossza is elérte a 90 cm-t. A pengék szélessége 2,6–3,0 cm között váltakozik. A pengék kivétel nélkül egyenletesen, enyhén íváltak. Valamennyi alsó végét kétélűre köszörülték, fokéllal látták el. Ennek hossza csak három esetben mérhető: a II/6. sírban 24,0 cm, a II/36. sírban 21,5 cm. Ennél jóval rövidebb volt a II/11. sír szablyájának fokéle: 17,5 cm, s itt határozottan megfigyelhető az elman is. E fegyver tehát mind hosszát, mind az elmant, s annak hosszát tekintve is eltér a többi karosi szablyától. A II/52. és a III/11. sírban a hüvely ezüstlemezei a pengéhez rozsdásodtak, így fokélükről semmit sem tudunk. Valamennyi szablyán – a két, előbb említett vezéri fegyveren kívül – megfigyelhető a vércsatorna, átlag 50,0 cm hosszúságban.

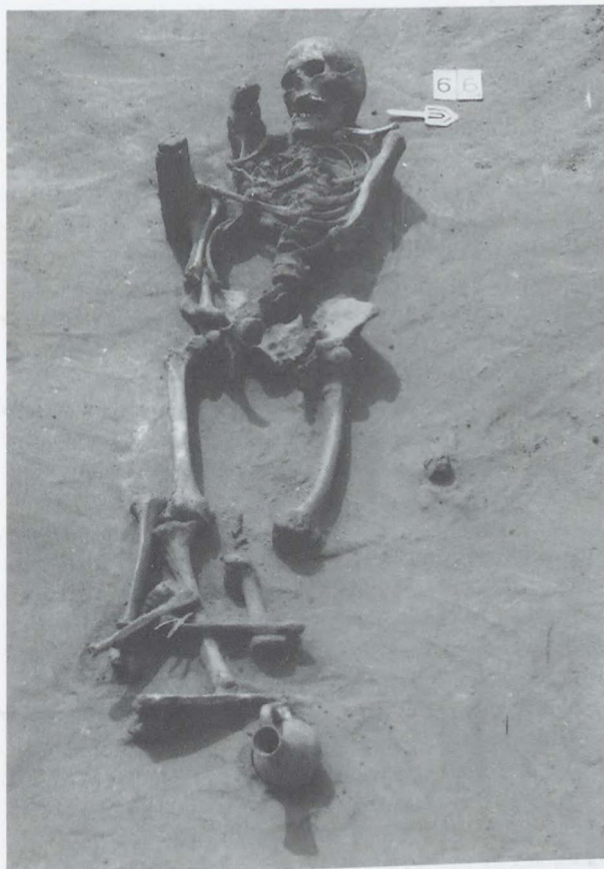
A markolatvas valamennyi esetben határozottan az él felé hajlik. A szegeccsekkel felerősített fa markolat lenyomatát valamennyinél, kisebb-nagyobb odarozsdásodott maradványait a II/11., II/52. és a III/11. sírban figyeltük meg. A markolat és a hüvely ezüstszerelékeinek részletes elemzésére az alábbiakban még visszatérünk, most csak azok formai variánsait említjük: a II/11. sírban ezüstlemezről hajlított, ovális átmeteszétű, ezüst mar-

795 Az alábbi temetkezésekben a balta a sír egyetlen lelete: Kiskunfélegyháza–Alpári u. 11., 45. sír; Majas 844. sír; Nagyhalász–Zomborhegy 1. sír; Pécs–Vasas 10. sír; Üllő–Ilona u. 1. sír; Vaskés kíséretében: Vágtornóc, 58., 63. sír; Halimba–Csereş 142. sír; Kovács L., 1980a, 93–94.

796 A sír földjébe vágott balták: Kisdobra–Ligahomok 1. sír; Szentés–Szentlászló 100. sír; Szabadkígyós–Pálliget 7. sír; Hencida–Szerdekhalom 9. sír; Kovács L., 1980a, 91–93.

797 Kovács L., 1975, 519–521.; Kovács L., 1980a, 10–67.; Kovács L., 1990, 39–50., további részletes szakirodalommal.

114. 1

114. 2

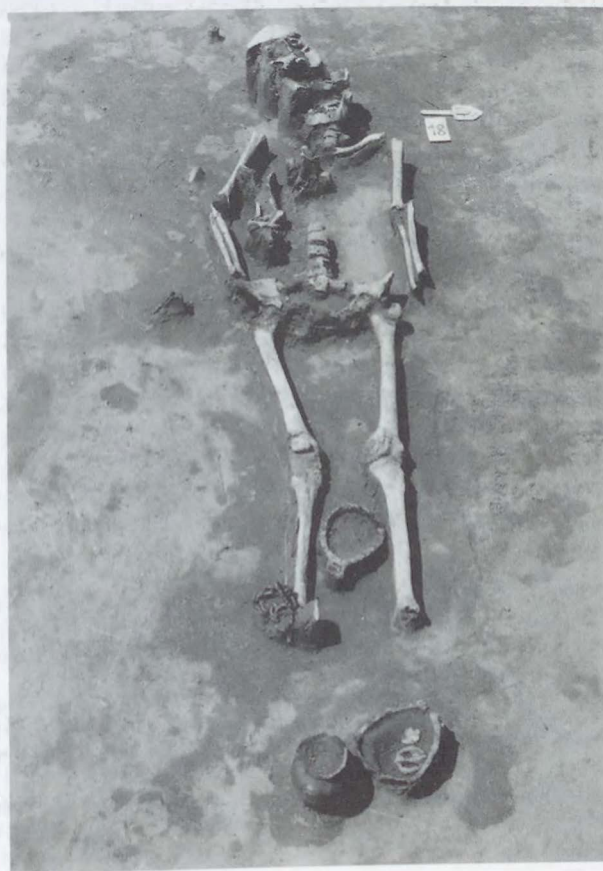
114. kép. 1–2 Szaltovói típusú agyagkorsó a karosi II/66. sírban

115. kép. 1–2 Edények a karosi II/31. és III/18. sírban

115. 1

115. 2

kolatvéget találtunk (19. tábla). Párhuzamai zöme vasból, néha bronzlemezből készültek.⁷⁹⁸ E markolatvégek előképei minden bizonnyal a szaltovói szablyákon kereszthetők.⁷⁹⁹ Feltűnő ugyanakkor, hogy ez a típus – egy lelet kivételével – a Tiszától keletre fekvő temetőkből került elő, benne talán egy, e vidéken dolgozó műhely sajátosságát fedezhetjük fel.

A két karosi vezéri szablyát (II/52., III/11. sír) körte alakú markolatgombbal szerelték fel (82. tábla; 122. tábla). Mindegyik két félből áll, ovális átmetszetűek, a markolat közepének két oldalán egy-egy nyúlvány ágazik ki belőlük. Ezeket szegeccsel ütötték át, ily módon rögzítve a markolatgombot. Egyikük ezüstlemezből készült, a másik (III/11. sír) viszont vastag öntvény. E típus is a szaltovói kultúrából eredeztethető.⁸⁰⁰

A csuklószíjat tartó gyűrűs fejű szegecs két szablyánál figyeltük meg: A II/52. sírból való fegyveren a markolatgomb nyúlványát ütötte át egy ilyen bronzszegecs. A II/11. sírban viszont a markolat oldalának alsó harmadában egy négyágú, öntött ezüstveretet szereltek fel, ennek közpéből nyúlt ki a gyűrűs végű vasszeg (19. tábla). Sajnos ez utóbbi a restaurálás során szétfördözött, de a feltárás alkalmával még megfigyelhettük.⁸⁰¹ Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy hasonló veretek megnyújtásából alakultak ki a markolatot borító gyűrűk is.

A karosi szablyák közül csak a két vezéri fegyvert szerelték fel markolatgyűrűvel (82.; 122. tábla). Mindkettő aranyozott ezüstlemezből készült, de csak az elülső oldalon elhelyezettek díszítettek. Kétoldali nyúlványait szegecs rögzítette, ezek formája a II/52. sírnál a markolatgomb nyúlványának tükörképe, a III/11. sírban viszont legyező alakú, s eltér a markolatnyúlványtól. Egy díszes szablya feltehetőleg markolatgyűrűhöz tartozó poncolt háterű, palmettamintás, aranyozott ezüstlemezből készült töredékét találtuk a II/50. sírban is (73/2. tábla).

Az említett két vezéri szablyán a markolat él felőli oldalán palmettadíszes aranyozott ezüstlemez látható, mely a markolatgombtól a markolatgyűrűig fut. Szélek karélyos kiképzésűek, s apró ezüst szegekkel erősítették azokat a markolat fa lemezére. Honfoglalás kori szablyáink közül ezeken kívül mindössze az Arad–Csályáról előkerült példány markolatán volt hasonló – ott aranyozott bronz – ékítmény. Az ún. bécsi szablyán a markolatgomb és a markolatgyűrű között, a markolat két szélén egy-egy aranylemez látható. Ez a megoldás is szaltovói eredetű lehet, csakúgy, mint a II/11. sírban, a markolat él felőli oldalán felszerelt egyetlen öntött ezüst, palmetta-

mintás, gúla alakú markolatűske (19. tábla). Párhuzamaikat a Don mellett csakúgy megtaláljuk, mint a Kaukázusban és az Altáj vidékén.⁸⁰² Az eddigi honfoglalás kori szablyákon hasonló markolatűskének nyoma sincs, úgy tűnik, ez a szerkezeti elem a X. századra már korszerűtlenné vált. A karosi szablya e letűnt fegyverműves gyakorlat egyik utolsó emléke lehet. Mindezek alapján úgy vélem, joggal tételezhetjük fel, hogy e fegyver a Kárpátoktól keletre készült, s tulajdonosa még az etelközi szállásokon jutott a birtokába. Mindezt alátámasztja a vele együtt talált szegélyveretes tarsoly, melynek párhuzama ugyancsak a Kaukázusból ismert.

A 11 karosi szablyából nyolcnak ismerjük a keresztvasát (a II/36. sírban lelt szablya keresztvasa a restaurálás során szétesett, de a feltárás során még megfigyelhettük). Valamennyi ívelt, csónak alakú, gömbös végű. Előoldaluk közepét gúla alakú kiemelkedés díszíti. Közülük 7 db vasból készült, a II/52. sírban lelt példányt bronzból öntötték. Ez utóbbi gömbös végén és gúla alakú közepén kereszt alakú árkolás, a közöttük lévő szárazon pedig azok alakját követő ívelt árkolás látható. E bronz ellenző teljesen egyedülálló a Felső-Tisza-vidék letanyagában.⁸⁰³

Öt karosi szablyának ismerjük a függesztőfüleit. Közülük mindössze egy készült vasból: a II/41. sír szablyáján mindjárt a keresztvas alatt helyezkedett el a felső függesztőfü (55. tábla 9). Hossza 5,5 cm, félkör alakú, közepén egy nyúlvány két részre osztja. Ettől 26 cm-re találtuk a másik, ugyanilyen formájú függesztőt. A II/11. sírban talált szablya félkör alakú függesztőfüleit bronzlemezből készítették (19. tábla). A lemezt a szegélyen négy helyen átfúrták, s előlapján ezüstlemez szegecselték hozzá, az utóbbinak azonban csak töredékei maradtak meg. A függesztőszíj befűzésére öntött bronz trapéz alakú veret szolgált, melyet két szegeccsel rögzítettek a függesztőfü közepéhez. A függesztőfü hossza 4,7 cm, magassága 2,2 cm. A fa tokhoz való hozzáillesztésének módját nem ismerjük. A hüvely torkolatveretét mindkét oldalon 1,7 cm széles ezüstlemez képezte, az elülső oldalon lévő azonban apró darabokra töredezett. Az alsó függesztőfü az előzőtől 21,5 cm-re helyezkedett el, és annak pontos mása. A hüvelyvég ovális átmetszetű volt, ezüstlemezborításának azonban csak töredékeit sikerült megmentenünk.

Az előzőeknél jóval gazdagabban díszítették a II/52. sírban talált szablya hüvelyét (82–83. tábla). Torkolatverete poncolt háterű, palmettamintás aranyozott ezüstlemez, hossza 5,0 cm, szélessége 3,6 cm. A hüvely

798 Zemplén–Szémalomdomb; Kolozsvár–Zápolya u. 6. sír; Miskolc–Repülőtér 5. sír; Püspökladány–Eperjesvölgy 16. sír; Tiszavasvári–Aranykerti tábla I. sír; Földéak; bronzból: Nemesócsa 9. sír; Szahadkigyós–Pálliget 1. sír; Kovács L., 1980a. 39.

799 Kovács L., 1980a. 39.; Merpert, N. Ja. 1955. 136–138.; Kirpicnikov, A. N. 1966. I. 68.

800 Kovács L., 1980a. 39.

801 Talán hasonló megoldást alkalmazhattak a pestlőrinci szablyán is: Bálint Cs., 1980. 241–250., 3. kép 1.

802 A markolatlemez kitűnő párhuzamai kerültek elő a kaukázusi Martan Cu 10. és 15. katakombájából: Vinogradov, V. B. 1983. 211–220.; A markolatűskékhez bőséges példát szolgáltat Zakharov, A.–Arendt, W. 1935. 6., 9. kép; I–II. t. 1–3. IV. t. 12., VI. t. 12., VIII. t. 2.

803 A kovácsoltvas keresztvasak döntő többsége a Dunától keletre került elő, a Duna vidékén, illetve ettől északra csak 5 példány ismeretes. Ezzel ellentétben a bronzból vagy ezüstből öntött ellenzők – 3 dél-magyarországi példány és a karosi lelet kivételével – a Tiszától nyugatra, s az északi Kisalföldön láttak napvilágot. Ezek alapján a vasból kovácsolt szerelvények műhelye Kelet-Magyarországon, a bronzból öntötték a Tiszától nyugatra vagy a Kiasalföldön feltételezhető: Rutkay, A. 1976. 288.; Kovács L., 1980a. 66.; Szabó J. Gy. 1983. 44–46.

hátoldalán két, az előlap lemezéből oldalt kinyúló szalagban folytatódik. A hasonló anyagú és díszítésű félkör alakú függesztőveret szegélyét hátoldalán visszahajlították, s az így kapott perem egy bőrbetétet foglalt magába. Ebbe szegecselték az öntött bronz szíjtartóveretet. A függesztőveretet két végén egy-egy nyúlvánnyal, s azon átütött szegeccsel erősítették a torkolatverethez. Ugyanilyen kiképzésű és díszítésű volt a töredékes alsó függesztő és a hozzákapcsolódó lemezpánt is. Az alsó függesztőszíjat ezüst kettős csat, három aranyozott bronz kerek rozetta és egy pikkelymintás kisszíjvég ékesítette. A felső, rövidebb függesztőszíjat két ugyanilyen rozetta, öt aranyozott ezüst szív alakú kis veret és egy pikkelymintás kisszíjvég díszítette (78. tábla 5–17). Az alsó függesztőtől 2,3 cm-re kezdődött a hüvely alsó harmadának elülső oldalát befedő díszítetlen ezüst lemezborítás. E fölé az indításnál még egy palmettás ötszög alakú pántot szegecseltek, az elülső oldal szegeceit a poncolt háttérből kiemelkedő két préselt dudor tartotta. A szablynak külön koptatóverete nem volt.

A III/11. sírban talált szablya mindkét függesztője félhold alakú, öntött aranyozott ezüst, háromlevelű palmettadíszszel (122–123. tábla). A hüvelyhez öntött, bordázott aranyozott ezüstpánttal kapcsolódnak. A felső függesztő pántja alá ezüstlemezt helyeztek. A függesztőfülek hátoldalán 3–3 szegecs látható, ezek tarthatták a bőr betétet és a hozzávarrott függesztőszíjat. Utóbbit sérült ezüst kettős csat, s 5 db levélalakú aranyozott ezüstveret ékesítette (120. tábla 13–18). A hüvely alsó harmadát ez esetben is díszítetlen ezüstlemez fedte. Ennek felső negyede fölé 8,0 cm hosszú, palmettás ezüstlemez szereltek. Koptató verete e szablynak sem volt.

Vas hüvelyvége három karosi szablynak volt (II/6., 20., 41. sír), valamennyi ovális átmeteszű, henger alakú, előoldalukon líra alakú kivágással (34. tábla 8; 55. tábla 10).

A fenti rövid tipológiai jellegű áttekintés nyomán megállapíthatjuk, hogy a karosi temetőben a honfoglalás kori szablyák és szerelékek szinte valamennyi eddig ismert változata fellelhető. A karosi leletek alátámasztják ugyanakkor azokat a korábbi megállapításokat is, melyek szerint a markolat és a hüvely fémszerelkekkel történő felszerelése – néhány kivételtől eltekintve – szinte kizárólag a Dunától keletre eső területekre jellemző. Ugyanez a helyzet a kovácsoltvas ellenzők esetében is, velük ellentétben viszont az ezüsthől vagy bronzból öntötték a Kárpát-medence középső és nyugati sávjában sűrűsödnek. E jelenség mögött bizonyára az eltérő helyi műhelyhagyományok állanak.⁸⁰⁴ Az elkülönülés még szembetűnőbb, ha az arany vagy aranyozott ezüstlemez, palmettamintás szerelékű szablyák elterjedési területét vizsgáljuk. Az alábbiakban e díszítményeket tekintjük át.

A karosi II/11. sírban lelt szablya markolatüskéje révén egyedi darabnak számít a korszak leletei között, s minden bizonnyal még a Kárpátoktól keletre készült. A markolatvégre hajlított díszített ezüstlemezhez hasonló sem került elő még a hazai X. századi szablyákról (19. tábla). A lemez mindkét vége töredékes, kopott, s ugyancsak erősen kopott az él-, illetve fok felőli részén a mintázat is. Mindez hosszú használatra utal. Mintáját síkban tartott, végtelenbe szőhető palmettaháló alkotja, a palmettákon megfigyelhető a szasszanida műhelyhagyományokra visszavezethető hármast pont.⁸⁰⁵ A háttér – melyet nem kalapáltak vissza – aranyozással és körponcokkal ékesítették. Ilyen, viszonylag nagyméretű körponcok ismerhetők fel a csak kismértékben visszakalapált, vagy a mintával egy síkban tartott más ötvösművészeti emlékeknél is (banai, bodrogvécsi tarsolylemezek), a palmetták arányai pedig a bezdédi, bodrogvécsi, szolyvai és az eperjeskei 2. sírból előkerült tarsolylemezeket idézik.

Véleményem szerint e tárgyak mindegyike a legkorábbi honfoglalás kori emlékeink közé sorolható, némelyik még a honfoglalás előtt készülhetett. E feltételezést egy újabb adattal is alátámaszthatjuk:

A karosi szablya palmettadíszjeinek megformálásánál sajátos eljárást alkalmazott alkotója: a palmettacsokrok két szélső levelét nem a szélén sraffozta a művész, mint a honfoglalás kori ötvöstárgyak esetében szinte mindig, hanem a középső sávot vonalkázta be. Hazai emlékeink között egyedül a szolyvai tarsolylemezen ismerhető fel hasonló megoldás.⁸⁰⁶ Pontosan ugyanilyen díszítmód figyelhető meg a magyar mester alkotásának tartott Hojnovszikj-szablya vércsatornájának, valamint a kijevei kard markolatlemezének és a kisebbik csernyigovi ivókürtnek a díszítésénél is.⁸⁰⁷ Ha nem is tudjuk bizonyítani, hogy az említett tárgyak azonos műhelyben készültek, az kétségtelen, hogy alkotóik ugyanazt az ábrázolási hagyományt követték. Ez az ábrázolási mód a honfoglalás előtti magyar ötvösség egyik jellegzetes eleme lehetett, mely 895 után már nem folytatódott, a palmettaábrázolás más stílusa terjedt el. Bizonyára nem véletlen, hogy a korábbi stílus csekély számú emlékei a Kárpátok északi előteréből kerültek elő.

A korszak sírleletekből származó, nemesfém szerelékű szablyái közül a karosi II/52. sírban feltárt fegyver díszítményei maradtak ránk a legjobb állapotban, csupán az alsó függesztőfül töredezett szét (82–83. tábla). A poncolt háttérű, palmettamintás aranyozott ezüst ékítményeket tüzetesebben megvizsgálva úgy tűnik, azok két csoportra oszthatók, s nem egy időben készültek. Az egyik csoportot a markolat szerelékei, valamint az alsó függesztőfül és a hozzá kapcsolódó pánt alkotják. Ezeket kopásnyom alig látszik, a háttér aranyozása is ép, élénk sárga színű. Mintázatukat kecses, végtelenbe szőhető palmetta-

804 Ld. 803. jegyzet!

805 Ld. 682. jegyzet.

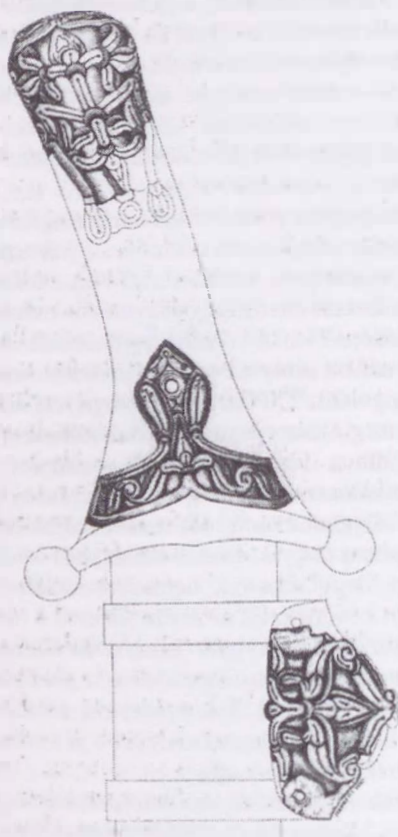
806 *Fettich N.*, 1937. 77–78., I.V. t.

807 *Fettich N.*, 1937. 71–72., 87–88., XXXIX. t., LXV. t. 4.; *Fettich N.* már felismerte a kijevei kard, a csernyigovi kisebbik ivókürt és a szolyvai tarsolylemez motívumainak rokonságát. A Hojnovszikj-szablyáról *Kirpichikov A. N.* 1966. I. 65–66., 92–93., XXXIII. t. 2.; E kérdéssel a leletek magyar vonatkozásának tekintetében legújabbán *Fodor I.*, 1975. 205–210., 46–47. kép

116

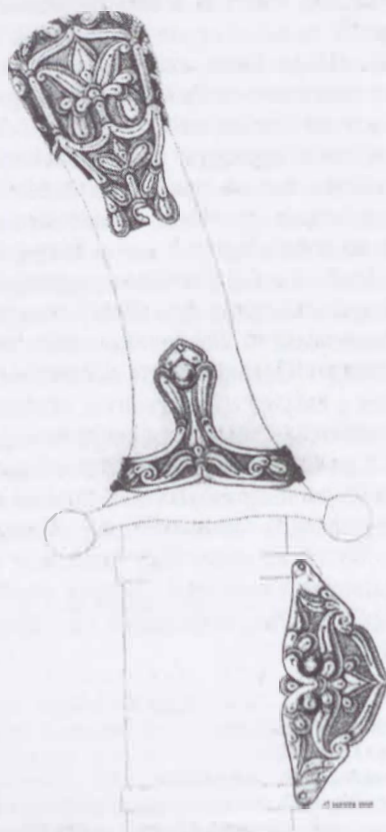
118

117

119

116. kép. Lószerszám szíjaira varrt pénzek a karosi III/15. sírban

117. kép. A sír földjébe vágott balta a karosi III/69. sírban

118. kép. A tarcali szablya aranyozott ezüstszerelékei

119. kép. A geszterédi szablya aranszerelékei

háló képezi. A szerelékek másik csoportjába a felső függesztőfül, a hozzá kapcsolódó torkolatveret, valamint a hüvely alsó harmadát fedő díszítetlen ezüstlemez felett, annak felső végén elhelyezett palmettás veret sorolható. Ezek az előzőeknél jóval kopottabbak, aranyozásuk egyes részeken szinte eltűnt. Más a díszítésük is: az előző csoport könnyed palmettahálóját itt szinte barokkosan burjánzó, a csokrok széleinél bonyolult, csavarodó motívum váltja fel. A háttér visszakalapálása erőteljesebb, ezáltal a minta jobban kidomborodik. Mindezek alapján úgy vélem: ez utóbbiak lehetnek a szablya eredeti szerelékei. A fegyver a hosszú használat során nyilván olyannyira megrongálódott, hogy szükségessé vált felújítása. Ennek során a markolatot teljes egészében, a hüvelyt pedig részben új veretekkel látták el. További érdekes problémát jelent az imént említett, a hüvelyvég ezüstborítása fölé szerelt veret. Ehhez hasonló alakút más honfoglalás kori szablyáinkon nem fedezhetünk fel. Noha mind a bécsi szablyán,⁸⁰⁸ mind a karosi III/11. sír szablyáján látható a hüvelyvég borítása felett egy szalagfonatos-palmettás, illetve palmettás lemez, azok teljesen más formájúak és jóval hosszabbak az említettnél. Pontosan ugyanolyan viszont a rakamazi szablya koptatójának alsó harmada!⁸⁰⁹ Elképzelhető tehát, hogy a szablya sérült, alul talán kilukadt koptatóját szerelték – a sérült részek eltávolítása után – másodlagos helyre, a hüvelyborítás felső végére. E vereten két préselt, félgömb alakú dudor is látható, a hosszú használat során mindkettő roncsolódott, kilukadt. Eredetileg szegecsek fejét takarhatták. Hasonló megoldást az egyik geszterédi függesztővereten, valamint a bécsi szablya függesztőin is láthatunk.⁸¹⁰

A karosi II/52. sírban lelt szablyát a bécsi szablya közeli rokonává avatja függesztőfülcinek és a hozzájuk kapcsolódó veretekenk a kiképzése is. Eddig ismert díszes szablyáink függesztői nagyjából háromszög alakú lemezek voltak, visszahajlított perem nélkül (Tarcali, Geszteréd).⁸¹¹ E perem hiányzik a kisszámú félkör alakú függesztők többségéről is (Tiszafüred környéke, Karos III/11. sír).⁸¹² A karosi lelet formailag pontos párhuzama Kassa környékéről, szórványleletből származik.⁸¹³ E függesztőt ugyanolyan ötszög alakú nyúlvánnyal kapcsolták a – karosinál jóval keskenyebb és egyszerűbb kiképzésű – torkolatverethez. A karosi szablya torkolatverete már a függesztő teljes szélességét kíséri, s díszítettként ilyenformán egyedülálló a korszak leletei között. E folyamat a bécsi szablyán teljesebb ki: a torkolatveretet alkotója itt már egybe komponálta a függesztővel, illetve az alsó függesztőt a szablya alsó

végére húzott aranylemez fölé illesztette a – karosi II/52. és III/11. sír szablyáin még különálló – szalagfonatos, palmettás verettel.⁸¹⁴ Úgy tűnik, a szablyák esetében a szerelékek sűrűsödésének, szélesedésének, majd egységes veretté való összeolvadásának ugyanazt a folyamatát figyelhetjük meg, mint ami a tarsolyveretek sűrűsödésénél a tarsolylemezek kialakulásához vezetett. A karosi II/52. sírban lelt szablya e folyamat egyik utolsó – közvetlenül a bécsi szablya előtt lévő – állomása. Egy hasonlattal élve: ugyanazt a helyet tölti be, mint a tarsolyok között a budapest–farkasréti lelet.

Ugyanez mondható el a markolat szerelékeiről is (82. tábla). A karosi markolatgyűrű jóval szélesebb a tarcali, geszterédi szablyákon lévőknél, s azokkal ellentétben nem legezőszerűen kiszélesedő a végződése, hanem ötszög alakú, a bécsi szablya széles markolatgyűrűjének közvetlen előképe. E végződés tükörképe a markolatgomb alsó nyúlványának. A körte alakú markolatgomb – e részletétől eltekintve – pontos megfelelője a tarcali, rakamazi, geszterédi szablyákról ismerteknek. Hasonló a díszítésük is, egy apró eltéréssel: míg a karosi szerelékeken keretbe szerkesztett palmettaháló látható, a többi szablyán e keretet egy-egy nagyméretű palmettacsokor tölti ki (118–119. kép).

Az már *Fettich N.* kutatásai nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a tarcali és a geszterédi szablyák szerelékei azonos műhelyben készültek.⁸¹⁵ A megformálásbeli, díszítésbeli egyezések és a hasonló technikai megoldások alapján úgy vélem, e körhöz sorolhatjuk a rakamazi, Tiszafüred környéki és Kassa környéki szablyavereteket, valamint a karosi II/52. sírban talált szablyát is. A kutatás már korábban rámutatott arra, hogy a rokon vonások révén minden bizonnyal a honfoglaló magyarok hagyatékaához sorolható a Bécsben őrzött fegyver is, mely bizonyára az Árpád-házi fejedelmek egyik hatalmi jelvénye volt. Utóbbi esetében viszont máig vitatott annak készítési ideje, a különböző vélekedések ezt a IX. század utolsó harmadától a XI. század közepéig terjedő időszakban jelölik meg.⁸¹⁶ E kérdésben perdöntő bizonyítékot a karosi leletek sem jelentenek. Noha a II/52. sírban lelt szablya függesztő- és torkolatveretének alakja és azok összekapcsolódása valóban igen közeli előképet és kapcsolatot jelent, e tényt nem szabad túlértékelnünk. A szablyák különböző szerelék típusai nyilván éppúgy egymás mellett, egy időben léteztek, mint ahogyan azt a vertes tarsolyok és a tarsolylemezek különböző változatainál láttuk, a fejlődési sor semmiképpen nem jelent automatikusan időbeli egymásutániságot.

808 *Fettich N.*, 1937. LXXVII. t. 3.

809 *Dienes I.*, 1986. 33. kép

810 *Fettich N.*, 1937. XLVII. t. 2.; LXXVII. t. 1., 3.

811 *Fettich N.*, 1937., XLV. t. 4.; XLVII. t. 2–3

812 *Dienes I.*, 1972. 24. kép

813 *Dienes I.*, 1972. 24. kép

814 *Fettich N.*, 1937. LXXVII. t. 1., 3.

815 *Fettich N.*, 1937. 75–76.

816 *Tóth Z.*, *Attila's Schwert*. Bp. 1930.; *Kirpicnikov, A. N.* 1965. 268–276.; *Kirpicnikov, A. N.* 1966. 65–66.; *Fettich N.*, 1931. 57–68.; *Budinsky-Kricka, V.–Fettich N.*, 1973. 105–109., 133–143.; *Dienes I.*, 1969. 120–121.; *Bálint Cs.*, 1980. 246.

A bécsi szablya szalagfonattal átkötött palmettacsokrait idézik a karosi II/14. sírban talált övveretek motívumai. (E lelet csatja révén a II/29. sírhoz kapcsolódik, utóbbit viszont tarsolylemeze kapcsolja a tarcali és rakamazi leletekhez.) A szablya vércsatornájának kanyargó, palmettaleveles indái bukkannak fel a mezőzombori karperecen.⁸¹⁷ A mezőzombori temető – csak töredékeiben megmentett – leletei (pödrött végű karperecek, csüngős ing- és kaftánveretek) közül az utóbbiak ritkák és idegenek a Felső-Tisza-vidék X. századi leletanyagában, így joggal gyaníthatjuk: a mezőzombori 4. sírban nyugvó előkelő nő a Kárpát-medence más táján (talán Dél-Magyarországon) született, ott jutott viseleti tárgyaihoz, s már azok birtokában került asszonyként egy felső-tiszai előkelő szállására. Ilymódon nevezetes karperecéről sem dönthető el, hogy helyi vagy más műhely alkotása-e. Ennek fényében sem a karosi, sem a mezőzombori leletek nem elégségesek ahhoz, hogy a bécsi szablyát a felső-tiszai ötvösműhely alkotásának tekintsük. Gyanúkat csak megerősíti, hogy szalagfonatos mintájának legkitűnőbb párhuzama a Dunántúlon került elő, a veszkényi csont zablaldaltag képében.⁸¹⁸

Az említett fejedelmi méltóságjelvény legjobb párhuzamai a Zmejszkaja sztanyicáról (Észak-Kaukázus) előkerült szablyák, melyeket a kutatás eléggé tág időhatárok közé, a X–XII. századra keltez.⁸¹⁹ A fenti részadatok birtokában úgy látom, hogy a bécsi szablya a X. század közepén vagy az azt követő évtizedekben készült, talán Taksony nagyfejedelem uralkodása alatt. A felső-tiszai fejedelmi központ és a mellette dolgozó ötvösműhely, mint a későbbiekben látni fogjuk, ekkor már nem létezett, így e fegyver sem készülhetett ott. Szalagfonatos palmettadíszei ismeretlenek e régió emlékanyagában, s tagadhatatlanul az északi germán művészet erőteljes hatását őrzik. E sülusrányzat a 950-es évektől beáramló kétélű kardokkal, részben feltehetőleg az azokat forgató idegen eredetű harcosokkal együtt jelent meg.⁸²⁰ Palmettákkal ötvözött szalagfonatos ornamentikája az újjászervezett fejedelmi hatalmat, s az annak bázisául szolgáló új típusú fejedelmi kíséretet szimbolizálhatta.

Az imént részletesen ismertett karosi szablyákon kívül még további két sírban volt aranyozott ezüstszerelekkel ellátott fegyver. A kirabolt II/50. sírban aranyozott ezüst, palmettás lemeztöredékeket találtunk (73/2. tábla). Egyik közülük kétségekívül egy, a II/52. sírban feltárthoz hasonló félkör alakú függesztőhöz tartozott, erre utal szegeccsel átütött ötszög alakú kis nyúlványa is. Egy nagyobb palmettatóredék feltehetőleg a torkolat-

veret része volt, az apró, átfúrt lemeztöredék pedig a markolatgyűrű nyúlványához tartozhatott. E lemezkék a sír kirabolása során töredezhettek le a szablyáról, amikor a fosztogatók leszaggatták a pompás fegyver nemesfémdíszzeit.

A III/11. sírban lelt szablya öntött markolatgombját indás-virágos ornamentika díszíti.⁸²¹ A hosszú használatól a markolat tetején már teljesen elkopott a minta, amely az indás-virágos övvereteket és csatokat idézi (122–123. tábla).

A levél alakú markolatgomb nyúlványok kitűnő párhuzamait a szaltovói szablyákon fedezhetjük fel.⁸²² Markolatgyűrűjének legyező alakú végződése a tarcali és a geszterédi szablyákkal hozza kapcsolatba. A félkör alakú függesztőkön látható palmettacsokor párhuzama a Tiszafüred kömyékéről származó szablyán fedezhető fel.

A karosi sírokban a szablyákat többnyire a bal láb vagy a bal kar mellett, illetve felett találtuk, mindössze a II/41. sírban került az át a jobb láb mellé (68. kép, 112. kép 1–2). Teljesen egyedi jelenség viszont, hogy az eredeti helyzetükben megfigyelhető fegyverek felét megfordítva, hegyével a koponya felé irányítva fektették az elhunyt mellé (I. temető 1936/2. sír, II. temető 6., 52. sír, III. temető 11. sír). Hasonló módon jártak el a zempléni vezér szablyájának eltemetése során is,⁸²³ s ez egyben azt jelenti: a jól megfigyelt, régész által feltárt vezéri sírok közül valamennyiben megfordítva feküdt a díszes szablya! (35., 80. kép) E jelenség mögött bizonyára őseink fordított túlvilághite rejtőzik. További figyelemre méltó tény, hogy a hét fordított szablyás sír közül hat a Felső-Tisza-vidéken került elő, közülük négy a karosi temetőkben.

A karosi szablyás sírokban – egy kivétellel – lócsontok és lószerszámok is voltak, az I. temető 1936-ban feltárt 2. sírjába viszont csak lószerszámot tettek. Nyílcsúcsok és tegezmaradványok valamennyi sírban voltak, többségükből íjcsontok is előkerültek. A II/11. sírban nyugvó vitéz fegyverzetét harci balta is kiegészítette. A méltóságjelvények közül a szablya viszonylag ritkán fordul elő veretes övvel együtt, mint az utóbbiak elemzésénél már említettük, a Kárpát-medencében alig több mint 30 ilyen sírról van tudomásunk. Karoson is csak a leggazdagabb, vezéri sírokban leltük együtt e két tárgytípust (II/50., 52., III/11. sír), közülük valamennyiben nemesfém szerelésekkel ellátott szablyák voltak. Tulajdonosuk magas rangjára más jelvényei (tarsolylemez, készenléti íjtegez, veretes lószerszám) is utaltak. A II/11. és 41. sírban veretes tarsoly került elő szablya kí-

817 Megay G., 1963. 41.; Dienes I., 1969. 120.

818 A veszkényi zabláról összefoglalóan Fodor I., 1981a. 87., 31. jegyzet.

819 Kuznecov, V. A. 1961. 62–129., V. t. 2.; VI. t.; Bálint Cs., 1988. 31–34.

820 A kétélű kardokról összefoglalóan: Bakay K., 1965.; Kovács L., 1990. 39–49.

821 A magyarországi X. századi szablyák közül ezen kívül csak az aradi szablyának van (aranyozott bronz) öntött markolatgombja: Dörner, E. 1970. 447–449.; Bálint Cs., 1991. 207–210., 51. kép

822 Zakharov, A.–Arendt, W. 1934. II., III., IV. t.; hasonló formájú az aradi szablya markolatgombja is: Bálint Cs., 1991. 51. kép

823 Budinsky–Kricka, V.–Fetich N., 1973. 4. kép. Megfordított szablyát a fentiekben kívül a következő sírokban találtak: Bezdéd 10. sír: Jóna A., 1896. 385–412.; Vágtornóc 183. sír: Tócsik A. 1971. 151., 11. kép

séretében. A többi szablyát tartalmazó karosi sír (II/2., II/5., 6., 20., 36.) egyszerű szabad közharcosok hagyatékának tekinthető, akiket csak maga a fegyver különböztetett meg lóval, íjjal, tegezzel elhantolt társaiktól. Hogy e különbség rangbéli eltérés lehetett-e, vagy csupán a hadszervezetben elfoglalt helyük különbözött azokétól, ma még nem dönthető el egyértelműen. Magam ez utóbbi lehetőséget tartom valószínűbbnek. A magyarok által alkalmazott nomád haditaktikában a közelharcnak alig volt szerepe. Erre legfeljebb az ütközet válságosra fordulása esetén kerülhetett sor. Jellemző, hogy a kalandozók legnagyobb embervesztéseiket nem is annyira a csatában, mint inkább – kudarc esetén – a menekülés során szenvedték el, amikor közelharcra kényszerültek.⁸²⁴ A „tíz íjász egy szablyás vezetésével” modell már csak azért is megkérdőjelezhető, mert harcászati szempontból eleve halálra van ítélve egy olyan egység, melynek csupán egyetlen tagja rendelkezik a közelharcra szükséges fegyverekkel.⁸²⁵ A fentiek fényében úgy vélem, e szablyával felszerelt harcosokban inkább a vezérek közvetlen védelmét ellátó testőröket láthatunk. Végveszély esetén ők vághatták ki urukat az ellenség gyűrűjéből, s biztosíthatták menekülését. Nem lehet véletlen, hogy sírjaikra legnagyobb számban éppen azon a területen bukkantunk, ahol főnökeik is nyugodtak.

Kovács L. adatai szerint az eddig ismert 140 szablyából síregyüttes részeként 99, temetőkből származó szórványként 20, régészeti megfigyelés nélküli szórványként 10, lelőhely nélküli szórványként 11 db került elő.⁸²⁶ Ha adatait más szempont szerint is csoportosítjuk, igen érdekes eredményre jutunk. Kutatásunk már régebben rámutatott arra a tényre, hogy a Felső-Tisza-vidéken előkerült honfoglalás kori leletanyag részben eltérő vonásokat hordoz, mint a Kárpát-medence más területein megismert temetők.⁸²⁷ E régió egyik sajátossága a fegyveres férfisírok nagy száma, az egyes temetőkön belüli kiugróan magas aránya. Szembetűnő az egyébként ritka leletnek számító szablyák magas száma: a 129 ismert lelőhelyű példányból 51 a szabolcsi–zempléni temetőkből került elő! (113. kép 1) Ez az összmenyiség 39,5%-a. Még élesebb a kontraszt, ha azt vizsgáljuk, mely temetőkből ismerünk kettő vagy annál több szablyát. Nos, a Felső-Tisza-vidék 9 lelőhelyére összpontosul a fegyver 34 példánya (26,35%).⁸²⁸ A Kárpát-medence egész fennmaradó területén mindössze 8 olyan lelőhely van, ahol kettő vagy annál több szablya került elő (Kolozsvár–Zápolya u. 4 db, Csongrád–Vendelhalom 4 db), összesen 20 db.⁸²⁹ A képet még egyértelműbbé teszi, ha figyelembe vesszük, hogy az arany vagy aranyozott ezüstszerelé-

kes szablyák szinte kizárólag a Tiszától keletre kerültek elő (113. kép 2). A többi méltóságjelvény elemzése során megismert adatokkal kiegészítve, a Felső-Tisza-vidéken egy szigorú rend alapján szervezett, a Kárpát-medencében másutt ki nem mutatható népszerű hagyatéka tárul elénk. Rangjelző tárgyaik és fegyvereik megoszlása alapján viszonylag jól elkülöníthetők a különböző rangú vezetők, s úgy vélem, e temetőkben a X. század első felében uralkodó fejedelmek katonai kíséretének hagyatéka maradt ránk. E kíséret volt a magyar sereg magva, s a különböző egységek vezetői is soraik közül kerülhettek ki. A karosi leletek – fegyverek és rangjelző tárgyak – pedig szervesen illeszkednek e csoport hagyatékához.

5. Használati eszközök, kerámia

A mindennapi élethez szükséges használati eszközök közül a kések kerültek elő leggyakrabban a karosi temetőkből. Az I. temető 3, a II. temető 18 és a III. temető 7 sírjában találtunk vas kést. Legtöbbször férfiak mellékleteként szerepelt, de négy alkalommal női (I/8., II/12., 70., III/18. sír) sírból látott napvilágot. Formailag eléggé egyöntetűek: a penge egyélű, hegye a fokának a tengelyében van, markolatnyúlványa ritkábban az él, többnyire a fok vagy a penge középvonalának folytatása (25. tábla 13.; 39. tábla 14.; 120. tábla 26). A többtől eltérően erősen ívelt pengéjű kést találtunk a II/70. sírban, ez az eszköz nyilván valamilyen speciális feladat elvégzésére szolgált (108. tábla 7). Két kés hüvelyének a torkolatveretét préselt bronzlemez alkotta, egyiküknél ovális átmetszetű kupak zárta a nyél végét (84. tábla 21; 134. tábla 3).

A késekkel szemben, kizárólag női sírokból kerültek elő *bőrlukasztó áruk* (II/23., 37., 47., 53., 56., 62., 66., III/9. sír), mégpedig kevés kivétellel a leggazdagabb mellékletű temetkezésekből (62. tábla 1). A sírban többnyire az alsó bordák környékén feküdtek, nem a derék magasságában, e jelenség talán egy, a mell alatt megkötött övviseletre utal. Két sírban viszont arra gyanakodhatunk, hogy védő-bajelhárító célzattal helyezték az árat a koponya mellé, illetve alá (II/23., 37. sír).

Meglepően alacsony a *csiholóacélok* száma (II. temető: 9 sír, III. temető: 1 sír). Feltűnő, hogy egy kivétellel (II/11. sír) csakis alacsonyabb rangú harcosok hagyatékában találtunk csiholót. Az előkelőbbek tarso-lyában gyakran csak kovakő volt (II/41., 52. sír).

Ritka leletnek számítanak a honfoglalás kori temetőkben a szaluk.⁸³⁰ Karoson két sírban (II/9., 60.) is elő-

824 Györfly Gy., 1986. 102., 111., 242–243., 250–252.

825 Kürti B., 1978–79. 343.

826 Kovács L., 1990. 39–49.

827 Dienes I., 1986. 92–101.; Révész L., 1990. 3–6.

828 Beregszász, Demecser. Kisdobra 2–2 db, Karos 11 db, Kenéz 5 db, Bezdéd 3 db, Tiszacsizlár–Bashalom 5 db, Sárospatak, Bodrogvács 2–2 db.

829 Az említettekén kívül 2–2 szablya került elő Püspökladányban, Sárétudvariban, Budapest–Rákoson, Eger–Szépasszonyölgyön, Maros-

gombáson és Kálban.

830 Kovács L., 1981. 81–103.; Kovács L., 1984. 19–53.; További honfoglalás kori sírokból származó leletek: Hajdúböszörmény–Erdős tanya, Tiszacsizlár–Bashalom I. temető 10. sír, Gic–Szőlőhegy.

kerültek e famegmunkálásra szolgáló eszközök (15. tábla 8; 98. tábla 6). Mindkét sírban lóval, íjjal, tegezssel eltemetett férfi nyugodott. s mellékleteik azt mutatják, hogy a közösség megbecsült tagjai közé tartoztak. A bal oldali medencelapát, illetve a jobb kar mellett fekvő szaluk aligha rontást elhárító éles vastárgyként kerültek a sírokba, inkább tulajdonosaik egykori mesterségére utalnak. Ezt jelzi az is, hogy – egy házi szolga sírján kívül – csak e temetkezésekben találtunk fenőkövet (16. tábla 4.; 38. tábla 1; 98. tábla 4), s vaskéseik is jóval hosszabbak voltak az átlagosnál. A II/9. sírban a szalu mellett fekvő, 14,2 cm hosszú vastárgy (16. tábla 5) téglalap át-metszetű volt, egyik végén felismerhető a fanyél rostjai, a másik, ellaposodó és kiszélesedő vége töredékes. Bizonyára a famegmunkálásnál használt speciális szerszám lehetett. A II/60. sírban egy szokványos alakú, de az átlagosnál hosszabb (14 cm) vaskés került elő (98. tábla 8).

Feltűnő, hogy az eddig ismert öt vasszalu kivétel nélkül lovas, fegyveres, sőt a Tiszaeszlár–báshalmi tarsolylemezzel, veretes övvel felszerelt férfi sírjából látott napvilágot. Ezek alapján kétség sem férhet hozzá, hogy valamennyien a harcosok sorába tartoztak. Ugyanakkor az a tény, hogy a szalun kívül sírjaikból más famegmunkáló eszközök,⁸³¹ s a korszak leletanyagában eléggé ritka fenőkövek (a tisztaeszlári sírban is volt ilyen!) is előkerültek, világosan rámutatnak arra, hogy tulajdonosaik valamiféle kézműves mesterséget is űztek. A hosszú kalandozó hadjáratok során bizonyára gyakran szükség volt a megromlott felszerelés, fegyverzet javítására a harcok szüneteiben, s ezt nyilvánvalóan a hadat kísérő mesterek végezték. E mesterek száma alighanem jóval nagyobb volt, mint amennyire a sírleletek alapján következtetni tudunk. A szalus sírok közül a két karosiban és a hajdúböszörményiben nyugvó férfiról akár a tényleges munkavégzést is feltételezhetjük, a tisztaeszlári előkelő esetében viszont méltóságjelvényei (veretes öv, tarsolylemez, szablya) miatt ez már kevésbé képzelhető el, bár nem zárható ki. A szalu az ő esetében talán a fejedelmi udvartartásban betöltött hivatalára (nyergesek, íjkészítők stb. főnöke, felügyelője?) is utalhat. Úgy vélem azonban, hogy a közharcosokénál gazdagabb mellékleteik alapján a többi szalual eltemetett férfi sem zárható ki e körből. Valószínű ugyanis, hogy munkaeszközeik csak jelzészerűen kerültek a sírjukba, s nem a teljes szerszámkészletüket temették el. A pusztai népek körében az ügyeskező mesteremberek nagy megbecsülésnek örvendtek, s erre utal a szalus sírok relatíve gazdag leletanyaga is. A tisztaeszlári lelet ugyanakkor arra is figyelmeztet bennünket, hogy milyen számtalan oka lehet egyes méltóságjelvények birtoklásának a tarsolylemezek, veretes övek esetében is.

A karosi temetőben jó néhány olyan csontból készült eszköz is volt, amelyek pontos rendeltetését nem tudtuk megnyugtatóan megfejteni. A II/37., női sírban a jobb oldali bordák mellett két karneolgyöngy között fektetve egy hatyú lábszárcsontjából faragott, üreges *csont-henger*. Analógiák híján nem dönthető el, hogy amulettként szolgált-e, vagy esetleg tütartó volt (53. tábla 3–4, 6).

A II/41. sírban a lószerszámok között egy félgömb alakú, átfúrt csonttárgyat találtunk (57. tábla 7). Talán a lószerszám valamelyik bőrszóját fűzték át és rögzítették a segítségével.

A II/36. és a III/13. sírban egyaránt a tegezvasalások között találtunk egy-egy agancsból faragott, egyik végén hegyes, a másik végén átfúrt, stilizált állatfejben végződő eszközt (50. tábla 8.; 130. tábla 5.; 112. kép). Valószínűleg az összegubancolódott szíjak meglazításához használt *bogozók* voltak.

A II/52. sírban a váz bal karja mellett, az íjtegez, a szablya és a kantár veretei között egy *csontkakúp alakú, üreges csonttárgy* került elő⁸³² (84. tábla 16.) A Kárpát-medencei párhuzamok nem igazítanak el bennünket e tárgy rendeltetése tekintetében. Lehet bőr tömlő csontszopókája, de tartozhat a lószerszámhoz is. Ez utóbbit valószínűsíti, hogy a sírokban kantárveretek mellől kerültek elő, s hogy a kolozsvári sírban két darab is volt. Ez esetben hasonló szerepük lehetett, mint a karosi II/41. sírből való átfúrt csont félgömbnek.

Kerámia. A három karosi temetőből összesen 15 edény került elő. Közülük kettőt az I. temető területén találtak (13. sír, valamint egy szórványlelet a kiforgatott sírokból), 10 a II. temető sírjaiban került napvilágra, további három pedig a III. temető sírjaiban fektetve.

Az edények szürke vagy barna színűek, szemcsés homokkal soványítottak, kézikorongon készültek, többségük kisebb-nagyobb fazétkforma. A III/19. sírban talált edényt nagyon gyengén égették ki (136. tábla 1). Díszítésüket a vállon és a hason bekarcolt csiga- és hullámvonalak kombinációja (9. tábla 7), csigavonal (31. tábla 6; 35. tábla 7; 68. tábla 3; 105. tábla 1) vagy hullámvonal (54. tábla 3; 133. tábla 10) alkotja, a többi díszítetlen (8. tábla 9; 45. tábla 3; 135. tábla 2; 136. tábla 1). A II/24. sírban talált edény fenekén körbe zárt kereszt alakú fenékbélyeg látható. A II/3. sírban a csupor mellett egy kézzel formált kis agyagedénykét is találtunk.

Leleteink között egyedülálló a II/66. sírban lelt világosbarna színű, fényezett felületű, szalagfüllel ellátott agyagkorsó (105. tábla 4; 114. kép). Honfoglalás kori leletanyagunkban ez az első bizonyosan szaltovói típusú korsó, amelynek előkerülése újabb bizonyítéka a karosi temetőbe temetkező népesség friss keleti kapcsolatainak.⁸³³

831 Kovács L., 1984. 25–31. A rossz állapotú, ma már értelmezhetetlen vastárgyak nem zárják ki annak a lehetőségét, hogy a hajdúböszörményi sírban is lehetett még valamilyen famegmunkáló eszköz!

832 Hasonló leletek: Kolozsvár–Zápolya u. 11. sír: *Bóna I.*, 1986. 39. t. 13–14 (2 db!); lószerszámdíszek között; Püspöny–Leshegy 4–5. sír: *Hampel J.*, 1900. 325–326., III. t. 6.; Edelény–Borsodi földvár: *Wolf M.*, 1992. 429.

833 A szaltovói edénművészetről: *Pleinyova. S. A.* 1967. 103–134.; legújabbban: *Die Keramik der Saltovo–Majaki Kultur und ihrer Varianten.* VAH 3. 1990. A karosi korsót kérésre megvizsgálta A. H. Halikov is, s véleménye szerint e lelet a X. századra keltezhető.

A sírban megfigyelt 14 edény közül 11 gyermek vagy serdülő csontváza mellől került elő, a felnőttek közül mindössze két nő és egy bizonytalan, férfinak meghatározott egyén (I/13. sír) mellékleteként szerepelt kerámia. Az edényeket – a korábban megismert képpel összhangban – zömmel az elhunyt koponyája mellé helyezték.⁸³⁴ A kéznél, karnál mindössze a II/48. és a III/16. sírban találtuk, s ugyancsak ritkán állították a fazekat a lábak mellé (II/3., 66., III/18., 19. sír) (114–115. kép).

Az edénymellékletadás szokása a karosi közösségek-nél nem volt egyenletes: a jelek szerint az I. temetőbe temetkezők csak ritkán éltek vele, bár ez betudható a sírok bolygatottságának is. Korábban már említettük, hogy a II. temető sírjai két, jól elkülöníthető csoportra oszthatók. Úgy tűnik, a megkülönböztető jelek közé kell sorolnunk az edény mellékleteként való adását is. A temető középső és déli részét alkotó csoportnál e szokás ritka, mindössze két sírban figyelhető meg (II/1., 3. sír). Annál gyakoribb e melléklet a temető északi sírcsoportjánál, itt ugyanis 7 sírban voltak edények (II/22., 24., 31., 39., 48., 64., 66. sír). Valamiféle elkülönülés a III. temetőben is megfigyelhető: kerámiamelléklet itt csakis a sírsor bal szárnyának utolsó sírjaiban fordul elő, s az edényeket – az előzőekkel ellentétben – nem a koponya mellé, hanem a karokhoz vagy a lábakhoz állították. Mindez a karosi temetőket használó közösségek részben eltérő hagyományaira vezethető vissza.

A karosi temetők a kerámiamellékletek nagy számát tekintve kiemelkednek a X. századi lelőhelyek, s még inkább a rangos emlékmagyarázó temetők sorából. A Felső-Tisza-vidék gazdag X. századi temetőiben igen ritka leletnek számítnak az edények, s számuk meg sem közelíti a karosiakét.⁸³⁵ Egyedül a kenézli II. temető állítható ezzel párhuzamba a maga öt edényével. Az edények zöme e temetőkben is a koponya mellett volt, női vagy gyermeksírok mellékleteként.

6. Érmék.

Az elmúlt években igen felélénkült a honfoglalás kori sírokban lelt érmék iránti érdeklődés. Ennek eredményeként számos résztanulmány mellett megszületett a korszak pénzleleteit teljes egészében feldolgozó monográfia is Kovács L. tollából.⁸³⁶ Miután e munkák a Karoson talált érmék clemzését is magukba foglalják, e helyen szükségtelen e leletekkel részletesebben foglalkoznunk. Az alábbiakban így a karosi leletek rövid átte-

kintése mellett csupán néhány rövid megjegyzésre szorítkozunk.

A karosi I. temető 1936-ban kiforgatott sírjaiból három arab dirhem került elő: 1. Abul Abbash Ahmed al Mustain (862–866) H.sz. 250–251 (=864–866)-ban vert dirheme. 2. Ismail ibn Ahmed (892–907) El-Shas-ban, H.sz. 293 (=905–906)-ban vert dirheme. 3. Szétkalapált, meghatározhatatlan dirhem. Valamennyi érmét 4–4 lukkal átfúrták (4. tábla 38–40).

A karosi II. temetőben talált érmék: 1. sír: szétkalapált, meghatározhatatlan, átfuratlan dirhem (1. tábla 8). 2. sír: meghatározhatatlan szamanida dirhem levágott negyede (1. tábla 16). 7. sír 1–2: Nasr ibn Ahmed (914–943) szamanida emir Anderababan H.sz. 305 (=917–918)-ban, illetve H.sz. 300–307 (=912–920)-ban vert dirhemei. 3. Ismail ibn Ahmed (892–907) szamanida emir H.sz. 280 (=893–894)-ben, El-Shas-ban vert dirheme. 4. Ismail ibn Ahmed (892–907) érmének korabeli utánpótlása. Valamennyit kétszer átfúrták (13. tábla 1–4). 15. sír: 1. Berengár rex (888–915) Milánóban vert denára, CNI. V.44. Átfuratlan. 2–21: Berengár imperátor (915–924) Páviában vert érméi, CNI IV.9. Valamennyit 2–2 lukkal átfúrták (27. tábla 1–21). 51. sír: 1. Ahmed ibn Ismail (907–914) H.sz. 298 (=910–911)-ben El-Shas-ban vert dirheme. 2. Ismail ibn Ahmed (892–907) szamanida emir H.sz. 285 (=898–899)-ben El-Shas-ban vert dirheme. 3. Tahir ibn Mohamed szaffarida emir (900–909) H.sz. 294 (=906–907)-ben, Madinat Zerendzsben vert érméje. Valamennyit két-két lukkal átfúrták (76. tábla 1–3). 52. sír: 1–2. Ismail ibn Ahmed (892–907) szamanida emir H.sz. 292 (=904–905)-ben El-Shas-ban és Balkh-ban vert dirhemei. Mindkettő átfuratlan. 3–14. Gyermek Lajos (899–914) Mainzban vert denárai, valamennyit 2–2 lukkal átfúrták (84. tábla 1–14). A II. temető területén talált szórvány dirhemek: 1. Ahmed ibn Ismail (907–914) negyedbe vágott dirheme, a verési hely és idő megállapíthatatlan. 2. Nasr ibn Ahmed (914–943) H.sz. 302 (=914–915)-ben, vagy H.sz. 305 (=917–918)-ban, El-Shas-ban vert dirheme, kétszer átfúrva (110. tábla 13–14).

A III. temető sírjaiban egyetlen érmét sem találtunk. Ebből is nyilvánvaló, hogy az összesen 49 pénz nagyon egyenetlenül oszlik meg a három temető között. Az I. temetőből csak három veret került elő, igaz, ezen felül jó néhány áldozatul eshetett a bolygatás során. A többi 46 érme kizárólag a II. temető első (a temető középső és déli szárnyát alkotó) sírcsoportból látott napvilágot, az

⁸³⁴ Kiss A., 1969. 175–182.; Tettamanti S., 1975. 104., 7. tábla

⁸³⁵ Bodrogszerdahely–Bálványhegy 7. sír: Erdélyi I., 1961–62. 17–30.; Kenézli–Fazekaszug II. temető 32., 33., 37., 38., 41. sír: Fellich N., 1931. 88–92.; Kisdobra–Ligahomok (az 1. és a 2. lovas sír között talált koponya nyakperccel és edénnyel): Dókus Gy., 1900. 60.; S zolyva: Lehoczky T., 1870. 202–203.; Tiszabered 3. sír: Jóna A., 1896. 385–412.; Ágosegyházi D. sz. sír: Pastor J., 1952. 485–487.; Tiszaeszlár–Újtelep 4. sír: Fehér-Éry–Kralovánszky, 1962. No. 1118.; Tiszalök–Kisfástanya: Kiss L., 1933–34.; 216.; Tiszatardos–Reviczky-uradalom: Fehér-Éry–Kralovánszky, 1962. No. 1143.

⁸³⁶ Kovács L., 1989., a teljes addigi szakirodalom és leletanyag feldolgozásával. A karosi érmékről i. m. 33–34.; 170–171. A karosi II/15. sírban talált Berengár-érmékről: Gedai I., 1988. 457–468.; A II/52. sír érméiről (téves meghatározással): Gedai I., 1991. 257–262.; e meghatározást egy újabb munkájában kiigazította: Gedai I., Gyermek Lajos denárai egy magyarországi sírleletben. (Bp. 1992. Kézirat, használatáért a szerzőnek tartozom köszönettel). A karosi dirhemekről: Fomin, A. V.–Kovács L., 1987. A nyugat-európai vereteket Gedai I., a dirhemeket A. V. Fomin meghatározása alapján közlöm.

északi szárnyat alkotó második sírcsoport területén egyetlen pénzt sem találtunk!

Változatos volt a pénzek felhasználási módja is. A II/7. és a II/15. sírban a lószerszám szíjzatatára varrták azokat (116. kép). Ruhadíszként szolgáltak a II/51. és II/52. sírban (80. kép). A fentiekhez hasonló lehetett a szórványként talált, átfűrt érmék szerepe is. A negyedbe vágott (II/2. sír, II. temető szórvány lelet), valamint az átfúratlan, a fogakon, illetve a mellkason talált dirhemek (II/52. sír) talán a halotti obulusadás szokásának meglétére utalnak.⁸³⁷

A karosi temetőben talált érmék mintegy hat évtizedet ölelnek át. A legkorábbi veret 864–866-ból származik, legkésőbbiek Berengár imperátor (915–924) pénzei. Abul Abbash Ahmed al Mustain korai dirhemét leszámítva azonban, a pénzek zöme a 893–924 közötti 30 esztendőre datálható. Régészeti módszerekkel a temető leletanyagát a 895(?)–950 közötti időszakra kelteztük, s ennek nem mondanak ellent az érmék sem. Még ha minden pénz esetében azt a szélsőséges esetet feltételeznénk is, hogy verési ideje és utolsó tulajdonosa általi megszerzése, valamint a megszerzés és a sírba kerülés között évtizedek teltek el, akkor is a fenti időhatárok között maradhatunk.⁸³⁸ Különösen szerencsés eset, hogy a két nyugat-európai érmékből álló lelet azonos típusokból tevődik össze, így keltező értékük erősen megnő, s lehetővé válik egy-egy, az írott forrásokból is ismert hadjáratához való kötésük.

A II/15. sírban fiatal, 16–20 év körüli nő nyugodott. A mellékleteit képező érmék közül csak egyetlen darab átfúratlan: a koponya jobb oldala mellett talált Berengár rex (888–915) denár. A többi húsz lószerszámmra varrott pénz Berengár imperátor (915–924) azonos típusú verete. Ezeket *Gedai I.* feltételelesen a magyarok 924. évi, Pávia ellen vezetett hadjáratával hozta kapcsolatba.⁸³⁹ Joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy ha több országot érintő hadjárat alkalmával került volna egy kalandozó harcos birtokába a pénzegyüttes, óhatatlanul keveredett volna más érmékkel. Nem valószínű, hogy bármelyik magyar gondot fordított volna arra, hogy típus szerint szétválogatva adja feleségének (lányának, jegyesének stb.) az érméket a lószerszám díszítésére! Magam éppen ezért kevésbé tartom valószínűnek, hogy az említett pénzek a 924. évi hadjáratához kapcsolhatók, hiszen a kalandozó sereg – Berengár császár ellenfelei által történt megölése után – tovább vonult Burgundiába, Dél-Franciaországba. E kalandozás emlékeit őrizte meg a kiskunfélegyházi lelet.⁸⁴⁰ Az egyet-

len, 915 és 924 közötti, csakis Itáliát érintő hadjárat 921–922-ben volt. Ekkor Tarhos herceg és Bogát vezér serege I. Berengár császár kérésére vonult Itáliába, hogy leszámoljon annak politikai ellenfeleivel. A sikerrel végrehajtott hadjárat eredményeként bőséges zsákmánnyal tértek haza szállásaikra.⁸⁴¹

A fentiekkel ellentétben, szinte lehetetlen meghatározni, hogy pontosan melyik hadjáratban kerültek magyar kézre Gyermek Lajos (899–911) denárai, melyek a karosi II/52. sírből láttak napvilágot. Gyermek Lajos uralkodásának alig akadtak olyan évei, amikor kalandozó magyar csapatok ne portyáztak volna németföldön.⁸⁴² Annyi azonban bizonyos, hogy valamennyi veret azonos időben, valamelyik ezidőtájt vezetett vállalkozás során került a II/52. sírban nyugvó vezér birtokába. Utolsó tulajdonosuk valamelyik (vagy akár több) hadjárat magas rangú vezetői közé tartozhatott, a honfoglalás idején tehát már felnőtt korban lehetett. A ruházatra varrt mainzi denárok által megadott időhatárokon belül keltezhető obulusként adott arab dirhemei is (egyébként ez az első eset, hogy honfoglalás kori sírban nyugat-európai denárok és arab dirhemek együttesen előfordulnak!), s hasonló eredményre jutottunk viseleti tárgyai, méltóságjelvényei elemzése során is. Hogy ez utóbbiak már a Kárpát-medencében készültek-e, vagy még 895 előtt a keleti szállásokon, ma már aligha dönthető el egyértelműen. Az azonban biztos, hogy tulajdonosukkal együtt még a X. század első negyedében a földbe kerültek.

A fél évszázados magyar-német háborúskodások, és a békés időszakban beáramló adók fényében nehezen érthető a németföldről származó pénzek kis száma a honfoglalás kori sírokban. Karoson kívül mindössze két(!) Gyermek Lajos által veretett denárt ismerünk leleteink között, azok is szórványként kerültek elő.⁸⁴³ Aligha kínálkozik erre más magyarázat, mint hogy az adóból és a hadizsákmányból beáramló nemesfém a magyar ötvösök kezén elcink ízlésvilágának megfelelő ékszerekké, ruhadíszekké és méltóságjelvényekké alakult át.⁸⁴⁴ Ugyanakkor éppen a két, nagyszámú azonos veretből álló karosi lelet világít rá arra a tényre: aligha tartható az a magyarázat, mely szerint a Nyugat-Európa, illetve Bizánc felé vezetett hadjáratok résztvevői nagyrészt a Dunántúlt és a Kisalföldet, illetve a Dél-Magyarországot megszálló népesség sorából kerültek volna ki.⁸⁴⁵ Számolnunk kell azonban azzal a lehetőséggel is, hogy a befolyt adó és hadizsákmány elosztása központilag történt,

837 Bálint Cs., 1991. 175–177.; *Dienes I.*, 1978. 113.

838 A X. századi sírokban lelt érmék keltező értékéről Kovács L., 1986–87. 161–176.; Kovács L., 1985a. 36–51.; Kovács L., 1989. 107–120.; 129–134.; 139–145.; 156–168.

839 *Gedai I.*, 1988. 457–468.

840 *Gedai I.*, 1972. 169–173.; Kovács L., 1985a. 46–48.

841 Györfly Gy., 1984. I. 663–664.

842 Györfly Gy., 1984. I. 656–661.

843 Kovács L., 1989. 103–105.

844 *Dienes I.*, 1969. 118–119. *Dienes I.*, 1972. 65.; Bálint Cs., 1976. 234–235.

845 Kristó Gy., 1980. 362–370.

s abból részesültek a fejedelmi kíséret azon tagjai is, akik az adott hadjáratban nem vettek részt.⁸⁴⁶

Míg a nyugat-európai és bizánci érmék beáramlását a hadi vállalkozásokhoz és az adókhöz köti a kutatás, az arab dirhemeket egyértelműen a keleti kereskedelemmel hozza kapcsolatba.⁸⁴⁷ Jelenleg 23 lelőhelyről 70 dirhemet ismerünk, további 10 darab érme ismeretlen lelőhelyről származik.⁸⁴⁸ A 70 db sírleletből, vagy temetőből szórványként előkerült dirhem döntő többsége, 54 db a Felső-Tisza-vidékéről származik, ezen belül is 52 db a Bodroglóközről! A Kárpát-medence további területeiről ezzel szemben összesen 16 veret került elő. Jóllehet az előzőekben jó néhány tárgytypus (veretes övek, veretes és lemezzel díszített tarsolyok, nemesfém szereléssel ellátott szabályák, rozettás lószerszámvertek, készenléti fitegek stb.) felső-tiszai koncentrációját állapíthatjuk meg, a dirhemekhez hasonló példátlan leletsűrűséget egyetlen más tárgytypus esetében sem tudunk kimutatni. Különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy azok még e régió belül is egy kisebb területen, a Bodroglóban jelentkeznek.⁸⁴⁹ Kizárólag a bodroglói temetőkre jellemző a dirhemek síronkénti magasabb (2–10 db) száma is. Joggal véli úgy Kovács L., hogy e terület volt ezen érmék Kárpát-medencén belüli szétáramlásának kiindulópontja.⁸⁵⁰ Mindaddig adós maradt azonban a kutatás e leletsűrűség okának megfejtésével.

A magyarázatok egy része etnikai indítatású. Mind Kristó Gyula,⁸⁵¹ mind Györffy György⁸⁵² felveti, hogy a honfoglalás előtt néhány évvel főként kabar elemekből álló néprészek telepedtek meg a Felső-Tisza-vidéken. Utóbbi szerint a kabarok egyik törzse alkotta a X. századi nyíri-bihari dukátus népességét is.⁸⁵³ Közülük a böszörmény kálizok révén virágzott fel a mohamedánokkal folytatott kereskedelem.⁸⁵⁴

A kabar-kérdés részletes taglalását a későbbiekre halasztva itt csak a következőket jegyezzük meg: Györffy György munkáiban hangsúlyozottan nyíri-bihari dukátusról beszél. Nos, e két terület leletanyaga, temetőinek szerkezete olymértékben eltér egymástól, hogy aligha tekinthető egyetlen népcsoport hagyatékának.⁸⁵⁵ Ráadásul éppen e területen alig néhány dirhem került elő, szemben a Dukátus területéből kihagyott Bodroglóval. A fenti logika szerint kabar szállásterületet tehát legfeljebb ott feltételezhetnénk, Szabolcsban és Biharban aligha. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a felső-tiszai

temetők éppen leletgazdagságuk révén emelkednek ki X. századi társaik közül, márpedig a muzulmán temetkezésekre éppen ennek ellenkezője igaz.⁸⁵⁶ Végezetül szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a dirhemeket a bodroglói temetőben is ruhára, lószerszámra varrva viselték, tehát csak nemesfém értékeért becsülték, s nem mint pénzt használták! Pontosan ugyanúgy jártak el, mint a korabeli magyar szállásterület más részein lakó társaik, s ez aligha utal közvetítő kereskedelemmel foglalkozó népcsoportra.

Miután az etnikai, hitvilági elemeket kirekesztettük, az – egyébként nagyon is materiális – kereskedelemről, marad az a lehetőség, hogy az arab árusok a Kárpátokat átlépve, a lehető leggyorsabban igyekeztek lebonyolítani kereskedelmi ügyleteiket az első útjukba kerülő szállásokon.⁸⁵⁷ Ezt a magyarázatot azonban aligha mérlegelhetjük komolyan. Ha a kereskedőkaraván már megtett – nem egészen veszélytelen körülmények között – akár több ezer kilométeres utat, aligha sajnálta volna a fáradtságot a hátralévő néhány száz kilométerre, ami a történészeink által feltételezett Duna-menti, vagy Duna-Tisza közti fejedelmi szállástól elválasztotta. Az általa kínált luxuscikkekhez fizetőképes kereslet ugyanis nyilván a fejedelmek környezetében, udvarában, kísérete tagjai között található. Ott halmozódott fel ugyanis az a hadizsákmányból és a befolyt adókból származó gazdagság, ami e réteget fizetőképes vásárlóvá tehetette. A kereskedők nyilván azért álltak meg a Felső-Tisza-vidéken, mert ott találták meg mindezt: vagyis a fejedelmi központot. Úgy vélem, mindez teljes mértékben összhangban van az e dolgot eddig elmondottakkal. Rá kell azonban mutatnunk, hogy e hipotézis sem ad magyarázatot arra, hogy a Felső-Tisza-vidéken belül miért koncentrálnak a Bodroglóköz területére a dirhemleletes sírok, temetők s miért jóval kisebb azok száma Szabolcsban. A két régió más leleteit, temetőit tekintve azonban olyan mérvű az egyezés, hogy a magyarázatok sorából az etnikai különbséget mindenképpen ki kell zárjunk.

7. Temetkezési szokások, hitvilág

Az 1100 évvel ezelőtt Karos környékén élt közösségek három, egymás mögött mintegy 200–200 méterre elhelyezkedő homokdombot választottak temetkezési

846 Kovács L., 1980. 374–375.

847 Formán, A. V.–Kovács L., 1987. 62.; Kovács L., 1989. 129–134.

848 Kovács L., 1987. 51–59.; Kovács L. 1989. 120–128. Kovács L. leletkataszterében még nem szerepelhettek a karosi II/51. és 52. sírból később előkerült érmék.

849 A Bodroglóköz és a szabolcsi területek ilyenén elkülönülését figyelhetjük meg a rozettás lószerszámvertek esetében is.

850 Kovács L., 1987. 64–65.

851 Kristó Gy., 1980. 156–157.; 166–171, 204, 216–217.

852 Györffy Gy., 1984. 590–591, 594, 605–607, 621–622, 630.

853 Ld. 852. jegyzet!

854 Györffy Gy., 1984. 644.

855 Révész L., 1994.

856 Fodor L., 1986. 99–114.; Kovács L., 1987. 65–66.

857 Kovács L., 1987. 66.

helyül. A dombsort nyugatról a Karcsa egyik mellékága kiséri, északi, keleti és déli irányban pedig időszakos áradások öntözte, agyagos talajú, még ma is tocsogókkal tarkított síkság választotta el feltételezett lakóhelyeiktől.⁸⁵⁸ Az I. és a II. temető sírjai sorokba, s a sorok csoportokba rendeződtek, míg a III. temető egyetlen ívelt sírsorból állt. Az I. temető sírjainak a dombon belüli pontos elhelyezkedéséről szinte semmit nem tudunk. A II. temető sírjait a domb középső, legmagasabb részére és északi lejtőjére ásták. Mindez eltér a honfoglaló temetők eddig megfigyelt elhelyezkedésétől, többségüket ugyanis a dombok déli-délnyugati részén találták.⁸⁵⁹ A III. temetőt alkotó sírsor a domb nyugati oldalának a gerinchez közeli részén feküdt.

A homokos talajban sírfoltokat nem tudunk megfigyelni, így a sírok alakjáról, méreteiről, mélységéről közelebbit nem tudunk mondani. Egy esetben (II/14.) a csontváz lábujjperceitől keletre 90 cm-re temetett lócsontok szokatlanul hosszú sírgödörre utalnak (6. kép) de felvethető a ló utólagos eltemetése is. A vázak tájolása kivétel nélkül Ny–K-i irányú, kisebb-nagyobb eltérésekkel északi, illetve déli irányba. Egymásra temetkezés nem fordul elő, a szorosan egymás mellett fekvő III/15. és 16. sír azonban kettős sír lehetett. A csontok helyzete alapján néhány halottat felhúzott karokkal, lábakkal temettek el (II. temető 1., 2., 31., III. temető 6., 15., 17. sír). Másokat minden bizonnyal szorosan lepelbe csavartak (II. temető 6., 9., 29., 32., 33., 37., 41., 51., 52., 68., 72., III. temető 1., 11. sír). A karok és a lábak legtöbbször nyújtott helyzetben voltak. Egyedül a III/12. sírban fordult elő, hogy az elhunyt mindkét karját keresztbe fektették a mellkasán, a bal ujjpercek a jobb vállnál, a jobb ujjpercek pedig a bal vállon voltak.⁸⁶⁰ Nem csak a szokatlan kartartás, hanem a mellékletek szinte teljes hiánya (egy felismerhetetlen vastöredéket találtak csupán a sírban, valamint a lábánál lovas temetkezést, de lószerszámot már nem!) is feltűnő. A sír a III. temetőt alkotó sírsor déli végén feküdt, a többiétől kissé elkülönülve. Mindezek alapján arra gondolunk, hogy egy, a temetőt használó közösséggel sem valós, sem fiktív rokonságban nem álló idegen kapott végső nyughelyet e sírban.

Jó néhány sírt a temetés után kiraboltak. Némelyikük esetében a bolygatás kizárólag a felsőtestet érintette (II/7., 16. sír), máskor viszont a sírrablók az egész vázat feldúlták (II/40., 49., 50., 66., 73. sír). Érdekes esetet rögzíthettünk a II/19. sírban: hiányzott (nyilván a sírrablás folytán) a váz bal alkarja, medencelapátja és combcsontja, összes többi

csontja viszont anatómiai rendben feküdt. A rablók pontosan tudhatták, mit keresnek a sírban, erre utal, hogy a lócsontokhoz egyetlen esetben sem nyúltak. Úgy tűnik, e tény is alátámasztja azt a korábbi feltételezést, hogy a sírokat valamivel (talán kopjával?) megjelölték, s a sírjelről leolvasható volt az elhunyt neve, rangja.⁸⁶¹

Az egyes tárgytipusok elemzése során már utaltam azok síron belüli rendellenességeire, s e jelenségek párhuzamaira, így az alábbiakban ezeknek csak rövid összegzését adom. Néhány sírban (II/36., 52. sír) megfigyelhető, hogy a mellékletek nagyrészt az elhunyt testének bal oldalára helyezték, olykor több rétegben egymás fölé. A fegyverek elhelyezése változatos, abban semmilyen következetesség nem figyelhető meg. Minden bizonnyal a fordított túlvilághittel hozható összefüggésbe a néhány, hegyével a koponya felé fordított szablya (I/2., II/6., 52., III/11. sír), melyet felső-Tisza-védeli jellegzetességnek is tekinthetünk. Hasonló összefüggéseket sejtetnek a vállhoz hajlított végű övek is (II/52., III/11. sír).⁸⁶²

Jó néhány esetben valószínűsíthető a használati tárgyak vagy a ruházat megrongálása.⁸⁶³ A II/11. és a II/41. sírban lelt veretes tarsolyokról következetesen hiányzott egy-egy négyzet alakú veret. Ezek szándékos eltávolítását kétségbevonhatatlanul bizonyítja az is, hogy éppen a II/11. sír aranygyűrűjét is megrongálták: a masszív, vastag aranypánton világosan felismerhetők a hajlítgatás nyomai, s a letört karikarészt külön helyezték a sírba.

Szándékos rongálást tételezhetünk fel néhány veretes lábbeli esetében is (II/53., 56., III/9. sír). Ezen csizmák közül mindig a bal lábon viselt lábbeli veretsora volt hiányos. E leletek között találtunk a ruházat megoldására utaló nyomokat is: A II/27. sírban az elhunyt csak a jobb lábára húztak veretes csizmát, a másik lábbeli vereteit a jobb könyök felett leltük.⁸⁶⁴ Ugyancsak a sírban az egyik gömbsorcsüngős fülbevalót is lekapcsolták, s az elhunyt mellkasának jobb oldalára fektették. A III/6., ugyancsak női sírban a négyzet alakú, aranyozott ezüstveretekkel díszített övet lecsatolták, s a halott háta alá terítették. A ruha szegélyét ékesítő korongok sírbeli helyzetét alapján kigombolt, széthúzott szárnyú kaftánban temették el a II/47. sírban nyugvó gazdag nőt (42–43. kép).

A visszajáró halottól való félelem vezethetett néhány esetben ahhoz, hogy éles, hegyes vastárgyakat helyeztek a koponya mellé (II/23., 26., 37. sír). Bizonyára védő-

858 Wolf M., 1984–85. 581–612.

859 Szabó J. Gy., 1970. 264–271.; Tettamanti S., 1975. 87–88. A kenézlői II. temető hitelesítő ásátása során megállapíthattuk, hogy a sírsort a domb északnyugati lejtőjére ásták!

860 Tettamanti S., 1975. 96–101.; Szabó J. Gy., 1983. 83–97.

861 Kovács L., 1982. 58–86., további irodalommal.

862 László Gy., 1943. 57–59.; László Gy., 1944. 468–470.

863 E kérdésről Dienes J., 1959. 145.; Tettamanti S., 1975. 110–111. szerint csak a viseleti móddal ellentétesen elhelyezett fegyverek utalnak a fordított túlvilághitre, az összetört, megrongált felszerelés a halott hazajárását volt hivatva megakadályozni.

864 Legutóbb a sándorfalvi X. századi temető 16. és 93., női sírjában figyelte meg az elhunyt fölé terített, illetve megoldott ruházatot az ásató Fodor I., 1985. 30.

bajelhárító szerepe volt a II/69. sírban az elhunyt bokája mellé, élével a sír földjébe vágott baltának (117. kép).

Apró, néha milliméternyi ezüstlemez töredékeket találtunk a II/37., 56. és III/13. sírban feltárt csontvázakon a koponya szegmődrében. Néhány esetben (II/3., 14., 47., III/11. sír) nem dönthető el egyértelműen, hogy a koponyán vagy mellette fekvő arany-, illetve ezüstlemez a szemfedőhöz tartoztak-e, vagy a süveget díszítették. Bizonyosan az ezüstlemezekkel kivarrt halotti szemfedő maradványára bukkantunk viszont a bolygatott II/16. sírban, ahol az egész arckoponyát zöld patina borította.⁸⁶⁵ Patinanyomokat találtunk a III/12. sír koponyájának szemöldöksontjain és fogazatán is. A II/2. és 52. sírban az elhunyt mellkasán, fogain talált negyedbe vágott, illetve átfúratlan dirhemek halotti obulusként szolgálhattak.⁸⁶⁶

Egyértelműen a rituális eljárások közé kell sorolnunk a túlvilági útvalóként szolgáló ételmelléklet adását is. Az ételre a sírokban talált állatsontok, illetve edények utalnak. Mint a vonatkozó fejezetben láttuk, a karosi leletek az edények magas számával is kiemelkednek a X. századi gazdag temetők közül. Két kivétellel gyermekek sírjaiból kerültek elő, leggyakrabban a koponya mellett. Az edényekben bizonyára valamilyen kása-szerű, pépes étel lehetett, de néhány alkalommal az edény mellett még a húsételre utaló állatsont is előkerült (II/11., 22., 24., 31., 66. sír).

Különösen a II. temetőben kiemelkedően magas azon sírok száma, ahol ételmellékletekre utaló állatsontokat találtunk: összesen 13 férfi, 11 nő és 4 gyermek sírjából kerültek elő ilyenek. Nyilván a hiányos megfigyelések, illetve a sírok bolygatottsága az oka, hogy az I. temetőben csupán egy, a III. temetőben pedig 3 sírban találtunk állatsontot. Régészeti bizonyítékkal ugyan nem szolgálhatunk, de az ételmellékletes sírok aránya még ennél is magasabb lehetett: számolnunk kell ugyanis olyan ételmellékletekkel is, amelyeknek régészeti nyoma nem maradt (gabonafélékből készült ételek, csontot nem tartalmazó húsdarabok stb.), s mindez az ételmellékletes sírok értékelését eleve viszonylagossá teszi.

Akárcsak az edényeket, az elhunytat a halotti torból megillető részt is leggyakrabban a koponya mellett helyezték el. Néha azonban a koponya felett vagy a felsőtesten találtuk az állatsontokat (II/27., 37., 47., 56. sír), az ételt ilyenkor – de más esetekben is – bizonyára vászonba csavarták, vagy fatálra tették.

Az ételmellékletből maradt csontok valamelyes tekintést engednek ahhoz, hogy a karosi közösségek milyen állatot tenyésztettek, s úgy tűnik, eltérés mutatkozik a tekintetben is, hogy férfiak és nők mellé többnyire más-más fajta állat húsból készített ételt helyeztek.⁸⁶⁷

Juhcsontokat többnyire a férfiak mellett találtunk, összesen 10 sírban, s csupán 3–3 női illetve gyermek sírjában tártunk fel juh humerust. Az egyetlen kecskecsont (II/14. sír) ugyancsak férfisír melléklete volt.

Éppen ellentétes a helyzet a szarvasmarha tekintetében: ennek csontjait 6 női sírban találtuk meg, a gyermekek mellől következetesen hiányzott. Férfiak csak két esetben kaptak túlvilági útvalóként marhahúst (II/16., 36. sír), a III/12. sírban pedig a lócsontok között – nyilván nem ételmellékletként! – szarvasmarha állkapocs feküdt. A II/36. sír betöltésében szarvasmarhakoonyát találtunk, melyen égésnyomok voltak, s szarvcsapjait levágták. Az előbbieknél jóval ritkábban fordulnak elő sertécsontok, s akkor is csupán női sírokban (II/53., 71. sír). Bizonyára nem ételmellékletként, hanem hitvilági okból került a II/3. sírban nyugvó lányka lába mellé egy házi sertés agyara. Az I/13. sírban talált állatsontot az ásató Horváth T. határozta meg a helyszínen sertécsontnak, megállapításának helyessége azonban a fentiek alapján vitatható. Végezetül két fiatalkorú egyén (II/2., 3. sír) sírjában találtuk házityúk szárnydarabját, valamint törzsrésztét.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy túlvilági útvalóként a férfiak sírjába főként juh, ritkábban szarvasmarha és kecske húsát tették. A nők sírjaiban ezzel ellentétben főként szarvasmarha, ritkábban juh és sertés csontjait találtuk. A gyereksírokban – az edények mellett – kizárólag juh, sertés és tyúkcsontok voltak. Az ételmellékletek adásában vagyoni különbségek aligha játszottak szerepet: háziszolgák mellett éppúgy megtalálhatók, mint a legrangosabbak sírjaiban.

Tüzetesebb állattani vizsgálat szükséges annak eldöntésére, hogy a feltárás során a II. temető területén – néha a sírok mellett, azok sorához igazodva – előkerült róka, őz és borzcsontok a temetőhöz tartoztak-e.

A lovas- és lószerszámos temetkezés valamennyi, e korszak leleteiből ismert változata előfordult a karosi sírokban. A jelek szerint nemtől és életkortól függetlenül a közösség valamennyi előkelő tagját ily módon hantolták el, csupán a közrendűek és a házi szolgák sírjaiból hiányoznak e mellékletek.

Az elmúlt évtizedekben – főként a kettőslélek hit kutatása kapcsán – fokozottan előtérbe került a koponyalékelések kérdése, illetve a magányosan eltemetett koponyák problematikája.⁸⁶⁸ A leghatározottabban Dienes István által képviselt nézet szerint a honfoglalók szabadlelke a koponyában székeltek, s e hiedelem a magyarázata annak, hogy miért törekedett olyan elkeseredetten Bulcsú vezér a 954-es kalandozás során Cambrai alatt elesett unokaöccse levágott és a vár fokára kitűzött fejének visszaváltására.⁸⁶⁹ Ezzel magyarázhatók lennének a honfoglalás

865 Dienes I., 1963. 108–111.; Fodor I., 1973b. 163–174.

866 Bálint Cs., 1991. 175–177.; Dienes I., 1978. 113.

867 Az állatsontok meghatározását Vörös István végezte, elemzésüket e kötet függelékéként ő végzi el.

868 Dienes I., 1976. 149–151.; Dienes I., 1978c. 170–233.; Dienes I., 1975. 77–89.; Dienes I., 1978. 110., 117–122.

869 Dienes I., 1978. 110.

kori – igaz nagyon szórványos – koponyatemetkezések.⁸⁷⁰ Egy magányos koponyát a karosi II/43. sírban is találtunk, ez azonban – lévén 4–6 éves gyermeké – aligha utalhat különben elhunyt kalandozó harcosra. Hasonló a helyzet a kisdobrai koponyával is: mind az agyagedény, mind a kicsiny átmérőjű (kiterítve mindössze 33 cm hosszú) nyakperccel szintén gyermek melléklete lehetett. A pilinyi és a batajncai leletekről nem állnak rendelkezésünkre közelebbi adatok. Ha a kalandozások során elhalt vitézek koponyájának hazahozatala valóban elterjedt szokás lett volna, főként a katonai kíséret hagyatékának tekinthető felső-tiszai temetőben ilyen leletek sorozatával kellene rendelkezniünk. Ennek azonban semmi jele, csakúgy mint a jelképes síroknak. Ez utóbbiak egyébként aligha lennének üres gödrök, hanem meg kellene találnunk a csupán lovat, lószerszámot, fegyvereket stb. tartalmazó, csontváz nélküli (vagy csupán koponyát magában foglaló) leleteket.⁸⁷¹ Ennek azonban nincs nyoma. Mindez nem jelenti azt, hogy eleink hagyományából hiányzott volna a kettőslelek hit, vagy ne gyakorolták volna a koponyavarázslást, hiszen éppen erre utalhatnak a karosi, kisdobrai leletek. Feltűnő egyébként, hogy mindkét esetben gyermekkoponyával találkozunk. E kérdés részletesebb kifejtéséhez azonban még nem áll elegendő leletanyag a rendelkezésünkre.

Jóval gyakoribbak viszont a jelképes és a tényleges trepanációk, ezek nyomait őrző koponyák mindhárom karosi temetőben előfordultak (I/6., 12., II/11., 23., 41., III/12., 14. sír).⁸⁷² Különösen nagy érdeklődésre tarthat számot a II/23. sírban talált koponya, amelyen jelképes és tényleges trepanáció egyaránt látható, s ezeken kívül még egy, talán szablyától származó beforradt sérülés is felfedezhető. A koponya tényleges megnyitására ezen kívül csak az I/12. sírban lelt koponya esetében került sor. A trepanációnak eleink hitvilágába vezethető – talán a kettőslelek-hiedelemhez kapcsolódó – gyökereiről tanúskodnak azok a leletek, amelyek esetében nem került sor a koponyacsont tényleges áttörésére, hanem csak a csontfelület egy részének eltávolítására.⁸⁷³ A karosi III/12. és 14. sír koponyáján e művelet háromszor is megismételték. A hét trepanált koponyájú sír között férfiak és nők egyaránt előfordulnak.⁸⁷⁴ Mellékleteik alapján nagyok lehetek közöttük a hajdani társadalmi különbségek is: szerény túlvilági útravalóval ellátott házi szolgák (II/23. sír) éppúgy voltak közöttük, mint harcosok (III/14. sír) és méltóságjelvényekkel felszerelt előkelők (II/11., 41. sír), illetve rozettás lószerszámmal temetett nők (I/12. sír). A karosi leletek jól beilleszthe-

tők a felső-tiszai temetők sorába a koponyalékelés tekintetében is, ez ugyanis – habár az egész X. századi magyar településterületen ismert volt – legnagyobb számban e vidék lelőhelyeiről adatolható.⁸⁷⁵

A fent elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a karosi temetőben mindazon temetkezési szokások nagyrésze felbukkan, melyeket a korszak más temetőiből is ismerünk. Nem találtunk viszont más adatokat, amelyek alapján idegen, a magyarságtól hagyományaiiban eltérő népességre gyanakodhatnánk. Egyedül a III. temető 12. sírjába temetett férfi szokatlan kéztartása, a (lovastemetkezést nem számítva) melléklet nélkülsége, s a temető szélén történő elhelyezése utal arra, hogy e sírban olyasvalaki nyugodhatott, aki nem tartozott e közösség tagjai közé.

870 Vázcsontok nélküli koponyák: Kisdobra–Ligahomok (nyakperccel és agyagedénnyel): *Dókus Gy.*, 1900. 60–61.; Piliny–Sirmányhegy 17. sír (nyakperccel, gyöngyök): *Hampel J.*, 1907. 179., 65. t.; Batajnica (az egyik sírsorban 9 magányos emberi koponya): *Bálint Cs.*, 1991. 211.

871 Ennek kitűnő példái a Bolsije Tigani leletek (3., 8. sír): *Chalikova. E. A.–Chalikov. A. II.* 1981. 14., 18., III., VII. t.

872 A trepanáció kérdéséről, illetve az I. temető trepanált koponyáiról: *Anda T. Recherches archeologiques sur l'pratique médicale des hongrois à l'époque de la conquête du pays. Acta ArchHung 1. /1951/ 269–281.; Nemeskéry J.–Kralovánszky A.–Harsányi L., Trephined skulls from the Tenth Century. Acta ArchHung 17. /1965/ 343–367.; Juhász I.–Torda-Molnár B., A gerendási X. századi lékelt koponya. BMMK 1. /1971/ 167–179.; Nemeskéri J.–Éry K.–Kralovánszky A., A magyarországi jelképes trepanáció. *Anthrop. Közl.* 4. 3–32.*

873 *Dienes I.*, 1978. 117–122.

874 A karosi II. és III. temetők embercsontjainak vizsgálatát Kustár Ágnes végezte el, elemzését e kötet függelékéül közöljük.

875 *Bálint Cs.*, 1991. 149–151. 155. a tényleges trepanáció szempontjából a Mátra-vidék különállását hangsúlyozza. Álláspontjának kritikáját ld. *Dienes I.*, 1978. 117–122.

IV. A KAROSI TEMETŐK ÉS A FELSŐ-TISZA-VIDÉK X. SZÁZADI LELETANYAGA

A karosi sírokban feltárt eszközök, fegyverek, viseleti tárgyak vizsgálata egy rendkívül sokszínű, mégis egységes leletanyagot tárt elénk. Hasonló eredményre jutottunk a temetkezési szokások és a hiedelemvilág emlékeinek elemzése során is. E hagyatéék fontos ismereteket nyújt számunkra egykori hordozóik, tulajdonosaik társadalmi helyzetéről, olykor életmódjáról is. Mintegy fél évszázada fogalmazta meg *László Gy.* azt a – főként felső-tiszai rangos temetők elemzésére épített – nézetét, hogy a temetőben a közösség minden tagjának megvolt az előre kijelölt helye, s a honfoglalók szigorúan ragaszkodtak is ehhez a hagyományhoz.⁸⁷⁶ Úgy tűnik, egy ilyesfajta rendszer a karosi temetőben is kimutatható.

Az I. temető sírjainak többsége elpusztult, leletmentő ásatás során csupán 13 temetkezést tártak fel. Ez utóbbiak elhelyezkedését az ásató három külön milliméterpapíron rögzítette, melyek nem illeszthetők össze biztonságosan egy temetőtérréppé.⁸⁷⁷ Az egyik lapon feltüntetett 1–9. sírok két sorba rendeződtek, így azt feltételezhetjük, hogy az I. temető a II.-hoz hasonló sírszámú és szerkezetű lehetett. A megmentett 13 sír közül 7 férfi, 3 nő és 1 gyermek temetkezés volt, további két váz nemét nem lehetett egyértelműen megállapítani.

A II. temető 73 sírja két, területileg és leletanyaguk alapján is jól elválasztható csoportra oszlik (120. kép). Az első csoport (1–13., 15–16., 30., 49–61. sír) szinte teljesen elfoglalja a domb tetejét. E csoporton belül egyetlen hosszú sorba rendeződnek az 1–12. sírok és a 15. sír. A 6. és a 8. sír közötti szakaszon 3–4 sír elpusztult, erre utaltak a feltárás során a szántásban talált csonttöredékek. A 30. sír valószínűleg nem önálló temetkezés, hanem a 4. sír csontjainak egy részét hurcolta ide az eke. A legrangosabb férfi a 11. sírban nyugodott (veretes tarsoly, ezüstlemezes markolatú szablya, ékköves aranygyűrű), a sor északi vége felé. A sírok bal és jobb szárnyra tagolódását itt nem lehet kimutatni, legfeljebb annyi mondható el: a sor jobb szárnyának végén két szérényebb mellékletű sír feküdt (1., 10.). E csoport másik részét az 52–61. sírok alkotják, két sorba rendeződve. A vezéri sírt (52.) keletről női és gyermeksírok fogják félkörbe. Közülük az 54. sír a szántás során elpusztult (az 55. szintén, ennek a nemét sem tudjuk megállapítani, mert csak a lágy mellső lábszárcsontja és egy zabla maradt meg belőle), az 58. idős nő (házi szolgáló?) egyetlen tehéncsontot tartalmazó sírja volt. Az 53. és 56. sírban elhantolt előkelő asszonyok veretes csizmát viseltek, s rozettás lószerszámuk volt. Az 56. sír mellett egy gyer-

mek feküdt (57. sír). E csoportot északon az 59–61. sírok zárják le. Bennük íjas, tegezes, lovas harcosok nyugodtak, kettőnek (60., 61) veretes öve, utóbbinak veretes tarsolya is volt. E síroktól kissé távolabb temették el a 49. sírban nyugvó rozettás lószerszámú nőt és az 50. sírban fekvő férfit. Az utóbbi sírját minden bizonnyal kirabolták, de megmaradt mellékletei (veretes öv, aranyozott ezüst, palmettadíszes lemezekkel felszerelt szablya, ezüstberakásos kengyel és egyéb veretek) arról tanúskodnak, hogy a temető egyik legelőkelőbb, talán vezéri rangú halottja nyugodott itt. A rozettás lószerszámok elemzésénél már részletesen kifejtettük, hogy az imént említett sírok leletei között számos azonos műhelyben (és öntőmintában) készült tárgy található. Ezek párhuzamai megtalálhatók az I. és a III. temető gazdag sírjaiban is, hiányoznak azonban a II. temető második, alább ismertetett csoportjából. Mindez véleményem szerint arra utal, hogy a II. temetőt használó közösség vezető családjának tagjai a 49–61. sírokban nyugodtak. Antropológiai, kémiai vizsgálatok híján nem bizonyítható egyértelműen, hogy az itt nyugvó embereket (vagy többségüket) vérrokonság fűzte egymáshoz, a régészeti leletek azonban egyértelműen erre utalnak. X. századi leleteink között szinte páratlan az azonos tárgytípusok ilyen nagyszámú felbukkanása, ezért megkockáztatjuk az a feltevést: a 49. és 50. sírba temetett nő és férfi – archaikus mellékleteik alapján – a Karos határában megtelepedett előkelő közösség elsőként elhantolt és talán házastársi kapcsolatban álló vezetői lehettek. Régészeti módszerekkel nem tisztázható milyen rokoni kötelék fűzte őket az 52. sírban nyugvó vezérhez. Ez utóbbi felesége(i) nyugodhat az 53. és 56. sírokban, s egyikük gyermekét temették az 57. sírba. Az 58. sírba temették idős házi szolgájukat, s a háznéphez tartozhattak az 59–61. sírokban elhantolt harcosok is, valamint a szántással holtgátolt 54. és 55. sírban feltárt elhunytak.

A karosi II. temető e csoportját észak felé egy lovas íjász sírja zárta le (51.), déli irányban pedig egy újabb sírpár. A 13., női sírban rozettás lószerszámvereteket találtunk, a kirabolt 16. sírből pedig veretes öv, csontos íj-tegez, harci balta és ezüstszegekkel kivert nyereg látott napvilágot. Jóllehet, a sírpárt mintegy 20 méteres üres sáv választja el az 52. sír által fémjelzett temetkezésektől, az ásatás során itt előkerült szórványleletek arra utalnak, hogy hajdan a sávban legalább még egy sírpár lehetett. A szórványként talált rozettás szíjvég (111. tábla 20) egy gazdag nő, az aranyozott ezüst övveretek (111. tábla 2–7) pedig egy

876 *László Gy.*, 1944. 125–166.

877 MNM, Adattár 5.K. I.

előkelő férfi sírjára utalnak. E sírcsoport 29 temetkezésből 14 férfi, 10 nő és 3 gyermek sírja volt. A bolygottakon kívül csupán 3 sír (1., 10., 58.) volt szegényes mellékletű, közrendű szabad vagy házi szolga temetkezése. Az egyes sírsorokat vagy kisebb csoportokat, sírpárok viszonylag nagy, olykor 15–20 méteres üres közök választják el egymástól. A temető e része tehát laza szerkezetű, s ez így van még akkor is, ha feltételezzük, hogy a szántásnak áldozatul esett sírok zöme a domb ezen részén lehetett.

Az első csoportot mintegy 10–15 méteres üres sáv választja el a második csoportba tartozó síroktól (14., 17–48., 62–73.). Ezek már a domb északi lejtőjén, némelyek a domb lábánál feküdtek. A sírok itt már többnyire sűrűn egymás mellett helyezkedtek el, s noha szemmel láthatóan sorokat alkotnak, a sorok időnként megszakadnak, kisebb-nagyobb csoportokra bomlanak. A 29. sírban nyugvó előkelő lehetett e csoport legrangosabb tagja (tarsolylemez, veretes öv és lószerszám), sírja körül kb. 5 méteres sugarú kör üresen maradt. Feltehetőleg a temetés során a többiekénél nagyobb méretű sírhalmot emeltek a teteme fölé. Szomszédságában rangos nők (27. sír: gömbsorcüngős fülbevaló, veretes csizma, 25. sír: gyöngyös párta, gömbsorcüngős fülbevaló, veretes kantár), gyermekek (21., 22., 24., 28., 31., 43., 48. sír) és szerény mellékletű közrendűek vagy szolgák (23., 26., 44., 46. sír) pihentek.

Hasonló a helyzet a 41. sír (veretes tarsoly, szablya) esetében is. Körülötte női (32., 40.), és gyermek (17., 39., 42.) sírok feküdtek. A harcosok e két előkelőtől északra (33–36., 63.) és a sírcsoport déli végén (14., 18–20.) letek nyugvóhelyet. Talán egy megkezdett, de valamilyen okból „férfi nélkül maradt” csoportot jeleznek a 45., 47., 72., és 73. sírokba temetett rangos nők temetkezései, melyek egyben e csoport északkeleti szélét alkotják. Sírjaik – leletanyaguk alapján – a temető használatának utolsó szakaszára keltezhetőek. A temető északi peremén kizárólag igen szerény mellékletű sírokat találtunk (62–72). Ló egyikük mellett sem feküdt, lószerszám és fegyver (tegez és nyilak) is csupán a 63. sírből került elő. (A 69. sírba véleményem szerint rituális céllal, és nem fegyverként jutott a sír földjébe vágott balta.)

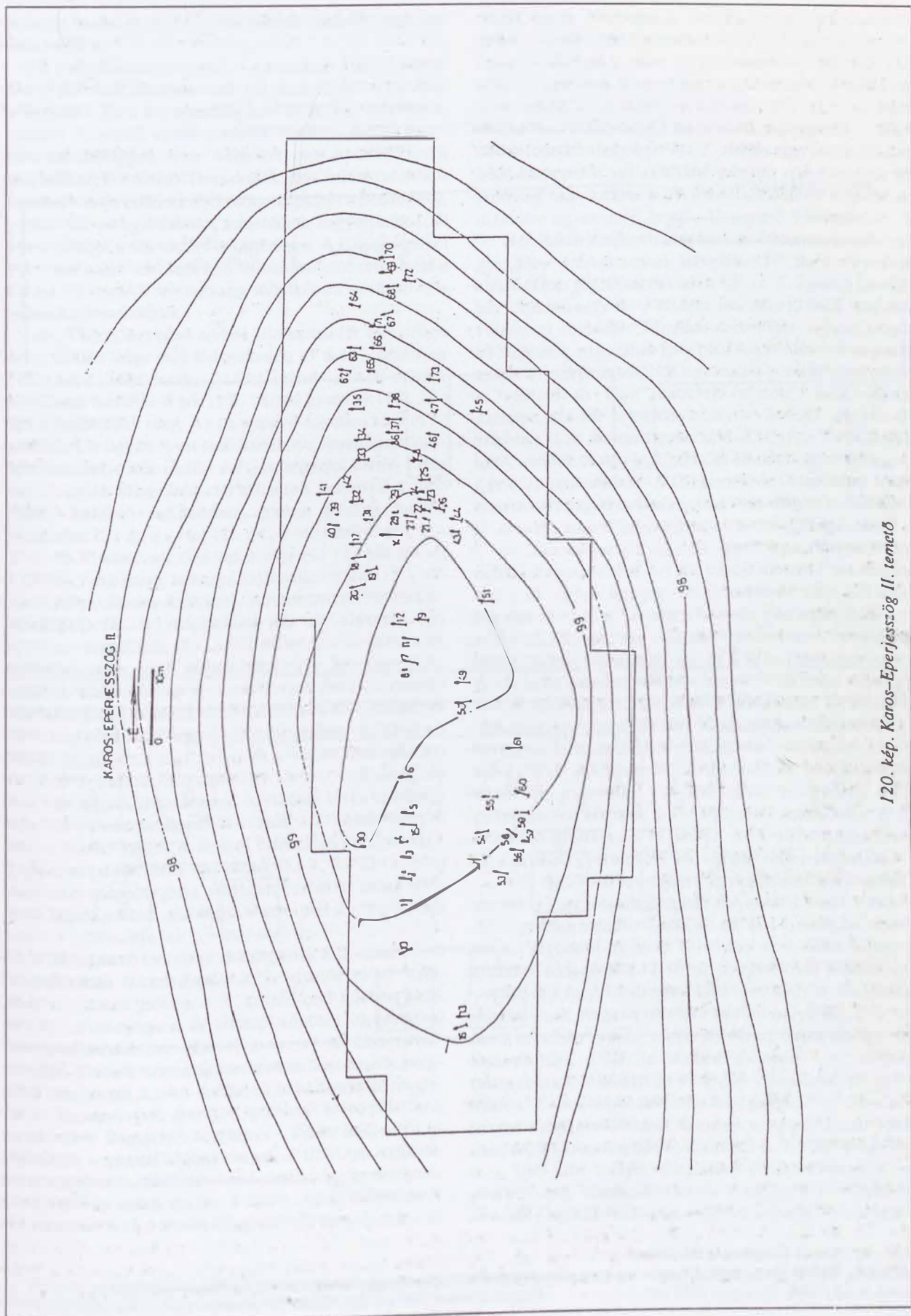
A II. temető 2. csoportján belül, melyet 44 sír alkot, jóval egyenletesebb a nemek eloszlása: 15 férfi mellett 15 nő és 14 gyermek sírja került itt elő. Az előző csoportnál jóval szembetűnőbbek azonban a – mellékletekből kiolvasható – társadalmi különbségek. Míg ott, három sír kivételével, minden férfi lovas, fegyveres harcos volt, s hozzájuk méltó módon ékszerecték fel asszonyaikat is, a második csoportba tartozó férfiak közül csupán hárman viseltek méltóságjelvényként veretes övet, tarsolyt, tarsolylemezt vagy veretes kantárt (14., 29., 41. sír, a negyedik egy felővezett, 10–12 éves gyermek volt a 35. sírban). Csekély a lóval, íjjal, tegezszel, esetleg szablyával temetett harcosok száma (18., 20., 34., 36., 63. sír), valamivel több a mellékleteik révén velük azonos társadalmi állásúnak tartható női sír (25., 27., 32., 37., 40., 45., 47., 62., 72. sír), bár ez utóbbiak között

is nagy eltérések vannak. Az előző csoporténál jóval nagyobb számban vannak jelen viszont a közrendűek vagy szolgák sírjai (23., 26., 33., 44., 46., 66–71. sír). Egyetlen eset kivételével (a 14. és a 29. sírok övcsatja és kapcsolószíjának veretei) hiányoznak a különböző sírok verettípusainak átfedései is.

Mindezek mellett a két sírcsoport leletanyagában is komoly mértékben eltér egymástól. Csakis az első csoport sírjaiban találtunk pénzeket (13 arab dirhemet és 33 nyugat-európai veretet). Ugyancsak itt kerültek elő – 4 sírből és egy további sírt sejtető szórványleletből – rozettás lószerszámveretek. Változatos formájúak a női csizmák veretei, az előkelő férfiak szablyáit pedig palmettás lemezekkel ékesítették (11., 50., 52. sírok). Kizárólag innen ismerünk olyan archaikus tárgyakat (pl. 11. sír markolattüskés szablyája, 49. sír lószerszámra való homlokdisze), melyek minden bizonnyal az első, honfoglaló generáció hagyatékát jelzik. Hiányoznak viszont a női ékességek közül a lemezes hajfonatkorongok, egyszerűbb öntött példány is csak egy sírből (56.) ismert. Igen ritka az edénymelléklet (1., 3. sír). Gyakran fedeztünk fel viszont sírrablásra utaló jeleket (7., 16., 49., 50. sír). Úgy tűnik, még a loállományban is kimutatható bizonyos elkülönülés: a tárgyalat csoport sírjainak egy részére jellemző az idős – 10–17 éves – lovak eltemetése (9., 49., 50., 51., 52., 54., 59. sír – éppen az 50., 52. sírban nyugvó vezérek környezete!), amely a másik közösségnél csak a 35., gyermeksírnál mutatható ki. A temető két nyugati típusú lova is innen került elő (51., 59. sír).

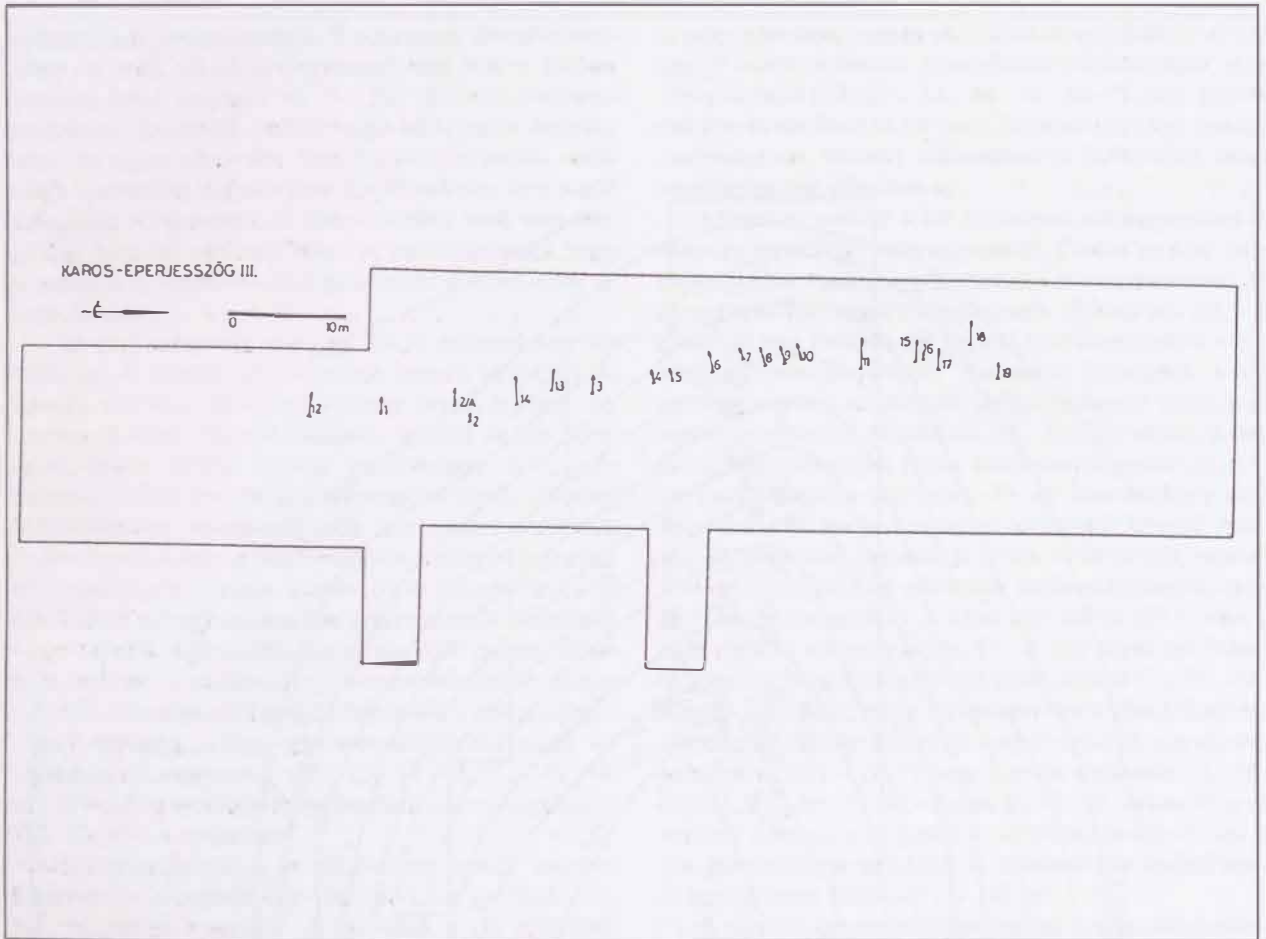
A második csoport emlékanyagából – mint már említettük – hiányoztak a pénzek és a rozettás lószerszámveretek. A rangosabb nők ehelyett levél alakú veretekkel ékesített kantárt használtak (25., 47. sír). Viseletükben feltűnnek a lemezes hajfonatkorongok (47., 72. sír), a préselt kaftándíszek (18., 47., 62. sír), a kerek átmetszetű huzalkarpercecek, valamint a pödrott végű pántkarpercecek (32., 72., 73. sír). Csizmájukat egyszerű félgömbfejű ezüstszegecsekkel díszítették. Az előzőnél jóval gyakoribbak az edénymellékletek. A férfiak felszerelésében, fegyverzetében nem tudunk jelentős különbséget kimutatni, legfeljebb a díszes szablyák hiánya, s a jóval kisebb számú méltóságjelvény mutat eltérést az előzőhöz képest.

A leletanyag alapján úgy tűnik, a temető használatát az első csoport népessége kezdte meg. A sírok elhelyezkedésén túl erre utal az a tény is, hogy zömmel az ő hagyatékukból kerültek elő az archaikus, talán még Etelközben készült tárgyak: a 11. sír veretes tarsolya és szaltovói típusú, markolattüskés szablyája, valamint a 49. sír lószerszámának homlokdisze. A domb északi lejtőjére szorult második csoport népessége nem sokkal később, talán még a X. század második évtizedében melléjük telepedhetett, s a továbbiakban egymás mellett, s egymással párhuzamosan használták a temetkezési helyet. Utóbbiak talán még kissé tovább is, erre utalnak a X. század második harmadára–közepére keltezhető tárgyak, mint pl. a 73. sír pödrott végű karperece, s a 41. sír trapéz alakú, vállas kengyelei. A párhuzamok alapján úgy látom, ugyanerre az időszakra datálhatjuk a 47. sír

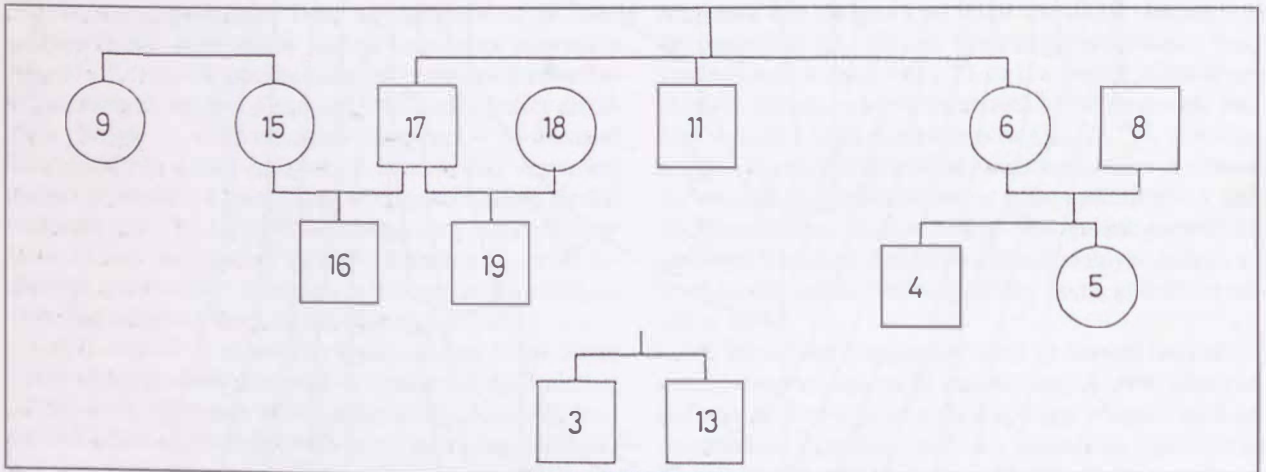

120. kép. Karos-Eperjesszőg II. temető

121

122

121. kép. Karos-Eperjesszög III. temető

122. kép. Karos-Eperjesszög III. temető sírjainak szegregenetikai kapcsolatai. Jelmagyarázat: szögletes = férfi (fiú), kerek = nő (lány), két egyén felül össze, kötve = testvérek, alul összekötve = utódot létrehozó genetikai (házastársi) kapcsolat

poncolt, lemezes, mítikus állatalakot ábrázoló hajfonatkorongját is.

A fentiekben ismertetett, a két csoport közötti árnyalatnyi eltérések azonban csak a II. temető viszonylatában jellemzőek. Ez a két népesség temetőn belüli szétválasztásához elegendő, eltérő eredetük feltételezéséhez azonban semmiképpen sem. Mindkét csoport tökéletesen beilleszkedik a Felső-Tisza-vidék más lelőhelyeinek a körébe, s ezen belül az első csoport inkább a Bodrogek, a második pedig Szabolcs temetőinek hagyatékához áll közel, főként a női viselet tekintetében. A különbségeket már csak azért sem indokolt túlhangsúlyoznunk, mert a karosi III. temető leletanyaga mindkét csoporthoz erős szálakkal kapcsolódik.

A 19 síros, egyetlen sorból álló karosi III. temetőben a sor északi vége felé helyezkedett el a 11., vezéri sír (121. kép). Tőle északra, a bal szárnyon csak néhány szegényes mellékletű női (15., 18.) és gyermek (16., 19.) sírt figyelhettünk meg. Az itt nyugvó egyetlen férfi (17.) temetésekor ugyan lovat is áldoztak, de semmilyen fegyvert nem helyeztek mellé! Az íjas, tegez, baltás, lovas vagy csupán lószerszámmal elhantolt harcosok a jobb szárny középső harmadában, jórészt egymás mellett nyugodtak (3., 4., 8., 10., 13., 14., s minden bizonnyal a 2. sír is). E harcosok és a vezér sírja (11.) között feküdt a néhány rangosabb, lemezes hajfonatkoronggal (5.), veretes övvel, veretes kantárral, veretes csizmával és karperecekkel (6., 9.) felékesített női sír, valamint egy gyermek temetkezés (7.). A sort délen két szegényes temetkezés zárja: az 1. sírban mindössze egyetlen fülesgombot találtunk, ez a temető egyetlen bizonyosan közrendű halottja. A sor végén, a többiekől elkülönülve látott napvilágot a fém mellékletek nélkül, de lóval temetett 12. sír. Ez a tény, valamint a mellén keresztbe tett karjai arra utalnak, hogy ide egy idegent hantoltak, aki nem volt tagja a közösségnek. A vezéren kívüli méltóságjelvényt – bronzveretes övet – csak a 2. sírban nyugvó harcos viselt. Sajnos, a temető értékelését megnehezíti, hogy éppen a férfisírok egy részét (2., 3., 5., 10.) a szántás erősen megbolygatta. Áldozatul eshetett annak a temető legrangosabb női sírja is, erre utal a terepbejárás során, a szántásban lelt rozettás szíjvég.

A III. temető keltezése megegyezik a II. temetőével (s fennmaradt leletei alapján az I. temetőével is): valamennyit azonos időben: a X. század első felében használták. Leletanyaga a II. temető mindkét csoportjával kapcsolatban áll. Az elsővel a vezéri sír köti össze: mindkét főnököt szinte egyenruhaszerűen azonos rangjelző tárgyakkal, s rítus szerint (a bal kar mellé, hegyével a koponya felé fordított szablya) helyezték örök nyugalomra. Rangjelző tárgyainak – főként készenléti íjtegezének – veretei előbukkannak a II/52. sír szűkebb környezetében is. Övkészletének csatja azonos öntőmintából kerül ki azzal, melyet a II/61. sírban találtunk. A női csizmák (6., 9.) között félgömb fejű szegcsekkel és

öntött kerek rozettákkal ékesítettek egyaránt előfordulnak. A nők által használt kantárdíszek közül a rozetta éppúgy előfordult, mint az övveret alakú veretek (6.). Pénz itt sem volt a sírokban, a kerámiamellékletek viszont csakis a bal szárnyon kerültek elő. Az 5. sír állatalakos hajfonatkorongjának kitűnő párhuzama a II/47. sír hajfonatkorongpárja. Az 5. sírban egyébként pödrott végű karperec is volt. Feltűnő a baltás temetkezések viszonylag nagy száma: a 19 sírből kettő látott napvilágot, majdnem ugyanannyi, mint a II. temető 73 sírjából!

Rendkívül értékes részadatokat eredményeztek *Lengyel Imre* szerogenetikai vizsgálatai.⁸⁷⁸ Eredményeit az alábbiakban foglaljuk össze: A karosi II. temető használati ideje mintegy 60+/-10 évre becsülhető, a III. temetőé valamivel rövidebb. Mindkét temetőben a kirajzolódó sírcsoportok nagyjából genetikai kapcsolatokat is jelentenek. Mindkét temetőben ugyanaz a generációs struktúra vélhető: 1. Egy „hátrafelé nyitott”, azaz másutt született, de ide temetett, hiányos. 2. Egy „helyi”, itt született és itt temetett generáció. 3. Egy „előrefelé nyitott”, aminek csak a legifjabb, itt elhunyt tagjai nyugsznak ezen temetőkben. A III. temető kis esetszáma miatt matematikailag nem bizonyítható, de nem is cáfolható a II. és a III. temető szerogenetikai (rokoni) kapcsolata.

A *Lengyel Imre* által a III. temetőre kidolgozott genetikai kapcsolatokat a 122. képen mutatjuk be. E szerint a 11. sírban nyugvó vezér testvére volt a 17. sírba temetett férfi és a 6. sírba elhantolt, gazdagon felékesített nő. Utóbbi férje a baltás, lószerszámos harcos a 8. sírből, előbbi felesége a 15. és a 18. sírban nyugodtak. A 15. sírba temetett nő testvére volt a 9. sírba elhantolt 11–15(20) éves fiatal nő. E sírok alkották az ide temetett első generációt. A második generációt az ő fiatalon (legkorábban 10 éves koruk előtt, ritkábban 20 éves koruk körül) elhalt gyermekeik jelentik: a 6. és 8. sírban talált nő és férfi gyermekei a 4. és 5. sírban nyugodtak, a 17. sírba temetett férfinak a 18. sírban elhantolt feleségétől származó gyermeke a 19. sírban, a 15. sírba temetett nőtől származó gyermeke a 16. sírban talált nyughelyet.

A 3. és 13. sírban feltárt harcosok testvérek voltak, genetikai kapcsolatuk azonban nem volt a vezéri családdal. Ugyanez mondható el a 2., 10. és 14. sírok harcosairól is. Végezetül ugyanez a helyzet az 1. sírba temetett közrendű férfival és a 12. sírban nyugvó lovas férfival is.

Mindez megerősíti azt a feltevést, hogy a temetőben mindenkinek megvolt az előre kijelölt helye. Ezt a II. temető esetében csupán régészeti eszközökkel tudtuk valószínűsíteni, a III. temetőben azonban ezek mellett felsorakoztak a kémiai és biológiai vizsgálatok eredményei is. Ez utóbbiak tökéletes összhangban állnak a régészeti megfigyelésekkel, nemcsak a temető szerkezetét illetően, de kronológiai szempontból is. Kitűnő példa erre a III/5. sír, melyet állatalakos hajfonatkorongja és pödrott végű karperece alapján – széles körű régészeti clemzés eredményeképpen – ugyancsak a X. század má-

⁸⁷⁸ *Lengyel Imre* tragikus halála sajnos megakadályozta abban, hogy munkáját befejezze, és a II. temető családfa-ábráit elkészítse. Temető-clemzéseinket egymástól függetlenül, egymás eredményeinek ismerete nélkül végeztük.

sodik harmadára, a temető használatának utolsó szakaszára datáltunk.

A karosi III. temető központi, nyilván előre kijelölt helyű sírja a vezér (11.) temetkezése volt. Körülötte kaptak helyet testvérei, azok házasársai és gyermekeik. Ezek sírjait déli irányban azon kísérő harcosok temetkezései követték, akik nem állottak rokoni kapcsolatban a vezéri családdal, de annak háznépéhez, kíséretéhez tartoztak. A sort legvégül – a vezértől legtávolabb – egy háziszolga és egy idegen sírja zárta.

Ugyanez a rend bontakozott ki előttünk a II. temető csoportjainak, s kisebb egységeinek vizsgálata során is. A rangos férfiak sírjait ott is nők, gyermekek és házi szolgák temetkezései övezték. Különösen nagy jelentősége van annak, hogy ezen előkelők környezetében (II/29. és 41. sírok) sok a gyermeksí: ennek véleményem szerint az a magyarázata, hogy a fiatalon elhalt gyerekeket igyekeztek a közösség kiemelkedő rangú, bizonyára karizmatikus erővel felruházott vezetőjének oltalmára bízni a túlvilágon is.⁸⁷⁹

Úgy vélem, a fentiekben megismert rendszerrel, illetve annak változataival kell számolnunk a többi felső-tiszai temető esetében is. Valamennyit egymással rokon kiscsaládok, s a háznéphez tartozó, de az előkelő családokkal – legalábbis genetikai rokonságban – nem álló kísérő harcosok és szolgák népesítették be. Erre utal a fegyveres férfisírok minden esetben megfigyelhető igen magas száma is. Ez utóbbiak nyilván a katonai kíséret – helyzetükből adódóan többnyire nőlen – tagjait rejtették, akik uraik szállásán éltek, s temetőiben kaptak végső nyughelyet. Ilyen értelemben e lelőhelyek semmiképpen sem tekinthetők nagycsaládi temetőknek.⁸⁸⁰ Alapsejtjeiket olyan kiscsaládok alkotják, melyeknek néhány síros – és a kísérő harcosokat nélkülöző! – temetőit a X. századi magyar szállásterület más részein is felfedezhetjük (Szakony, Gádoros, Jánosszállás–Katonapart, Eperjes–Takács tábla stb.). Ezek összeköltözését, közös szálláson való letelepedését és kísérő harcosokkal történő kiegészítését a Felső-Tisza-vidéknek a korabeli magyar szállásterületek közötti kiemelkedő szerepe tette szükségessé: az a tény, hogy ezen előkelők egy jelentős katonai kíséret vezetői voltak, harcosaik pedig e kíséret magvát, állandóan fegyverben lévő tagjait alkották.

A méltóságjelvények, s különösen a veretes övek áttekintése során egyértelművé vált, hogy ezek nagyrésze, egyes típusok (veretes és lemezzel díszített tarsolyok, arany- vagy ezüstszerelések szablyák, veretes készenléti íjtegezek) pedig döntő többségükben a felső-tiszai temetőkben láttak napvilágot. A Kárpát-medencének egyetlen más pontja sem akad, ahol e tárgyak ilyen mértékben

koncentrálnának, legfeljebb egy-egy temetőben figyelhető meg a gyakoribb előfordulásuk (Szered I. temető). A másik fontos szempont, hogy ezen díszítményeknek szinte minden típusa előfordul a jelzett területen, s példa nélküli az azonos verettípusok ilyen mértékű előbukkanása egy régió, s gyakran egy lelőhely határain belül. A szálak egyértelműen a Felső-Tisza-vidékre vezetnek, az ország bármely pontján talált gazdag leleteket tanulmányozzuk is, ha azokhoz párhuzamokat keresünk. Mindezek olyan központi ötvösműhely, vagy műhelyek munkájára utalnak, amelyek ellátták termékekkel a korabeli előkelők nagyrészét. E műhelyek pedig helyileg azon régió határain belül dolgozhattak, ahol alkotásaik javarésze előkerült. Mindezzel korántsem kívánjuk azt állítani, hogy másutt nem tevékenykedtek ilyen műhelyek. A Kisalföld északi részének s a Duna–Tisza közének leletei egyre határozottabban utalnak a helyi műhelyekre, s feltételezhetjük egy ilyen kisebb központ létét Dél-Magyarországon is, ahonnan pl. a csüngős díszek, öntött gömbsorcsüngős fülbevalók jórésze kikerülhetett. Ezek alkotásai azonban korántsem terjedtek el a felső-tiszaiakhoz hasonló mértékben a magyar szállásterületen, leginkább saját régiójuk igényeinek ellátására rendezkedhettek be. Másrészt e területeken is szépszámmal fellelhetők a központi műhelyek termékei.

A rangjelző tárgyakkal pontosan megegyező képet kaptunk a fegyveres sírok sűrűsödésének vizsgálata során is. Különösen igaz ez a szablyák tekintetében: Mint már említettük, a 129 ismert lelőhelyű példányból 51 a szabolcsi, zempléni temetőkben látott napvilágot. Különösen szembetűnő, hogy e régió 9 lelőhelyére összpontosul e fegyverek 34 példánya, az összes lelet több mint egynegyede! A szabolcsi–zempléni temetőkben tehát egy szigorú rend alapján szervezett népesség hagyatéka tárul a szemünk elé, s hagyatékuk alapján aligha kétséges, hogy elsőrendű feladatuk a katonáskodás volt. Különböző rangú vezetőik kötött rend alapján kaphatták méltóságjelvényeiket, illetve azok egyes típusait. A karosi ásatások azt is egyértelművé teszik, hogy e katonáskodó réteg temetői korántsem voltak kis sírszámúak, 15–30 sírosak. Pontosabban akadtak ilyenek is, de ezek nem elszigetelt, egyedül álló lelőhelyek voltak, hanem 2–3 közele, néhány száz méteres körön belül található más temetőkkel együtt egy csoportot alkottak. Karos határában – a bolygatással megsemmisített temetkezéseket is figyelembe véve – mintegy 50 év alatt legalább 200 embert temethettek el, s ez arra utal, hogy igen komoly létszámú közösség lakott a közelben. Véleményem szerint ugyanez mondható el más lelőhelyekről (Tiszaeszlár, Rakamaz, Kenézlő, Bély, Kisdobra stb.), amelyeknek

879 A gyermeksírok több más X. századi temetőben is hasonló elrendezésre utalnak, vagy elkülönülnek a többi sírtól. A bashalmi I. temetőben a sírsortól nyugatra vannak: *Dienes I.*, 1956b. 245–278.; a sándorfalvi temetőben annak délnyugati részén: *Fodor I.*, 1985. 17.; az algyői temetőben viszont a női sírok délről, keletről és északról fogják karéjba a férfisírokat: *Kürti B.*, 1983. 323–347.

880 E kérdésről részletesebben, egyes felső-tiszai temetők korábbi értelmezését helyesbítve: *Révész L.*, 1984–85. 619–626.; *László Gy.*, 1955a. 27. jegyzetében már maga is felvetette, hogy „... a kenézlői sírsorok nem egymást követő nemzedékek sorai (mint azt korábban vélte. R. L.) ... hanem egyazon téli szálláson lakó, s nemzetséget alkotó több rokon nagycsalád temetkezett külön sorokban egy helyre.” E hipotézisét azonban a későbbiekben nem dolgozta ki részletesen.

egyrészt csak töredékét sikerült megmenteni, másrészt az ezen községek határából előkerült szórvány leletek további temetőkre utalnak.⁸⁸¹

E temetők imént bemutatott szerkezetük és leletanyaguk révén a X. századi magyar hagyaték sajátos és teljességgel egyedi színfoltját alkotják. A Felső-Tisza-vidék régiségeinek a Kárpát-medence egyéb területeinek emlékanyagától való eltérését már évtizedekkel ezelőtt felismerte a kutatás.⁸⁸² Jellemző sajátosságait az imént – főként férfisírokra koncentrálva – már bemutattuk. Lányaik, asszonyaik viselete azonban ugyancsak jellegzetes, ruházatukat jóval kevesebb nemesfémdísz ékesítette, mint a Kárpát-medence más területein lakó társaikét (Bihar, Maros–Körös–Tisza vidéke, Duna–Tisza köze, Kisalföld északi része). Jellemző viseleti tárgyaik a hajfonatkorongok, rombusz alakú ingnyakdíszek, gömbsorcsüngős fülbevalók, veretes csizmák, pántkarpercecek, rozettás lószerszámveretek. Nem jellemzőek viszont – néhány kivételtől eltekintve – a másutt oly kedvelt csüngős díszek, kaftánveretek, préselt ruhaveveretek, négyzet alakú női övveretek.⁸⁸³ A karosi temetők e tekintetben is pompásan illeszkednek e régió leletanyagához. Bizonyos, főként a női viseletre jellemző eltérések viszont megfigyelhetők a bodrogi és a szabolcsi temetők között. Míg az előbbi területen a rozettás lószerszámveretek – és a jelek szerint övveret alakú díszítményekkel felszerelt kantárok – gazdag sorozatát ismerjük, Szabolcsból egyedül a mándoki sír tartalmazott ilyen ékítményeket. Fordított a helyzet a hajfonatkorongok tekintetében: ezek a szabolcsi temetőkből kerültek elő szép számmal, a Bodrogköz területéről pedig csupán 3 lelőhellyel (Sárospatak, Karos, Zemplén) rendelkezünk. Ugyancsak feltűnő a dirhemek nagyszámú bodrogi felbukkanása is, amit nem követ e pénzek hasonló arányú előkerülése Szabolcsban. Érdekes módon – a dirhemeket leszámítva – e jelenség megismétlődik a Kisalföld északi és déli részén is, csak ott a Dunától délre eső területre jellemzőek a bodrogi temetők sajátosságai, s a folyótól északra lévő rész a szabolcsi leletekhez áll közel. Mindezek az árnyalatnyi eltérések azonban eltörpülnek a Tisza jobb, illetve bal partján lévő temetők nagyszámú közös vonásai mellett, így a Felső-Tisza-vidéket továbbra is – régészeti szempontból – egységes területként kezelhetjük.

Az egyezések közül kiemelkedő fontosságú az a tény, hogy a jellegzetes katonai kíséret mellett egyre határozottabb körvonalakkal bontakozik ki azon magasrangú

vezérek csoportja, akik hajdan e kíséret vezetői lehettek, s hagyatékuk alapján a korszak eddig ismert leggazdagabb férfisírijainak tekinthetők.

A magyar honfoglalás kor régészeti kutatása 1834-ben a Duna–Tisza közén, Benepusztán egy igen előkelő férfiú sírjának felfedezésével kezdődött. A véletlenszerűen felszínre került, s már a következő évben közzétett leleteknek azonban nyilvánvalóan csak töredéke jutott a Nemzeti Múzeumba.⁸⁸⁴ Az ezt követő másfél évszázadban aztán szinte kizárólag a Felső-Tisza-vidéken került napvilágra kortársainak hagyatéka, zömmel véletlenszerűen, és csak ritkán a régész ásója nyomán. 1894 őszén szőlőtájal forgatása közben találtak a munkások négy sírra Tarcalon. Közülük az egyikből egy díszes szablya aranyozott ezüstszerelekeit, tarsolylemezt, övdíszeket mentett meg *Jósa András*.⁸⁸⁵ Ugyanő tárta fel 1913-ban az első kenézlii temetőt. Az ásatást megelőzően azonban a szántás már szinte teljesen elpusztított egy igen gazdag sírt. Erre utalnak a barázdákból összeszedetett leletek: ezüst tarsolylemez, finoman kidolgozott aranyozott ezüst övveretek, a készenléti íjtartó tegez függesztője, a lószerszámra való, vagy az íjtegehez tartozó ezüstkorong töredéke, s egy vas szablya maradványai.⁸⁸⁶ Munkásságának folytatója: *Kiss Lajos* gyűjtötte be Eperjeskén a helyi földbirtokosok által kiásott két jelentős, noha az előzőeknél talán kevésbé rangos sír tarsolylemezeit, s készenléti íjtegezeit – rendeltetésében akkor még fel nem ismert – vereteit.⁸⁸⁷ Ő mentette meg 1927-ben a Geszteréd határában felszínre került vezéri sír hagyatékának egy töredékét is, melyet aranyveretes szablya, palmettás tarsolylemez töredéke, aranyozott ezüst- és lószerszámdíszek s más veretek fémjeleznek.⁸⁸⁸

Elsőként *V. Budinsky–Kricka* talált hasonlóan gazdag férfisírt Zemplén–Szélmalomdombon, ásatás során. Az elhunyt méltóságát aranyozott ezüstveretes öv és lószerszám, aranylemezzel borított szablya mutatta. Ékszerként arany hajkarikákat, nyak-, kar- és lábperceket használt, farkocsa pedig öt aranyozott ezüst, lemezes hajfonatkorongot fűzött. Köntösét ugyancsak aranyozott ezüstdből való kerek pitykével varrták ki, fejénél finom mívű, palmettadíszes áldozati csészét, lábánál vasbronzos favodrót találtak. Fegyverzetéhez 7 nyílcsúcs is tartozott, s használati eszközei közé sorolható kése, s csiholó acélja a kovakövel. Sajnálatos módon azonban a leletekről nem készült pontos, részletes dokumentáció. Részben ennek tudható be, hogy az ásatónak *Fettich Nándorral* közösen írt, s gyakran megalapozatlan felté-

881 Révész L., 1984–85, 619–626.

882 Dienes I., 1961, 133.

883 Bálint Cs., 1991, 121–158.

884 Jankovich M., Egy magyar hősnek – hihetetlen Bene vezérek – ki még a X. század elején Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újonnan felfedezett teteméről s öltözetének ékességeiről. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 2. (1832–34) Budapest, 1835, 281–296.

885 Jósa A., 1895, 75–76.

886 Jósa A., 1914, 303–344.

887 Kiss L., 1920–22, 42–55.

888 Kiss L., 1938.

telezéseket tartalmazó könyve közel két évtizedes parázs vitát keltett.⁸⁸⁹

1974-ben a Szabolcs megyei Rakamazon pusztították el a földgyaluk eleink egy igen jelentős temetőjének nagyrészét. A felforgatott sírok egyikében kiemelkedő rangú férfiú nyugodhatott, erről tanúskodik aranyveretes szablyája, tarsolylemeze, szemfedőjének aranylemezei, s felszerelésének más ékítményei⁸⁹⁰ (123. kép).

Mint az eddigiekből is látható, a X. századi, leggazdagabb férfisírok egy kivételével nem régészeti ásatás során kerültek elő, hagyatékuk csonkán jutott a múzeumokba, értelmezésüket pedig erősen megnehezíti a pontos megfigyelések hiánya. E téren jelentett előrelépést a karosi ásatás, s az annak eredményeképpen feltárt két vezéri temetkezés, a II. temető 52. és a III. temető 11. sírjában. A karosi leletek segítségével lehetővé vált a korábban előkerült rangos sírok jó néhány veretcsoportjának értelmezése. Ezek közül is első helyre kívánkozik a készenléti íjtegezék meghatározása, melyek fontos rangjelző tárgyak is voltak. Középső harmadukat a földet, a négy égtájat és a világmindenséget jelképező napszimbólumok ékesítik. Ugyanaz a jel látható rajtuk tehát, mint ami a kazár szent fejedelem jelvénye volt, amely – lévén a magyar kettős fejedelmeség rendszere kazár eredetű – bizonyonnyal a magyar fejedelem szimbóluma is volt. Az, hogy a karosi vezérek és társaik méltóságjelvényükön a kündü jelét viselték, úgy vélem, azt jelenti: a fejedelem szűkebb kíséretéhez tartoztak. Rangjukat azonban nemcsak az íjtegezék jelezték, hanem pompás ezüstveretes öveik, tarsolylemezeik, arany- vagy ezüstszerelések szablyáik és veretes lószerszámuk is. Mint korábban láttuk, ezen méltóságjelvények döntő többsége ugyanabból az ötvösműhelyből kerülhetett ki (karosi, bodrogszerdahelyi, eperjeskei íjtegezék, karosi, tarcali, rakamazi, geszterédi szablyák szerelékei és tarsolylemezei, övveretei stb.).

Bizonyos különbségek a felsorolt tíz előkelő között is lehettek, hiszen valamennyi méltóságjelvény egyúttal csak a karosi II. temető 52. sírjában mutatható ki. A két eperjeskei sír inkább a rangsor alján helyezkedhetett el, idesorolásukat nem a tarsolylemezek (hiszen ezek valamivel tágabb körre jellemzőek), hanem a napszimbólumot hordozó készenléti íjtegezék indokolják. Velük ellentétben e réteg legelőkelőbbjei aranyveretes szablyáik révén a zempléni, rakamazi, geszterédi sírokban nyugodhattak.

Ma még nem tudjuk eldönteni, hogy a rangjelző tárgyak egyike-másika miért hiányzott az egyes sírokból. Azt kizártnak tartjuk – épp a sírok gazdagsága miatt –, hogy ezeket értékük miatt nem temették el. A Felző-Tisza-vidék X. századi temetőinek elemzése nyomán ugyanis kimutatható egy meglehetősen szigorú rangsor (az alacsonyabb rangúaknál bizonyos hatalmi jelvények

a legtrikább esetben fordulnak elő együtt), így feltételezhetjük: mindenkivel a sírba szálltak azok a tárgyak, melyek életében a társadalomban betöltött rangját szimbolizálták.

Véleményem szerint nem számolhatunk azzal sem, hogy ezek rangjelző szerepük miatt utódaikra szálltak. A pusztai népek történetében ugyanis tudomásom szerint nincs nyoma és hagyománya annak, hogy *egyetlen meghatározott tárgy* (mint a későbbiekben pl. a magyar királyi korona) jelképezett volna egy meghatározott méltóságot. A vezéri sírok hagyatékának vizsgálata arról győzött meg, hogy tulajdonosuk valamennyi hatalmi jelvényéhez egyszerre, egyidőben jutott. Erre most csak egyetlen példával utalnék: a karosi II. temető 52. sírjában nyugvó vezér valamennyi rangjelző tárgyához (öv, lószerszám, tarsoly zárószíja, szablya, íjtegez és nyíltartó tegez függesztőszíja) azonos öntőmintákból kikerült kisszíjvég tartozott, de hasonló átfedések más veretek esetében is kimutathatók. Nemcsak itt, hanem a többi vezéri sírnál is megfigyelhető jelenség, hogy összes méltóságjelvényük egyformán kopott, javított, vagy más esetekben alig használt, szinte verdefényes. Mindez azt jelenti, hogy e jelvények nem fokozatosan, mintegy a ranglétrán való emelkedésüket jelezve, hanem egy időben kerültek birtokukba, s haláluk után velük sírba szálltak. Talán nem járunk messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy e méltóságjelvények – vagy valamelyikük hiánya – tulajdonosuknak a fejedelmi kíséretben, a felső hadvezetésben betöltött más-más funkciójára utal.

E körnek azonban nemcsak a rangjelző tárgyai egységesek szinte egyenruhaszerűen. A három régészetileg megfigyelt sír (Zemplén, Karos II/52., III/11.) azt mutatja, hogy a temetési szertartást mindegyik esetében szinte megdöbbentően azonos rítus szerint végezték: szablyájukat megfordították, hegyével a koponya felé irányítva helyezték a bal kar mellé, veretes övük lecsüngő végét a bal vállhoz hajlították, nyíltartó tegezüket az övről lekapcsolták, a karosiak esetében pedig az íjat is kivették az íjtartó tegezből.

Mindezekkel együtt e sírok karakterisztikus, a Kárpát-medencében másutt ki nem mutatható csoportot alkotnak. Bennük a X. század első felében élt, s az eddig ismertek közül a legelőkelőbb vezetők nyugodtak. Rangjuk meghatározására már történtek kísérletek, a legtöbb kutató törzsfőket vagy nemzetségfőket látott bennük. Mielőtt e kérdésre részletesebben kitérnénk, röviden szólunk kell e sírok helyéről is. A korszak kutatóinak egy részénél ugyanis időről időre felbukkan az a nézet, hogy eleink magasrangú vezetőiket rejtve, magányosan temették el.⁸⁹¹ Nos, a két karosi, a tarcali, a rakamazi, a bodrogszerdahelyi, valamint a kenézlői és a két eperjeskei főnök sírja temetőben került elő. A zempléni magányosan feküdt ugyan, de rejtve semmiképpen sem,

889 Budinsky–Kricka, V.–Fettich N., 1973. A kibontakozó vitáról: ArchÉrt. 93. 1966. 278–283; ArchÉrt. 96. 1969. 109–125.; ArchÉrt. 103. 1976. 79–85., 282–286.

890 Rég. Füz. Ser. I. 1975. 88–98.; Dienes I., 1986. 92–97.

891 Győrffy Gy., 1984. 647–649.

ugyanis sírját a földvár sáncairól jól lehetett látni. A magányos temetés talán egyedül a geszterédi előkelő esetében képzelhető el, bár ott sem történt kiterjedt hitelesítő ásátás. Az ímént bemutatott gazdag, méltóságjelvények sorozatával felszerelt előkelők seregvezérek, egyes kalandozó hadjáratok vezetői lehettek, más részük pedig nagyobb csapattestek – legalább egy ezrednyi harcos – irányítói.⁸⁹²

A Felső-Tisza-vidéknek a régészeti leletek által sugallt kiemelkedő szerepére már számtalan elmélet igyekezett magyarázatot találni. Ezek egyike etnikai indíttatású, s ezen emlékeket (vagy nagyrészüket) a kabarok hagyatékának tartotta.⁸⁹³ Úgy vélem, e kérdést az elmúlt évtizedek vitái már nagyrészt tisztázták, így szükségtelen erre részletesen kitérnünk. Magam is nehezen elképzelhetőnek tartanám, hogy egy csatlakozott segéd-nép részesedett volna elsődlegesen és ilyen arányban a kalandozások zsákmányából és a befolyt adókból, a többi magyar törzs rovására. Miután a fentihez hasonló erejű katonai csoport nyomát másutt nem tudjuk kimutatni, azt kellene feltételeznünk, hogy a X. század első felében a Kárpát-medencében kabar hegemonia érvényesült.⁸⁹⁴

Szakirodalmunkban – főként *Dienes István* révén – már korábban felbukkantak egy Felső-Tisza-vidéki fejedelmi szállás feltételezésének körvonalai, mely közvetlenül a honfoglalás után létesült.⁸⁹⁵ Később, a 900-as évektől, a fejedelem továbbköltözésével ez a trónvárományos herceg kezébe került volna, de maga Dienes is utalt rá: a feltételezett későbbi nagyfejedelmi székhely környékén (a budapest–farkasréti lelet kivételével) nincs ehhez fogható gazdagságú anyagunk. Ezt részben azzal magyarázza, hogy a pogány temetkezések legkorábban a fejedelem környezetében szüntek meg. Ha ez utóbbi állítás igaz lenne is, csak a X. század végétől, vagy még inkább a XI. század első évtizedeitől számolhatnánk a kereszténység ilyen erős hatásával, a korábbi leletek fent ismertetett megoszlását ez az érv nem magyarázza. Ugyanakkor képtelen helyzet lenne, hogy a trónvárományos környezetében tovább virágozzon a pogányság! Másrészt a fejedelmi szállás továbbköltözését a kíséret nagy részének is követnie kellett volna, hiszen a fejedelem nem mondhatott le katonai erejének közvetlen ellenőrzéséről. Ellenkező esetben ugyanis a mindenkor trónvárományos azonnal potenciális trónkövetelőként léphetett volna fel. A szabolcsi–zempléni temetők viszont a X. század közepéig folyamatosan használatban voltak.

Ezzel el is érkeztünk a *Győrffy György* által feltételezett X. századi dukátusok kérdéséhez.⁸⁹⁶ Ezek egyike

lett volna a feltételezett nyíri–bihari dukátus, a trónvárományos vezetésével. Ennek katonai vonatkozásáról az ímént már szóltunk, régészeti szempontból azonban más probléma is felmerül. E hipotézis két olyan területet kapcsol szoros egységbe, melyek a régészeti leletek alapján nem kapcsolhatók össze. A bihari leletekben – néhány veretes öv kivételével – nyoma sincs a méltóságjelvényeknek, temetőik más szerkezetűek, azokat zömmel hosszabb ideig használták, s nem mutatható ki a szabolcsihoz hasonló nagy létszámú katonai réteg. (Egyedül a Bihar–Somlyó-hegyen feltárt néhány síros temetőtöredék sorolható ide.) Kívül rekedt ugyanakkor a Dukátusból Zemplén, melynek emlékényaga szoros egységet alkot a szabolcsival, attól régészetileg el nem választható.

A Felső-Tisza-vidék leletgazdagságának magyarázatként felmerült az is, hogy az előkelők holttestét a X. század folyamán később is visszavitték a honfoglaló ősi sírja mellé, az általa alapított első szállás területére.⁸⁹⁷ E magyarázatnak azonban több gyengéje is van. Vagy azt kellene így feltételeznünk, hogy 895 és 900 között minden honfoglaló törzs- és nemzetségfő, vagy családjukból valaki meghalt és ide temették, s így létesült a később mítikussá vált ősi sír, akinek sírja szent hely volt, mely köré leszármazottai is odatemették magukat. 900–902-t követően, mikor az egész Kárpát-medence eleink birtokába került, a szabolcsi–zempléni tájék így egy kultikus központ lett volna, ahol minden előkelő család megtartotta ősei első temetőjét, nyilván a hozzá tartozó kisebb szállásterülettel. Erre aligha kerülhetett sor. A honfoglaló vezérek, törzs- és nemzetségfők túlnyomó többsége 900 után nyilván tovább költözött, önálló és végleges szállásterületet foglalt magának, ahol ő lett az első fogláló, s oda is temették hozzátartozói. Ellenkező esetben a Felső-Tisza-vidéken olyan temetőket kellene találnunk, amelyekben kizárólag csupa előkelő nyugszik, erről pedig szó sincs. E temetők, temetőcsoportok halottai a korabeli társadalom igen széles rétegeit fogadták magukba. A vezérek mellett ott nyugszanak kísérő harcosaik, feleségük, olykor csecsemőként vagy igen fiatalon elhalt gyermekeik, de az őket szolgáló közrendűek és házi szolgák is. A legelőkelőbbekről még elképzelhető lenne, hogy tetemüket máshonnan szállították ide, de kiskorú gyerekeik, szolgálók esetében aligha vállalkoztak volna a hosszú útra. Ezek az emberek itt éltek, itt haltak meg, sajátos emlékeik pedig azt a szigorúan szervezett közösséget tárják szemünk elé, amelynek nem mutatható ki párja máshol a Kárpát-medencében.

892 A vezéri sírokba temetett előkelők közül a geszterédi korábban fejedelmi leletként értékelte *László Gy.*, *Németh P.* szerint herceg volt, *Dienes I.* törzs- vagy nemzetségfőnek vélte, e kérdésről összefoglalóan *Németh P.*. Ki nyugodott a geszterédi fejedelmi sírban? A magyar középkor kutatóinak nagyvászonyi találkozásán elhangzott előadások, hozzászólások. Veszprém, 1973. 19–32. A zempléni sírt *Budinsky–Kricka, V.–Fettich N.*, 1973. 76. fejedelem, *Bóna I.* és *Dienes I.*, *ArchÉrt.* 93. 1966. 280. nemzetségfő. *Fodor I.*, 1975. 245. törzsfő hagyatékának tartja. A rakamazai sírban *Dienes I.*, Vezető a MNM. Honfoglaló vezéri sírok Szabolcsban c. kiállításához. Bp. 1975. jan. 15.–febr. 28., szerint „a szabolcsi földvár urának közeli hozzátartozója vagy hadvezére” nyugodott. A tarcali, bodrogszerdahelyi, eperjeskei és kenézli leleteket a korábbi kutatás nem sorolta a vezéri hagyatékok közé.

893 E kérdésről összefoglalóan *Fodor I.*, 1986. 99–114.

894 *Kristó Gy.*, „Bulcsú nemzetségeinek nyári szállása ürtügyn.” *Századok* 106. (1972) 1084.

895 *Dienes I.*, 1986. 92–101.

896 *Győrffy Gy.*, 1984. 619–634., további részletes irodalommal.

897 *Győrffy Gy.*, *István király és műve.* Bp. 1977. 36.

A fent ismertetett elképzelésekkel szemben úgy vélem, a vezérek, s az általuk vezetett katonai kíséret sírjai arra utalnak: a X. század első felében a Felső-Tisza-vidéken volt a magyar nagyfejedelmek hatalmi központja.

Ez a régészeti leletekből kikövetkeztetett feltételezés azonban ellentétes azokkal az eredményekkel, melyekre történelemszövegeink jutottak az elmúlt évtizedekben. Györffy György az Árpád-család tagjainak személyneveiből képzett helynevek és későbbi mongol példák alapján arra a következtetésre jutott, hogy a X. századi nagyfejedelmek a Duna mentén, annak baranyai szakaszától a Csepel-szigetig, majd a Csallóközig nomadizáltak.⁸⁹⁸ Az érintett helynevek forrásértékének megítélése nem lehet feladatunk. Arra azonban már e munka korábbi fejezeteiben rámutattunk, hogy az említett terület régészeti emlékei a legcsekélyebb mértékben sem támasztják alá a fenti hipotézist. Az eddig elmondottak fényében pedig nem tartom elfogadhatónak azt az érvelést, mely szerint „... a harcosok temetkezőhelyéből szállásaik helyére nehezen lehet következtetni.” Ami pedig a téli–nyári szállások közötti vándorlást illeti, erre Györffy Gy. véleménye szerint a nagyszámú állatállomány ellátása miatt lett volna szükség. Nos, a Kárpát-medence dús füvű legelői mellett ez aligha jelenthetett gondot. Szemléletesen igazolják ezt épp a Felső-Tisza-vidék növényföldrajzi viszonyai, és temetőinek elhelyezkedése: északról egy Zalkod határától induló félkörben, a Bodrog mentén húzódó hátságon fekszenek, mely Zemplénagárdnál éri el ismét a Tiszát. Innen Bezdédttől délre kanyarodik soruk, mely Tiszabercel vidékénél jut vissza ismét a Tiszához. Ezen a hatalmas gyűrűn belül terültek el a Bodrogköz és a Rétköz hatalmas, évente többször is újrasarjadó ártéri legelői. E legelők pedig – meghatározott legeltetési sorrendben – hatalmas méneseket, csordákat és nyájakat tudtak eltartani anélkül, hogy ezeket szükséges lett volna több száz kilométerre terelni. Végül a Duna-menti központ mellett szólna még egy érv, Árpád sírjának Óbuda mellett, Fejéregyházán való elhelyezkedése. Ezt az adatot azonban csak a szinte minden másban kétségbe vont hitetlenségű Anonymustól ismerjük.⁸⁹⁹ Mindez nem jelenti azt, hogy az Árpádoknak ne lettek volna birtokaik, szolgáltató népi falvaik a jelzett területen is. Arra azonban semmilyen régészeti lelet nem utal, hogy kíséretükkel tartósan itt is rendezkedtek volna be.

Hatalmi központként, más-más érvek alapján felmerült a Duna–Tisza köze, pontosabban annak középső és északi része. Kristó Gyula azonban csak egyéb adatok híján, arra a nomád gyakorlatra hivatkozva érvelt e mellett, miszerint a fejedelmi szállás mindig az ország közepén volt, s gyűrűként fogták azt közre a többi törzsek.⁹⁰⁰ Szabó János Győző a központos elrendezésű, mintájú hajfonatkorongok és tarsolylemezek itteni sűrűsödése alapján helyezi e tájra a fejedelmi család szállásterület-

tét.⁹⁰¹ Szellemes érvelésével hely hiányában itt nem foglalkozhatunk részletesen, csak két megjegyzést fűzünk hozzá: a legutóbbi idők ásatásai a Felső-Tisza-vidéken is felszínre hoztak szép számmal ilyen emlékeket, s éppen ezek révén határozhattunk meg eddig ismeretlenül lapangó ilyen jellegű méltóságjelvényeket (íjtegeztek). Hipotézise másik gyengéje, hogy egyetlen motívumra épített, s nem vizsgálta tüzetesebben e leletek régészeti környezetét. Úgy vélem, a jövőben nem csupán meghatározott motívumok vagy tárgytipusok elterjedésére kell figyelniünk, hanem az azokat rejtő temetők típusainak, szerkezetének elemzésére. Ennek segítségével ugyanis jóval több információt kaphatunk a hajdani társadalom felépítéséről.

Joggal vetődhet fel a kérdés: ha a fejedelmi székhely a Felső-Tisza-vidéken volt, kimutathatók-e törzsfők, nemzetségfők szálláshelyei a Kárpát-medence más területein a régészeti leletek alapján? Noha adataink igen töredékesek, bizonyos jelekből azért következtethetünk ilyenek léteire. A hatalmas bihari földvár közelében már előkerült egy kisebb létszámú katonai kíséret temetőjének töredéke. Bizonyára ide sorolhatók az újabban feltárt sárrétudvari temetők leletei is. Jelentős szerepet játszhatott Kolozsvár környéke is, erre többek között szintén a katonai kíséret tagjait rejtő Zápolya utcai temetőrészlet utal. A Maros–Körös–Tisza vidékén sem találtak még kiemelkedő rangú férfi sírjára, bár talán ezt jelezheti a pompás aradi szablya. Az egyre szaporodó Szolnok környéki leletek (Szolnok–Strázsahalom, Tiszasüly–Éhhalom, Kétpó, Tiszafüred környéki palmettadászes szablyatöredék) ugyancsak rangos úr szállását jelezhetik. A Duna–Tisza közének kiemelkedő méltóságú vezetője nyugodhatott a benepusztai sírban. A Budapest–Farkasréten lelt sír megmentett töredékei (aranyozott ezüstveretes öv, tarsoly és lószerszám) ugyancsak egy előkelő úr közeli szállását jelzik. Sok újdonsággal szolgálhatna, ha valaki elvégezné a Kisalföld leleteinek részletes elemzését. E temetők széles körében övezik a Szigetköz és a Csallóköz ártereit, s felbukkannak köztük a katonai kíséret hagyatékaik is (pl. Szered). Minden bizonnyal e régió vezetői közé tartozott a banai sírban nyugvó harcos, akinek rangját tarsolylemeze, ezüst öv- és lószerszámveretek, s ezüstberakásos ellenzővel felszerelt szablya jelzi.

Hogy mégis a Felső-Tisza-vidéket tartjuk fejedelmi központnak, annak oka az, hogy más régiókban e rangos sírok elszórtan, s korántsem ahhoz mérhető számban és rangjelző tárgyakkal jelentkeznek. Ez a helyzet a katonai kísérettel is: egyes temetők másutt is előkerülnek ugyan, de létszámuk jóval kisebb lehetett, mint a felső-tiszaiaké. Bizonyos méltóságjelvények (készenléti íjtegeztek, arany- vagy ezüstveretes szablyák) másutt nem, vagy csak elenyésző számban fordulnak elő. Figyelemre méltó az is,

898 Györffy Gy., A honfoglaló magyarok települési rendjéről. ArchÉrt. 97. 1970. 191–195.

899 Györffy Gy., Buda és Pest kialakulása. Budapest története I. szerk. Gerevich L., 1973. 264–265.

900 Kristó Gy., 1980. 443–444.

901 Szabó J. Gy., 1980. 271–293.; Szabó J. Gy., 1983. 34–51.

hogy a tarsolylemezek, ha előbukkannak ilyenek, vagy magányos sírokban, vagy köznépi temetőkben nyugvó harcosok hagyatécai. Az előzőekben megvizsgáltam a honfoglalás kori temetőkben ismert övvereteket és a férfiak által használt lószerszámdíszeket. E rendkívül változatos formájú díszítmények szinte mindegyikének megtalálható a párhuzamai a Felső-Tisza-vidék leleteiben. Ennek a fordítottja viszont nem mondható el: számos olyan övdísz ismerünk, melyek csak a szabolcsi–zempléni sírokból mutathatók ki.

A fejedelmi szállásnak a Felső-Tisza-vidékre történő helyezése ellen felvethető ellenérvként a fenyegető besenyő szomszédság közelsége is. A honfoglalást előidéző harcok emléke még élénken élhetett a korabeli magyarság körében. Erre utal az is, hogy amikor Biborbanszületett Konstantin (913–959) elküldte Gábrriel klerikust – feltehetőleg valamikor 927 után – a magyarok vezetőihez azzal a céllal, hogy a besenyők elűzésére rábírja azokat, utóbbiak haborús nélkül visszautasították az ajánlatát.⁹⁰²

Mindebből azonban egyáltalán nem vonható le mélyreható következtetések. A magyar vezetőket akkoriban lefoglalták sorozatos nyugati hadjárataik, s különösebb érdekük aligha fűződött a besenyőkkel való konfrontációhoz. A visszautasítás indokaként kézenfekvően utalhatunk a közelmúlt olyan eseményeire, amelyek a bizánciak előtt is jól ismertek voltak. Emellett még a bizánci források sem tudnak arról, hogy a X. században a magyar törzsek és a besenyők között bármilyen összeütközés lett volna. Sőt, 934-ben már együtt vezettek hadjáratot a bizánciak ellen. Közvetett módon a régészeti adatok is békés viszonyra utalnak. A dirhemforgalom a X. század első felében végig zavartalan volt, márpedig a magyarokhoz igyekvő arab kereskedők útja a besenyők földjén vezetett keresztül. Az utóbbi évek során egyre határozottabban kirajzolódik a Kárpátoktól keletre azon leletek köre, Przemysl-től egészen Moldváig, amelyek arra utalnak: a hágók kijáraitához magyar csoportokat telepítettek a törzsszövetségi vezetők.⁹⁰³ E közösségek feladata bizonyára a Kárpátokon átvezető utak biztosítása, a kereskedők kísérése lehetett. Szállásaik már a besenyő területek peremén helyezkedtek el, s aligha élhettek volna évtizedeken keresztül háborítatlanul ellenséges viszony esetében.

Történelmünk közül Györffy György – külföldi analógiákra hivatkozva – a magyar fejedelmek katonai kíséretét heterogén összetételűnek véli.⁹⁰⁴ A régészeti adatok elemzése a kíséret tagjainak etnikumáról (akár annak kabar voltáról) aligha nyújthat egyértelmű tájékoztatást. A felső-tiszai temetők azonban nemcsak a harcosok, de asszonyaik esetében is egy teljesen egységes leletanya-

got tárnak elénk. Ugyanakkor határozottan kijelenthetjük, hogy a régészeti leletek éppenséggel nem igazolják Kristó Gyula azon feltevését, mely szerint a kalandosok korában „... határozott körvonalakkal ki sem alakult a nagyúri kíséret.”⁹⁰⁵

Főként katonai feladataik nyilvánvalóan megszabták az életmódjukat is. Noha valószínűnek tarthatjuk, hogy a kalandozó csapatok harcosai és vezetői főként az ő sorikból kerültek ki, aligha kerekedhettek fel valamennyien egy-egy hadjárat alkalmával. Erre már csak azért sem kerülhetett sor, mert a – jelek szerint a kalandosokban közvetlenül soha részt nem vevő – nagyfejedelemnek uralma biztosításához, járandóságai behajtásához állandóan kéznél lévő katonai kíséretre volt szüksége.

Az nyilvánvaló, hogy a kíséret temetőiben nyugvó közrendűek és szolgák ellátásuk háztartása körül a mindennapi feladatokat. Úgy tűnik, a legelőkelőbbek kivételével a többi harcos sem szakadt el a termelő gazdálkodástól. Minden bizonnyal feladataik közé tartozott a nagyszámú állatállomány felügyelete, melynek tenyésztéséhez földrajzi környezetük kitűnő lehetőségeket biztosított. Kis számban ugyan, de még a rangos férfiak sírjaiban is találunk munkaeszközöket (szaluk!), s ez azt bizonyítja, hogy soraik között ügyes kezű és megbecsült mesteremberek is voltak. Ugyanakkor még a leggazdagabb viseletű nők sírjaiból is előkerülnek pl. bőrlukasztó áruk, arra utalva, hogy tulajdonosaik részt vettek a házimunkában.

Mindezzel együtt sem gondolhatunk persze arra, hogy a kíséret tagjai termeltek meg maguknak mindent, amire szükségük volt. Főként a gabonaféléket szolgáltató népeiktől kellett beszerezniük. Ezek között – legalábbis a Bodroghközben – úgy tűnik, számolnunk kell a honfoglalás előtt is itt élt, s azt követően is falvaiban hagyott szlávssággal.

Az elmúlt évtizedekben Dienes István vetette fel, hogy a gazdag sírokat rejtő temetők közelében lévő nagy sírszámú köznépi temetőkben kereshetjük a szolgáltató népek hagyatékát.⁹⁰⁶ E temetők ma rendelkezésünkre álló töredékei azonban javarészt a X. század második feléből vagy a XI. századból valók, gyakran közel 100 esztendő választja el a vélt szolgákat feltételezett uraiktól.⁹⁰⁷ Mindaddig, amíg nem állnak rendelkezésünkre olyan, teljesen feltárt köznépi temetők e vidékről, melyeknek bizonyosan a X. század első felére keltezhető részei is vannak, aligha tekinthetjük azokat a kíséret szolgáltató népessége emlékeinek.

A honfoglalás idején beköltöző népesség bizonyára nem volt egységes életmódját, gazdálkodását tekintve.

902 Györffy Gy., 1986. 116–117., 214. jegyzet.

903 Fodor I., Zur Problematik der Ankunft der Ungarn im Karpatenbecken und ihrer fortlaufenden Besiedlung. Interaktionen der Mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6–10. Jahrhundert. Nitra, 1984. 97–104.

904 Györffy Gy., István király és műve. Bp. 1977. 21.

905 Kristó Gy., Az Árpád-kor háborúi. Bp. 1986. 179–180.

906 Dienes I., 1961. 95–196; Dienes I., 1965. 136–174.

907 A Tiszaeszlár–Bashalom I. és II. temetők szomszédságában lévő, Dienes I. szerint azok szolgáltatónépek tekinthető csengősparti köznépi temetőiből mindaddig csak XI. századi, annak is inkább a második felére datálható sírok kerültek elő: Kovalovszky J., Településésátások Tiszaeszlár–Bashalom. Fontes Arch Hung. 1980. 48–52.

Úgy tűnik, azok a csoportok, amelyek megélhetésében a letelepedett földművelés játszhatott jelentősebb szerepet, a Dunántúlra, s főként annak déli részére húzódtak. A Duna–Tisza közén, Biharban és a Dél-Alföldön, a Bükk és a Mátra alján szállást találók gazdálkodásában a földművelés és az állattenyésztés egyaránt fontos lehetett. Mai tudásunk alapján úgy látom, főként a Kisalföld északi részén és a Felső-Tisza-vidéken szálltak meg a főként állattartással foglalkozó nemzetségek. A nomádok és a letelepedett földművelők ugyanazon a területen igencsak nehezen férnének meg egymással, gondoljunk csak a kunok által okozott feszültségekre! Az eltérő gazdasági formák miatt nélkülözhetetlen termékcsera a különböző csoportok között azok szükségleteit kielégíthette, anélkül, hogy köztük területi azonosságot kellene feltételeznünk. E képet még csak színesíthette a helyben talált népességgel való kapcsolat. Úgy vélem, mindez magyarázatot kínál arra is, miért olyan gyakoriak az Árpád-család tagjainak nevéből képzett helynevek a Dunántúl egyes részein, s miért hiányzik onnan a katonai kíséret leletanyaga. Az Árpád-fiaknak bizonyára megvoltak itt a saját szolgáltatónépi falvaik, ez azonban nem jelenti azt, hogy itt is éltek volna.

Befejezésül a kronológiai tanulságokról. A három karosi temető mindegyikében előfordulnak olyan archaikus, néha egyedi tárgyak, amelyek kétségtelenül az első, a honfoglaló generáció hagyatékába tartoznak. Ugyanez elmondható a gazdag felső-tiszai temetők zöméről is. Ennek kapcsán mind a történészek, mind a régészek oldaláról felmerült annak a lehetősége, hogy egyes magyar csoportok már 895 előtt néhány évvel, vagy akár évtizeddel beköltöztek a Felső-Tisza-vidékre.⁹⁰⁸ E felvetések jogosságához kétség sem férhet, ugyanis a történeti forrásokból levonható ilyen következtetés. Miután a kalandozó csapatok már 862-ben megjelentek a Kárpát-medencében, a magyar törzsek elsőrendű érdekévé vált, hogy a Kárpátok hágóin való átkelésüket semmi ne akadályozhassa meg. Közvetett bizonyítékként szolgálhat az is, hogy a X. században – mint a fentiekben utaltunk rá – fordított irányban is igyekeztek biztosítani az országból kifelé vezető utakat.⁹⁰⁹ Úgy vélem azonban, régészetileg ezt a hipotézist (de az ellenkezőjét sem!) ma még nem tudjuk egyértelműen bizonyítani. A rendelkezésünkre álló X. századi leletanyag azt már lehetővé teszi, hogy egyes tárgyakat, leletgyűjtéseket, temetőket ezen időszakon belül meglehetősen pontosan, olykor egy-két évtizeddel behatárolható periódusra keltezzünk. „Visszafelé” azonban hiányzik az a hasonló mennyiségű, az előző szállásokra jellemző leletanyag, ami megfe-

lelő viszonyítási alapot nyújthatna legkorábbi régiségeink IX. századon belüli hasonló pontosságú datálásához. Ilyenformán ma még aligha tudjuk egyértelműen megmondani egyes gyanúba fogott leletekről, hogy azok a 900-as évek legelején, vagy még a IX. század utolsó harmadában kerültek-e a földre.

Jóval egyértelműbb a helyzet a karosi, s más felső-tiszai gazdag temetők használatának felső időhatárai kijelölésénél. E kötet korábbi fejezeteiben minden egyes tárgytípust részletesen áttekintettünk, s ennek alapján kijelenthetjük: e lelőhelyekről hiányoznak azok a tárgytípusok, melyek bizonyosan a X. század második felére jellemzőek, illetve használatuk az idő tájt válik széleskörűvé. Ha néhányuk előfordul is, csak csekély számban, s legkorábbi változataikban kerülnek elő e temetők sírjaiból. Mindezek alapján úgy vélem, utolsó sírjaikat a 950-es években áshatták meg. Mind a régészeti, mind a történeti kutatások számára rendkívül fontos annak a kérdésnek a tisztázása, hogy miért hagyták el egyszerre temetőiket e csoportok.

A karosi, s más felső-tiszai gazdag temetők leletanyagának részletes vizsgálata alapján arra az eredményre jutottam, hogy bennük a fejedelmi kíséret hagyatékát láthatjuk, vezetőik pedig a zárt egységet alkotó vezéri sírokban nyugodtak. Úgy vélem, nyilvánvaló, hogy ott kell keresni a X. századi fejedelmi központot is, ahol a kíséret emlékei felbukkannak. Ebből következően e temetők használatának megszűnése, a kíséret áttelepítése (vagy felszámolása) a fejedelmi székhely más területre való áthelyezését is jelenti.

A történeti kutatás – elsősorban Györffy Gy. révén – az elmúlt évek során egyre erőteljesebben hangsúlyozta, hogy a X. század folyamán az Árpád-utódok között többször is konfrontációra kerülhetett sor, melynek elsődleges oka a fejedelmi hatalomért vívott küzdelem volt.⁹¹⁰ E küzdelmek – az utóbbi időben ismertté vált, a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozását, s az ott elfogott magyar harcosoknak a korabeli törzsszövetségi méltóságokat bemutató vezérmévsora alapján⁹¹¹ – főként a 942–48, valamint a 955 körüli időszakban éleződhetnek ki.

A régészet a maga sajátos forrásaival természetesen ahhoz nem tud hozzászólni, hogy mennyiben helytállóak a vezérmévsor megfejtésére tett kísérletek, s valójában kik rejtőznek az arab írással lejegyzett nevek mögött. A különféle hipotézisek abban azonban megegyeznek, hogy a X. század közepén nagymértékű hatalmi átrendeződésre került sor a magyar törzsszövetségben belül. Ezt az elgondolást – a fejedelmi kíséret felső-tiszai temetői-

908 Györffy Gy., 1984. 590–591.; Kristó Gy., 1980. 156–157, 166–171, 204. 216–216.; Dienes I., 1986. 99.; Bálint Cs., 1968. 74–76.; Schulte-Dörrlamm. M. 1991. 373–478.

909 Ld. 28. jegyzet.

910 Györffy Gy., A 942. évi magyar vezérmévsor kérdéséhez. MNY 1980. 308–317.; Györffy Gy., Honfoglaló fejedelmek és a vezérek. Keletkutatás 1992. 6sz. 51–70.; Györffy Gy., Honfoglaló fejedelmek és a vezérek. Mítoszok, legalizáló történetek és egykorú feljegyzések. Magyar Tudomány, 1993/2. 136–149.

911 Ld. 35. jegyzet, valamint Czeglédy K., Újabb forrás a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. MNY. 1979. 273–282.; Czeglédy K., Még egyszer a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. MNY. 1981. 419–423.; Elter I., Néhány megjegyzés Ibn Hayyannak a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról szóló tudósításához. MNY. 1981. 413–419.; Györffy Gy., Levélszéktrény. MNY 1981. 511–512.; Kristó Gy., A X. század közepi magyarság „nomadizmusának” kérdéséhez. Ethnographia 1982. 463–474.

nek ez idő tájt történő megszűnésével – azonban a régészeti adatok egyértelműen alátámasztják.

A karosi temetők, s szabolcsi–zempléni társaik használata a X. század közepén megszakadt. Hogy ennek az oka pontosan mi lehetett, ma még nem tudjuk, a Kárpát-medence belső hatalmi-politikai viszonyairól e korszakból alig van adatunk. A fejedelmi kíséret széttelepítése, temetőik felhagyása mindenesetre a hatalmi viszonyok (s az uralmi központ) változására utalnak. A régészeti leletek azt sugallják, a kíséret helyére új népesség telepedett, de nagyrészt új szállásokat, új temetőket nyitva. Ezen emléktárgy kutatásában tudományágunknak, ha lehet, még nagyobb az adóssága, mint a X. század első fele emlékeinek felderítésében. Az új népességet véleményem szerint azok a temetők jelzik, melyekben – jórészt köznépi környezetben – kétélű kardokkal felszerelt harcosok nyugszanak.

E fegyverek időrendjének meghatározása körül az elmúlt években szakirodalmunkban újra fellángoltak a viták. Korábban – főként *Bakay Kornél* kutatásai nyomán – e vitézeket Géza fejedelem és Szt. István királyunk újonnan szervezett hadserege tagjainak vélte a kutatás.⁹¹² Napjainkban a történettudomány és a régészet oldaláról egyaránt felmerültek olyan vélekedések, hogy e fegyvert már a X. század első éveitől nagy számban használhatták a kalandozók, már csak azért is, mert a nyugati seregek ellen vívott győztes csaták következtében nagy számban kerülhettek ilyenek őseink kezébe.⁹¹³

Mindennek azonban semmilyen régészeti bizonyítéka nincsen. Azt bizonyítással állíthatjuk, hogy a Felső-Tisza-vidék X. század első felére datálható rangos temetőiben kétélű kard még nem került elő. Annak a lehetőségét, hogy a zsákmányolt fegyvereket, illetve azok anyagát őseink mesterei más célokra használták fel, nem lehet kizárni, minden ellenkező elképzeléssel szemben. Ennek alátámasztására két érv is felhozható. Egyrészt a X. századi magyar sírokból – a pénzeket leszámítva – alig egy-két olyan ötvöstárgyat ismerünk, amely bizonyítékkal hadizsákmányként került őseink kezébe, holott az egykorú források (olykor részletes listát is adva!) tudósítanak az elrabolt vagy váltságdíjként kapott egyházi és világi műkincsekről.⁹¹⁴ Ezek azonban ötvösök kezében olyan tárgyakká alakultak, amelyek a magyar ízlésnek és szükségletnek megfeleltek. Erre a sorsra juthattak a zsákmányolt fegyverek is.

Ez utóbbiakat már csak azért is nehéz elképzelni a kalandozó lovasok kezében, mert egyszerűen a harcmodoruknak nem feleltek meg. A nehéz, közelharcra alkalmas kétélű kardok teljesen más harcrendet és haditaktikát követeltek, mint amelyet őseink ekkortájt alkalmaztak. A magyar seregben semmilyen nyoma

nincs annak a lemezpáncélos, kardos, lándzsás lovasságnak, amely a türk és az avar leletekből jól ismert.

A váltás s így ezen fegyverek elterjedése csak a kalandozó hadjáratok lezárulásának évtizedeiben következhetett be. Komoly lökést adhatott ennek a folyamatnak az augsburgi csatavesztés, melyből az új fejedelem – Taksony – bizonyára levonta a harcászati szempontú következtetéseket is.

Ahhoz, hogy akár országosan is e folyamatot adatlanni lehessen, nem csupán teljességre törekvő temetőfeltárásokra lenne szükség, de a régészeti vizsgálatok mellett olyan antropológiai, szerológiai elemzésekre is, melyek segítségével egy-egy temetőn belül nyomon tudnánk követni a népesség esetleges változását, az elvándorlásokat és betelepítéseket. E szempontból elsőrendű fontosságú lenne azon lelőhelyek vizsgálata, ahol egy temetőn belül került elő szablya és kétélű kard is.

A 92 eddig ismert kétélű kardot tartalmazó lelőhelyből 21 esik a Felső-Tisza-vidékére. Feltűnő, hogy – szemben az előzőekben megismert képpel – közülük csak egy van a Bodroghközben! A Kárpát-medence területén összesen 12 olyan leletegyüttes ismeretes, mely szablyát és kardot egyaránt tartalmaz.⁹¹⁵ Ezek közül egyetlen egy – a csekeji – alkalmas elemzésre, ez viszont mind máig közöletlen. Az összes többi néhány, vagy jobb esetben néhány tucat síros temetőtöredék, amelyek jelen állapotukban a fent említett szempontok szerinti vizsgálatra nem alkalmasak. Legfeljebb az egyes, kardokat tartalmazó sírokat elemezhetjük, ezek leleteinek sorában viszont nem akad olyan, amely az adott temetőkezést kétséget kizáróan a X. század első felére keltezné. A fejedelmi kíséret rangos, a X. század közepén záródó temetőiből kétélű kard egyetlen egy esetben sem került elő, ahonnan viszont kimutatták, azokat – a hagyományos terminológia szerint – köznépi temetőként határozhatjuk meg. Úgy tűnik tehát, az új kíséretet az addigiaktól eltérő szempontok alapján szervezték meg.

Hogy itt nemcsak egyszerű fegyverváltásról volt szó, hanem hatalmi átrendeződésről is, azt a korábbi kíséret temetőinek felhagyása is alátámasztja. Ellenkező esetben ugyanis nehezen lenne érthető, hogy miért nem a korábbi kíséretet szervezik át, s látják el új fegyverekkel uraik.

A X. század első felében a Felső-Tisza-vidéken fennálló fejedelmi székhely ezzel megszűnt, a hatalmi harcban alulmaradt korábbi fejedelem oldalán álló kíséretet az új vezetők felszámolták. E kíséret a kalandozó hadjáratok, s főként az augsburgi csatavesztés következtében már amúgy is erősen kivértezhetett. Annak egyelőre nem találjuk régészeti nyomát, hogy a megmaradtakat hová telepítették, de aligha kerülhettek zárt tömbben új szállásaikra. Ez utóbbiak felismerését az is erősen megnehezíti, hogy – a korábban, helyzetükből adódóan – bő-

912 *Bakay K.*, 1965. 21–30.

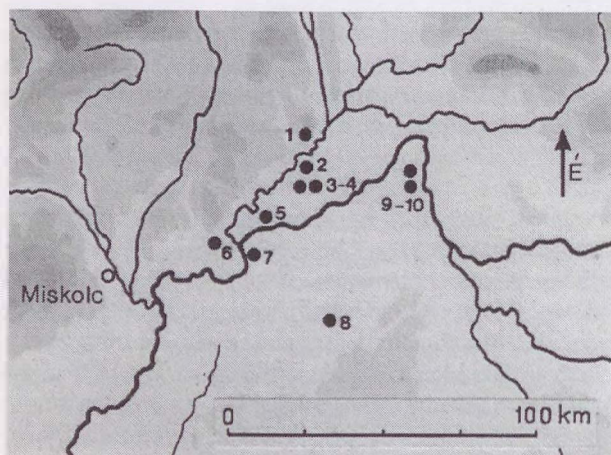
913 *Bóna I.*, 1986. 197.; *Kovács L.*, 1990. 39–49., további irodalommal.

914 *Györffy Gy.*, 1986. 244–246.

915 Előhelyek: Arad–Csálya, Csekej, Ágasegyháza–Nagyréti domb, Miskolc–Repülőtér, Napkor–Vásárosnaményi u., Nyíregyháza–Polyák-bokor, Sárszentágotya–Felsődöbörzsök, Szered–Mácsai dombok, Szabolcsveresmart–Szelérdomb, Székesfehérvár–Demkőhegy, Szob–Vendelin, Újfehértó–Mieskepuszta(?). E listát *Kovács L.*, 1990. alapján állítottam össze.

séges nemesfém utánpótlásuk megszűnt, s új helyzetük-
ből következően is, aligha használhattak annyi méltó-
ságjelvényt, mint felső-tiszai szállásaikon.

A hatalmi centrum talán már Fajsz, de Taksony ide-
jében mindenképpen átkerült Székesfehérvár–Buda-
Esztergom körzetébe. Az új fejedelem uralmát pedig
már fegyverzetében és szerkezetében egyaránt átalakít-
ott új kíséret biztosította.

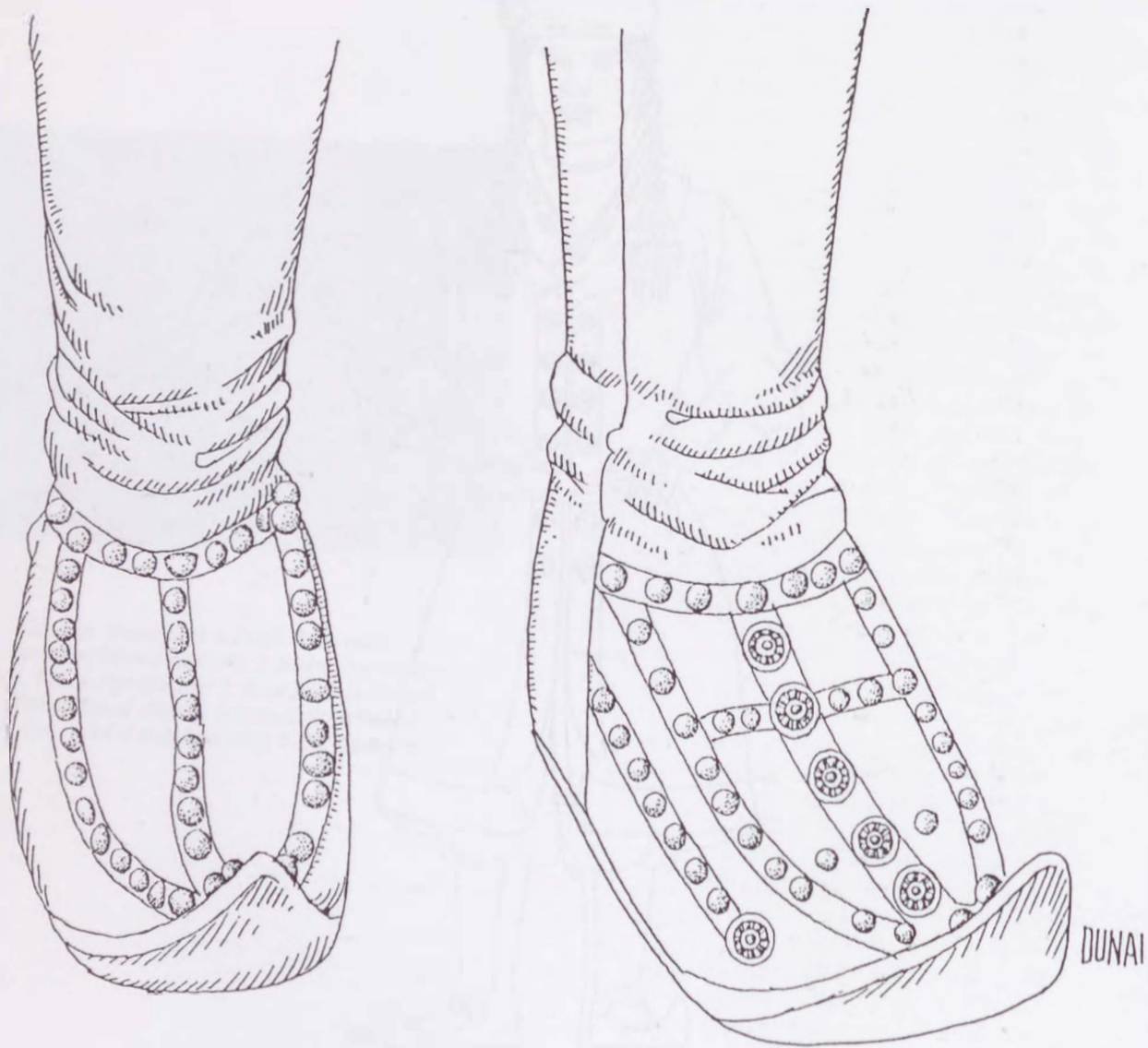

123. kép. Vezéri sírok a Felső-Tisza-vidéken.

1. Zemplén–Szélmalomdomb; 2. Bodrogszerdahely;
- 3–4. Karos–Eperjesszőg; 5. Kenézlő–Fazekaszug;
6. Tarcal–Rimai dűlő; 7. Rakamaz–Strázsadomb;
8. Geszteréd–Kecskelátó dűlő; 9–10. Eperjeske

124. kép. Viseletrekonstrukció. Karos, 11/47. sír

125. kép. Verítetes csizmánák a karosi temetőből. 1. 11/45. sír; 2. 11/19. sír

126. kép. Viseletrekonstrukció. Karos, II/29. sír

127. kép. Viseletrekonstrukció. Karos II/52. sír

IRODALOM

- Abramova, M. P.*
1982. Novie materialy rannesrednevekovyh mogilnikov severo Kavkaza. SA 1982/2. 135–155.
- Arne, T. J.*
1935. Barsoff Gorodok. Stockholm 1935.
- Bakay K.,*
1965. Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez. (Archäologische Studien Zu Fragen der ungarischen Staatsgründung). Dunántúli Dolgozatok 1. /1965/ Pécs
1975. A X–XI. századi magyar köznép temetkezési rendjének egyik változata. (Eine Variante der Bestattung-sordnung der Ungarischen gemeinen Volkes in der 10–11. Jahrhunderten) SMK 2. (1975.) 23–47.
1978. Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. (Gräberfelder an der Eipel aus der Zeit der Ungarischen Landnahme und Staatsgründung) St. Comit 6. /1978/
1989. Feltárul a múlt? Bp. 1989.
- Baranov, I. A.*
1977. Srednevekovaja litejnaja forma. SA. 1977/2. 244–246.
- Bálint A., Csánódi*
1963. Kiskundorozsma–Vöröshomok dűlői leletek. (Funde von Kiskundorozsma–Vöröshomok) MFMÉ (1963.) 91–100.
1968. Honfoglalás kori sírok Szeged–Öthalmon. (Mogili iz epohy zavoevanija rodiny na holime Ethalmon bliz Segeda) MFMÉ (1968.) 47–89.
1969. A honfoglalás kori lovastemetkezés néhány kérdése. (Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit) MFMÉ (1969/1.) 107–114.
1970. A ló a pogány magyar hitvilágban. (Le rôle du cheval dans les représentations religieuses des Hongrois paiens) MFMÉ (1970.) 31–43.
1971a. A honfoglalás kori lovastemetkezések. (Les tombes à ensevelissement de cheval chez les hongrois du IXe–XIe siècles) MFMÉ (1971/2.) 85–108.
1971b. X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában. (Tenth century cemetery in the Pálliget plot of Szabadkígyós.) BMMK 1. (1971.) 49–88.
1974. A gádorosi honfoglalás kori nyereg. (La selle de l'époque de la conquete hongroise trouvée a Gádoros.) Arch. Ért. 101. (1974.) 17–44.
1975. A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. (On the avar and hungarian relations of the saltovo-mayak culture.) Arch. Ért. 102. (1975.) 52–63.
1976. A honfoglalás kor. (Die Ungarische Landnahmezeit). In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. Szerk.: Hajdú P.–Kristó Gy.–Róna-Tas A., Bp. 1976. 121–164.
1976a. A magyarság és az ún. Bielo-Brdoi kultúra. (Die Ungarn und die sogenannte Bielo-Brdo Kultur.) Cu-mánia 4. (1976.) 225–254.
1979. Les selles hongroises du Xe siècle et leurs rapports orientaux. In: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 51. I. A7: Permanent International Altaistic Conference. Ankara, 1979. 1–49.
1980. Der Landnahmezeitliche Grabfund von Pestlőrinc. Acta Arch. Hung. 32. (1980.) 241–250.
1980a. Természeti földrajzi tényezők a honfoglaló magyarok megtelepedésében. Ethnographia 1980. 35–52.
1988. Die Archäologie der Steppe. Wien–Köln, 1988.
1991. Südungarn im 10. Jahrhundert. Studia Arch. 11. Bp. 1991.
- Banner J.,*
1943. Honfoglalás kori sír Mezőmgyeren. (Ein grab aus der Landnahmezeit in Mezőmgyer.) Dolg. 19. (1943.) 172–175.
- Belenizki, A. M.*
1980. Mittelasien. Kunst der Sogden. Leipzig, 1980.
- Bella L.,*
1895. Újabb csornai leletekről. Arch. Ért. 15. (1895.) 253–256.
- Benadik, B.*
1964. Slovanské nálezy z vyskumu valu na hradisku v Zemplínc. In: Stud. Zvestí 14. (1964.) 151–160.
- Blifeld, D. J.*
1977. Dravnoruski pamiatki Sestovici. Kijev, 1977.
- Bokij, N. M.–Pletnyova, Sz. A.,*
1989. Nomád harcós család X. századi sírjai az Ingul folyó völgyében. Arch. Ért. 116. (1989.) 86–98.

Bóna I.,

1964. Der Silberschatz von Darufalva. *Acta Arch. Hung.* (1964.) 151–169.
 1971. Honfoglalás kori magyar sír Dunaújvárosban. (Une tombe de l'époque de la Conquête Hongrois á Dunaújváros.) *Arch. Ért.* 98. (1971.) 170–175.
 1986. Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Erdély története I. Szerk.: *Makkay L.–Mócsy A.* Bp. 1986. 194–234.

Börzsönyi A.,

1912. Gyömörei sírlelet a honfoglalási korból. (Grabfunde aus der Landnahmezeit in Gyömöre.) *Arch. Ért.* 32. (1912.) 214–219.

Budinsky–Krička, V.–Fettich N.,

1973. Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. *Arch. Slov. Fontes* 2. 1973.

Capelle, T.

1968. Karolingischer Schmuck in der Tschechoslowakei. *SlA.* 16. (1968.) 229–244.

Chalikova, E. A.–Chalikov, A. H.

1981. Altungarn an der Kama und im Ural. Das Gräberfeld von Bolschie Tigani. *Rég. Füz. Ser. II. No. 21.* Bp. 1981.

Chropovsky, B.

1955. Výskum staromad'arského pohrebišta v Kosútoch. *SlA.* 3. (1955.) 264–275.

Csallány D.,

1956. A X. századi avar továbbélés problémája. *SzSzSz.* 1956/1. 39–49.
 1957. Az átokháza–biliscsi avarkori sírleletek. *MFME* (1957.) 109–132.
 1959. Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert. *Acta Arch. Hung.* 10. (1959.) 281–325.
 1970. Weiblicher Haarflechtschmuck und Stiefelbeschläge aus der ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken. *Acta Arch. Hung.* 22. (1970.) 261–299.

Csallány G.,

1905. Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban. *Arch. Ért.* 25. (1905.) 33–44.
 1941. Honfoglalás kori leletek Szentes környékéről. *Fol. Arch.* 3–4. (1941.) 182–192.

Derevjanko, E. J.

1988. Baraba v tjurkskoe vremya. Nowosibirsk, 1988.

Dienes I.,

- 1956a. A bordányi honfoglaló magyar asszony lószerszáma. (Pferdegeschirr des Frauengrabes von Bordány aus der Landnahmezeit) *MFME* (1956.) 36–54.
 1956b. Un cimetière de Hongrois Conquérents á Bashalom. *Acta Arch. Hung.* 7. (1956.) 245–273.
 1957. A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori magyar temető. *Arch. Ért.* 4. (1957.) 24–37.
 1958. A honfoglaló magyarok fakengyele (Holzsteigbügel der landnehmenden Ungarn.) *Fol. Arch.* 10. (1958.) 125–141.
 1959. Perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? (Der Fund von Perbete. Wie sahen die Gürtel der landnehmenden Ungarn aus?.) *Arch. Ért.* 86. (1959.) 145–158.
 1960. Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön. (Gräber der landnehmenden Ungarn in Nagykőrös.) *Arch. Ért.* 87. (1960.) 177–187.
 1960a. X. századi magyar temető Zalaszentgróton. (Das ungarische Gräberfeld aus dem 10. Jahrhundert in Zalaszentgrót.) *Göcseji Múzeum Évkönyve*, (1960.) 107–128.
 1961. A honfoglaló magyarok. (Die landnehmenden Ungarn.) In: *A kisvárdai vár története.* Szerk.: *Éri I.*, Kisvárdá, 1961. 95–196.
 1962. Nemzetséggjegy (tamga) a békési honfoglalás kori ícsonton. (Sippenzeichen auf dem Bogenknochen von Békés aus der Zeit der Landnahme.) *Fol. Archh.* (1962.) 127–138.
 1963. Honfoglalóink halottas szokásának egyik ugorkori eleméről. (Über ein aus der ungarischen Zeit stammendes Element der Bestattungssitten der landnehmenden Ungarn.) *Arch. Ért.* 90. (1963.) 108–111.
 1964. A karancslapujtói honfoglalás kori öv és mordvinföldi hasonmása. (La ceinture de Karancslapujtő de l'époque de la conquête Hongroise et son pendant provenant du pays des Mordves.) *Arch. Ért.* 91. (1964.) 18–40.
 1964a. Honfoglalás kori tarsolyainkról. (Les aumonieres hongroises de l'époque de la conquête.) *Fol. Arch.* 16. (1964.) 79–112.
 1965. A honfoglaló magyarok. (Die landnehmenden Ungarn.) In: *Orosháza története.* Szerk.: *Nagy Gy.*, Orosháza, 1965. 136–174.
 1966. A honfoglaló magyarok lószerszámanak néhány tanulsága. (Quelques enseignements tirés de l'harnachement de Hongrois Conquérents.) *Arch. Ért.* 93. (1966.) 208–232.
 1969. Megjegyzések Fettich Nándor válaszához. *Arch. Ért.* 96. (1969.) 116–122.

1970. A honfoglalás kora. MRJT-Minerva, Bp. 1970.
1972. A honfoglaló magyarok. (Die landnehmenden Ungarn.) Bp. 1972.
1973. Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest–Farkasrétről. (Beschlagverzierte landnahmezeitliche Tasche vom Budapest–Farkasrét.) Fol. Arch. 24. (1973.) 177–217.
1975. A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik. (Die landnahmezeitlichen Ungarn und ihr Urglaube.) In: Uráli népek. Szerk.: Hajdú P., Bp. 1975. 77–108.
1976. A magyar honfoglalás kora. In: A magyar régészet regénye. Szerk.: Szombathy V., Bp. 1976. 142–207.
1978. Opponensi vélemény Bálint Cs. Délmagyarország a X. században c. kandidátusi értekezéséről. (Kritik des Opponenten über die Dissertation von Cs. Bálint: Südungarn in 10. Jahrhundert.) Arch. Ért. 105. (1978.) 107–127.
- 1978a. Der Weltbaum der landnehmenden Ungarn. CQIFU II. 1978. 202–207.
- 1978b. A honfoglaló magyarok lélekhiedelmeinek régészeti bizonyosságai. Mítosz és történelem. Szerk.: Hop-pál M.–Istvánovits M., Előmunkálatok a magyarság néprajzához 3. Bp. 1978. 28–39.
- 1978c. A honfoglaló magyarok lélekhiedelmei. In: Régészeti barangolások Magyarországon. Szerk.: Szombathy V., Bp. 1978. 170–233.
1979. Archäologische Beweise des Geisterglaubens der Ungarn zur zeit der Landeseroberung. Alba Regia 17. (1979.) 81–90.
1986. A Felső-Tisza-vidék a X. században. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Bp. 1986. 92–114.
- Dókus Gy.,*
1900. Árpád-kori sírleletek Zemplén vármegyében. (Árpádenzeitliche Grabfunde im Komitat Zemplén.) Arch. Ért. 20. (1900.) 39–61.
- Dombay J.,*
1961. Árpád-kori temetők Baranyában II. (Friedhöfe aus der Árpádenzeit im Komitat Baranya.) JPMÉ 6. (1961.) 69–84.
- Dongó Gy. G.,*
1899. Árpád-kori magyar gyűrű. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. (1899.) 158–159.
- Dörner, E.*
1970. Cercetari si sapturi archeologice in judentul Arad. MSCA 9. (1970.) 445–465.
<https://doi.org/10.3406/mcarh.1970.1381>
- Ecsedy I.–Kovács L.–Maráz B.–Torma I.,*
1981. Békés megye régészeti topográfiája. A szeghalmi járás. Bp. 1982.
- Efimenkó, P. P.–Tretjakov, P. N.*
1948. Drevnerusskie naselenija na Donu. MIA 8. (1948.)
- Erdélyi I.,*
1961–62. A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrokom) honfoglalás kori temető. (Der landnahmezeitliche Friedhof von Bodrogszerdahely.) JAMÉ 4–5. (1961–62.) 17–30.
1961. Újabb adatok a tarsolylemezek stílusának elterjedéséhez Kelet-Európában. (Neuere Angaben zur Verbreitung des Taschenblechstils in Osteuropa.) Arch. Ért. 88. (1961.) 95–100.
1977. Az ősmagyarországi régészeti emlékek Kelet-Európában. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk.: Bartha A.–Czeplédy K.–Róna-Tas A., Bp. 1977. 65–77.
1978. A verebi honfoglalás kori sírlelet egyes tárgyainak Don menti analógiái. (Analogies de vestiges sépulcraux près du Don avec ceux de Vereb de l'époque de la conquête Arpadienne.) Alba Regia 16. (1978.) 287–292.
- Erdélyi I.–Ojtozi E.–Gening, W.*
1969. Das Gräberfeld von Newolino. Arch. Hung. 46. 1969.
- Érdy J.,*
1958. A verebi pogánysír. MTA Évk. 9. (1858.) 14–27.
- Éry K.,*
1967–68. Archeological and anthropological reconstruction of the X. century Cemetery of Sárhögárd. Alba Regia 8–9. (1967–68.) 93–132.
- Éri I.–Kelemen M.–Németh P.–Torma I.,*
1969. Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Bp. 1969.
- Fábián Gy.,*
1967. Archacologia experimentalis. Honfoglalás kori magyar íj rekonstrukciója. TtK 11. (1967.) 98–101.
1980–81. Újabb adatok a honfoglalás kori íjászat kérdésköréhez. MFMÉ. 1980–81. 63–76.
- Fedorov-Davidov, G. A.*
1966. Kocevniki vostocnoi Evropy pod vlast'iu zolotoordinskih khanov. Moskva 1966.
- Fehér G.–Éry K.–Kralovánszky A.,*
1962. A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Rég. Tan. II. Bp. 1962.

Fettich N.,

1931. Adatok a honfoglalás kor archaeológiájához. (Angaben zur Archäologie der ungarischen landnahmezeit.) Arch. Ért. 45. (1931.) 48–112.
 1937. A honfoglaló magyarság fémművészete. (Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. Arch. Hung. 21. (1937.)
 1938. A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban. (Das Prager Hlg.-Stefan-Schwert im lichte der Archäologie.) In: Szent István Emlékkönyv III. Bp. 1938. 475–516.
 1942. Die altungarische Kunst. Berlin, 1942.

Fiedler, U.

1992. Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Bonn, 1992.

Fomin, A. V.–Kovács L.,

1987. A Máramaros megyei („Huszti”) 10. századi dirhemkincs. Numizmatikai Közöny, Bp. 1987.

Fodor I.,

1973. Honfoglalás kori művészetünk iráni kapcsolatainak kérdéséhez. A sóshartyáni korongpár. (On the Problem of the Influence of Iranian upon Hungarian Art in the Conquest Period (10th Century). A Pair of the Discs from Sóshartyán.) Arch. Ért. 100. (1973.) 32–41.
 1973b. Honfoglalás kori régészetünk néhány őstörténeti vonatkozásáról. (Über einige frühgeschichtliche Beziehungen unserer landnahmezeitlichen Archäologie.) Fol. Arch. 24. (1973.) 159–176.
 1975. Verecke híres útján... Bp. 1975.
 1976. Vorbericht über die Ausgrabungen am Szabolcs-Vontatópart und Szabolcs-Kisfalud. Acta Arch. Hung. 28. (1976.) 371–382.
 1977. Bolgár–török jövevényiszavaink és a régészet. In: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk.: Bartha A.–Czeplédy K.–Róna -Tas A., Bp. 1977. 79–114.
 1977a. Altungarn, Bulgarotürken und Ostslawen in Südrussland. Acta Ant. et. Arch. 20. Szeged, 1977.
 1979. Einige Beiträge zur Entfaltung der ungarischen Kunst der Landnahmezeit. Alba Regia 17. (1979.) 65–74.
 1980. Honfoglalás kori korongjaink származásáról. A verseci és a tizsasülyi korong. (Zum Ursprung der Ungarischen Metallscheiben der Landnahmezeit. Die Scheiben von Versec und Tizsasüly.) Fol. Arch. 31. (1980.) 189–219.
 1980a. A magyar–bolgár–török kapcsolatok történeti hátteréről. Bolgár tanulmányok III. Debrecen. 1980. 9–46.
 1981. Honfoglalás kori sír Doroszlón. (Ungarisches Grab von Doroszló aus dem 10. Jh.) Com. Arch. Hung. 1. (1981.) 149–164.
 1981a. A magyarság baltikumi és skandináviai kapcsolatai a IX–XI. században. (A régészeti leletek alapján). (Verbindungen der Ungarn mit dem Baltikum und Skandinavien zwischen dem 9. und 11. Jahrhundert. [Aufgrund der Bodenfunde]). SZMMÉ (1981.) 85–89.
 1985. Honfoglalás kori temető Sándorfalván (Előzetes jelentés). (Landnahmezeitliches Gräberfeld zu Sándorfalva Vorbeicht.) Acta Ant. et. Arch. Suppl. 5. Szeged 1985. 17–34.
 1986. Néhány régészeti észrevétel a kabar- kérdésről. In: Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Folklor és Etnográfia 24. Debrecen, 1986. 99–114.
 1992. A magyarság születése. Bp. 1992.

Gavrilova, A. A.

1965. Mogil'nik Kudyrge kak istočnik po istorii altajskih plemen. Leningrád 1965.

Gedai I.,

1972. A kiskunfélegyházi X. századi sírlelet érméi. (Die Münzen des Grabfundes von Kiskunfélegyháza aus dem 10. Jh.) Cumania 1. (1972.) 169–175.
 1988. The coins of Berengar in a 10th Century Hungarian grave. Rivista Italiana di Numismatica 90. (1988.) 457–468.
 1991. Ottó-Adelhaid denars and sachsenpfennigs in Hungarian Funds. Quaderni ticinesi di Numismatica e Antichita Classica. 20. (1991.) 257–262.
 1992. Gyermekek Lajos denárai egy magyarországi sírleletben. (Kézirat)

Gening, V. F.–Halikov, A. H.

1964. Rannic bolgari na Volge. Moskva, 1964.

Giesler, J.

1981. Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur (Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken.) Prachistorische Zeitschrift 56. (1981.)

Györffy Gy.,

1959. Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959.

<https://doi.org/10.1515/prhz.1981.56.1.3>

1970. A honfoglaló magyarok települési rendjéről. (Über das Siedlungssystem der landnehmenden Ungarn.) Arch. Ért. 97. (1970.) 191–242.
1984. Honfoglalás és megtelepedés. In: Magyarország története I. Szerk.: Bartha A., Bp. 1984.
1986. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1986.
- Hampel J.,*
1897. A régibb középkor emlékei Magyarhonban. Bp. 1897.
1900. A honfoglalás kor hazai emlékei. In: Pauler Gy.–Szilágyi S., A magyar honfoglalás kútfeje. Bp. 1900. 509–826.
1902. Régiségek a honfoglalás korából. Arch. Ért. 22. (1902.) 296–316.
1905. Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I–III. Braunschweig, 1905.
1907. Újabb tanulmányok a honfoglalás kor emlékeiről. Bp. 1907.
- Hanuliák, M.*
1989. Sledované aspekty v archeologickom materialu na podklade pohrebisk z Malých Kosih a Bucan. AH 14. (1989.) 379–396.
- Haugh B.,*
1902. A szekszárdi múzeum újabb szerzeményei. Arch. Ért. 22. (1902.) 364–370.
- Hermann, J.*
1986. Welt der Slawen. München–Leipzig 1986.
- Hídvégi S.,*
1912. Sírleletek a honfoglalás korából. Arch. Ért. 32. (1912.) 320–322.
- Horváth M. A.,*
1984–85. Adalékok az avar tegezöv viseletéhez. (Beiträge zur Tragweise des Awarischen Köchergürtels.) MFMÉ 1984–85. (1991.) 205–220.
- Jankovich D.–Makkay J.–Szőke B. M.,*
1989. Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás. Bp. 1989.
- Jankovich J.,*
1943. A Lehóczky-Múzeum honfoglalás kori leleteiről. In: László Gy., A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943.
- Jerusalimskaja, A. A.*
1986. Drevnjaja Latun'na torgovih putjah kavkaza. SA. 1986/4 100–111.
- Jósa A.,*
1895. A tarczali sírleletről. Arch. Ért. 15. (1895.) 75–76.
1896. A bezdédi honfoglalás kori temető. Arch. Ért. 16. (1896.) 385–412.
1897. A mándoki honfoglalás kori leletről. Arch. Ért. 17. (1897.) 361–363.
1900. Emlékek a honfoglalás korából. Arch. Ért. 20. (1900.) 214–224.
1904. Honfoglalás kori leletről Gégényben. Arch. Ért. 24. (1904.) 175–176.
1914. Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban. Arch. Ért. 34. (1914.) 169–184.; 303–340.
1914a. Honfoglalás kori temető Micskepusztán. MKÉ (1914.) 201–206.
- Justová, J.,*
1990. Archeologický výzkum na predhradí slovenského hradistá v Libici nad Cidlinou a v jeho zářemí v letech 1985–1989. Arch. Roz. 42. 1990/6. 661–673.
- Kada E.,*
1912. Kecskemét vidékéről való leletek. Arch. Ért. 32. (1912.) 323–329.
- Kalicz N.,*
1957. A Herman Ottó Múzeum ásátásai és leletei 1957-ben. HOMÉ 1. (1957.) 166–169.
- Kaposvári Gy.,*
1955. Honfoglalás kori temető Jásszentandráson. Jászokunág 2. (1955.) 39–41.
- Karácsonyi J.,*
1903. Bihari honfoglalás kori lovassírról. Arch. Ért. 23. (1903.) 405–412.
- Karger, M. K.*
1958. Drevnij Kiev I–II. Moskva–Leningrád 1958.
- Kazakov, E. P.*
1972. O nekotorih analogijah v vescevom materiale Tankeevskogo mogil'nika. In: Problemy archeologii drevnej istorii ugrov. Szerk.: Smirnov, A. P.–Cernecov, V. N.–Erdélyi I., Moskva 1972. 161–167.
- Khalikova, E. A.–Kazakov, E. P.*
1977. Le cimetiére de Tankeevka. In: Les anciens Hongrois et les ethnies voisines a l'est. Szerk.: Erdélyi I., Stud. Arch. 6. (1977.) 21–222.

Kisléghi Nagy Gy.,

1904. Lovas halomsírokról Torontál megyében. Arch. Ért. 24. (1904.) 417–421.

Kiss A.,

1969. Über die mit Keramik verbundenen Bestattungsarten im Karpenbecken des 10–11. Jahrhunderts. MFMÉ 1969/2. 175–182.

1983. Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga I. Bp. 1983.

1985. Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jahrhundert. Die Bayern und ihre Nachbarn. Österreichisches Akademie der Wissenschaften. Wien, 1985.

Kiss L.,

1933–34. Honfoglalás kori leletek a Jósa Múzeumban. Dolg. 9–10. (1933–34.) 215–220.

1937. Honfoglalás kori sírok Tiszabercelen. Dolg. 13. (1937.) 240–246.

1938. A geszterédi honfoglalás kori sírlelet. (Der Altungarische Grabfund von Geszteréd.) Arch. Hung. 24. (1938.)

Kiss Á.–Bartha A.,

1970. Graves from the Age of the Hungarian Conquest at Bana. Acta Arch. Hung. 22. (1970.) 219–260.

Kirpičnikov, A. N.

1965. Tak nazivaemaja sablja Karla Velikogo. SA 1965. 268–275.

1966. Drevnjerusskoe oružie. I–II. SAI. E1–36. Moskva–Leningrád 1966.

1973. Snariazenije vsadnika i verhovogo konia na Rusi IX–XIII. vv. SAI E1–36. Leningrád 1973.

Koperski, A.–Parczewsky, M.

1978. Das altungarische Reitergrab von Przemysl (Südostpolen). Acta Arch. Hung. 30. (1978.) 213–230.

Kovalovszki J.,

1960. A szarvasi honfoglalás kori ezüst karperec. Fol. Ach. 12. (1960.) 173–180.

Kovács I.,

1942. A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglalás kori temető. Közl. 2. (1942.) 85–118.

Kovács L.,

1975. A magyar honfoglalás kori fegyvertörténeti kutatások állásáról. Hadtört. Közl. 22. (1975.) 515–529.

1979. Régészeti jegyzet baltaneveink eredetéhez. (Archäologische Bemerkung zum Ursprung ungarischer Axtnamen.) Nyelvtud. Közl. 81. (1972.) 389–392.

1980. Der Säbel von Benepusztá. Acta Arch. Hung. 32. (1980.) 309–316.

1980a. Vooruzenie vengrov obratotelej rodini: sabli, boevie topory, kopia. (Kandidátusi disszertáció kézírata.) Moskva, 1980.

1982. A honfoglaló magyar lándzsás sírjelölés és néprajzi megfelelői. In: Előtanulmányok a Magyarság Néprajzához 10. Szerk.: Hoppál M.–Novák L., Bp. 1982. 58–85.

1984. A Hajdúböszörmény–Erdős tanyai honfoglaló sírlelet. HMÉ 5. (1984.) 19–53.

1981. Der landnahmezeitliche ungarische Grabfund von Hajdúböszörmény–Erdős tanya. Acta Arch. Hung. 33. (1981.) 81–103.

1985. Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán I. Temető utca 5. (Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa I: Temető-Gasse Nr. 5.) Com. Arch. Hung. (1985.) 125–139.

1986. Viselet, fegyverek. In: Kristó Gy., Az Árpád-kor háborúi. Bp. 1986. 216–281.

1986a. Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II: A homokbányai temetőrészlet. (Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa II: Gräberfeldabschnitt in der Sandgrube.) Com. Arch. Hung. (1986.) 93–121.

1986b. Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. Acta Arch. Hung. 38. (1986.) 195–225.

1986–87. A magyar honfoglalás kori pénzleletek keltező értékéről. (Über den datierenden Wert der ungarischen landnahmezeitlichen Münzfunde.) HOMÉ 25–26. (1986–87.) 161–176.

1988. A tímári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok. (Landnahmezeitliche Gräberreste von Tímár, Kom. Szabolcs-Szatmár.) Com. Arch. Hung. (1988.) 125–158.

1989. Münzen aus der ungarischen landnahmezeit. Fontes Arch. Hung. Bp. 1989.

1989a. A Nagyhalász-zomborhegyi 10. századi magyar temetőrészlet. (Ungarischer Friedhofsteil von Nagyhalász-Zomborhegy aus dem 10. Jh.) Com. Arch. Hung. (1989.) 165–176.

1990. Szablya–kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez. (Säbel-Schwert waffenwechsel. Zur datierung der Ungarischen Gräber mit zweischneidigen schwertern im 10–11. Jh.) Arch. Ért. 117. (1990.) 39–49.

U. Kőhalmi K.,

1968. Two Saddle Finds from Western Mongolia. Acta Arch. Hung. 20. (1968.) 347–358.

1972. A steppék nomádja lóháton, fegyverben. Bp. 1972.

- Kőhegyi M.*,
1980. Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Madaras. *Acta Arch. Hung.* 32. (1980.) 205–239.
- Költő L.*,
1990. Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről. *Balatonszemes.* 1990. 85–101.
1993. Honfoglalás kori tegez Vörsről. *HOMÉ XXX–XXXI/2.* 433–446.
- Kralovánszky A.*,
1967–68. A móri és a szabadegyházi honfoglalás kori temetkezések. *Alba Regia* 8–9. (1967–68.) 249–252.
1980. Honfoglalás kori leletek Dunaalmáson, Tatán. In: Komárom megye története I. Szerk.: *Gombkötő G.*, Tatabánya, 1988. 244–282.
- Kristó Gy.*,
1980. Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980.
- Kuznetsov, V. A.*
1961. Zmejiskij katakombnyj magil'nik (po raskopkam 1957.) *MADISO* 1. (1961.) 62–129.
- Kürti B.*,
1978–79. Honfoglalás kori magyar temető Szeged–Algyőn. (Előzetes beszámoló). (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged–Algyő.) *MFME* 1978–79. 323–345.
1983. Honfoglalás, megtelepedés, államalapítás. In: *Szeged története I.* Szerk.: *Kristó Gy.*, Szeged, 1983. 221–275.
- Lakner A.*,
1889. A csornai leletekről. *Arch. Ért.* 9. (1889.) 263–267.
- László Gy.*,
1942. Adatok az avarság néprajzához III. A bodrogszerdahely-malomhomoki lelet. (Beiträge zur Volkskunde der Awaren III. Der Fund von Bodrogszerdahely-Malomhomok.) *Arch. Ért.* (1942.) 334–340.
1943. A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. (Der Grabfund von Koroncó und der altungarische Sattel.) *Arch. Hung.* 27. (1943.)
1955. Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. *Arch. Hung.* 34. (1955.)
1955a. A kenézlii honfoglalás kori íjtegez. (Der altungarische Bogenköcher von Kenézli.) *Fol. Arch.* 7. (1955.) 111–122.
1970. A népvándorlás kor művészete Magyarországon. Bp. 1970.
1976. A zempléni honfoglalás kori vezérsírról. (Über das landnahmezeitliche Grab von Zemplén.) *Arch. Ért.* 103. (1976.) 79–85.
1978. A népvándorlás kori övekről. *Ethnográfia* (1978.) 185–196.
- Lehóczky T.*,
1870. A szolyvai hun sír. *Arch. Ért.* 3. (1870.) 201–206.
1900. Honfoglalás kori sírről Beregszászon. *Arch. Ért.* 20. (1900.) 398–402.
- Lőrinczy G.–Szalontai Cs.*,
1993. Régészeti adatok Csongrád megye 6–11. századi településtörténetéhez. *HOMÉ XXX–XXXI/2.* (1993.) 279–320.
- Madaras L.*,
1985. Az Éhhalom titka. *Él. Tud.* 1985/10. 304–305.
- Marosi A.*,
1923–26. A Székesfehérvár –rádiótelepi ásatás. *Arch. Ért.* 40. (1923–26.) 245–257.
- Marschak, B. I.*
1971. *Sogdijskoje srebro.* Moskva, 1971.
1986. *Silberschätze des Orientes.* Leipzig 1986.
- Marghitan, L.*,
1965. Morminte din epoca feudala timpurie descoperite da Seitin. *SCIV* 16. (1965.) 581–586.
- Mažitov, N. A.*,
1981. Kurgani južnogo Urala VIII–XII. vv. Moskva 1981.
- Megay G.*,
1963. A Mezőzombor–bálványdombi honfoglalás kori magyar temető. (Das landnahmezeitliche ungarische Gräberfeld von Mezőzombor–Bálványdomb.) *HOMÉ* 1959–61/1963.) 37–53.
- Merpert, N. Ja.*
1955. Iz istorii oruzija plemen Vostecnoj Evropi v rannem srednevek'c. *SA* (1955.) 130–138.
- Mesterházy K.*,
1980. Nemzeti szervezeti és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Bp. 1980.
1980a. Ein landnahmezeitlicher Sattel aus Ártánd. *Acta Arch. Hung.* 32. (1980.) 295–308.

1981. Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál. (Steigbügel karolingisch-normannischen Typ bei den landnehmenden Ungarn.) *Fol. Arch.* 32. (1981.) 211–222.
1983. Honfoglalás kori nyereg Ártándról. *Bihari Múz. Évk.* 3. (1983.) 51–67.
- 1989–90. A Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje. *EMÉ* 25–26. (1989–90.) 235–274.
1990. Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I. (Gegenstände Byzantinischen und Balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh.) *Fol. Arch.* 41. (1990.) 87–115.
- Mészáros Gy.*,
1973–74. A Mözs-szárazdombi X–XI. századi magyar köznépi temető. (Das ungarische Gräberfeld des gemeinen Volkes im 10–11. Jh. in Mözs-Szárazdomb.) *BAMÉ* 4–5. (1973–74.) 3–76.
- Móra F.*,
1926. Lovassírok Kunágotán. *Dolg.* 2. (1926.) 123–135.
1932. Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlás kori és korai magyar leletekben. *Ethnographia* 43. (1932.) 54–69.
- Munkácsi B.*,
1896. A régi magyar lovastemetkezés keleti változatai. *Ethnographia* 7. (1896.) 297–323.
1931. A magyar lovasélet ősisége. *Ethnographia* 42. (1931.) 12–20.
- Nagy Á.*,
1968. Az Eger-Szépásszonyvölgyi X. századi temető. (Das Gräberfeld von Eger-Szépásszonyvölgy aus dem X. Jh.) *EMÉ* 6. (1968.) 69–88.
- Nagy G.*,
1890. A magyar középkori fegyverzetről. *Arch. Ért.* 10. (1890.) 289–301., 403–416.
1893a. Magyarhoni lovassírok. *Arch. Ért.* 13. (1893.) 105–117.
1893b. A hun–avar és a magyar pogánykori sírleletek jellemzése. *Arch. Ért.* 13. (1893.) 223–234.
1893c. A régi kunok temetkezése. *Arch. Ért.* 13. (1893.) 313–323.
1896. Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. *Arch. Ért.* 16. (1896.) 344–365.
1906. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai útja. *Arch. Ért.* 26. (1906.) 385–416.
- B. Nagy K.–Révész L.*,
1986. Egyedi típusú honfoglalás kori íj csontmaradványai Hódmezővásárhely–Nagyszigetről. (Knochenbeschlüge eines landnahmezeitlichen Bogens individuellen Typs von Hódmezővásárhely–Nagysziget.) *Com. Arch. Hung.* (1986.) 123–134.
- Nemeskéri J.*,
1943. Árpád-kori magyar néptörténeti ásatás Sorokpolányban. *Dunántúli Szemle* 1943/7.
- Nemeskéri J.–Kralovánszky A.–Harsányi L.*
1961. Data to the Reconstruction of the Population of an eleventh Century Cemetery: Gáva-Market. *Crania Hung.* 4. (1961.) 1–64.
- Németh P.*,
1966. Az 1965–66. évek fontosabb régészeti adatai Szabolcs-Szatmárban. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1. (1966.) 84–90.
1970. Békéscsaba földjének múltja az őskortól a magyar középkorig. In: *Tanulmányok Békéscsaba történetéből.* Szerk.: *Kristó Gy.–Székely L.*, Békéscsaba, 1970. 7–18.
1973. Előzetes jelentés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely régészeti kutatásának három esztendejéről 1969–1971. (Vorläufige Mitteilung über die ersten drei Forschungsjahre im árpádenzeitlichen komitatstsz Szabolcs 1969–1971.) *Arch. Ért.* 100. (1973.) 167–179.
- M. Nepper I.*,
1991. Sárretudvari és környéke a XIII. századig. (Sárretudvari und siene Umgebung bis hin zum 13. Jh.) *Bihari Múz. Évk.* 6–7. (1991.) 13–61.
- Nevizánsky G.*,
1978. Staromod'arské jazdecké hroby v Hostiach, okr. Galanta *AR* 30. (1978.) 386–392.
1988. Hrobové nálezky z 10. storočia v Blatnom. *AVANS* (1988.) 119–120.
- Nyári J.*,
1873. A pilini Leshegyen talált csontvázakról. *AK* 9. (1873.) 16–24.
- Nyáry A.*,
1902. Temető királtságunk első századából. *Arch. Ért.* 22. (1902.) 210–241.
- Orlov, R. S.*,
1984. Severopričernomorskij centr hudožestvennoi metaloobrabotki v 10–11. vv. *Arheologija* 47. (1984.) 24–44.

- 1984a. Srednodneprovskaja tradicija hudozestvennoj metoloobrabotki v X–XI. vv. In: *Kultura i iskusstvo srednevekovogo gorod*. Moskva 1984.
- Pastor, J.*,
1952. Jazdecké hroby v Ciernej nad Tisou. AR 4. (1952.) 485–487.
- Pataky V.*,
1939. A hevesi honfoglalás kori magyar sírlelet. Fol. Arch. 1–2. (1939.) 200–203.
- Patay P.*,
1957. Adatok a nógrádi dombvidék X–XI. századi településtörténetéhez. (Contributions á l’histoire du peuplement, aux Xe et XIe siècles de la region de colines de Nógrád.) Arch. Ért. 84. (1957.) 58–66.
- Pálinkás J.*,
1937. A tiszabői honfoglalás kori szórványos lelet. Arch. Ért. 50. (1937.) 146–147.
- Párducz M.–Tary L.*,
1939. A Csongrád–Vendelhalmi honfoglalás kori lelet. (Les trouvailles de Csongrád–Vendelhalom de l’époque de la conquête du pays hongrois.) Fol. Arch. 1–2. (1939.) 189–199.
- S. Perémi Á.*,
1987. Honfoglalás kori leletek Veszprém megyében. VMMK 18. (1986.)
- Pletnyova, S. A.*
1967. Ot kočevij k gorodam. MIA 142. (1967.)
1978. Die Chasaren. Leipzig, 1978.
1981. Saltovo-majakskaja kultura. In: *Stepi Evrazii v epohu srednevekov’ja*. Szerk.: S. A. Pletnyova, Moskva 1981. 62–75.
- Pletnyova, S. A.–Nikolaenko, A. G.*
1976. Volokonovskij drev’nebolgarskij mogilnik. SA 1973/3. 279–298.
- M. Poll K.*,
1932–33. A zsenyei kincs. Arch. Ért. 46. (1932–33.) 62–84.
- Pósta B.*,
1905. Régészeti tanulmányok az orosz földön. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. III. Bp.–Leipzig 1905.
- Pulszky F.*,
1891. A magyar pogány sírleletek. Bp. 1891.
- Reizner J.*,
1891. Magyar pogány kori sírleletek. Arch. Ért. 11. (1891.) 94–114.
1891a. Rábéi ásatások. Arch. Ért. 11. (1891.) 206–210.
1903. A szeged–domaszéki magyar pogány kori sírleletekről. Arch. Ért. 23. (1903.) 268–272.
- Rejholcova, M.*,
1974. Pohrebiško z 10–12. storocia v Novych Zámkoch. SIA. 22. (1974.) 435–463.
- Révész L.*,
1984–85. Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? (Über die Existenz der grobfamiliären Gräberfelder bei den landnehmenden Ungarn.) MFMÉ 1984–85. (1991.) 615–639.
1985. Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez. (Angaben zum bau des Köchers aus der Zeit der ungarischen Landnahme.) Acta Ant. et. Arch. Suppl 5. (1985.) Szeged, 35–53.
1987. Lyraförmige Schnallen in dem Karpatenbecken. Acta Arch. Hung. 39. (1987.) 257–285.
1988. Gömbsorcüngős fülbevalók a Kárpát-medencében. (Ohrgehänge mit Kugelreihenanhänger im Karpatenbecken.) HOMÉ 25–26. (1988.) 141–159.
1989. Előzetes jelentés a karosi honfoglalás kori temető ásatásáról (1986–1987). (Preliminary report on the excavations of the Karos Cemetery from the period of the Hungarian conquest, 1986–87.) Arch. Ért. 114. (1989.) 22–51.
1989a. Lira alakú csatok a Kárpát-medencében. HOMÉ 27. (1989.) 513–541.
1989–90. Készletléti fjtartó tegezek a magyar honfoglalás kori sírokban. HOMÉ 28–29. (1989–1990.) 31–49.
1989–1990a. Honfoglalás kori veretes tarsolyok Karosról. (Landnahmezeitliche beschlagverzierte Taschen von Karos.) EMÉ 25–26. (1989–90.) 275–310.
1990. Vezérek, harcosok, szolgák. Honfoglalás kori temetők Karoson. In: *Etelközből a Kárpát-medencébe. A honfoglalók legújabb leletei*. (Kiállítási katalógus) Debrecen, 1990. 3–18.
1991a. X. századi magyar fejedelmi kíséret temetői Karoson. Valóság, 1991/10. 87–97.
1992. Die Bereitschafts-Bogenbehälter (Gorythos) in den Gräbern der ungarischen Landnahmezeit. Acta Arch. Hung. 44. (1992.) 345–369.

- 1992a. Honfoglalás és államalapítás kori temetők Miskolcon. (Friedhöfe aus der Zeit der Landnahme und der Staatsgründung in Miskolc.) In: Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből. Szerk.: Rémiás T., Miskolc, 1992. 91–120.
1994. Vezéri sírok a Felső-Tisza-vidéken. In: Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács L., Roska M., 1914. Árpád-kori temető Várfalván. Dolg. 5. (1914.) 125–187.
1943. *Perjámosi leletek. Közl. 3. (1943.) 140–143.*
- Rusu, M.–Dörner, E.
1962. Saptura de salvare de la Siclau. MCA 8. (1962.) 705–712. <https://doi.org/10.3406/mcarh.1962.1332>
- Ruttkay, A.
1976. Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. SIA. 24. (1976.) 245–396.
- Cs. Sebestyén K.,
1932. „A sagittis Hungarorum.” A magyarok íjja és nyila. Dolg. 8. (1932.) 167–255.
- Sedov, V. V.,
1982. Vostočnie slavjane v VI–VIII. vv. Arch. SSSR. Moskva 1982.
- Selmeczi L.,
1967. A szolnoki múzeum régészeti leletmentései 1967-ben. Jászkunság 13. (1967.) 166–172.
1980. Der landnahmezeitliche Fund von Kétpó. Acta Arch. Hung. 32. (1980.) 251–269.
- Schulze-Dörrlamm, M.
1984. Das ungarische Kriegergrab von Aspres- les Corps. JRGZ 31. (1984.) 473–514.
1991. Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme. JRGZ 35. 1988. (1991.) 373–478.
- Sőregi J.,
1943–47. A Déri Múzeum 1943–47. évi gyarapodása a régiségtárnál. DMÉ (1948.) 8–17.
- Stanilov, St.
1991. Staroblgarski renični ukrasi ot Nacionalnaja Arheologičeski Muzej. Razkopki i proučvanija 22. Sofia (1991.)
- Stanojev, N.,
1989. Nekropole X–XV. veka u Vojvodinu. Novi Sad 1989.
- Supka G.,
1909. Honfoglalás kori leletről Mezőtúron. Arch. Ért. 29. (1909.) 263–267.
1911. Honfoglalás kori leletről Gödöllőn. Arch. Ért. 31. (1911.) 180–183.
- Szabó J. Gy.,
1961. Vasból készült honfoglalás kori tarsolylemez Túrkeve környékéről. (Eine eiserne Taschenplatte aus der ungarischen Landnahmezeit in Túrkeve.) Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum tízéves fennállására. Túrkeve 1961. 25–33.
1963. A honfoglalás kori lemezes korongok viselete. (Nošenie plasticatnyh diskov vo vremena zavoevanija vengrami rodiny.) EMÉ 1. (1963.) 95–117.
1964. Honfoglalás kori sírok Eger–Répástetőn. (Gräber aus der Landnahmezeit in Eger–Répástető.) EMÉ 2. (1964.) 105–139.
1969. Heves megye régészeti emlékei II. In: Heves megye műemlékei I. Bp. 1969. 41–63.
1970. A honfoglalás kori temetőárok kérdéséhez. Jelentés a káli (Heves m.) ásátásokról. (Zur Frage der landnahmezeitlichen Gräberfeldgruben. Bericht über die Ausgrabung in Kál, Kom. Heves.) Arch. Ért. 97. (1970.) 264–271.
1978–79. Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. (Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud.) EMÉ 16–17. (1978–79.) 45–136.
1980. Das silberne Taschenblech von Túrkeve-Ecsegpusztá. Acta Arch. Hung. 32. (1980.) 271–293.
1983. A Duna–Tisza köze és a magyar honfoglalás. Forrás 15. (1983.) 34–52.
- Szabó K.,
1955. Honfoglalás kori párták (Landnahmezeitliche Jungfernkränze.) Fol. Arch. 7. (1955.) 122–125.
- Szalontai Cs.,
1991. Megjegyzések az Alföld 9. századi történetéhez. (A késő avar karéjos övveretek.) (Bemerkungen zur Geschichte des Alföld im 9. Jh.) MFMÉ 1984–85. (1991.) 463–482.
1992. Megjegyzések az Alföld 9. századi történetéhez II. (Szarvas-Kákapusztá késő avar temetője. (Anmerkungen zur Geschichte der Tiefebene im 9. Jh. II. Das awarische Gräberfeld von Szarvas-Kákapusztá.) JAMÉ 30–32. (1992.) 309–347.

- Szendrey Á.*,
1928. Az ősmagyar temetkezés. *Ethnographia* 39. (1928.) 12–26.
- Széll M.*,
1943. Elpusztult falvak, X–XVIII. századi régészeti leletek Csongrád vármegye területén. *Dolg.* 19. (1943.) 176–182.
- Szőke B. M.–Vándor L.*,
1987. Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. *Fontes Arch. Hung. Bp.* 1987.
- Szőke B.*,
1941. Honfoglalás kori magyar sírok Naszvadon. *Fol. Arch.* 3–4. (1941.) 214–224.
1954. Adatok a Kisalföld IX. és X. századi történetéhez. (Angaben zur Geschichte der kleinen Tiefebene im 9. und 10. Jh.) *Arch. Ért.* 81. (1954.) 119–136.
1962. A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. *Rég. Tan.* 1. Bp. 1962.
- Szőllősy G.*,
1992. Újabb adatok a népvándorlás kori íjtípusok kérdésköréhez. (Neuere Beiträge zum Tragenkreis der völkerwanderungszeitlichen Bogentypen.) *JAMÉ* 30–32. (1992.) 343–368.
- Tettamanti S.*,
1975. Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. (Begräbnissitten im 10–11. Jh. im Karpatenbecken.) *St. Com.* 3. (1975.) 79–123.
- Točík, A.*
1968. Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. *A Sl. Cat.* 3. (1968.)
1971. Flachengräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei. *SIA.* 19. (1971.) 135–276.
1979. K otázke etnicity pohrebisk z 10. storocia na Slovensku. In: *Aktuálne otázky vyskumu slovanských populácii na územi Československa v 6–16. storocí.* Nitra 1979.
1992. Materiály k dejinám južného Slovenska v 7–14. storocí. *Stud. Zvesti* 28. (1992.) 158–160.
- H. Tóth E.*,
1974. Honfoglalás kori sír Kiskunfélegyházán. (Ein landnahmezeitliches Grab in Kiskunfélegyháza.) *Arch. Ért.* 101. (1974.) 112–125.
1976. Az Izsák-Balázspusztai honfoglalás kori lovassír. (The equestrian grave of Izsák-Balázspusztá from the magyar conquest.) *Cumánia* 4. (1976.) 141–184.
- Tóth Z.*,
1930. *Attila's Schwert.* Bp. 1930.
- Tömörkény I.*,
1904. Oroszlámosi leletekről és ásatás a Körös-éri iskolánál. *Arch. Ért.* 24. (1904.) 263–271.
- Török Gy.*,
1962. Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. *Arch. Hung.* 39. (1962.)
- Trogmayer O.*,
1960–62. X–XII. századi magyar temető Békésen. (Ein ungarischer Friedhof in Békés.) *MFME* (1960–62.) 9–38.
- Uzsóky A.*,
1962. Honfoglalás kori magyar lovassír Ötvevényben. (Ein landnahmezeitliches ungarisches Reitergrab von Ötvevény.) *Arrabóna* 4. (1962.) 9–24.
- Valter I.*,
1974. A Bodroghköz honfoglalás kori és középkori településtörténete. *Agrártört. Szemle* 1974. 1–55.
- Vána, Zd.*
1954. Madiari a Slované ve svetle archeologických nálezu X–XII. století. *SIA.* 2. (1954.) 51–104.
- Varázséji G.*,
1880. A szeged-őthalmi őstelep és temető. *Arch. Ért.* 14. (1880.) 323–336.
- K. Végh K.*,
1970. Honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban. (Landnahme- und frühárpádenzeitliche Grabfunde im Miskolcser Museum.) *HOMÉ* 9. (1970.) 79–92.
- Vinogradov, V. B.*,
1983. Altungarische Parallelen zu einigen Gräbern des alanischen Gräberfeldes bei Martan-Ču. *Acta Arch. Hung.* 35. (1983.) 211–220.
- Vinski, Zd.*,
1970. O postojanu radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku. *Vjesnik (Zagreb) Ser.* 3. 34. (1970.) 45–92.
- Winkler P.*,
1912. Sírleletek a honfoglalás korából II. Keceli sírleletek. *Arch. Ért.* 32. (1912.) 322–323.
- Witljanow, St.*
1990. Ein vergoldetes Silbermedaillon aus Preslaw. *Acta Arch. Hung.* 42. (1990.) 195–204.

Wolf M.,

1992. Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról. (Vorläufiger Bericht über die Ausgrabung der Erdburg von Borsod.) JAMÉ 30–32. (1992.) 387–436.

Wosinsky M.,

1896. Tolna vármegye története az őskortól a magyar honfoglalásig. I–II. Bp. 1896.

Zakharov, A.–Arendt, V.

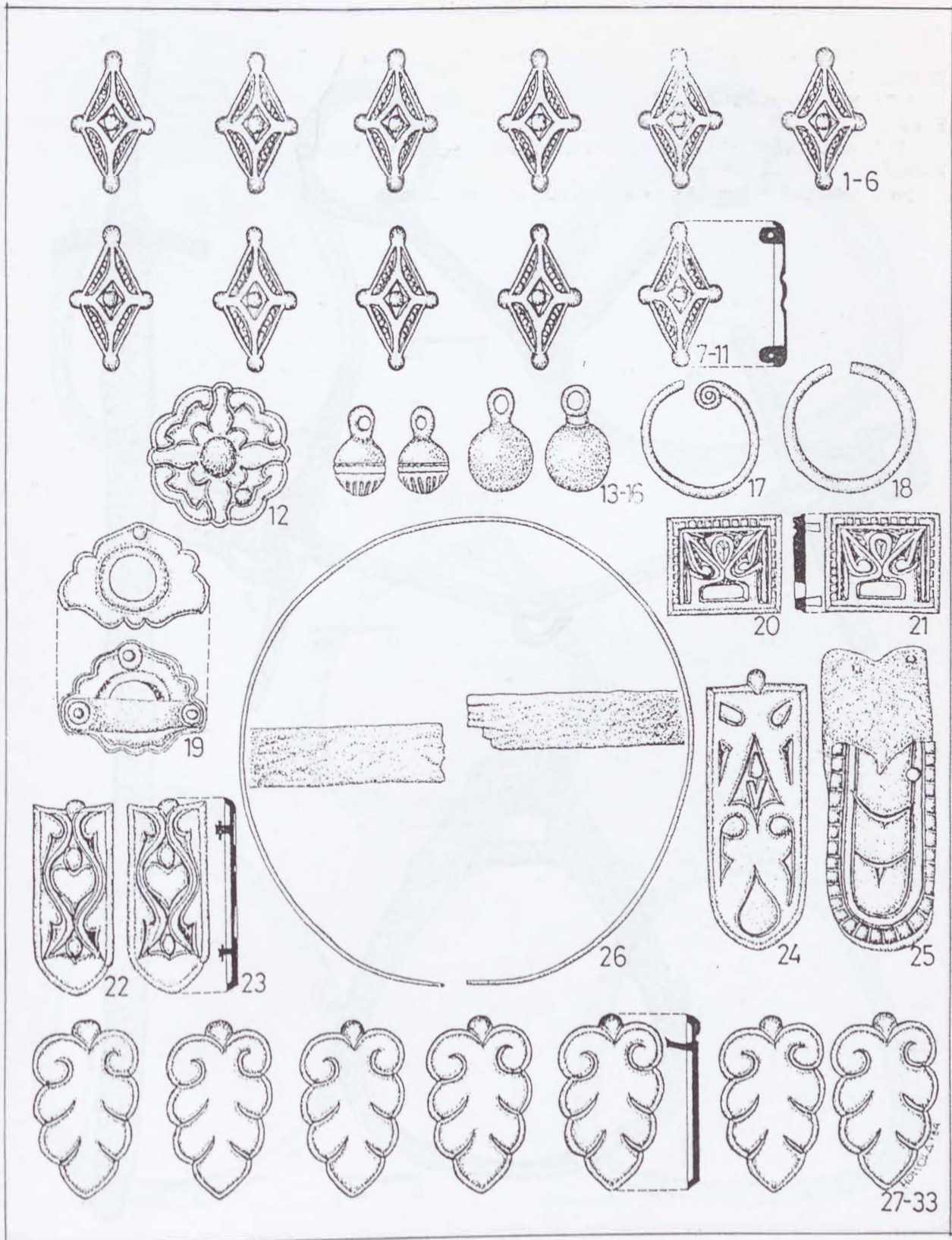
1935. Studia Levedica. Arch. Hung. 16. (1935.)

Zichy I.,

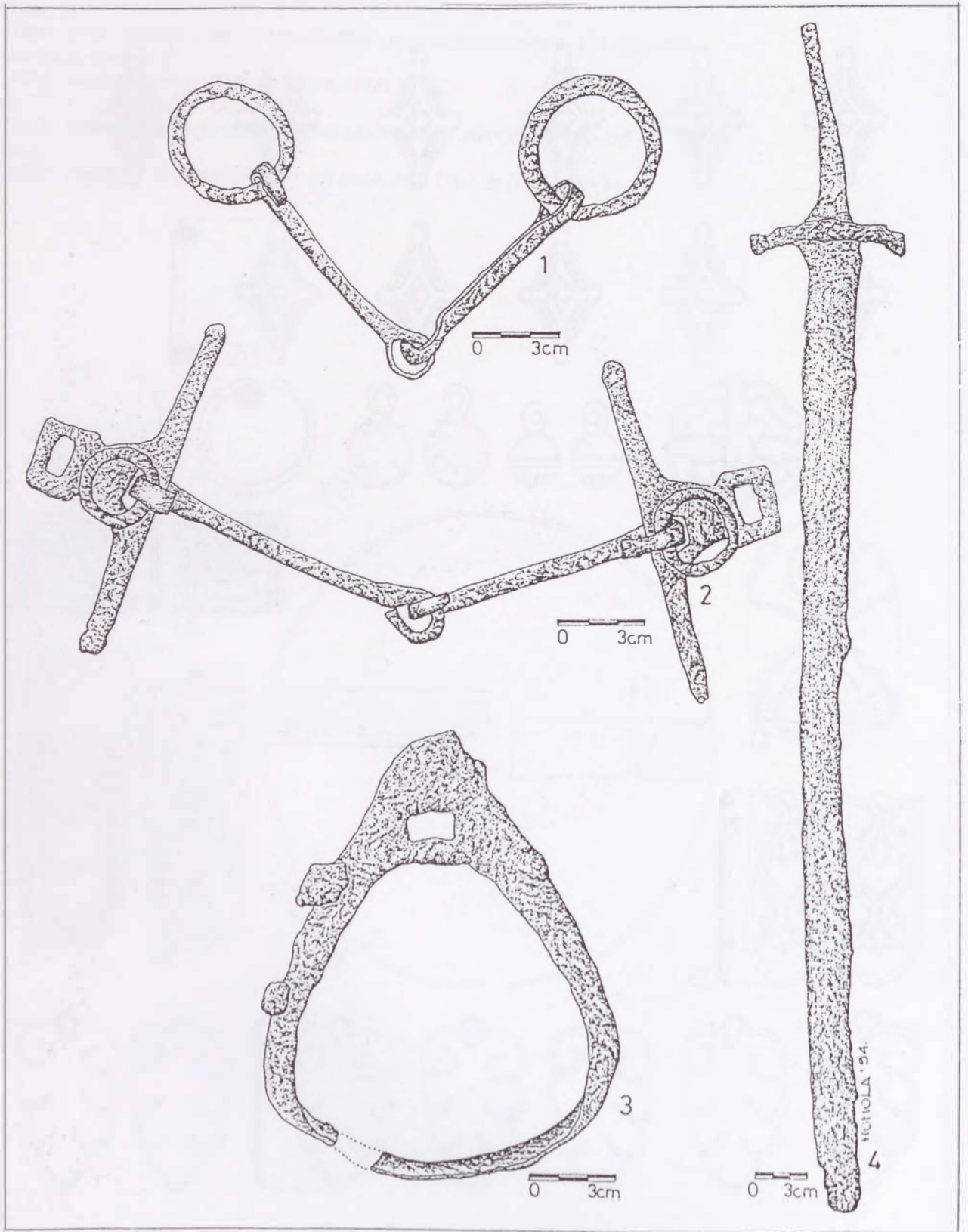
1917. A honfoglalás kori tegez és keleti kapcsolatai. Turán (1917.) 152–165.

Zoltai J.,

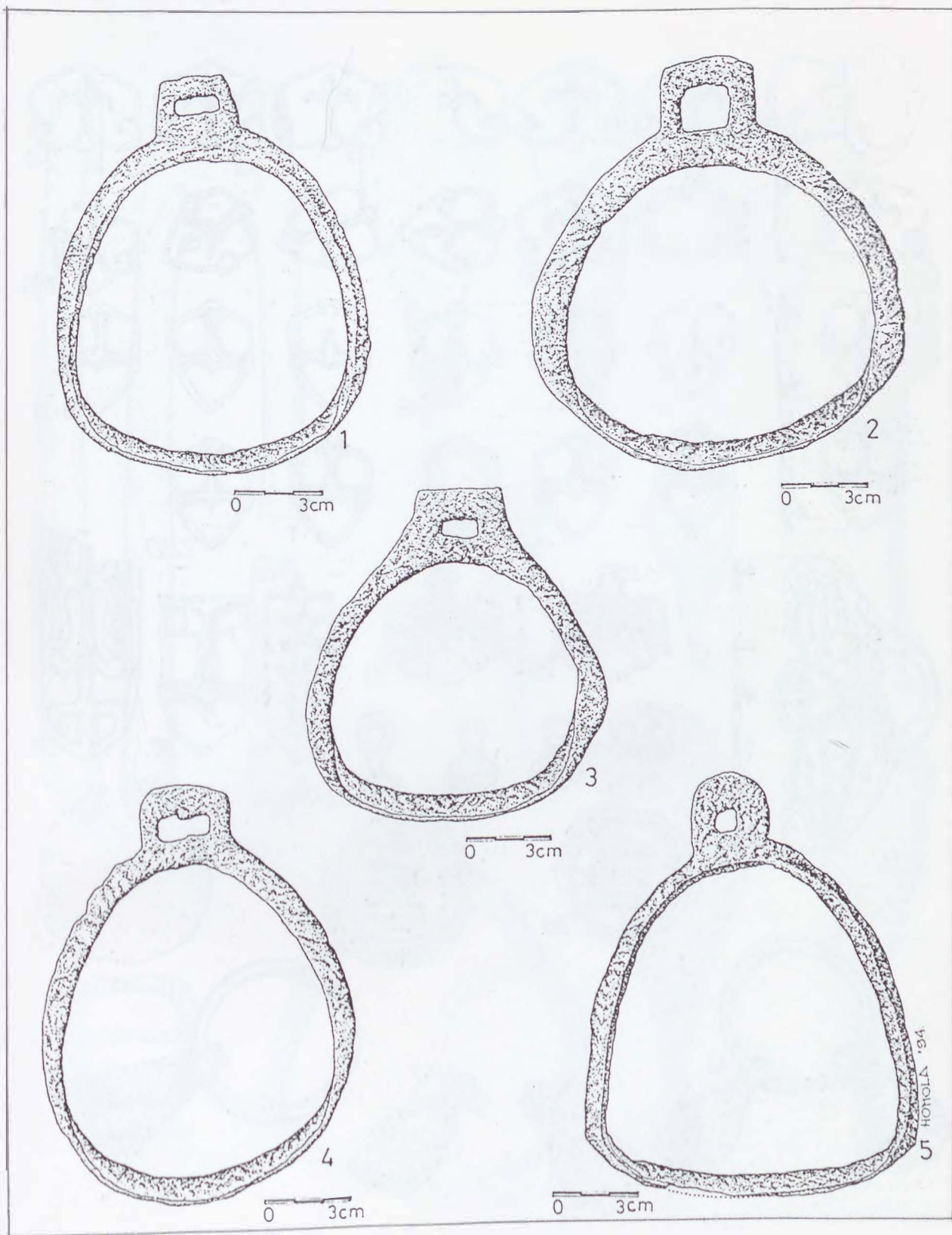
1909. Jelentések múzeumunk 1909. évi ásatásairól. DMJ. 4. (1909.) 32–34.

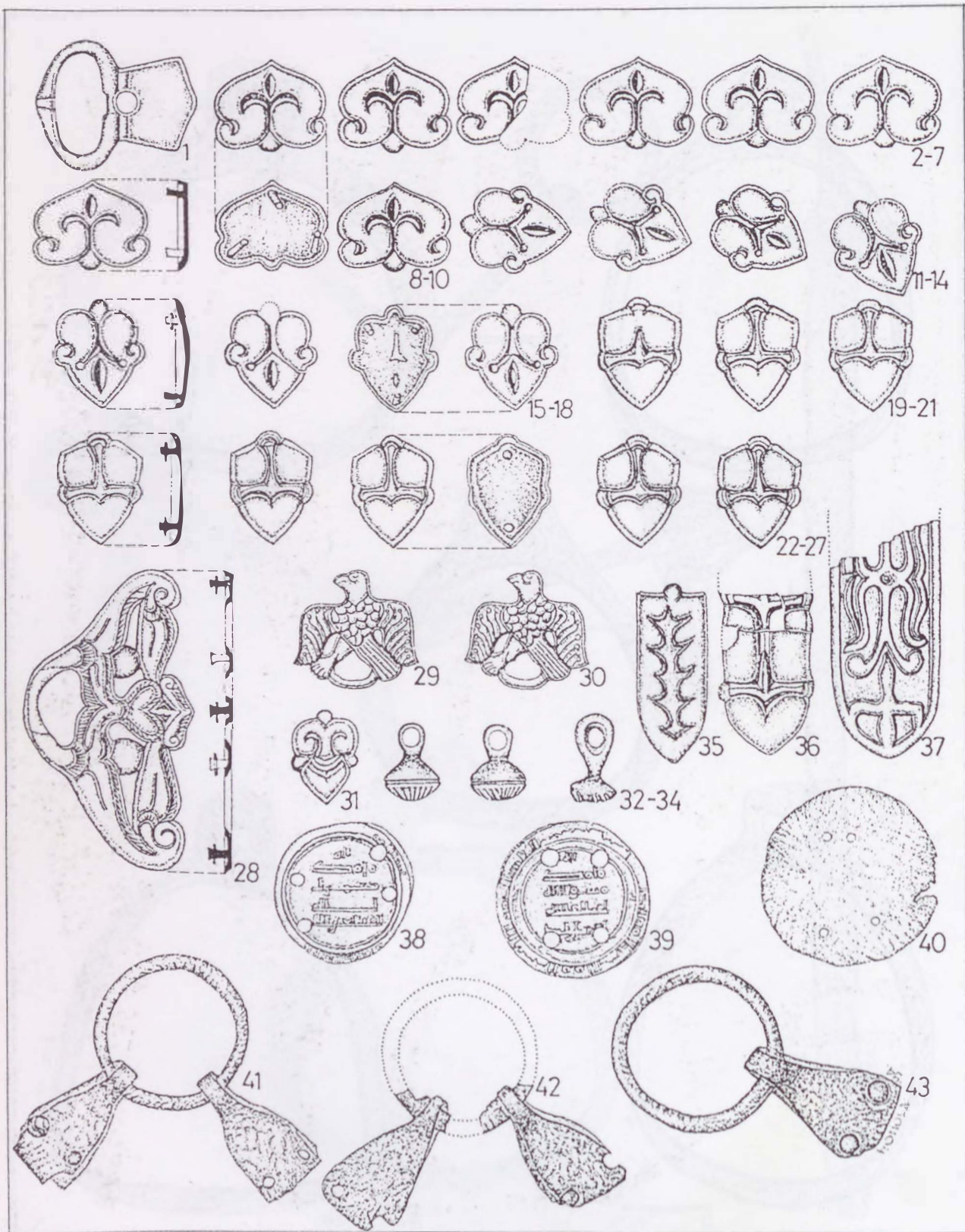
I. tábla: Karos-Eperjesszög I. temető, szőrványleletek 1899-ből

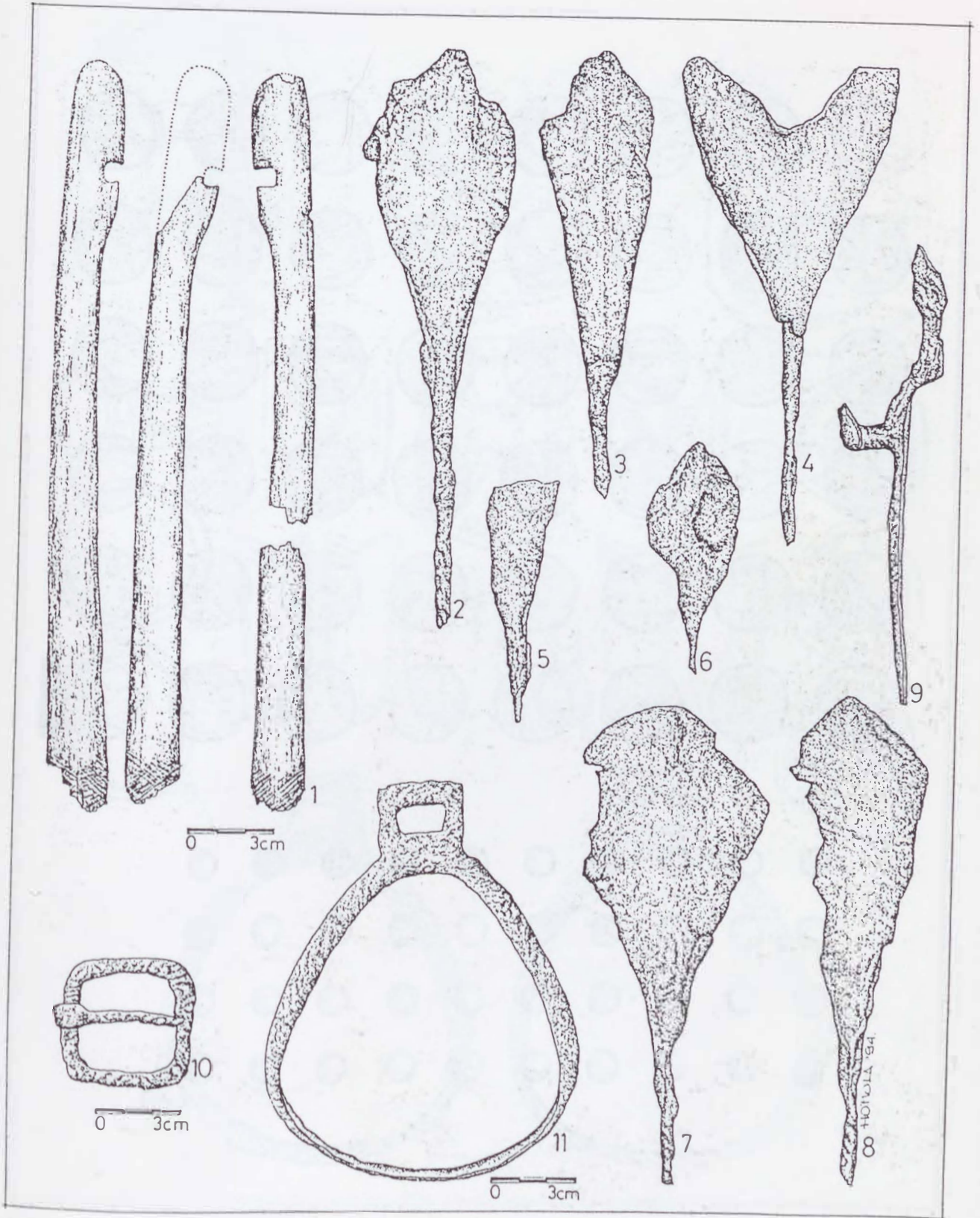
2. tábla: Karos-Eperjesszög 1. temető, szórványleletek 1899-ből

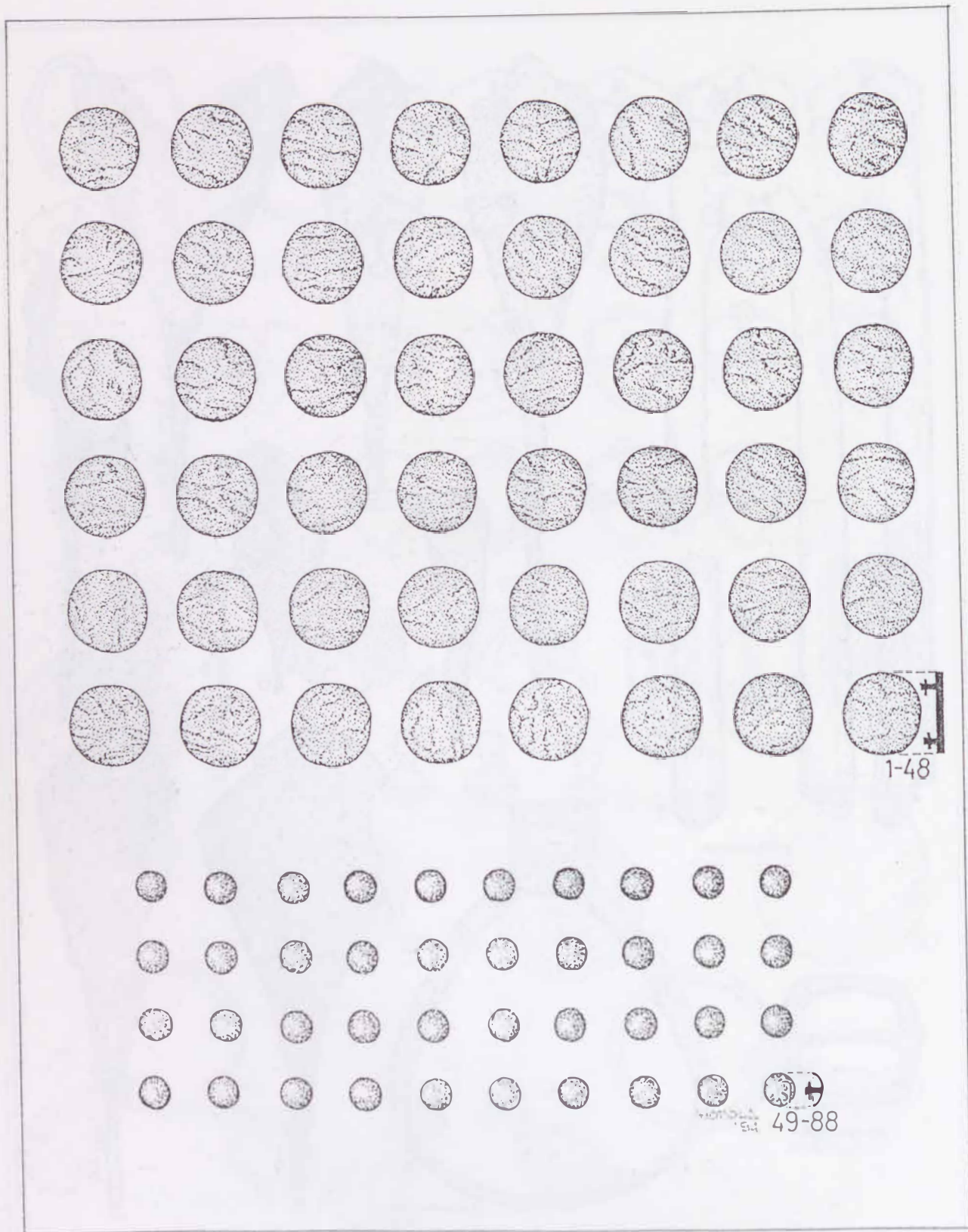
3. tábla: Karos-Eperjesszög I. temető, szórványleletek 1899-ből

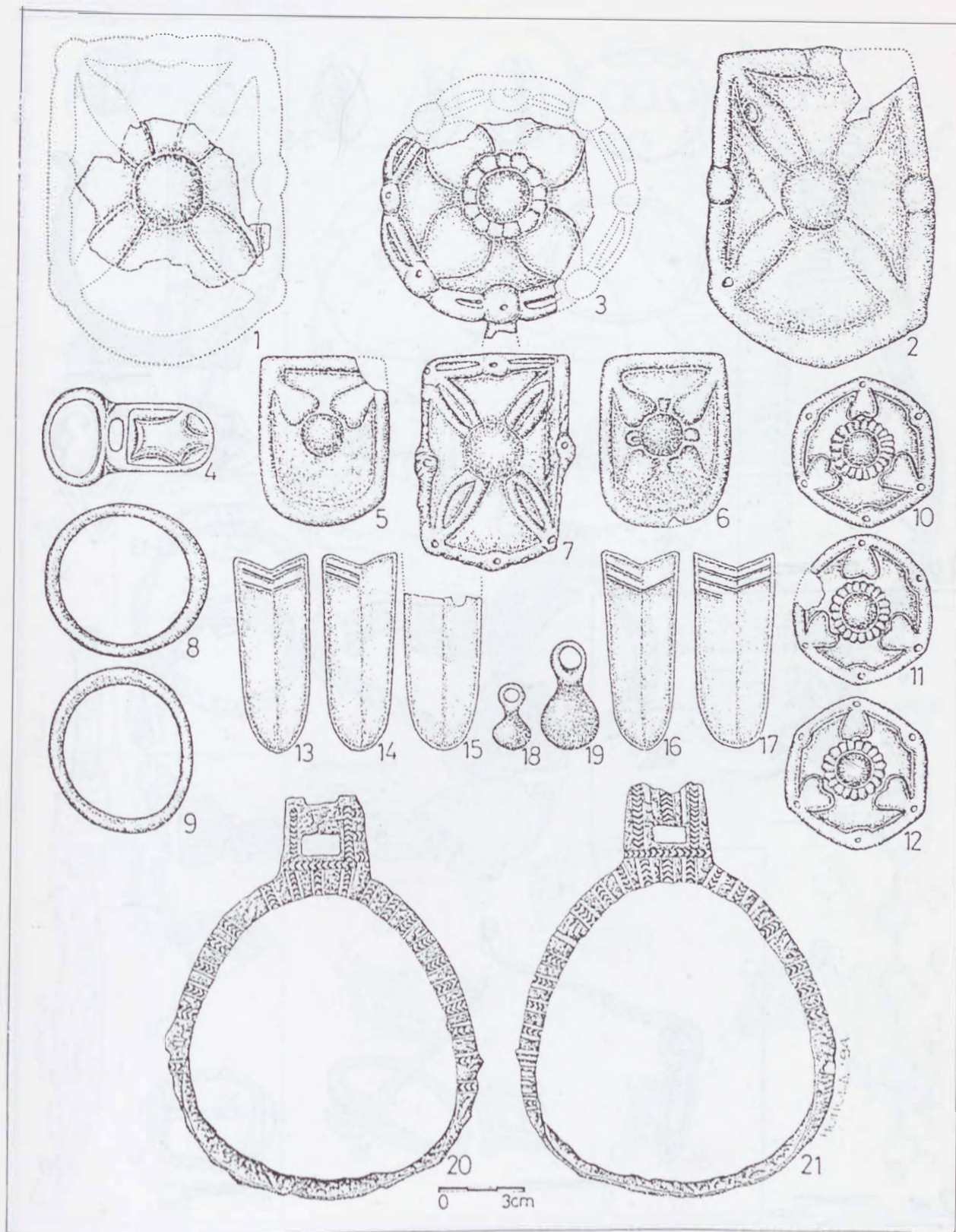
4. tábla: Karos-Eperjesszög I. temető, 1936/1. sír

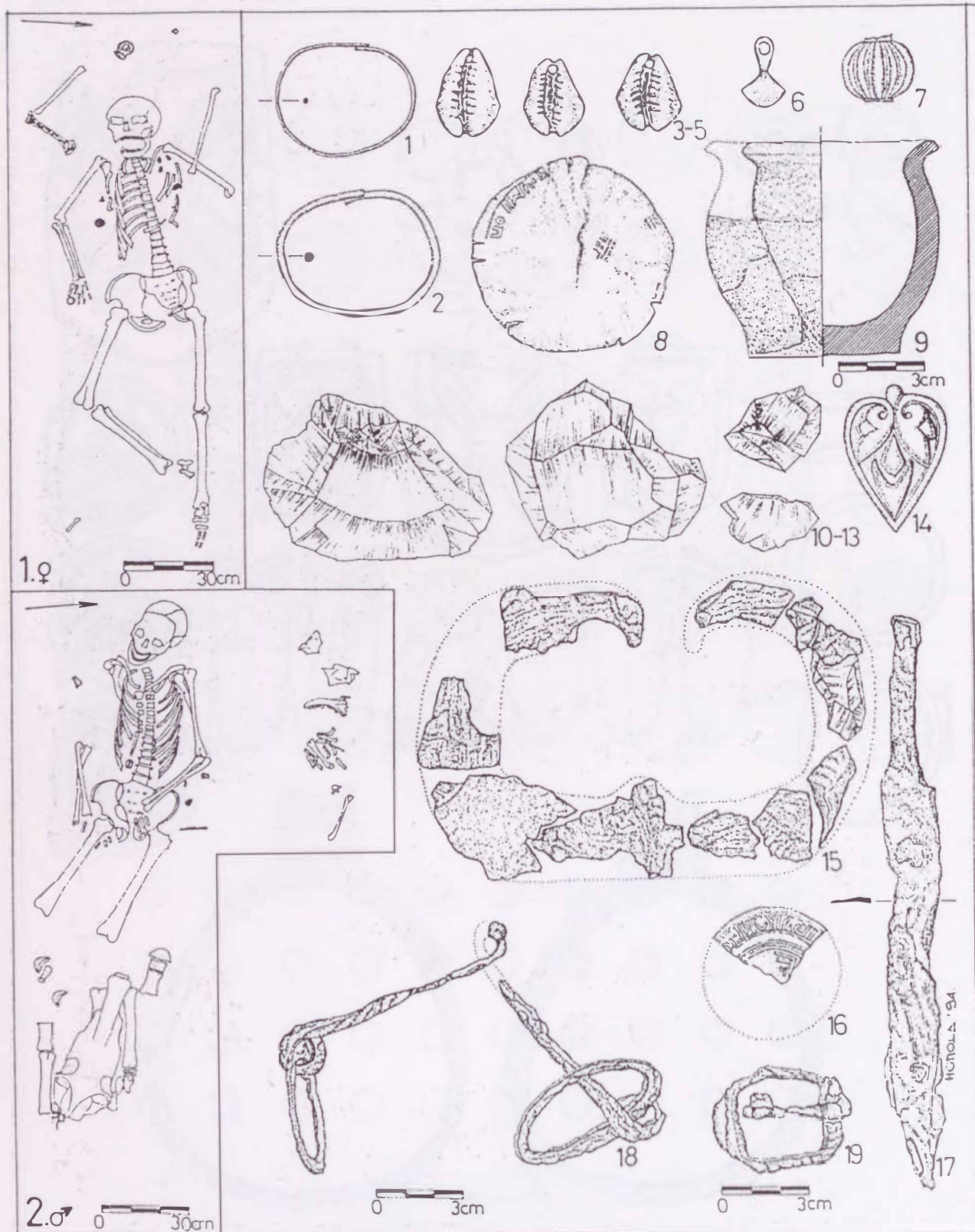
5. tábla: Karos-Eperjesszög I. temető, 1936/1. sír

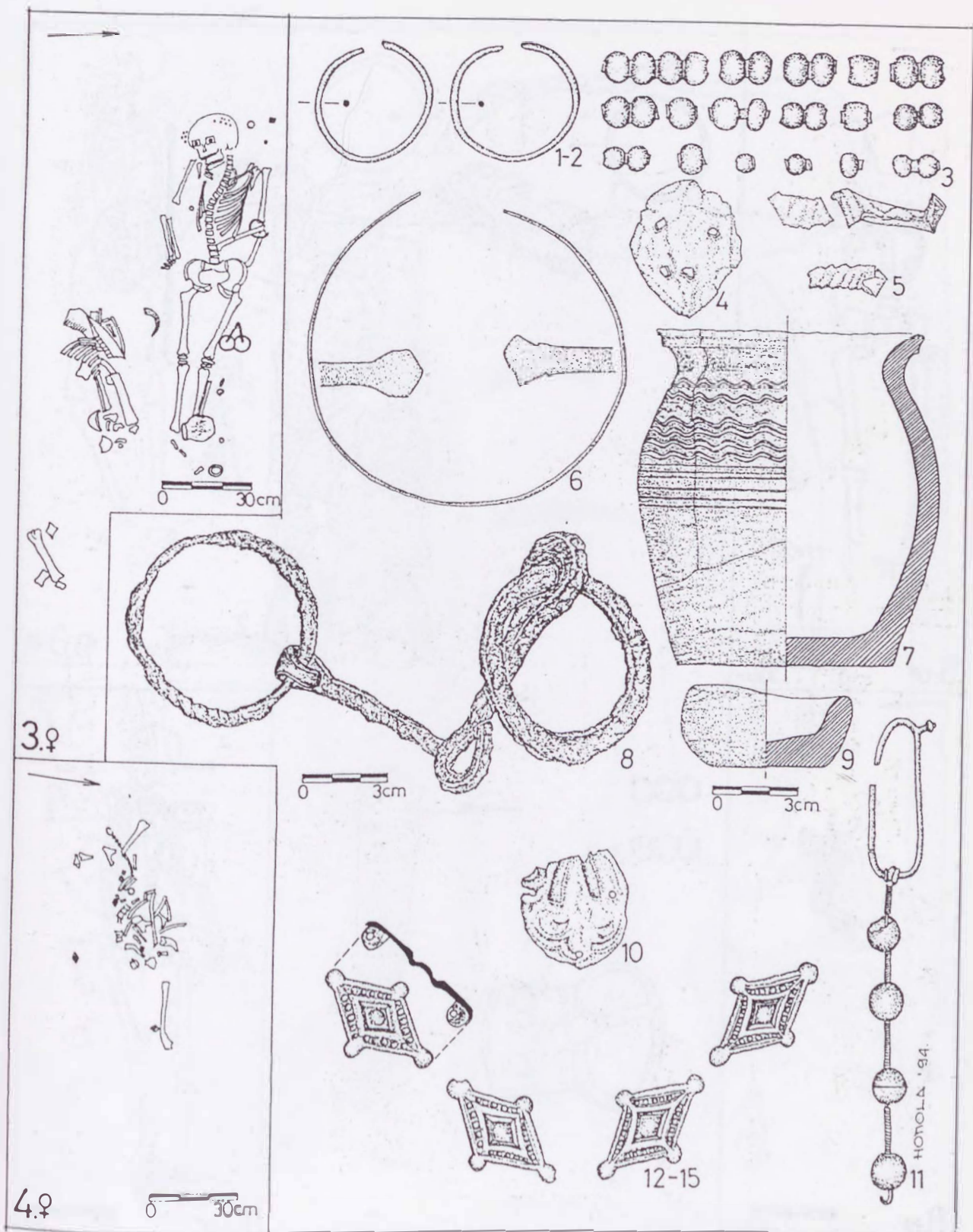
6. tábla: Karos-Eperjesszög I. temető, 1936/12. sír

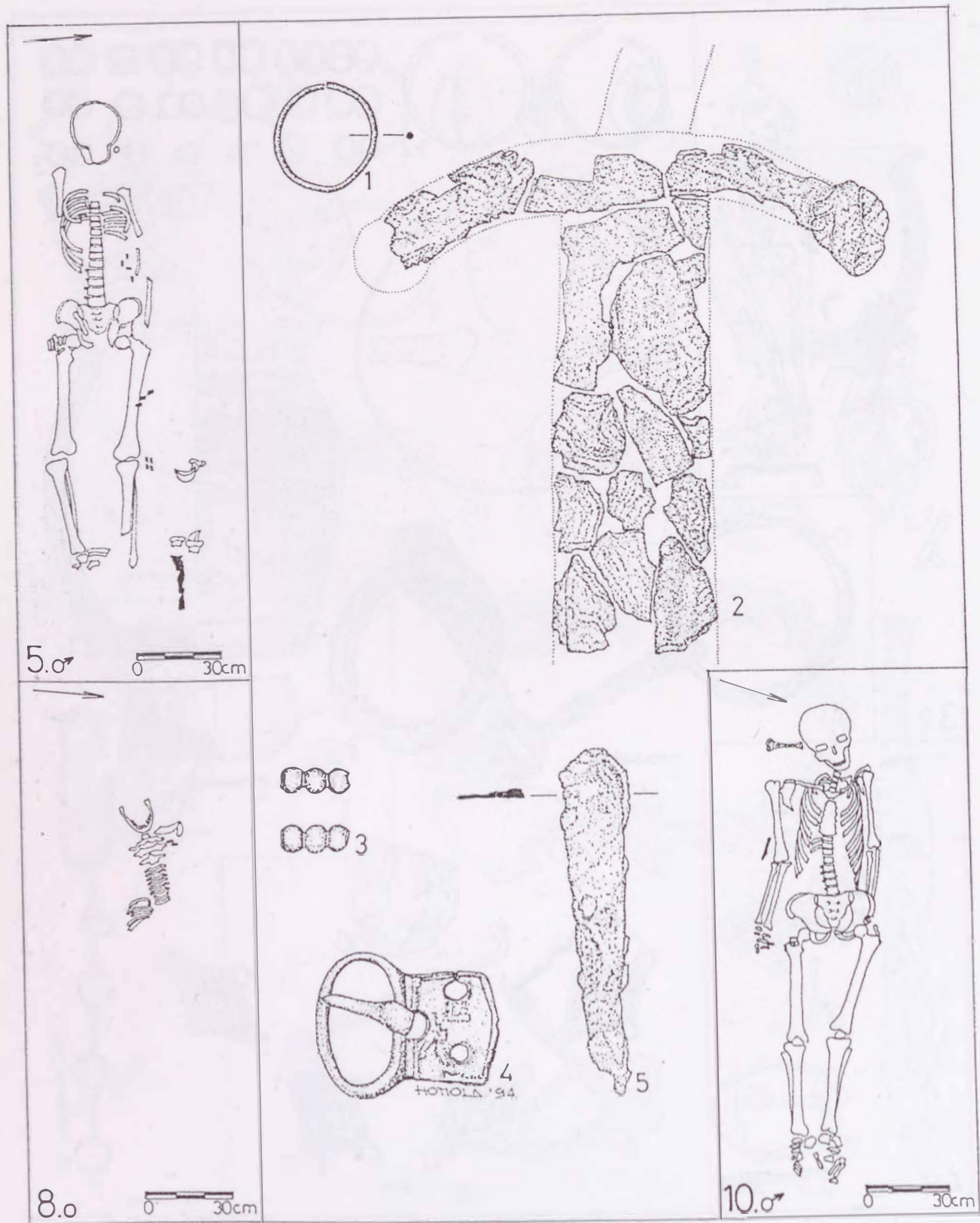
7. tábla: Karos-Eperjesszög I. temető, 1-3, 5-7, 10-12: 1936/12. sír; 4, 8-9, 13-21: szórványleletek

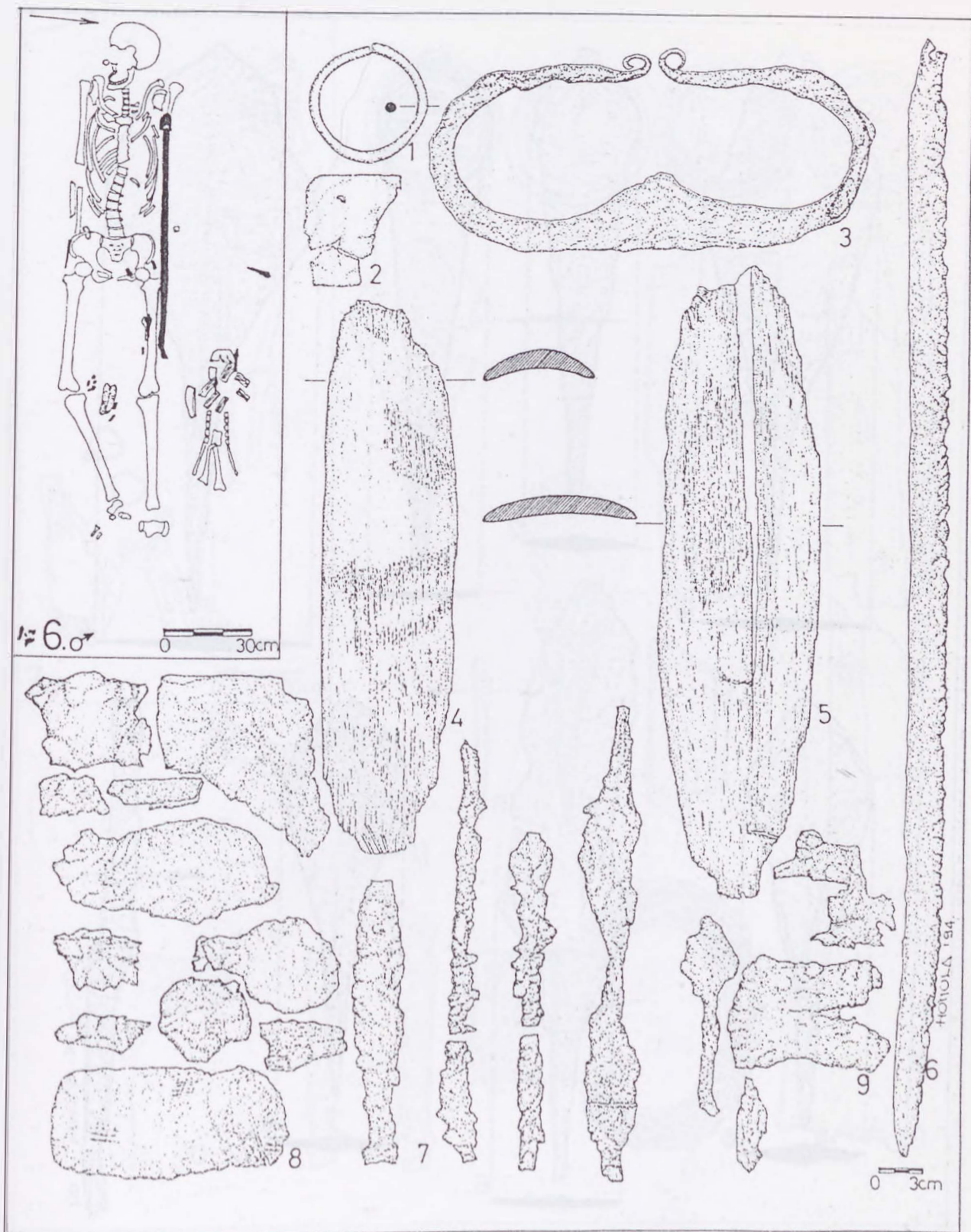
8. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-9: 1. sír, 10-17: 2. sír

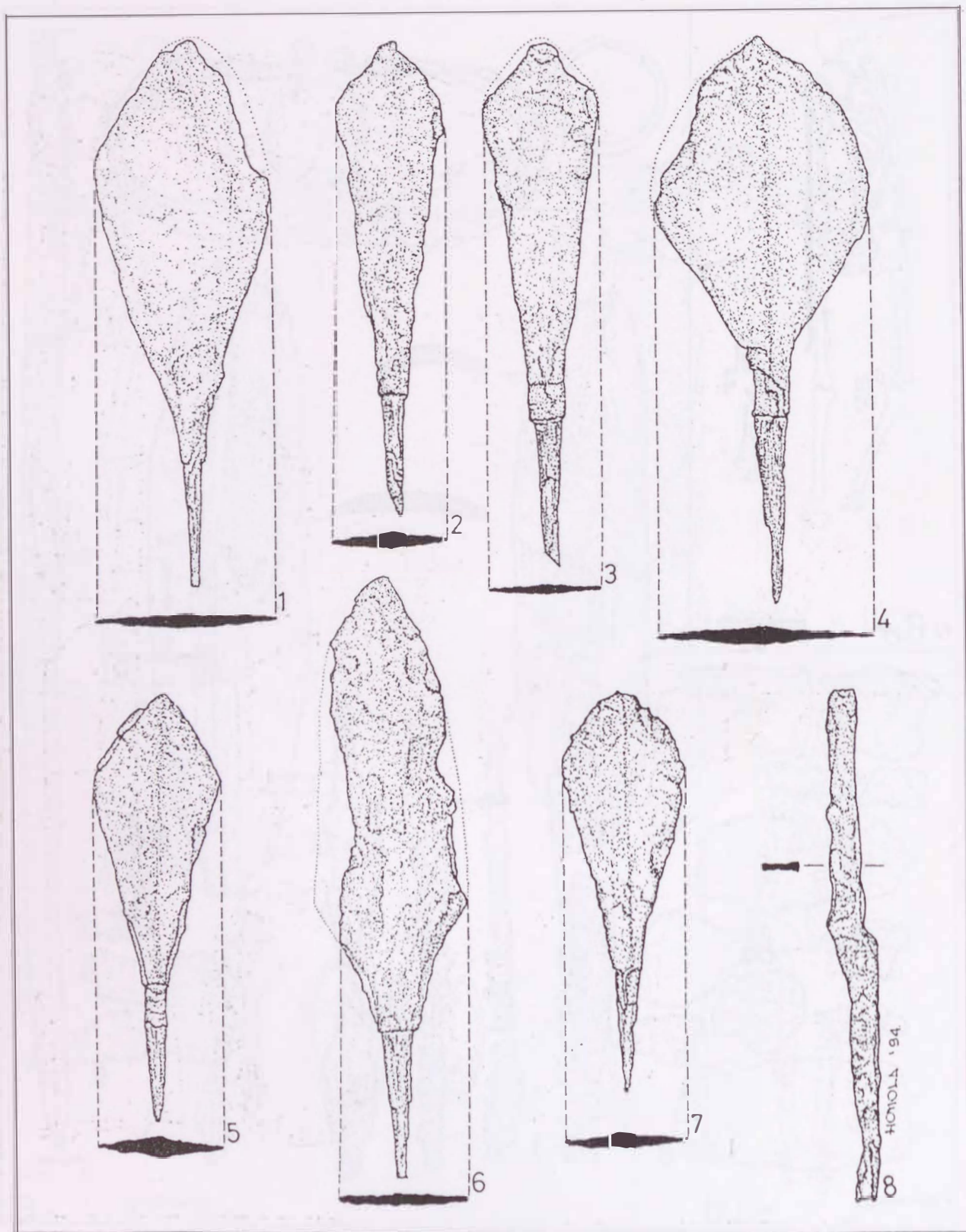
9. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-9: 3. sír, 10-15: 4. sír

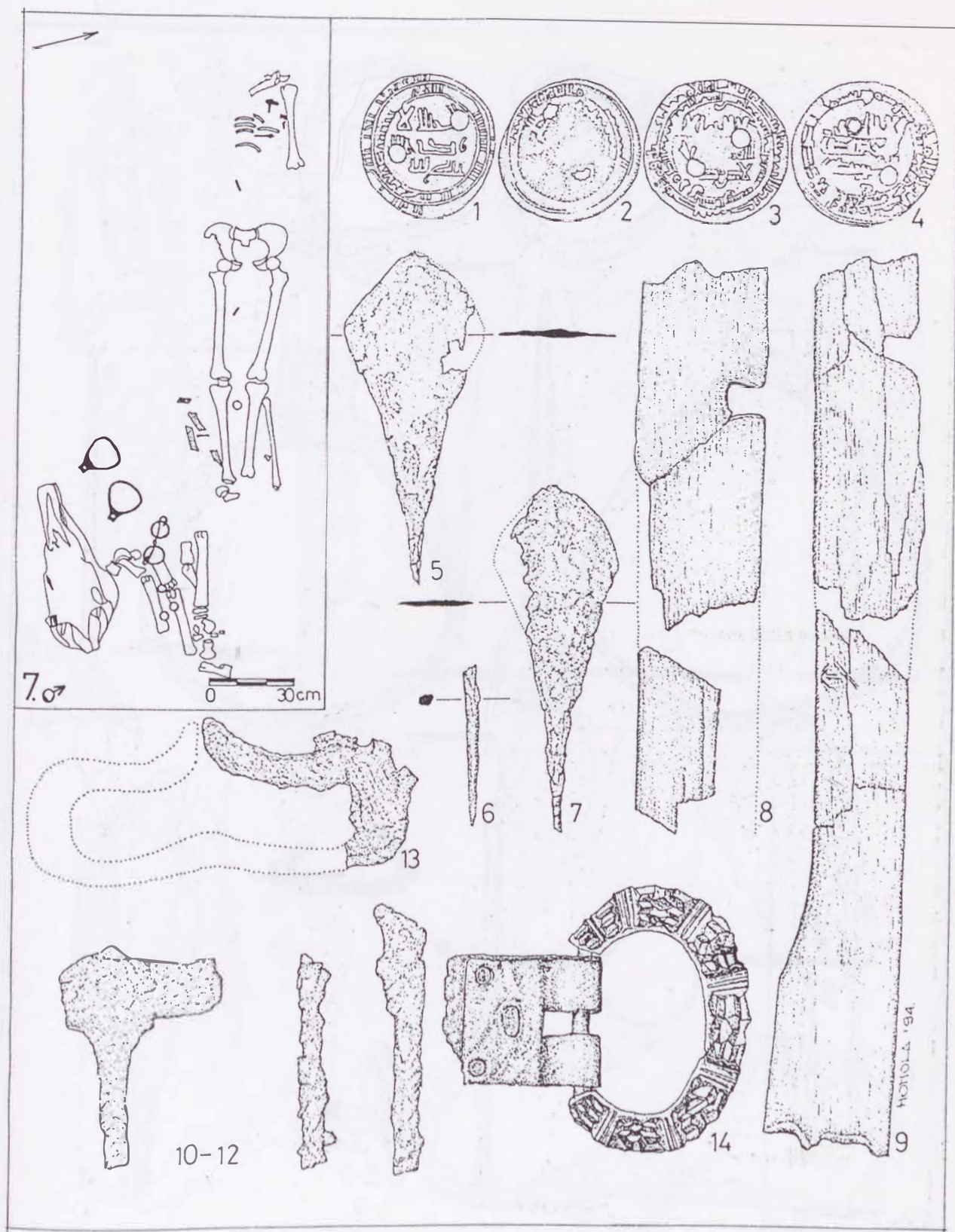
10. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-2: 5. sír, 3: 8. sír, 4-5: 10. sír

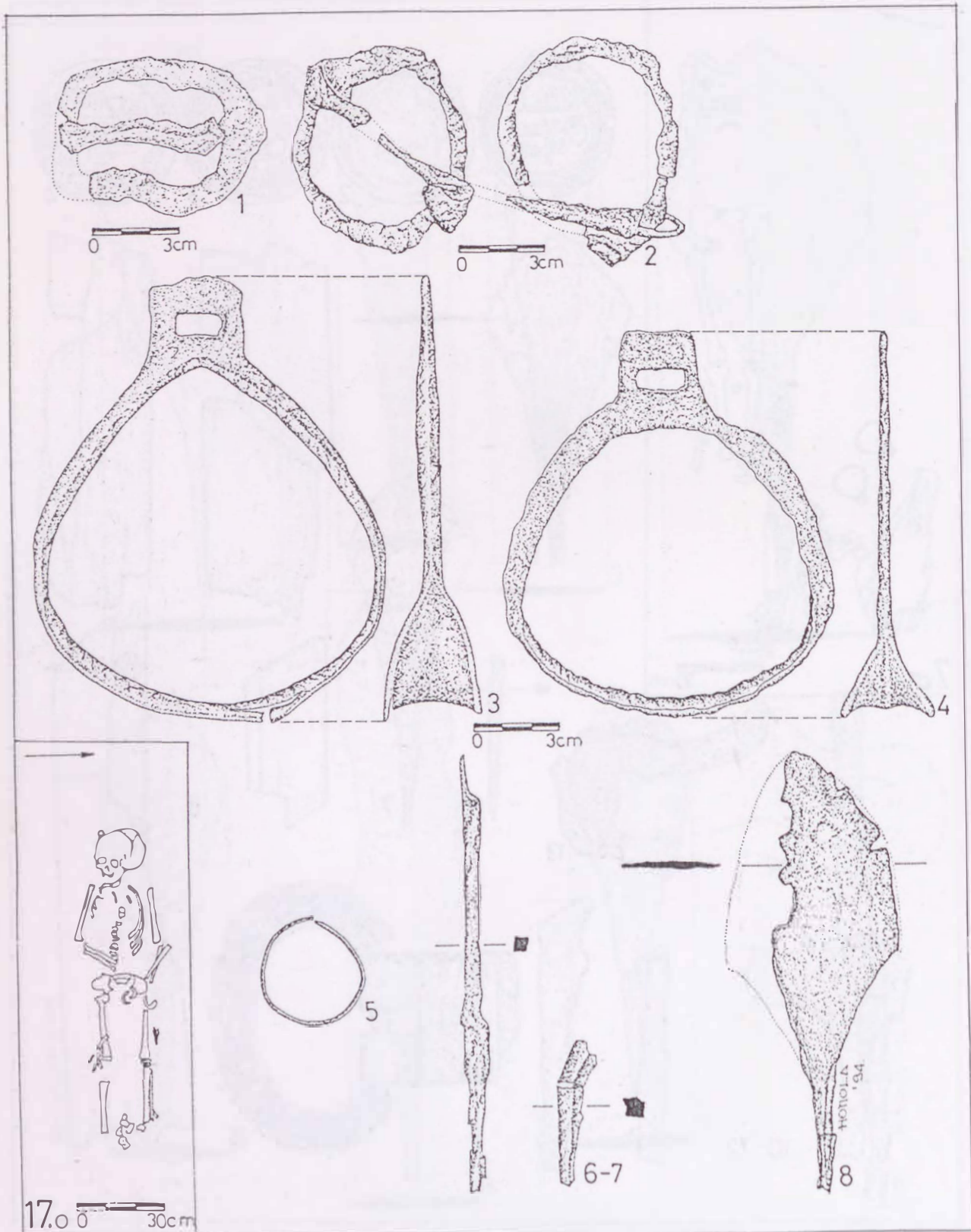
II. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-9: 6. sír

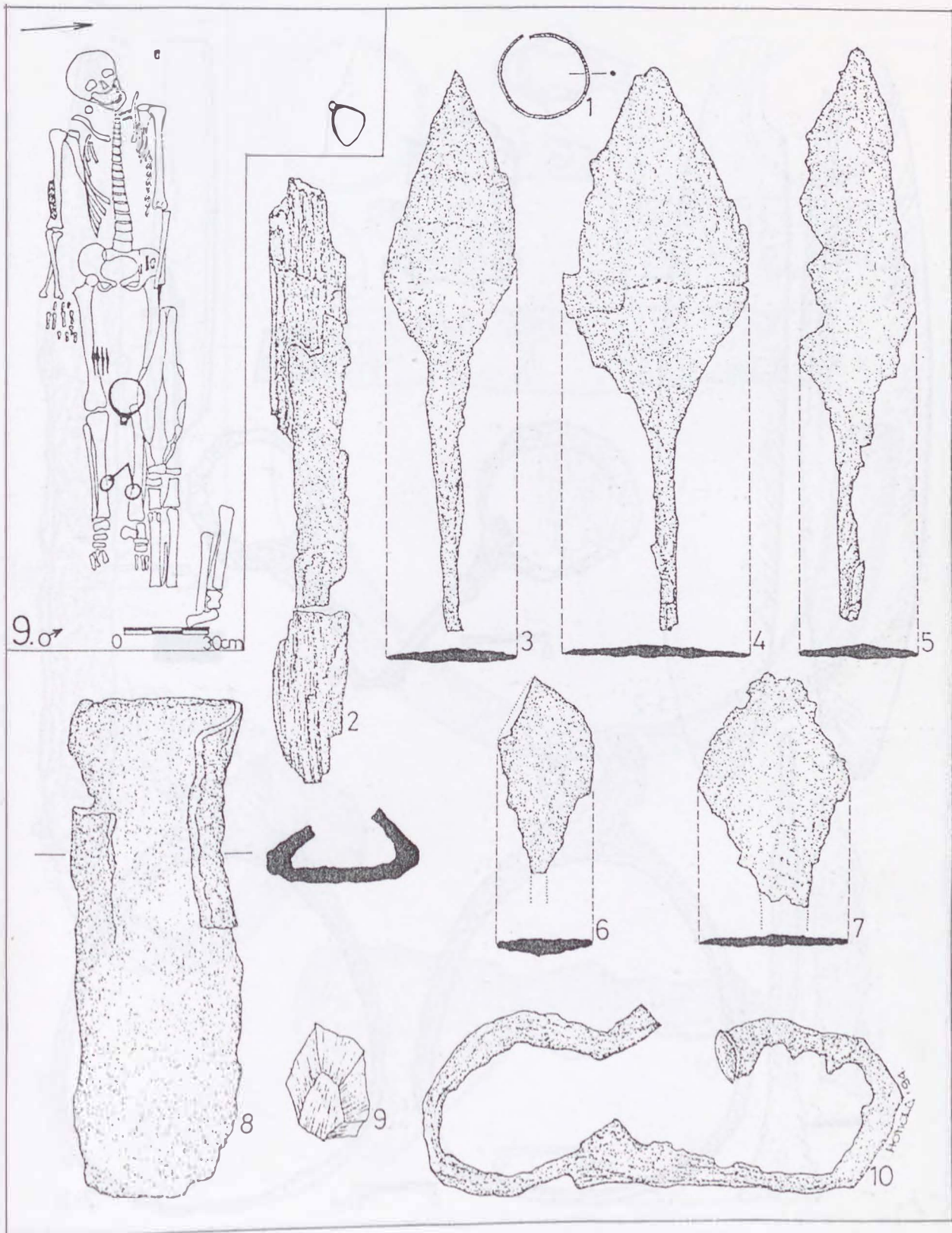
12. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-8: 6. sír

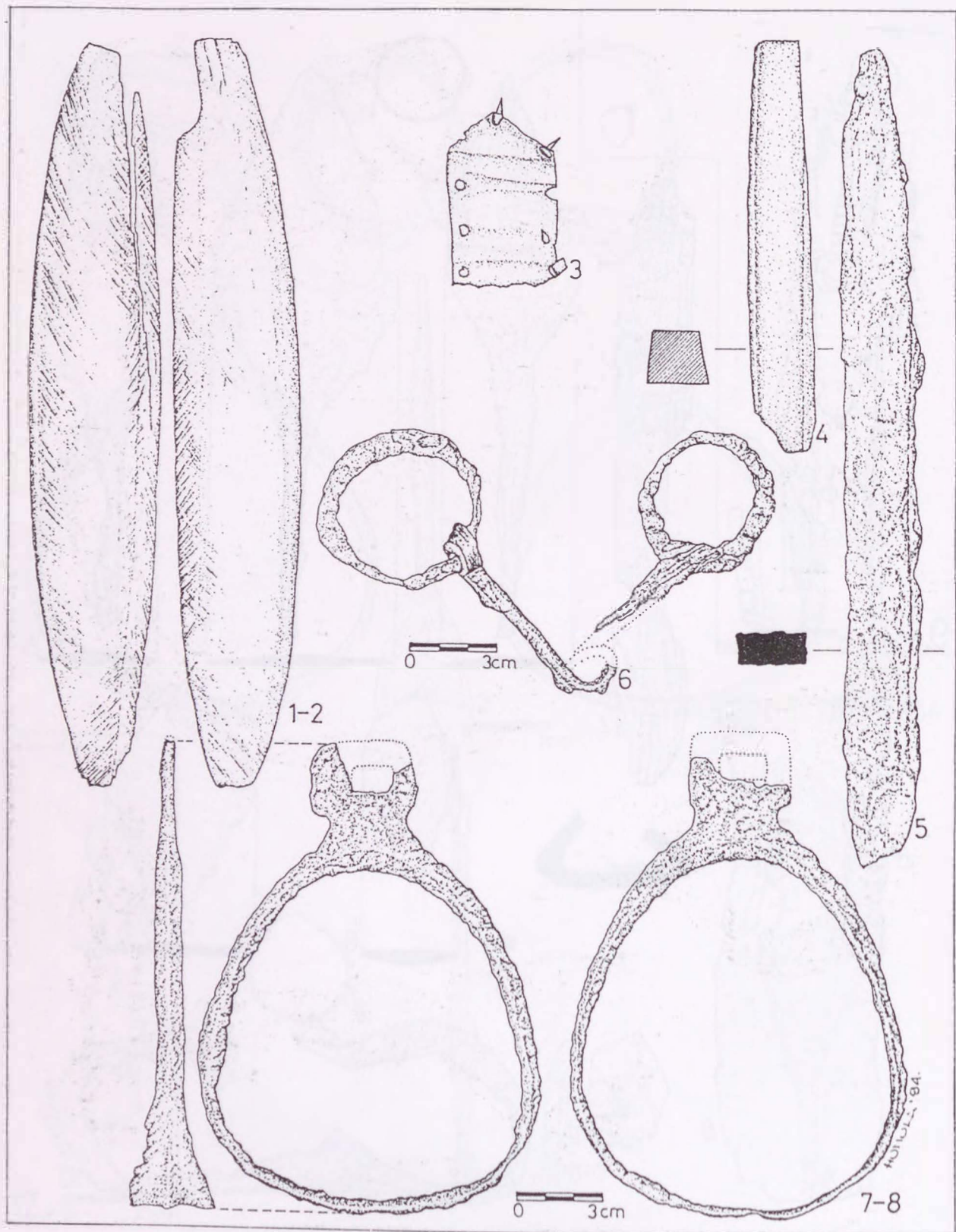
13. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-14: 7. sír

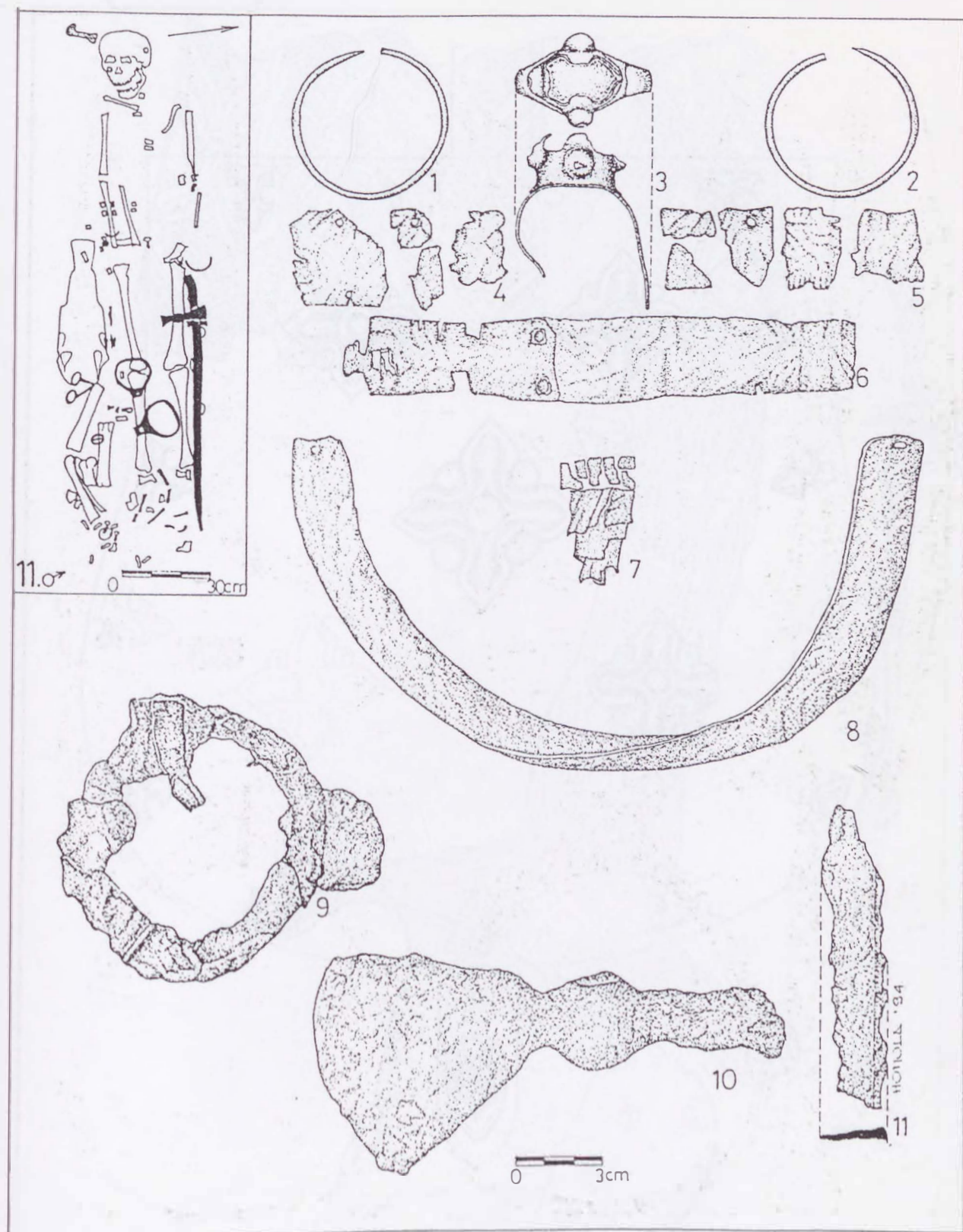
14. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-4: 7. sír, 5-8: 17. sír

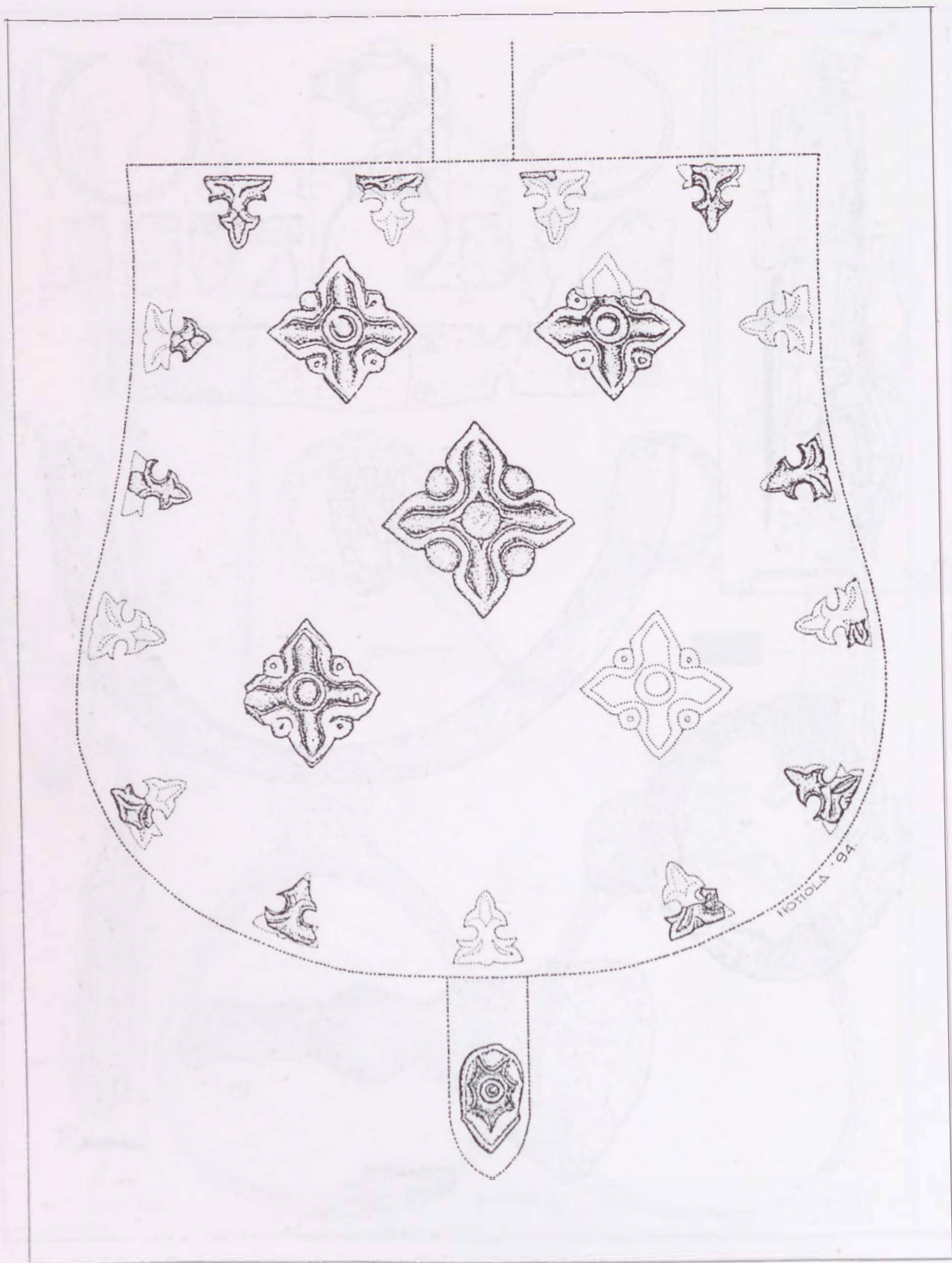
15. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-10: 9. sír

16. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-8; 9. sír

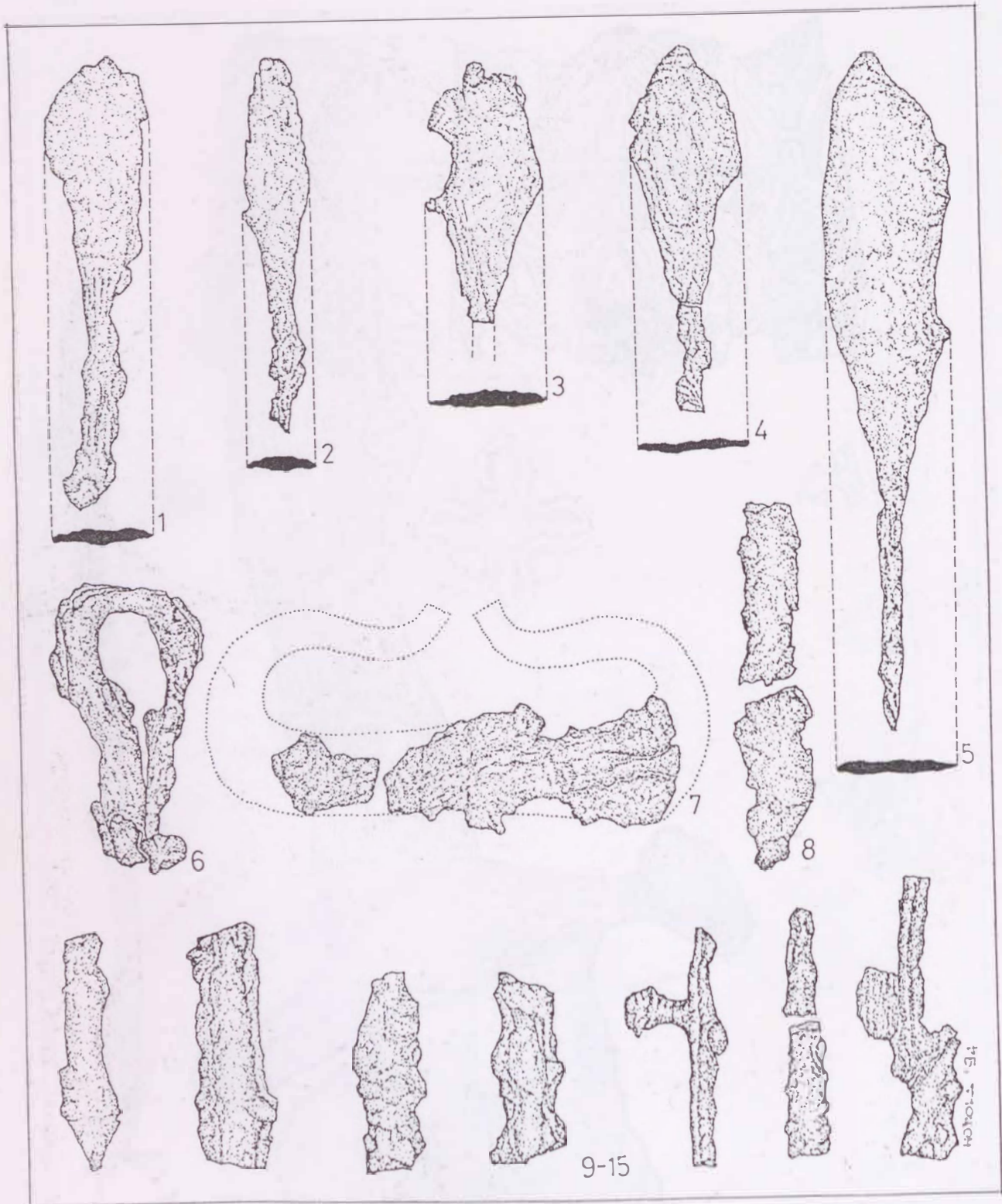
17. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-11: 11. sír

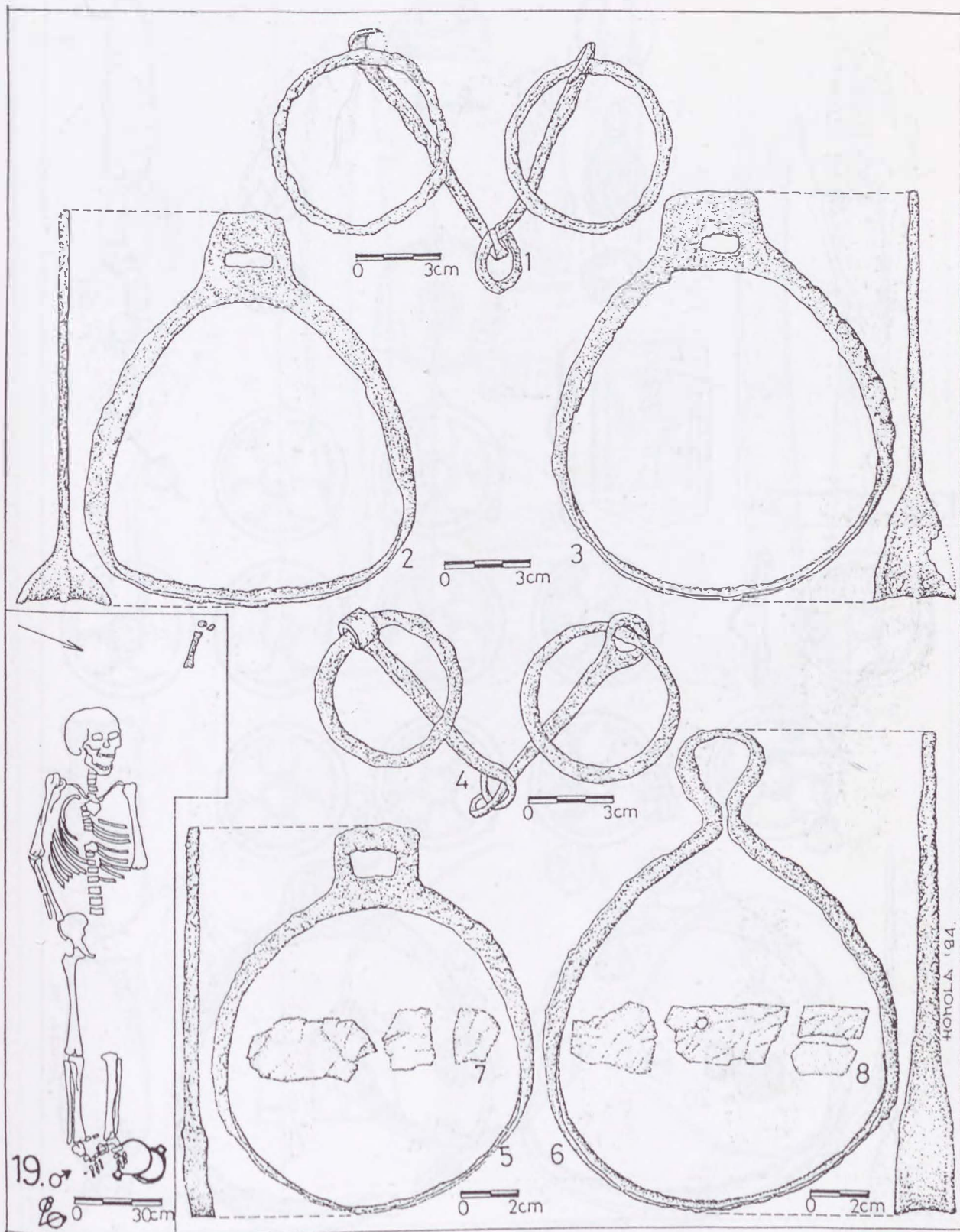
18. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, II. sír

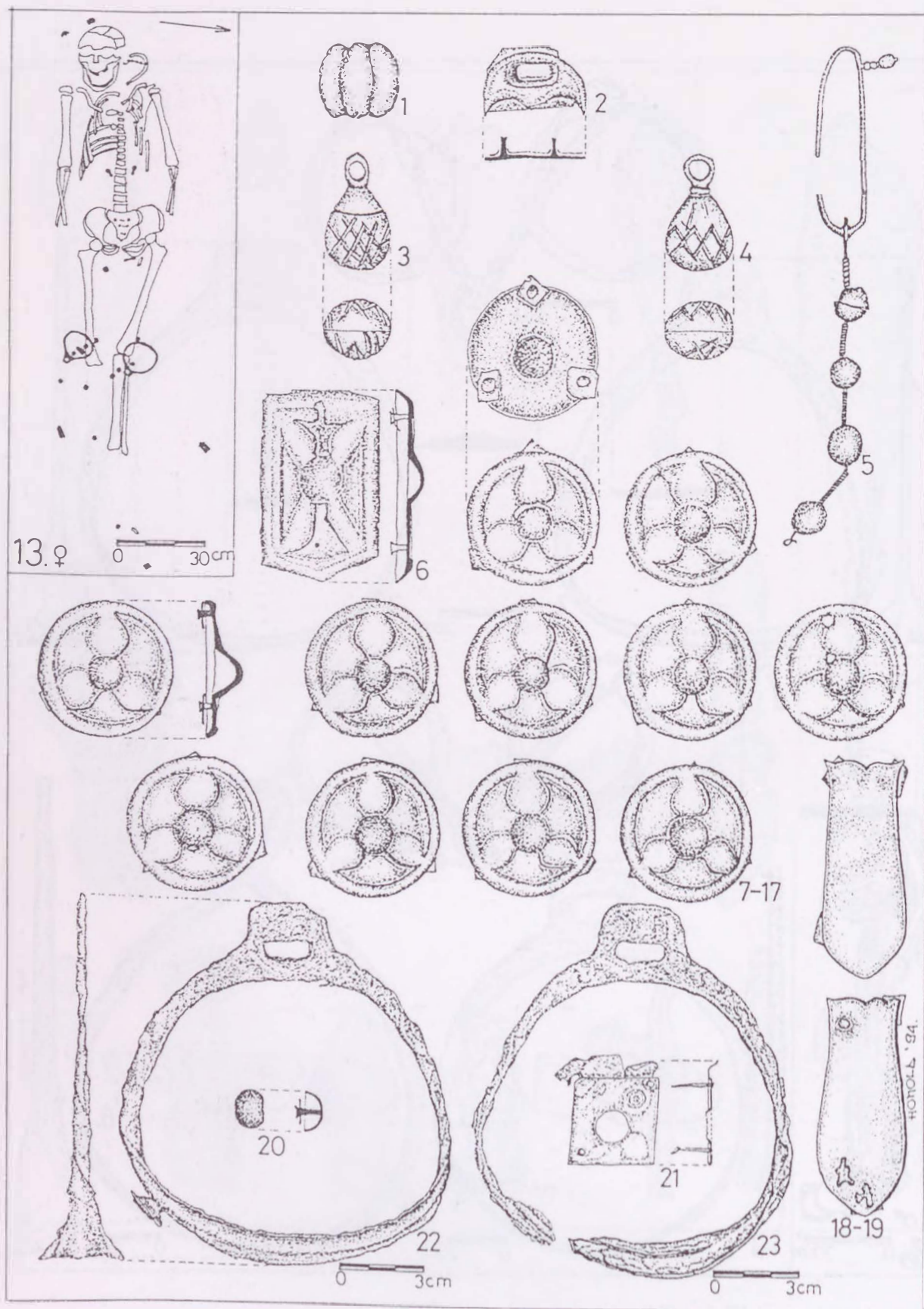
19. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 11. sír

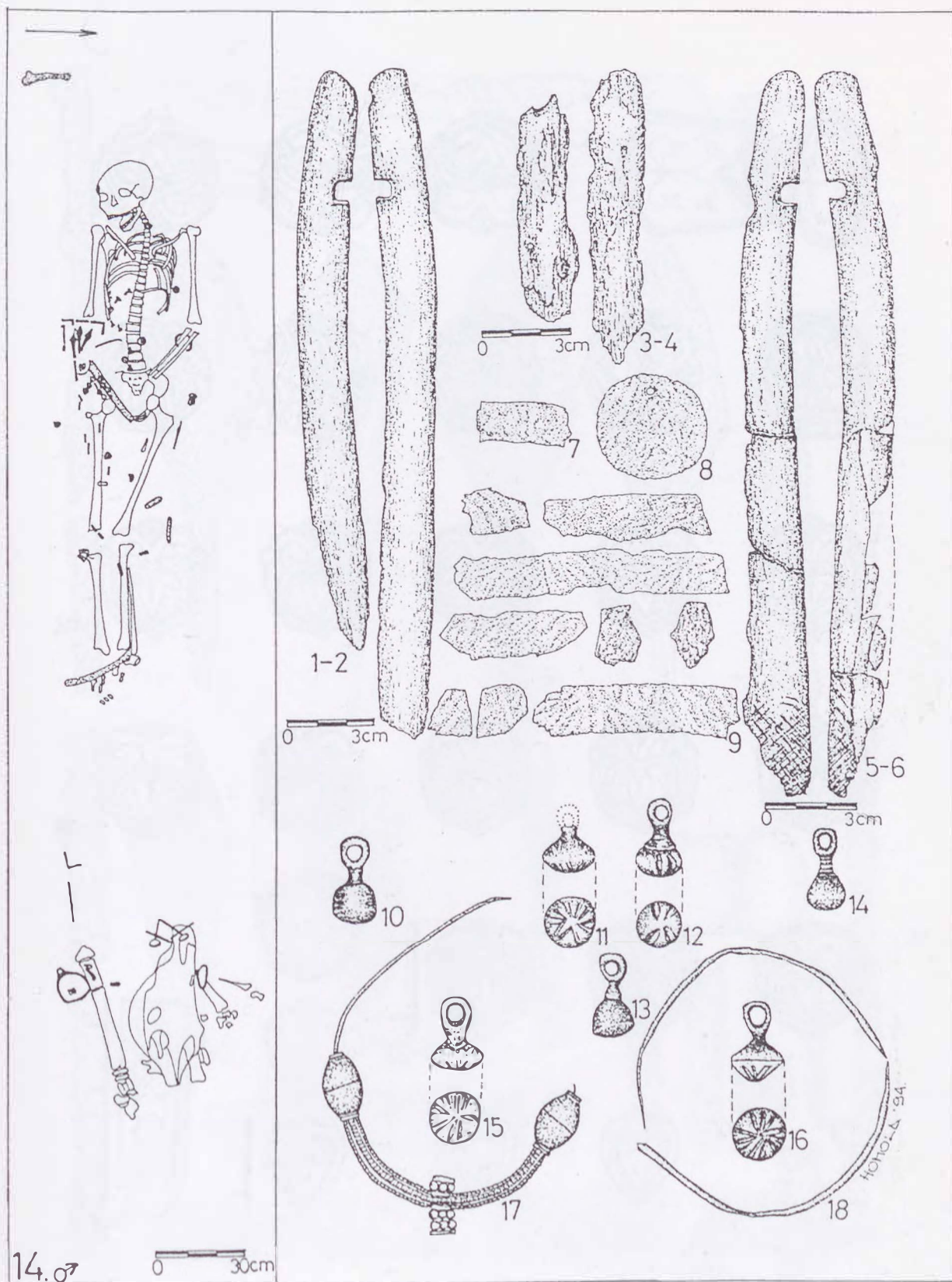
20. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-15: II. sír

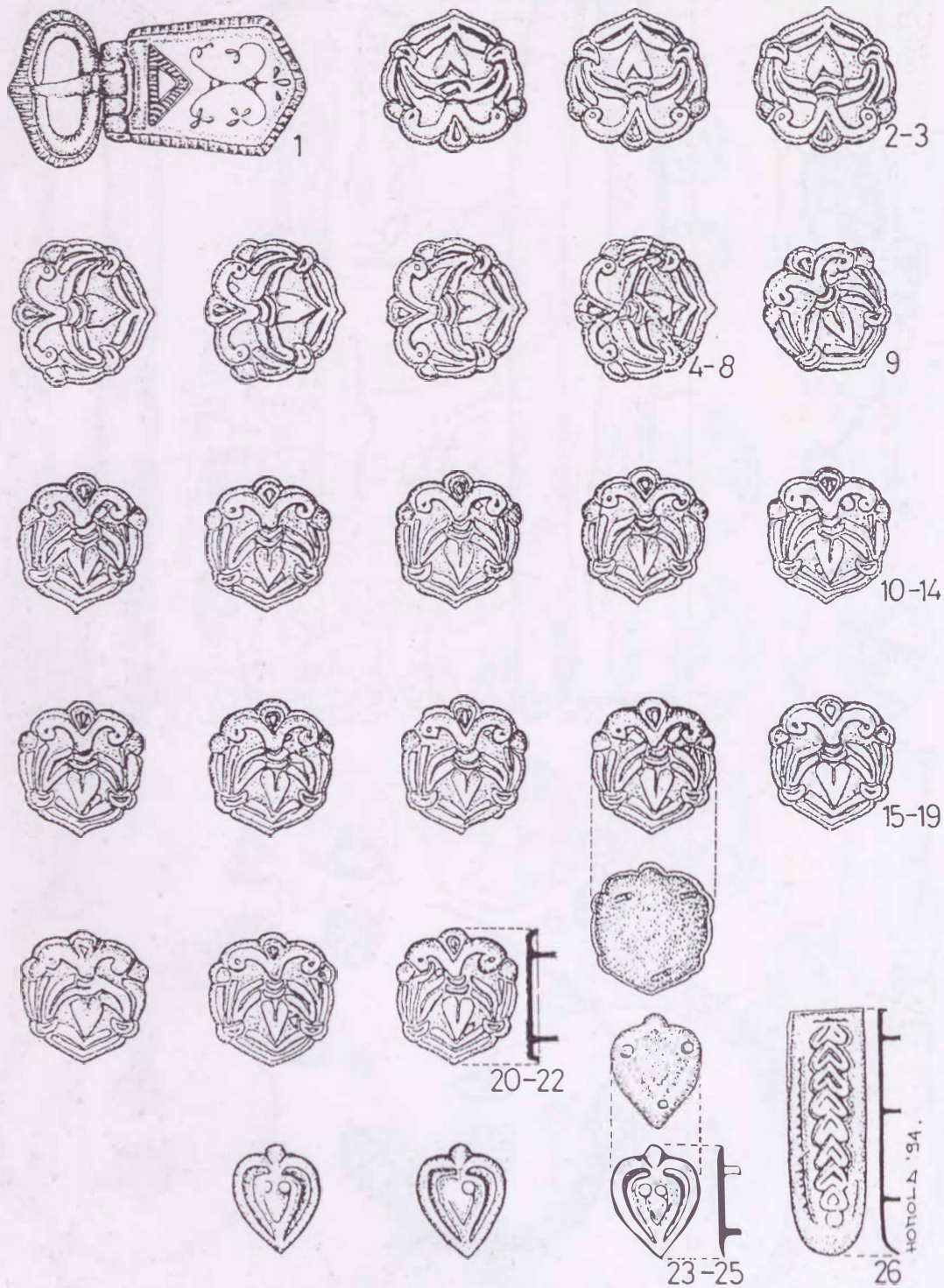
21. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-3: 11. sír, 4-8: 19. sír

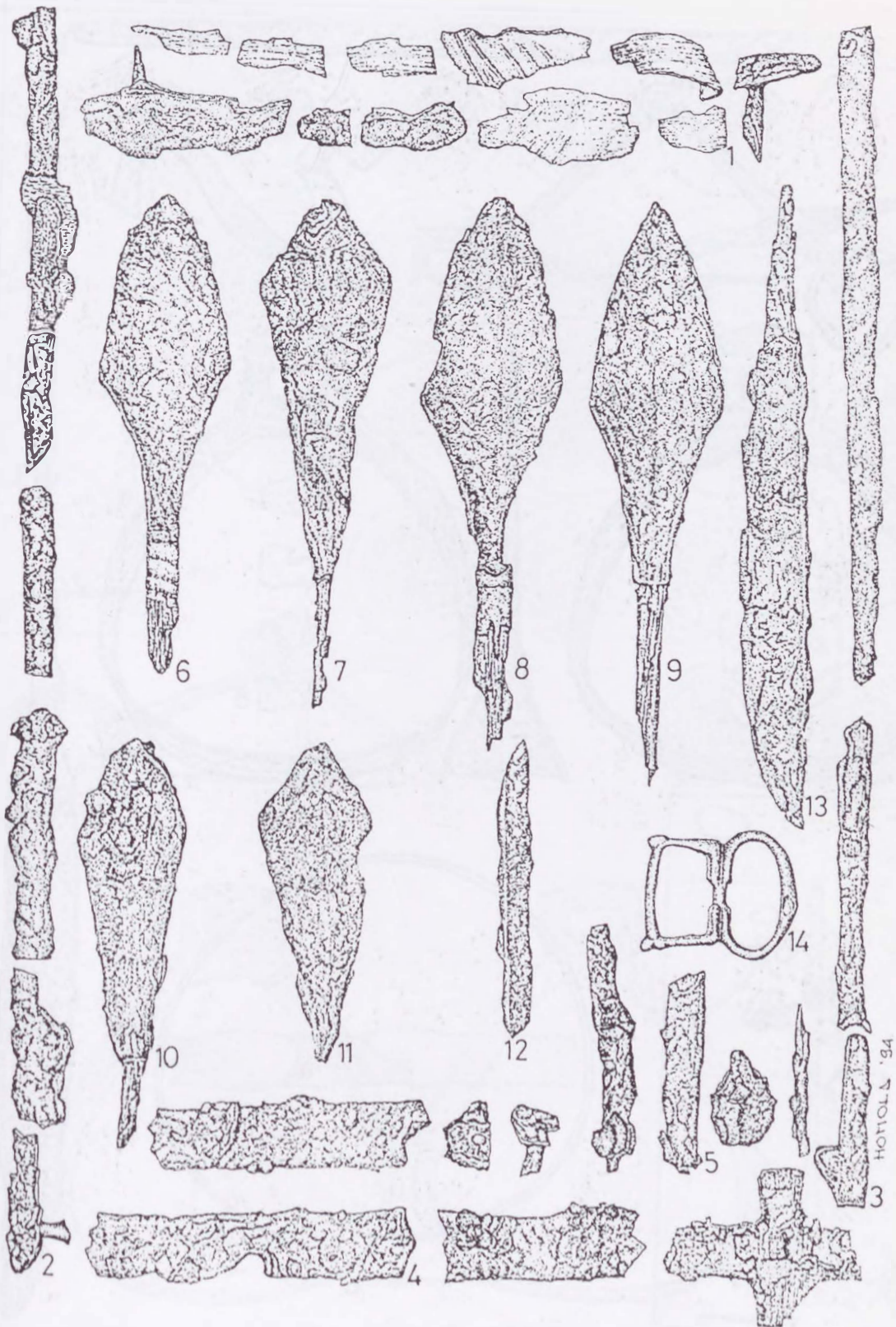
22. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-23: 13. sír

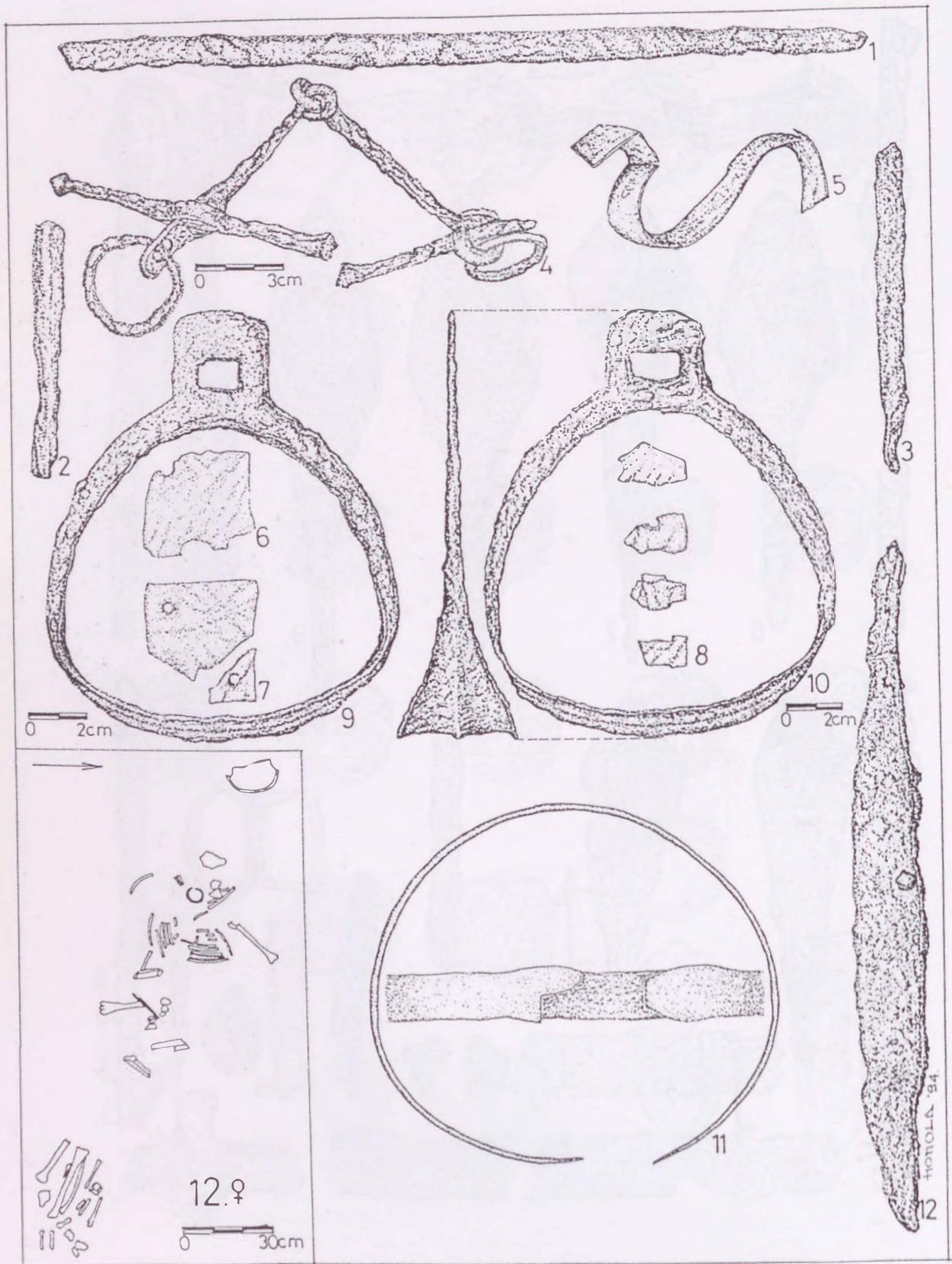
23. tábla. Karos-Eperjesszög II. temető, 1-18: 14. sír

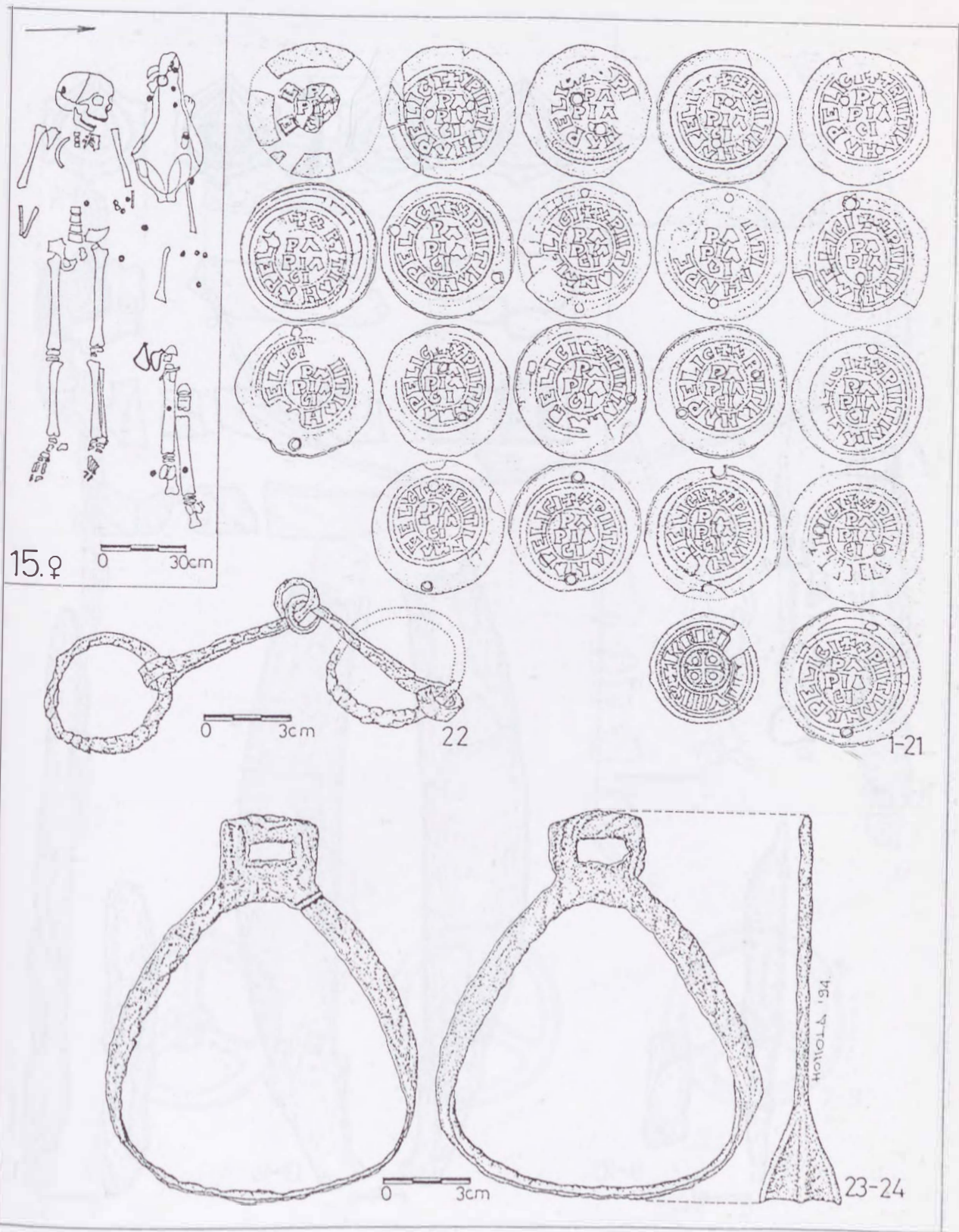
24. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1.-26: 14. sír

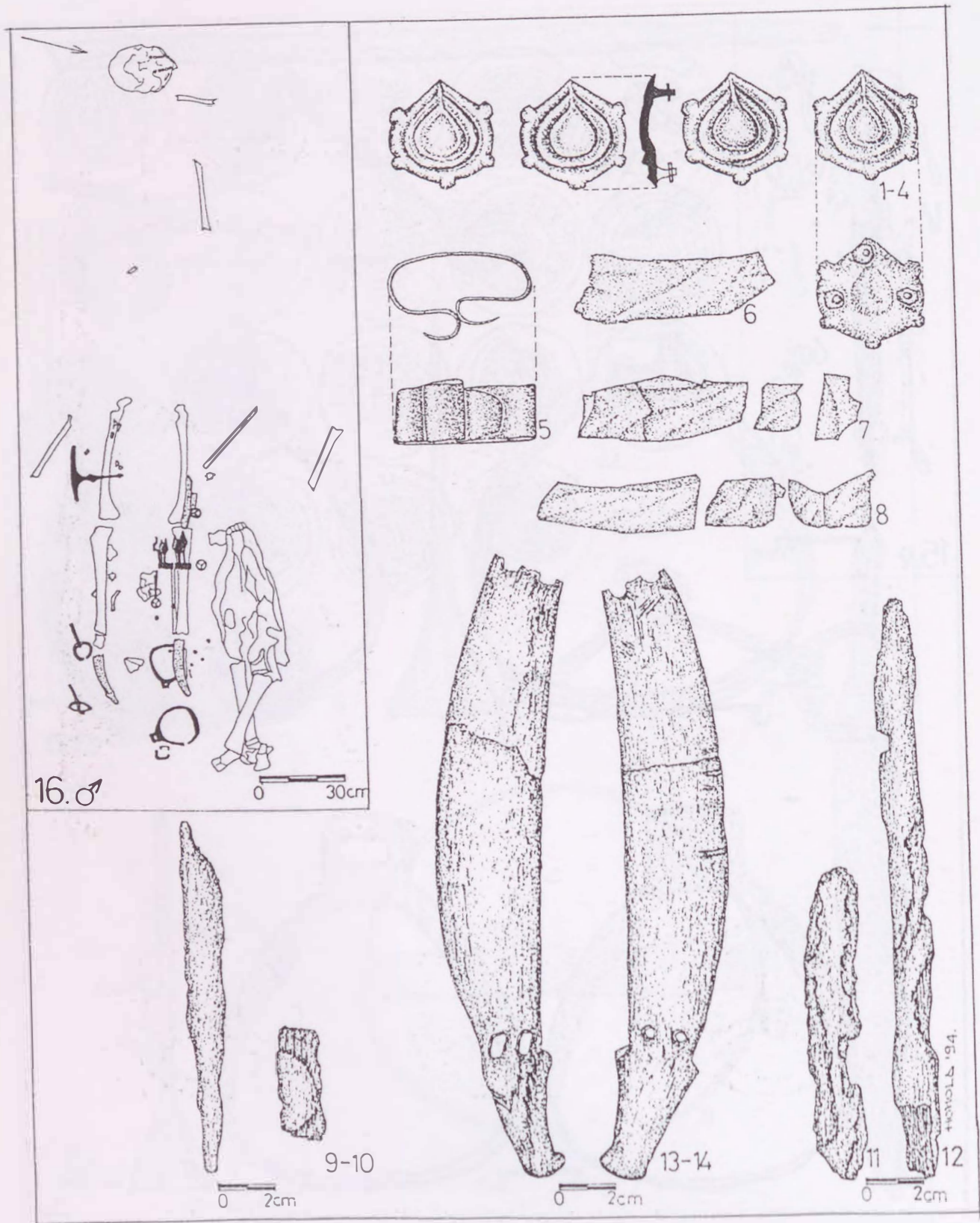
25. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-14; 14. sír

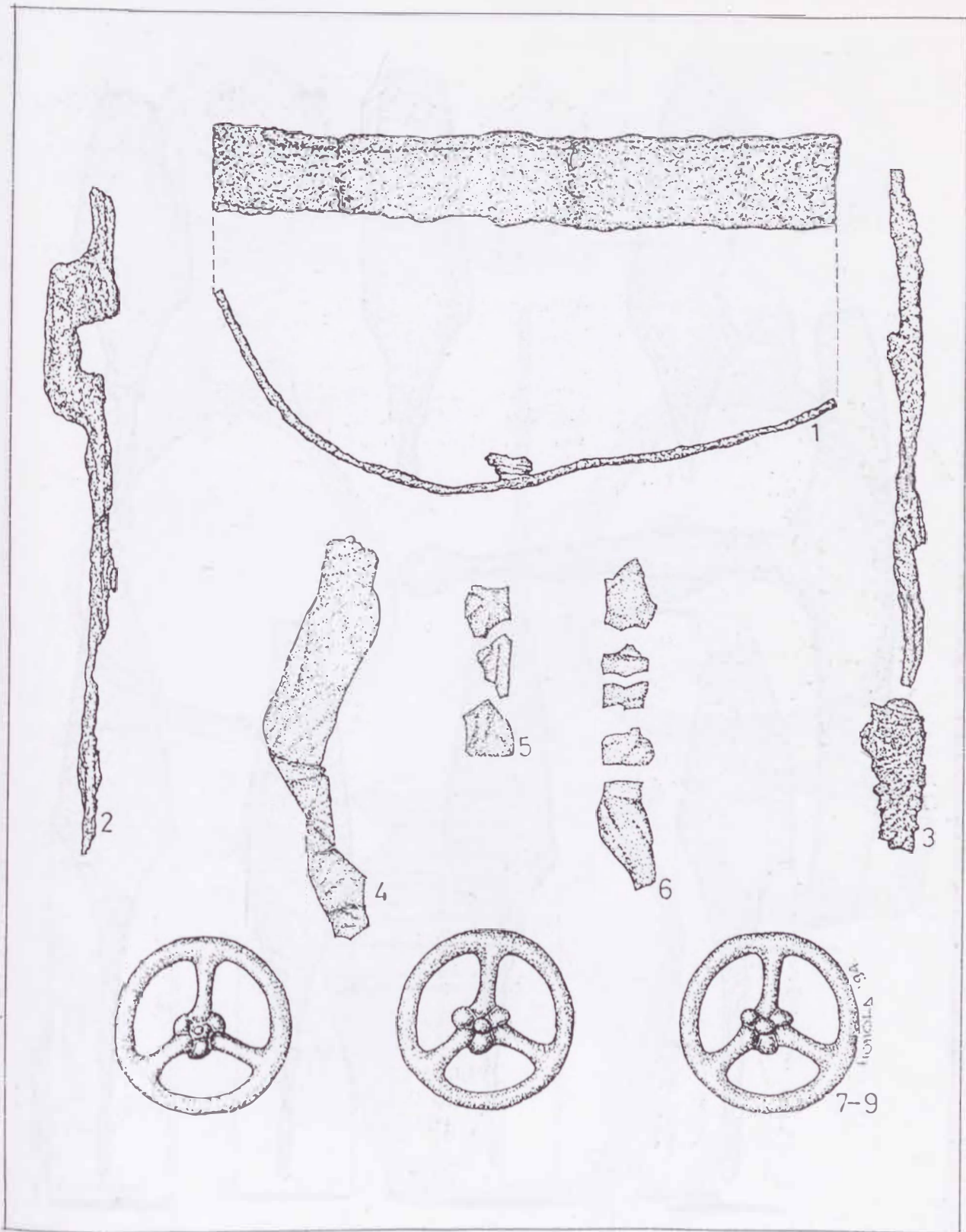
26. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-10: 14. sír; 11-12: 12. sír

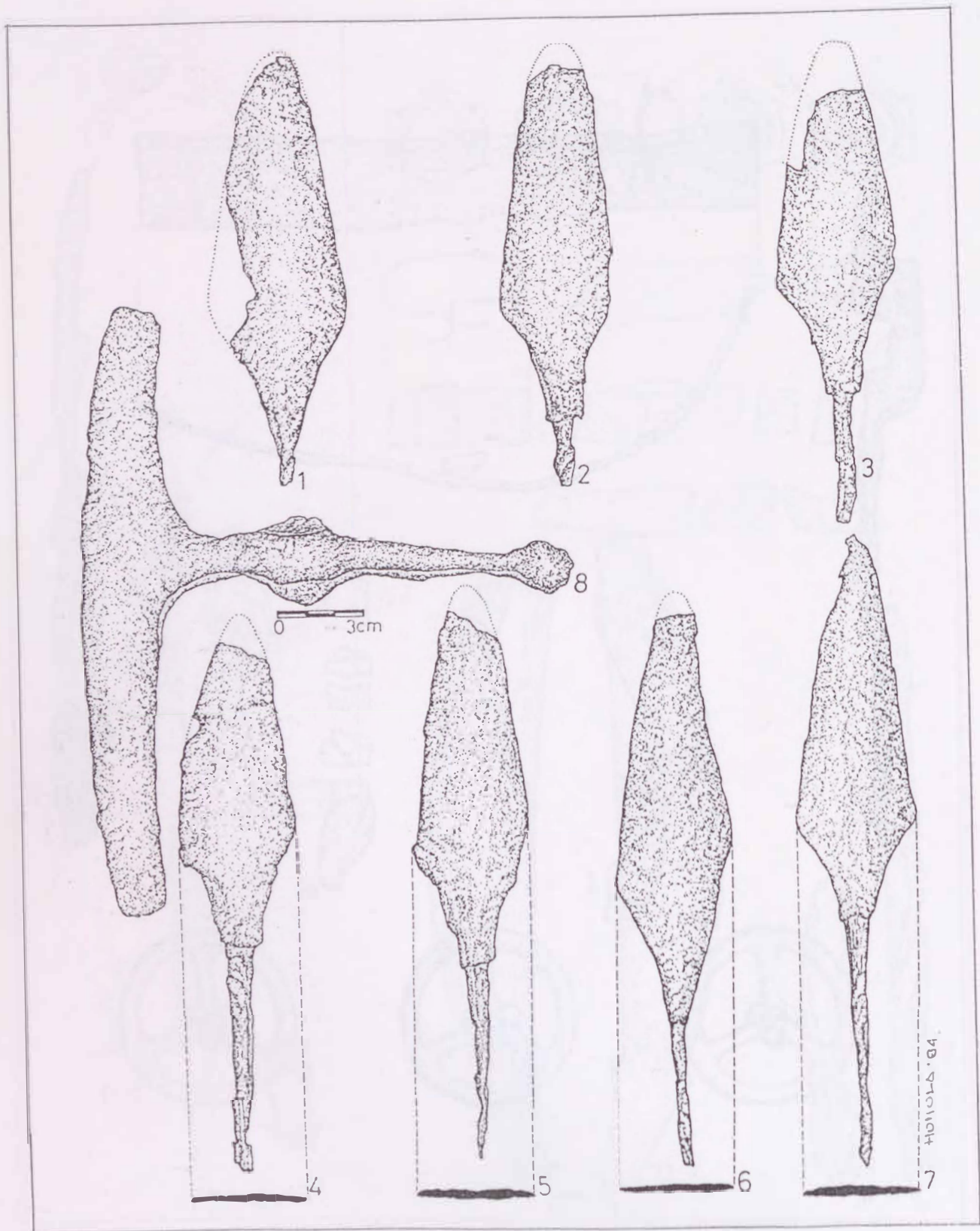
27. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-24: 15. sír

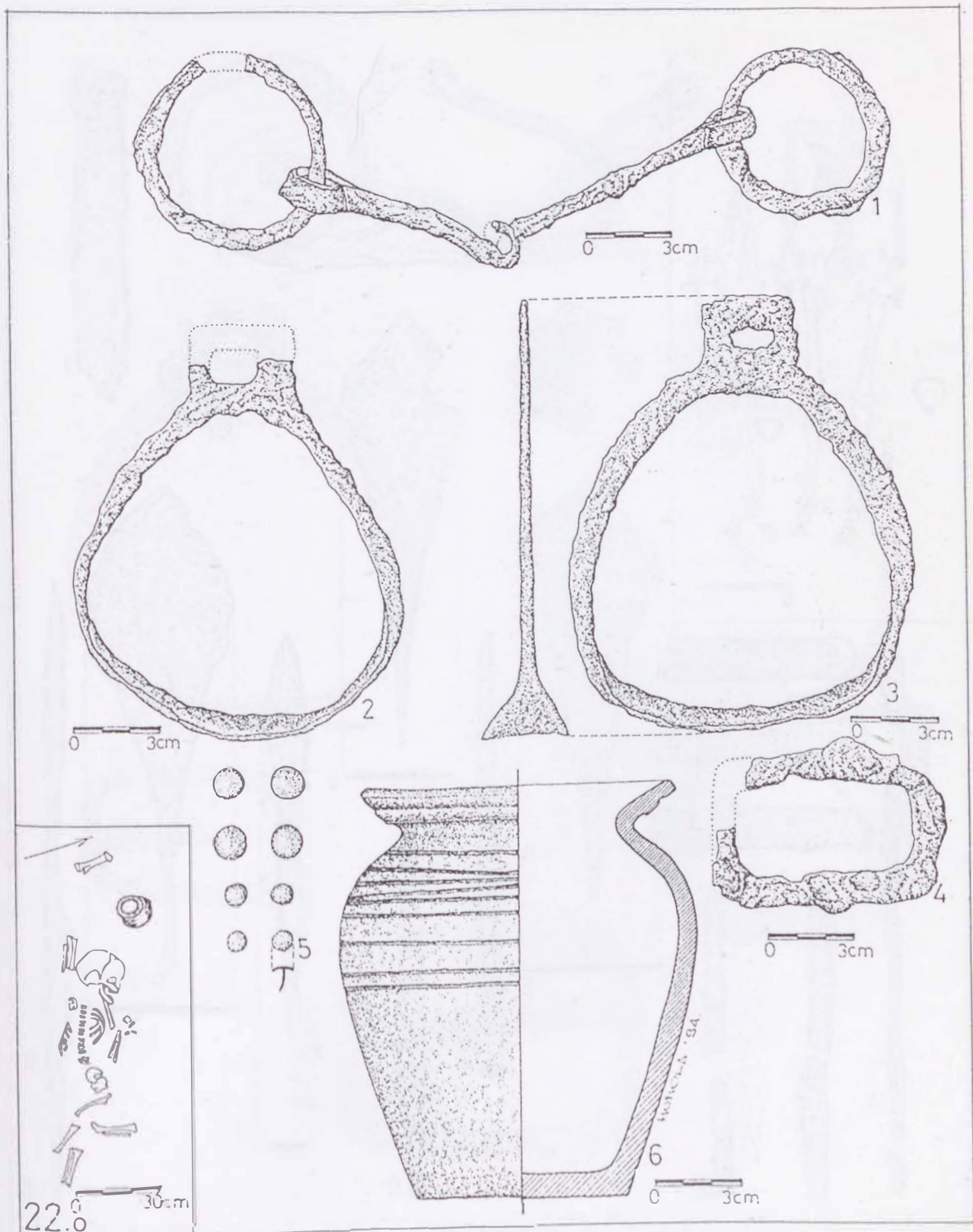
28. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-14: 16. sír

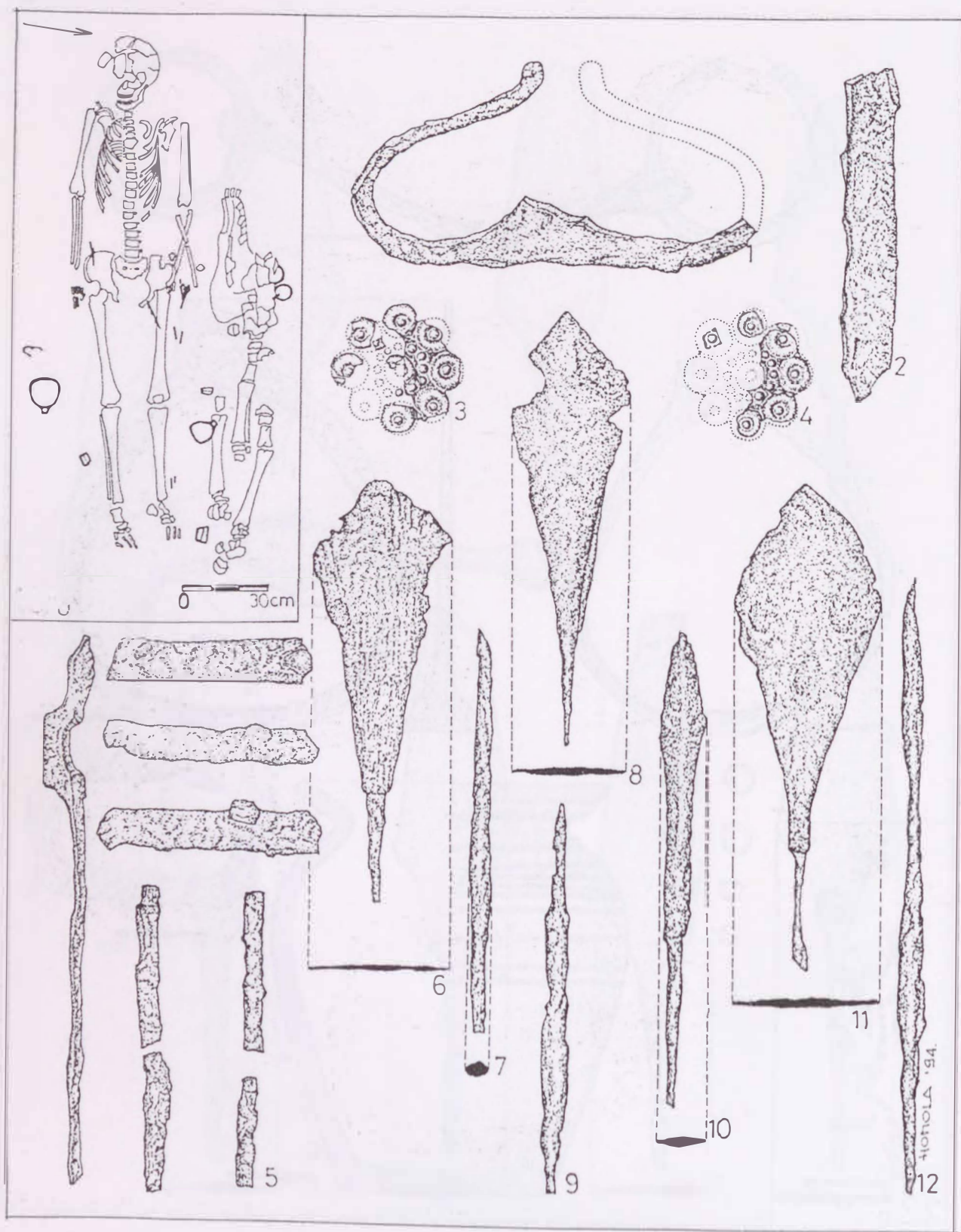
29. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-9: 16. sír

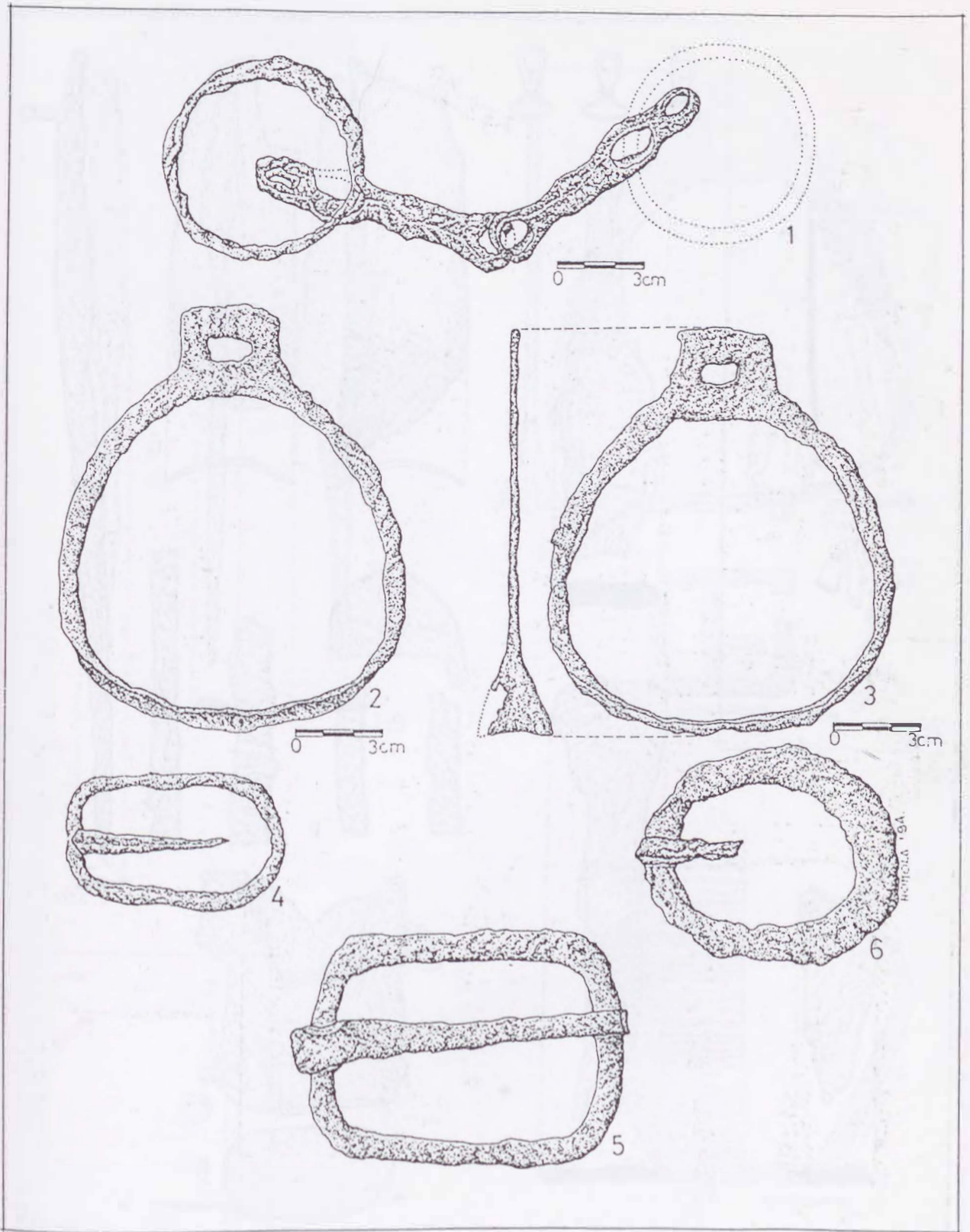
30. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-8: 16. sír

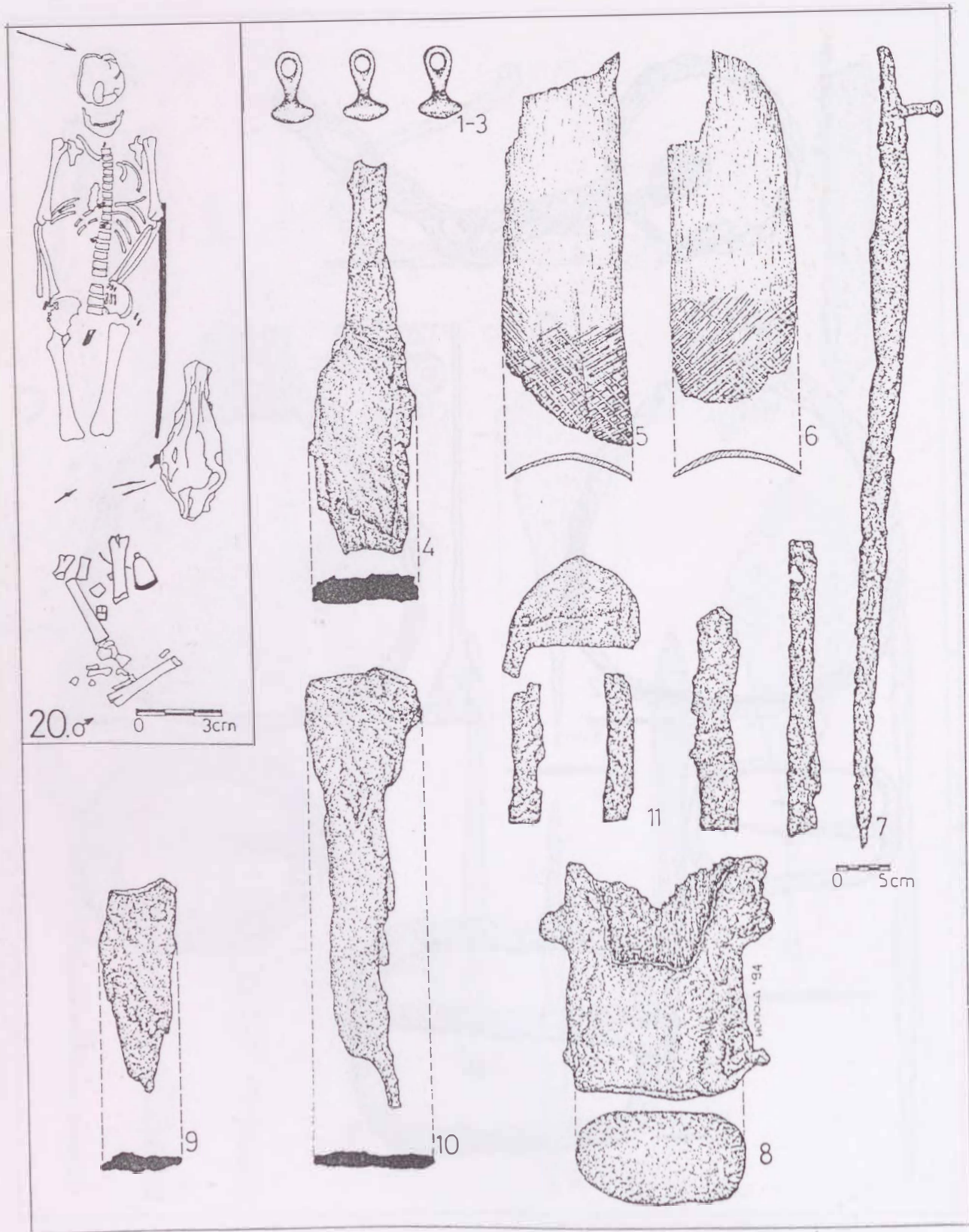
31. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-5: 16. sír; 6: 22. sír

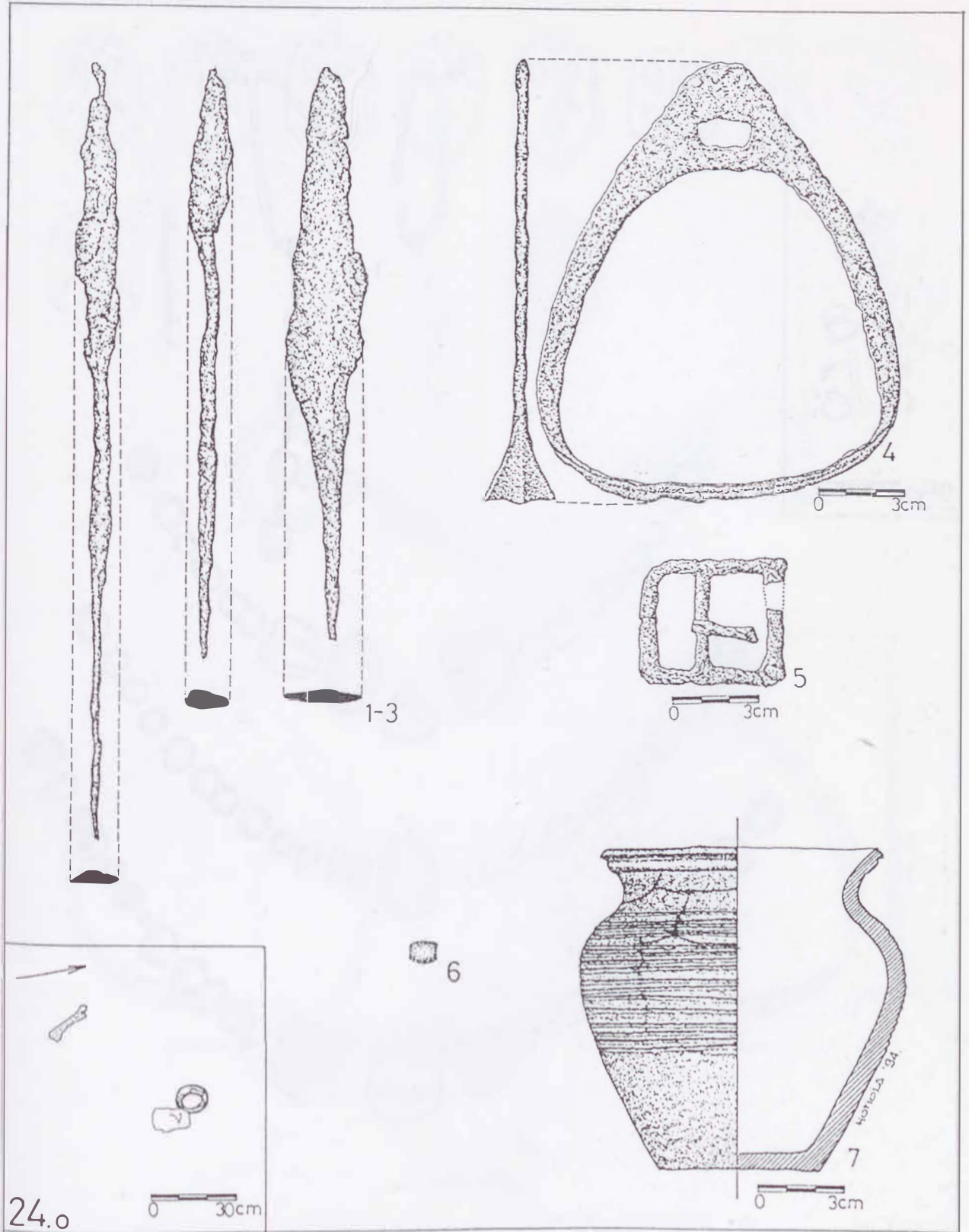
32. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-12: 18. sír

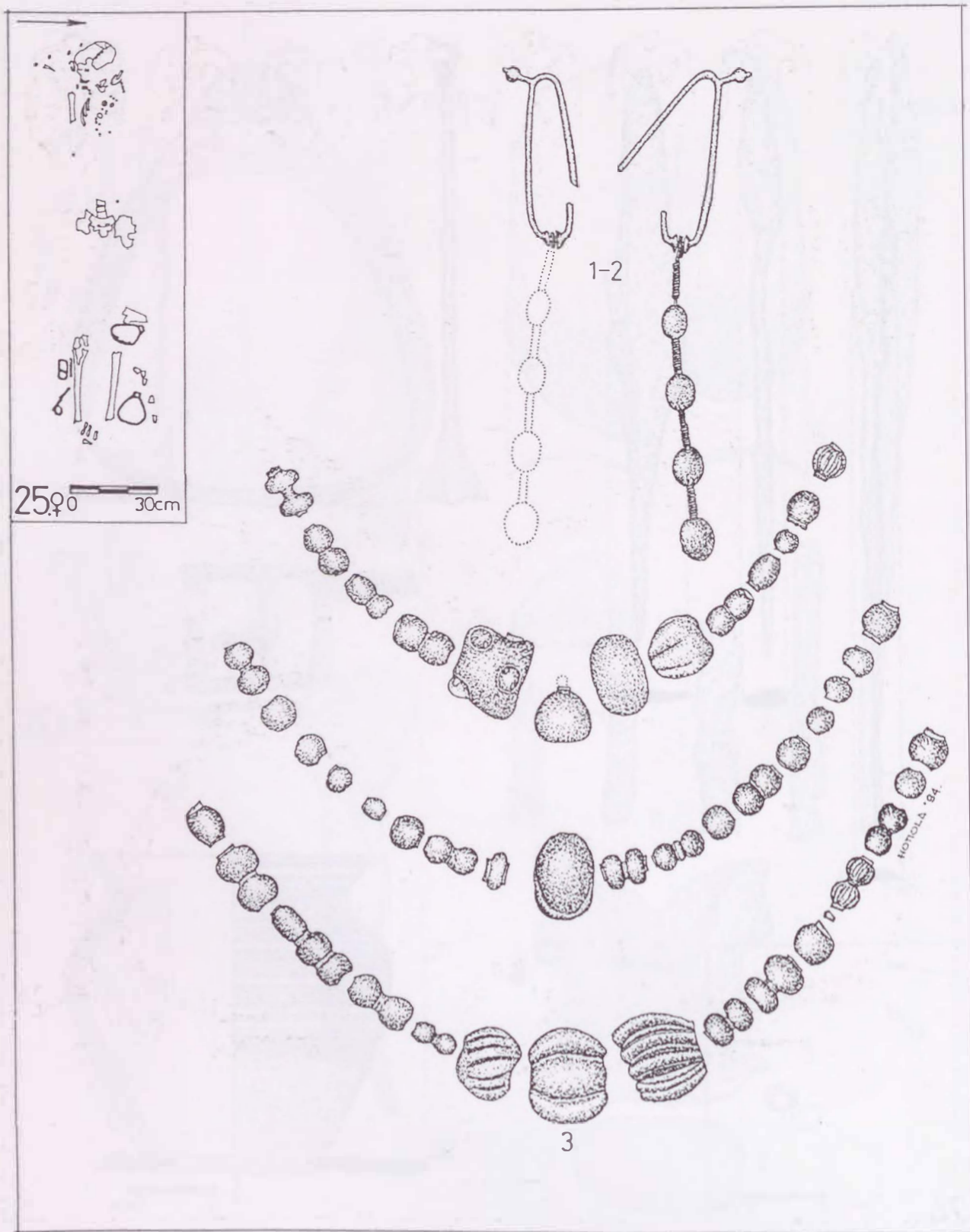
33. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-6: 18. sír

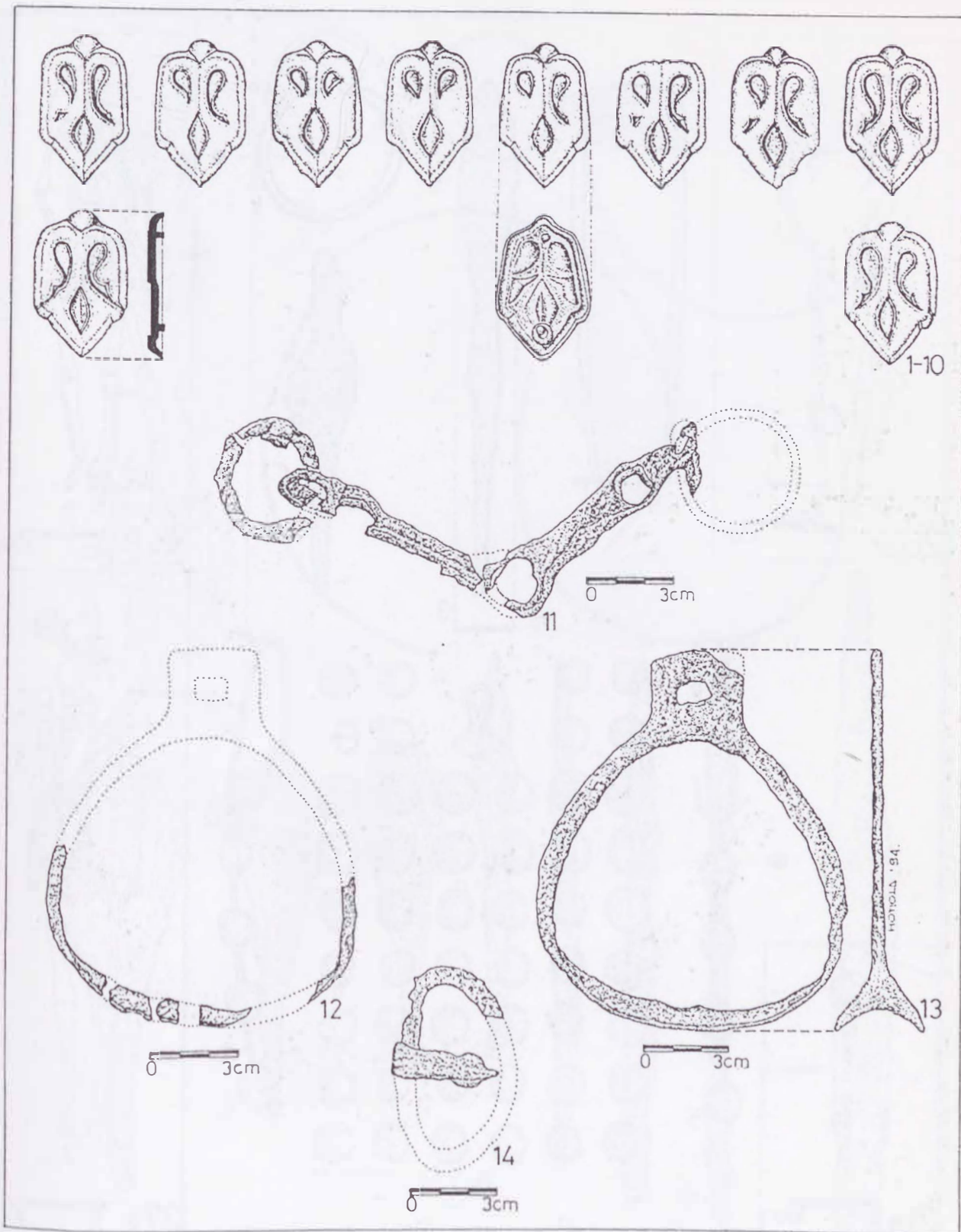
34. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-10: 20. sír

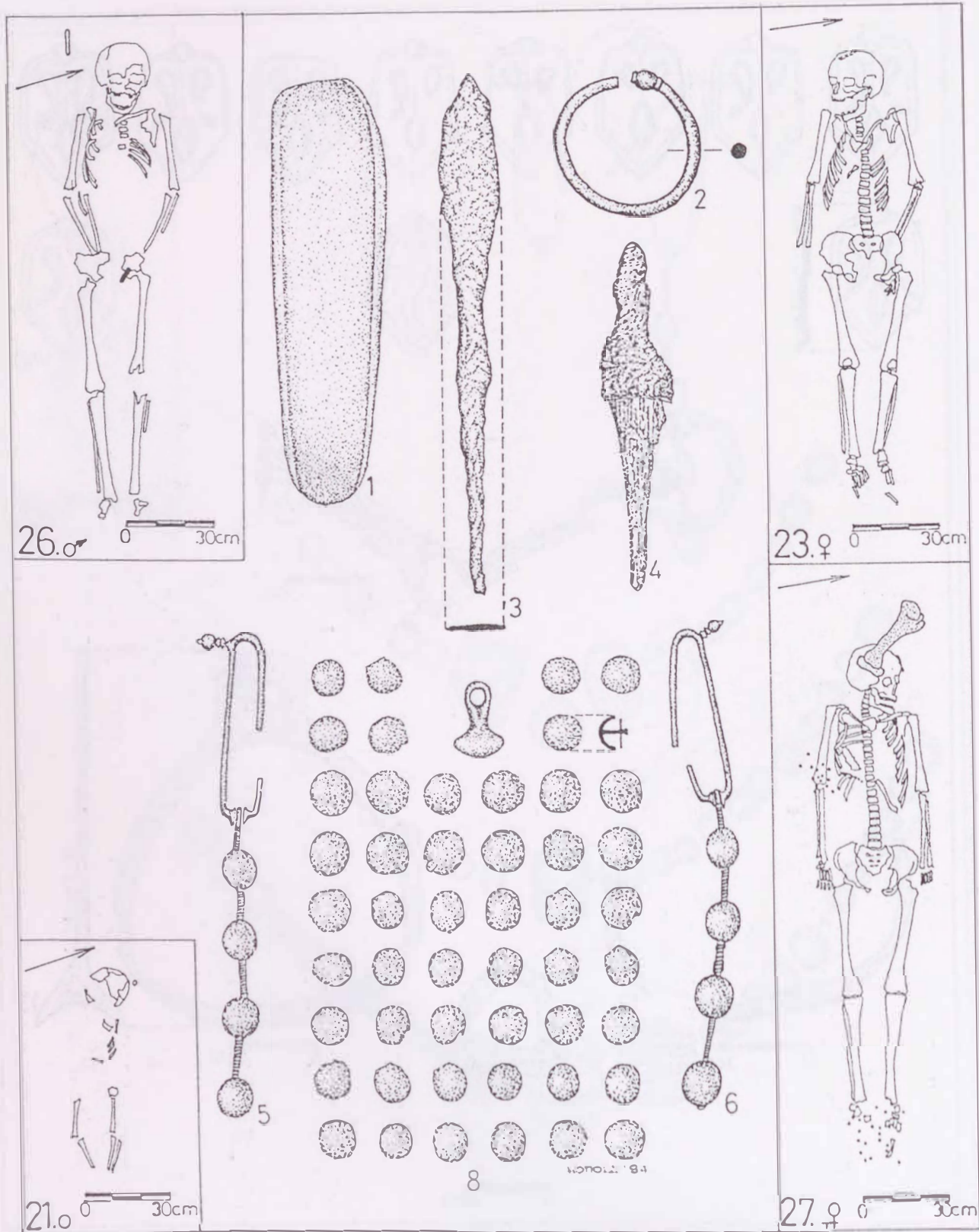
35. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-5: 20. sír, 6-7: 24. sír

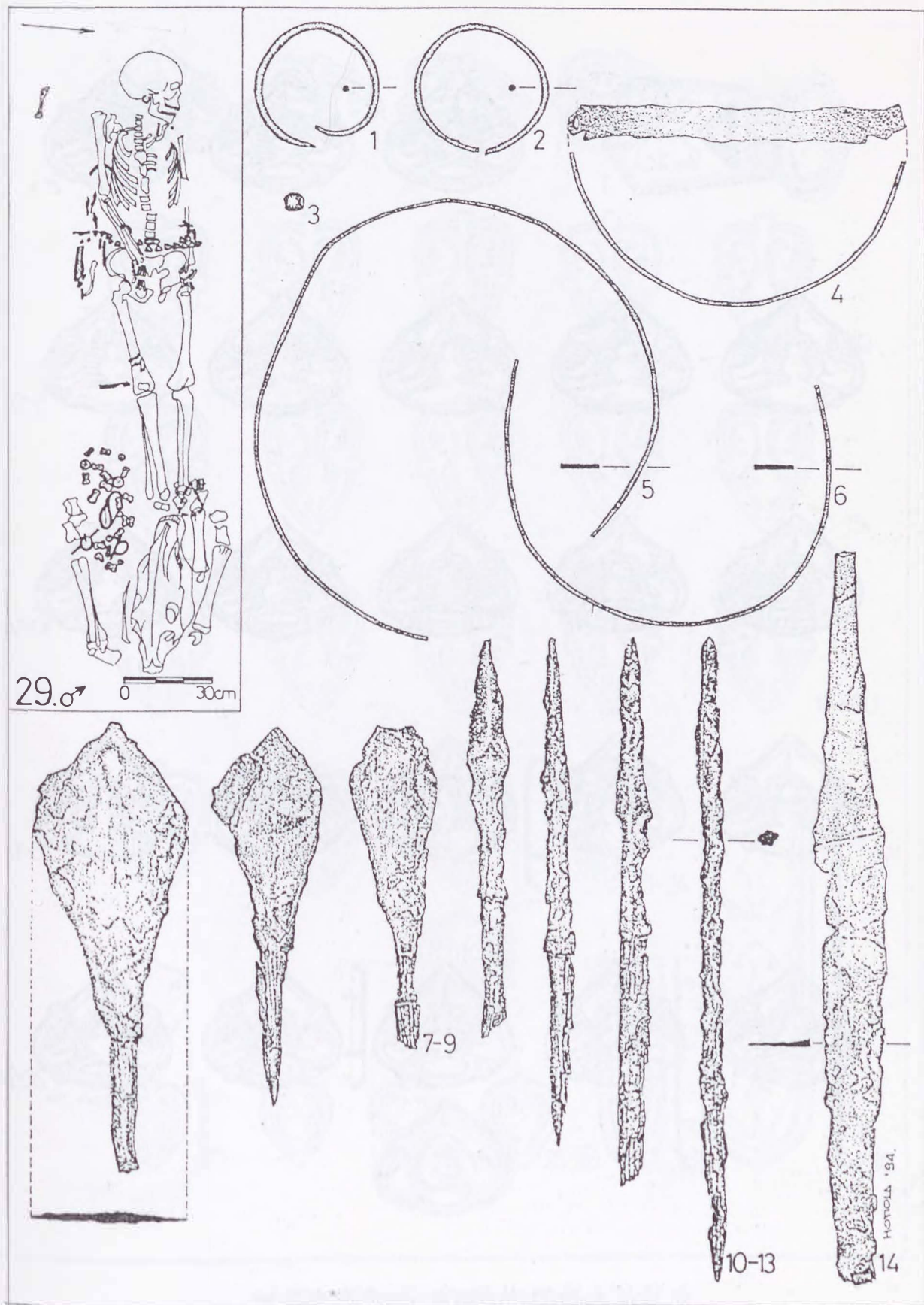
36. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-3: 25. sír

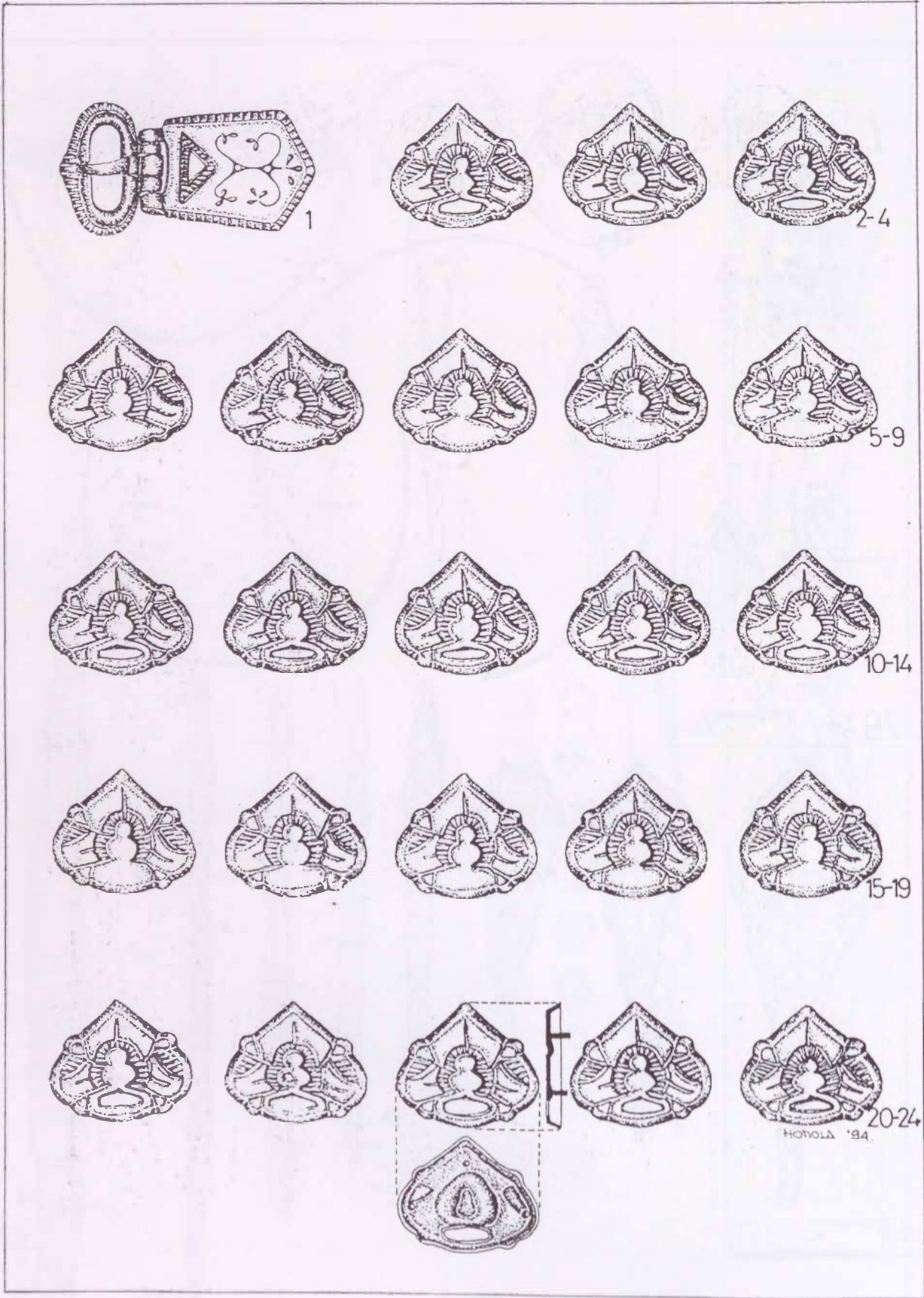
37. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-14: 25. sír

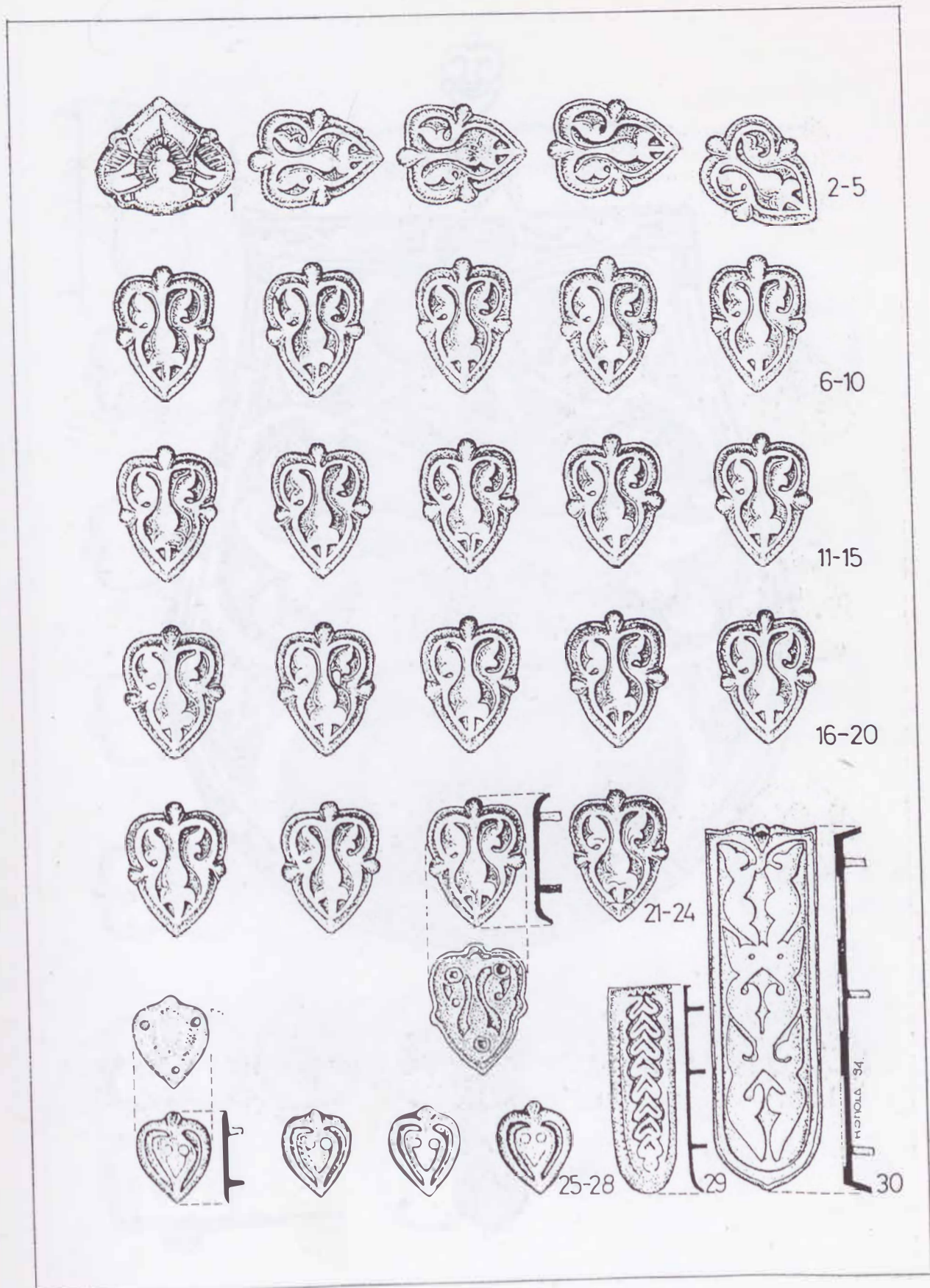
38. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1., 3: 26. sír, 2., 4: 23. sír, 5-8: 27. sír

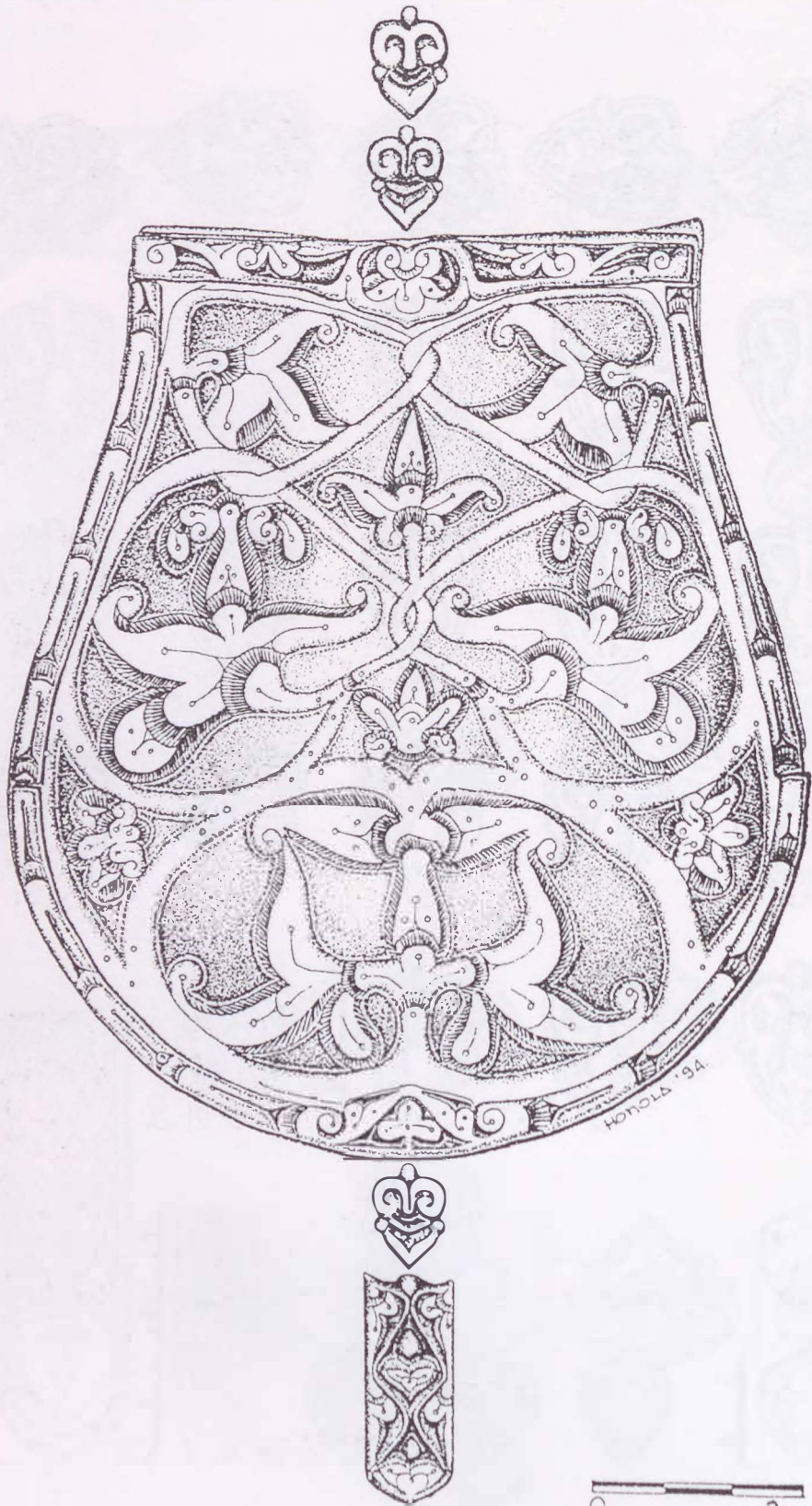
39. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-14: 29. sír

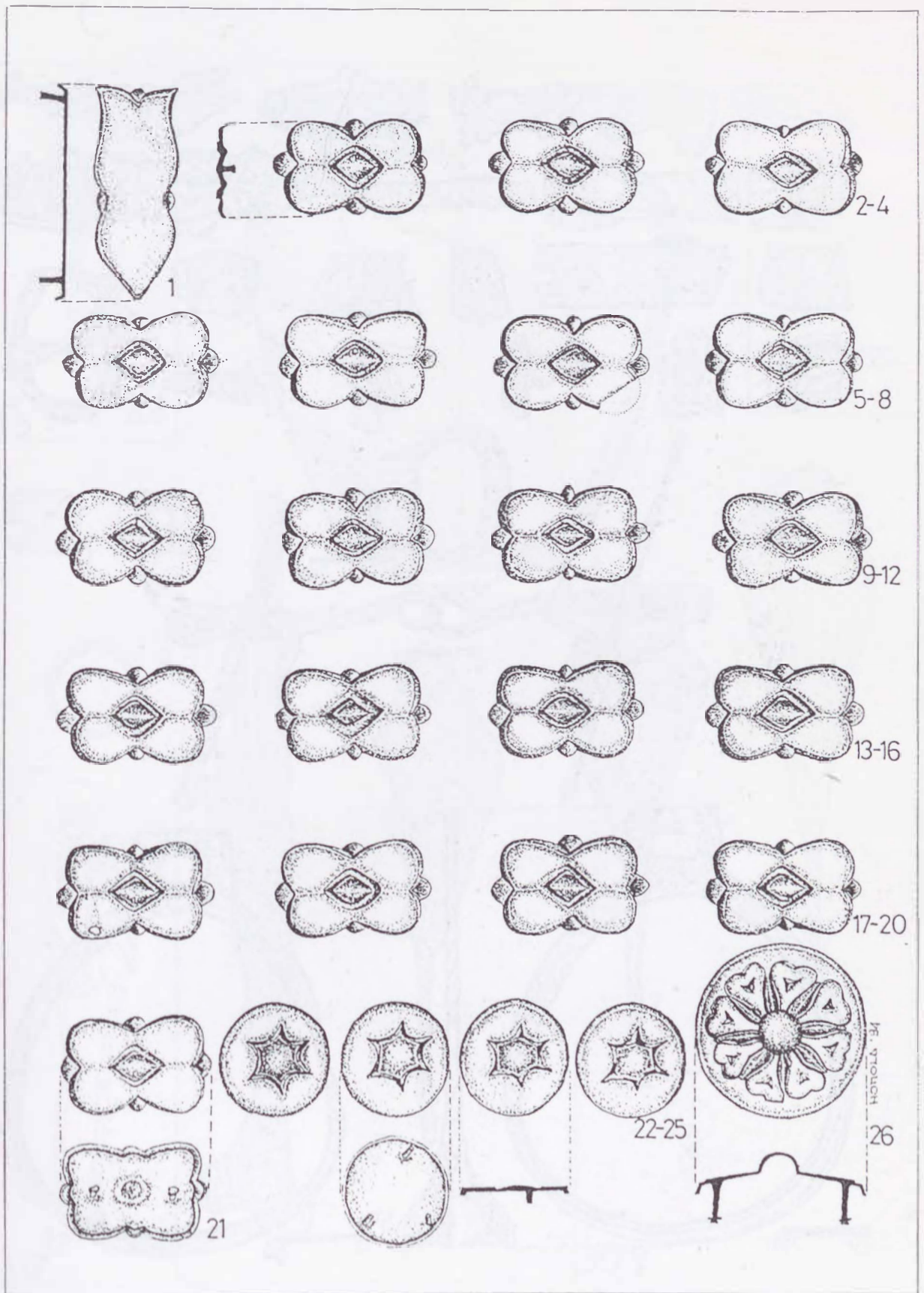
40. tábla: Karos-Éperjesszög II. temető, 1-24: 29. sír

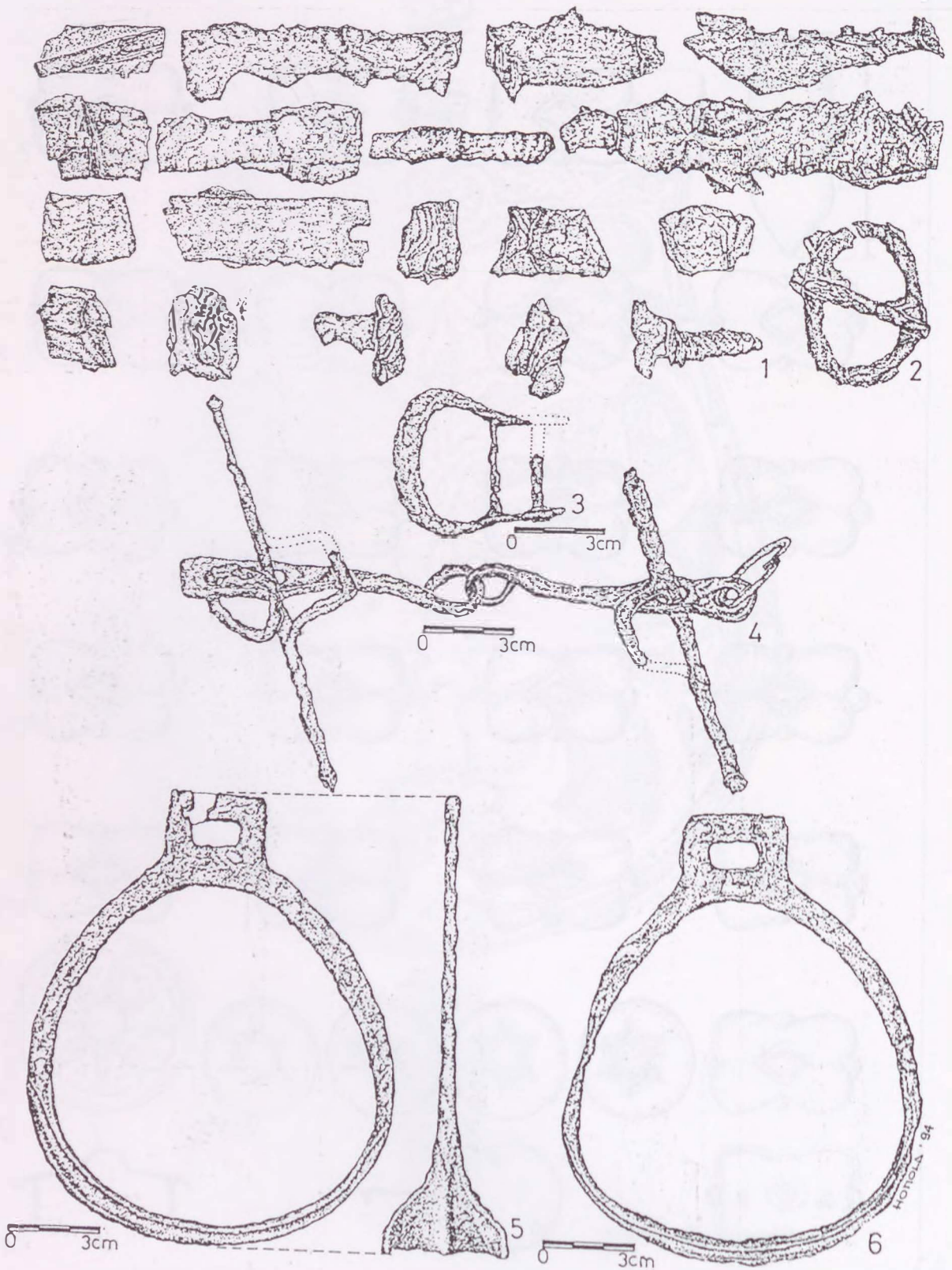
41. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-30; 29. sír

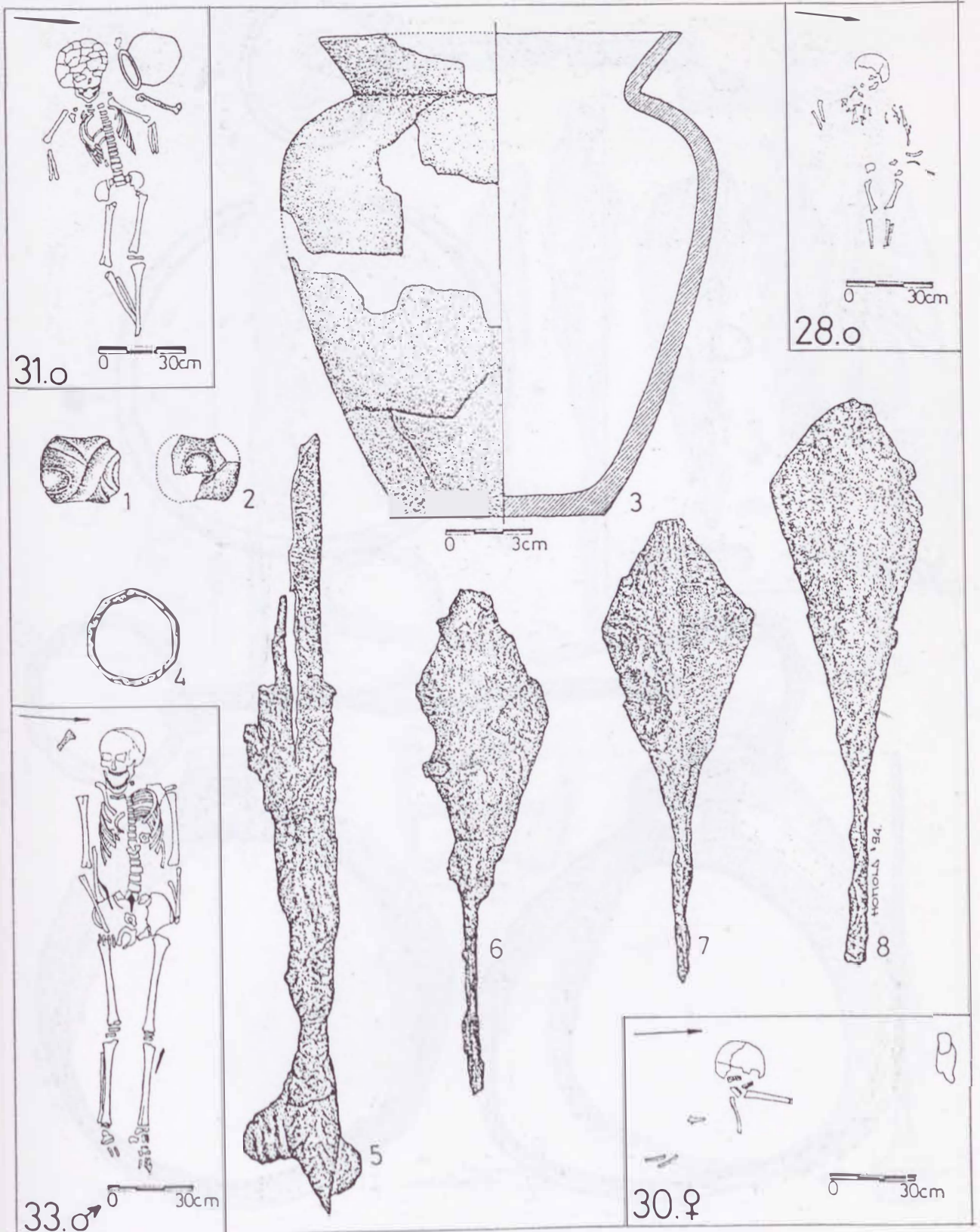
42. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 29. sír

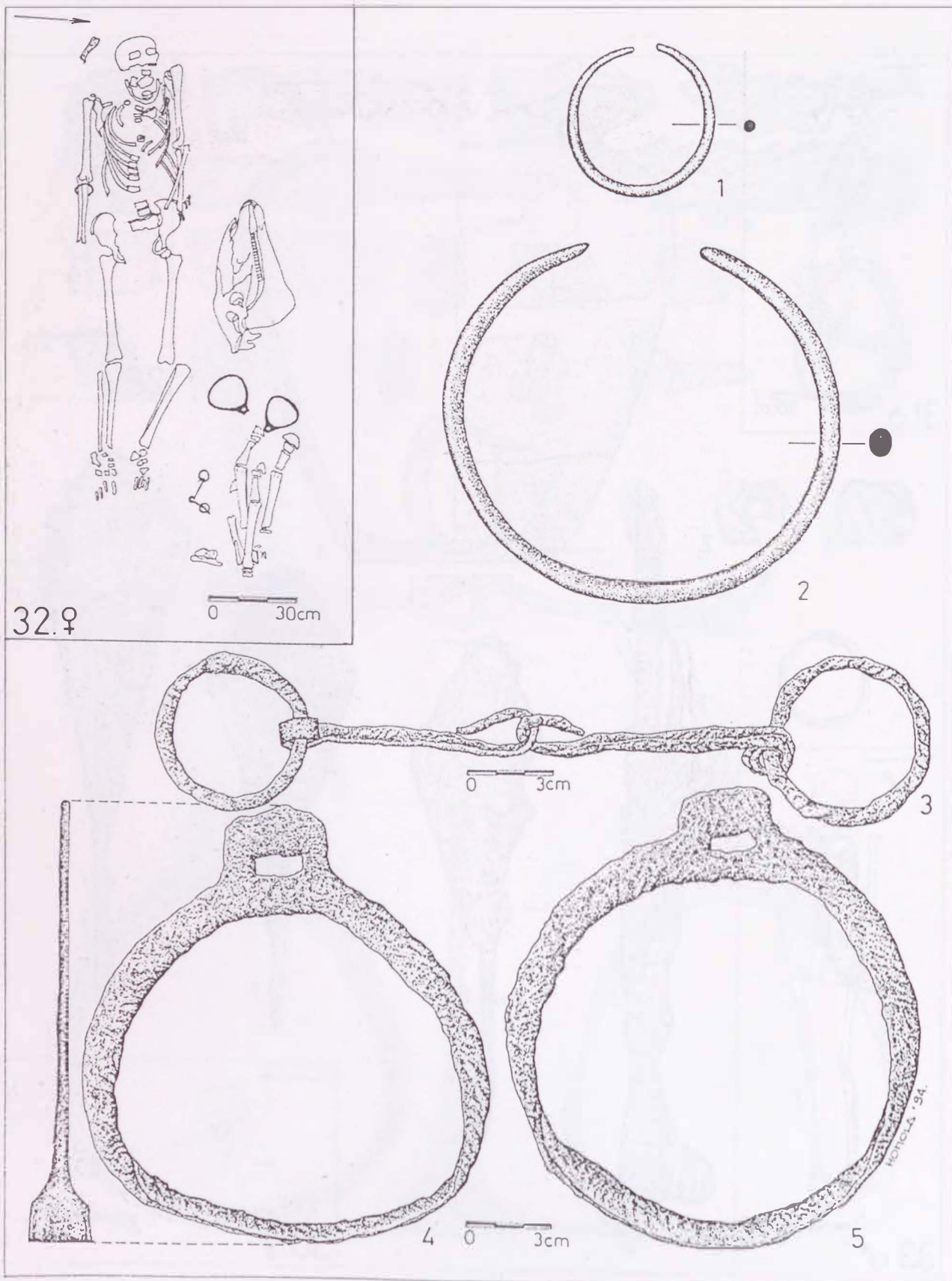
43. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-26: 29. sír

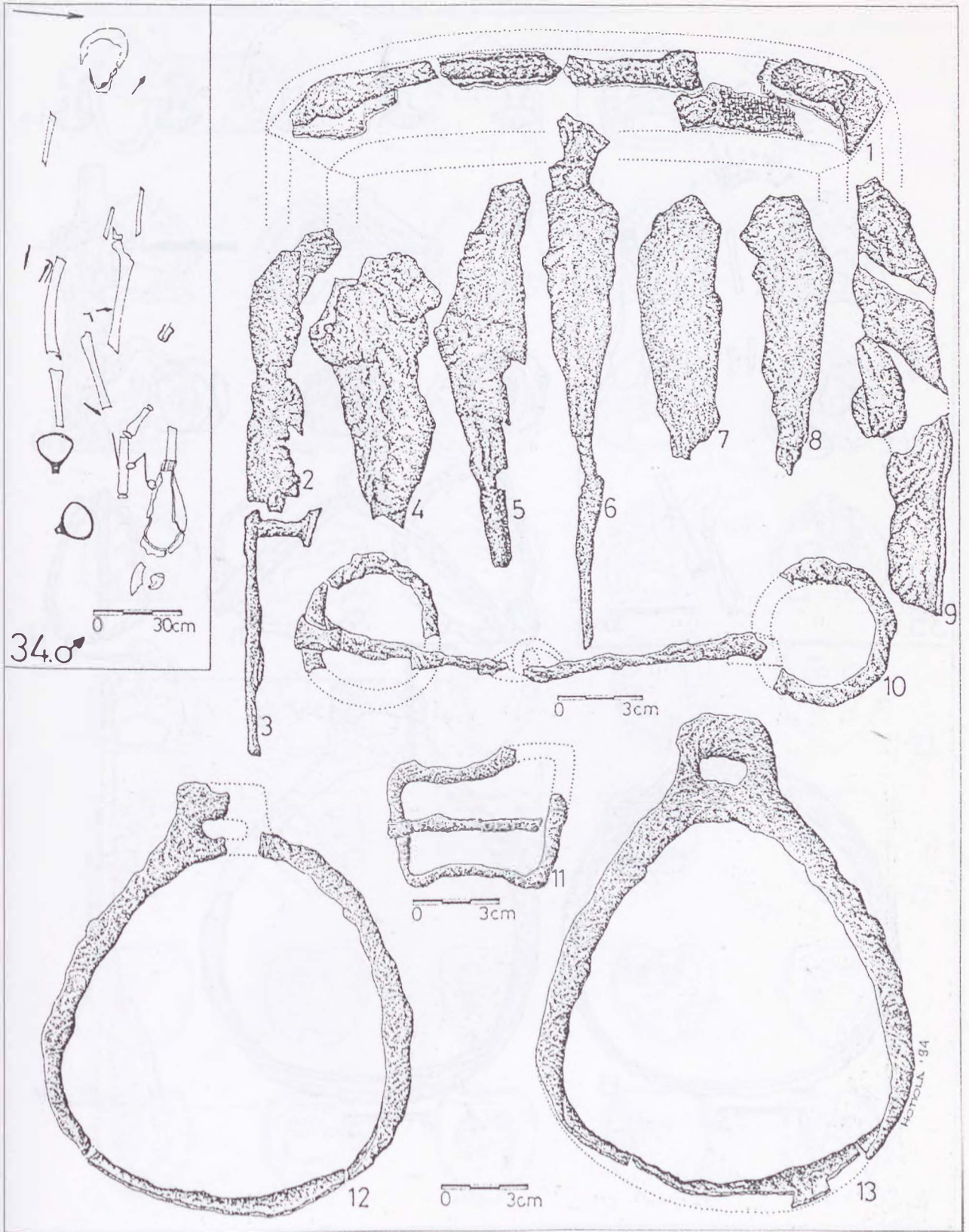
44. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-6: 29. sír

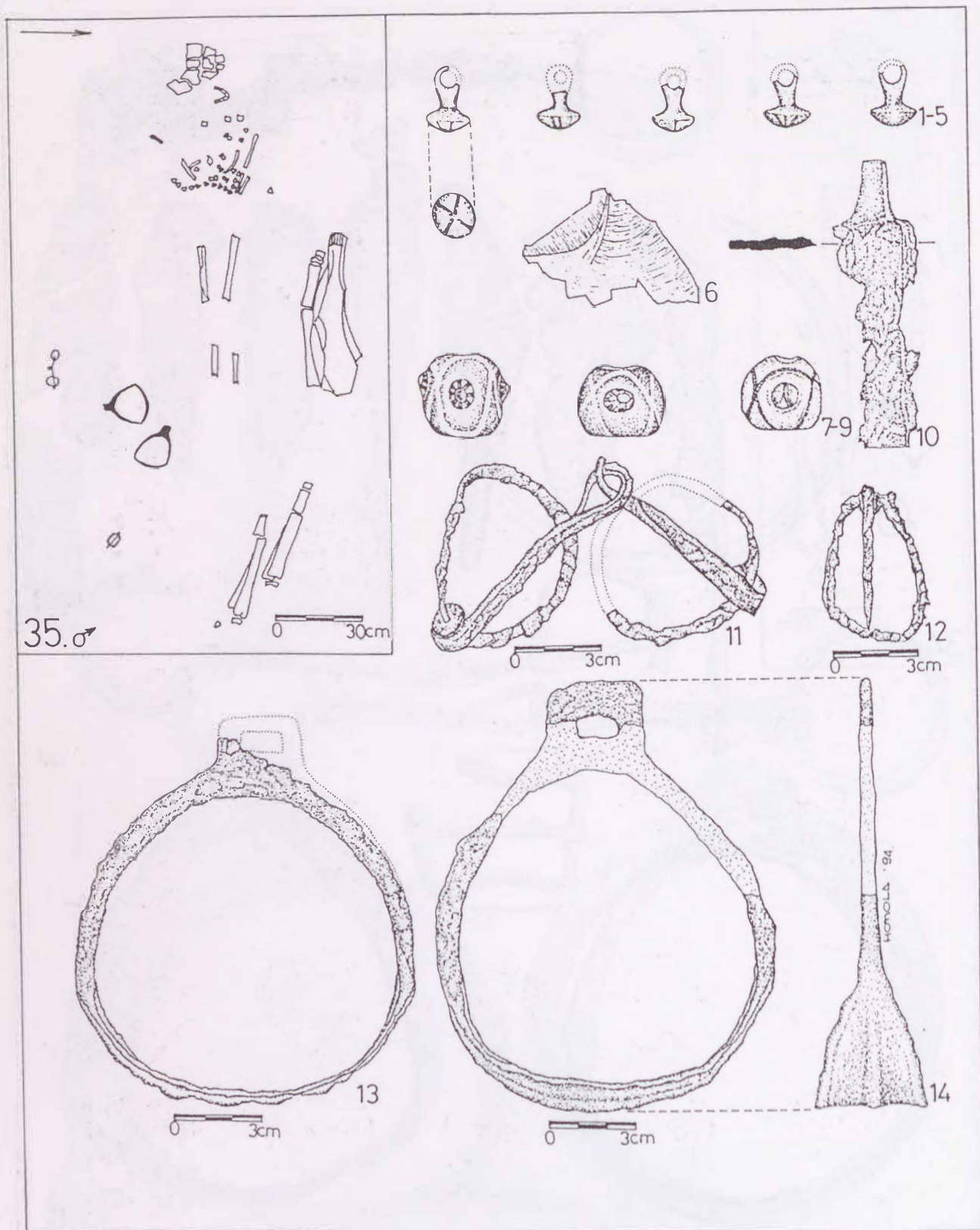
45. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-3: 31. sír; 4-8: 33. sír

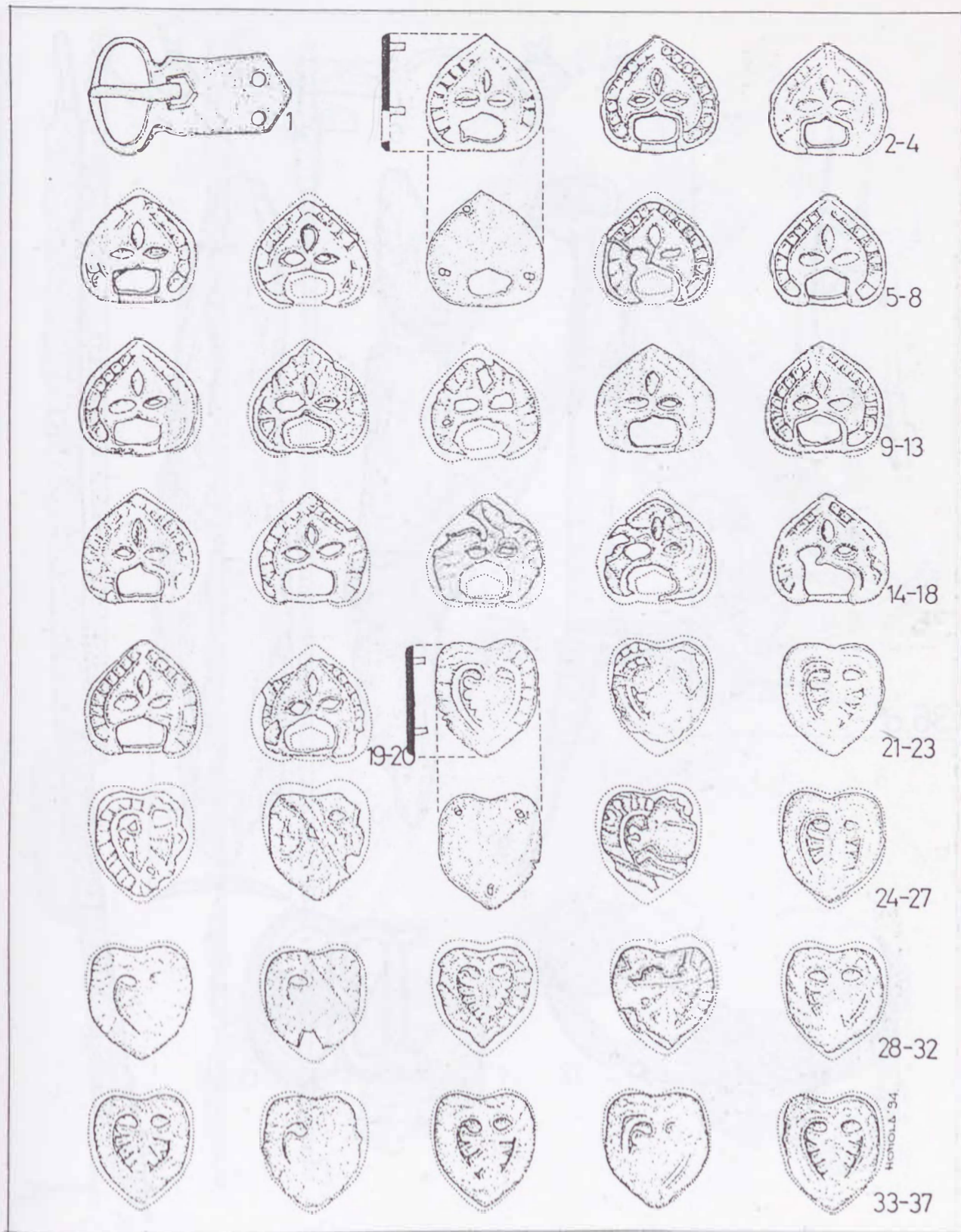
46. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-5: 32. sír

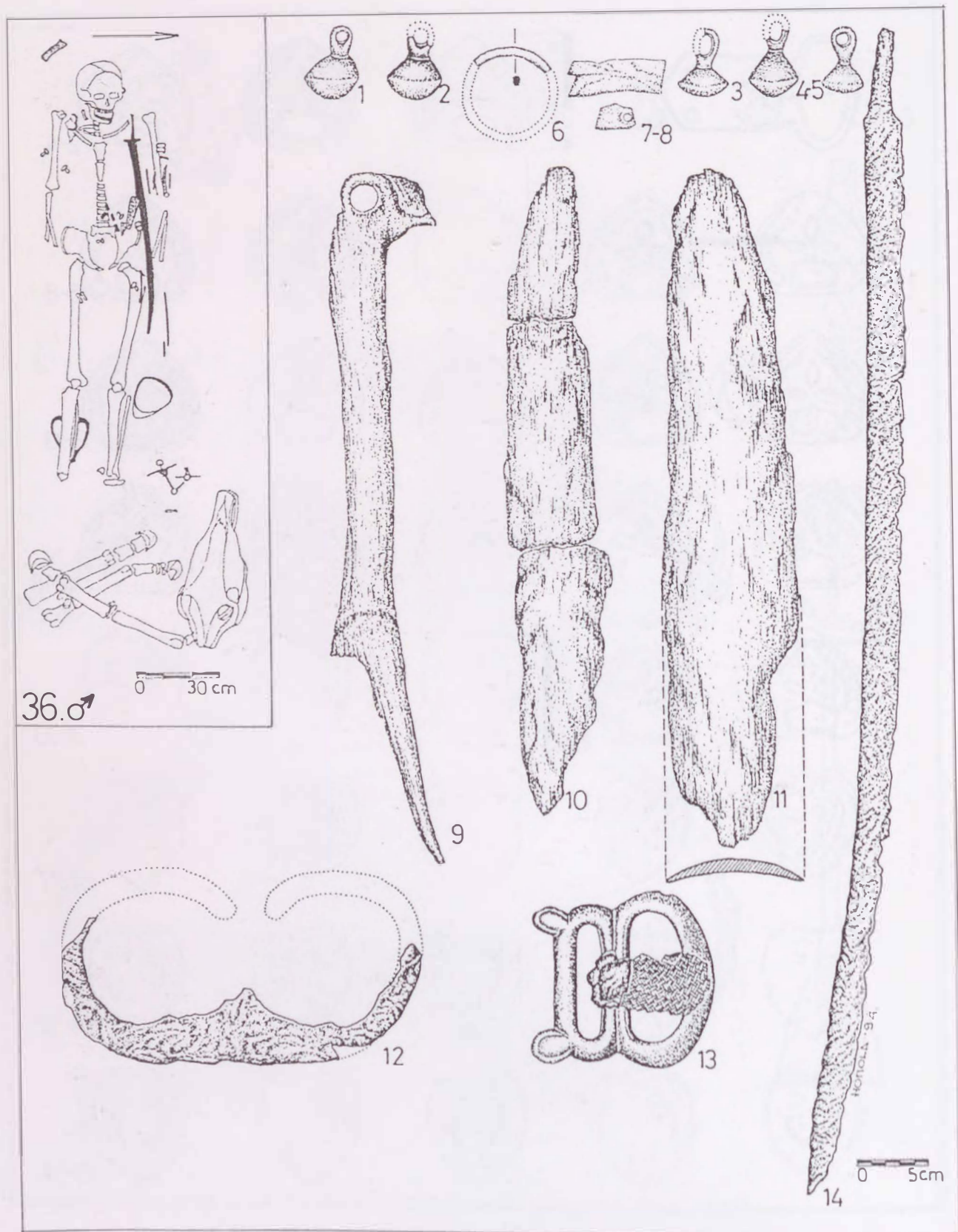
47. tábla: Kavos-Eperjesszög II. temető, 1-13: 34. sír

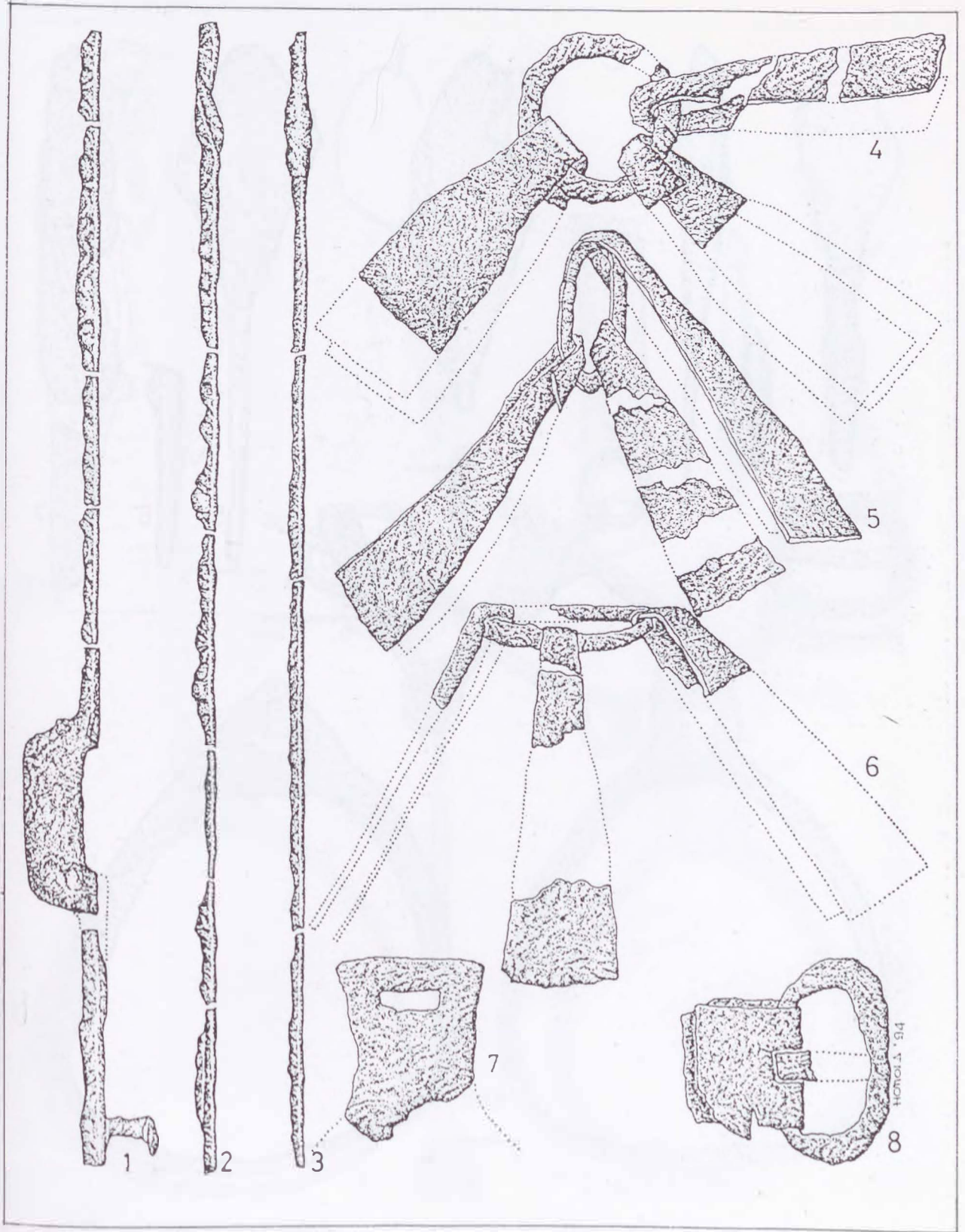
48. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-14: 35. sír

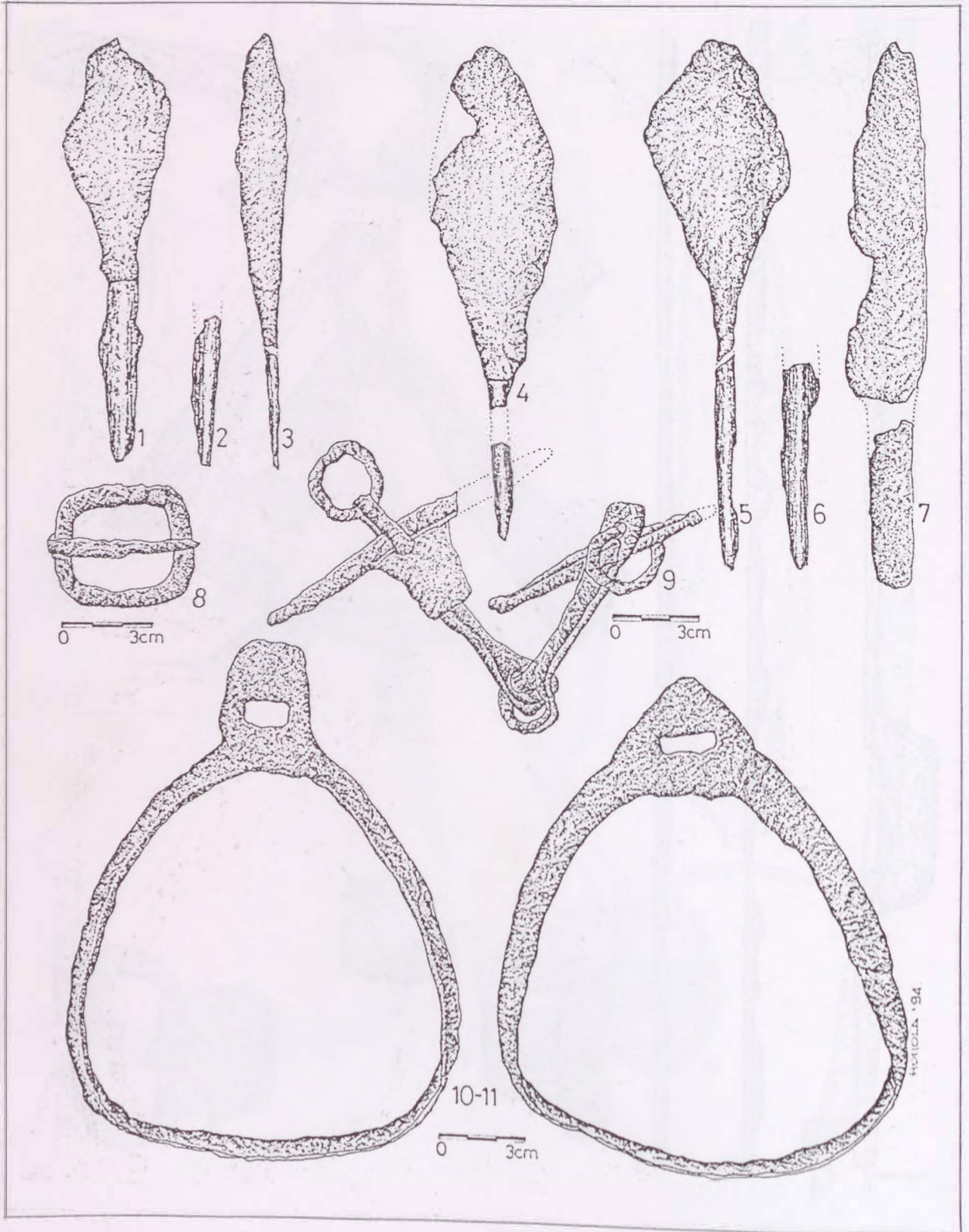
49. tábla: Karós-Eperjesszög II. temető, 1-37: 35. sír

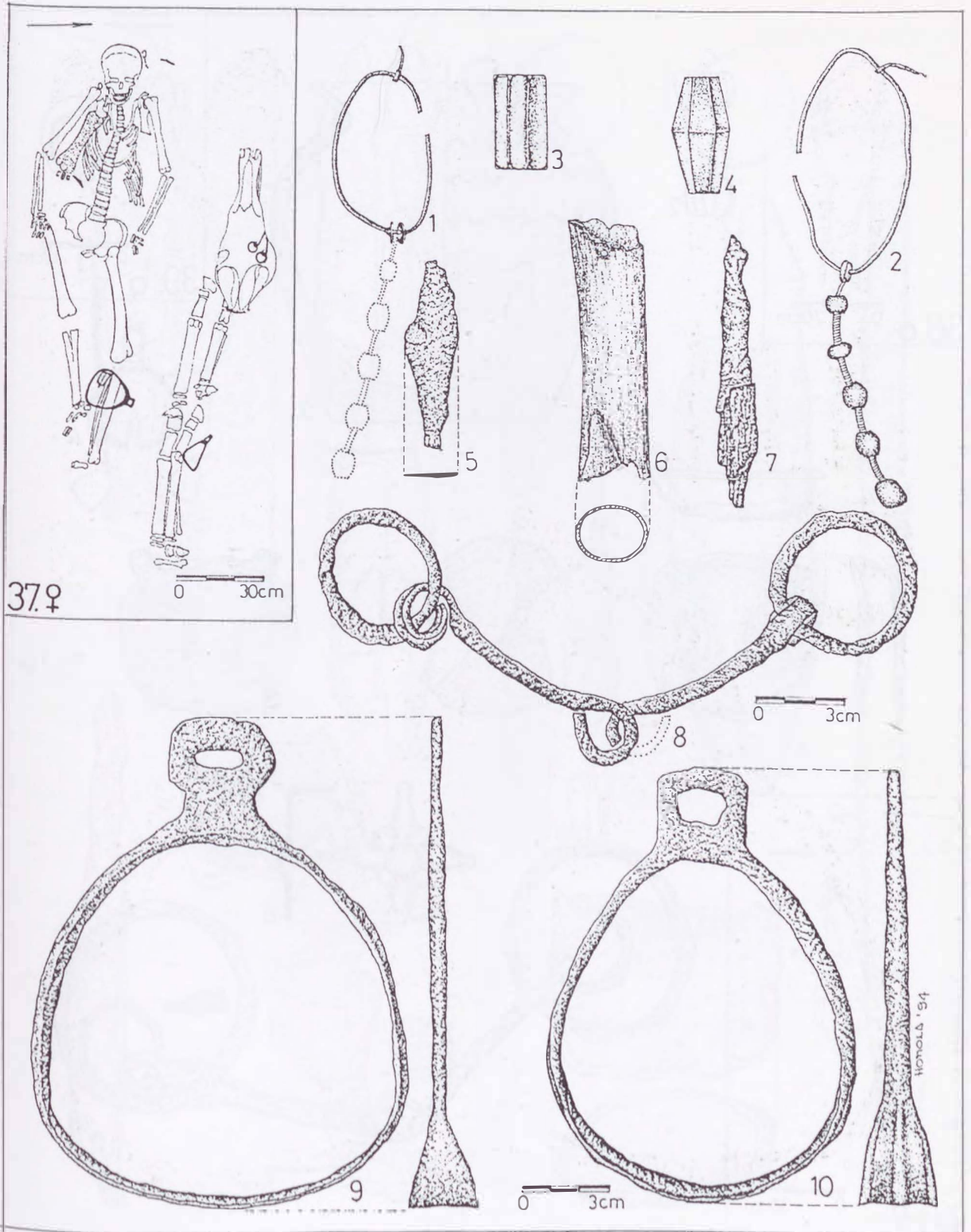
50. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-14; 36. sír

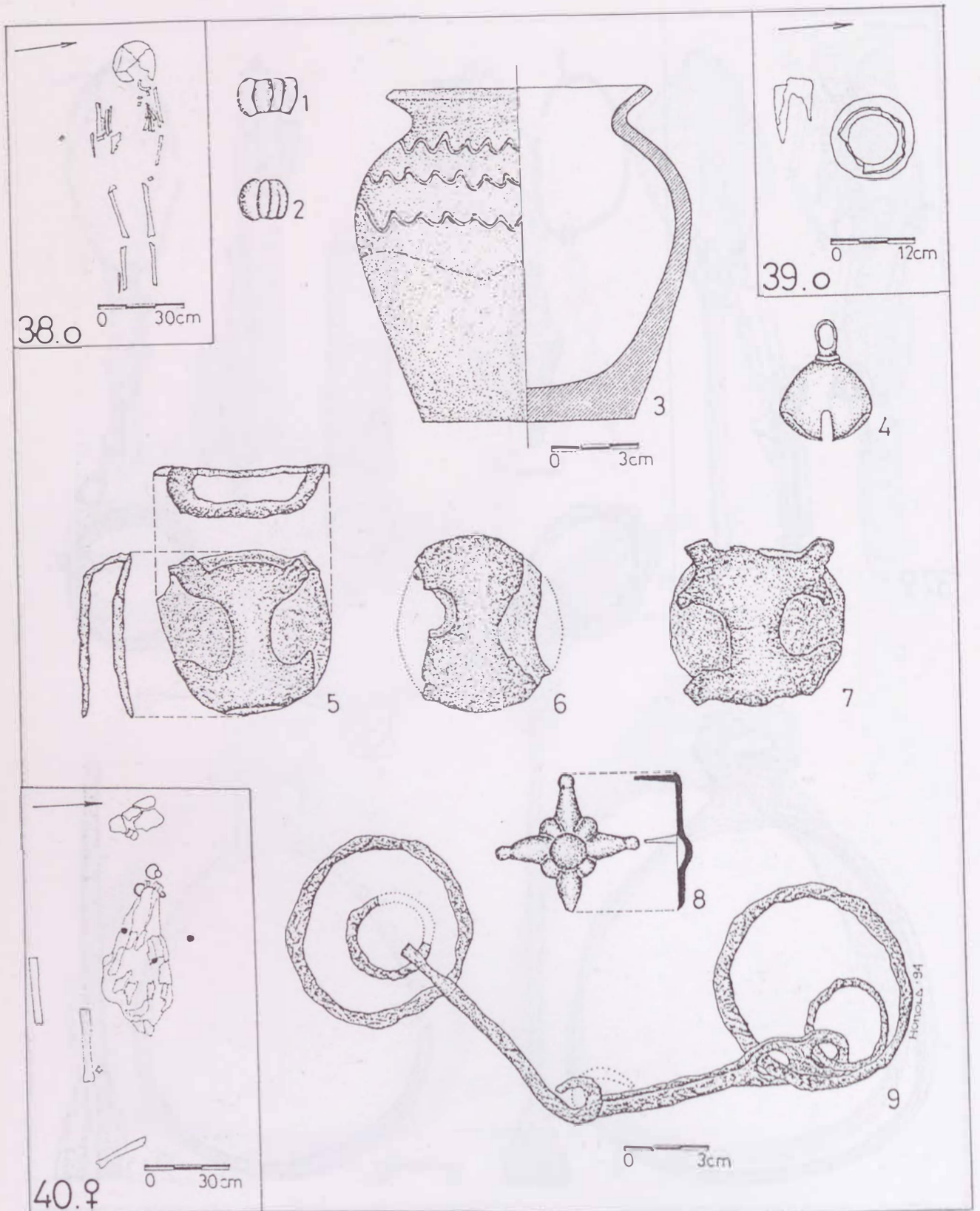
51. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-8: 36. sír

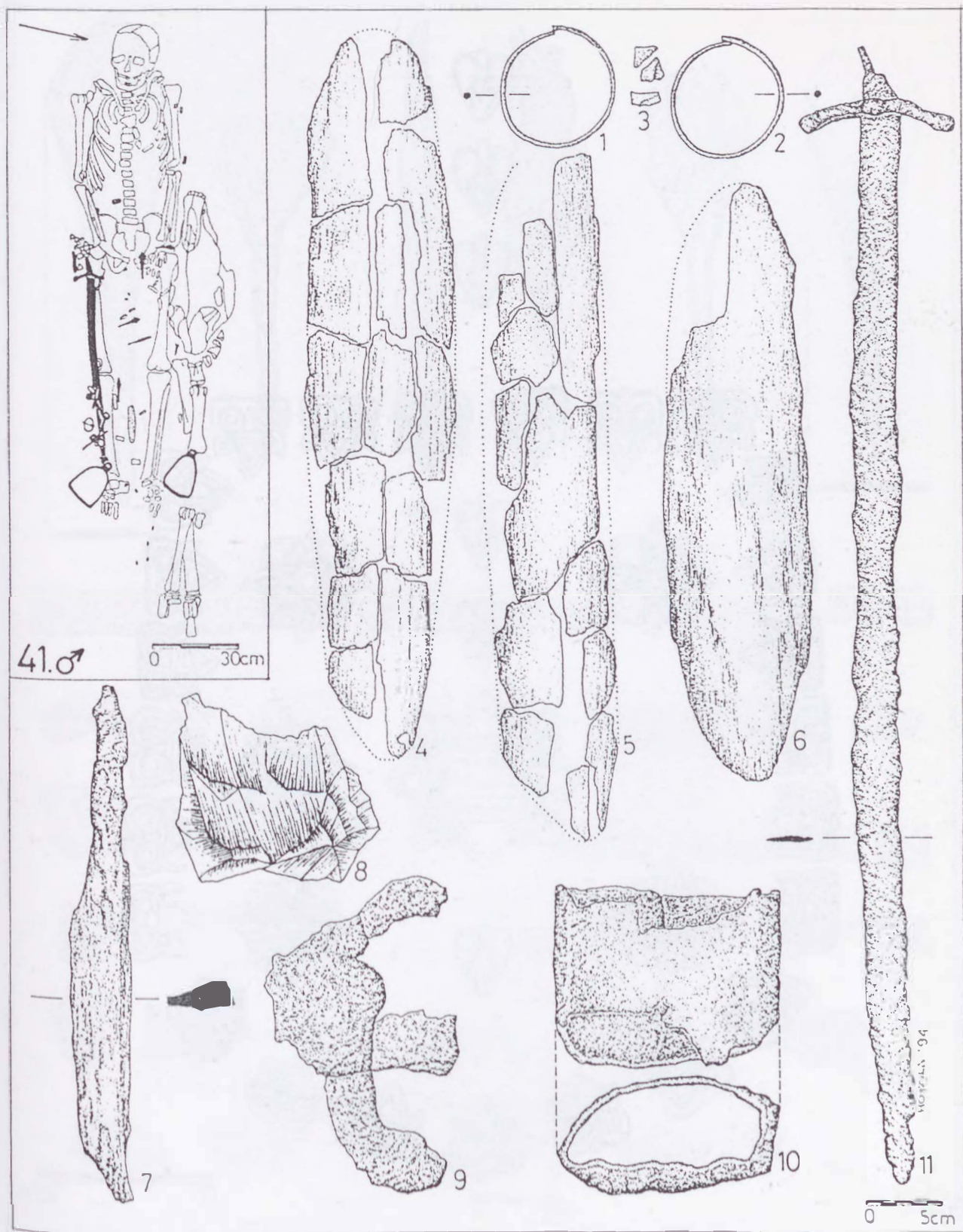
52. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-11: 36. sír

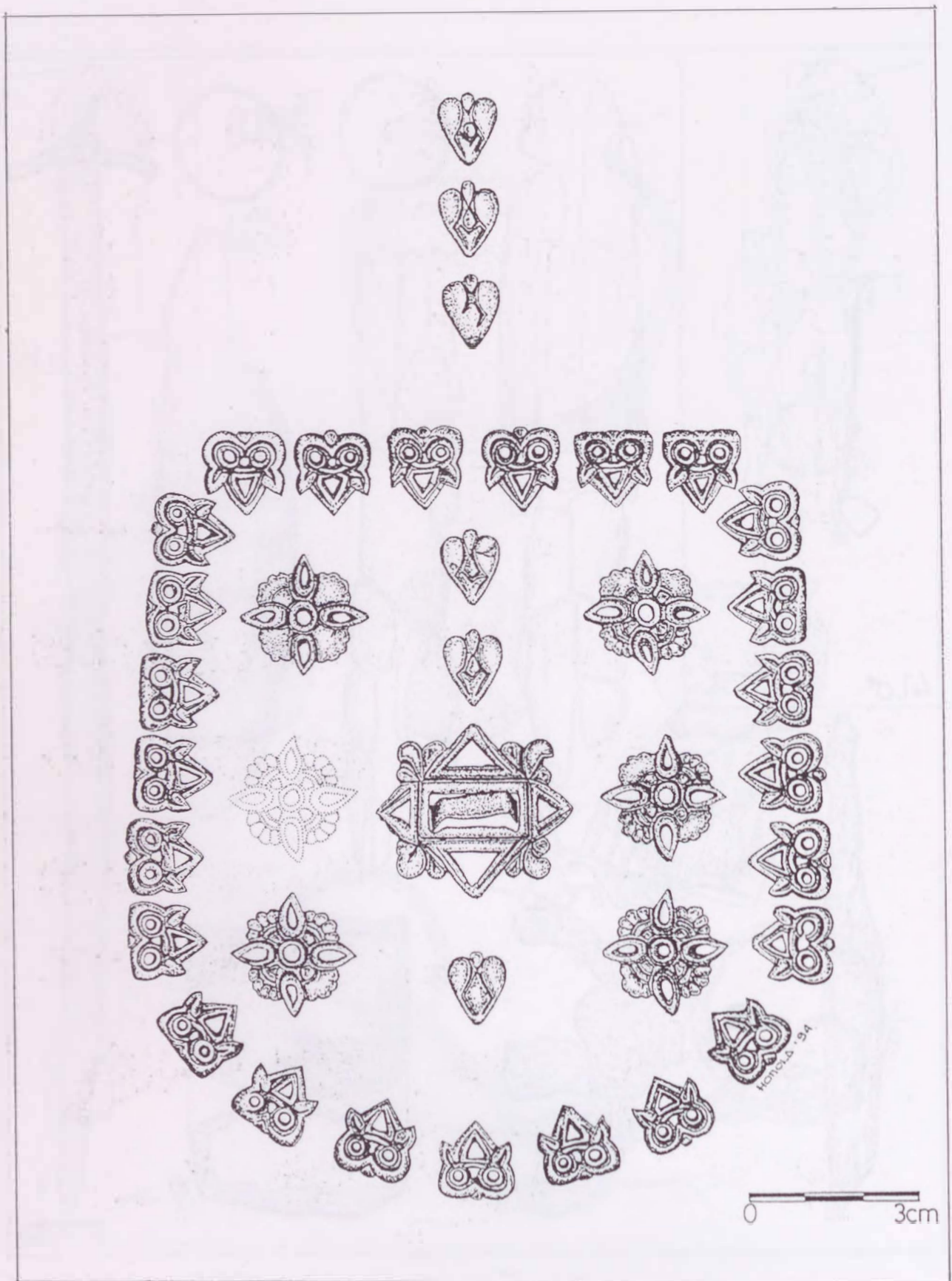
53. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-10: 37. sír

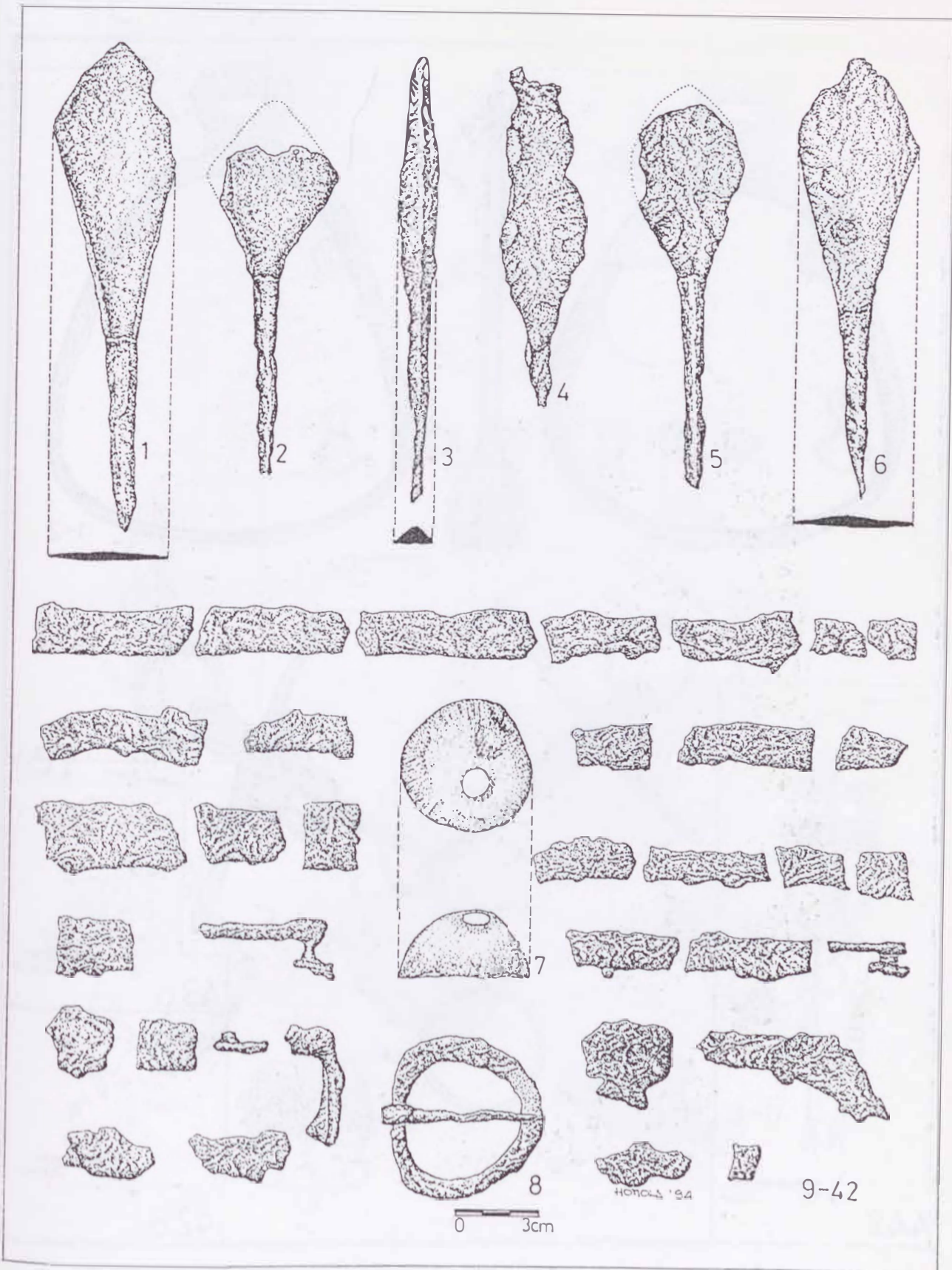
54. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-2: 38. sír; 3-4: 39. sír; 5-9: 40. sír

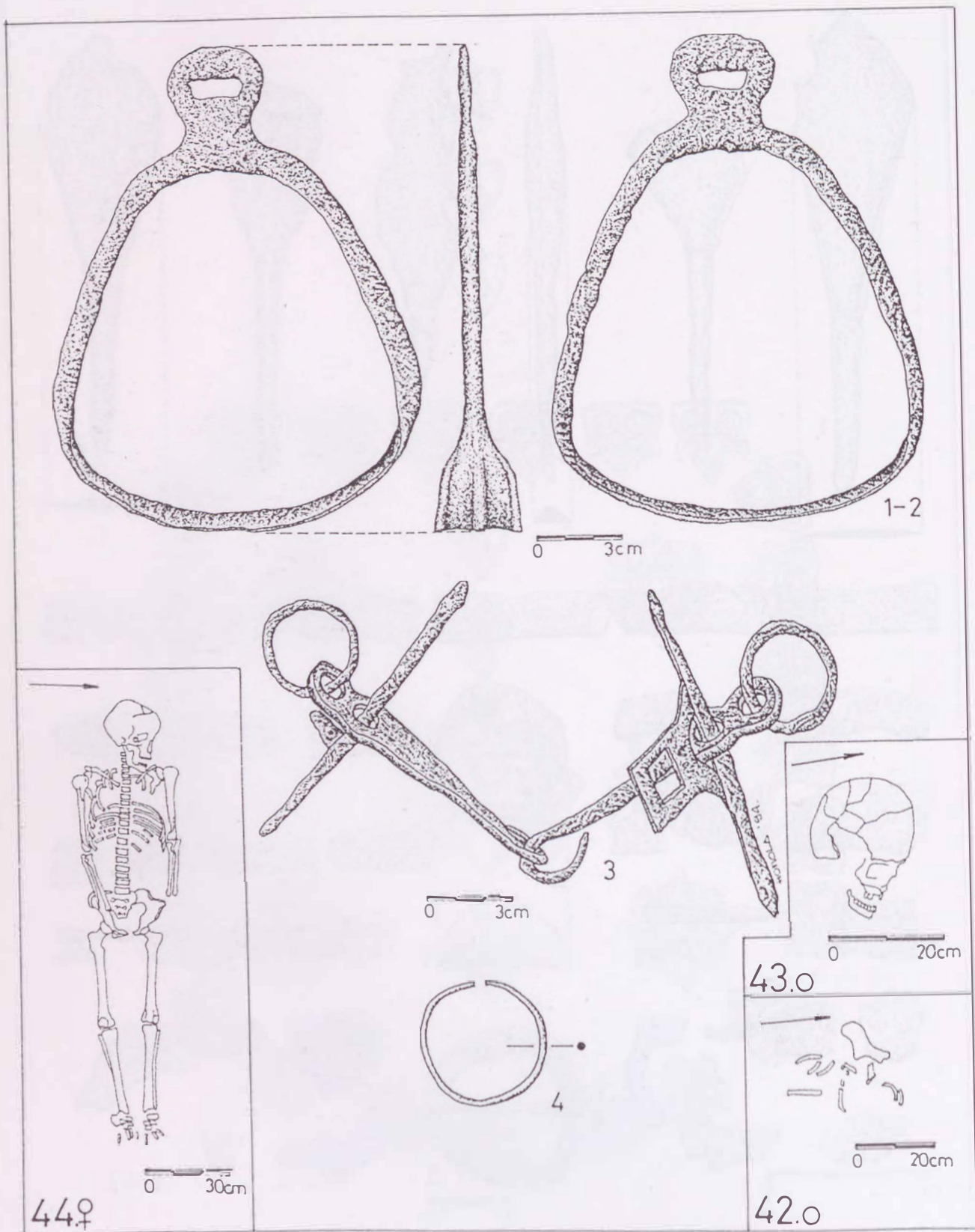
55 tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-11: 41. sír

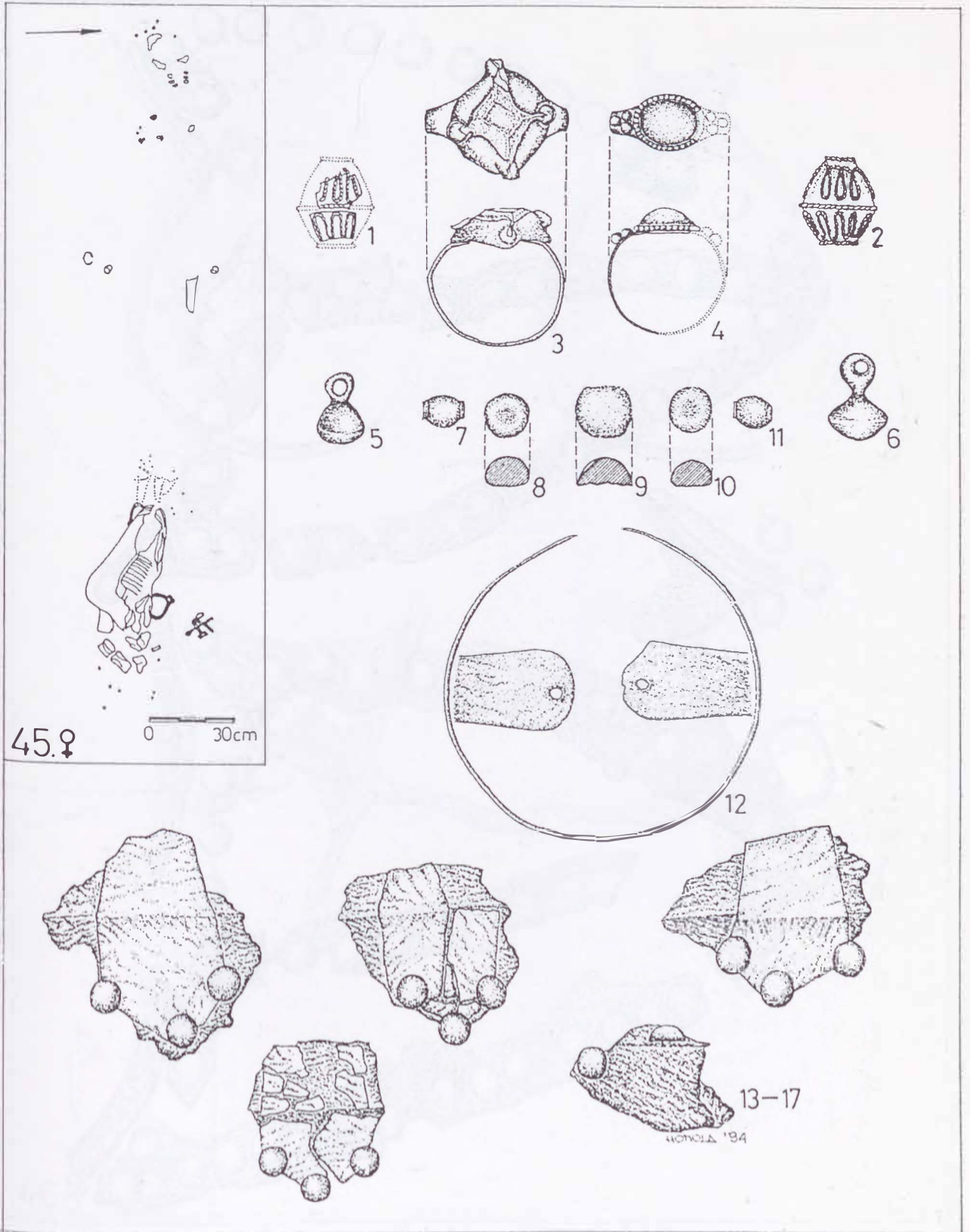
56. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 41. sír

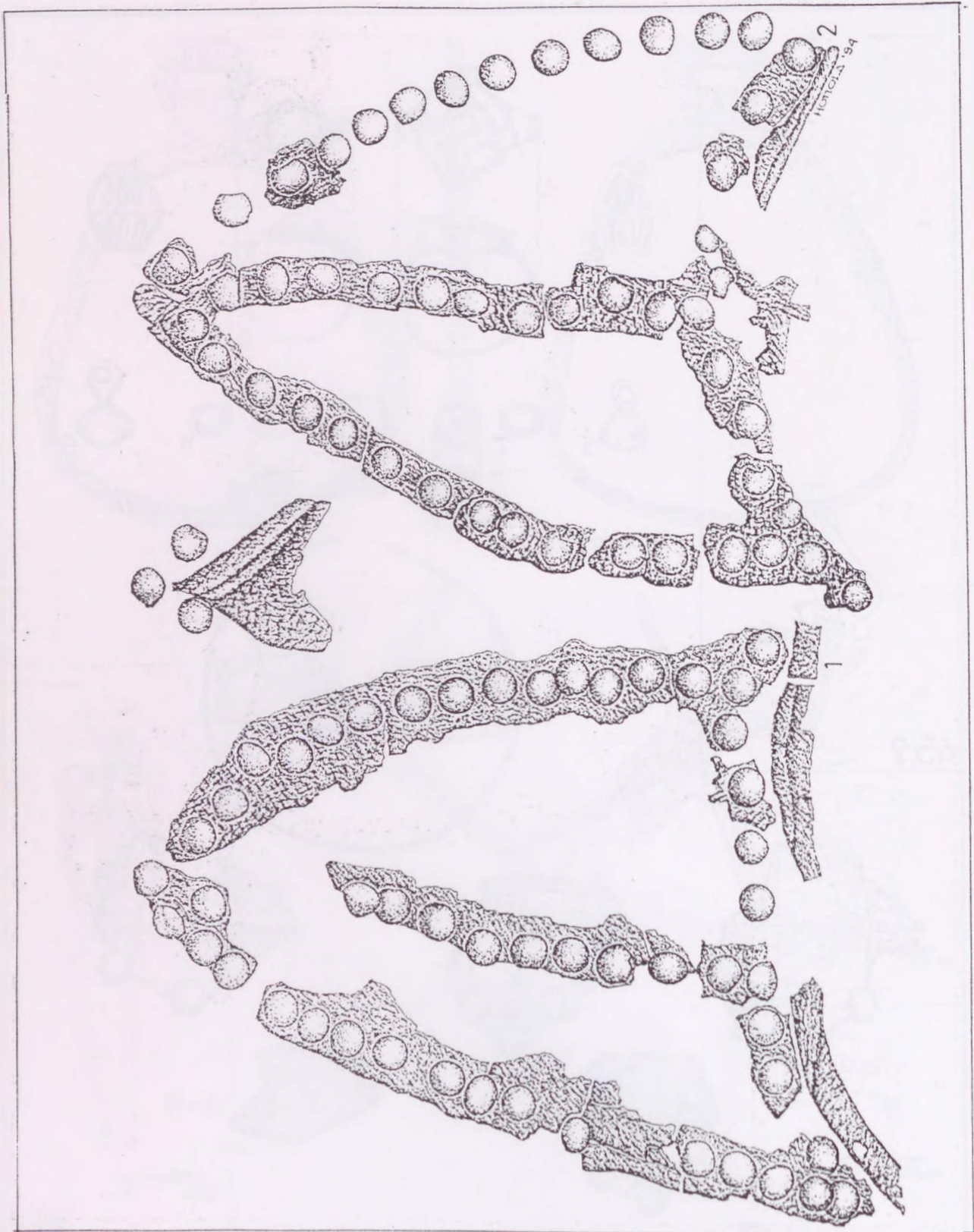
57. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-42: 41. sír

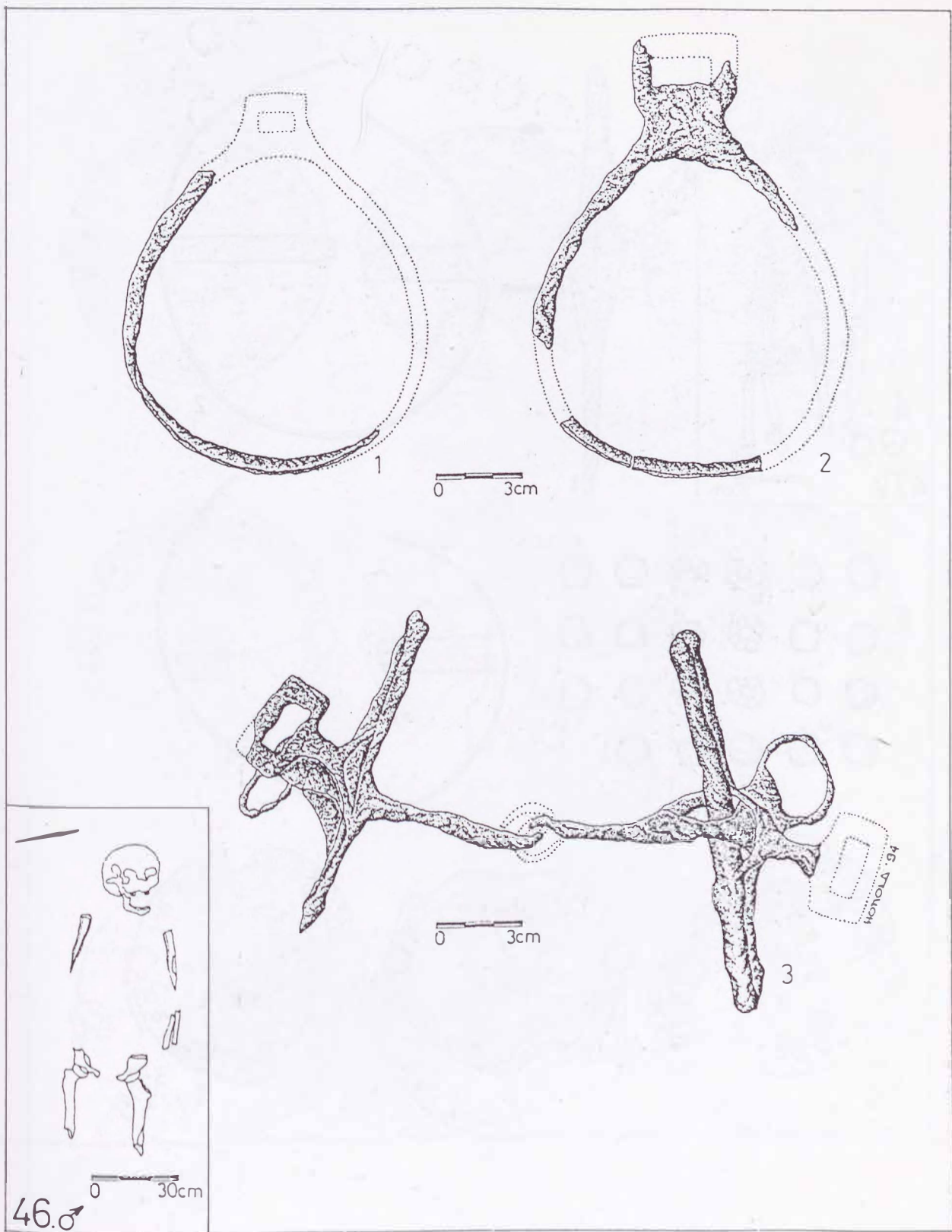
58. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-3: 41. sír; 4: 44. sír

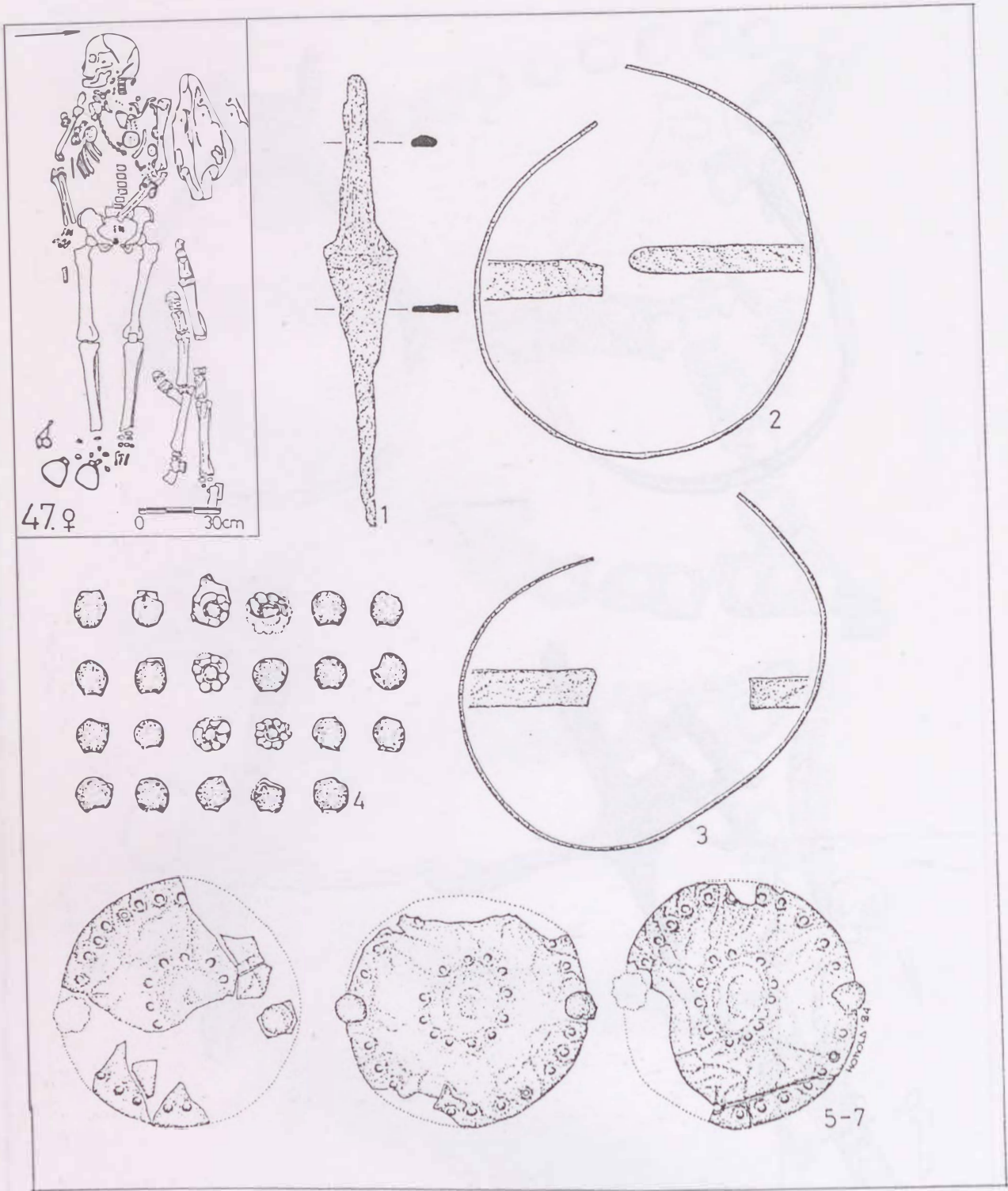
59. tábla: Kavos-Eperjesszög II. temető, 1-17: 45. sír

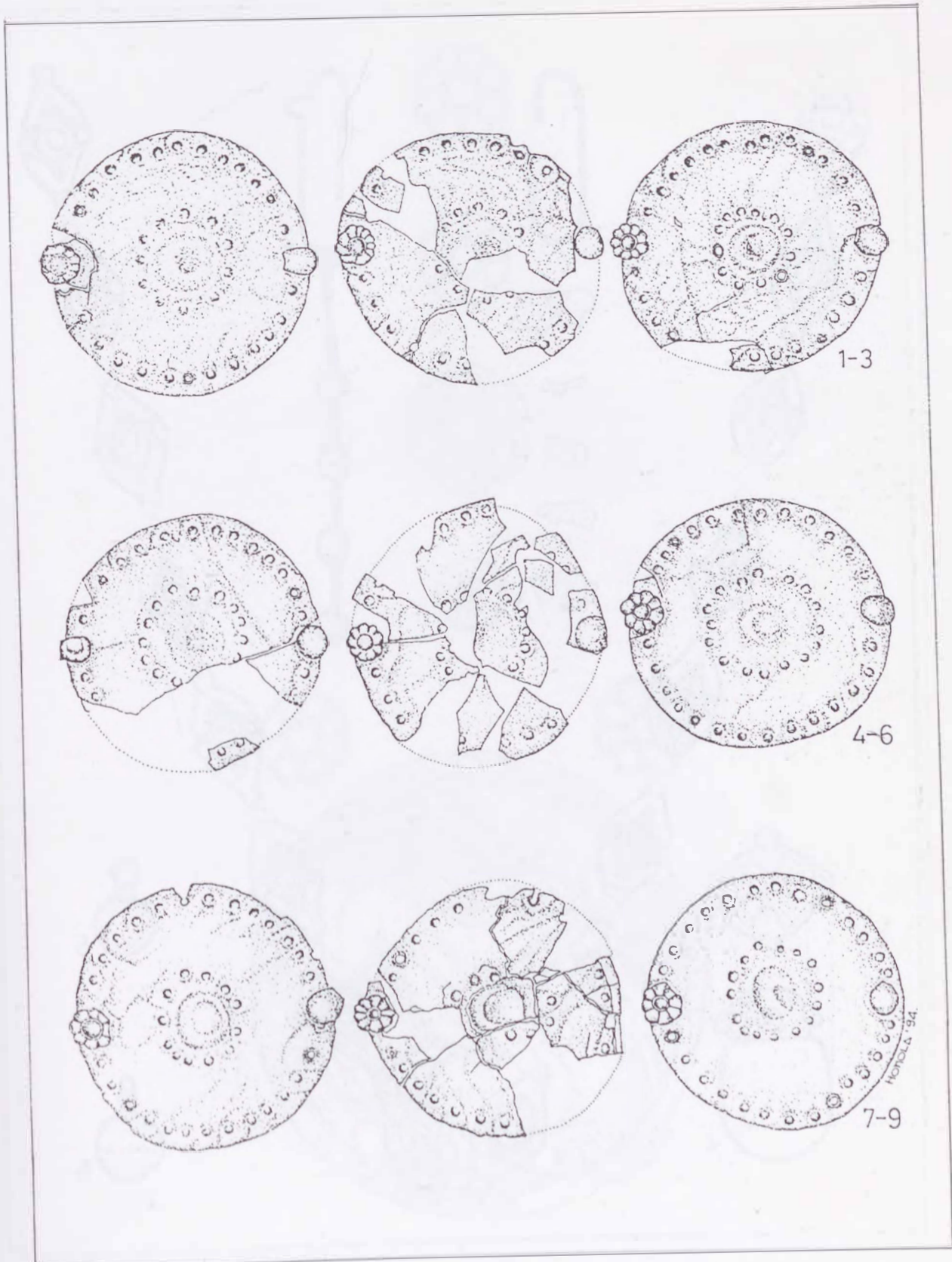
60. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 45. sír

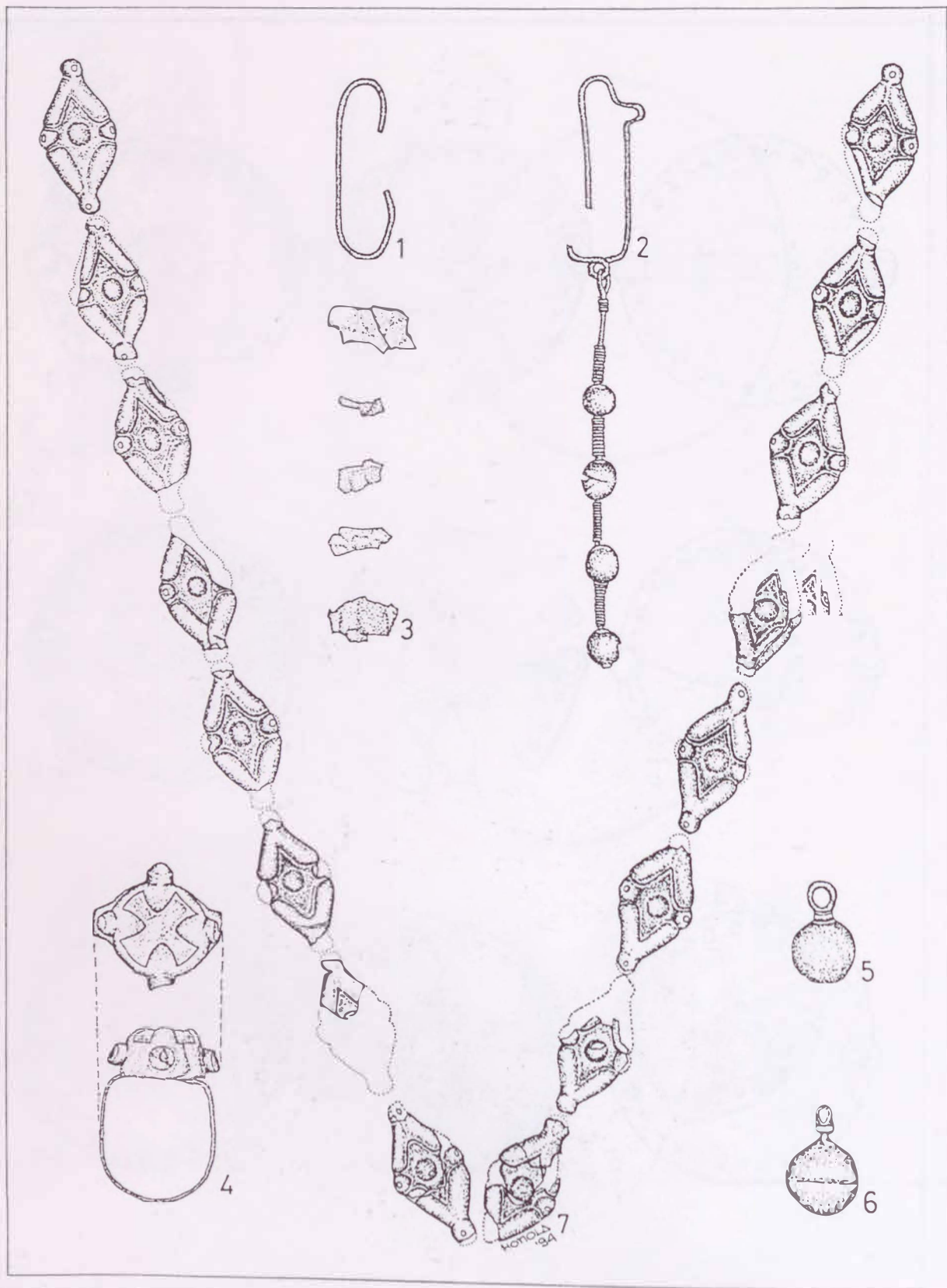
61. tábla: Kamos–Eperjesszög II. temető, 1–3: 45. sír

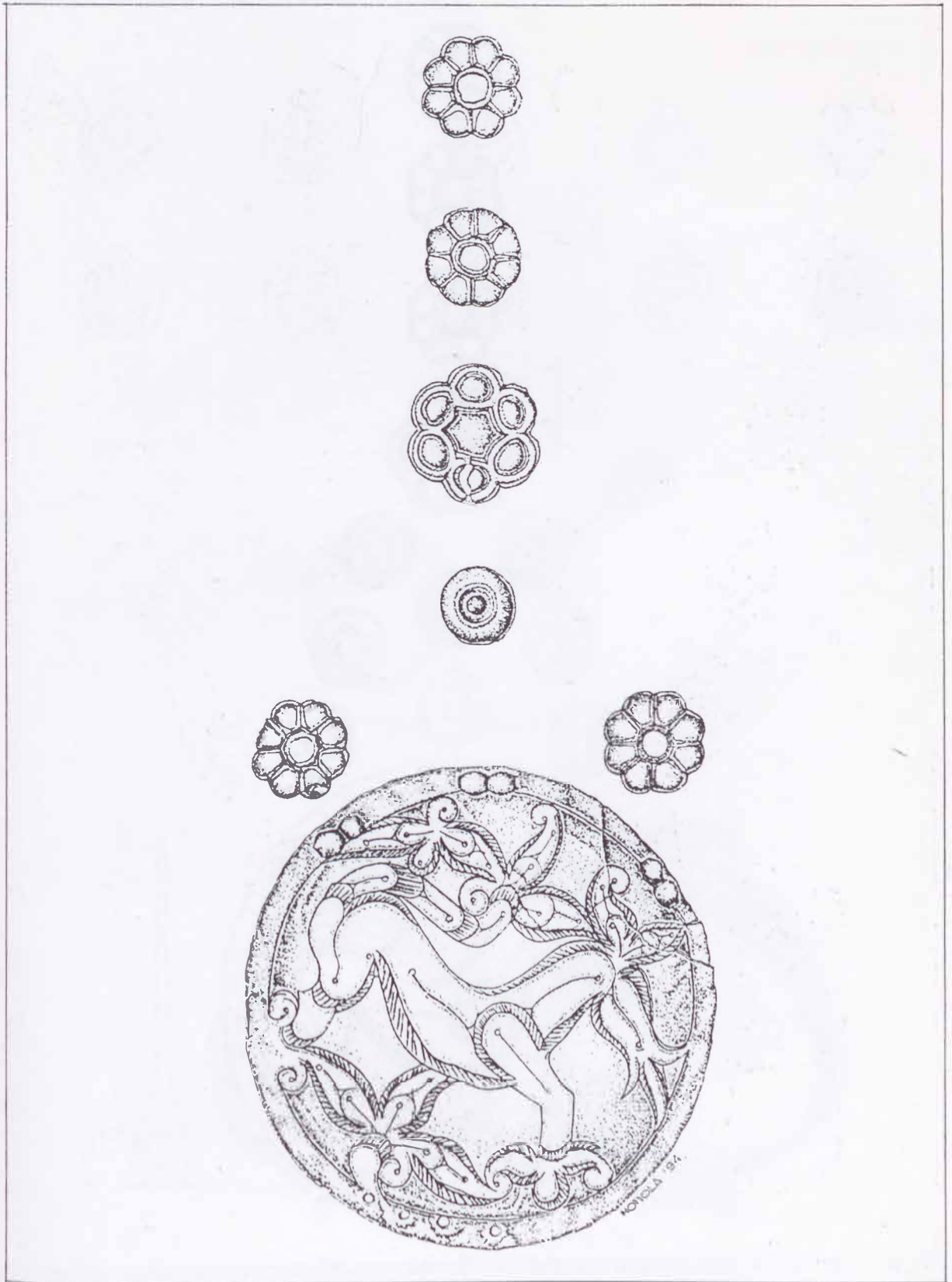
62. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-7: 47. sír

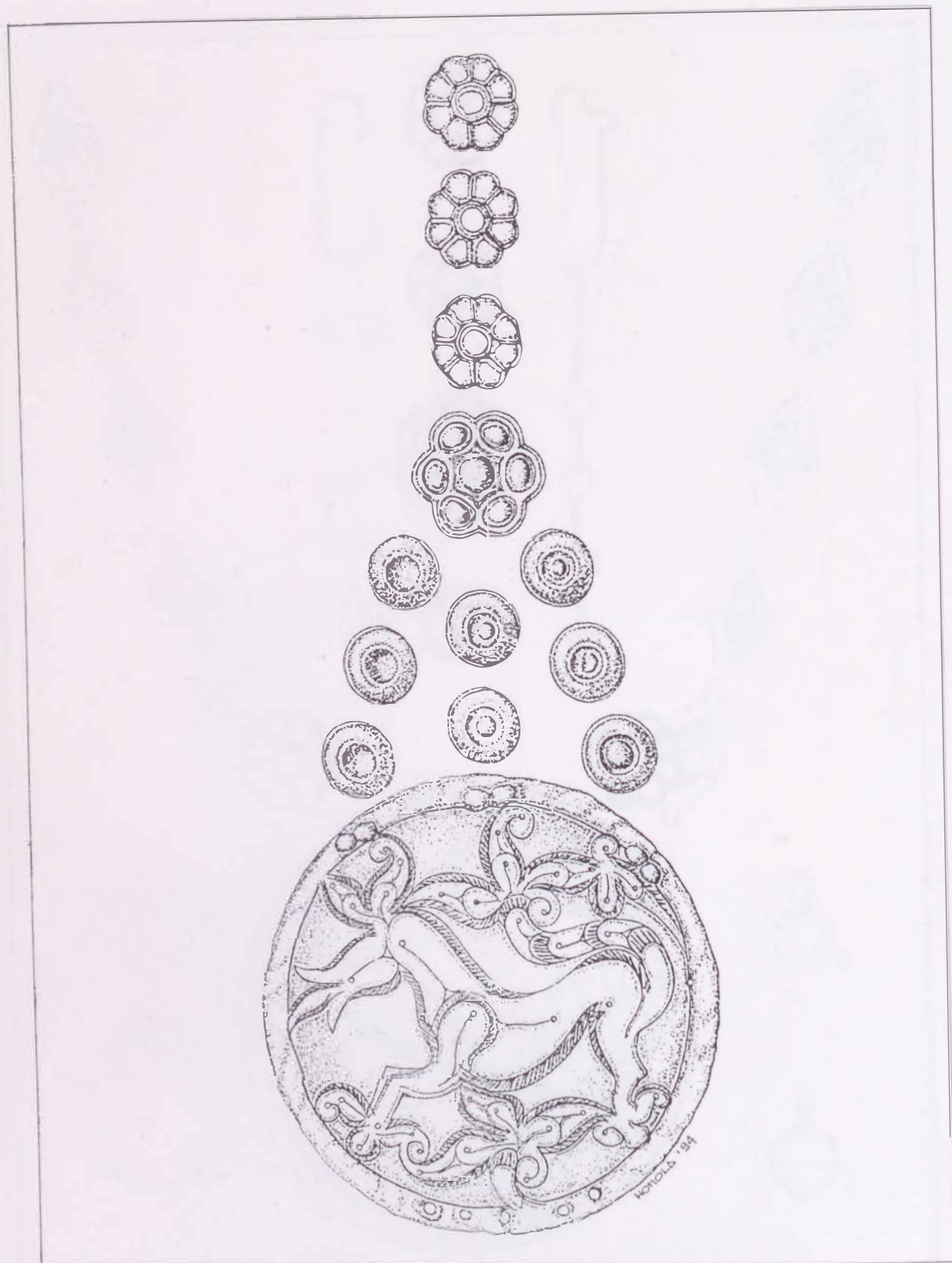
63. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-9: 47. sír

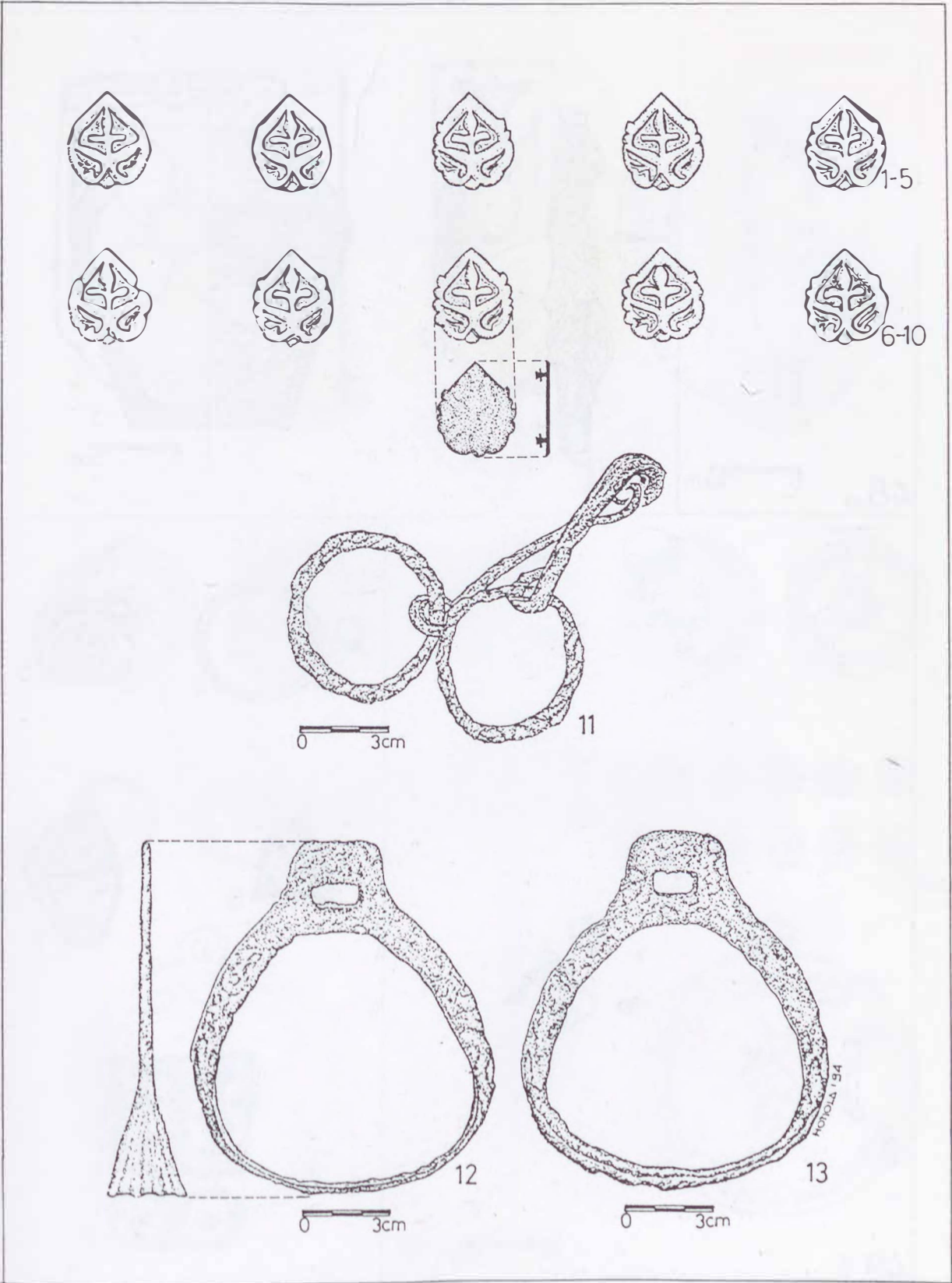
64. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-7: 47. sír

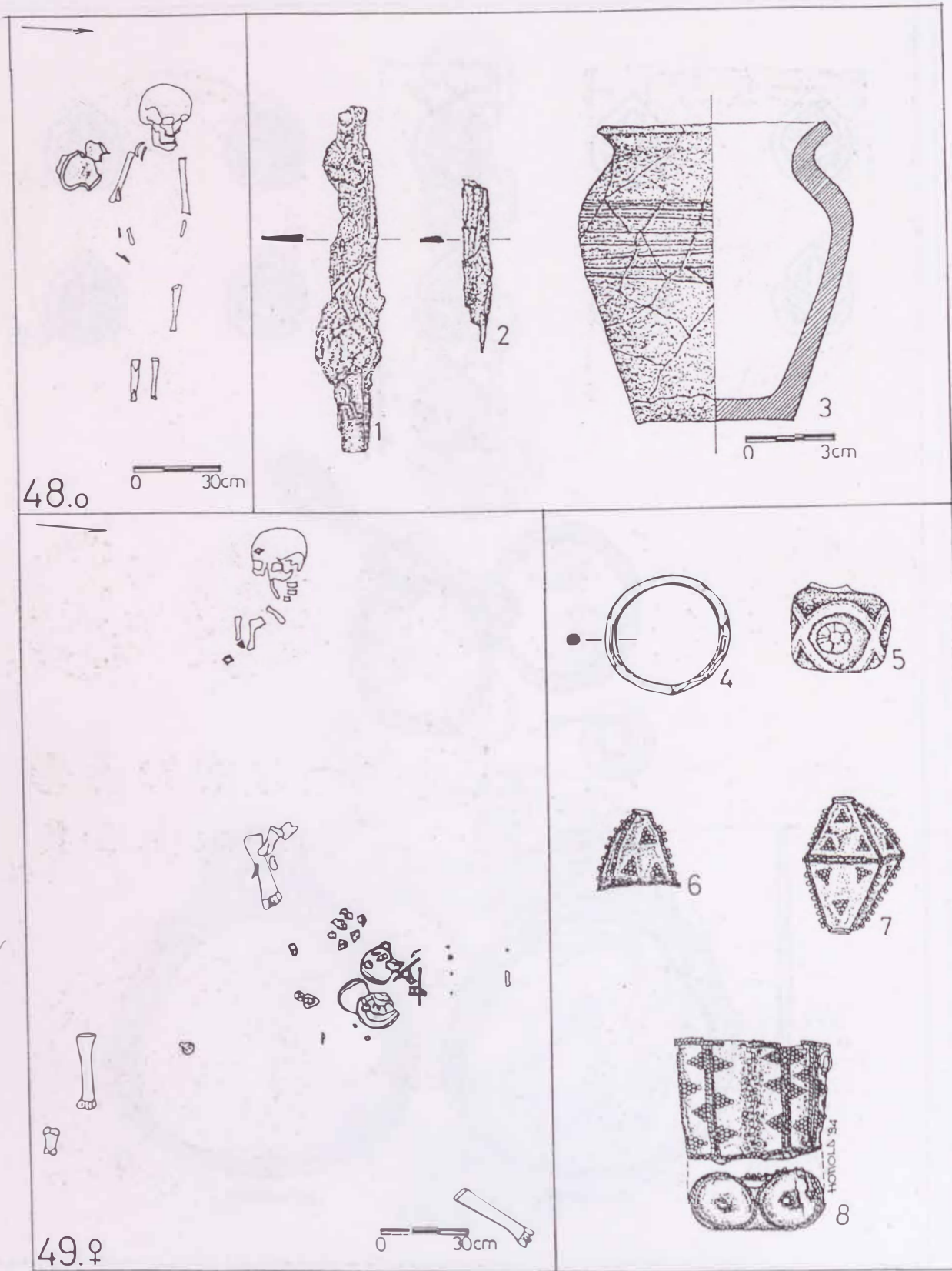
65. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 47. sír

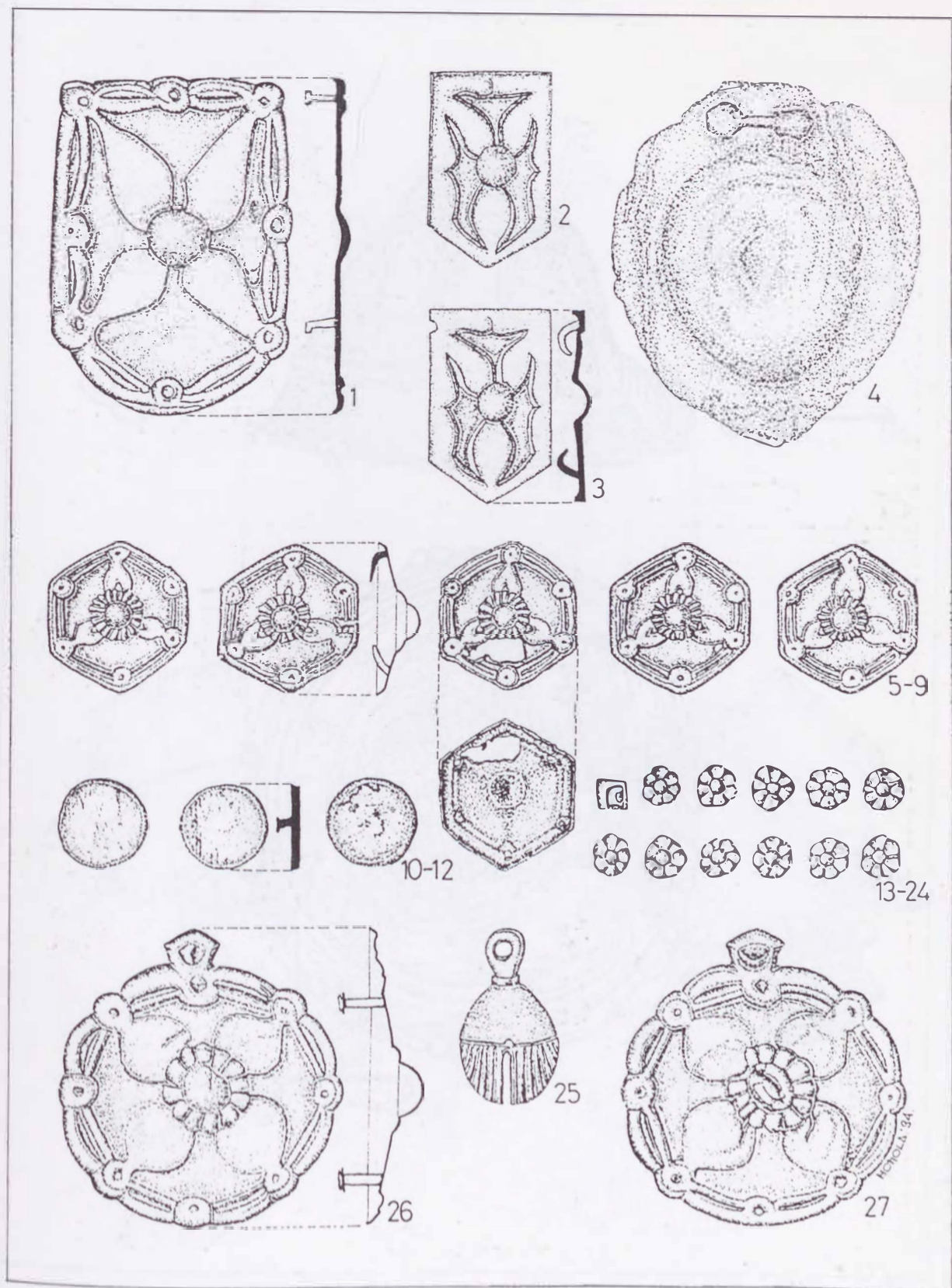
66. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 47. sír

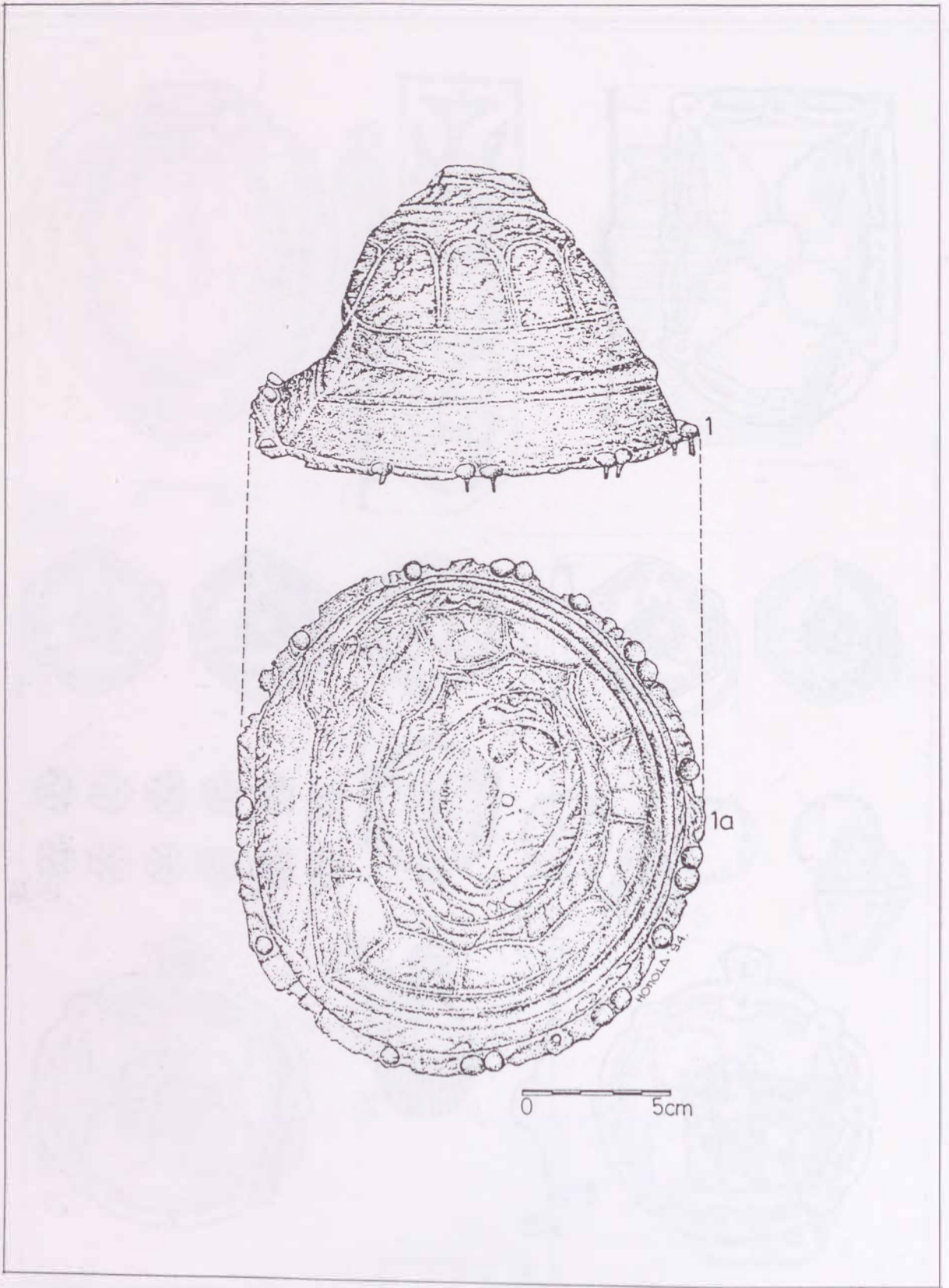
67. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-13: 47. sír

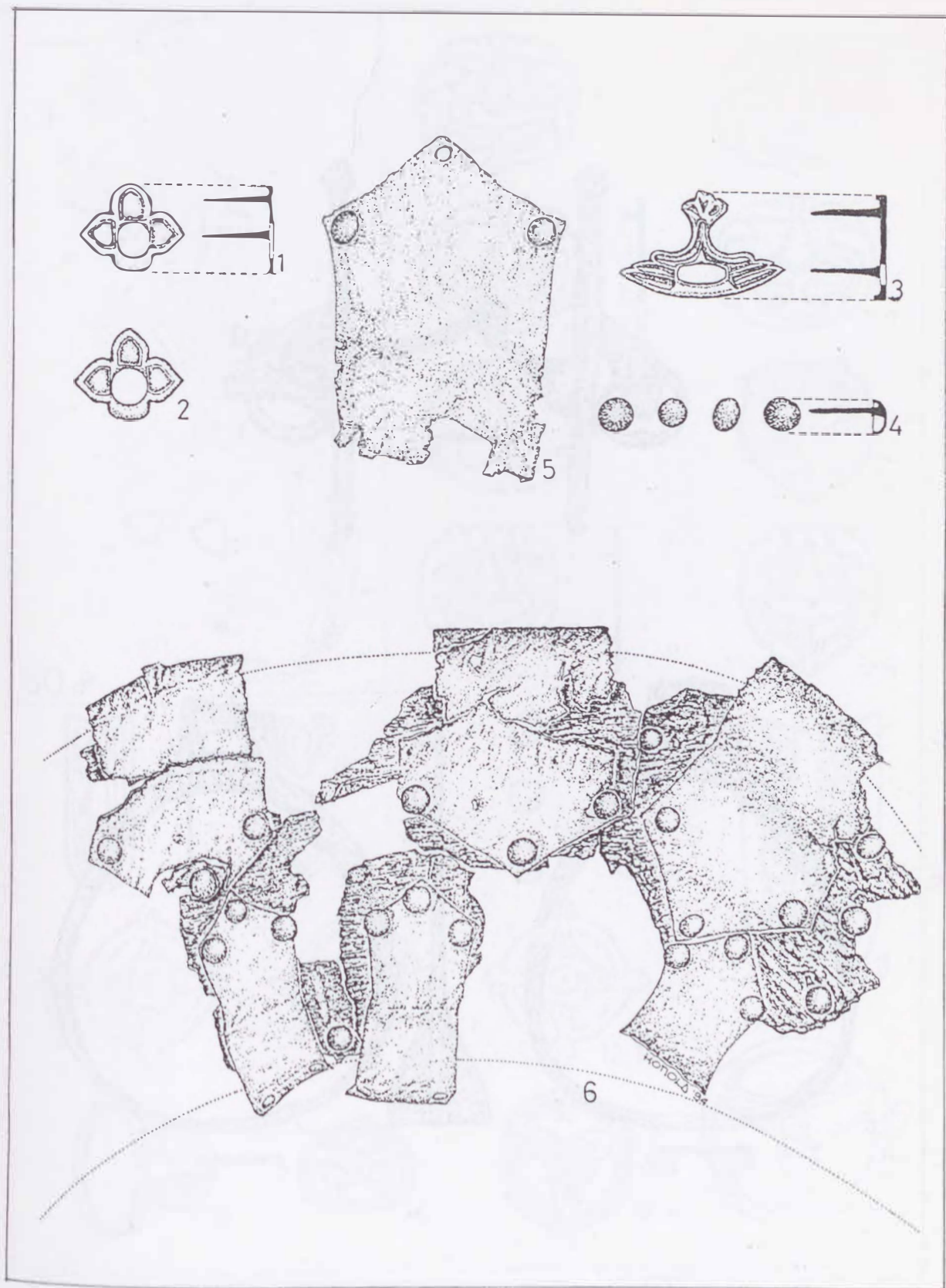
68. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-3: 48. sír; 4-8: 49. sír

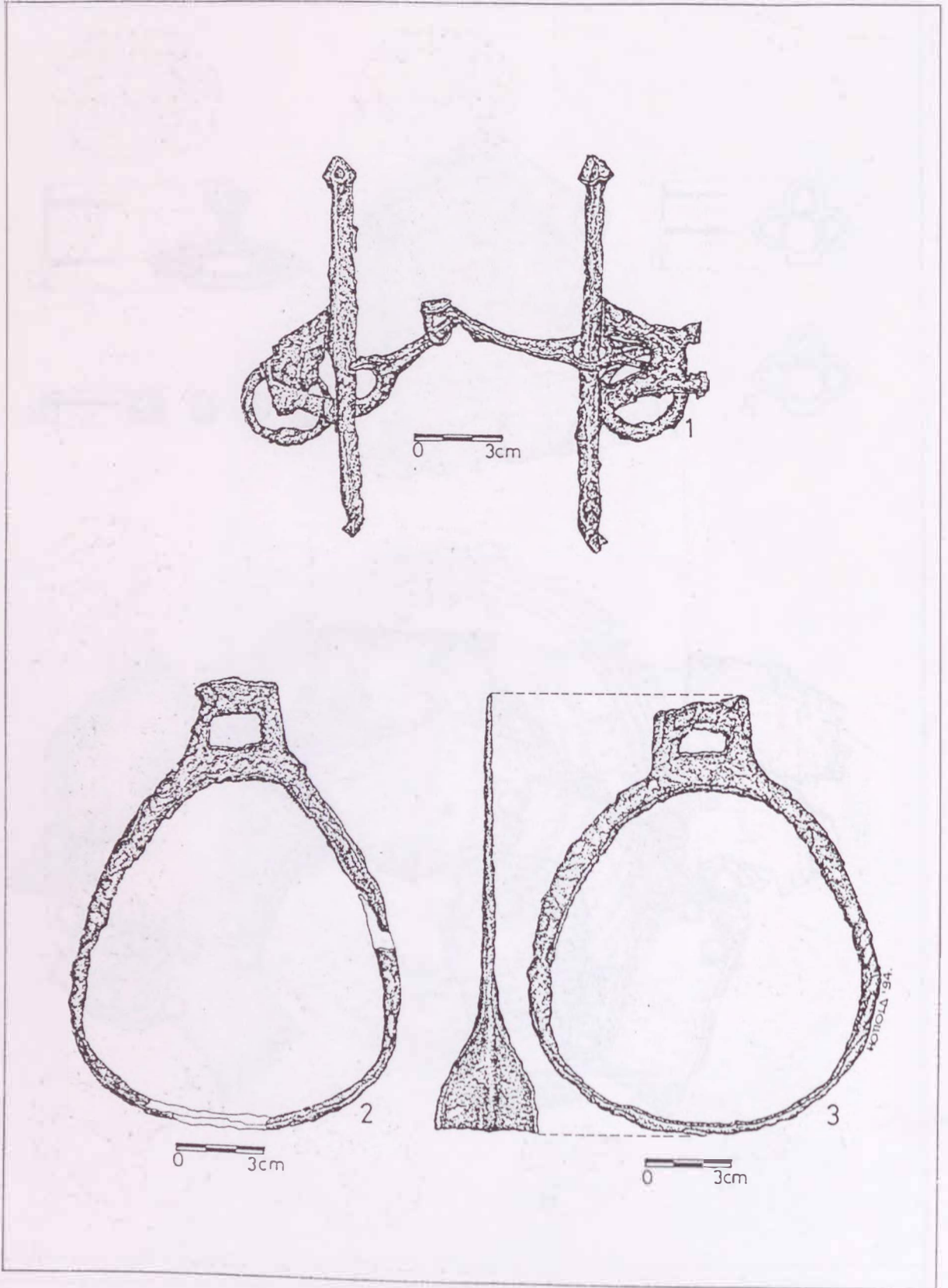
69. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-27: 49. sír

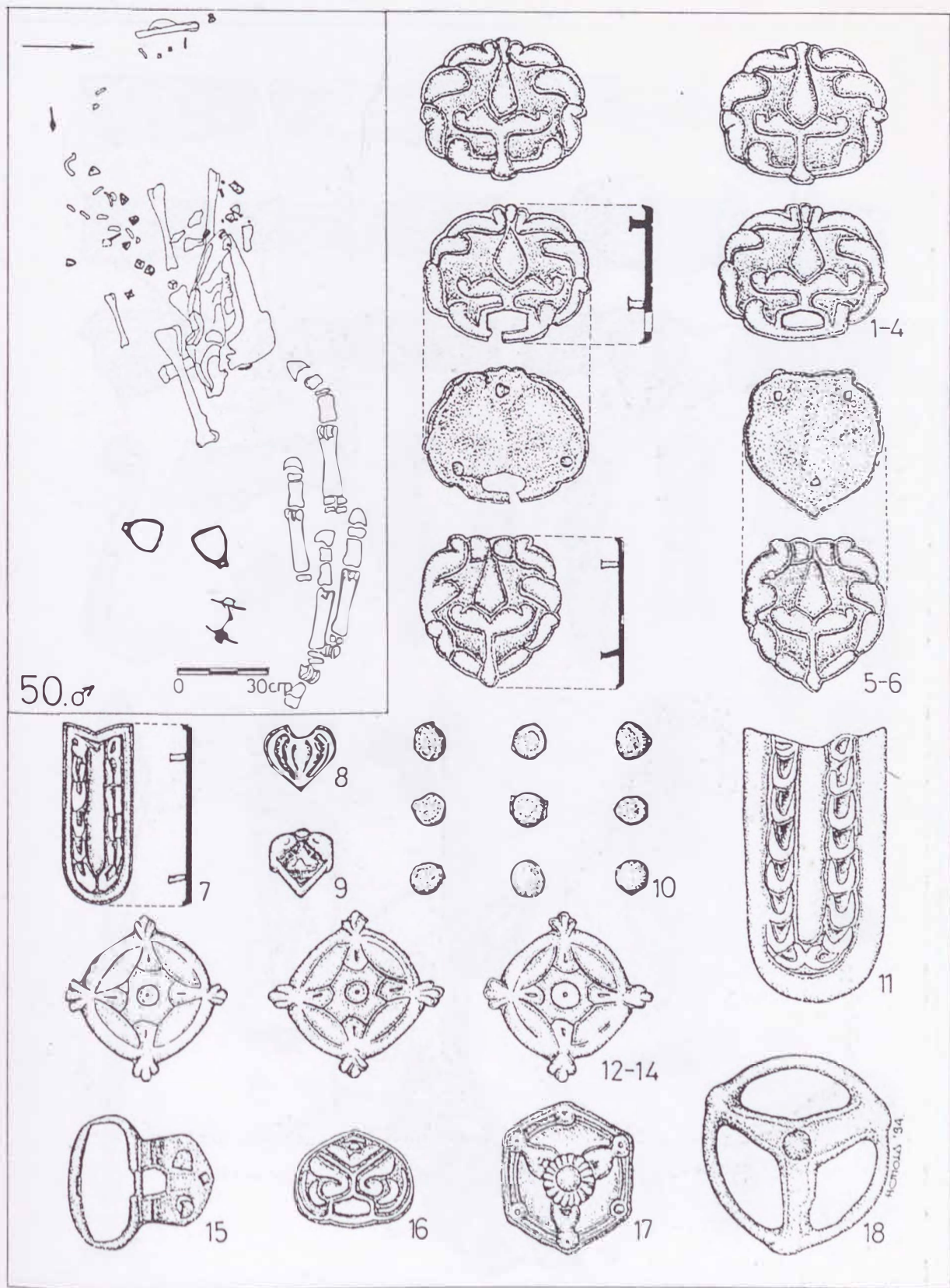
70. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 49. sír

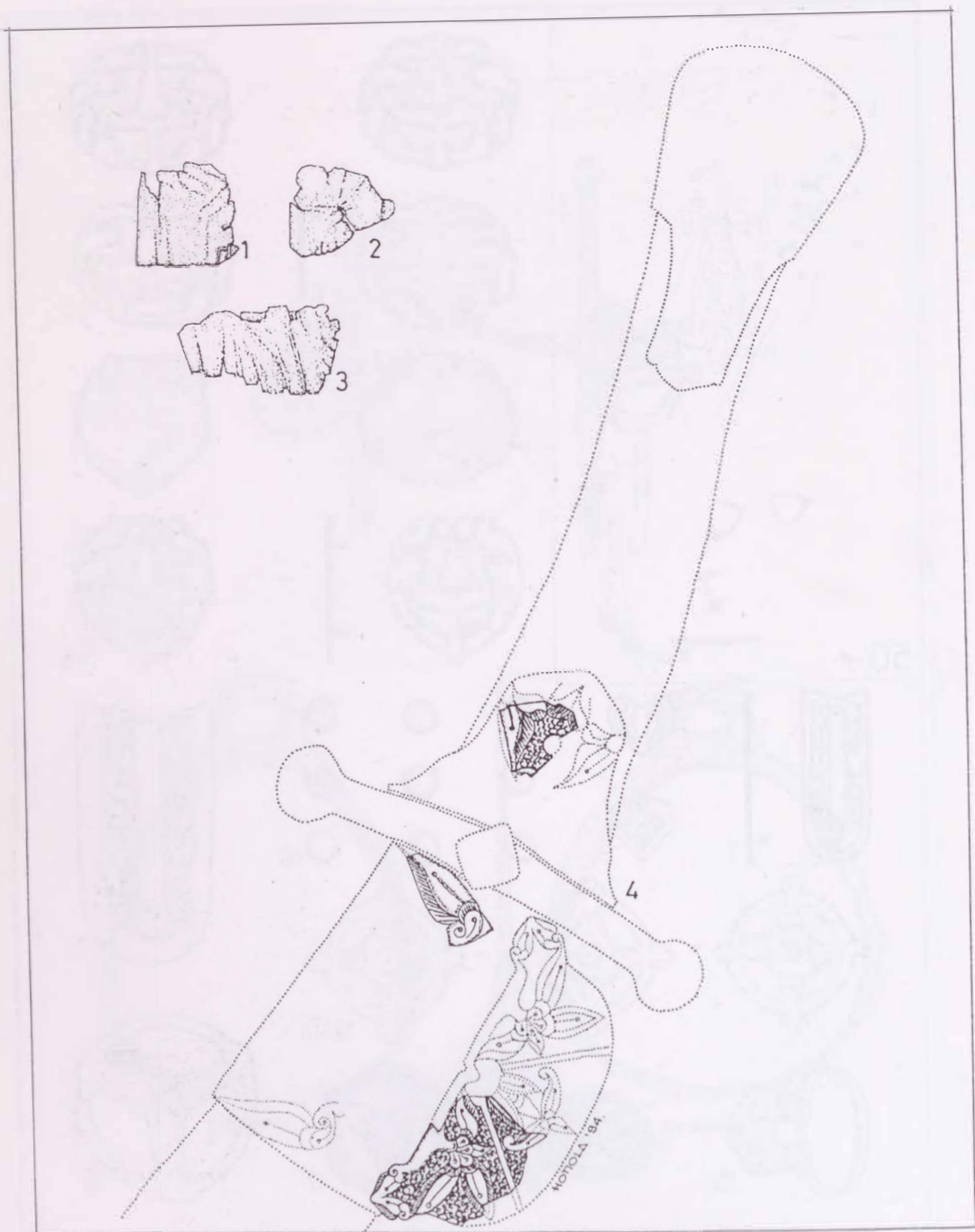
71. tábla: Károly-Eperjesszög II. temető, 1-6: 49. sír

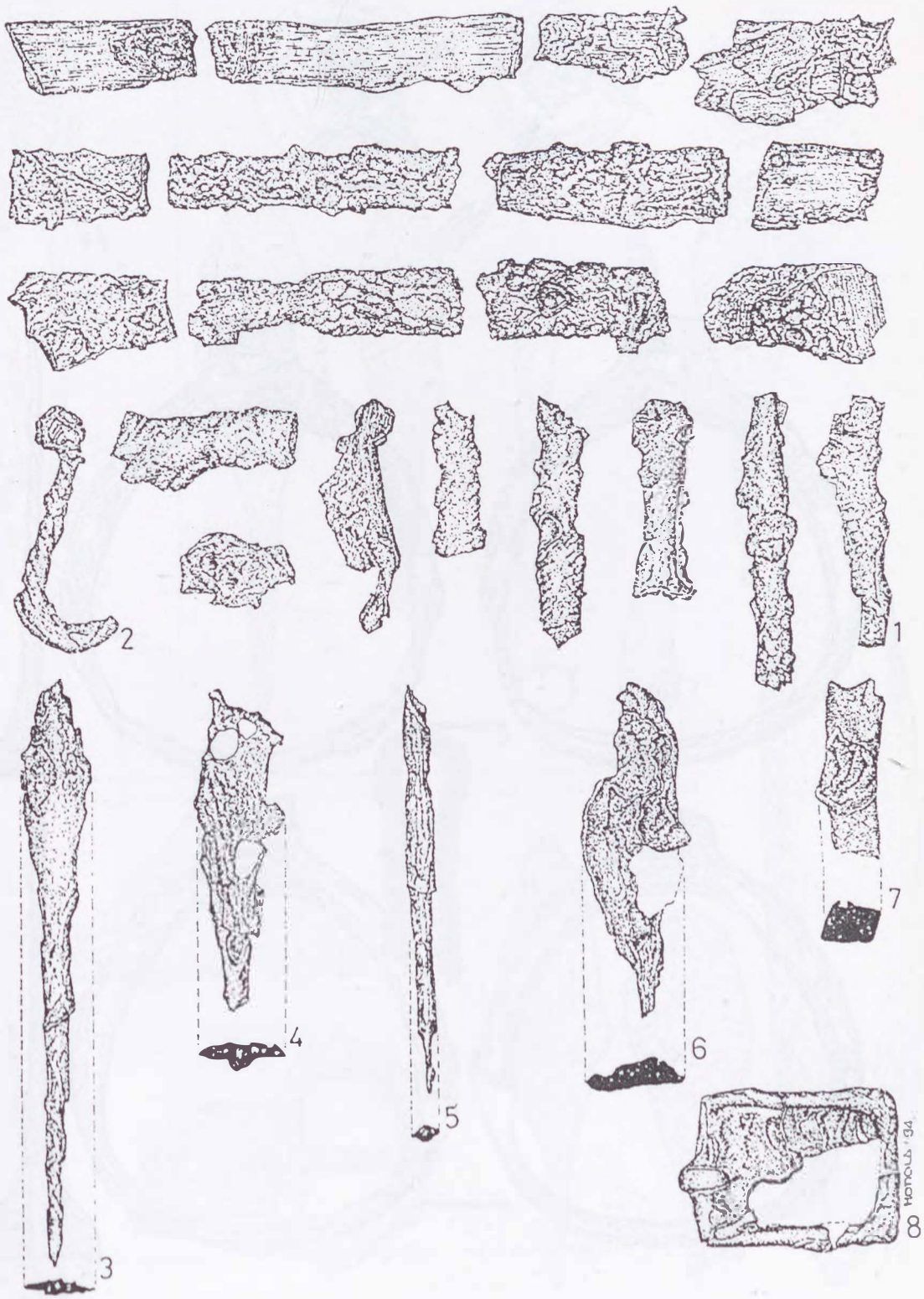
72. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1.-3: 49. sír

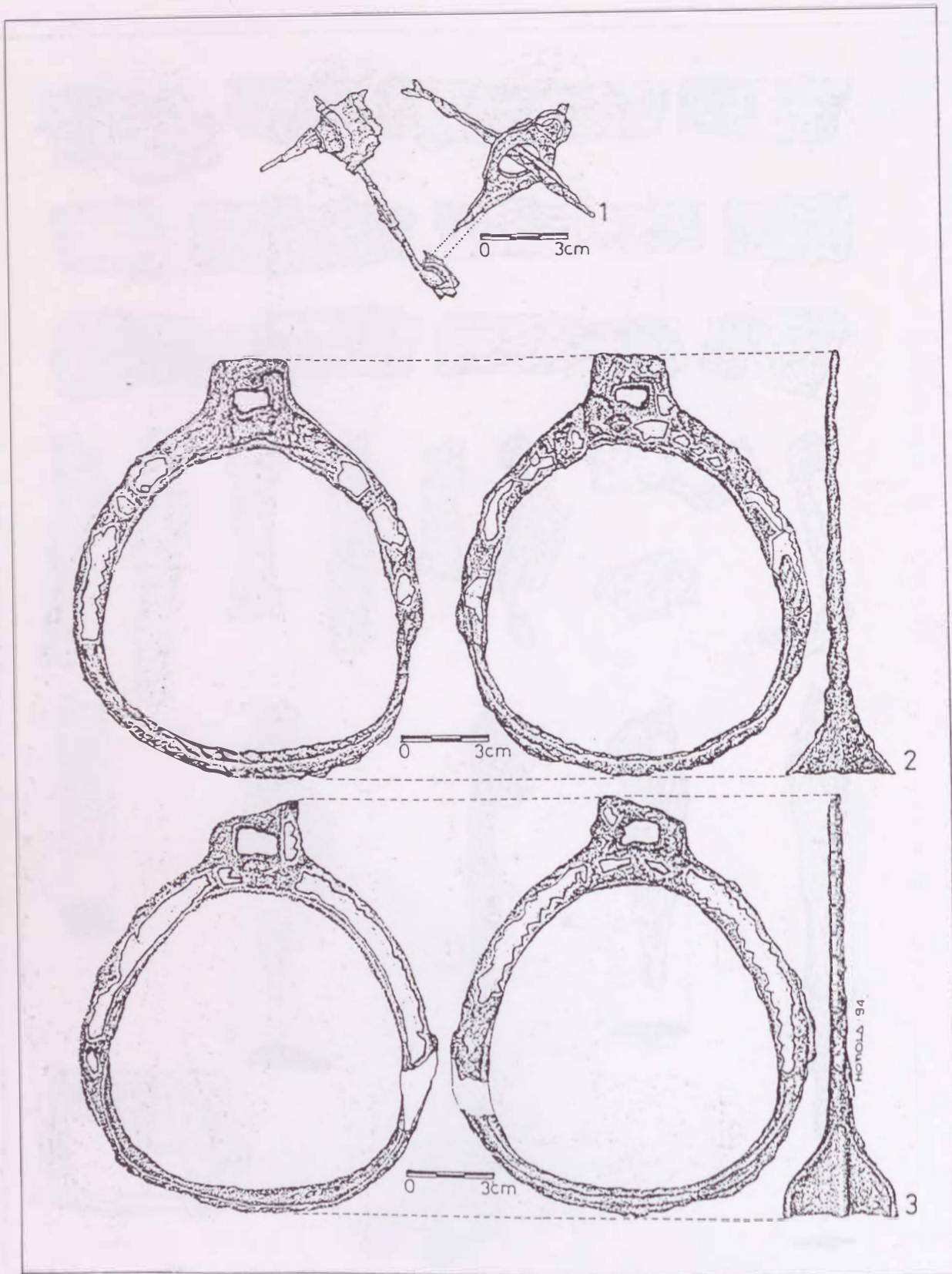
73. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-18: 50. sír

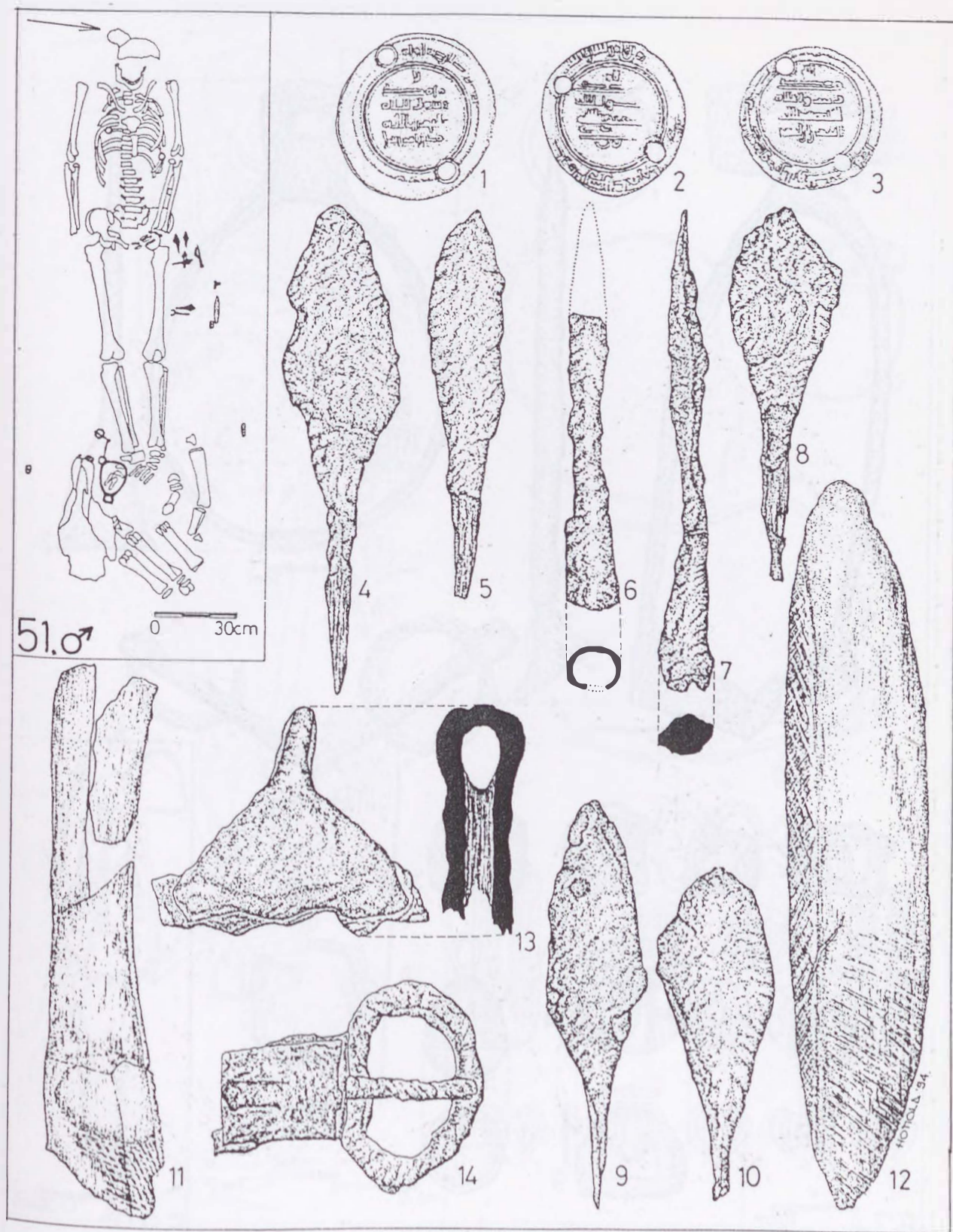
73/2. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-4: 50. sír

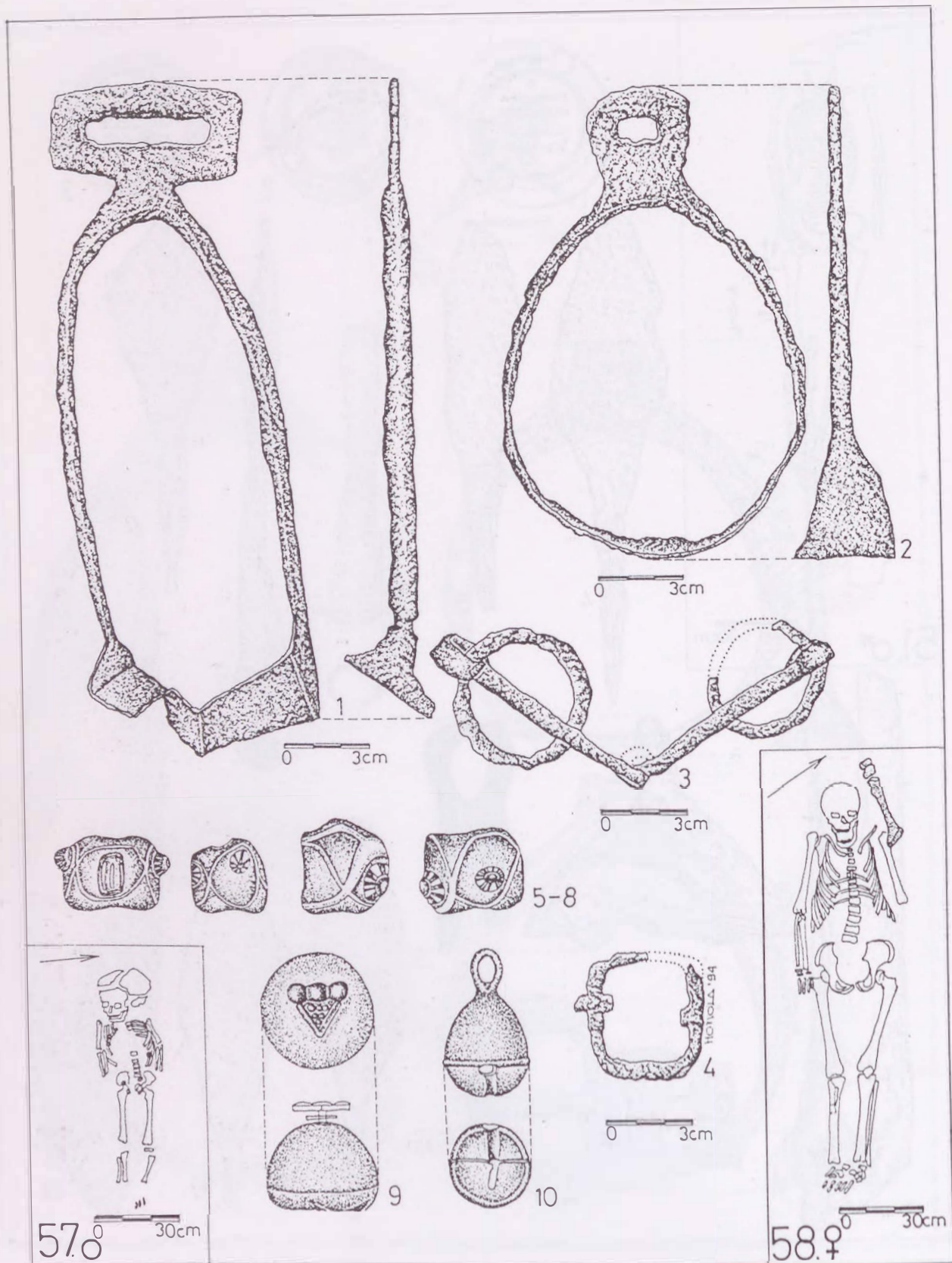
74. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-8: 50. sír

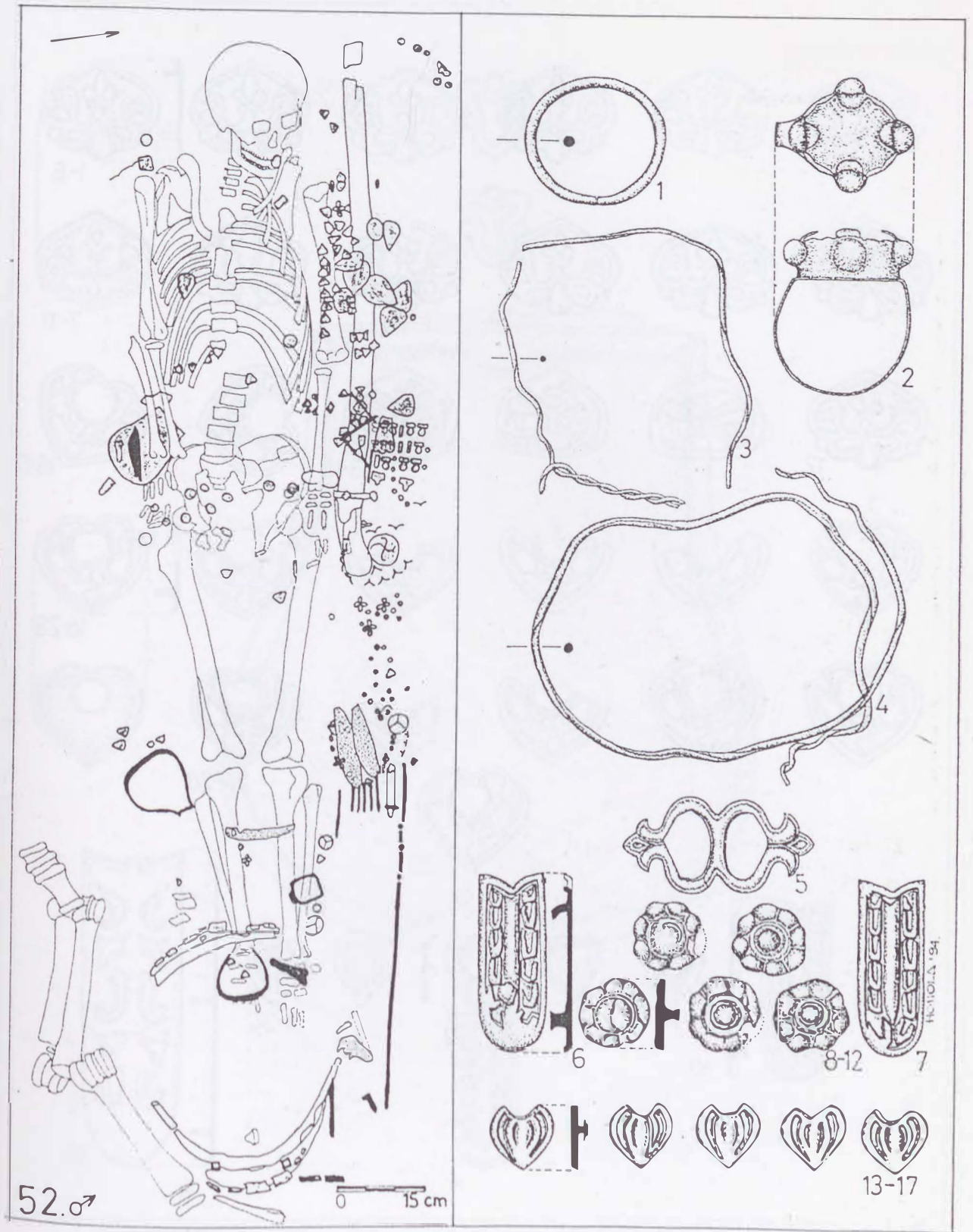
75. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-3: 50. sír

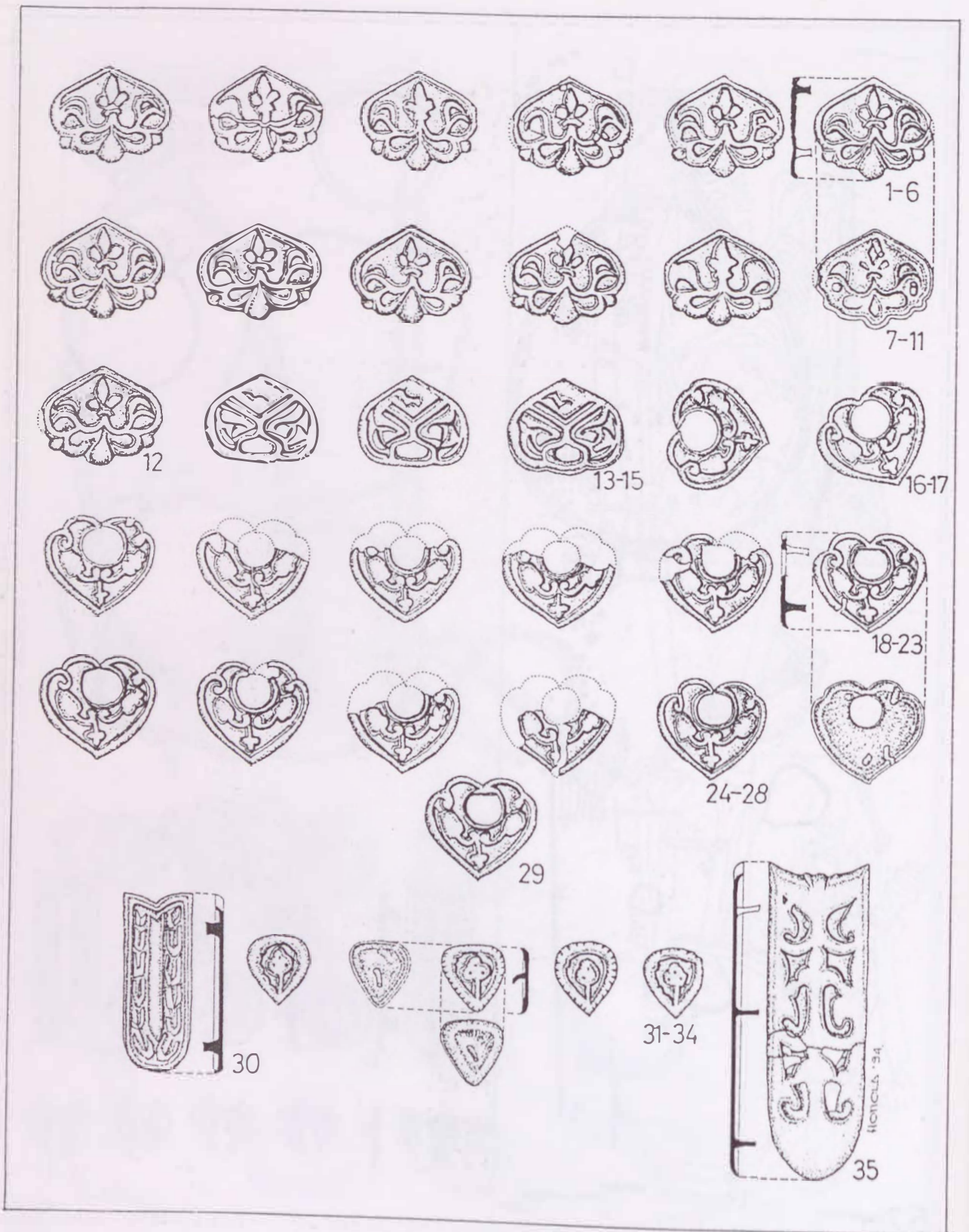
76. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-14: 51. sír

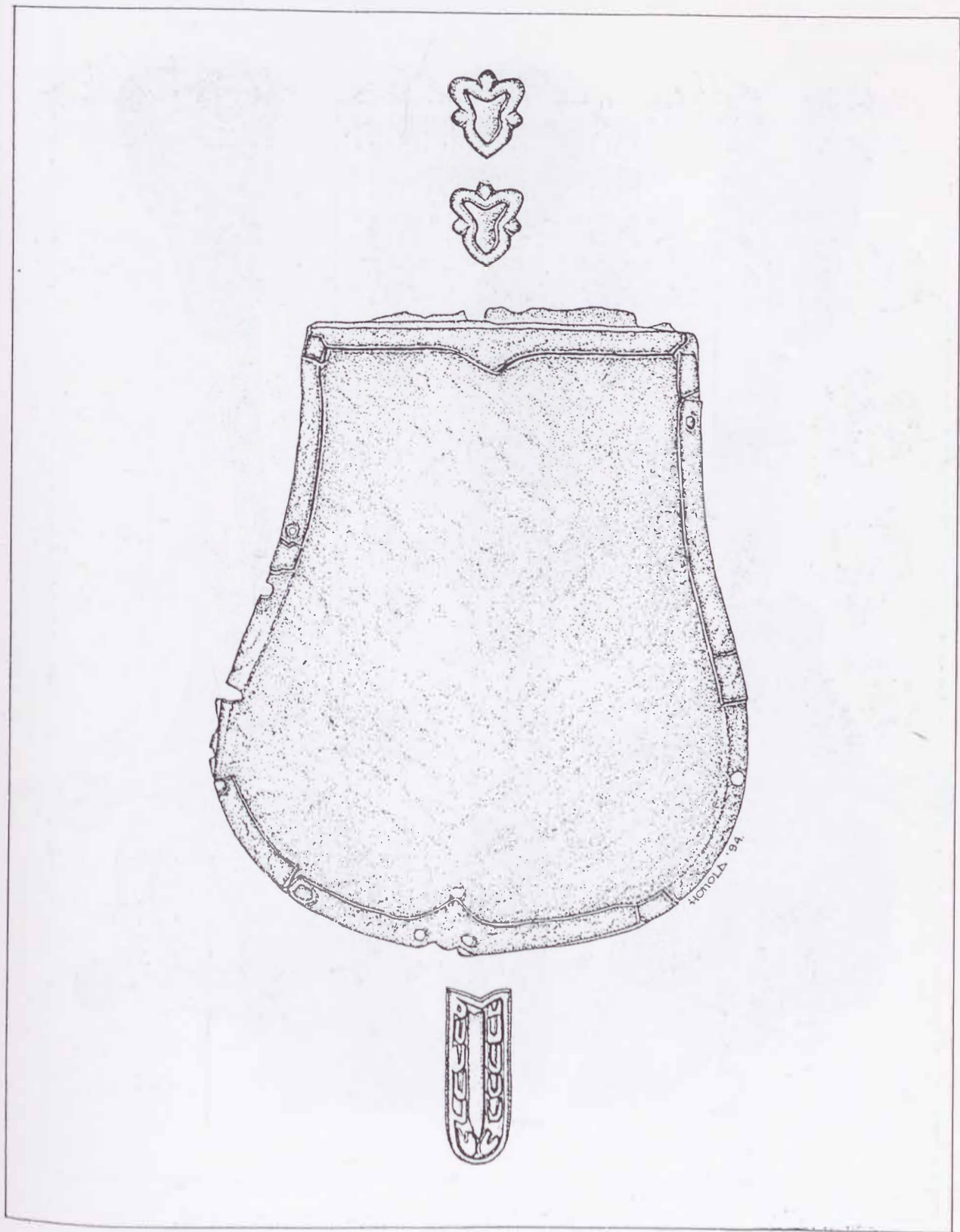
77. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-4: 51. sír; 5-10: 57. sír

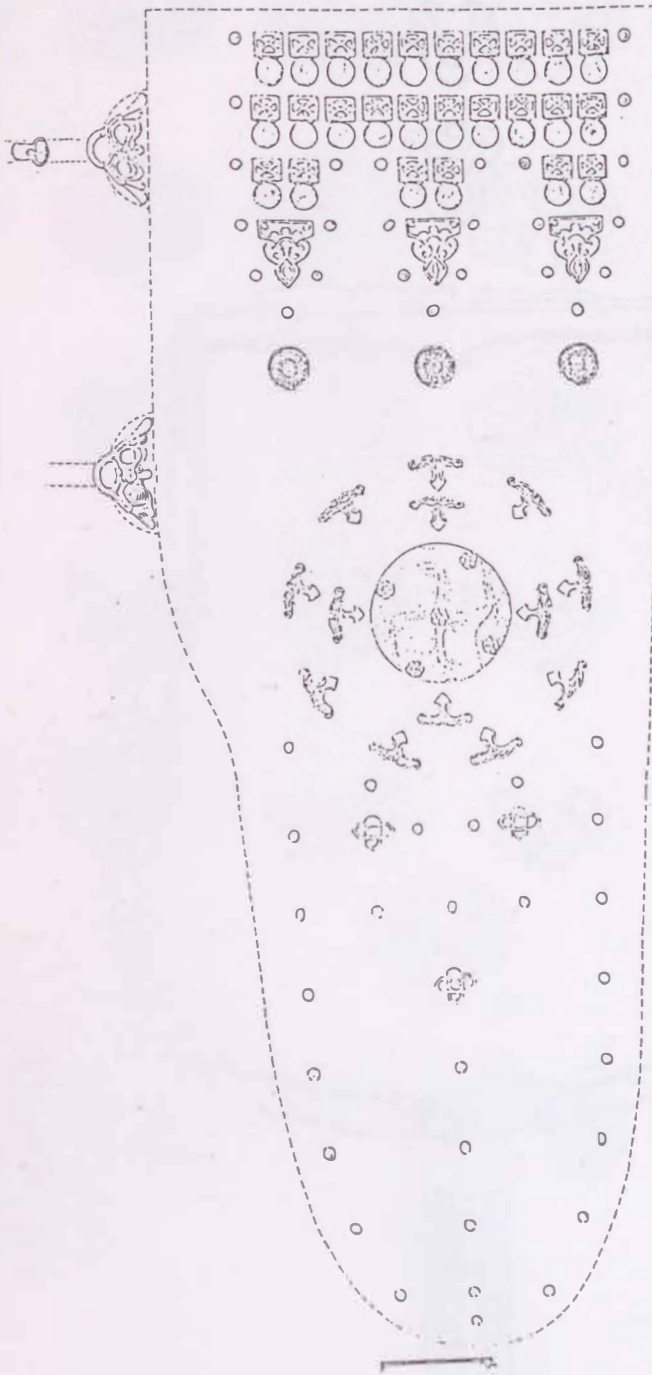
78. tábla: Karos-Eperjesszög II, temető, 1-17: 52. sír

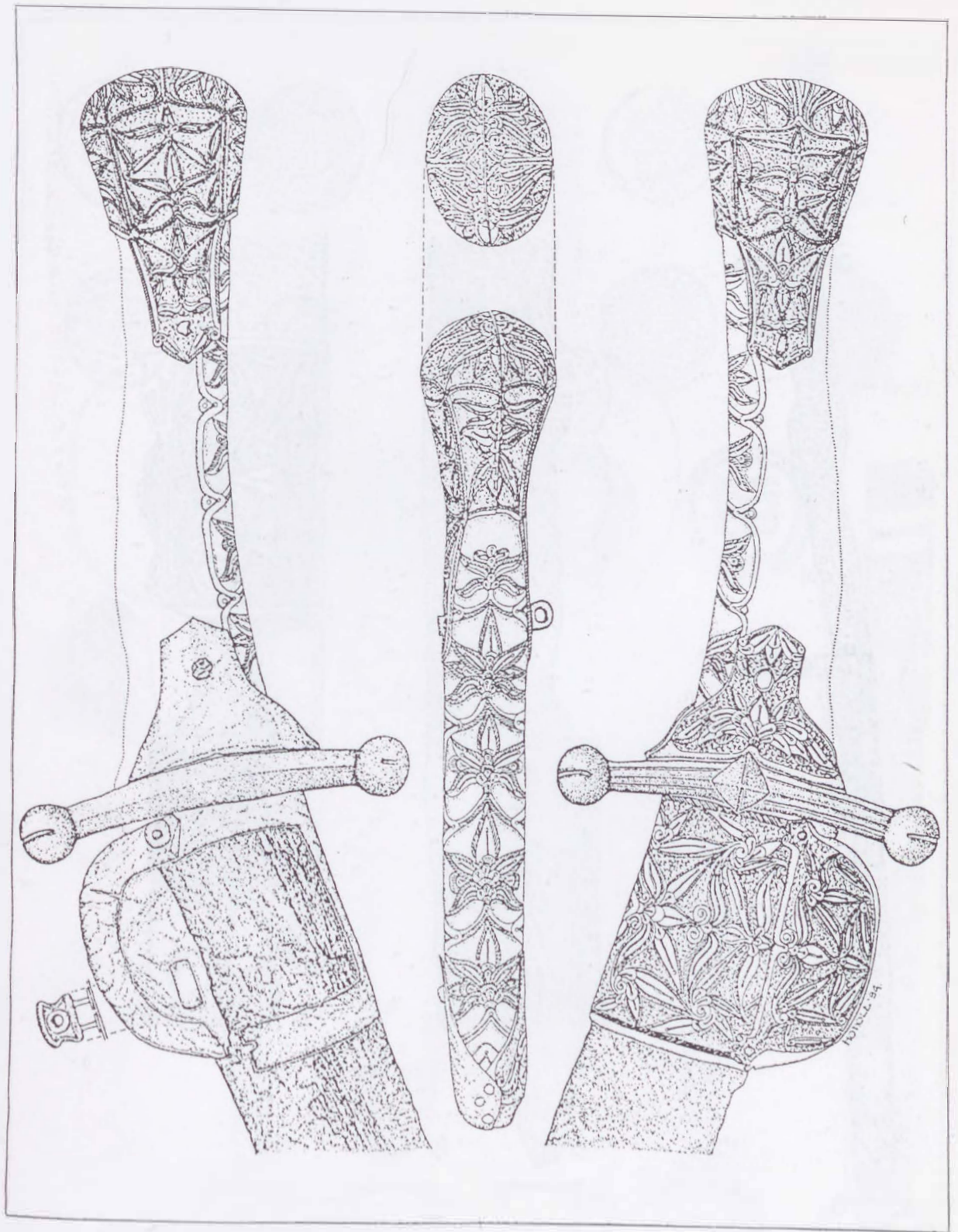
79. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-35: 52. sír

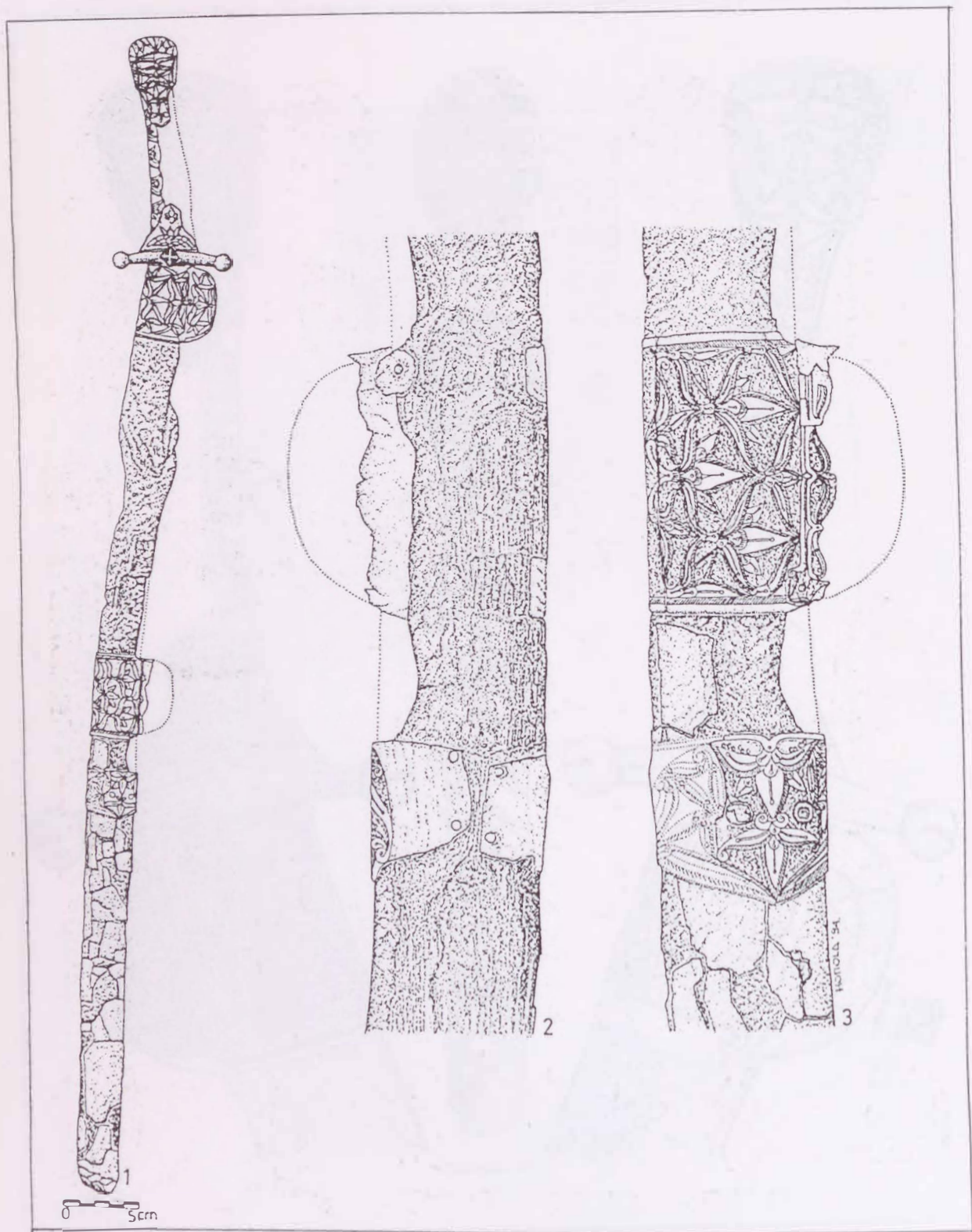
80. tábla: Karós-Eperjesszög II. temető, 52. sír

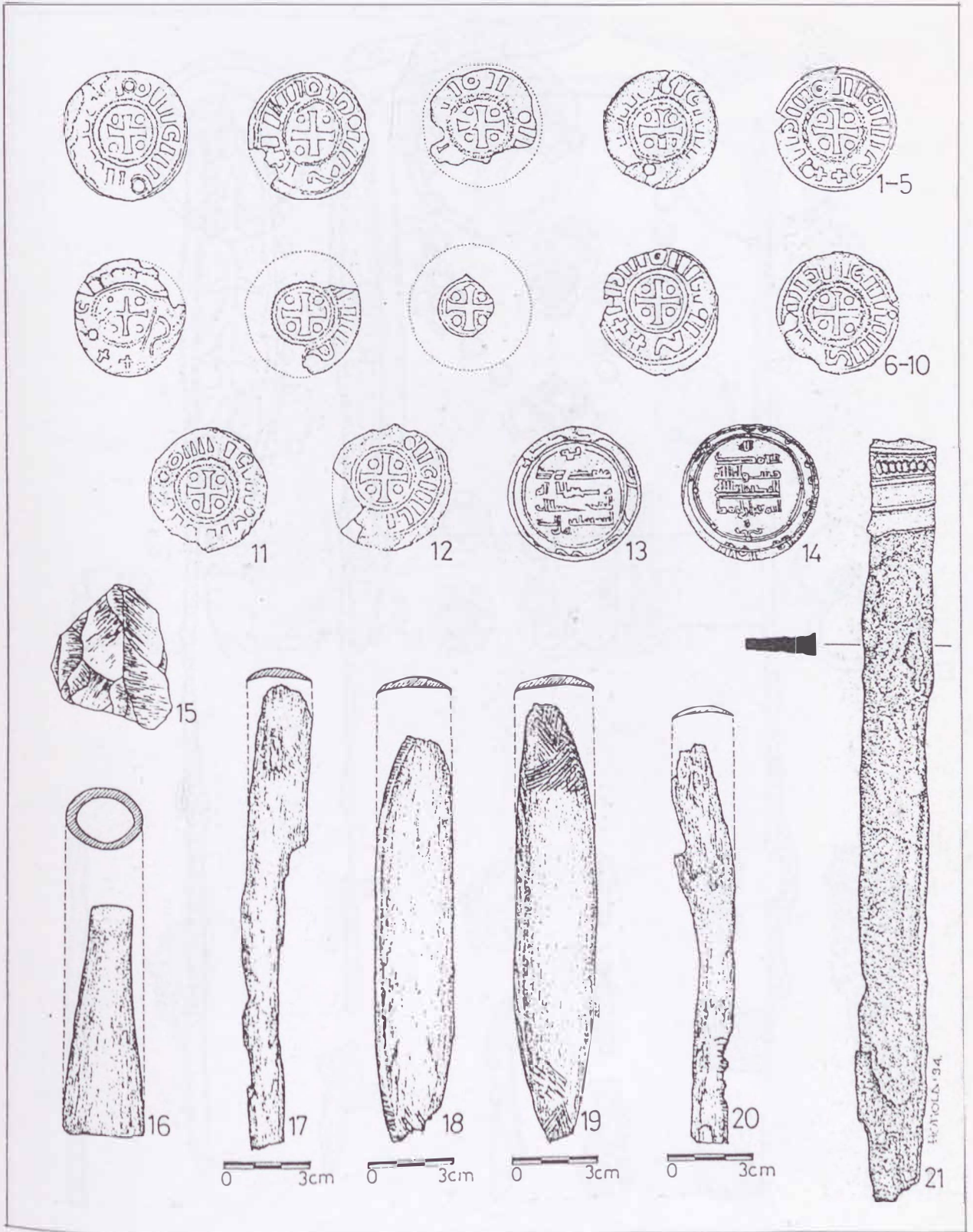
81. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 52. sír

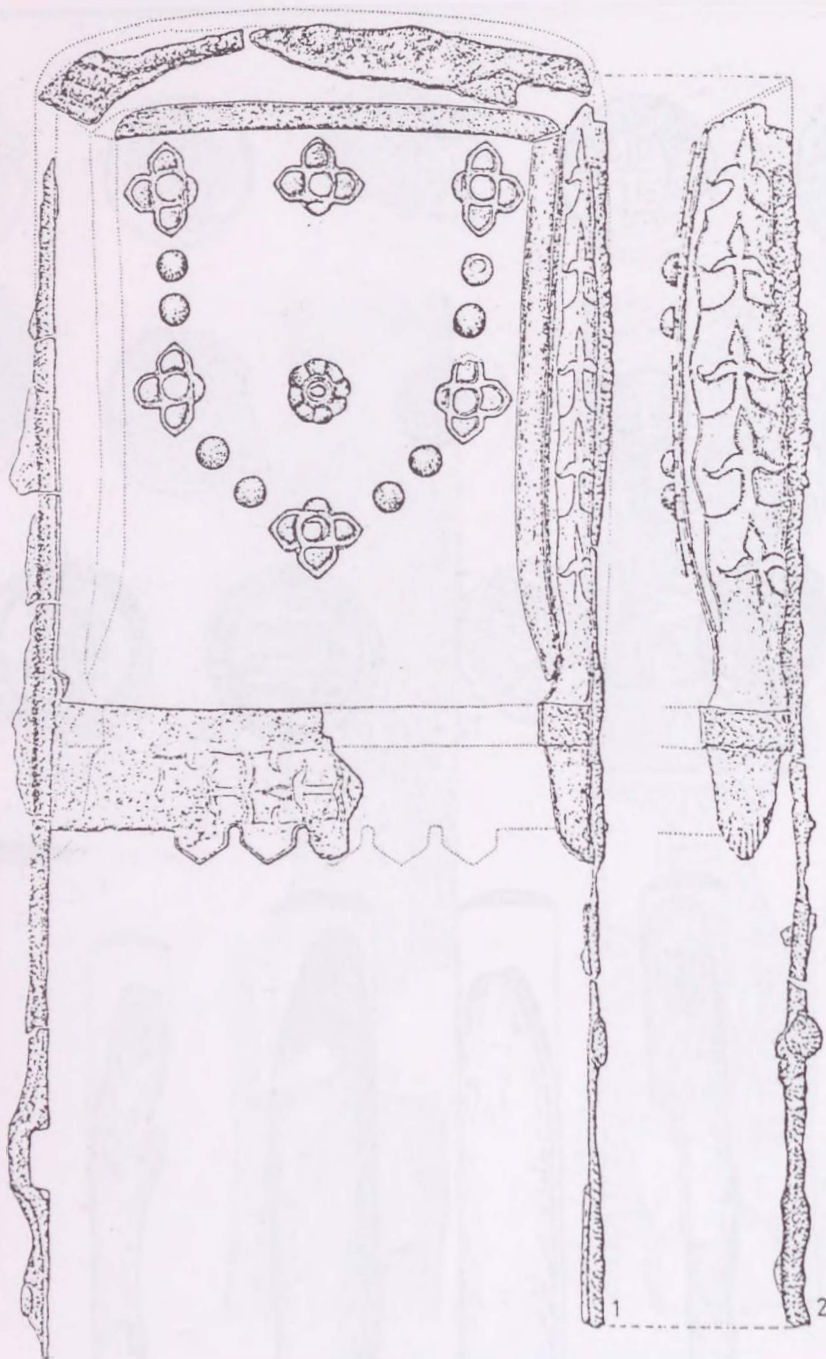
82. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 52. sír

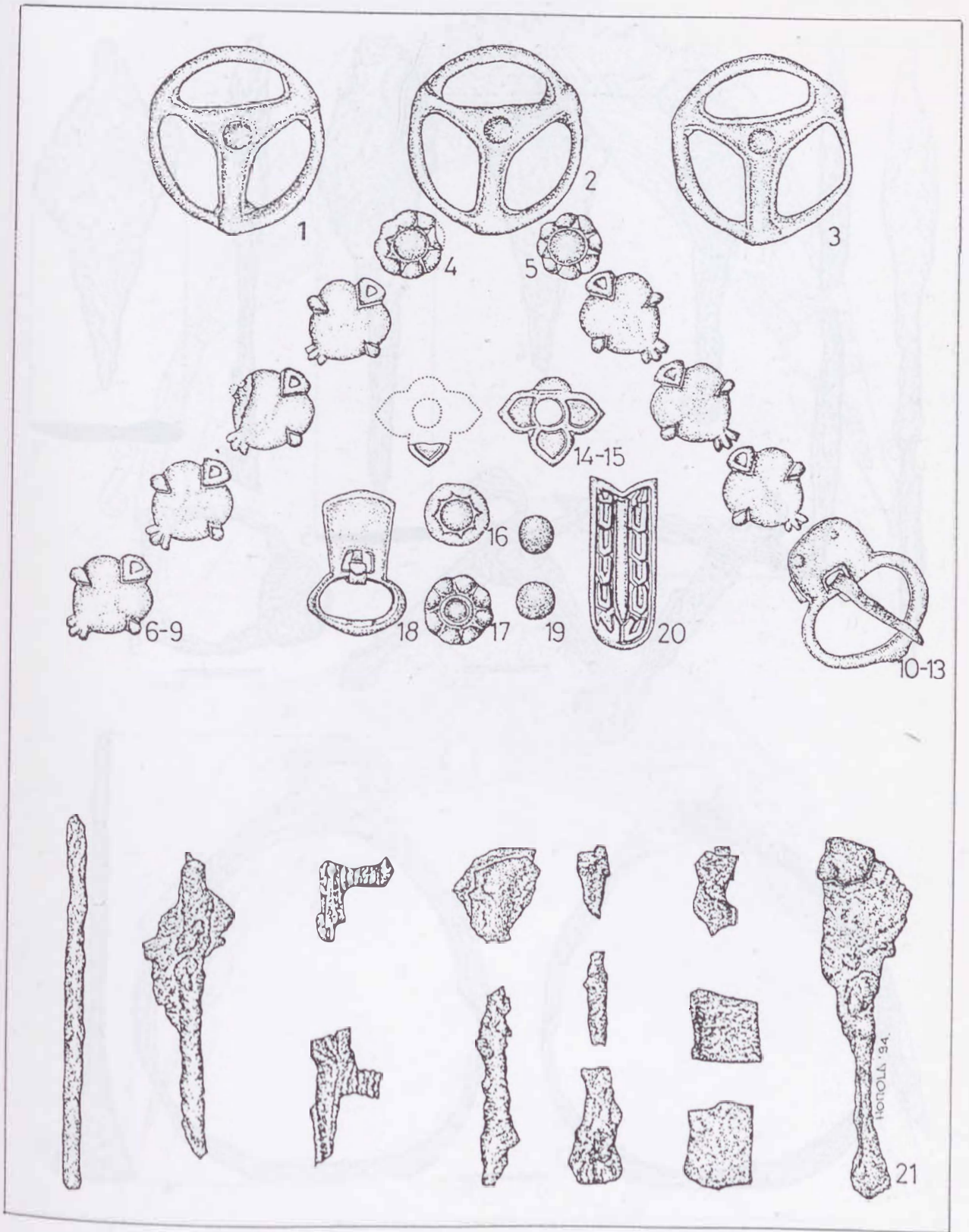
83. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 52. sír

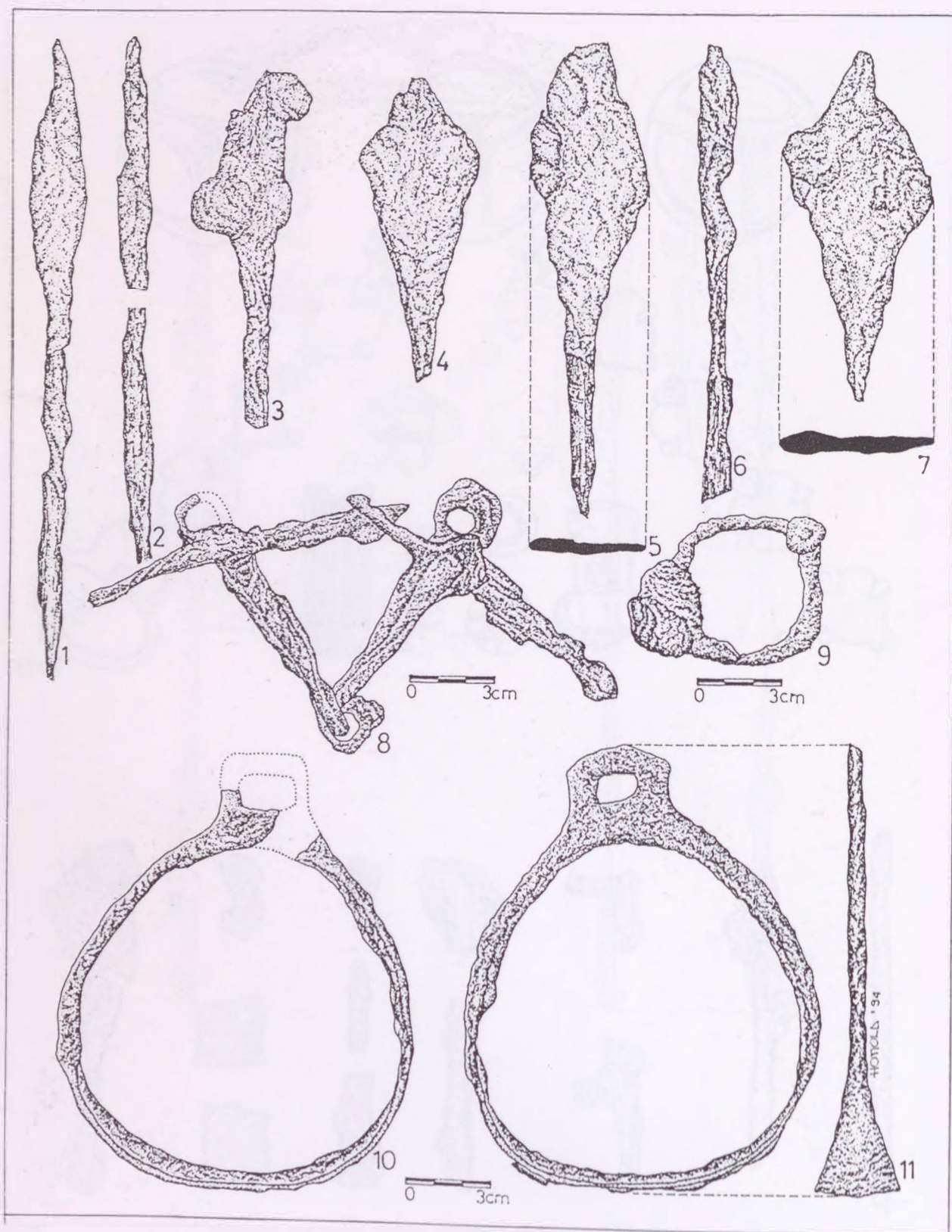
84. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-21: 52. sír

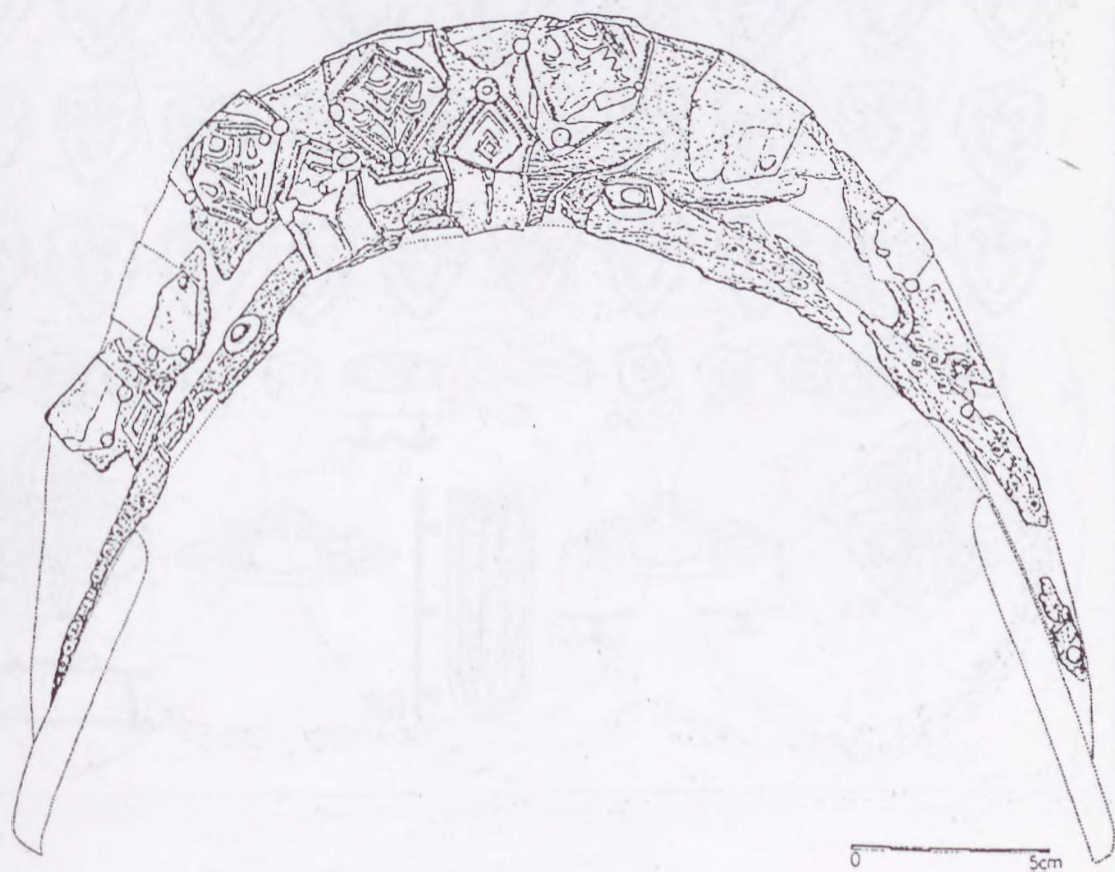
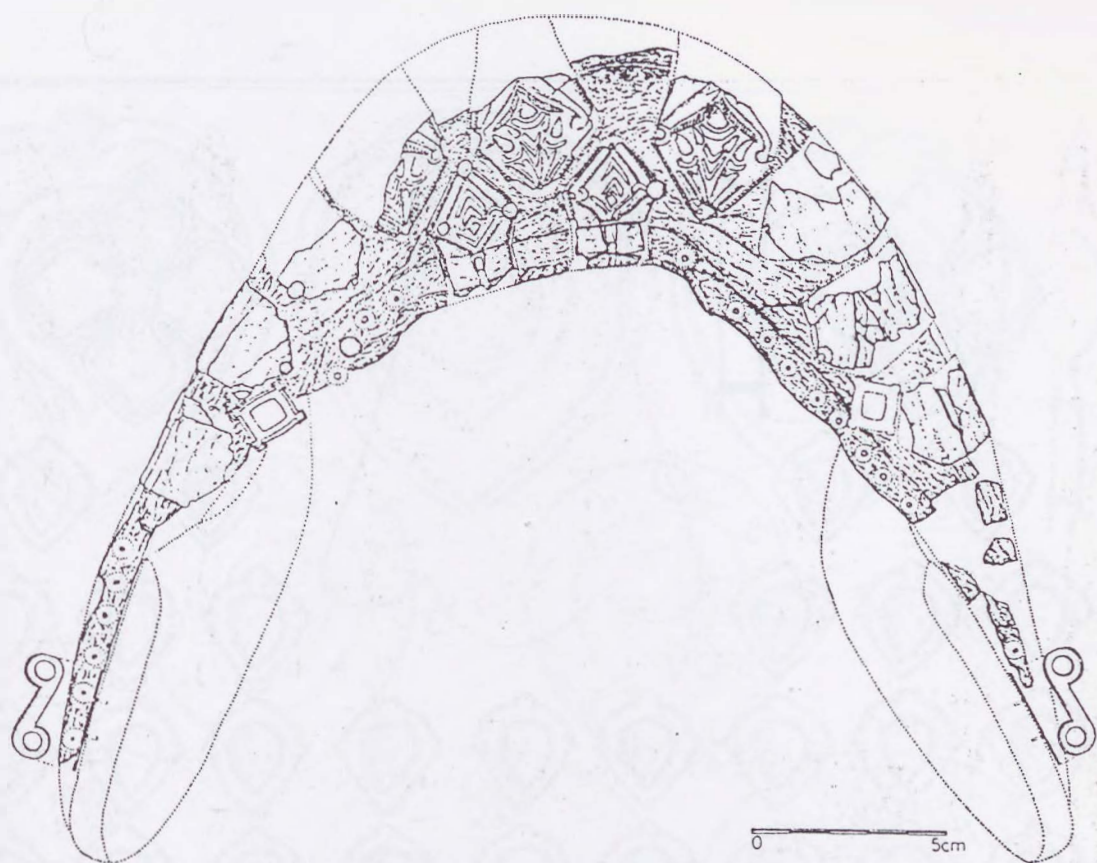
85. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 52. sír

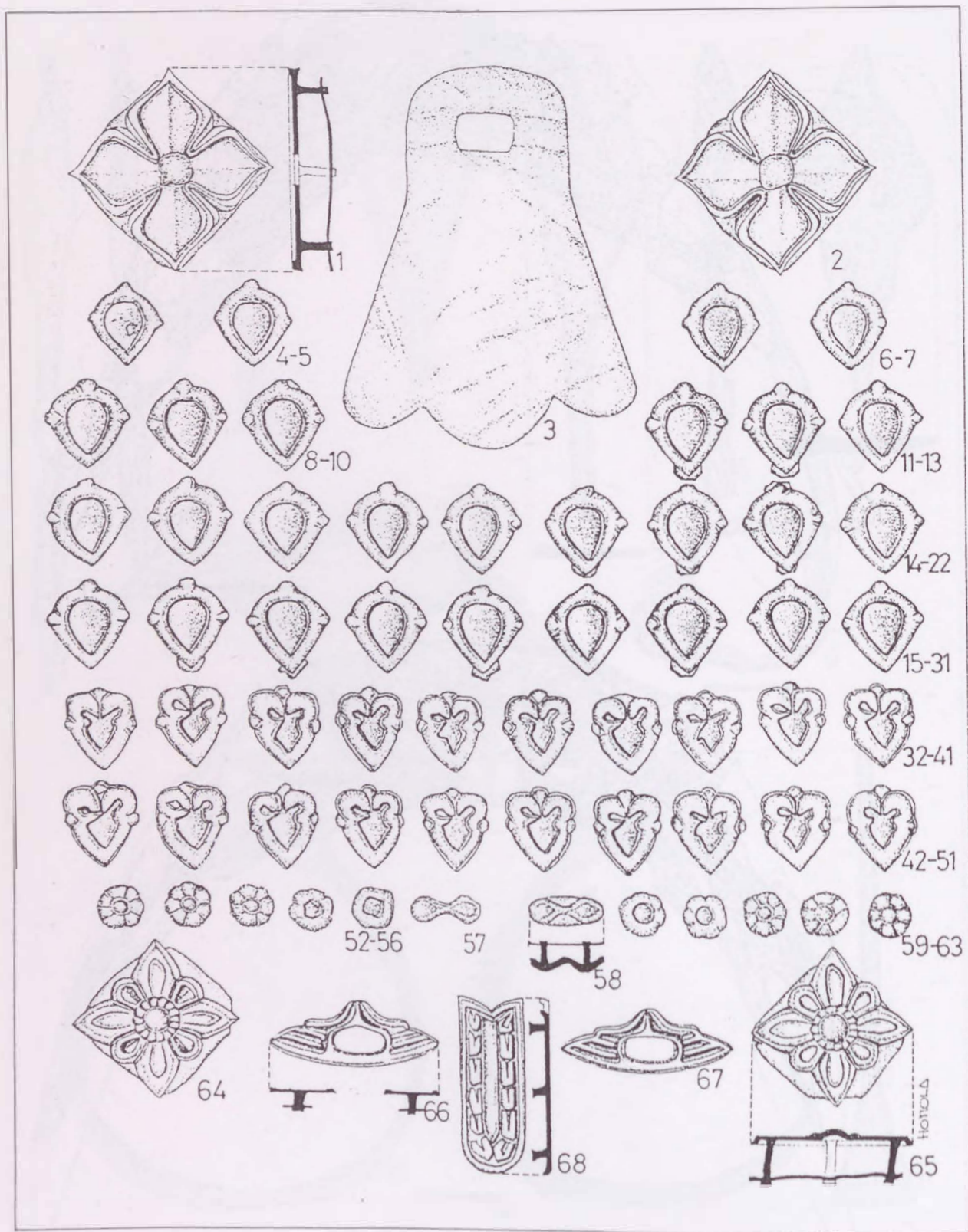
86. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-21: 52. sír

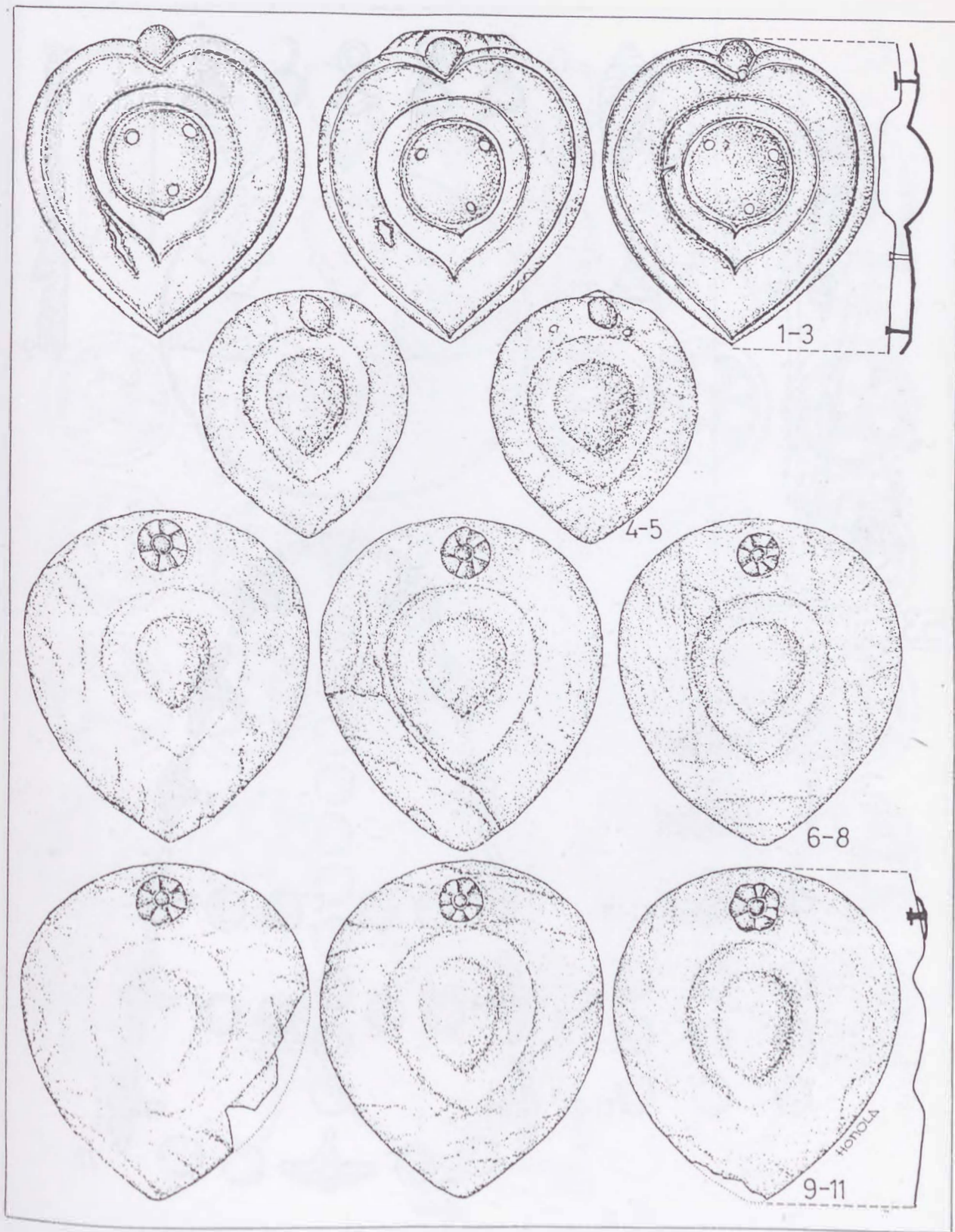
87. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-11: 52. sír

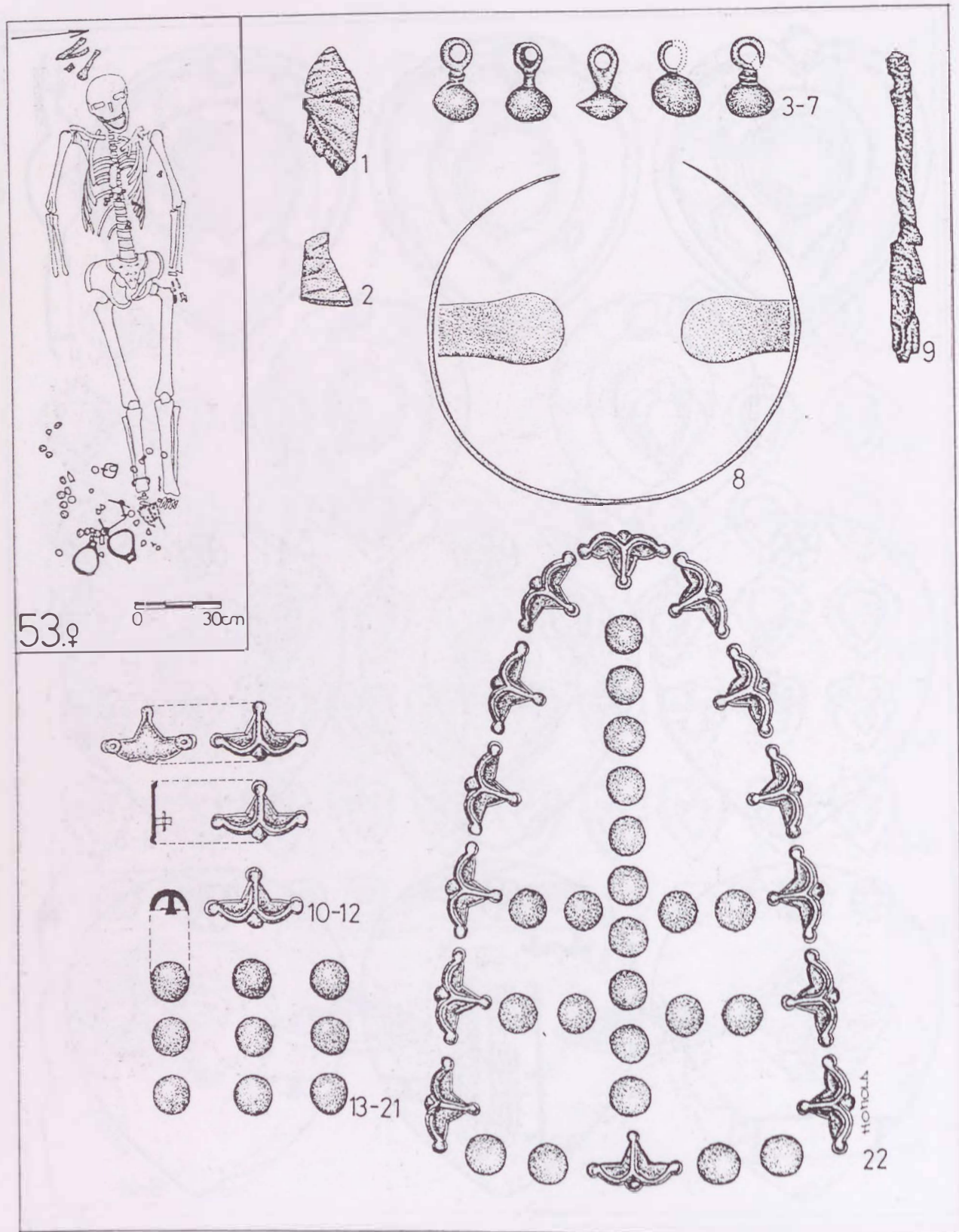
88. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 52. sír

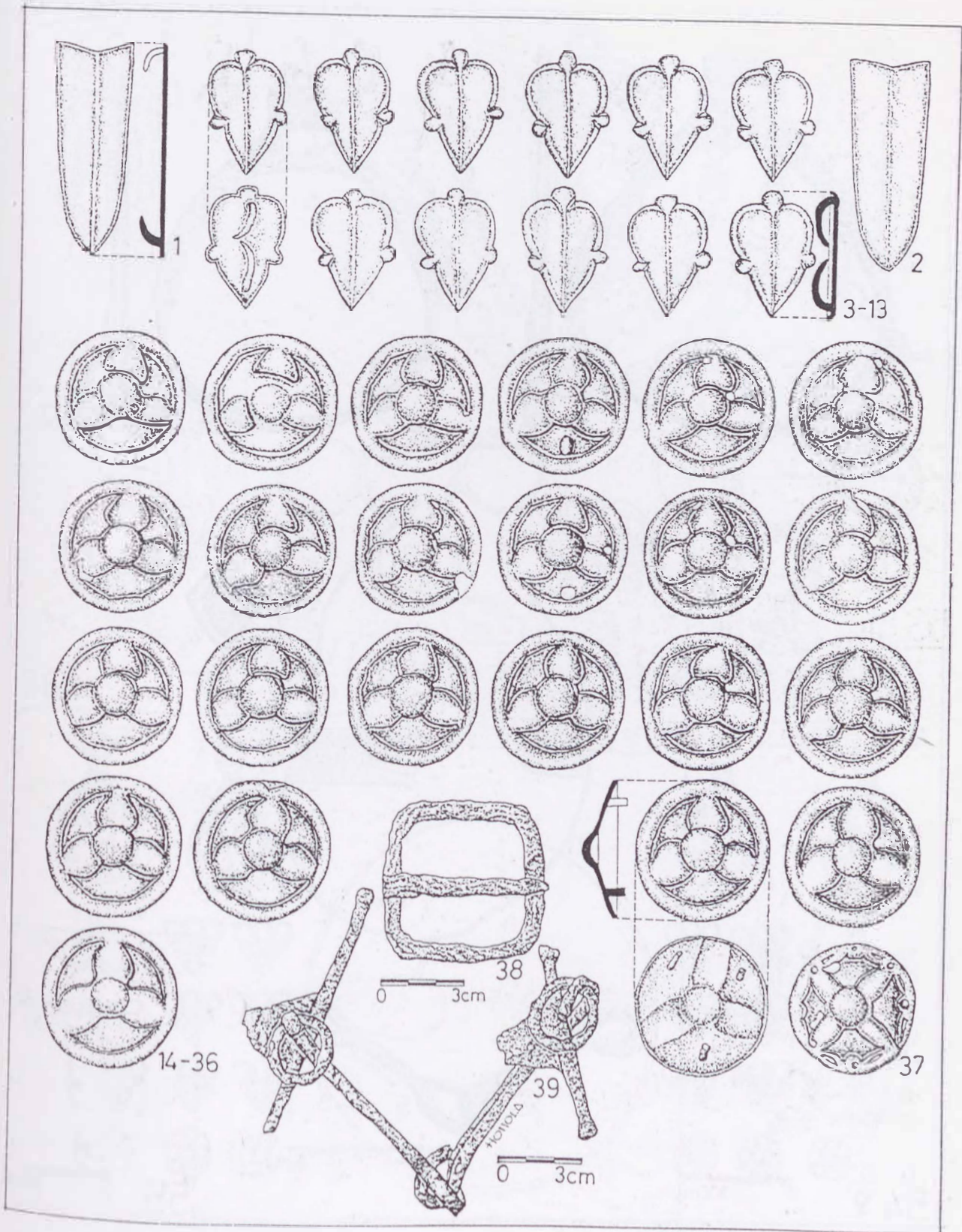
89. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-65: 52. sír

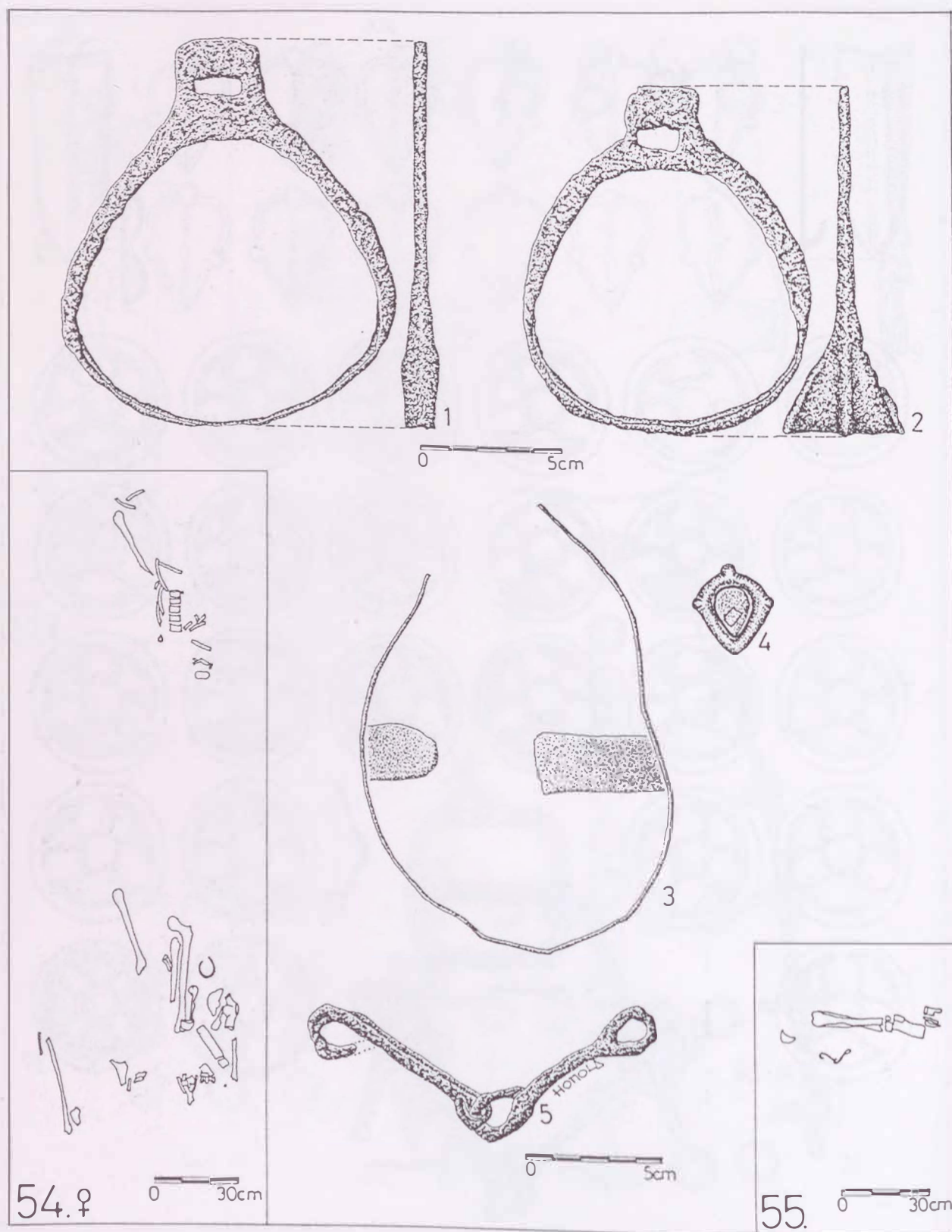
90. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-11: 52. sír

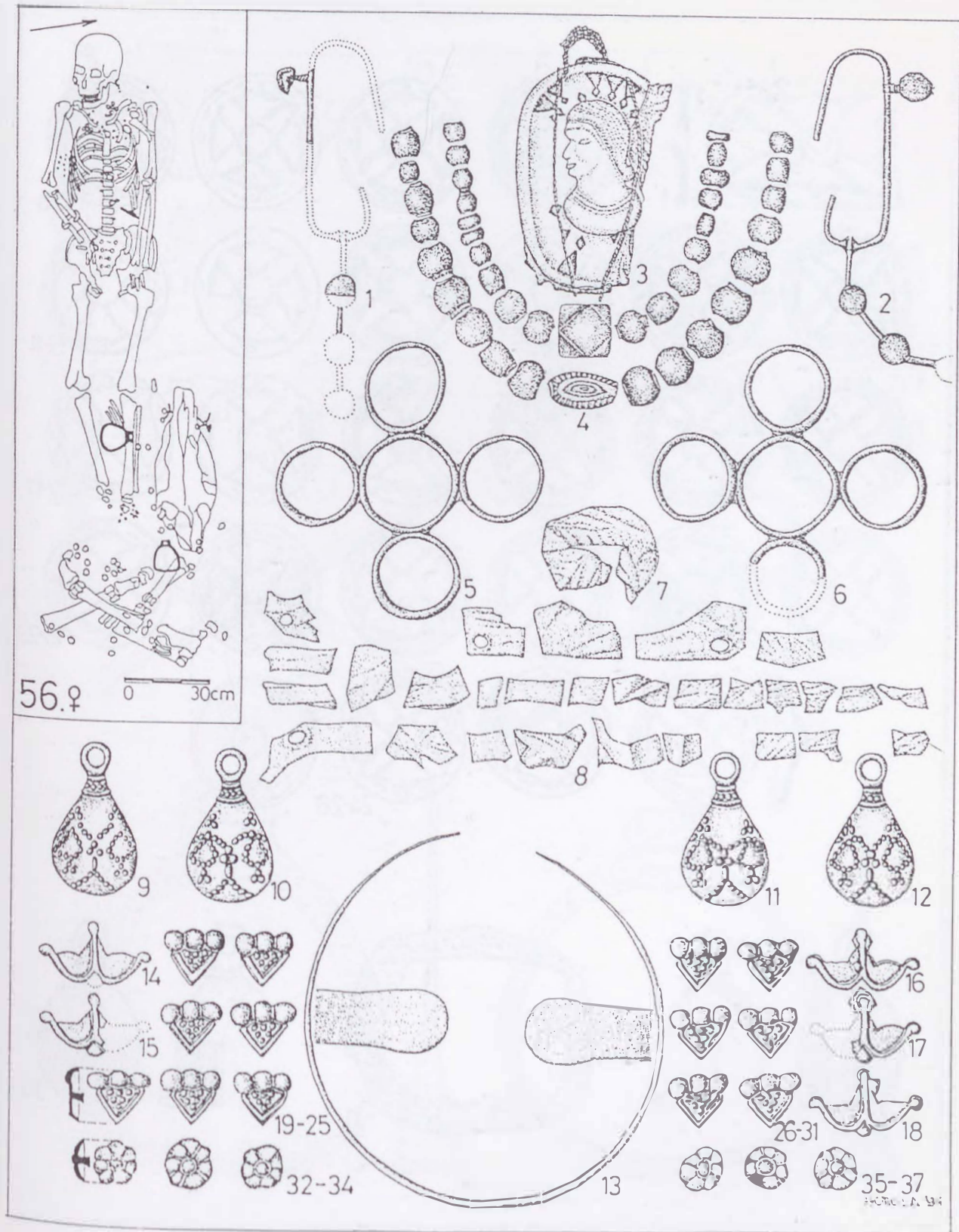
91. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-22: 53. sír

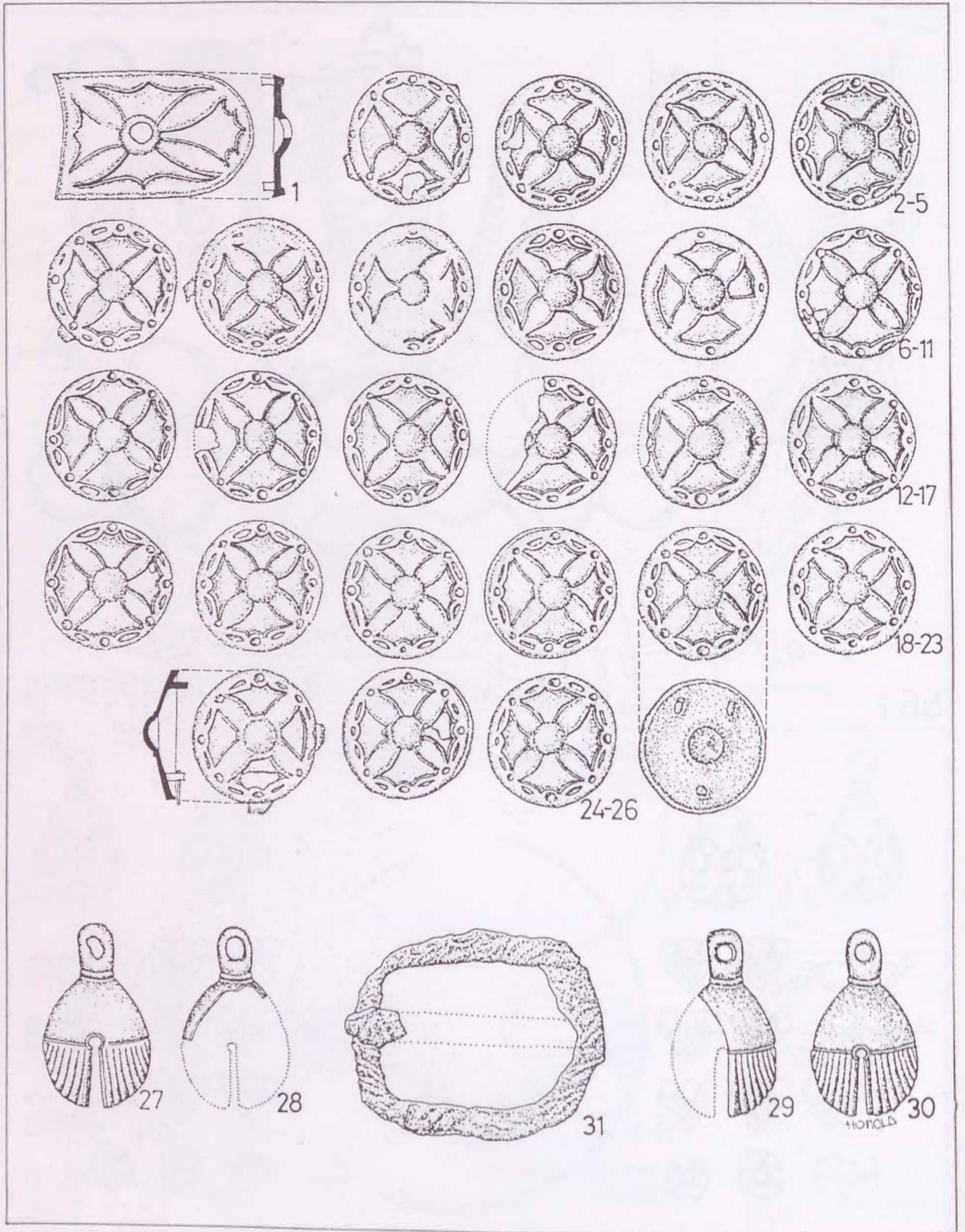
92. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-39: 53. sír

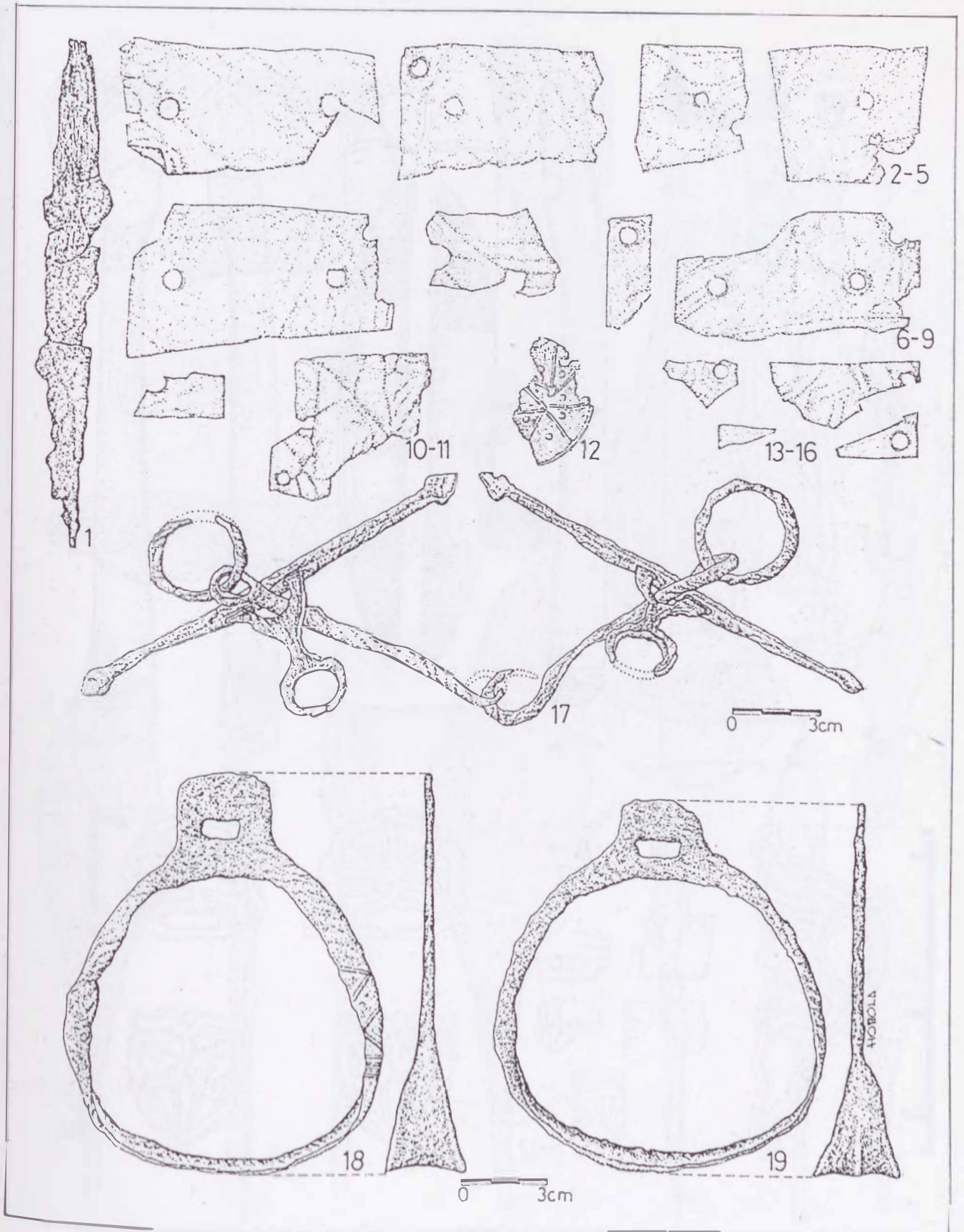
93. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-2: 53. sír, 3-4: 54. sír, 5: 55. sír

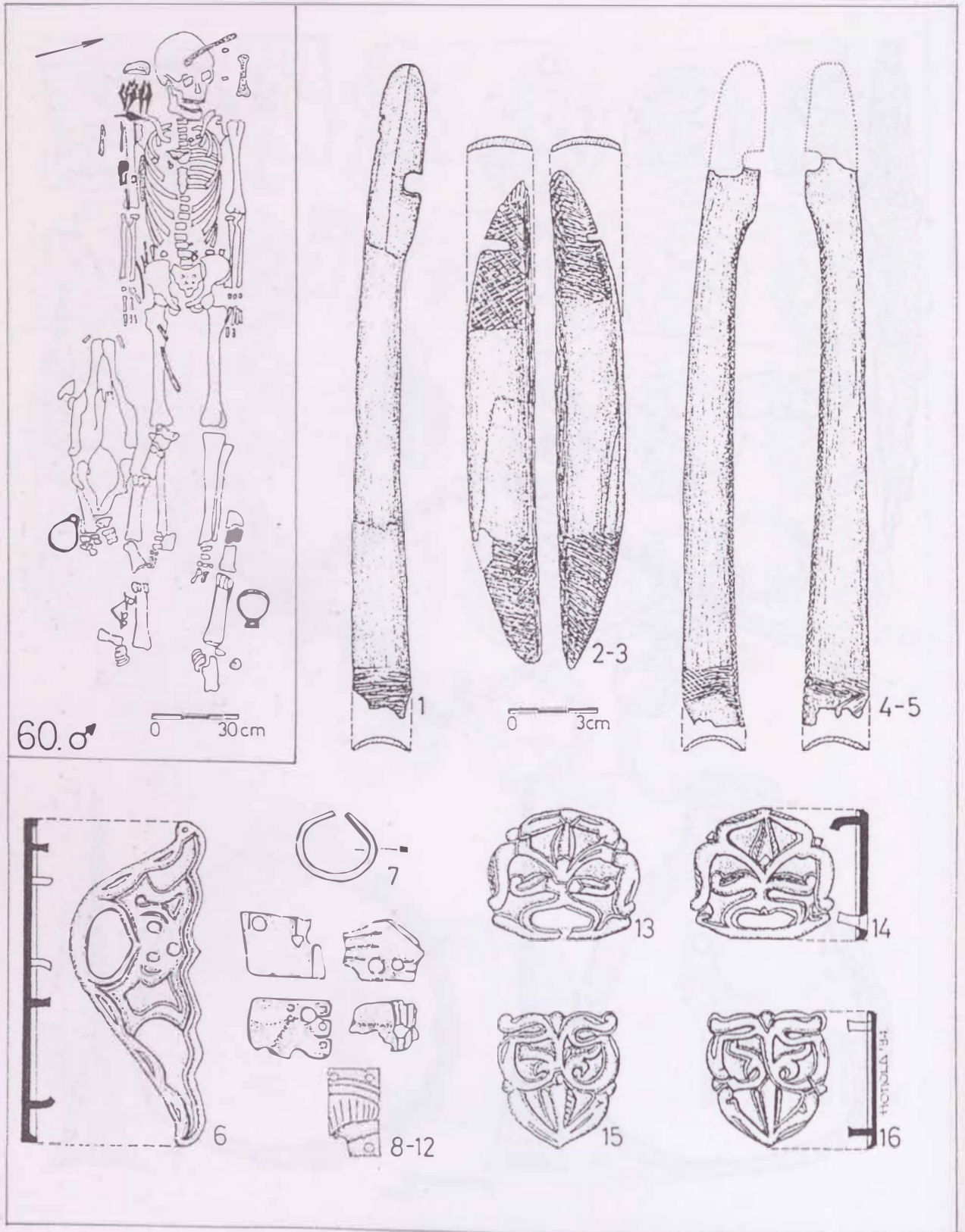
94. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-37: 56. sír

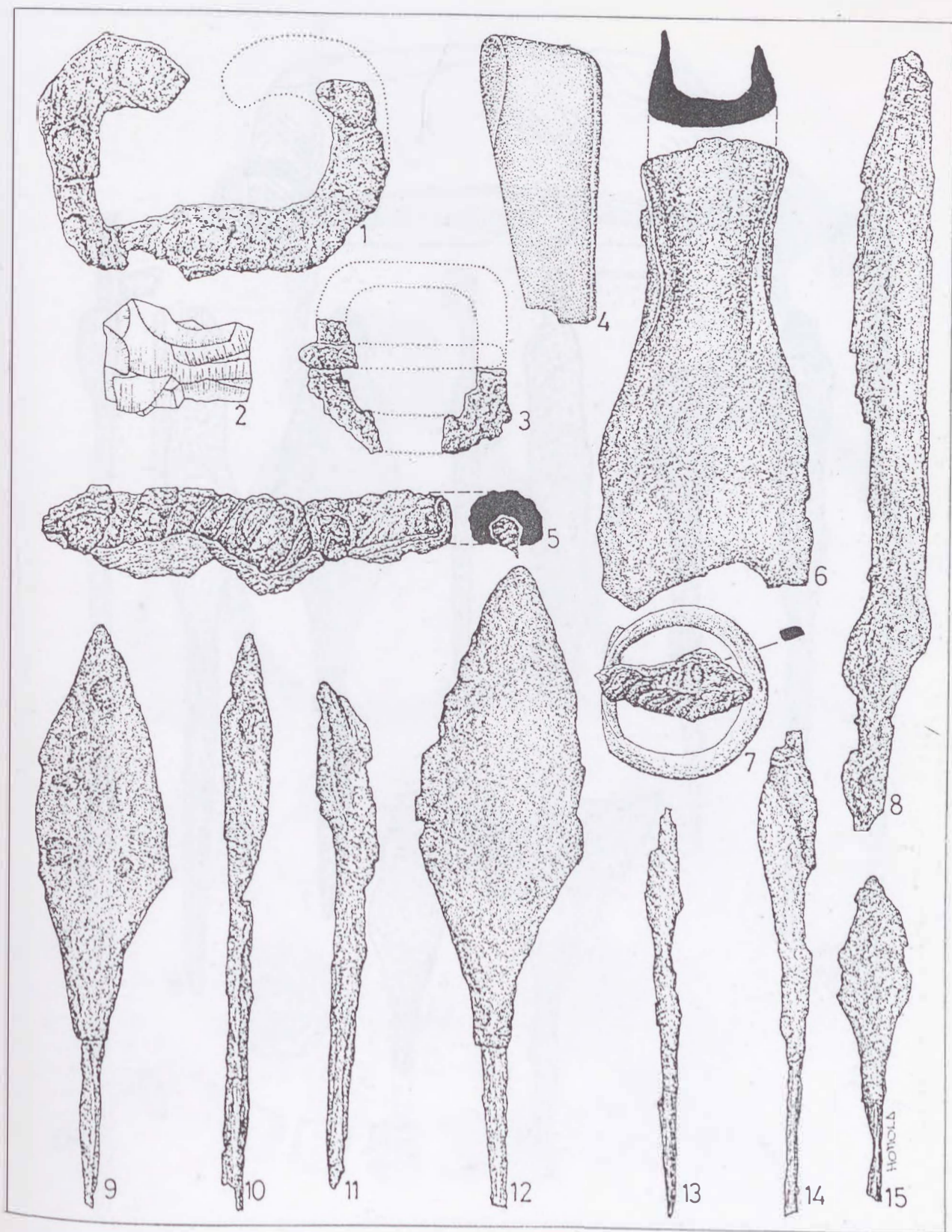
95. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-31: 56. sír

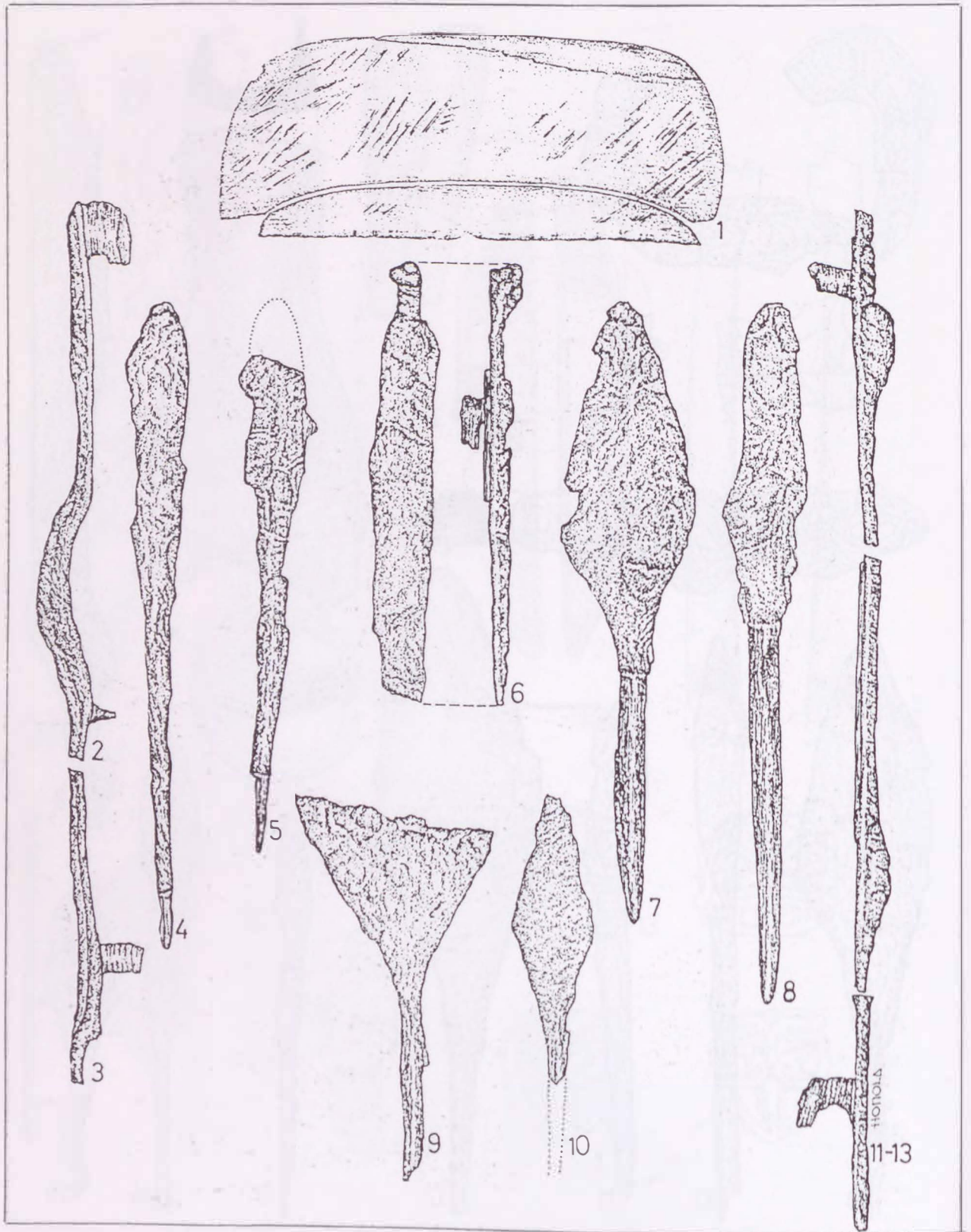
96. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-19: 56. sír

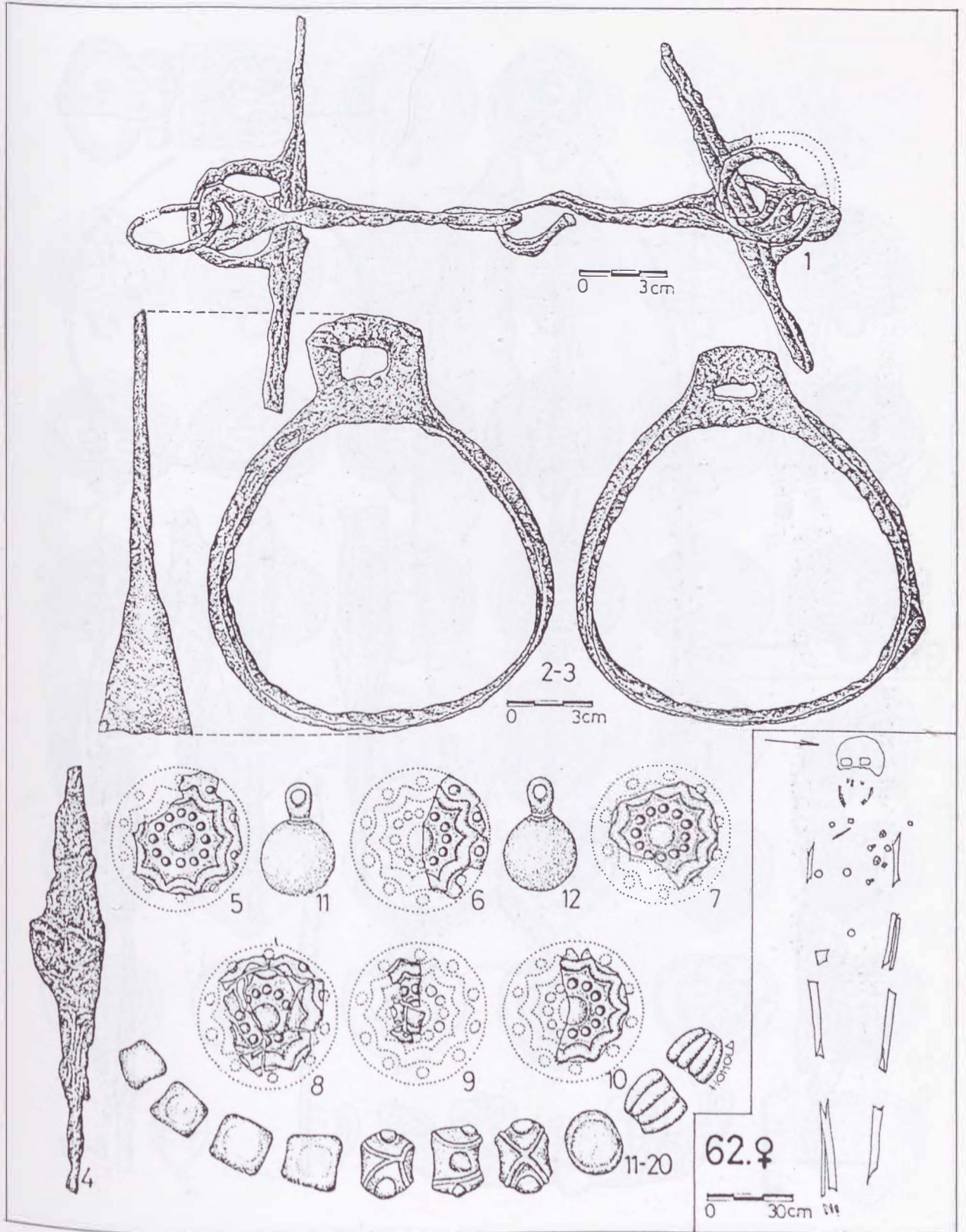
97. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-16: 60. sír

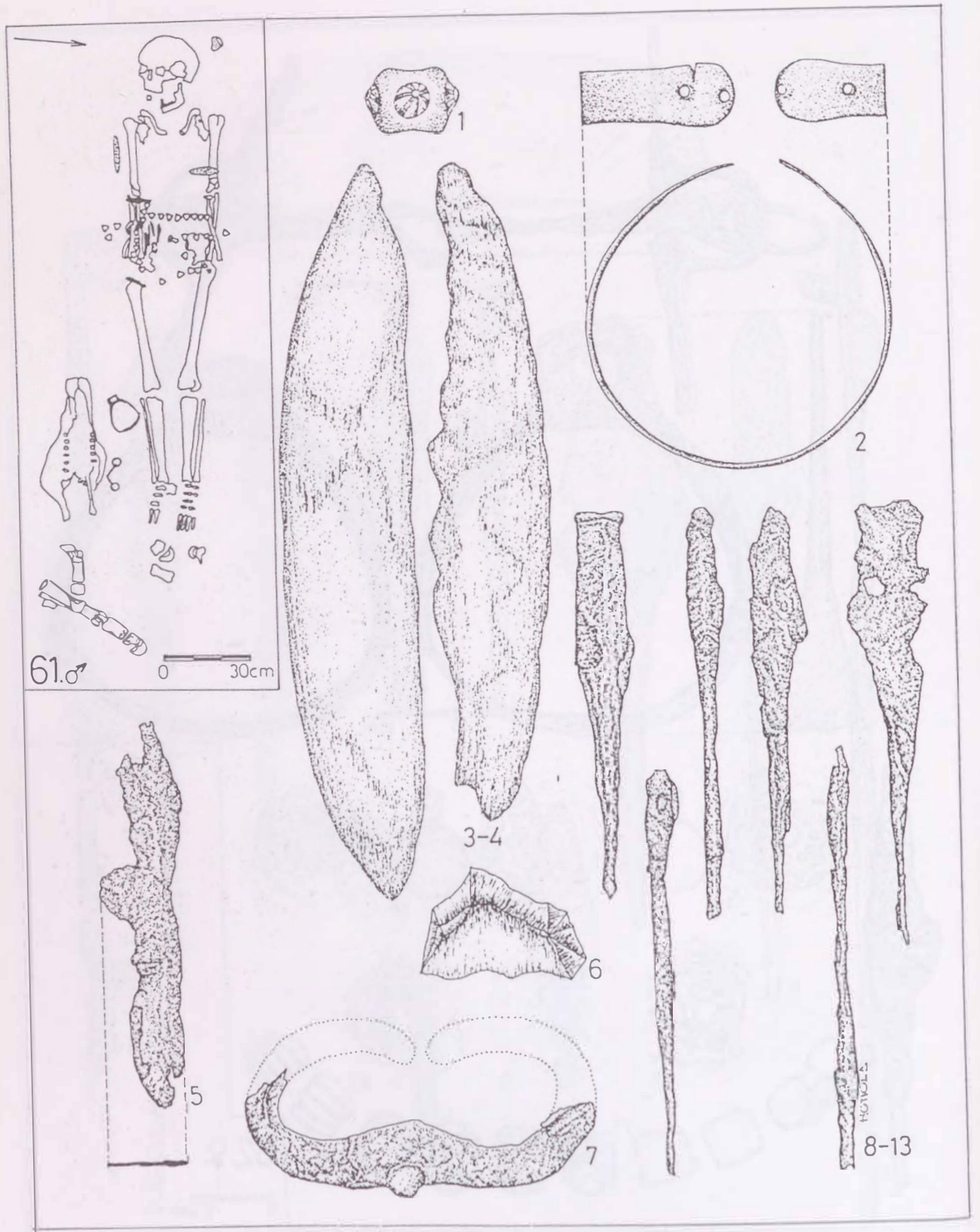
98. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-15: 60. sír

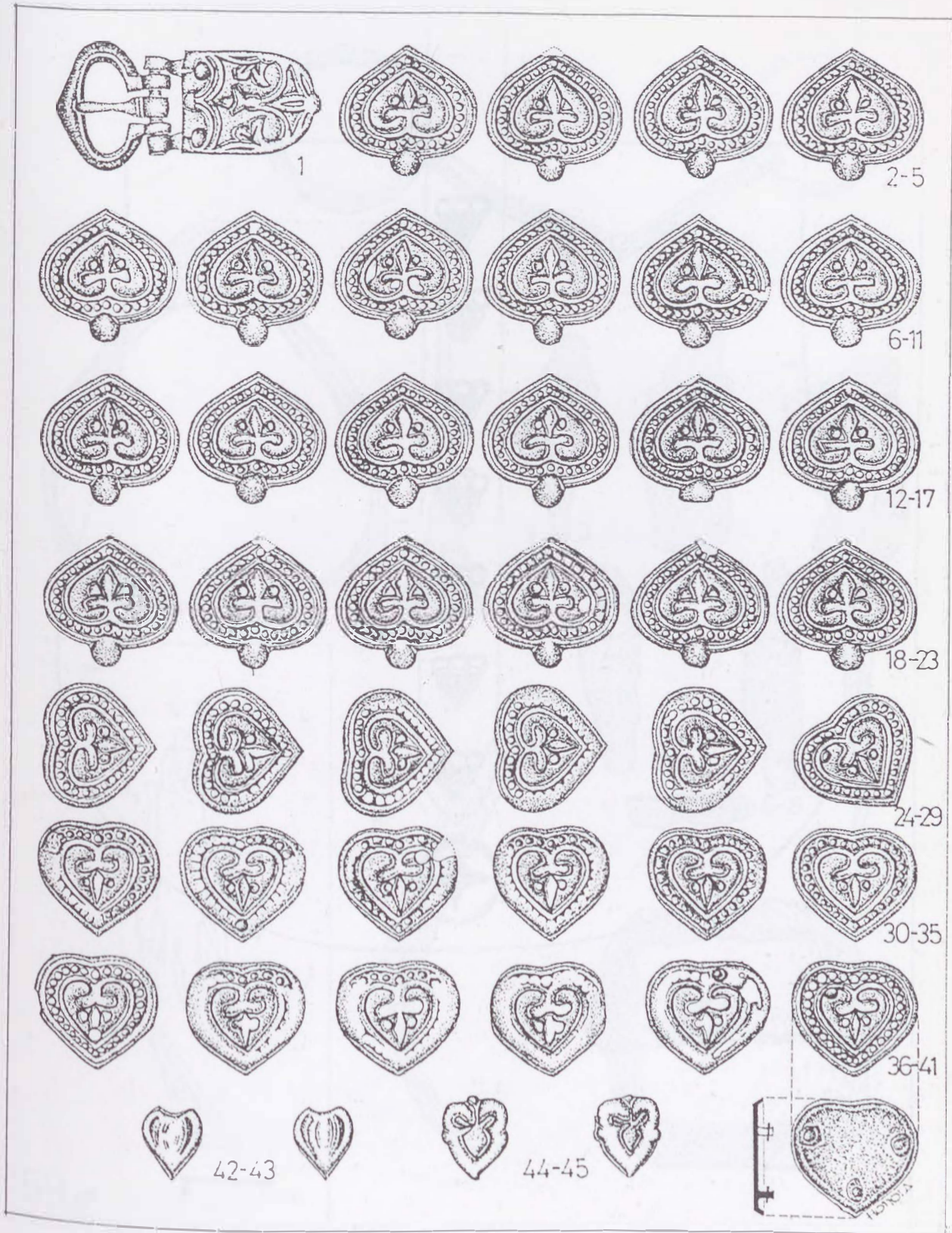
99. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-13: 60. sír

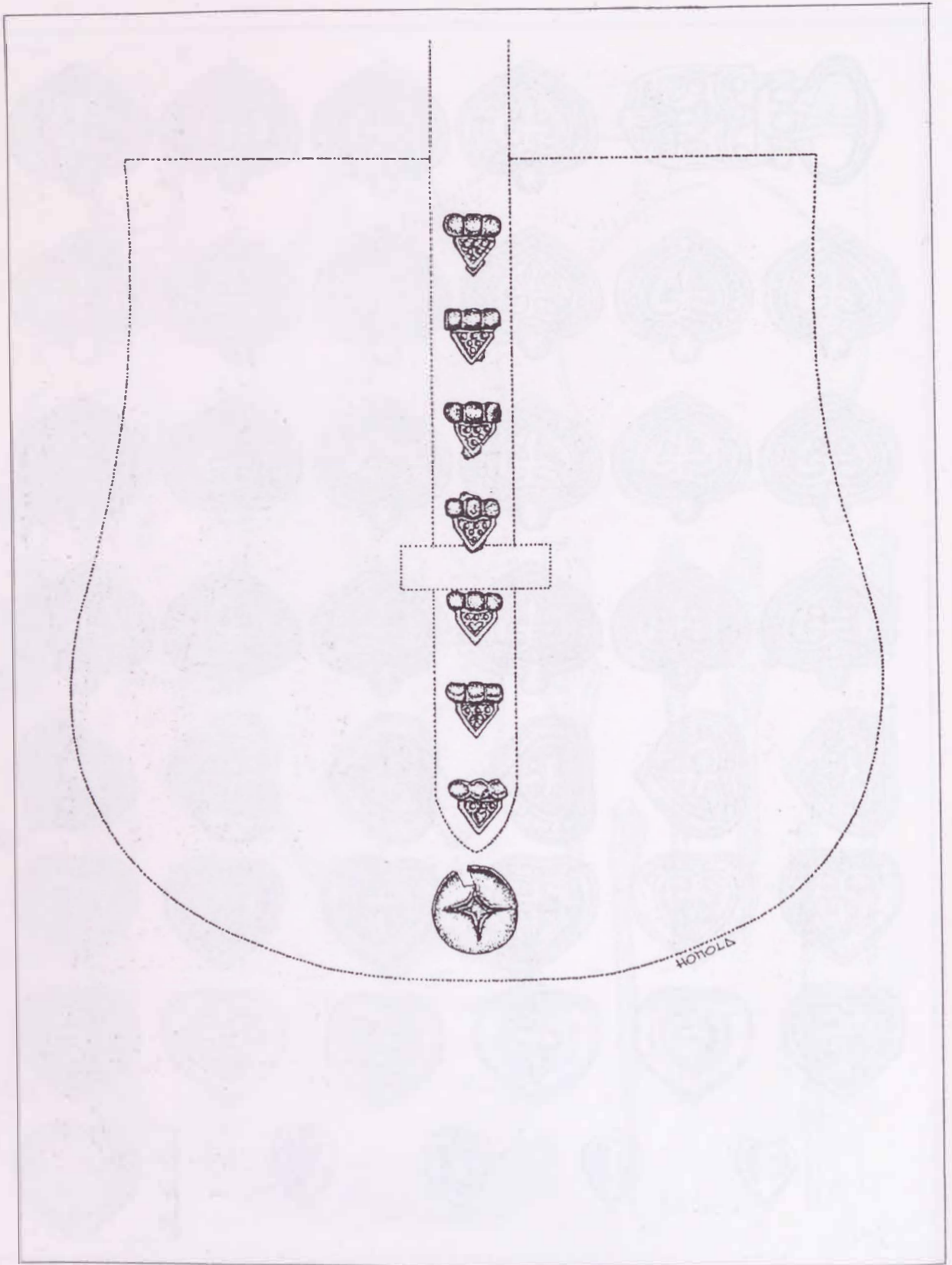
100. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-3: 60. sír, 4-20: 62. sír

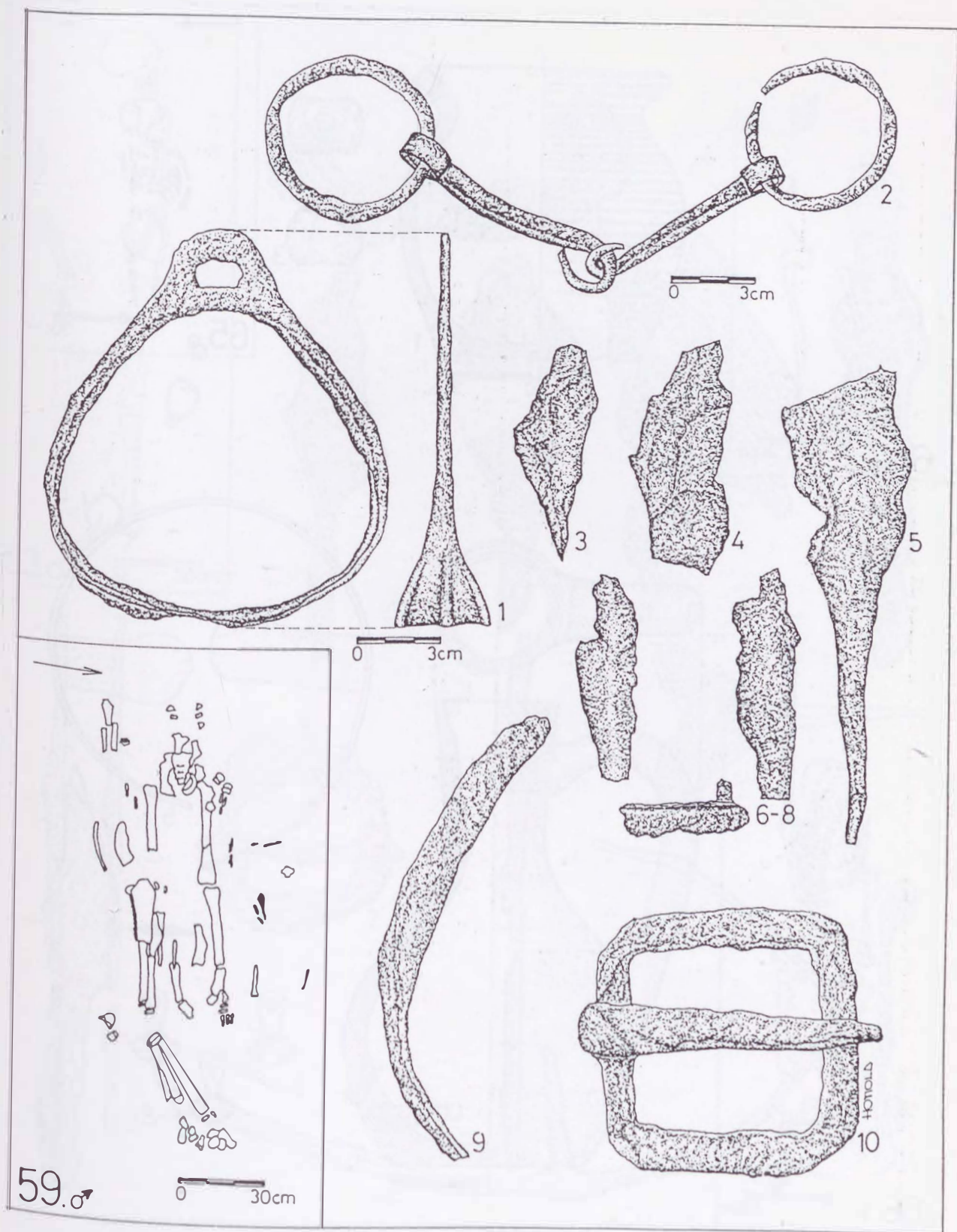
101. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-13: 61. sír

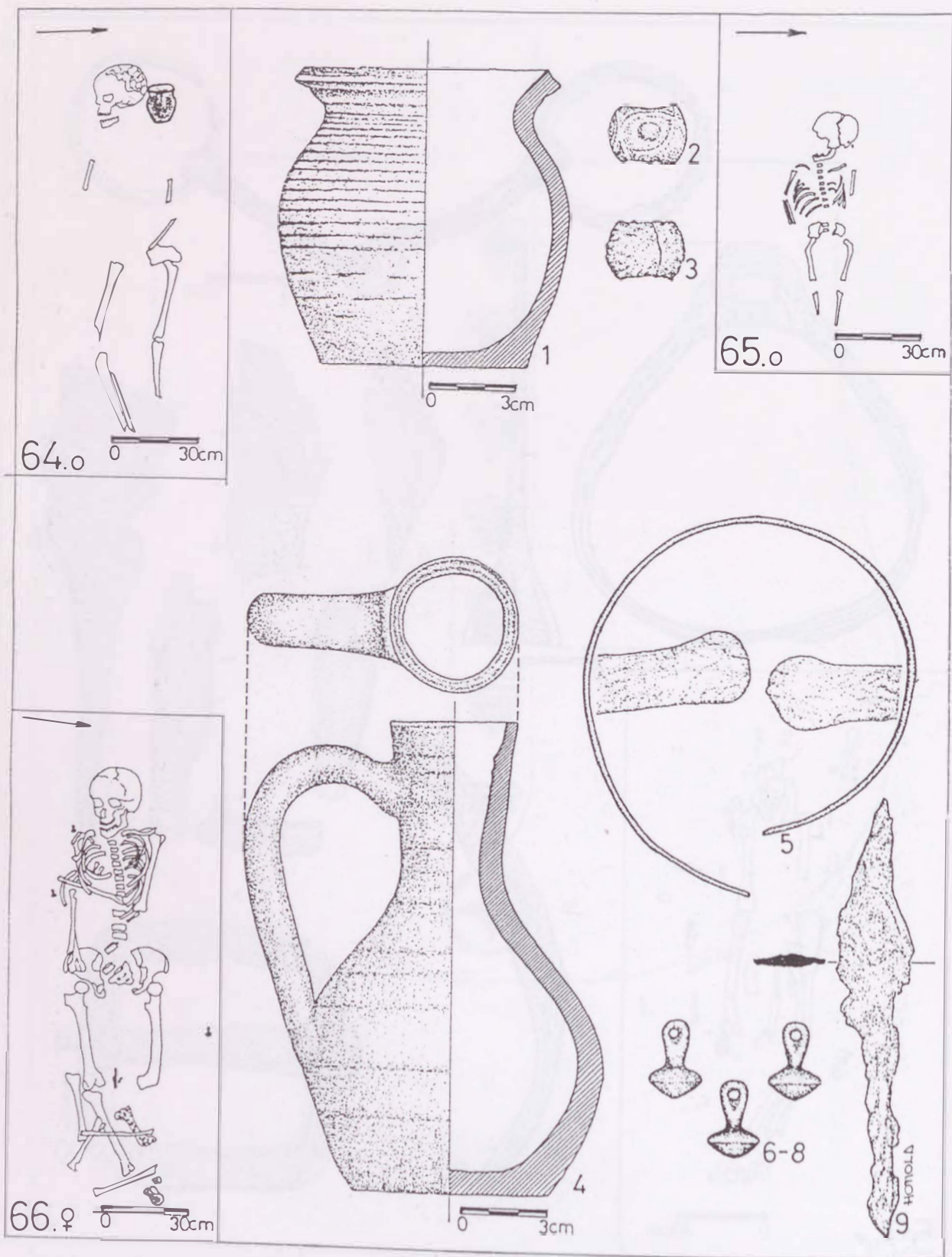
102. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-45: 61. sír

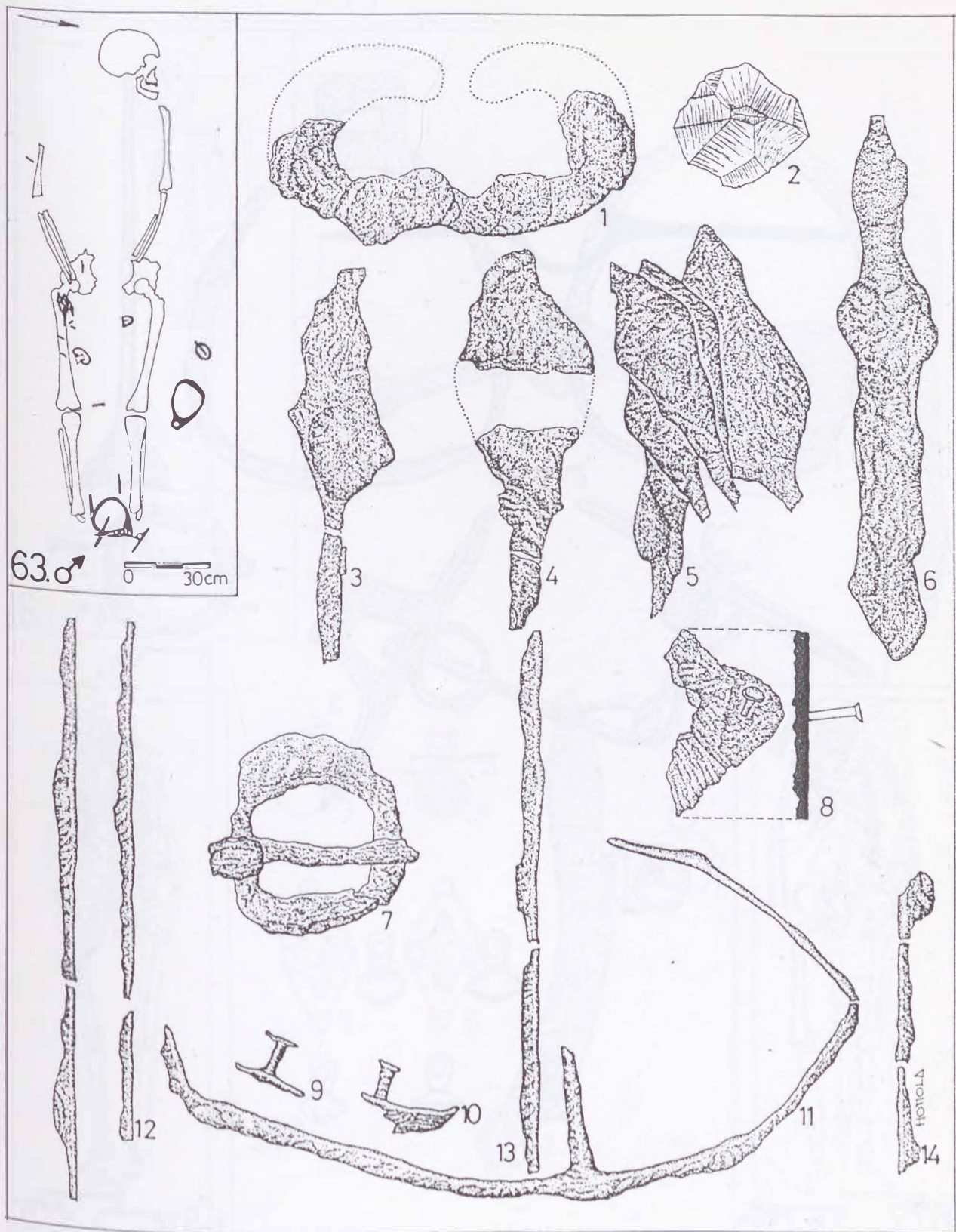
103. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 61. sír

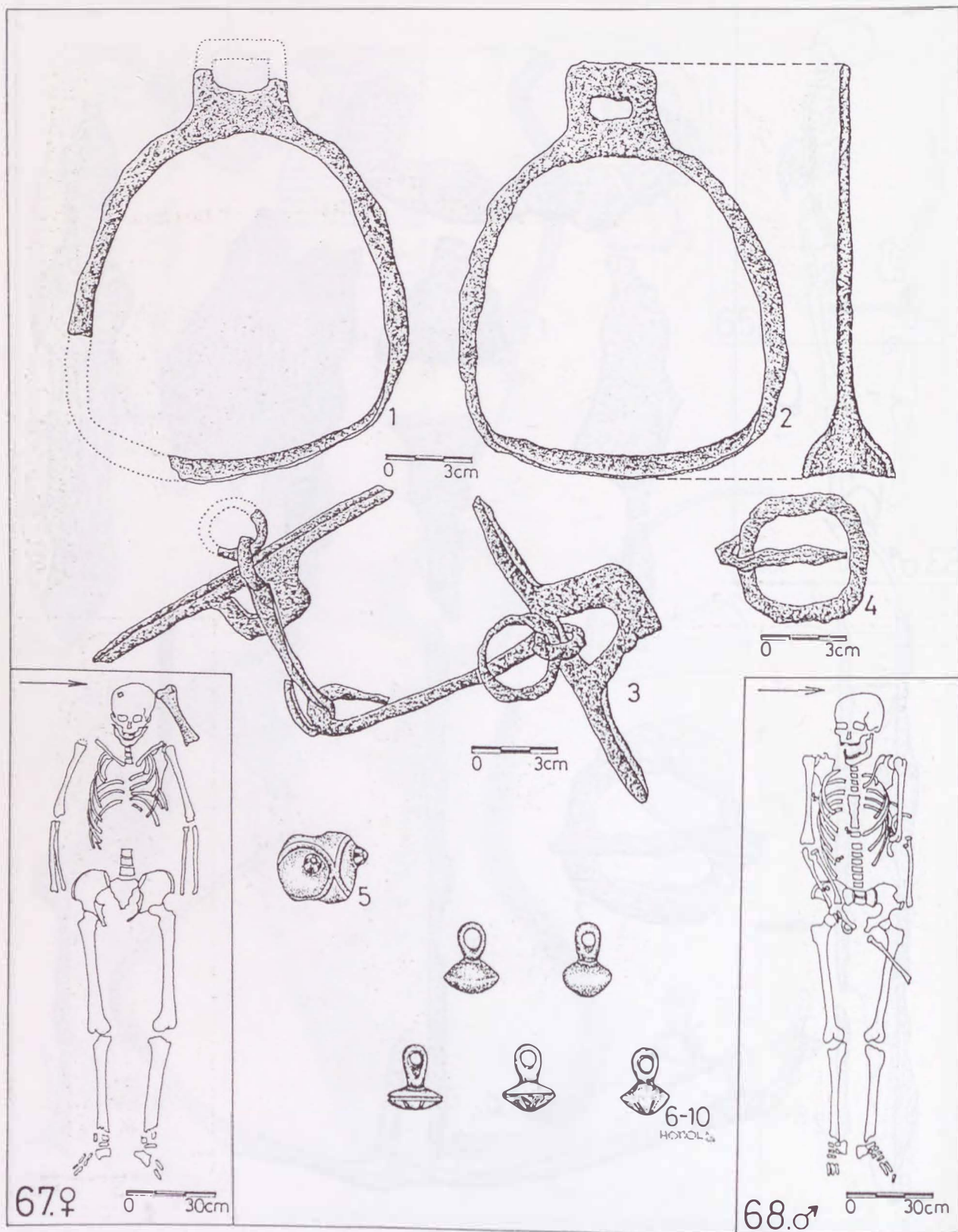
104. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-2: 61. sír, 3-10: 59. sír

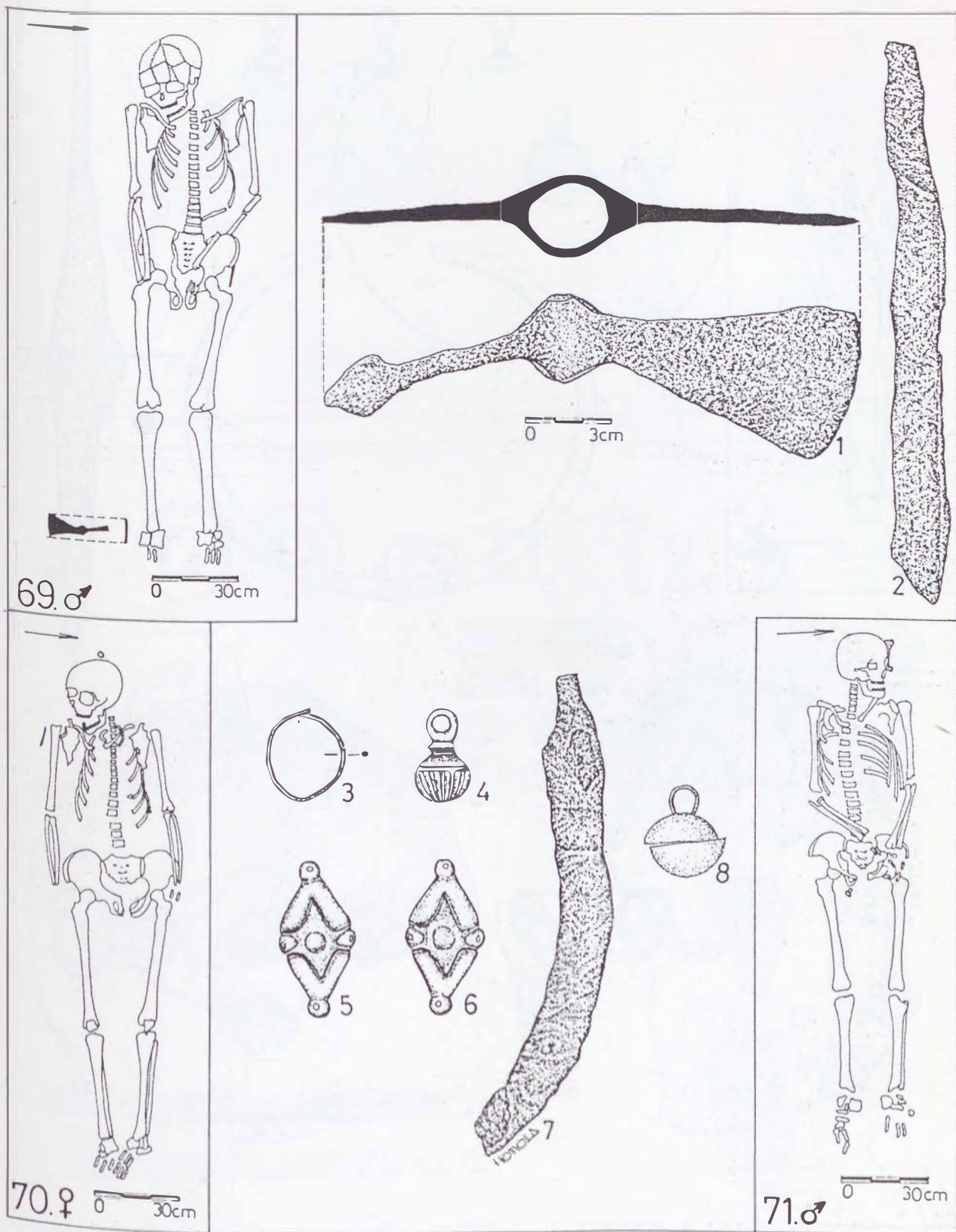
105. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1: 64. sír, 2-3: 65. sír, 4-9: 66. sír

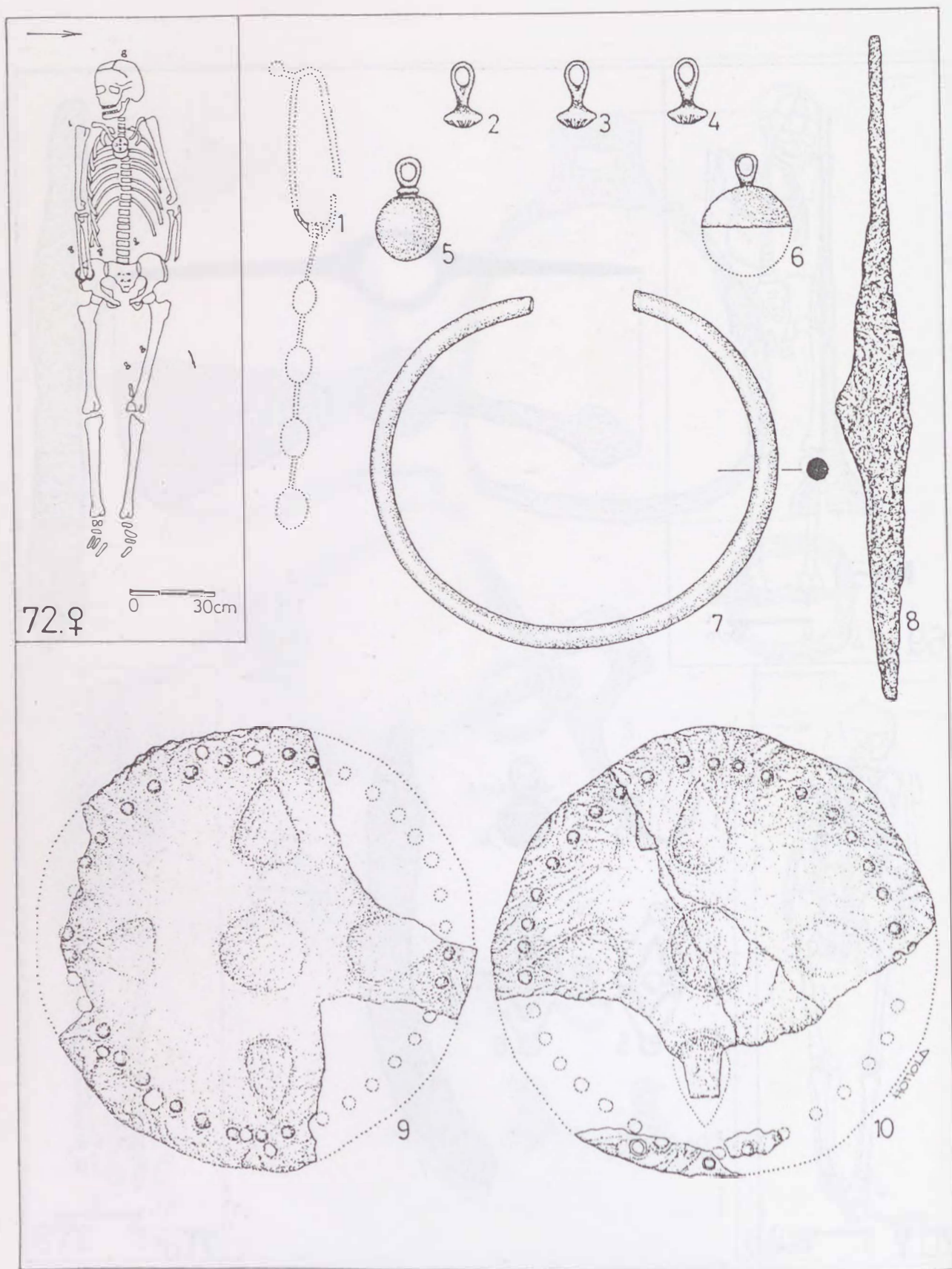
106. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-14: 63. sír

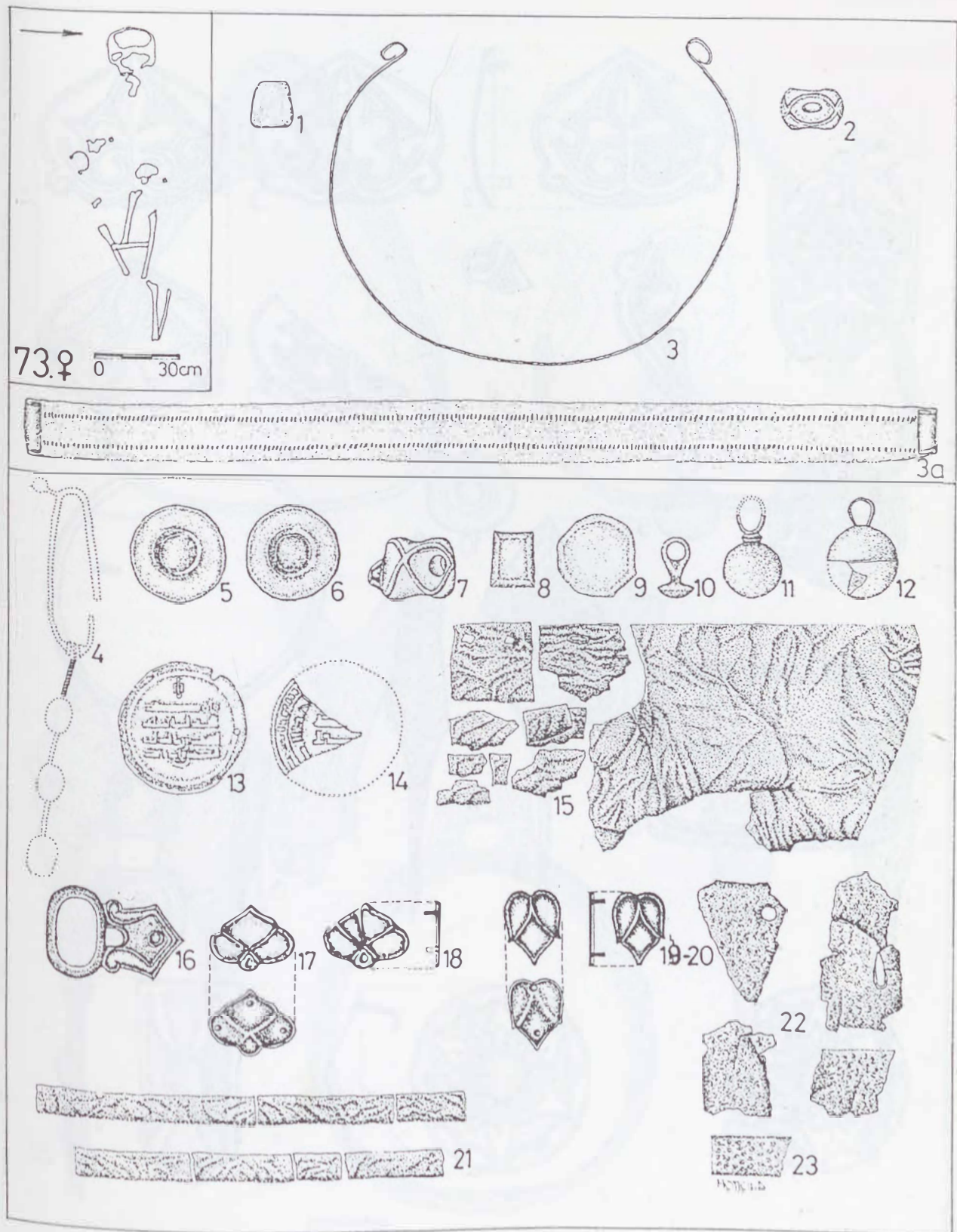
107. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-4: 63. sír, 5: 67. sír, 6-10: 68. sír

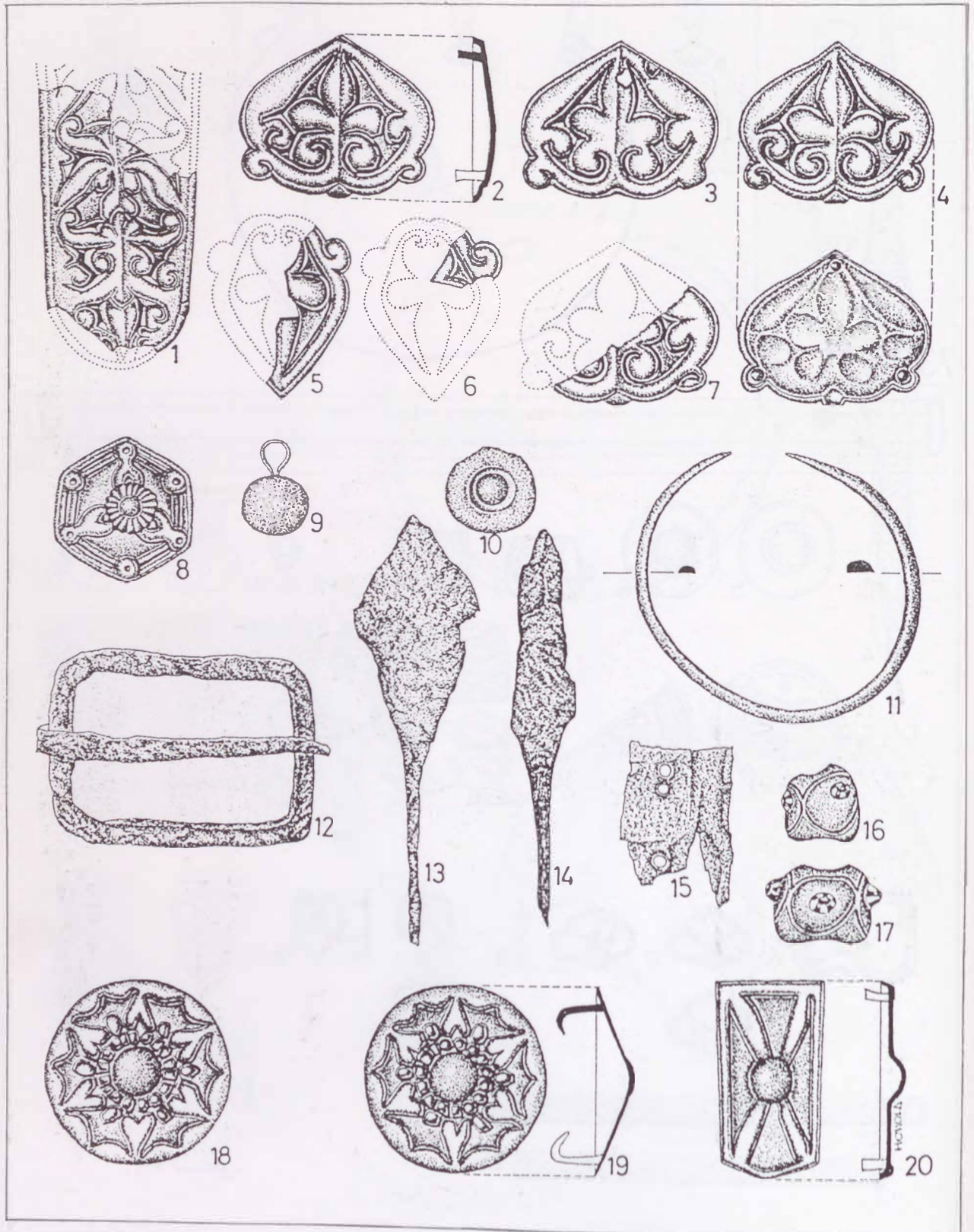
108. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-2: 69. sír, 3-7: 70. sír, 8: 71. sír

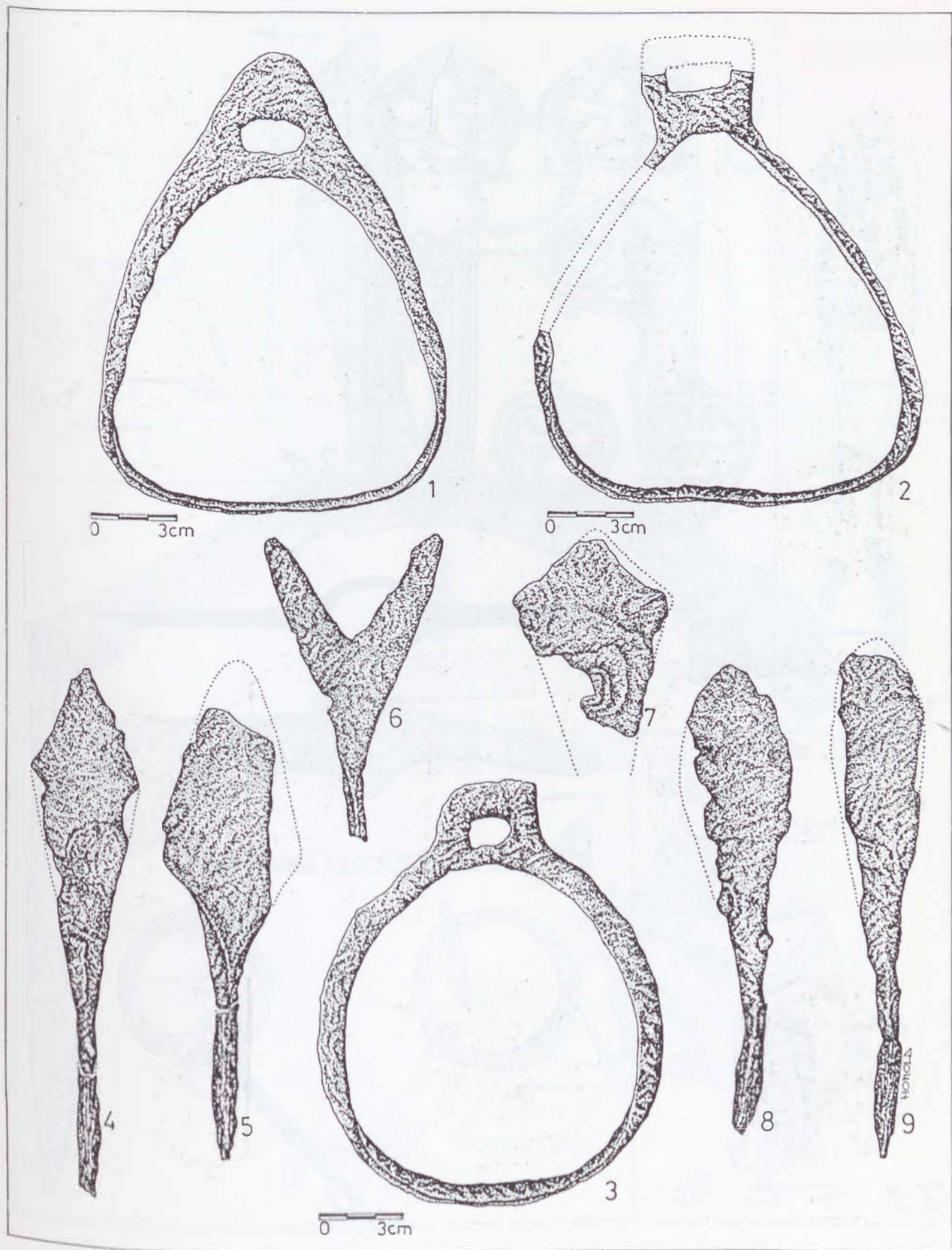
109. tábla: Karos-Eperjesszőg II. temető, 1-10: 72. sír

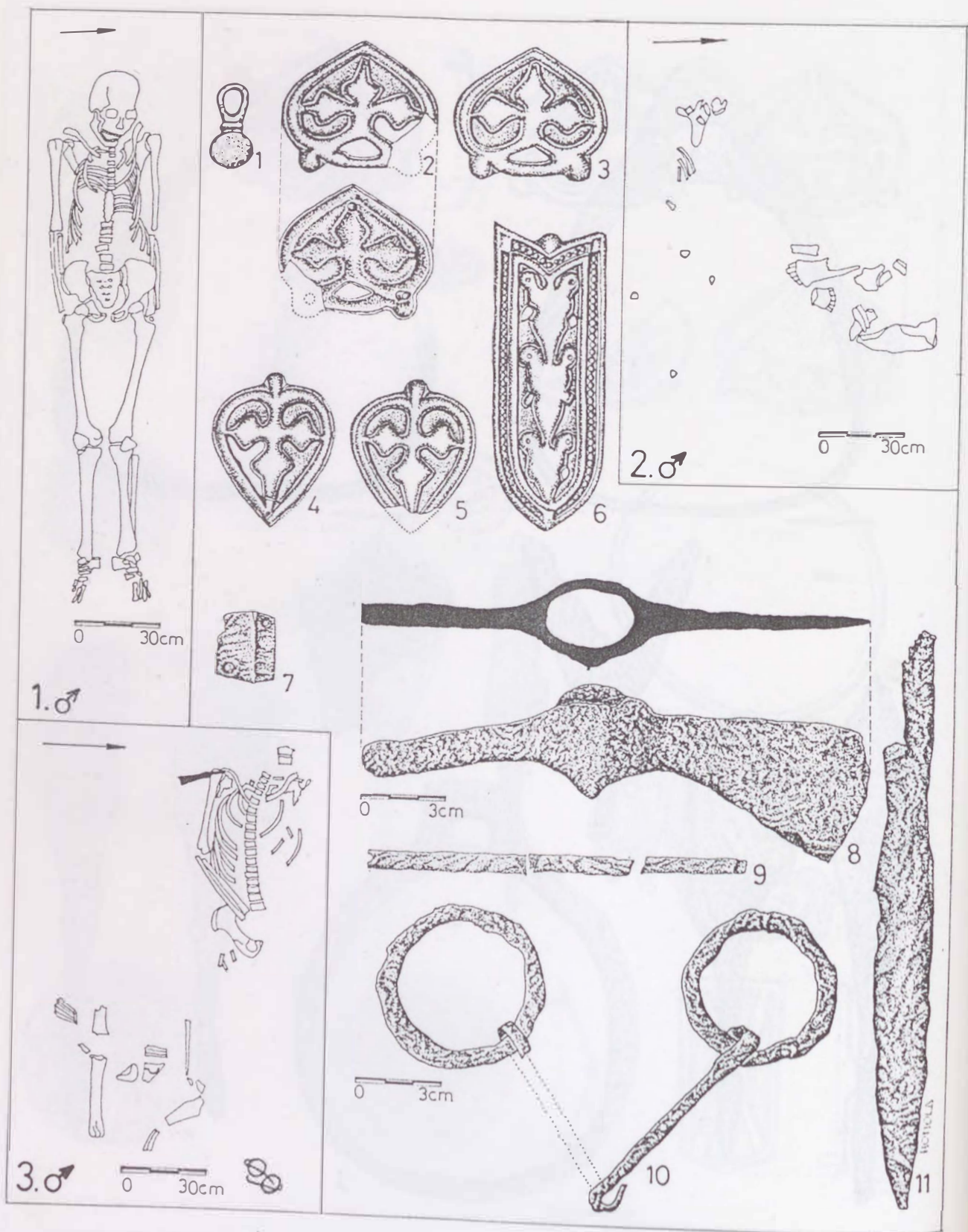
110. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, 1-3: 73. sír, 4-23: szórványleletek a temető területéről

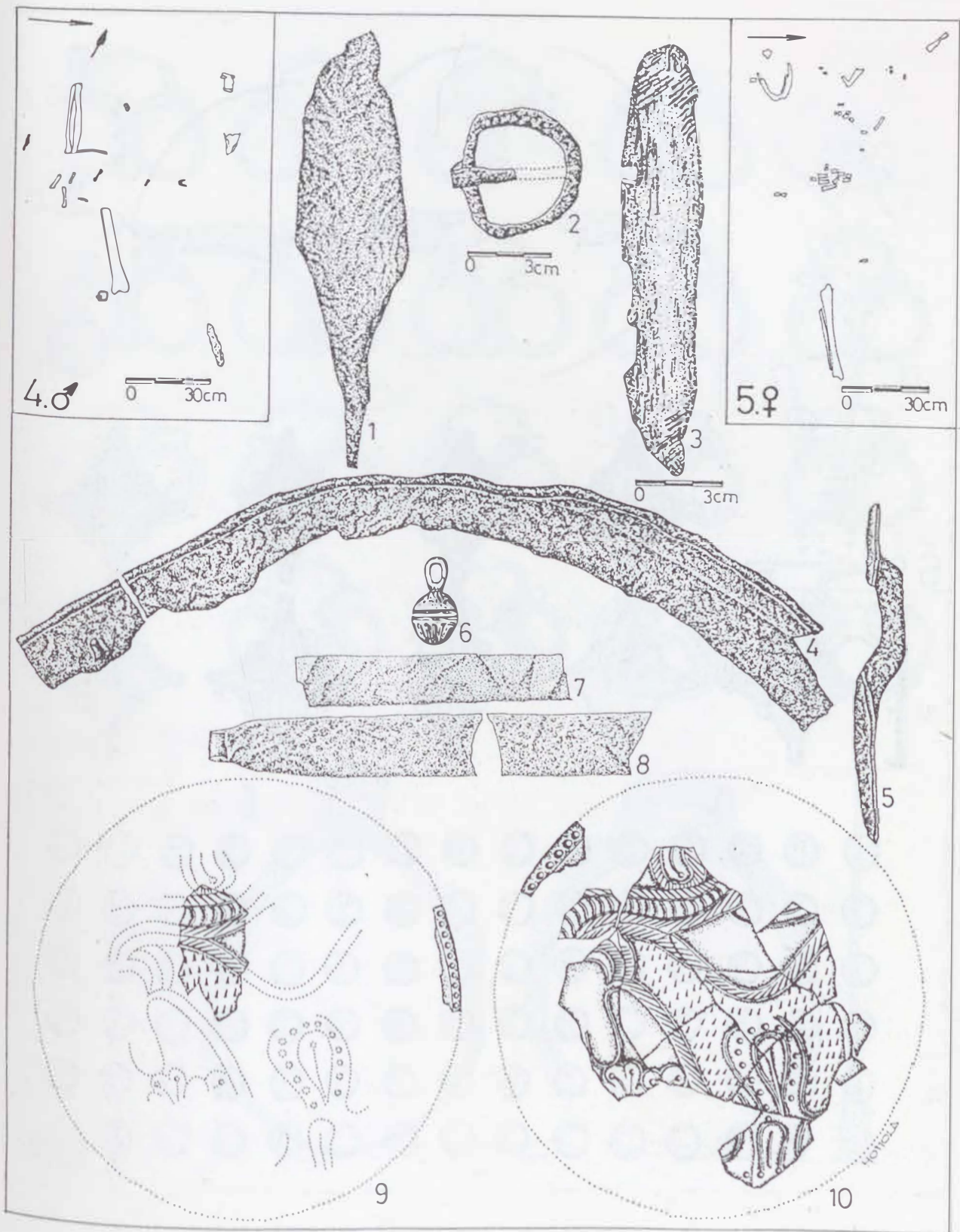
III. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető, szórványleletek

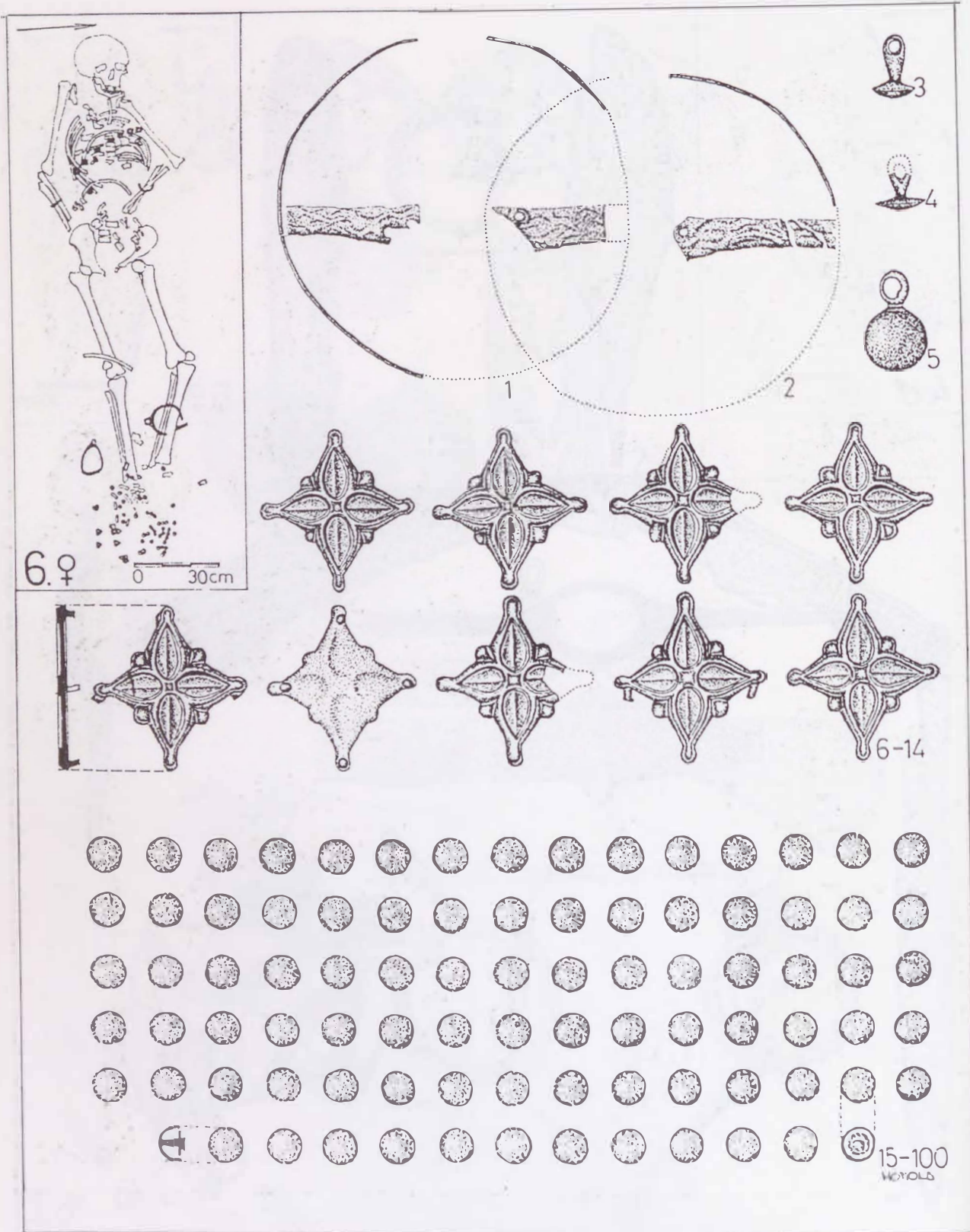
112. tábla: Karos-Epérjesszőg II. temető, szórványleletek

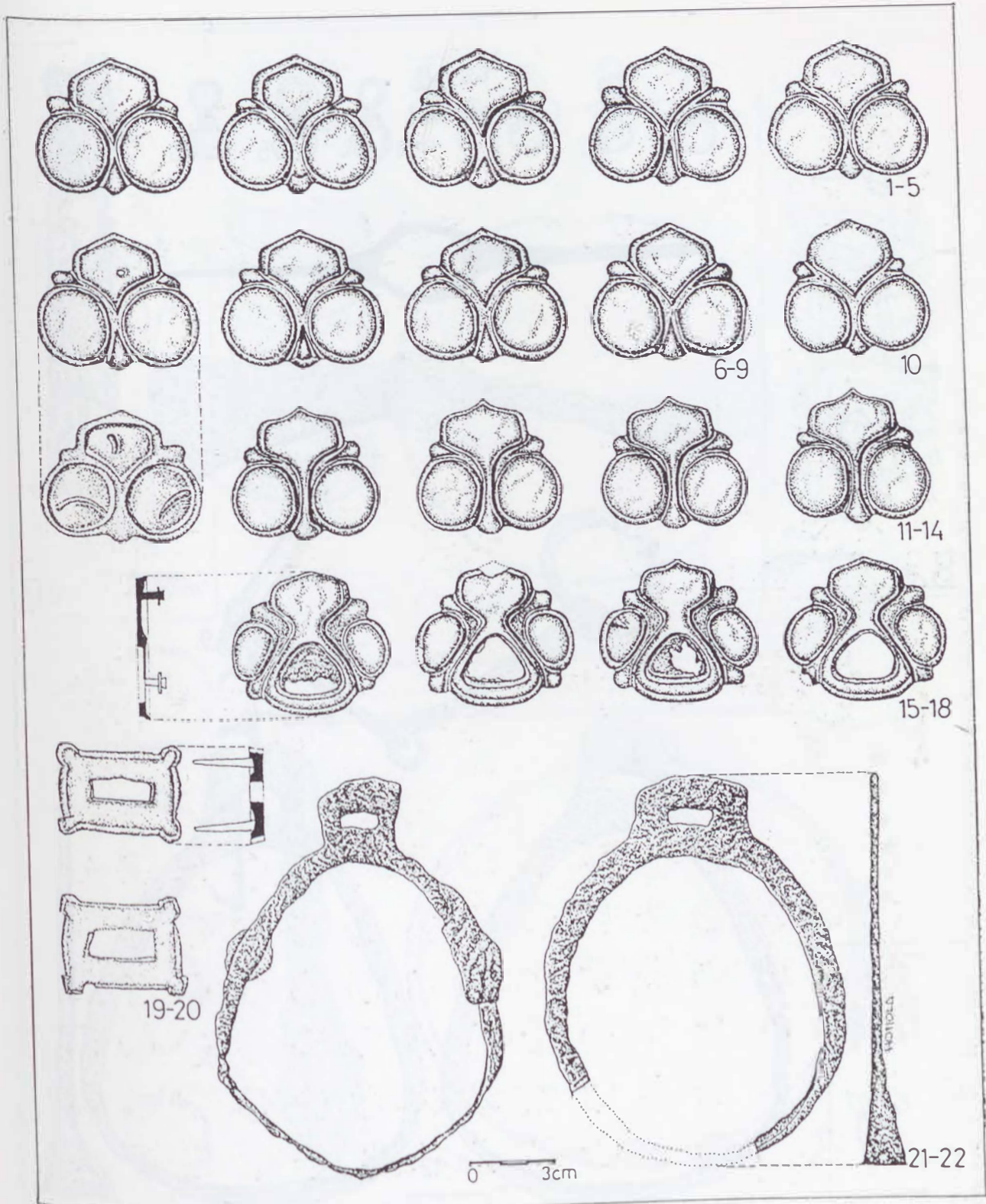
113. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1: 1. sír, 2-6: 2. sír, 7-11: 3. sír

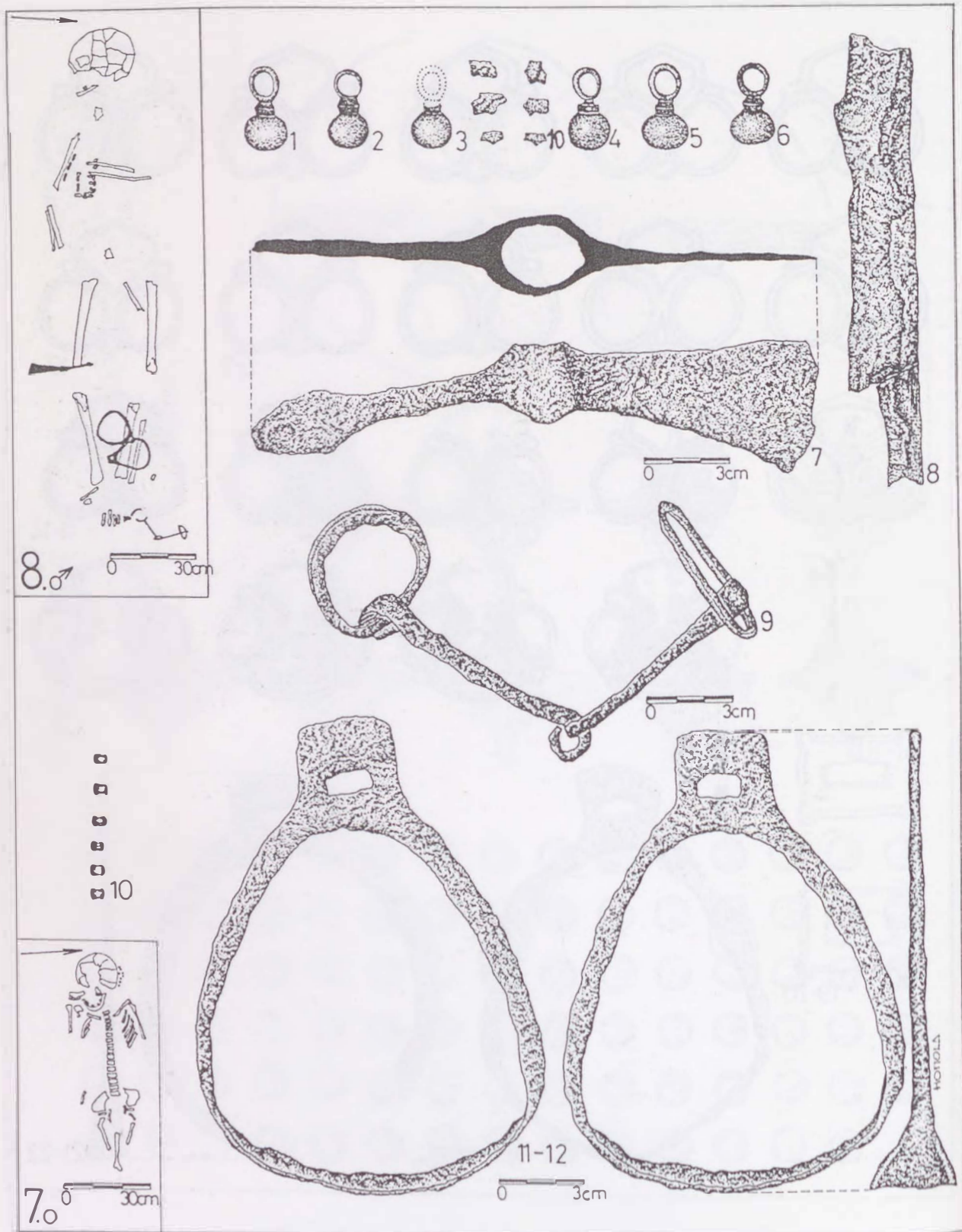
114. tábla: Karos-Eperjessző III. temető, 1-5: 4. sír, 6-10: 5. sír

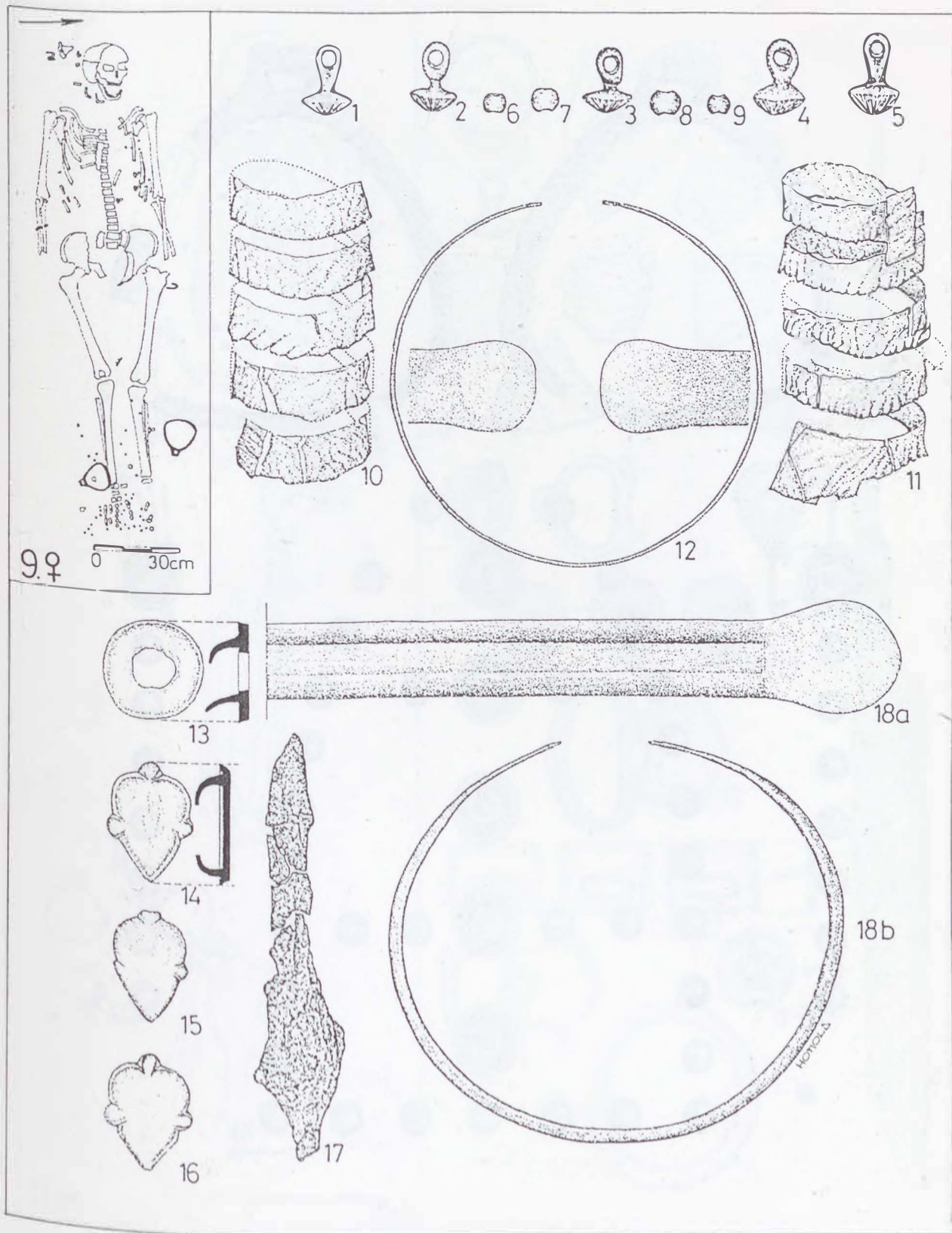
115. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-100: 6. sír

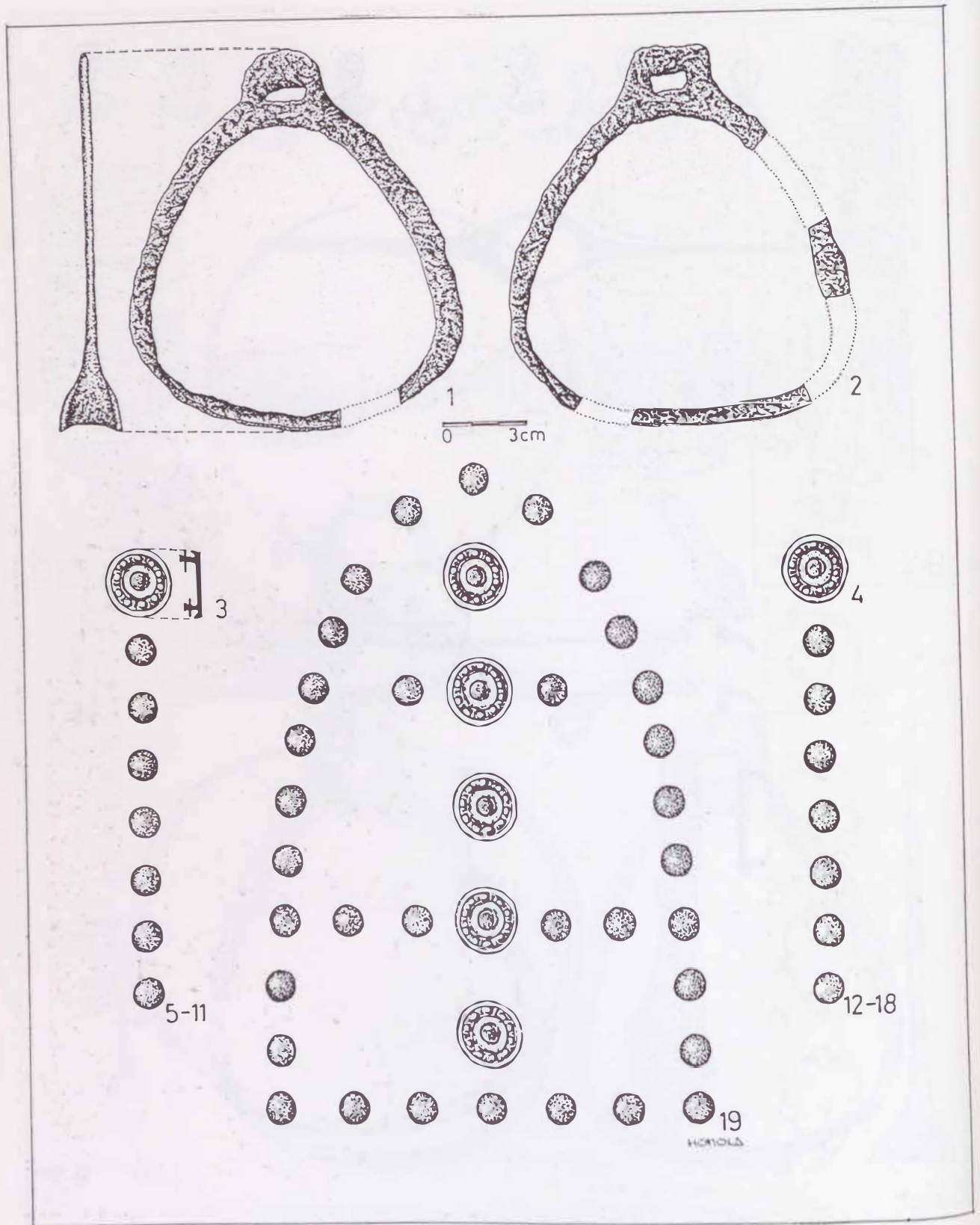
116. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-22: 6. sír

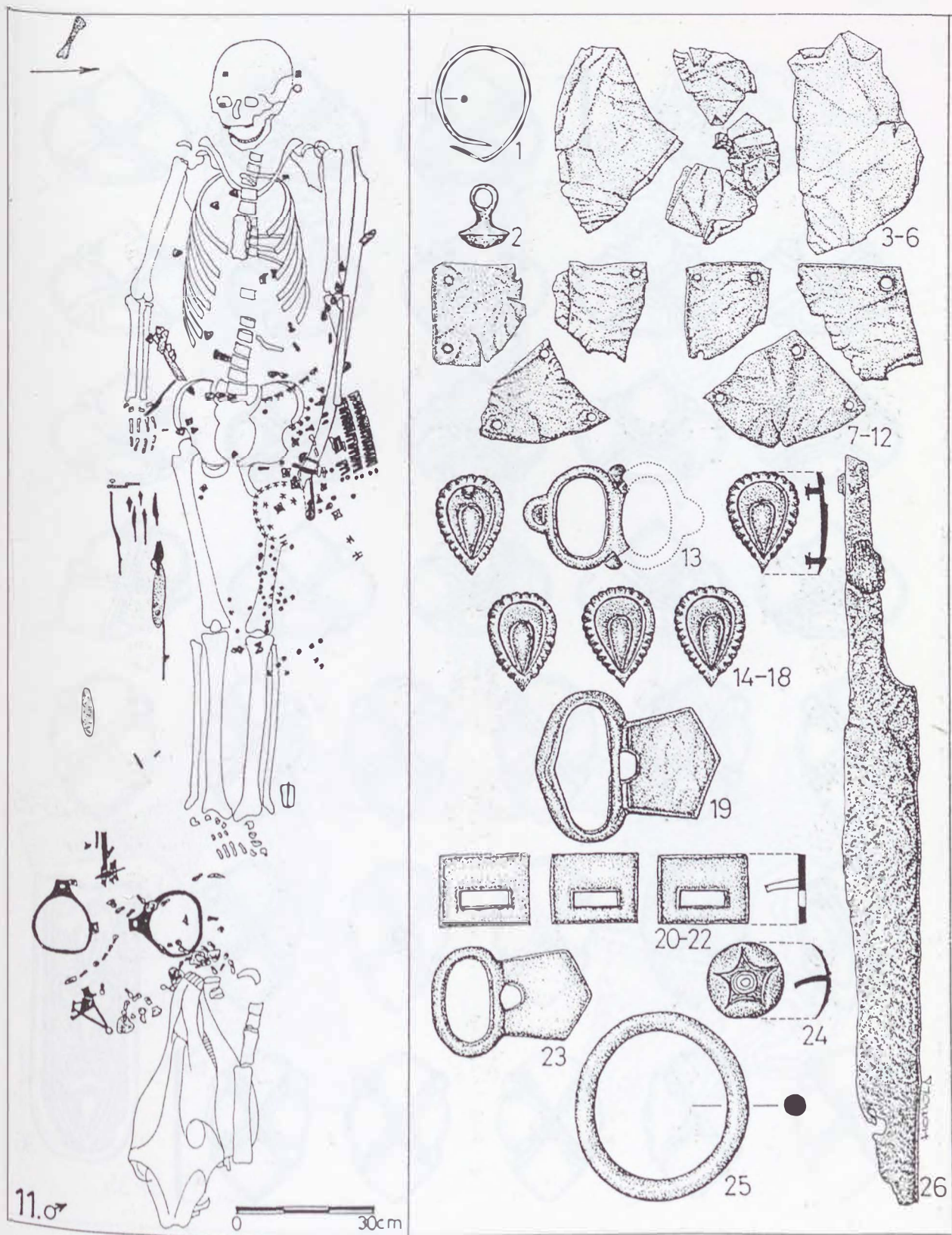
117. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-9, 11-12: 8. sír; 10: 7. sír

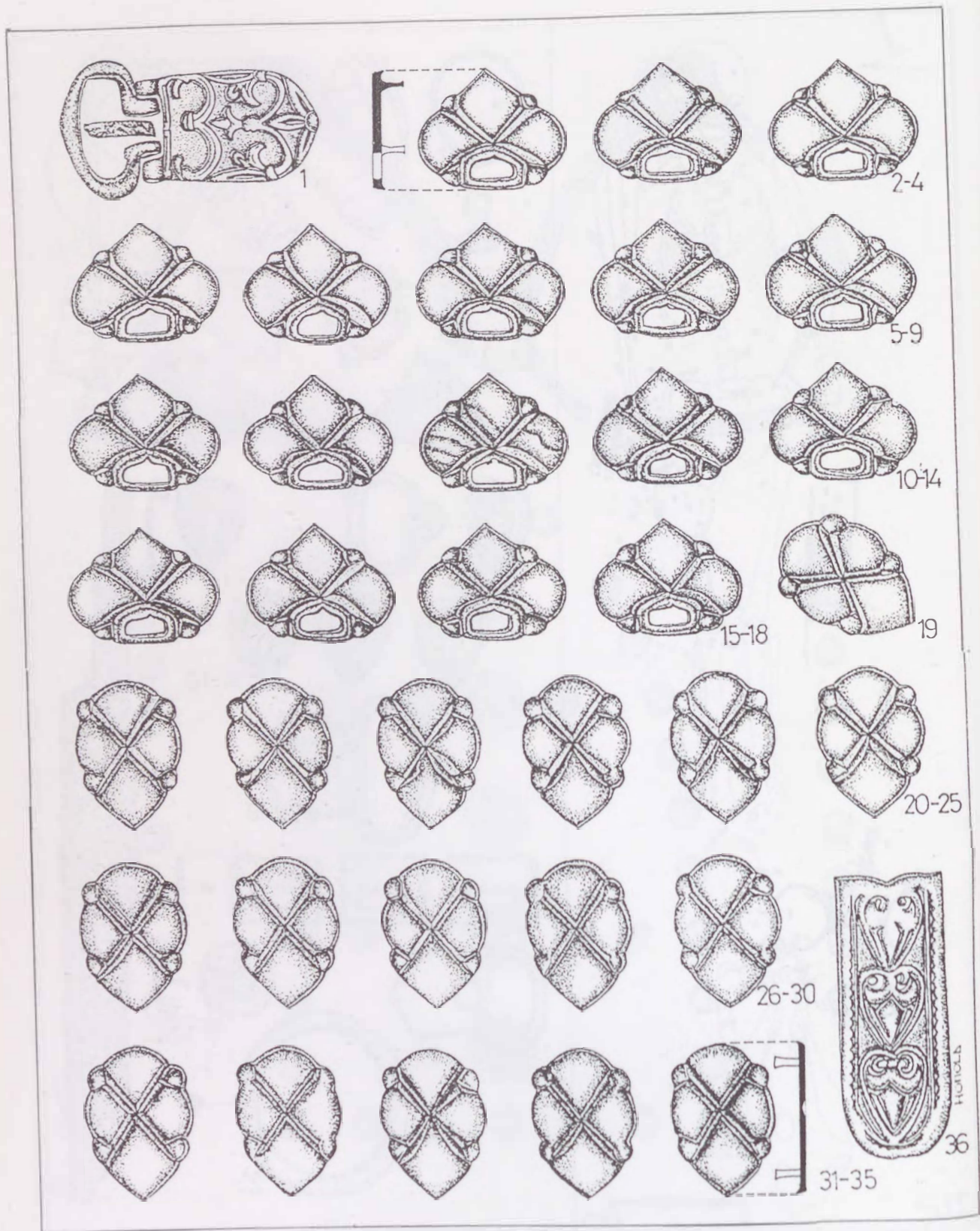
118. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-18: 9. sír

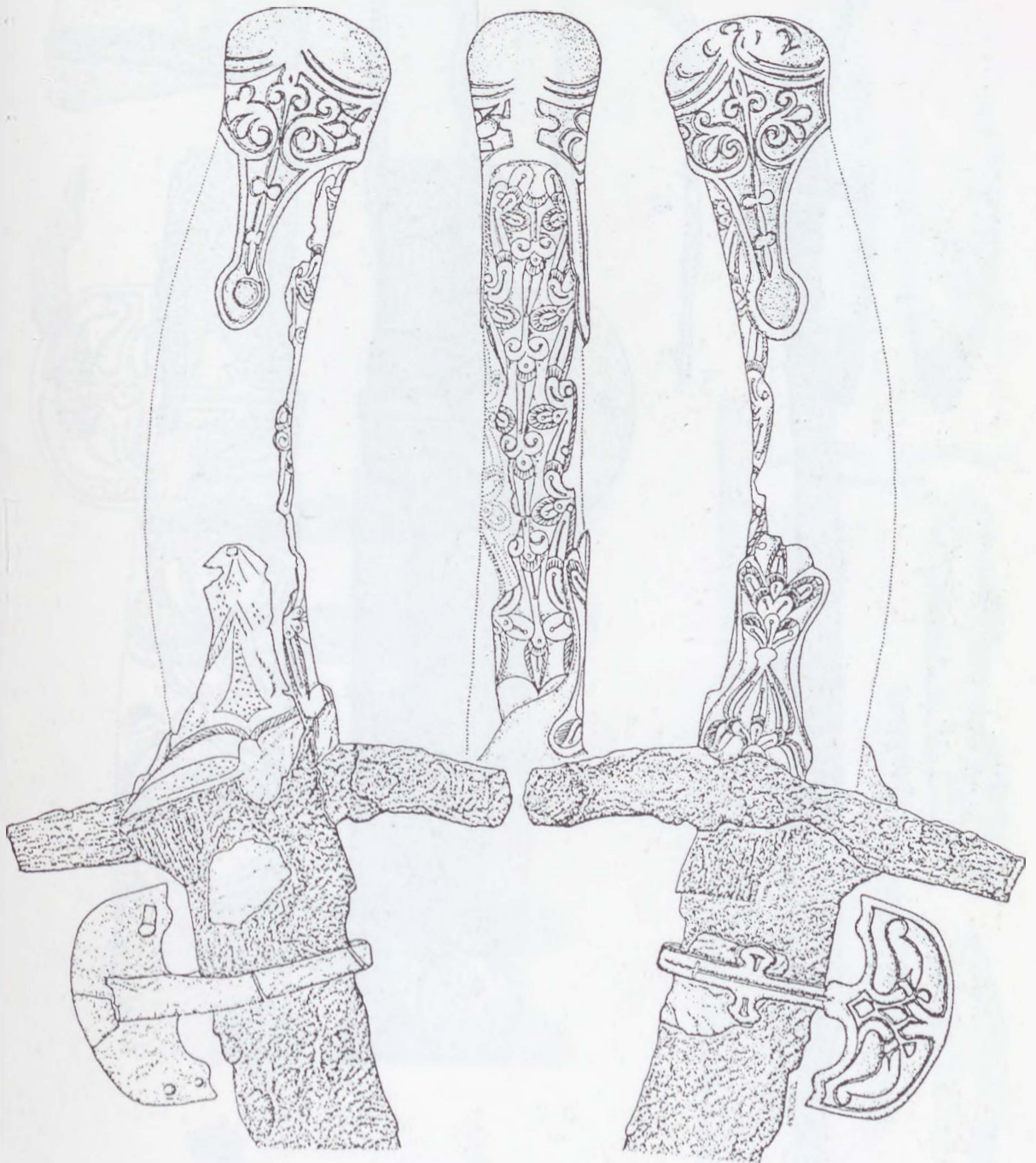
119. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-19: 9. sír

120. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-26: 11. sír

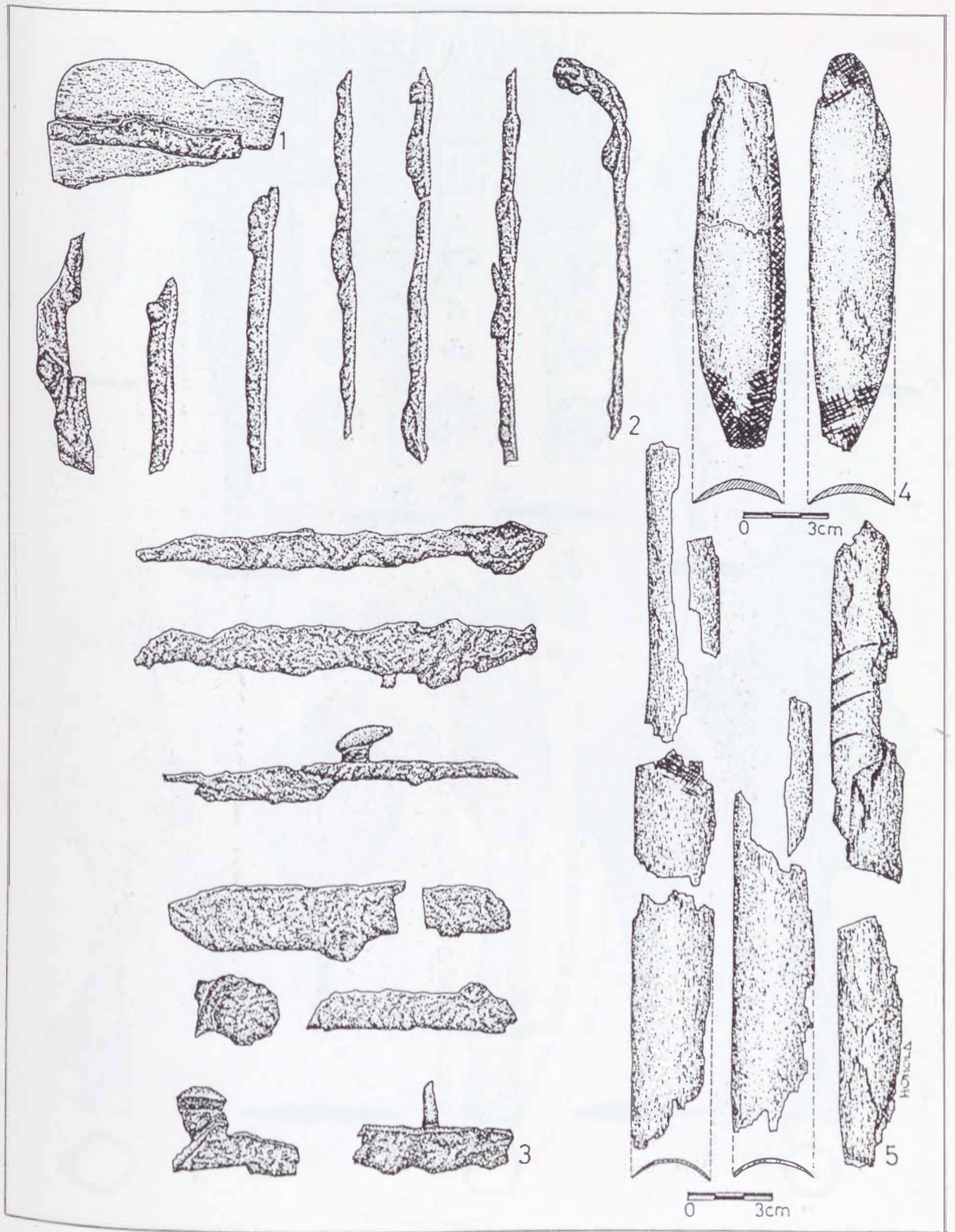
121. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-36: II. sír

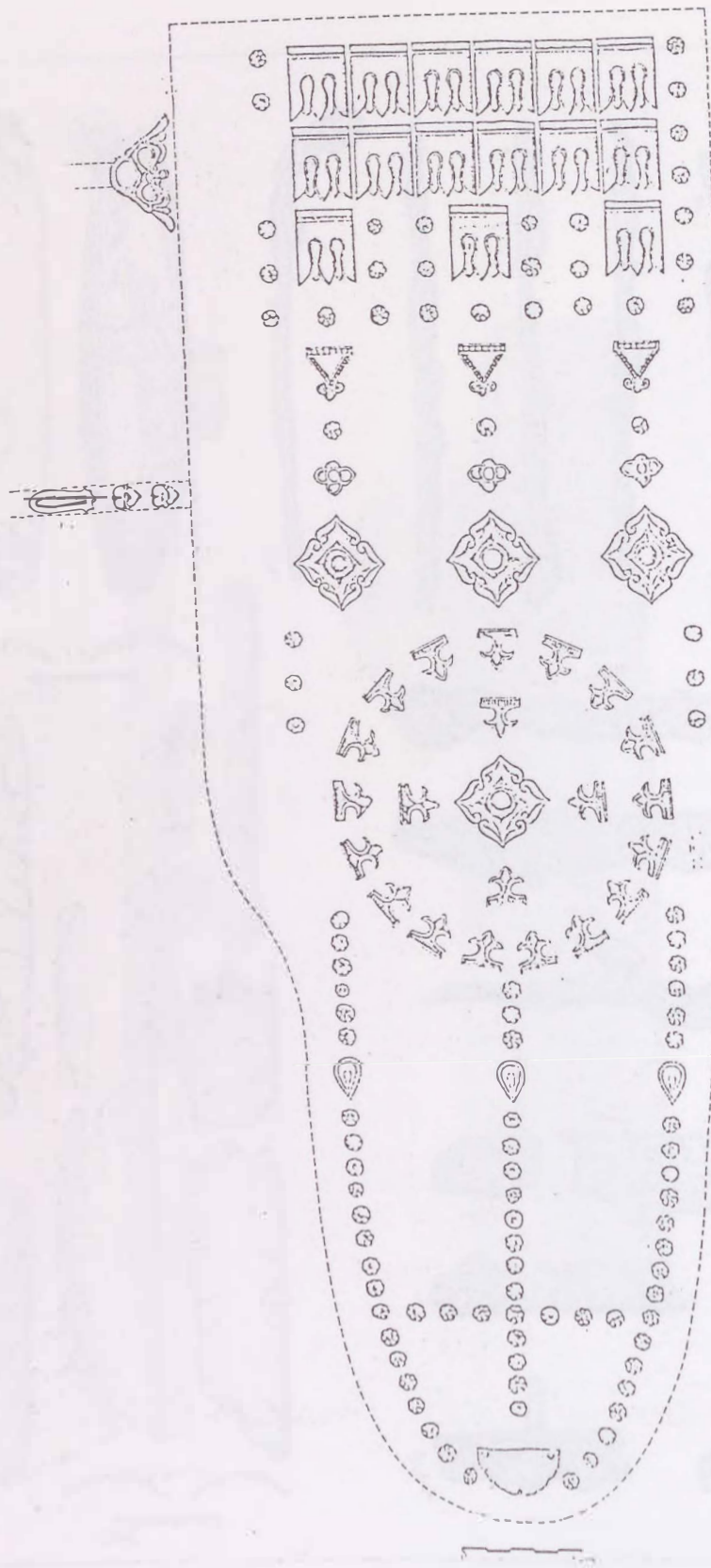
122. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 11. sír

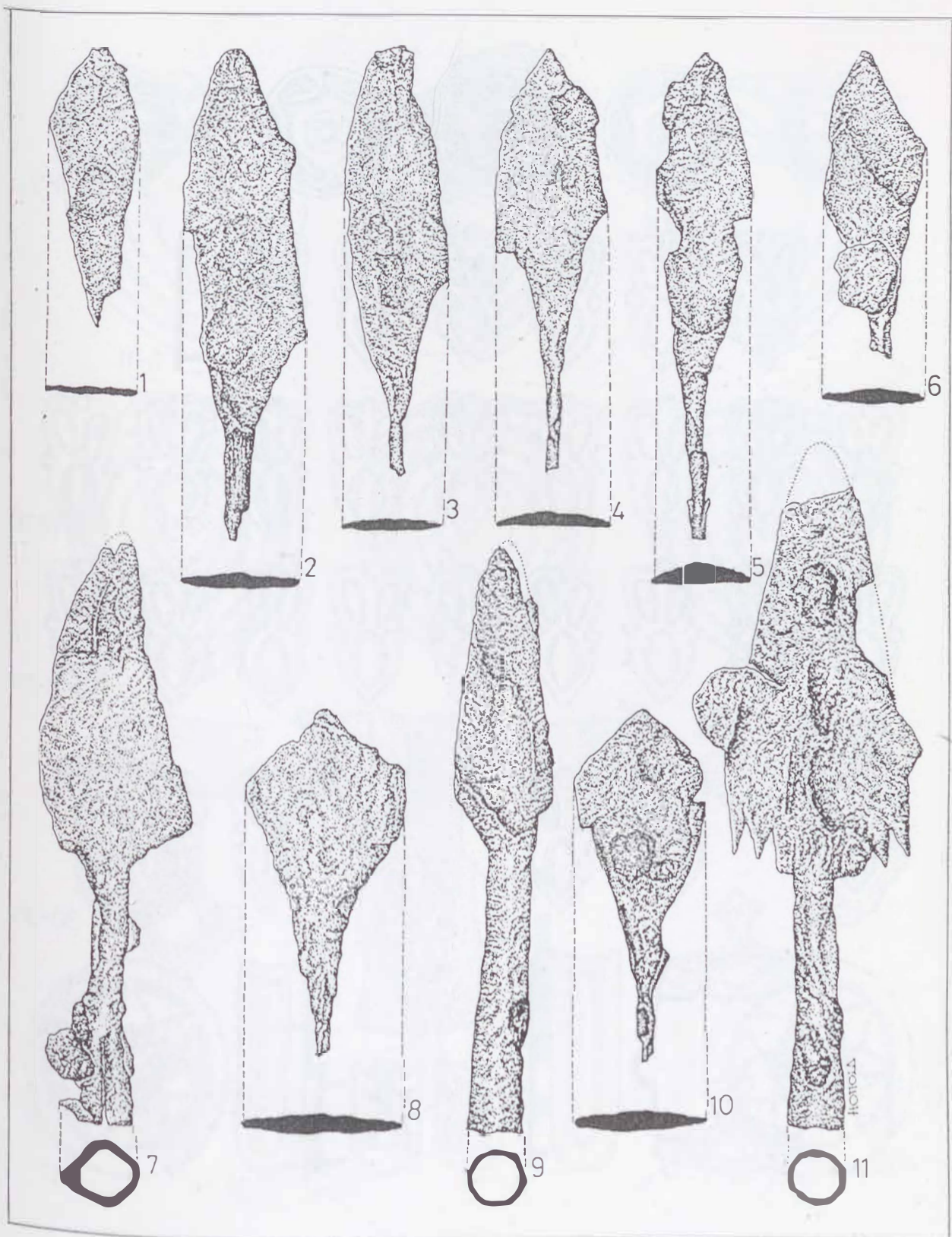
123. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 11. sír

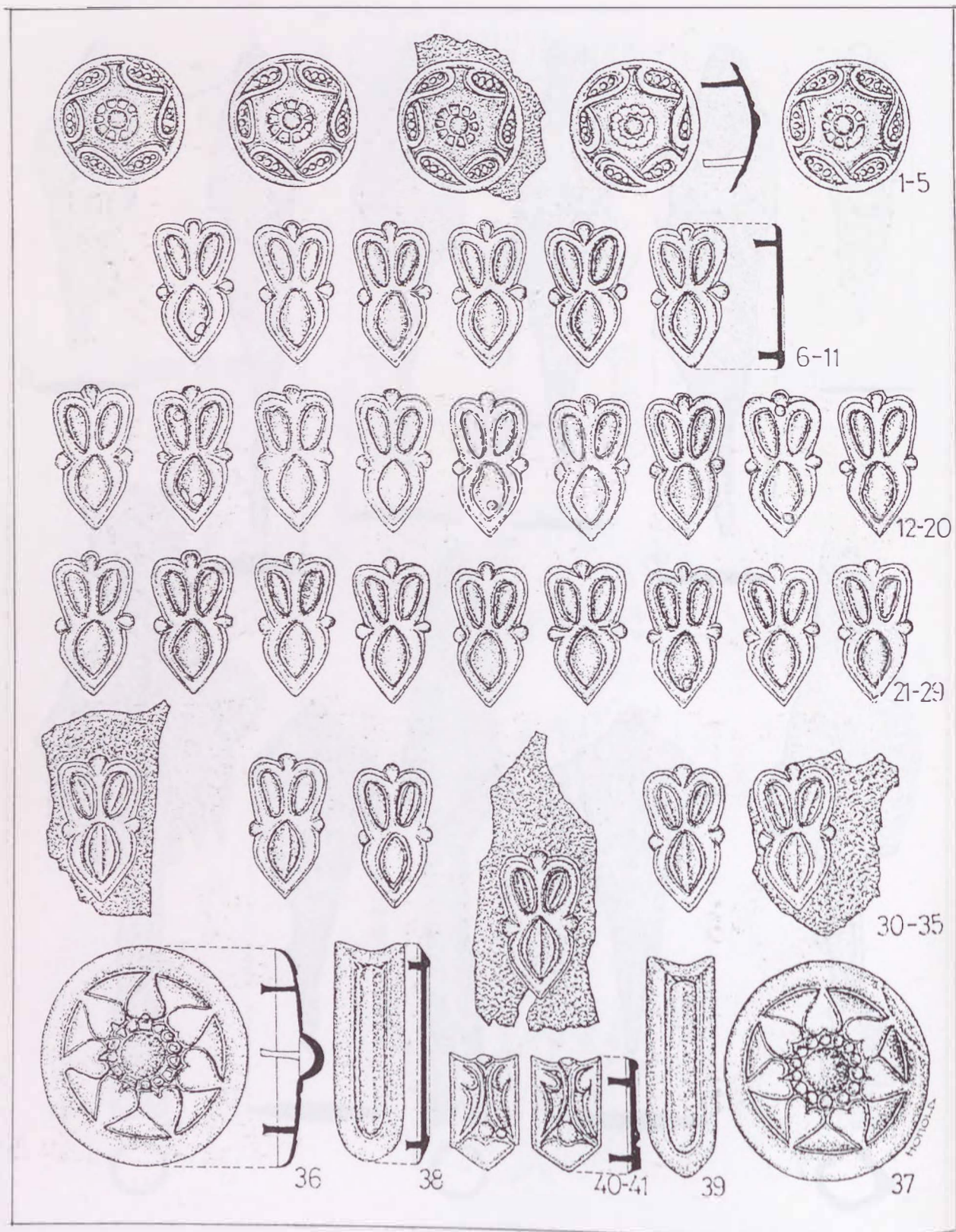
124. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-5: 11. sír

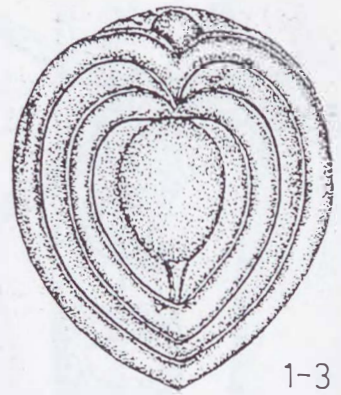
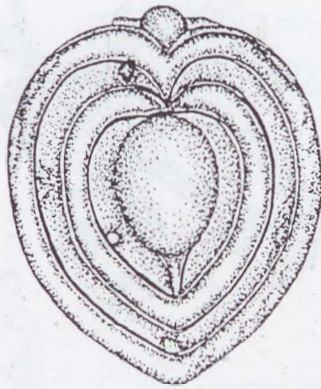
125. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 11. sír

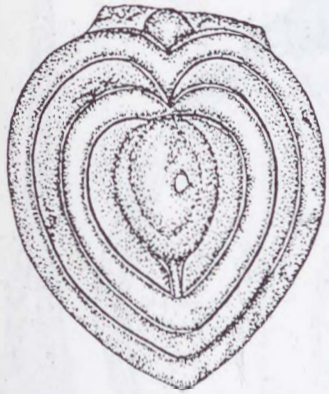
126. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-11: 11. sír

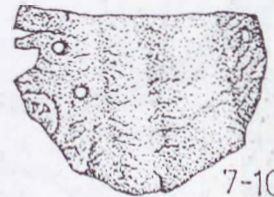
127. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-41: 11. sír

1-3

4-6

7-10

11-12

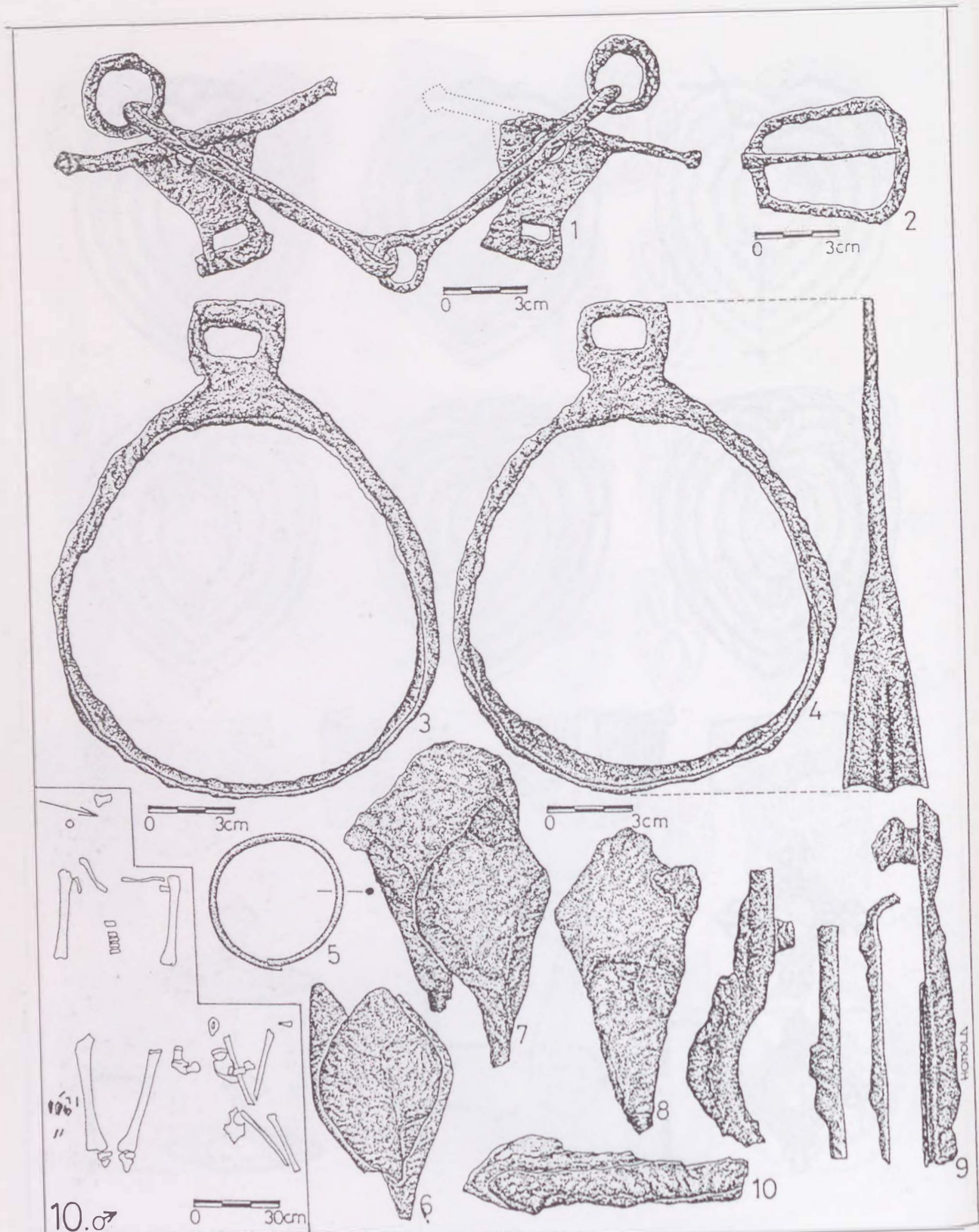

13

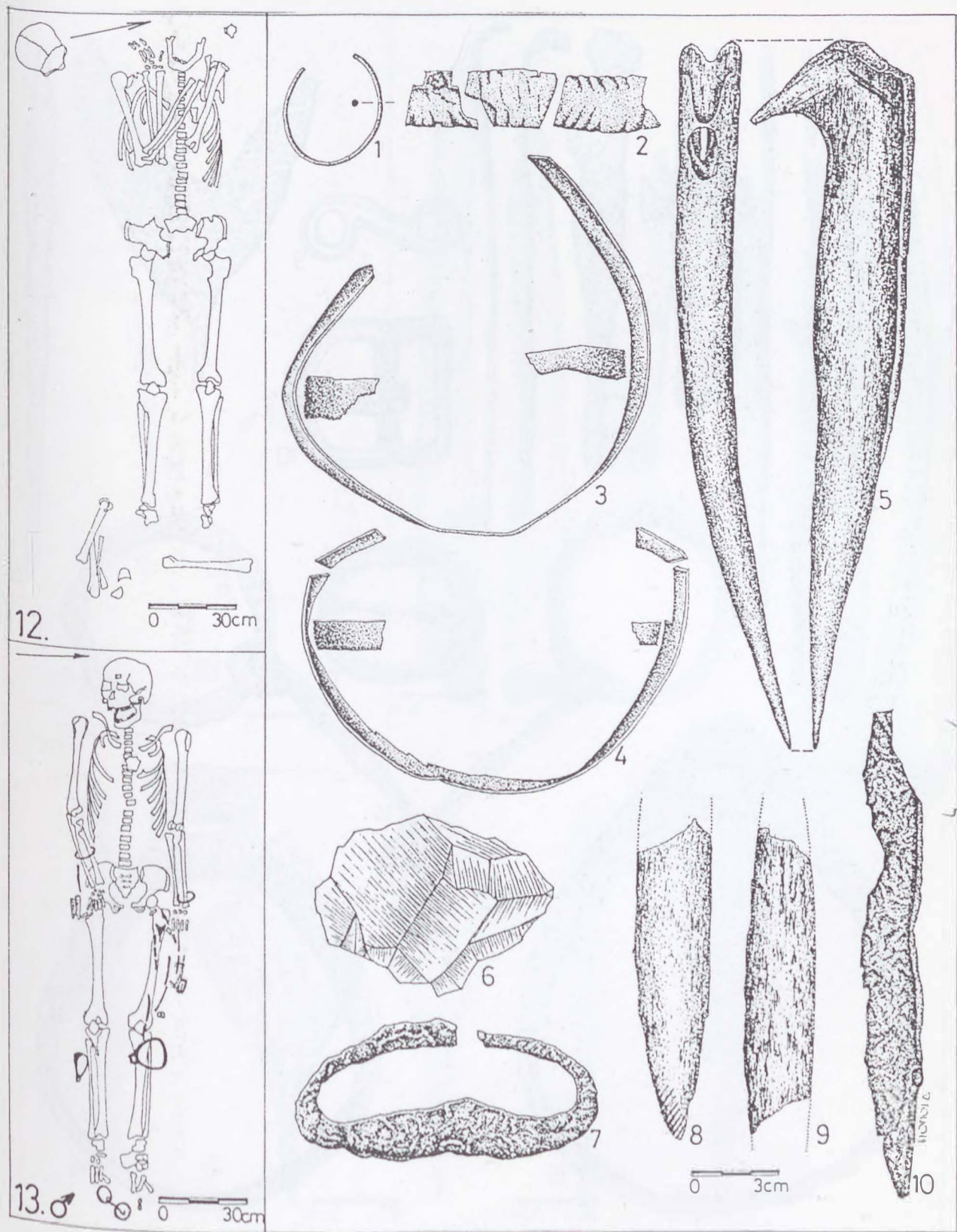

14-15

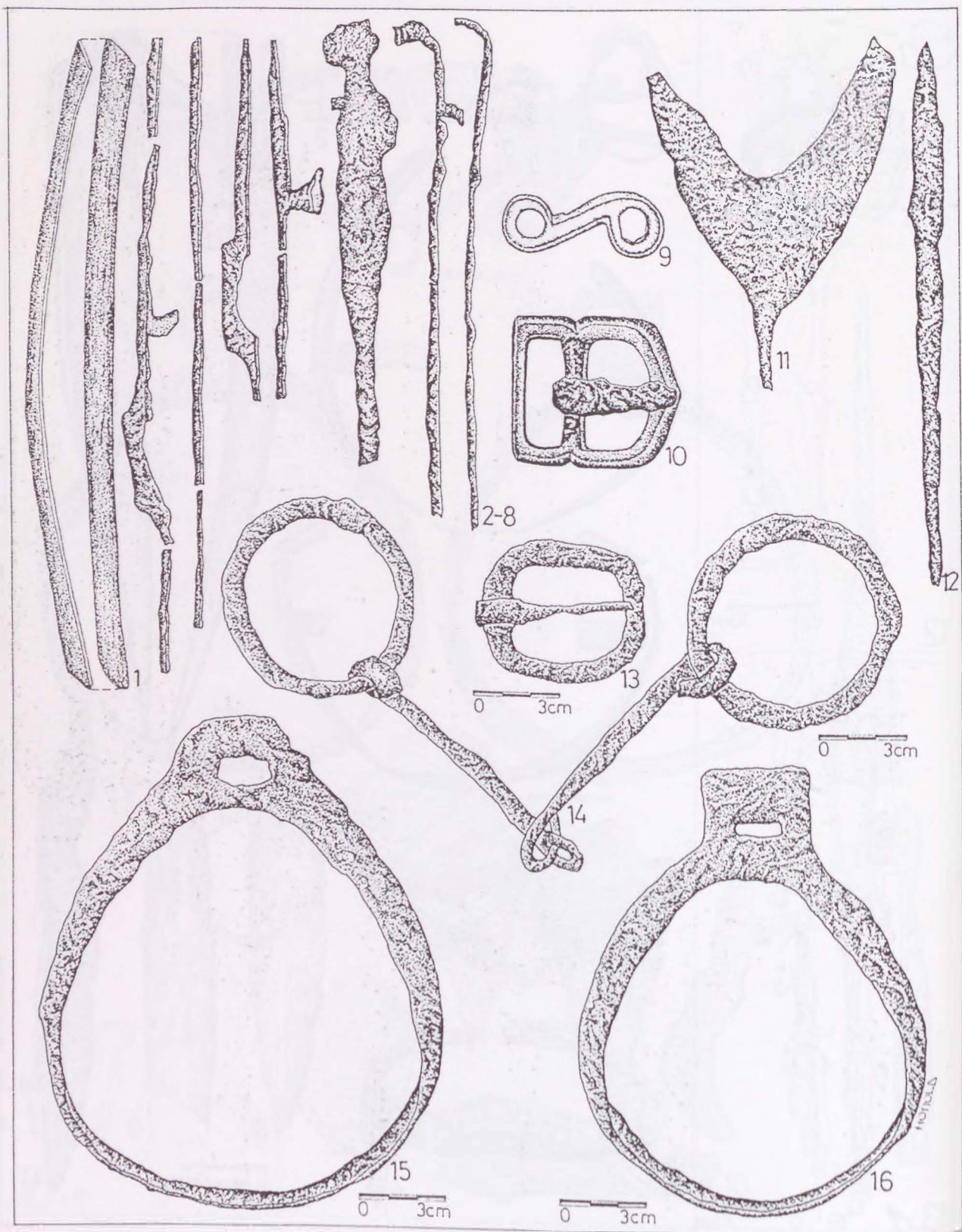
128. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-15: 11. sír

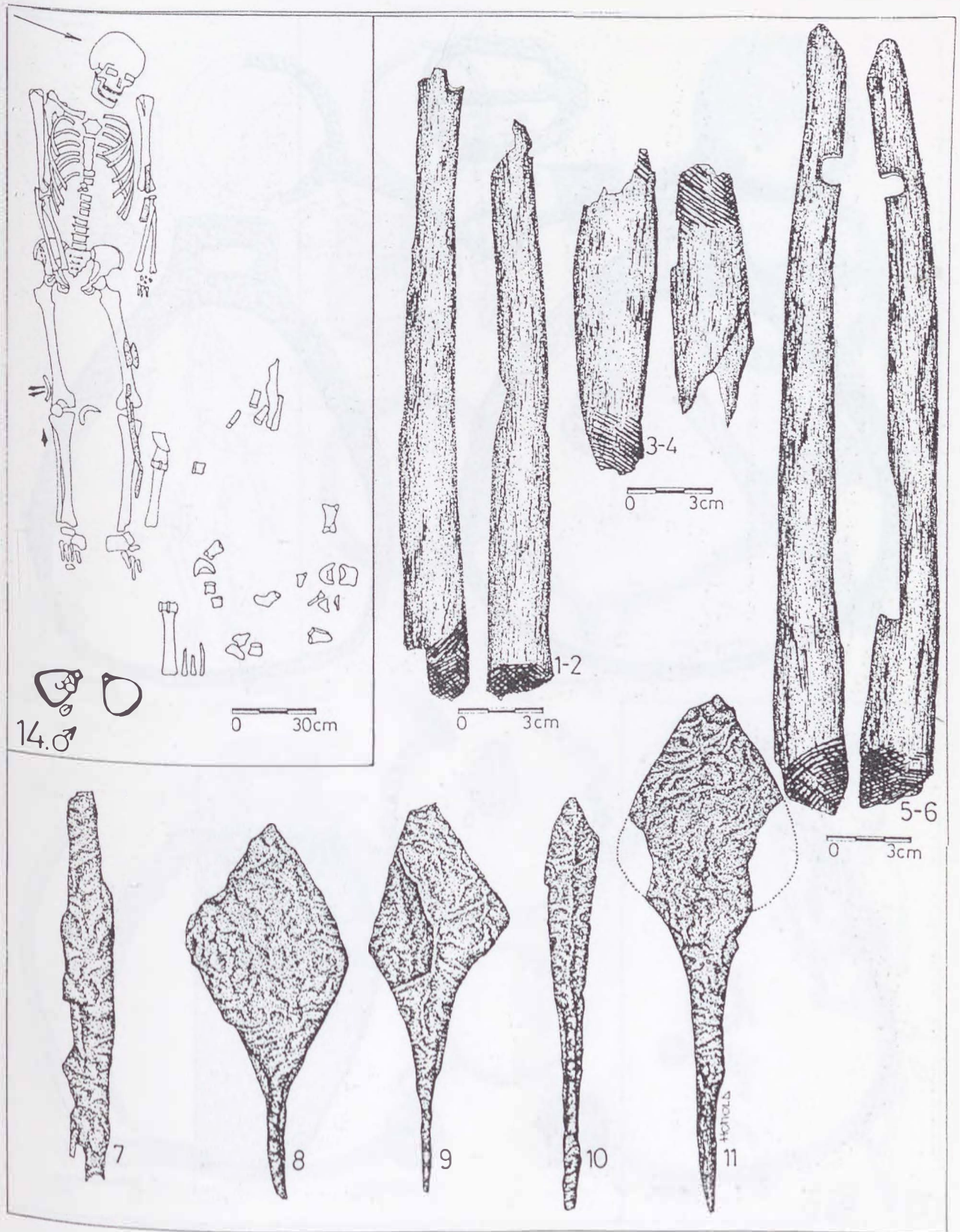
129. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-4: 11. sír; 5-10: 10. sír

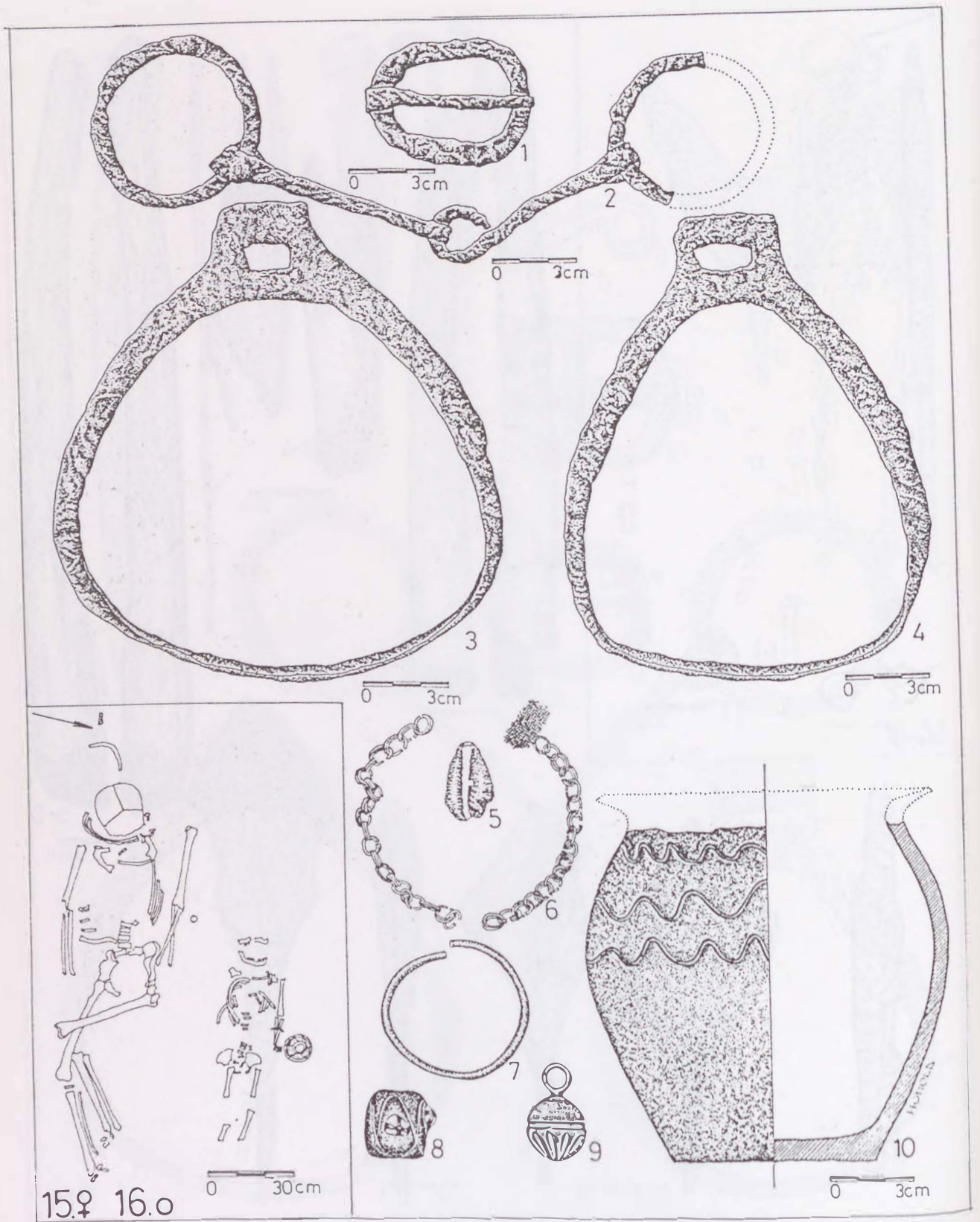
130. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-10: 13. sír

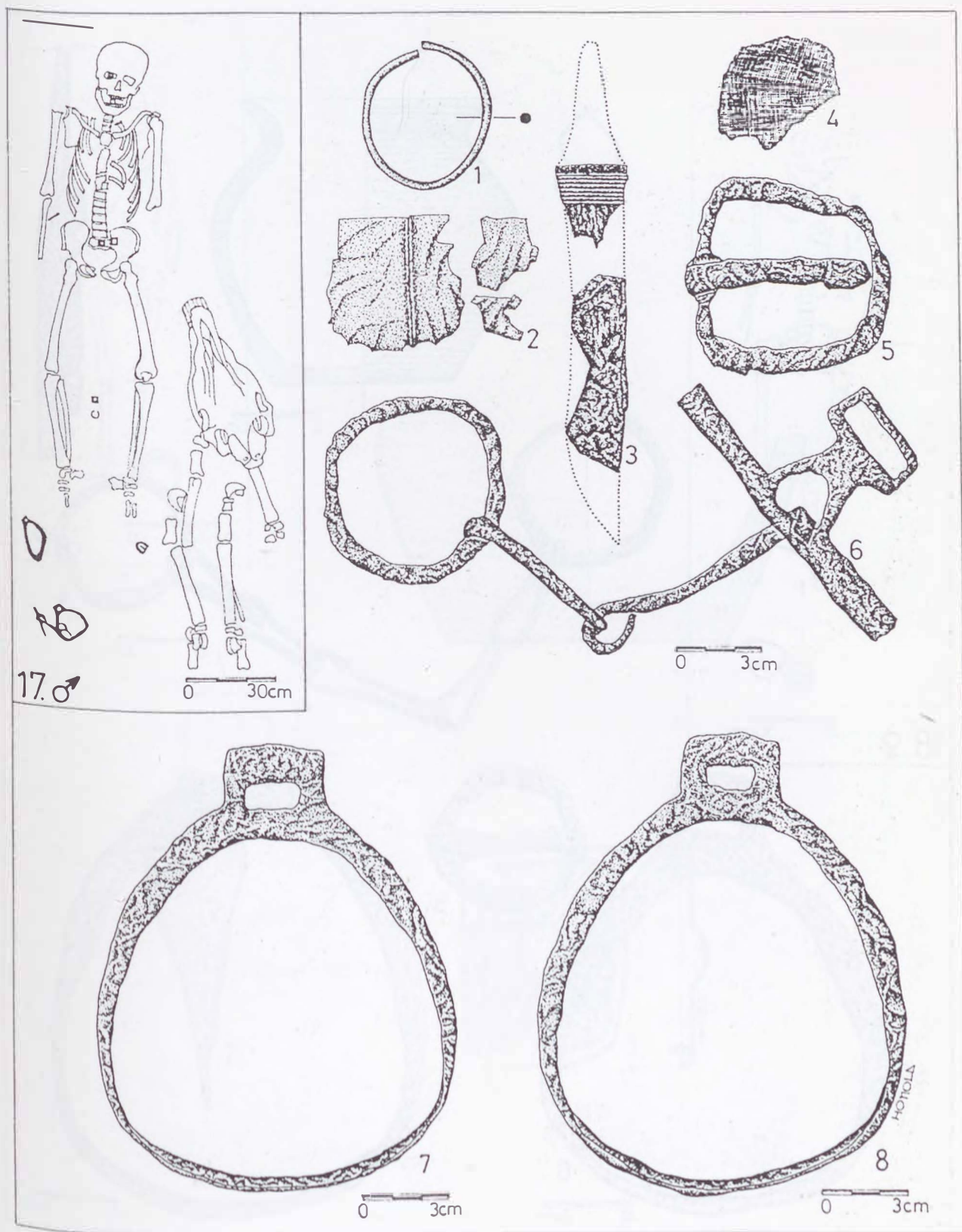
131. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-16: 13. sír

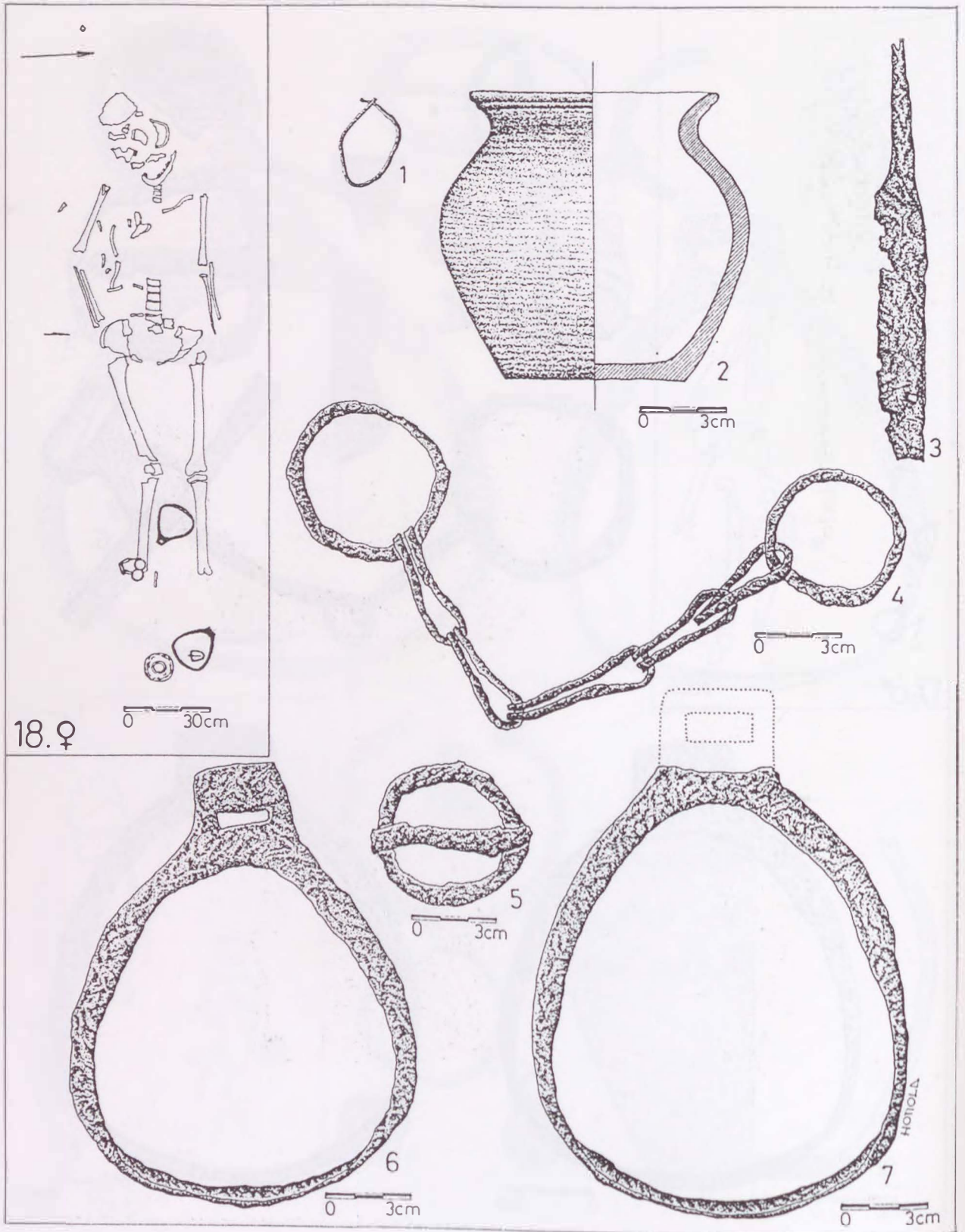
132. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-11; 14. sír

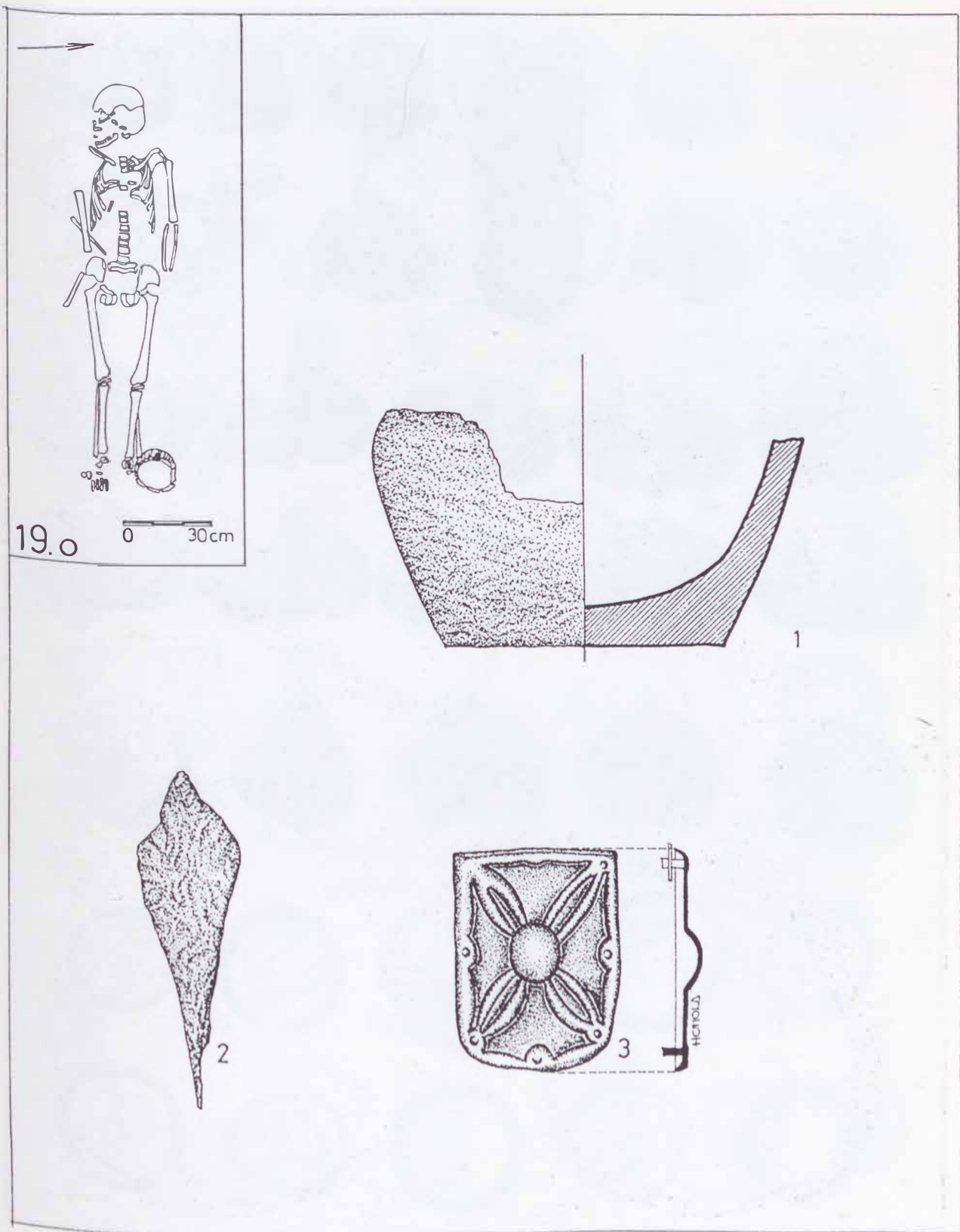
133. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-4: 14. sír; 5-6, 10: 16. sír;
7-9: 15. sír

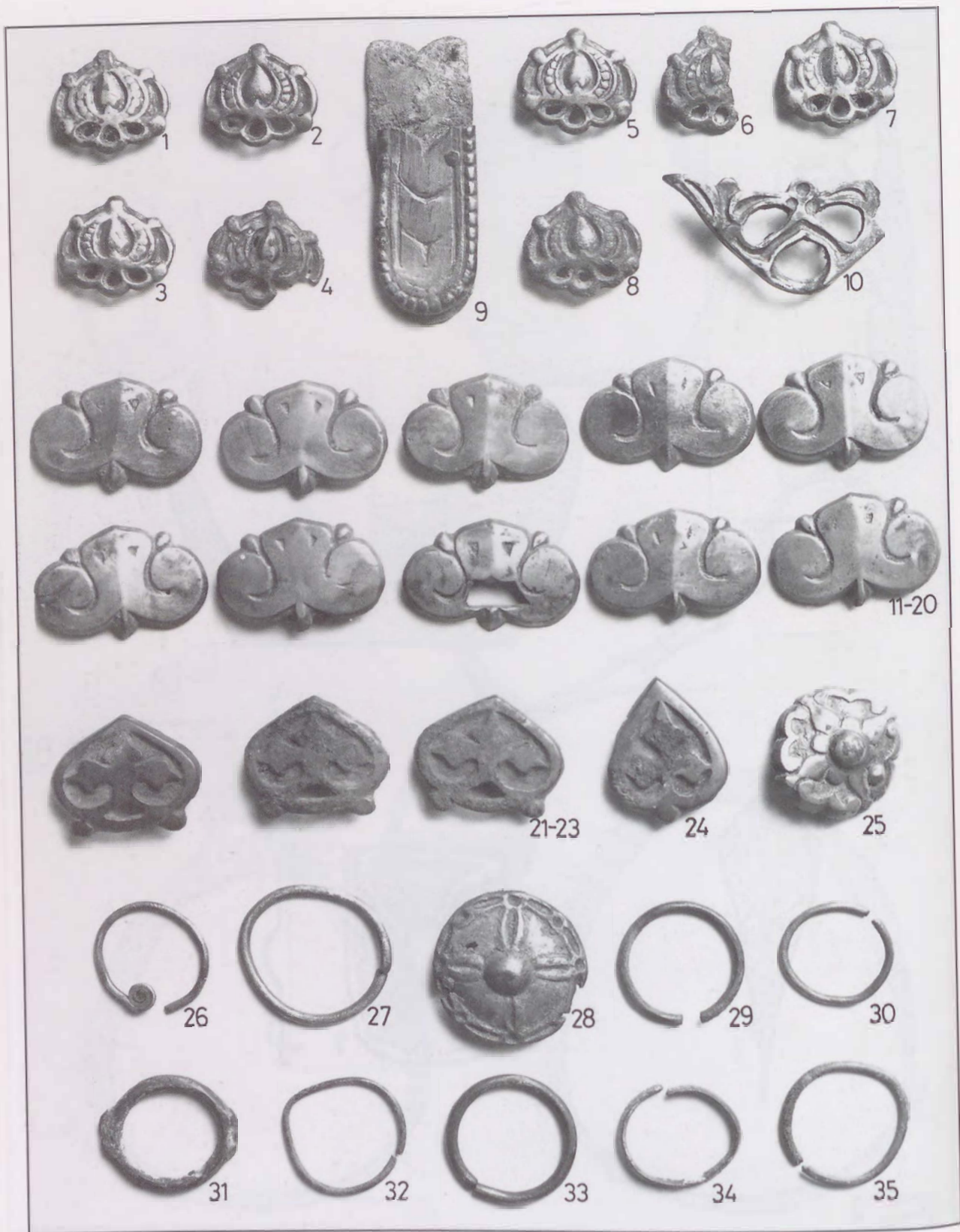
134. tábla: Karos-Eperjeszög III. temető, 1-8: 17. sír

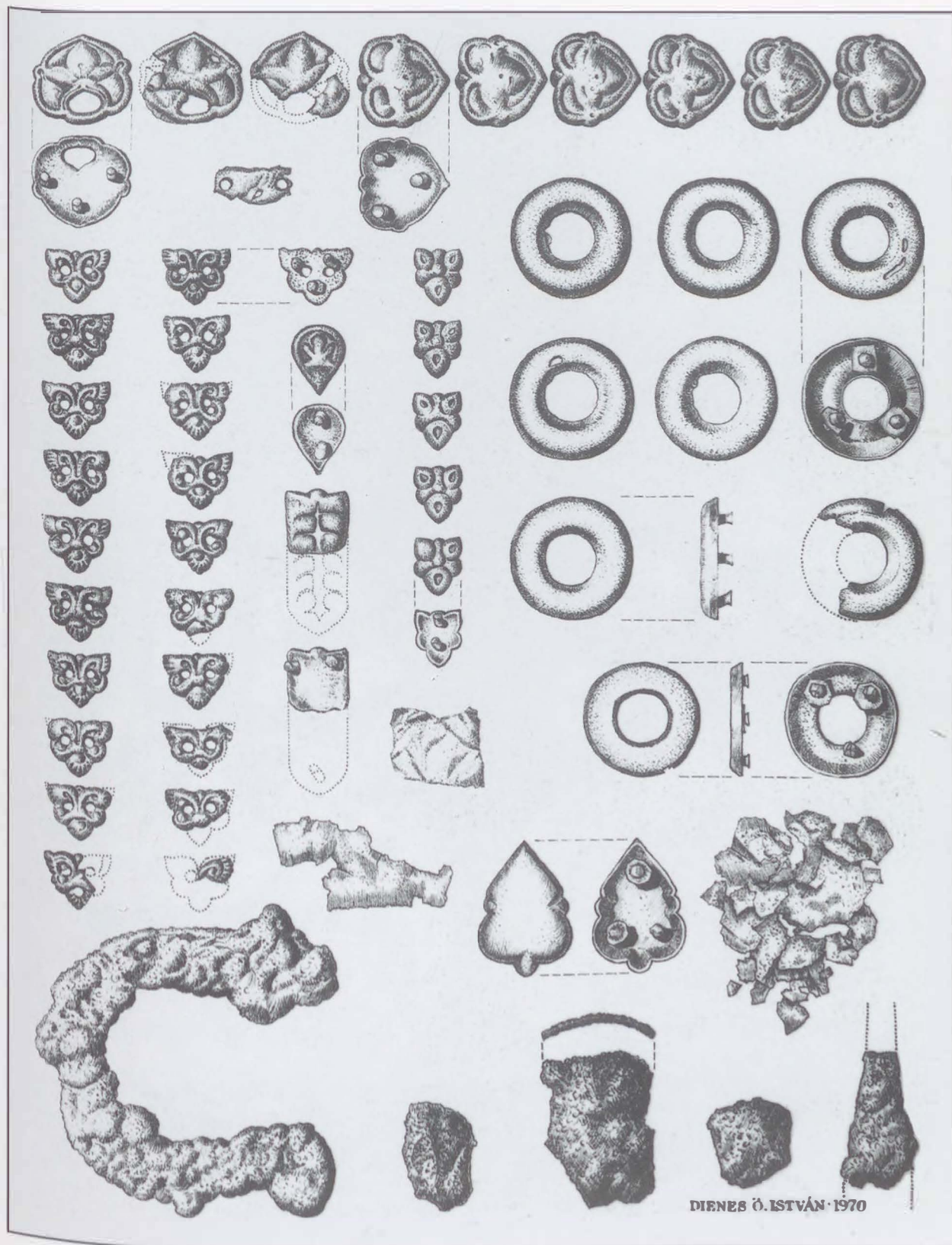
135. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1-7: 18. sír

136. tábla: Karos-Eperjesszög III. temető, 1: 19. sír, 2-3: szórványleletek

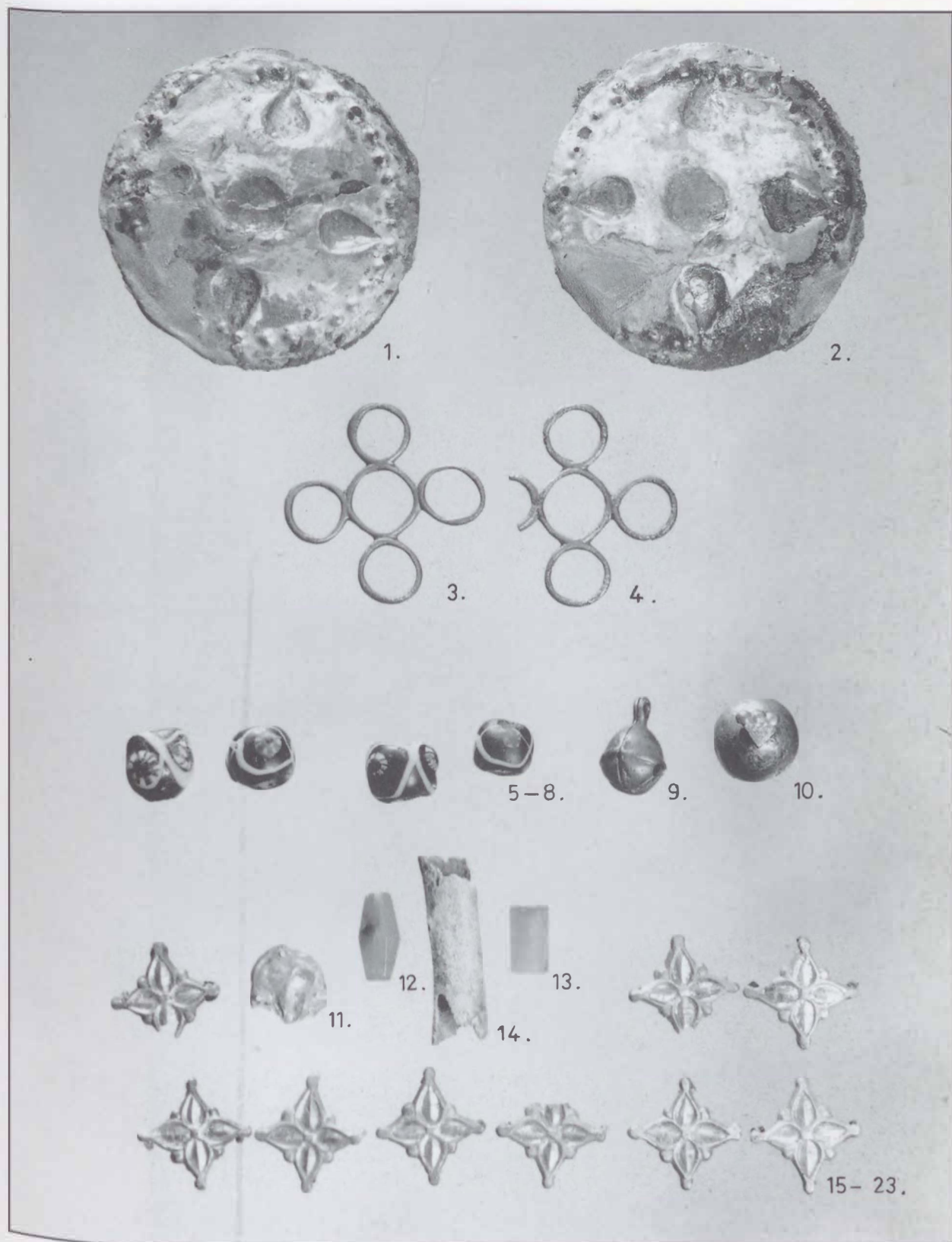
137. tábla: Honfoglalás kori leletek a Dókus-gyűjteményből. 1-8. 11-20: Bodrogvécs, 9-10, 25-26: Karos-Eperjesszőg I. temető, 21-24: Kisdobra-Ligahomok, 27-35: Bodrogvécs, ismeretlen lelőhely

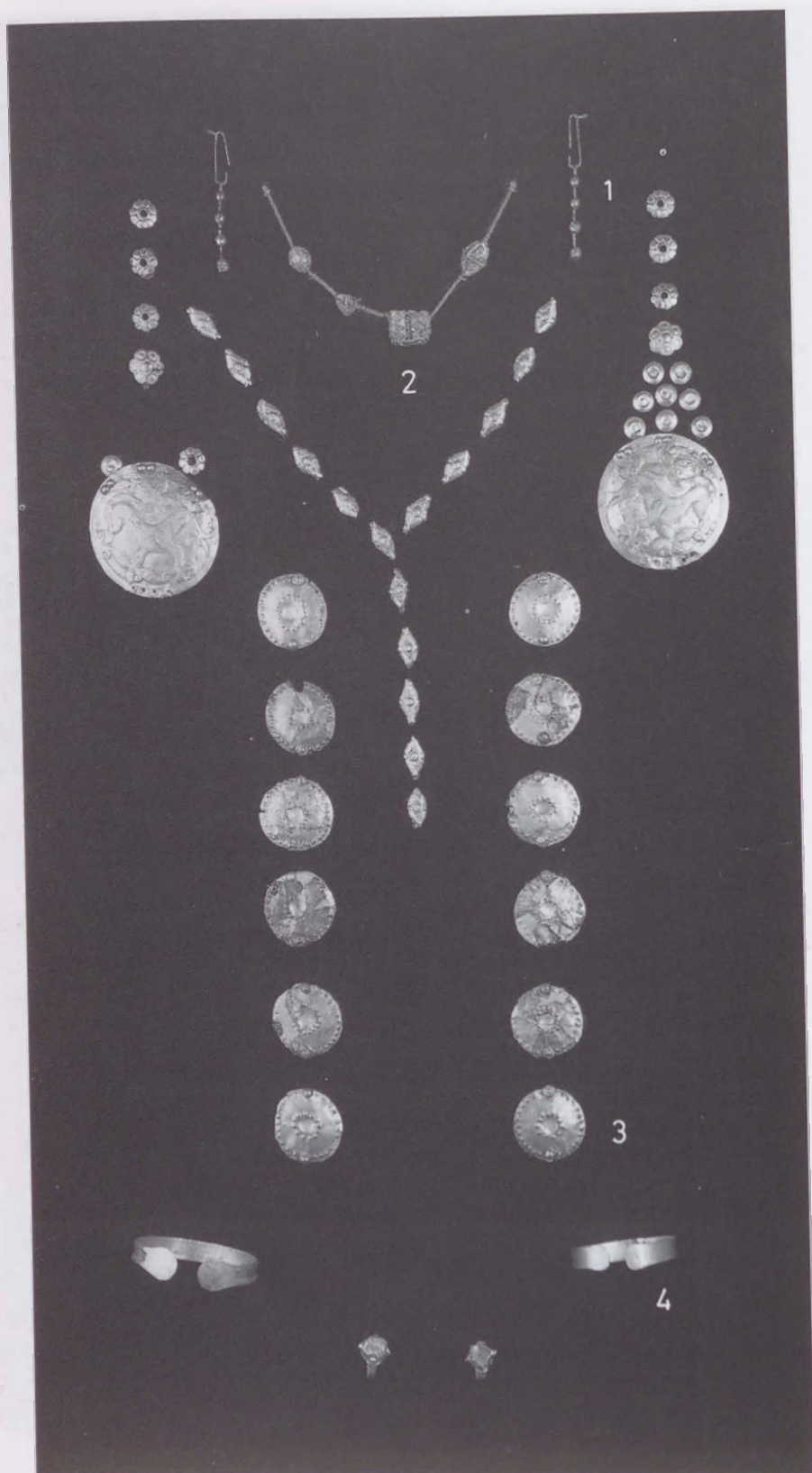
138. tábla: Tiszaeszlár-Bashalom II/13. sír leletei (Dienes Ö. István rajza)

139. tábla: 1-2: Karos-Eperjesszög II/47. sír

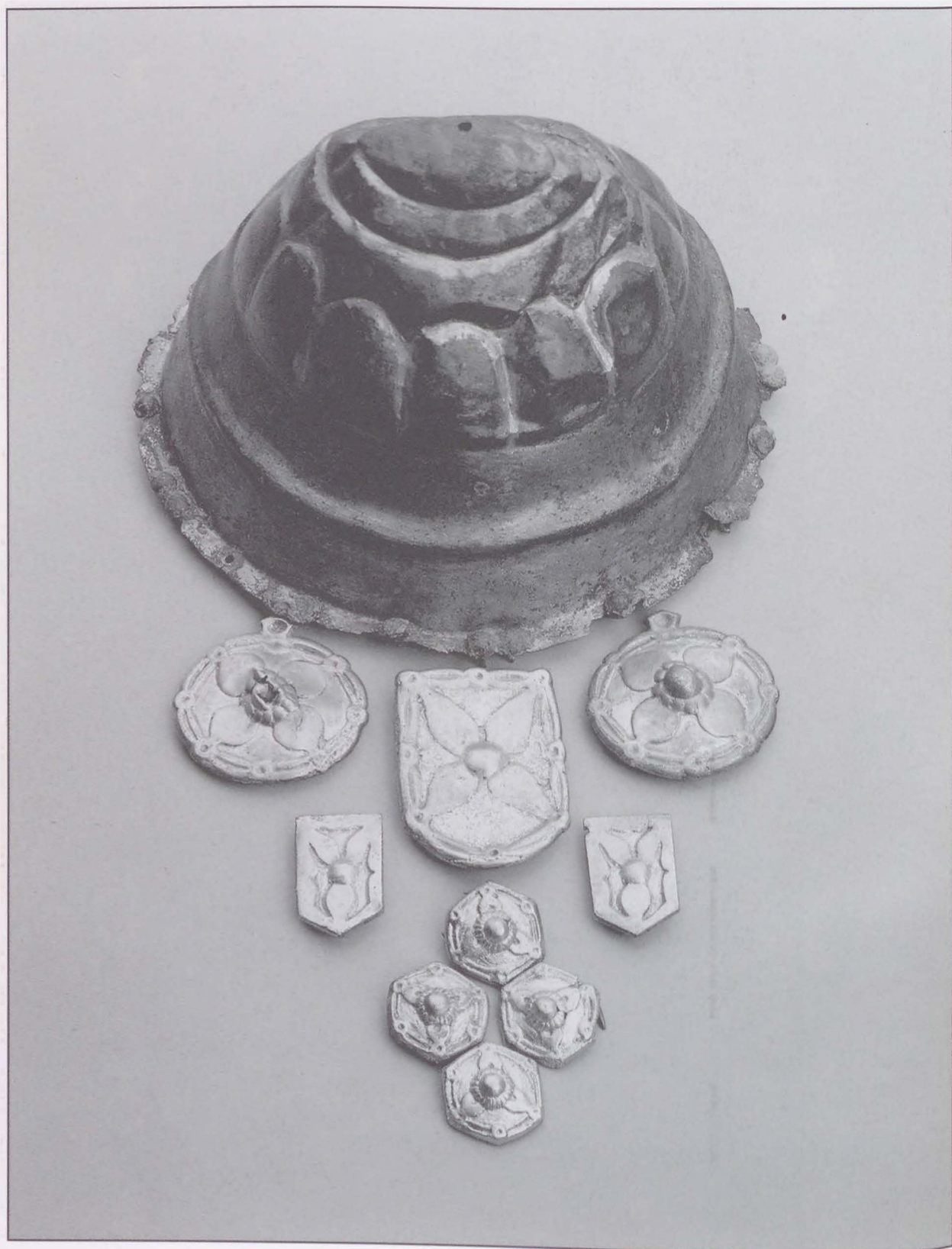
140. tábla: 1-2: Karos-Eperjesszög II/72. sír, 3-4: II/56. sír, 5-10: III/57. sír, 11: III/4 sír,
12-14: III/37. sír, 15-23: III/6. sír

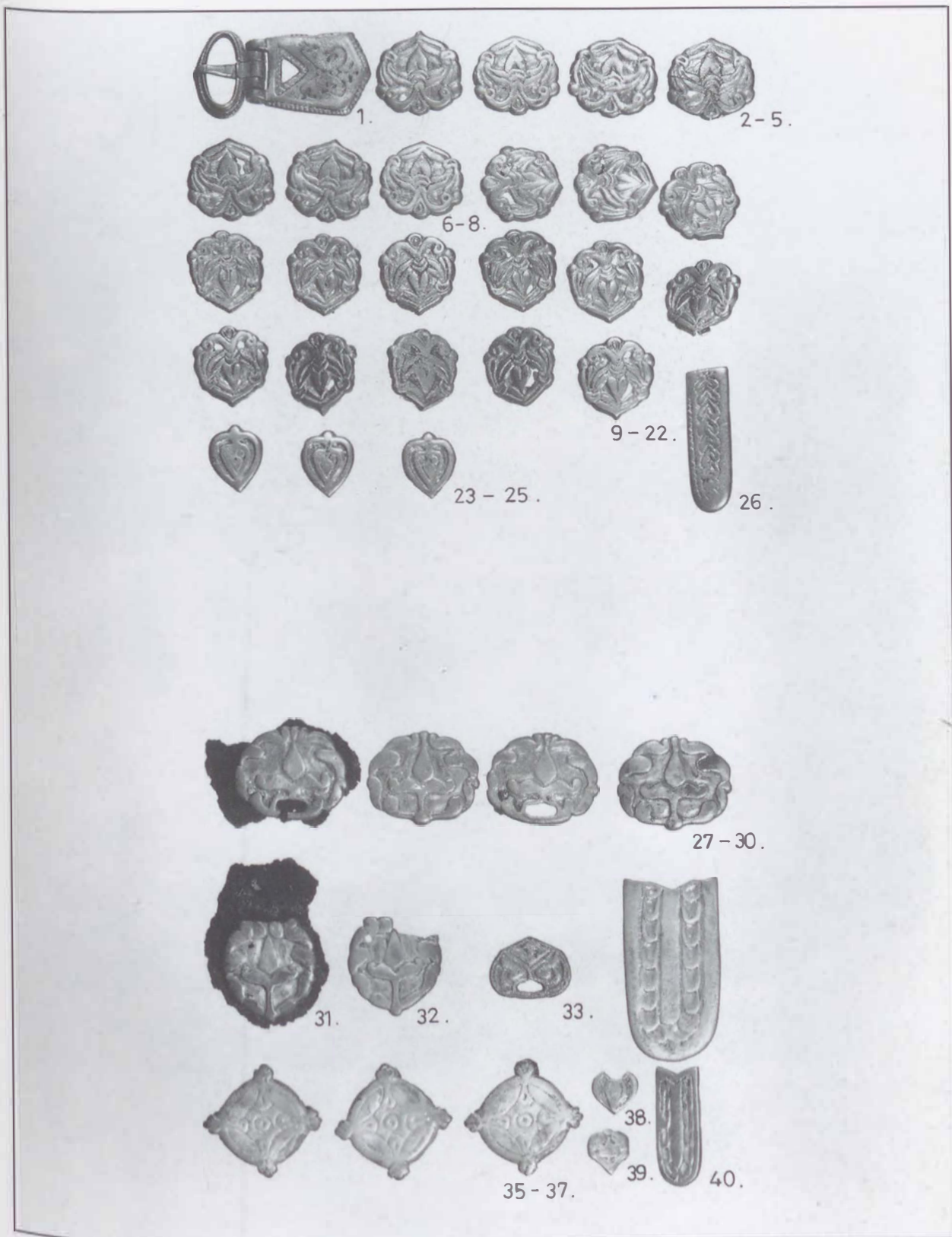
141. tábla: Karos-Eperjesszög II. temető 1: 27. sír; 2: 49. sír;
3: 47. sír; 4: III. temető 9. sír

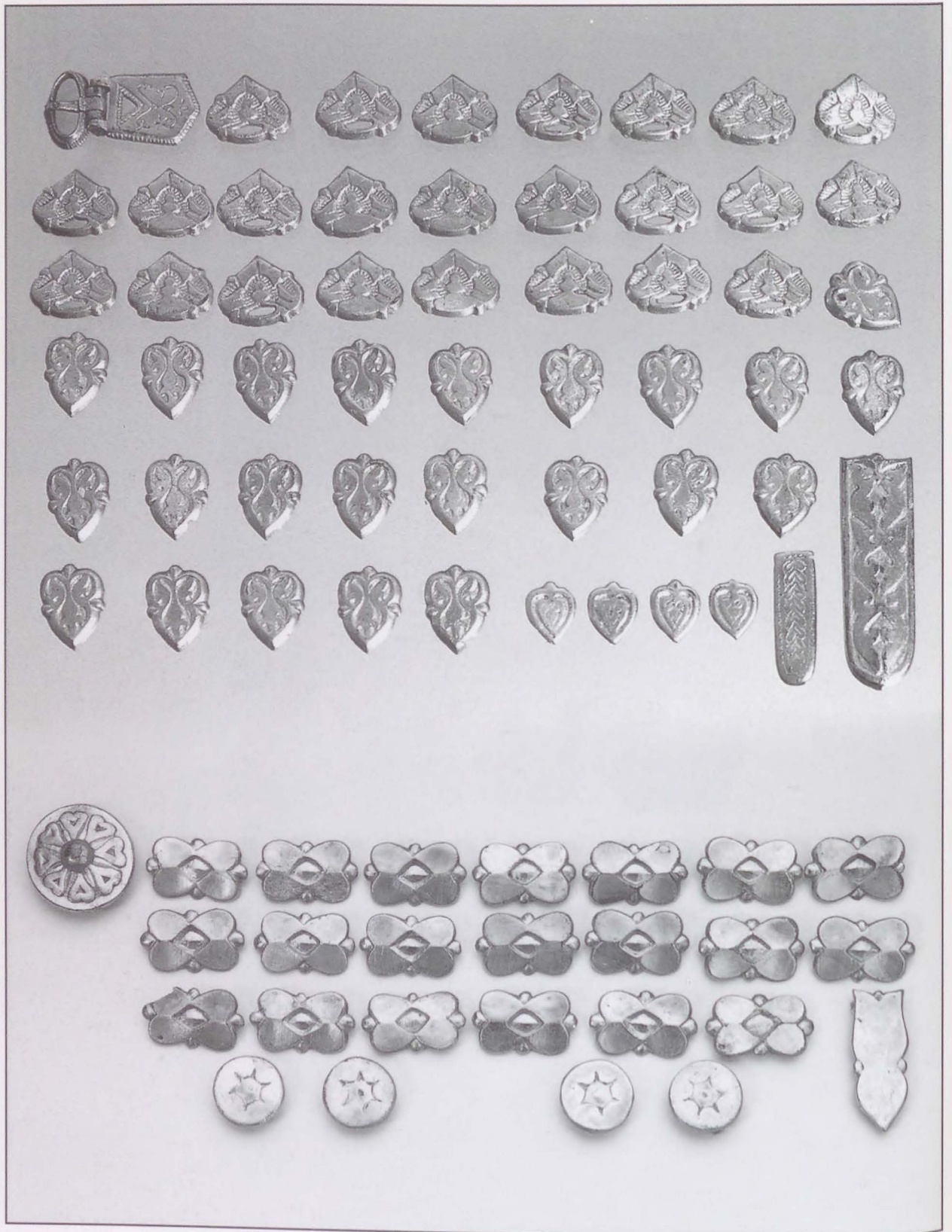
142. tábla: Karos-Eperjesszög I. temető szőrványleletek és az 1936/1 sír övveretei

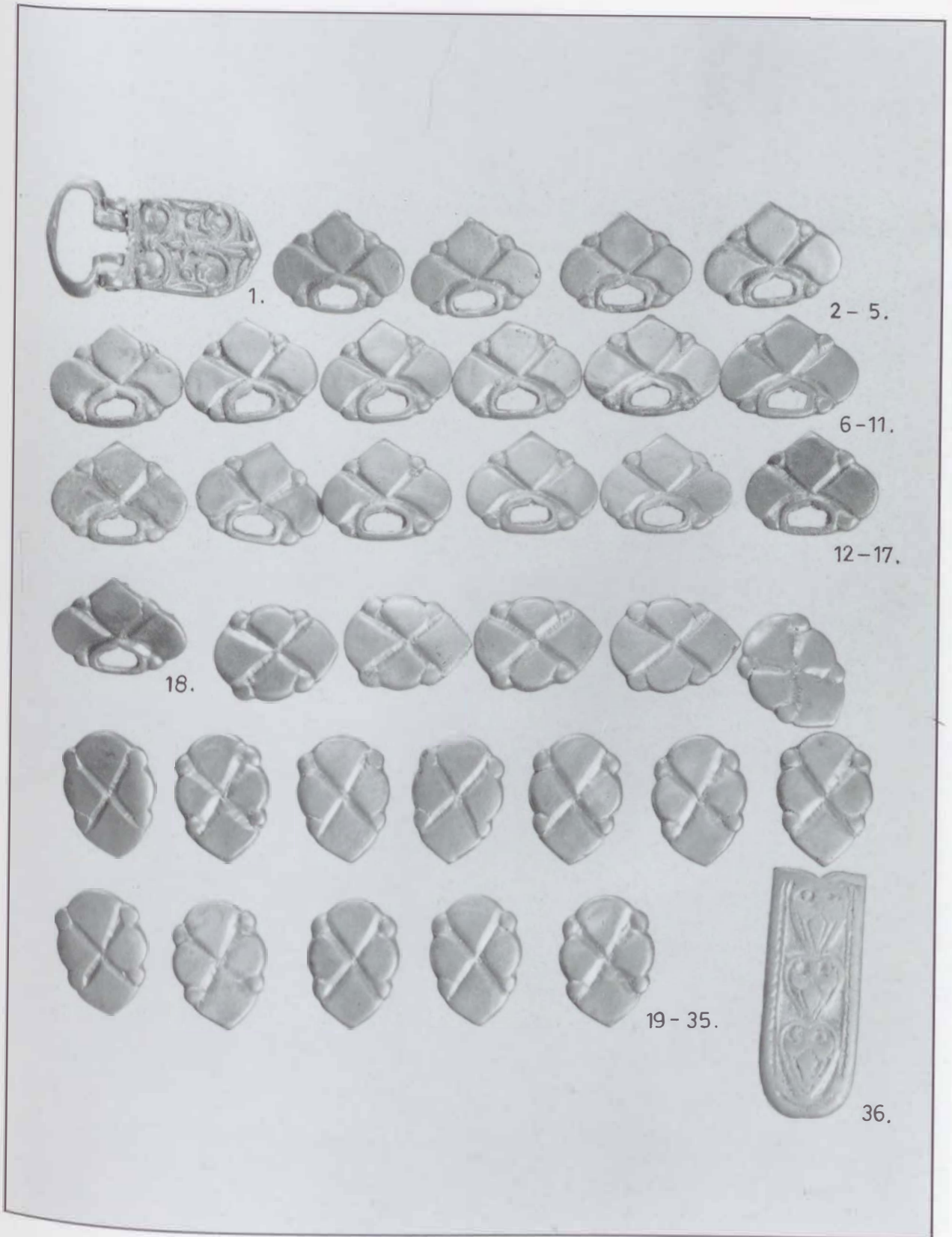
143. tábla: 1-35: Karos-Eperjesszög II/49. sír

144. tábla: 1-26: Karos-Eperjesszög II/14. sír; 27-40: Karos-Eperjesszög II/50. sír

145. tábla: 1-54: Karos-Eperjesszög II/29. sír

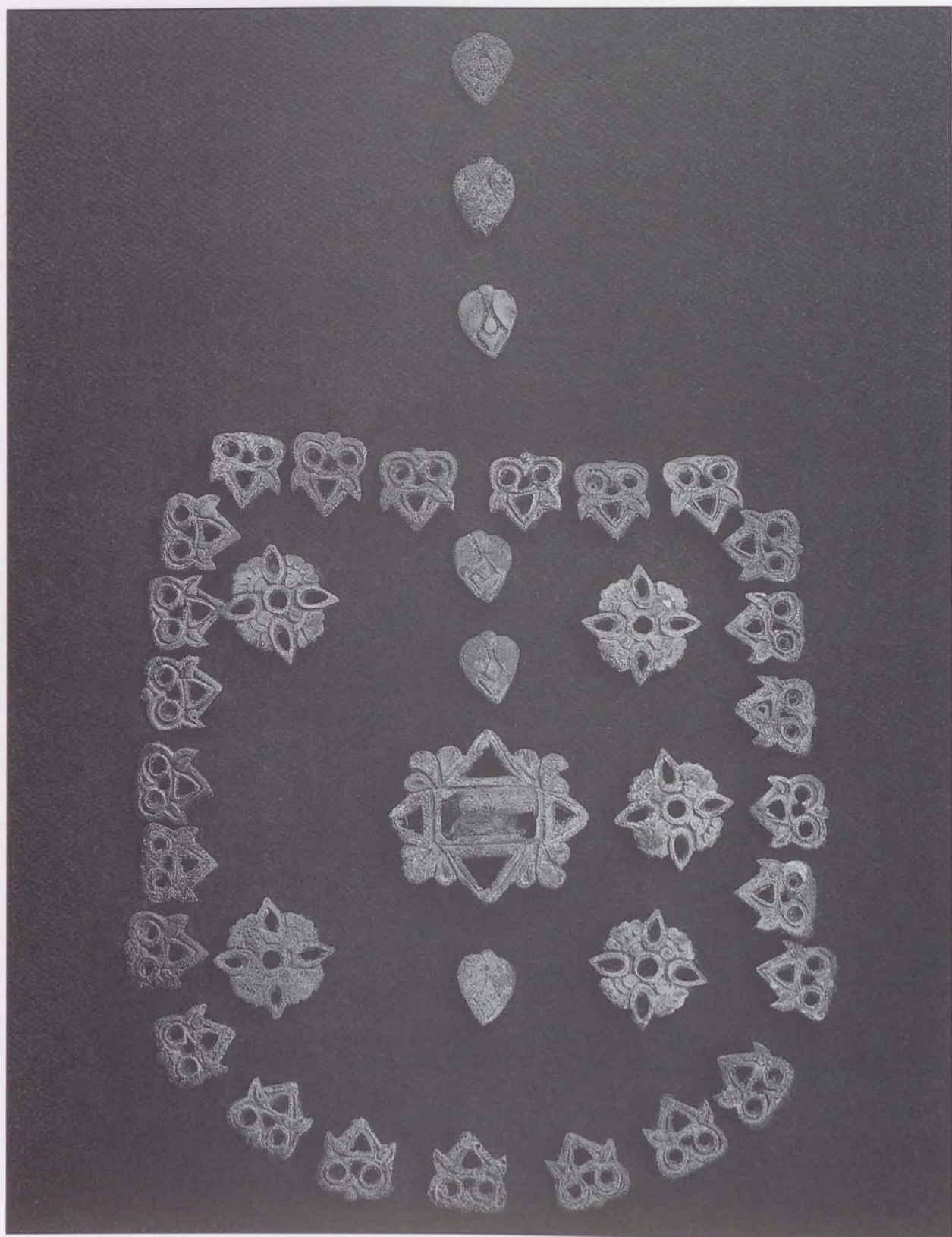
146. tábla: 1-36: Karos Eperjesszög III/11. sír

147. tábla: Karos-Eperjesszög II/29. sír

148. tábla: Karos-Eperjesszög II/52. sír

149. tábla: Karos-Eperjesszög II/41. sír

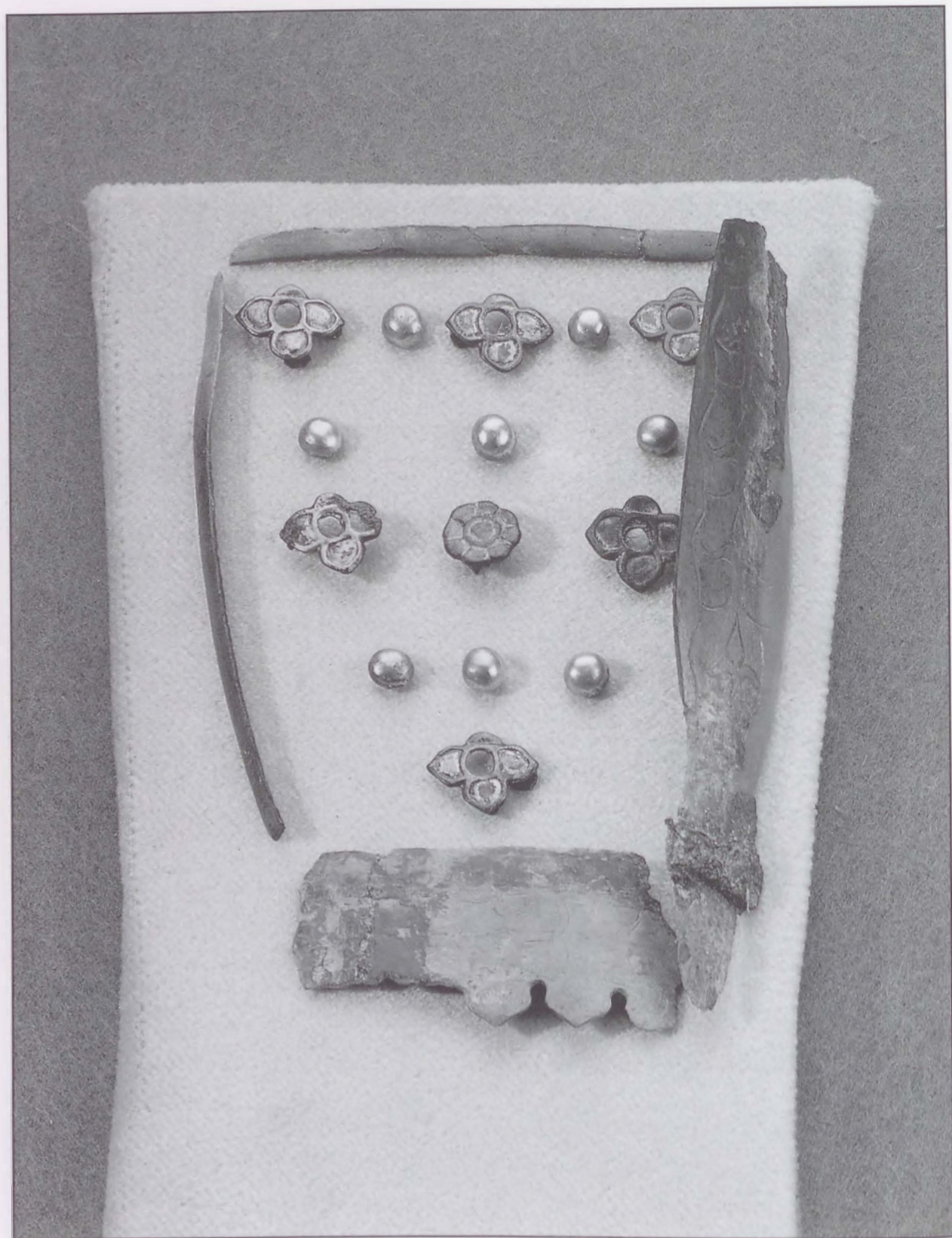
150. tábla: Karos-Eperjesszög III/11. sír

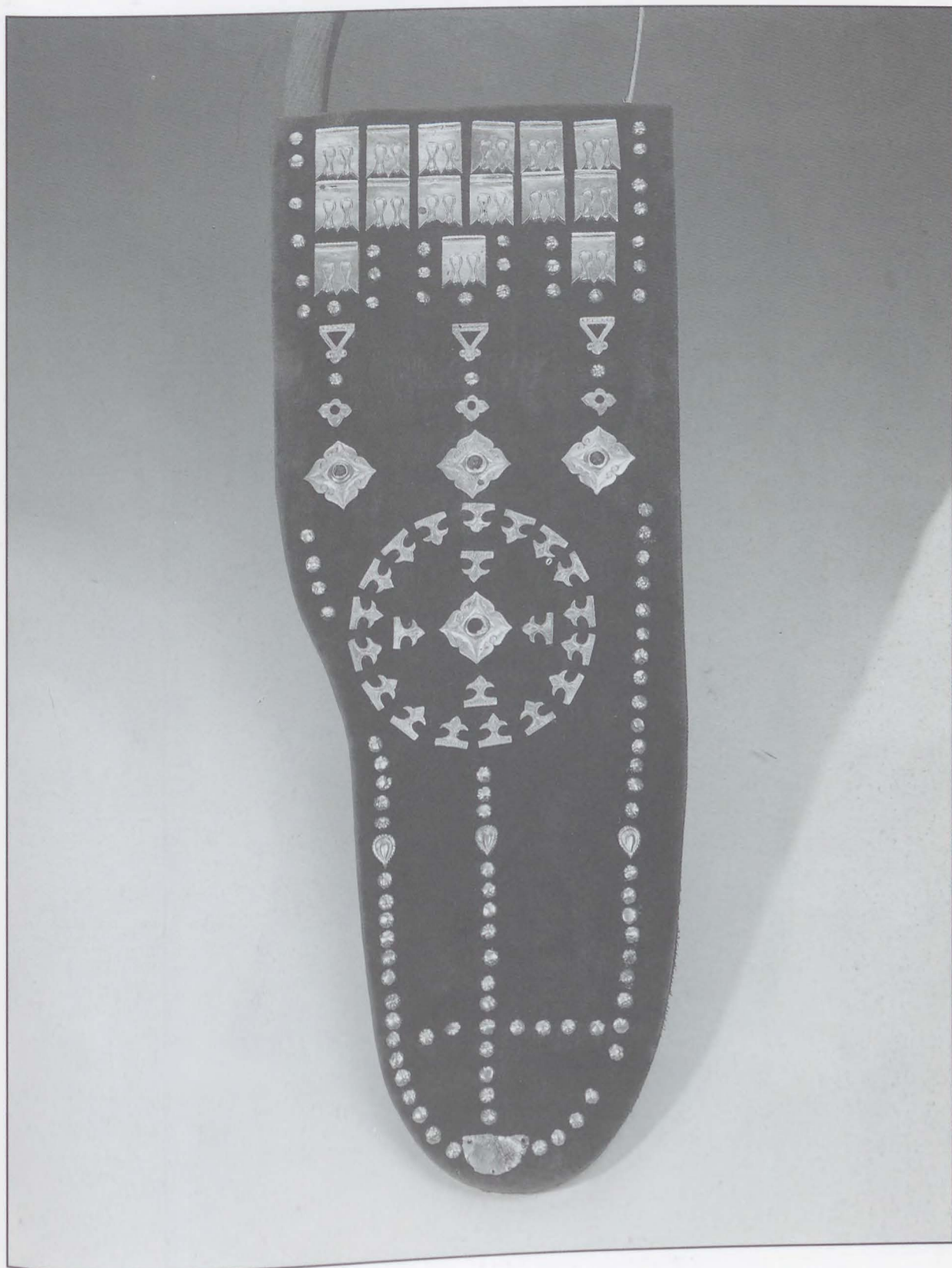
151. tábla: Karos-Eperjesszög II/52. str

152. tábla: Karos-Eperjesszög III/11. sír

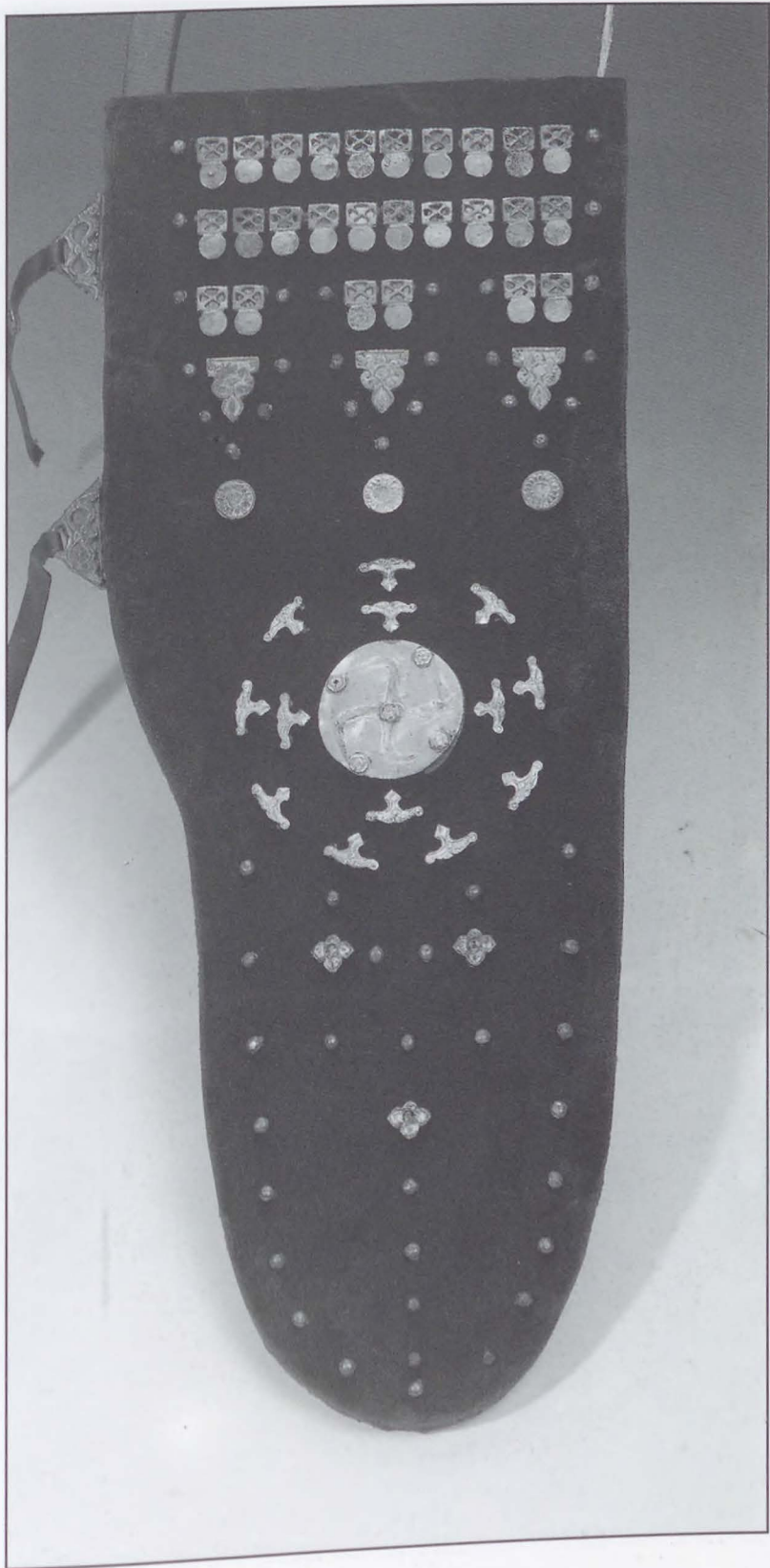
153. tábla: Karos-Eperjesszög III/52. sír

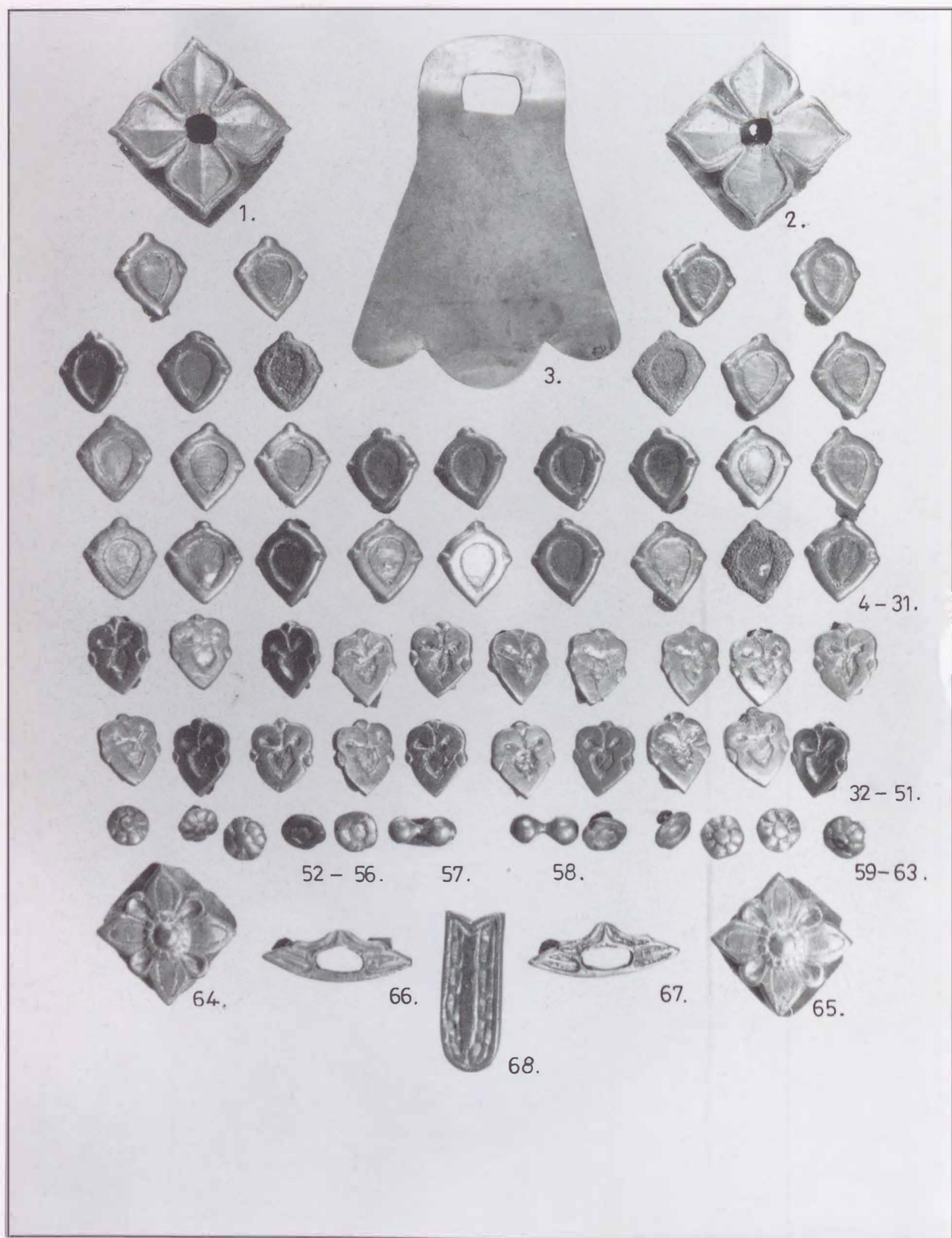
154. tábla: Karos-Eperjesszög III/11. sír

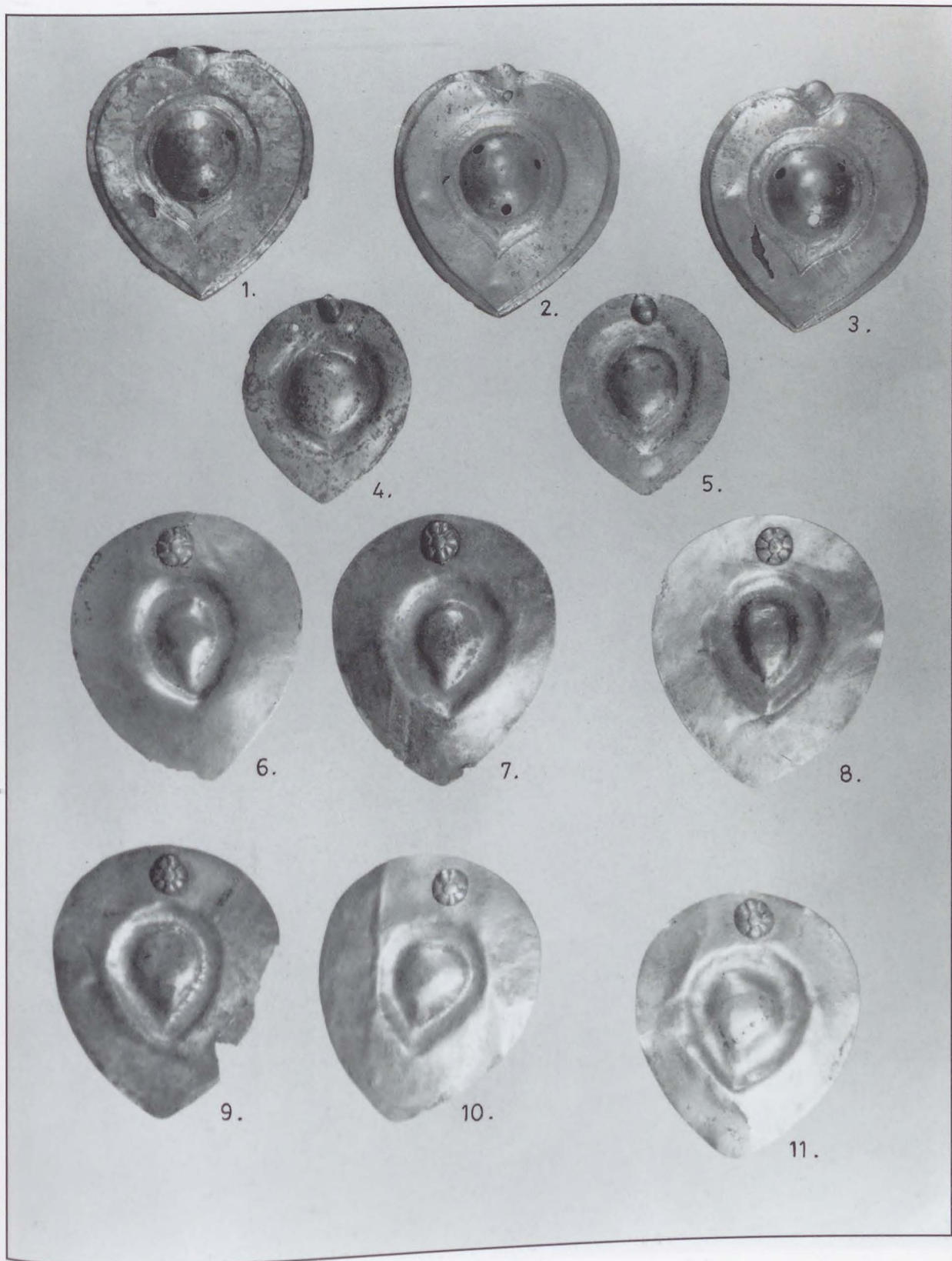
155. tábla: Karos-Eperjesszög II/49. sír

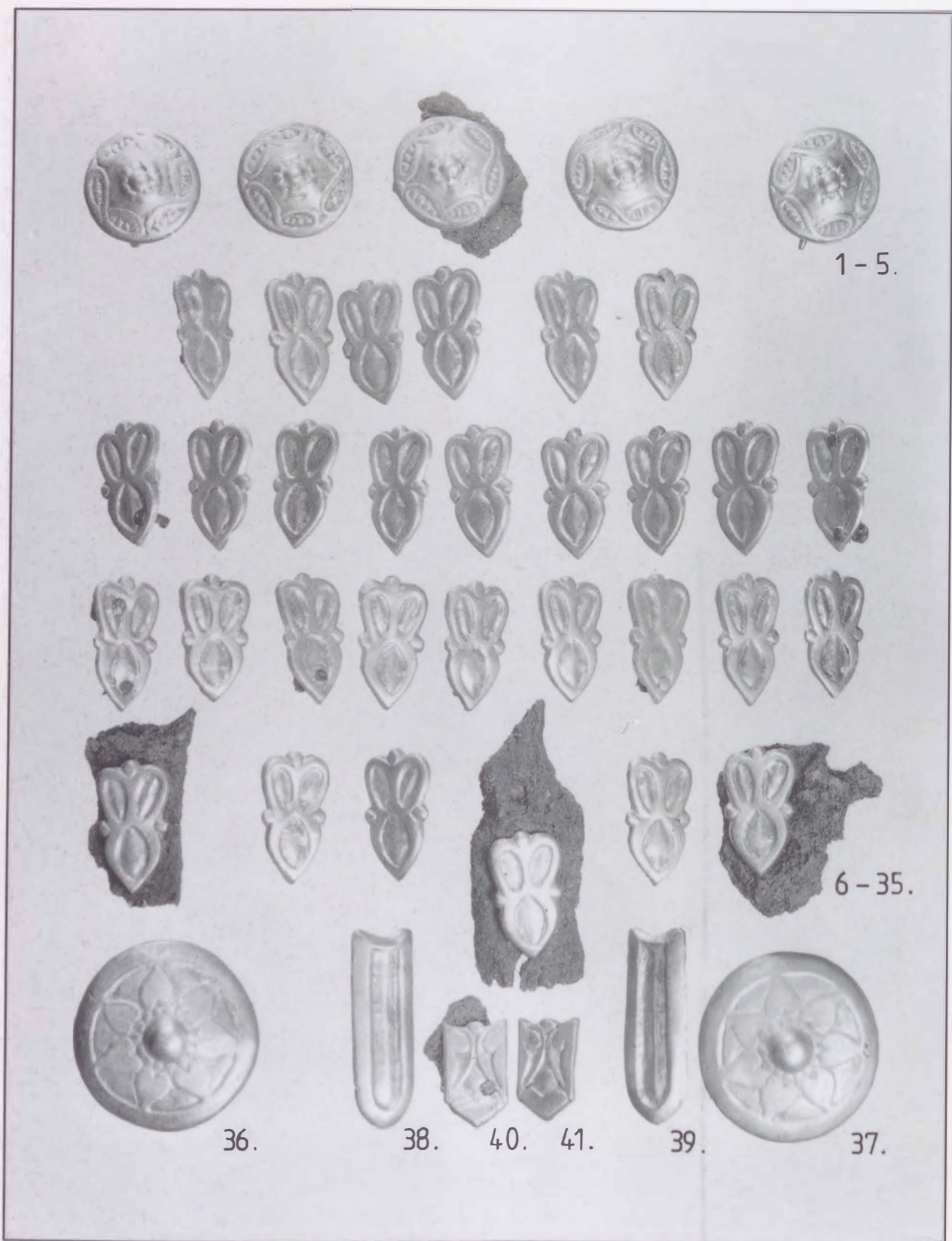
156. tábla: 1-26: Karos-Eperjesszög II/52. sír

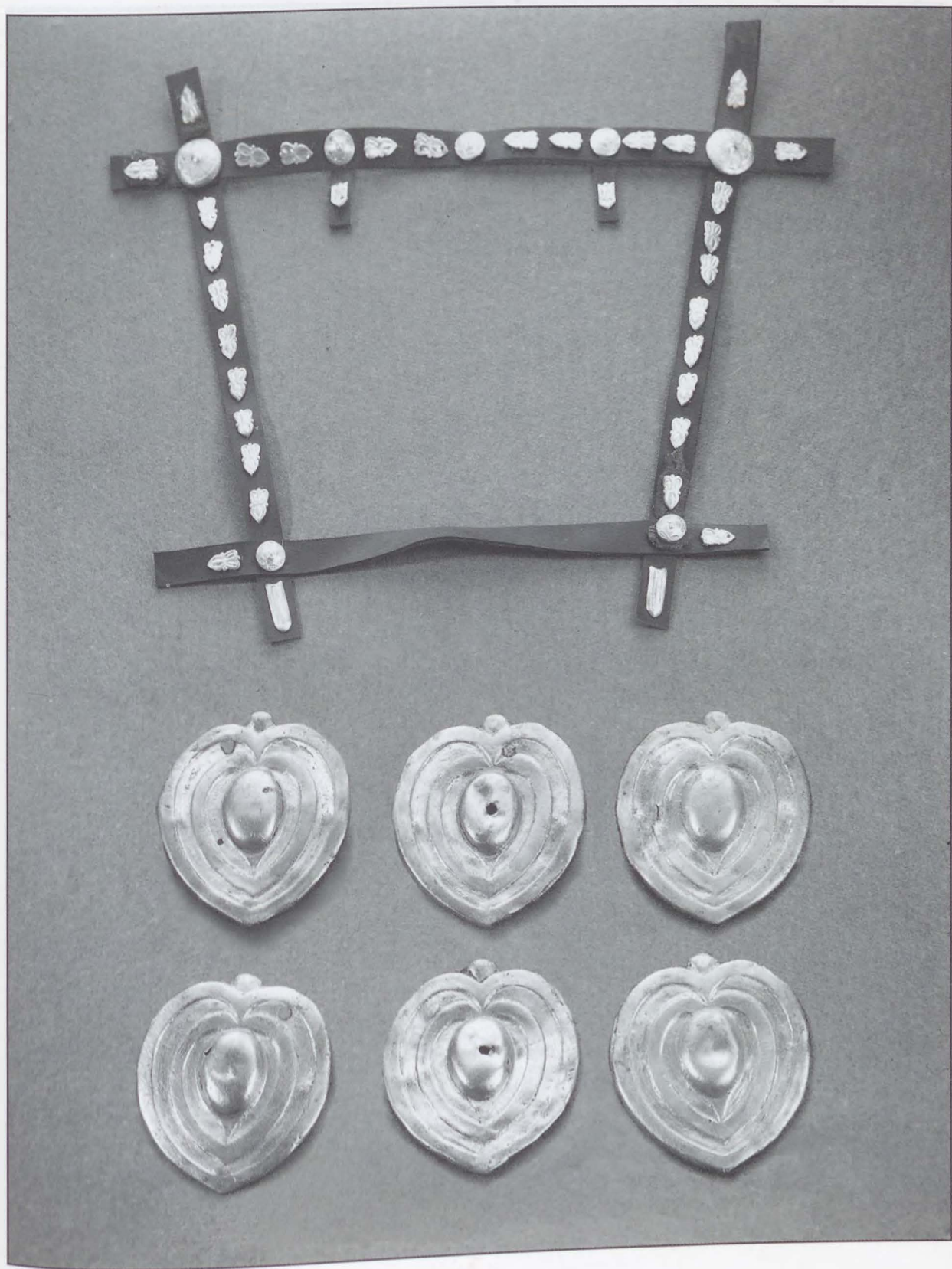
157. tábla: 1-68: Karos-Eperjesszög III/52. sír

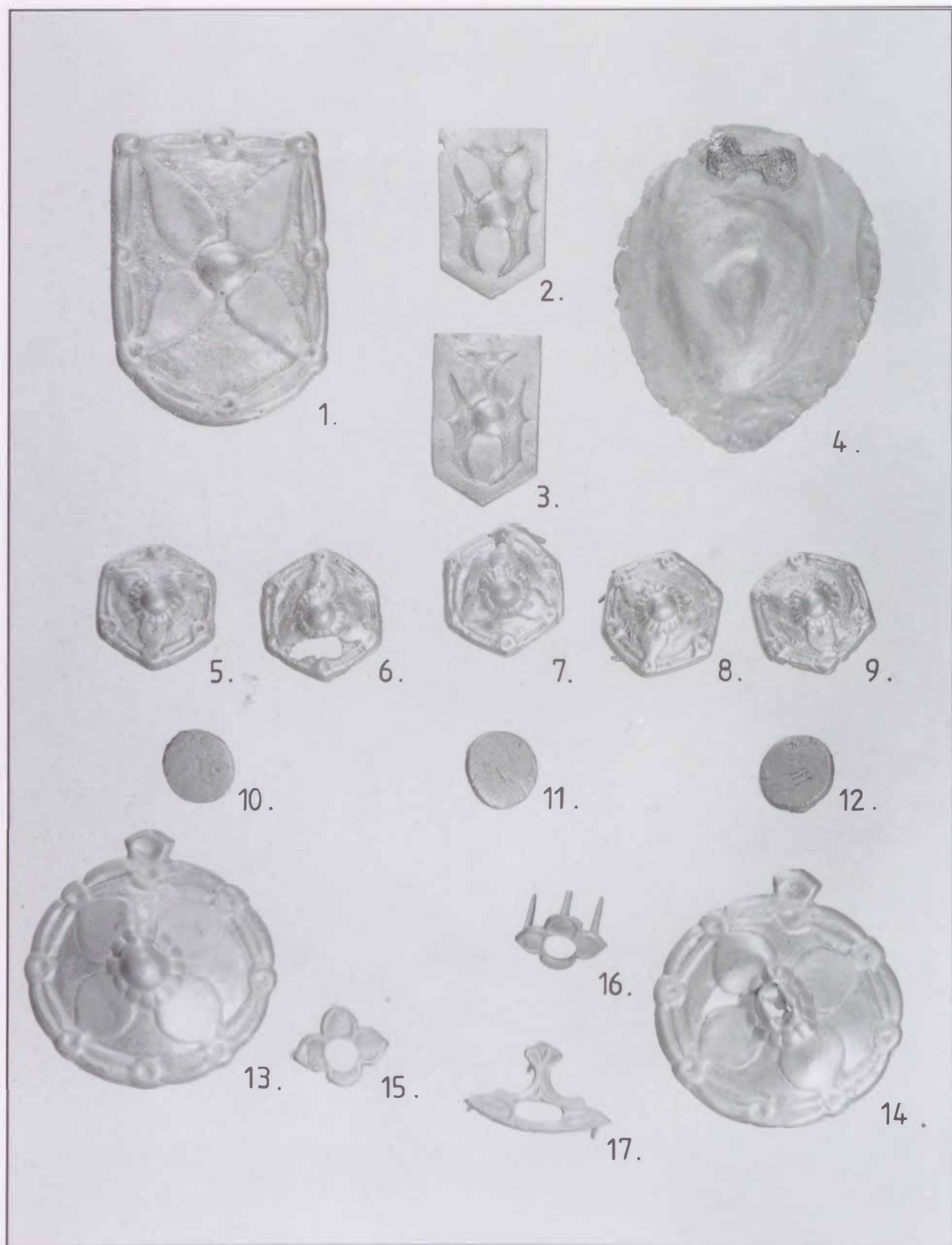
158. tábla: 1-11: Karos-Eperjesszög II/52. sír

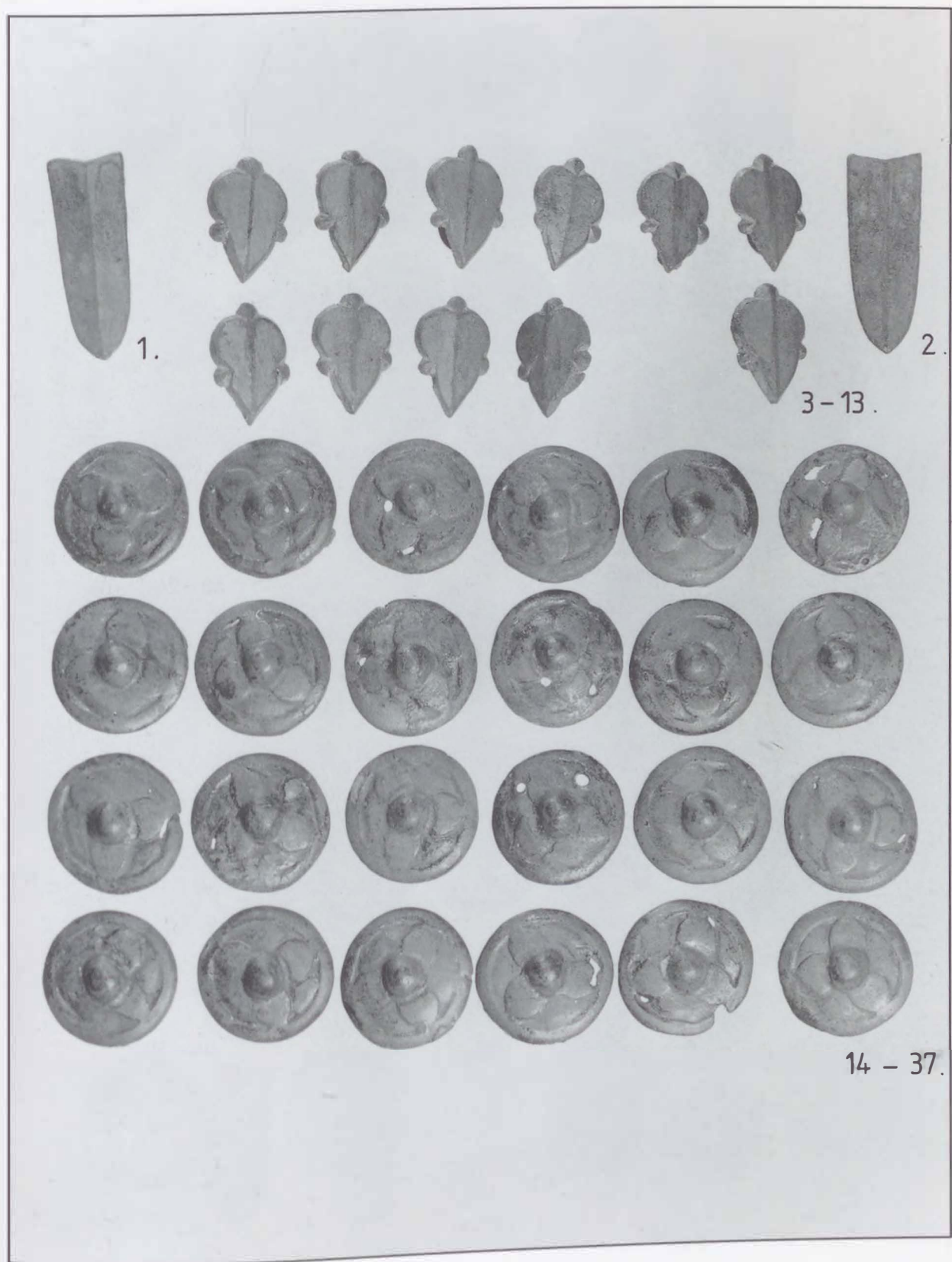
159. tábla: 1-37: Karos-Eperjesszög III/II. sír

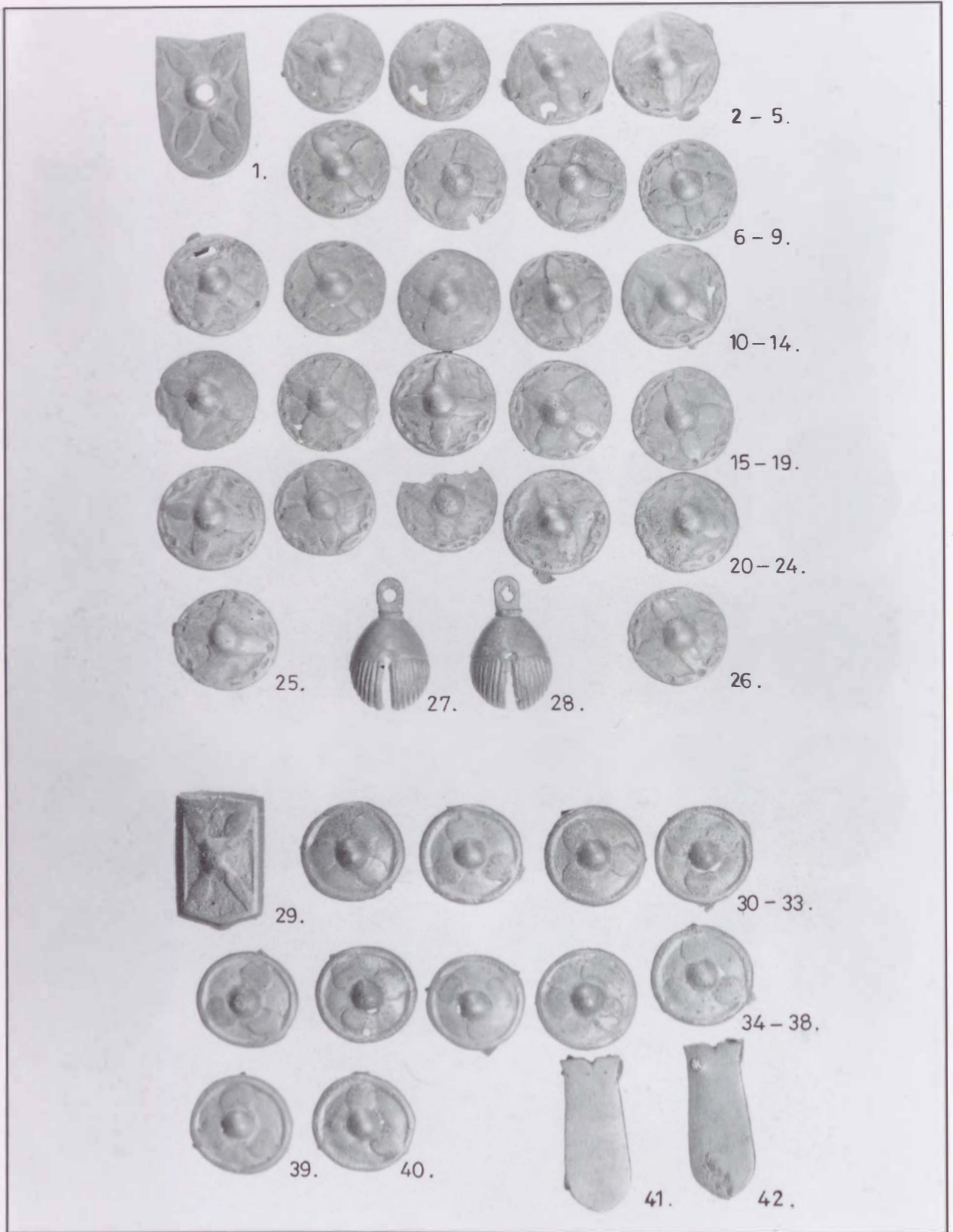
160. tábla: 1-17: Karos-Eperjesszög II/49. sír

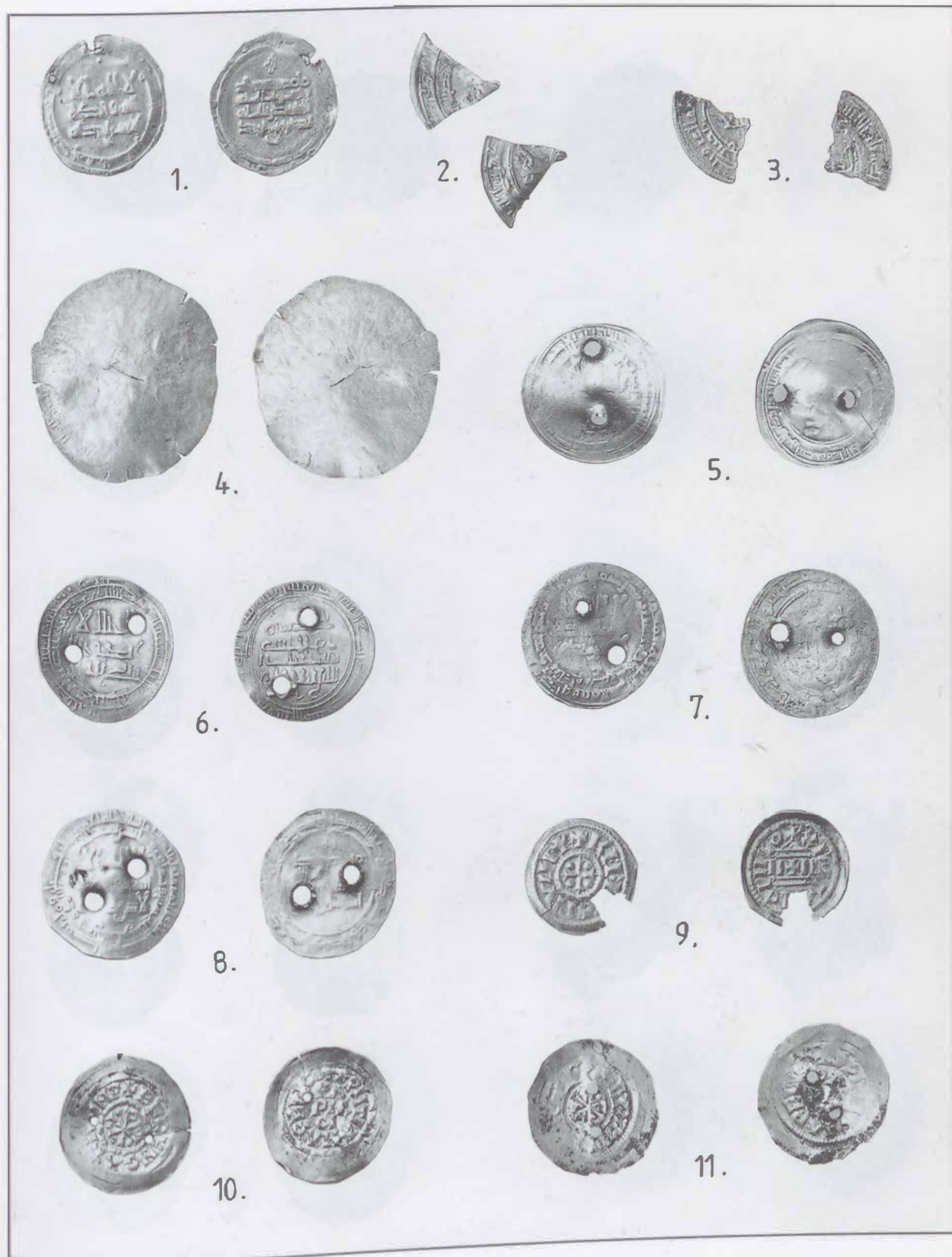
161. tábla: 1-17: Karos-Eperjesszög II/49. sír

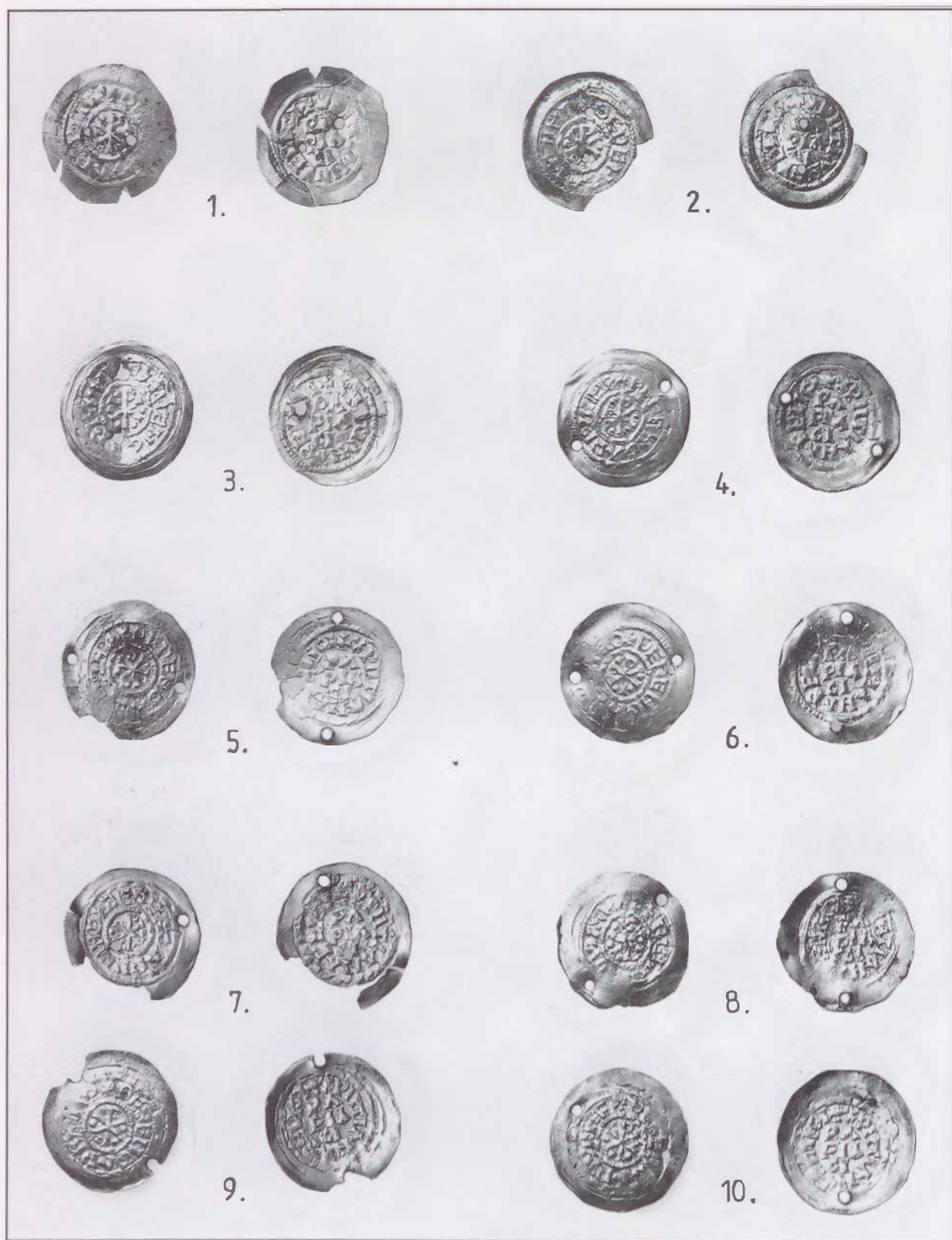
162. tábla: 1-37: Karos-Eperjesszög II/53. sír

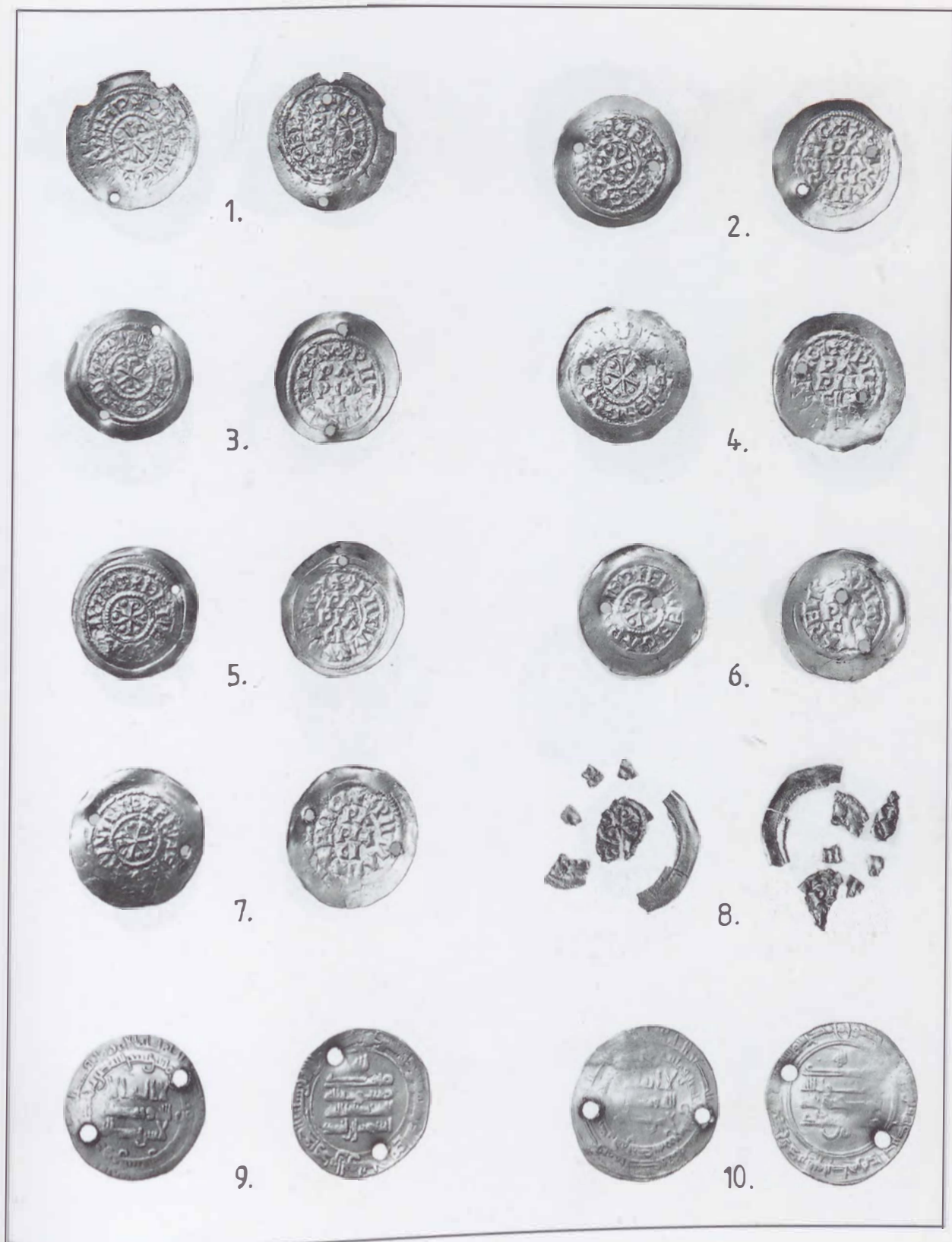
163. tábla: Karos-Eperjesszög 1-28: II/56. sír; 29-42: II/13. sír

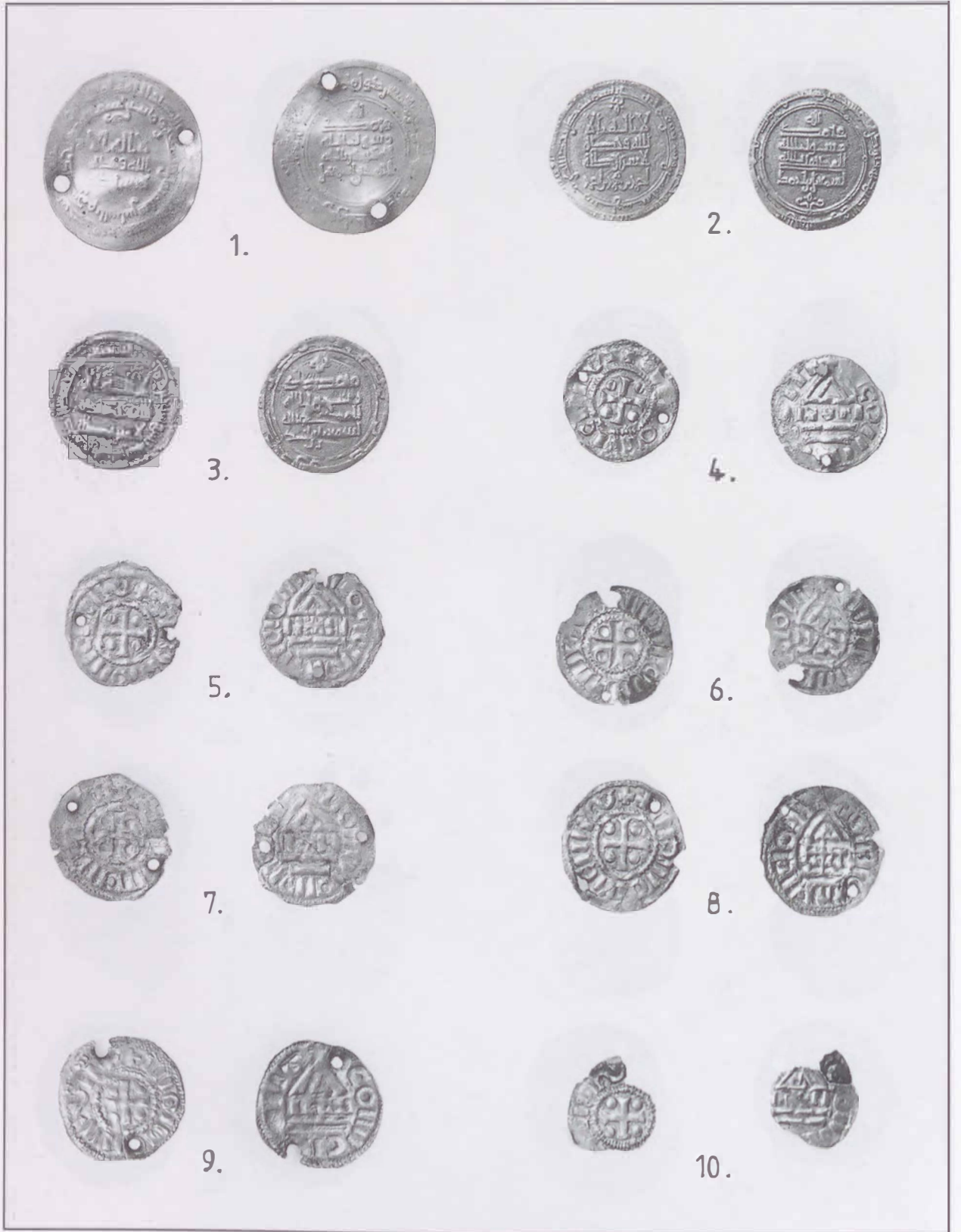
164. tábla: Karos-Eperjesszög 1-2: szórvány a II. temetőből, 3: II/2. sír, 4: II/1. sír;
5-8: II/7. sír; 9-11: II/15. sír

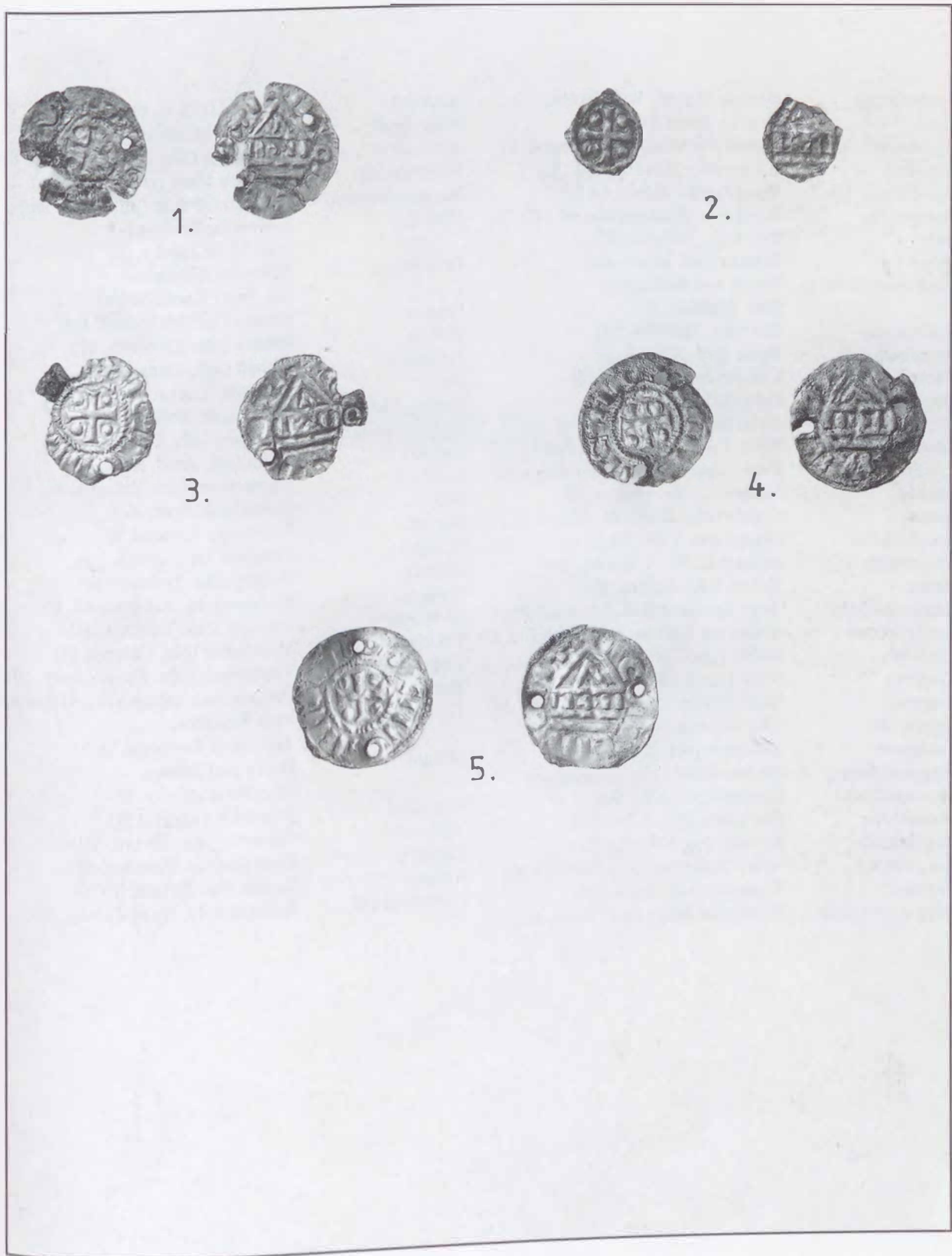
165. tábla: Karos-Eperjesszög 1-10: II/15. sír

166. tábla: Karos-Eperjesszög 1-8: III/15. sír; 9-10: II/51. sír

167. tábla: Karos-Eperjesszög 1: II/51. sír, 2-10: II/52. sír

168. tábla: Karos-Eperjesszög 1-5: II/52. sír

HATÁRON TÚLI HELYSÉGNEVEK

Alsóverecke	Nizsnie Vorota (Volorec obl., U)	Naszvad	Nesvady (okr. Komarno, SI)
Arad	Arad (j. Arad, Ro)	Nemeskosut	Košúty (okr. Galanta, SI)
Ágcsernyő	Čierna Nadtisou (okr. Trebišov, SI)	Nemesócsa	Zemianska Olca (okr. Komarno, SI)
Bánkeszi	Bánov (okr. Nové Zámky, SI)	Németkmlós	Comlosu Mare (jud. Timis, Ro)
Bátorkeszi	Vojnice (okr. Komarno, SI)	Németszentpéter	Sinpetru German (jud. Arad, Ro)
Beregszász	Beregovo (Zakarpatska obl., U)	Ondrohó	Lipová-Ondrochov
Bély	Biel (okr. Trebišov, SI)		(okr. Nové Zámky, SI)
Bihar	Biharia (jud. Bihor, Ro)	Oroszlámos	Banatsko Arandelovo
Bodrogszerdahely	Streda nad Bodrogom		(op. Novi Kneževac, Yu)
	(okr. Trebišov, SI)	Orsova	Orsova (jud. Mehedinti, Ro)
Bodrogvécs	Več (okr. Trebišov, SI)	Perbete	Pribeta (okr. Komarno, SI)
Borosbenedek	Benic (jud. Alba, Ro)	Perjámos	Periam (jud. Timis, Ro)
Csekej	Cakajovce (okr. Nitra, SI)	Perse	Prša (okr. Lučenec, SI)
Detta	Deta (jud. Timis, Ro)	Pozsonysárfő	Blatné (okr. Bratislava, SI)
Déva	Deva (jud. Hunedoara, Ro)	Pozsonyvezekény	Vozokany (okr. Galanta, SI)
Érsekújvár	Nové Zámky (okr. Nové Zámky, SI)	Sajtény	Seitin (jud. Arad, Ro)
Felsőjattó	Horný Jatov (okr. Nové Zámky, SI)	Salamon	Salamonove (obl. Zakarpatske, U)
Galgóc	Hlohovec (okr. Trnava, SI)	Sikló	Siclau (jud. Arad, Ro)
Hetény	Chotín (okr. Komarno, SI)	Szered	Sered (okr. Galanta, SI)
Homokdiósd	Orešac (op. Vršac, Yu)	Szilágyi	Svilojevo (op. Apatin, Yu)
Ipolyszalka	Salka (okr. Nové Zámky, SI)	Szinyér	Svinice (okr. Trebišov, SI)
Kassa	Košice (okr. Košice, SI)	Szolyva	Svaljava (obl. Zakarpatska, U)
Kézdivásárhely	Tirgu Secuiesc (jud. Covasna, Ro)	Szomotor	Somotor (okr. Trebišov, SI)
Királyhelme	Královsky Chlmec (okr. Trebišov, SI)	Taksony	Matuškovó (okr. Galanta, SI)
Kisdobra	Dobrá (okr. Trebišov, SI)	Tardoskedd	Tvrdošovce (okr. Nové Zámky, SI)
Kisgéres	Maly Hores (okr. Trebisov, SI)	Tornóc	Trnovec nad Váhom (okr. Galanta, SI)
Kiskeszi	Malé Kosihy (okr. Nové Zámky, SI)	Törökkanizsa	Novi Kneževac
Kolozsvár	Cluj-Nopoca (jud. Cluj, Ro)		(op. Novi Kneževac, Yu)
Komárom	Komarno (okr. Komarno, SI)	Udvard	Dvory nad Žitavou
Magyardiószeg	Sládkovicovo (okr. Galanta, SI)	Vágsellye	(okr. Nové Zámky, SI)
Marosgombás	Gimbas (jud. Alba, Ro)	Vörösvár	Šala (okr. Galanta, SI)
Maroskarna	Blandiana (jud. Alba, Ro)	Zemplén	Cerveník (okr. Trnava, SI)
Nagykikinda	Kikinda (op. Kikinda, Yu)	Zimony	Zemplin (okr. Trebišov, SI)
Nagykövesd	Velky Kamenec (okr. Trebišov, SI)	Zsitvabcsenyő	Zemun (op. Zemun, Ro)
Nagyősz	Tomnatic (jud. Timis, Ro)		Bešenov (okr. Nové Zámky, SI)
Nagyszentmiklós	Sinnicolau Marc (jud. Timis, Ro)		

FÜGGELÉK

A KAROS-EPERJESSZÖGI I.-II.-III. HONFOGLALÁS KORI TEMETŐK EMBERTANI VIZSGÁLATA

KUSTÁR ÁGNES

Anyag és módszer

A három karosi honfoglalás kori temető egymástól néhány száz méterre helyezkedik el Karos község határában. Az I. temető 13 sírját Horváth Tibor régész tárta fel 1936-ban. A II. és III. temetőt Révész László régész tárta fel, melyekből 1986–1988 során 73 sír, 1988–1989 során 19 sír került elő. A sírok egy része homokos talajban, más része agyagos öntéstalajban feküdt. Az embercsontok megtartási állapota ezért változó. A koponyák kb. fele jó megtartású. A postcranialis csontok egy része jó megtartású, más része teljesen töredékes, hiányos.

Az antropológiai vizsgálatokba az I., II. és III. temetők összesen 105 sírjából előkerült 102 egyén embertani hagyatékát vontuk be. A II. és III. számú temető régészetiileg teljesen feltárt. Sajnos az I. temetőből az ásatást megelőzően mintegy 40–50 sírt pusztítottak el mezőgazdasági munkálatok során. Mindhárom széria anyagát a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tára őrzi. Jelen tanulmányban a három temető anyaga együttesen szerepel.

Az I. temető embertani hagyatékát (13 db koponya) már több kutató is vizsgálta.¹

Az elhalálzási kor meghatározásában felnőttek esetén a koponyavarratok endokraniális felszíni elcsontosodásának Broca szerinti fokozatait,² valamint az ektokraniális felszíni obliteráció³ szerint megállapított fokozatait vettük figyelembe. A vázon a humerus és femur proximalis epifízisein a substantia spongiosa strukturális változásai és az os pubis facies symphyseosa felületi megváltozása alapján határoztuk meg a kort.⁴ A gyermekek életkorát a tej- és maradó fogak áttörési sorrendje alapján,⁵ továbbá a csontössz alapján határoztuk meg.⁶ Az értékelésnél a Martin-Saller féle korcsoportbeosztást használtuk.⁷

A nemet a koponya és a vázcsontok nemi dimorfizmust mutató anatómiai jellegei alapján határoztuk meg.⁸

A szekunder taxonómiai jellegeket Lipták taxonómiai rendszerezése alapján értékeltük.² A koponyajelző (koponya hosszúság–szélességi jelzője) megoszlását a taxonómiai értékelésnél ennek megfelelően Garson osztályozása szerint,² míg az általános embertani analízisnél a méretek és jelzők megoszlását Alekszejev–Debec osztályozása szerint adtuk meg.⁹

A primér taxonómiai jellegek értékelését Debec–Tóth metodikája szerint végeztük el (naso-maláris szög, S:C, orrkiugrasszög).²

Az europidok és mongoloidok elkülönítésében figyelembe vettük a lapát alakú metszőfogak meglétét vagy hiányát is.

A koponyapatológiai vizsgálatokat crös mesterséges megvilágítás mellett makroszkóposan, kézi nagyítóval illetve mikroszkóposan végeztük. Munkánk során számos patológiai témájú művet használtunk fel.¹⁰ A koponyákon megfigyelhető elváltozások eredetének megállapításában segítségünkre volt Józsa László patológus és Pap Ildikó antropológus. Ezúton szeretnénk megköszönni segítségüket.

A szájpatológiai vizsgálatokat Szikossy Ildikó végezte. A fogakat makroszkóposan, pontvilágító segítségével vizsgálta, a fogbetegségek feltárásához fogászati szondát, excavatort és nagyítót használt. A tanulmányba bevontuk a szintén Szikossy Ildikó által már korábban megvizsgált Karos-eperjesszögi II. és III. temetők fogpatológiai vizsgálatának eredményeit is.¹¹ Az itt közölt adatok a három temető vizsgálatának összevont eredményei.

¹ Lipták, P. 1951.; Anda, T. 1951.

² in Farkas, Gy. 1972.

³ Meindl, R.S.–Lovejoy, C.O. 1985.

⁴ Nemeskéri, J. és mtsai 1960.

⁵ Ferembach, D. és mtsai 1979.

⁶ Stloukal, M.–Hanáková, H. 1978.

⁷ Martin, R.–Saller, K. 1957.

⁸ Éry, K. és mtsai 1963.; Acsádi, Gy.–Nemeskéri, J. 1970.; Bass, W.M. 1987.; Ubelaker, D. 1984.

⁹ Alekszejev, V.P.–Debec, G.F. 1964.

¹⁰ Regöly-Mérei, F. 1962.; Bartucz, L. 1950, 1966.; Katona, F. 1963.; Maresik, A. 1983.; Endes, P. 1965.; Ortner, D.–Puchar, W.G.J. 1981.;

¹¹ Steinböck, R.T. 1976.; Nemeskéri, J. és mtsai 1960, 1965.; Pap, I.–Józsa, I. 1991.

Kustár, Á.–Szikossy, I. 1995.

I. A KAROS–EPERJESSZÖGI HONFOGLALÁS KORI TEMETŐ NEM ÉS ÉLETKOR SZERINTI MEGOSZLÁSA

A három temető nemi és életkori alapadatait az I. táblázat tartalmazza.

A Karos–eperjesszögi népesség (I.–II.–III. temetőket összevonva) korcsoportok szerinti megoszlását tekintve szembeszökő a csecsemőkorú halottak teljes hiánya (2. táblázat). Ez részben azzal magyarázható, hogy a csecsemő halottakat túlságosan a felszínhez közel temették el, így már az ásatást megelőzően megsemmisülhettek. Mivel a csecsemőcsontok kis méreteiknél fogva jobban kitettek a talajban való postmortalis lebontó folyamatoknak, könnyebben elenyésztek.

Az infans I. korcsoportban elhalálozott egyének aránya 13,73%, ami valamivel magasabb a X–XII. századi infans I. korcsoportba tartozók arányánál (12,68%).¹² Az infans II. korcsoport halottainak aránya 8,82%, csaknem megegyezik a középkori 8,67%-os átlaggal.

A juvenilis korcsoportba tartozók 7,84%-os aránya magasabb a középkori 6,14%-os átlagnál.

A felnőttek aránya (69,61%) valamivel magasabb a középkori 67,70%-os átlagnál. A felnőttek nemi aránya férfibőletet mutat. A meghatározható nemű felnőttek 64,40%-a férfi, 35,60%-a nő. (A felnőttek 15,49%-a meghatározhatatlan nemű.)

Mindkét nem közül egyaránt a matus korban haltak meg a legtöbben (a népesség 29,41%-a), de meglehetősen magas a senilis korú halottak aránya is (az össznépesség 16,67%-a).

II. A HONFOGLALÁS KOR EMBERTANI KÉRDÉSEI

A Kárpát-medencébe érkező magyarság embertanilag igen sokszínű népeiséget alkotott.

Lipták vizsgálatai során megállapította, hogy a honfoglalás és Árpád-kori népeiséget összevontan nézve, az európidok között a nordoidok és a mediterránok vezetnek.¹³ A honfoglaló magyarok között tulajdonképpen mongolidok egyáltalán nem fordulnak elő, hanem csak európo-mongolidok, akiknek aránya a honfoglalás és Árpád-korban alig több 6%-nál.

Éry vizsgálatai szerint a honfoglalók valójában két fő csoportra bonthatók.¹⁴ Közülük az egyik, széles koponyájú európid és európo-mongolid népeiség, ahol az európo-mongolidok részaránya legalább 40%. Ez a népeiség eredetét tekintve a Dontól keletre eső eurázsiai füves pusztá vidékéről származhatott, majd a Kárpát-medencébe érkezve annak főként alföldi típusú tájain telepedett le. A másik fő csoport keskeny koponyájú európid népeiség, köztük az európo-mongolidok gyakorisága mindössze 6%. Eredetük a Dontól nyugatra, illetve a Fekete-tengertől északra eső ligetes pusztá térségére tehető, a Kárpát-medencében pedig inkább a dombvidékeken telepedtek meg.

A honfoglaló magyarság taxonómiai összetételét kutatva megvizsgáltuk a metszőfogak alakját. Számos megfigyelés igazolta, hogy a lapát alakú felső mediális metszőfogak előfordulási gyakorisága eltérő az európid és mongoloid népeiségek között. A földrészek közötti fogmorfológiai összehasonlító vizsgálat eredményei szerint a lapát alakú metszőfogak gyakorisága európid populációkban 0–15%, míg legmagasabb gyakoriságát (75–100%) a mongoloid népeiségben találták.¹⁵ A lapát alakú metszőfog azonban viszonylag nagy gyakorisággal, 25–55%-ban fordul elő nem csak európo-mongoloid kevert populációkban, de a déli szubkontinentális területek európid népeiségei között is. Előfordulása alapján három különböző csoport körvonalazható az eurázsiai kontinensen: az északi gracilis, a közép-európai és a déli gracilis csoport, mely csoportok közül a lapát alakú metszőfog relatív magas gyakorisága a déli gracilis típusához köthető.¹⁶

III. ÁLTALÁNOS EMBERTANI ANALÍZIS

1. A koponya jellemzői

A 71 felnőtt egyén koponyája közül mindössze 35 koponya volt alkalmas részletes metrikus és morfológiai vizsgálatra. A férfi és női koponyák egyéni adatait és jelzőit a 3.–6. táblázatok, a méretek és jelzők osztályozását pedig a 7. táblázat tartalmazza.

¹² Acsádi, Gy.–Nemeskéri, J. 1970.

¹³ Lipták, P. 1970.

¹⁴ Éry, K. 1994.

¹⁵ Zubov, A.A. 1968.

¹⁶ Tóth, T. 1985.

Férfiak

A koponyahosszúság alapján a férfiak csaknem fele középhosszúfejű, egynegyede rövidfejű, kisebb részben pedig nagyon rövid, illetve hosszúfejű. A koponya szélességét tekintve az esetek több mint a felében a koponya nagyon széles, negyedrészen széles, kisebb részben pedig közepes illetve keskeny. Az agykoponya negyedrészen nagyon magas, negyedrészen magas, negyedrészen középmagas, míg az esetek fennmaradó egynegyede azonos arányban alacsony, illetve nagyon alacsony.

A koponya hosszúság–szélességi jelzője szerint a koponyák túlnyomó többsége nagyon rövid, kisebb részben rövid, elenyésző hányadban pedig középhosszú és hosszú. A hosszúság–magassági jelző szerint a koponyák többsége nagyon magas, magas, míg kisebb részben közepes illetve alacsony és csak egy esetben nagyon alacsony. A szélesség–magassági jelző szerint a legtöbb koponya középmagas, valamivel kevesebb a nagyon alacsony, míg kisebb részük alacsony illetve magas. A transzverzális-frontoparietális jelző szerint a homlok az esetek többségében keskeny, valamivel kevesebb a nagyon keskeny, nagyon széles, kisebb részben közepes és széles.

A járomív a legtöbb esetben nagyon széles, kis részben közepes illetve keskeny. Az egészarc magasság többségében közepes, kisebb részben magas és alacsony. Az arcjelző többségében széles, kevesebb a nagyon széles, míg 1–1 esetben közepes és keskeny.

Az állkapocsszöglet az esetek többségében nagyon széles, kisebb részben széles illetve közepes. Az állkapocs nagyrészt nagyon alacsony, alacsony, valamivel kevesebb a középmagas, egy esetben magas.

A szemüregjelző szerint a szemüreg többségében középmagas, azonos alacsonyabb arányban alacsony, nagyon alacsony és nagyon magas, míg legkisebb arányban magas. Az orrjelző szerint az orrüreg túlnyomóan középszéles, kisebb részben keskeny, illetve széles, egy esetben nagyon keskeny. A szájpád többségében széles, középszéles.

Az egészarc szög többségében nagyon nagy, nagy, kis részben közepes, kicsi.

A koponya kapacitása 1374–1674 cm³ közötti, átlagértéke 1512 cm³.

Nők

A nők koponyája többségében középhosszú, kisebb részben rövid illetve hosszú, egy esetben nagyon hosszú. A koponyák többsége középszéles, kisebb részben széles és nagyon széles, míg a legkisebb hányada keskeny. Magasságukat tekintve a koponyák fele magas, kisebb részben középmagas, míg egy-egy esetben alacsony és nagyon magas.

A koponya hosszúság–szélességi jelzője szerint nagyrészt rövid, kisebb részben azonos arányban nagyon rövid, közepes és hosszú, csupán egy esetben nagyon hosszú. A hosszúság–magassági jelzőt tekintve a koponyák többsége középmagas, kis része középmagas, míg egy-egy esetben nagyon magas és alacsony. A szélesség–magassági jelző szerint a koponyák többsége magas, kisebb részben alacsony, nagyon alacsony, egy esetben középmagas. A transzverzális-frontoparietális jelző szerint a homlok az esetek felében középszéles, kisebbrészt azonos arányban széles és keskeny, míg a legkevesebb a nagyon keskeny.

A járomív túlnyomó többségben középszéles, kisebb részben széles, nagyon széles. Az egészarc magassága többségében magas, kisebb részben középmagas, egy esetben alacsony. Az arcjelző szerint az arc azonos arányban közepes illetve keskeny, valamivel kisebb arányban széles.

Az állkapocsszöglet túlnyomó részben középszéles, kisebb részben keskeny illetve széles, egy esetben nagyon széles. Az állkapocs magassága többségében közepes illetve alacsony, kisebb részben nagyon alacsony, egy esetben nagyon magas.

A szemüreg többnyire alacsony illetve középmagas, egy-egy esetben nagyon alacsony illetve magas. Az orrüreg többségében középszéles, míg valamivel kisebb, de azonos arányban keskeny illetve széles. A szájpád többségében széles.

Az egészarc szög többségében nagyon nagy, nagy kisebb részben közepes, nagyon kicsi.

A koponya kapacitása 1240–1375 cm³ közötti, átlagértéke 1321 cm³.

2. A postcranialis vázrészlet analízise

A postcranialis vázrészlet vizsgálatát 30 férfi és 21 nő esetében tudtuk elvégezni. A vázcsontok egyéni méreteit a 8–9. táblázat, a jelzőit a 10–11. táblázat tartalmazza.

A clavícula legnagyobb hosszúsága férfiaknál 145,50 mm a jobb és 144,80 mm a baloldalon, nőknél 132,00 mm a jobb és 135,71 mm a baloldalon. Nagy a nemi dimorfizmus, férfiaknál csekély bilaterális eltérés mutatkozik a jobb, nőknél nagyobb eltérés a baloldal javára. A clavícula robuszticitási indexe a férfiaknál 27,26 a jobboldalon, 25,57 a baloldalon, mindkét oldalon vaskos a kulcsesont, míg a nőknél a jobboldalon 24,69 közepes, baloldalon 23,15 karcsú a kulcsesont.

A humerus legnagyobb hosszának átlaga a férfiaknál 327,09 mm a jobb és 327,23 mm baloldalon, a nőknél 292,31 mm a jobb és 291,91 mm a baloldalon. A diafizis legkisebb kerületének átlagértéke a férfiaknál 66,10 mm a

jobb és 66,65 mm a baloldalon, a nőknél 56,25 mm a jobb és 55,79 mm a baloldalon. Bilaterális eltérés nincs, jelentős a nemi dimorfizmus.

A humerus robuszticitási jelzője alapján férfiaknál jobboldalon 20,31 közepes, baloldalon 24,57 vaskos a felkarcsont, nőknél jobboldalon 19,42; baloldalon 19,05; mindkét oldalon karcsú a felkarcsont.

A radius átlaghossza a férfiaknál 235,67 mm a jobb és 232,08 mm a baloldalon, nőknél 224,25 mm a jobb és 223,56 mm a baloldalon. Mind a férfiak mind a nők jobb radiusa hosszabb. Az ulna hosszának átlagértéke férfiaknál 273,00 mm a jobb és 270,13 mm a baloldalon, nőknél 242,57 mm a jobb és 243,29 mm a baloldalon. A férfiaknál bilaterális különbség mutatkozik a jobb oldal javára, a nőknél csekélyebb az eltérés a bal oldal javára. A radio-humerális index férfiaknál jobboldalon 78,38 míg baloldalon 77,34; nőknél jobboldalon 77,08 míg baloldalon 76,67; mindkét nem esetében mindkét oldalon arányos az alkar.

A femur legnagyobb hosszának átlagértéke férfiaknál 451,72 mm a jobb és 454,55 mm a baloldalon, nőknél 413,29 mm a jobb és 410,50 mm a baloldalon. Nagy nemi dimorfizmus mutatkozik. Mindkét nemnél bilaterális eltérés mutatkozik, férfiaknál a bal, nőknél a jobb oldal javára. A diafizis legkisebb kerületének átlagértéke a férfiaknál 89,64 mm a jobb és 90,12 mm a baloldalon, nőknél 78,42 mm a jobb és 78,56 mm a baloldalon. Bilaterális eltérés nincs.

A tibia legnagyobb hosszának átlagértéke férfiaknál 354,00 mm a jobb és 354,75 mm a baloldalon, nőknél 334,33 mm a jobb és 331,07 mm a baloldalon. A nemi dimorfizmus jelentős, a férfiaknál a bilaterális eltérés csekély, míg a nőknél a jobboldali méretek nagyobbak. A diafizis legkisebb kerületének átlagértéke férfiak esetében 73,57 mm a jobb és 73,43 mm a baloldalon, nőknél 66,29 mm a jobb és 65,59 mm a baloldalon. A bilaterális eltérés minimális, a nemi dimorfizmus jelentős. A tibio-femorális index férfiaknál jobboldalon 80,01; baloldalon 79,72; nőknél jobboldalon 82,17; baloldalon 82,74; mindkét nem esetében mindkét oldalon arányos az alszár.

A fentieket összegezve a postcranialis csontok méreteit tekintve határozott nemi dimorfizmus mutatkozik. Bilaterális különbség figyelhető meg férfiaknál a radiuson és az ulnán a jobboldal javára, a femuron a baloldal javára. Nőknél bilaterális eltérés mutatkozik a radius, femur és tibia esetében a jobboldal javára, míg az ulna esetében a bal oldal javára.

A testmagasságot háromféle különböző módszerrel határoztuk meg.¹⁷ A testmagasság átlaga Debec módszerével meghatározva férfiaknál 167,69 cm, nőknél 153,04 cm. A testmagasság osztálykategóriáit a 12. táblázat tartalmazza. Az egyéni adatok megoszlása szerint a férfiak többsége 31,25%-a magas; 18,75%-a alacsony; 18,75%-a kisközepes; 18,75%-a közepes míg 6,25%-a nagyközepes és 6,25%-a nagyon magas termetű. A nők többsége 35,30%-a kisközepes; 23,53%-a nagyközepes; 17,64%-a közepes; 11,77%-a magas és 11,76%-a alacsony termetű.

IV. A SZEKUNDER TAXONÓMIAI JELLEGEK ÉRTÉKELÉSE

A Karos–eperjesszögi kraniológiai anyag 35 koponyája (20 férfi és 15 nő) volt alkalmas taxonómiai analízisre. A metrikus és morfológiai jellegek vizsgálata alapján a temetőn belül több csoport rajzolódott ki.

A csoportok részletes leírása előtt fontosnak tartom megemlíteni, hogy tiszta embertani típusok valójában már a X. században sem léteztek, hiszen a nagyfokú keveredés miatt minden egyén típusötvetet. Ezért az ember, mint politipikus faj, megjelenésében számtalan variációt mutat.¹⁸ Tagadhatatlan azonban, hogy a hosszú ideig azonos területen élő populációk külső megjelenésében, adaptálódva az adott terület környezeti feltételeihez, sok hasonlóság figyelhető meg. Mégis nagyon nehéz a köztük lévő látszólag nyilvánvaló hasonlóságot kézzelfoghatóvá és leírhatóvá tenni. Az egyik lehetőség a mérhető, a másik a morfológiai jellegek osztályozása. Természetesen a metrikus és a morfológiai jellegek együttes előfordulását kellene figyelembe vennünk. Bármennyire is bosszantó, de az ember mint sokváltozós lény nem felel meg a mesterségesen kialakított osztályozó rendszernek. A kiválasztott jellegek, jellegegyüttesek nem fedhetik egymást. Ezért meglehetősen nehéz egy olyan komplex taxonómiai rendszer felállítása, amelyben minden metrikus és morfológiai változó egymással összerendelhető lenne.

A következőkben a vizsgált népesség általános jellemzése mellett kiemeltük azokat az embertani tulajdonságokat, amelyek hasonlósága alapján a népesség több csoportra bontható, de az azonos csoportokon belül is több variáció fordul elő.

Az általános jellemzést követően megadtuk az egyénenkénti taxonómiai megoszlást is (zárójelben a típusok feltüntetésével), amely szintén azt tükrözi, hogy egy egyén általában több típusjelleg hordozója. Ott ahol a vizsgált adatok ismeretében nem lehetett a típust meghatározni, az általánosabb európid illetve európo-mongolid elnevezést használtuk.

A szekunder taxonómiai jellegek meghatározásán kívül a jó megtartású koponyákon elvégeztük a primer taxonómiai jellegek vizsgálatát is. Ezzel az eljárással elkülöníthető egy-egy jelleg európid, mongolid vagy köztes,

¹⁷ Debec, G.F. 1967.; K. Breiting, E. 1938.; Bach, H. 1965.; Pearson 1899.

¹⁸ Lipták, P. 1980.

europo-mongolid volta. A felsorolásban *-gal jelöltük azokat az egyéneket, akik koponyáján ily módon mongoloid jelleg volt megfigyelhető.

A Karos I. temető kraniológiai anyagát korábban már Lipták megvizsgálta, eredményeit a felsorolásban zárójelben, ** -gal jelölve adtuk meg.¹⁹

A koponya szélesség-hosszúsági jelzője a taxonómiai értékelés egyik legfontosabb szempontja. A jelzők megoszlásából (Garson osztályozása alapján) megállapítható, hogy a vizsgált koponyák zöme (71,40%-a) a brachykranok (rövidfejűek) csoportjába tartozik, 20,00%-a mesokran (középhosszúfejű), és csupán 8,60%-a dolichokran (hosszúfejű). A rövidfejűek csoportján belül az ultrabrachykran (igen rövid) koponya csak a férfiak közt fordul elő, míg hyperbrachykran (nagyon rövid) mindkét nem esetében előfordul, de a férfiaknál nagyobb arányban mint a nőknél. Mesokran (középhosszú) koponya a nők között gyakoribb. A brachykranok és a dolichokranok közel azonos arányban fordulnak elő a két nem között. Megjegyzendő, hogy a dolichokranok elenyésző számban fordulnak elő.

Férfiak

I. csoport: Brachykranok. Két alcsoportra (A és B) bonthatók:

Az A. alcsoportot 7 olyan egyén alkotja, akik méreteiket és morfológiai jellegeiket tekintve meglehetősen elütnek a temető többi tagjától. Koponyájukra általában jellemzőek a nagy abszolút méretek és ennek vonzataként a nagy koponyakapacitás. A jelzők alakulása szerint koponyájuk nagyon rövid-rövid, nagyon magas-magas, nagyon széles-széles. A felsőarc széles illetve nagyon széles. A szemüreg közép-magas-alacsony, az orrüreg középszéles. A koponyákon általában az europid embertani típusjellegek dominálnak, de kis mértékben és csak bizonyos jelleget illetően mongoloid vonások is előfordulnak.

Síronkénti taxonómiai megoszlásuk:

- II/11. sír: europid (cromagnoid-C – pamíri)
- II/36. sír: europid (cromagnoid-C – pamíri)
- II/41. sír: europo-mongolid (pamíri - cromagnoid-C)*
- II/60. sír: europo-mongolid (pamíri – cromagnoid-C)*
- III/12. sír: europid (cromagnoid-C – pamíri)
- III/14. sír: europid (cromagnoid-C – pamíri)
- III/17. sír: europid (cromagnoid-C – pamíri)

* Az ún. primer taxonómiai jellegek által is kimutatható mongoloid jelleg a koponyán. A korábbi elnevezések újabb megfelelői: andronovo, vagy prototuránid típus = cromagnoid-C

A B alcsoportot 10 egyén alkotja, de embertani képük nem olyan egységes, mint az A alcsoporté. Jellemzőjük a nagyon rövid-rövid koponya. A koponyák többsége magas, kisebb számban közép-magas, illetve alacsony, többnyire széles, kisebb számban középszéles. A felsőarc középszéles illetve keskeny. A szemüreg közép-magas-magas, egy esetben alacsony. Az orrüreg többségében keskeny, kisebb arányban középszéles illetve széles. A koponyákon többnyire europid vonások figyelhetők meg, de mindegyiken előfordulnak gyenge mongoloid típusjellegek is.

Síronkénti taxonómiai megoszlásuk:

- I/1438. Itsz. sír: europid (europid – turánid-pamíri)
- II/2. sír: europid (europid – turánid-pamíri)
- II/6. sír: europid (europid – pamíri-turánid)
- II/10. sír: europid (armenoid – pamíri-turánid)
- II/16. sír: europid (cromagnoid-C-B)
- II/52. sír: europid (armenoid-turánid-pamíri)#
- II/61. sír: europo-mongolid (pamíri-turánid)*
- II/69. sír: europid (cromagnoid-B-C-pamíri-turánid)#
- III/1. sír: europid (pamíri-turánid)
- III/11. sír: europid (pamíri-turánid)*

* Az ún. primer taxonómiai jellegek által is kimutatható mongoloid jelleg a koponyán

Lapát alakú metszőfog

¹⁹ Lipták, P. 1951.

II. csoport: Meso-dolichokranok (C csoport)

Ebbe a csoportba mindössze 3 egyén tartozik. Koponyájuk hosszú illetve középhosszú, közép magas–magas, keskeny illetve középszéles. A szemüreg közép magas–magas, az orrüreg középszéles. Mindhárom koponyán túlnyomóan europid típusjellegek figyelhetők meg.

Síronkénti taxonómiai megoszlásuk:

I/3./3289. Itsz. sír: europid
(atlantomediterrán-protonordikus) ** (europo-sibirid)
I/13./3460. Itsz. sír: europid (cromagnoid-A) ** (protoeurópai-sibirid)
I/2./3288. Itsz. sír: europid (nordikus) ** (sibirid-dínári)

** Lipták (1951) taxonómiai vizsgálatának eredményei. A korábbi elnevezések újabb megfelelői: europo-sibirid = uráli, sibirid = bajkái, protoeurópai = cromagnoid-A

Nők**I. csoport:** Brachykranok. További két alcsoportra (A és B) bonthatók:

Az A alcsoportot 6 egyén alkotja. Koponyájuk nagyon rövid–rövid, magas–közép magas. Többségében széles, kisebb részben középszéles–keskeny. A felsőarc zömmel középszéles. A szemüreg általában közép magas, 1–1 esetben magas illetve alacsony. Az orrüreg keskeny illetve középszéles, 1 esetben széles. Embertani jellemzőik között főként europid, de minden egyénnél mongoloid vonások is előfordulnak.

Síronkénti taxonómiai megoszlásuk:

II/27. sír: europo-mongolid (pamiri-europid)*#
II/47. sír: europo-mongolid *#
II/56. sír: europo-mongolid (europid-belsőázsiai mongolid)*#
II/68. sír: europo-mongolid (europid-belsőázsiai mongolid)*#
III/9. sír: europo-mongolid (europid-belsőázsiai mongolid)*#
III/16. sír: europid (europid-belsőázsiai mongolid)*

* Az ún. primer taxonómiai jellegek által is kimutatható mongoloid jelleg a koponyán

Lapát alakú metszőfog

A B alcsoportba 4 egyén tartozik. Jellemzőjük a rövid, magas–közép magas és széles koponya. A felsőarc közép–széles–széles. A szemüreg magas–közép magas, vagy alacsony. Az orrüreg középszéles illetve széles.

A koponyákon az europid jellegek dominálnak, egy koponyán gyenge mongoloid vonások is előfordul.

Síronkénti taxonómiai megoszlásuk:

I/12./3459. Itsz. sír: europid (europid – pamiri-turanid)
II/32. sír: europid (armenoid-turanid)
II/23. sír: europid (cromagnoid-B)
II/37. sír: europid (cromagnoid-B)*

* Az ún. primer taxonómiai jellegek által is kimutatható mongoloid jelleg a koponyán

II. csoport: Mesokranok (C csoport)

Ebbe csoportba 4 egyén tartozik. Koponyájuk középhosszú, zömmel közép magas, középszéles illetve keskeny. A felső arc szélessége csak 1 esetben volt mérhető, széles. A szemüreg közép magas, az orrüreg széles. Embertani jellemzőik között szinte kizárólag europid típusjellegek szerepelnek.

A taxonómiai megoszlás síronként:

- I/3285. ltsz. sír: europid (cromagnoid-A) ** (sibirid-protoeurópai)
II/58. sír: europid (cromagnoid-A)
II/70. sír: europid (mediterrán-atlantomediterrán)
III/6. sír: europid (mediterrán-atlantomediterrán)*#

* Az ún. primer taxonómiai jellegek által is kimutatható mongoloid jelleg a koponyán

** Lipták (1951) taxonómiai vizsgálatának eredményei

Lapát alakú metszőfog

III. csoport: Dolichokranok

A nők közül csupán 1 egyén koponyája hosszú, középmagas és nagyon keskeny. A felsőarc középszéles, a szemüreg nagyon magas, az orrüreg keskeny. Embertani jellegei között csak europid vonások figyelhetőek meg.

Taxonómiai típus:

II/71. sír: europid (atlantomediterrán)

A taxonómiai megoszlás összegzéseként megállapítható, hogy a vizsgált népesség többsége, 27 egyén (77,10%) europid volt, míg kisebb része, 8 egyén (22,90%) europo-mongolid. Az europo-mongolidok aránya eltérő a nemek között. A férfiak közt 3 egyén (15,00%), a nők közt 5 egyén (33,30%) volt europo-mongolid. Tulajdonképpen mongolid egyáltalán nem fordult elő a három temető halottai között (13. táblázat).

Bár a vizsgált koponyák zömén az europid vonások voltak túlsúlyban, összesen 12 koponyán (4 férfi és 8 nő) volt megfigyelhető ún. primer taxonómiai jellegek által is kimutatható mongoloid jelleg a koponyán. Tehát a népesség egyharmadán (34,28%-án) nem tisztán europid, hanem részben mongoloid embertani komponensek is kimutathatóak, ami egy kisebb mértékű mongoloid népességekkel való keveredést bizonyít.

A két felső mediális metszőfog lapátalakúsága 8 egyén (22,85%) esetében volt megfigyelhető (2 férfi és 6 nő). A lapátfog 5 esetben (14,28%) volt megfigyelhető europo-mongolidokon, 2 esetben (5,71%) europidokon és 1 esetben (2,85%) olyan europidon, akinek a koponyáján primér taxonómiai jellegek által is kimutatható mongoloid jelleg volt.

V. A CLUSTERANALÍZIS EREDMÉNYEI

A temetőn belül az egyének összehasonlítására szisztematikus cluster analízist alkalmaztunk. A clusterezés célja olyan csoportok (clusterek) képzése, amelyek elemei jobban hasonlítanak egymásra, mint más cluster elemekre. Az általunk használt programok távolságmértékkel jellemzik két csoport különbözőségének mértékét.²⁰ Az összehasonlításához 10 méretet (M1, M8, M9, M17, M40, M45, M48, M51, M52, M54) vettünk alapul.

A clusteranalízis során a következő négy eljárást alkalmaztuk:

- legközelebbi szomszéd módszer
- legtávolabbi szomszéd módszer
- medián módszer
- felező módszer

Az értékelés során azt az eredményt fogadtuk el, amelyet több módszer is igazolt.²¹

Az eredményeket férfiak és nők esetében 1–1 dendrogramon mutatjuk be (1., 2. ábra). A dendrogramon a kapcsolódási pontok egymástól való távolsága a biológiai távolságot jelöli.

A férfiak esetében több kisebb, egymáshoz közel kapcsolódó csoportot figyelhetünk meg (1. ábra). A dendrogramon a brachykranok és meso-dolichokranok elkülönülnek.

Megfigyelhető, hogy a II/69. egyén jóval távolabb kapcsolódik a többi csoporthoz. Ennek valószínű oka, hogy bár a koponya jelzői és morfológiai jellegei alapján a B csoportba tartozik, a clusterezési eljárás során, eltérő abszolút méretei alapján elkülönült a többi csoporttól.

A II/11. egyén, bár morfológiailag az A csoport tagjaival mutat hasonlóságot, méretei alapján a C csoportba került.

²⁰ Breiner, L. 1988 cit. Fóthi, E. 1989.

²¹ Fóthi, E.–Fóthi, Á. 1992.

Az általam C csoportba sorolt I/2./3288. Itsz. egyén koponyája a dendrogramon az A és B csoport koponyái közé került. Ez azzal magyarázható, hogy a koponya bár hosszú, de nagyon magas, ezért a magas fejű brachykranok közé került.

Az **A csoport** tagjai közül a III/17. és II/36. sírban fekvő egyének mutatják egymással a legközelebbi rokonságot. A II/60., III/14., III/12., és a II/41. sír koponyái elég kis távolságra kapcsolódnak az előbbi kettőhöz a dendrogramon, míg a II/11. sír koponyája (az előbb vázolt okok miatt) külön clusterba került.

A **B csoport** tagjai részben az A, részben a C csoport-hoz kapcsolódnak. Közülük a II/52., II/61. és a III/11., II/16. sírban fekvő egyének mutatnak szorosabb kapcsolatot.

A nők esetében szembejön, hogy a csoport egyetlen dolichokran tagja, a II/71. egyén koponyája, teljesen elkülönül a többi brachykran és mesokran koponyától (2. ábra). Hasonlóan elkülönül a II/23. sír markánsan cromagnoid vonásokat mutató koponyája, és a III/16. sír koponyája.

Az **A és B csoport** tagjai (brachykranok) azonos clusterban tömörülnek. Az **A csoport** tagjai közül a II/27. és III/9. egyén mutatja a legközelebbi kapcsolatot. A **B csoport** tagjai szétszórtabban helyezkednek el a dendrogramon.

A **C csoport** tagjai azonos clusterban helyezkednek el. Közülük a II/58. és II/70. egyén mutatja a legnagyobb hasonlóságot.

A clusteranalízis eredményeit összegezve megállapítható, hogy a kialakult csoportokban kevés kivételtől eltekintve különváltak a brachykran, mesokran és dolichokran koponyák. Az esetek kis hányadában (5 esetben) a koponyák a várható csoporton kívül kerültek és attól jóval távolabb kapcsolódtak a többihez. Ezt okozhatta az is, hogy a kissé hiányos koponyákat is bevontuk a vizsgálatba (a vizsgált 10 méretből 1 vagy 2 hiányzott) és a hiányzó adatokat a férfiak illetve a nők átlagadataival helyettesítettük. Mivel az átlagok nem minden esetben estek egybe a valóságos adatokkal, ez az eljárás az egyén nem megfelelő csoportba való besorolását is eredményezhette.

A nagyobb halmazokon belül sok kis csoport alakult ki, ami szintén azt igazolja, hogy embertanilag sokszínű néppességgel állunk szemben.

VI. KOPONYÁKON ELŐFORDULÓ PATOLÓGIÁS ELVÁLTOZÁSOK

Anyagunkon viszonylag sok esetben találtunk elváltozást a koponyákon. A karosi II. és III. temetők koponyáinak vizsgálatát már korábban elvégeztük. Jelen tanulmányban a három temető vizsgálatának összevont eredményeit ismertetjük. A 105 sír csontanyagából mindössze 60 esetben (57,14%) volt vizsgálható a koponya (a teljes koponya, vagy a koponyatető). Ebből összesen 29 koponyán (48,33%) észleltünk elváltozást. Az elváltozások 30%-a traumás eredetű. A koponya tényleges és szimbolikus trepanációja azonos arányban 12–12%-ban fordult elő. Az elváltozások 40%-át az „Egyetlen koponyafelszín” elnevezésű csoportba soroltuk. Ezeket sem trauma, sem sebészi beavatkozás nem okozhatta. Kiváltó okuk kérdéses, lehetnek fejlődési eredetűek, fertőzések, vagy egyéb betegségek.

A vizsgált néppességben egy egyénen találtunk daganatos csontelváltozást (3%), egy egyénen pedig hiánybetegség okozta csontelváltozást (3%) (14. táblázat).

A gyerekek koponyáján nem észleltünk patológiás elváltozást, míg a juvenilis korúakon 3,44%-ban, az adultus korúakon 10,34%-ban, a matusus korúakon 51,72%-ban, a senilis korúakon 31,04%-ban fordultak elő. A fennmaradó 3,46%-ban az egyén neme és életkora meghatározhatatlan.

A patológiás elváltozások nemek közti megoszlása változó. A koponyákon észlelt elváltozások az esetek többségében (65,62%) férfiakon fordultak elő, de míg traumás elváltozásokat, tényleges trepanációt, és különböző okok miatt egyetlen koponyafelszín mindkét nem esetében megfigyeltünk, szimbolikus trepanáció csak férfiakon fordult elő. A koponyákon regisztrált elváltozások egyedi leírását az alábbiakban adjuk meg.

1. Traumás elváltozások a koponyán

I/1438. Itsz. sír adultus korú férfi koponyáján a sutura sagittalis vonalában a bregmától 40 mm-re 17x14 mm átmérőjű kerek bemélyedés látható, melyet valószínűleg tompa erőbehatás okozott.

I/3285. Itsz. sír matusus korú nő koponyáján több sérülés is látható. A jobb os parietalén a tubernek megfelelő helyen szabálytalan alakú 27x32 mm átmérőjű, 1–2 mm mély depresszió, a sutura sagittalis vonalában a bregmától 28 mm-re 16x15 mm átmérőjű, 1–2 mm mélységű depresszió látható. A koponyafal elvékonyodását mindkét esetben trauma okozhatta.

I/12./3459. Itsz. juvenilis korú nő koponyáján a sutura sagittalisban a lambdától 46 mm-re 25x16 mm kiterjedésű ovális csontsérülés húzódik, melyet feltehetőleg tompa erőbehatás okozott.

I/10./3295. Itsz. sír matusus korú férfi koponyatetején, a bregmának megfelelő helyen ujjbegynyi nyeregszerű mélyedés látható.

II/37. sír senilis korú nő koponyáján a sutura sagittalisban, a sut. coronalistól 25 mm-re 22x19 mm-es kb. 3 mm mély szabályos szélű, kerek csontseb látható. Az impressziós törés, mely csak a tabula externát érinti, tompa erőbehatására keletkezhetett, és reakciómentesen gyógyult.

A koponya belső felszínén kórosan mély érbarázdák és Pacchioni gödrök láthatók, amiből koponyaüri nyomásfokozódásra és fejfájásra következtethetünk.

II/41. sír matorus korú férfi koponyáján a bregmatájon (sut. sagittalis és sut. coronalis találkozásánál) 37x22 mm-es, kb. 5 mm mély ovális alakú csontseb húzódik. Az impressziós törést feltehetőleg tompa erőbehatás okozta, és csak a tabula externát érintette. A sérülés reakciómentesen gyógyult (19. kép).

II/58. sír senilis korú nő koponyáján a sutura sagittalisban, a sutura coronalistól 43 mm-re, 14x18 mm-es, kb. 5 mm mély kerek mélyedés látható. Az impressziós törés a tabula externát érintette, és reakciómentesen gyógyult (20. kép).

III/12. sír matorus korú férfi töredékes koponyáján a jobb os parietalén egy 15x14 mm-es, 2 mm mély, és egy 17x15 mm-es, 1 mm mély kerek mélyedés látható.

A sutura sagittalisban 32x23 mm-es, 3 mm mély ovális alakú mélyedés látható. Mindhárom sérülés impressziós törés nyoma lehet. Ezt igazolja a mikroszkópos vizsgálat is, melynek során megállapítottuk, hogy a koponyafal corticalis rétege elvékonyodott, a szivacsos állomány pedig összenyomódott, zömült. A koponyafal a traumáknak megfelelő helyeken vékonyabb mint a többi részen.

A koponya endocranialis felszínén az agytekervények és a kisagy benyomatai láthatók, valamint mély érbarázdák, amelyek együttesen koponyaüri nyomásfokozódásra utalnak. Mivel a koponyafal átlagos vastagsága vékonyabb a normálisnál, a meglévő jellegegyüttesből hydrocephaliára következtetünk.

III/14. sír matorus korú férfi koponyáján a sutura coronalis mentén három ujjbegynyi kerek mélyedés sorakozik egymás mellett (21. kép).

Az első a sut. coronalis bal ágában a bregmától 26 mm-re található. Nagysága 22x17 mm, mélysége 2 mm.

A második a bregmán helyezkedik el, 17x13 mm nagyságú, 1 mm mély kerek bemélyedés.

A harmadik a sut. coronalis jobb ágában, a bregmától 9 mm-re helyezkedik el, 16x16 mm-es nagyságú, 1 mm mély szabályos kör alakú mélyedés.

Bár a mélyedések szabályos elhelyezkedéséből kezdetben arra következtettünk, hogy mesterségesen hozták létre őket, a későbbi vizsgálatok során nem tudtuk igazolni ezt a feltevést, mivel a sebszélek nem különülnek el élesen a koponya többi részétől, a tabula externa folytatólagos, a mélyedéseknek megfelelően behorpadt. Ezt létrehozhatták valamely tompa eszközzel egyenként, vagy olyan fegyverrel amely egyszerre három ponton érintkezett a koponyával. A sérülés mindhárom esetben a tabula externát érinti, és reakciómentesen gyógyult.

A koponya belső felszínén mély érbarázdák és Pacchioni gödrök láthatók, mely jelenségek koponyaüri nyomásfokozódásra utalnak. Továbbá mindkét csontos hallójárat kórosan beszűkült.

2. Trepanáció

I/6./3294. Itsz. matorus korú férfi koponyáján a bal os parietalén a sutura coronalistól 25 mm-re, a sutura sagittalistól 5 mm-re, ovális alakú, 48x33 mm kiterjedésű trepanációs nyílás látszik. A nyílás tengelye a tuber parietalétól a bregma felé húzódik, a sérülés kiterjed a jobb os parietaléra is. A koponyafracturát kiigazító trepanációs nyílás 5–10 mm széles sarjszövettel pótlódott, mely a sebszélek felé elvékonyodott (22. kép).

I/12./3459. Itsz. juvenilis korú nő koponyatetején a sinus sagittalis superior is érintő nagykiterjedésű trepanációs nyílás látható. A kör alakú nyílás 81x85 mm kiterjedésű, érinti az os frontalet és mindkét os parietalét.

A sebszél éles peremű, helyenként még látszik a diploc szerkezet is. A képződött sarjszövet csekély vastagsága arra utal, hogy a sérült a trepanációt követően hamarosan meghalt. A bal os parietalén látható nagykiterjedésű zöldesen elszíneződött terület arra enged következtetni, hogy hasonlóan a verebi honfoglalás kori trepanált koponyájú férfi esetéhez, a nagykiterjedésű nyílást kör alakú fémllemezzel fedhették le, hogy az agyvelőt védjék vele (23. kép).

II/23. sír matorus korú nő koponyáján 4 egymáshoz közel elhelyezkedő csontsérülés látható (24. kép).

A jobb os parietalén a sut. coronalis mögött 21 mm-re, 40x33 mm-es lesimult peremű, gyógyult trepanációs nyílás látszik.

Az os frontale jobboldalán a sut. coronalis előtt 6 mm-el 30x28 mm-es területű impresszió látható, amelynek közepén sipolynnyílás maradt vissza.

A tuber parietale vonalában a sut. sagittalistól kiinduló, mediál és hátrafelé irányuló 35x18 mm nagyságú vonalas alakú csontsérülés látszik. Közepén 6x6x8 mm-es háromszög alakú csontdefectus maradt.

A jobb os parietalén a sut. coronalis mögött és azt keresztezve a fenti vonalas alakú törés folytatásában, de tengelyeltéréssel vonalas alakú törés húzódik, melynek kiterjedése 41x21 mm. Két vége csontheggyel gyógyult, középső részén 17x3 mm-es csonthiány maradt vissza.

Mind a négy sérülés impressziós törés lehetett, amelyek közül a legnagyobbat trepanációval igazítottak ki. Ez reakciómentesen gyógyult. A másik három sérülés körül egyenetlen a csontfelszín, a sebszélteken a lepattant csont-

szilánkok szabálytalanul forrtak vissza, gyulladásukat ostitis/osteomyelitis, és a lágy szövetek gyulladása is kísérte. Erre utalnak a visszamaradó sipolynylások, és a sebek körüli reaktív kimaródás nyomai.

II/34. sír, meghatározhatatlan nemű és életkorú egyén töredékes, rossz megtartású koponyáján a jobb os parietalén, a tuber parietale vonalában a sut. sagittalistól 12 mm-re 33x43 mm-es kiterjedésű csontseb látható, mely a szélek felől sarjadó csontszövettel pótlódott, de közepén 26x15 mm-es nagyságú szabálytalan szélű nyílás maradt vissza. Alakja szabálytalan oválishoz hasonló (25. kép). Mivel a koponya igen rossz megtartású, töredékes, felszín postmortalisan érdessé vált, ezért nem mondható meg biztosan, hogy a perforációt trepanáció okozta-e, vagy a traumát követően amúgy is elvékonyodott csont a talajban postmortalisan maródott ki.

3. Szimbolikus trepanáció

I/1438. Itsz. sír adultus korú férfi koponyáján a jobb os parietalén a sutura sagittalis mellett, 53x59 mm átmérőjű, szabálytalan kör alakú szimbolikus trepanáció látható. A műtét során nem csak a tabula externát vették le, hanem a diploe nagy részét is. A csontseb infekciómentesen gyógyult (26. kép).

I/13./3460. Itsz. sír maturus korú férfi koponyáján a jobb falcsonton sagittalis tengelyű, a sutura coronalison kezdődő, a sutura sagittalistól 32 mm-re elhelyezkedő, kihegyesedő végű ovális (szilvamag) alakú szimbolikus trepanáció látszik. A 41x30 mm kiterjedésű csontsebet a tabula externa levésével hozták létre (27. kép).

II/11. sír senilis korú férfi koponyáján a bregma tájékán nagy kiterjedésű csontseb látható. A sérülés érinti az os frontálét és mindkét os parietalét (28. kép). Kiterjedése 69x54 mm, mélysége 3 mm. Alakja szabálytalan szélű, leginkább kihegyesedő sagittalis tengelyű oválishoz hasonló (mandula alak). A sérülés a tabula externát érinti, amit a beavatkozás során valószínűleg levéstek. A csontsebnek határozottan elkülönülő pereme van. A seb egész területén a koponyafal elvékonyodott, felszíne egyenetlen, göröngyös. A gyógyulást kísérő gyulladással járó reakció nyoma nem látható.

III/11. sír maturus korú férfi koponyáján 5 bemélyedés is látható (29. kép). Ezek közül a legnagyobb, sagittalis tengelyű, feltehetőleg mandula alakú szimbolikus trepanáció, amit a tabula externa levésével hoztak létre. A 38x27 mm-es kb. 2 mm mély sérülés a jobb os parietalén, a sut. sagittalistól 13 mm-re, a sut. coronalistól 3 mm-re helyezkedik el. A seb pereme jól körülhatárolható, a seb területén a koponyafal elvékonyodott, göröngyös felszínű. A sebgyógyulást gyulladással járó reakció nem kísérte.

A koponyán látható további négy, a tabula externát érintő mélyedés részletezését az „Egyenetlen felszínű koponyák” című alfejezetben adjuk meg.

A koponya endocraniális felszínén mély ébrarzdák láthatók. A sinus frontalis és maxillaris belső felülete érdes, amiből az következik, hogy az egyén krónikus sinusitis maxillaris et frontalisban szenvedett (arc- és homloküreggyulladás). Ez tartós, heves fejfájásokat okozhatott a betegnek.

Anyagunkban a jelképesen trepanált egyének aránya 10,5%. Ez valamivel magasabb a X. századi közösségeken belül trepanált egyének egyesített 7,7%-os arányánál. Mindkét esetben férfiakon végezték a beavatkozást, azonos (levésett) technikával. A szimbolikus trepanáció mindkét esetben mandula alakú, elhelyezkedésük is hasonló sagittalis tengelyű. Gyulladásukat infekció nem kísérte.

A magyarországi jelképes trepanáció a X–XI. századi népességnél mutatható ki. Etnikai vonatkozásban a jelképes trepanáció elsősorban a X. századi honfoglaló magyarsággal kapcsolatos.

Régészeti szempontból a jelképesen trepanált egyének sírjai sem rítus, sem tárgyi mellékletek alapján nem különböznek az e korba tartozó temetők többi sírjától. Feltételezhető, hogy ha a halálban nem, úgy az életben sem lehettek ezek a személyek megkülönböztetve.

Jelképes trepanáció a juvenilis korcsoporttól a senilis korcsoportig minden életkorban megtalálható, zömmel azonban a 31–70 év között elhunytak koponyáin figyelhető meg (85,5%). A jelképesen trepanált koponyák kétharmada férfi, egyharmada nő.

Elhelyezkedésüket tekintve a X. századi honfoglaló magyar leleteken található jelképes trepanációk túlnyomó többsége a koponyatető legmagasabb pontjához közel, a median sagittalis síkban vagy közvetlenül amellet helyezkedik el. Az esetek egyharmadában a trepanációk a falcsontok és homlokcsont területén helyezkednek el, a középvonaltól mindkét irányban.

A jelképes trepanációk alakilag hat kategóriára különíthetők el. Ezek lényegében két alapforma változatai: kör és mandula alak. A köralak és módosult változatainak gyakorisága 94,8%. A mandula alakú trepanációk gyakorisága 5,2%.

A jelképes trepanációkon belül attól függően, hogy hogyan hozták létre őket, megkülönböztetünk kivésett, levésett és bekarcolt jelképes trepanációkat.

A szimbolikus trepanációk indító oka máig vitatott kérdés. Az bizonyos, hogy nem valamely külső sérülés miatt végezték el a beavatkozást. Bartucz²² szerint valószínű, hogy az agyban lehetett valamilyen kóros elváltozás, aminek következtében tartós, heves fejfájások léptek fel, amelyek a beteget ilyen jelképes operáció alkalmazására készítették. Nemeskéri és munkatársai²³ ezzel szemben megvizsgálva a magyarországi népvándorláskori leleteket, arra a következtetésre jutottak, hogy a jelképes trepanációk végzése orvosilag nem indokolt, és mivel a jelképes trepanációval közvetlen gyógyító hatást elérni nem lehet, annak gyógyító célját ki kell zárunk. Nagy a valószínűsége viszont annak, hogy e művelettel közvetett hatást igyekeztek elérni, és érthettek is el a legkülönbözőbb betegségek tüneteinek kezelésével kapcsolatban (erős főfájás, nyugtalanság, psychikus tünetek stb.). Ebben az esetben ugyanis nem maga a művelet ért el gyógyító hatást, hanem a művelet gyógyerejében való hit.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a demonogenetikus betegségekre korábban a gonosz szellemeknek tulajdonították a betegségeket. Regöly-Mérei szerint²⁴ a mágikus gyógyászati trepanációk oka az lehetett, hogy a nyíláson kiűzhessék a betegségek okozó démont, vagy esetleg ott beléphessen a gyógyuláshoz szükséges barátságos indulatú szellem. Nem kizárt, hogy a cseppet sem veszélytelen, a koponya tényleges megnyitásával járó trepanációt, a koponya külső rétegét érintő ún. szimbolikus trepanációval helyettesítették, és így csupán jelképezve a műtétet próbálták kedvező hatást elérni a betegségek gyógyításában.

4. Egyenetlen felszínű koponyák

Ebbe a csoportba azokat a koponyákat soroltuk, amelyeken egy vagy több, a tabula externát érintő 1–3 mm mélységű ujjbegynyi mélyedés található.

I./3286. Itsz. sír maturus korú férfi koponyáján a koponyatetőn mindkét os parietalénak megfelelően, pici mélyedések láthatóak.

I./1./3287. Itsz. sír adultus korú férfi koponyáján a bal os temporalison a sutura coronalistól 22 mm-re, a sutura sagittalistól 11 mm-re, 14x16 mm-es mélyedés látható. A jobb os temporalison a sutura coronalistól 18 mm-re, a sutura sagittalistól 24 mm-re, 15x14 mm kiterjedésű mélyedés helyezkedik el.

I./2./3288. Itsz. sír maturus korú férfi koponyáján a bal os parietalison a sutura coronalistól 63 mm-re, a sutura sagittalistól 23 mm-re, 31x18 mm átmérőjű ovális mélyedés látható.

I./3./3289. Itsz. sír maturus korú férfi koponyáján három ujjbegynyi mélyedés látható. Az első a sutura coronalistól 17 mm-re, a sutura sagittalistól 12 mm-re elhelyezkedő, 22x13 mm-es mélyedés. A második a sutura coronalistól 35 mm-re, a sutura sagittalistól 39 mm-re található, 13x12 mm kiterjedésű seb. A harmadik a sutura coronalistól 38 mm-re, a sutura sagittalistól 71 mm-re található 26x13 mm-es mélyedés.

II/5. sír senilis korú férfi koponyáján 4 db egymáshoz közel elhelyezkedő, lekerekített formájú ujjbegynyi mélyedés látható (30. kép).

A bal os parietalén a sut. coronalistól 23 mm-re, a sut. sagittalistól 8 mm-re, 20x10 mm-es nagyságú mélyedés, és a sut. coronalistól 39 mm-re, a sut. sagittalistól 24 mm-re 8x9 mm nagyságú mélyedés látható.

A jobb os parietalén a sut. coronalistól 37 mm-re, a sut. sagittalistól 40 mm-re, 7x8 mm-es nagyságú mélyedés, és a sut. coronalistól 41 mm-re, a sut. sagittalistól 22 mm-re 10x11 mm-es nagyságú mélyedés látható. Az átlagos koponyafal igen vastag.

II/6. sír senilis korú férfi koponyáján a jobb os parietalén a sut. coronalistól 25 mm-re, a sut. sagittalistól 47 mm-re, 14x16 mm-es, kb. 1 mm mély kerek mélyedés látható.

II/32. sír senilis korú férfi koponyáján az os frontale jobboldalán a sut. coronalis előtt 19 mm-re, 28x19 mm-es, 0,5 mm mély ovális mélyedés látható.

II/36. sír maturus korú férfi koponyáján a bal os parietalén a sut. coronalistól 45 mm-re, a sut. sagittalistól 36 mm-re, 15x17 mm nagyságú, 0,5 mm mély kerek mélyedés látható.

A bregma mögött 12 mm-el a sut. sagittalist ferdén keresztező, 26x15 mm-es, 0,5 mm mély ovális mélyedés húzódik.

II/46. sír senilis korú férfi koponyáján a bregmán 10x9 mm-es, 1 mm mély kerek mélyedés, a jobb os parietalén a sut. sagittalistól 11 mm-re 16x20 mm-es, 0,5 mm mély kerek bemélyedés látható.

III/1. sír maturus korú férfi koponyáján a sut. sagittalis mentén a lambda pont előtt 11 mm-re, 19x17x24 mm területű, 1 mm mély csúcsával előre mutató háromszög alakú bemélyedt terület látható.

III/6. sír adultus korú nő koponyáján a jobb os parietalén a sut. coronalistól 22 mm-re, a sut. sagittalistól 35 mm-re 8x11 mm-es, 0,5 mm mély kerek mélyedés látható.

III/11. sír maturus korú férfi koponyáján 5 bemélyedés látható. Ezek közül az egyik szimbolikus trepanáció. A további 4 kisebb mélyedés közül az első a sut. sagittalis vonalában található, a sut. coronalistól 64 mm-re. A 17x17 mm-es, 3 mm mély kerek mélyedésben apró lyukak láthatók. Valószínűleg egy perforált érkielépési hely a koponyán. A második 7x8 mm-es, 1 mm mély kerek mélyedés az os frontálén, a bregmától 8 mm-re mediansagittalis irányban

²² Bartucz, I., 1950.

²³ Nemeskéri, J., Jéry, K., Kralovánszky, A., 1960.

²⁴ Regöly-Mérei, F., 1962.

látható. A harmadik 13x12 mm-es, 2 mm mély, jól körülhatárolt kerek mélyedés a bal os parietalén, a sut. coronalistól 3 mm-re, a sut. sagittalistól 20 mm-re helyezkedik el. A negyedik, 5x5 mm nagyságú, 1 mm mély kerek bemélyedés a bal os parietalén, a sut. sagittalistól 27 mm-re, a sut. coronalistól 63 mm-re található.

III/16. sír maturus korú nő koponyáján a jobb os parietalén a sut. coronalistól 38 mm-re, a sut. sagittalistól 5 mm-re 12x12 mm-es, 0.5 mm mély kerek mélyedés látható.

Anyagunkban szokatlanul nagy számban találtunk a normális sima koponyafelszíntől eltérő „göröngyös, vagy egyenetlen felszíni” koponyákat. Ezek a mélyedések nem postmortalis eredetűek, és a traumás elváltozásokat jellemző vitális reakció nyomai sem láthatóak rajtuk. Ezért eredetüket tekintve csak találgatni tudunk. Lehetnek részben fejlődési eredetű csontegyenetlenségek, részben pedig a fej lágy részeinek gennyedése okozta impressziók. Ezt kiválthatták pl. különböző fejbőrsebek, vagy hosszan tartó fejtetvesség. Figyelembe véve, hogy egyenetlen csontfelszín a férfiak koponyatetején háromszor olyan gyakran fordul elő mint a nőknél, fejsebeik esetleg kapcsolatba hozhatóak a honfoglaló magyar férfiak hajviseleti szokásával, a koponyatető borotválásával. A koponya borotválása során többször megsebezheték fejbőrüket, a sebek pedig elfertőződve a bőrfelület gyulladását is okozhatták. Az ilyen típusú gyulladásos folyamatok a csonton nem okoznak mélyreható elváltozást, de a koponya külső rétegén gyulladással felmaródott területeket képezhetnek.

5. Daganatos elváltozás

A II/19. sír senilis korú nő koponyáján a jobb koronavarraton 9x85 mm-es szabályos kerek lyuk látható, amely a koponya belső felszíne felől nézve belülről kifelé tölcészerűen szűkül. Felszíne elsimult, külső pereme éles, a koponyafal három rétege nem különíthető el. A koponya endocranialis felszínén kórosan kitágult, széles, mély érbarázda látható, amely a perforálódott területhez vezet (31. kép).

A koponyán látható lyukat nagy valószínűséggel a kórosan megvastagodott ér daganatos elváltozása hozta létre. A betegség eredete teljes biztonsággal csak histokémiai vizsgálattal dönthető el. A koponya belső felszínén helyenként igen mély Pacchioni gödrök is láthatók.

6. Hiánybetegségek

II/9. sír senilis korú férfi koponyatöredékein 2 helyen jól körülhatárolt poroticus terület látható. Az egyik a baloldali os parietalison húzódó 40x57 mm-es ovális alakú terület (32. kép), a másik 18x49 mm-es kiterjedésű hosszúságú terület a koponyatetőn a sut. coronalis mögött a sut. sagittalis vonalában helyezkedik el (33. kép).

A koponyacsontok ilyen jellegű elváltozását első leírója Welcker²⁵ cribra orbitaliának, majd Koganey²⁶ cribra craniinak nevezte. Angel²⁷ vezette be a ma is leggyakrabban használt poroticus hyperostosis kifejezést.

Kifejlett szervezetben a vérképző vörös csontvelő csak a lapos csontok szivacsos állományában (koponyatető, lapocka, medencecsont) fordul elő. A vörös csontvelő felszaporodása csontelváltozást okozhat. A lapos csontok corticalis rétege elvékonyodik vagy felszívódik, a szivacsos állomány erőteljesen burjánzik. A lamina interna compacta marad, a poroticus rész mellett a lamina externa vastag, ez gyógyulás után is megmarad, így a már gyógyult poroticus hyperostosis is felismerhető a csontanyagban.²⁸ A poroticus hyperostosis centrifugálisan terjed, a csonthatárokat soha nem lépi át. Általában az orbitatetőn és a koponya csontjain jelenik meg, de súlyosabb esetekben megfigyelhető az arckoponya csontjain, valamint a csöves csontokon is.

Nathan-Haas²⁹ a poroticus hyperostosis három stádiumát különítette el:

1. Poroticus típus

A folyamat kezdeti formája. A lamina externa elvékonyodik, a medullaris terek kiszélesednek. Kerek vagy ovális nyílások láthatók (0,2–2 mm), amelyek még nem közlekednek egymással.

2. Cribroticus típus

A lamina externa nagy területen elpusztul. A pórusok közötti trabeculák is felszívódnak. A diploc szivacsosan, korallszerűen burjánzik, túlnövi a környező lamina szintjét.

²⁵ Welcker, A. 1888.

²⁶ Koganey, Y. 1912.

²⁷ Angel, J.L. 1966, 1967.

²⁸ Józsa, L.–Pap, I. 1990.

²⁹ Nathan, H.–Haas, N. 1966.

3. Trabecularis típus

A legsúlyosabb forma. Mind poroticus, mind criboticus részek találhatóak. A megnyílt medullaris cellulák a felszínre merőlegesen csatornákat alkotnak.

A poroticus hyperostosis kialakulásának oka a vörös csontvelő hyperplasiája, ami valamely veleszületett, vagy szerzett vérképzőrendszeri betegség, vagy tartós rendellenes állapot következménye. A vörös csontvelő a szivacsos állomány lakunáiban helyezkedik el, amelyből új vérképző góc fejlődik ki, kompenzálva a szervezet anaemiáját.³⁰ A poroticus hyperostosis minden esetben megjelenik vashiányos anaemiák, tejanaemiák és malária esetén.³¹ Fő okának azonban a vashiányt tartják. Vashiányos anaemia akkor következik be a leggyakrabban, ha a táplálék nem tartalmaz elegendő mennyiségű fehérjét, vitaminokat, vagy a vasszorbálás illetve a vasfelhasználás (pl. fertőzések esetén) akadályozott.³² A vashiányos anaemia kialakulásában azonban más tényezők is fontos szerepet játszanak. Kialakulhat a vas étkezési elégtelensége, bizonyos anyagok, pl. a fitonsav megjelenése – ami a vas abszorpciót gátolja a bélben –, malabszorpciós betegségek, vashiányos tejjel történő hosszan tartó szoptatás, valamint az izzadással történő nagymértékű vasvesztés esetén. Vashiányhoz vezethet az örölt gabonafélék rendszeres egyoldalú fogyasztása, mivel ezek vastartalma igen csekély.³³

A fentieket összegezve az érintett koponyán kialakult poroticus hyperostosis, criboticus típusú (2. stádium). Kialakulásának oka valószínűleg vashiányos anaemia, vagy az idős korban gyakrabban előforduló anaemia perniciososa (B12 vitamin hiánya).

VII. VÁZCSONTPATOLÓGIA

A három karosi temető összesen 105 sírjából 51 egyén (30 férfi és 21 nő) vázcsontja volt vizsgálható. Ebből 26 egyén vázcsontjain figyeltünk meg, összesen 43 patológiás elváltozást. Az elváltozások az esetek túlnyomó részében halmozottan fordultak elő. Jelen tanulmányban a vázcsontokon előforduló patológiás elváltozások nem és életkor szerinti megoszlását adjuk meg (15. táblázat). Az esetek részletes ismertetéséhez további speciális vizsgálatok szükségesek. A karosi I. temető csontanyagából a vázcsontok hiányoznak, ezért a patológiai vizsgálatban sem szerepelnek.

A vázcsontokon nyomot hagyó betegségeket jellegük szerint három fő csoportba osztottuk. A leggyakoribb elváltozások a gerincoszlopon voltak megfigyelhetőek, az esetek 48,83%-ában. Férfiakon 62%-ban, nőknél 38%-ban regisztráltunk spondylosist, spondylarthrosist, csőr-kapocs- és blokkcsigolyaképződést, illetve Schmorl herniát.

Gyakoriságát tekintve a második helyen szerepel az ízületi elváltozások csoportja, 30,23%-kal, mely 61,53%-ban férfiakon, 38,47%-ban nőknél fordult elő. Az elváltozások szinte az összes kis és nagy ízületet érintik.

A harmadik csoportba az enthesopathiás eseteket soroltuk, mely 20,93%-ban fordul elő a népességen, ebből 77,77%-ban férfiakon, 22,33%-ban a nőknél. Az enthesopathiák főleg a patellát és calcaneust érintették, de kisebb arányban a többi vázcsonton is megfigyelhető volt.

Az összes elváltozások 65,22%-a férfiakon, 34,88%-a nőknél fordult elő. A vázcsontokon traumás eredetű elváltozást makroszkópos vizsgálattal nem találtunk, ami igen figyelemre méltó a népesség feltételezett társadalmi helyzetét tekintve. A sírok régészeti mellékletei alapján a temető halottai valaha, rangos, vezető személy/személyek katonai kíséretét és azok hozzátartozóit alkothatták. Ebből következően a férfiak feltehetőleg fegyveres szolgálatot is teljesítettek, mely során számtalan traumás sérülés is érte őket. A koponyákon előforduló nagy számú sérülés ezt a feltételezést igazolja, míg a vázcsontok épségét illetően csak találgatni tudunk: pl. a traumás elváltozások csak a lágy szöveteket roncsolták el, így a csontokon nem hagytak látható nyomot.

³⁰ Hampler, H.–Weiss, P. 1955.

³¹ Moseley, J.F. 1961, 1965.; Hengen, P. 1971.

³² Józsa, L.–Pap, I. 1991.

³³ Steinbock 1976.; Lebbenszki 1993.

VIII. A KAROS-EPERJESSZÖG I.-II-III. TEMETŐK NÉPESSÉGÉNEK DENTALPATOLÓGIÁJA

A fogazat vizsgálatát Szikossy Ildikóval végeztük el. Jelen tanulmányban a három temető vizsgálatának összevont eredményeit adjuk meg

A 105 sír csontanyagából csupán 55 koponya volt alkalmas szájpatológiai vizsgálatra (52,38%). A vizsgált egyének nem és életkor szerinti megoszlása a következő:

Juvenilis	6
Adultus, nő	2
Adultus, férfi	4
Maturus, nő	7
Maturus, férfi	18
Senilis, nő	9
Senilis, férfi	3
Maturus-Senilis, férfi	4
Maturus-senilis, ?	1

Számításainknál csak azokat az egyéneket vettük figyelembe, akiknek a teljes maxillája vagy mandibulája megvolt. A fogazat jellemzésére regisztráltuk az áttört, az életben elvesztett, a postmortem elvesztett fogak számát és a vizsgálat időpontjában megfigyelhető fogak számát. Megfigyeltük a szuvas fogak és a cysták/abscessusok számát. Meghatároztuk az archeológiai dentál indexet (ADI) amely a vizsgált minta reprezentativitásáról tájékoztat, és meghatároztuk a korindexet, amely a vizsgált egyének életkoráról tájékoztat.³⁴

Az ADI értéke 76,80, mely összevetve IX–XII. századi dentalpatológiai adatokkal megállapítható, hogy a minta jól reprezentálja a népesség fogazatának állapotát. A népesség korindexe 47,37. A szájpatológiai szempontból érintett egyének megoszlását összehasonlítva IX–XII. századi adatokkal¹¹ megállapítható, hogy a carieses egyének száma 21 fő (38,18%), alacsonyabb a többi mintánál. A premortem fogvesztéses egyének száma 23 fő (41,82%), az összehasonlító minta átlagértékéhez esik közel. A cysta/abscessus-os egyének száma 12 fő (21,82%), a többi mintához viszonyítva alacsony.

A Karos-eperjesszögi népesség fogazatából 1027 fogat tudunk megvizsgálni. A vizsgált fogakon igen alacsony arányban 6,62%-ban (68 db) találtunk cariest. Cysta/abscessus szintén nagyon ritkán fordult elő, a vizsgált fogak 3,00%-án (31 db). A premortem elvesztett fogak száma viszont magasabb értékű, 13,33%-os volt (137 db).

Összegezve megállapítható, hogy a Karos-eperjesszögi temető népességének fogazata jó állapotú volt. A fogpatológiai szempontból érintett egyéneken az elváltozások halmozottan fordultak elő, így az érintett egyének fogai zömmel igen rossz állapotúak voltak, míg a népesség 23,64%-ának (13 egyén) teljesen egészségesek voltak a fogaik.

Ép fogazatuk volt a következő egyéneknek:

II/2. sír juvenilis férfi	II/67. sír maturus nő
II/14. sír juvenilis férfi	II/69. sír adultus férfi
II/36. sír maturus férfi	II/71. sír maturus nő
II/52. sír maturus férfi	III/9. sír maturus nő
II/53. sír juvenilis nő	III/11. sír maturus férfi
II/56. sír adultus nő	III/14. sír maturus férfi
II/63. sír maturus férfi	

A jó fogazat magyarázata részben a genetikai háttérben, részben pedig elődeink táplálkozási kultúrájában keresendő. A fehérjedús táplálkozás védelmet nyújt a caries-szel szemben, míg a szénhidrát-tartalmú élelmiszerek igen cariogének. Valószínű, hogy a honfoglalás során a magyarság (vagy legalábbis bizonyos rétegek) főleg húst fogyasztott és a letelepedés után, a földművelésre való áttéréssel nőtt meg a szénhidrát-tartalmú ételek fogyasztása, ami a lakosság fogazatának általános romlását idézte elő.

³⁴ Brinch, O.-Möller-Christensen, V. 1949.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Karos–Eperjesszög I.–II.–III. temetők népességének összesen 102 sírját vontuk be antropológiai vizsgálatunkba. A vizsgált honfoglaló népesség életkor szerinti megoszlására jellemző a csecsemőkorú halottak teljes hiánya. Az infans korúak aránya 22,55%, a juveniliseké 7,84%, a felnőtteké 69,61%. A felnőttek nemi aránya férfítöbbséget mutat. A felnőttek közül mindkét nem esetében egyaránt a matusus korban haltak meg a legtöbben (29,41%), de viszonylag sok a senilis korú halottak száma is (16,67%).

A 71 felnőtt egyén koponyája közül csak 35 koponya volt alkalmas részletes metrikus és morfológiai vizsgálatra. A koponyajelző megoszlásából megállapítható, hogy a koponyák zöme (71,40%) a brachykranok csoportjába tartozik, kisebb részüket (20,00%) mesokran, és csupán elenyésző hányaduk (8,60%) dolichokran.

A postcranialis csontok vizsgálatából megállapítottuk, hogy a méretek között nagy a nemi dimorfizmus. Bilaterális eltérés figyelhető meg férfiaknál a jobb radius és ulna, továbbá a bal femur javára. Nőknél a jobboldali radius, femur és tibia a hosszabb, míg baloldalon az ulna.

A szekunder taxonómiai jellegek vizsgálata alapján a férfiak között két fő csoport volt képezhető: brachykranok és meso-dolichokranok. A brachykran fő csoport két alcsoportra bontható, A és B, melyek közül az A alcsoport tagjai embertani jellegeikben leginkább eltérnek a többi csoporttól. Jellemző rájuk a koponya nagy abszolút mérete, a nagy koponyakapacitás, a nagyon rövid, nagyon széles és nagyon magas koponya.

A nők három fő csoportra oszthatók: brachykranok, mesokranok és dolichokranok. A brachykran főcsoport a férfiakéhoz hasonlóan további két alcsoportra, A és B oszlik. Az A alcsoportba zömmel europa-mongolid jellegeket viselő egyének tartoznak.

A taxonómiai megoszlás összegzéseként megállapítható, hogy a népesség 77,10%-a europa volt, míg a 22,90%-a europa-mongolid. Tulajdonképpen mongolid egyáltalán nem fordult elő a három temető halottai között. A primér taxonómiai jellegek által is kimutatható mongoloid jelleg a koponyák 34,28%-án volt megfigyelhető, míg a felső mediális metszőfogak lapátalakúsága 22,85%-ban fordult elő.

A clusteranalízis eredményeit összegezve megállapítható, hogy a brachykran, mesokran és dolichokran koponyájú egyének külön clustereket alkottak. A nagyobb clustereken belül azonban több kisebb csoport foglal helyet, ami a népesség nagy formavariációjából, és kevert voltából következik.

Anyagunkon sok esetben találtunk patológiás elváltozást a koponyákon. Ezek részben traumás eredetűek, részben trepanációk, illetve szimbolikus trepanációk. Egy esetben találtunk érdaganat okozta koponyacsont perforációt, egy esetben pedig poroticus hyperostosis a koponyatetőn. Az elváltozások csaknem felét a koponyák felszíni egyenetlenségei teszik ki, amelyek valószínűleg a fej lágy részeinek gennyedése okozta impressziók. Elváltozásokat főként az adultus, matusus és senilis korcsoportokon találtunk, a férfiakon kétszer olyan gyakorisággal, mint a nőknél. Szimbolikus trepanáció csak férfiakon fordult elő, mind a négy esetben a tabula externa levésével hozták létre őket.

A vázcsontokon talált patológiás elváltozásokat három csoportba soroltuk. Leggyakoribbak a gerincoszlop elváltozásai voltak, ezt követték a különböző ízületi elváltozások és végül az enthesopathiák. Vázcsontelváltozások főleg a matusus és senilis korosztályban fordultak elő, férfiakon kétszer olyan gyakran mint nőknél. Ez még akkor is magasabb gyakoriság, ha figyelembe vesszük, hogy a férfiak száma másfélszerese a nőkének.

A Karos–eperjesszögi népesség fogazata összességében jó állapotú volt. A fogpatológiai szempontból érintett egyénekben az elváltozások halmozottan fordultak elő, míg a népesség közel egyharmadának teljesen épek voltak a fogai. A fogazat általános jó állapota részben elődeink kedvező genetikai hátterével, részben pedig táplálkozási kultúrájával magyarázható.

IRODALOM

- Acsádi, J.–Nemeskéri, J.*
1970 History of Human Life Span and Mortality. – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Alekszejev, V.P.–Debec, G.F.*
1964 Kraniometrija. – Nauka, Moskva.
- Anda, T.*
1951 Recherches archéologiques sur la pratique médicale des Hongrois à l'époque de la conquête du pays. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
- Angel, J.L.*
1966 Porotic hyperostosis, anaemia, malarial and marshes in prehistoric Eastern Mediterranean. – Science 153:760–763.
- Angel, J.L.*
1967 Porotic hyperostosis or osteoporosis symmetrica. – In: Brothwell, D.A. – Sandison, A.T. (eds.), Disease in antiquity. C. Thomas, Springfield, Illinois pp. 378–389.
- Bach, H.*
1965 Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette. – Anthrop. Anz. 29: 12–21.
- Bartucz, L.*
1950 Adatok a koponyalékelés (trepanáció) és a bregmasebek kapcsolatának problémájához magyarországi népvándorláskori koponyák alapján. – Annales Biologicae Universitatis Szegedinensis. 1:389–435.
- Bartucz, L.*
1966 A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek. (Paleopathologia III. kötet). Országos Orvostörténeti Könyvtár és Medicina Kiadó, Budapest.
- Bass, W. M.*
1987 Human Osteology. A Laboratory and Field Manual. Special Publication No.2 of the Missouri Archaeological Society. Columbia.
- Breiner, L. G.*
1988 Cluster analysis alkalmazása a paeoantropológiában. – Diákköri dolgozat (Kézirat), 40 pp.
- Breitinger, E.*
1938 Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette. – Anthrop. Anz. 14: 249–247.
- Brinch, O.–Möller–Christensen, V.*
1949 Über vergleichende Untersuchungen über das Kariesvorkommen an archaologischem Schadelmaterial. – Schweiz. Mschr. Zahnheilk. 59: 853–880.
- Bruszt, P.*
1952 1128 a VII–XIII. századból származó koponya vizsgálata a fogszuvasodás szempontjából (Die Geschichte der Karies in dem Karpathenbecken). – Fogorvosi Szemle 45:72–77, 105–112.
- Debec, G.F.*
1967 Essai de détermination du poids des hommes vivants d'après les dimensions des os longs. – VIIIe Congr. Int. des Sci. Anthropol. et., Moscou, 3 août 1964, II. 243–250.
- Endes, P.*
1975 Pathologia I–II. – Medicina Kiadó, Budapest.
- Éry, K.*
1994 A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. – In: Honfoglalás és régészet (szerk. Kovács László): A honfoglalásról sok szemmel I. Bp. Balassi K. 217–224.
- Éry, K.–Kralovánszky, A.–Nemeskéri, J.*
1963 Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. – Anthrop. Közl. 7:41–49.
- Farkas, Gy.*
1972 Antropológiai praktikum, I. Paleoantropológiai metodikák. – JATE jegyzet, Szeged
- Ferembach, D.–Schwidetzky, I.–Stloukal, M.*
1979 Empfehlungen für die alters- und Geschlechtsdiagnose am skelett. – Homo 30:1–32.
- Fóthi, E.*
1989 Avarkori populációk embertani problémái. – Egyetemi doktori értekezés, Budapest, pp. 50–55.
- Fóthi, E.–Fóthi, A.*
1992 Systematic cluster analysis for the grouping of anthropological series. – Anthropologie, XXX/1.

- Frayer, D.*
1984 Tooth size, oral pathology and class distinctions: evidence from the Hungarian Middle Ages. – *Anthrop. Közl.* 28:175–179.
- Hampl, H.–Weiss, P.*
1955 Über die spongiöse Hyperostose an Schädeln aus Alt-Peru. – *Virchows Arch. A. Path. Anat.* 327:629–642.
<https://doi.org/10.1007/BF00954930>
- Hengen, P.*
1971 Cribra orbitalia: Patogenesis and probable etiology. – *Homo* 22(2):57–76.
- Huszár, Gy.–Schrantz, D.*
1952 A fogszuvasodás elterjedése a Dunántúlon, az ájabkkőkortól az újkorig (Die Zahnkaries in Transdanubien von der Neolithenzeit bis zur Neuzeit). – *Fogorvosi Szemle* 45:5–8, 26–36.
- Katona, F.*
1963 Az agysebészet története. Medicina, Budapest.
- Koganev, Y.*
1912 Cribra cranii und Cribra orbitalia. – *Mitt. Med. Fak. (Tokyo)* 10:113.
- Kustár, Á.–Szikossy, I.*
1994 A Karos–eperjesszögi II.–III. honfoglalás kori temetők előzetes vizsgálatának eredményei. – *Somogyi Múzeumok Közleményei*. In press.
- Lebbenszki, É.*
1993 A poroticus hiperostosis előfordulásának gyakorisága a Vörs–Papkert B temető népességében. – *Szakdolgozat (Kézirat)*, Bp., 42 pp.
- Lipták, P.*
1951 Anthropologische Beiträge zum Problem der Ethnogenesis der Altungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 231–249.
- Lipták, P.*
1970 A magyarság etnogenezisének paleoantropológiája. (Doktori értekezés tézisei). – *Anthrop. Közl.* 14: 85–94.
- Lipták, P.*
1980 Embertan és emberszármazástan. – Tankönyvkiadó, Budapest.
- Marcsik, A.*
1983 A Duna–Tisza köze avar korának paleopatológiája. – *Kandidátusi értekezés (MTA Irattára)*
- Martin, R.–Saller, K.*
1957 *Lehrbuch der Anthropologie*. I. Stuttgart, 440–597.
- Meindl, R. S.–Lovejoy, C. O.*
1985 Ectocranial Suture Closure: A Revised Method for the Determination of Skeletal Age at Death Based on the Lateral–Anterior Sutures. – *Am. J. Phys. Anthrop.* 68:
- Moseley, J.E.*
1961 Skull changes in iron-deficiency anaemia. – *Am. J. Roentgenol.* 85:649–652.
- Moseley, J.E.*
1965 The paleopathologic riddle of "symmetrical osteoporosis". – *Am. J. Roentgenol.* 95:135–142.
<https://doi.org/10.2214/ajr.95.1.135>
- Nathan, H.–Haas, N.*
1966 Cribra orbitalia. A bone condition of the orbit of unknown nature. – *Israel J. Med. Sci.* 2:171–191.
- Nemeskéri, J.–Harsányi, L.–Acsádi, Gy.*
1960 Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. – *Anthrop. Anz.* 24:70–95.
- Nemeskéri, J.–Kralovánszky, A.–Harsányi, L.*
1965 Trephined skulls from the tenth century. *Acta Arch. Hung. Tom. XVII.* Budapest.
- Ortner, D.–Putsch, W.G.J.*
1981 Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. – *Smithsonian Contribution to Anthropology*. Washington vol. 28.
- Pap, I.*
1986 Oral pathology and social stratification in the Hungarian Middle Ages. – *Annls hist. nat. Mus. nat. Hung.* 78:339–345.
- Pap, I.–Józsa, L.*
1991 A koponyasérülések gyakorisága, ellátása és gyógyulási aránya a 9–13. században. *Honvéddorvos*. 1991 1. sz. pp. 83–92. Budapest.
- Pearson, K.*
1899 On the Reconstruction of the Stature of Prehistoric Races. – *Math. Contr. to the Theory of Evol.*, V. *Phil. Transact. of the Royal Soc., Ser. A.*, 192: 169–244.
- Regöly–Mérei, Gy.*
1962 Az ősemberi és későbbi emberi maradványok rendszeres kórbonctana. – *Medicina Kiadó*, Budapest.

Steinbock, R.T.

1976 *Paleopathological Diagnosis and Interpretation.* – Springfield, Illinois: Charles C Thomas.

Stloukal, M.–Hanáková, H.

1978 Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Washstumsfragen. – *Homo* 29: 53–69.

Szikossy, I.

1993 Szájpatológiai vizsgálatok a Vörs–Papkert B temető népségén. – Szakdolgozat (kézirat). 52 pp.

Tóth, K.

1966 Újabb adatok a VII–XIII. században Magyarország területén élt népek fogazati állapotának megítéléséhez (Neuere Angaben hinsichtlich des Gebisszustandes der vom VII–XIII. Jahrhundert in ungarland besiedelt gewesenen Population). – *Fogorvosi Szemle* 59:102–115.

Tóth, T.

1985 Some main problems in the anthropology of North Caspian Proto–Hungarians.–*Anthropologia Hungarica*.p. 11–21.

Ubelaker, D. H.

1984 *Human Skeletal Remains.* Washington.

Welcker, A.

1888 Cribra orbitalia. – *Arch. Anthrop.* 17:1–18.

Zubov, A.A.

1968 O rasovo –diagnostitsheskom znatshenii nekotoreh odontologitsheskih priznakov. – *Sov. Etnogr.* 3:49–59.

Zubov, A.A.

1979 Vvedenie, Zakluchenie. – In: Zubov, A.A.&Haldeeva, N.I., *Etnicheskaia odontologiya SSSR, Moskva*, 3–8, 229–251.

1. táblázat: Karos-Eperjesszög I.-II.-III. temető nemi és életkori alapadatai

N	Ltsz.	Sírszám	Nem	Életkor
1	1438	-	Férfi	Ad.
2	3285	-	Nő	Mat.
3	3286	-	Férfi	Mat.
4	3287	1	Férfi	Ad.
5	3288	2	Férfi	Mat.
6	3289	3	Férfi	Mat.
7	3290	5	-	Inf. I.
8	3291	6	Nő	Ad.
9	3294	7-5 közt	Férfi	Mat.
10	3295	10	Férfi	Mat.
11	3459	12	-	Juv.
12	3460	13	Férfi	Mat.

(1. táblázat folytatása)

Karos-Eperjesszög II. temető nemi és életkori alapadatai

N	Sírszám	Nem	Életkor
1	1	Nő	Sen.
2	2	-	Juv.
3	3	-	Inf. II.
4	4	-	-
5	5	Férfi	Sen.
6	6	Férfi	Sen.
7	7	Férfi	Mat.
8	8	-	Inf. II.
9	9	Férfi	Sen.
10	10	Férfi	Mat.
11	11	Férfi	Sen.
12	12	-	Inf. II.
13	13	-	Juv.
14	14	-	Juv.
15	15	-	Inf. II.
16	16	Férfi	Mat.-Sen.
17	17	-	Inf. II.
18	18	Férfi	Sen.
19	19	Nő	Sen.
20	20	Férfi	Sen.
21	21	-	Inf. I.
22	22	-	Inf. I.
23	23	Nő	Mat.
24	25	-	-
25	26	Férfi	Ad.
26	27	Nő	Ad.
27	28	-	Inf. I.
28	29	Férfi	Ad.
29	30	-	Inf. II.
30	31	-	Inf. I.
31	32	Nő	Sen.
32	33	-	Juv.
33	34	-	-
34	35	-	Inf. II.
35	36	Férfi	Mat.
36	37	Nő	Sen.
37	38	-	Inf. I.
38	39	-	-
39	40	-	Juv.

(1. táblázat folytatása)

Karos-Eperjesszög II. temető nemi és életkori alapadatai

N	Sírszám	Nem	Életkor
40	41	Férfi	Mat.
41	42	-	Inf.I.
42	43	-	Inf.I.
43	44	Nő	Mat.
44	45	-	-
45	46	Férfi	Sen.
46	47	Nő	Ad.
47	48	-	Inf.I.
48	49	-	Sen.
49	50	Férfi	Mat.-Sen.
50	51	Férfi	Mat.
51	52	Férfi	Mat.
52	53	-	Juv.
53	54	-	-
54	55	-	-
55	56	Nő	Ad.
56	57	-	Inf.I.
57	58	Nő	Sen.
58	59	Férfi	Mat.
59	60	Férfi	Sen.
60	61	Férfi	Sen.
61	62	-	-
62	63	Férfi	Mat.
63	64	-	Inf.II.
64	65	-	Inf.I.
65	66	Nő	Mat.
66	67	Nő	Mat.
67	68	Nő	Mat.
68	69	Férfi	Ad.
69	70	Nő	Mat.
70	71	Nő	Mat.
71	72	Nő	Mat.
72	73	-	Inf.I.

(1. táblázat folytatása)

Karos-Eperjesszög III. temető nemi és életkori alapadatai

N	Sírszám	Nem	Életkor
1	1	Férfi	Mat.
2	3	Férfi	Sen.
3	4	-	-
4	5	-	-
5	6	Nő	Ad.
6	7	-	Inf. I.
7	8	-	-
8	9	Nő	Mat.
9	10	Férfi	Ad.-Mat.
10	11	Férfi	Mat.
11	12	Férfi	Mat.
12	13	Férfi	Mat.
13	14	Férfi	Mat.
14	15	-	Inf. I.
15	16	Nő	Mat.
16	17	Férfi	Sen.
17	18	-	Juv.
18	19	-	Inf. II.

2. táblázat: Összevont életkor és nem szerinti megoszlás a Karos-Eperjesszög I.-II.-III. temetőben

<i>Korcsoport</i>	Meghatározható		Meghatározhatatlan	Együtt	%
	Férfi	Nő			
<i>0 évesek</i>	-	-	-	-	-
<i>Infans I.</i>	-	-	14	14	13,73
<i>Infans II.</i>	-	-	9	9	8,82
<i>Juvenilis</i>	-	-	8	8	7,84
<i>Adultus</i>	5	5	-	10	9,8
<i>Maturus</i>	19	11	-	30	29,41
<i>Senilis</i>	11	5	1	17	16,67
<i>Adultus-Maturus</i>	1	-	-	1	0,98
<i>Maturus-Senilis</i>	2	-	-	2	1,96
<i>Meghatározhatatlan</i>	-	-	11	11	10,79
<i>Összesen</i>	38	21	43	102	100
<i>%</i>	37	21	42	100	100

3. táblázat: Karos–Eperjesszőg I.–II.–III. temető. A férfi koponyák egyéni adatai

Temető/Sírsz.	M1	M5	M7	M8	M9	M10	M11	M12	M16	M17	M20	M40	M43	M45	M46	M47	M48	M51	M52	M54
I/1438 (It.)	177	103	37	147	97	126	126	113	32	136	116	93	-	-	-	-	65	44	37	24
I/2/3288 (It.)	185	107	38	140	89	121	127	111	31	142	118	103	103	-	106	119	71	44	35	28
I/3/3289 (It.)	180	105	32	138	94	116	129	117	30	132	112	103	104	-	100	-	68	40	39	28
I/13/3460 (It.)	182	95	-	136	99	125	125	115	-	133	112	-	-	-	-	-	-	37	27	-
II/2	180	94	36	153	99	125	123	115	30	138	117	94	103	-	92	111	63	41	35	26
II/6	181	102	34	151	103	126	125	121	32	140	114	-	108	-	-	-	-	-	-	-
II/10	173	94	37	145	95	123	121	110	32	138	116	90	102	129	93	-	65	38	32	25
II/11	178	-	-	140	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	129	73	42	30	28
II/16	188	-	-	155	105	129	135	113	-	128	120	-	111	-	96	-	69	44	32	28
II/36	172	-	-	160	98	128	140	-	-	134	113	-	105	145	91	123	70	42	37	26
II/41	174	-	-	159	97	-	147	127	-	147	122	-	110	157	98	121	71	45	34	27
II/52	176	98	35	152	99	130	128	110	30	126	110	88	104	135	95	121	69	40	37	23
II/60	185	105	38	149	94	126	136	127	30	144	122	102	110	146	114	124	73	44	36	27
II/61	177	-	-	151	98	125	-	128	-	123	113	-	104	133	-	122	74	41	37	26
II/69	171	105	-	145	103	-	132	121	-	137	115	-	113	-	-	118	66	45	33	24
III/1	171	98	39	147	92	117	130	116	29	135	115	94	109	-	100	119	68	43	36	27
III/11	182	-	-	156	105	127	133	115	-	137	119	97	108	143	97	122	72	44	35	26
III/12	184	-	-	157	100	135	137	122	-	145	113	-	110	143	-	-	71	46	36	-
III/14	183	-	-	155	105	133	141	122	-	146	124	96	117	150	103	110	62	43	34	27
III/17	170	94	35	161	99	132	129	117	26	128	119	96	108	143	96	117	64	41	34	25
Esetszám	20	12	10	20	19	17	18	18	10	19	19	11	17	10	13	13	18	19	19	17
Átlag	178,45	100,00	36,10	149,85	98,47	126,12	131,33	117,78	30,20	136,26	116,32	96,00	107,59	142,33	98,54	119,69	68,56	42,32	34,53	26,18
Szórás	5,38	5,03	2,13	7,47	4,48	5,09	6,91	5,80	1,81	6,89	3,90	5,02	4,09	8,76	6,31	5,09	3,67	2,43	2,84	1,55

3. táblázat folytatása

Temető/Sírsz.	M55	M62	M63	M65	M66	M69	M70	M71	M72	M75	M75/1	M73	M74	M32	G-Met
I/1438 (lt.)	54	38	42	-	-	-	-	-	87	-	-	88	91	86	79
I/2/3288 (lt.)	56	-	41	103	-	27	64	33	83	-	-	85	80	82	78
I/3/3289 (lt.)	58	42	39	-	-	-	-	-	85	57	28	83	96	80	74
I/13/3460 (lt.)	-	-	-	-	118	27	58	30	-	-	-	-	-	-	-
II/2	51	-	39	-	112	25	47	29	78	62	16	83	72	85	81
II/6	-	-	-	132	104	31	60	27	-	-	-	-	-	-	-
II/10	48	40	-	-	-	-	-	-	82	-	-	82	79	92	90
II/11	56	-	-	-	-	32	62	35	-	-	-	-	-	-	-
II/16	53	46	37	-	-	-	-	-	87	70	17	90	83	89	82
II/36	54	46	43	-	-	34	58	32	79	54	25	84	70	80	74
II/41	57	45	38	134	118	30	64	117	-	-	-	-	-	86	80
II/52	60	45	38	120	99	33	62	32	86	48	38	85	78	76	73
II/60	55	46	44	131	113	35	62	41	85	-	-	81	89	83	75
II/61	60	40	38	117	100	28	56	29	84	-	-	-	-	-	-
II/69	55	-	-	127	109	-	57	34	89	-	-	-	-	-	-
III/1	54	-	-	128	105	34	56	33	86	-	-	87	87	86	80
III/11	55	-	40	134	102	29	60	35	91	-	-	91	89	87	79
III/12	58	-	-	-	121	29	61	29	87	-	-	-	-	-	-
III/14	54	-	44	134	121	28	62	32	90	-	-	91	88	87	79
III/17	55	47	39	122	114	30	59	36	82	-	-	83	81	86	81
Esetszám	18	10	13	11	13	15	16	16	16	5	5	13	13	14	14
Átlag	55,17	43,50	40,15	125,64	110,46	30,13	59,25	37,75	85,06	58,20	24,80	85,62	83,31	84,64	78,93
Szórás	2,94	3,21	2,41	9,58	7,87	2,97	4,16	21,41	3,64	8,32	8,98	3,45	7,58	4,11	4,32

4. táblázat: Karos–Eperjesszög I.–II.–III. temető. A férfi koponyák jelzői

Temető/Sírsz.	M8:M1	M17:M1	M17:M8	M20:M1	M20:M8	M9:M8	M47:M4	M48:M4	M52:M5	M54:M5	M63:M6	M16:M7	Koponyakapacitás
I./1438 (Itsz.)	83,05	76,83	92,51	65,53	78,91	65,98	-	-	84,09	44,44	110,52	86,48	1574,94
I./2/3288 (Itsz.)	75,67	76,75	101,42	63,78	84,28	63,57	-	-	79,54	50,00	-	81,57	1474,85
I./3/3289 (Itsz.)	76,66	73,33	95,65	62,22	81,15	68,11	-	-	97,50	48,27	92,85	93,75	1374,79
I./13/3460 (Itsz.)	74,72	73,07	97,79	61,53	82,35	72,79	-	-	72,97	-	-	-	1407,20
II./2	85,00	76,66	90,10	65,00	76,47	64,70	-	-	85,36	50,98	-	83,33	1535,43
II./6	83,42	77,34	92,71	62,98	75,49	68,21	-	-	-	-	-	94,11	1546,46
II./10	83,81	79,76	95,17	67,05	80,00	65,51	-	50,38	84,21	52,08	-	86,48	1421,43
II./11	78,65	-	-	-	-	-	-	-	71,42	50,00	-	-	-
II./16	82,44	68,08	82,58	63,82	77,41	74,83	-	-	72,72	52,83	80,43	-	1635,67
II./36	93,02	77,90	83,75	65,69	70,62	61,25	84,82	48,27	88,09	48,14	93,47	-	1494,40
II./41	91,37	84,48	92,45	70,11	76,72	61,00	77,07	45,22	75,55	47,36	84,44	-	1591,30
II./52	86,36	71,59	82,89	62,50	72,36	65,13	89,62	51,11	92,50	38,33	84,44	85,71	1433,43
II./60	80,54	77,83	96,64	65,94	81,87	63,08	84,93	50,00	81,81	49,09	95,65	78,94	1586,80
II./61	85,31	69,49	81,45	63,84	74,83	64,90	91,72	55,63	90,24	43,33	95,00	-	1461,69
II./69	84,79	80,11	94,48	67,25	79,31	71,03	-	-	73,33	43,63	-	-	1414,46
III./1	85,96	78,94	91,83	67,25	78,23	62,58	-	-	83,72	50,00	-	74,35	1414,46
III./11	85,71	75,27	87,82	65,38	76,28	74,35	85,31	50,34	79,54	47,27	-	-	1582,18
III./12	85,32	78,80	92,35	61,41	71,97	63,69	-	-	77,77	-	-	-	1550,82
III./14	84,69	79,78	94,19	67,75	80,00	57,06	73,33	41,33	79,06	50,00	-	-	1674,19
III./17	94,70	75,29	79,50	70,00	73,91	61,49	81,81	44,75	82,92	45,45	82,97	74,28	1555,53
Esetszám	20	19	19	19	19	19	8	9	19	17	9	10	19
Átlag	84,06	76,38	90,80	65,21	77,48	65,75	83,58	48,56	81,70	47,72	91,09	83,90	1512,11
Szórás	5,24	3,96	6,15	2,59	3,74	4,78	6,09	4,23	7,12	3,70	9,29	6,93	86,58

5. táblázat: Karos–Eperjesszög I.–II.–III. temető. A női koponyák egyéni adatai

Temető/Sírsz.	M1	M5	M7	M8	M9	M10	M11	M12	M16	M17	M20	M40	M43	M45	M46	M47	M48	M51	M52
I./3285 (ltsz.)	173	92	30	132	88	108	113	109	26	122	109	89	99	-	-	100	56	38	31
I./12/3459 (ltsz.)	164	-	-	135	94	114	120	106	-	-	-	-	-	-	-	110	56	38	33
II./23	175	94	29	142	91	117	115	105	25	129	113	98	103	123	90	-	59	44	31
II./27	170	94	33	136	91	119	118	103	26	135	112	86	98	126	87	107	66	40	32
II./32	173	90	33	145	92	116	120	109	29	132	110	83	98	125	90	-	63	40	34
II./37	170	-	-	142	94	116	126	114	-	-	116	-	99	129	95	115	67	39	30
II./47	181	103	34	138	96	119	122	107	28	133	113	95	102	125	95	113	67	41	33
II./56	168	91	28	148	100	127	127	105	26	129	112	88	106	130	100	117	69	41	34
II./58	180	100	-	135	96	116	115	106	-	132	113	-	98	-	-	120	57	38	32
II./68	165	92	-	142	89	120	117	104	-	129	113	81	97	123	94	115	68	39	34
II./70	180	-	-	135	98	119	-	108	-	133	112	-	101	-	-	-	-	41	32
II./71	184	101	-	132	89	112	119	-	-	137	111	93	94	125	89	117	68	37	34
III./6	178	99	35	137	100	115	124	108	28	135	118	93	106	127	92	107	60	40	32
III./9	165	-	-	135	90	111	125	-	-	-	113	-	100	125	-	114	65	42	34
III./16	170	95	-	149	93	121	128	115	-	126	112	91	99	135	91	-	63	39	30
Esetszám	15	11	7	15	15	15	14	13	7	12	14	10	14	11	10	11	14	15	15
Átlag	173,07	95,55	31,71	138,87	93,40	116,67	120,64	107,62	26,86	131,00	112,64	89,70	100,00	126,64	92,30	112,27	63,14	39,80	32,40
Szórás	6,40	4,46	2,69	5,48	3,92	4,58	4,81	3,57	1,46	4,22	2,24	5,36	3,35	3,53	3,77	5,78	4,72	1,82	1,45

(az 5. táblázat folytatása)

Temető/Sírsz.	M54	M55	M62	M63	M65	M66	M69	M70	M71	M72	M75	M75/I	M73	M74	M32	G-Met
I./3285 (ltsz.)	24	47	-	29	-	92	25	53	31	-	-	-	-	-	-	-
I./12/3459 (ltsz.)	-	48	-	-	110	93	24	46	29	-	-	-	-	-	-	-
II./23	23	41	46	32	-	-	-	-	-	77	-	-	78	74	88	84
II./27	23	51	-	35	130	103	27	59	28	82	-	-	83	68	87	83
II./32	22	46	39	-	117	92	-	57	27	82	49	33	83	90	90	85
II./37	23	46	41	31	117	96	34	53	33	90	67	23	94	91	95	92
II./47	26	53	45	43	107	91	33	55	32	88	74	14	89	76	75	68
II./56	26	52	44	40	117	101	31	53	32	84	62	22	87	79	86	82
II./58	23	41	42	37	119	90	27	52	27	-	-	-	-	-	-	-
II./68	23	52	40	38	117	95	27	54	29	88	77	11	88	82	83	78
II./70	-	-	-	-	117	95	-	67	30	-	-	-	-	-	-	-
II./71	23	52	46	39	122	90	29	59	33	88	52	36	90	83	84	84
III./6	26	48	46	38	117	98	26	47	26	84	-	-	87	80	91	85
III./9	23	50	43	40	112	90	29	58	36	86	-	-	-	-	-	-
III./16	27	51	-	-	116	97	-	52	33	85	69	16	86	-	89	86
Esetszám	13	14	10	11	13	14	11	14	14	11	7	7	10	9	10	10
Átlag	24,00	48,43	43,20	36,55	116,77	94,50	28,36	54,64	30,43	84,91	64,29	22,14	86,50	80,33	86,80	82,70
Szórás	1,63	3,92	2,62	4,32	5,57	4,15	3,20	5,29	2,90	3,70	10,61	9,48	4,40	7,33	5,41	6,24

6. táblázat: Karos–Eperjesszög I.–II.–III. temető. A női koponyák jelzői

Temető/Sírsz.	M8:M1	M17:M1	M17:M8	M20:M1	M20:M8	M9:M8	M47:M45	M48:M45	M52:M51	M54:M55	M63:M62	M16:M7	Koponyakapacitás
I./3285 (ltsz.)	76,30	70,52	92,42	63,00	82,57	66,66	-	-	81,57	51,06	-	86,66	1267,87
I./12/3459 (ltsz.)	82,31	-	-	-	-	69,62	-	-	86,84	-	-	-	-
II./23	81,14	73,71	90,84	64,57	79,57	64,08	-	47,96	70,45	56,09	69,56	86,20	1349,41
II./27	80,00	79,41	99,26	65,88	82,35	66,91	84,92	52,38	80,00	45,09	-	78,78	1267,44
II./32	83,81	76,30	91,03	63,58	75,86	63,44	-	50,40	85,00	47,82	-	87,87	1343,11
II./37	83,52	-	-	68,23	81,69	66,19	89,14	51,93	76,92	50,00	75,60	-	1346,49
II./47	76,24	73,48	96,37	64,08	81,88	69,56	90,40	53,60	80,48	49,05	95,55	82,35	1354,84
II./56	88,09	76,78	87,16	66,66	75,67	67,56	90,00	53,07	82,92	50,00	90,90	92,85	1340,68
II./58	75,00	73,33	97,77	62,77	83,70	71,11	-	-	84,21	56,09	88,09	-	1326,11
II./68	86,06	78,18	90,84	68,48	79,57	62,67	93,49	55,28	87,17	44,23	95,00	-	1289,24
II./70	75,00	73,88	98,51	62,22	82,96	72,59	-	-	78,04	-	-	-	1317,00
II./71	71,73	74,45	103,78	60,32	84,09	67,42	93,60	54,40	91,89	44,23	84,78	-	1307,38
III./6	76,96	75,84	98,54	66,29	86,13	72,99	84,25	47,24	80,00	54,16	82,60	80,00	1375,48
III./9	81,81	-	-	68,48	83,70	66,66	91,20	52,00	80,95	46,00	93,02	-	1240,30
III./16	87,64	74,11	84,56	65,88	75,16	62,41	-	42,96	76,92	52,94	-	-	1369,75
Esetszám	15	12	12	14	14	15	8	11	15	13	9	7	14
Átlag	80,37	75,00	94,26	65,03	81,06	67,32	89,63	51,02	81,56	49,75	86,12	84,96	1321,08
Szórás	5,01	2,42	5,64	2,52	3,43	3,36	3,49	3,65	5,16	4,21	8,95	4,91	41,38

7. táblázat: A méretek és jelzők megoszlása Alekszejev–Debec szerint a Karos–Eperjesszög I.–II.–III. temetőben

Martin No.	Osztályozás			Férfi	Nő
	Férfi	Nő		N	N
1	161-171	153-163	nagyon rövid	3	-
	172-177	164-169	rövid	5	4
	178-184	170-175	közepes	9	6
	185-190	176-181	hosszú	3	4
	191-201	182-191	nagyon hosszú	-	1
5	88-95	84-90	nagyon rövid	4	1
	96-99	91-94	rövid	2	5
	100-103	95-98	közepes	4	1
	104-107	99-102	hosszú	2	3
	108-115	103-109	nagyon hosszú	-	1
8	125-133	120-128	nagyon keskeny	-	-
	134-138	129-133	keskeny	2	2
	139-144	134-139	közepes	2	7
	145-149	140-144	széles	5	3
	150-158	145-153	nagyon széles	11	3
9	82-89	79-86	nagyon keskeny	1	-
	90-93	87-90	keskeny	1	4
	94-98	91-95	közepes	7	6
	99-102	96-99	széles	5	3
	103-110	100-107	nagyon széles	5	2
10	102-110	98-106	nagyon keskeny	-	-
	111-115	107-110	keskeny	-	1
	116-120	111-115	közepes	2	4
	121-125	116-119	széles	5	7
	126-134	120-128	nagyon széles	10	3
12	94-101	90-97	nagyon keskeny	-	-
	102-106	98-102	keskeny	-	-
	107-111	103-107	közepes	3	7
	112-116	108-112	széles	6	4
	117-124	113-120	nagyon széles	9	2
17	118-126	113-120	nagyon alacsony	2	-
	127-131	121-125	alacsony	2	1
	132-136	126-130	közepes	5	4
	137-141	131-135	magas	5	6
	142-150	136-143	nagyon magas	5	1

(7. táblázat folytatása)

Martin No.	Osztályozás			Férfi	Nő
	Férfi	Nő		N	N
40	83-91	80-87	nagyon rövid	2	3
	92-96	88-92	rövid	5	3
	97-101	93-97	közepes	1	3
	102-106	98-102	hosszú	3	1
	107-115	103-110	nagyon hosszú	.	.
43	92-98	88-94	nagyon keskeny	.	1
	99-102	95-98	keskeny	1	4
	103-106	99-102	közepes	6	6
	107-110	103-106	széles	7	3
	111-117	107-113	nagyon széles	3	.
45	117-125	109-116	nagyon keskeny	.	.
	126-130	117-121	keskeny	1	.
	131-136	122-127	közepes	2	8
	137-141	128-132	széles	.	2
	142-150	133-140	nagyon széles	7	1
46	82-89	78-84	nagyon keskeny	.	.
	90-94	85-89	keskeny	3	2
	95-99	90-94	közepes	5	5
	100-104	95-99	széles	3	2
	105-112	100-106	nagyon széles	2	1
47*	96-107	89-99	nagyon alacsony	.	.
	108-114	100-106	alacsony	2	1
	115-122	107-113	közepes	8	4
	123-129	114-120	magas	3	6
	130-141	121-131	nagyon magas	.	.
48	58-64	54-59	nagyon alacsony	3	4
	65-68	60-63	alacsony	5	3
	69-73	64-68	közepes	9	6
	74-77	69-72	magas	1	1
	78-84	73-78	nagyon magas	.	.
51	36.0-39.1	34.6-37.6	nagyon keskeny	2	1
	39.2-40.9	37.7-39.3	keskeny	2	6
	41.0-42.9	39.4-41.2	közepes	5	6
	43.0-44.7	41.3-42.9	széles	7	1
	44.8-47.9	43.0-46.0	nagyon széles	3	1

(7. táblázat folytatása)

Martin No.	Osztályozás			Férfi	Nő
	Férfi	Nő		N	N
52	27.9-31.2	27.7-31.0	nagyon alacsony	2	4
	31.3-33.1	31.1-32.9	alacsony	3	4
	33.2-35.2	33.0-35.0	közepes	4	7
	35.3-37.1	35.1-36.9	magas	5	-
	37.2-40.5	37.0-40.3	nagyon magas	5	-
54	19.5-22.6	18.7-21.7	nagyon keskeny	-	-
	22.7-24.4	21.8-23.4	keskeny	3	8
	24.5-26.4	23.5-25.4	közepes	6	1
	26.5-28.2	25.5-27.1	széles	8	4
	28.3-31.4	27.2-30.2	nagyon széles	-	-
55	43-47	40-44	nagyon alacsony	-	2
	48-50	45-47	alacsony	1	3
	51-53	48-50	közepes	2	3
	54-56	51-53	magas	10	6
	57-61	54-58	nagyon magas	5	-
65	101-110	94-104	nagyon keskeny	1	-
	111-116	105-109	keskeny	-	1
	117-122	110-115	közepes	3	2
	123-128	116-120	széles	2	8
	129-138	121-131	nagyon széles	5	2
66	79-90	74-85	nagyon keskeny	-	-
	91-96	86-90	keskeny	-	3
	97-103	91-97	közepes	3	8
	104-109	98-102	széles	3	2
	110-121	103-113	nagyon széles	7	1
69	23.6-28.6	21.3-25.8	nagyon alacsony	5	2
	28.7-31.4	25.9-28.3	alacsony	5	4
	31.5-34.5	28.4-31.2	közepes	4	4
	34.6-37.3	31.3-33.7	magas	1	-
	37.4-42.4	33.8-38.3	nagyon magas	-	1
72	73-77	73-77	nagyon kicsi	-	1
	78-80	78-80	kicsi	2	-
	81-83	81-83	közepes	2	2
	84-86	84-86	nagy	5	4
	87-91	87-91	nagyon nagy	7	4
73	76-80	76-80	nagyon kicsi	-	1
	81-83	81-83	kicsi	5	2
	84-86	84-86	közepes	3	1
	87-89	87-89	nagy	2	4
	90-94	90-94	nagyon nagy	3	2

(7. táblázat folytatása)

Martin No.	Osztályozás			Férfi	Nő
	Férfi	Nő		N	N
74	53-63	52-62	nagyon kicsi	.	.
	64-69	63-68	kicsi	.	1
	70-76	69-75	közepes	2	1
	77-82	76-81	nagy	4	2
	83-93	82-92	nagyon nagy	7	5
08:01	67.7-73.2	68.5-74.1	nagyon alacsony	.	1
	73.3-76.4	74.2-77.3	hosszú	2	3
	76.5-79.9	77.4-80.8	közepes	2	3
	80.0-83.1	80.9-84.0	rövid	3	5
	83.2-88.7	84.1-89.7	nagyon rövid	13	3
17:01	63.8-69.2	63.9-69.4	nagyon alacsony	1	.
	69.3-72.3	69.5-72.5	alacsony	2	1
	72.4-75.6	72.6-75.8	közepes	4	7
	75.7-78.7	75.9-78.9	magas	6	3
	78.8-84.2	79.0-84.5	nagyon magas	6	1
17:08	80.2-87.9	79.4-87.1	nagyon alacsony	6	2
	88.0-92.3	87.2-91.4	alacsony	2	3
	92.4-97.0	91.5-96.1	közepes	9	1
	97.1-101.4	96.2-100.4	magas	2	6
	101.5-109	100.5-108	nagyon magas	.	.
09:08	57.0-62.7	57.3-63.0	nagyon keskeny	5	2
	62.8-66.0	63.1-66.3	keskeny	8	3
	66.1-69.6	66.4-69.9	közepes	2	7
	69.7-72.0	70.0-73.2	széles	1	3
	73.0-78.7	73.3-79.0	nagyon széles	3	.
47:45	71.3-80.5	71.1-80.1	nagyon széles	2	.
	80.6-85.8	80.2-85.4	széles	4	2
	85.9-91.6	85.5-91.1	közepes	1	3
	91.7-96.9	91.2-96.4	keskeny	1	3
	97.0-106.2	96.5-105.6	nagyon keskeny	.	.
48:45	42.8-48.3	42.6-48.1	nagyon széles	4	3
	48.4-51.4	48.2-51.2	széles	4	1
	51.5-54.9	51.3-54.7	közepes	.	6
	55.0-58.0	54.8-57.8	keskeny	1	1
	58.1-63.6	57.9-63.4	nagyon keskeny	.	.
52:51	65.1-73.8	67.4-76.4	nagyon alacsony	3	1
	73.9-78.7	76.5-81.5	alacsony	3	7
	78.8-84.3	81.6-87.3	közepes	8	6
	84.4-89.2	87.4-92.4	magas	2	1
	89.3-98.0	92.5-101.5	nagyon magas	3	.

(7. táblázat folytatása)

Martin No.	Osztályozás		Férfi	Nő	
	Férfi	Nő	N	N	
54:55	35.4-42.5	36.1-43.3	nagyon keskeny	1	-
	42.6-46.6	43.4-47.5	keskeny	4	4
	46.7-51.1	47.6-52.1	közepes	10	5
	51.2-55.2	52.2-56.3	széles	2	4
	55.3-62.4	56.4-63.6	nagyon széles	-	-
63:62	63.4-75.7	63.5-75.8	nagyon keskeny	-	2
	75.8-82.6	75.9-82.7	keskeny	1	1
	82.7-90.3	82.8-90.5	közepes	3	2
	90.4-97.2	90.6-97.4	széles	4	4
	97.3-109.6	97.5-109.8	nagyon széles	1	-

8. táblázat: Karos-Eperjesszög I.-II.-III. temető. A férfiak egyéni postcranialis adatai

Martín No.	Sírszám	II/2		II/5		II/6		II/7		II/9		II/10		II/11	
		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	1	150	154	-	-	164	167	-	-	42	45	129	136	-	-
	6	40	39	-	-	45	43	-	-	-	-	36	33	40	35
<i>Humerus</i>	1	-	332	-	-	-	-	-	305	-	-	295	293	-	-
	2	-	328	-	-	-	-	-	302	-	-	289	287	-	-
	4	-	60	-	-	-	-	-	504	70	68	60	59	-	-
	7	-	64	-	-	70	67	-	66	72	75	62	59	-	-
<i>Radius</i>	1	-	-	-	-	-	-	-	-	274	-	223	225	-	-
<i>Ulna</i>	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	247	250	-	-
<i>Femur</i>	1	-	-	-	470	469	474	435	434	-	-	417	416	-	-
	2	452	462	-	462	467	467	433	430	-	-	409	413	-	-
	6	30	28	29	30	32	33	28	28	-	-	26	26	24	24
	7	27	28	28	30	29	29	27	26	-	-	28	29	25	26
	9	34	35	34	37	34	34	30	30	-	-	32	33	30	32
	10	24	24	26	27	28	28	25	25	-	-	21	23	23	25
	19	48	47	53	52	52	-	-	46	51	-	45	46	-	-
	21	81	82	-	80	80	-	-	81	-	-	74	75	-	-
	8	90	90	92	95	98	98	87	90	-	-	85	87	80	81
<i>Tibia</i>	1	-	-	-	-	-	378	-	343	-	-	329	334	351	-
	1b	-	-	-	-	-	368	-	342	-	-	328	332	353	355
	3	-	-	-	77	-	-	72	73	-	-	71	70	-	-
	3a	-	-	34	-	-	37	33	32	-	-	31	31	32	32
	9a	-	-	24	-	-	25	25	24	-	-	18	19	22	22
	10b	-	-	78	-	-	80	68	70	-	-	72	72	70	67
<i>Fibula</i>	1	-	-	-	-	-	-	-	337	-	-	-	-	-	-
<i>Pelvis</i>	pubis hosszúság	91	91	-	-	105	-	-	-	-	-	94	89	-	-
	ischium hosszúság	90	90	-	-	94	-	-	-	-	-	79	85	-	-
	cotillum szélesség	35	34	-	-	40	43	-	-	-	-	35	33	-	-
	inc.isc.major szél.	28	29	-	33	28	-	-	-	-	-	36	34	-	-

(8 táblázat folytatása)

Martín No.	Sírszám	II./14		II./16		II./18		II./20		II./29		II./36		II./41	
		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	155	159
	6	-	-	-	-	-	-	-	-	38	-	38	-	45	44
<i>Humerus</i>	1	-	-	-	-	-	316	335	331	324	-	-	-	318	317
	2	-	-	-	-	-	-	327	325	318	-	-	-	313	311
	4	-	-	-	-	-	-	59	-	-	-	-	-	-	63
	7	60	59	-	-	-	62	70	72	57	-	56	-	67	66
<i>Radius</i>	1	-	-	62	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	248
<i>Ulna</i>	1	-	-	-	-	-	-	-	276	-	-	-	-	-	269
<i>Femur</i>	1	-	-	433	430	443	447	462	462	-	-	428	-	-	456
	2	-	-	424	-	440	443	458	459	-	-	427	-	-	450
	6	25	28	25	25	28	28	34	35	-	-	27	28	29	29
	7	29	26	27	26	26	27	31	31	-	-	25	26	27	29
	9	27	28	29	31	29	30	34	34	-	-	28	30	32	34
	10	27	28	21	22	24	25	30	31	-	-	24	23	25	26
	19	51	28	-	-	47	51	50	50	-	-	46	-	-	51
	21	-	-	-	-	-	80	87	88	-	-	-	-	-	-
	8	88	88	85	81	87	88	104	104	-	-	83	86	88	90
<i>Tibia</i>	1	-	-	345	345	361	359	-	-	-	-	333	335	352	363
	1b	-	-	347	348	351	354	-	-	-	-	333	333	347	354
	3	-	-	-	-	75	71	-	-	-	-	68	76	75	77
	3a	32	30	31	29	31	31	-	-	-	-	29	30	32	34
	9a	24	23	21	20	22	21	-	-	-	-	24	23	24	24
	10b	72	72	74	75	75	75	-	-	-	-	70	69	73	75
<i>Fibula</i>	1	-	-	-	-	351	-	-	-	-	-	337	-	-	
<i>Pelvis</i>	pubis hosszúság	-	-	-	-	-	-	-	98	87	87	98	-	-	98
	ischium hosszúság	-	-	-	-	-	-	-	85	-	89	-	-	-	96
	cotillum szélesség	36	36	-	-	34	34	-	39	-	-	-	-	-	39
	inc.isc.major szél.	30	28	-	-	24	25	-	27	33	32	34	-	-	27

(8. táblázat folytatása)

Martín No.	Sírszám	II./50		II./51		II./52		II./59		II./60		II./61		II./63	
		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	1	-	-	148	-	-	155	-	-	153	-	-	-	-	-
	6	-	-	37	39	-	38	-	-	48	-	39	-	-	-
<i>Humerus</i>	1	-	-	297	-	317	-	-	-	333	329	-	-	-	-
	2	-	-	292	-	313	-	-	-	330	327	-	-	-	-
	4	-	-	-	-	63	-	-	-	63	63	-	-	-	-
	7	-	-	52	54	63	65	-	-	74	75	55	57	-	-
<i>Radius</i>	1	-	-	235	-	241	237	-	-	251	252	-	-	-	-
<i>Ulna</i>	1	-	-	-	-	262	257	-	-	269	-	-	-	-	-
<i>Femur</i>	1	440	440	420	419	-	-	-	-	460	461	-	-	-	-
	2	430	429	414	415	-	-	-	-	455	458	-	-	-	-
	6	27	26	25	27	26	25	-	-	33	38	25	25	27	-
	7	22	22	25	24	26	26	-	-	27	29	25	25	32	-
	9	27	26	28	26	30	30	-	-	34	38	29	29	35	-
	10	26	25	24	24	26	26	-	-	25	26	21	21	27	-
	19	49	47	42	45	-	-	-	-	48	50	-	-	-	-
	21	80	-	-	-	-	-	-	-	82	81	-	-	-	-
8	80	78	81	80	85	85	-	-	97	96	79	80	94	-	
<i>Tibia</i>	1	330	329	331	337	334	335	364	-	358	359	326	-	369	-
	1b	326	330	335	333	337	339	-	-	352	356	328	-	365	-
	3	73	72	-	-	68	-	-	-	77	78	-	-	-	-
	3a	31	32	28	31	30	31	35	-	35	34	31	30	34	-
	9a	22	22	22	21	23	22	26	-	25	25	20	20	23	-
	10b	65	66	64	65	66	70	80	-	77	76	65	64	78	-
<i>Fibula</i>	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Pelvis</i>	pubis hosszúság	-	-	-	89	-	-	-	-	97	95	-	-	-	-
	ischium hosszúság	-	-	-	-	-	-	-	-	96	99	-	-	-	-
	cotilum szélesség	-	-	37	38	-	-	-	-	42	40	-	-	-	-
	inc.isc.majr szél.	-	-	29	29	-	-	-	-	25	26	-	-	-	-

Martín No.	Sírszám	II./69		III./1		III./3		III./10		III./11		III./12		III./13	
		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	1	142	-	165	168	150	-	-	-	152	149	164	-	161	163
	6	42	40	38	37	39	-	40	40	45	45	46	46	36	34
<i>Humerus</i>	1	352	-	-	353	-	-	-	370	-	320	347	-	335	340
	2	345	-	-	348	-	-	-	31	-	315	340	-	328	333
	4	62	-	-	63	-	-	-	62	68	70	71	71	-	60
	7	66	-	-	65	61	-	68	66	76	77	77	74	66	67
<i>Radius</i>	1	-	-	265	264	231	-	-	229	247	245	270	268	256	254
<i>Ulna</i>	1	-	-	288	-	-	253	258	-	269	-	292	287	279	280
<i>Femur</i>	1	495	500	490	488	-	-	-	430	442	445	491	495	460	462
	2	493	495	486	485	-	-	-	425	437	440	485	489	457	458
	6	28	27	30	30	-	-	-	29	31	33	35	33	29	29
	7	29	28	28	28	-	-	-	30	28	28	29	30	30	29
	9	35	34	32	34	-	-	-	32	34	37	33	34	32	32
	10	24	25	27	26	-	-	-	27	30	30	30	31	26	27
	19	53	51	53	51	-	-	-	51	51	51	55	55	49	48
	21	-	87	83	83	-	-	-	85	85	85	-	95	83	83
	8	92	89	92	92	-	-	-	93	92	96	100	100	92	93
<i>Tibia</i>	1	-	405	374	-	-	-	-	-	357	362	402	-	368	372
	1b	-	-	373	-	-	-	-	-	355	359	398	-	362	371
	3	-	78	75	-	-	-	-	76	77	78	-	-	-	77
	3a	34	34	36	-	-	-	-	-	36	36	37	37	35	37
	9a	22	22	24	-	-	-	-	-	28	28	25	26	25	26
	10b	-	77	72	-	-	-	-	-	83	80	84	83	75	76
<i>Fibula</i>	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	363
<i>Pelvis</i>	pubis hosszúság	93	89	-	-	94	-	-	-	105	107	-	105	95	92
	ischium hosszúság	85	85	-	-	-	-	-	-	-	97	-	-	87	91
	cotilum szélesség	36	36	-	37	36	-	40	40	46	44	-	-	36	36
	inc.isc.major szél.	39	41	36	36	27	-	-	-	28	29	36	34	31	31

(8. táblázat folytatása)

Mérték No.	Sírszám	III./14		III./17		Felsőszám		Átlag		Szórás	
		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	1	162	-	-	152	14	10	145,50	144,80	31,39	36,30
	6	46	45	45	45	19	16	41,21	39,69	3,85	4,64
<i>Humerus</i>	1	345	344	-	304	11	13	327,09	327,23	19,04	21,34
	2	339	339	-	301	11	12	321,27	318,83	18,52	17,62
	4	-	66	64	-	9	12	64,44	63,33	4,28	4,72
	7	80	74	70	69	20	20	66,10	66,65	7,79	6,47
<i>Radius</i>	1	273	268	-	235	12	12	235,67	232,08	57,25	56,09
<i>Ulna</i>	1	293	289	-	-	9	8	273,00	270,13	16,11	15,33
<i>Femur</i>	1	480	480	410	417	18	20	451,72	454,55	26,23	25,65
	2	473	475	408	415	18	19	447,11	451,05	26,66	25,38
	6	32	32	28	29	25	25	28,52	29,00	3,02	3,42
	7	30	30	28	29	25	25	27,52	27,64	2,20	2,18
	9	38	37	32	33	26	25	31,81	32,40	2,88	3,27
	10	32	31	28	30	26	25	25,69	26,24	2,85	2,80
	19	53	51	47	46	19	19	49,63	49,42	3,32	2,63
	21	87	-	-	-	10	14	82,20	83,29	3,85	4,70
	8	100	99	90	94	25	25	89,64	90,12	6,75	6,89
<i>Tibia</i>	1	393	390	323	330	20	16	354,00	354,75	22,83	22,80
	1b	394	390	328	331	19	16	352,05	349,69	21,80	17,11
	3	80	-	-	70	12	13	74,17	74,85	3,90	3,16
	3a	37	36	30	31	24	21	32,88	32,81	2,56	2,60
	9a	27	26	20	20	24	21	23,21	22,90	2,34	2,43
	10b	86	83	70	72	23	21	73,57	73,43	6,12	5,53
<i>Fibula</i>	1	-	387	-	-	1	4	351,00	354,50	0,00	25,74
<i>Pelvis</i>	pubis hosszúság	101	100	101	98	12	13	96,75	95,23	5,51	6,41
	ischium hosszúság	-	98	93	91	7	11	89,14	91,45	5,93	5,34
	cotilum szélesség	41	37	37	44	17	18	37,29	37,56	3,41	3,65
	inc.isc.maj or szél.	39	39	34	34	14	15	31,00	31,20	4,96	4,81

9. táblázat: Karos-Eperjesszög I.–II.–III. temető. A férfiak egyéni postcranialis jelzői

Martín No.		Sorszám													
		II./2		II./5		II./6		II./7		II./9.		II./10		II./11	
		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	6:1	26,66	25,32	-	-	27,43	25,74	-	-	-	-	27,90	24,26	-	-
<i>Humerus</i>	7:1	-	19,27	-	-	-	-	-	21,63	-	-	21,01	20,13	-	-
	C1:H2	-	46,95	-	-	-	-	-	-	-	-	44,63	47,38	-	-
	R1:H2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	77,16	78,39	-	-
	T1b:F2	83,40	-	-	-	-	78,80	-	79,53	-	-	80,19	80,38	-	-
<i>Pelvis</i>	Pubis-lsc. Index	101,11	101,11	-	-	111,70	-	-	-	-	-	118,90	104,70	-	-
	coflio-lsc. Index	125,00	117,24	-	-	142,85	-	-	-	-	-	97,22	97,05	-	-
<i>Testmagasság</i>	Debec	-	-	-	-	-	-	163,68	-	-	-	156,80	-	-	-
	Brettinger	169,00	-	-	-	172,00	-	164,00	-	-	-	162,00	-	167,00	-
	Pearson	168,16	-	-	-	170,01	-	161,44	-	-	-	157,03	-	162,06	-

Martín No.		Sorszám													
		II./14		II./16		II./18		II./20		II./29		II./36		II./41	
		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	6:1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	29,03	27,67
<i>Humerus</i>	7:1	-	-	-	-	-	66,00	-	-	17,59	-	-	-	21,06	20,82
	C1:H2 Index	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	49,52	51,12
	R1:H2 Index	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	79,74
	T1b:F2	-	-	81,83	-	79,77	79,90	-	-	-	-	77,98	-	-	78,66
<i>Pelvis</i>	Pubis-lsc. Index	-	-	-	-	-	-	-	115,29	-	-	-	-	-	102,08
	coflio-lsc. Index	120,00	128,57	-	-	141,66	136,00	-	144,44	-	-	-	-	-	144,44
<i>Testmagasság</i>	Debec	-	-	162,24	-	165,30	-	-	-	-	-	161,94	-	169,45	-
	Brettinger	-	-	165,00	-	168,00	-	-	-	169,00	-	165,00	-	170,00	-
	Pearson	-	-	161,44	-	164,45	-	168,13	-	164,40	-	159,47	-	164,91	-

(9. táblázat folytatása)

		Sorszám													
		II./50		II./51		II./52		II./59		II./60		II./61		II./63	
Martin No.		obb	bal	obb	bal	obb	bal	obb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	6:1	-	-	25,00	-	-	24,51	-	-	31,37	-	-	-	-	-
<i>Humerus</i>	7:1	-	-	17,50	-	19,87	-	-	-	22,22	22,79	-	-	-	-
	C1:H2 index	-	-	50,68	-	-	-	-	-	46,36	-	-	-	-	-
	R1:H2 index	-	-	80,47	-	76,99	-	-	-	76,06	77,06	-	-	-	-
	T1b:F2	75,81	76,92	80,91	80,24	-	-	-	-	77,36	77,72	-	-	-	-
<i>Pelvis</i>	Pubis-isc. index	-	-	-	-	-	-	-	-	101,04	95,95	-	-	-	-
	coflo-isc. index	-	-	127,58	131,03	-	-	-	-	168,00	153,84	-	-	-	-
<i>Testmagasság</i>	Debec	166,19		159,34		-		-		171,00		-		-	
	Brettinger	163,00		161,00		162,00		168,00		170,00		161,00		169,00	
	Pearson	-		158,31		158,02		165,15		166,07		156,12		166,33	

		Sorszám													
		II./69		III./1		III./3		III./10		III./11		III./12		III./13	
Martin No.		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	6:1	29,57	-	23,03	22,02	26,00	-	-	-	29,60	30,20	28,04	-	22,36	20,85
<i>Humerus</i>	7:1	18,75	-	-	18,41	-	-	-	17,83	-	24,06	22,19	-	19,70	19,70
	C1:H2 index	41,15	-	-	48,27	-	-	-	-	-	47,30	48,23	-	49,08	48,94
	R1:H2 index	-	-	-	75,86	-	-	-	73,87	-	77,77	79,41	-	78,04	76,27
	T1b:F2	-	-	76,74	-	-	-	-	-	81,23	81,59	82,06	-	79,21	81,00
<i>Pelvis</i>	Pubis-isc. index	109,41	104,70	-	-	-	-	-	-	-	110,30	-	-	109,19	101,09
	coflo-isc. index	92,30	87,80	-	102,77	133,33	-	-	-	164,28	151,72	-	-	116,12	116,12
<i>Testmagasság</i>	Debec	181,18		179,73		-		-		165,21		178,56		170,47	
	Brettinger	176,00		175,00		-		183,00		167,00		175,00		170,00	
	Pearson	176,16		171,40		-		170,29		163,87		174,77		167,23	

(9 táblázat folytatása)

Martin No.		Sorszám									
		III./14		III./17		Esetszám		Átlag		Szórás	
		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	6:1	28,39	-	-	29,60	13	9	27,26	25,57	2,62	3,16
<i>Humerus</i>	7:1	23,18	21,51	-	22,69	10	12	20,31	24,57	1,97	13,18
	C1:H2 Index	47,78	-	-	50,49	8	7	47,18	48,64	3,08	1,63
	R1:H2 Index	80,53	79,05	-	78,07	7	9	78,38	77,34	1,78	1,80
	T1b:F2	83,29	82,10	80,39	79,75	14	12	80,01	79,72	2,36	1,52
<i>Pelvis</i>	Pubis-isc. Index	-	102,04	108,60	107,69	7	10	108,56	104,50	6,19	5,46
	cotilo-isc. Index	105,12	94,87	108,82	129,41	13	14	126,33	123,95	23,53	21,81
<i>Testmagasság</i>	Debec	175,50		156,47		16		167,69		7,90	
	Brettinger	174,00		162,00		25		168,28		5,47	
	Pearson	172,47		156,22		25		164,96		5,69	

10. táblázat: Karos-Eperjesszög I.-II.-III. temető. A nők egyéni postcranialis adatai

Martín No.	Sorszám	II/1		II/19		II/23		II/27		II/32		II/37		II/44	
		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	1	140	-	140	-	117	-	135	143	-	128	117	-	-	-
	6	30	31	32	-	36	33	28	28	-	30	36	37	-	-
<i>Humerus</i>	1	302	-	295	290	272	267	303	301	287	286	275	-	281	279
	2	296	-	292	288	269	265	295	294	285	283	272	-	278	277
	4	53	-	52	52	50	50	50	49	55	55	-	56	-	-
	7	56	56	55	55	54	55	54	55	54	54	62	65	58	58
<i>Radius</i>	1	-	-	223	-	205	-	237	-	221	223	-	226	-	-
<i>Ulna</i>	1	-	234	-	-	226	224	-	257	242	-	-	-	-	-
<i>Femur</i>	1	408	413	396	-	365	364	432	434	406	408	-	393	-	-
	2	405	407	393	-	361	358	428	431	403	403	-	388	-	-
	6	23	25	24	-	23	22	24	24	23	23	-	25	27	-
	7	25	26	27	-	25	24	26	25	24	25	-	28	27	-
	9	32	29	32	-	29	29	30	29	28	29	-	34	-	31
	10	26	26	28	-	19	19	20	21	21	21	-	25	-	24
	19	45	45	42	-	38	41	42	42	41	40	-	-	-	42
	21	-	-	72	-	67	65	66	65	-	-	-	-	-	-
8	78	80	80	-	75	72	80	78	75	77	-	84	85	-	
<i>Tibia</i>	1	333	-	325	316	300	304	351	353	341	-	-	321	-	-
	1b	328	-	325	320	299	301	348	351	344	-	-	-	-	-
	3	65	-	66	64	60	60	64	63	-	-	-	-	-	-
	3a	29	29	30	30	28	28	29	28	29	28	-	31	-	-
	9a	19	18	22	22	19	17	20	19	19	18	-	20	-	-
	10b	64	64	68	67	64	62	65	63	64	63	68	66	-	-
<i>Fibula</i>	1	-	-	-	-	295	295	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Pelvis</i>	pubis hosszúság	-	-	-	-	87	91	90	94	-	-	-	-	-	-
	ischium hosszúság	-	-	-	-	-	-	76	80	-	-	-	-	-	-
	cotillum szélesség	-	-	35	-	31	31	28	29	35	-	-	38	-	-
	inc.isc.major szél.	-	-	44	-	36	42	49	46	29	-	-	25	-	-

Martín No.	Sírszám	II./47		II./53		II./54		II./56		II./58		II./66		II./67	
		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	1	129	-	130	-	133	-	117	126	-	125	137	-	-	-
	6	34	-	31	-	34	-	32	31	-	31	33	-	32	30
<i>Humerus</i>	1	301	298	288	288	298	296	301	301	273	-	299	-	-	-
	2	297	295	284	287	293	292	298	298	-	-	-	-	-	-
	4	54	54	57	57	52	50	50	52	-	57	-	-	-	-
	7	55	54	57	56	54	54	55	54	60	59	60	-	58	-
<i>Radius</i>	1	-	236	224	224	-	216	226	221	-	210	-	-	-	-
<i>Ulna</i>	1	251	252	-	-	234	-	246	-	-	-	249	247	-	-
<i>Femur</i>	1	421	423	406	406	410	-	398	406	-	-	396	389	413	408
	2	416	418	402	401	405	-	395	398	-	-	394	389	411	401
	6	25	24	24	23	23	-	23	22	-	-	23	25	26	27
	7	24	24	26	27	25	-	23	22	-	-	26	28	24	24
	9	28	29	32	33	30	-	27	28	-	-	30	31	30	27
	10	23	22	21	21	20	-	21	21	-	-	21	24	22	23
	19	-	40	40	40	42	-	44	43	-	-	45	46	40	41
	21	73	74	75	73	72	-	70	70	-	-	72	73	-	-
	8	80	79	80	79	75	-	73	72	-	-	80	84	80	80
<i>Tibia</i>	1	354	359	339	338	-	-	320	321	-	-	327	329	337	335
	1b	356	359	335	340	-	-	319	321	-	-	326	331	337	333
	3	-	-	68	66	-	-	-	65	-	-	67	68	-	-
	3a	29	28	27	27	-	-	27	27	-	31	29	29	31	30
	9a	21	22	20	20	-	-	21	21	-	21	18	17	21	21
	10b	67	67	68	66	-	-	63	63	-	-	68	68	69	70
<i>Fibula</i>	1	340	-	334	334	-	325	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Pelvis</i>	pubis hosszúság	-	-	-	89	-	-	88	-	-	-	-	92	-	-
	ischium hosszúság	-	-	79	77	-	-	81	-	-	-	-	82	-	-
	cotillum szélesség	32	31	33	-	34	-	31	30	-	-	34	36	30	32
	inc.isc.maj or szél.	32	42	34	35	47	-	35	42	-	-	47	52	40	33

(16 táblázat folytatása)

Martin No.	Sírszám	II./68		II./70		II./71		II./72		III./6		III./9		III./16	
		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	1	135	-	-	145	142	-	133	134	-	-	143	149	-	-
	6	28	-	-	32	32	-	35	35	30	30	32	32	35	37
<i>Humerus</i>	1	-	-	-	-	315	314	-	-	290	-	297	291	-	-
	2	-	-	-	-	313	309	-	-	285	-	292	287	-	-
	4	-	-	-	-	-	57	-	55	-	52	-	47	-	-
	7	52	50	54	55	63	62	-	56	55	53	55	54	54	55
<i>Radius</i>	1	225	224	-	-	233	232	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Ulna</i>	1	-	241	-	-	-	248	250	-	-	-	-	-	-	-
<i>Femur</i>	1	415	418	458	465	421	422	435	-	425	428	421	420	-	371
	2	412	413	450	460	419	420	429	-	421	424	415	415	-	368
	6	23	24	24	23	25	26	24	-	22	22	24	24	22	22
	7	23	22	28	26	28	27	27	-	26	26	25	26	23	24
	9	28	28	31	30	39	37	33	-	32	30	29	29	28	28
	10	21	21	22	22	25	25	22	-	23	21	22	22	19	20
	19	44	42	46	44	43	44	45	-	42	42	41	43	-	42
	21	-	-	-	-	-	-	-	-	70	72	72	71	-	-
8	73	74	82	80	84	85	81	-	79	79	79	79	71	75	
<i>Tibia</i>	1	326	326	-	-	342	345	344	346	343	340	333	-	-	302
	1b	325	326	-	-	343	347	346	347	343	343	-	-	-	-
	3	-	-	-	-	-	-	-	-	67	66	-	66	-	-
	3a	27	28	30	32	34	33	29	30	29	31	29	29	26	25
	9a	20	20	19	20	24	22	21	22	23	24	20	20	19	19
	10b	60	61	-	-	74	71	68	68	68	66	66	70	63	60
<i>Fibula</i>	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	330	-	-	-	-
<i>Pelvis</i>	pubis hosszúság	-	-	-	-	94	-	-	-	-	97	-	-	-	-
	ischium hosszúság	-	-	-	-	87	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	cotilum szélesség	-	34	34	34	31	32	-	34	34	35	-	30	-	-
	inc.isc.maj. szél.	-	37	31	38	39	40	-	45	35	-	-	42	-	-

(10. táblázat folytatása)

Martín No.	Esetszám		Átlag		Szórás		
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
<i>Clavicula</i>	1	14	7	132,00	135,71	9,12	9,89
	6	17	13	32,35	32,08	2,47	2,75
<i>Humerus</i>	1	16	11	292,31	291,91	12,24	12,45
	2	14	11	289,21	288,64	11,46	11,47
	4	9	14	52,56	53,07	2,46	3,27
	7	20	19	56,25	55,79	2,99	3,33
<i>Radius</i>	1	8	9	224,25	223,56	9,45	7,75
<i>Ulna</i>	1	7	7	242,57	243,29	9,38	11,28
<i>Femur</i>	1	17	16	413,29	410,50	20,07	24,24
	2	17	16	409,35	405,88	19,17	24,25
	6	19	16	23,79	23,81	1,27	1,52
	7	19	16	25,37	25,25	1,61	1,84
	9	18	17	30,44	30,06	2,77	2,54
	10	18	17	22,00	22,24	2,35	1,95
	19	16	16	42,50	42,31	2,22	1,78
	21	10	8	70,90	70,38	2,73	3,54
	8	19	16	78,42	78,56	3,79	3,92
<i>Tibia</i>	1	15	14	334,33	331,07	13,53	17,23
	1b	14	12	333,86	334,92	14,70	16,20
	3	7	8	65,29	64,75	2,69	2,43
	3a	17	19	28,94	29,16	1,82	1,95
	9a	17	19	20,35	20,16	1,58	1,86
	10b	17	17	66,29	65,59	3,20	3,28
<i>Fibula</i>	1	3	4	323,00	321,00	24,43	17,72
<i>Pelvis</i>	pubis hosszúság	4	5	89,75	92,60	3,10	3,05
	ischium hosszúság	4	3	80,75	79,67	4,65	2,52
	cotillum szélesség	13	13	32,46	32,77	2,15	2,65
	inc.isc.major szél.	13	13	38,77	39,92	6,35	6,66

11. táblázat: Karos-Eperjesszög I.–II.–III. temető. A nők egyéni postcranialis adatai

		Sírszám													
		II./1		II./19		II./23		II./27		II./37		II./37		II./44	
Martin No.		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	6:1	21,42	-	22,85	-	30,76	-	20,74	19,58	-	23,43	30,76	-	-	-
<i>Humerus</i>	7:1	18,54	-	18,64	18,96	19,25	20,59	17,82	18,27	18,81	18,88	22,54	-	20,64	20,78
	C1:H2	47,29	-	47,94	-	43,49	-	45,76	48,63	-	45,22	43,01	-	-	-
	R1:H2	-	-	76,36	-	76,20	-	80,33	-	77,54	78,79	-	-	-	-
	T1b:F2	80,98	-	82,69	-	82,82	84,07	81,30	81,43	85,35	-	-	-	-	-
<i>Pelvis</i>	Pubis-isc. index	-	-	-	-	-	-	118,42	117,50	-	-	-	-	-	-
	cotilo-isc. index	-	-	79,54	-	86,11	73,80	57,14	63,04	120,68	-	-	152,00	-	-
<i>Testmagasság</i>	Debec	153,35		149,80		140,50		160,25		152,00		148,96		-	
	Bach	154,00		158,00		154,00		163,00		159,00		158,00		159,00	
	Pearson	152,59		150,33		144,03		157,30		153,04		149,55		148,86	

		Sírszám													
		II./47		II./53		II./54		II./56		II./58		II./66		II./67	
Martin No.		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	6:1	26,35	-	23,84	-	25,56	-	27,35	24,60	-	24,80	24,08	-	-	-
<i>Humerus</i>	7:1	18,27	18,12	19,79	19,44	18,12	18,24	18,27	17,94	21,97	-	20,06	-	-	-
	C1:H2 index	43,43	-	45,77	-	45,39	-	39,26	42,28	-	-	-	-	-	-
	R1:H2 index	-	80,00	78,87	78,04	-	73,97	75,83	74,16	-	-	-	-	-	-
	T1b:F2	85,57	85,88	83,33	84,78	-	-	80,75	80,65	-	-	82,74	85,08	81,99	83,04
<i>Pelvis</i>	Pubis-isc. index	-	-	-	115,58	-	-	108,64	-	-	-	112,19		-	-
	cotilo-isc. index	84,21	73,80	97,05	-	72,34	-	88,57	71,42	-	-	72,34	69,23	75,00	
<i>Testmagasság</i>	Debec	156,68		152,67		-		150,61		-		149,78		155,10	
	Bach	161,00		160,00		160,00		159,00		-		153,00		154,00	
	Pearson	156,30		152,92		152,86		149,77		-		150,56		153,71	

(11. táblázat folytatása)

Martín No.		Sírszám													
		II./68		II./70		II./71		II./72		III./6		III./9		III./16	
		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	6:1	20,74	-	-	22,06	22,53	-	26,31	26,11	-	-	22,37	21,47	-	-
<i>Humerus</i>	7:1	-	-	-	-	20,00	19,74	-	-	18,96	-	18,51	18,55	-	-
	C1:H2 index	-	-	-	-	45,36	-	-	-	-	-	48,97	51,91	-	-
	R1:H2 index	-	-	-	-	74,44	75,08	-	-	-	-	-	-	-	-
	T1b:F2	78,88	78,93	-	-	81,86	82,61	80,56	-	81,47	80,89	-	-	-	-
<i>Pelvis</i>	Pubis-isc. index	-	-	-	-	108,04	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	cofílo-isc. index	-	91,89	109,67	89,47	79,48	80,00	-	75,55	97,14	-	-	71,42	-	-
<i>Testmagasság</i>	Debec	155,50		-		157,09		161,21		158,28		156,90		142,97	
	Bach	153,00		166,00		162,00		163,00		162,00		161,00		155,00	
	Pearson	152,59		161,92		155,40		156,86		155,63		154,05		-	

Martín No.		Esetszám		Átlag		Szórás	
		jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal
<i>Clavicula</i>	6:1	14	7	24,69	23,15	3,32	2,25
<i>Humerus</i>	7:1	16	11	19,42	19,05	1,38	0,98
	C1:H2 index	11	4	45,06	47,01	2,70	4,17
	R1:H2 index	7	6	77,08	76,67	1,99	2,59
	T1b:F2	14	10	82,17	82,74	1,80	2,25
<i>Pelvis</i>	Pubis-isc. index	3	3	111,70	115,09	5,83	2,69
	cofílo-isc. index	13	11	86,10	82,87	16,91	24,44
<i>Testmagasság</i>	Debec	17		153,04		5,62	
	Bach	20		158,70		3,79	
	Pearson	19		153,07		3,88	

12. táblázat: A testmagasság osztálykategóriái a Karos–Eperjesszög I.–II.–III. temetőben

Osztályok	Férflak/cm	Nők/cm	Férfl	%	Nők	%
<i>Törpe</i>	129,9 alatt	120,9 alatt	-	-	-	-
<i>Nagyon alacsony</i>	130,0-149,9	121,0-139,9	-	-	-	-
<i>Alacsony</i>	150,0-159,9	140,0-148,9	3	18,75	2	11,76
<i>Kisközepes</i>	160,0-163,9	149,0-152,9	3	18,75	6	35,30
<i>Közepes</i>	164,0-166,9	153,0-155,9	3	18,75	3	17,65
<i>Nagyközepes</i>	167,0-169,9	156,0-158,9	1	6,25	4	23,53
<i>Magas</i>	170,0-179,9	159,0-167,9	5	31,25	2	11,76
<i>Nagyon magas</i>	180,0-199,9	168,0-186,9	1	6,25	-	-
<i>Óriás</i>	200,0 felett	187,0 felett	-	-	-	-
Összesen			16	100	17	100

13. táblázat: Taxonómiai megoszlás a Karos–Eperjesszög I.–II.–III. temetőben

Taxonómiai jelleg	Férfl/N	%	Nő/N	%	Össz./N	%
Europid	17	85,00	10	66,70	27	77,10
Europo-mongolid	3	15,00	5	33,30	8	22,90
Összesen	20	100,00	15	100,00	35	100,00

14. táblázat: Karos–Eperjesszög I.–II.–III. temető koponyáin észlelt elváltozások nem és életkor szerinti megoszlása

Elváltozás	Sírszám	Férfi	Nő	Életkor	Meghat. lan
Traumás elváltozás	I./1438	1	-	Adultus	
	I./3285	-	1	Maturus	
	I./10/3295	1	-	Maturus	
	I./12/3459	-	1	Juvenilis	
	II./23	-	1	Maturus	
	II./37	-	1	Senilis	
	II./41	1	-	Maturus	
	II./58	-	1	Senilis	
	III./12	1	-	Maturus	
	III./14	1	-	Maturus	
Összesen	10	5	5		

Trepanáció	I./10/3295	1	-	Maturus	
	I./12/3459	-	-	Juvenilis	
	II./23	-	1	Maturus	
	II./34	-	1	-	1
Összesen	4	1	2		1

Szimbolikus trepanáció	I./1438	1	-	Adultus	
	I./13/3460	1	-	Maturus	
	II./11	1	-	Senilis	
	III./11	1	-	Maturus	
Összesen	4	4	-		

Egyetlen koponyafelszín	I./3286	1	-	Maturus	
	I./1/3287	1	-	Adultus	
	I./2/3288	1	-	Maturus	
	I./3/3289	1	-	Maturus	
	II./5	1	-	Senilis	
	II./6	1	-	Senilis	
	II./32	-	1	Senilis	
	II./36	1	-	Maturus	
	II./46	1	-	Senilis	
	III./1	1	-	Maturus	
	III./6	-	1	Adultus	
	III./11	1	-	Maturus	
	III./16	-	1	Maturus	
Összesen	13	10	3		

Daganatos elváltozás	II./19	-	1	Senilis	
Összesen	1	-	1		

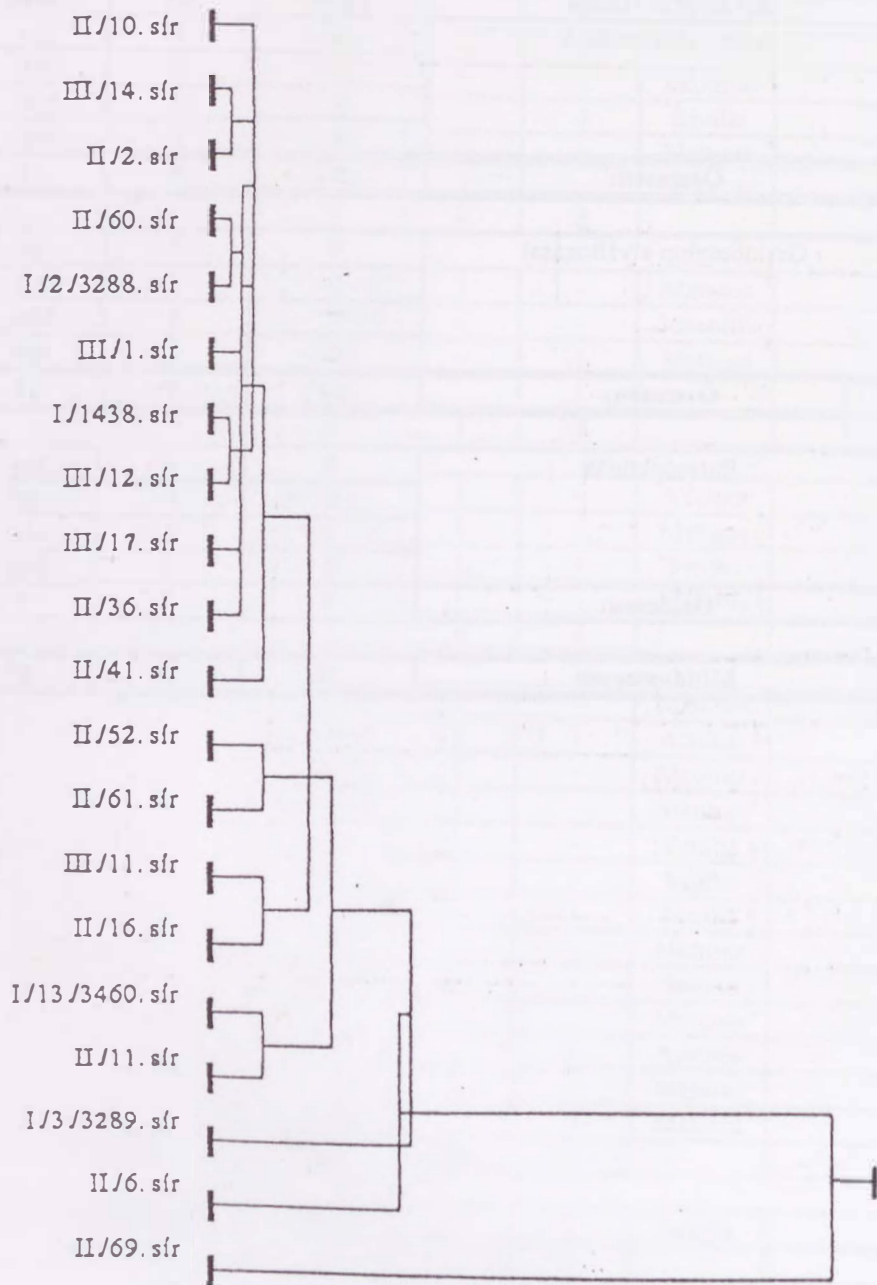
Hiánybetegségek	II./9	1	-	Senilis	
Összesen	1	1	-		

Mindösszesen	33	21	11		1
---------------------	-----------	-----------	-----------	--	----------

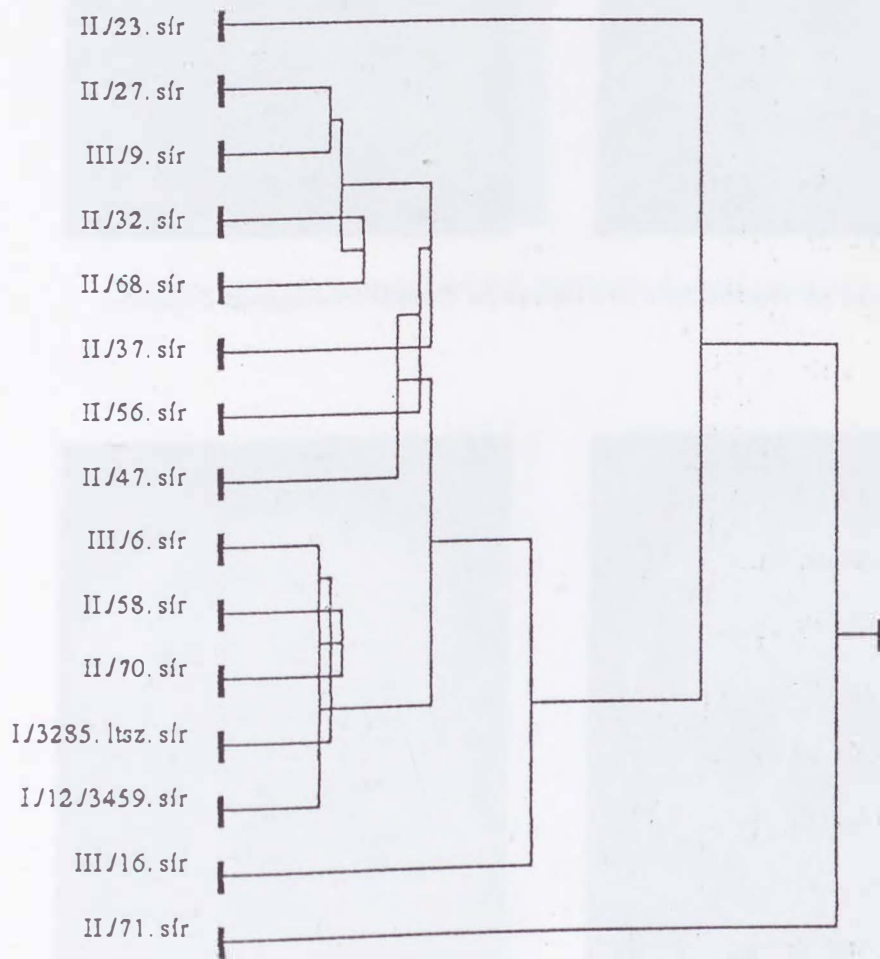
15. táblázat: Karos-Eperjesszög I.-II.-III. temető vázcsontjain észlelt elváltozások nem és életkor szerinti megoszlása

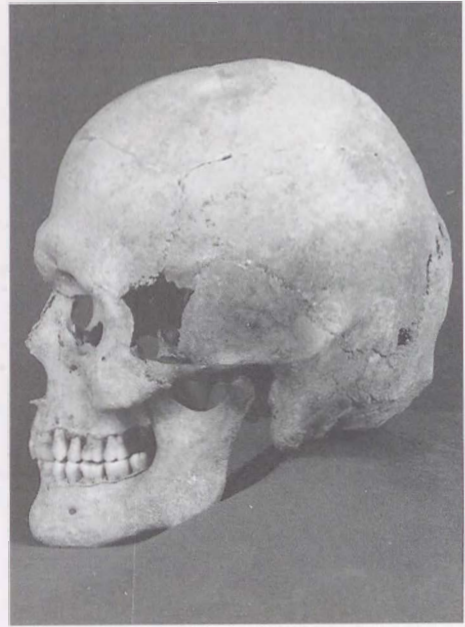
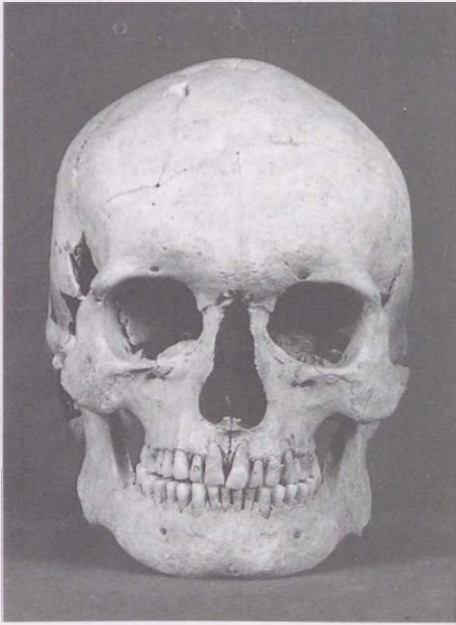
Elváltozás Jellege	Férfl	Nő	Életkor
Izületi elváltozások	0	1	Juv.
	1	0	Ad.
	3	2	Mat.
	4	2	Sen.
Összesen:	8	5	13
Gerincoszlop elváltozásai	0	0	Juv.
	0	1	Ad.
	7	5	Mat.
	6	2	Sen.
Összesen:	13	8	21
Entesopathiák	0	0	Juv.
	0	0	Ad.
	4	0	Mat.
	3	2	Sen.
Összesen:	7	2	9
Mindösszesen	28	15	43

1. ábra

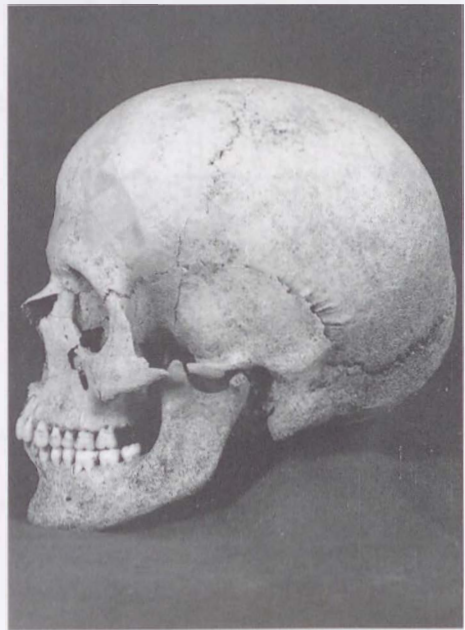
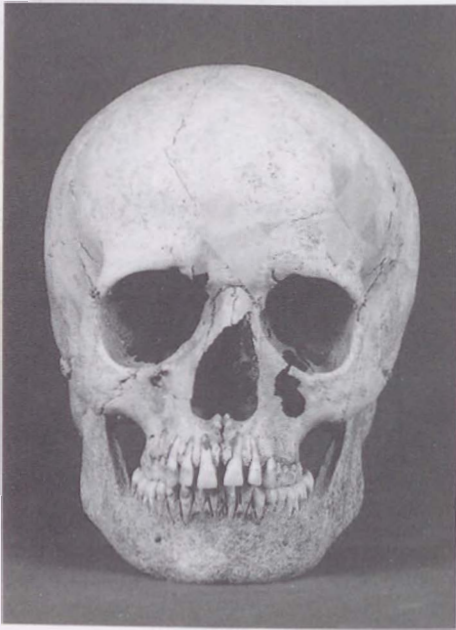

2. ábra

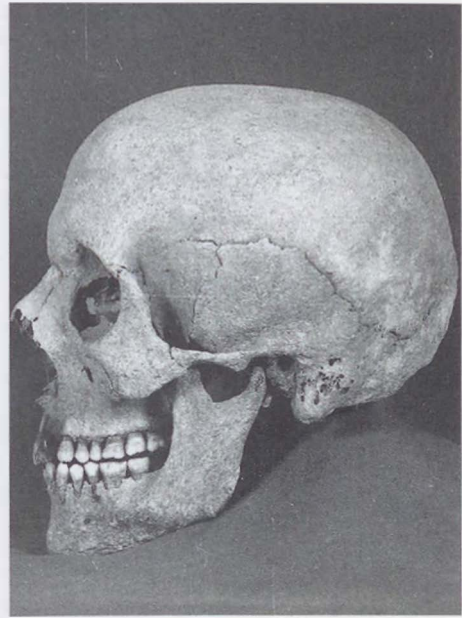
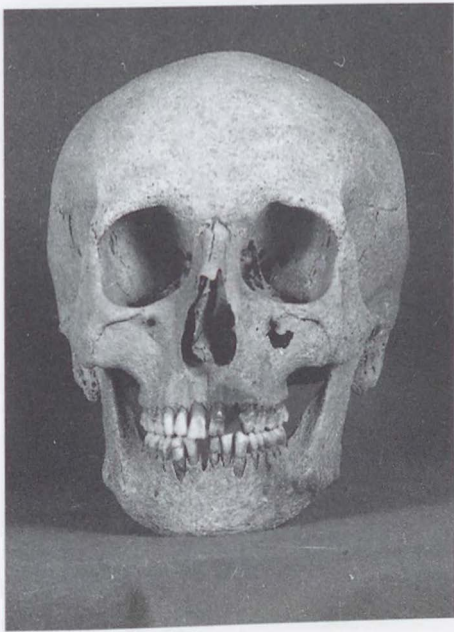

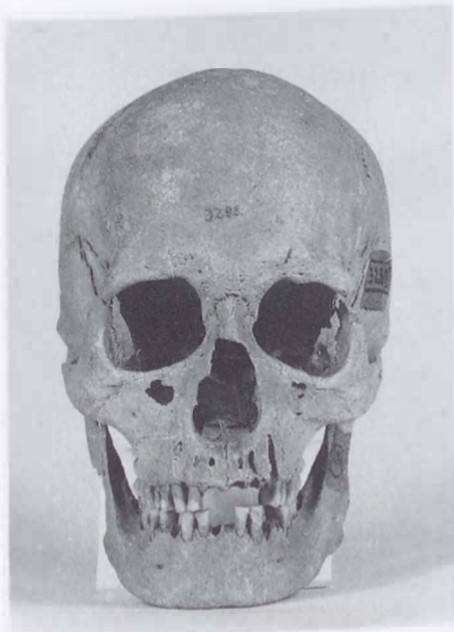
1-2. kép. III/14. sír, matusus korú férfi koponyája. Europid (cromagnoid-C-pamíri)

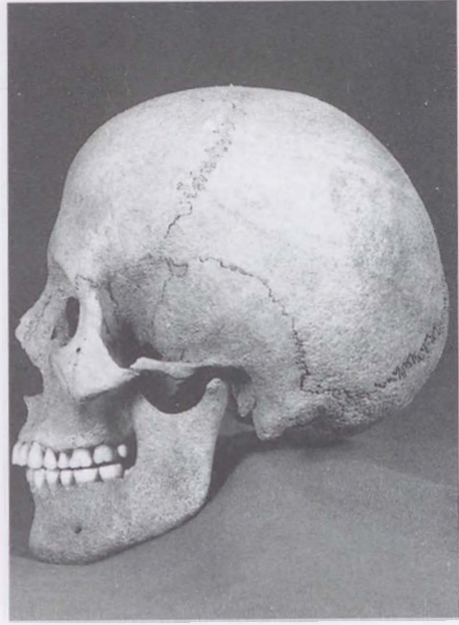
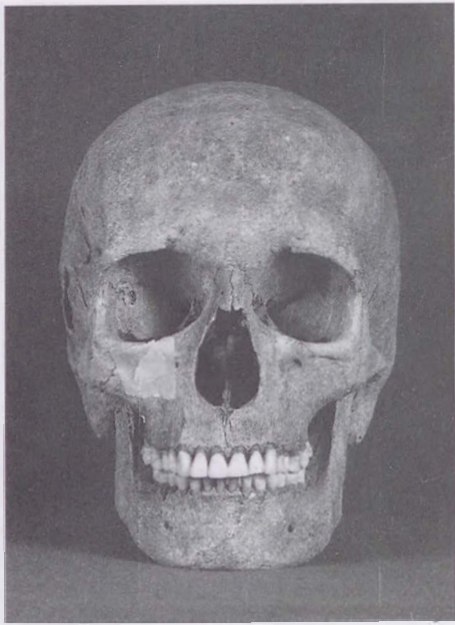
3-4. kép. III/2. sír, juvenilis korú férfi koponyája. Europid (europid-turanid-pamíri)

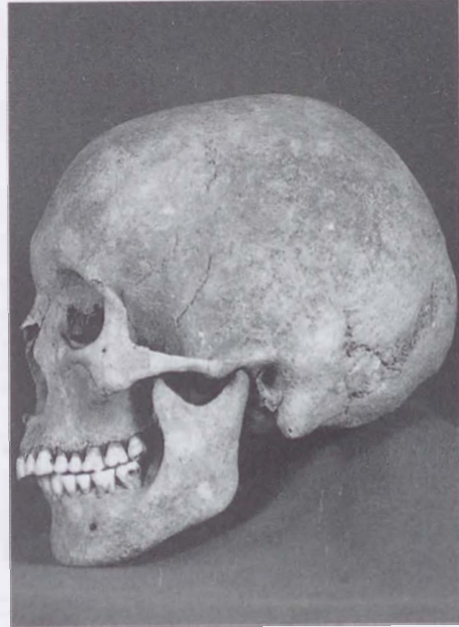
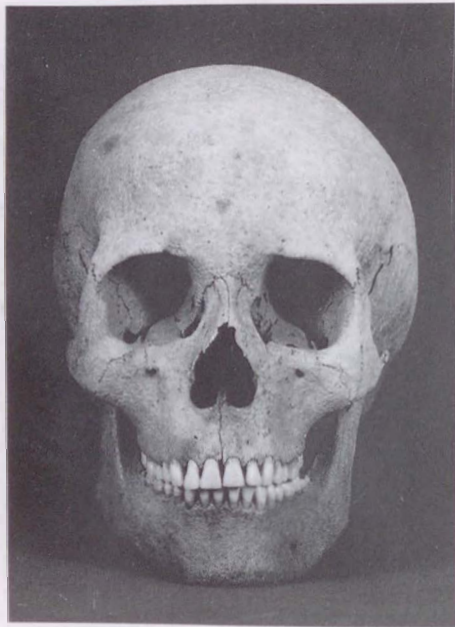
5-6. kép. 11/52. sír, matus korú férfi koponyája. Euroid (amenoid, turanid, pamíri)

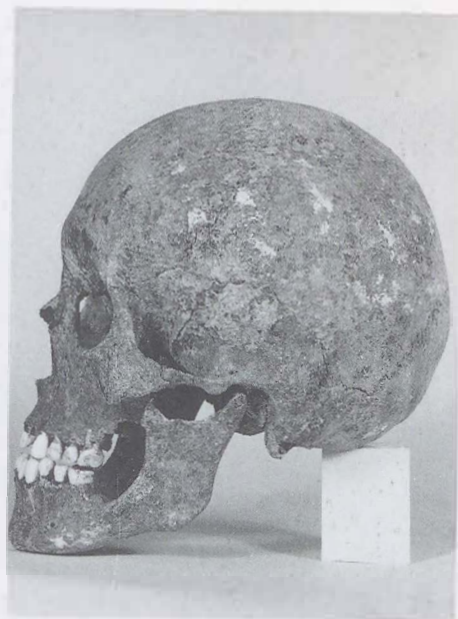
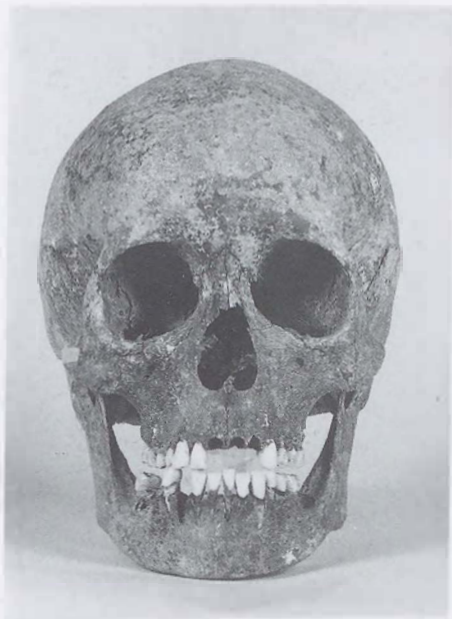
7-8. kép. 1/2. sír/3288. (ltsz), matus korú férfi koponyája. Euroid (nordikus)

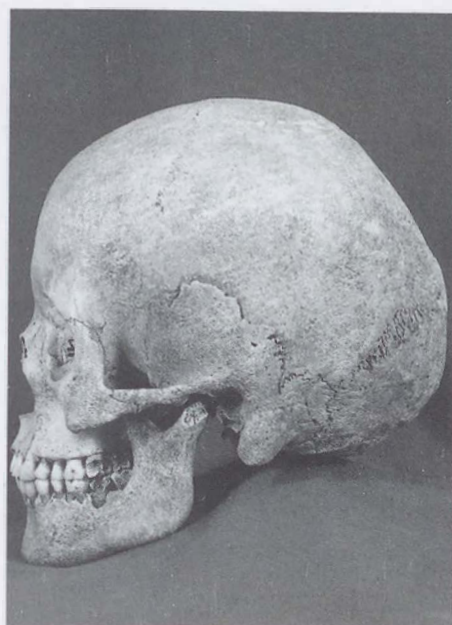
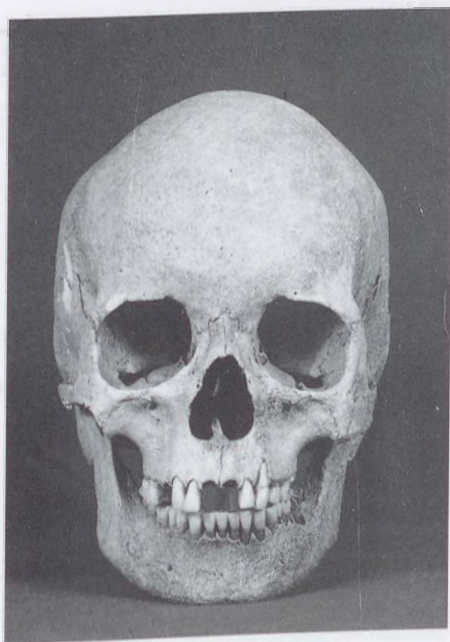
9–10. kép. II/47. sír, adultus korú nő koponyája. *Europo–mongolid*

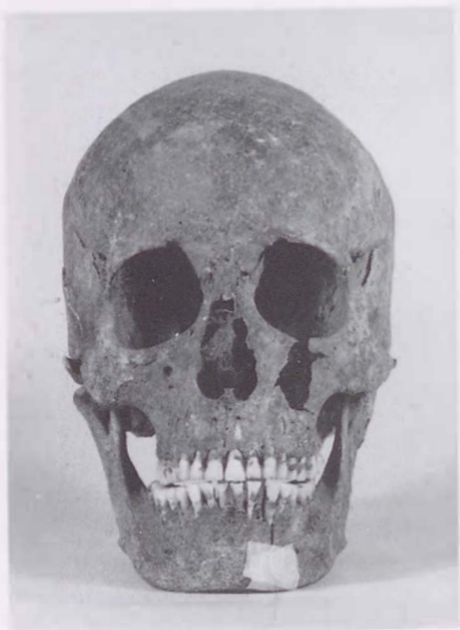
11–12. kép. II/56. sír, adultus korú nő koponyája. *Europo–mongolid (europid–belső-ázsiai mongolid)*

13–14. kép. II/68. sír; matus korú nő koponyája. *Europo–mongolid (europid–belső-ázsiai mongolid)*

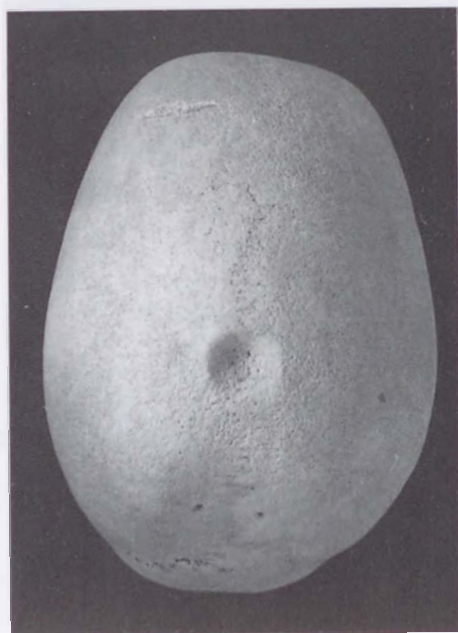
15–16. kép. III/6. sír; adultus korú nő koponyája. *Europid (mediterrán–atlantomediterrán)*

17–18. kép. II/71. sír, matus korú nő koponyája. Europid (atlantomediterrán)

19. kép. II/41. sír matus korú férfi koponyáján, trauma következtében a bregmatájon ovális alakú csontseb húzódik

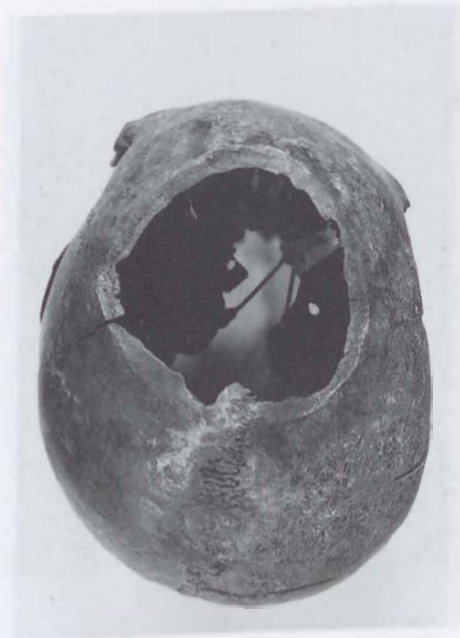
20. kép. Tompa erő behatására létrejött koponyatrauma a II/58. sír senilis korú nő koponyáján

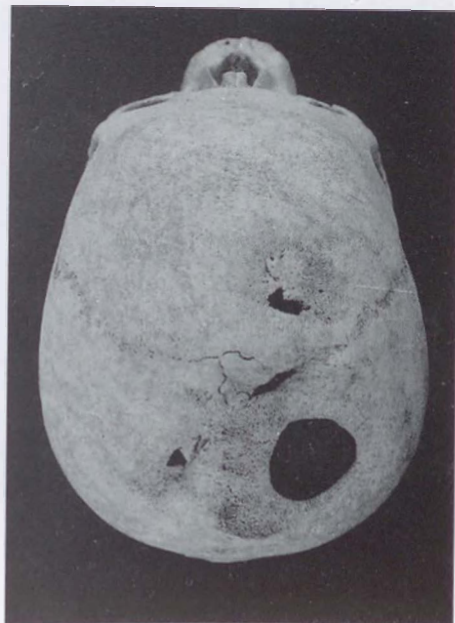
21. kép. Tompa erő behatására keletkezett 3 kerek mélyedés a III/14. sír matusus korú férfi koponyáján

22. kép. I/6/3294. ltsz. sír matusus korú férfi koponyáján a bal falcsonton sarjszövettel pótlódott trepanációs nyílás látható

23. kép. I/12/3459. ltsz. sír juvenilis korú nő koponyatetején nagy kiterjedésű, a sinus sagittalis superiorit is érintő trepanációs nyílás látszik. A sériült a trepanációt követően rövidesen meghalt.

24. kép. II/23. sír matusus korú nő koponyáján négy egymáshoz közel elhelyezkedő impressziós törés látható, amelyek közül a legnagyobbat trepanációval igazítottak ki. Ez reakciómentesen gyógyult. A másik három sérülés gyógyulását ostitis/osteomyelitis, és a lágy szövetek gyulladása is kísérte. A sérülések körül sipolynylások, és a sebek körüli reaktív kimarodás nyomai láthatóak

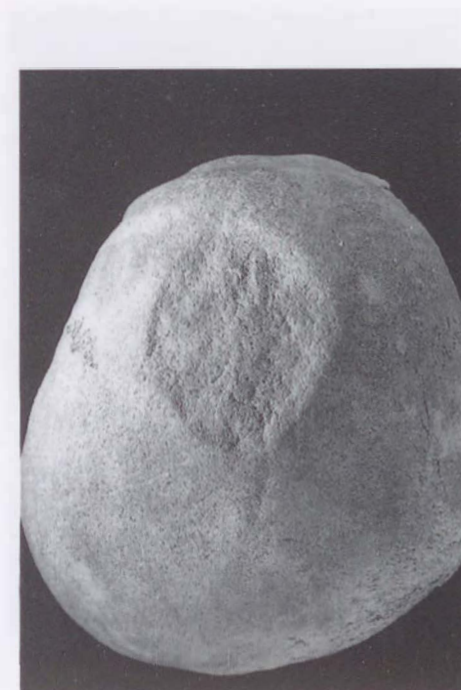
25. kép. Trepanációs nyílás a II/34. sír meghatározatlan nemű és életkorú egyén töredékes megtartású koponyáján a jobb os parietalén

26. kép. I/1438. ltsz. sír adultus korú férfi koponyáján a jobb falcsonton szabálytalan alakú szimbolikus trepanáció látható

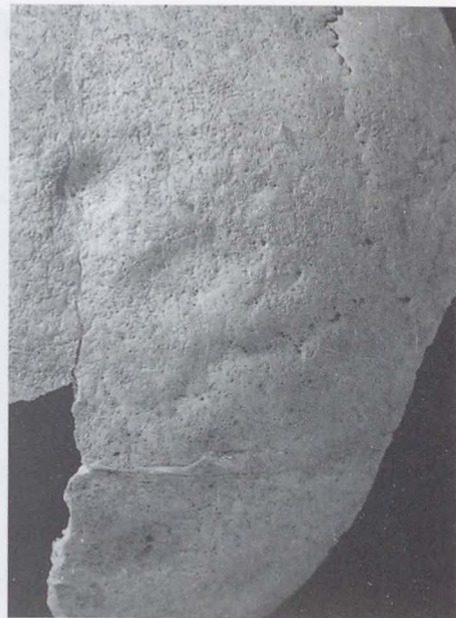
27. kép. I/13/3460. ltsz. maturus korú férfi koponyáján a jobb falcsonton szilvماغ alakú szimbolikus trepanáció látható

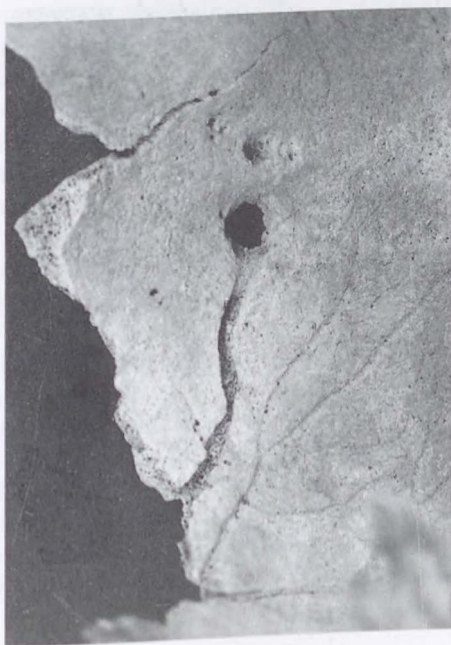
28. kép. II/11. sír senilis korú férfi koponyatetején nagy kiterjedésű mandula alakú szimbolikus trepanáció látható

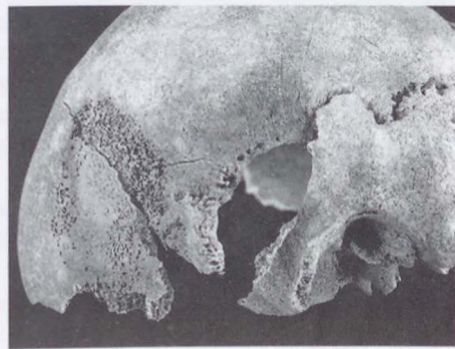
29. kép. III/11. sír maturus korú férfi koponyáján mandula alakú szimbolikus trepanáció, amit a tabula externa levésével hoztak létre

30. kép. II/5. sír senilis korú férfi koponyáján 4 db egymáshoz közel elhelyezkedő, lekerekített formájú ujjbegynyi mélyedés látható

31. kép. II/19. sír senilis korú nő koponyáján a jobb koronavarraton szabályos kerek lyuk látható, amelybe egy kórosan megvastagodott ér benyomata vezet. A koponya perforációját valószínűleg az ér daganata okozta

32. kép. II/9. sír senilis korú férfi koponyatöredékén a baloldali os parietalison cribroticus típusú proticus hyperostosis látható

*33. kép. II/9. sír senilis korú férfi
koponyatetején a sut. coronalis mögött
poroticus hyperostosis látható*

A KAROS-EPERJESSZÖG 52. ÉS 60. SÍRJÁBÓL SZÁRMAZÓ FÉRFI- ÉS A 47. SÍRBÓL SZÁRMAZÓ NŐI KOPONYÁN VÉGZETT ARCREKONSTRUKCIÓK

SKULTÉTY GYULA

Az anyag

Mindkét koponya igen jó állapotban van. A gipszmásolat készítéséhez a férfikoponya (II. 52.) előkészítése problémátlan, a fogak – az alsó és felső állkapocs (okklusio) – jól illenek egymásra; úgyszintén az alsó állkapocs ízületi kapcsolódása jól illeszkedik a koponyához. A szemgödörök is jó állapotúak, csupán a bal szemgödör mediális része szorul pótlásra. Baloldalon a maxillán post mortális betörés: lyuk található, mely viasszal kiegészíthető.

A női koponya (II. 47.) kicsit rosszabb állapotú, az os temporalisból jobb oldalon hiányzik egy darab, de ezen hiány kiegészítése nem okoz problémát. A mandibula enyhén deformált és felmenő ága jobb oldalon – az ízületi részen – hiányzik. Jól kiegészíthető, de az ízületi kapcsolódások és az okklusio tökéletlen. Ez a kis hiba azonban a rekonstrukciót nem befolyásolja. A járomív mindkét oldala post mortális sérült, de kiegészíthető.

A rekonstrukció módszere

A rekonstrukció a Kollmann–Geraszimov módszer általam módosított és továbbfejlesztett metódusa alapján készül.

Az eredeti koponyát előkészítem a negatív formavételre: minden rést, lyukat – kivéve az öreglyukat (foramen magnum) – viaszlapokkal fedek be, így összefüggő negatív formát tudok készíteni rugalmas szilikongumiból. A bőlcsőformával merevített negatívba gipszet öntök és így kapom meg a koponya pontos másolatát. A rekonstrukciót ezen a másolaton készítem el. Az eredeti koponyát minden munkafázisban ellenőrzésre használom.

A koponyamásolaton megjelölök 45 pontot, és meghatározom a lágy részek vastagságát ezeken a pontokon – statisztikai adatok alapján. A statisztika – élő embereken végzett – ultrahangos módszerrel mért, kor és nem szerint csoportosított adatokat tartalmaz. A megállapított vastagságnak megfelelő hosszúságú fém tűskéket helyezek a koponyán megjelölt 45 pontba, melyeket a teljes munkafolyamat során tapinthatok és így megóvnak a mintázási hibáktól.

Az orr porcos részeit saját módszerem szerint rekonstruálom. A porc anyaga kemény fogászati viasz, ezért mintázás közben véletlenül sem deformálódhat. Ezután a szemgolyókat helyezem be. E célra üveggolyót használok. Nagyságát a szemgolyókra vonatkozó statisztikai adatok és a szemüreg mérete alapján választom ki.

Ezen alapvető munkák végeztével kezdődhet el az izmok rekonstrukciója. Sorrendben: először a nyak izmait majd a rágóizmokat (M.masseter, M.lateralis) mintázom meg. A szájhoz vezető mimikai izmokat azok tapadási felületei alapján rekonstruálom. Ezek az izmok megadják a száj tipikus formáját és teltségét.

Ezt követi az egész arc megmintázása a kontroll-tűskék segítségével, a lágy részek vastagságának ismeretében.

A fülek megmintázására saját módszerem szerint kerül sor.

Az arc harmonizálása a mimikai ráncok kidolgozásából áll. Ezek főleg az individuum korától függenek. Az arc rekonstrukciója plasztikából készül.

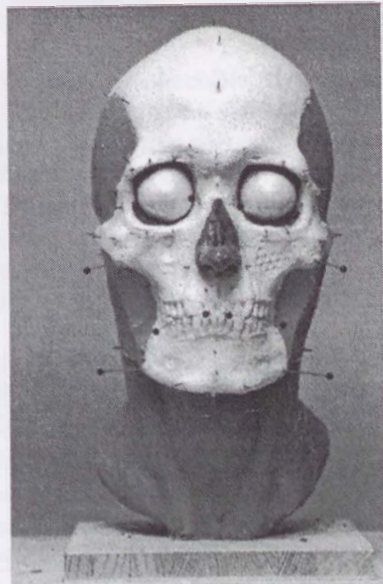
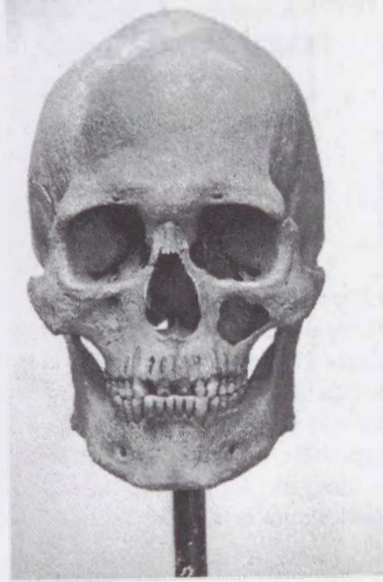
A csupasz, haj nélküli fejről szilikongumi negatív segítségével gipszmásolatot készítek. A gipsz fejre a szőrzetet (haj, esetleg bajusz, szakáll) közvetlenül gipszből rakom fel – a történelmi kor és a hely szokásainak ismeretében. Ha nincsenek e tárgyban megbízható adataink, akkor semleges hatású haját készítek, ügyelve arra, hogy a rekonstruált koponya karaktere ne változzon meg.

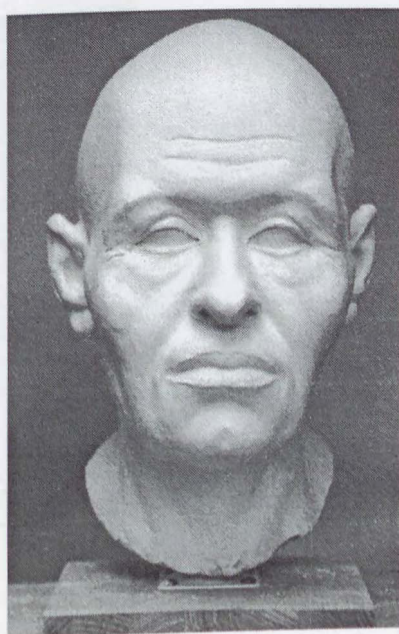
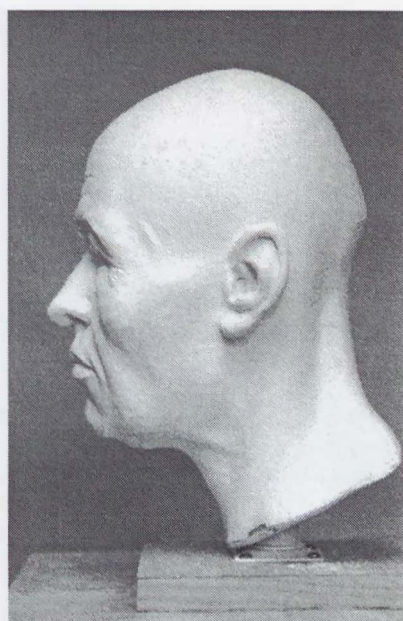
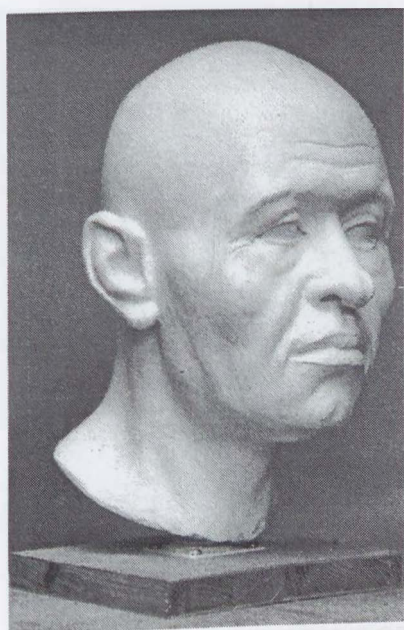
Az így elkészített fej – igény szerint – patinázható.

IRODALOM

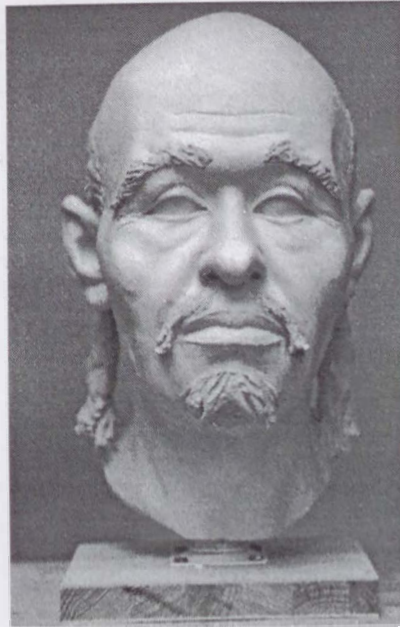
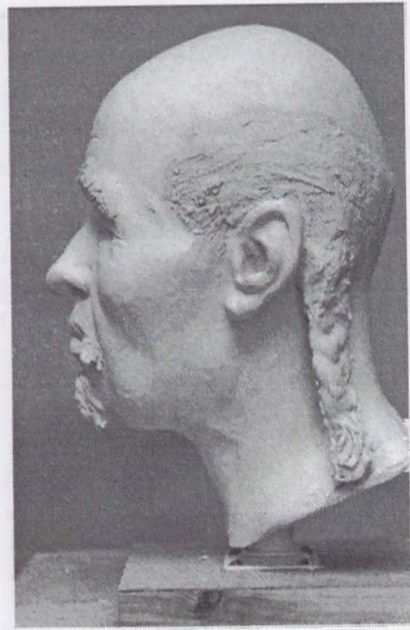
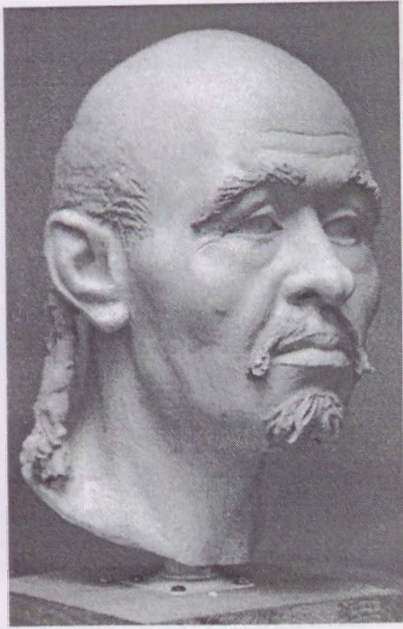
Skultety, Gy.

1991 Zusammenfassung des Diavortrages über die Problematik der Gesichtrekonstruktion auf Grund des Schädels. Papers of the scientific session in Szeged. Szeged–Ulm

*2. kép. Karos-Eperjesszög II/60. sír, fémfikoponya
arckonstrukciója*

*3. kép. Karos-Eperjesszög II/52. sír, fémfikoponya
arcrekonstrúciója*

A KAROSI HONFOGLALÁS KORI TEMETŐK ÁLLATCSONTMARADVÁNYAI

VÖRÖS ISTVÁN

A felső-bodrogközi Karos községtől ca. 1 km-re Ny-ra, Eperjesszőgnél – a mai Liba tanyánál – egymástól 200, illetve 400 m távolságra három homokdomb húzódik É–D-i irányban. Mindhárom dombon honfoglalás kori temető van, melyeket az elmúlt közel 100 évben dúltak, leletmentettek illetve tártak fel.

Az északi halmon 1899-ben – báró Sennyey Miklós birtokán répaverem ásásakor – sírokat dúltak szét. A később Karos I. temetőnek jelzett helyen a leletek között lószerszámzat is előfordult.

A halmon 1936-ban – Gecse József földjén – mélyszántás alkalmával sírsorokat semmisítettek meg. A Karos I. temetőnek jelzett helyen a leletmentést megelőzően legkevesebb 20 sírt dúltak szét. Gecse J. „20 párnál is több kengyelt talált”. A leletmentést végző *Horváth Tibor* (önk. gyakornok MNM) két alkalommal összesen 13 sírt tárt fel. Lómaradványok két, lószerszámzat (zabla, kengyel) három sírban volt.

A középső halom területén 1986–88 között *Révész László* (HOM Miskolc) feltárta a teljes karosi II. nemzetségi temetőt. A rögzített és feltárt 73 sír közül – a fegyverzet részleteket, és a csonteszközöket nem számítva – 43 sírban volt állatcsontmaradvány. 32 sírban volt részleges lócsontváz, 15 sírban csak ló (10 férfi, 4 nő, 1 ismeretlen); 17 sírban a lovon kívül egyéb (étel- és állatáldozat) maradványok is voltak (11 férfi, 6 nő). 14 sírban csak ételadomány maradványai kerültek elő (4 férfi, 6 nő, 3 gyerek és 1 ismeretlen). 4 sírban volt zabla/kengyelpár elhelyezve (2 férfi, 2 nő).

A D-i halmon 1988–89-ben *Révész László* feltárta a karosi III. temető 19 sírját. Az erősen bolygatott területen 8 sírban volt állatcsontmaradvány: 6 sírban részleges lócsontváz – mind férfisír –; 3 sírban a lovon kívül ételadomány maradványai is voltak. Két bolygatott férfisírban csak egy-egy lófog került elő, 3 sírban volt zabla/kengyelpár elhelyezve (1 férfi, 1 nő).

Ló és/vagy egyéb állatcsontmaradványok a Karos II. temető sírjainak 58%-ban, a Karos III. temetőjének pedig 42%-ban voltak.

A szűkszávú ásatási jelentésből csak sejthető, hogy a legnagyobbbrészt feldúlt Karos I. temetőben alig voltak lovak, vagy nem tettek rólok említést.

A lovassír – „jelképes” (zabla/kengyelpár) lovassír aránya Karos II. temetőben 32:4, a Karos III. temetőben 6:3, a Karos I. temetőben 2:3 (1 férfi, 1 nő, 1 ismeretlen), vagy 2: min. 23(?).

A Karos I.–II.–III. temetők állatleletei öt háziállat – a ló (*Equus caballus* L.), a szarvasmarha (*Bos taurus* L.), a juh (*Ovis aries* L.), a sertés (*Sus scrofa domestica* Gray) és a házityúk (*Gallus domesticus* L.); valamint négy „apróvad” az őz (*Capreolus capreolus* L.), a róka (*Vulpes vulpes* L.), a borz (*Meles meles* L.), és a mezei nyúl (*Lepus europaeus* Pall) maradványaihoz tartoznak.

A fegyverzet csont alkotórészei gímszarvas agancsból, a „hогоzóк” őz agancsból készültek.

A karosi temetők régészeti dokumentálását és értékelését *Révész László* közli ugyanebben a kötetben.

A karosi honfoglalás kori temetők használata a X. század első felére keltezhető.

1. A temetők állatcsont és zabla katasztere

Karos I. temető – 1899.

A répaverem kiásásakor az alábbi lószerszámzat került elő: 8 ép és 1 törött kengyel (3 pár, és 3 fél pár = minimum 6 sírből); 1 karikás, és 1 ép, és 1 törött „polczos” = oldalpálcás vaszabla (*Dókus* 1900, 48., 51., 1. és 2. tábla).

Karos I. temető – 1936.

1. sír – férfi

Fél pár kengyel (MNM. KO. NN. 5/1936.).

6. sír – szántással feldúlt, megsemmisült sír „lólábszárcsontok”.

9. sír

Az emberváz „bal lábvégeiben alapján állva lókoponya (töredékes) és a mellő lábak. Kis és balra 2 kengyel (fülekkel ellentétesen); a ló szájában zabla (töredékes)”. A lókoponya a megmentett embercsontokkal együtt a Természettudományi Múzeum Embertárába került.

11. sír

Az emberváz „bal láb végében kengyelpár és csikózábla”.

12. sír – nő

„a lábfejek előtt a sír végében kengyelpár és zabra”.

13. sír – férfi

Az emberi koponya jobb oldalán „malaccsont” (a kéziratban = „disznócomb”) (Horváth 1936. MNM. At. 5. K. I.).

Karos II. temető – 1986–88.

1. sír – nő

jobb oldali vállnál *szarvasmarha dext. femur* (diaphysis, ca. 3 éves).

2. sír – fiatal férfi, bolygatott.

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz bal oldalán, a lábszár mellett Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a lófej alatt vele azonos irányban. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla a lókoponya tarkói részén. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibulapár, nyelvcsont teste és két ága; mellső lábvég – mc sin. et dext., ph. I.–II.–III. sin., ph. III. dext.; hátulsó lábvég – 9 tarsus (5 sin. et 4 dext.), mt., mt₂₊₄, ph. I.–II. sin. et dext., ph. III. dext., 2 sesamoideum inf. A ló neme – mén. A ló életkora – 4 1/2–5 év. A ló marmagassága, testalkata – 150,0 cm, magas, középkarcsú; mc karcsúsági index 13,9 (sin.) – 13,7 (dext.). A mc/mt arány 84,5. A bal oldali felkartól É-ra 30/40 cm-re: házi tyúk bal oldali szárny-része (radius-ulna sin.), és egy róka hiányos csontváza (koponya, mandibula-pár, gerincoszlop-részlet (9 csigolya), 6 borda, hum-rad/ulna dext., femur sin. et dext., tib. sin., mt III.–IV.–V. sin., 3 mt fr., 2 ph. II.).

3. sír – fiatal nő, bolygatott.

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz jobb oldalán, a térd mellett Ny-i tájolásban; a *mc-ok* a lófej alatt, vele azonos irányban, a *mt-ok* a *mc-ok* mögött 30 cm-re, Ny-i irányban feküdtek. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla az emberváz bal oldali combcsontja mellett V alakban összehajtván. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont ága; mellső lábvég – 5 carpus (sin.), mc., ph. I.–II.–III. sin. et dext.; hátulsó lábvég – 9 tarsus (6 dext. et 3 sin.), mt., ph. I. sin. et dext., ph. III. sin., 5 mp_{2/4} fr., sesamoideum 3 sup. et 2 inf. A ló neme – mén. A ló életkora – 2 1/2– 2 3/4. A ló marmagassága, testalkata – 137,6 cm, kisközepes, karcsú; mc karcsúsági index 14,4 (dext.). A mc/mt arány 83,3. A jobb oldali combcsont mellett 10 cm-re sertés alsó caninus. A lócsontok között: házi tyúk törzs-része (pelvis/sacrum fr.).

5. sír – férfi, szántással feldúlt és részben megsemmisített sír.

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz bal oldalán, a térd mellett Ny-i tájolásban; a *mc-ok* a lófej alatt, vele azonos irányban feküdtek. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula sin., mellső lábvég – mc., ph. I.–II. dext., ph. III. fr. sin. et dext., sesamoideum inf. A ló középvastag csontozatú egyed.

6. sír – férfi, szántással feldúlt, részben megsemmisített lócsontok.

A ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz bal oldalán, a térd mellett Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a lófej alatt, vele azonos irányban feküdtek. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont két ága; mellső lábvég – 1 carpus (sin.), hátulsó lábvég – 2 tarsus (sin.), mt sin., ph. II. dext. A ló neme – mén. A ló életkora – 3 1/2–4 év. A ló marmagassága, testalkata – 138,6 cm, kisközepes, karcsú csontozatú egyed.

7. sír – férfi, bolygatott.

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz lábfeje előtt jobbra, Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a ló fejétől jobbra, egymásra helyezve, vele azonos irányban feküdtek. Alul a *mc-ok*, rájuk rakva a *mt-ok*. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla a ph. I. sin. post-on feküdt. A lócsontok az emberi váz szintjétől 18 cm-rel lejjebb kerültek elő. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont két ága; mellső lábvég 1 carpus (dext.), mc. sin. et dext., hátulsó lábvég – 9 tarsus (4 sin. et 5 dext.), mt sin. et dext., ph. I. sin., mp_{2/4} fr. A ló neme – mén. A ló életkora – 5 1/2–6 év. A ló marmagassága, testalkata – 140,7 cm, nagyközepes, középkarcsú, mc karcsúsági index 15,1 (sin.) – 14,9 (dext.). A mc/mt arány 84,0.

Az emberi csontvázról É-ra 110–120 cm-re „csonthalmaz” volt megfigyelhető, amelyben emberi medencecsont töredék, valamint két borz egyed maradványai voltak: *borz I.* – kifejlett nőstény *borz feje* (koponya, mandibula-pár), és bal oldali *mellső lábsontok* (hum-ulna); *borz II.* – fiatal egyed hiányos csontváza (scapula, radius sin. et dext., pelvis, femur dext., tibia/fibula sin. et dext., mp-ok, 8 csigolya, 20 borda).

9. sír – férfi, bolygatott.

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz bal oldalán, a térd mellett Ny-i tájolásban; a *mc-ok* közvetlenül a fej mögött, vele azonos irányban, a *mt-ok* tőlük jobbra velük párhuzamosan azonos irányban feküdtek. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla az emberváz alsó lábszárán feküdt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont teste és két ága; mellső lábvég – *mc*. sin. et dext. (mc_{3+2} csontosodott), 2 mc_4 fr., ph. I.–II.–III. dext., hátulsó lábvég – 2 tarsus (dext.), mt., mt_{2+4} sin. et dext., ph. I.–II.–III. sin., sesamoideum 2 sup. et 1 inf. A ló neme – mén. A ló életkora – 16–17 év. A ló marmagassága, testalkata – 148,7 cm, magas, középkarcsú; a *mc* karcsúsági index 14,7 (sin.) – 15,4 (dext.). A *mc/mt* arány 85,7.

10. sír – férfi

Közvetlenül az emberi koponya mellett, a jobb oldalán juh dext. humerus (diaphysis, 2,5 – 3 éves).

11. sír – férfi

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz jobb oldalán, a combcsont mellett Ny-i tájolásban; a *mp-ok* közvetlenül a fej mögött, vele azonos irányban feküdtek egymás után. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla a lókoponya tarkói részén feküdt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont ága; mellső lábvég – 11 carpus (5 sin. et 6 dext.), *mc*., mc_{2+4} , ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 5 tarsus (1 sin. et 4 dext.), mt., mt_{2+4} , ph. I.–II.–III. sin. et dext., sesamoideum 2 inf. 5 db farokcsigolya (v. caud. V.–IX.). A ló neme – mén. A ló életkora – 5–5 1/2 év. A ló marmagassága, testalkata – 142,0 cm, nagyközepes, karcsú; a *mc* karcsúsági index 14,4 (sin.) – 14,1 (dext.). A *mc/mt* arány 82,2. Az emberkoponya jobb oldalánál juh sin. humerus (diaphysi, 3/4–1 éves).

14. sír – férfi

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz lábfejétől 90 cm-re K-re, a sír végében Ny-i tájolásban, kissé a jobb oldalára dőlve; a *mp-ok* a lófej alatt, vele azonos irányban feküdtek. A kétkarikás-két oldalpálcás, kéttagú csuklós vaszabla a lókoponya bal oldali praemaxillájára volt helyezve. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont teste és két ága; mellső lábvég – 9 carpus (6 sin. et 3 dext.), *mc*., mc_{2+4} , ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 9 tarsus (5 sin. et 4 dext.), mt., mt_{2+4} , ph. I.–II.–III. sin. et dext., sesamoideum 2 sup. et 1 inf. A ló neme – mén. A ló életkora – 5–5 1/2 év. A ló marmagassága, testalkata – 137,8 cm, kisközepes, középvastag; a *mc* karcsúsági index 16,2 (sin.) – 15,8 (dext.). A *mc/mt* arány 83,0. Az emberkoponyától DNy-ra 30 cm-re juh dext. humerus (3–3,5 éves).

15. sír – nő

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz bal oldalán, a váll mellett Ny-i tájolásban, a *mc-ok* a lófej alatt, vele azonos irányban, a *mt-ok* a fej mögött 55 cm-re Ny-i irányban feküdtek. A két nyelvcsonti ág a ló feje és a *mt-ok* között volt. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla a lókoponya praemaxilla részén feküdt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont teste és két ága; mellső lábvég – 10 carpus (7 sin. et 3 dext.), *mc*., mc_{2+4} , ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 11 tarsus (6 sin. et 5 dext.), mt., mt_{2+4} , sin. et dext., ph. I. dext., ph. II.–III. sin. et dext., sesamoideum 5 sup. et 5 inf. 2 db farokcsigolya (v. caud. IV.–V.). A ló neme – mén. A ló életkora – 3 1/2–4 év. A ló marmagassága, testalkata – 142,2 cm, nagyközepes, középkarcsú; a *mc* karcsúsági index 15,2 (sin.) – 15,3 (dext.). A *mc/mt* arány 84,5.

16. sír – férfi, rablással feldúlt, részben megsemmisített sír.

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz bal oldalán, a lábszár mellett Ny-i tájolásban; a *mc-ok* a lófej alatt, a *mt-ok* közvetlenül a lófej mögött egymáson keresztbe rakva vele azonos irányban feküdtek. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla – szétcsúszott állapotban – az emberváz jobb oldali lábfejénél kívül volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár; mellső lábvég – 5 carpus (dext.), *mc*. (mc_{2+3} összenőtt), ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 8 tarsus (6 sin. et 2 dext.), mt., mt_{2+4} , ph. I.–II.–III. sin. et dext. sin. et dext., sesamoideum sup. A ló neme – mén. A ló életkora ca. 10 év. A ló marmagassága, testalkata – 137,8 cm, kisközepes, középkarcsú; a *mc* karcsúsági index 14,2 (sin.) – 14,9 (dext.). A *mc/mt* arány 83,6. Az embercsontváz bal oldalán, a combcsonttól É-ra 40 cm-re szarvasmarha dext. femur (diaphysis, ca. 3 éves).

18. sír – férfi

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz bal oldalán, a medence mellett Ny-i tájolásban; a jobb oldali *mc* a ló feje alatt; a *mt-ok* a ló feje mögött 30 cm-re vele azonos irányban feküdtek. A bal oldali *mc* közvetlenül a ló feje mögött és a *mt-ok* között volt. A négykarikás, kéttagú csuklós vaszabla a lókoponya jobb oldalánál volt. *Lómaradványok*: fej – koponya,

mandibula-pár; mellső lábvég – 6 carpus (sin.), mc., mc₂₊₄. ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 11 tarsus (5 sin. et 6 dext.), mt., ph. I.–II.–III. sin. et dext., sesamoideum inf. 1 db farokcsigolya (v. caud. IX/X.). A *ló neme* – mén. A *ló életkora* – 1 3/4–2 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 140,7 cm, nagyközepes; vékony; a mc karcsúsági index 12,9 (sin.) – 13,2 (dext.). A mc/mt arány 86,5.

19. *sír* – férfi, korabeli rablással részben feldúlt és megsemmisített *sír*.

„Jelképes lovassír”

Az emberkoponyától ÉNy-ra ca. 30 cm-re *juh sin. humerus*, és dext. tibia (diaphysisek, 3/4 – 1 éves). A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla az emberváz jobb oldali lábfeje előtt ca. 20 cm-re volt.

20. *sír* – férfi, bolygatott.

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz bal oldalán, a térd mellett Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a lófej mögött balra, az emberi váz lábfejen Ny-i, illetve D-i irányban feküdtek. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár; mellső lábvég – 2 carpus (dext.), mc. sin., 3 mc_{2/4} fr., ph. I. sin. et dext., ph. II. sin., hátulsó lábvég – 4 tarsus (3 sin. et 1 dext.), mt. sin. et dext., mt₂ dext., ph. I.–II. dext., ph. I. sin. A *ló neme* – mén. A *ló életkora* – 5 1/2–6 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 131,7 cm, alacsony; középkarcsú; a mc karcsúsági index 14,7 (sin.). A mc/mt arány 84,0.

22. *sír* – gyerek.

A koponyától Ny-ra 25 cm-re *juh dext. humerus* (diaphysis, 2,5–3 éves).

24. *sír* – gyerek.

A koponyától DNy-ra *juh sin. femur* (3–3,5 éves).

25. *sír* – nő

„Jelképes lovassír”

A négykarikás, kéttagú csuklós vaszabla a jobb oldali lábszár külső oldalán volt.

27. *sír* – nő

Félig a koponyára helyezve *szarvasmarha sin. femur* (3–3,5 éves).

29. *sír* – férfi

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz közvetlenül lábfeje előtt, Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a ló feje alatt és közvetlen mellette feküdtek vele azonos irányban, két oldalt. A kétkarikás–két oldalpálcás, kéttagú csuklós vaszabla a ló koponya és a bal oldali mt között volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár; mellső lábvég – 12 carpus (6 sin. et 6 dext.), mc., mc₂₊₄, ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 12 tarsus (6 sin. et 6 dext.), mt., mt₂₊₄, ph. I.–II.–III. fr. sin. et dext., sesamoideum 5 sup. 1 db farokcsigolya (v. caud. IX/X.). A *ló neme* – mén. A *ló életkora* – 3–3 1/2 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 137,0 cm, kisközepes; középkarcsú; a mc karcsúsági index 15,3 (sin.) – 15,2 (dext.). A mc/mt arány 83,0. A jobb oldali válltól D-re 20 cm-re *juh sin. femur* (diaphysis, 2,5–3 éves).

30. *sír* – szántással feldúlt, részben megsemmisített *sír*.

A sírból „szórványként” nőstény *őz koponya*; az ember koponyájától É-ra ca. 110 cm-re *borz feje* (koponya, mandibula-pár) került elő.

31. *sír* – gyerek.

A bal oldali váll–felkar mellett *juh sin. humerus* (diaphysis, ca. 3 éves).

32. *sír* – nő

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz bal oldalán, a combcsont mellett Ny-i tájolásban a bal oldalán; a *mp-ok* a ló feje mögött 25 cm-re vele azonos irányban feküdtek. Alul a *mc-ok*, rájuk helyezve a *mt-ok*. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla a ló *mp-ok* bal oldalán volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár; mellső lábvég – 11 carpus (7 dext. et 4 sin.), mc., mc₂₊₄, ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 10 tarsus (5 sin. et 5 dext.), mt., mt₂₊₄, ph. I.–II.–III. sin. et dext., sesamoideum 2 sup. et 2 inf. 1 db farokcsigolya (v. caud. IX/X.). A *ló neme* – kanca. A *ló életkora* – 5 1/2–6 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 134,4 cm, alacsony, középkarcsú; a mc karcsúsági index 14,6 (sin.) – 15,0 (dext.). A mc/mt arány 83,7. Az emberkoponyától D-re 10 cm-re *juh dext. humerus* (diaphysis, 1/2 éves bérány).

33. *sír* – férfi

A koponyától D-re 10 cm-re *juh sin. humerus* (diaphysis, 2,5–3 éves).

34. *sír* – férfi, szántással feldúlt, részben megsemmisített *sír*.

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz bal oldalán, a lábfej mellett Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a *ló feje* alatt vele azonos irányban feküdtek. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla a lókoponya és a bal oldali *mc* között volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár; mellső lábvég – *mc.*, ph. I.–II. sin. et dext., hátulsó lábvég – 7 tarsus (4 sin. et 3 dext.), *mt.* sin. et dext., ph. I. sin., ph. II.–III. fr. sin. et dext. A *ló neme* – nem határozható meg. A *ló életkora* – 1/2–1/3 éves választott csikó. A *ló marmagassága*, *testalkata* – 132,3 cm, alacsony, vékony, a *mc* karcsúsági index 12,7 (sin.).

35. *sír* – fiatal férfi

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz bal oldalán, a térd mellett Ny-i tájolásban; a *mc-ok* a *ló feje* alatt (a bal oldali beékelődött a mandibula corpusok közé), a *mt-ok* a *ló feje* mögött 30 cm-re, vele azonos irányban feküdtek. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla a *sír* D-i szélén középen volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár; mellső lábvég – 5 carpus, *mc.*, sin. et dext., 2 *mc*_{2/4} fr., ph. I. sin. et dext., ph. II. dext., hátulsó lábvég – 6 tarsus, *mt.*, *mt*₂₊₄, ph. I.–II. sin. et dext., ph. III. fr., sesamoideum 3 sup. A *ló neme* – mén. A *ló életkora* – 13–14 év. A *ló marmagassága*, *testalkata* – 139,4 cm, nagyközepes; középvastag, a *mc* karcsúsági index 16,3 (sin.) – 15,8 (dext.). A *mc/mt* arány 85,6.

36. *sír* – férfi

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz lábfeje előtt balra, Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a *ló fejétől* balra egymáson keresztbe helyezve feküdtek. Az alul levő *mt-ok* egymással párhuzamosan a lófej irányában; a bal oldalsó *mc* a *mt-okon* keresztben (DNy-i irányban), a jobb oldali *mc* a bal oldali folytatásában – a lókoponya tarkói részéhez érve – (ÉK-i irányban) feküdtek. A kétkarikás-két oldalpálcás, kéttagú csuklós vaszabla a lókoponya és az emberi váz bal oldali lábfeje között volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont két ága; mellső lábvég – 6 carpus (2 sin. et 4 dext.), *mc.*, ph. I. sin. et dext., ph. II. dext., ph. III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 12 tarsus (6 sin. et 6 dext.), *mt.*, *mt*_{2/4}, ph. I.–II.–III. sin. et dext., sesamoideum 3 sup. et 2 inf. A *ló neme* – mén. A *ló életkora* – 5–5 év. A *ló marmagassága*, *testalkata* – 136,8 cm, kisközepes; középkarcsú, a *mc* karcsúsági index 14,5 (sin.) – 14,7 (dext.). A *mc/mt* arány 83,6. A koponyától DNy-ra, 10 cm-re *szarvasmarha sin. humerus* (diaphysis, c. 1 éves). A koponyától balra, magasabb szintben *szarvasmarha* fej (koponya, mandibula-pár, kifejlett). A bal oldali mandibula és koponyafél égett.

37. *sír* – nő

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz bal oldalán, a medence mellett – 30 cm-re – Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a *fej* mögött; a *mc-ok* közvetlenül a lókoponya mögött egymás mellett párhuzamosan, mögöttük a *mt-ok* szintén párhuzamosan a koponyával azonos irányban feküdtek. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla a lókoponya jobb oldali homlokán V alakban volt (a dext. ph. III. a mandibula corpusok közé ékelődött). *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont két ága; mellső lábvég – 13 carpus (7 sin. et 6 dext.), *mc.*, *mc*_{2/4}, ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 11 tarsus (5 sin. et 6 dext.), *mt.*, *mt*_{2/4}, ph. I.–II.–III. sin. et dext. A *ló neme* – kanca. A *ló életkora* – 2–3 év. A *ló marmagassága*, *testalkata* – 143,6 cm, nagyközepes, karcsú, a *mc* karcsúsági index 14,3 (sin.) – 13,9 (dext.). A *mc/mt* arány 82,4. A mellkas és a jobb oldali felkar között *szarvasmarha dext. humerus* (diaphysis, 2,5–3 éves). A 4. sz. sírmelléklet: *hattyú* ulnából vágott 45 mm hosszú „csontcső”.

40. *sír* – nő, korabeli rablással feldúlt, részben megsemmisült *sír*.

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz bal oldalán, ca. a medence mellett Ny-i tájolásban, kissé a jobb oldalára dőlve feküdt. A *mp-ok* valószínűleg a *ló feje* mögött voltak. A négykarikás, kéttagú csuklós vaszabla a *ló szájában* volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár; hátulsó lábvég – tarsus sin., ph. III. fr. A *ló neme* – nem határozható meg. A *ló életkora* – 3/4–1 év.

41. *sír* – férfi

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberi csontváz bal oldalán, a combcsont mellett Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a *ló feje* mögött vele azonos irányban feküdtek. A *mc-ok* közvetlenül a lófej mögött, tőlük 20 cm-re hátrább a *mt-ok*. A kétkarikás-két oldalpálcás, kéttagú csuklós vaszabla az emberváz jobb oldali lábára mellett volt.

Lómaradványok: fej – koponya, mandibula-pár; mellső lábvég – 10 carpus (4 sin. et 6 dext.), *mc.*, *mc*₂₊₄, ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 10 tarsus (5 sin. et 5 dext.), *mt.*, *mt*₂₊₄, ph. I.–II.–III. sin. et dext., sesamoideum 1 sup. et 1 dext. 3 db farokcsigolya (v. caud. X–XI.–XII.). A *ló neme* – mén. A *ló életkora* – 7–8 év. A *ló marmagassága*, *testalkata* – 140,8 cm, nagyközepes; karcsú, a *mc* karcsúsági index 14,3 (sin.) – 14,1 (dext.). A *mc/mt* arány 85,5. A koponyától DNy-ra, 25 cm-re *juh sin. humerus*, és 4 db – bal oldali – borda (2–2,5 éves).

45. *sír* – nő, elkorhadt csontok.

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz lábfeje előtt, Ny-i tájolásban, a jobb oldalán; a *mc-ok* a lófej alatt, a *mt-ok* a bal oldalán feküdtek vele azonos irányban. A kétkarikás–két oldalpálcás, kéttagú csuklós vaszabla a lókoponya jobb oldalán volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár; mellső lábvég – 2 carpus, mc. sin. et dext., ph. I. fr., hátulsó lábvég – 4 tarsus (2 sin. et 2 dext.), mt. ph. I. sin. et dext., ph. II. dext. A *ló neme* – kanca. A *ló életkora* – 4 1/2–5 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 141,0 cm, nagyközepes; karcsú; a mc karcsúsági index 14,3 (dext.). A mc/mt arány 85,1.

47. *sír* – nő

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz bal oldalán, a felkar/váll mellett Ny-i tájolásban; a *mp-ok* 20 cm-re a lófej mögött vele azonos irányban feküdtek: elöl a 2 mc., hátul a 2 mt. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla az emberváz bal oldali alkarján volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont két ága; mellső lábvég – 5 carpus (3 sin. et 2 dext.), mc., mc_{2/4}, ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 11 tarsus (6 sin. et 5 dext.), mt., mt₂₊₄, ph. I.–II. sin. et dext., ph. III. dext., sesamoideum 7 sup. et 2 inf. 2 db farokcsigolya (v. caud. VII.–VIII.). A *ló neme* – mén. A *ló életkora* – 4 1/2–5 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 134,7 cm, alacsony, középkarcsú, a mc karcsúsági index 14,4 (sin.) – 14,6 (dext.). A mc/mt arány 82,7. A jobb oldali kézfej – combcsont mellett *juh sin. humerus* (diaphysis, ca. 3 éves).

49. *sír* – nő, korabeli rablással feldúlt, részben megsemmisített csontváza.

A *ló feje* – feltehetőleg – az emberváz jobb oldalán, a térd/lábszár mellett, Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a ló fej mögött végükkel – ellentétes(?) – K-i irányban feküdtek. A kétkarikás–két oldalpálcás, kéttagú csuklós vaszabla a *sír* ÉK-i részén volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár; mellső lábvég – 3 carpus, mc., (s mc₂₊₃ összecsontosodott), mc₂, sin. et dext., ph. I.–II. dext., hátulsó lábvég – 1 tarsus fr., mt. sin. et dext., ph. I.–II. sin., sesamoideum 2 sup. 1 farkcsigolya (v. caud. IV/V.). A *ló neme* – mén. A *ló életkora* – 10–11 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 139,8 cm, kisközepes, vastag, a mc karcsúsági index 16,8 (sin.) – 16,7 (dext.). A mc/mt arány 84,3. A *sír* feldúlt földjében: *ló sin. femur* (neonatus), *szarvasmarha dext. patella, sertés sin. astragalus*, és *mezei nyúl ágyékcsigolyája* volt.

50. *sír* – férfi, szántással feldúlt *sír*.

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz bal oldalán – valószínűleg – a medence mellett Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a ló fej mögött 30 cm-re, vele azonos irányban feküdtek: elöl a 2 mc., hátul a 2 mt. A kétkarikás–két oldalpálcás, kéttagú csuklós vaszabla a mt-októl 20 cm-re balra volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár; mellső lábvég – 10 carpus (5 sin. et 5 dext.), mc (mc₂₊₃₊₄ összecsontosodott), ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 12 tarsus (6 sin. et 6 dext.), mt (mt₃₊₄ összecsontosodott), mt₂, ph. I.–II.–III. sin. et dext., sesamoideum 3 sup. et 2 sin. A *ló neme* – mén. A *ló életkora* – 13–14 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 142,2 cm, nagyközepes, középkarcsú, a mc karcsúsági index 14,8 (sin.) – 14,7 (dext.). A mc/mt arány 83,9.

51. *sír* – férfi

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz lábfeje előtt jobbra, Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a ló fejétől jobbra egymás mellé helyezve DNy-i irányban feküdtek. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla a ló orra és az emberváz jobb bokája között volt. *Lómaradványok*: koponya, mandibula-pár, nyelvcsont két ága; mellső lábvég – 3 carpus, mc (s mc₂₊₃ összecsontosodott), mc₄, ph. I.–II.–III. fr. sin. et dext., hátulsó lábvég – 8 tarsus (5 sin. et 3 dext.), mt (d. mt₂₊₃+3 tarsus összecsontosodott), mt₄, ph. I.–II. sin. et dext., ph. III. dext. sesamoideum 1 sup. et 1 dext. A *ló neme* – mén. A *ló életkora* – 14–15 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 128,5 cm, kicsi, középvastag, a mc karcsúsági index 16,3 (sin.) – 16,0 (dext.). A mc/mt arány 81,4.

52. *sír* – férfi, szántással bolygatott *sír*.

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz jobb oldalán, valószínűleg a térd/combsont magasságában volt Ny-i tájolásban. A *mp-ok* a ló fej mögött közvetlenül, vele azonos irányban egymás után feküdtek. A *sírban* egy kétkarikás–két oldalpálcás, kéttagú csuklós vaszabla volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont 1 ága; mellső lábvég – 8 carpus (4 sin. et 4 dext.), mc. sin. et dext., 3 mc_{2/4}, hátulsó lábvég – 7 tarsus (6 sin. et 1 dext.), mt. sin. et dext. (s mt+2 tarsus összecsontosodott), mt_{2/4}, ph. I.–II. sin., sesamoideum 5 sup. A *ló neme* – mén. A *ló életkora* – 10–11 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 141,2 cm, nagyközepes; középkarcsú, a mc karcsúsági index 15,0 (sin.) – 15,2 (dext.). A mc/mt arány 84,5. A lócsontokkal együtt került begyűjtésre egy *ló dext. femurja* (2,5–3 éves).

53. *sír* – nő

A koponya mellett közvetlenül DNy-i irányban *sértés dext. humerus+radius/ulna* (10–12 hónapos). A kétkarikás–két oldalpálcás, kéttagú csuklós vaszabla a jobb oldali lábfejnél volt.

54. *sír* – nő, szántással feldúlt, részben megsemmisített *sír*, a csontok korhadtak.

Ló részleges csontváza

A *ló feje* és *lábvégei* valószínűleg az emberváz bal oldalán feküdtek. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont I ága; mellső lábvég – mc. dext., dist. fr., ph. I. dext., hátulsó lábvég – 2 tarsus (dext.), mt. sin. A *ló neme* – nem határozható meg. A *ló életkora* – 11–12 év. A *ló marmagassága, testalkata* – ca. 142,0 cm, nagyközepes, középkarcsú csontozatú.

55. *sír* – szántással feldúlt, részben megsemmisített *sír*.

Ló részleges csontváza

Lómaradványok: fej – koponya, mandibula-pár; hátulsó lábvég – 6 tarsus (sin.), mt., mt₂₊₄, ph. I.–II.–III. sin., sesamoideum I sup. A *ló neme* – nem határozható meg. A *ló életkora* – 2–2 1/2 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 133,8 cm, alacsony, középkarcsú csontozatú.

56. *sír* – nő

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz bal oldalán, a lábszár mellett Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a *ló feje* mögött balra, az emberi váz lábfeje előtt egymáson keresztbe helyezve feküdtek. A mc-ok alul, a mt-ok felül (a mc-ok végükkel K-i, ÉK-i; a mt-ok ÉNy-i, DNy-i irányban feküdtek). A kétkarikás–két oldalpálcás, kéttagú csuklós vaszabla a *ló szájában* volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont két ága; mellső lábvég – 4 carpus, mc. (d. mc₂₊₃ összecsontosodott), ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 11 tarsus (6 sin. et 5 dext.), mt., ph. I.–II. sin. et dext., ph. III. fr., sesamoideum 3 sup. et 2 inf. 1 db farokcsigolya (v. caud. V/VI.). A *ló neme* – mén. A *ló életkora* – 4 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 142,0 cm, nagyközepes, karcsú, a mc karcsúsági index 14,3 (sin.) – 14,2 (dext.). A mc/mt arány 84,5. A bal oldali vállon/felkaron egy *juh sin humerus* (2,5–3 éves). A bal oldali térd belső oldalánál 5 db bal oldali – *juh borda*.

58. *sír* – nő

A bal oldali váll/koponya mellett *szarvasmarha sin. femur* (diaphysis, 3–3,5 éves).

59. *Sír* – férfi, szántással feldúlt, részben megsemmisített *sír*.

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz jobb oldalán, a térd/lábszár magasságában Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a *ló feje* mögött, vele azonos irányban feküdtek. Elöl a 2 mc., hátul a 2 mt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár; mellső lábvég – mc. sin. et dext. (d. mc₂₊₃ összecsontosodott), ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 3 különálló tarsus (2 sin. et 1 dext.), mt sin. et dext. (mindkét mt+3 tarsus összecsontosodott), ph. I.–II.–III. sin. et dext., sesamoideum 3 sup. et 2 inf. A *ló neme* – nem határozható meg. A *ló életkora* – 9–10 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 130,6 cm, alacsony, karcsú, a mc karcsúsági index 14,5 (sin.) – 14,4 (dext.). A mc/mt arány 81,4. Az emberváz jobb oldalán *juh sin. femur* (diaphysis, 2,5 éves).

60. *sír* – férfi

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz jobb oldalán, a térd/lábszár mellett Ny-i tájolásban; a *mc-ok* a *ló fej* alatt – a d. mc-ph.-ok az emberváz jobb lábszárán(!) –, a *mt-ok* a *ló feje* mögött jobb oldalt, – az emberi lábfejek külső oldalánál – a *ló fej* felé azonos irányban feküdtek. A kétkarikás–két oldalpálcás, kéttagú csuklós vaszabla a *ló bal oldali mt-a* mellett volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont két ága; mellső lábvég – 7 carpus (6 sin. et 1 dext.), mc., ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 8 tarsus (5 sin. et 3 dext.), mt., mt₂₊₄, ph. I.–II.–III. sin. et dext., sesamoideum 5 sup. et 4 inf. 1 db farokcsigolya (v. caud. IV/V.). A *ló neme* – mén. A *ló életkora* – 5–5 1/2 év. A *ló marmagassága, testalkata* – 143,8 cm, nagyközepes, középvastag, a mc karcsúsági index 15,6 (sin.) – 15,4 (dext.). A mc/mt arány 83,0. A koponya mellett bal oldalt *juh dext. femur* (diaphysis, 3–3,5 éves).

61. *sír* – férfi, szántással bolygatott, részben megsemmisített *sír*.

Ló részleges csontváza

A *ló feje* az emberváz jobb oldalán, a lábszár mellett Ny-i tájolásban; a *mc-ok* a *ló feje* mögött K-i, ÉK-i irányban; a *mt-ok* tőlük jobbra (ÉNy-i irányban) feküdtek. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla a *ló koponya* jobb oldalán volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, nyelvcsont I ága; mellső lábvég – 6 carpus (4 sin. et 2 dext.), mc., 2 mc₂₊₄, ph. I.–II.–III., sin. et dext., hátulsó lábvég – 2 tarsus (dext.), ph. II.–III. dext., sesamoideum 1 inf. 1 db fa-

rokcsigolya (v. caud. IV/V.). A ló neme – mén. A ló életkora – 5–5 év. A ló marmagassága, testalkata – 135,0 cm, alacsony, középvastag, a mc karcsúsági index 15,6 (sin. et dext.).

63. sír – férfi „jelképes lovassír”

Kétkarikás–két oldalpálcás, kéttagú csuklós vaszabla a bal oldali lábfejen.

66. sír – nő

A bal oldali lábszár környékén *szarvasmarha dext. humerus* (diaphysis, 1,5–1 3/4 éves).

67. sír – nő

A bal oldali váll/koponya mellett *szarvasmarha dext. humerus* (1,5–2 éves).

71. sír – férfi

Közvetlen a koponya mellett bal oldalt *sertés dext humerus* (8–10 hónapos).

Karos III. temető – 1988–89.

2. sír – férfi, szántással feldúlt, részben megsemmisített sír.

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz bal oldalán feküdt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula sin., 1 db farokcsigolya (v. caud. IX/X.). A ló neme – mén. A ló életkora – 5 1/2–6 év.

3. sír – férfi, szántással feldúlt, részben megsemmisített sír.

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz jobb oldalán, valószínűleg a térd/combsont mellett feküdt Ny-i tájolásban. A *mp-ok* a ló feje alatt és mögött lehettek. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla az emberváz lábfejének környékén volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula dext., mellső lábvég – I carpus (sin.), ph. II. dext. (lat. oldalán vágási nyomok), hátulsó lábvég – mt. sin., ph. II.–III. sin. A ló neme – mén. A ló életkora – 3–3 1/2 év. A ló marmagassága, testalkata – 141,4 cm, nagyközepes, karcsú csontozatú.

4. sír – férfi, szántással feldúlt, megsemmisült sír.

Lómaradvány: 1 db lófog.

8. sír – férfi

„jelképes lovassír”

Az 5. sz. sírmelléklet: 1 db lófog. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla a bal oldali lábfej mellett volt.

11. sír – férfi

Részleges lovassír.

A ló feje az emberváz lábfeje előtt 20 cm-re a sír végében Ny-i tájolásban; a bal oldalán 3 *mp* a ló feje alatt, a jobb oldali *mc* a jobb oldali mandibulán feküdt. A kétkarikás–két oldalpálcás, kéttagú csuklós vaszabla a lókoponya bal oldalától 10 cm-re D-re volt. *Lómaradványok*: fej – koponya, mandibula-pár, mellső lábvég – 6 carpus (sin.), mc., 2 mc_{2/4}, ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 9 tarsus = 5/sin. et 4 dext.), mt., mt₂₊₄, ph. I.–II.–III. sin. et dext., sesamoideum 1 sup. et 2 inf. A ló neme – mén. A ló életkora – 3–3 1/2 év. A ló marmagassága, testalkata – 143,2 cm, nagyközepes; középkarcsú, a mc karcsúsági index 15,0 (sin.) – 14,6 dext.). A mc/mt arány 85,0. A koponyától D-re, 30 cm-re *juh sin. humerus* (2,5–3 éves).

12. sír – férfi, elkorhadó csontok.

Ló részleges csontváza

A ló feje valószínűleg az emberváz jobb oldalán volt a térd magasságában a lábszár mellett. A *mp-ok* a ló feje mögött, illetve jobbra feküdtek, az emberváz lábfejein. *Lómaradványok*: mellső lábvég – mc., mc₃, ph. III. sin., hátulsó lábvég – 2 tarsus (dext.), mt. mt₄ sin. et dext., ph. I. sin., ph. III. dext. A ló neme és életkora nem határozható meg. A ló életkora – kifejlett állat. A ló marmagassága, testalkata – 135,4 cm, alacsony, karcsú, a mc karcsúsági index 13,5 (sin.). A lócsontok között egy *szarvasmarha sin. corpus mandibula* töredéke volt.

13. sír – férfi

„Jelképes lovassír”

A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla a lábfejen volt.

14. sír – férfi, szántással feldúlt, részben megsemmisített sír.

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz bal oldalán, a térd mellett ca. 30 cm-re Ny-i tájolásban; a *mp-ok* a ló feje mögött vele azonos irányban feküdtek. A 2 mc elöl, a 2 mt hátul volt. A kétkarikás, kéttagú csuklós vaszabla a sír végében volt.

Lómaradványok: fej – koponya, mellső lábvég – 1 carpus (dext.), mc. sin., mc₂₊₄ sin., ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 1 tarsus (dext.), mt si. fr. – dext., mc_{2/4} dext., ph. I.–II. sin. et dext., ph. III. sin., sesamoideum 1 sup. A ló neme – nem határozható meg. A ló életkora – ca. 4 év. A ló marmagassága, testalkata – 136,3 cm, kisközepes; középvastag, a mc karcsúsági index 15,6 (sin.). A mc/mt arány 8,21.

17. sír – férfi, Ny-i tájolású.

Ló részleges csontváza

A ló feje az emberváz bal oldalán, a térd mellett K-i tájolásban; a mp-ok a ló feje mögött vele azonos irányban feküdtek. A hátulsó láb ujjperecei a mc-ok mellett voltak. A zablá a sír végében volt. A kéttagú csuklós vaszabla eltérő típusú oldaltaggal rendelkezik: az A-szájvasban 1 karika, a B-szájvasban 1 oldalpálca található. *Lómaradványok:* fej – koponya, mandibula-pár; mellső lábvég – 7 carpus (4 sin. et 3 dext.), mc (mc₂₊₃₊₄ összecsontosodott), ph. I.–II.–III. sin. et dext., hátulsó lábvég – 10 tarsus (5 sin. et 5 dext.), mt., mt₂₊₄, ph. I.–II.–III. sin. et dext., sesamoideum 4. sup. et 1 inf. 1 db farokcsigolya (v. caud. IV/V.). A ló neme – mén. A ló életkora – 12–13 év. A ló marmagassága, testalkata – 142,3 cm, nagyközepes; középkarcsú, a mc karcsúsági index 15,0 (sin.) – 15,6 (dext.). A mc/mt arány 84,5.

18. sír – nő

„Jelképes lovassír”

A különleges szerkezetű zablá a jobb oldali bokán feküdt. A zablá szájrésze 5 db „drót” láncból áll, melyhez kétoldalt 1–1 kantárkarika kapcsolódik. A zablá garnitúra rendkívül széles – 18 cm.

2. Lovak

A karosi temetőkből 44 ló egyed maradványai ismertek: K. I.–2., K. II.–34., K. III.–8. 40 sírban részleges csontváza, 2 sírban 1–1 foga (III/4., 8.), 2 sírban pedig 1–1 femurja (II/49., 61.) volt.

A 38 ló – koponya, fogazat status, és postcranialis csontváz elemek alapján meghatározott neme:

3 kanca – II/32., 37., 45. női sírokban,
27 mén – 5 női és 22 férfi sírban,
8 (?) – nem meghatározható.

A mének ilyen nagy arányú „pazarlása” nagy méneseket, és – feltételezett – rítusbeli szokásokat valószínűsít. A tenyésztésben a mén tulajdonságai lehettek – akkor is – az elsődleges szempontok; ezenkívül a mének nagyságrendileg többször vehetők igénybe a fedeztetéskor – értelemszerűen – mint a kancák.

A 36 – meghatározható – ló életkor megoszlása a következő:

választott	1/2–1 év	2 egyed	– II/34., 40.
1 éves	1 3/4–2	1	– I II/18.
2 éves	2 1/2–3	3	– II/3., 37., 55.
3 éves	3–4	7	– II/6., 15., 29., 56., III/3., 11., 14.
4 éves	4–5	3	– II/2., 45., 47.
5 éves	5–6	9	– II/7., 11., 14., 20., 32., 35., 60., 61., III/2.
7–9 éves	7–10	3	– II/16., 41., 59.
10 év felett	10–17	8	– II/9., 35., 49., 50., 51., 52., 54., III/17.

Hasznosítás szempontjából legértékesebb lovak (4–10 éves) száma 15 egyed, a fiatalabbak (0–3 éves) száma 13 egyed, az időseké (10 éven felül) 8 egyed.

A hosszúságú és méretéből (1. táblázat) VITT-módszerrel (1952) számított marmagasság megoszlása a következő:

kicsi	– 1 egyed 128,5 cm	– 1 mén,
alacsony	– 7 egyed 130,6–135,0 cm	1 kanca– 6 mén,
kisközepes	– 9 egyed 136,3–139,4 cm	– 9 mén,
nagyközepes	– 15 egyed 140,7–143,6 cm	2 kanca– 13 mén
magas	– 2 egyed 148,7–150,0 cm	– 2 mén.

A mc-ok karcsúsági index-értékek megoszlása:

vékony – 2, karcsú – 10, középkarcsú – 16, középvastag – 7, és vastag – 1 egyed.

A karosi lovak hosszú, magas nagy fejűek. A koponyák általában vékony falúak. Az agyüreg tág, boltozatos; a nyakszirti régió a legtöbb koponyán hátrahajló. Az orbiták hosszováltsak, az ornyílás szűk. A homlok domború, egyenes, vagy enyhén homorú. Két koponya ún. „kos-orrú” (II/29., III/11.) (1.–9. kép).

A mandibula corpusok alacsony, vagy magasak; az angulus széles, vagy keskeny, az érvágány jól fejlett (10.–11. kép). A fogazat dominánsan microdont.

A karosi lovak három jól elkülöníthető csoportba, típusba sorolhatók:

I. csoport – *alacsony*, zömök testfelépítésű lovak

II. csoport – *közepes* (kis-, és nagy-), és *magas*, eltérő csontozatú lovak. Ezek a „nemesített keleti lovak” csoportjába tartoznak.

III. csoport – kicsi, alacsony testmagasságú, karcsú és középvastag csontozatú.

Ez utóbbiakhoz tartozó II/51. és 59. lovak eltérnek a keleti típusúaktól, – nagy valószínűséggel – nyugati póniknak határozhatók meg. Hasonló típusú ló maradványa került elő Pannonia keleti-frank érdekszférájú területén – Garabonc-Ófalu 9–10. századi temető és falu területéről is!

Időskori arthrosis és exostosis található a II/51., 52. és 59. lovak csánkizületein; kicsorbult molarisok fordulnak elő a II/2., 51. és 60. lovon; csúcsos P2 fogkopós a II/16. és 41. lovon; a III/17. ló P2–3 rágófelületén mély időskori haránt-árok kopás figyelhető meg.

3. Ételadományok

A karosi temetőben 28 sírban volt ételadomány, 15 sírban részleges lócsontváz kíséretében (14. kép).

Szarvasmarha – 8 sírban

humerus	– 4 sír	– dext.	– II/37., 66., 67. nő
		– sin.	– II/36. férfi
femur	– 4 sír	– dext.	– II/1. nő, 16. férfi
		– sin.	– II/23. nő, 58. férfi

Juh – 17 sírban

humerus	– 13 sír	– dext.	– II/10., 14., III/3. férfi
			– II/32. nő, 22., 31. gyerek
		– sin.	– II/11., 19., 33., 41., III/11. férfi, 47., 56. nő
femur	– 4 sír	– dext.	– II/60. férfi,
		– sin.,	– II/29., 59. férfi, 24. gyerek
borda	– 2 sír		– II/47. nő, 56. férfi
tibia	– 1 sír	– dext.	– II/19. férfi

Sertés – 2 sírban

humerus	– 1 sír	– dext.	– II/71. férfi
humerus/ rad/ulna	– 1 sír	– dext.	– II/53. nő

Ló – 1 sírban

femur	– 1 sír	– dext.	– II/52. férfi
-------	---------	---------	----------------

Házi tyúk – 2 sírban

szárny	– 1 sír	– sin.	– II/2. férfi (juv.)
törzs	– 1 sír		– II/3. nő (juv.)

A karosi temetőben előforduló ételadományok csontmaradványai egységes szokást, gyakorlatot mutatnak. A négy emlős háziállatnak, a szarvasmarha, a juh, a sertés és a ló egy-egy húsos testrészét helyezték az elhunyt mellé a sírba. Ezek: *lapocka-rész* – hum/rad-ulna – szarvasmarha, juh, sertés; *borda-sor* – juh; *comb-rész* – fem(tib.) – szarvasmarha, juh, ló.

A húsos ételadományokat dominánsan a fej és a váll mellé, vagy közelébe rakták: – fej mellett/közelében – 17 sír – 10 férfi, 4 nő, 3 gyerek; – váll mellett – 5 sír – 1 férfi, 3 nő, 1 gyerek; – mellkas/törzs mellett – 2 sír – 1 férfi, 1 nő; – lábszáron/mellett – 3 sír – 1 férfi, 2 nő.

Az ételadományt szolgáltatató állatok mind fiatal életkorúak voltak: szarvasmarha – 1–3 éves, juh – 0,5–3 éves, a sertés – 8–12 hónapos, a ló – 2,5–3 éves.

A fiatal szarvasmarhák kalibrált testmagassága 83–98 cm, a juhoké 56–65 cm.

4. Egyéb állatleletek

Állatfog (-amulett?)

szarvasmarha molaris – III/3. férfi

ló molaris – III/4., 8. férfi

sertés alsó caninus – II/3. nő (juv.)

Állatfej

szarvasmarha fej (koponya, mandibula-pár, bal oldala égett) – II/36. férfi

őz feje – II/30.

borz fej (koponya, mandibula-pár) – II/30.

Ragadozó csontváz

róka hiányos csontváza – II/2. sír férfi (juv.)

borz hiányos csontváza – II/7. férfi

Állat-attribútum?

szarvasmarha mandibula fr. – III/12. férfi

szarvasmarha dext. patella – II/49. nő

sertés sin. astragalus – II/49. nő

mezei nyúl ágyékcsigolya – II/49. nő.

A II. temető II. csoportjában az ételadományok között domináns a *juh* (10), ezt követi a *szarvasmarha* (5), és a *sertés* (1). Az I. csoportban pedig *juh* (5), *szarvasmarha* (4), *sertés* (1) és a *ló* (1).

A ragadozók előfordulása, és a temetésben betöltött szerepe nem ismert még. A borz – esetleg – helyettesítheti a kelet-európai erdős övezetben élő rozsomák „szerepét”. A temetési ceremóniában ezen állatok egésze, de „csak” a koponyás prémje is tölthetett be rituális szerepet.

Úgy tűnik – az állatmaradványok alapján –, hogy a K. II. temető I. csoportjában több a temetések alkalmával végzett, a népi hiedelem világába sorolható tevékenység emléke, mint a II. csoportban.

5. Lovastemetkezés (2. táblázat)

A karosi temetőkből 40 sírból ismert részleges lovastemetkezés: K. I. 2., K. II. 32., K. III. 6. A zabla/kengyel leletes ún. „jelképes” lovassír K. I. 3. (vagy 23?), K. II. 4., K. III. 3. volt.

A K. II. temetőben a 32 lovassír nemek szerinti megoszlása a következő: 21 férfi (18 idős, 3 fiatal), 10 nő (8 idős, 2 fiatal), 1 ismeretlen nemű.

A K. III. temetőben a 6 lovassír férfié.

A K. II. temetőben a két feldúlt, és részben megsemmisült sírnál (54., 55.) a lómaradványok helyzetét nem lehetett még rekonstruálni sem. A többi 30 sírban a *ló feje* minden esetben (orral Ny-nak), *Ny-i tájolású* volt. A *lábvégei* (mp-ok és ph-ok) pedig – a lábvégekhez tett lóhörök kivételével – párhuzamosan az ember csontvázával, szintén *Ny-i irányban feküdtek*.

A K. II. temetőben a *ló feje* az emberi csontváz *jobb oldalán* (a sír D-i oldalán) 9 sírban (II/3., 7., 11., 49?, 51., 52., 59., 60., 61.) *bal oldalán* (a sír É-i oldalán), 18 sírban (II. 2., 5., 9., 15., 16., 18., 6., 20., 32., 34., 35., 36., 37., 40., 42., 47., 50., 56.), illetve a csontváz tengelyében, a *lábfejénél* (a sír K-i végében) 3 sírban (II. 14., 29., 45.) volt elhelyezve.

A K. III. temetőben a *ló feje* az emberi csontváz *bal oldalán* (III. 2., 14., 17.), a *jobb oldalán* (III. 12.), és a *lábvégében* (III. 11.) helyezkedett el.

A temetési ceremónia alkalmával a ló lábvégeit a ló fejének sírbeli helyzetétől függően a lókoponya alá, alá és mögé, mögé, vagy mellé rakták le. A lenyúzott koponyás lóhör síron belüli elhelyezése a temetési szokásoknak megfelelően a sír megasztott hosszúságától függött.

A karosi temetőben a lóhörök az alábbiak szerint voltak elhelyezve a síron belül (12. kép):

1. a *ló feje* a *bal oldali váll/felkar mellett*, a lábvégek mögötte. Lóhör a sír teljes hosszában – 3 sírban – II. 15., 40., 47. női sírok. A koponyás lóhörök hossza 165, 165 cm, szélessége 30, 30 cm. A lókoponya – lábvégek közötti legkisebb távolság 20, 60 cm. A 15. sírban a mc-ok a lókoponya alatt, a mt-ok a lábszárak mellett. A 40. és a 47. sírban a mc/mt-ok egymás mögött, egy vonalban a comb/lábszár mellett voltak.

2. a *ló feje* a *bal oldali medence/combsont* mellett, a lábvégek mögötte. Lóhör a sír kétharmadában – 3 sírban – II. 37. nő, 18., 41. férfi sír. A koponyás lóhörök hossza 135, 145, 155 cm, szélessége 20, 25 cm. A mp-ok egymás mögött egy vonalban. A mc-ok közvetlenül a lókoponya mögött, a térd/lábszár mellett; a mt-ok a lábszár/lábfej mellett.

3. a *ló feje* a *comb mellett* – a bal oldalon II. 32. női, és a jobb oldalon II. 11. férfi sírban. A lábvégek közvetlenül mögötte (II. 11.), vagy távolabb (25 cm-re) (II. 32.); egymásra rakva, alul a mc-ok, felül a mt-ok. A lóhör a sír alsó

(K-i) felében. A koponyás lóbőr hossza 110, 135 cm, szélessége 20, 30 cm. A mc-ok előbbre, a mt-ok hátrább feküdtek a lábszár/lábfej mellett.

4. a *ló feje a térd* (comb/lábszár) mellett *bal oldalt* – II. 9., 35., 50., III. 14., 17. férfi; és *jobb oldalt* – II. 3., 49?, női, 52., 59., 60., III. 3. férfi. A *lábvégek 4/a*: a lókoponya mögött: a mc-ok előbbre, a mt-ok hátrább feküdtek egymás mögött (II. 50., 49., 52., 59., III. 14., 17.), illetve jobbra mellette (II. 9.). A koponyás lóbőr hossza 100, 110, 110, 125, 155 cm, szélessége 3X30, 40, 80 cm. A mc-ok a lábszár/lábfej mellett, a mt-ok a sír végében. 4/b: a mc-ok a lókoponya alatt, vagy közvetlenül mellette; a mt-ok mögötte (K-re) (II. 3., 35.), jobbra mellette az ember lábfején (II. 60.). A koponyás lóbőr hossza 100, 120, 130 cm, szélessége 40, 40, 60 cm. A mt-ok a sír végében (II. 3., 35.).

5. a *ló feje* minden esetben a *bal oldali lábszár mellett* (II. 2., 5?, 6., 16., 34.) férfi sírok. Öt esetben mind a négy lábvég a koponya alatt (II. 2., 5?, 6., 34.), egy esetben a mt-ok közvetlenül a lókoponya mögött voltak találhatóak (II. 16.). Lóbőr a sír alsó harmadában. Az összehajtott lóbőr hossza 50, 50, 70, 85 cm, szélessége 25, 25, 35 cm.

6. a *ló feje a alsó lábszár/lábfej mellett* a bal oldalon – II. 20. 56. férfi, illetve a jobb oldalon – II. 60., III. 12. férfi sírok. A lábvégek a lókoponya mögött és balra (II. 20., 56.), illetve jobbra (II. 60., III. 12.) egymáson keresztbe rakva, vagy egymás mellett. A mc-ok alul, a mt-ok felül feküdtek. Lóbőr a sír alsó felében.

100, 100, 125 cm, szélessége 4X60 cm.

7. a *ló feje a lábfej előtt* a bal oldalán (a sír ÉK-i sarkában) – II. 36. férfi, illetve a jobb oldalán (a sír DK-i sarkában) – II. 7., 51. férfi sírok. A lábvégek a lókoponya mellett balra (II. 36.), és jobbra (II. 7., 51.) voltak: alul a mc-ok, felül a mt-ok. Lóbőr a sír alsó (K-i) harmadában. A koponyás lóbőr hossza 55, 60, 70 cm, szélessége 55, 70, 80 cm.

8. a *ló feje a lábfej előtt* közvetlenül (II. 29. férfi, 45. nő), vagy távolabb – 20 cm-re (III. 11. férfi), és 90 cm-re (II. 14. férfi). A lábvégek a lókoponya alatt, illetve kissé oldalt. A koponyás lóbőr hossza 55, 60, 60 cm, szélessége 50, 60, 60 cm.

A csontmaradványok topográfiai helyzete alapján valószínűsíthető, hogy a karosi temetőben a sírok teljes hosszában, vagy harmadában elhelyezett lóbőröket nem tömték ki. A II. 15. sír esetében a lókoponya mögött közvetlenül, illetve ca. 20 cm-re mögötte fekvő nyelvcsonti ágak is azt jelzik, hogy nem volt kitömve a lenyúzott lóbőr. A nyúzaskor leválasztott fejből drasztikusan kitépték/húzták a garat/nyelv-régiót, ami a bőr nyaki részébe húzódott.

A K. II. temetőben az I. csoportban 19 sírban, a II. csoportban 13 sírban volt lóbőrös temetkezés (12. kép). A II. csoport É-i részén levő 11 sírban (II. 62–73.) nem volt lovassír. A II. csoport sírjaiban a lóbőrök – 3 sír kivételével – kizárólag az emberi csontváz bal oldalán találhatóak. A három kivétel sírban (II. 14., 29. és 45.) az összehajtott lóbőr a lábfej előtt volt lerakva.

Az I. csoportban a lóbőrök 8 sírban az emberi csontváz bal, 9 sírban pedig a jobb oldalán voltak elhelyezve.
A *farok csonkolása*

A karosi temetők 38 nyúzott lóbőre közül mindössze 13 bőrben volt 1–5 db farokcsigolya:

1 db 9 sírban	– IV/V. II/49., 60., 61., III/17. – V/VI. II/56. – IX/X. II/18., 29., 32., II/2.
2 db 2 sírban	– IV+V. II/15.; VII+VIII. II/47.
3 db 1 sírban	– X–XII. II/41.
5 db 1 sírban	– V–IX. II/11.

A lovak farkát – úgy tűnik – a temetési szertartás alkalmával – minden esetben levágták. A csonkolás magasságát a megmaradt csigolyák jelzik. Az I.–III. farokcsigolyákat a keresztcsonttal együtt hontották ki. A bőrbe burkolt farktő vagy farkrépa csonkolását 6 esetben közvetlenül a regio analis-nál (a IV/V. csigolya mögött – II/15., 49., 60., 61., III/17.; az V/VI. csigolya mögött – II/56.; 7 esetben pedig az alsó régióban (a VIII/IX/X. csigolya mögött – II/11., 18., 29., 32., 41., 47., III/2.) végezték. Két esetben a farktőben maradt 3 db (II/41.), illetve 5 db (II/11.) farokcsigolya.

6. Zabllák

A karosi temetőben két temetési kivételével – ahol a zabllák a ló szájában maradtak (II/40., 56.) – minden kantárból kivették a zabllát. A K. II. temetőben 31 sírban volt zabla: 19 karikás, és 12 oldalpálcás. A zabllák 27 részleges, és 4 „jelképes” (karikás – II/19., 63. női; oldalpálcás – II/25., 53.) lovassírban volt. Öt sírból a zabllák elvesztek (II/20., 54., 56., 59.). A 19 férfi sírban 11 karikás – 8 oldalpálcás; 11 női sírban 7 karikás – 4 oldalpálcás; 1 karikás zabla ismeretlen nemű sírban volt. A K. III. temetőben 9 sírban volt zabla: 4 karikás, 2 oldalpálcás, és 1 ún. láncos. A zabllák 3 részleges, 3 „jelképes” (láncos – III/18., karikás – III/8., 13.) sírban; és 3 lovas és/vagy „jelképes” (III/2., 12., 14.) sírban elvesztek.

A karosi temetőkből két zablagarnitúra ismert, a *karikás* és az *oldalpálcás* típus.

6.1. Karikás, csuklós vaszabla („csikózabla”) – 24 db

A zabla kéttagú, csuklós: a szájvas külső gyűrűjében általában 1–1, azaz összesen 2 kantár-karika található. A K. I. temetőből 1 db, a K. II. temetőből 16 db, a K. III. temetőből 4 db kétkarikás vaszabla ismert. A K. II. temetőben ezen kívül előfordul még 3 db négykarikás vaszabla is (II/18., 25., 40.). Ennél a típusnál a szájvas külső végén 2 gyűrű (karika) található; a belsőben a nagyobb kantárkarika, a külsőben a kisebb szárkarika van. A kovácsolt szájvas 3 kivételével (II/11., 18., 25.) vékony (9 db), illetve nagyon vékony (10 db). A vékony, de különösen a nagyon vékony, éles, kemény szájvasú zablákat az ún. „kemény szájú” lovaknál alkalmazták. Ezek a zabláak nehezen fékezhető lovakat, és/vagy durva „goromba” löveztetést jeleznek. A vastag szájrészű puha zabláak a lovak számára kíméletes, kellemes hatásúak. Ezeket különösen a fiatal lovak szoktatásához, és tanításához, vagy érzékeny „puha szájú” lovaknál alkalmazzák. Ezt igazolja a K. II. temető két zablalelete is (II/18., 25.). A 18. sírban 2 éves csikó volt. A szájvas stabil rögzítését szolgálta a kantár és a szár bekötésének a szétválasztása, azaz 4 karika alkalmazása. Hogy nem volt általános szokás a kímélő szájvas használata még a csikóknál sem, szintén a K. II. temető két zablalelete tanúsítja. A 2 egy éven aluli választott csikó mellé egy kétkarikás nagyon vékony (II/34.), és egy négykarikás vékony szájvasú zablát (II/40.) helyeztek.

A karikás zabláak fiziológiai szélessége 4 kategóriába sorolható:

80–90 mm	3 db II/18., 25., 55.
100–110 mm	4 db II/9., 11., 15., 40.
120–130 mm	13 db II/2., 3., 7., 16., 19., 32., 34., 35., 37., 47., 51., 61., III/8.
140–150 mm	2 db III/3., 13.

A karikás, csuklós vaszablák 15 mén, 2 kanca és 1 ismeretlen nemű ló mellett voltak.

6.2. Karikás láncos vaszabla – 1 db

A K. III. temető 18. női „jelképes lovassírjában” 5 „drót”-láncból összeállított különleges szájrészű zabla volt. A láncokat vékony huzal-karikákból készítették úgy, hogy először nyújtott piskótaalakra nyomták össze, majd felébe hajtották. Így a két karika vége egymás mellé került. A láncszemek hossza 36/38 mm; az öt láncból álló szájrész „fiziológiai” hossza 180 mm. A két szélső láncba 1–1 kantárkarikát raktak. A hosszú, láncos zabla éles, kemény szájrésze nemcsak a foghíjas részre, szájszögletre, hanem a száj körüli részekre is durván hatott.

6.3. Oldalpálcás, csuklós vaszabla – 16 db

A zabla kéttagú; a szájvas laterális végén általában 2 gyűrű (lyuk) található. A belső gyűrűben a kantár oldalpálca, a külsőben a szárkarika található. A K. I.-ből 2 db, a K. II.-ből 12 db, a K. III.-ből 2 db kétkarikás-két oldalpálcás vaszabla ismert.

A kétkarikás-két oldalpálcás csuklós zabla és a négykarikás csuklós zabla funkció szempontjából tökéletesen ekvivalens egymással. Az oldalpálca-tag semmivel sem tartja „biztonságosabban” a zablát, mint a kantárhoz jól rögzített karika-oldaltag. A bronzkorban a psalion, a vas kortól az agancs és fém oldaltagok bizonyítják, hogy a pálcá-oldaltagok az ősi zablalemegek. A karika későbbi találmány.

A kovácsolt, vagy öntött szájvas minden esetben vékony (9 db), vagy nagyon vékony (4 db). Ezeket az éles, kemény zablákat – a karikás zablához hasonlóan – az ún. „kemény szájú” lovaknál alkalmazták.

A K. II. temető 53. sír zablájának a szájvasa lemezcs, lapos.

Három zabla mindkét szájvasának laterálisan csak 1–1 oldalgyűrűje van: – K. I. temetőből származó zabla laterális gyűrűjében 1 karika és 1 oldaltag található (Dókus 1900. 51., 2. tábla 1.); – a K. II. temető 56. sír zablájának mindkét oldalpálca tagját a szájrész külső végén kialakított kettőskúp és a laterális gyűrű közé rakták; – a K. III. temető 17. sír zablája „vegyes” típusú: eltérő oldaltaggal rendelkezik: az A-szájvasban 1 karika, a B-szájvasban 1 oldalpálca található.

A K. II. temető 14. sír zablájának eltérő a szájvasa: az A-szájvas laterálisan 1 oldalgyűrűs, benne 1 karika és 1 oldalpálca, a B-szájvas „szabályos”, két oldalgyűrűje van.

Az oldalpálcás zabláak fiziológiai szélessége 3 kategóriába sorolható:

90–95 mm	2 db II/49., III/7.
100–110 mm	6 db II/29., 36., 45., 52., 60., 63.
120–130 mm	5 db II/14., 41., 53., 56. III/11.

Az oldalpálcás, csuklós vaszablák 11 mén és 1 kanca mellett voltak.

A lovak testmagassága és a zablatípusok közötti korreláció a következő: a kicsi, az alacsony és a magas lovaknál csak karikás zabla fordul elő. A közepes nagykategóriájú lovaknál található az összes oldalpálcás zabla. A kisközepes csoportban 4 oldalpálcás és 5 karikás; a nagyközepesnél 8 oldalpálcás és 6 karikás zabla fordul elő. A választott, egy- és két éves csikóknál kizárólag karikás zabláak vannak. Az oldalpálcás zablákat fiatal csikóknál nem alkalmazták. A legfiatalabb mének, ahol ezeket a zablákat használták 3–3,5 évesek (II/29., III/11.).

IRODALOM

Gy. Dókus,

1900 Árpád-kori sírleletek Zemplén várnegyében. Arch.Ért. 20. 39–61.

V. O. Vitt,

1952 Losadi pazirykskih kurganov. SA. 16. 163–205.

Fotó: 1., 2., 6., 9. Képegy Bence, 3–5, 7–8, 10–11. Dabasi András MNM.

I. táblázat
 Karos II.–III. temető. Ló postcranialis csontok hosszúság méretei (mm/cm)

Nr.	Év	mc	ph. I.	II.	III.	mt	ph. I.	II.	III.	Indx	mc/mt	Marm.
II. 2. sír	$4\frac{1}{2}$ -5	244,0	92,0	45,0	83,0	287,5	88,0			13,9	84,5	150,0
		244,0	92,0			288,0	87,0	46,0	76,0	13,7		
3. sír	$2\frac{1}{2}$ - $2\frac{3}{4}$		80,0	40,0		263,0	77,0		60,0		83,3	137,6
		211,0	80,0	39,0	71,0							
5. sír				42,0 43,0								
6. sír	$3\frac{1}{2}$ -4					265,0	42,0					138,6
7. sír	$5\frac{1}{2}$ -6	227,0				270,0	86,0			15,1	84,0	140,7
		227,5				271,0				14,9		
9. sír	16-17	243,5				284,0	90,0	45,0	76,0	14,7	85,7	148,7
		243,5	97,0	46,5	85,0	284,0				15,4		
11. sír	$5-5\frac{1}{2}$	225,5	84,0	37,0		277,0	83,0	39,5		14,4	82,2	142,0
		227,0	83,0	38,0		276,0	84,0	40,5		14,1		
14. sír	$5-5\frac{1}{2}$	221,0	93,0	42,0		266,0	87,0	43,5		16,2	83,0	137,8
		221,0	93,0	40,0		265,0	87,0	43,5		15,8		
15. sír	$3\frac{1}{2}$ -4	230,0	85,0	43,0	78,0	272,0		41,5	75,0	15,2	84,5	142,2
		231,0	86,0	43,0	78,0	273,0	82,0	41,5		15,3		
16. sír	10	222,5	87,0	43,5		266,0	81,0	41,5	70,0	14,2	83,6	137,8
		221,0	87,0	43,0		264,0	82,0	42,0	72,5	14,9		
18. sír	$1\frac{3}{4}$ -2	231,0	79,0	39,5		267,0	76,0	39,0		12,9	86,5	140,7
		231,0	80,0	39,5		266,5	77,0	39,0		13,2		
20. sír	$5\frac{1}{2}$ -6	211,0	76,0			251,0				14,7	84,0	131,7
			76,0			253,5	76,0	38,0				
29. sír	$3-3\frac{1}{2}$	219,0	84,0	42,0		263,5	80,0	41,0		15,3	83,0	137,0
		220,0	85,0	42,0		265,0	82,0	42,0		15,2		

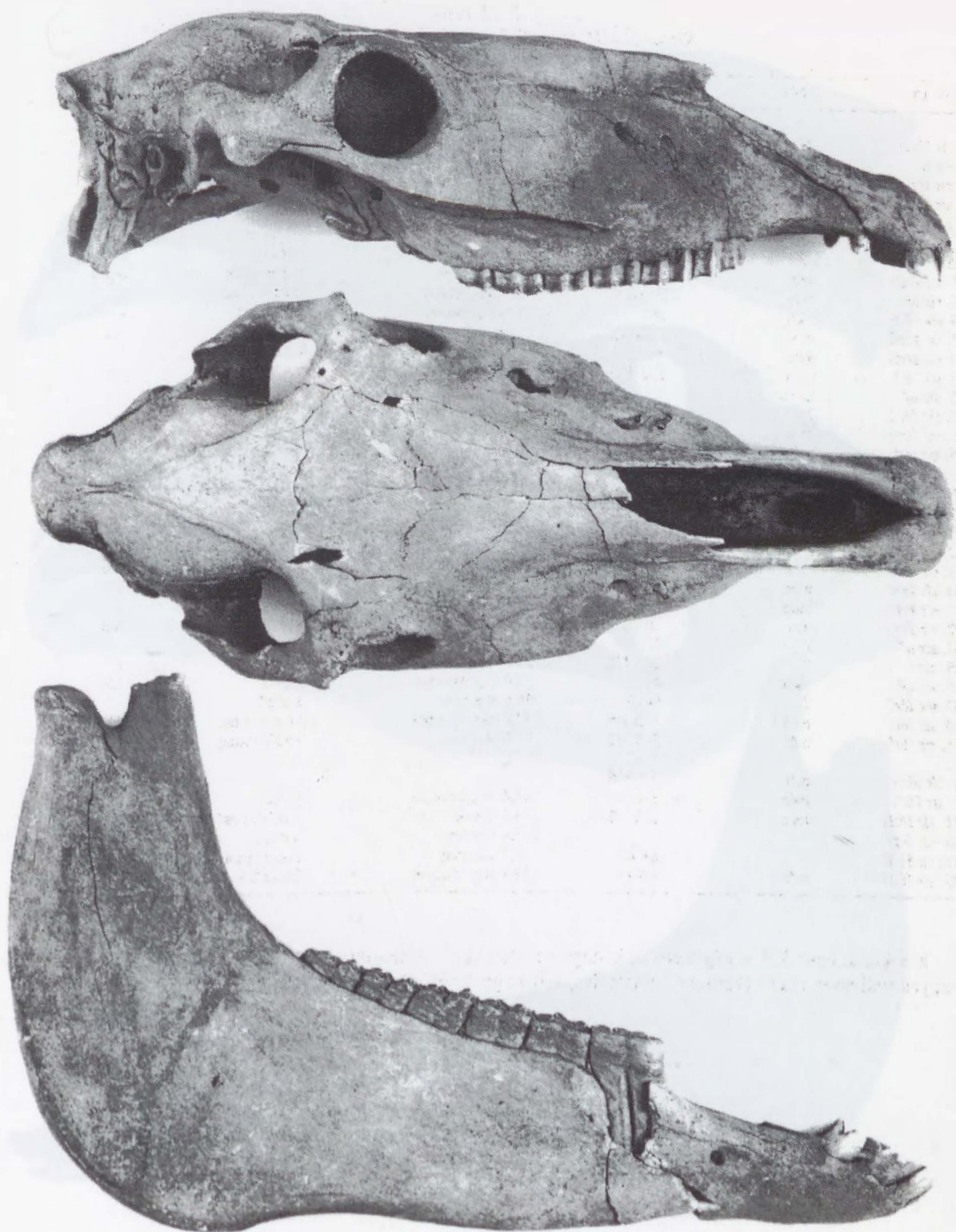
Nr.	Év	mc	ph. I.	II.	III.	mt	ph. I.	II.	III.	Indx	mc/mt	Marm.
32. sír	5 $\frac{1}{2}$ -6	215,0	78,0	38,0	75,0	258,5	74,0	38,0	60,0	14,6	83,8	134,4
		216,0	79,0	38,0	72,0	258,0	76,0	38,0	68,0	15,0		
34. sír	1 $\frac{1}{2}$ -1 $\frac{1}{3}$	212,0		37,0		254,0	77,0			12,7	83,4	132,2
			81,0	38,0								
35. sír	13-14	227,0								16,3	85,6	139,4
		227,0	90,0			265,0				15,8		
36. sír	5-5 $\frac{1}{2}$	220,0	86,0		78,0	263,0	82,0	43,0	70,0	14,5	83,6	136,8
		220,0	86,0	42,0	76,0	262,5	83,5	43,5	71,0	14,7		
37. sír	2 $\frac{1}{2}$ -3	230,0	85,0	41,0	73,0	279,0	82,0	42,0	66,0	14,3	82,4	143,6
		229,0	85,5	43,0	75,0	279,0	83,0	42,0	66,0	13,9		
41. sír	7-8	230,0	89,0	42,0		267,0	85,0	40,5		14,3	85,5	140,8
		230,0	89,0	41,0		269,0	85,0	40,5		14,1		
45. sír	4 $\frac{1}{2}$ -5					268,0					85,1	141,0
		230,0				270,0	77,0	41,0		14,3		
47. sír	4 $\frac{1}{2}$ -5	215,0	80,0	41,0	72,0	260,0	75,0	40,0		14,4	82,7	134,7
		215,0	81,0	42,0	70,0	260,0	77,0	39,0	68,0	14,6		
49. sír	10-11	226,0				268,0	85,0	43,5		16,8	84,3	139,8
		227,0	91,0	45,0		268,0				16,7		
50. sír	13-14	229,0	85,5	44,0		273,0	81,0	45,0		14,8	83,9	142,2
		230,0	85,0	44,0		274,0	82,0	46,0		14,7		
51. sír	14-15	202,0	78,0	39,0		248,0	77,0	37,0		16,3	81,4	128,5
		206,0	79,0	39,0		248,0	75,0	38,0		16,0		
52. sír	10-11	230,0				271,0	85,0	45,0		15,0	84,5	141,2
		230,0				272,0				15,2		
54. sír	11-12		87,0			272,0 [*]						142,0
55. sír	2-2 $\frac{1}{2}$					256,0	79,0	45,0	72,0			133,8
56. sír	4	230,0	92,0	43,0		272,0	88,0	42,0		14,3	84,5	142,0
		231,0	94,0	44,0		272,0	90,0	42,0		14,2		
59. sír	9-10	206,0	77,0	36,0	68,0	253,0	71,0	35,0	66,0	14,5	81,4	130,6
		207,0	75,0	35,0	68,0	254,0	71,0	37,0	65,0	14,4		

Nr.	Év	mc	ph. I.	II.	III.	mt	ph. I.	II.	III.	Indx	mc/mt	Marm.
60. sír	5-5 $\frac{1}{2}$	230,0	92,0	43,5	88,0	277,0	86,0	44,0	78,0	15,6	83,0	143,5
		234,0	92,0	43,0	87,0	277,0	88,0	43,0	78,0	15,4		
61. sír	5-5 $\frac{1}{2}$	218,0	80,0	42,0						15,6		135,0
		218,0	81,0	45,0	73,0			45,0	70,0	15,6		
III												
3. sír	3-3 $\frac{1}{2}$					270,0		40,0				141,5
				41,0								
11. sír	3-3 1/2	233,0	87,0	42,0	80,0	274,0	83,0	42,0	72,0	15,0	85,0	143,2
		233,0	88,0	43,0		274,0	82,0	43,0		14,6		
12. sír		218,0				260,0				13,5	83,8	135,4
						258,0	83,0					
14. sír	ca. 4	217,0	86,0		78,0		82,0	42,0	68,0	15,6	82,1	136,3
			84,0	42,0	76,0	264,0	83,5	41,5				
17. sír	12-13	232,0	88,0	43,0	83,0	272,0	84,0	41,5	78,0	15,0	84,5	142,5
		230,0	89,0	42,0	86,0	273,0	83,0	43,0	80,0	15,6		

2. táblázat
Karos II.–III. temető. Lovassírok (általános adatok)

sírszám	nem	év	marmagasság	csontozat	zabla
II.					
2. sír férfi	mén	4 1/2–5	150,0 magas	középkarcsú	k
3. sír nő	mén	2 1/2–2 3/4	137,6 kisközepes	karcsú	k
5. sír férfi	?			középvastag	
6. sír férfi	mén	3 1/2–4	138,6 kisközepes	középkarcsú	
7. sír férfi	mén	5 1/2–6	140,7 nagyközepes	középkarcsú	k
9. sír férfi	mén	16–17	148,7 magas	középkarcsú	k
11. sír férfi	mén	5–5 1/2	142,0 nagyközepes	karcsú	k
14. sír férfi	mén	5–5 1/2	137,8 kisközepes	középvastag	olp
15. sír nő	mén	3 1/2–4	142,2 nagyközepes	középkarcsú	k
16. sír férfi	mén	ca. 10	137,8 kisközepes	középkarcsú	k
18. sír férfi	mén	1 3/4–2	140,7 nagyközepes	vékony	k 4
20. sír férfi	mén	5 1/2–6	131,7 alacsony	középkarcsú	
29. sír férfi	mén	3–3 1/2	137,0 kisközepes	középkarcsú	olp
32. sír nő	kanca	5 1/2–6	134,4 alacsony	középkarcsú	k
34. sír férfi	?	1/2–1/3	132,3 alacsony	vékony	k
35. sír férfi	mén	13–14	139,4 nagyközepes	középvastag	k
36. sír férfi	mén	5–5 1/2	136,8 kisközepes	középkarcsú	olp
37. sír nő	kanca	2 1/2–3	143,6 nagyközepes	karcsú	k
40. sír nő	?	3/4–1			k 4
41. sír férfi	mén	7–8	140,8 nagyközepes	karcsú	olp
45. sír nő	kanca	4 1/2–5	141,0 nagyközepes	karcsú	olp
47. sír férfi	mén	4 1/2–5	134,7 alacsony	középkarcsú	k
49. sír nő	mén	10–11	139,8 kisközepes	vastag	olp
50. sír férfi	mén	13–14	142,2 nagyközepes	középkarcsú	olp
51. sír férfi	mén	14–15	128,5 kicsi	középvastag	k
52. sír férfi	mén	10–11	141,2 nagyközepes	középkarcsú	olp
54. sír nő	?	11–12	142,0 nagyközepes	középkarcsú	
55. sír ?	?	2–2 1/2	133,8 alacsony	karcsú	k
56. sír nő	mén	4	142,0 nagyközepes	karcsú	olp
59. sír férfi	?	9–10	130,6 alacsony	karcsú	
60. sír férfi	mén	5–5 1/5	143,8 nagyközepes	középvastag	olp
61. sír férfi	mén	5–5 1/2	135,0 alacsony	középvastag	k
III.					
2. sír férfi	mén	5 1/2–6			
3. sír férfi	mén	3–3 1/2	141,4 nagyközepes	karcsú	k
11. sír férfi	mén	3–3 1/2	143,2 nagyközepes	középkarcsú	olp
12. sír férfi	?		135,4 alacsony	karcsú	
14. sír férfi	?	ca. 4	136,3 alacsony	középvastag	
17. sír férfi	mén	12–13	142,3 nagyközepes	középkarcsú	k/olp

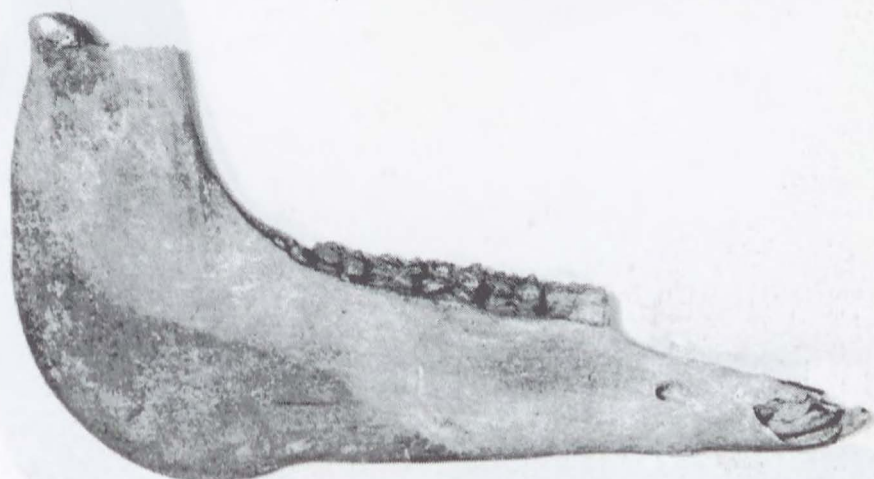
k = kétkarikás; k 4 = négykarikás kéttagú csuklós, olp = kétkarikás–két oldalpálcás kéttagú, csuklós vaszabla, vegyes szájasak eltérő (karika és oldalpálca) oldaltaggal rendelkeznek.

1. kép. Karos II. temető, 60. sír. Lókoponya és mandibula

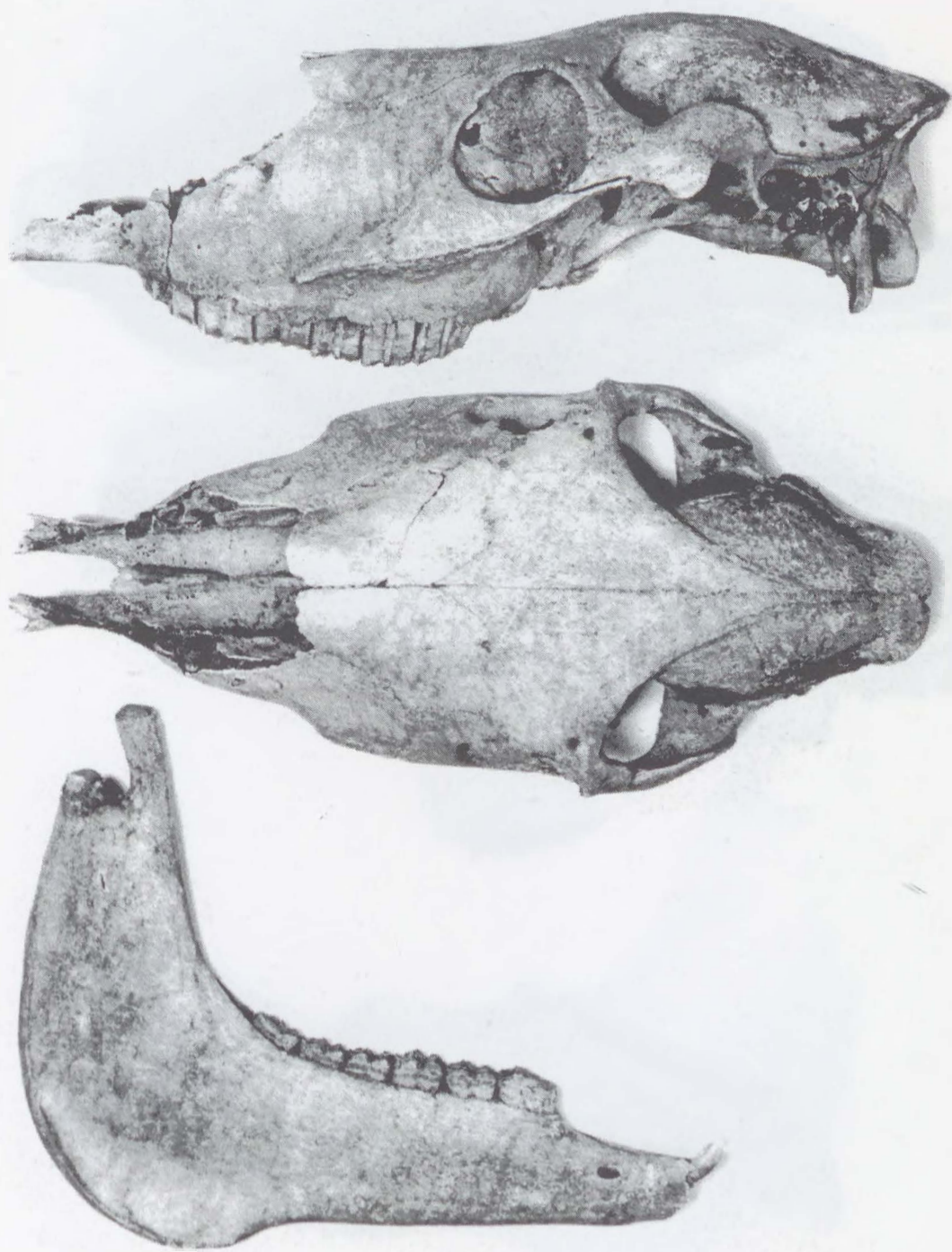
2. kép. Karos II. temető, 37. sír. Lókoponya és mandibula

3. kép. Karos II. temető, 29. sír. Lókoponya és mandibula

4. kép. Karos II. temető, 11. sír. Lókoponyu és mandibula

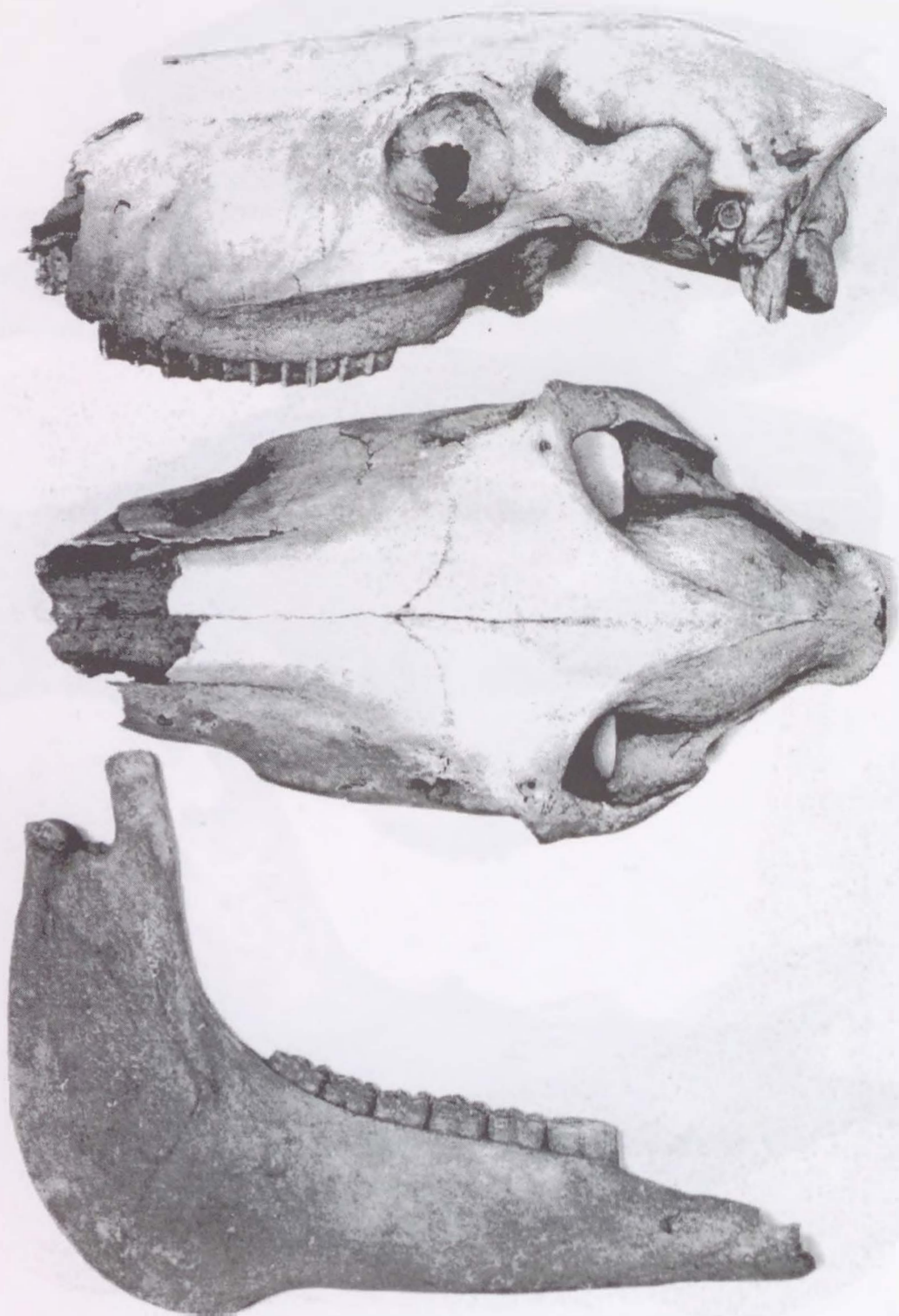
5. kép. Karos II. temető, 41. sír: Lókoponya és mandibula

6. kép. Karos II. temető, 7. sír. Lókoponya és mandibula

7. kép. Karos II. temető, 47. sír. Lókoponya és mandibula

8. kép. Karos II. temető, 14. sír. Lókoponya és mandibula

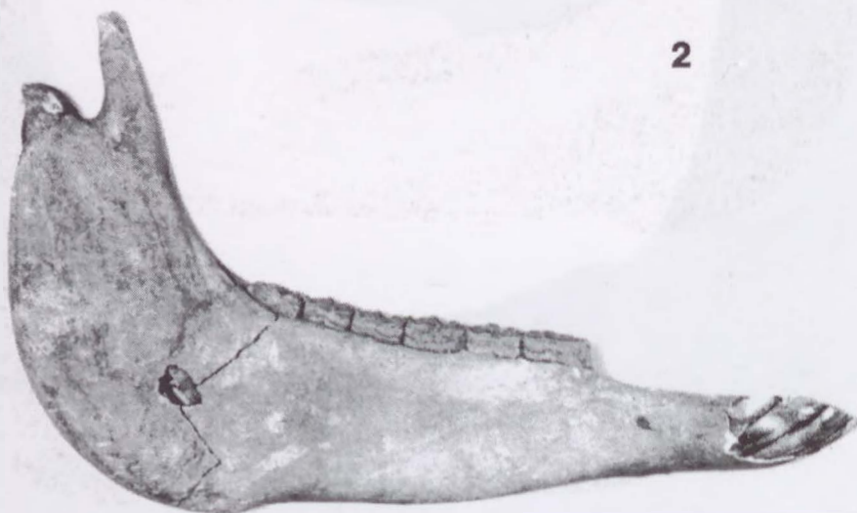
9. kép. Karos II. temető, 56. sír. Lókoponya és mandibula

1

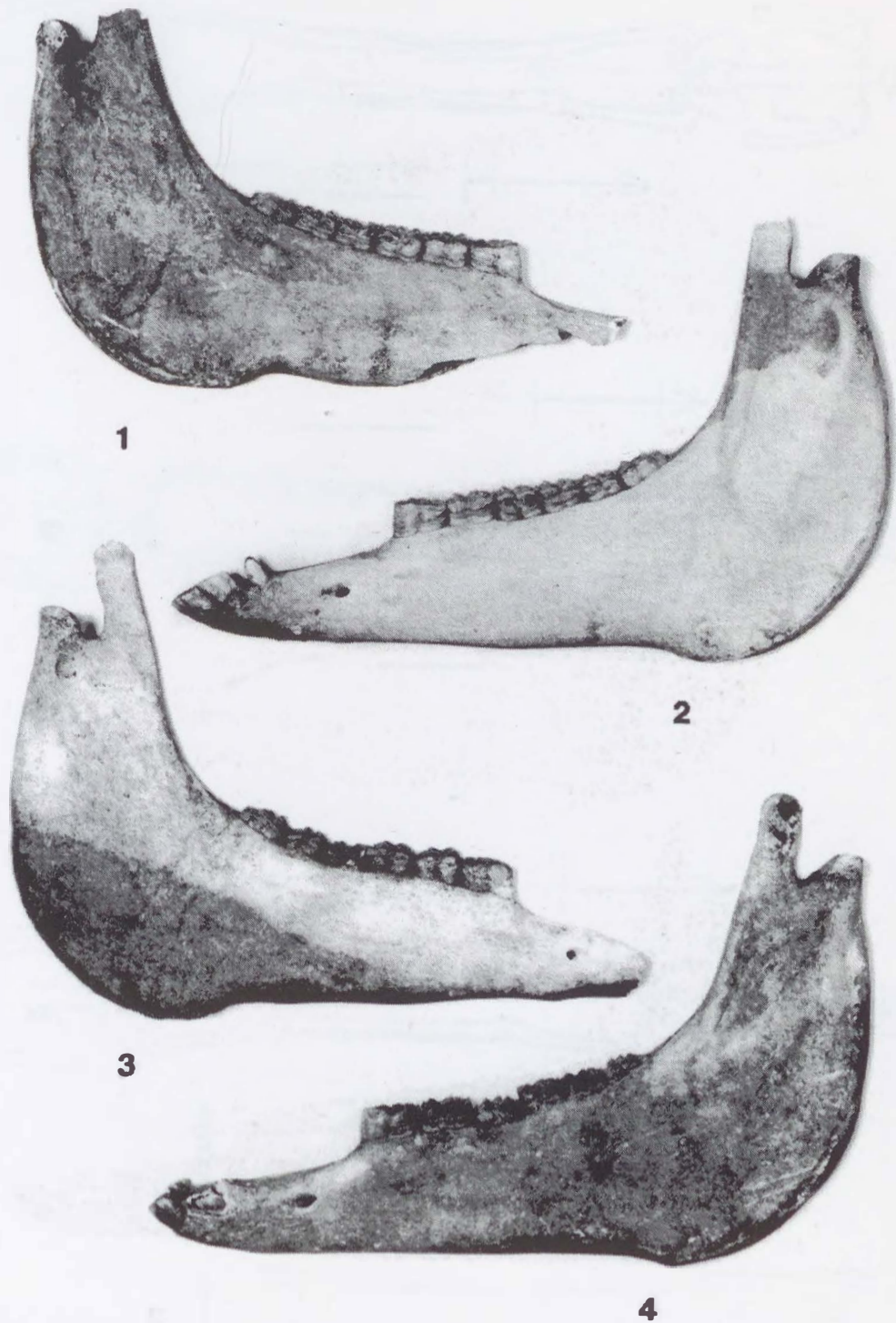

2

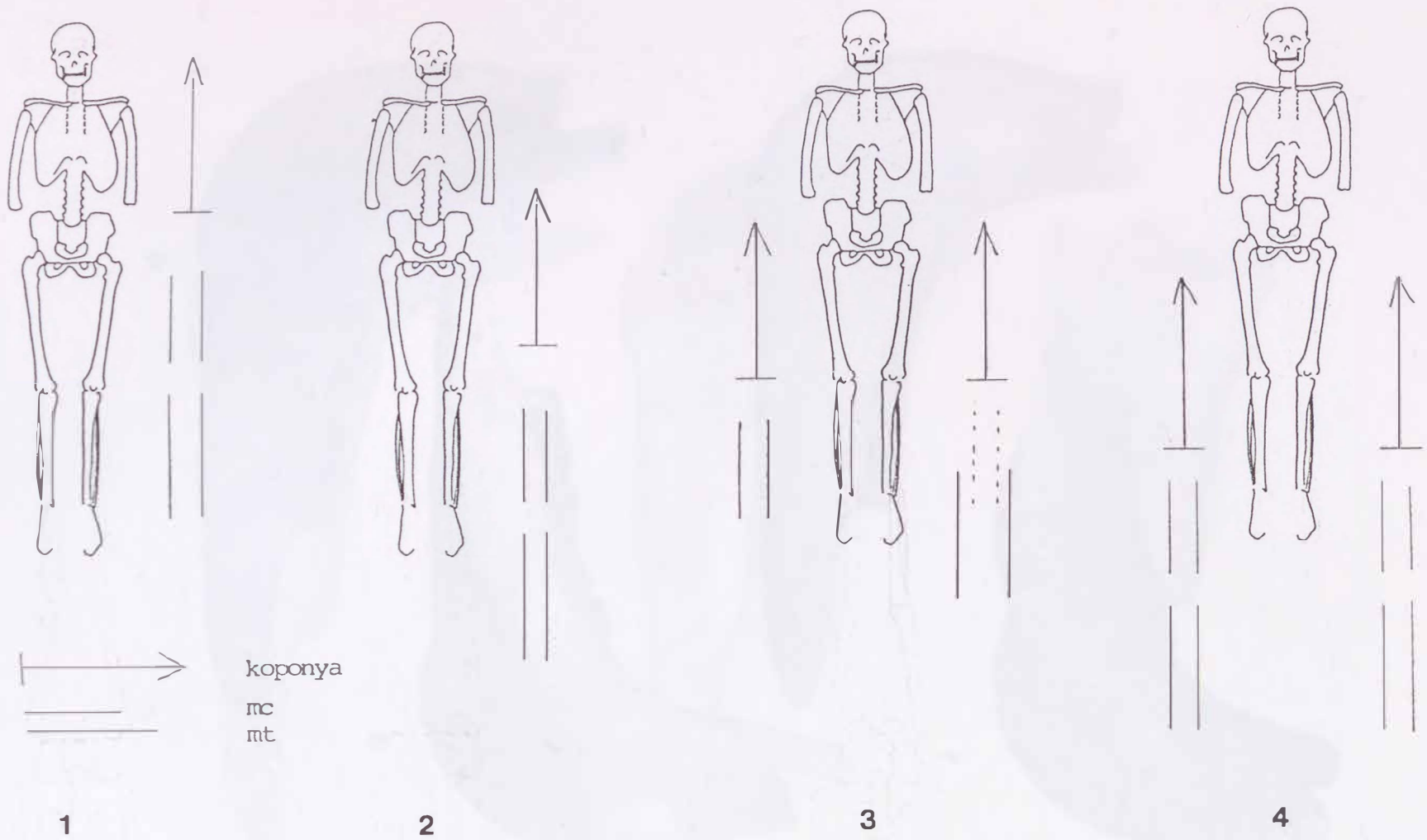

3

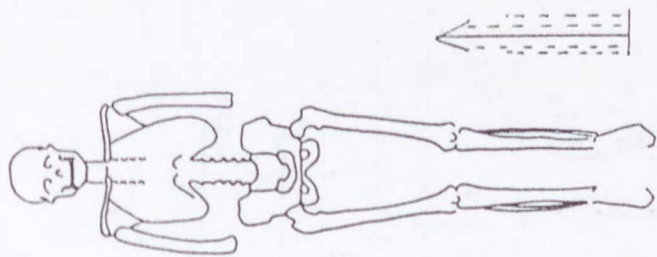
10. kép. Karos II. temető, Ló mandibulák. 1: 50. sír, 2: 32. sír, 3: 36. sír

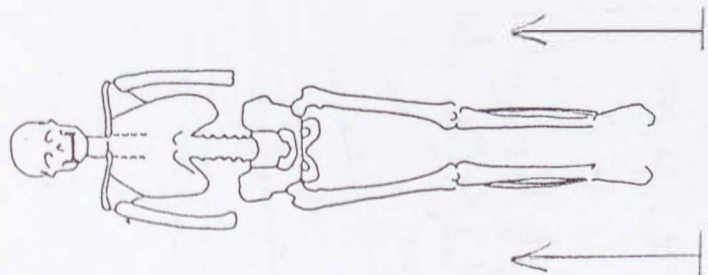
11. kép. Karos II. temető. Ló mandibulák. 1: 20. sír, 2: 11. sír, 3: 2. sír, 4: 15. sír

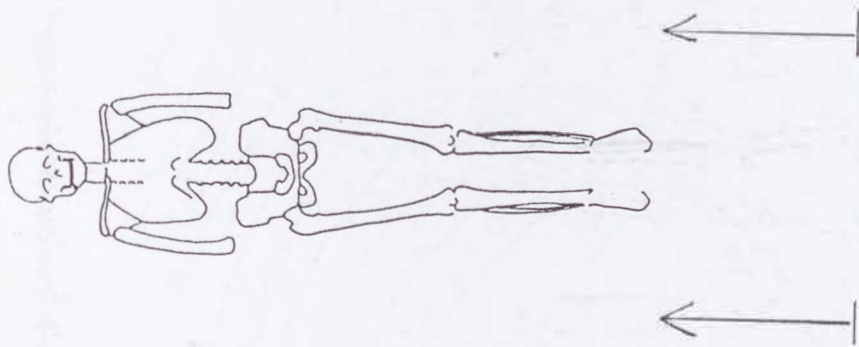
12. kép. Karos II.-III. temető. Koponyás lóőrök elhelyezkedése a sírokban

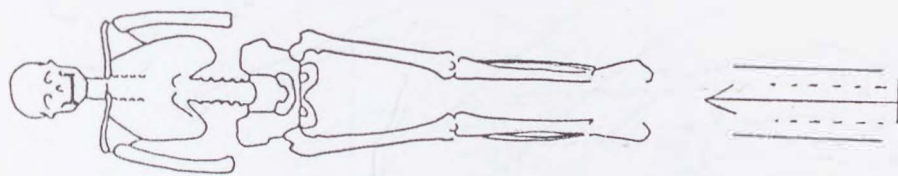
5

6

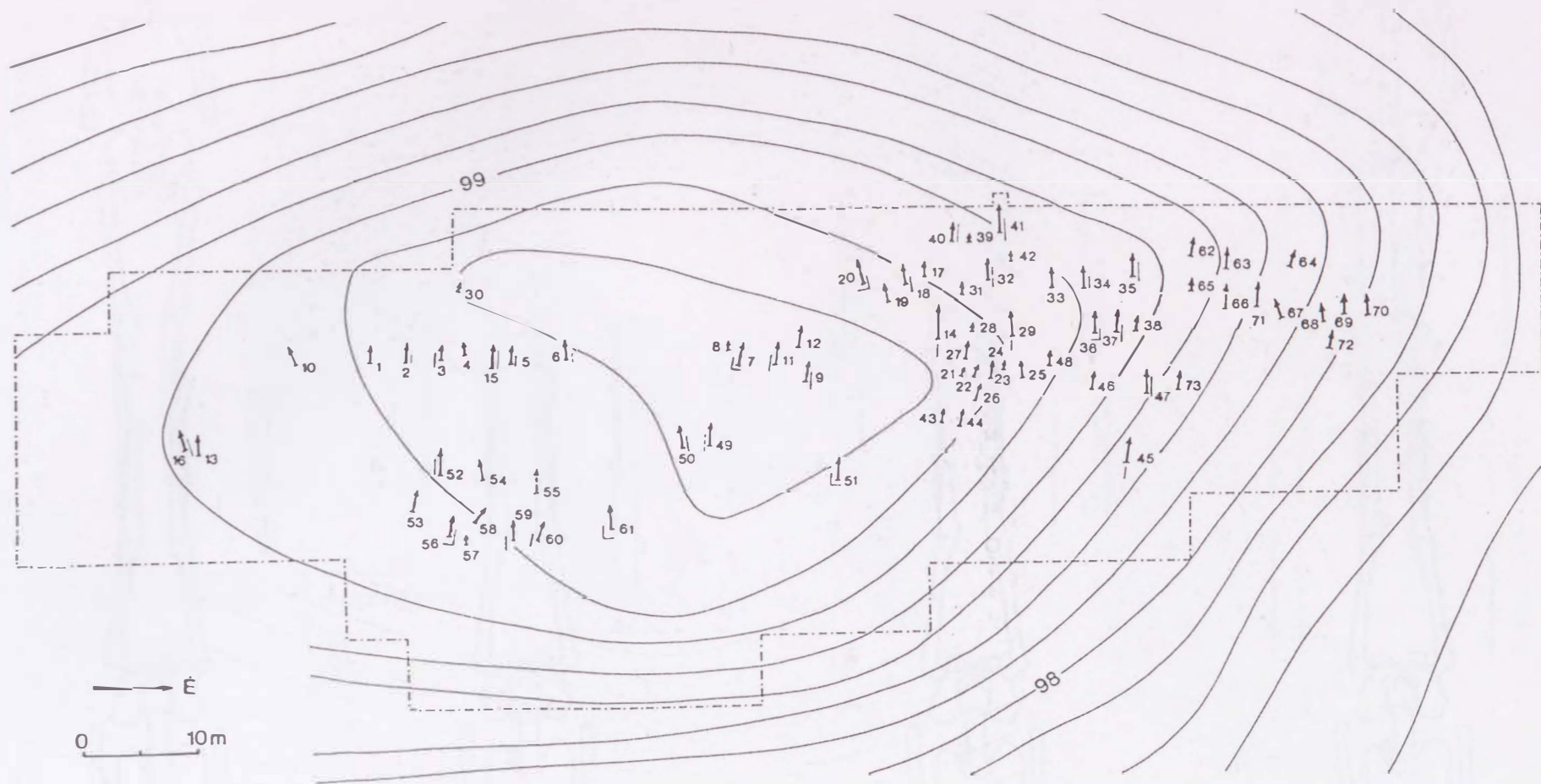

7

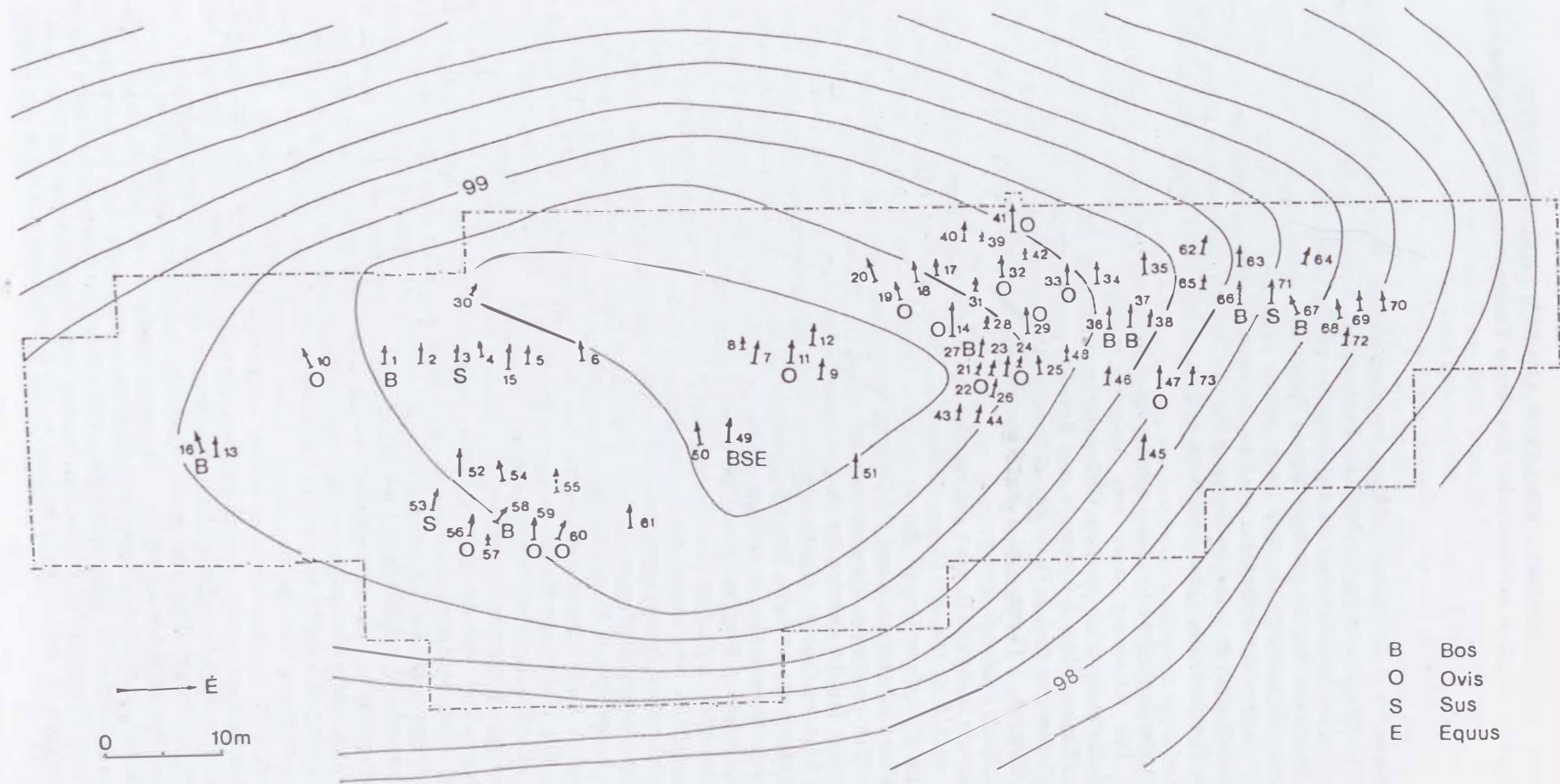

8

12. kép. (folyt.) Karos II.-III. temető. Koponyás lábörök elhelyezése a sírokban

13. kép. Karos II. temető. Lovassírok megoszlása

14. kép. Karos II. temető. Ételadományok és állatáldozatok megoszlása

DIE GRÄBERFELDER VON KAROS AUS DER LANDNAHMEZEIT

Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert

Die Untersuchung der in den Gräbern von Karos freigelegten Geräte, Waffen und Trachtgegenstände ergab ein außerordentlich vielfältiges, aber doch einheitliches Fundmaterial. Zu einem ähnlichen Ergebnis kommt man auch bei einer Analyse der Bestattungsbräuche und Zeugnisse aus der Glaubenswelt. Diese Hinterlassenschaft bietet wichtige Informationen über die gesellschaftlichen Verhältnisse, mitunter auch über die Lebensweise der einstigen Träger oder Eigentümer. Vor etwa einem halben Jahrhundert formulierte Gy. László seine – hauptsächlich auf der Analyse der Gräberfelder von Rang im oberen Theißgebiet beruhende – Ansicht, daß jedes Mitglied der Gesellschaft einen im voraus festliegenden Platz im Gräberfeld hatte und die Landnehmenden auch streng an dieser Tradition festhielten. Offensichtlich läßt sich ein solches System auch bei den Gräberfeldern von Karos nachweisen.

Die meisten Gräber des Gräberfeldes I sind zerstört, während einer Rettungsgrabung konnten nur 13 Gräber freigelegt werden. Ihre Anordnung wurde vom Ausgräber auf drei gesonderten Millimeterpapierbögen festgehalten, die nicht mit Sicherheit zu einem Gräberfeldplan zusammengefügt werden können. Die auf dem einen Blatt eingezeichneten Gräber 1–9 waren in zwei Reihen angeordnet, so daß vorausgesetzt werden kann, daß das Gräberfeld I. über eine ähnliche Grabzahl und Struktur verfügte wie das Feld II. Von den 13 geborgenen Gräbern waren 7 Männer-, 3 Frauen- und 1 Kinderbestattungen, bei zwei weiteren Skeletten konnte das Geschlecht nicht eindeutig festgestellt werden.

Die 73 Gräber vom Gräberfeld II. teilen sich räumlich und auch aufgrund ihres Fundmaterials in zwei gut trennbare Gruppen (Abb. 120). Die erste Gruppe (Gräber 1–13, 15–16, 30, 49–61) füllt das Plateau des Hügels fast vollkommen. Innerhalb dieser Gruppe sind die Gräber 1–12 und 15 in einer langen Reihe angeordnet. Im Abschnitt zwischen den Gräbern 6 und 8 sind 3–4 Gräber zerstört, darauf wiesen die während der Freilegung auf dem Acker gefundenen zerstreuten Knochenfragmente hin. Grab 30 war vermutlich keine selbständige Bestattung, sondern ein Teil der Gebeine aus Grab 4 wurde, sicher durch den Pflug, hierher getragen. Der vornehmste Mann ruhte im Grab 11 (Taschendeckplatte, Säbel mit silberbeschlagenem Griff, Goldring mit Edelstein) am nördlichen Ende der Reihe. Eine Gliederung der Gräber in einen linken und einen rechten Flügel kann hier nicht nachgewiesen werden, zu erwähnen ist höchstens, daß am Ende des rechten Flügels der Reihe zwei Gräber mit bescheideneren Beigaben lagen (Grab 1, 10). Den anderen Teil dieser Gruppe bilden die in zwei Reihen angeordneten Gräber 52–61. Das Grab des Anführers (52) ist im Osten in einem Halbkreis von Frauen- und Kindergräbern umgeben. Von diesen wurde Grab 54 beim Pflügen zerstört (Grab 55 ebenfalls, dessen Geschlecht auch nicht bestimmt werden kann, da nur der vordere Unterbeinknochen und das Gebiß eines Pferdes erhaltengeblieben sind), die bejahrte Frau aus Grab 58 (Hausdienerin?) lag in einem Grab mit nur einem einzigen Rinderknochen. Die in den Gräbern 53 und 56 bestatteten vornehmen Frauen trugen Stiefel mit Beschlägen und hatten ein Pferdegeschirr mit Rosetten bei sich. Neben Grab 56 lag ein Kind (Grab 57). Diese Gruppe wird im Norden durch die Gräber 59–61 abgeschlossen. In diesen ruhten berittene Krieger mit Bogen und Köcher, zwei (Grab 60, 61) trugen beschlagene Gürtel, letzterer hatte auch eine Tasche mit Beschlägen. Etwas entfernter von diesen waren die in Grab 49 ruhende Frau mit rosettenverziertem Pferdegeschirr und der in Grab 50 liegende Mann bestattet worden. Das Grab des letzterer wurde sicherlich beraubt, die übriggebliebenen Beigaben (beschlagener Gürtel, silbervergoldeter, palmetten verzierter Säbel, mit Silber eingelegtes Steigbügelpaar und sonstige Beschläge) weisen aber darauf hin, daß hier einer der vornehmsten Toten, vielleicht der Anführer ruhte. Unter den Funden der erwähnten Gräber befinden sich zahlreiche Gegenstände, die in der gleichen Werkstatt (und Gußform) gefertigt worden sind. Deren Parallelen können auch in den reichen Gräbern der Gräberfelder I und III gefunden werden, fehlen aber bei der zweiten, weiter unten beschriebenen Gruppe des Gräberfeldes II. Meiner Ansicht nach weist dies darauf hin, daß die Mitglieder der führenden Familien der das Gräberfeld II benutzenden Gemeinschaft in den Gräbern 49–61 ruhten. Mangels anthropologischer und chemischer Untersuchungen kann nicht eindeutig bewiesen werden, ob die hier Ruhenden (alle oder mehrheitlich) in Blutsverwandschaft zueinander standen, worauf allerdings die archäologischen Funde eindeutig hinweisen. Unter den Funden aus dem 10. Jahrhundert ist das Auftauchen von identischen Gegenstandstypen in so großer Anzahl fast einzigartig, weshalb die Hypothese gewagt werden soll, daß die Frau und der Mann aus den Gräbern 49 und 50 – aufgrund ihrer archaischen Beigaben – die zuerst beerdigten und vielleicht ehelich verbundenen Anführer der vornehmen Gemeinschaft gewesen sein mochten, die sich in der Flur von Karos niedergelassen hatte. Durch archäologische Methoden kann nicht geklärt werden, in welcher verwandtschaftlichen Beziehung sie zu dem Anführer in Grab 52 standen. Die Frau(en) des letzteren ruhte(n) wahrscheinlich in Grab 53 und 56 und das Kind der einen in Grab 57. In Grab 58 beerdigten sie ihre Hausdienerin, und die in den Gräbern 59–61

bestatteten Krieger konnten ebenso zum Hausvolk gehört haben wie die in den durch das Pflügen zerstörten Gräbern 54 und 55 freigelegten Toten.

Diese Gruppe des Gräberfeldes II von Karos wurde im Norden vom Grab eines berittenen Bogenschützen (51) abgeschlossen, in südlicher Richtung aber von einem weiteren Grabpaar. In dem Frauengrab, Grab 13, wurden Rosettenbeschläge eines Pferdegeschirrs gefunden, und aus dem beraubten Grab 16 kamen ein beschlagener Gürtel, ein Köcher aus Bein, eine Streitaxt und ein mit Silbernieten beschlagener Sattel ans Tageslicht. Obwohl dieses Grabpaar durch einen ungefähr 20 m breiten Streifen von den durch Grab 52 geprägten Bestattungen getrennt ist, weisen Streufunde während der Ausgrabung darauf hin, daß damals in diesem Streifen mindestens noch ein Grabpaar gewesen sein muß. Die einzeln gefundene Riemenzunge mit Rosetten (Taf. 111, 20) weist auf das Grab einer reichen Frau und die silbervergoldeten Gürtelbeschläge (Taf. 111, 2–7) auf das eines vornehmen Mannes hin. Von den 29 Bestattungen dieser Grabgruppe waren 14 Männer-, 10 Frauen- und 3 Kindergräber. Außer den gestörten waren nur 3 (Gräber 1, 10, 58) die Bestattungen von Freien aus dem Gemeinvolk oder Hausdienern mit bescheidenen Beigaben. Die einzelnen Grabreihen, kleineren Gruppen oder Grabpaare sind durch verhältnismäßig große, manchmal 15–20 m breite, leere Abstände voneinander getrennt. Dieser Teil des Gräberfeldes war also locker strukturiert, selbst dann, wenn vorausgesetzt wird, daß vermutlich der überwiegende Teil der dem Pflug zum Opfer gefallenen Gräber in diesem Teil des Hügels lag.

Die erste Gruppe wird von einem ungefähr 10–15 Meter breiten, leeren Streifen von den Gräbern der zweiten Gruppe (Gräber 14, 17–48, 62–73) getrennt. Diese lagen bereits auf dem nördlichen Abhang des Hügels, einige aber am Fuße desselben. Zumeist befanden sie sich hier schon dicht nebeneinander, und obwohl sie sichtlich Reihen bildeten, sind diese Reihen zeitweise unterbrochen und zerfallen in kleinere oder größere Gruppen. Der im Grab 29 ruhende Vornehme war vermutlich das höchstgestellte Mitglied dieser Gruppe (Taschendeckplatten, beschlagener Gürtel und Pferdegeschirr), um sein Grab war ein freier Raum von ca. 5 m. Wahrscheinlich wurde bei seiner Bestattung ein größerer Grabhügel über seiner sterblichen Hülle errichtet als bei den anderen. In seiner Nachbarschaft ruhten Frauen von Rang (Grab 27: Ohringe mit Kugelreihenanhänger, Stiefel mit Beschlägen, Grab 25: Perlenkranz, Ohrige mit Lige;reojemamjänger, beschlagener Zügel), Kinder (Gräben 21, 22, 24, 28, 31, 43, 48) und Gemeine oder mit bescheidenen Beilagen (Gräber 23, 26, 44, 46).

Ähnlich verhält es sich mit Grab 41 (Taschendeckplatte, Säbel). Ringsherum lagen die Gräber von Frauen (32, 40) und Kinder (17, 39, 42). Die Krieger fanden nördlich von diesen beiden Vornehmen (33–36, 63) und am südlichen Ende der Gruppe (14, 18–20) Platz. Die in den Gräbern 45, 47, 72 und 73 bestatteten Frauen von Rang, welche gleichzeitig den nordöstlichen Rand dieser Gruppe bilden, deuten vielleicht auf eine begonnene, aber aus irgendeinem Grund „ohne Mann gebliebene“ Gruppe hin. Ihre Gräber können – aufgrund des Fundmaterials – in die letzte Phase der Gräberfeldnutzung datiert werden. Am nördlichen Rand des Gräberfeldes wurden ausschließlich Gräber mit sehr bescheidenen Beilagen gefunden (62–72). Bei keinem einzigen befand sich ein Pferd, und Pferdegeschirr sowie Waffen (Köcher und Pfeile) lagen nur in Grab 63. (Meiner Meinung nach steckte auch die Axt in Grab 69 nur zu ritualen Zwecken und nicht als Waffe in der Erde des Grabes.)

Innerhalb der zweiten Gruppe des Gräberfeldes II, die aus 44 Gräbern bestand, war die Verteilung der Geschlechter viel gleichmäßiger: Neben 15 Männer- wurden hier 15 Frauen- und 14 Kindergräber freigelegt. Viel auffälliger jedoch waren hier die gesellschaftlichen Unterschiede als bei der vorhergehenden Gruppe – was aus den Beilagen ersichtlich wird. Während dort, abgesehen von drei Gräbern, alle Männer Reiter, bewaffnete Krieger und ihre Frauen auf entsprechende Weise geschmückt waren, trugen von den Männern der zweiten Gruppe nur drei beschlagene Gürtel, hatten Taschen, Taschendeckplatten oder beschlagene Zügel als Zeichen ihrer Würde (Gräber 14, 29, 41, als viertes im Grab 35 ein 10–12 jähriges Kind mit Gürtel). Die Anzahl der mit Pferd, Bogen, Köcher und eventuell einem Säbel bestatteten Krieger ist gering (Gräber 18, 20, 34, 36, 63), etwas größer die der Frauen, die aufgrund ihrer Beilagen (Gräber 25, 27, 32, 37, 40, 45, 47, 62, 72) wohl die gleiche gesellschaftliche Stellung einnahmen, obwohl es auch unter letzteren große Abweichungen gibt. Bei der vorhergehenden Gruppe sind allerdings die Gräber der Gemeinen oder Diener in viel größerer Anzahl vertreten (Gräber 23, 26, 33, 44, 46, 66–71). Mit einer einzigen Ausnahme (Gürtelschnalle und Beschläge des Verbindungsriemens aus den Gräbern 14 und 19) fehlen hier auch die Überdeckungen der Beschlagtypen der verschiedenen Gräber.

Neben all diesen Tatsachen unterscheiden sich beide Grabgruppen auch in ihrem Fundmaterial erheblich voneinander. Geldstücke wurden allein in den Gräbern der ersten Gruppe gefunden (13 arabische Dirhems und 33 westeuropäische Prägungen). Ebenfalls hier kamen – aus vier Gräbern sowie von einem ein weiteres Grab vermuten lassenden Streufund – Rosettenbeschläge von Pferdegeschirren zum Vorschein. Die Beschläge der Frauenstiefel hatten abwechslungsreiche Formen, die Säbel der Männer waren mit Palmettenblechen verziert (Gräber 11, 50, 52). Ausschließlich von hier sind archaische Gegenstände (z.B. Säbel mit Dorngriff aus Grab 11, Stirnschmuck eines Pferdegeschirrs aus Grab 49) bekannt, die mit aller Wahrscheinlichkeit von der ersten, landnehmenden Generation stammen. Bei den Schmuckstücken fehlen allerdings die Zierscheiben aus Blech der

Frauen, wobei auch ein einfaches gegossenes Exemplar nur aus einem Grab (56) bekannt ist. Gefäßbeilagen sind sehr selten (Gräber 1, 3). Oft konnten allerdings Anzeichen von Grabberaubungen entdeckt werden (Gräber 7, 16, 49, 50). Es scheint, als ob auch bei den Pferden bestimmte Unterschiede nachgewiesen werden können: Bei einem Teil der Gräber der behandelten Gruppe sind die Bestattungen von älteren – 10–17 Jahre alten – Pferden kennzeichnend (Gräber 9, 49, 50, 51, 52, 54, 59 – gerade in der Umgebung der in den Gräbern 50 und 52 ruhenden Anführer!), was bei der anderen Gemeinschaft nur bei dem Kindergrab 35 nachgewiesen werden kann. Auch die zwei Pferde westlichen Typs des Gräberfeldes kamen hier zum Vorschein (Gräber 51, 59).

Im Fundmaterial der zweiten Gruppe fehlten – wie bereits erwähnt – die Münzen und die Pferdegeschirrbeschläge mit Rosetten. Statt dessen benutzten die höhergestellten Frauen mit blätterförmigen Beschlägen verzierte Zügel (Gräber 25, 47). Zu ihrer Tracht gehören die Zierscheiben aus Blech (Gräber 47, 72), die gepreßten Kaftanverzierungen (Gräber 18, 47, 62), die Armbänder aus rundem Draht sowie die Bandarmreifen mit gedrehten Enden (Gräber 32, 72, 73). Ihre Stiefel waren mit einfachen, halbkugelförmigen Silbernieten verziert. Viel häufiger die als bei der vorhergehenden Gruppe sind auch Gefäßbeigaben. Bei der Ausstattung und den Waffen der Männer können keine bedeutenden Unterschiede festgestellt werden, Abweichungen gegenüber der vorhergehenden Gruppe stellen höchstens das Fehlen der verzierten Säbel und die viel kleinere Anzahl von Würdezeichen dar.

Aufgrund des Fundmaterials scheint die Population der ersten Gruppe mit der Benutzung des Gräberfeldes begonnen zu haben. Darauf weist außer der Grabanordnung auch die Tatsache hin, daß die archaischen, vielleicht noch im Etekköz (Südukraine) gefertigten Gegenstände größtenteils zu ihrer Hinterlassenschaft gehören: Tasche mit Beschlägen und der Saltovoer Säbel mit Dorngriff aus Grab 11 sowie der Stirnschmuck eines Pferdegeschirrs aus Grab 49. Die auf den nördlichen Abhang des Hügels verdrängte Population wird sich im zweiten Jahrzehnt des 10. Jahrhunderts neben der ersten niedergelassen und im weiteren das Gräberfeld mit ihr und parallel zu ihr benutzt haben, vielleicht auch noch etwas länger, worauf die auf das zweite Drittel und die Mitte des 10. Jahrhunderts datierbaren Gegenstände, wie z.B. der Armreif mit gedrehten Enden aus Grab 73 und die aus Grab 41 stammenden trapezförmigen Steighügel, hinweisen. Aufgrund der Parallelen kann angenommen werden, daß die punzierte Zierscheibe aus Blech mit einer mythischen Tiergestalt aus Grab 47 in die gleiche Zeit datiert werden kann.

Die oben beschriebenen geringfügigen Abweichungen zwischen beiden Gruppen sind allerdings nur für das Gräberfeld kennzeichnend. Sie reichen wohl für eine Trennung der beiden Populationen im Gräberfeld, keinesfalls aber für die Hypothese ihrer unterschiedlichen Herkunft. Beide Gruppen lassen sich vollkommen in den Kreis der anderen Fundorte im oberen Theißgebiet einfügen: Die erste Gruppe steht eher den Gräberfeldern aus dem Bodroggebiet und die zweite dem aus der Szabolcs-er Gegend näher, vor allem hinsichtlich der Frauentracht. Die Unterschiede sollten schon deshalb nicht übermäßig betont werden, weil das Fundmaterial des Gräberfeldes III von Karos mit beiden Gruppen stark verbunden ist.

Im Gräberfeld III von Karos mit 19 Gräbern in einer einzigen Reihe lag Grab 11, das Anführergrab (Abb. 121), am nördlichen Ende der Reihe. Nördlich von ihm, auf dem linken Flügel, konnten nur einige Frauen- (15, 18) und Kindergräber (16, 19) mit armseligen Beigaben beobachtet werden. Bei der Bestattung des hier ruhenden einzigen Mannes (Grab 17) wurde zwar auch ein Pferd geopfert, aber keine Waffe beigelegt! Die mit Bögen, Köchern, Äxten, Pferden oder nur mit Pferdegeschirr beerdigten Krieger ruhten im mittleren Drittel des rechten Flügels, größtenteils nebeneinander (Gräber 3, 4, 8, 10, 13, 14 und mit Sicherheit auch 2). Zwischen diesen Kriegern und deren Anführer (Grab 11) lagen die Gräber einiger Frauen von Rang, geschmückt mit Zierscheiben aus Blech (5), beschlagenen Gürteln, beschlagenen Zügeln, Stiefeln mit Beschlägen und Armreifen (Gräber 6, 9), sowie ein Kindergrab (7). Die Reihe wurde im Süden von ärmlichen Bestattungen abgeschlossen: In Grab 1 fand sich insgesamt nur ein Knopf, dies war sicherlich der einzige Tote aus dem Gemeinvolk im Gräberfeld. Am Ende der Reihe, abgeändert von den anderen, kam Grab 12 ohne Metallbeilagen, aber mit einem bestatteten Pferd zum Vorschein. Diese Tatsache sowie die auf der Brust verschränkten Arme weisen darauf hin, daß hier ein Fremder beerdigt wurde, der nicht Mitglied der Gemeinschaft war. Außer dem Anführer trug nur der Krieger von Grab 2 ein Würdezeichen – einen Gürtel mit Bronzebeschlägen. Leider wird die Auswertung des Gräberfeldes dadurch erschwert, daß gerade ein Teil der Männergräber (Gräber 2, 3, 5, 10) durch das Pflügen stark zerstört wurde. Auch das Grab der höchgestellten Frau im Gräberfeld ist diesem wahrscheinlich zum Opfer gefallen, darauf weist die bei einer Geländebegehung im Acker gefundene Riemenzunge mit Rosetten hin.

Die Datierung des Gräberfeldes III stimmt mit der von Gräberfeld II überein (und aufgrund der erhaltenegebliebenen Funde auch mit der von Gräberfeld I): Alle drei wurden zur gleichen Zeit, in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts, benutzt. Sein Fundmaterial steht mit beiden Gruppen vom Gräberfeld II im Zusammenhang. Die Verbindung zur ersten Gruppe sind die Anführergräber: Beide Oberhäupter waren fast uniformmäßig mit den gleichen Rangzeichen und nach gleichem Ritus (Säbel neben dem linken Arm, Spitze zum Schädel gerichtet) beerdigt worden. Die Beschläge auf den rangbezeichnenden Gegenständen – hauptsächlich die der Bereitschafts-Bogenbehälter – konnten auch in der engeren Umgebung von Grab II/52 beobachtet werden.

Die Schnalle seiner Gürtelgarnitur stammte aus der gleichen Gußform wie die aus Grab II/61. Bei den Frauenstiefeln (Gräber 6, 9) kommen die mit halbkugelförmigen Nietenspitzen und mit gegossenen runden Rosetten verzierten gleichermaßen vor. Bei den Verzierungen der Frauenzügel kamen ebenso Rosetten- wie gürtelbeschlagähnliche Beschläge (6) vor. Münzen waren auch in diesen Gräbern nicht zu finden, und Keramikbeigaben nur im linken Flügel. Eine ausgezeichnete Parallele der Zierscheibe mit Tiergestalt aus Grab 5 ist das Pendant aus Grab II/47. In Grab 5 befand sich übrigens auch ein Armreif mit gedrehten Enden. Auffallend ist die verhältnismäßig große Zahl der Axtbeigaben: von 19 Gräbern zwei, fast ebensoviel wie bei den 73 Gräbern des Gräberfeldes II.

Die serogenetischen Untersuchungen von Imre Lengyel haben außerordentlich wertvolle Teildaten ergeben. Im folgenden werden seine Ergebnisse zusammengefaßt: Die Benutzungszeit des Gräberfeldes II von Karos kann auf 60+/-10 Jahre geschätzt werden, die von Gräberfeld III als etwas kürzer. Die sich in beiden abzeichnenden Grabgruppen stellen im großen und ganzen auch genetische Verbindungen dar. In beiden Gräberfeldern kann die gleiche Generationsstruktur vermutet werden: 1. eine nach „hinten offene“, das heißt anderswo geborene, aber hier bestattete, unvollständige Generation, 2. eine „lokale“, hier geborene und bestattete Generation und 3. eine „nach vorn offene“ Generation, von welcher nur die jüngsten, hier verstorbenen Mitglieder in diesen Gräberfeldern ruhen. Gräberfeld III kann aufgrund der geringen Anzahl der Fälle die serogenetische (Verwandschafts-) Beziehung der Gräberfelder II und III mathematisch nicht bewiesen, aber auch nicht angezweifelt werden.

Die von Imre Lengyel für das Gräberfeld III ausgearbeiteten genetischen Verbindungen sind in Abb. 122 dargestellt. Demnach war der Anführer in Grab 11 der Bruder des Mannes in Grab 17 und der reichgeschmückten Frau in Grab 6. Der Gatte der letzteren war der mit Axt und Pferdegeschirr bestattete Krieger aus Grab 8, die Frauen des ersteren ruhten in Grab 15 und 18. Die Schwester der Frau in Grab 15 war die 11-15- (20-)-jährige Frau aus Grab 9. Diese Gräber bildeten die erste Generation der hier Bestatteten. Die zweite Generation bilden ihre jung (meistens vor ihrem 10. Lebensjahr, seltener um das 20. Lebensjahr) verstorbenen Kinder: Die Kinder der Frau und des Mannes aus Grab 6 und 8 ruhten in Grab 4 und 5, das Kind der Frau in Grab 18 des Mannes aus Grab 17 lag in Grab 19 und das Kind der Frau in Grab 15 in Grab 16.

Die in den Gräbern 3 und 13 freigelegten Krieger waren Geschwister, die allerdings in keiner genetischen Beziehung zur Familie des Oberhauptes standen. Das gleiche gilt für die Krieger aus den Gräbern 2, 10 und 14 und letztlich auch für Grab I eines Gemeinen und den Reiter im Grab 12.

All dies bestärkt die Vermutung, daß jeder einen ihm von vornherein zustehenden Platz im Gräberfeld hatte. Dies kann beim Gräberfeld II nur mittels archäologischer Methoden wahrscheinlich gemacht werden, während beim Gräberfeld III außerdem auch die Ergebnisse der chemischen und biologischen Untersuchungen vorlagen. Letztere stehen in völligem Einklang mit den archäologischen Beobachtungen, und zwar nicht nur bezüglich der Gräberfeldstruktur, sondern auch in chronologischer Hinsicht. Ein ausgezeichnetes Beispiel hierfür ist Grab III/5, welches aufgrund der Zierscheibe mit Tiergestalt und des Armreifs mit gedrehten Enden – als Ergebnis der weitreichenden archäologischen Analyse – ebenfalls ins zweite Drittel des 10. Jahrhunderts, in die letzte Phase der Gräberfeldbenutzung datiert wurde.

Das zentrale, offensichtlich vorher festgelegte Grab im Gräberfeld III von Karos war das des Anführers (11). Um ihn herum bekamen seine Geschwister, deren Ehepartner und Kinder einen Platz. Ihren Gräbern folgten in südlicher Richtung die Bestattungen derjenigen Krieger aus dem Gefolge, die nicht in verwandtschaftlicher Beziehung zur Anführerfamilie standen, aber zu deren Hausvolk und Begleitung gehörten. Die Reihe wurde ganz am Ende – vom Oberhaupt am weitesten entfernt – von den Gräbern eines Hausdieners und eines Fremden beschlossen.

Die gleiche Ordnung zeigte sich auch bei der Untersuchung der Gruppen und kleineren Einheiten des Gräberfeldes II. Die Gräber der Männer von Rang waren auch dort von denen der Frauen, Kinder und Hausdiener umgeben. Besonders große Bedeutung haben die vielen Kindergräber in der Umgebung dieser Vornehmen (II/29 und 41); eine Erklärung hierfür ist meiner Meinung nach, daß so versucht wurde, die früh verstorbenen Kinder auch im Jenseits der Obhut des sicher über charismatische Kräfte verfügenden hochstehenden Anführers anzuvertrauen.

Mit dem hier beschriebenen System bzw. seinen Varianten muß man wohl auch bei den anderen Gräberfeldern im oberen Theißgebiet rechnen. Alle wurden von miteinander verwandten Kleinfamilien und den zum Hausvolk gehörenden, aber mit den vornehmen Familien nicht – jedenfalls nicht genetisch – verwandten Kriegern des Gefolges und Dienern bevölkert. Darauf verweist auch die in allen Fällen vorkommende hohe Anzahl der Gräber bewaffneter Männer. Sie waren offensichtlich die – aufgrund ihrer Lage meistens ledigen – Mitglieder des Militärgefolges, die im Quartier ihrer Herren lebten und auf deren Gräberfeldern bestattet wurden. Deshalb können diese Fundorte keinesfalls als Gräberfelder von Großfamilien betrachtet werden. Ihre Basiszellen waren Kleinfamilien, deren Gräberfelder mit nur einigen Gräbern – und ohne Krieger aus dem Gefolge – auch in anderen Teilen des ungarischen Quartiergebietes des 10. Jahrhunderts gefunden wurden (Tafeln Szakony,

Gádoros, Jánosszállás-Katonapart, Eperjes-Takács usw.). Daß sie zusammenzogen sich in gemeinsamen Quartieren niederließen und sich mit Gefolgskriegern, umgaben, wurde durch die hervorgehobene Rolle des oberen Theißgebietes unter den damaligen ungarischen Quartiergebietern notwendig: Tatsache ist, daß diese Vornehmen die Anführer eines bedeutenden Militärgefolges waren und ihre Krieger den Kern, die ständig in Waffen stehenden Mitglieder dieses Gefolges bildeten.

Bei der Durchsicht der Würdezeichen und besonders der beschlagenen Gürtel wurde eindeutig, daß deren großer Teil und einzelne Typen (beschlagene und blechverzierte Taschen, mit Gold oder Silber eingelegte Säbel, beschlagene Bereitschafts-Bogenebhälter) in überwiegender Mehrheit in den Gräberfeldern an der oberen Theiß ans Tageslicht kamen. Es gibt im Karpatenbecken kein einziges anderes Gebiet, wo sich diese Gegenstände in solchem Maße konzentrieren würden, höchstens läßt sich ihr häufigeres Vorkommen in ein oder zwei anderen Gräberfeldern beobachten (Szered, Gräberfeld I). Ein anderer wichtiger Gesichtspunkt ist, daß fast alle Typen dieser Verzierungen in dem genannten Gebiet gefunden wurden und daß das Vorkommen der gleichen Beschlagtypen in solchem Maße, in einer einzigen Region und oft sogar innerhalb der Grenzen eines Fundortes ohne Beispiel ist. Die Fäden laufen eindeutig im oberen Theißgebiet zusammen, auch wenn wir die an anderen Punkten des Landes freigelegten reichen Funde studieren und Parallelen zu diesen suchen. All diese Gegenstände weisen auf die Arbeit einer oder mehrerer zentralen Goldschmiedewerkstätten hin, die mit ihren Erzeugnissen einen großen Teil der damaligen Vornehmen belieferten. Diese Werkstätten aber mußten innerhalb der Grenzen jener Region gearbeitet haben, wo der größte Teil ihrer Erzeugnisse gefunden wurde. Damit soll keinesfalls behauptet werden, daß es solche Werkstätten nicht auch anderswo gab. Die Funde aus dem nördlichen Teil des Kleinen Tieflandes und dem Gebiet zwischen Donau und Theiß weisen immer nachdrücklicher auf lokale Werkstätten hin, und auch in Südungarn kann das Vorhandensein eines solchen kleineren Zentrums vorausgesetzt werden, von dem z.B. ein Großteil der zweigliedrigen Anhänger, der Ohrringe mit Kugelerihenanhänger stammen könnte. Erzeugnisse waren aber im ungarischen Quartiergebiet bei weitem nicht so verbreitet wie die aus dem oberen Theißgebiet, sondern sie waren eher auf die Versorgung der eigenen Region eingerichtet. Andererseits kommen auch in diesen Gebieten die Erzeugnisse der zentralen Werkstätten in großer Anzahl vor.

Bei der Untersuchung der Dichte der Gräber mit Waffen ergab sich ein genau mit den rangbestimmenden Gegenständen übereinstimmendes Bild. Dies trifft vor allen Dingen auf die Säbel zu: Von den 129 Exemplaren von bekannten Fundorten wurden 51 in Gräberfeldern der Komitate Szabolcs und Zemplén gefunden. Besonders auffallend ist, daß sich 34 Exemplare auf 9 Fundorte dieser Region konzentrieren, mehr als ein Viertel aller Funde! Bei den Szabolcs-Zempléner Gräberfeldern stehen wir also vor der Hinterlassenschaft einer Bevölkerung, die auf der Basis einer strengen Ordnung organisiert war und deren Zeugnisse kaum einen Zweifelzulassen, daß ihre erstrangige Aufgabe die Kriegsführung war. Ihre Anführer unterschiedlichen Ranges können gemäß einer festen Ordnung ihre Würdezeichen bzw. einzelne Typen von ihnen erhalten haben. Durch die Ausgrabungen in Karos ist auch eindeutig geworden, daß die Gräberfelder dieser kriegführenden Schicht keinesfalls nur wenige, 15–30, Gräber enthielten. Es gibt zwar auch solche, doch waren sie keine isolierten, allein stehenden Fundorte, sondern bildeten mit 2–3 nahegelegenen anderen Gräberfeldern im Umkreis von einigen hundert Metern eine gemeinsame Gruppe. In der Flur von Karos wurden – unter Berücksichtigung auch der durch Störungen vernichteten Bestattungen – in etwa 50 Jahren mindestens 200 Menschen bestattet, und dies weist darauf hin, daß in der Nähe eine Gemeinschaft recht großer Seelenzahl gewohnt haben muß. Meiner Ansicht nach trifft dies auch auf andere Fundorte zu (Tiszaeszlár, Rakamaz, Kenézlő, Bély, Kisdobosza usw.), von denen einerseits nur Bruchteile geborgen werden konnten, andererseits aber Streufunde in der Flur dieser Ortschaften auf weitere Gräberfelder hindeuten.

Die oben vorgestellten Gräberfelder sind aufgrund ihrer hier dargestellten Struktur und ihres Fundmaterials ein eigentümlicher und absolut individueller Farbfleck im ungarischen Nachlaß des 10. Jahrhunderts. Die Abweichungen des Fundmaterials aus dem oberen Theißgebiet von dem aus anderen Regionen des Karpatenbeckens hatte die Forschung bereits vor Jahrzehnten erkannt. Die charakteristischen Eigenheiten wurden – hauptsächlich an den Männergräbern – vorangehend bereits dargestellt. Aber die Tracht ihrer Töchter und Frauen war ebenfalls typisch, ihre Kleidung war viel weniger mit Edelmetallen verziert als die ihrer Gefährtinnen aus anderen Regionen des Karpatenbeckens (Bihar, Mieresch-Kreisch-Theißregion, Gebiet zwischen Donau und Theiß, nördlicher Teil des Kleinen Tieflandes). Charakteristische Gegenstände ihrer Tracht sind die Zierscheiben, rhomboiden Hemdkragenverzierungen, Ohrringe mit Kugelerihenanhängern, Stiefel mit Beschlägen, Armbänder und Rosettenbeschläge am Pferdegeschirr. Untypisch dagegen sind – von einigen Ausnahmen abgesehen – die anderswo so beliebten zweigliedrigen Anhänger, Kaftanbeschläge, gepreßten Kleiderbeschläge und die quadratischen Beschläge der Frauengürtel. Die Gräberfelder von Karos passen auch in dieser Hinsicht vorzüglich ins Fundmaterial dieser Region. Zwischen den Gräberfeldern des Bodroggebietes und des Komitats Szabolcs können allerdings bestimmte, hauptsächlich für die Frauentracht charakteristische Unterschiede festgestellt werden. Während aus dem ersteren Gebiet eine reichhaltige Serie von Pferdegeschirren mit Rosetten – und allem Anschein nach auch von Zügeln mit gürtelbeschlagförmigen Verzierungen – bekannt ist, enthielt im Komitat

Szabolcs nur das Grab in Mandok solche Verzierungen. Umgekehrt ist die Situation bei den Zierscheiben: Diese kamen in den Szabolcser Gräberfeldern in großer Zahl vor, während im Bodrogebiet nur 3 Fundorte (Sárospatak, Karos, Zemplén) bekannt sind. Auffallend ist auch die große Zahl der Dirhemfunde im Bodrogebiet, welche in Szabolcs unverhältnismäßig seltener sind. Interessanterweise wiederholt sich diese Erscheinung – die Dirhemfunde nicht gerechnet – auch im nördlichen und südlichen Teil des Kleinen Tieflandes, nur sind dort im südlich der Donau gelegenen Gebiet die Eigenarten der Gräberfelder des Bodrogebietes kennzeichnend, während der Teil nördlich des Flusses den Szabolcser Fundorten näher steht. All diese geringfügigen Abweichungen verschwinden allerdings hinter den übereinstimmenden Zügen der Gräberfelder rechts bzw. links der Theiß völlig, und aus diesem Grund kann das obere Theißgebiet aus archäologischer Sicht auch weiterhin als einheitliches Gebiet behandelt werden.

Bei den Übereinstimmungen ist die Tatsache von herausragender Wichtigkeit, daß sich neben dem Militärgefolge immer deutlicher die Gruppe der hochgestellten Oberhäupter abzeichnet, die damals die Anführer dieses Gefolges gewesen sein könnten und deren Gräber aufgrund ihrer Beigaben als die reichsten bisher bekannten Männergräber dieser Epoche betrachtet werden können.

Die archäologische Erforschung der ungarischen Landnahmezeit begann 1834 mit der Entdeckung des Grabes eines sehr vornehmen Mannes im Gebiet zwischen Donau und Theiß, in Benepusztá. Von den zufällig zum Vorschein gekommenen und bereits im darauffolgenden Jahr publizierten Funden kamen aber offensichtlich nur Bruchteile in das Nationalmuseum. In den nachfolgenden hundertfünfzig Jahren kam dann fast ausschließlich im oberen Theißgebiet durch Zufall und nur selten durch den Spaten eines Archäologen die Hinterlassenschaft seiner Zeitgenossen ans Tageslicht. 1894 stießen Arbeiter beim Umgraben in einem Weingut in Tarcal auf vier Gräber. In einem von ihnen konnte András Jósa die silbervergoldeten Zierbleche eines Säbels, Taschendeckplatten und Gürtelverzierungen bergen. 1913 legte ebenfalls András Jósa das erste Gräberfeld in Kenézlő frei. Vor Beginn der Ausgrabung aber war durch das Pflügen ein sehr reiches Grab bereits fast völlig zerstört worden. Darauf wiesen die in den Furchen eingesammelten Funde hin: silberne Taschendeckplatte, fein gearbeitete silbervergoldete Gürtelbeschläge, der Aufhänger eines Bereitschafts-Bogenbehälters, das zu einem Pferdegeschirr oder zum Bogenbehälter gehörende Fragment einer silbernen Scheibe und die Überreste eines eisernen Säbels. Seine Arbeit wurde von Lajos Kiss weitergeführt, der in Eperjeske die Taschendeckplatten und Bogenbehälterbeschläge – deren Bestimmung damals noch nicht erkannt wurde – der von den örtlichen Gutsbesitzern ausgegrabenen zwei bedeutenden Gräber von Trägern eines vielleicht etwas niedrigeren Ranges als die vorhergehenden sammelte. Er barg auch 1927 einen Bruchteil des Nachlasses eines in der Flur von Geszteréd entdeckten Anführergrabes, das durch einen goldbeschlagenen Säbel, ein Fragment von einer palmettenverzierten Taschenplatte, silbervergoldete Gürtel- und Pferdegeschirrverzierungen und andere Beschläge geprägt war.

Als erster fand V. Budinsky-Krička während einer Ausgrabung in Zemplén-Szélmalómdomb ein ähnlich reiches Männergrab. Die Würde des Verstorbenen zeigten silbervergoldete Gürtel- und Pferdegeschirrbeschläge und ein Säbel mit Goldblechen an. Als Schmuck trug er goldene Haarreifen, Hals-, Arm- und Fußbänder, und in seinen Zopf waren fünf silbervergoldete Zierscheiben aus Blech eingeflochten. Sein Gewand war gleichfalls mit silbervergoldeten runden Plättchen benäht, an seinem Kopf stand eine feingearbeitete, palmettenverzierte Opfertasse und an seinen Füßen ein Holzzeimer mit Eisenreifen. Zu seiner Bewaffnung gehörten auch 7 Pfeilspitzen und zu seinen Gebrauchsgegenständen kann ein Messer sowie ein Zündstahl mit Feuerstein gezählt werden. Bedauerlicherweise wurde aber über diese Funde keine genaue, ausführliche Dokumentation angefertigt. Teilweise darauf ist zurückzuführen, daß das mit Nándor Fettich gemeinsam geschriebene und oft unbegründete Behauptungen enthaltende Buch des Ausgräbers annähernd zwei Jahrzehnte hindurch heftige Auseinandersetzungen verursachte.

1974 zerstörten Planierarbeiten im Komitat Szabolcs, in Rakamaz, den größten Teil eines sehr bedeutenden Gräberfeldes. In einem der durchwühlten Gräber muß ein Mann herausragenden Ranges geruht haben, davon zeugen ein goldbeschlagener Säbel, eine Taschendeckplatte, die Goldplättchen seines Grabsuches und andere Verzierungen seiner Ausstattung.

Wie aus den bisherigen Ausführungen ersichtlich, wurden die reichsten Männergräber aus dem 10. Jahrhundert mit einer Ausnahme nicht durch archäologische Ausgrabungen freigelegt, in die Museen gelangte nur ein Bruchteil ihres Nachlasses, und das Fehlen einer genauen Untersuchung erschwerte in hohem Maße ihre Deutung. Ein Fortschritt auf diesem Gebiet waren die Ausgrabungen in Karos und als ihr Ergebnis die freigelegten Bestattungen von zwei Anführern in Grab 52 des II. und Grab 11 des III. Gräberfeldes. Mit Hilfe der Funde von Karos wurde die Deutung mehrerer Beschlagtypen der früher freigelegten Gräber von Rang ermöglicht. Unter diesen gehört die Bestimmung der Bereitschafts-Bogenbehälter, die auch wichtige Rangzeichen waren, auf den ersten Platz. Das mittlere Drittel dieser Behälter war mit einem Sonnensymbol verziert, das die Erde, die vier Himmelsrichtungen und das Universum darstellte. Sie trugen also das gleiche Zeichen, das das Symbol des chasarischen Sakralfürsten und – da das Doppelfürstensystem der Ungarn chasarischer Herkunft war – sicher auch das der ungarischen Fürsten war. Daß die Anführer von Karos und ihre

Gefährten das Kündü-Symbol trugen, kann wohl nur bedeuten, daß sie zum engeren Gefolge des Fürsten gehörten. Ihr Rang wurde aber nicht nur durch die Bogenbehälter angezeigt, sondern auch durch ihre prachtvollen silberbeschlagenen Gürtel, Taschendeckplatten, mit Gold oder Silber eingelegten Säbel und das beschlagene Pferdegeschirr. Wie bereits erwähnt wurde, scheint die überwiegende Mehrheit dieser Würdezeichen aus der gleichen Goldschmiedewerkstatt zu stammen (die Bogenbehälter aus Karos, Bodrogszerdahely, Eperjeske, die Säbeleinlagen und Taschendeckplatten, Gürtelbeschläge usw. aus Karos, Tarcal, Rakamaz, Geszteréd).

Unter den aufgezählten zehn Vornehmen gab es sicher auch gewisse Unterschiede, denn alle Würdezeichen gemeinsam konnten nur in Grab 52 des Gräberfeldes von Karos nachgewiesen werden. Die beiden Gräber von Eperjeske gehören eher an den unteren Rand der Rangliste, ihre Hinzurechnung war nicht durch ihre Taschendeckplatten (die für einen etwas breiteren Kreis kennzeichnend sind), sondern durch ihre Bereitschafts-Bogenbehälter mit Sonnensymbol begründet. Diesen gegenüber müßten die Höchstgestellten dieser Schicht aufgrund ihrer goldbeschlagenen Säbel in den Gräbern von Zemplén, Rakamaz und Geszteréd geruht haben.

Heute kann noch nicht entschieden werden, warum einer oder zwei der rangbestimmenden Gegenstände in einzelnen Gräbern fehlten. Für ausgeschlossen kann man wohl halten – gerade aufgrund des Reichtums der Gräber –, daß sie wegen ihres Wertes nicht mitbestattet wurden. Bei der Analyse der Gräberfelder aus dem 10. Jahrhundert im oberen Theißgebiet kann nämlich eine recht strenge Rangordnung nachgewiesen werden (bei denen niedrigeren Ranges kommen bestimmte Machtzeichen nur in den seltensten Fällen gemeinsam vor), deshalb können wir voraussetzen, daß jeder mit den Gegenständen ins Grab gelegt wurde, die in seinem Leben seinen Rang innerhalb der Gesellschaft symbolisierten.

Meiner Meinung nach kann auch nicht damit gerechnet werden, daß diese Gegenstände aufgrund ihrer Rangbestimmung auf die Nachfahren übergingen. In der Geschichte der Steppenvölker gibt es meines Wissens keine Spuren und Traditionen dafür, daß ein einziger bestimmter Gegenstand (wie z.B. später die ungarische Königskrone) eine bestimmte Würde symbolisierte. Die Untersuchung der Beigaben aus den Anführergräbern führte zu der Überzeugung, daß die Eigentümer alle Machtzeichen auf einmal, zur gleichen Zeit erhalten haben. Diesbezüglich sei nur ein einziges Beispiel erwähnt: Zu allen rangbestimmenden Gegenständen des Anführers in Grab 52 des Gräberfeldes II von Karos (Gürtel, Pferdegeschirr, Taschenverschlußriemen, Säbel, Aufhängerriemen für Bogenbehälter und Köcher) gehörten kleine Riemenzungen aus ein und derselben Gußform, aber auch bei den anderen Beschlägen können ähnliche Überdeckungen nachgewiesen werden. Nicht nur hier, sondern auch bei den anderen Anführern kann festgestellt werden, daß alle Würdezeichen gleichermaßen abgenutzt, ausgebessert oder in anderen Fällen kaum benutzt, fast prägefrisch waren. All dies bedeutet, daß diese Symbole nicht stufenweise, als Zeichen ihres Emporsteigens auf der Rangleiter, sondern zu gleicher Zeit in ihren Besitz gelangten und nach ihrem Tode mit ihnen gemeinsam ins Grab gelegt wurden. Wahrscheinlich sind wir mit der Annahme, daß diese Würdezeichen – oder das Fehlen eines von ihnen – auf unterschiedliche Funktionen ihrer Eigentümer bei der obersten Kriegsführung, im fürstlichen Gefolge hinweisen, nicht weit von der Wahrheit entfernt.

Innerhalb dieses Kreises sind aber nicht nur die rangbestimmenden Gegenstände fast uniform einheitlich. Die archäologisch untersuchten drei Gräber (Zemplén, Karos II/52, III/11) zeigen, daß die Bestattungszereemonie in allen Fällen nach fast verblüffend identischem Ritus erfolgte: Ihre Säbel lagen umgedreht, mit der Spitze zum Schädel gerichtet, neben dem linken Arm, das herabhängende Ende ihres beschlagenen Gürtels war zur linken Schulter gebogen, die Köcher vom Gürtel abgenommen und in Karos auch der Bogen aus dem Bereitschaftsbehälter herausgenommen worden.

Damit bilden diese Gräber eine charakteristische, nirgendwo sonst im Karpatenbecken nachweisbare Gruppe. In ihnen ruhten die vornehmsten von den bisher bekannten Anführern aus der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts. Es gab bereits Versuche, ihren Rang zu bestimmen, die meisten Forscher sahen in ihnen Stammesfürsten oder Oberhäupter eines Geschlechtes. Bevor diese Frage aber ausführlicher behandelt wird, muß auch kurz über den Ort dieser Gräber gesprochen werden. Bei einem Teil der Forscher dieser Epoche taucht nämlich von Zeit zu Zeit die Ansicht auf, daß die hochgestellten Anführer der damaligen Ungarn heimlich und einzeln bestattet wurden. Die beiden Anführergräber von Karos, das von Tarcal, Rakamaz, Bodrogszerdahely, Kenézlő und die beiden von Eperjeske wurden jedoch in Gräberfeldern freigelegt. Das Grab in Zemplén lag zwar einsam, aber auf keinen Fall versteckt, denn es war von den Schanzen der Erdburg aus gut zu sehen. Eine einsame Bestattung kann höchstens im Falle des Vornehmen von Geszteréd angenommen werden, aber dort erfolgten noch keine ausgedehnten, bestätigende Ausgrabungen. Die mit der ganzen Palette der oben vorgestellten reichen Würdezeichen ausgestatteten Vornehmen konnten Heerführer, Anführer einzelner Streifzüge gewesen sein, die anderen aber waren vermutlich die Führer größerer – aus mindestens tausend Kriegeren bestehenden – Truppen.

Für die durch die archäologischen Funde angedeutete hervorgehobene Rolle des oberen Theißgebiets versuchten bereits unzählige Theorien eine Erklärung zu finden. Eine dieser war ethnisch veranlaßt und hielt

diese Zeugnisse (oder deren Großteil) für die Hinterlassenschaft von Kabaren. Diese Frage aber scheint durch die Diskussionen der vergangenen Jahrzehnte zum größten Teil bereits geklärt zu sein, weshalb es nicht notwendig ist, ausführlicher auf sie einzugehen. Auch ich kann mir nur schwer vorstellen, daß ein verbündetes Hilfsvolk auf Kosten der anderen ungarischen Stämme vorrangig einen solch hohen Anteil an der Beute der Kriegszüge und den einfließenden Abgaben bekommen hat. Nachdem eine ähnlich starke Kriegergruppe wie die obige woanders nicht nachgewiesen werden kann, müßte vorausgesetzt werden, daß in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts im Karpatenbecken eine kabarische Hegemonie herrschte.

In der Fachliteratur zeichneten sich schon früher – hauptsächlich durch István Dienes – die Umriss der Vermutung fürstlicher Quartiere im oberen Theißgebiet ab, welche direkt nach der Landnahme angelegt wurden. Später, in den Jahren nach 900, seien diese durch das Weiterziehen des Fürsten in die Hände des Thronfolgers gelangt, aber selbst Dienes weist darauf hin: In der Umgebung des vermuteten späteren Fürstensitzes gibt es (mit Ausnahme des Fundes in Budapest-Farkasrét) keine vergleichbar reichen Funde. Dies erklärt er teilweise damit, daß die heidnischen Bestattungen zuerst in der Umgebung der Fürsten aufhörten. Auch wenn diese letztere Behauptung richtig wäre, kann doch mit einem solch starken Einfluß des Christentums erst ab Ende des 10. Jahrhunderts oder eher noch von den ersten Jahrzehnten des 11. Jahrhunderts an gerechnet werden; die oben beschriebene Verteilung der früheren Funde wird durch dieses Argument nicht erklärt. Gleichzeitig wäre es eine absurde Situation, wenn in der Umgebung des Thronfolgers weiterhin das Heidentum geblüht hätte! Andererseits hätte gemeinsam mit dem Fürsten auch der größte Teil des Gefolges mitziehen müssen, da dieser wohl nicht die direkte Kontrolle über seine Streitmacht verlieren konnte. Im entgegengesetzten Fall hätte nämlich der jeweilige Thronfolger sofort als potentieller Thronprätendent auftreten können. Die Gräberfelder in Szabolcs-Zemplén aber waren bis zur Mitte des 10. Jahrhunderts ständig in Benutzung.

Damit sind wir auch bei der von György Györffy vorausgesetzten Frage des Ducatus im 10. Jahrhundert angelangt. Einer dieser wäre der vermutete Ducatus von Nyír-Bihar unter Führung des Thronfolgers gewesen. Davon war bezüglich der Streitkräfte soeben schon die Rede, aus archäologischer Sicht aber gibt es auch ein anderes Problem. Diese Hypothese verbindet zwei Gebiete zu einer engen Einheit, die aufgrund ihrer archäologischen Funde nicht verbunden werden können. Bei den Funden aus Bihar gibt es – mit Ausnahme einiger beschlagener Gürtel – keine Spuren von Würdezeichen, die Gräberfelder sind anders strukturiert und wurden zum Großteil länger benutzt, und eine Kriegerschicht ähnlich großer Stärke wie in Szabolcs kann auch nicht nachgewiesen werden. (Hierher kann allein der in Bihar-Somlyóhegy freigelegte Teil eines Gräberfeldes mit einigen Gräbern gezählt werden.) Gleichzeitig aber bleibt Zemplén außerhalb des Ducatus, dessen Fundmaterial eine enge Einheit mit dem aus Szabolcs bildet und archäologisch nicht von ihm getrennt werden kann.

Als Erklärung für den Fundreichtum des oberen Theißgebiets wurde auch vermutet, daß die sterblichen Überreste der Vornehmen auch später im Verlauf des 10. Jahrhunderts zum Grab ihres landnehmenden Ahnen, in das von ihm gegründete erste Quartiergebiet zurückgebracht wurden. Diese Erklärung hat aber mehrere schwache Punkte. Es müßte dann vorausgesetzt werden, daß zwischen 895 und 900 jeder landnehmende Stammesfürst und jedes Geschlechteroberhaupt – oder jemand aus der Familie – hier bestattet und dadurch später zum mythischen Ahnen wurde, dessen Grab ein heiliger Ort war und in dessen Umgebung sich auch die Nachfahren bestatten ließen. Nach 900–902, nachdem das gesamte Karpatenbecken in den Besitz der ungarischen Vorfahren gelangt war, wäre dann die Region Szabolcs-Zemplén ein kulturelles Zentrum gewesen, in dem jede vornehme Familie den ersten Begräbnisplatz ihrer Ahnen, natürlich gemeinsam mit dem dazugehörigen kleineren Quartiergebiet, beibehielt. Dies kann kaum so gewesen sein. Die überwiegende Mehrheit der landnehmenden Stammesfürsten und Geschlechteroberhäupter zog nach 900 offensichtlich weiter und besetzte ein selbständiges und endgültiges Quartiergebiet, wo er selbst der erste Besitzer wurde und auch seine Angehörigen bestattete. Andernfalls müßten im oberen Theißgebiet Gräberfelder zu finden sein, in denen ausschließlich Vornehme ruhen, aber das ist nicht der Fall. Diese Gräberfelder und Grabgruppen beherbergen eine sehr breite Schicht der damaligen Gesellschaft. Neben den Anführern ruhen dort die Krieger ihres Gefolges, ihre Frauen und mitunter als Kleinkinder oder sehr jung verstorbenen Kinder, aber auch die Knechte aus dem Gemeinvolk und Hausdiener. Bei den Vornehmsten wäre es noch vorstellbar, daß ihre sterblichen Überreste hierher gebracht wurden, aber im Falle ihrer Kinder und ihrer Bediensteten hätte man wohl kaum den weiten Weg auf sich genommen. Diese Menschen haben hier gelebt und sind hier gestorben, und ihre persönliche Hinterlassenschaft führt uns eine streng organisierte Gemeinschaft vor Augen, wie sie anderswo im Karpatenbecken nicht nachgewiesen werden kann.

Im Unterschied zu den oben dargelegten Vorstellungen ist wohl folgende Ansicht zu vertreten: Die Gräber der Anführer und des von ihnen geführten Kriegsvolkes weisen darauf hin, daß sich in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts das Machtzentrum der ungarischen Großfürsten im oberen Theißgebiet befand.

Diese aus den archäologischen Funden gefolgerte Hypothese steht aber im Gegensatz zu den Ergebnissen, zu denen die ungarischen Historiker in den vergangenen Jahrzehnten gelangten. György Györffy kam aufgrund der aus den Personennamen der Mitglieder der Arpadenfamilie gebildeten Ortsnamen und der späteren

mongolischen Beispiele zu der Schlußfolgerung, daß die Großfürsten des 10. Jahrhunderts entlang der Donau, vom Abschnitt im Komitat Baranya bis zur Insel Csepel und später bis zur Großen Schütt nomadisierten. Die Beurteilung des Quellenwertes der betreffenden Ortsnamen kann nicht meine Aufgabe sein. In dieser Arbeit wird aber darauf hingewiesen, daß die archäologischen Funde aus der erwähnten Region die obige Hypothese nicht im geringsten bestätigen. Im Lichte der bisherigen Ausführungen läßt sich also die Argumentation nicht bestätigen, daß „... aus dem Bestattungsplatz der Krieger nur schwer auf den Ort ihrer Quartiere geschlossen werden kann“. Was das Wandern zwischen den Winter- und Sommerquartieren betrifft, sei dies nach Györffys Ansicht wegen der Versorgung des großen Viehbestandes notwendig gewesen. Nun, auf den üppigen, grünen Weiden des Karpatenbeckens hat dies wohl kaum Sorgen bereitet. Dies wird gerade von den pflanzengeographischen Verhältnissen des oberen Theißgebiets und der Lage der Gräberfelder anschaulich bestätigt: sie liegen, im Norden in der Flur von Zalkod beginnend, in einem Halbkreis auf dem sich am Bodrog entlangziehenden Hügelland, das bei Zemplénagárd erneut die Theiß erreicht. Von hier aus schwenkt ihre Reihe von Beszéd nach Süden und erreicht bei Tiszabercel wieder die Theiß. Innerhalb dieses riesigen Kreises erstrecken sich die weiten, jährlich mehrmals nachwachsenden Weiden des Überschwemmungsgebietes der Bodrog- und Réregion. Diese Weiden aber konnten – in festgelegter Reihenfolge – riesige Pferde-, Rinder- und Schafherden versorgen, ohne daß es notwendig gewesen wäre, sie über mehrere hundert Kilometer weiterzutreiben. Schließlich spräche noch ein Argument für das Zentrum an der Donau, und zwar die Lage des Arpadgrabes bei: Óbuda, in Fejéregyház. Diese Angabe ist uns allerdings nur durch den in fast allen seinen Aussagen angezweifelten Anonymus bekannt. Das soll nicht bedeuten, daß die Arpaden im genannten Gebiet keine Besitztümer und Dörfer mit Dienstvolk hatten. Es weisen allerdings keinerlei archäologische Funde darauf hin, daß sie sich mit ihrem Gefolge hier auch dauerhaft eingerichtet haben.

Aufgrund jeweils anderer Argumente kommt als Machtzentrum das Gebiet zwischen Donau und Theiß, genauer gesagt, dessen mittlerer und nördlicher Teil in Frage. Gyula Kristó aber argumentierte hierfür nur bewogen durch das Fehlen anderer Angaben und unter Berufung auf den Nomadenbrauch, wonach sich das Fürstenquartier immer in der Mitte des Landes befand und von den anderen Stämmen als Ring umgeben wurde. János Győző Szabó verlegt das Quartiergebiet der Fürstenfamilie aufgrund der hiesigen Verdichtung der strahlenförmig gemusterten Zierscheiben und Taschendeckplatten in diese Gegend. Auf seine geistreiche Beweisführung kann hier aus Platzmangel nicht ausführlich eingegangen werden, deshalb nur zwei Bemerkungen zu ihr: Die Ausgrabungen brachten in letzter Zeit auch im oberen Theißgebiet eine ansehnliche Zahl dieser Funde zu Tage, und gerade durch sie konnten bisher unbekannt gebliebene Würdezeichen dieser Art (Bogenbehälter) bestimmt werden. Die andere Schwäche seiner Hypothese besteht darin, daß er sie nur auf ein einziges Motiv baute und die archäologische Umgebung dieser Funde nicht gründlicher untersuchte. In Zukunft muß man wohl nicht nur die Verbreitung bestimmter Motive oder Gegenstandstypen beachten, sondern auch die Analyse der sie enthaltenden Gräberfeldtypen und deren Struktur vornehmen. Dadurch würden sich nämlich sehr viel mehr Informationen über den Aufbau der damaligen Gesellschaft ergeben.

Mit Recht stellt sich die Frage: Wenn sich der Fürstensitz im oberen Theißgebiet befunden hat, können dann aufgrund der archäologischen Funde auch in anderen Regionen des Karpatenbeckens Quartiere von Stammesfürsten und Geschlechteroberhäuptern nachgewiesen werden? Obwohl unsere Daten sehr unvollständig sind, kann anhand bestimmter Merkmale auf deren Vorhandensein gefolgert werden. In der Nähe der riesigen Erdburg von Bihar wurde bereits der Teil eines Gräberfeldes mit einem Militärgefolge geringerer Stärke gefunden. Mit Sicherheit können auch die neuerdings in Sárrétudvar freigelegten Gräberfeldfunde hierzu gerechnet werden. Die Umgebung von Klausenburg könnte ebenfalls eine bedeutende Rolle gespielt haben, worauf unter anderem der auch Mitglieder eines Militärgefolges beherbergende Gräberfeldteil in der Zápolya Straße hinweist. Im Gebiet von Mieresch-Kreisch-Theiß wurde auch noch kein Männergrab herausragenden Ranges gefunden, obwohl solche vielleicht von dem prunkvollen Arader Säbel angedeutet werden. Die sich zunehmend vermehrenden Funde in der Szolnoker Gegend (palmettenverzierte Säbelfragmente von Szolnok-Strázahalom, Tiszasüly-Éhhalom, Kétpó und der Umgebung von Tiszafüred) könnten ebenfalls auf das Quartier eines Mannes von Rang hindeuten. Im Grab von Benepuszta mochte ein Anführer besonderer Würde aus dem Gebiet zwischen Donau und Theiß ruhen. Die geborgenen Fundteile aus dem Grab in Budapest-Farkasrét (Gürtel mit silbervergoldeten Beschlägen, Tasche und Pferdegeschirr) weisen auch auf das nahe Quartier eines vornehmen Herrn hin. Falls jemand die ausführliche Analyse der Funde aus dem Kleinen Tiefland durchführen würde, gäbe es sicher viele Neuigkeiten. Die dortigen Gräberfelder umgeben das Überschwemmungsgebiet von Kleiner und Großer Schütt in einem weiten Kreis und enthalten auch die Hinterlassenschaft eines Militärgefolges (z.B. Szered). Zu den Anführern dieser Region gehörte mit aller Sicherheit auch der im Grab von Bana ruhende Krieger, dessen Rang durch eine Taschendeckplatte, silberne Gürtel- und Pferdegeschirrbeschläge und einen Säbel mit silbereingelegter Parierstange gekennzeichnet wird.

Der Grund dafür, daß wir trotzdem das obere Theißgebiet für das Fürstenzentrum halten, ist, daß solche Gräber ranghoher Personen in anderen Regionen nur verstreut und bei weitem nicht in vergleichbarer Anzahl und

mit ähnlich vielen rangbestimmenden Gegenständen vorkommen. Das gleiche gilt auch für die Militärgefolge: Einzelne ihrer Gräberfelder kommen zwar auch anderswo vor, aber ihre Stärke muß sehr viel geringer gewesen sein als die im oberen Theißgebiet. Bestimmte Würdezeichen (Bereitschafts-Bogenbehälter, gold- oder silberbeschlagene Säbel) kommen anderswo nicht oder nur in verschwindend geringer Anzahl vor. Bemerkenswert ist außerdem, daß die Taschendeckplatten, wenn sie irgendwo in Einzelgräbern oder Gräberfeldern des Gemeinvolkes vorkamen, immer Kriegern gehörten. Bei der Analyse der Gürtelbeschläge und Verzierungen der von Männern benutzten Pferdegeschirre aus den Gräberfeldern der Landnahmezeit ergab sich, daß sich für fast jede dieser Verzierungen mit außerordentlich abwechslungsreicher Form unter den Funden aus dem oberen Theißgebiet Parallelen finden. Umgekehrt aber gilt dies nicht: Es sind zahlreiche Gürtelverzierungen bekannt, die nur in den Gräbern von Szabolcs-Zemplén nachgewiesen werden können.

Als Gegenargument der Annahme des Fürstenquartiers im oberen Theißgebiet könnte auch die bedrohliche Nachbarschaft der Petschenegen erwähnt werden. Die Erinnerungen an die die Landnahme hervorrufenden Kämpfe müßte unter den damaligen Ungarn noch recht lebendig gewesen sein. Darauf weist auch die Überlieferung hin, wonach Konstantinos Porphyrogenetos (913–959) den Kleriker Gabriel – vermutlich irgendwann nach 927 – zu den Anführern der Ungarn sandte, um sie zur Vertreibung der Petschenegen zu bewegen, was diese ohne Zögern zurückwiesen.

Aus all dem können allerdings keine weitergehenden Schlußfolgerungen gezogen werden. Die ungarischen Anführer waren zu dieser Zeit ständig mit ihren westlichen Streifzügen beschäftigt und hatten sicherlich kein Interesse an einer Konfrontation mit den Petschenegen. Als Grund für ihre Zurückweisung könnten sie sich naheliegenderweise auf jüngstvergangene Ereignisse berufen haben, die auch den Byzantinern bekannt waren. Darüber hinaus wissen auch die byzantinischen Quellen nichts über irgendeinen Zusammenstoß zwischen den ungarischen Stämmen und den Petschenegen im 10. Jahrhundert. Dagegen führten diese 934 bereits gemeinsam einen Feldzug gegen die Byzantiner. Indirekt weisen auch die archäologischen Angaben auf ein friedliches Verhältnis hin. Der Dirhemverkehr war in der ganzen ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts ungestört, obwohl der Weg der arabischen Händler zu den Ungarn durch das Land der Petschenegen führte. Während der letzten Jahre zeichnete sich östlich der Karpaten, von Przemysl bis zur Moldau, der Kreis derjenigen Funde immer deutlicher ab, die darauf hinweisen, daß die Anführer des Stammesbundes an den Gebirgsausgängen ungarische Gruppen ansiedelten. Die Aufgaben dieser Gemeinschaften waren gewiß die Sicherung der über die Karpaten führenden Wege und der Begleitschutz der Händler. Ihre Quartiere lagen schon an der Grenze der Petschenengegebiete, und im Falle feindseliger Beziehungen hätten sie dort kaum über Jahrzehnte hindurch unbehelligt leben können.

Unter den ungarischen Historikern ist György Györffy – unter Berufung auf ausländische Analogien – der Meinung, daß das Militärgefolge der ungarischen Fürsten heterogen zusammengesetzt war. Die Analyse der archäologischen Daten aber kann über die ethnische Zugehörigkeit der Mitglieder des Gefolges (als auch über deren kabarische Herkunft) kaum eindeutige Informationen liefern. Die Gräberfelder des oberen Theißgebietes bieten allerdings nicht nur im Falle der Krieger, sondern auch ihrer Frauen ein vollkommen einheitliches Fundmaterial. Gleichzeitig kann entschieden behauptet werden, daß die archäologischen Funde Gyula Kristós Annahme, wonach sich in der Zeit der Streifzüge „... das Gefolge des Großherrn noch gar nicht mit feststehenden Umrissen herausgebildet hatte“, gerade nicht bestätigen.

Die Lebensweise des Gefolges wurde offensichtlich vor allen Dingen von seinen militärischen Aufgaben bestimmt. Obwohl vermutlich die Krieger und Anführer der umherstreifenden Scharen hauptsächlich aus seinen Reihen hervorgingen, ist kaum anzunehmen, daß alle zusammen an jedem Feldzug teilnahmen. Dies war schon deshalb nicht möglich, weil die – allen Anzeichen nach nie direkt an den Streifzügen teilnehmenden – Großfürsten zur Sicherung ihrer Herrschaft und zum Eintreiben der Abgaben ein ständig zur Verfügung stehendes Militärgefolge brauchten.

Offensichtlich haben die Gemeinen und Diener in den Gräberfeldern des Gefolges die täglichen Aufgaben im Haushalt ihrer Herren verrichtet. Auscheinend waren mit Ausnahme der Vornehmsten die anderen Krieger nicht von der produktiven Wirtschaft losgelöst. Zu ihren Aufgaben gehörte gewiß auch die Aufsicht über die großen Viehherden, für deren Zucht die geographischen Gegebenheiten ausgezeichnete Möglichkeiten boten. Sogar in den Gräbern der Männer von Rang wurden – zwar in geringer Anzahl – Werkzeuge (Hohlbeile!) gefunden, was beweist, daß es auch in ihren Reihen geachtete Meister mit geschickten Händen gab. In den Grabstätten der Frauen mit den reichsten Trachten kamen auch z.B. Lederahlen vor, die darauf hinweisen, daß ihre Eigentümer ebenfalls an der Hausarbeit teilgenommen haben.

Selbstverständlich läßt sich daraus nicht schließen, daß die Mitglieder des Gefolges alles selbst herstellten, was sie benötigten. Vor allem Getreide mußten sie sich von ihrem Dienstvolk beschaffen, bei dem aber anscheinend – jedenfalls im Bodroggebiet – auch mit den bereits vor der Landnahme hier lebenden und nach ihr in ihren Dörfern gebliebenen Slawen gerechnet werden muß.

In den vergangenen Jahrzehnten erörterte István Dienes, daß die Hinterlassenschaft des Dienstvolkes in den Gräberfeldern des Gemeinvolkes mit großer Gräberzahl zu suchen sei, welche in der Nähe der Gräberfelder mit

den reichen Gräbern liegen. Die uns heute zur Verfügung stehenden Teile dieser Gräberfelder stammen aber größtenteils aus der 2. Hälfte des 10. oder aus dem 11. Jahrhundert, und oft trennen die vermuteten Diener 100 Jahre von ihren angenommenen Herren. Solange aus dieser Region keine vollkommen freigelegten Gräberfelder des Gemeinvolkes zur Verfügung stehen, die mit Sicherheit auch auf die erste Hälfte des 10. Jahrhunderts datierbare Teile enthalten, können wir diese kaum als Zeugnisse des dem Gefolge dienenden Volkes betrachten.

Das an der Landnahme beteiligte Volk war in seiner Wirtschaftsführung gewiß nicht einheitlich. Diejenigen Gruppen, bei deren Unterhalt wahrscheinlich der Ackerbau eine bedeutendere Rolle spielte, scheinen nach Transdanubien und dort hauptsächlich in den südlichen Teil gezogen zu sein. Bei der Wirtschaft derer, die sich zwischen Donau und Theiß, in Bihar und im Süden der Großen Tiefebene, am Fuße des Bükkgebirges und der Mátra niederließen, konnte der Ackerbau und die Viehzucht eine gleichermaßen wichtige Rolle gespielt haben. Aufgrund unseres heutigen Wissens scheint es, daß die sich hauptsächlich mit Viehzucht befassenden Stämme größtenteils in den nördlichen Teil des Kleinen Tieflandes und ins obere Theißgebiet zogen. Die Nomaden und die sich mit Ackerbau beschäftigenden Stämme wären in ein und demselben Gebiet nur schwer miteinander ausgekommen, hierbei brauchen wir nur an die von den Kumanen verursachten Spannungen zu denken! Der durch die unterschiedlichen Wirtschaftsformen unentbehrliche Warenaustausch zwischen den verschiedenen Gruppen konnte die Bedürfnisse zufriedenstellen, ohne daß zwischen ihnen eine regionale Identität vorausgesetzt werden müßte. Dieses Bild wurde vermutlich durch die Beziehungen zur vorgefundenen lokalen Bevölkerung noch farbiger. Dies alles mag auch eine Erklärung dafür geben, warum in einzelnen Gebieten Transdanubiens so oft die aus den Namen der Arpadenfamilie gebildeten Ortsnamen vorkommen und warum dort das Fundmaterial des Militärgefolges fehlt. Die Söhne Arpads hatten hier sicherlich Dörfer mit ihrem eigenen Dienstvolk, das bedeutet aber nicht, daß sie auch hier gelebt haben.

Abschließend aber zu den chronologischen Folgerungen. In jedem der drei Gräberfelder von Karos kamen archaische, zuweilen individuelle Gegenstände vor, die zweifellos der ersten, der landnehmenden Generation gehören. Das gleiche kann auch bei der Mehrheit der reichen Gräberfelder des oberen Theißgebietes festgestellt werden. In diesem Zusammenhang haben sowohl Historiker als auch Archäologen die Möglichkeit erwogen, daß einzelne ungarische Gruppen schon einige Jahre oder sogar ein Jahrzehnt vor 895 ins obere Theißgebiet einzogen. Die Rechtmäßigkeit dieser Vermutung steht außer Zweifel, da sich diese Schlußfolgerung aus den Geschichtsquellen ableiten läßt. Nachdem die umherstreifenden Scharen bereits 862 im Karpatenbecken erschienen, wurde es zum vorrangigen Interesse der ungarischen Stämme, daß die Überquerung der Karpatenpässe durch nichts gehindert wurde. Als indirekter Beweis könnte auch die Tatsache dienen, daß sie sich im 10. Jahrhundert – wie oben bereits erwähnt – bemühten, auch in umgekehrter Richtung die aus dem Land hinausführenden Wege zu sichern. Archäologisch kann diese Hypothese (aber auch ihr Gegenteil!) heute allerdings noch nicht eindeutig bewiesen werden. Das zur Verfügung stehende Fundmaterial aus dem 10. Jahrhundert aber ermöglicht bereits, einzelne Gegenstände, Fundensembles und Gräberfelder innerhalb dieses Zeitraums mit ziemlicher Genauigkeit, zuweilen auf eine eingrenzbarere Periode von ein bis zwei Jahrzehnten zu datieren. „Nach rückwärts“ aber fehlt eine ähnliche Menge des für die vorhergehenden Quartiere charakteristischen Fundmaterials, das eine entsprechende Vergleichsbasis für eine ähnlich präzise Datierung der frühesten Denkmäler aus dem 9. Jahrhundert bieten würde. Aus diesem Grunde kann heute über einzelne verdächtige Funde noch nicht eindeutig gesagt werden, ob sie in den allerersten Anfängen der Jahre um 900 oder bereits im letzten Drittel des 9. Jahrhunderts in die Erde gelangten.

Hinsichtlich der Benutzung der Gräberfelder von Karos und anderer Orte im oberen Theißgebiet ist die Lage bei der Festlegung der oberen Zeitgrenzen viel eindeutiger. In den Kapiteln dieses Bandes wurde jeder einzelne Gegenstandstyp detailliert untersucht, und aufgrund dessen kann behauptet werden: An diesen Fundorten fehlen Gegenstandstypen, die mit Sicherheit für die zweite Hälfte des 10. Jahrhunderts charakteristisch sind bzw. deren Gebrauch sich in dieser Zeit verbreitete. Wenn einige davon vorkommen, dann in geringer Anzahl und nur in ihren frühesten Varianten. Das läßt die Ansicht begründet erscheinen, daß ihre letzten Gräber in den 950er Jahren angelegt wurden.

Sowohl für die archäologische als auch für die historische Forschung ist die Klärung der Frage, warum diese Gruppen ihre Gräberfelder gleichzeitig verließen, außerordentlich wichtig.

Eine ausführliche Untersuchung des Fundmaterials aus Karos und anderen reichen Gräberfeldern des oberen Theißgebietes führte zu dem Ergebnis, daß darin die Hinterlassenschaft des fürstlichen Gefolges zu sehen ist, dessen Führer in den eine geschlossene Einheit bildenden Anführergräbern ruhten. Es scheint offensichtlich zu sein, daß auch das fürstliche Zentrum des 10. Jahrhunderts dort zu suchen ist, wo die Zeugnisse des Gefolges gefunden wurden. Daraus folgt, daß die Auffassung dieser Gräberfelder die Umsiedlung (oder Auflösung) des Gefolges sowie die Verlegung des Fürstensitzes in ein anderes Gebiet bedeuten könnte.

In den vergangenen Jahren betonte die historische Forschung – in erster Linie durch Gy. Györfly – immer stärker, daß es im 10. Jahrhundert zwischen den Nachfolgern Arpads mehrmals zu Konfrontationen gekommen sein muß, deren vorrangiger Grund der Kampf um die fürstliche Macht war. Diese Kämpfe mußten sich –

aufgrund des in der letzten Zeit bekannt gewordenen, den Spanienstreifzug der Ungarn im Jahre 942 darstellenden und die zeitgenössischen Stämmebundwürden der dort gefangenen ungarischen Krieger enthaltenden Namensverzeichnisses der Anführer – hauptsächlich im Zeitraum 942–948 sowie um 955 zugespißt haben.

Die Archäologie mit ihren eigenen Quellen kann sich selbstverständlich nicht dazu äußern, inwiefern die zur Entschlüsselung der Anführernamensliste unternommenen Versuche zutreffen und wer sich tatsächlich hinter den in arabischer Schrift aufgezeichneten Namen verbirgt. Die verschiedenen Hypothesen stimmen jedoch darin überein, daß in der Mitte des 10. Jahrhunderts innerhalb des ungarischen Stämmebundes ein grundlegender Herrschaftswechsel erfolgte, und diese Überlegungen werden – mit der Auffassung der Gräberfelder des fürstlichen Gefolges im oberen Theißgebiet zu dieser Zeit – von den archäologischen Daten eindeutig bestätigt.

Die Benutzung der Gräberfelder von Karos und der ähnlichen in Szabolcs-Zemplén brach in der Mitte des 10. Jahrhunderts ab. Was der genaue Grund dafür gewesen sein könnte, wissen wir heute noch nicht, da über die inneren machtpolitischen Verhältnisse im Karpatenbecken aus dieser Epoche kaum Angaben vorliegen. Die Verlegung des fürstlichen Gefolges, die Auffassung seiner Gräberfelder weist auf jeden Fall auf eine Veränderung der Machtverhältnisse (und des Herrscherzentrums) hin. Die archäologischen Funde lassen vermuten, daß sich anstelle des Gefolges eine andere Bevölkerung niederließ, die aber größtenteils neue Quartiere und Gräberfelder anlegte. Bei der Erforschung ihres Fundmaterials ist die Archäologie wenn möglich, noch mehr schuldiggeblieben als bei der Erschließung der Funde aus der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts. Die neue Bevölkerung wird vermutlich von den Gräberfeldern vertreten, in denen – meistens in der Umgebung des Gemeinvolkes – die mit zweischneidigen Schwertern ausgestatteten Krieger ruhen.

Um die Chronologie dieser Waffen entflammten in den vergangenen Jahren erneut Diskussionen in der Fachliteratur. Früher hatte die Forschung – hauptsächlich aufgrund der Arbeiten von Kornél Bakay – in diesen Kriegen die Mitglieder des von Fürst Geysa und König Stephan dem Heiligen neu organisierten Heeres vormutet. Heutzutage tauchen in Geschichtswissenschaft und Archäologie gleichermaßen Meinungen auf, daß die umherstreifenden Krieger diese Waffen vermutlich schon seit den ersten Jahren des 10. Jahrhunderts in großer Zahl benutzten, und zwar allein schon aus dem Grunde, weil infolge der siegreichen Schlachten gegen westliche Heere zahlreiche solche Waffen in die Hände unserer Vorfahren gefallen sein müßten.

Dafür gibt es aber keinerlei archäologische Beweise. Mit Sicherheit kann behauptet werden, daß in den in die erste Hälfte des 10. Jahrhunderts datierbaren Gräberfeldern von Rang im oberen Theißgebiet bisher noch kein zweischneidiges Schwert zum Vorschein gekommen ist. Die Möglichkeit, daß die damaligen ungarischen Meister die erbeuteten Waffen bzw. deren Material eventuell zu anderen Zwecken verwendet haben, kann trotz aller gegenteiligen Vorstellungen nicht ausgeschlossen werden. Zur Bestätigung dieser Annahme können sogar zwei Argumente dienen: Einerseits sind aus den ungarischen Gräbern des 10. Jahrhunderts – Münzen nicht mitgerechnet – kaum ein bis zwei Goldschmiedearbeiten bekannt, die mit Sicherheit als Kriegsbeute in ungarische Hände gelangten, obwohl die zeitgleichen Quellen (manchmal sogar eine ausführliche Liste angehend!) über die geraubten oder als Lösegeld erhaltenen kirchlichen und weltlichen Kunstschätze berichten. Diese aber wurden in den Händen der damaligen Goldschmiede zu Gegenständen, die dem ungarischen Geschmack und Brauch gerecht wurden. Dieses Schicksal erlitten wohl auch die Waffen.

Letztere sind schon deshalb schwer in den Händen der Reiter der Streifzüge vorstellbar, weil sie deren Kampfarmt schlichtweg nicht entsprachen. Die schweren, für den Nahkampf geeigneten zweischneidigen Schwerter erforderten andere Kampfordnung und Taktik als die von den Ungarn damals angewendete. Beim ungarischen Heer gibt es keinerlei Spuren der Reiterei mit Plattenpanzer, Schwert und Lanze, wie sie aus den türkischen und awarischen Funden gut bekannt sind.

Der Wechsel und so auch die Verbreitung dieser Waffen konnte erst in den Jahrzehnten nach Beendigung der Streifzüge erfolgt sein. Einen ernsthaften Anstoß für diesen Prozeß konnte die Niederlage bei Augsburg gegeben haben, aus der der neue Fürst – Taksony – sicher auch seine Lehren für die Kampftaktik zog.

Um diesen Vorgang auch für das ganze Land belegen zu können, wären nicht nur um Vollständigkeit bemühte Freilegungen von Gräberfeldern notwendig, sondern neben den archäologischen Untersuchungen auch anthropologische, serologische Analysen, mit deren Hilfe innerhalb eines Gräberfeldes die eventuellen Veränderungen der Population, die Abwanderungen und Neuansiedlungen, verfolgt werden könnten. In dieser Hinsicht wäre die Untersuchung jener Fundorte von erstrangiger Wichtigkeit, wo innerhalb eines Gräberfeldes sowohl Säbel als auch zweischneidige Schwerter vorkommen.

Von den 92 bisher bekannten Fundorten zweischneidiger Schwerter liegen 21 im oberen Theißgebiet. Auffallend ist, daß gegenüber dem bisher dargestellten Bild nur einer von diesen im Bodroggebiet liegt! Aus dem Karpatenbecken sind nur 12 Fundkomplexe bekannt, die Säbel und Schwerter zugleich enthielten. Von ihnen ist nur ein einziger – der aus Csekej – für eine Analyse geeignet, wurde aber bis heute nicht publiziert. Alle anderen sind einige oder in besseren Fällen einige Dutzend Gräber enthaltende Gräberfeldteile, die in ihrem gegenwärtigen Zustand für eine Untersuchung nach den oben erwähnten Gesichtspunkten nicht geeignet sind.

Höchstens die einzelnen Gräber mit Schwert könnten analysiert werden, aber keiner dieser Funde läßt sich zweifelsfrei in die erste Hälfte des 10. Jahrhunderts datieren. In den Mitte des 10. Jahrhunderts aufgelassenen Gräberfeldern des fürstlichen Gefolges kam kein einziges zweischneidiges Schwert zum Vorschein, wo sie aber nachgewiesen werden konnten, dort wurden die Fundorte – entsprechend der traditionellen Terminologie – als Gräberfelder des Gemeinvolkes eingestuft. Das neue Gefolge scheint also auf eine von den bisherigen Gesichtspunkten abweichende Art organisiert worden zu sein.

Daß es sich hierbei nicht nur um einen einfachen Waffen-, sondern auch um einen Herrschaftswechsel handelte, wird auch durch das Auflassen der Gräberfelder des früheren Gefolges untermeuert. Andernfalls wäre nämlich schwer zu verstehen, warum die Herren nicht das frühere Gefolge umorganisiert und mit neuen Waffen ausgestattet haben.

Damit verschwand der in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts im oberen Theißgebiet bestehende Fürstensitz, und das Gefolge des im Machtkampf unterlegenen früheren Fürsten wurde von den neuen Anführern aufgelöst. Dieses Gefolge wird infolge der Streifzüge und vor allen Dingen der Augsburger Niederlage ohnehin stark ausgeblutet gewesen sein. Vorläufig können keine archäologischen Spuren dafür gefunden werden, wohin die Verbliebenen kamen, aber sie werden wohl kaum in einem geschlossenen Block neue Quartiere erhalten haben. Diese festzustellen wird auch dadurch erschwert, daß – der sich früher aus ihrer Lage ergebende – reiche Nachschub an Edelmetall versiegte und sie in ihrer neuen Situation kaum so viele Würdezeichen wie in ihren Quartieren im oberen Theißgebiet benutzt haben werden.

Das Machtzentrum aber wurde vielleicht schon zu Zeiten von Fajsz, gewiß aber von Taksony in das Gebiet Stuhlweißenburg-Ofen-Gran verlegt. Die Herrschaft des neuen Fürsten aber wurde von einem in Bewaffnung und Struktur bereits umorganisierten Gefolge gesichert.

*A karosi temetők régészeti feltárását, a kötet megírását és kiadását
anyagilag támogatták:*

- Controllflex Kft, Kecskemét
- Magyar Kereskedelmi és Hitelbank Rt. Budapest
- Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest
- Energopromt Kft, Budapest
- Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi és Iparkamara
- „Tiszaújváros a művészetért és a kultúráért” Alapítvány
- Országos Tudományos Kutatási Alap

- DÓKA HOLDING RT. Karcsa

- A honfoglalás 1100. évfordulója Emlékbizottság

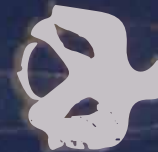
2896

3000,--

RÉVÉSZ LÁSZLÓ A KAROSI HÖNFOGLALÁS KORI TEMETŐK

06003